Cele patruzeci de zile de pe Musa Dagh

FRANZ WERFEL

DIE VIERZIG TAGE DES MUSA DAGH

ÎN ANUL 1933, CÂND FRANZ WERFEL PUBLICA marele său roman Cele patruzeci de zile de pe Musa Dagh., nori grei, ameninţători începeau să se adune deasupra Europei. Nazismul se instala în Germania şi un lanţ al suferinţelor începea să se desfăşoare, să cuprindă o întreagă omenire. Dar, încă înaintea acestui an fatal, sensibilitatea ascuţită a unor scriitori a sesizat primele zvâcniri ale marelui cutremur ce se apropia. Numeroşi scriitori, adevărate vigilii ale conştiinţei europene au semnalat apropierea primejdiei. De altfel, excesele rasismului, ale ideologiei naziste, cultul violenţei, tenebrele obscurantiste ale unui nou „mit al secolului XX” se anunţau în clamoarea purtătorilor de cuvânt ai fascismului. Era firesc ca apărătorii demnităţii umane să încerce diverse moduri ale ripostei, ale apărării valorilor sociale, etice, teoretice ori estetice pe care le vedeau primejduite. Una dintre acestea era reprezentarea parabolică a violenţei şi injustiţiei, condamnarea viitoarelor nedreptăţi care se anunţau, prin procesul oricăror nedreptăţi ce s-au petrecut vreodată. O asemenea parabolă a rezistenţei umane la silnicie prezenta Franz Werfel Germaniei, şi prin verbul german lumii

întregi, în acel an al atâtor ameninţări, 1933.

Max Brod a fost cel care, pentru întâia oară. a vorbit despre „Şcoala din Praga”. Destinul unor scriitori de limbă germană, din fostul Imperiu austro-ungar, s-a împletit ciudat cu vechiul oraş de pe Moldava. „Şcoala” acestora e alcătuită din poeţi şi prozatori: Rilke, Kafka, Werfe), Johannes Urzidil, Max Brod şi alţii. Pavel Eisner. În cartea sa Franz Kafka and Prämie (New York, 1950), afirmă că, pentru a-l înţelege pe autorul Castelului, trebuie să cunoşti oraşul său natal. Putem face această remarcă în legătură cu toţi scriitorii „Şcolii din Praga”. Toţi – şi, printre ei, Frânz Werfel – au fost seduşi, în adolescenţa, în tinereţea lor, de farmecele vechiului oraş. Toţi au trecut sub arcurile ogivale ale portalurilor gotice, prin culoarele tenebroase, au privit pe ferestrele renascentiste, ori baroce ale unor somptuoase palate, ori au străbătut agale străzile înguste şi mai largile pieţe pietruite ale cetăţii lui Jan Huss, a lui Rabbi Loew şi a golem-ului său, a lui Tycho Brache şi a lui Wallenstein, purtând între ci interminabile discuţii peripatetice. Willy Haas, prietenul din copilărie al lui Kafka, Brod şi Werfel, a evocat în Die literarische Welt (Lumea literară – München, 1957), acei ani de agonie ai Imperiului austro-ungar, în care amicii săi, sensibili la seismele viitoare ale veacului, intrau în „lumea literelor”. Franz Werfel îşi va aminti în unele

scrieri (printre care Eseu asupra semnificaţiei Austriei imperiale), acei ani ai tinereţelor sale. De altfel, debutul său, primul său poem publicat se intitula Die Gärten der Stadt Prag (Grădinile oraşului Praga) şi celebra oraşul străjuit de Hradčany.

În acest oraş, al nostalgicelor aduceri aminte de mai târziu, şi-a petrecut Franz Werfel anii copilăriei (s-a născut în 1890); aici şi-a început studiile universitare (în 1909, la Facultatea de drept). Ca şi Franz Kafka, acest fiu al unei familii burgheze trăieşte experienţa – care-l marchează – a unui conflict cu tatăl. Ca şi Kafka, va fi obligat de ai săi să urmeze o carieră pentru care nu simte nicio atracţie. Dar, natură mai robustă decât preasensibilul autor al Metamorfozei, el îşi va face o viaţă a sa. E interesant însă de remarcat identitatea între chipurile mitizate ale Tatălui, aşa cum apar ele la cei doi scriitori din Praga. În celebra Scrisoare către tatăl, a lui Franz Kafka, ca şi în Spiegelmensch (Omul-oglindă) ori în Nicht der Mörder, der Ermordete uwr schuldig (Nu ucigaşul, cel weis este de vină) ale lui Franz Werfel, tatăl apare ca un reprezentant al unei divinităţi tiranice, el însuşi un autocrat, simbol al Puterii arbitrare, al Legii nedrepte. Dar, se pare că, un asemenea conflict între tatăl preaburghez şi fiul răzvrătit, corespunzând unei realităţi a timpului era, în acelaşi timp, unul din motivele

literare care aparţineau viziunii expresioniste despre o lume împărţită prin un ireductibile în victime şi tirani. Să amintim, în acest sens, doar drama lui Hasen-clever, Der Şoim (Fiul), atât de apropiată – în ce priveşte poziţia fiului în propria sa familie – de Metamorfoza lui Kafka.

Se pare că în urma disensiunilor familiale, tânărul Frunz Werfel părăseşte în 1910 studiile şi oraşul său. Stabilindu-se la Haniburg, lucrează un timp la o companie de navigaţie. Se întoarce însă în ţara sa pentru a-şi face serviciul militar şi pentru a-şi publica primul volum de poezii, Der Weltfreund (Prietenul lumii). Sunt ani de efervescenţă; se simte apropiindu-se un cataclism. Sentimentul unei apocalipse dă tinerei generaţii de poeţi şi artişti germani o conştiinţă tragic-agonică. Conventicule expresioniste apar în diverse oraşe. Werfel este una din «ele mai apreciate voci lirice ale noului curent. Are o slujbă la nou-infiinţata editură Kurt Wolff din Leipzig, principala oficină de publicare a tipăriturilor expresioniste.). prietenul lui Kurt Pinthus care va edita celebra antologie a mişcării expresioniste. Menscheitsdämmerung (Amurgul omenirii). Acest amurg părea să se fi lăsat cu adevărat peste Germania anilor primului război mondial. Între 1915 – 1917. Werfel luptă pe frontul italian apoi, într-un regiment de artilerie din Galiţia de est, continuă totuşi să scrie şi să publice. În 1015 îi

apare un nou volum de poezii. Einander (Unul altuia). Spre sfârşitul războiului este arestat şi acuzat de înaltă trădare. De fapt, culpa sa era aceea de a-şi fi manifestat convingerile pacifiste. IC eliberat şi pacea îl găseşte la Viena. Aici va trăi în anii următori – până la acel funest 1938, când naziştii invadează Austria – viaţa unui om de litere, a unui rob al propriei sale opere.

În 1919. anul în care apare antologia expresionistă 8 lui Kurt Pinthus. Franz Werfel publică Der Gerichtstag (Ziua Judecaţii). Conştiinţa eschatologică, a unei iminente judecăţi finale, îi determină creaţia. Dar, pe încetul, poetul îşi părăseşte uneltele, imagistica sumbră, estetica... Ţipătului" expresionist şi adoptă tonul mai senin-detaşat al operelor de maturitate. De altfel, dramaturgul şi, mai apoi, romancierul dintr-însul vor refula vreme îndelungată ciuntirile? ale lirice. Încă în 1914 i se jucase, la Berlin, o adaptare a piesei lui Euripide, Troienele. Mai târziu, scrie Der Besuch aus dem Elysium (Vizita din Câmpiile Elizee), o dramă romantică, Schweiger, o tragedie în trei acte, şi o „istorie dramatizată în trei faze", Juárez und Maximilian, care se bucură de un deosebit succes.

Cu adevărat, Franz Werfel devine un scriitor mondial prin romanele sale. În 1924, publică un vast op închinat lui Verdi. Acest Roman al operei e mărturia unei vechi pasiuni pentru creaţia

compozitorului italian. Peste câţiva ani, în 1929 apare un alt mare roman, Barbara oder Die. Frömmigkeit (Barbara sau Evlavia). Apoi, în 1933, an al triumfului şi amărăciunii, Die vierzig Tage des Musa Dagh aduce consacrarea internaţională, marea satisfacţie, umbrită de griji, de aprehensiune: venirea lui Hitler la putere îi interzice acestui mare scriitor de limbă germană accesul la publicul său din Germania. Werfel este eliminat din „Akademie der Künste”, din Academia ber-Jineză. Evident, pentru scriitorul care devenea, alături de Thomas Mann, Alfred Döblin, Georg Kaiser, un indezirabil, această eliminare înseamnă mai curând o onoare decât un oprobriu. E anul în care Stefan George declină cinstea suspectă ce i se face de a fi ales în această Academie, iar Ricarda Huch îşi dă demisia dintr-însa.

În curând, Werfel trebuie să ia calea exilului. Naziştii cotropiseră Austria şi scriitorul nostru se stabileşte, pentru un timp, într-o mică localitate din sudul Franţei, la Sanary-sur-Mer. Aici scrie romanul său Der veruntreute Himmel (Cerul frustrat). Valul nenorocirilor se abate însă şi asupra acestui colţ izolat de lume. Din faţa invadatorilor Franţei, în 1940, Franz Werfel cu familia sa se refugiază la Lourdes apoi, izbutind să scape din temniţa Europei ocupate, traversează Atlanticul şi se aşază în California. Aici, Werfel

întâlneşte o întreagă colonie de scriitori şi artişti refugiaţi din Germania, pe Thomas Mann, Bruno Frank, Bruno Walter, printre alţii. Conform legământului pe care-l făcuse la Lourdes, de a scrie o carte despre Bernadette Soubirous, închină acesteia un roman care va cuceri publicul american şi, mai târziu, pe acela din Europa. Das Lied von Bernadette (Cântecul Bernadettei). Tot astfel, o piesă de teatru, în care căderea Franţei, fuga intelectualilor europeni din faţa terorii naziste alcătuieşte un fundal întunecat, Jakobowsky und der Oberst (Jakobowsky şi colonelul), are un succes răsunător. Lui Franz Werfel i se acordă titlul de doctor honoris causa al Universităţii din California. E însă un triumf final. Încercat de o gravă boală, izbuteşte, în... pacea de mănăstire" a locuinţei de pe malul Pacificului, să termine romanul utopic Stern der Ungeborenen (Steaua celui nenăscut) şi să revizuiască pentru tipar o amplă culegere din poeziile pe care le-a scris de-o viaţă: Gedichte aus den Jahren 1908 – 1945 (Poeme din anii 1908 – 1945). Aceste volume vor vedea lumina tiparului abia după moartea lui Werfel (august 1955).

Scriitorii care au alcătuit – fără s-o ştie – ceea ce Max Brod va numi „Şcoala din Praga" au avut cu toţii, la începuturile carierei lor literare, o experienţă a insularităţii, a însingurării, pe care, în diferite feluri, Rilke ori Kafka. Werfel ori Max

Brod au încercat să o depăşească, descoperind ori încercând noi moduri de a comunica. Patetică experienţă a unor tineri care scriu în limba unei minorităţi izolate. S-ar putea spune că obsesia centrală, kafkiană, a comunicării incomunicabilului ca şi patosul solidarităţii umane, atât de evident în toate scrierile lui Franz Werfel, derivă din acea experienţă a izolării, matcă originară a creaţiei lor.

Tineri scriitori evrei de limbă germană, într-o ţară în care cehii şi slovacii încă lipsiţi de independenţă erau majoritari, trăiesc şi creează parcă într-un fel de vacuum cultural. Desigur, cu toţii întreţin legături strânse cu scriitorii cehi. Dar limba îi izolează. Acest vid, asociat cu conştiinţa pe care o numeam a insularităţii, generează o stare particulară, de anxietate. Iar această anxietate determină o ciudată dedublare a spiritului. Pe de o parte, apare o firească tendinţă spre ancorarea cât mâi fermă în real, pe de altă parte, o apetenţă spre puncte de sprijin într-un plan spiritual.

— Max Brod va defini această propensiune spre spiritual a tinerilor scriitori din Praga astfel: „o manieră de a vedea lumea în conexiunile ei cu transcendentul şi metafizicul”. Dar, cu toate năzuinţele sale spre o transcendenţă, Werfel rămâne ataşat de un sol uman-prea-uman. Căci e un sentimental, care nu poate exista decât prin

altul, nu se poate proiecta decât în altul. El nu este capabil să rămână singur; orice izolare de semenii săi constituie, pentru Werfel, o frustrare, o lezare a sensibilităţii sale. S-ar putea spune că, dacă Franz Kafka este incapabil de a comunica cu adevărat. Franz Werfel nu poate să nu comunice. Deschis comunicărilor, el întreţine o permanentă „prietenie cu lumea”. Titlul primului său volum de versuri, Prietenul lumii, are sensul unei autodefiniri. În analiza pe care Kurt Hiller o face (într-un text critic important pentru istoria expresionismului: Zur nouen Lyrik despre lirica nouţi 1913), poeziei lui Georg Heym, Ernst Blass şi Franz Werfel, acesta din urmă este elogiat, îndeosebi, pentru calitatea, etic-poetică. a compasiunii sale. „În afară de Walt Whitman – afirmă Hiller – nu este nimeni, nimeni (printre poeţi) care să fie atât de plin de afecţiune, de o atât de mare dragoste de oameni ca Franz Werfel”. Într-adevăr, poezia sa de tinereţe exală un proaspăt parfum al afectelor exprimate naiv, imediat. Abia părăsise adolescenţa şi tânărul poet avea nostalgia copilăriei. Căci copilul nu este niciodată singur. Oroare a izolării de alţii: însuşi Dumnezeu-tatăl, creatorul, suferă – foarte omeneşte – şi se lamentează căci nu cunoaşte căldura de matrice a contactelor umane (în poezia Gottvater am Abend – Dumnezeu-tatăl, seara). Dar, în afara monştrilor, a damnaţilor care suferă

suprema condamnare a însingurării, universul întreg este alcătuit – în viziunea lui Franz Werfel – din vase comunicante ce leagă totul şi pe toate. Confluenţe, corespondenţe pretutindeni. Lirica lui Werfel. În prima sa perioadă, este o încercare de a restitui cele inanimate ca şi animatele – prin vocea poetului – unităţii lor funciare.

Aceeaşi participare simpatetică la viaţa umanizată a cosmosului în ciclul de poezii Wir sind (Noi, suntem). publicat în 1913. Titlul-manifest al acestui volum proclamă o hotărâtă afirmare a vieţii (Lebensbejahung). Poetul se foloseşte de cuvânt pentru a ajunse la o superioară conştiinţă exprimată, obiectivată a existenţei (Existenzbewusstsein). Dar cuvintele nu sunt decât mijlocul, instrumentul de comunicare al unei prealabile credinţe. „Dincolo de toate cuvintele / Eu proclam, omule muritor! Noi suntem”. Remarcăm, desigur, în versurile tânărului poet fervoarea noului patos” expresionist. Franz Werfel este – în acei ani – una dintre vocile care înnoiesc lirica germană. Teoreticienii, criticii afiliaţi expresionismului recunosc într-însul pe unul din promotorii mişcării. Kasimir F.dschmid într-o celebră conferinţă despre Expresionism în poezie, ţinută în 1917, Gerhard Heine, Alfred Kerr, Heinrich Eduard Jacob şi alţii îi analizează textele şi le propun ea modele ale noului val poetic.) Criticul şi

eseistul Paul Wiegler îl prezintă ca pe un „Mozart al liricii noi”.

Dar încrederea, patosul optimist este de scurtă durată. Încă înainte de izbucnirea primului război mondial, semne premonitorii indicau tinerilor poeţi ai vremii apropierea unor stări apocaliptice. Sentimentele tulburi, anxietatea devin apanajul sensibilităţii expresioniste; o conştiinţă a eschatologicului devine dominantă. De aici, afluxul metaforelor apocaliptice, motivul Judecăţii finale, teroarea damnării, speranţa salvării în lirica expresionistă. Franz Werfel, care în poeziile publicate între 1913 – 1914, adunate în volumul Unul altuia (1915), conti ua să îndemne la solidaritate, exalta marea unitate universală, în poemele din anii următori – scrise, e adevărat, în tranşee – intonează marele lamento al conştiinţei nefericite, al existenţei în ruptură, al spargerii unităţii cosmic-umane. Ziua Judecăţii, volumul care cuprinde producţiile sale lirice din această perioadă, comunică în ton cu lirica crepusculară a confraţilor săi expresionişti. Kurt Pinthus va introduce unele din aceste poezii în cunoscuta antologie a literaturii expresioniste, publicată în 1919. Amurgul omenirii.

Ceea ce este, mai presus de orice, lezat, în corpul spiritual al omenirii, prin erupţia violenţei, prin spargerea unităţii este creditul cuvântului. Când Franz Werfel începe să se îndoiască, în acel

„noi suntem”, de unitatea unui corp al comunităţii umane pe care cu o atât de ingenuă exaltare o proclamase, el pierde încrederea în verbul poetic. Făpturile care sunt cu adevărat, nu au nevoie să o spună. Apropiindu-se de o temă a Elegiilor d. uineze, Werfel constată în Ziua Judecăţii, eşecul discursului uman: „iver sagt, versagt” – cine spune, dă greş. Acest eşec al comunicării îl umple pe poetul nostru de melancolic. Ca şi îngerul, bizara făptură din Melancolia lui Dürer eşuată printre corpuri geometrice, instrumente-ale-cunoaşterii şi semne cabalistice, tot astfel poetul Werfel rătăcit în lumea cuvintelor se vede înstrăinat – prin cuvinte – de acel adevăr al existenţei pe care spera să-l atingă tocmai prin mijlocirea cuvintelor.

Poate tocmai această dezamăgire în virtuţile verbului îl va determina pe Franz Werfel să părăsească, după primul război mondial, sfera experienţelor lirice.

O proastă conştiinţă, pare să inhibe într-însul elanul creator poetic; Această conştiinţă a unei stranii culpe rezidă în acel „Wortschuld” – acea vinovăţie a cuvântului pe care Benno von Wiese o recunoştea la Hölderlin: a numi ceea ce nu poate fi numit, a folosi cuvântul pentru a da nume false, pentru a comunica fără să poţi comunica. Sentimentul falsităţii discursului poetic pune stăpânire pe Franz Werfel, în anii care au urmat

primului război mondial. Cuvântul poetic s-a dovedit prea vulnerabil, considera el. Crezul său expresionist – a propune un nou limbaj simbolic, a crea o metaforică universală, a descoperi noi forţe expresive ale cuvântului nu.

Poziţia însăşi a poetului, i se pare precară: ... Inuman este / Preaumanul, Poetul”. (Gesang der Memnonsăule – Cântecul coloanei lui Memnon). Tot mai des apar asociaţi aceşti termeni: ... cuvânt”, oglindă”... minciună”. Când cuvântăm şi, îndeosebi, când ne proiectăm în poezie noi nu suntem ceea ce suntem. Dezabuzat, poetul Franz Werfel va continua totuşi să scrie versuri. Dar acestea nu mai aparţin unei... citadele a adevărului” ci sunt „ecoul minciunii minciunilor” sale. Asistăm, într-adevăr, la o degradare a expresiei poetice în anii maturităţii creaţiei sale. Niciodată nu s-a supus rigorilor unei înalte conştiinţe artistice. Franz Kafka îl numise în 1912 „un monstru” din pricina lipsei de disciplină artistică şi umană. Dar tot el istorisise cum, într-o seară din 1911, nu l-a pierdut pe Franz Werfel din ochi, cum, ascultându-i poeziile, acestea i-au umplut capul cu „aburi”. A fost atât de entuziasmat atunci de versurile confratelui său că s-a temut o clipă de urmările fâausc/i-ului, beţiei sale poetice: „Pentru o clipă mi-a fost teamă că entuziasmul mă va târî drept în nonsens”.

Lipsa unei severe conştiinţe literare, pe care o

remarcase Kafka la Werfel, va fi tot mai evidentă pe măsură ce scriitorul îşi pierde spontaneitatea lirică a tinereţii. O poezie intimistă, în fond o lirică minoră apare în volumele sale i Gedichte (Poeme) din 1927, ori din Schlaf und Erivachen (Somn şi trezire), din 1935. Tânărul „Mozart al liricii noi” „a îmbătrânit prematur. De fapt, un alt scriitor, nu mai puţin talentat, un romancier ia locul poetului dintr-însul.

Scriitorul Franz Werfel, care a păstrat până la sfârşitul vieţii sale o spontaneitate copilăroasă, promptitudinea entuziasmului şi, îndeosebi, curiozitatea pentru tot ce i se pare nou, nemaivăzut, a fost un excelent reporter. B adevărat că reportajele ne oferă date, informaţii mai interesante despre el însuşi decât despre cele ce vrea să surprindă. El însuşi era un explorator mai priceput, mai curios în străfundurile personalităţii sale, în acea Innerlichkeit, acea inferioritate plină de mistere, decât în lumea evenimentelor exterioare. De aceea, în romanele sale, poetul din el va trece cu arme şi bagaje. Aceste romane – îndeajuns de vaste – nu vor fi mari construcţii obiective, ci tentative de re-creare a eposului. Liric, se va metamorfoza într-un poet epic.

Asemenea lui Robert Musil, lui Heimito von Doderer şi altor prozatori ai Austriei din primele decade ale acestui secol, Franz Werfel a trăit

prăbuşirea Imperiului habsburgic ca pe un cataclism istoric care i-a zguduit nu numai existenţa ci i-a orientat într-un anumit sens însăşi viziunea literară. Unei acute conştiinţe a amurgului i se asociază o perspectivă istorică crepusculară. E semnificativ titlul pe care Werfel îl dă unui grup de nuvele: Aus der Dämmerung einer Welt (Din amurgul unei lumi). Compoziţia simfonică a volumului este explicată printr-un eseu introductiv, Imperiul austriac, o încercare de evocare a agoniei unei lumi istoric condamnate. Iată, în această carte, descrierea atmosferei sufocante a existenţei burgheze din vechiul Imperiu. Un copil de unsprezece ani se trezeşte la viaţa simţurilor, în marasmul, în climatul de vas închis al unei familii burgheze (Kleine Verhältnisse – Legături mărunte). Iată, cu prilejul reuniunii unor foşti colegi, criza unui înalt funcţionar al justiţiei care îşi aminteşte greşeala gravă pe care a comis-o faţă de un camarad. Omul care a nimicit o existenţă se nimiceşte pe sine (Abituriententag – Ziua bacalaureaţilor). Corupţia, impostura, falsul îl obsedează pe povestitor. Nu le observase el, sub atâtea măşti, în societatea vechiului Imperiu? Un falsificator de tablouri, de altfel talentat, nu se poate realiza, tocmai pentru că trăieşte în minciună. Neîndrăznind să devină cel care este, de fapt, el comite o „sinucidere metafizică” (Secretul lui Saverio). Fiica unui fost ministru al

lui Franz Josef cedează lamentabil unui bărbat pe care nu-l iubeşte, într-un han sordid (Scara hanului). În sfârşit, reprezentantul simbolic al Imperiului habsburgic, un burghez K. und K. face eforturi disperate să supravieţuiască, să trăiască până când ai săi vor putea încasa o anumită asigurare (Moartea unui burghez). Moartea surprinde imperiul în plină inconştienţă. Astfel, vestea atentatului de ia Sarajevo, care declanşează primul război mondial ce va duce la descompunerea monarhiei austro-ungare, cade, din senin, ca un trăsnet, tulburând Cheflii notabilităţilor adunate într-o" casă de toleranţă (Casa îndoliata).

Ca şi nuvelele Din Amurgul unei lumi, cel dintâi mare roman al lui Franz Werfel r Barbara sau Evlavia, este o parabolă a descompunerii unei lumi. Formarea unui om, stadiile – în sens kierkegaardian – ale vieţii sale, pe care le urmăreşte autorul, dau acestei opere caracterul unui Bildungsroman. Dar romanul formării este, în acelaşi timp romanul unei deformări. Kroul. Ferdinand, un urmaş târziu al romanticilor „oameni de prisos", trece prin avatarurile unei existenţi tulburate de război, de scufundarea lumii vechi. Elev recalcitrant al şcolii de cădeţi, student în medicină, ofiţer care refuză să execute trei dezertori pe front, invalid, medic de bord, după un scurt intermezzo în boema literară vieneză, închis

în 1918 ca membru al „gărzii roşii”, nicio experienţă nu reţine prea mult pe acest personaj. Singura constantă în această carte: caracterul admirabil surprins, portretul desenat în culori tandre al bătrânei doici Barbara, adevărata providenţă a lui Ferdinand.

O viziune apocaliptică. Judecata-din-urmă a unei lumi arhaice, ne prezintă Franz Werfel în romanul său biblic. Hore: die Stimme (Ascultaţi Vocea). Scris aproape concomitent cu marea tetralogie biblică a lui Thomas Mann, Iosif şi fraţii sui, în anii teribilelor persecuţii rasiste declanşate de regimul nazist în Germania, această operă a maturităţii scriitorului este un epos de o sumbră frumuseţe. De astă dată nu mai e Austria cea care stă sub condamnarea istoriei, ci un popor care e împilat, împărţit, târât în robie. Conştiinţa poporului israelit este reprezentată prin profetul său Ieremia. Acesta clamează necesitatea unei reforme morale, strigă adevărul în faţa regilor şi a poporului său. Lucid, el îşi dă seama că poporul se îndreaptă spre o catastrofă tragică. El însuşi, „profetul suferinţelor”, va fi o victimă a tiraniei necruţătoare. Şi totuşi, finalul acestui roman-mărturie a conştiinţei este un mesaj de bună speranţă. În abisul suferinţelor, viaţa nu piere. Poporul începe o viaţă nouă. Incipit vita nova.

Ultimele romane ale lui Franz Werfel au caracterul unor vaste epopei, unor poeme epice.

Astfel Cele patruzeci de zile de pe Musa Dagh, tot astfel Cântecul Bernadettei. Romancierul avea convingerea, pe care a exprimat-o sub diferite forme, că epopeea poate să cunoască, în secolul nostru răvăşit de patimi, zguduit de cataclisme, o adevărată resurecţie. Desigur, nu este vorba de o reînviere a unei structuri poematice, a unei specii revolute. Werfel afirmă o dată: „Un poem epic nu se poate prezenta în zilele noastre decât sub forma romanului”. Astfel, în Cântecul Bernadettei (1942), va crea o formă românesc-poematică, în care ficţiunea se împleteşte cu adevărul istoric. Barbara ca şi Bernadette, Ieremia profetul ca şi Gabriel Bagradian eroul tragic al rezistenţei sunt aleşi, au vocaţia dăruirii de sine pentru binele, pentru salvarea altora. Franz Werfel îi opune, uneori, unei lumi amorfe, care nu-i poate înţelege, alteori însă descoperă în destinul lor – destin exemplar al eroului de epopee – punctele de incidenţă între existenţa eroului până la jertfa de sine şi existenţa, soarta unei întregi comunităţi umane. De aceea, putem vorbi despre romanul Cele patruzeci de zile de pe Musa Dagh ca despre o epopee modernă cu valoare parabolică, în care faptul istoric dobândeşte o demnitate paradigmatică, în care între indivizi şi comunităţi se stabilesc legăturile dintotdeauna ale eposului, individul dobândind o conştiinţă a pasiunii sale prin societate, iar aceasta fiind slujită şi mântuită,

în grele situaţii, prin fapta eroică a individului.

E interesant că, pentru a desena chipul unui erou epic, al unui mare ales, Franz Werfel recurge la o imagine a străinului. Gabriel Bagradian, armeanul care-şi va salva mica comunitate în zile grele, este – la începutul epopeii – un înstrăinat de poporul său. Dar în clipele cruciale, el va simţi obscur, chemarea sa.

Misterioasă chemare a locurilor natale! Avetis, fratele europeanului Gabriel Bagradian nu pleacă să-şi trateze boala în vreun sanatoriu elveţian, ci se întoarce să moară în Siria, la Yoghonoluk. În casa natală din împrejurimile Antiohiei turceşti. Iar Gabriel, eroul de pe Musa Dagh, cel care şi-a petrecut o bună parte din viaţa sa în Occident, care şi-a luat o soţie în Franţa şi a dat uitării, aproape cu desăvârşire, meleagurile copilăriei sale, simte, în clipe de grea cumpănă pentru lumea întreagă, după izbucnirea primului război mondial, apelul obscur al solului din care a răsărit în lume. Destinul său – destin exemplar, în intenţia lui Franz Werfel – îl poartă departe în lume şi îl readuce, în cele din urmă. În punctul origo, din care a plecat Existenţă circulară, închisă asupra sa însăşi, dar deschisă asupra lumii, existenţă dirijată de o fatalitate asumată, a unui erou.

Aşadar, după douăzeci şi trei de ani petrecuţi printre străini, Gabriel Bagradian se întoarce printre ai săi. La două ore de Antiohia, familia sa

are o frumoasă posesiune într-unul din satele armeneşti răsfirate într-o vale, sub munţii care coboară spre mare, sub masivul Musa Dagh. Aici, pe Musa Dagh, are el revelaţia – încă vagă, legată de visurile copilăriei – a misiunii sale. Misiune eroică a unui apărător al împilaţilor. Aici, printre stânci, sub pini e surprins de fantomele copilăriei: aici visase, odinioară, să-şi apere familia şi neamul. Atât de occidentalul Gabriel are nevoie de o perioadă de iniţiere, urmează, inconştient la început, apoi tot mai conştient, un itinerariu în descoperirea acelei mici umanităţi izolate din care făcea parte. La început, după întoarcerea acasă, se ocupă cu colecţionarea antichităţilor. Căci pământul acesta răsăritean al Asiei Mici, pământ al vechilor civilizaţii, abundă în tezaure arheologice. Dar Bagradian nu-şi poate permite multă vreme luxul acestei voluptuoase întreprinderi. Ameninţări tot mai directe tulbură viaţa paşnică a măruntelor comunităţi armeneşti din această parte a lumii. Popor vechi, aşezat la răspântia imperiilor, armenii erau obişnuiţi cu împilarea. Gabriel Bagradian observă pe chipurile celor din jurul său „expresia pe care ţi-o dă o milenară supunere în faţa loviturilor destinului”. Identificându-se cu soarta lor, el îi va înţelege tot mai bine pe cei de-o seamă cu el, pe care până atunci abia i-a cunoscut.

Rare pagini în opera acestui povestitor care să

aibă subtilitatea acelor capitole din Cele patruzeci de zile de pe Musa Dagh unde Gabriel Bagradian se descoperă pe sine descoperindu-şi poporul. La început se simte un animal prins în cursă care nu doreşte decât să scape împreună cu ai săi. De aici, de la reacţiile instinctuale elementare, el va creşte, pe încetul, la şcoala mâniei, a suferinţei, a revoltei, a sentimentelor ultragiate, până la demnitatea supremă a eroului tragic care – după ce şi-a salvat comunitatea, pierzându-i pe cei mai dragi, mai apropiaţi – se întoarce lu' locul jertfei şi triumfului său ca să moară.

O lume policromă, plină de pitoresc înconjoară nodul. Întunecat al dramei de pe Musa Dagh. K. lumea orientală din Antakie (antica Antioliie) cu bazarul în care foiesc kurzi şi greci şi armeni şi, fireşte, turci, în care scriitorul remarcă pasul acestor seminţii ale răsăritului „un pas lung, lent şi legănat, îndreptându-se implacabil către o ţintă care nu putea fi identificată". Mirosuri penetrante, gesturi exotice, relaţii ciudate între oameni. În acest mic univers, oamenii de bună-credinţă nu fac parte doar din poporul oprimaţilor. E frumoasă imaginea acelui turc bătrân, prieten al familiei Bagradian, aga Rifaat Bereket, după cum interesante sunt eforturile germanului Johannes Leosius care se zbate să obţină de la oficialităţi o înlesnire pentru comunitatea armeană.

Dar, cu adevărat, paginile strălucite ale

acestei cărţi sunt cele – amintind epopeile antice ori Anabasis al lui Xenofon – în care ne este înfăţişată rezistenţa unei populaţii oprimate, lupta pe viaţă şi pe moarte a celor mai slabi, dar având dreptatea de partea lor, împotriva silniciei. Dreptatea învinge. Armenii asediaţi pe Musa Daghdevin un simbol al rezistenţei la opresiune şi eroul lor, Gabriel Bagradian, poate fi appopiat de figurile eroice din vechile epopei. Franz Werfel a găsit pentru a nara luptele, suferinţele şi bucuriile acestei umanităţi restrânse tonul marilor poeţi epici.

Recunoaştem în Franz Werfel o natură barocă, robustă, osci-lind între realitatea aprehendată cu toate simţurile şi o vagă transcendenţă către care aspiră în elanurile sale spirituale, pendulând între teluric şi astral, o natură înzestrată cu vina generoasă a povestitorului, cu o voce (nu prea puternică) a liricului, cu umorul cam greoi al Europei centrale şi, îndeosebi, cu sensibilitatea mereu în alarmă a unui prieten al oamenilor, al unui om deschis la suferinţă şi gata să participe mă bucurie, a unui artist bun conducător de căldură umană. Werfel e un baroc şi prin trăsăturile care amintesc barocul austriac: atracţia pentru „misterele” vieţii şi morţii, pentru unele probleme metafizice, apetiţia spre o extază a simţurilor şi în acelaşi timp, apetitul luxuriantei, al banchetelor şi serbărilor. În sfârşit, Werfel e un

scriitor care se lasă sedus de cuvinte, de verbul patetic, care nu se ştie stăpâni, însă, nu-şi frânează elanurile. Căci, mai mult decât cuvintele, a iubit oamenii.

NICOLAE BALOTA

CARTEA INIII

CEEA CE SE APROPIE

Capitolul uit” TEŞCHEREAUA

„CE CAUT EU AICI?”

Fără să-şi dea seama, Gabriel Bagradian rosteşte într-adevăr, cu voce joasă, aceste; cuvinte ciudate. Şi, de fapt, ele, nici nu, exprimă o întrebare, ci doar ceva, nelămurit, un fel de uimire solemnă care îi cuprinde întreaga fiinţă. Poate că pricina este dimineaţa strălucitoare a duminicii de martie, primăvara siriană care răspândeşte tufişurile de uriaşe anemone roşii începând de pe povârnişurile Musa Daghului până în câmpia răvăşită a Antiohiei. Pretutindeni pe întinsul pajiştilor izr-bucneşte sângeriul impetuos, înăbuşind albul domol al narciselor mari, cărora de asemenea le venise vremea. Un zumzet auriu şi nevăzut, pare că învăluie muntele. Să fie oare roiurile pornite năvalnic din prisăcile de la Kebussije sau în acest cel mai străveziu şi mai perceptibil ceas răzbate frământarea Mediteranei, care, departe, în fund, roade spinarea golaşă a Musa Daghului? Drumul cu hârtoape se caţără printre ziduri în ruină. Acolo unde zidurile se

opresc pe neaşteptate în mormane de pietre aruncate claie peste grămadă, drumul se îngustează transformându-se într-o potecă de munte. A trecut de colinele aflate la poalele muntelui. Gabriel Bagradian se întoarce. Silueta lui înalţă, în costumul de turist din homespun flauşat, se încordează ascultând. Îşi împinge puţin fesul de pe fruntea umedă. Ochii lui sunt depărtaţi. Şi ceva mai deschişi la culoare, dar nu mai mici decât ai oricărui armean.

Şi iată că acum, Gabriel vede de unde a pornit: casa apare luminoasă, cu zidurile ei strălucitoare şi acoperişul plat printre eucalipţii din parc. Grajdurile şi clădirea administraţiei sclipesc şi ele în soarele dimineţii de duminică. Cu toate că între Bagradian şi clădirile gospodăriei se află acum mai bine de e jumătate de ceas de drum, se zăresc încă atât de apropiate, de parcă şi-ar fi urmărit stăpânul pas cu pas. Chiar şi biserica din Yoghonoluk, aflată mai departe, jos, în vale, îl întâmpină desluşit cu cupola ei mare şi micile turnuri laterale ţuguiate. Această biserică masivă şi impunătoare se cuvine a fi pusă alături de Vila Bagradian. Bunicul lui Gabriel, legendarul ctitor şi filantrop, le clădise pe amândouă cu cincizeci de ani în urmă. Este în tradiţia ţăranilor şi meşteşugarilor armeni ca, după ce călătoresc prin ţări străine pentru a agonisi, să se întoarcă de oriunde, chiar şi din America, în cuibul părintesc;

îmbogăţiţii din marea burghezie însă procedează altfel. Ei îşi ridică vilele luxoase pe coasta de la Cannes, în grădinile din Heliopolis sau măcar pe coastele munţilor Liban, în împrejurimile Beirutului. Bătrânul Avetis Bagradian se deosebea considerabil de aceşti parveniţi. El, întemeietorul acelei firme de faimă mondială din Stambul, cu filiale la Paris, la Londra şi New York, locuia, atunci când timpul şi afacerile i-o îngăduiau, an de an în vila aşezată mai sus de Yoghonoluk, la poalele Musa Daghului. Dar nu numai Yoghonolukul, ci şi celelalte şase sate armeneşti ale districtului Suedja se bucuraseră din belşug de prezenţa lui binecuvântată şi plină de mărinimie. Chiar dacă facem abstracţie de construcţiile de biserici şi şcoli, de aducerea unor învăţători-misionari americani, este destul să menţionăm darul care, în ciuda evenimentelor, a rămas până astăzi viu în amintirea localnicilor: acel vapor încărcat cu maşini de cusut Singer, pe care Avetis Bagradian, după un an deosebit de norocos din punctul de vedere al afacerilor, le-a împărţit unui număr de cincizeci de familii din aceste sate.

Gabriel – privirea lui cercetătoare încă nu părăseşte clădirea vilei – îşi cunoscuse bunicul. Doar se născuse acolo, jos, în casa aceea, unde revenise din când în când, în anii copilăriei, petrecând aici câte o lună şi chiar mai mult. Până împlinise doisprezece ani. Şi totuşi, această viaţă

anterioară, care fusese cândva propria lui viaţă, îl mişcă într-un fel nefiresc până la senzaţia de durere fizică. Se aseamănă cu o existenţă prenatală, ale cărei amintiri se înfig în suflet ascuţite, cu înfiorări penibile. Îl cunoscuse oare într-adevăr pe bunic, sau doar citise despre el ori îi văzuse imaginea în vreo carte a copilăriei? Un om mic de statură, cu barbişon alb, într-un halat lung de mătase, cu dungi galbene şi negre. Pince-nez-ul înrămat cu aur atârnă de un lănţug pe piept. Cu ghete roşii păşeşte prin iarba grădinii. Toţi oamenii se înclină adânc. Degetele delicate ale moşneagului ating obrazul copilului. Aşa a fost, sau e doar un simplu vis? Cu bunicul, lui Gabriel i se întâmplă cam acelaşi lucru ca şi cu Musa Dagh. În urmă cu câteva săptămâni, când revăzuse pentru prima oară muntele copilăriei, cu conturul întunecat al crestei zimţate desenându-se pe cerul de seară, întreaga lui fiinţă fusese cuprinsă de un simţământ nedefinit, înfiorător şi plăcut totodată. Profunzimea lui nu putea fi apreciată. Renunţă imediat să mai încerce. Era prima adiere a unui avertisment? Erau cei douăzeci şi trei de ani?

Douăzeci şi trei de ani în Europa, la Paris! Douăzeci şi trei de ani de asimilare totală! Ani care valorează dublu şi triplu. Ani care şterg totul. După moartea bătrânului, familia, eliberată de sub apăsarea patriotismului local al şefului ei,

evadează din acest ungher oriental. Sediul principal al firmei rămâne, ca şi până acum, la Stambul. Totuşi, părinţii lui Gabriel locuiesc acum, împreună cu cei doi fii, la Paris. Dar fratele – îl cheamă tot Avetis – cu cincisprezece ani mai în vârstă decât Gabriel, dispare repede. În calitate de coproprietar al casei de import se întoarce în Turcia. Pe drept cuvânt poartă prenumele bunicului. Nu-l atrage Europa. E un om ciudat, iubitor de singurătate. Datorită lui, vila din—< Yoghonoluk, după ce fusese părăsită vreme de mai mulţi ani, îşi recapătă din nou strălucirea; singura lui pasiune este vânătoarea, şi din Yoghonoluk porneşte în expediţiile sale cinegetice spre munţii Taurus şi Hau-ran. Gabriel, care nu prea ştia mare lucru despre fratele lui, urmează la Paris gimnaziul şi studiază la Sor-bona. Nimeni nu-i sileşte să îmbrăţişeze cariera de om de afaceri, profesiune pentru care – ciudată excepţie în sânul familiei sale – nu vădeşte niciun fel de înclinaţie, îi este îngăduit, ca erudit şi literat, să se ocupe cu arheologia, istoria artei şi filosofia – de altfel primeşte o renta anuală care face din el un om liber, chiar înstărit. De foarte tânăr se căsătoreşte cu Juliette. Această căsnicie aduce după sine o schimbare mai profundă. Franţuzoaica îl atrage de partea ei. Acum, Gabriel e mai francez ca oricând. Armean a mai rămas, într-o oarecare măsură, într-un sens academic. Totuşi, nu-şi uită chiar pe de-a-

ntregul originea şi publică din când în când elte un studiu ştiinţific, dintr-un domeniu sau altul, în reviste armeneşti. De asemenea, Stephan, fiul său în vârstă de zece ani, primeşte ca preceptor un student armean care urmează să-l instruiască în limba strămoşilor săi. La început Juliette socoteşte că acest lucru este cu totul inutil, ba chiar dăunător. Dar fiindcă persoana tânărului Samuel Avakian îi este simpatică, cedează încetul cu încetul şi până la urmă se dă bătută. Disensiunile dintre cei doi soţi îşi au întotdeauna rădăcinile într-una şi aceeaşi divergenţă de păreri. Căci oricât se străduieşte Gabriel să se contopească pe deplin cu masa străină, din când în când este totuşi atras! problemele politice ale poporului său. Deoarece poartă un nume renumit, unii conducători armeni îl vizitează ori de câte ori sunt în trecere prin Paris. I se oferă chiar să ce. –. dideze pe listele partidului Daşnakzagan. Şi chiar dacă refuză speriat asemenea propunere, totuşi ia parte la faimosul congres care, în 1907, unifică pe Junii turci cu partidul naţional armean. Urma să fie creat un stat nou, înăuntrul căruia oameni de rase diferite să trăiască alături în mod paşnic şi fără a renunţa la demnitatea naţională. Pentru atingerea unui asemenea scop se entuziasmează şi cel ce se înstrăinase de ai săi. În aceste zile, turcii fac armenilor cele mai amabile complimente şi declaraţii de dragoste. Datorită felului său de a fi,

Gabriel Bagradian ia mai în serios decât alţii jurământul de credinţă. Acesta este motivul pentru care, la izbucnirea Războiului balcanic, se prezintă ca voluntar. Este instruit în grabă la Şcoala de ofiţeri de rezervă din Stambul şi mai ajunge la vreme pe front pentru a lua parte, ca ofiţer al unei baterii de obuziere, la bătălia de la Bula în Această unică despărţire mai îndelungată de ai săi durează mai bine de jumătate de an. Suferă mult din pricina asta. Se teme, cine ştie, că Juliette s-ar putea îndepărta de el. Simte că, în ce-l priveşte, atitudinea soţiei sale e întrucâtva nesigură, şovăielnică, deşi nu are niciun temei real pentru acest simţământ. Întors la Paris, ia hotărârea solemnă să renunţe la orice activităţi nelegate de viaţa interioară. Este un gânditor, un om al abstractului, un om în sine. Ce-l priveşte pe el ce-i cu turcii, ce-i cu armenii? Se gândeşte la posibilitatea de a obţine cetăţenia franceză. Astfel, înainte de orice o va face fericită pe Juliette. În ultima clipă însă îl opreşte mereu un simţământ neplăcut. Plecase voluntar în război. Chiar dacă nu trăieşte în ţara lui de baştină, n-o poate totuşi renega. E ţara părinţilor şi bunicilor săi. Bunicii suferiseră îngrozitor acolo, dar nu renunţaseră la ea. Gabriel nu suferise de loc. Ştie despre crime şi măceluri numai din povestiri şi cărţi. „Nu are nicio importanţă de cine aparţine un om al abstractului, îşi spune-el şi rămâne supus otoman. Doi ani

fericiţi într-un apartament frumos din Avenue Kléber. Totul dă impresia că problemele sunt rezolvate în ansamblu şi că a fost găsit un mod de viaţă definitiv. Gabriel are treizeci şi cinci de ani, Juliette treizeci şi patru, Stephan treisprezece. O existenţă lipsită de griji, fără ambiţii deosebite, o muncă intelectuală şi un cerc de prieteni amabili. În ceea ce-i priveşte pe aceştia din urmă, Juliette hotărăşte. Asta reiese în primul rând din faptul că relaţiile lui Gabriel cu vechii cunoscuţi armeni – părinţii lui au murit demult – sunt din ce în ce mai sporadice, ca şi cum Juliette i-ar impune, cu tenacitate, pe cei de-un sânge cu ea. Bineînţeles însă că nu poate schimba ochii fiului ei. Gabriel pare să nu observe nimic din toate acestea. O scrisoare-expres de la Avetis Bagradian aduce după sine o cotitură a destinului. Fratele mai vârstnic îl cheamă pe Gabriel la Stambul. Grav bolnav, nu mai este în măsură să conducă firma. De aceea a şi făcut toate pregătirile pentru a transforma întreprinderea într-o societate pe acţiuni. Gabriel ar trebui să vină pentru a se îngriji de interesele lui. Juliette, care nu dispreţuieşte câtuşi de puţin bunurile materiale ale acestei lumi, declară imediat că-l va întovărăşi pe Gabriel şi-l va ajuta în timpul tratativelor. Doar e vorba de lucruri importante. Iar el e cam naiv de felul lui şi cu totul incapabil să reziste tertipurilor armeneşti ale celorlalţi. Iunie 1914. O lume bizară.

Gabriel se hotărăşte să ia cu el în călătorie nu numai pe Juliette, dar şi pe Stephan şi pe Avakian. Anul şcolar e pe sfârşite. Lucrurile acestea se pot prelungi destul de mult şi nu se poate prevedea pe ce căi va apuca omenirea. În a doua săptămână din iulie, familia soseşte la Constantinopol. Totuşi, Avetis Bagradian nu putuse-să-i aştepte. Plecase cu un vapor italian la Beirut. Boala lui de plămâni evoluase în ultimele zile cu o repeziciune înspăimântătoare, şi el nu mai putea suporta aerul din Stambul. (Ciudat, fratele europeanului Gabriel nu pleacă să-şi aştepte moartea în Elveţia, ci în Siria.) În loc să discute cu Avetis, Gabriel duce acum tratative cu directori, avocaţi şi notari. Dar trebuie să admită că fratele pe care nu-l cunoaşte a pregătit dinainte totul pentru el, într-un fel cât se poate de afectuos şi prevăzător. Şi iată că pentru prima oară are deosebit de pregnant conştiinţa faptului că mai vârstnicul şi bolnăviciosul Avetis este cel care munceşte pentru el, cel căruia îi datorează bunăstarea lui. Ce absurd e că doi fraţi trebuie să rămână atât de străini unul faţă de celălalt. Gabriel tresare înspăimântat la gândul aroganţei sale faţă de „negustor” faţă de „oriental”, aroganţă pe care nu şi-o înfrânase totdeauna. Simte cum dorinţa să repare o nedreptate, înainte de a fi prea târziu, îl cuprinde ca un fel de dor. La Stambul, căldura este într-adevăr insuportabilă. Să se înapoieze în

Occident nu pare deocamdată recomandabil. E bine ca mai întâi să treacă furtuna. Pe de altă parte, însuşi gândul unei scurte călătorii pe mare este reconfortant. Unul dintre cele mai noi vapoare ale societăţii „Khe-i dival Mail” face escală la Beirut, în drum spre Alexandria. Pe coastele apusene ale munţilor Liban, se pot închiria vile moderne, în măsură să satisfacă exigenţe dintre cele mai puţin modeste. Cunoscătorii ştiu că niciun peisaj din lume nu este mai frumos decât acesta. Gabriel însă nici nu trebuie să-şi pună prea mult la încercare puterea de convingere, fiindcă Juliette se declară imediat de acord. Simte în ea, de mai multă vreme, un fel de nerăbdare confuză. O atrage perspectiva noului. În timp ce se află în largul mării, declaraţiile de război ale statelor se năpustesc din toate părţile. Când păşesc pe cheiul de acostare de la Beirut, în Belgia, în Balcani şi în Galiţia au şi început primele lupte. Nici vorbă să se mai poată întoarce acasă, în Franţa. Sunt izolaţi. Ziarele relatează că Sublima Poartă va intra în coaliţia Puterilor Centrale. Parisul se află acum în teritoriu inamic. Scopul principal al călătoriei se dovedeşte şi el irealizabil. Avetis Bagradian i-o luase încă o dată înainte fratelui său mai tânăr. Părăsise Beirutul cu câteva zile în urmă şi riscase dificila călătorie prin Alep şi Antiohia până la Yoghonoluk. Nici muaţiLLiban nu-i ajungeau xa să –

ştaşterefârşâlul7 Avea nevoie de Musa Dagh. Dar scrisoarea în care fratele îşi anunţă el însuşi moartea soseşte abia în toamnă. Între timp, familia Bagradian se stabilise într-o casă destul de arătoasă, situată pe unul dintre dealurile din apropierea oraşului. Juliette este de părere că la Beirut viaţa e suportabilă. Se află foarte mulţi francezi în oraş. Primeşte în vizită şi tot felul de consuli. Ca pretutindeni, se pricepe să găsească şi aici oameni de lume. Gabriel e fericit că soţia lui nu suferă prea mult din pricina exilului. Deocamdată nu se poate face nimic. Oricum, Beirutul e mai sigur decât oraşele Europei. Fără să vrea însă Gabriel se gândeşte mereu la casa din Yoghonoluk. În scrisoarea lui, Avetis îi vorbeşte cu multă căldură de ea. Cinci zile după scrisoare, soseşte telegrama doctorului Altouni cu ştirea morţii. Acum, Gabriel nu numai că se gândeşte, dar vorbeşte tot timpul despre casa copilăriei. Totuşi, când Juliette îşi exprimă pe neaşteptate intenţia să ia în primire cât mai repede cu putinţă această casă, despre care el vorbeşte mereu de atâta vreme şi pe care acum a moştenit-o, Gabriel simte un fior de spaimă. Obiecţiilor lui, ea le răspunde cu îndărătnicie. Singurătate rustică? Nimic n-o atrage mai mult. Izolare, lipsă de confort? îşi va procura singură toate cele de trebuinţă. Ba chiar o amuză în chip deosebit tocmai asemenea preocupări. Părinţii ei avuseseră

o casă la ţară, unde Juliette copilărise. Dacă îşi vor aranja o casă proprie, dacă vor putea să întreprindă toate modificările şi amenajările după gustul lor, se va împlini unul dintre cele mai frumoase visuri ale ei – indiferent în ce parte a lumii s-ar întâmpla asta. În ciuda acestei bunăvoinţe pline de entuziasm, Gabriel se opune şi discuţiile continuă până la sfârşitul sezonului ploios. N-ar fi oare mult mai înţelept, argumentează el, dacă ar deptine toate eforturile pentru a-şi duce familia în Elveţia? Juliette însă stăruie în dorinţa ei. Iar felul cum o exprimă sună aproape ca o provocare. Gabriel luptă zadarnic împotriva unei ciudate nelinişti care îl cuprinde şi care se împleteşte cu simţămite nostalgice. E decembrie când mica familie se pregăteşte, pentru expediţia până la locurile natale ale tatălui. Până la Alep, drumul cu trenul se desfăşoară destul de bine, în pofida mişcărilor de trupe. La Alep sunt închiriate două automobile cu o înfăţişare de-a dreptul indescriptibilă. Prin noroaiele şoselei locale reuşesc totuşi să ajungă, parcă printr-o minune a cerului, până la Antiohia. Acolo îi şi aşteaptă Kristaphor, administratorul, la podul de peste Oronte, cu trăsura pe care foştii proprietari o foloseau la vânătoare, şi cu două care cu boi pentru bagaje. Nici măcar două ore nu mai sunt până la Yoghonoluk. Se scurg într-o bună dispoziţie continuă. Totul n-a fost chiar atât de

neplăcut, e de părere Juliette…

„Ce caut eu aici? îl Este o întrebare la care toate faptele acestea, cu aspectul lor atât de încâlcit, nu răspund decât foarte incomplet. Iar acea uimire solemnă care i-a cuprins fiinţa nu dispare câtuşi de puţin. I se adaugă o uşoară nelinişte. Străvechile simţăminte, depăşite în cei douăzeci şi trei de ani parizieni… Trebuie să se obişnuiască din nou cu ele. Abia acum îşi întoarce Gabriel privirea îngândurată de la casa părintească. Fără îndoială că Juliette şi Stephan încă nu s-au trezit. Nici clopotele bisericii din Yoghonoluk n-au sunat încă de duminică. Ochii lui rătăcesc o vreme în lungul văii satelor armeneşti, către nord. Iată satul unde se cresc viermi de mătase, Azir – îl poate încă zări din locul unde se află; dar Kebussije, ultima aşezare din această direcţie, nu se mai vede. Azir doarme într-un leagăn verde-închis de duzi. Acolo, pe colina cea mică de la poalele Musa Daghului, se ridică ruinele unei mănăstiri. Sfântul apostol Toma în persoană întemeiase lăcaşul. Pietrele de pe platoul presărat cu dărâmături au inscripţii interesante. Unele dintre ele datează din perioada seleucizilor 1 şi constituie pentru un arheolog descoperiri rare. Odinioară, Antiohia, regină a lumii de-atunci, se întindea până la mare. Peste tot se găsesc, aici antichităţi, aşezate la vedere pe solul arid, sau ies la iveală de îndată ce căutătorul de comori şi-a

înfipt cazmaua. În aceste săptămâni, Gabriel strânsese o grămadă de trofee preţioase şi le pusese la adăpost în casa lui. Această vânătoare constituie aici ocupaţia lui prin

1 Dinastie care, între 356 î.e.n. – 64 î.e.n., a condus statul elenistic ce cuprindea o parte a Indiei, Siria, Mesopotamia Armenia şi Asia Mică şi avea drept capitală Antiohia.

cipală. Totuşi, tin fel de teamă îl reţinuse până acum să urce colina până la ruinele mănăstirii Sfântui Toma. (Şerpi mari, de culoarea aramei şi cu capetele încoronate o păzesc. Oamenilor care au încercat să scoată de aici pietrele sfinte ca să-şi ridice case, le-au înţepenit poverile în spinare şi aceşti păcătoşi au trebuit să le ia cu ei în mormânt.) De la cine a auzit, oare, această poveste? Pe vremuri, în camera mamei sale, care acum e camera Juliettei, şedeau femei bătrâne cu feţele boite într-un fel ciudat. Sau nici asta nu e altceva decât o simplă închipuire? Oare e posibil: mama din Yoghonoluk şi mama din Paris erau una şi aceeaşi femeie?

Gabriel a pătruns de mult în pădurea întunecată şi foşnitoare. Un jgheab adânc, cu pereţii abrupţi, săpat în spinarea muntelui duce până aproape de vârf. I se spune Râpa gorunilor. În timp ce Bagradian urcă pe poteca de munte care şerpuieşte anevoie prin desiş, îşi dă pe neaşteptate seama: ceea ce era vremelnic se

sfârşise. Destinul trebuia să hotărască într-un fel.

Vremelnic? Gabriel Bagradian e ofiţer otoman, în cadrele de rezervă ale unui regiment de artilerie. Armatele turceşti se află pe patru fronturi, într-o luptă pe viaţă şi pe moarte. În Caucaz, împotriva ruşilor, în pustiul Mesopotamiei, împotriva englezilor şi indienilor. Divizii australiene au debarcat pe Peninsula Gallipoli, ca împreună cu flotele aliate să atace porţile Bosforului. Armata a patra din Siria şi Palestina pregăteşte un nou atac împotriva Canalului Sucz. Sunt necesare eforturi supraomeneşti pentru a face faţă pe toate aceste fronturi. Enver Paşa \ comandantul suprem idolatrizat de ostaşi, a pierdut iarna aceasta, în Caucaz, două corpuri de armată, în campania lui de-o îndrăzneală vecină cu nebunia. Materialul de război este neîndestulător. Pentru Bagradian, zilele pline de speranţă din 1908 şi 1912 s-au sfârşit. Ittihadul înfiinţat de Junii turci, aşa-zisul „Comitet pentru Unitate şi Progres”.

1 Enver Paşa (1881 – 1922), politician turc, conducător al Junilor turci, ministru de Kăzboi în prima conflagraţie mondială.

n-a făcut decât să se folosească de poporul armean pentru scopurile lui, pentru ca imediat după aceea să-şi calce toate jurămintele. De altfel, Gabriel nu are niciun fel de motive pentru cine ştie ce acte de bravură spre a-şi dovedi

patriotismul. De data aceasta, lucrurile stau altfel. Soţia lui e franţuzoaică. Prin urmare, s-ar putea să fie silit să lupte pe front împotriva unei naţiuni pe care o iubeşte, căreia îi datorează în cel mai înalt grad recunoştinţă, de care este legat prin căsătorie. Cu toate astea, s-a prezentat la Alep, la cercul teritorial al regimentului său. Era de datoria lui. Altfel ar fi putut să-l socotească dezertor. Ciudat este că respectivul colonel pare a nu avea nevoie de ofiţeri. Studiază actele lui Bagradian cu atenţie minuţioasă, pe urmă îi spune că poate să plece. Să binevoiască doar a indica localitatea de domiciliu şi să stea acolo să aştepte ordinul de chemare. Asta s-a întâmplat în noiembrie. Acum, martie e pe sfârşite şi ordinul de prezentare la unitate n-a sosit încă de la Antiohia. Îndărătul acestui fapt se ascunde oare o intenţie inexplicabilă, sau numai inexplicabilul haos care domneşte în cancelariile militare otomane? Dar în această clipă Gabriel are senzaţia că ştie foarte precis că încă astăzi se va hotărî soarta lui şi alor săi. Duminică soseşte poşta din Antiohia, nu numai scrisori şi ziare, ci şi decizii administrative ale caimacamlâcului privitoare la comune şi la cetăţeni.

Gabriel Bagradian nu se gândeşte decât la familia lui. Situaţia e foarte delicată. Ce urmează să se întâmple cu Juliette şi Stephan în timp ce el va fi pe front? Unele argumente pledează în

favoarea şederii la Yoghonoluk. Juliette este entuziasmată de casă, de parc, de gospodărie, de livada de pomi fructiferi şi de grădina de trandafiri. Pare să se simtă cât se poate de bine în rolul de moşiereasă. Se găsesc şi aici destui oameni de valoare, pe care te poţi bizui. Pe bătrânul medic, doctorul Altouni şi pe deosebit de eruditul farmacist Krikor, Gabriel îi cunoaşte încă din copilărie. Apoi se cuvine menţionat vartabedul Ter Haigasun, arhimandrit de Yoghonoluk şi vicar gregorian al întregii dioceze de Suedja. Pe urmă, pastorul protestant Harutiun Nokhudian de la Bitias, învăţătorii şi încă vreo câţiva notabili. Ce-i drept, faţă de femei trebuia să te arăţi oarecum indulgent. După cea dintâi primire la Vila Bagradian, la care fuseseră invitate aceste persoane de vază, Gabriel îi spusese Juliettei că nici într-un târguşor oarecare din Provence nu întâlneşti, cu asemenea prilej, oameni mai de lume ca aici, pe coasta siriană. Juliette acceptase această constatare fără obişnuitele comentarii batjocoritoare cu care întâmpina tot ce era armenesc şi oriental şi cu ajutorul cărora ştia adesea să-şi chinuiască soţul. De atunci, aceste seri de primire s-au repetat de multe ori. Şi în această duminică de martie urma să aibă loc una dintre ele. Gabriel e fericit că Juliette dă dovadă de atâta bunăvoinţă. Dar toată această situaţie favorabilă nu schimbă cu nimic realitatea, anume

că soţia şi fiul său, dacă ar locui singuri aici, ar fi izolaţi de restul lumii.

Râpa gorunilor rămâne îndărătul lui Bagradian, fără ca el să fi limpezit cât de cât această problemă. Poteca bătătorită coteşte către nord şi se pierde printre tufişurile de pini şi rododendroni de pe coasta muntelui. Locuitorii din regiunea montană numesc Damlajik această porţiune a Musa Daghului. Gabriel îşi aminteşte încă toate aceste denumiri. Damlajikul nu atinge cine ştie ce înălţimi. Cele două piscuri rotunjite, aflate către sud, se ridică până la opt sute de metri. Ele formează ultimele proeminenţe ale masivului muntos care apoi, pe neaşteptate şi într-un fel cam haotic, îşi năpusteşte uriaşele pripoare de piatră în câmpia străbătută de Oronte. Aici, în partea nordică, unde Gabriel Bagradian tocmai îşi croieşte drum, Damlajikul este mai scund. Mai departe spinarea lui zimţată coboară – până la şes. Este porţiunea” ceamarpuţm Tată din tot lanţul muntos de coastă – talia Musa Daghului. Platoul se îngustează până la câteva sute de metri şi stâncile aruncate la întâmplare înaintează foarte mult către partea abruptă a muntelui. Lui Gabriel i se par cunoscute fiecare piatră şi fiecare tufiş. Dintre toate imaginile copilăriei, locul acesta i s-a întipărit cel mai bine în minte. Sunt aceiaşi pini, ca nişte umbrele deschise, care formează aici o pădurice. E aceeaşi pădure târâtoare de conifere

pitice, care se zbârleşte peste solul stâncos. Iedera şi alte plante căţărătoare îmbrăţişează nişte blocuri de piatră care – aşezate înţelepţeşte în amfiteatru – par personalităţi uriaşe ale unui senat al naturii ce-şi întrerup sfatul de cum răsună pasul vreunui intrus. Un popor de rândunele, gata să pornească în călătorie, străpunge liniştea cu ciripit. Joacă plină de însufleţire în adâncurile verzui ale lacului ceresc. Aripi se desfac şi se strâng brusc, ca bătăile unor pleoape.

Încrucişându-şi mâinile sub cap, Gabriel se întinde într-un loc cu iarbă. Mai urcase şi înainte de două ori pe Musa Dagh, ca să găsească pinii şi stâncile acestea, dar de fiecare dată greşise drumul… Aşadar, nici nu există în realitate”, se grăbise să constate. Acum, îşi închide ochii obosit. Când un om se înapoiază în vechile locuri ale contemplării şi vieţii lui anterioare, asupra lui se năpustesc năvalnic fantomele pe care cel întors le plăsmuise acolo pe vremuri şi apoi le părăsise. Şi asupra lui Bagradian năvălesc fantomele copilăriei, de parcă ar fi aşteptat, credincioase, vreme de douăzeci şi trei de ani aici, sub pinii şi stâncile acestui peisaj încântător şi singuratic. Sunt fantome foarte agresive. Strigoii năprasnici ai oricărui băiat armean. (Puteau, oare, să fie altfel?) Sângerosul sultan Abdul Hamid1 a dat un firman împotriva creştinilor. Dulăii Profetului, turci, kurzi, cerchezi se strâng sub steagul verde

ca să pornească masacrul. Dar duşmanii şi-au făcut soco-ielile-Jără-Gabriel JBagradiani El îşi adimănsonipa Trioţil. Îi conduce în munţi. Cu un eroism de nedescris respinge atacul puternicelor forţe inamice şi le sileşte să se retragă.

1 Se referă la sultanul Abdul Hamid al II-lea «842-îoim de o mare cruzime, detronat în 1909. „ls>, despot

— Musa Dagh vol. I

Gabriel nu se sustrage acestor porniri copilăreşti. El, parizianul, soţul Juliettei, eruditul, ofiţerul, care cunoaşte realitatea războiului modern şi e din nou pe cale să-şi facă datoria de militar turc – el, aşadar, este în acelaşi timp băieţandrul care se năpusteşte, cu sângele clocotind de străveche ură, asupra duşmanului de moarte al neamului său. Visurile fiecărui băiat armean. Ce-i drept, numai vreme de o clipă. Totuşi, Gabriel se minunează şi zâmbeşte ironic înainte de a adormi.

Gabriel Bragadian tresare, nu fără spaimă. Cineva îl privise stăruitor în timp ce dormea. Probabil că vreme destul de îndelungată. Cată în ochii arzând de-o văpaie liniştită ai fiului său Stephan. Îl cuprinde o senzaţie neplăcută, chiar dacă nu tocmai lămurită. Fiul nu trebuie să-şi surprindă tatăl în timpul somnului, în felul acesta este încălcată un fel de lege morală adânc înrădăcinată. Pune o uşoară severitate în cuvintele

sale:

— Ce cauţi aici? Unde e monsieur Avakian? Acum, Stephan pare şi el consternat din pricină că şi-a surprins tatăl dormind. Mâinile îi stau stinghere. Buzele lui puternice se întredeschid. Poartă uniforma de la colegiu. În timp ce vorbeşte, se trage de haină:

— Mama mi-a dat voie să mă plimb singur. Monsieur Avakian-e liber azi. Doar nu facem lecţii duminică.

— Aici nu suntem în Franţa, Stephan, ci în Siria, explică tatăl accentuând cuvintele. Îţi interzic să te mai caţări pe munţi neînsoţit

Stephan îşi priveşte tatăl cu încordare, de parcă ar aştepta, în afară de această uşoară dojana, indicaţii mai importante. Dar Gabriel nu mai spune nimic. Un fel de încurcătură caraghioasă pune stăpânire pe el. Are impresia că acum este pentru prima oară singur cu fiul lui. De când sosiseră la Yoghonoluk nu se prea ocupase de el şi de cele mai multe ori nu-l vedea decât la masă. E drept că la Paris şi în timpul vacanţei din Elveţia întreprinsese uneori cu Stephan plimbări solitare. Dar la Paris, la Montreux sau la Chamonix poţi fi într-adevăr singur? în schimb, aerul limpede al Musa Daghului constituie un element de destindere, făurind între cei doi o apropiere pe care n-o cunoşteau. Gabriel merge înainte, ca o călăuză care cunoaşte toate punctele

de reper importante. Tăcut şi într-o atitudine de aşteptare, Stephan îl urmează.

Tată şi fiu în Orient! O situaţie care numai cu greu se poate compara cu relaţiile superficiale dintre părinţi şi copii în Europa. Cine îşi vede tatăl, vede pe Dumnezeu. Căci tatăl este ultima verigă a unui neîntrerupt lanţ de strămoşi, care îl leagă pe om de Adam şi în felul acesta de originea Creaţiei. Dar şi cine îşi vede fiul, vede pe Dumnezeu. Fiindcă fiul este veriga următoare, care îl leagă pe om de Judecata-de-apoi, de sfârşitul tuturor lucrurilor şi de mântuire. Nu trebuie oare, într-o asemenea relaţie sfântă, să domnească sfiala şi exprimarea laconică?

Tatăl se hotărăşte să înceapă o discuţie serioasă, după cum se cuvine:

— La ce materii înveţi acum cu domnul Avakian?

— Am început, de câtva timp, să citim greceşte, tată. Pe urmă facem şi fizică, istorie, geografie.

Bagradian îşi ridică fruntea. Stephan vorbeşte armeneşte. Oare şi el îi pusese întrebarea în armeneşte? De obicei, vorbesc între ei în franceză. Cuvintele armeneşti ale fiului îl mişcă în mod ciudat pe tată. Îşi dă seama de faptul că de mult mai multe ori văzuse în Stephan un băiat francez decât unul armean.

— Geografie, repetă el. Şi de care continent vă

ocupaţi acum?

Stephan plin de zel.

Gabriel dă din cap aprobator, de parcă nici nu s-ar fi aşteptat la ceva mai înţelept. Apoi, deşi gândurile lui au şi început să ia altă direcţie, încearcă să încheie convorbirea într-un fel pedagogic:

— Ai fi în stare să desenezi o hartă a muntelui acestuia?

Stephan e de-a dreptul fericit de atâta încredere din partea tatălui:

— Sigur că da, tată! în camera ta se mai află o hartă a unchiului Avetis, cu Antiohia şi regiunea de coastă. Numai scara trebuie mărită şi adăugate toate denumirile care lipsesc.

Chiar aşa şi este. Vreme de o clipă, Gabriel se bucură de agerimea lui Stephan. Pe urmă însă gândurile lui se îndreaptă spre ordinul de chemare, care poate că se şi află pe drum, sau poate zace încă pe un birou turcesc din Alep, sau te pomeneşti că la Stambul. Drumul decurge în tăcere. Cu sufletul recules, Stephan aşteaptă să i se adreseze din nou cuvântul. Acesta este locul natal al tatălui. Simte dorinţa fierbinte să asculte povestiri de pe vremea când tatăl lui era copil, acele lucruri misterioase despre care i s-a vorbit atât de rar. Dar tatăl pare să aibă o anumită ţintă. Şi, iată, în faţa lor se deschide acea terasă, unică în felul ei, către care se îndreptaseră anume.

Ieşită mult în afara muntelui, se întinde parcă în gol. Un gigantic braţ stâncos o susţine, cu degete răşchirate, ca pe o tipsie. E uni platou de stâncă, presărat cu pietre, foarte încăpător, s-ar putea ridica în acest loc două case. Bineînţeles că furtunile mării, care aici nu întâmpină cine ştie ce obstacole, îngăduie doar câteva tufe şi o agavă cu frunze ca pielea tăbăcită. Platoul suspendat şi lipsit parcă de orice sprijin este atât de ieşit în afară, încât un sinucigaş, care s-ar arunca de la marginea lui în adâncurile mării situate cu patru sute de metri mai jos, ar putea să dispară în valuri fără să se rănească de vreo stâncă. După cum e felul băieţilor, Stephan vrea să-i alerge iJÂnă la margine. Dar tatăl lui 41 trage iute mapei şi-i ţine mâna strâns încleştată. Cu mâna dreaptă, rămasă liberă, arată către cele patru zări.

— Acolo, la nord, am putea zări rada de la Alexandretta, dacă n-ar fi Ras el Chansir, Capul Porcilor. Iar la sud, gura Orontelui; dar muntele face acolo o curbă…

Stephan urmăreşte atent degetul arătător al tatălui, care desenează în aer semicercul ţărmului scăldat de marea agitată. Şi totuşi, întrebarea lui n-are nicio legătură cu descrierea lucrurilor:

— E adevărat că ai să pleci la război, tată?

Gabriel nici nu observă că încă mai strânge, cu teamă, mâna lui Stephan.

— Da! Aştept în fiecare zi ordinul…

— Şi trebuie neapărat?

— Nu se poate altfel, Stephan. Toţi ofiţerii de rezervă din armata turcă trebuie să se prezinte.

— Dar noi nu suntem turci. Şi de ce nu te-au mobilizat imediat?

— Se spune că artileria n-are, deocamdată, destule tunuri. Când or să fie aduse noile baterii, toţi ofiţerii de rezervă vor fi chemaţi la unităţi.

— Şi unde or să te trimită?

— Aparţin de Armata a patra, din Siria şi Palestina.

Pentru Gabriel Bagradian este o consolare să-şi poată închipui, măcar pentru câtva timp, că va fi repartizat la o unitate din Alep, Damasc sau Ierusalim. Poate că astfel va găsi o posibilitate să-i ia cu el pe Juliette şi pe Stephan. Stephan pare să ghicească grijile care îl frământă pe tatăl lui:

— Şi noi, tată?

— Tocmai asta e…

Băiatul îşi întrerupe tatăl cu ardoare:

— Lasă-ne să rămânem aici, tată, te rog, lasă-ne aici! Şi mamei îi place doar atât de mult casa noastră.

Dându-i asemenea asigurare, Stephan vrea să-şi liniştească tatăl cu privire la simţămintele mamei, care, în fond, se află aici printre străini. Cu sensibilitate receptivă percepe vag oscilaţiile între două lumi din căsnicia părinţilor săi.

Bagradian însă cumpăneşte:

— Cel mai bun lucru ar fi să încerc să vă duc în Elveţia, prin Stambul. Din păcate, Stambulul a devenit şi el teatru de operaţiuni…

Stephan îşi strânge pumnii şi-i duce la piept:

— Nu, nu în Elveţia! Lasă-ne aici, tată!

Gabriel îl priveşte uimit pe băiatul ai cărui ochi îl imploră. Ciudat! Aşadar, copilul acesta, care nu cunoscuse niciodată patria străbunilor săi, este totuşi legat de ea în adâncul sufletului. Ceea ce trăieşte înăuntrul lui, al lui Gabriel, ataşamentul faţă de acest munte ale neamului Bagradian, moştenise Stephan cel născut la Paris, îl moştenise în sânge fără vreo experienţă afectivă proprie. Îşi pune braţul pe după umerii băiatului, şi spune numai:

— O să mai vedem.

După ce urcaseră din nou până pe platoul Damlajikului, dangătul clopotelor matinale din Yoghonoluk răzbi până sus, la ei. Drumul până în vale durează mai puţin de un ceas. Trebuie să grăbească binişor pasul ca să mai apuce măcar a doua jumătate a slujbei.

La Azir, satul viermilor de mătase, cei doi Bagradian nu întâlnesc decât puţini oameni care să le adreseze salutul de dimineaţă:

— Bari lui’s! Lumină bună!

Locuitorii din Azir obişnuiesc să meargă la biseric à la Yoghonoluk. Fiindcă nu fac decât cincisprezece minute până-n satul mai mare. În

faţa câtorva case sunt aşezate mese peste care s-au pus scânduri mari. Pe aceste scânduri sunt întinse, ca un fel de vopsea, ouăle viermelui de mătase, o masă albicioasă care se cloceşte la soare. Stephan află de la tatăl său că străbunul Avetis fusese fiul unui torcător de mătase şi că-şi începuse prodigioasă carieră în fragedă tinereţe, la vârsta de cincisprezece ani, când a plecat la Bagdad să cumpere pâine.

La jumătatea drumului spre Yoghonoluk se întâlnesc cu bătrânul jandarm Ali Nassif. Respectabilul saptieh se-ntmrăprinl TecerzecemxH-care Trăiesc de mulţi ani printre armenii din partea locului, şi anume în pace şi bună înţelegere. În afară de el se mai cuvin menţionate cele cinci ajutoare ale sale, care formează postul de jandarmi, dar care se schimbă destul de des, în timp ce el, dimpotrivă, rămâne mereu pe locul lui, neclintit ca Musa Dagh. În afară de aceştia, nu mai există ca reprezentant al sultanului decât un factor poştal cocoşat, care trăieşte aici împreună cu familia lui şi aduce în fiecare miercuri şi duminică poşta de la Antiohia. Astăzi, Ali Nassif nu e în apele lui, arată ca şi cum l-ar frământa ceva. Zbârlitul slujbaş al puterii otomane pare foarte grăbit să ducă la îndeplinire o dispoziţie legată de funcţia sa. Obrazul lui ciupit de vărsat luceşte umed sub căciula soioasă din blană de miel. Sabia de cavalerie cu aspect

marţial se izbeşte mereu de picioarele lui crăcănate. Spre deosebire de alte daţi, când în faţa lui Bagradian efendi lua întotdeauna poziţia de drepţi în semn de respect, astăzi se mulţumeşte să salute ţeapăn, cu care prilej însă se vede că e cam descumpănit. Atitudinea lui schimbată este atât de bătătoare la ochi, încât Gabriel se întoarce şi priveşte multă vreme în urma lui.

În piaţa bisericii din Yoghonoluk, nu se mai văd decât câţiva întârziaţi, care vin de departe şi din această pricină n-au putut ajunge la timp. Femei cu broboade multicolore şi fuste înfoiate. Bărbaţi care poartă şalvari largi şi deasupra unentari, o haină asemănătoare caftanului. Feţele lor sunt serioase şi închise. Soarele a şi căpătat o putere văratică şi face ca piaţa rotundă, înconjurată de case văruite în alb, să strălucească puternic. Cele mai multe au un singur cat şi sunt proaspăt spoite: casa parohială a lui Ter Haigasun, casa medicului, casa farmacistului, casa cea mare a primăriei, care aparţine putred de bogatului muhtar Thomas Kebussian, primarul din Yoghonoluk. Biserica Puterea crescândă a arhanghelilor este aşezată pe un soclu larg. O scară ieşită în afară duce până la portal. Jiyt

t4 s-4 agii-vtitOTui7 oex o reproducere de proporţii mai reduse a unui vestit sanctuar naţional, aflat în Caucaz. Prin uşile deschise răzbate cântecul corului care însoţeşte slujba

liturghiei. Pe dea – supra mulţimii compacte se zăreşte altarul, despărţit de obscuritatea înconjurătoare datorită luminii palide a lumânărilor. Pe spatele lui Ter Haigasun, crucea aurie străluceşte pe odăjdiile roşii.

Gabriel şi Stephan Bagradian intră prin portal. Samuel Avakian, preceptorul, îi opreşte pe amândoi. Îi aşteptase cu nerăbdare:

— Ia-o, te rog, înainte, Stephan, îi spune elevului său, mama dumitale te aşteaptă. Pe urmă, după ce Stephan dispăru în mulţimea care murmura rugăciunile, se întoarse către Gabriel: Vreau doar să vă comunic că s-au cerut actele dumneavoastră. Paşaportul pentru străinătate şi permisul de călătorie în ţară. Au venit trei funcţionari din Antiohia.

Gabriel cercetează cu atenţie faţa studentului, a celui care de câţiva ani locuieşte la familia Bagradian. Faţa unui intelectual armean. Frunte înaltă, puţin teşită. În spatele ochelarilor, ochi ageri, foarte îngrijoraţi. Expresia pe care ţi-o dă o milenară supunere în faţa loviturilor destinului şi, în acelaşi timp, trăsături adânc imprimate, stând mărturie pentru faptul că este pregătit în fiecare clipă să se apere de loviturile vreunui adversar. Abia după ce examinează în felul acesta minuţios faţa interlocutorului său, Bagradian întreabă:

— Şi ce aţi făcut?

— Doamna le-a dat funcţionarilor cele cerute.

— Şi permisul de călătorie?

— Da, paşaportul şi teşchereaua.

Gabriel Bagradian coboară scările bisericii, îşi aprinde o ţigară şi, dus pe gânduri, trage câteva fumuri. Permisul de călătorie este un document care asigură posesorului său libertatea de a se deplasa înăuntrul provinciilor Imperiului otoman. Fără această bucată – de nârtie, un supus ai sultanului nu are, teoretic, măcar dreptul de a pleca dintr-un sat într-altul. Gabriel aruncă ţigara şi-şi îndreaptă spatele cu o mişcare bruscă:

— Nu înseamnă nimic altceva decât că, astăzi sau mâine, voi primi ordinul să mă prezint la unitatea mea din Alep.

Avakian îşi coboară privirea spre urma adâncă a unor roti, săpată în lutul din piaţa bisericii cu prilejul ultimei ploi:

— Nu cred, efendi, ca asta să însemne că veţi primi ordinul să vă prezentaţi la Alep.

— Dar nu poate să însemne altceva. Vocea lui Avakian devine aproape o şoaptă:

— Şi eu a trebuit să-mi predau permisul de călătorie.

Bagradian îşi stăvileşte brusc râsul pe cale să izbucnească:

— Prin urmare, dragă Avakian, va trebui să pleci la Antiohia, la cercul de recrutare. De data asta nu mai e de glumă. Dar fii liniştit. Dacă nu se poate altfel, vom mai plăti o dată impozitul militar

pentru dumneata. Ne eşti necesar pentru Stephan.

Avakian nu-şi ridică privirea de pe urmele de roţi: – Eu sunt încă tânăr, dar doctorul Altouni, farmacistul Krikor şi pastorul Nokhudian fără îndoială că au depăşit vârsta serviciului militar. Şi totuşi, li s-a cerut şi lor să predea teşcherelele.

— Eşti sigur? se răsteşte Gabriel la el. Cine le-a cerut? Ce fel de funcţionari sunt aceştia? Ce motive au invocat? Şi, în definitiv, unde se află dumnealor acum? Tare aş mai vrea să schimb o vorbă cu ei.

I se răspunde că respectivii funcţionari, însoţiţi de un detaşament de jandarmi călare, au dispărut de vreo oră şi jumătate îndreptându-se spre Suedja. În ord nu! pe pe care l-au primit nu putea fi vorba decât de notabili, deoarece ţăranii şi simplii meseriaşi nici nu posedă o teşcherea, ci cel mult un permis pentru zilele de târg de la Antiohia.

— Gabriel-4 ace câţiva-paşi mari-Tneoro sir Tncoace, făvar să-l mai ia în seamă pe preceptor. Abia pe urmă spune:

— Du-te în biserică, Avakian, vin şi eu după aceea. Nici nu-i trece prin minte să asiste la ultima parte a slujbei religioase, cu corul care devine tot mai puternic şi răzbate intens până afară. Încet, dus pe gânduri, cu capul uşor înclinat într-o parte, străbate cu paşi mari piaţa, păşeşte în lungul şoselei, şi o părăseşte acolo unde se

întretaie cu drumul spre vilă. Dar nu intră în casă, ci se opreşte la grajduri şi pune să i se înşeue/e unul dintre caii de călărie care fuseseră, mândria fratelui său Avetis. Din păcate, Kristaphor nu e aici ca să-l însoţească. De aceea îl ia cu el pe băiatul de grajd. Încă nu ştie prea bine ce intenţionează să facă.

Totuşi, după un drum parcurs în ritm susţinut, poate să ajungă, pe la amiază, la Antiohia.

Capitolul di doilea

CONACUL BANAN SEIAfILIK

HUKUMETUL DIN ANTIOHIA, CUM SE MAI numeşte reşedinţa administrativă a caimacamului, se află la poalele dealului pe care este construită cetatea. O clădire murdară, dar spaţioasă, deoarece kasahana Antakie este una dintre cele mai populate provincii ale Siriei.

Gabriel Bagradian lăsase flăcăul cu caii lângă podul de peste Oronte şi acum aştepta, de mai multă vreme, într-o sală mare de cancelarie a conacului. Spera că va fi primit personal de caimacam, căruia îi trimisese cartea de vizită. O cancelarie turcească tipică, dintre cele pe care Gabriel le cunoştea bine. Pe peretele umed, de pe care cădea varul, o cromolitografié greoaie cu chipul sultanului şi câteva versete din Coran înrămate. Aproape toate ferestrele sparte şi geamurile lipite cu benzi de hârtie. Duşumeaua de lemn, de o murdărie de nedescris, presărată cu

scuipături şi mucuri de ţigară. La o masă de scris goală şade mrentpisthararepi-rvród – gându-şi din când în când dinţii. Un roi de muşte mari de carne dădeau, nestingherite, un concert zgomotos şi dezgustător. În lungul pereţilor se află bănci joase. Câţiva oameni aşteaptă. Ţărani turci şi arabi. Unul dintre ei, insensibil la murdăria respingătoare, se chincise pe duşumea cu veşmântul lui larg aşternut jur-împrejur, de parcă nu se mai sătura de murdărie. Un miros acru de piele prost tăbăcită, de sudoare şi tutun rece, de trândăvie şi mizerie umple încăperea. Gabriel ştie că localurile administrative ale diferitelor popoare îşi au mirosurile lor proprii. Tuturor însă le e comună această exalare de teamă şi supunere cu care oamenii sărmani întâmpină puterea de stat ca pe o vicisitudine a sorţii.

În sfârşit, un aprod împopoţonat în veşminte pestriţe îl însoţeşte, cu o mutră condescendentă, într-o încăpere mai micuţă, care se deosebeşte de celelalte prin geamurile intacte, tapete, o masă de scris încărcată cu acte şi oarecare curăţenie. Pe perete nu atârnă portretul sultanului, ci o fotografie mare a lui Enver Paşa călare. Gabriel se găseşte în faţa unui bărbat mai tânăr, cu păr roşietic, pistrui şi o mustăcioară englezească. Nu era caimacamul, ci mudirul, care administra treburile districtului de coastă al nahijehlei Suedja. Lucrul cel mai bătător la ochi la acest

funcţionar erau unghiile din cale-afară de lungi şi manichiurate. Purta un costum cenuşiu, care părea prea strâmt chiar şi pentru statura lui scundă şi slabă, asortat cu o cravată roşie şi ghete cu şiret, galbene ca guşa canarului. Bagradian îşi dădu imediat seama: Salonic! Nu avea, pentru această presupunere alt punct de reper decât înfăţişarea tânărului. Salonicul era locul de origine al mişcării naţionale a Junilor turci, al înverşunaţilor partizani ai Occidentului, al adoraţiei fără margini pentru toate formele progresului european. Fără îndoială că mudirul se numără printre adepţii, poate chiar printre membrii Ittihadului, ai acelui misterios Comite pour Union et Progres care stăpânea astăzi atotputernic în imperiul califilor. Funcţionarul se arătă deosebit de politicos cu vizitatorul său şi apropie chiar el un scaun de birou. Ochii lui inflamaţi şi cu gene rare, «à la toţi cei cu părul roşu, priveau de cele mai multe ori pe lângă Bagradian. Acesta îşi mai spuse o dată numele, accen-tuându-l într-un fel anume. Mudirul înclină uşor capul.

— Preaonorata familie Bagradian ne este cunoscută.

Nu se poate nicidecum contesta că unele gesturi şi cuvinte aveau darul să trezească în Gabriel un simţământ agreabil. Tonul său deveni mai ferm.

— Câtorva cetăţeni din ţinutul meu natal, printre care şi mie, li s-au luat astăzi paşapoartele şi permisele de călătorie. Este vorba de o dispoziţie a instituţiei dumneavoastră? Cunoaşte-ţi problema?

Prin faptul că se gândi o vreme şi răsfoi prin hârtiile de pe birou, mudirul dădea a înţelege că, luând în consideraţie importantele sale îndatoriri, nu putea să-şi amintească imediat de orice fleac. În sfârşit, se lumină la faţă:

— A da! Desigur! Permisele de călătorie! În cazul de faţă nu este vorba de o dispoziţie proprie dată de kasah, ci de un ordin al excelenţei-sale domnul ministru de Interne.

Şi iată că a şi găsit o foaie tipărită şi o aşază în faţa lui, pe birou. Părea chiar dispus, dacă interlocutorul dorea aceasta, să-i citească cuvânt cu cuvânt ordinul ministrului Talaat Bei. Gabriel se interesă dacă este vorba aici de o măsură generală. Răspunsul sună niţeluş cam evaziv. Anume, rea oamenii din popor nu sunt aproape de loc vizaţi prin această măsură, deoarece în posesia unor astfel de permise se află îndeosebi negustori mai bogaţi şi oameni de vază. Bagradian fixă unghiile lungi ale mudirului:

— Mi-am petrecut viaţa în străinătate, la Paris. Funcţionarul îşi înclină iar, încet, capul:

— Ştim aceasta, efendi.

— De aceea nu sunt prea obişnuit cu încălcări

ale libertăţii…

Mudirul zâmbi cu îngădmntăj: 1

— Acordaţi prea multă importanţă chestiunii, efendi. Suntem în război. De altfel, în zilele noastre şi cetăţenii germani, francezi, englezi trebuie să se supună unor dispoziţii cu care nu erau obişnuiţi. În toată Europa, lucrurile nu se desfăşoară altfel ca la noi… în afară de asta, îmi iau îngăduinţa să amintesc că ne aflăm aici în spatele frontului Armatei a patra, aşadar în plină zonă de război. Exercitarea unui anumit control asupra circulaţiei este neapărat necesară.

Motivele acestea erau atât de bine justificate, încât Gabriel Bagradian simţi o uşurare. Întâmplarea de azi-dimineaţă, care-l făcuse să alerge într-un suflet la Antiohia, îşi pierdu pe neaşteptate gravitatea. Statul trebuia să se apere. Circulau mereu zvonuri despre spioni, trădători, dezertori. Văzute din perspectiva strâmtă de la Yoghonoluk, asemenea măsuri de ordine nici nu pot fi judecate. De altfel, celelalte lămuriri ale mudirului au fost şi ele în măsură să potolească îngrijorarea plină de neîncredere a armeanului. Ministrul confiscase, ce-i drept, paşapoartele, dar asta nu înseamnă că în anumite cazuri nu puteau să se elibereze alte asemenea acte. Autoritatea competentă pentru aceasta este vilaietul din Alep. Fără îndoială că Bagradian efendi ştie şi el că excelenţa sa valiul Djelal Bei este cel mai

binevoitor şi mai drept guvernator din toată împărăţia. În acest sens, o recomandaţie, întocmită aici în termenii cei mai favorabili, va fi înaintată la Alep. Mudirul se întrerupse:

— Dacă nu mă înşel, efendi, situaţia dumneavoastră militară…

Gabriel arătă pe scurt cum stăteau lucrurile. Ieri încă, poate că l-ar fi rugat pe înaltul funcţionar să întreprindă cercetări pentru a vedea de ce n-a primit încă ordinul de chemare. De câteva ceasuri însă se produsese o schimbare radicală. Gândul la război, la Juliette şi Stephan, îl apăsa îngrozitor. Simţul datoriei, în calitate de ofiţer turc, se destrăma. Acum nădăjduia într-adevăr că cei de la comandamentul militar din Alep uitaseră de el. Nu se mai gândea să le atragă „atenţia. Dar îşi dădu scama cu uimire cât de bine erau informate autorităţile din Antiohia cu privire la tot ce-l privea.

Ochii inflamaţi ai mudirului îl priviră, vreme de o clipă, cu satisfacţie:

— Oricum, faceţi parte din cadrele armatei, sunteţi în permisie cum s-ar zice. Prin urmare, despre o teşcherea nici vorbă nu poate fi în cazul dumneavoastră.

— Dar soţia şi fiul meu…

La aceste cuvinte, pentru mudir nu prea lămurite! Gabriel avu pentru prima oară senzaţia sufocantă: am căzut într-o capcană. În aceeaşi

clipă, uşa dublă care dădea în încăperea alăturată se deschise. Doi domni intrară. Unul, un ofiţer mai în vârstă, iar celălalt, fără îndoială, caimacamul. Guvernatorul provinciei era un bărbat înalt şi umflat, cu o redingotă cenuşie mototolită.

— Pungi grele de un cafeniu negricios atârnau deasupra obrazului palid şi flasc – obrazul unui suferind de ficat. Bagradian şi mudirul se ridicară în picioare. Caimacamul nu acordă armeanului nici cea mai mică atenţie. Cu voce joasă, îi dădu subalternului său o dispoziţie oarecare, apoi îşi ridică neglijent mina la fes şi, urmat de maior, părăsi cancelaria – se pare că sfârşise cu activitatea pentru ziua respectivă. Gabriel privi o vreme spre uşa pe care ieşiseră:

— Se face o diferenţă între ofiţer şi ofiţer? Mudirul începu să-şi orânduiască hârtiile de pe birou. – Nu înţeleg ce vreţi să spuneţi, efendi.

— Vreau să spun: există două feluri de tratament, unul pentru turci, altul pentru armeni?

Mudirul păru din cale-afară de îngrozit de asemenea întrebare:

— În faţa legii, fiecare cetăţean otoman este egal.

Şi continuă arătând că aceasta este cea mai importantă cucerire a Revoluţiei din 1908. Dacă mai dăinuie unele deprinderi din trecut, de pildă, o oarecare favorizare a populaţiei otomane în serviciile publice şi militare, aceasta se datorează

acelor fenomene ce nu pot fi înlăturate prin decizii administrative. Popoarele nu se schimbă tot atât de repede ca legile şi reformele sr» aplică mai repede pe hârtie decât în realitate. Şi îşi sfârşi expunerea cu privire la politica de stat, astfel:

— Războiul va aduce schimbări în toate domeniile.

Gabriel primi aceste cuvinte ca pe o profeţie favorabilă. Mudirul însă îşi lăsă brusc pe spate obrazul pistruiat, care fără vreun motiv se schimonosi duşmănos:

— Să sperăm că nu se vor produce incidente care să silească guvernul să se arate de o severitate intransigentă faţă de anumite grupuri de populaţie.

Când Gabriel Bagradian coti pe uliţa bazarului din Antiohia, luase două hotărâri: mai întâi, în cazul că va fi chemat la unitate, să nu precupeţească niciun sacrificiu material pentru a scăpa de serviciul militar. Şi în al doilea rând, să aştepte sfârşitul războiului în liniştea paşnică a casei din Yoghonoluk, într-un fel discret şi netulburat. „Deoarece ne şi aflăm în primăvara lui 1915, gândi el, nu mai poate fi vorba decât de câteva luni până la încheierea unui armistiţiu pe toate fronturile”. După socoteala nu Gabriel: în septembrie sau octombrie. Niciuna dintre părţi nu va mai risca să întreprindă o nouă campanie de iarnă. Până atunci va trebui să se aranjeze cum va

putea, pentru ca apoi, cât mai repede cu putinţă, să plece acasă, la Paris.

Forfota bazarului îl fascina. Acea mulţime compactă în mişcare, care nu cunoaşte graba, nu creşte şi nu descreşte ca circulaţia în oraşele europene, ci se târăşte într-un ritm uniform şi irezistibil, ca timpul în eternitate. Erai tentat să crezi că nu te afli la Antakie, un oraş de provincie uitat de Dumnezeu, ci la Alep sau Damasc, atât de inepuizabile apăreau ochiului contrastele bazarului în defilarea lor neîncetată. Turci în haine europeneşti, cu bastoane şi gulere tari, cu fes în loc de pălărie, negustori şi funcţionari. Armeni, greci, sirieni, pe care îi recunoşteai tot după îmbrăcămintea occidentală, dar cu alt fel de pălării. Printre ei apăreau când şi când curzi şi cerchezi în costumul lor naţional. Cijmaijnulţi dintre ei purtau arme la vedere. Fiindcă guvernul, care la popoarele creştine privea cu neîncredere până şi bricegele, la triburile de munte în veşnică agitaţie, tolera chiar puşti moderne de infanterie, ba le şi dăruia asemenea arme. Se mai aflau aici ţărani arabi din împrejurimi. Şi câţiva beduini din sud, în mantii lungi, bogate, de culoarea nisipului din deşert, cu splendide turbane, ale căror ciucuri de mătase atârnau până la umeri.

Femei cu feregea, pudicul acoperământ al musulmanelor. Dar şi dintr-acelea fără văl, femei emancipate, cu fustă care lasă să se vadă piciorul,

femei cu ciorapi de mătase. Din când în când, în marea de oameni, se ivea câte un măgar cu samarul foarte încărcat – deznădăjduit proletar al lumii animalelor – bocănind din greu, cu capul plecat adânc. Lui Gabriel i se părea că vede mereu acelaşi măgar, care la anumite intervale reapărea clătinându-şi capul, şi mereu acelaşi golan zdrenţăros care-l ducea de căpăstru. Dar toţi, toată această lume, bărbaţi, femei, turci, arabi, armeni, curzi, soldaţi în uniforme cafenii, toată mulţimea, cu măgari şi capre, se contopea într-o indescriptibilă unitate, prin felul de a merge: un pas lung, lent şi legănat, îndreptându-se implacabil către o ţintă ce nu putea fi identificată.

Şi Gabriel recunoscu mirosurile copilăriei lui. Mirosul uleiului de susan clocotit, care izbucneşte dinlăuntrul birturilor, până în uliţă. Mirosul puternic de usturoi al chiftelelor din carne de miel, care sfârâie în tigăi pe focuri aprinse în aer liber. Miros de legume putrezite. Şi mirosul mai pătrunzător decât toate, al oamenilor care dorm noaptea în aceleaşi veşminte pe care le poartă în timpul zilei.

Recunoscu şi cântul pasionat al vânzătorilor ambulanţi: „Jă rezzah, jă kerim, jă fettah, jă alim!”, aşa striga din răsputeri şi acum băiatul îmbiind lumea cu colăceii lui din făină albă, pe care-i purta într-un coş: „O, atoatehrănitorule, o, preabunule, o, atoateştiutorule, o, prealuminatule!” Şi

curmalele proaspete erau lăudate tot ca pe vremuri: „O, tu ocheşico, ocheşica deşertului, o, tu fată frumoasă!” Iar negustorul de salată rămânea şi el la constatarea cântată cam din gât: „Ed daim Allah, Allah ed daim”. Adică veşnic este numai Dumnezeu, numai Dumnezeu este veşnic – iată ceva menit să-l consoleze pe cumpărător în privinţa mărfii ce i se oferă. Gabriel cumpără un berazik, o pâinişoară unsă cu sirop de struguri. Şi despre această „hrană a rândunelelor!” avea amintiri din copilărie.

Dar chiar de îndată ce muşcă din ea simţi o repulsie, astfel că o dărui unui băieţandru care privea pofticios la gura lui. Închise pentru câteva clipe ochii, atât de tare îl cuprinsese greaţa. Oare ce se întâmplase că lumea era atât de adânc schimbată? Se născuse aici, în ţara asta. Tot aici ar trebui să se simtă acasă. Dar cum? Şuvoiul continuu şi uniform al oamenilor din bazar îi contesta patria. O simţea, deşi feţele cufundate într-un fel de contemplaţie interioară nici măcar nu-l priveau. Dar tânărul mudir? Se purtase cât se poate de corect şi de politicos. „Preaonorata familie Bragadian”. Cu toate acestea, acum, lui Gabriel i se păru pe neaşteptate că toată această politeţe, cu preaonorata familie cu tot, nu fusese decât expresia impertinenţei. Ba, mai mult, a urii, a unei uri înveşmântate în forme culte. Aceeaşi ură îl asalta aici, venind din toate părţile, îl ardea

pe piele, îi rănea spatele. Şi iată că, într-adevăr, îşi simţi spatele pătruns de o teamă neaşteptată, teama celui urmărit, deşi nimănui din jur nu-i păsa de el. La Yoghonoluk, în casa cea mare, la el acasă, nu cunoştea asemenea senzaţii. Dar înainte vreme, la Paris? Acolo, în ciuda bunăstării lui materiale, trăise în mediul rece al unui imigrant străin, ale cărui origini se aflau pe alte meleaguri. Se aflau, oare, aici rădăcinile lui? Abia acum, în acest bazar mizer al patriei sale, putea să-şi dea seama de măsura absolută a înstrăinării lui pe pământ. Armean! în vinele lui curgea un sânge străvechi, un neam străvechi sălăşluia în el. Dar de ce, oare, gândurile lui vorbeau mai des franţuzeşte decât armeneşte, ca de pildă acum? (Şi cu toate astea, astăzi-dimineaţă simţise o bucurie senină când fiul lui îi răspunsese în armeneşte.) Sânge şi neam! A fi cinstit! Oare acestea nu erau şi ele nişte noţiuni goale? în fiecare epocă, oamenii îşi presară amara hrană a vieţii cu alte condimente-idei, pentru a o face şi mai greu digerabilă. O uliţă laterală a bazarului se deschise privirii lui. Acolo se aflau mai ales armeni în faţa prăvăliilor şi a tarabelor lor: zarafi, negustori de covoare, giuvaiergii.

Aceştia erau, prin urmare, fraţii lui? Aceste chipuri viclene, aceşti ochi scânteietori care pincleau muşteriii? Nu, de asemenea frăţie n-avea nevoie, totul din el scapără împotriva acestei idei.

Şi totuşi, bătrânul Avetis Bagradian fusese pe vremuri altceva, ceva mai bun decât un asemenea negustor de bazar, chiar dacă era mai dibaci, mai înzestrat, mai energic? Şi nu-i datora exclusiv bunicului faptul că nu mai trebuia să fie ca negustorul de colo şi cel de dincolo? Cuprins de un fel de aversiune, porni mai departe. În acelaşi timp deveni conştient că una dintre marile greutăţi ale vieţii lui consta în faptul că începuse să privească unele situaţii cu ochii Juliettei. Prin urmare, de îndată ce venea în contact cu oamenii, se simţea străin nu numai de lume, ci şi în sine însuşi. Iisuse Cristoase, de ce nu poate omul să fie doar om în sine?! Desprins de furnicarul acesta murdar şi duşmănos, ca azi-dimineaţă pe Musa Dagh?

Nu există nimic mai iritant decât un asemenea sondaj al propriei tale realităţi! Gabriel fugi din Uzun Cearşi – piaţa lungă – cum numeau turcii bazarul. Nu mai putea să suporte acest ritm duşmănos. Curând ajunse într-o piaţă mică, înconjurată de clădiri mai noi. O clădire frumoasă atrăgea mai ales atenţia: haman, baia de aburi, construită cu oarecare risipă, ca pretutindeni în Turcia. Era încă prea devreme pentru o vizită la bătrânul aga Rifaat Bereket. Şi fiindcă nu era nici dispus să poposească în vreo ospătarie dubioasă, intră în clădirea băii.

Petrecu douăzeci de minute în sala mare,

comună, ele aburi, în norii albicioşi care se ridicau încet, îndepărtând fantomatic nu numai trupurile celorlalţi, dar părând să smulgă de lângă el şi propriul său trup. Era ca o moarte de proporţii reduse. Simţea însemnătatea opacă a acestei zile. În lungul trupului său îndepărtat şiroiau picăturile, şi împreună cu ele o credinţă împovărătoare de care se cramponase până acum.

În încăperea alăturată, unde era răcoare, se întinse pe unul dintre priciurile goale, spre a se supune obişnuitului tratament. I se părea că acum e mai despuiat, dacă se poate spune astfel, decât adineauri în sala de aburi. Un băiaş se repezi la el şi începu, după toate regulile artei – şi era, într-adevăr, o artă – să-i frământe carnea. Cu lovituri sonore, cânta parcă la ţambal pe trupul său. Drept acompaniament, fredona răsuflând din greu. Pe paturile alăturate, câţiva bei turci erau supuşi unui tratament asemănător. Cu vaiete de plăcere se supuneau zelului înverşunat al băieşilor. În acelaşi timp – întrerupte de acele scurte icnete de durere – se auzeau voci, frânturi de fraze, care încercau să ducă o conversaţie. La început, Gabriel nici nu vru să asculte. Dar prin zumzăitul emis de schingiuitorul său, vocile răzbăteau cu insistenţă până la urechile lui. Erau atât de puternic personalizate şi atât de bine diferenţiate între ele, încât Gabriel avea impresia că vede vocile.

Prima, o voce gravă de bas. Fără îndoială un om plin de el, care ţinea în mod cu totul deosebit să fie informat despre tot ce se întâmplă şi, dacă se poate, chiar înaintea îndrituiţilor funcţionari. Acest om atotştiutor îşi avea sursele lui secrete:

— Englezii l-au trimis, cu un torpilor, din Cipru, depunându-l pe coastă… Lângă Oşlaki s-a întâmplat… Omul avea cu el bani şi puşti, vreme de şapte zile a încercat să răscoale satul… Bineînţeles că saptiehii nu ştiau absolut nimic… îi cunosc chiar şi numele. Koşkerian îl cheamă pe porcul ăla spurcat…

A doua voce, subţire şi temătoare. Un omuleţ mai în vârstă desigur, paşnic, căruia îi repugnă să creadă în ceea ce este rău. Era o voce oarecum mai modestă şi parcă privea! în sus, către celelalte. Pentru sunetele ei de durere amestecată cu plăcere, folosea ca suport sublimul vers al Coranului:

— La ilah ila llah… Dumnezeu e mare… Asta nu se cuvine… Dar poate că nici nu e adevărat… la ilah ila llah… se trăncăneşte foarte mult… O fi şi ăsta doar un zvon…

Basul grav, cu dispreţ:

— Am în posesia mea scrisori foarte serioase de la o înaltă personalitate… de la un bun prieten…

A treia voce. Un instigator cu fraze sforăitoare şi strateg de cafenea, căruia părea să-i facă

plăcere când în lume e haos:

— Nu mai putem îngădui ca asemenea lucruri să continue... Trebuie să li se pună capăt... Ce face guvernul?... Ce face Ittihadul?” Marea nenorocire este serviciul militar obligatoriu... Li s-au dat şi arme ticăloşilor... Acum să vedem cum vor reuşi să-i lichideze... Războiul... De câteva săptămâni îmi scuip plămânii tot vorbind...

A patra voce, împovărată de îngrijorare t

— Şi Zei tun? Omuleţul paşnic:

— Zeitun? Cum aşa?... Atotputernicule!... Dar ce s-a întâmplat la Zeitun?

Instigatorul, semnificativ:

— La Zeitun?... Ştirea a fost afişată în sala de lectură a hukumetului... Fiecare se poate convinge...

Basul cel informat:

— În aceste săli de lectură, pe care consulii germani le-au introdus peste tot...

Dinspre priciul cel mai îndepărtat, o a cincea voce îi întrerupe:

— Sălile de lectură le-am introdus noi singuri.

O încâlceală de aluzii ceţoase, întunecate, de neînţeles:

— Koşkerian... Zeitun... Trebuie să se pună capăt... Gabriel însă înţelegea, fără să înţeleagă amănuntele.

În timp ce băiaşul îşi înfigea pumnii în spinarea lui, vocile ixrrcilor: linavî Te-au excesiv

de zgomotoase în urechi, ca un şuvoi de apă. Dureros oprobriu! El, care cu puţin mai înainte trecuse cu o privire dezgustată pe lângă negustorii armeni din bazar, se simţea acum răspunzător pentru acest popor şi, totodată, implicat în destinul lui.

Între timp, domnul de pe priciul cel mai îndepărtat se ridicase gemând. Îşi strânse burnuzul care servea drept halat de baie şi, legănându-se pe picioare ca raţa, făcu câţiva paşi în încăpere. Gabriel putu să vadă doar că era foarte mare şi gras. Felul lui coerent de a vorbi şi felul în care ceilalţi îl ascultau fără să-l contrazică duceau la concluzia că era vorba de unul dintre puternicii zilei:

— Guvernul este nedreptăţit, dând dovadă doar de nerăbdare nu poţi face politică. Situaţia e cu totul alta decât îşi închipuie ignoranţii din popor. Tratate, acorduri, menajamente, străinătatea! Dar dumneavoastră, beilor, vă pot comunica în mod confidenţial că de la Ministerul de Război, de la excelenţa-sa Enver Paşa personal, au fost date ordine către autorităţile militare să fie dezarmată melun ermeni millet (populaţia armeană trădătoare), cu alte cuvinte cei mobilizaţi să fie scoşi din serviciul combatant şi folosiţi doar la munci inferioare. Construcţii de drumuri sau hamalâc. Iată adevărul! Dar nu trebuie să se vorbească despre asta.

„Nu-mi este îngăduit să rabd cuvintele lor, nu pot suporta asta”, îşi spuse Gabriel Bagradian. Încet, o altă voce îi aminti: „Tu însuţi eşti cel persecutat”. Dar o putere întunecată, care îl făcu să se ridice de pe prici, decise în această dispută. Se descotorosi de băiaş şi sări pe dalele de piatră. Cu cearşaful alb se înveli în jurul şoldurilor. Faţa aprinsă de mânie, cu părul ciufulit din pricina băii, şi torsul puternic păreau să nu mai aparţină domnului în costumul englezesc de voiaj. Se înfipse în faţa puternicului zilei. După pungile de un cafeniu-negricios ce le avea sub ochi şi după culoarea de bolnav de ficat a feţei îl recunoscu pp caimacam. Dar acest lucru nu făcu decât să-i aţâţe şi mai mult iritarea:

— Pe excelenţa-sa Enver Paşa, împreună cu statul său major, l-a salvat, în Caucaz, o unitate militară armenească. Aproape că şi căzuse prizonier la ruşi. Ştiţi acest lucru tot atât de bine ca şi mine, efendi. Şi mai ştiţi că, drept urmare, excelenţa-sa şi-a arătat recunoştinţa într-o scrisoare către patriarhul din Sis sau către episcopul de Konia, lăudând curajul de care a dat dovadă sadika ermeni millet (credincioasa populaţie armeană). Pe baza unei dispoziţii a guvernului, această scrisoare a fost afişată oficial. Acesta este adevărul! Cine denaturează acest adevăr, cine răspândeşte zvonuri, acela slăbeşte potenţialul de război, distruge unitatea, este „un

duşman al imperiului, un trădător de ţară! Acest lucru vi-l spun eu, Gabriel Bagradian, ofiţer în armata turcească…

Se întrerupse şi aşteptă un răspuns. Beii însă, descumpăniţi de această izbucnire vehementă, nu scoaseră niciun sunet, şi nici caimacamul, care se mulţumi să-şi strângă mai tare burnuzul în jurul goliciunii. De aceea, Gabriel putu să părăsească sala ca un învingător, deşi tremurând de enervare. Chiar în timp ce se îmbrăca, îşi dădu seama că prin această izbucnire comisese una dintre cele mai mari prostii din viaţa lui. Acum, drumul spre Antiohia era închis pentru el. Şi doar era singurul drum de ieşire, de întoarcere, de contact cu lumea. Înainte de a-l insulta pe caimacam, ar fi trebuit să se gândească la Juliette şi la Stephan. Totuşi, nu era chiar cu totul nemulţumit de el însuşi.

Inima îi bătea încă destul de repede când servitorul lui aga Rifaat Bereket îl conduse în selamlâc, salonul de primire al răcoro&să case turceşti. În încăperea semiîntunecată, Gabriel păşea încoace şi încolo pe uriaşul covor, a cărui moliciune te făcea parcă să pluteşti. Ceasul lui, pe care într-un mod absurd îl potrivea încă după ora Europei occidentale, arăta ora două după-amiază. Prin urmare, o oră închinată cămi-Jră a tradiţionalului kefţsfinta odihnă de amiază, în care orice vizită constituie o gravă încălcare a bunei-

cuviinţe. Venise mult prea devreme. De altfel, aga, păzitor straşnic al vechiului mod de viaţă turcesc, îl lăsă să aştepte. Bagradian măsura mereu şi mereu încăperea aproape complet lipsită de mobile, în care; în afară de două divane lungi şi joase, nu se mai aflau decât un mangal şi o măsuţă de servit.

Faţă de el însuşi îşi justifica lipsa de politeţe: „Se întâmplă ceva, nu ştiu prea bine ce, dar nu-mi este îngăduit să pierd nicio clipă pentru a mă lămuri pe deplin” – Rifaat Bereket era un prieten al casei Bagradian încă din cele mai vechi timpuri ale ei, din timpul glorioaselor zile ale bătrânului Avetis. Se număra printre amintirile cele mai limpezi şi mai venerabile ale lui Gabriel; de la sosirea la Yoghonoluk îi şi făcuse două vizite. Aga se dovedise de mare ajutor nu numai la cumpărăturile necesare, dar din când în când îi trimitea oameni care îi ofereau piese arheologice preţioase pentru colecţia lui de antichităţi şi încă la preţuri ridicol de ieftine.

Gabriel fu surprins în această convorbire cu el însuşi de sosirea stăpânului casei, care, în pantofii lui uşori de şevro, intrase fără niciun fel de zgomot. Aga Rifaat Bereket, un bărbat trecut de şaptezeci de ani, cu bărbuţă albă, obraz palid, ochi pe jumătate închişi şi mâini mici, străvezii, purta, în jurul fesului, un turban de mătase galbenă. Era semnul distinctiv al musulmanului care-şi

îndeplineşte îndatoririle religioase mai exact şi mai neabătut decât marea masă. Mina mică a bătrânului se ridică încet şi solemn pentru salut, atinge inima, gura şi fruntea. Gabriel răspunde tot atât de solemn la salut, de parcă nervii săi n-ar fi măcinaţi de nerăbdare. Apoi aga se apropie şi-şi întinde mâna dreaptă spre inima musafirului şi astfel atinge uşor cu vârfurile degetelor pieptul lui Gabriel. În felul acesta era simbolizată „atingerea inimilor”, forma cea mai adâncă a legăturii nemijlocite, o datină mistică pe care oamenii foarte credincioşi o preluaseră de la-un anumit ordin religios; al – dervişilor. Guarest prilej, mina micuţă luceşte tot mai albă în întunericul plăcut al selamlâcului. Lui Gabriel i se pare că mina aceasta constituie şi ea un fel de chip uman, poate chiar unul mai gingaş şi mai sensibil decât cel propriu-zis.

— Prietene şi fiul al prietenului meu – modul acesta de a se adresa, cu aluzii la vremuri depărtate.

—» r» făcea şi el parte din ceremonia de primire – cu cartea ta de vizită mi-ai oferit, adineauri, darul unei surprize foarte plăcute. Iar acum, prezenţa ta îmi înfrumuseţează ziua.

Gabriel ştia ce se cuvenea şi găsi forma adecvată pentru răspunsul său:

— Răposaţii mei părinţi m-au lăsat de foarte timpuriu singur. Dar în tine trăieşte, pentru mine,

un martor viu al amintirii şi afecţiunii lor. Cât de fericit sunt să am în tine un al doilea părinte.

— Sunt dator faţă de tine. Bătrânul îl conduse până la un divan. Îmi cinsteşti astăzi pentru a treia oară casa. S-ar fi cuvenit de mult să-ţi prezint omagiile mele în casa ta. Dar vezi, sunt bătrân şi şubred. Drumul până la Yoghonoluk e lung şi greu. Şi apoi, în faţa mea se află o călătorie mare şi grabnică, în vederea căreia trebuie să-mi cruţ mădularele. Aşadar, iartă-mă!

Cu aceasta, ritualul primirii luase sfârşit. Se aşezară. Un băieţaş aduse cafea şi ţigări. Stăpânul casei bea şi fuma în tăcere. Buna cuviinţă cerea ca oaspetele mai tânăr să aştepte, să nu arate scopul vizitei sale până ce bătrânul nu-i va da prilejul să îndrepte convorbirea în direcţia dorită. Aga, însă, nu părea dispus să iasă din semiîntunericul lumii lui pentru a intra în vreuna dintre realităţile acestei zile. Făcu un semn servitorului, iar acesta întinse stăpânului o casetă mică de piele pe care o ţinea pregătită. Rifaat Bereket o deschise şi-şi trecu degetele însufleţite, de moşneag, peste catifeaua pe care se aflau două monede străvechi, una de argint şi una de aur:

— Eşti un om foarte învăţat, care a studiat la Universitatea din Paris, un cunoscător al inscripţiilor şi un tălmaci al inscripţiilor. Eu sunt doar un iubitor lipsit de cultură al antichităţilor, care nu se poate măsura cu tine. Dar ţi-am

pregătit aici, de câteva zile, aceste două fleacuri. Una dintre monede, cea de argint, a bătut-o cu o mie de ani în urmă acel rege armean care purta nume asemănător cu al familiei tale: Aşot Bagratuni. A fost găsită în regiunea iacului Van şi e foarte rară. Cealaltă, cea de aur, e de origine grecească. Poţi vedea şi fără lupă inscripţia atât de frumoasă şi cu adânci semnificaţii: „Inexplicabilului din noi şi mai presus de noi”.

Gabriel Bagradian se ridică şi primi darul:

— Mă copleşeşti, părinte al meu! Nici nu ştiu cum pot să-mi arăt recunoştinţa faţă de tine. Ai mei, împreună cu mine, am fost întotdeauna mândri de consonanţa numelor noastre. Cât de plastic este gravat capul! Un chip armenesc autentic. Moneda grecească ar trebui s-o purtăm atârnată de gât ca un avertisment. Inexplicabilului din noi şi mai presus de noi! Ce filosofi trebuie să fi fost oamenii care plăteau cu asemenea bani! Ce mult am decăzut noi!

Aga dădu din cap, pe deplin satisfăcut de asemenea vederi conservatoare:

— Ai dreptate. Ce mult am decăzut!

Gabriel aşeză monedele la loc, pe catifea. Dar ar fi fost o lipsă de politeţe să părăsească prea repede tema legată de darul primit:

— Te-aş ruga din toată inima ca, la rândul tău, să-ţi alegi un dar dintre antichităţile mele. Dar ştiu că te opreşte credinţa ta să aşezi în casă un chip

cioplit care aruncă o umbră.

Asupra acestei chestiuni bătrânul zăbovi cu o satisfacţie vădită:

— Da, şi tocmai din pricina acesttii precept, voi, europenii, nu respectaţi Coranul nostru. Oare în această oprelişte în ce priveşte orice chip cioplit care aruncă o umbră nu se află o înaltă înţelepciune? O dată cu iroiiarea Creatorului şi-areaţiei începe acea smintită trufie a omului, care duce la pierzanie.

— Vremurile şi războiul acesta par să dea dreptate Profetului şi ţie, agă.

Puntea conversaţiei se boltea înspre bătrân. El păşi pe ea:

— Da, aşa este! Omul care maimuţăreşte cu obrăznicie pe Dumnezeu şi se ocupă de tehnică se prăbuşeşte în ateism. Iată adevărata pricină a acestui război în care ne-au târât occidentalii. Spre nenorocirea noastră. Căci ce avem de câştigat de pe urma lui?

Bagradian cumpăni pasul următor:

— Şi au contaminat Turcia cu cea mai primejdioasă boală a lor: ura dintre popoare.

Rifaat Bereket îşi lăsă puţin capul pe spate. Degetele lui prelungi se jucau obosite cu mărgelele mătăniilor de chihlimbar. Părea că aceste mâini iradiază un nimb palid!

— Este cea mai rea dintre învăţături, aceea de a căuta propria ta vină la vecin.

— Dumnezeu să te binecuvânteze! „A căuta propria ta vină la vecin”. Este o învăţătură care domină Europa. Din păcate însă astăzi mi-a fost dat să aflu că are adepţi şi printre musulmani şi turci.

— Despre care turci vorbeşti? Degetele agăi încetară brusc să numere mătăniile. Despre adunătura aceea de imitatori caraghioşi de la Stambul? Şi despre imitatorii acestor imitatori? Maimuţoii în frac şi smoching? Despre acei trădători, acei atei, care nimicesc universul creat de Dumnezeu numai ca să ajungă ei înşişi la putere şi bogăţie? Aceştia nu sunt turci, nu sunt musulmani, ci doar nişte păcătoşi şi lacomi de bani.

Gabriel luă micuţa ceaşcă de cafea în mână, deşi pe fundul ei nu se mai afla decât zaţul gros. Un gest de descumpănire:

— Mărturisesc că, în urmă cu ani, am fost de partea acestor oameni, deoarece aşteptam din partea lor lucruri bune. Îi credeam însufleţiţi de idealuri, şi poate că atunci erau. Tineretul crede întotdeauna în tot, CP este nou. Din păcate însă astăzi sunt nevoit să văd adevărul aşa cum îl vezi tu. Cu puţin înainte am fost la haman martorul unei discuţii care mă îngrijorează profund. Este pricina pentru care am venit să te caut la o oră atât de nepotrivită.

Puterea de pătrundere a agăi nu avea nevoie

de vreo lămurire suplimentară:

— Era vorba de ordinul secret pe armată, care-i înjoseşte pe armeni repartizindu-i la munci de hamalâc şi construcţii de drumuri?

Gabriel Bagradian descifra enigmele desenelor florale ale covorului de la picioarele lui:

— Azi-dimineaţă încă aşteptam ordinul care urma să mă cheme la regimentul meu… Pe urmă s-a mai vorbit acolo despre oraşul Zeitun. Ajută-mă! De fapt, care este situaţia? Ce s-a întâmplat?

Cu mult calm, mărgelele de chihlimbar se strecurau iarăşi printre degetele bătrânului agă.

— În legătură cu Zeitun, sunt bine informat. S-a întâmplat ceea ce se întâmplă acolo, în munţi, zilnic. O poveste oarecare cu nişte tâlhari, dezertori şi saptiehi. Printre dezertori erau câţiva armeni. Înainte vreme, nimeni nu dădea vreo atenţie unei asemenea poveşti. Şi adăugă, coborând vocea: Dar ce sunt evenimentele? Nu sunt altceva decât ceea ce face din ele chipul cum sunt tălmăcite.

Gabriel era cât pe ce să sară în picioare:

— Tocmai asta este! în singurătatea în care trăiesc, n-am aflat nimic despre asta. Unii încearcă să dea interpretări josnice. Ce intenţii are guvernul?

Bătrânul cel înţelept îndepărtă aceste cuvinte iritate, măturându-le cu o mişcare obosită a mâinii:

— Îţi voi spune ceva, prietene şi fiu al prietenului meu. Asupra voastră atârnă un vitreg destin, o karmă, deoarece cu o parte a căminelor voastre aparţineţi de Imperiul rusesc, cu cealaltă parte de noi. Războiul vă desparte. Sunteţi răspândiţi prin diverse ţări... Totuşi, fiindcă pe lumea asta toate se leagă între ele, suntem şi noi supuşi destinului Vostru.

— În acest caz, n-ar fi mai bine să repetăm încercarea din anul 1908, realizând înţelegerea şi împăcarea?

— Împăcarea? Aceasta e şi ea doar o vorbă goală de-a deştepţilor atoateştiutori. Pe lumea asta nu există împăcare. Trăim aici în putreziciune şi trufie. Pentru a întări această părere, aga cită, cu cântul melopeic cerut de canoane, un verset din a şaisprezecea sure 1: „Şi în ceea ce crease El pe Pământ, în felurite culori, zic vouă că într-adevăr se află aici semne pentru oamenii care le înţeleg”.

Gabriel, care nu mai putea răbda să şadă pe divan, se ridică. Dar ochii bătrânului mustrară cu oarecare uimire această iniţiativă şi-l siliră să se aşeze la loc.

— Vrei să afli intenţiile guvernului? Ştiu numai că ateii din Stambul au nevoie de ura dintre naţionalităţi pentru scopurile lor. Fiindcă natura cea mai profundă a ateismului este teama şi presimţirea bătăliei pierdute. Iată de ce înfiinţează

în fiecare orăşel săli de lectură, ca să-şi poată răspândi concepţiile încărcate de păcat... E bine că ai venit la mine.

Mâna dreaptă a lui Gabriel se încleşta pe caseta cu monede:

— Dacă ar fi vorba numai de mine... Dar, după cum ştii, nu sunt singur. Fratele meu Avetis a murit fără să aibă copii. În consecinţă, fiul meu în vârstă de treisprezece ani este ultimul din familia noastră. În afară de asta m-am căsătorit cu o femeie care face parte din poporul francez şi nu trebuie să îndure, fără nicio vină, suferinţe ce n-au legătură cu ea.

Aga respinse acest argument nu fără oarecare asprime:

— Dacă te-ai însurat cu ea aparţine acum poporului tău şi nu poate fi absolvită de destinul lui.

Ar fi fost o încercare inutilă să înceapă acum a-l lămuri pe acest oriental rigid asupra firii şi simţului de independenţă ale femeii occidentale. De aceea.

Bagradian trecu peste obiecţia bătrânului:

— Ar 4 li trebuit să-i duc pe ai 1 mei” în străinătate sau măcar la Stambul. Acum însă, ni s-au luat paşapoartele, iar în ceea ce îl priveşte pe caimacam am motive să nu mă aştept la nimic bun.

Turcul îşi puse mâna uşoară pe genunchiul

oaspetelui:

— Pasaj din Coran.

— Vreau să te avertizez în mod serios să nu pleci cu familia ta la Stambul, chiar clacă ai avea putinţa s-o faci.

— Ce vrei să spui? De ce? La Stambul am mulţi prieteni, în toate cercurile, chiar şi printre oamenii regimului. Centrala firmei noastre comerciale se află acolo. Numele meu este foarte cunoscut.

Mâna de pe genunchiul lui Gabriel deveni mai grea:

— Tocmai de aceea, fiindcă numele tău e foarte cunoscut, vreau să te avertizez să nu pleci în Capitală, fie chiar şi pentru foarte scurtă vreme.

— Datorită războiului din Dardanele?

— Nu, nu de aceea! Aga se întunecă la faţă. Rămase o vreme gânditor, înainte de a vorbi iar: Nimeni nu poate să ştie cât de departe va merge guvernul. Dar un lucru e sigur, că înainte de orice vor avea de suferit oamenii mai avuţi şi mai proeminenţi ai poporului vostru. Şi tot atât de sigur este că într-un asemenea caz vor începe cu acuzaţiile şi cu arestările mai ales în Capitală.

— Vorbele tale exprimă numai presupuneri sau ai motive pentru acest avertisment?

Aga lăsă şiragul de chihlimbar să dispară în mâneca largă:

— Da, am motive.

Acum, Gabriel nu se mai putu stăpâni şi sări în picioare.

— Ce putem face?

Deoarece musafirul stătea în picioare, stăpânul casei se ridică şi el:

— = – Daea investengăduit să te

toarce-te la casa din Yoghonoluk, stai în liniştea de acolo şi aşteaptă! în aceste împrejurări n-ai fi putut găsi, pentru tine şi familia ta, un loc mai plăcut.

— Linişte?! strigă Gabriel batjocoritor, am putea spune că este de pe acum o temniţă!

Rifaat Bereket îşi întoarse faţa, vexat de cuvintele pronunţate eu voce atât de tare în liniştea selamlâcului

— Nu trebuie să-ţi pierzi echilibrul sufletesc. Îmi pare rău că prin cuvintele mele sincere te-am neliniştit. N-ai nici cea mai mică pricină să-ţi faci griji. Probabil că încetul cu încetul toate vor intra în matca lor. În vilaietul nostru nu se poate întâmpla nimic rău, căci mulţumită lui Dumnezeu îl avem ca vali pe Djelal Bei. El nu îngăduie să se întreacă măsura. Dar tot ce se va întâmpla e dinainte hotărât şi înmănuncheat în sine, ca mugurul, floarea şi fructul în sămânţă. În fiinţa lui Allah au şi trăit toate câte le vom trăi noi abia de-acum înainte.

Iritat de generalităţile înflorite ale acestei teologii, Bagradian, renunţând la toate formele

cerute de etichetă, umbla acum de colo-colo:

— Cel mai îngrozitor lucru e că asemenea situaţie nu poate fi sesizată concret, n-ai cum lupta împotriva ei.

Aga se apropie de oaspetele care-şi ieşise din fire şi-i apucă strâns mâinile:

— Nu uita, o prietene, că păcătoşii din comitetul tău nu sunt decât o mică minoritate! Poporul nostru este un popor plin de bunăvoinţă. Chiar dacă la mânie a vărsat adesea sânge, vina a fost în egală măsură şi a voastră. Şi apoi: în tekkehle, în schituri, trăiesc destui oameni care şi-au dedicat viaţa lui Allah şi care în sfintele ritualuri zikr luptă pentru o viaţă viitoare curată. Sau vor învinge, sau totul se va prăbuşi. Şi-ţi mai mărturisesc şi faptul că scopul călătoriei mele în Anatolia şi la Stambul este legat de problema armenească.

Mâinile mici ale bătrânului avură puterea să-l li-ştească pe Gabriel:

— Ai dreptate, te voi asculta. Cel mai bun lucru e să ne vârâm în vizuina de la Yoghonoluk şi să nu ne mişcăm de acolo până nu se sfârşeşte războiul.

Aga încă nu-i dădea drumul:

— Făgăduieşte-mi că acasă, la voi, n-ai să spui nimic despre toate acestea! N-are rost! Dacă toate vor rămâne neschimbate, n-ai face decât să-i sperii zadarnic.

Şi chiar dacă se vor isca unele evenimente neplăcute, neliniştea tot nu le va fi folosit la nimic. Sunt sigur că mă înţelegi. Ai încredere şi păstrează tăcerea!

Iar când îşi luară rămas bun repetă cu insistenţă: – Ai încredere şi păstrează tăcerea!... Nu mă vei vedea multe luni. Dar ţine minte că în acest răstimp voi lucra pentru voi. Bunicii tăi mi-au făcut mult bine. Şi acum, Dumnezeu îmi dă prilejul, la vârsta mea, să-mi pot arăta recunoştinţa.

Capitolul al treilea NOIABHII DIN YOGHONOMH

DRUMUL SPRE CASA A DURAT DESTUL DE

mult, deoarece Gabriel Bagradian îşi mina arareori calul la trap, lăsându-l mereu să meargă la pas. Aşa s-a întâmplat că n-a luat-o pe drumul mai scurt, ci a rămas pe şoseaua care şerpuia de-a lungul râului Orohte.

Abia dincolo de cuburile caselor din Suedja şi El Eskel, când se ivi îndepărtatul orizont marin, călăreţul tresări din gândurile în care se cufundase şi coti drept spre nord, către valea satelor armeneşti. La începutul lungii înserări primăvă-ratice, ajunse la şosea – dacă acel mizerabil drum de care, ce lega între ele cele şapte sate, poate fi numit astfel. Yoghonoluk se afla cam pe la mijloc. Prin urmare, trebuia să străbată aşezările sudice Vakef, Kheder Beg şi

Hadji Habibli, ca să ajungă acasă, ceea ce însă numai cu greu ar fi putut realiza înainte de căderea nopţii. J>ar el nu era grăbât

— La ora aceasta, aşezările de la poalele Musa Daghului erau pline de viaţă. Oamenii ieşiseră în faţa caselor. Gingaşa prospeţime a serii de duminică îi făcea să se adune. Trupurile, ochii, cuvintele se căutau între ele, pentru a întări plăcerea de a trăi trăncănind în familie şi jeluindu-se din pricina vremurilor vitrege. Grupele se formau după sex şi după vârstă. Matroanele se adunaseră

Musa Dagh, vol. 1 privind cam chiorâş, femeile mai tinere stăteau liniştite în straiele lor de sărbătoare, iar tinerele fete păreau batjocoritoare. Salbele lor de monede zăngăneau. Printre buzele întredeschise se vedeau dinţii frumoşi. Gabriel fu izbit de numărul mare al flăcăilor buni pentru serviciul militar care încă nu fuseseră chemaţi la armată. Râdeau şi se zbenguiau, de parcă pentru ei nici n-ar fi existat vreun Enver Paşa. Dinspre vii şi livezi răzbătea zvon de tar – ghitara armenească. Câţiva bărbaţi deosebit de zeloşi îşi pregăteau uneltele. Odată cu înserarea, ziua turcească ia sfârşit şi împreună cu ea se sfârşeşte şi odihna duminicală. Bărbaţi harnici şi pricepuţi aveau poftă să trebăluiască puţin.

Numele turceşti ale satelor ar fi putut foarte

bine fi schimbate în altele, care să definească pe meseriaşii fiecăruia dintre ei e. Toate cultivau viţă-de-vie şi pomi fructiferi. Cereale nu semănau aproape de loc. Vestite erau însă pentru iscusinţa meşteşugarilor lor. Era mai întâi Hadji Habibâi, satul lemnărilor. Bărbaţii de-aici confecţionau, din lemn tare şi din os, cele mai bune lulele, portţigarete, piepteni şi alte asemenea obiecte de folosinţă zilnică, dar nu numai din acestea, ci şi crucifixe, madone, chipuri de sfinţi, care erau exportate până la Alep, Damasc şi Ierusalim. Aceste sculpturi nu erau câtuşi de puţin o marfă grosolană lucrată de ţărani, ele aveau un specific anume, care nu putea prospera decât la umbra muntelui străjer al locurilor natale. Vakef însă era satul dantelelor! Pentru că şerveţelele şi batistele fine lucrate de femeile de-aici îşi găseau clientela chiar şi în Egipt, ce-i drept fără ca artistele să ştie acest lucru – ele ajungeau cu marfa doar până la târgul din Antiohia, şi asta numai de două” ori pe an sau nici măcar atât. Despre Azir, satul viermilor de mătase, nu mai trebuie să vorbim. La Kheder Beg, mătasea era toarsă. La Yoghonoluk şi Bitias, aşezările cele mai mari, toate aceste meşteşuguri se aflau reunite. Kebussije, aşezarea cea mai nordică şi mai izolată, era satul albinelor. Mierea de la Kebussije, aşa pretindea

Gabriel Bagradian, nu-şi găsea pereche nicăieri în lume. Albinele o sorbeau din esenţa cea

mai lăuntrică a Musa Daghului, din darurile lui binecuvântate şi pline de farmec, care-l făceau să se deosebească de toţi ceilalţi munţi trişti ai ţării. De ce tocmai el era acela din care izbucneau nenumărate izvoare, cele mai multe dintre ele aruncându-se în mare sub forma unor cascade ca nişte voaluri fine? De ce el, şi nu munţii musulmani, ca Naulu Dagh sau Djebel Akra? Era într-adevăr un fel de minune, de parcă divinitatea apelor – jignită în misterioase vremuri imemoriale de către Moslem, Fiul Deşertului – s-ar fi retras de pe înălţimile lor pleşuve şi imploratoare, pentru a înzestra din belşug muntele creştin. Păşunile smălţuite cu flori şi costişele cu livezi, poienile bogate de pe spinarea lui zimţată, viile şi livezile de caişi şi portocali întinzându-se mlădios la poalele lui, stejarii şi platanii din râpele întunecate şi străbătute de murmure ciudate, izbucnirile pline de bucurie ale rododendronilor, ale florilor de mirt şi de azalee, în locuri ascunse, liniştea vegheată parcă de îngeri păzitori şi populată vag de cirezi şi tineri păstori – toate acestea păreau doar în treacăt atinse de urmările păcatului originar din pricina căruia geme toată Asia Mică înveşmântată în doliul dezolării de piatră. Datorită unei mici erori ce se strecurase în orânduirea lumii stabilite de divinitate şi mulţumită unui heruvim binevoitor care se lăsase mituit de dragul locurilor asupra cărora veghea, în ţinuturile Musa Daghului păreau

să-şi fi găsit sălaş un anume peisaj, o reflectare, o rămăşiţă a paradisului terestru. Aşadar aici, pe coasta siriană, şi nicidecum mai departe, în ţara celor patru fluvii ale Mesopotamiei – unde le place geografilor interpreţi ai Biblici să situeze grădina Eden.

Se înţelege de la sine că şi cele şapte sate de la poalele muntelui primiseră o parte din darurile lui binecuvântate. Ele nu puteau fi asemuite cu aşezările mizere pe care Gabriel le străbătuse în drumul său călare prin câmpie. Aici nu se aflau acele bordeie de lut ce nu semănau cu locuinţe de oameni, ci cu nişte îngrămădiri miloase aduse de ape, în care se săpase câte o gaură întunecată drept adăpost şi vizuină pentru om şi vită. Cele mai multe case erau clădite din piatră. Fiecare cuprindea mai multe încăperi. Verande mici se întindeau de-a lungul zidurilor. Uşa şi ferestrele luceau curate. Numai câteva bordeie, rămase din vremurile mai vechi, nu aveau, după obiceiul oriental, ferestre către stradă. În cuprinsul ţinutului, cât puteai zări conturul limpede al Damlajikului, atât ţinea şi acest peisaj senin, mărturie a unui nivel de viaţă ridicat. Dincolo de contur începea pustietatea. Aici viţă-de-vie, fructe, duzi, terasă peste terasă, dincolo şesul cu câmpuri uniforme de porumb şi bumbac, printre care apărea pe alocuri stepa necultivată, aşa cum unui cerşetor i se vede pielea printre zdrenţe.

Totuşi, nu era numai binecuvântarea muntelui. Deşi se scursese o jumătate de veac, energia bătrânului Avetis Bagradian dădea aici roade din plin, era dragostea unui om neasemuit, plin de iniţiativă, dragoste care se concentrase năvalnic asupra acestui colţ de pământ al patriei sale, în ciuda atâtor locuri pline de tentaţii. Cu ochii plini de uimire, nepotul îi privea pe aceşti oameni care i se păreau a fi ciudat de frumoşi. Cu câteva clipe înainte de apropierea lui, grupurile amuţeau, se întorceau către mijlocul drumului şi-l salutau sonor, cu urarea de seară:

— Bari irikun!

Iar el credea – poate că era doar o închipuire – că zăreşte în ochii oamenilor o scurtă sclipire, o luminiţă de bucurie recunoscătoare care nu i se adresa lui, ci lui Avetis, bătrânului binefăcător. Femeile şi fetele îl urmăreau cu o privire cercetătoare, în timp ce în mâinile agile vârfurile fusurilor zvâcneau, indiferente, într-o parte şi cealaltă.

Oamenii aceştia nu-i erau mai puţin străini decât cei din mulţimea întâlnită în bazar. Ce legătură poate fi între ei şi el, cel care cu câteva luni în urmă se mai plimba în Bois, asista la conferinţele filosofului Bergson, discuta competent despre cărţi şi publica studii în reviste de artă pentru rafinaţi? Şi totuşi, simţea cum dinspre oamenii aceştia se revărsa către el o

atmosferă de adâncă liniştire. În acelaşi timp resimţea o ciudată grijă părintească faţă de ei, fiindcă lui îi erau cunoscute acele semne ameninţătoare pe care ei nici nu le bănuiau. Gabriel ascundea înăuntrul fiinţei lui o mare îngrijorare, de care îi va scuti cât timp va fi cu putinţă. Bătrânul Rifaat Bereket nu era un visător, chiar dacă îşi împodobea agerimea de minte cu sentinţe înflorate. Avea dreptate. Trebuia să rămână la Yoghonoluk şi să aştepte. Musa Dagh se află în afara lumii. Chiar dacă va izbucni o furtună, nu va ajunge până aici.

Un val de caldă simpatie pentru compatrioţii săi cuprinse inima lui Gabriel Bagradian: „Nădăjduieso că vă veţi bucura încă multă vreme, şi mâine, şi poi-mâine…”

Şi îi salută de pe cal cu un gest plin de gravitate.

Sub lumina palidă şi răcoroasă a stelelor, urcă aleea care ducea prin parc până la vilă. Trunchiurile dese ale copacilor îl înconjurară ca o carcasă, ca acea plăcută „stare abstractă”, ca acel „a-fi-om-în-sine” din care îl smulsese ziua de astăzi pentru a-l face să simtă deşertăciunea unui asemenea refugiu tăinuit. Odată cu oboseala, această plăcută superstiţie începea să câştige iar teren. Intră în holul mare al casei. Lumina mată a vechiului felinar din fier forjat, care atârna din tavan, făcu să-i tresalte inima de plăcere. Printr-o

împletire de neînţeles a unor elemente ale conştiinţei sale, identifica această lulu Tnă” cu propria lui mamă. Nu cu doamna cea în vârstă, care îl întâmpina cu o sărutare în apartamentul parizian lipsit de personalitate, când se întorcea de la şcoală – ci cu elementul gingaş şi tăcut din zile mai lipsite de fiinţă decât visurile.

— Hokud madagh kes kurban.

Oare pronunţase aievea aceste cuvinte ale binecuvântării de scară, aplecată asupra micului său pat de copil? „Fie ca să mă pot jertfi pentru sufletul tău”.

Se mai afla aici încă un element gingaş şi tăcut din vremuri străvechi. Luminiţa de sub icoana Maicii Domnului, din firida scării. Altfel, toate erau din epoca lui Avetis cel tânăr. O epocă de vânătoare şi război – oricum, aşa părea având în vedere cele aflate în holul de unde pornea scara. Trofee şi arme erau atârnate de pereţi, o întreagă colecţie de vechi flinte beduine cu ţevi din cale-afară de lungi. Mărturie pentru faptul că acest om ciudat nu fusese dominat doar de pasiuni brutale stăteau câteva piese splendide, scrinuri, covoare, sfeşnice, aduse din călătoriile lui şi care acum constituiau o desfătare pentru Juliette.

În timp ce Gabriel, emoţionat încă, urca scara către catul de sus, nu atizea decât vag zvonul de voci ce răzbătea din încăperile de jos. Notabilii din Yoghonoluk se şi adunaseră. În camera lui stătu

vreme îndelungată în faţa ferestrei deschise şi privi nemişcat silueta neagră a Damlajikului, care la ora aceasta lua proporţii de fiară uriaşă. Abia după zece minute îl sună pe servitorul Missak, pe care îl preluase – întocmai ca şi pe administratorul Kristaphor, pe bucătarul Hov-hannes şi restul personalului de casă şi de curte – după moartea fratelui său.

Gabriel se spălă din cap până-n picioare şi-şi schimbă hainele. Pe urmă se duse în camera lui Stephan. Băiatul se şi culcase şi dormea, în felul copiilor, atât de adânc încât nici măcar lumina violentă a lămpii de buzunar nu fu în stare să-l trezească. Ferestrele erau deschise, iar afară frunzişul des al platanilor se mişca cu o încetineală-ncărcată de presimţiri. Şi aici fiinţa neagră a Musa Daghului părea să pătrundă în încăpere. Dar acum, linia zimţată a muntelui se desena pe un fond roşietic delicat, de parcă n-ar fi ascuns în spatele ei o mare de apă, ci pe aceea a unei materii incandescente de pe alte tărâmuri. Bagradian se aşeză pe scaunul de lângă pat. Şi întocmai cum, dimineaţa, fiul veghease somnul tatălui, tot aşa tatăl veghea acum somnul fiului. Dar asta era îngăduit.

Fruntea lui Stephan, replică a frunţii lui Gabriel, avea un luciu străveziu. Dedesubt se aflau umbrele ochilor închişi, ca două frunze aduse de o adiere venită de afară şi aşezate pe chipul

băiatului. Ce mari erau ochii aceştia se vedea şi acum, deşi dormeau. Nasul ascuţit şi îngust nu era al tatălui, era străin – partea de moştenire de la Juliette. Stephan respira repede. Somnul lui ascundea, în spatele unui paravan parcă, o viaţă tumultuoasă. Mâinile strânse în pumni şi le lipise cu putere de trup, de parcă trebuia să tragă de hăţuri ca să poată ţine în frâu visurile pornite în galop.

Somnul fiului deveni mai neliniştit. Tatăl nu se mişcă. Sorbea cu nesaţ imaginea copilului său. Îi era teamă pentru Stephan? Voia să restabilească o unitate care odinioară se realiza în Dumnezeu? Nu-şi dădea seama de nimic. Era gol de gânduri. După o vreme, se ridică şi nu-şi putu stăpâni un lung suspin, atât de abătut se simţea. În timp ce dibuia nesigur drumul spre uşă, se izbi de masă. Noaptea amplifică şi prelungi zgomotul scurt. Gabriel rămase locului. Îi era teamă că-l trezise pe Stephan. Şi iată că vocea adormită a băiatului bâigui în întuneric.

— Cine e?… Tăticule… tu…

Dar imediat după aceea, respiraţia deveni iar liniştită. Gabriel, care stinsese repede lampa de buzunar, o aprinse iarăşi după o vreme, având grijă să camufleze mica lumină cu mâna. Razele căzură asupra mesei. Ei, bine că Stephan se şi pusese pe treabă, şi conform dorinţei tatălui, făcuse o schiţă a Musa Daghului, ce-i drept cam

neîmlermnatic executată. Corectările, destul de numeroase, făcute de Avakian cu creionul roşu, încrucişau liniile schiţei. La început, Bagradian nici nu-şi aminti de îndemnul lui cu prilejul întâlnirii matinale, îndemn care-l stimulase pe băiat. Pe urmă însă avu intuiţia zelului impetuos cu care copiiul îl căuta şi încerca să-l convingă. Şi schiţa cea naivă deveni pwntru el un simbol.

În faţa salonului încăpător al Vilei Bagradian din Yoghonoluk se afla o sală mare, învecinaia cu holul de unde pornea scara. Era mobilată sumar, fiind folosită doar ca loc de trecere. Avetis, bătrânul, îşi construise reşedinţa socotind că va avea numeroşi urmaşi, astfel că atât omul ciudat, iubitor de singurătate, cât şi, la urmă, mica familie care mai rămăsese, nu putuseră folosi decât o parte din încăperi. În această cameră de trecere cu pereţii goi, o lampă de petrol cu flacăra coborâtă dădea o lumină slabă. Gabriel se opri vreme de o clipă şi plecă urechea la zvonul de glasuri ce venea de alături. O auzi pe Juliette râzând. Prin urmare, admiraţia acelor armeni rustici, aflaţi acum împreună cu ea, o amuza. Era un progres.

Bătrânul medic Altouni tocmai deschidea uşa, ca s-o şteargă acasă. Aprinse lumânarea din interiorul felinarului său şi întinse mâna să-şi ia geanta de piele aflată pe un scaun. Altouni îl observă pe stăpânul casei abia după ce acesta îl

strigă încet:

— Hairik Bedros! Taică Bedros!

Medicul tresări speriat. Era mic de statură şi uscăţiv, cu o barbă sură neîngrijită; făcea parte dintre acei armeni de modă veche, care, spre deosebire de generaţia mai tânără, păreau să poarte pe umerii încovoiaţi întreaga povară a neamului lor persecutat. Ca protejat al lui Avetis Bagradian studiase, pe cheltuiala acestuia, medicina la Viena şi colindase în tinereţe lumea. Pe vremea aceea, binefăcătorul Yoghonolukului nutrea planuri mari şi se gândea chiar să ridice un mic spital. Dar totul s-a redus doar la angajarea unui medic de circumscripţie, ceea ce însemna totuşi o realizare xleosebiir de Inerttorâev vând în vedere condiţiile generale existente atunci. Dintre toţi cei aflaţi în viaţă, bătrânul medic – bătrânul hekim – era cea mai veche cunoştinţă a lui Gabriel, căci asistase la naşterea lui. Avea un respect plin de afecţiune pentru Altouni, care făcea şi el parte dintre moştenirile legate de simţămintele copilăriei.

Doctorul Altouni se chinuia să-şi pună pardesiul din loden, care părea să provină încă din vremea studenţiei la Viena:

— Nu mai puteam să te aştept, băiete… Ei, ce ai reuşit să afli la hukiimet?

Gabriel îşi aţinti privirea către faţa mică şi uscată. Totul, la acest om bătrân, era ştirbit,

zbârcit. Mişcările, vocea, ba chiar şi asprimea ce răzbătea uneori în cuvintele lui. Era tocit, uzat pe dinafară ca şi pe dinăuntru. Drumul de la Yoghonoluk spre satul cioplitorilor în lemn, într-o parte, şi spre satul albinelor, în cealaltă parte, pare îngrozitor de greu când eşti nevoit să-l străbaţi de mai multe ori pe săptămână, pe spinarea tare a unui măgar. Gabriel văzu nelipsita geantă de piele, în care se afla – alături de leucoplast, termometru, câteva instrumente chirurgicale şi un manual german de medicină din anul 1875 – doar un forceps antediluvian. Privind această trusă medicală, îşi înghiţi vorbele prin care avea intenţia să dezvăluie ce aflase la Antiohia.

— Nimic deosebit, răspunse într-o doară.

Altouni îşi prinse felinarul de cordonul cu care se încinse în jurul mijlocului.

— În viaţa mea a trebuit de cel puţin şapte ori până acuma să fac jalbe cerând câte o nouă teşcherea. De fiecare dată o confiscau din pricina taxei ce o încasează când o emit din nou. Toată lumea ştie asta. De la mine însă nu mai văd ei un ban. Mie nu-mi mai trebuie pe lumea asta alt paşaport… Şi, cu voce spartă, adăugă: Nici înainte vreme n-am avut nevoie de el. Fiindcă de patruzeci de ani n-am mai plecat de-aici.

Bgradjanjsjjntoarse capul, pre-uşă-i

— Ce fel de popor suntem noi, că îndurăm

totul în tăcere?

— Îndurăm? Medicul păru să guste în mod deosebit cuvântul. Voi, tinerii, nici nu mai ştiţi ce înseamnă a îndura. Aţi crescut în alte vremuri.

Gabriel însă insistă cu întrebarea lui: Ce fel de popor suntem?

— Tu, băiete dragă, ţi-ai petrecut viaţa în Europa. Iar eu, ce bine ar fi fost dacă rămâneam atunci la Viena! Marea nenorocire a vieţii mele a fost că n-am rămas acolo. Poate că reuşeam să realizez ceva. Dar, vezi, bunicu-tău era tot atât de smintit ca şi frate-tău, şi nu voia să ştie nimic de lumea de-acolo. A trebuit să-mi iau în scris obligaţia că mă voi întoarce. Asta a fost nenorocirea mea. Era mai bine dacă nu m-ar fi trimis niciodată...

— Nu poţi trăi mereu ca străin printre străini. Parizianul Gabriel se mira de propriile lui cuvinte.

Altouni râse răguşit:

— Dar aici, aici se poate trăi? Când nesiguranţa te pândeşte mereu din toate părţile? Probabil că în visurile tale, lucrurile arătau altfel.

În clipa aceasta, lui Bagradian îi trecu prin minte: „Unele pregătiri se cuvine a fi făcute”. Altouni însă îşi puse geanta înapoi pe scaun:

— Fir-ar să fie! Uite ce ne-am apucat să discutăm. Mă tragi de limbă cu poveştile astea vechi. Sunt medic şi n-am crezut niciodată prea mult în Dumnezeu. Şi totuşi, din pricina asta, mă

sfădeam înainte vreme destul de des cu Dumnezeu. Poţi să fii rus, şi turc, şi hoten-tot şi mai ştiu eu ce, dar nu poţi să fii armean. A fi] armean este ceva imposibil... Cu un gest brusc se smuci de lângă prăpastia pe marginea căreia nimerise: Destul! Să terminăm. Eu sunt hekim. De rest nici că-mi pasă. Acum m-au smuls din mijlocul societăţii ăsteia plăcute ca să mă duc la o femeie pe care au apucat-o durerile facerii. Fiindcă, vezi tu, mereu şi mereu sunt 1 aduşi pe lume copii de armean. E curată nebunie. Îşi strânse geanta cu înverşunare. Discuţia aceasta de prin\ cipii, dusă acum, când sta să plece, părea să-l fi mâniat: Şi tu, în fond, ce vrei? Ai o nevastă minunat de frumoasă, un fiu reuşit, griji n-ai, eşti un om putred de bogat, ce mai vrei? Trăieşte-ţi viaţa! Să nu-ţi pese de ceea ce-i strâmb pe lumea asta! Când turcii sunt ocupaţi cu războiul, ne lasă pe noi în pace, asta o ştim dintr-un şir de vechi experienţe. Iar după război ai să le întorci la Paris şi ai să uiţi cu totul şi de noi şi de Musa Dagh.

Gabriel zâmbi, de parcă nici măcar el însuşi nu şi-ar fi luat în serios întrebarea:

— Şi dacă nu ne lasă în pace, taică?

O clipă, Gabriel rămase neobservat în uşa salonului celui mare. Se aflau aici cam o duzină de oameni. La o măsuţă şedeau tăcute femei mai în vârstă, cărora li se alăturase, probabil, la rugămintea Juliettei, studentul Avakian. Cu toate

acestea, nici el nu-şi dădea osteneala să încropească o conversaţie. Una dintre aceste matroane, nevasta medicului, era una dintre figurile care supravieţuiseră din copilăria lui Gabriel. Mairik Antaram, măicuţa Antaram, aşa îi spunea el. Purta un veşmânt negru de mătase. Părul ei, pieptănat pe spate şi lăsând astfel fruntea liberă, încă nu era pe de-a-ntregul cărunt. Obrazul cu oase late avea o expresie îndrăzneaţă. Chiar când nu vorbea, şedea tihnită şi privirea ei pătrunzătoare şi mobilă zăbovea asupra oamenilor. Nu se putea spune acelaşi lucru despre cele două vecine ale ei, soţia pastorului Harutiun Nokhudian din Bitias, şi soţia primarului, a muhtarului din Yoghonoluk, Thomas Kebussian. Se vedea limpede că erau încordate, că nu se simţeau la largul lor, deşi aleseseră din dulap câteva splendide obiecte de îmbrăcăminte pentru a se prezenta cât mai onorabil în ochii franţuzoaicei.

Cel mai greu îi venea doamnei Kebussian, deoarece – deşi făcea şi ea parte dintre armencele care urmaseră şcoala la misionarii americani din Maraş – nu ştia boabă franţuzeşte.

— Clipea din ochi privind în sus la lumina bogată a lumânărilor din lustre şi aplice. Ei, da, madame Bagradian nu era silită să facă economie. De unde se puteau obţine asemenea luminări groase de ceară? Probabil că fuseseră cumpărate la Alep sau poate chiar la Stambul. Ce-i drept,

muhtarul Kebussian era cel mai avut proprietar de pământ din district, dar în casa lui, pe lângă petrolul lampant, nu se foloseau decât lumânări subţiri de seu şi opaiţe cu grăsime de berbec. Iar acolo, lângă pian, în sfeşnice înalte, se aflau chiar două lumânări groase de ceară pictată, ca la biserică. Oare nu mergeau prea departe?

Aceeaşi întrebare şi-o punea doamna pastor, a cărei conştiinţă de sine părea că începuse să se clatine. Dar spre cinstea sa trebuie spus că în simţămintele ei nu se amestecau nici invidia şi nici ciuda. Mâinile femeii zăceau în poală, exprimând în chip foarte limpede mustrări de conştiinţă din pricină că, în vederea acestei seri, trebuise să-şi lase acasă lucrul de mână, pe care altfel nu-l punea niciodată deoparte. Soţia pastorului şi cea a muhtarului priveau după bărbaţii lor şi se minunau ce se întâmplă cu aceşti bătrâni.

Şi, într-adevăr, atât pastorul cel uscăţiv, cât şi masivul muhtar erau cu totul şi cu totul schimbaţi în felul lor de a fi. Formau o aripă a grupului de bărbaţi ce se strânsese în jurul Juliettei. (Doamna Bagradian tocmai explica oaspeţilor câteva dintre antichităţile descoperite de Gabriel şi expuse în această încăpere.) Cei doi domni atât de serioşi stăteau cu spatele către soţiile lor, mai bine zis cu partea din spate a redingotelor lor demodate, care se întindeau pe spinări ca urmare a unui zel deosebit. Mai cu seamă pastorul Nokhudiăn părea

mereu gata să sară şi să ducă în mod riguros la împlinire o poruncă dată de Juliette, care poruncă însă nu mai venea. Ce-i drept, stătea la o anumită depărtare de ea, fiindcă locurile mai apropiate erau ocupate de tineri, între aceşti tineri, doi învăţători ieşeau în evidenţă. Hapeth Şatakhian era cel care petrecuse pe vremuri câteva săptămâni la Lausanne şi de atunci devenise „conştient de făptuirea” vorbeşte franceza „” coruri accent remarcabil. De aceea nu scăpă fericitul prilej de a-şi dovedi cu entuziasm arta. Celălalt învăţător se numea Hrand Oskanian. Era mic de statură ca un pitic şi părul negru îi creştea până pe mijlocul frunţii. Risipitoarei virtuozităţi retorice a colegului său Şatakhian, îi opunea o tăcere semnificativă. Această tăcere era foarte umflată, aproape gata să plesnească. În mod neîndoios, ea părea să indice unde se afla superficialitatea insolentă şi unde adevărata valoare. De data aceasta însă muţenia plină de demnitate a lui Oskanian îşi pierduse puterea descumpănitoare pe care o avusese asupra lui Şatakhian. Când Gabriel intră în salon, auzi vocea sonoră a învăţătorului mândru de accentul său:

— Oh, madame, cât de recunoscători trebuie să vă fim că aţi adus o rază de cultură în deşertul nostru!

Juliette dăduse astăzi o mică bătălie cu ea însăşi. Era vorba, în această luptă, de rochia pe

care avea de gând s-o pună la primirea noilor ei compatrioţi. Până acum se îmbrăcase, cu asemenea prilejuri, deosebit de simplu, căci i se părea nedemn sau inutil să-i epateze pe aceşti „semi-sălbatici ignoranţi”. Dar ultima oară observase că farmecul pe care-l exercita asupra oaspeţilor se întorcea reflectându-se asupra ei. Aşa se face că nu rezistă tentaţiei şi-şi îmbrăcă rochia de seară cea mai impunătoare. („Ah, e din primăvara trecută, se gândea în timp ce o examina în oglindă, acasă n-aş îndrăzni să îmbrac ceva de felul acesta.”) După o scurtă ezitare îşi puse şi bijuteriile, ceea ce era de la sine înţeles având în vedere că însăşi îmbrăcămintea o cerea. Efectul acestei hotărâri luate cu o anumită intenţie – hotărâre de care la început se ruşinase puţin – o surprinse chiar şi pe ea. Să fii o femeie frumoasă între femei frumoase îţi dă, fără îndoială, un simţământ generator de mândrie, dar nu te satisface vreme prea îndelungată. Căci eşti doar una printre multe altele – pe bulevarde, în sălile de teatru, în restaurantele acelei îndepărtate lumi apusene nu eşti aljvjidecâjlo TOce-Jrumoasă-înâr-uh cor uriaş. Aici însă să fii o imagine votivă între credincioşi exotici, un idol seducător pentru aceşti armeni timizi, cu ochii mari, unică în felul tău, cu părul blond-auriu, să fii stăpâna – acesta nu este un destin oarecare, ci un eveniment ieşit din comun, care îmbujorează tinereşte obrajii,

înfierbântă buzele şi face ca luminile ochilor să strălucească.

Gabriel îşi văzu soţia înconjurată de bărbaţi umili şi orbiţi, care, fără îndoială, nici nu îndrăzneau să-şi închipuie vreo dorinţă în legătură cu ea. Văzu că obrajii ei erau îmbujoraţi şi că buzele îi erau fierbinţi ca ale unei fete care abia împlinise douăzeci de ani. Când Juliette se mişca, recunoştea iarăşi „pasul ei scânteietor” cum îl calificase pe vremuri. Juliette părea că găsise aici, la Yoghonoluk, un drum ce ducea la oamenii simpli care erau compatrioţii lui – ea, care în Europa se opusese de atâtea ori relaţiilor cu cei mai culţi şi mai eminenţi dintre armeni. Şi, faptul cel mai uimitor: când îl surprinseseră evenimentele la Beirut, fără posibilitatea de a se întoarce acasă, Gabriel fusese cuprins de teama că Juliette se va ofili de dorul după ţara ei. Franţa lupta în cel mai greu război din istoria ei. Ziare europene nu se rătăceau în acest colţ uitat de lume. Nimeni nu ştia nimic. Erau cu desăvârşire izolaţi. După ocoluri numeroase şi lungi, sosise până acum o singură scrisoare, care purta o dată din noiembrie. De la mama Juliettei. Şi era un adevărat noroc că nu avea fraţi, a căror soartă ar fi fost în măsură s-o îngrijoreze. Cu cele două surori ale ei întreţinea relaţii destul de reci. Căsătoria cu „străinul” o îndepărtase de familie. Oricum ar fi stat lucrurile, calmul Juliettei, ba se poate spune chiar

nepăsarea ei, a fost pentru Gabriel ceva cu totul neaşteptat. Ea trăia clipa de faţă. Numai arareori se arăta îngrijorată pentru Franţa. În cel de-al paisprezecelea an al căsniciei lor, părea că se produsese chiar aici, în casa din Yoghonoluk, ceea ce nu mai era de sperat: Juliette se integrase în lumea lui Gabriel. Oare vechea tensiune, care-i lega şi-i despărţea totodată, se destrămase în această seară?;

Şi, într-adevăr, era ceva nou în felul ei de a fi, când îl îmbrăţişa:

— În sfârşit, dragul meu, începusem să fiu foarte neliniştită!

Într-un fel aproape exagerat se îngriji imediat ca el să capete cele de trebuinţă pentru a-şi potoli foamea şi setea. Gabriel însă n-avu răgaz să mănânce. Toţi cei de faţă insistau să le spună ce aflase la Antakie. Muh-tarul Kebussian îşi aplecase capul mult înainte, ca să nu piardă niciun cuvânt. Din pricină că era puţin saşiu, expresia temătoare şi neîncrezătoare a feţei lui de ţăran se accentua şi mai mult Bineînţeles, ar fi greşit să se creadă că măsura oficială pusă în aplicare în dimineaţa aceea fusese primită cu totală indiferenţă de cei în cauză. Însuşi faptul că autorităţile turceşti aleseseră pentru aceasta ziua de duminică, şi anume ora de dinaintea liturghiei, putea fi interpretat ca o intenţie ticăloasă şi o dovadă de duşmănie. Ce-i drept, colonia de la poalele Musa

Daghului nu avusese aproape nimic de suferit de pe urma evenimentelor sângeroase din anii 1896.1 şi 1909.3. Dar oameni ca muhtarul Kebussian şi scundul pastor de la Bitias aveau auzul destul de ascuţit şi-şi ciuleau urechile la orice sunet suspect. Trecuseră astăzi prin ceasuri nu lipsite de oarecare îngrijorare. Abia seara, şi prezenţa strălucitoare a Juliettei, reuşiseră să le risipească tulburarea ce le zguduise liniştea sufletească. Când Bagradian, credincios promisiunii făcute, repetă informaţiile obţinute de la mudir, fiind vorba, după spusele acestuia, doar de o dispoziţie cu caracter general, corespunzătoare stării de război, cu toţii – Nokhudian, Kebussian, învăţătorii – arătară că ştiau mai de mult că aceasta este cheia misterului şi că o preziseseră. Şi iată că un optimism foarte luminos începu să se răspândească în salon. Reprezentantul lui cel mai convins era învăţătorul Şatakhian. Vorbea cu emfază. Evul mediu trecuse, îşi spuse el părerea, adresându-şi cuvântarea fierbinte către madame Bagradian. Sosise timpul ca soarele civilizaţiei să răsară şi asupra – TureieLRăzboiul TĂU – este decât aurora ei sângeroasă T În orice caz cu persecuţiile, atrocităţile, masacrele s-a sfârşit o dată pentru totdeauna. Lumea progresistă n-ar

1 În acest an au avut loc în Imperiul otoman primele demonstraţii «le mişcării Junilor turci.

— În 1909 a fost detronat sângerosul sultan

Abdul Hamid al II-lea şi repusă în drepturi Constituţia proclamată în 1876.

mai tolera asemenea lucruri. Iar guvernul turc se află sub directa supraveghere a aliaţilor săi. Şatakhian privi spre Juliette, aşteptând. Oare nu cântase osanale progresului într-o franţuzească fără cusur? Cei de faţă păreau că-i aprobă opiniile, în măsura în care înţeleseseră cele spuse de el. Numai învăţătorul Oskanian, taciturnul, plescăi dispreţuitor. Dar aşa făcea el ori de câte ori prietenul Şatakhian se lăsa dus de valurile elocinţei sale. Deodată se auzi o voce nouă:

— Lăsaţi-i pe turci în pace! Să vorbim despre lucruri mai importante!

Cuvintele acestea fuseseră pronunţate de farmacistul Krikor, personalitatea cea mai vrednică de luare-aminte dintre toţi cei de faţă.

Că era o personalitate cu totul ieşită din comun, farmacistul Krikor o dovedea chiar şi prin costumul său. În timp ce toţi bărbaţii, inclusiv muhtarul, erau îmbrăcaţi după moda europeană (la Yoghonoluk trăia un croitor care emigrase la Londra şi se reîntorsese aici), Krikor purta un fel de bluză rusească, numai că era din cea mai fină mătase naturală de un galben-deschis. Obrazul complet neted în ciuda celor şaizeci de ani ai săi, cu o ţăcălie albă şi cu ochii niţeluş oblici, avea culoarea hârtiei vechi, îngălbenite de vreme, şi s-ar fi potrivit mult mai bine unui mandarin înţelept

decât unui armean. Vorbea cu o voce înaltă şi în acelaşi timp ciudat de cavernoasă, care părea sleită de prea multă erudiţie. Şi, într-adevăr, farmacistul din Yoghonoluk nu numai că avea o bibliotecă cum cu siguranţă că nu exista o a doua în toată Siria – dar Krikor era el însuşi o bibliotecă, un om atoateştiutor în domenii variate, care locuia într-una dintre cele mai necunoscute văi ale pământului. Fie că era vorba de flora de pe Musa Dagh, de structura geologică a deserturilor, de o specie dispărută de păsări din Caucaz, de prelucrarea cuprului, de meteorologie, de părinţii bisericii, de Coran, de stelele fixe, de cantităţile de baligă de cămilă exportate, de secretul formulei uleiului de trandafiri persan sau de reţete culinare – vocea cavernoasă a lui Krikor era totdeauna capabilă să furnizeze informaţii, şi o făcea într-un fel uşor neglijent, de parcă ar fi fost pur şi simplu o pretenţie abuzivă să-i ceri soluţii în asemenea probleme lipsite de însemnătate. Bogăţia lui de cunoştinţe era vastă. Numai prin ea, însuşirile creatoare ale farmacistului n-ar fi găsit teren prielnic. Nu, cu Krikor lucrurile stăteau cam la fel cum stăteau cu biblioteca lui. Aceasta se compunea, ce-i drept, din câteva mii de volume, dar majoritatea lor zdrobitoare era scrisă în limbi pe care nu ştia să le citească. Aşa era, de exemplu, lexiconul german Brockhaus, o ediţie foarte veche. Trebuia să se mulţumească, aşadar, cu un tezaur

limitat de înţelepciune armenească. Providenţa pusese piedici mari în calea pasiunii lui Krikor. Lucrările în limbile armeană şi franceză, singurele care-i erau accesibile, constituiau partea cea mai slabă a fondului său de cărţi. Dar Krikor era nu numai un erudit, ci, în aceeaşi măsură, şi un bibliofil. La o carte, adevăratul bibliofil apreciază însăşi existenţa ei, mai mult decât forma şi conţinutul; prin urmare, nu-i obligatoriu s-o citească. (Oare nu se întâmpla astfel cu toate marile iubiri?) Farmacistul nu era un om bogat. Nu-şi putea permite să trimită comenzi costisitoare librăriilor şi anticariatelor din Stambul şi cu atât mai puţin celor din străinătate. Abia ar fi putut face rost de spezele de transport. Asta-i explicaţia că era nevoit să achiziţioneze ceea ce-i pica. Fondul de bază, susţinea el, provenea încă din copilărie şi din anii de drumeţie. Iar acum avea agenţi şi protectori la Antiohia, Alexandretta, Alep, Damasc, care din când în când îi trimiteau câte un pachet volu-minos. Ce sărbătoare era când soseau asemenea daruri! Puteau să fie tipărituri in-folio arabe sau ebraice, romane franţuzeşti, orice fel de maculatură, totuna era: erau cărţi, hârtie tipărită. Chiar şi ziare colecţiona, şi înscria cu minuţiozitate în cataloagele sale liste de preţuri şi prospecte. În omul acesta se strânsese toată afecţiunea rasei armeneşti pentru cele spirituale, taina tuturor

popoarelor străvechi care supravieţuiesc peste

El veacuri şi milenii. Aşa cum sămânţa garoafei de piatră încolţeşte şi dă rădăcini pe stânca goală, tot aşa prinsese rădăcini la Yoghonoluk biblioteca lui Krikor. Această bibliotecă bizară, în cea mai mare parte necitită, oricum n-ar fi fost în măsură să constituie baza uriaşului bagaj de cunoştinţe ale farmacistului. Aici însă intervenea îndrăzneala lui creatoare ajutându-l să umple toate golurile. Krikor îşi completa propria lui lume. La toate problemele, de la cele de teologie până la cele de statistică, răspundea cu o autoritate deplină ce şi-o conferise cu de la sine putere. Şi totuşi, nu se simţea câtuşi de puţin un impostor. Întreaga lui fiinţă era cuprinsă de fericirea plină de inocenţă a poeziei când îngrămădea de-a valma marile cuvinte ale ştiinţei. Că un asemenea om avea discipoli, era de la sine înţeles. Că această ceată de discipoli se compunea din membrii corpului didactic al celor şapte sate, era de asemenea de înţeles. Învăţătorii adorau în Krikor un oracol miraculos, şi nici măcar răutăciosului Oskanian nu-i trecea prin minte să pună la îndoială autenticitatea acestui oracol. Farmacistul Krikor era un Socrate de la poalele Musa Daghului când întreprindea cu aceşti discipoli ai săi, cu osebire noaptea, plimbări filosofice. Era acesta un bun prilej de a spori şi mai mult adoraţia discipolilor. Un deget întins

către cerul înstelat:

— Hapeth Şatakhian, cunoşti steaua aceea roşietică de colo?

— Care? Cea de-acolo? Trebuie să fie o planetă. Nu-i aşa?

— Ai greşit, învăţătorule! E steaua Aldebaran! Şi ştii de ce pare roşietică?

— De ce? Poate… fiindcă atmosfera noastră…

— Ai greşit, învăţătorule! Steaua Aldebaran este formată din fier magnetic, incandescent, şi de aceea este roşietică. Aceasta este şi părerea celebrului Camille Flaminarion, pe care mi-o comunică în ultima sa scrisoare.

Nici scrisoarea marelui astronom nu era chiar sută la sută escrocherie. Ea exista într-adevăr. Numai că farmacistul Krikor, identificându-se cu persoana lui Camille Flaminarion, şi-o adresase lui însuşi. Bineînţeles că asemenea corespondenţă n-o confecţiona decât foarte rar şi numai în ceasurile cele mai festive. De cele mai multe ori, discipolii nu aflau nimic de aceste schimburi de scrisori. Se cuvine menţionat că-şi alegea ca parteneri de corespondenţă nu numai titani ai spiritului dintre contemporani sau cei decedaţi de curând, dar că şi Voltaire şi marele poet armean Raffi au trebuit de mai multe ori să-i răspundă pe larg la scrisori. Iată cum trăia în Krikor un membru corespondent al Olimpului.

Uimitor era faptul că, în ciuda universalităţii

sale spirituale, nimeni nu-şi amintea ca farmacistul să fi părăsit vreodată Yoghonolukul. Toţi oamenii cultivaţi de la poalele Musa Daghului întreprindeau cel puţin o dată pe an o călătorie, fie chiar şi numai la Alep sau Maraş, pentru a face acolo o vizită la şcolile misiunilor americane, germane, franceze, unde studiaseră. Dintre locuitorii mai vârstnici, nu puţini erau cei care se întorseseră din America abia în anii din urmă, pentru a se bucură în linişte de ceea ce agonisiseră. Iar în preajma izbucnirii războiului un nou transport de emigranţi trecuse Oceanul. Numai farmacistul Krikor evita până şi cea mai mică schimbare de localitate. Chiar şi o vizită în satele învecinate era un eveniment cât se poate de rar. În tinereţea lui, pretindea el, văzuse cu proprii lui ochi destule curiozităţi ale globului pământesc. Uneori făcea şi aluzii la aceste călătorii, care se pierdeau departejnoccident şi în Orient, şi cu prilejul cărora nu folosise niciodată, din principiu, trenul. Dacă în această privinţă lucrurile stăteau la fel ca şi cu scrisoarea lui Flaminarion, rămânea un mister. În vorbele şi povestirile lui Krikor nu se simţea nici cel mai vag iz de lăudăroşenie sau fantezie. Relatările sale erau impregnate de o profunzime plină de claritate, astfel încât chiar şi un om ca Gabriel Bagradian n-ar fi putut intra la bănuială. Dar farmacistul nu scăpa niciun prilej să afirme sus şi tare că nu înţelegea câtuşi de puţin

dorinţa unora de a călători. Altouni, veşnicul cârcotaş, n-are decât să-şi smulgă părul din cap văitându-se că şi-a irosit viaţa într-un sat sirian. El, Krikor, era mulţumit la Yoghonoluk şi cu condiţiile de aici. Toate localităţile sunt la fel, căci lumea exterioară e inclusă în cea lăuntrică. Cum şade păianjenul în mijlocul pânzei sale, tot aşa omul instruit şade, fără să se clintească, în centrul unei pânze de raze pe care le trimite pe întregul cuprins al Universului. Dar când venea vorba de politică, de război, de problemele arzătoare ale contemporaneităţii, farmacistul începea să dea dovadă de nelinişte. De asemenea lucruri nu-i plăcea să aibă cunoştinţă. Socotea ceva înjositor să priveşti lumea ca pe o minge oscilând între dependenţe venite dinafară şi compătimiri izvorâte dinlăuntrul tău; numai când o contempli de la o depărtare dezinteresată, capătă valoare. Cea din urmă trufie a spiritului! Ce-l privesc pe el evenimentele ce se desfăşoară în acel hinterland cuprins între Stambul, Alep şi Mesopotamia? Dispreţuia acele războaie despre care încă nu se scriseseră cărţi. Aceasta era şi pricina pentru care farmacistul înfierase expunerea politică a învăţătorului Şatakhian. Iar acum conchise:

— Nu înţeleg de ce trebuie mereu să tragem cu ochiul la alţii. Război, dispoziţii, vali, caimacam. Lăsaţi-i pe turci să facă acolo ce vor! Dacă n-o să vă pese de ei, n-o să le pese nici lor de

voi. Aici avem lumea noastră proprie. Şi ea ştie uneori să găsească admiratori rafinaţi… Vă rog…

Şi cu aceste cuvinte, Krikor îi prezentă stăpânului casei lin nasppţp străin, rare până acum f. n ner-nr spatele celorlalţi sau poate că Gabriel pur şi simplu nu-l remarcase. Farmacistul lăsă să i se topească îndelung pe limbă numele sonor al străinului:

— Gonzague Maris!

Din felul cum arăta şi cum se purta, se putea trage concluzia că tânărul era european, sau în orice caz un levantin foarte europenizat. Mustăcioara neagră din mijlocul feţei palide şi deosebit de atente era eminamente franţuzească, întocmai ca şi prenumele. Cel mai izbitor semn particular îl constituiau sprâncenele lui, care se despărţeau într-un unghi obtuz. Krikor continuă să facă pe crainicul străinului:

— Monsieur Gonzague Maris este grec. Dar imediat se corectă, de parcă s-ar fi silit să nu minimalizeze importanţa musafirului: Nu un grec din Turcia, ci un grec din Grecia, un european.

Străinul avea gene foarte lungi. Acum zâmbea, prilej cu care îşi coborî adânc peste ochi genele feminine:

— Tatăl meu era grec, mama franţuzoaică, eu sunt american.

Felul modest, ba chiar aproape sfios al tânărului, făcu o bună impresie asupra lui Gabriel.

Clătină capul:

— Ce fel de coincidenţă smintită, vă rog să-mi scuzaţi expresia, mai e şi asta, ca un american, a cărui mamă ce franţuzoaică, să ajungă până aici, tocmai aici?

Gonzague zâmbi din nou, coborându-şi genele:

— E foarte simplu! Vreme de mai multe săptămâni am avut treburi la Alexandretta. Acolo m-am îmbolnăvit.

Medicul m-a trimis la munte, la Beilan. Dar nu m-am simţit bine acolo…

Farmacistul Krikor îşi ridică arătătorul în chip de avertisment:

— Presiunea atmosferică! La Beilan, presiunea atmosferică e întotdeauna sub nivel…

Gonzague Maris îşi aplecă îndatoritor capul pieptănat cu grijă, către farmacist:

— La Alexandretta mi s-a vorbit atât de mult despre Musa Dagh, încât am devenit foarte curios. A constituit o mare surpriză pentru minp să găsesc atâta frumuseţe în dezolantul Orient, oameni atât de cultivaţi şi asemenea ospitalitate ca la gazda mea, domnul Krikor. Iubesc necunoscutul. Dacă Musa Dagh ar fi situat în Europa, ar fi un loc foarte vestit. Totuşi, mă bucur că vă aparţine doar dumneavoastră.

Farmacistul anunţă, pe tonul indiferent şi cavernos pe care-l folosea pentru comunicări importante:

— E scriitor, şi aici, în casa mea, îşi va consacra timpul studiilor domniei-sale.

Gonzague părea că se jenează de această înştiinţare:

— Nu sunt scriitor. Când şi când trimit câte un mic reportaj unui ziar american. Asta-i tot. Nici măcar nu sunt ceea ce se cheamă un ziarist.

Cu un gest vag păru să indice că această îndeletnicire nu are alt scop decât să-i asigure existenţa. Krikor însă nu-şi slăbi victima, menită să contribuie la ridicarea prestigiului său:

— Doar sunteţi şi artist, muzician, un Virtuos, aţi dat concerte, nu-i aşa?

Tânărul ridică mâna într-un gest de apărare:

— Nu e chiar aşa. Între altele, am fost acompaniator la pian. Om vil trebuie să încerce de toate.

Privirea lui cerea ajutor de la Juliette. Aceasta îşi exprimă mirarea:

— Lumea e mică. Nu e ciudat că se întâlnesc aici doi compatrioţi? Doar sunteţi, pe jumătate, compatriotul meu.

Învăţătorul Şatakhian însă nu reuşi nici de data aceasta să-şi domolească încântarea:

— Şi nu este ciudat că ne e îngăduit să ne găsim într-un asemenea cerc ales, că datorită faptului că madame este atât de bună, noi, sărmani ţărani armeni, ne bucurăm de o companie cu totul deosebită?

Dar Oskanian, iritat, îşi umflă şi mai tare muţenia şi se aşeză mai la o parte de ceilalţi, cu un aer de posomorâtă superioritate. Astfel dădea a înţelege că nu i se pare câtuşi de puţin ciudat ca o personalitate de felul lui să fie salutată în această societate cu cinstea cuvenită. Fiindcă Oskanian era, în ţinutul de la poalele Musa Daghului, nu numai un poet apreciat, care livra compatrioţilor săi versuri comandate pentru toate festivităţile de natură mai veselă sau mai tristă, dar, în împrejurări asemănătoare, desfăşura şi o activitate intensă de caligraf şi pictor. La rândul său, farmacistul Krikor îl gratifică din nou pe discipolul său Şatakhian cu o uşoară mustrare:

tră

— Noi, armenii, avem un defect funest, anume lipsa de îndrăzneală. Ea ne duce adesea la autoumilire. Uităm uneori că suntem unul dintre cele mai vechi popoare făuritoare de cultură din lume. Madame, în calitatea domniei-sale de soţie a lui Gabriel Bagradian al nostru, ştie fără îndoială că noi am fost prima naţiune, cu mult înainte de Roma, care am adoptat creştinismul ca religie de stat. Am avut un imperiu plin de strălucire – capitala Ani, cu cele o mie de biserici ale ei, era una dintre minunile recunoscute ale lumii. Regi de sânge armean au domnit în Bizanţ. Într-o vreme în care Franţa dormita încă în adâncă barbarie, aveam o literatură clasică. Eu însumi posed unele

lucrări din autori plini de vigoare ca Lazăr din Pharpi şi Moise din Chorene. Dar nici astăzi nu avem de ce să ne ascundem. Chiar în acest colţ izolat, care nu posedă nici măcar o şosea ca lumea, s-a constituit cu vremea o bibliotecă vrednică ele a fi menţionată… Prin urmare, madame ne va îngădui să nu ne ruşinăm în faţa ei.

Această cuvântare plină de demnitate, farmacistul o rosti cu calmul său imperturbabil de mandarin. În timp ce vorbea, nici nu se uita la Juliette. Ca un adevărat înţelept de tip socratic, Krikor era faţă de femei foarte pudic şi reţinut. În schimb, aduna în jurul erudiţiei sale tineretul masculin, în măsura în care acesta din urmă nu se dovedea mărginit din punct de vedere spiritual. Ca mărturie pentru această atracţie pe care o exercita, se poate menţiona şi faptul că tânărul Gonzague Maris îl alesese ca gazdă, deşi i se oferise o cameră frumoasă şi în casa muhtarului. Dar Juliette, ea însăşi fermecată, răspunse vorbelor lui Krikor începând să se bâlbâie în armeneşte. O făcea într-un Jel jnemtător:

— Ce vreţi?… Eu însămi sunt armeanca, fiindcă m-am măritat cu un armean… Legea spune că… Sau poate turcoaică… Oh, n-am nici cea mai mic a idee.

Aplauze entuziaste din toate părţile răsplătiră această încercare lingvistică. În toată viaţa lui, Gabriel nu auzise decât foarte puţine cuvinte

armeneşti din gura soţiei sale. Ar fi trebuit să se arate uimit şi fericit de acest nou progres. Din păcate, n-o auzi, căci examina cu atenţie, fără să se sinchisească de ceilalţi, un cap al lui Mithra din al doilea veac al erei noastre, găsit în ruinele de la Seleucia, lângă Suedja. Cu toate acestea, gândurile sale păreau să nu se fi îndeletnicit câtuşi de puţin cu capul lui Mithra. Nimeni dintre cei de faţă nu înţelese tâlcul celor spuse acum de el pe un ton înciudat:

— Când un animal crede că nu se mai poate apăra, se prăpădeşte. Aşa se petrec lucrurile în natură şi în istorie.

Şi, fără un motiv aparent, mişcă din loc soclul pe care se afla capul lui Mithra, împingându-l puţin spre stânga.

Mulţumită bunei dispoziţii a Juliettei, seara se dovedi foarte reuşită, niciuna dintre celelalte recepţii de la Vila Bagradian neputându-se compara cu ea. Cei mai mulţi armeni duceau aici, în regiune, o viaţă orientală – cu alte cuvinte se întâlneau numai la biserică şi pe uliţă. Vizite se făceau numai cu prilejuri festive. Cafenele, cum se găseau în cele mai mici sate turceşti, nu existau. Felul sfios de a fi al femeilor îşi avea originea în această izolare casnică. Totuşi, în seara aceasta, sfiala dispărea încetul cu încetul. Doamna pastor uită să-i atragă soţului atenţia că trebuie să plece, deşi de obicei era ferm hotărâtă să-i prelungească

viaţa şi prin urmare avea grijă să nu-i scurteze somnul. Soţia muhtarului se apropiase de Juliette pentru a pipăi cu degete pricepute materialul mătăsos al rochiei de seară. Numai mairik Antaram dispăruse pe neaşteptate. Soţul ei trimisese vorbă cu un băieţel să vină şi să-l ajute la o naştere dificilă, gonind bătrânele vrăjitoare care în asemenea cazuri bântuie întotdeauna jsele relor pe cale să mască, pentru a le ajuta cu mijloacele magiei. În răstimpul zecilor de ani, madame Altouni devenise un ajutor de nădejde al medicului, căruia îi prelua o mare parte din obligaţii.

— E mai pricepută ca mine, obişnuia el să susţină. Acum, toată lumea se întrecea s-o laude pe măicuţa

Antaram. Se află într-o situaţie cu totul deosebită, spuneau oamenii. Se jertfeşte. Tuturor femeilor aflate în nevoie, celor tinere şi celor bătrâne, e gata să le dea un sfat de mamă sau de soră. Primeşte chiar sâisori din străinătate. E firesc deoarece Askanuver Hajuhiaz Engerutiun, „Uniunea Generală a Femeilor Armene”, a numit-o ca reprezentantă a ei în întregul ţinut. Numai doamna Kebussian emise o motivare, făcută cu spirit critic, a mărinimiei de care dădea dovadă Antaram:

— N-are copii!

Cât despre muhtar, acesta asculta, cu expresia

lui de om cu auzul greu şi cu ochii uşor saşii, o conferinţă a farmacistului, care expunea cu cele mai exacte detalii avantajele modului chinezesc de prelucrare a mătăsii faţă de cel al meşteşugarilor locali. Kebussian se lovi peste genunchi:

— Krikor al nostru! Zeci de ani vine omul în farmacia lui şi cumpără gaz şi hapuri de stomac, şi nu ştie cu ce fel de om are de-a face!

Stăpânului casei i-a trebuit cel mai mult ca să se dezgheţe. Dar procesul acesta se petrecu brusc, de la o clipă la alta. Nemulţumit, examina masa mare, pe care se aflau platouri cu prăjituri, ceşti de ceai şi de cafea, şi două sticle de rachiu. Şi deodată izbucni:

— Prieteni! Trebuie să ne procurăm o băutură mai bună.

Împreună cu Kristaphor şi cu Missak coborî în pivniţă să aducă vin.

Avetis cel tânăr se îngrijise să depoziteze din belşug şi în excelente condiţii vinuri din recoltele celor mai buni ani. Administratorului îi revenea obligaţia să vegheze asupra lor. Ce-i drept, vinurile tari de Musa Dagfenu-durau multă vreme. r>eM rpate Tlaptui că în loc să fie păstrate în butoaie, erau ţinute în ulcioare mari de lut, sigilate, conform vechiului obicei. Era o licoare de culoare închisă cu reflexe aurii, un vin foarte greu, asemănător celor ce se făceau la Xara, pe coasta Libanului. Când paharele fură pline, Bagra-dian se

ridică să ţină un toast. Acesta se dovedi tot atât de vag şi de posomorât ca tot ce rostise în cursul serii: E foarte frumos că se află aici cu toţii împreună, bine dispuşi. Dar cine poate şti dacă a doua oară sau a treia oară le va mai fi îngăduit să stea de vorbă cu inima tot atât de uşoară? Totuşi, nimeni nu trebuie să nutrească asemenea gânduri negre în acest ceas, căci de-aici nu poate ieşi nimic bun.

Gabriel rosti în armeneşte acest toast, care semăna mai degrabă cu un nebulos avertisment… Juliette îşi ridică paharul către el:

— Te-am înţeles foarte bine, fiecare cuvânt… Dar de ce atâta amărăciune, dragul meu?

— Nu sunt decât un foarte slab orator, se scuză Gabriel. Cu câţiva ani în urmă am primit la Paris o scrisoare prin care mi se oferea un loc de frunte în partidul Daşnakzagan. L-am refuzat nu numai fiindcă nu vreau să am nimic de-a face cu politica, ci şi fiindcă n-aş fi în stare să scot vreo vorbă în faţa unei adunări numeroase. E sigur că în mine nu s-a pierdut un conducător de mase.

— Rafael Patkanian – farmacistul se întoarse către Juliette pentru a-i da lămuriri – Patkanian a fost unul dintre cei mai mari conducători de mase ai noştri, un adevărat agitator al poporului şi totuşi cel mai slab orator care se poate imagina. Se bâlbâia mai rău decât Demostene în tinereţe. Dar tocmai de aceea cuvântările lui aveau un efect

deosebit. Eu însumi am avut onoarea, în vremurile de demult, să-l cunosc şi să-l ascult. La Erevan.

— Vreţi să spuneţi, risc Gabriel, că ceea ce nu este mai poate să fie.

Vinul greu îşi făcea datoria. Vocile deveneau mai elocvente. Învăţătorul Hrand Oskanian era singurul care păstra muţenia înverşunată cuvenită importantei sale persoane. Reprezentantul lui Dumnezeu Nokhudian, nu prea rezistent la băutură, îşi apăra paharul împotriva atacurilor consoartei sale, care voia să i-l smulgă. Prilej pentru a repeta mereu:

— Doar e o petrecere, femeie! Zău aşa!

Când Gabriel deschise una dintre ferestre pentru a arunca o privire în noapte, o simţi pe Juliette în spatele lui:

— Nu-i aşa că e o seară foarte plăcută? şopti ea. El îi cuprinse mijlocul:

— Cui trebuie să-i mulţumesc, dacă nu ţie?

Totuşi, tonul crispat nu se potrivea cu aceste cuvinte afectuoase. Ca urmare a efectelor vinului, se iscă o dorinţă generală de a asculta muzică. Unii arătau spre un tânăr care aparţinea grupului învăţătorilor. Era un discipol de-al lui Krikor, pe nume Asaian. După cum se spunea, tânărul din cale-afară de uscăţiv era înzestrat cu o voce frumoasă şi cu o bună memorie în ce priveşte folclorul local. După obiceiul cântăreţilor, Asaian se opuse. Fără acompaniament nu se poate cânta,

iar locuinţa lui e prea departe ca să se ducă după tar. Juliette se şi gândea să trimită pe cineva sus, să aducă gramofonul. Fără îndoială că erau foarte puţini cei din Yoghonoluk care cunoşteau această minune a tehnicii, încurcătura fu însă rezolvată de către farmacistul Krikor, care aruncă o privire semnificativă către oaspetele său:

— Să nu uităm că printre noi se află un artist. Gonzague Maris se aşeză fără prea multă împotrivire la pian.

— Unul dintre cele douăsprezece piane din Siria, anunţă Gabriel. A fost comandat pentru mama mea, în urmă cu douăzeci şi cinci de ani, la Viena. Krista-phor mi-a povestit că fratele meu Avetis a chemat un specialist din Alep ca să-l acordeze. În ultimele săptămâni ale vieţii sale cânta destul de des. Iar… ei i nici măcar n-am ştiut că avea înclinaţie către muzică…

Gonzague făcu câteva acorduri. Dar, aşa cum se întâmplă adesea, artistul nu găsi tonul potrivit pentru acea oră târzie, pentru urechile neexperimentate şi nevoia de relaxare a auditorilor săi. Neglijent, cu capul plecat asupra clapelor şi ţigara în gură, degetele lui se pierdeau tot mai intens în motive melodice macabre.

— Dezacordat, îngrozitor de dezacordat, murmură el şi poate că din pricina aceasta nu se putea smulge din ţesătura armoniilor melancolice.

Un văl de plictiseală şi extenuare se aşternu

pe chipul lui până adineauri atât de graţios. Bagradian privea din profil acest chip care acum nu i se mai părea sfios ca acel al unui băieţandru, ci frivol şi obosit de viaţă. O căută din ochi pe Juliette, care îşi trăsese scaunul aproape de pian. Pe neaşteptate, faţa ei îmbătrânise şi se veştejise. La întrebarea lui mută, ea mărturisi:

— Migrenă... Vinul ăsta...

Gonzague se opri brusc din cântat şi închise capacul:

— Vă rog să mă iertaţi, spuse.

Cu toate că, pentru a-şi dovedi vastele cunoştinţe muzicale, învăţătorul Şatakhian lăuda în termeni de specialitate virtuozitatea de pianist a străinului, buna dispoziţie se destrămase. Scurtă vreme după aceea, doamna pastor Nokhudian dădu semnalul de plecare. Urmau să înnopteze la prieteni din Yoghonoluk, dar mâine trebuiau s-o pornească în zori înapoi la Bitias. Cel mai mult zăbovi Oskanian, taciturnul. Când ceilalţi se şi aflau în parc, se mai întoarse o dată, păşi solemn cu picioarele lui scurte şi parcă decis la orice, până la Juliette, care, văzându-l, tresări uşor speriată. Dar el îi întinse doar o foaie mare de hârtie, scrisă în splendide caractere armeneşti cu cerneluri de diferite culori, după care dispăru. Era o poezie de dragoste, înaripată, plină de adoraţie. Când Juliette se trezi pe neaşteptate, în toiul nopţii, îl văzu pe Gabriel şezând lângă ea, în pat,

cu privirea pierdută. Aprinsese luminarea şi probabil că o privea de mai multă vreme pe cea care dormea. Juliette simţi cu deosebită limpezime că nu lumina, ci privueaiurr smulsese din lumea somnului. Gabriel îi atinse braţul:

— Nu voiam să te scol din somn, dar doream mult să te trezeşti singură.

Juliette îşi scutură părul de pe frunte. Obrazul ei era proaspăt şi prietenos.

— Puteai să mă trezeşti fără nicio grijă. Pentru mine n-are nicio importanţă. Ştii foarte bine. Sunt oricând amatoare de o şuetă în miez de noapte.

— Mă gândeam ba la una, ba la alta… explică el vag.

— Iar eu am dormit dumnezeieşte. Prin urmare, durerea mea de cap nu provenea de la vinul vostru armenesc, ci de la cântatul la pian al acestui – comment dire? – demi-compatriote 1 al meu. Năstruşnică idee! Să foloseşti Yoghonolukul ca pe o staţiune climaterică şi să stai în gazdă la domnul Krikor… Lucrul cel mai năstruşnic este însă învăţătorul acela mic şi negru, care mi-a dat afişul lui făcut sul. Şi celălalt învăţător, cu micile lui schelălăituri nazale! Probabil că-şi închipuie că în felul acesta vorbeşte o franceză foarte distinsă. Sună ca un amestec între scârţâit de balamale neunse şi scheunat de căţel. Voi, armenii, aveţi cu toţii un accent ciudat. Nici tu, dragul meu, n-ai reuşit să scapi complet de el. Ei, dar nu trebuie să

fim prea exigenţi. Sunt, cu toate astea, oameni foarte simpatici.

— Sunt nişte bieţi oameni!

Aceste cuvinte izbucniră, chinuitoare, din pieptul lui Gabriel. Vocea Juliettei deveni mai blinda:

— M-a întristat faptul că ai plecat fără să-mi spui un cuvânt. Ţi-aş fi dat şi câte ceva de mâncare, pe drum…

Gabriel păru că nici nu auzise cuvintele ei pline de grijă:

— N-am dormit nicio clipă. M-am gândit la multe. La dineul de atunci, de la profesorul Lefèvre, şi la prima scrisoare pe care ţi-am adresat-o.

Juliette nu observase la bărbatul ei nici cea mai mică urmă de sentimentalism. Cu atât mai mult o ni mea anim. – felul Cum îtroeaâe uitl Tarei, tăcută. Luminarea din spatele lui Gabriel făcea ca faţa lui să rămână invizibilă şi numai partea de sus a corpului să se contureze ca o masă neagră. În schimb, asupra Juliettei cădea nu numai flacăra lumânării, ci şi clarobscurul aurorei tim

1 Cum să spun? – semicompatriot (fr.).

purii, şi Gabriel se văzu în faţa unei fiinţe iluminate cu gingaşe sclipiri:

— În octombrie s-au împlinit paisprezece ani. Gel mai frumos dar din viaţa mea. Şi totuşi, a fost

o răspundere grea. N-ar fi trebuit să te smulg dintre ai tăi, să te arunc în lanţurile unui destin străin…

Ea întinse braţul spre chibrituri, ca să aprindă şi luminarea de pe noptiera ei. Gabriel se grăbi să-i apuce mâna, pentru a o împiedica. Şi astfel, vocea lui veni iarăşi din întunericul cel fără de contururi:

— Cel mai bun lucru ar fi să te salvezi… Ar trebui să divorţăm!

Juliette tăcu multă vreme. Nici nu-i trecu prin minte că această propunere smintită, cu totul şi cu totul de neînţeles, ar putea fi legată de lucruri serioase. Se trase mai aproape de el:

— Te-am supărat cu ceva, te-am jignit, ţi-am stârnit gelozia?

— N-ai fost niciodată atât de bună cu mine ca astă-seară. De ani de zile n-am simţit mai multă afecţiune pentru tine… De aceea, e cu atât mai îngrozitor! Se ridică mai sus, astfel că masa întunecată a siluetei lui deveni parcă şi mai nefirească: Juliette, trebuie să te gândeşti foarte serios la ceea ce îţi spun. Ter Haigasun va face tot ce trebuie ca divorţul nostru să fie pronunţat cât mai repede cu putinţă. Iar autorităţile turceşti nu pun beţe-n roate în asemenea chestiuni. Pe urmă vei fi liberă, nu vei mai fi armeanca şi vei fi absolvită de înfiorătorul destin hărăzit poporului nostru, în care ai fost târâtă din vina mea. Pleacă

la Alep. În calitate de europeană te vei pune acolo sub protecţia unui consul, a celui american, a celui elveţian, n-are importanţă. Astfel vei fi în siguranţă, orice s-ar întâmpla aici sau oriunde. Stephan va pleca împreună cu tine. Veţi putea părăsi nestingheriţi Turcia. Averea şi veniturile mele la voi trece bineînţeles pe numele vostru…

Vorbise crispat şi repede, ca ea să nu-l întrerupă. Dar Juliette îşi apropie obrazul de al lui:

— Şi spunând asemenea lucruri absurde, vorbeşti într-adevăr serios?

— Când se va termina totul şi dacă voi mai fi în viaţă, e de la sine înţeles că mă voi reîntoarce la voi.

— Iar ieri, ne sfătuiam încă pe îndelete ce vom face dacă vei primi ordinul de chemare. /e

— Ieri? Ieri totul era altfel. Între timp lumea s-a schimbat.

— Ce s-a schimbat? Povestea cu paşapoartele? Vom primi altele. Şi chiar tu ai spus că la Antiohia n-ai aflat nimic în măsură să ne îngrijoreze.

— Am aflat multe în măsură să ne îngrijoreze, dar nu asta are importanţă acum. Lucrurile care s-au schimbat într-adevăr sunt, poate, doar foarte puţine la număr. Dar totul se produce pe neaşteptate, ca o furtună în deşert. Strămoşii din mine, care au suferit înspăimântător, simt aceasta. Întreaga materie organică o simte. Nu, tu nu poţi înţelege, Juliette. Cine n-a fost niciodată urât din

pricina neamului său nu poate înţelege.

Juliette sări din pat, se aşeză lângă el, îi apucă mâinile.

— Eşti la fel ca Stephan. Când are câte un vis urât, se trezeşte numai pe jumătate şi vreme de un ceas e foarte tulburat. De ce să fim tocmai noi în primejdie? Mă gândesc la prietenii tăi turci, la oamenii aceia binecrescuţi şi fermecători care la Paris au fost de atâtea ori oaspeţii noştri. Oare să fi devenit ei, deodată, nişte bestii perfide? Nu! Voi, armenii, i-aţi judecat întotdeauna greşit pe turci.

— Nu-i judec greşit. Există între ei oameni minunaţi. La urma urmei, în război un cunoscut, şi oameni de rând, le-am cunoscut răbdarea şi bunătatea. Nu e vina lor, şi nu este vina noastră. Dar la ce ajută toate astea?

Lumina cenuşie a zorilor creştea, iar silueta muntelui, care privea prin fereastră în dormitor, începu să se contureze mai precis. Ochii lui Gabriel rămaseră asupra masivului.

94

99

— M-am gândit cât de ciudat este, totuşi, faptul t am călătorit pe urmele lui Avetis, iar acesta evita me reu întâlnirea cu mine. De parcă prin moartea lui a\ fi vrut să mă ademenească la Yoghonoluk… Nu! De fapt, tu ai insistat să venim aici.

Se făcuse răcoare. Picioarele goale ale

Juliettei îngheţau, împăciuitoare, ea se declară de acord:

— Vezi? A fost o încăpăţânare de-a mea. Prin urmare, nu e cazul să ai remuşcări.

Dar gândurile lui Gabriel aveau altă ţintă.

— Ieri am avut vreme de o clipă neclintita senzaţie că mă călăuzeşte o putere superioară, că Dumnezeu are unele intenţii cu mine. Crede-mă, era într-adevăr o senzaţie neclintită, chiar dacă a dispărut foarte repede… Probabil că viaţa pe care am dus-o n-a fost cea cuvenită. Este atât de plăcut să-ţi imaginezi că eşti o personalitate extraordinară, un eminent firicel de praf, asupra căruia nu acţionează forţa gravitaţiei terestre şi care poate rătăci liber în univers… Iată că Dumnezeu, cu ajutorul lui Avetis şi al voinţei sale, mi-a condus paşii înapoi, în ţara cea veche…

Tăcu. Iar Juliette cercetă îndelung trăsăturile lui neclare:

— Pentru prima oară văd în tine teamă.

El continua să privească Musa Daghul cu contururile lui crescânde.

— Teamă? Da, dar ca de ceva supranatural. Când eram copil îmi imaginam adesea că o stea foarte mică de pe firmament se măreşte deodată, se umflă, se apropie din ce în ce şi striveşte pământul… Se scutură, pentru a deveni în sfârşit stăpân pe sine: Juliette! Nu de mine e vorba. E vorba de tine şi de Stephan.

În clipa aceea, ea se supără foarte tare:

— Nu cred în toate primejdiile astea ale tale. Trăim în anul 1915. În Turcia, ca pretutindeni pe lumea asta, am fost întâmpinată cu amabilitate şi curtenie. Nu mă tem de oameni. Dar chiar dacă există ameninţarea unui pericol, crezi într-adevăr că aş fi atât de laşă şi de jos-Jă încât să fug pur şi simplu, părăsindu-te?... N-aş ce-o nici măcar dacă nu te-aş mai iubi.

Gabriel nu mai spuse nimic, ci doar închise ochii, uliette se şi pregătea să se ridice în tăcere. El însă îşi lăsă capul să alunece în poala soţiei sale. Fruntea îi era rece şi umedă. Ca la o comandă, păsările îşi începură brusc zarva matinală cu sunete ascuţite şi dezordonate.

96

— Musa Dagh vol. I

Capitolul al patrulea PRIMUL EVENIMENF”.

ACCESUL DE SLĂBICIUNE ŞI DESCURAJARE

trecu tot atât de repede precum venise. Cu toate acestea, din ziua când fusese la Antiohia, Gabriel părea să nu mai fie acelaşi. El, care altfel lucra ceasuri în şir în camera lui, acum nu mai petrecea de cele mai multe ori decât nopţile acasă. Iar atunci era foarte ostenit şi dormea buştean. Despre primejdia care îl neliniştise atât de mult în noaptea de duminică nu mai scoase niciun cuvânt. La rândul ei, Juliette evita şi ea să aducă vorba despre asta. Era convinsă că nu

exista niciun motiv de îngrijorare. În căsnicia ei mai trecuse de trei sau de patru ori prin asemenea perioade de criză de-ale lui Gabriel. Săptămâni de indispoziţie profundă şi nemotivată, zile de muţenie pline de frământare, care nu se lăsau înlăturate sau măcar înseninate rrin niciun mijloc dovedind bunăvoinţă. Cunoştea toate astea. În asemenea perioade creştea zidul dintre ei, elementul acela străin, de netrecut, şi atunci o înspăimânta îndrăzneala ei copilărească, la îndemnul căreia îşi înlănţuise viaţa de acest sânge încărcat de ameninţări. Ce-i drept, la Paris lucrurile stăteau altfel pentru Juliette. Propria lume, în care străinul era Gabriel, se afla în spatele ei mai puternică decât orice. Dar aici, la Yoghonoluk, se găsea într-o situaţie diametral opusă, şi este lesne de înţeles de ce Juliette se silea, în ciuda ironiei ce izvora din aceasta, să-şi întărească bunăvoinţa faţă de „semi-sălbatici”.

Gabriel trebuia lăsat în pace în acea chinuitoare convorbire nocturnă, Juliette nu vedea altceva decât una dintre posomorârile pe care le cunoştea mai de mult. Franţuzoaica, educată într-o deplină siguranţă, nici măcar nu-şi putea imagina ce înţelege Gabriel când vorbeşte despre o furtună în deşert. Europa era un ci mp de bătălie. Se spunea că din pricina atacurilor aeriene, la Paris oamenii erau nevoiţi să-şi petreacă nopţile în pivniţe. Ea însă trăia aici într-o

primăvară paradiziacă. Câteva luni mai putea suporta destul de bine. Iar pe urmă, mai devreme sau mai târziu, tot se vor întoarce acasă, în Avenue Kléber. Între timp însă, Juliette avea destul de multe de făcut, şi în felul acesta îşi umplea ziua în chipul cel mai plăcut. Nu avea vreme să se gândească prea mult. I se trezise mândria de gospodină şi moşiereasă. Servitorii trebuiau civilizaţi. Avu astfel prilejul să înveţe a admira talentul înnăscut al poporului armean. În puţine săptămâni Hovhannes, bucătarul, învăţă multe şi aproape că deveni un chef de cuisine 1 francez. Servitorul Missak era atât de multilateral încât Juliette se gândea să-l ia în Franţa. Cele două fete aflate în slujba ei făgăduiau să devină subrete perfecte. Vila însăşi era într-o stare destul de bună. Totuşi, ochii ageri ai unei femei zăreau în anumite locuri neglijentă şi câte un început de ruină. Sosiră meşteşugari. Maistrul lor era un bărbat plin de demnitate, pe nume Tomazian, care prelua toate lucrările de diilgherie. Dar lui Tomazian nu trebuia nicidecum să i te adresezi ca unui meserias, el însuşi îşi punea antreprenor, purta priţirviaţă un lanţ de ceas din aur masiv, la care se afla ataşat un medalion cu portretul soţiei sale defuncte pictat de învăţătorul Oskanian, şi nu scăpa niciun prilej să facă aluzie la faptul că cei doi copii ai săi, un băiat şi o fată, stu

— Buc; într-şef. 7*

diaseră la Geneva. Era şi obositor de meticulos şi o atrăgea pe Juliette în convorbiri lungi şi plicticoase. În schimb reuşi nu numai să înlăture în scurt timp stricăciunile vechii case, dar să facă şi unele amenajări, pe cât a fost cu putinţă, cerute de anumite deprinderi occidentale. Meşteşugarii lucrau cu îndemânare şi nu erau câtuşi de puţin zgomotoşi. Astfel se face că încă din primele zile ale lui aprilie, Juliette constată cu mândrie că poseda, pe coasta siriană complet izolată de restul lumii, un domeniu care, dacă se făcea abstracţie de sistemele primitive ale iluminatului şi ale instalaţiei de apă, putea sta fără grijă alături de oricare casă de odihnă din Occident.

Dar cea mai mare bucurie a ei erau livada cu pomi fructiferi şi grădina cu trandafiri. Aici se manifesta iarăşi sângele strămoşesc. Oare nu se află ascuns, în fiecare francez, un grădinar şi un podgorean? Şi armenii sunt însă grădinari înnăscuţi, mai ales cei de la poalele Musa Daghului. Kristaphor, administratorul era un adevărat maestru în privinţa asta. Juliette nici n-ar fi bănuit vreodată posibilităţile unei asemenea livezi de pomi. Recoltarea se desfăşura aproape în tot cursul anului. Nimeni, care nu le gustase, nu-şi putea face o idee despre dulceaţa şi savoarea caiselor armeneşti. Chiar şi aici, dincolo de cumpăna apelor din Munţii Taurus, îşi mai păstrau

toată prospeţimea regiunii lor de origine, situată sus, pe malurile bogate în livezi ale lacului Van. În grădina ei, Juliette învăţa să cunoască mereu noi soiuri de legume şi flori, despre care nici nu auzise până acum. Dar cel mai mult zăbovea în plantaţia de trandafiri, cu un sombrero pe cap şi cu foarfecă mare de grădină a lui Kristaphor în mână. Pentru o iubitoare pătimaşă de trandafiri ca ea era o adevărată beţie, la care n-ar fi renunţat în ruptul capului. O arie cuprinzătoare, tulpină lângă tulpină, tufă lângă tufă, dar nu rânduri penibil de ordonate în maniera apuseană, ci o învolburare clocotitoare de culori şi miresme, pe crestele unor talazuri de un verde întunecat. Damascul era aproape şi nici Persia nu era departe. Cele o mie de triburi ale acestor ţări de origine îşi trimiseseră aici odraslele, iar Juliette, când străbătea pe poteci de grădină acest ocean, primea din nenumărate priviri şi respiraţii omagiul cel mai lăuntric al însăşi esenţei trandafirului.

Farmacistul Krikor îi promisese că, dacă va primi din grădina ei multe coşuri de petale proaspete ale veritabilei Moschata damascena, îi va distila o fiolă minusculă din acel ulei al cărui mod de preparare este legat de procedee seculare. Şi-i vorbise şi de o legendă. O singură picătură de esenţă veritabilă este atât de puternică, încât un mort, căruia i s-a pus această picătură în păr, mai miroase încă şi în ziua

Judecăţii-de-apoi şi astfel îl câştigă de partea lui pe îngerul care asistă la judecată.

Din când în când, Juliette ieşea călare cu Stephan. De la Avetis Bagradian rămăseseră în grajdul vilei patru cai. Pe unul dintre ei, un căluţ destul de scund şi foarte blând, Gabriel îl dărui băiatului. În aceste plimbări călare, întreprinse fie în direcţia şesului de la Suedja, fie în cealaltă parte, prin Azir şi Bitias, până în satul albinelor, erau însoţiţi ele rândaşul pentru care Juliette elaborase o îmbrăcăminte pitorească. Doamna Bagradian era stăpânită de o pasiune bolnăvicioasă pentru frumuseţe şi fast decorativ, nu numai faţă de propria ei persoană, dar şi în legătură cu mediul înconjurător. Iar când străbătea piaţa bisericii şi uliţa principală din Yoghonoluk, împreună cu Stephan şi cu însoţitorul lor în haine pestriţe, se simţea ca o crăiasă în această lume de basm. Uneori se gândea la mama şi la surorile ei de la Paris. Cât de vrednică de invidiat i se părea atunci propria-i viaţă. Oriunde apărea, era salutată cu adânc respect, chiar şi în localităţile mahomedane unde ajungea cu prilejul excursiilor mai lungi. Era limpede. Pe sărmanul Gabriel îl chinuia din nou o criză nervoasă. Ea, Juliette, nu reuşea să distingă nici cel mai mic semn al vreunei schimbări prin care ar trece lumea.

Gabriel Bagradian părăsea casa în fiecare

dimineaţă. Dar nu mai făcea plimbări pe Musa Dagh, ci rătăcea prin sate. Setea lui de a se familiariza iarăşi cu imaginile din lumea copilăriei cedase locul unei tendinţe mai bărbăteşti: voia să-i cunoască pe oamenii acestei lumi cât mai temeinic, cu felul lor de viaţă, cu nevoile lor. În acelaşi timp însă trimisese un număr de scrisori la Stambul; câteva erau adresate prietenilor săi armeni din partidul Daşnakzagan, dar cele mai multe vechilor prieteni făcând parte din mişcarea Junilor turci. Era, ce-i drept, îngrijorat că cenzura caimacamlâcului din Antiohia ar putea pune piedici trimiterii mai departe a acestor scrisori, dar una sau două dintre ele aveau fără îndoială şanse să ajungă la destinaţie. Viitorul îl prevedea legat de răspunsul la aceste scrisori. Dacă în Capitală totul rămăsese ca mai înainte, dacă era vorba doar de o măsură dictată exclusiv de raţiuni militare, atunci avea de gând ea, în ciuda avertismentului dat de aga Rifaat Bereket, să închidă casa de-aici şi să rişte călătoria până în Capitală chiar şi fără paşaportul necesar. Dacă însă răspunsul va fi nefavorabil, sau clacă nu va sosi niciun fel de răspuns, atunci îngrijorarea bătrânului turc se dovedea întemeiată, capcana se închisese şi retragerea era tăiată. În acest caz, nu-i mai rămânea decât să spere că un prieten al armenilor, cum era valiul Djelal Bei, nu va tolera „întâmplări deosebite” în vilaietul său şi că un

grup de aşezări rurale cum sunt cele de la poalele Musa Daghului va rămâne în afara focarelor de incendii, care de obicei se găsesc numai în oraşele mai mari. În acest caz, casa din Yoghonoluk ar putea într-adevăr să fie, după cum spusese şi aga, un locideal de refugiu.

— Cât despre faptul ăardinul său de chemare la un tate nu mai sosea, Bagradian credea că înţelegea perfect intenţiile marelui stat-major otoman. Unităţile armene erau retrase de pe front şi dezarmate. De ce? Turcii se temeau că, dacă războiul s-ar sfârşi în mod nefericit, o minoritate atât de influentă cum este cea armenească, având la dispoziţie armele cele mai moderne, ar putea smulge populaţiei majoritare a statului anumite drepturi. Iar acolo unde nu erau soldaţi, cu atât mai puţin putea fi tolerată prezenţa ofiţerilor, care la momentul oportun ar putea pune mâna pe comandă.

Oricât de satisfăcătoare era această explicaţie, Gabriel nu se simţea pe deplin liniştit nici măcar o singură clipă. Această nelinişte a lui nu mai consta însă într-o surescitare nervoasă exagerată, ci luase o formă rodnică şi orientată către anumite ţeluri. Descoperi în el un fel de pedanterie pe care până acum n-o cunoscuse decât în munca lui ştiinţifică. Iar acum îi folosi mult la cercetările ce le întreprindea în legătură cu stările de fapt. Cu acest prilej nici măcar nu-şi puse întrebarea cu ce

scop desfăşura această activitate şi pe cine avea de gând să ajute astfel. Dumnezeu ştie câte luni de zile va mai trăi în această vale. Voia să ştie totul despre aceste aşezări şi despre aceşti oameni, într-un fel ce comporta o răspundere frăţească.

Făcu o vizită – prima de acest fel – primarului din Yaghonoluk. În clădirea primăriei celei mai mari aşezări, se puneau la cale şi treburile comune ale celorlalte sate, în special relaţiile cu autorităţile de stat. Muhtarul Kebussian nu era acolo. Notarul îl întâmpină pe Gabriel cu numeroase plecăciuni, căci vizita capului familiei legendarului neam al Bagradienilor constituia un eveniment ieşit din comun.

Gabriel întrebă dacă există liste cu evidenţa populaţiei. Cu un gest plin de importanţă, notarul arătă rafturile prăfuite de lângă unul dintre pereţii odăiţei. Bineînţeles că există asemenea liste, fiecare suflet este trecut şi la primărie, nu numai în respectivele registre parohiale. Că doar nu trăim aici între curzi şi nomazii ci între creştini. Cu câţiva ani în urmă, muhtarii înfăptuiseră din proprie iniţiativă un recensământ al populaţiei. Atunci, în anul 1909 – după reacţiunea împotriva Junilor turci şi după marele masacru de la Adana – venise o dispoziţie de la reprezentanţii minorităţii naţionale armene să se facă un recensământ în cele şapte sate. Fuseseră înscrişi atunci, în mare, şase mii de creştini. Dar dacă efendi doreşte,

poate afla, în câteva zile, cifra exactă. Da, Gabriel dorea acest lucru. Pe urmă se interesă care era situaţia militară a tinerilor apţi pentru serviciul în cadrele armatei.

Era o întrebare ceva mai delicată. Privirea notarului deveni niţeluş cam saşie, ca aceea a superiorului său, muhtarul. Până acum, explică el, ordinul de mobilizare chemase sub arme pe toţi bărbaţii apţi pentru serviciul militar, între douăzeci şi treizeci de ani, deşi legea fixează limita de vârstă la douăzeci şi şapte de ani. Circa două sute de bărbaţi din întregul district cuprinzând cele şapte sate armeneşti intraseră în prevederile dispoziţiei. Dintre ei, exact o sută şi cincizeci depuseseră bedelul, suma legală ca să se răscumpere de serviciul militar, anume cincizeci de lire de cap. Căci efendi ştie, nu-i aşa, că oamenii de prin partea locului sunt foarte economi. Cei mai mulţi taţi de familie încep să se îngrijească imediat după naşterea fiului de banii pentru bedel, ca să-l scape de soarta tristă a soldatului turc. Muhtarul din Yoghonoluk, însoţit de şeful postului de jandarmi, colindă satele în perioada de recrutare, strânge birul şi-l înmânează personal la hükümetul din Antakie.

— Dar cum se face, îl cercetă Bagradian mai departe, că între şase mii de suflete se află doar două sute de bărbaţi la vârsta serviciului militar?

Răspunsul pe care îl primi nu-i era cu totul

necunoscut: efendi trebuie să aibă în vedere că numărul mic de bărbaţi apţi pentru serviciu este o moştenire a trecutului, o urmare a pierderilor grele care cel puţin o dată la zece ani fac să sângereze poporul armean.

Era doar un fel prudent de T expune lucrurile. Gabriel văzuse el însuşi mai mult de două sute de bărbaţi tineri în sate. Aşadar, existau totuşi mijloace de a scăpa de serviciul militar fără a plăti toată suma pentru bedel. Iar Ali Nassif, saptiehul cu faţa ciupită de vărsat, fără îndoială că se găsea în deplină cunoştinţă a acestor mijloace. Bagradian reveni la obiect:

— Bine! Cincizeci de oameni au plecat la recrutare, la Antakie. Ce s-a întâmplat cu ei?

— Patruzeci dintre ei au fost găsiţi apţi.

— Şi în ce regimente, pe ce fronturi se află aceşti patruzeci?

Notarul răspunse că nu se ştie precis. Familiile respective nu mai primiseră de săptămâni şi luni de zile vreo veste de la fii lor. Ştie toată lumea cât de mult se poate conta pe poşta militară turcă. Poate că se află în cazărmile din Alep, unde generalul Djemal Paşa îşi reorganizează armata.

— Dar în satele armeneşti nu se vorbeşte de loc de faptul că armenii vor fi încadraţi în inşaat taburi, în unităţile de construcţii?

— Se vorbesc multe în sate, făcu notarul

încruntat.

Gabriel examina rafturile mici. Indicele proprietăţilor imobile scria acolo, iar alături se afla o ediţie a Codului imperial otoman, lângă un cântar de scrisori ruginit.

Se întoarse brusc:

— Dar dezertorii?

Notarul supus anchetei păşi misterios până la uşă, o deschise şi o închise la loc tot atât de misterios. Bineînţeles, spuse, că se află şi aici dezertori, ca peste tot. De ce n-ar dezerta şi armenii, când chiar turcii le dau exemplu? câţi dezertori? Cincisprezece până la douăzeci. Da, s-au făcut şi cercetări pentru a fi prinşi. Cu câteva zile în urmă. O patrulă, formată din saptiehi şi infanterişti în termen, sub comanda unui mulasim. Se zice că au cercetat pretutindeni pe Musa Dagh. Ce caraghioslâc!

Faţa asr-iiţită a nmiilpţnliii nnrn nlipen He<târmtPH pe neaşteptate cuprinsă de o bucurie sălbatică şi vicleană:

— Da, un caraghioslâc, domnule! Fiindcă băieţii noştri, ştiţi, ăştia îşi cunosc muntele!

Casa parohială unde locuia Ter Haigasun era, alături de cea a muhtarului şi de clădirea şcolii, cea mai arătoasă din piaţa bisericii. Cu acoperişul ei plat şi faţada cu cât şi cinci ferestre, s-ar fi potrivit în oricare orăşel din sudul Italiei. Casa parohială ţinea de biserica Puterea cresc încă a

arhanghelilor, nume caresimbolizează atotputernicele armate cereşti, iar Avetis cel bătrân fusese cel care le ridicase pe amândouă în anii ’70.

Ter Haigasun era arhimandrit gregorian al întregului district. Sfera sa de activitate se întindea şi asupra localităţilor cu populaţie mixtă, precum şi a micilor comunităţi armeneşti ale târguşoarelor turceşti Suedja şi El Eskel. Era numit direct de către patriarhul de Oon-stantinopol vartabed al acestei dioceze, în fruntea diferitelor biserici şi al clerului slujitor al acestora. Ter Haigasun studiase la seminarul din Edşmiadsin, aflat sub oblăduirea patriarhului în care creştinătatea armeană îşi venerează capul suprem – arhimandritul fiind prin urmare, din toate punctele de vedere, lin demn păstor al credincioşilor din dioceza lui.

Dar pastorul Harutiun Nokhudian? De unde au apărut, aşa, deodată, pastori protestanţi în acest colţ al Asiei? Au apărut, deoarece se află un număr apreciabil de protestanţi în Anatolia şi Siria. Biserica evanghelică datora aceşti prozeliţi misionarilor germani şi americani, care într-un mod atât de eficace săriseră în ajutorul victimelor şi orfanilor armeni. Bunul Nokhudian era el însuşi un asemenea orfan, pe care acei misionari binefăcători îl trimiseseră la Dorpat, în răsăritul Germaniei, ca să studieze teologia. Dar şi el se

supunea autorităţii lui Ter Haigasun în toate chestiunile care nu priveau de foarte aproape grija duhovnicească pentru credincioşii săi. Faţă de situaţia mereu critică a poporului, deosebirile dogmatice ale diferitelor confesiuni nu jucauuhrb Tdominant şi preponderenţa şefului spiritual – iar acesta era Ter Haigasun în adevăratul înţeles al cuvântului – rămânea incontestabilă şi inatacabilă.

Un om bătrân, paracliserul, îl conduse pe Gabriel în camera de lucru a preotului. O încăpere goală, cu duşumeaua acoperită de un covor mare. Totuşi, în apropierea ferestrei se afla un birou minuscul, iar alături un scaun vechi de pai pentru vizitatori. Ter Haigasun se ridică din spatele biroului şi făcu un pas în întâmpinarea lui Bagradian. Nu avea decât patruzeci şi opt de ani, iar barba lui avea în dreapta şi în stânga două şuviţe albe, groase. Ochii lui mari – ochii armenilor sunt aproape întotdeauna mari, înspăimântători de mari din pricina imaginilor dureroase perpetuate de-a lungul mileniilor – aveau o expresie în care se împleteau o rezervă de sfială cu un viu interes pentru cele lumeşti. Vartabedul purta o rasă neagră, iar pe cap un potcap terminat cu un vârf ascuţit. Din când în când îşi ascundea mâinile în mânecile largi ale rasei, de parcă ar fi tremurat de frig chiar şi în această zi caldă de primăvară. Era ca un tremur de smerenie. Bagradian se aşeză cu băgare de

seamă pe scaunul de pai cam şubred:

— Regret foarte mult, preacinstite părinte, că nu-mi este niciodată îngăduit să vă pot saluta în casa mea.

Preotul îşi coborî ochii şi făcu un gest de scuză cu mâinile:

— Eu o regret mai mult decât dumneavoastră, efendi. Dar seara de duminică este singura pe care cei ca mine o au pentru ei înşişi.

Gabriel privi în jur. Presupusese că în această cancelarie parohială va găsi acte şi dosare. Nu se afla nimic. Numai pe masa de lucru se găseau câteva hârtii.

— O povară grea apasă pe umerii dumneavoastră, îmi dau perfect seama de acest lucru.

Ter Haigasun nu se împotrivi:

— Distantele foarte mari sunt pricina irosirii de mult timp şi eforturi. Se întâmpla şi cu mine acelaşi lucru ja şi cijjnedimil. Înţelege că şi fraţii noştri de la El Eskel şi cei de dincolo, din Arsus, vor să avem grijă de sufletele lor.

— Da, e un drum lung, zise Gabriel cu gândul în altă parte şi e lesne de înţeles că în asemenea condiţii nu aveţi nici timp şi nici dispoziţie pentru reuniuni mondene.

Ter Haigasun cătă drept înainte, de parcă interlocutorul nu l-ar fi înţeles cum se cuvine:

— Nu, nu! Apreciez onoarea pe care mi-o

faceţi şi voi veni la dumneavoastră, efendi, când voi fi puţin mai înlesnit… Se întrerupse, de parcă i-ar fi fost teamă să nu fie nevoit a da lămuriri suplimentare asupra cuvântului „înlesnit”: Este un lucru care merită să fie salutat cu căldură, că-i reuniţi pe oamenii noştri în jurul dumneavoastră. O duc greu aici.

Gabriel încercă să prindă privirea preotului:

— Nu credeţi, Ter Haigasun, că pentru asemenea reuniuni mondene nu prea este timpul potrivit acum?

O căutătură scurtă şi atentă a preotului:

— Dimpotrivă, efendi! Acum este timpul potrivit ca oamenii noştri să se adune.

La aceste cuvinte ciudat de semnificative, Gabriel Bagradian nu răspunse imediat. Trecu o vreme până se decise să spună:

— Este de-a dreptul uimitor că viaţa decurge aici atât de liniştită şi că nimeni nu pare să-şi facă griji.

Preotul îşi ţinu din nou ochii plecaţi, de parcă ar fi fost pregătit să accepte cu răbdare orice fel de reproşuri.

— Cu câteva zile în urmă am fost la Antiohia, anunţă Gabriel foarte încet, şi am aflat acolo tot felul de lucruri.

Mâinile tremurânde ale lui Ter Haigasun părăsiră mânecile rasei. Îşi uni vârfurile degetelor:

— Oamenii din satele noastre nu se duc decât

rar la Antiohia, şi asta e bine. Trăiesc înăuntrul propriilor lor graniţe şi nu ştiu decât foarte puţin din ceea ce se petrece în afară.

— Cât timp vor mai putea să trăiască între graniţele lor, Ter Haigasun…? Ce se va întâmpla, de exemplu, dacă toţi conducătorii noştri şi oamenii mai marcanţi din Stambul vor fi arestaţi?

— Au şi fost arestaţi, răspunse preotul foarte încet. Sunt trei zile de când zac în închisorile din Stambul. Şi sunt mulţi, foarte mulţi.

În ce-l privea pe Gabriel, hotărârea fusese luată, drumul spre Constantinopol era zăvorât. Dar în clipa aceasta, faptul atât de important făcu asupra lui mai puţină impresie decât calmul lui Ter Haigasun. Nu se îndoia de autenticitatea ştirii. În ciuda orientării liberale a partidului Daşnakzagan, clerul rămăsese cea mai de seamă forţă şi singura organizaţie reală înăuntrul poporului. Comunităţile laice îşi duceau viaţa în localităţi răspândite pe distanţe mari şi de cele mai multe ori aflau despre curentele care agitau lumea abia după ce erau târâte în viitoare. Preotul însă era cel dintâi care afla de orice situaţie primejdioasă, pe căi rapide şi tainice, cu mult înainte ca ziarele din Capitală să fie autorizate a publica ştirea respectivă. Gabriel voia să se mai convingă o dată dacă înţelesese bine:

— Chiar arestaţi? Cine? E absolut sigur?

Ter Haigasun îşi puse pe hârtiile de pe birou

mâna lipsită de viaţă şi împodobită cu inelul cel mare: – Este absolut sigur.

— Iar dumneavoastră, în calitate de arhimandrit a şapte mari comunităţi, sunteţi atât de liniştit?

— Neliniştea nu mi-ar fi mie de niciun folos, iar comunităţilor mele n-ar face decât să le dăuneze.

— Se află şi preoţi printre cei arestaţi?

Ter Haigasun simţi foarte limpede suspiciunea ce se ascundea în această întrebare. Îşi aplecă fruntea cu seriozitate.

— Şapte preoţi până acum. Între ei arhiepiscopul Hemajak şi trei înalţi prelaţi.

În ciuda ştirii cutremurătoare, Bagradian nu-şi mai putu înfrâna nevoia de a fuma. Fu servit cu o ţigară şi cu foc:

— Ar fi trebuit să vin mai devreme la dumneavoastră, Ter Haigasun. Nici nu ştiţi ce mult m-am chinuit ca să păstrez tăcere.

— Aţi făcut foarte bine că aţi tăcut. Şi trebuie să tăcem mai departe.

— N-ar fi mai bine să-i pregătim pe oameni pentru ceea ce îi aşteaptă?

Obrazul ca tăiat în ceară al lui Ter Haigasun părea împietrit:

— Nu ştiu ce ne aşteaptă. Dar cunosc primejdiile pe care teama şi panica le pot genera într-o colectivitate.

Şi iată că preotul creştin pronunţase aproape aceleaşi cuvinte ca piosul musulman Rifaat. În mintea lui Gabriel însă ţâşni cu iuţeala fulgerului o imagine visată cu ochi deschişi. Un câine uriaş! Una dintre fiarele acelea fără stăpân, care fac nesigur întreg teritoriul Turciei. Pe drum, un bătrân, care, temându-se de câine, se opreşte, tropăie pe loc şi apoi, cu o mişcare bruscă, se întoarce ca s-o ia la goană. Dar câinele cel fioros i-a şi sărit în spinare înfigându-şi dinţii… Gabriel îşi puse mină pefrunte:

— Teama, zise, este mijlocul cel mai bun de a-l îndârji pe duşman, îndemându-l la crimă… Dar nu este un păcat şi un lucru mai primejdios să-i ascunzi poporului adevărul despre soarta care-l aşteaptă? Câtă vreme va mai putea fi tăinuită soarta aceasta?

Ter Haigasun părea să tragă cu urechea în depărtare:

— Ziarele încă n-au voie să scrie despre toate acestea, ca străinătatea să nu afle nimic. Iar acum, în primăvară, e mult de lucru şi oamenii noştri n-au timp şi călătoresc foarte puţin. Astfel, cu ajutorul lui Dumnezeu, vom mai putea evita o vreme teama. Dar într-o zi va veni. Mai devreme sau mai târziu.

— Ce va veni? Cum vedeţi dumneavoastră lucrurile?

— Nu văd nimic.

— Soldaţii noştri dezarmaţi, conducătorii noştri arestaţi!

Ter Haigasun continuă enumerarea; crr acelaşi carrrr de mai înainte, de parcă ar fi simţit o mută satisfacţie să-şi facă rău lui însuşi precum şi oaspetelui său:

— Printre cei arestaţi se află şi Vartk es, prieten intim cu Talaat şi Enver. Toate ziarele armeneşti au fost desfiinţate, toate birourile şi prăvăliile au fost închise. Şi în timp ce vorbim aici, în piaţa din faţa seraskeriatului cincisprezece bărbaţi armeni nevinovaţi se bălăbănesc în cincisprezece spânzurători.

Gabriel Bagradian sări atât de impetuos în picioare, încât scaunul de paie se răsturnă:

— Ce înseamnă această nebunie? Cine-o poate înţelege?

— Înţeleg doar că guvernul plănuicete împotriva poporului nostru o lovitură cum n-a cutezat-o nici măcar Abdul Hamid.

Gabriel se răsti cu atâta înverşunare la Ter Haigasun, de parcă ar fi avut în faţa lui un duşman, un membru al partidului Ittihad:

— Şi nu avem într-adevăr nicio putere? Trebuie într-adevăr să ne plecăm în tăcere capul?

— Suntem fără putere. Trebuie să ne plecăm capul. Să strigăm, poate că ne este îngăduit.

Un gând trecu cu iuţeala fulgerului prin mintea lui Bagradian: Orientul ăsta blestemat, cu

kismetul lui, pasivitatea lui. Imediat după aceea, fu năpădit de o mulţime încâlcită de nume, relaţii, posibilităţi. Trecu în revistă politicieni, diplomaţi pe care îi cunoştea, francezi, englezi, germani, scandinavi. Trebuie mobilizată opinia publică mondială. Dar cum? Capcana se închisese. Ceaţa se risipea din nou. Încet de tot, buzele sale şoptiră:

— Europa n-o va îngădui.

— Ne priviţi cu ochi străini. Liniştea lui Ter Haigasun era insuportabilă: Există astăzi două Europe. Germanii au mai multă nevoie de guvernul turc, decât are acesta nevoie de ei. Iar ceilalţi nu pot să ne ajute.

Gabriel se uită îndelung la preot, a cărui faţă inteligentă, gravată parcă într-o camee, rămânea impasibiâă faţa de orice:

— Sunteţi păstorul multor mii de suflete – vocea lui Bagradian aproape că avea tonul autoritar al unor comenzi militare – şi toată abilitatea dumneavoastră se rezumă la aceea că le ascundeţi oamenilor adevărul, aşa cum ai feri nişte copii şi bătrâni să nu afle de vreo III nenorocire, pentru a nu-i speria. Este tot ce faceţi pentru turma dumneavoastră? Altceva, ce mai faceţi?

Era un atac prin care Bagradian părea să-l fi rănit adânc pe preot. Pumnii lui, aşezaţi pe masă, se închiseră încet. Capul căzu pe piept:

— Înalţ rugăciuni… şopti Ter Haigasun, de parcă i-ar fi fost ruşine să dezvăluie lupta spirituală pe care o ducea zi şi noapte cu Dumnezeu pentru izbăvirea comunităţii lui.

Poate că nepotul lui Avetis Bagradian era un liber-cugetător şi un zeflemist. Dar acum, iată că se plimbă de colo până colo prin cameră, respirând greu. Deodată bătu eu palma deschisă, zgomotos, în perete, făcând să se desprindă bucăţi de var: i

— Rugaţi-vă, Ter Haigasun! Şi continuă, pe acelaşi ton de comandă militară: Rugaţi-vă… Dar Dumnezeu trebuie sprijinit.

Prima întâmplare prin care Yoghonolukul a fost înştiinţat de evenimentele până acum tăinuite s-a petrecut chiar în aceeaşi zi. Era într-o vineri călduroasă şi înnorată, de aprilie.

Gabriel Bagradian, dând urmare unei rugăminţi a lui Stephan, instalase în parcul vilei câteva aparate de gimnastică, confecţionate cam primitiv. Băiatul era foarte îndemânatic în orice fel de exerciţii fizice şi se mândrea cu asta. Se organizau şi unele întreceri sportive, la care se asocia şi tatăl. Cea mai agreată era tragerea la ţintă. Iar Juliette participa uneori şi ea la partidele de crochet. În acea zi, Gabriel, Avakian şi Stephan se îndreptară imediat după masa de prânz – în timpul căreia tatăl nu scosese nicio vorbă – spre terenul de tir, aflat în afara zidului ce înconjura

parcul, pe o colină împădurită de la poalele muntelui. Bagradian pusese să se defrişeze acolo desişul aflat într-un fel de văiugă râpoasă, lungă de vreo cincizeci de paşi. Sub un stejar înalt fusese instalată o platformă joasă de lemn, ridicată pe piloni, pe care te culcai ca să poţi ochi ţinta agăţată de un alt copac, la celălalt capăt al văiugii. Avetis-tânărul îi lăsase fratelui său o panoplie prevăzută din belşug eu arme: opt puşti de vânătoare de diferite calibre, două carabine Mauser de infanterie şi o cantitate mare de muniţii.

Gabriel era un ţintaş destul de bun, dar din cele cinci cartuşe trase, numai un singur glonte nimeri în plin. Avakian, foarte miop, nu luă parte la întrecere, ca să nu pună prea mult la încercare respectul ce i-l datora elevul său. Acesta însă putea fi numit pe drept cuvânt un maestru în ale tirului, căci din cele şapte focuri slobozite cu cea mai mică dintre puştile de vânătoare, şase se opriră în cartea de joc care servea drept centru al ţintei, iar din aceste şase, patru se aflau în figura cartonaşului. Succesul pe care Stephan îl repurta, ca ţintaş, asupra tatălui său, îl emoţiona peste măsură. La aceasta se adăuga faptul că mânuirea armei de foc, gestul brusc prin care trebuia desfăcut închizătorul, împinsul cartuşului cu forţă, ochitul, împuşcătura şi reculul, toată această activitate aspră, războinică, avea un efect ameţitor

şi entuziasmat asupra adolescentului. Nu simţi în umărul lui îngust durerea pe care o pricinuieşte patul armei, şi ar fi continuat cu pasiune jocul acesta bărbătesc, până seara, dacă tatăl său nu i-ar fi spus pe neaşteptate:

— Şi acum, destul!

Gabriel fusese cuprins de o stare necunoscută, prin care nu-şi amintea să mai fi trecut vreodată: o senzaţie searbădă faţă de el însuşi. Limba îi era grea şi uscată. Mâinile şi picioarele reci. Capul golit de sânge. Dar acestea erau numai simptomele exterioare ale unui proces desfăşurat în centrul vital al însăşi existenţei. „Nu mi-e rău, se gândi după ce aşteptase o vreme să vadă ce se întâmpla cu el, nu mi-e rău, vreau numai să ies din pielea mea, să mă jupoi singur”. În acelaşi timp, simţi că pune stăpânire pe el o dorinţă absurdă să alerge, să scape de-aici, n-avea importanţă încotro.

— Să ne plimbăm puţin, Stephan, decise el.

Nu voia să rămână singur, Gabriel. Fiindcă dacă rămânea singur, i se părea să trebuia s-o pornească imetliat, cu paşi scurţi şi grăbiţi, mereu mai departe, să nu se mai întoarcă niciodată, până va ajunge dincolo de limitele universului.

Avakian se oferi să ducă puştile în casă. Iar tatăl şi fiul părăsiră parcul vilei şi porniră să coboare pe drumul spre Yoghonoluk, care se afla la mai puţin de zece minute depărtare. Lui Gabriel

i se păru deodată că e un om foarte bătrân, îşi simţea trupul peste măsură de greu, încât se sprijini de Stephan. Încă înainte de a ajunge în piaţa bisericii, fură întâmpinaţi de un zvon puternic de voci care se amestecau între ele. Spre deosebire de arabi şi de alţi oameni gălăgioşi ai Orientului, armenii sunt tăcuţi şi închişi când se află în locuri publice. Vechiul lor destin îi reţine până şi să se amestece în adunări gălăgioase, necum să le organizeze. Acum însă se adunaseră aici claie peste grămadă vreo trei sute de săteni, care, dispuşi în semicerc, asaltau parcă biserica. Între aceşti bărbaţi şi femei, ţărani şi meşteşugari, erau câţiva care strigau cu voce guturală blesteme aspre şi-şi agitau ameninţători pumnii. Înjurăturile se adresau fără îndoială saptiehilor, cărora li se zăreau, deasupra capetelor, căciulile uzate din blană de miel. După toate aparenţele, păzitorii ordinii aveau intenţia să împingă mulţimea din faţa bisericii, ca să elibereze scara şi intrarea. Gabriel apucă mâna lui Stephan şi începu să-şi facă loc prin mulţimea îngrămădită. Mai întâi văzură numai pe flăcăul înalt şi îmbrăcat în zdrenţe, care îşi pusese în jurul căciulii negre o cunună împletită din fire de pai şi agita în mâna dreaptă o pălărie de floarea-soarelui tăiată scurt din tulpină. Cu o seriozitate de-a dreptul macabră, apariţia asta, ascultând de un ritm venit dinlăuntru! ei, executa paşi de dans cu picioare

lipăind obosite. Dar nu erau câtuşi de puţin paşii de dans ai unui beţiv. Asta se vedea imediat. Mulţimea nici nu-l băga în seamă pe dansatorul ai floarea-soarelui. Ochii ei erau aţintiţi asupra altei scene.

Pe treptele bisericii şedeau patru persoane. Un bărbat, două femei tinere şi o fată care putea să aibă doisprezece sau treisprezece ani. Era un fel de înghemuire omenească, aşa cum Gabriel nu mai văzuse vreodată; un soi de rigiditate cadaverică şezindă, pe trupul viu. O poziţie asemănătoare aveau cei îngropaţi de lavă vulcanică, pe care-i scoteai după două mii de ani „de parcă ar i i în viaţă”. Toţi patru aveau o privire năucă şi pierdută, aţintită undeva în depărtare, o privire care nu se agăţa de nimic, nici de mulţimea agitată şi nici detaşa farmacistului aflată chiar peste drum. (Ce este, de fapt, o privire? O imperceptibilă schimbare a ochiului, o uşoară schimbare a culorii în mai deschis sau mai închis. Şi totuşi, este în acelaşi timp o înaripare, un înger pe care omul îl trimite cu solia lui. Dar îngerii aceştia de-aici zburau cu solia fără să se oprească nicăieri, acoperindu-şi chipul cu aripile.)

Bărbatul încă tânăr, cu faţa îngustă şi rătăcită, năpădită de barbă, purta o haină lungă dintr-un material lucios, cum obişnuiau prin partea locului pastorii protestanţi. Pălăria moale de pai se rostogolise pe scară. Pantalonii îi erau complet

destrămaţi în partea de jos. Cizmele rupte şi stratul gros de colb de pe obrazul şi haina bărbatului păreau să indice că făcuse un drum lung care durase pesemne câteva zile. Femeile purtaţi şi ele îmbrăcăminte europeană, şi încă de bună calitate, după cât se mai putea constata având în vedere starea în care se aflau. Cea care şedea foarte aproape de pastor – fără îndoială soţia lui – părea că nu se mai poate împotrivi multă vreme leşinului sau unei crize de nervi, căci pe neaşteptate îşi lăsă bustul pe spate şi s-ar fi lovit cu capul de treaptă, dacă bărbatul nu şi-ar fi întins braţul s-o prindă. Aceasta a fost prima mişcare a grupului, o mişcare ciudat de bruscă. Cealaltă femeie, care trebuie să fi fost încă foarte tânără, părea frumoasă chiar şi în această stare. Oricât de palidă şi de slăbită îi era faţa mică, ochii aveaţi o lucire febrilă, iar gura moale era întredeschisă, tânjind după aer. Se vedea că avea dureri. Trebuie să fi fost rănită sau lovită cumva, deoarece braţul ei stâng, care dădea impresia că ar fi scrântit, era prins într-o eşarfă. În sfârşit, fetiţa, o ştrengăriţă cu aspect firav, era îmbrăcată cu un şorţ în dungi, cum poartă copiii din internatele şcolare. De sub şorţ se iveau picioarele desculţe ale fetei, zgârcite, de parcă s-ar fi temut să nu atingă ceva cu ele. „Ca un animal bolnav, care îşi îndepărtează de trup lăbuţele rănite”, se gândi Gabriel. Şi, într-adevăr, bietele picioare ale

copilei erau umflate, vinete şi acoperite de răni deschise. Teafăr de tot şi în deplinătatea forţelor părea doar dansatorul cu pălăria de floarea-soarelui.

Prin piaţă trecu în goană un bărbat mai în vârstă, care probabil că fusese chemat în timp ce se afla la muncă, deoarece mai purta un şorţ albastru încins peste mijloc. Stephan îl recunoscu pe maistrul Tomazian, care condusese lucrările de renovare a vilei. Lui Stephan, care se tot învârtise curios pe lângă meşteri, Tomazian îi povestise cu mândrie de fiul său Aram, care era o personalitate marcantă în oraşul Zeitun, anume pastor şi director al orfelinatului. „Cel de colo e cu siguranţă fiul lui”, îşi zise Stephan. Bătrânul Tomazian se opri cu mâinile ridicate în chip de întrebare, în faţa grupului de oameni sleiţi de oboseală.

Privirea pastorului Aram reveni cu greu la realitate din rătăcirea ei, omul sări în picioare cu o sprinteneală silită şi încercă să schiţeze un zâmbet liniştitor, de parcă nu s-ar fi întâmplat nimic deosebit. Femeile se ridicară şi ele, dar amândouă cu eforturi mari, căci una dintre ele nu se putea folosi de braţ, cealaltă era însărcinată. Numai fetiţa eu şorţ în dungi rămase la locul ei, holbându-se cu priviri bănuitoare la tovarăşii de suferinţă. Strigătele neaşteptate, vaietele întrerupte de întrebări ăie primelor clipe de îTH

tâlnire nu puteau fi înţelese. Dar când pastorul Aram îşi îmbrăţişa tatăl, stăpânirea de sine îl părăsi vreme de o clipă. Capul îi căzu pe umărul bătrânului şi se auzi un suspin scurt, un fel de geamăt dureros care dădea la iveală tot chinul îndurat. Scena nu ţinu nicio secundă, iar femeile rămăseseră tăcute. Şi totuşi, în mulţimea înconjurătoare se propagă ca un impuls electric. Din rândurile oamenilor se auziră vaiete, suspine, icnete înăbuşite. Numai popoarele persecutate şi împilate sunt atât de bune conducătoare de durere. Ceea ce se întâmpla unuia singur, se întâmpla tuturor. Aici, în faţa bisericii din Yoghonoluk, trei sute de oameni din acelaşi neam participau la o suferinţă a cărei poveste încă n-o cunoşteau. Şi Gabriel, străinul, parizianul, cetăţean al lumii, care îşi depăşise de mult originea, trebuia şi el să-şi stăpânească senzaţia de sufocare ce se ridica dinlăuntrul lui. Se uită pe ascuns la Stephan. Din obrazul maestrului ţintaş dispăruse până şi ultima nuanţă de culoare. Juliette s-ar fi speriat, nu numai de paloarea băiatului, dar de expresia de groază nemărginită, de teamă faţă de ceea ce nu poate fi înţeles, de pe chipul lui. S-ar fi speriat din pricină că Stephan avea un chip atât de armenesc.

Între timp, sosiseră şi doctorul Altouni, Antaram Altouni, cei doi învăţători, care fuseseră aduşi de la şcoală, muhtarul Kebussian şi la urmă

Ter Haigasun, care, ălare pe măgarul lui, tocmai se întorsese dintr-o vi-ită făcută la Bitias. Preotul îi strigă câteva cuvinte, în urceşte, saptiehului Ali Nassif. Nimeni din mulţimea e afară să nu intre în biserică. Iar el îi împinse pe ei din familia Tomazian şi pe fată, prin portal. Me-icul cu soţia lui, muhtarul şi învăţătorii îi urmară, abriel Bagradian şi fiul lui intrară şi ei în biserică, fără, în soarele puternic de după-amiază, rămase mul-imea de oameni, şi dansatorul cu floarea-soarelui, care-e prăbuşi pe trepte şi adormi.

Ter Haigasun îi duse pe drumeţii sleiţi de puteri în sacristie, o încăpere mare şi luminoasă, în care se aflau un divan şi mai multe bănci de biserică. Paraclisierul plecă în grabă după vin şi apă caldă. Medicul şi soţia lui se apucară imediat de treabă. O examinară pe fata cu braţul rănit – Iskuhi Tomazian, sora pastorului. Tot aşa şi rănile lui Sato, mica orfană pe care pastorul Aram o adusese cu el de la Zeitun.

Ca un străin – sau deocamdată străin – Gabriel stătea mai la o parte, ţinând mâna lui Stephan şi asculta talmeş-balmeşul întrebărilor şi talmeş-balmeşul răspunsurilor lămuritoare. Aşa află, în ciuda faptului că lipsea o ordine şi 6 coerenţă în relatare, povestea tristă a oraşului Zeitun şi povestea pastorului Aram şi a alor săi.

— Zeitun este numele unui vechi orăşel situat în inima munţilor, în partea apuseană a masivului

Taurus din Cilicia. Asemenea satelor de la poalele Musa Daghului, era populat aproape exclusiv cu armeni aşezaţi aici din vremuri străvechi. Dar fiindcă era o localitate importantă de circa treizeci de mii de locuitori, guvernul turc întreţinea acolo un număr mare de saptiehi şi trupe, de ofiţeri şi funcţionari cu familiile lor, aşa cum făcea pretutindeni unde trebuia bine cântărită şi supravegheată o populaţie care nu era turcă. Este o tactică îndeobşte cunoscută în toate imperiile unde domină atotputernică o aşa-zisă populaţie majoritară de stat asupra altor minorităţi naţionale. În Turcia era pusă în aplicare cu deosebită asprime, deoarece osmanlâii, care băteau monedă pe drepturile lor aristocratice, nici măcar nu aveau superioritatea numerică faţă de diferitele milleturi. Până în primăvara aceasta, numai oameni ca Gabriel Bagradian, care trăiau la Paris sau în alte capitale, puteau să creadă, minaţi de idealismul lor, că sub stindardul Junilor turci este posibilă o rezolvare a contradicţiilor, o înlăturare a duşmăniei străvechi dintre neamuri, o biruinţă a principiilor dreptăţii. Gabriel cunoştea un număr apreciabil dintre acei avocaţi şi ziarişti care se cocoţaseră în posturi înalte cu ajutorul revoluţiei. În perioada pregătirii loviturii de stat, şezuse cu ei nopţi întregi în cafenelele din Mnnt-martre, discutând până în zorii zilei. Pe atunci între turci şi armeni se schimbau promisiuni de

veşnică prietenie, profetice mărturisiri de credinţă. Pentru binele patriei reînnoite (eu care avea foarte puţin comun) urmaşe – deşi era om însurat – Academia militară şi plecase voluntar în război, ceea ce făcuseră foarte puţini dintre acei patrioţi turci aflaţi la Paris. Şi acum? Cu ochii minţii încă le mai vedea feţele, şi căldura amintirii, care nu se stinsese mea de tot, întreba cu uimire: „Cum? Aceşti vechi prieteni îmi sunt acum duşmani de moarte?”

Ceea ce se întâmplase la Zeitun constituia un răspuns brutal. Trebuie să-ţi închipui o stâncă înaltă, străbătută de crăpături adânci şi încununată de o cetăţuie îndrăzneaţă şi, încrustaţi în aceste stânci, fagurii vechiului oraş. O piramidă trufaşă şi distantă, alcătuită dintr-o ţesătură complicată de uliţe îngrămădite una peste alta, legată temeinic cu şesul doar prin cartierele mai noi. Dintotdeauna orăşelul Zeitun a stat ca un ghimpe în ochii naţionalismului turc. Fiindcă aşa cum există în lume locuri sfinte şi locuri de pelerinaj, care îndeamnă spiritul spre cucernicie, tot aşa există localităţi ale înverşunării şi urii, care fac să fiarbă sângele fanaticilor din popor. În cazul orăşelului Zeitun, ura aceasta avea chiar pricini foarte, limpezi. Mai întâi, pentru că se aflase, până târziu în veacul al nouăsprezecelea, sub regimul unei autoadministraţi! libere, situaţie ce dusese la unele experienţe neplăcute pentru naţiunea

majoritară de stat încă din timpuri foarte vechi. În afară de aceasta, printre armenii din Zeitun se perpetuase vechiul spirit de independenţă ce străbătea toată istoria lor, şi care se manifesta adesea în forme de trai orgolioase şi jignitoare. Dar cea mai de neiertat pricină a urii era amintirea uimitoarei lor comportări din anul 189 (5. Pe atunci, bunul sultan Abdul Hamid înfiinţase, pe lângă alte detaşamente de franctirori, şi pe cel al hamidijehilor – prin care trebuie să înţelegem o trupă de militari fără scrupule, formată din puşcăriaşi eliberaţi, tâlhari şi nomazi. – anume constituit ca sultanul să aibă la îndemână un grup uşor de mânuit, gata «ricinei să dezlănţuie fără milă acele evenimente menite să astupe o dată pentru totdeauna şi pretutindeni gura milleturilor armeneşti care urlau după reforme. În timp ce aceste detaşamente ei e franctirori se puteau lăuda în alte părţi cu cele mai grozave succese, tocmai la Zeitun suferiseră o înfrângere sângeroasă, deşi li se făgăduise că şi aici vor putea să petreacă organizând un masacru plin de veselie şi fructuos. Şi ceea ce era cel mai surprinzător, chiar batalioanele armatei regulate, care veniseră neîntârziat în sprijinul lor, au fost alungate de către locuitori de pe uliţele înguste ale orăşelului, suferind pierderi înspăimântătoare. Nici măcar asediul cu trupe numeroase, care a urmat acestei înfrângeri, n-a avut vreun efect.

Zeitun rămânea inexpugnabil. Când, în sfârşit, diplomaţia europeană a intervenit în favoarea curajoasei naţiuni armeneşti şi ambasadorii pe lângă Sublima Poartă – care se acoperise de ruşine şi nu mai vedea nicio ieşire – obţinură o amnistie completă pentru Zeitun, această umilire fără margini îi făcu pe mulţi să scrâşnească din dinţi. Toate naţiunile războinice, nu numai cea otomană, puteau să se obişnuiască eventual cu ideea unei înfrângeri militare, dacă venea de la cele de-o seamă cu ele. Dar să fii înfrânt de o rasă care n-avea nici în din şi nici în mânecă cu meşteşugul armelor, să fii înjosit de negustori, meseriaşi şi şoareci de bibliotecă – iată o situaţie pe care un spirit războinic n-o poate uita niciodată. Aşa se făcea că noul guvern preluase, după dispariţia celui vechi, amintirea dezastrului de la Zeitun şi moştenirea urii.

Pentru plata acestei datorii se putea, oare, găsi un prilej mai bun ea marele război în curs de desfăşurare? Se decretaseră starea excepţională şi legea marţială. Tineretul de sex bărbătesc se afla în cea mai mare parte pe front sau în garnizoane depărtate. Populaţia rămasă în spatele frontului fusese aproape complet dezarmată prin percheziţii domiciliare repetate, efectuate încă din primele zile. Mai lipsea un singur lucru: prilejul.

Primarul din Zeitun se numea Nazareth Tşauş. Era un adevărat armean de la munte. Uscăţiv,

adus de spate, palid, cu o mustaţă stufoasă atârnând sub nasul acvilin. Nu mai era tânăr şi nici nu se bucura de o sănătate perfectă, de aceea se împotrivise multă vreme să ia asupră-şi această răspundere. Simţea că, în ce priveşte viitorul, nu miroase a bine. Încreţiturile piezişe de deasupra rădăcinii nasului se adânceau zi de zi când urca drumul pieptiş către hukiimet, ca să ia cunoştinţă de noile dispoziţii ale caimacamului. Mâna lui, care strângea un baston nelustruit, avea încheieturile deformate de nodurile artritei. Mintea isteaţă a lui Nazareth Tşauş îşi dăduse numaidecât seama că, de acum înainte, nu mai putea exista decât o singură politică: să fie pregătit împotriva oricărei provocări, să nu se lase atras în vreo cursă care să-i dezvăluie părerile politice şi, cu ajutorul lui Dumnezeu sau al Diavolului, să fie un vajnic patriot otoman. Încolo, Nazareth Tşauş, ca oricare dintre armenii din Zeitun, nu avea nimic de împărţit cu Turcia. Turcia era destinul naţiei sale. Nu te poţi ciorovăi cu pământul pe care trăieşti, cu aerul pe care îl respiri. În sufletul lui, Nazareth legăna visuri puerile de eliberare, fiindcă la urma urmei a alege între imperiul sultanilor şi cel al ţarilor era o treabă tot atât de dificilă pe cât de inutilă. Rămânea un adept al acelei zicale care la vremea ei îşi cucerise printre armeni o anumită faimă: „Mai bine să pieri din punct de vedere fizic în

Turcia, decât din punct de vedere spiritual în Rusia”. O a treia cale nu exista.

Aşadar, modul de comportare faţă de autorităţile turceşti era stabilit fără niciun fel de echivoc. Exemplul viu al conducătorului Nazareth Tşauş crea în sânul populaţiei armene o disciplină de fier. Deocamdată autorităţile nu reuşiseră să-şi realizeze dorinţele tainice şi cupide, deoarece nu se produsese niciun „eveniment” care să justifice „luarea de măsuri”. O comisie de recrutare de-o cruntă ferocitate îi declară pe schilozi şi pe „bolnavi apţi pentru serviciul militar. Bine! Se prezentară la unităţi fără să clipească măcar. Caimacamul hotărî impozite şi corvezi de război ilegale. Bine! Se executară întocmai. Acelaşi caimacam decretă, folosind cele mai absurde ocazii, cortegii triumfale şi parăzi patriotice. Bine! Poporul apăru, radiind de entuziasm şi intona legiuitele imnuri şi marşuri triumfale, în acompaniamentul muzicii militare turceşti.

În felul acesta, aşadar, n-au putut fi obţinute niciun fel de rezultate. Dar ceea ce nu s-a reuşit cu mijloacele mari de provocare, poate că s-ar putea obţine cu cele mici. Pe neaşteptate apărură în bazar, în cafenele şi hanuri, pe toate străzile şi locurile publice, armeni originari de prin alte părţi, dar totuşi foarte sociabili, care se amestecau în vorbă, făceau pe chibiţii la jocurile de cărţi şi de zaruri, ba se strecurau chiar şi în familii, unde

oftau din adâncul sufletului când vorbeau de situaţia de neîndurat şi de împilarea tot mai grea. Dar roadele trădării, obţinute de asemenea iscoade şi renegaţi, nu justificau nici măcar banii cheltuiţi cu trimiterea lor. Şi astfel sosi prima iarnă de război, fără ca din apele liniştite ale Zeitunului să se fi pescuit măcar un singur „caz” cât de neînsemnat, care să corespundă exigenţelor foarte urgente exprimate de către cei sus-puşi. Atunci, caimacamul se hotărî să preia chiar el rolul de agent provocatei! r.

Norocul sau mai bine zis ghinionul lui Nazareth Tşauş a fost că avea în caimacam un adversar cu totul inferior ca valoare. Acesta nu era un tiran feroce, ci un funcţionar mediocru, de modă veche, care pe de o parte ţinea la liniştea lui şi pe de altă parte trebuia să dea satisfacţie „sus”. Acest „sus” era reprezentat în primul rând mutessariful sangiacului Maraş, de care ţinea oraşul Zeitun. Mutessariful era un om extrem de sever, un neînfricat membru al Ittihadului, hotărât să îndeplinească fără milă hotărârile lui Enver şi Talaat cu privire la „neamul blestemat”, chiar dacă ar fi să încalce ordinele superiorului său Djelal Bei, valiul din Alep. Mutessariful îl copleşea pe caimacam cu întrebări, îndemnuri şi reproşuri sarcastice. Aşa se face că subprefectul cel gras din Zeitun – care ar fi fost mult mai mulţumit să trăiască în pace cu armenii – se văzu silit să facă

rost în orice condiţii de vreun capăt de acuzare, chiar de-ar fi numai împotriva unei singure personalităţi marcante. Căci însuşirea fundamentală a funcţionarului şters constă în a oglindi imaginea superiorului ierarhic fără a o influenţa prin propriul său caracter. Prin urmare, caimacamul intră în relaţii cu muhtarul Nazareth Tşauş, îl invita în fiecare zi la el, îl copleşea cu prietenia lui, ba chiar îi făcea diferite oferte de afaceri avantajoase cu statul. Iar Tşauş nu numai că sosea cu punctualitate ori de câte ori caimacamul o dorea, dar în timp ce discuta afacerile ce i se propuneau trăgea foloase din ele cu cea mai nevinovată expresie ce se poate închipui. Cu prilejul acestor întâlniri, discuţia devenea tot mai sinceră, după cum era şi firesc. Subprefectul îi explică primarului câtă pasiune pune în prietenia lui faţă de armeni. Tşauş însă îl rugă foarte stăruitor să nu exagereze chiar atât de mult cu bunăvoinţa lui; arătă că toate popoarele îşi aveau cusururile lor, iar armenii nu făceau nicidecum excepţie. Că fiecare trebuie mai întâi să dovedească ce merite are, pentru a-şi cuceri locul său în patrie. Caimacamul întrebă apoi ce ziare citeşte muhtarul, spre a fi informat cum se cuvine, spre a şti care este cu adevărat situaţia? Bineînţeles că Tanin, ziarul oficial al guvernului, răspunse Tşauş. Dar în ceea ce priveşte adevărul, trebuie avut în vedere că trăim un război care

răstoarnă totul în jurul nostru, iar adevărul este pretutindeni una dintre armele interzise. Caimacamul deveni mai lămurit în simplitatea lui deznădăjduită şi începu să blesteme Ittihadul, care făcea pe statul în stat. (Probabil că era chiar foarte sincer.) Nazareth Tşauş se sperie vădit:

— Sunt domni foarte mari, iar domnii mari fac bine ce fac.

Din pricină că era luat în zeflemea caimacamul se înfurie:

— Şi Enver Paşa? Ce părere ai despre Enver, muh-tarule?

— Enver Paşa este cel mai mare războinic al vremurilor noastre. Dar ce ştie unul ca mine, efendi, despre asemenea lucruri.

Şi iată-l pe caimacam că începe să clipească îndurerat şi să se milogească:

— Vorbeşte deschis cu mine, muhtarule! Ştii că ruşii înaintează?

— Ce spui tu aici, efendi? Nu cred una ca asta. Nu scrie în ziar.

— Eu sunt cel care ţi-o spune. Vorbeşte deschis, muhtarule. Pentru voi ar fi o salvare…

Nazareth Tşauş îşi ieşi din fire şi-l întrerupse:

— Îţi atrag atenţia, efendi! Un om sus-pus ca tine! Nu mai vorbi, pentru numele lui Dumnezeu. Ar fi înaltă trădare. Dar nu te teme! spusele tale vor rămâne îngropate în mine ea într-un mormânt.

Acolo unde asemenea şiretlic plin de fineţe

dădea greş, brutalitatea deschisă nu putea fi departe.

Bineînţeles că la Zeitun şi în împrejurimile lui sălbatice existau, ca şi în alte părţi, „elemente”. Pe măsură ce războiul se prelungea, acestea sporeau tot mai mult prin nou-veniţii din afară. Din cazărmile aflate la Maraş fugise nu numai un anumit număr de armeni, dar cel puţin tot atâţia mahomedani. Masivul muntos Ala Kaja, străbătut de văi adânci, oferea un refugiu ferit şi tihnit pentru tot felul de dezertori, fapt despre care se vorbise prin cazărmi. Acestor dezertori li se adăugară şi câteva capete înfierbântate, vreo duzină de oameni fără prejudecăţi şi certaţi cu disciplina, care fie că aveau ceva pe conştiinţă, fie că nu mai voiau să respire aerul nesănătos al oraşului. Membri ai acestor cete trăind izolat apăreau din când în când, noaptea, pe uliţe să facă rost de alimente sau să-şi viziteze familiile. În afară de câteva jafuri inofensive şi obişnuite prin partea locului nu pricinuiau nimănui vreun rău, ba chiar se sileau să nu stârnească prea mare vâlvă în jurul lor.

Într-o zi însă un conducător de măgari turc fu luat la bătaie în munţi, şi nici măcar nu se ştia sigur dacă de către acei dezertori: Câţiva sceptici pretindeau că individul acela plin de păduchi se adusese singur în asemenea hal, pentru un bacşiş primit de la guvernul

IM

Imperial otoman. Dar să lăsăm gluma deoparte, fiindcă atunci când a fost găsit în şanţul de la marginea drumului, omul arăta într-adevăr de parcă încasase o bătaie soră cu moartea. Şi iată că evenimentul dorit cu atâta ardoare se produsese. Feţele mudirilor şi ale funcţionarilor inferiori căpătară o expresie impenetrabilă, saptiehii începură să patruleze câte doi pe străzile oraşului, iar de data aceasta Nazareth Tşauş fu convocat, iar nu invitat la caimacam.

Uneltirile revoluţionare, s-au înmulţit în chip îngrozitor, se plânse caimacamii. Superiorii lui, mai ales mutessariful din Maraş, au cerut să fie luate măsuri drastice. I s-a spus că dacă va mai continua să şovăie, s-a zis cu el. De aceea el, caimacamul, se bizuie mult pe ajutorul prietenului său Nazareth Tşauş care, după cum se ştie, se bucură de foarte multă influenţă în cuprinsul districtului. Pentru muhtar nu va fi de „loc greu ca, în interesul milletului armean, să predea călăului câţiva dintre aţâţătorii şi tâlharii care se ascund prin împrejurimi sau chiar în oraş. Şi iată că primarul cel înţelept căzu în cursa întinsă de caimacamul cel prostănac. Fiindcă ar fi trebuit să răspundă: Efendi! sunt la dispoziţia excelenţei sale miitessariful şi la dispoziţia ta. Porunceşte ce trebuie să fac”.

În loc de asta însă pentru prima oară se dădu

oarecum de gol:

— Nu ştiu nimic despre tâlhari şi revoluţionari, efendi.

— Atunci nu ne poţi indica locul unde se ascund cei de teapa ăstora, care atacă ziua-n amiaza mare pe cetăţenii cinstiţi?

— Din moment ce nu-i cunosc pe aceşti vagabonzi, nu ştiu nici unde pot fi găsiţi.

— Îmi pare rău. Cel mai grav lucru însă este că vinerea trecută, noaptea, ai primit doi astfel de duşmani ai statului în propria ta casă.

Nazareth Tşauş îşi ridică degetele artritice în chip de jurământ şi tăgădui faptul. Dar spusele lui nu sunau Prea convingător.

Atunci caimacamului îi veni o idee, şi nu era o idee, care ascundea vreun şiretlic, ci una izvorâtă în mod sincer din firea lui comodă, care respingea tot ce era violenţă:

— Ştii ce, muhtarule? Am să-ţi fac o rugăminte. La urma urmei, toate aceste frecuşuri cu voi au început să mă şcârbească. Sunt un om paşnic şi nu un copoi de poliţie. Preia tu această chestiune. Te rog să pleci la Maraş! Vorbeşte tu cu mutessariful. Tu eşti părintele oraşului, iar el răspunde faţă de cei mari. Raportul meu despre cele întâmplate se află la el. Voi amândoi o să găsiţi până la urmă soluţia cea mai nimerită.

— Este o poruncă pe care mi-o dai, efendi?

— Ţi-am mai spus, e o rugăminte personală.

Poţi să refuzi, dar ar fi dureros pentru mine.

Caimacamul îşi făcea sosoteala că astfel obţine un câştig dublu. Mai întâi, scăpa de Tşauş înainte de a fi nevoit să-l aresteze, şi în acelaşi timp punea la dispoziţia mutessarifului, pentru anchetă, cea mai importantă personalitate a oraşului. Nazareth Tşauş se gândi multă vreme. Încreţiturile piezişe de la rădăcina nasului se prelungeau până sus, pe frunte. Îşi îndreptă spatele, sprijinindu-se în baston. Omul care cumpănea se transformase deodată într-unul copleşit de griji.

— Dacă plec la Maraş, mă vâr singur în primejdie… Caimacamul se dovedi plin de bunătate şi-l linişti:

— Primejdie? De ce? Tâlharii nu se apropie de şosea. Îţi voi împrumuta propria mea trăsură, şi doi saptiehi te vor însoţi ca să te apere. De asemenea, vei primi şi o scrisoare de recomandare către mutessarif, pe care o poţi citi înainte de a o preda. Şi dacă mai ai alte dorinţe, ţi la voi îndeplini.

Trăsăturile zbârcite ale armeanului de la munte devenirii cenuşii d tot. Stătea aici, bătrân şi veştejit ca pietrele din care era clădit masivul muntos al Zeitunului. Deznădăjduit, căuta argumente. Dar buzele de sub mustaţa pleoştită nu se mişcau. O forţă necunoscută îi paraliza voinţa. Dădu din cap, în semu de aprobare. A

U’ti doua zi îşi luă rămas bun de la ai săi fără prea multă vâlvă. Vorbi despre o scurtă călătorie. Nu va lipsi nicio săptămână. Fiul lui cel mai mare îl însoţi până la trăsura caimacamului. Îi fu destul de greu să se urce, din pricina mâinilor şi picioarelor lui bolnave. Tânărul îl sprijini. Apoi, în timp ce îşi ridica piciorul pe scara.

şauş spuse calm şi încet, ca vizitiul să nu-l audă: – Oglum, bir, daha gelmen. Fiul meu, nu mă voi mai întoarce.

Avusese dreptate. Miitessariful din Maraş nu făcu rea multe mofturi cu Nazareth Tşauş. În ciuda călducasei recomandări din scrisoarea caimacamului, priarul fu primit reproşindu-i-se o vină despre care – avea habar, supus unor interogatorii severe şi la urmă runcat în închisoarea de la Osmanâie, sub acuzaţia de naltă trădare şi ea membru al unui grup având ca scop răsturnarea ordinii de stat. Cum nici în continuare eu s-a putut afla de la el nimic despre organizaţia cerută a trădătorilor armeni, ba nici măcar câte ceva lespre dezertorii din Zeitun, i s-a administrat bastonada e gradul cel mai sever. După aceea, picioarele însân-erate i-au fost stropite cu un acid coroziv. La un semenea tratament, trupul său n-a mai putut rezista.». murit după o oră de chinuri înspăimântătoare. Sub ferestrele închisorii cânta meterhaneaua. Tobele şi flautele ei aveau menirea să acopere urletele celui torturat în spatele

ferestrelor.

Nici moartea de martir a lui Nazareth Tşauş n-a avut consecinţele scontate. Un timp, nu s-a întâmplat nimic. Numai doliul şi deznădejdea surdă a poporului căpătară o densitate aproape materială. În întunecosul orăşel de munte dospea acuma şi întunecimea din sufletele oamenilor, care tăia respiraţia ca o ceaţă neagră. A trebuit să vină luna martie pentru ca două incidente să dea în sfârşit guvernului prilejul de a-şi realiza inenţiile. Primul eveniment l-a constituit un foc de rână tras printr-o fereastră. Un jandarm în exerciţiul uncţiunii patrula în cartierul Yeni Diinya şi tocmai când recea prin faţa casei lui Tşauş, muhtarul executat, s-a tras asupra lui un foc de armă chiar din această casă, rănindu-l uşor. În loc să întreprindă o anchetă conform normelor legale în vigoare, caimacamul declară fără înconjur că viaţa lui se află în primejdie la Zeitun şi, după ce trimise telegrame în toate părţile, îşi mută reşedinţa într-o cazarmă situată în afara oraşului. Acest procedeu se potrivea şi el cum nu se poate mai bine firii lui, în care mărginirea vicleană se împletea cu teama de a nu fi nevoit să renunţe la comoditate. În acelaşi timp, pentru a ocroti populaţia mahomedană, înfiinţa o „gardă civică”, cu alte cuvinte elţiva huligani, adunaţi la repezeală de pe unde s-a nimerit, căpătară, după binecunoscutul tipar abdulhamidic, câte o banderolă verde în

jurul braţului şi o carabină Mauser în mână. Cetăţenii turci cumsecade care trăiau la Zeitun, oameni respectabili şi cu simţul dreptăţii, au fost primii care şi-au exprimat indignarea faţă de asemenea ocrotire impusă. Se duseră la caimacam şi cerură imediata desfiinţare a gărzii. N-a ajutat la nimic. Autorităţile îşi manifestau în cel mai înalt grad grija pentru siguranţa lor. Şi iată că, în sfârşit, garda civică reuşi să creeze condiţii foarte clare pentru cel de-al doilea incident, menit să ducă la hotărâri definitive. Într-o grădină publică din cartierul nou, numită Eski Boston, obişnuiau să se întâlnească după-amiază femei şi fete armence, să mai schimbe o vorbă. Împrejurul unei fân-tâni frumoase se aflau câteva bănci umbrite de platani bătrâni. Copii se jucau lângă fântână. Femeile sporovăiau pe bănci, mânuind andrelele. Un vânzător de şerbet îşi împingea căruciorul împrejurul fântânii. Deodată năvăliră în parc elţiva dintre cei mai jerpeliţi membri ai noii gărzi civice. Golanii se aruncară gâfâind asupra armencelor, le înfipseră mâinile în gât şi începură să le smulgă rochiile de pe trup. Fiindcă tot atât de mare ca dorinţa de a-i ucide pe bărbaţii din neamul blestemat, era pofta turbată după femeile lor, aceste făpturi cu braţe delicate, cu buzele fremătânde şi ochi neobişnuiţi. Strigăte de durere şi ţipete de copii umplură văzduhul. Dar ajutoarele sosiră într-o clipă. Un număr mult mai mare de

bărbaţi armeni care, bănuind că se pregăteşte ceva, urmăriseră în ascuns pe ocrotitorii oraşului, îi cotonogiră cu pumnii goi, cu curele şi bastoane, stâlcin-clu-i şi lăsându-i în nesimţire pe jos, după care – fireşte, spre propria lor pierzanie – le luară puştile şi baionetele.

Revoltă deschisă împotriva autorităţii de stat! După acest act de dezarmare a poliţiei auxiliare de către rebeli, situaţia de fapt nu mai putea fi tăgăduită. Încă în aceeaşi seară caimacamul emise o listă de ostatici, în care erau menţionaţi nominal locuitorii pe care consiliul comunal trebuie să-i predea automat autorităţilor poliţieneşti spre a fi arestaţi. În exasperarea lor smintită, cei aflaţi pe listă se adunară în taină, depuseră un jurământ solemn şi se refugiară într-o tekkeh veche, un schit izolat, loc de pelerinaj al dervişilor, situat la o jumătate de ceas de drum, la răsărit de oraş. Când aflară de asta cei de pe Ala Kaia şi din alte puncte ale munţilor înconjurători, o parte a dezertorilor cobori şi se uni cu fugarii. În mica fortăreaţă se aflau, una peste alta, vreo sută de oameni.

Mutessariful din Maraş şi mai-marii regimului din Stambul îşi văzură visul cu ochii. Vremea provocărilor mărunte trecuse şi rebeliunea spectaculoasă era în floare. Consulilor neutri şi celor aliaţi nu le mai era permis acum să închidă ochii faţă de uneltirile armeneşti. Două zile mai

târziu, la Zeitun sosiră ajutoare militare, deocamdată două campanii de infanterişti puşcaşi. Jiisbaşiul, maiorul comandant, începu imediat pregătirea asediului. Dar fie că era într-adevăr un erou, sau doar redus la minte – în timp ce galopa în fruntea unui escadron, şarjând în câmp deschis împotriva tek-kehlei, ca să cucerească astfel pe faţă şi în cel mai scurt timp fortăreaţa, atât el cât şi şase dintre soldaţii lui fură culcaţi la pământ de gloanţe trase cu mare precizie. Era, într-adevăr, mai mult decât ar fi fost nevoie. Moartea eroică a maiorului a fost imediat anunţată cu surle şi trâmbiţe în toate oraşele Imperiului. Ittihadul începu să lucreze cu febrilitate pentru ca

9 – Musa Dagh vol. I

strigătele de indignare să capete accentele cuvenite. Nu trecură decât câteva zile şi Zeitunul se transformă într-o tabără militară. O forţă armată compusă din patru batalioane şi două baterii fu concentrată pentru a aresta o ceată de disperaţi şi dezertori. Iar asta se întâmpla într-o vreme când Djemal Paşa avea nevoie de fiecare om şi de fiecare tun pentru Armata a patra pe care o comanda. În pofida puternicei concentrări de trupe, la schitul asediat a fost trimis totuşi un sol să trateze predarea necondiţionată a celor şi aşa pierduţi. Solul primi răspunsul antic:

— Dacă tot trebuie să murim, mai bine să murim în luptă.

Dar cu totul uimitor a fost că nici măcar n-au trebuit să moară. Fiindcă abia apucase artileria de pe poziţiile ei de asediu să trimită patru obuze ineficace înspre zidurile în ruină şi iată că, datorită nu se ştie cărei tainice dispoziţii, focul încetă pe neaşteptate. Oare cei elţiva musulmani, care se aflau printre cei asediaţi, să fi constituit un motiv suficient pentru un asemenea neobişnuit act de omenie? Orice s-ar fi ascuns îndărătul acestei manevre, fapt este că, începând din acel ceas, respectiva forţă armată ridicol de puternică nu mai întreprinse nimic împotriva micului grup de dezertori şi apărători ai femeilor, îndeletnicindu-se în felul greoi al soldaţilor exclusiv cu gospodăria, adăpatul cailor, fumatul şi jocul de cărţi. Pe bună dreptate, locuitorii din Zeitun văzură în această linişte apăsătoare semnele unei nenorociri ce se pregătea cu un rafinament deosebit. Cu spaima morţii în suflet, trimiseră e delegaţie la caimacam exprimându-şi dorinţa ca viteaza armată să-i scape cât mai iute cu putinţă de blestemaţii de rebeli. Declarară că n-au nimic de-a face cu aceştia. Dacă vreunul dintre răufăcători va reuşi să fugă intrând în orăşel, îl vor preda fără nicio îndurare autorităţilor. Cuprins de tristeţe, caimacamul le arătă cu regret că atitudinea asta înţeleaptă vine prea târziu. Că toate hotărârile sunt luate acum de comandamentul militar local. Că el însuşi nu mai este decât un factor lipsit de importanţă, un

tolerat. Delegaţii îl implorară să hotărască dacă nu este posibil să se recurgă la arbitrajul excelenţei-sale valiul Djelal Bei din Alep. Fiindcă, dacă există într-adevăr cineva care să rezolve această situaţie gravă spre folosul tuturor, acela este doar demnul şi binevoitorul vali. Gura caimacamului se strâmbă. Spuse că nu poate decât să dea sfatul ca numele Djelal Bei să nici nu fie pomenit. Că mutessariful are cu totul alte relaţii. Şi că, în această direcţie, excelenţa-sa din Alep este un om mort. Aşa se întâmpla dacă te arăţi prea bun faţă de milletul armean. El însuşi, caimacamul, a simţit-o pe pielea lui.

Într-o dimineaţă radioasă de martie, în oraş se răspândi vestea îngrozitoare că în noaptea aceea asediaţii au reuşit să scape şi să dispară în munţi, lăsând la faţa locului doi morţi, pe care însă i-au făcut de nerecunoscut. La Zeitun, acei locuitori care nu credeau în minuni se întrebau: cum aşa, o sută de indivizi în zdrenţe, foarte bătători la ochi, puteau să dispară fără urmă printr-un cordon format din mai mult de patru mii de soldaţi instruiţi? Iar cine îşi punea întrebarea ştia foarte bine ce semnificaţie avea fuga asta. Ceea ce oamenii aşteptau cu teamă se întâmpla chiar în aceeaşi zi, la ora prânzului. Comandantul militar şi caimacamul aruncară asupra întregii populaţii răspunderea pentru evadarea celor o sută. Locuitorii din Zeitun, vinovaţi de înaltă trădare,

folosiseră nu se ştie ce şiretlicuri diabolice, ajutându-i pe cei asediaţi să se strecoare prin ordonul de ostaşi uşor adormiţi. Când află vestea despre această nelegiuire, mutessariful se deplasă în persoană şi în grabă, sosind cu trăsura din Maraş. Îiinadirii, crainicii cu toba, colindau oraşul bătând nfundat în instrumentele lor. Numeroşi curieri mereau pe urmele crainicilor, convocându-i pe cetăţenii mai vârstnici şi pe notabilii din Zeitun la o „conferinţă cu mutessariful şi comandantul trupelor locale în legătură cu situaţia”. Cei chemaţi, cincizeci dintre bărbaţii cei mai de vază, medici, învăţători, preoţi, mari negustori, antreprenori, apărură fără întârziere la faţa locului, cei mai mulţi chiar în hainele de lucru. Numai puţini, cuprinşi de presimţiri, îşi luaseră bani cu ei. Conferinţa a constat din faptul că oamenii aceştia vârstnici şi gravi au fost adunaţi în curtea cazărmii de nişte subofiţeri neciopliţi şi că aceştia i-au numărat ca pe vite. Apoi li s-a spus că întreaga chestiune este socotită încheiată şi că încă astăzi vor porni la drum, în scopul „strămutării” lor, pe linia Maraş-Alep, în deşertul Mesopotamiei, până la Deir es Zor. Oamenii s-au uitat unii la alţii, muţi, niciunul n-a avut vreo izbucnire, niciunul n-a plâns. Nu era nicio jumătate de oră de când fuseseră oameni plini de demnitate, bucurându-se de respectul concetăţenilor, acum deveniseră dintr-odată livizi

şi lipsiţi de voinţă, nişte bulgări de pământ în care abia mai pâlpâie viaţa. Purtătorul lor de cuvânt, muhtarul cel nou, cu vocea înecată de emoţie, rugă să li se acorde o favoare: în numele cerului şi al milosteniei divine, să fie lăsate în pace familiile lor şi să rămână la Zeitun. Atunci vor putea să-şi întâmpine cu stăpânire de sine soarta ce le este hărăzită. Răspunsul a sunat înspăimântător în batjocura lui: nu, în niciun caz, deoarece toată lumea îi cunoaşte pe armeni cum nu se poate mai bine şi nu se gândeşte nimeni să despartă nişte respectabili taţi de familie de rudele lor iubite şi iubitoare. Dimpotrivă, a fost dată dispoziţia ca fiecare dintre ei să-i anunţe în scris pe ai săi că mâine, două ceasuri după răsăritul soarelui, să fie prezenţi aici, cu tot calabalâcul şi gata de drum. Muieri, băieţi, fete, copii, cu mic şi cu mare. Ordinul venit de la Stambul precizează ca întreaga populaţie armeneasca, până la copiii de ţâţă, să fie strămutată. Prin urmare, Zeitunul şi-a încetat existenţa, căci de astăzi înainte se va numi Sultanijeh, ca să nu mai rămână nici măcar amintirea unui loc care a îndrăznit să înfrunte poporul eroic al osmanlâilor.

A doua zi la ora poruncită, porni într-adevăr primul transport încărcat de durere şi constituind astfel începutul uneia dintre cele mai înfiorătoare tragedii trăite vreodată, într-o eră istorică, de un popor aflător pe pământ. O escortă militară îi

însoţea pe izgoniţi, şi deodată ieşi la iveală că puternica forţă armată trimisă pentru asediul fugarilor avea şi un rol secundar – unul pe cât de neînsemnat, pe atât de semnificativ. În fiecare zi, dimineaţa, se repeta acum aceeaşi scenă sfâşietoare. Celor cincizeci de familii dintre cele mai însemnate le urmară o sută mai puţin însemnate, şi pe măsură ce poziţia socială şi averea scădeau se ridica numărul celor expediaţi.

Fără îndoială că în zone uriaşe aflate în spatele fronturilor de război europene se proceda de asemenea la evacuarea tuturor oraşelor şi satelor, dar oricât de greu le era acestor dezrădăcinaţi să-şi îndure soarta, ea nu se putea asemui cu a celor din Zeitun. Evacuaţii de război erau scoşi din zona morţii pentru propria lor ocrotire. Până şi în teritoriu inamic li se asigura oarecare îngrijire şi ajutor. Ei nu-şi pierdeau speranţa că, după o perioadă tristă, dar limitată, li se va îngădui să se întoarcă acasă. Armenii însă nu întrezăreau vreo posibilitate de ocrotire, de ajutor, de speranţă. Nu căzuseră în mâinile unui inamic care, din motive izvorâte din principiul reciprocităţii, să fie nevoit a respecta normele de drept internaţional. Căzuseră în mâinile unui inamic mult mai înspăimântător, mai sălbatic: propriului lor stat.

Există oameni care atunci când îşi schimbă locuinţa se întristează, o parte din viaţa proprie

rămâne totdeauna în urmă, uitată. A schimba un oraş cu altul, o ţară în care ai trăit cu una nouă, este pentru oricine o hotărâre importantă. Până şi răufăcătorul nărăvit parcurge cu greu drumul înapoi, în captivitate, în închi-soare. Dar să fii mai lipsit de drepturi decât un răufăcător, care tot se mai bucură de ocrotirea legii! Să tu gonit de la o zi la alta din căminul tău, de la muncă, de la cele agonisite prin hărnicia unor ani îndelungaţi! La cheremul urii dezlănţuite! Aruncat pe drumurile Asiei cu totul nepregătit, să ai în faţa ta mii şi mii de mile de colb, piatră şi mlaştini! Să ştii că nu vei mai dormi niciodată într-un pat vrednic de un om, că nu vei mai mânca şi bea niciodată la o masă vrednică de un om. Dar asta încă n-ar fi nimic. Să fii mai lipsit de libertate decât un puşcăriaş! Să faci parte dintre proscrişi, dintre cei scoşi în afara legii, pe care oricine îi poate ucide nepedepsit. Înghesuit în cârdul ce se târăşte al celor mizeri, în lagărul de concentrare rătăcitor, unde nimeni nu-şi poate face nici măcar nevoile fără să ceară permisiunea. Şi atunci, cine mai îndrăzneşte să spună că poate măsura durerea pe care au trăit-o locuitorii din Zeitun în acea săptămână lungă scursă între plecarea primului şi a ultimului transport? Chiar un bărbat relativ tânăr ca pastorul Aram Tomazian, care, nefiind născut la Zeitun ar fi fost firesc să sufere mai puţin, devenise aproape o umbră în cele şapte zile de

dinaintea plecării.

Pastorul Aram – oamenii îi spuneau numai pe numele mic – împlinise mai mult de un an de când funcţiona ca preot al comunităţii protestante şi director al marelui orfelinat din Zeitun. Împrejurarea că la vârsta de treizeci de ani abia împliniţi i s-a încredinţat conducerea acestei instituţii se datora faptului că Aram se număra printre elevii preferaţi ai misionarilor americani din Maraş, un elev în care îşi puseseră mari speranţe. De altfel, îl şi trimiseseră cu o bursă, vreme de trei ani, la Geneva, ca să-şi desăvârşească acolo studiile. Drept urmare, vorbea curgător franceza şi destul de bine germana şi engleza. Orfelinatul părinţilor misionari americani din Maraş era una dintre înfăptuirile cele mai îmbucurătoare ale activităţii lor culturale desfăşurate vreme de cincizeci de ani. În sălile lui mari şi luminoase adăpostea mai mult de o sută de copii. Pe lângă el funcţiona o şcoală, hărăzită şi tineretului din oraş. În afară de aceasta, instituţia mai cuprindea o mică gospodărie agricolă, astfel că necesităţile în privinţa laptelui de capră, legumelor şi altor alimente puteau fi acoperite din resurse proprii. Ca urmare, conducerea orfelinatului cerea nu numai experienţă pedagogică, dar şi destoinicie în diferite treburi practice. Ca oricare tânăr mândru de a se putea bucura de o activitate independentă,

pastorul Aram se pusese cu nădejde pe treabă. Pe anul în curs obţinuse frumoase rezultate gospodăreşti şi nutrea planuri încă şi mai ambiţioase. În primăvara trecută, scurtă vreme înainte de a-şi lua în primire postul acesta important, se căsătorise. Hovsannah, vechea lui dragoste, era o fată din Maraş, fiica unui pastor din prima generaţie a seminarului de acolo. Spre deosebire de cele mai mtdte dintre armence, care erau subţirele şi mai degrabă scunde, Hovsannah era de statură înaltă şi cu forme pline. Se mişca încet, nu vorbea mult, făcea adesea impresia că nu ia parte la ceea ce se petrece în jurul ei. Iskuhi îi spusese o dată fratelui ei că la Hovsannah, placiditatea este uneori atenuată de îndărătnicie şi ranchiună. Această caracterizare făcută fără răutate nu părea însă să se potrivească, deoarece care femeie într-adevăr îndărătnică ar fi răbdat-o pe cumnata ei în casă? Cu Iskuhi, acum în vârstă de nouăsprezece ani, era o poveste întreagă. Aram o adora pe sora lui mai tânără. Încă” de pe când fata avea nouă ani, după moartea mamei, o luase de la Yoghonoluk ca să urmeze la şcoala misiunii din Maraş. Mai târziu, o dusese la Lausanne, unde vreme de un an fata stătuse într-un pension. Cheltuielile inerente unor asemenea nobile ambiţii în legătură cu micuţa lui soră le acoperi din economii proprii, obţinute cu preţul unor renunţări calculate cu mare minuţiozitate. Nu-şi

putea imagina viaţa fără Iskuhi. Hovsannah ştia acest lucru, şi făcu chiar ea propunerea să locuiască laolaltă. Ţara obţinu o slujbă de profesoară suplinitoare la orfelinat. Preda limba franceză. Nu era câtuşi de puţin de mirare că Iskuhi trezea dragostea, şi nu numai pe cea a fratelui ei. În afară de ochii minunaţi, cel mai frumos lucru la ea era gura; Pe buzele ei foarte roşii, se oglindea un luciu umed, surâzător, ca al pupilei ochiului, de parcă ar fi putut să vadă cu gura. Cei trei îşi aranjaseră viaţa într-un fel agreabil şi de loc conform uzanţelor locale. Casa pastorului se afla în incinta orfelinatului. C3 urmare a străduinţei depuse de Hovsannah, goliciunea zidurilor dispăru repede. Fiindcă Hovsannah avea aptitudini în ce priveşte artele decorative şi un simţ foarte dezvoltat pentru lucruri frumoase. Colinda oraşul şi satele din împrejurimi, tocmindu-se cu femeile din partea locului spre a le achiziţiona vechile şi splendidele ţesături, lucrări în lemn şi alte obiecte menite să împodobească o casă, cu care apoi îşi însufleţea încăperile – activitate ce îi luă adesea săptămâni în şir. Cât despre Iskuhi, manifesta mai degrabă înclinaţie către cărţi. Aram, Hovsannah şi Isukhi trăiau într-un univers precis delimitat. Orfelinatul şi şcoala formau lumi atât de închise, încât aceşti trei oameni în plină activitate aproape că nu simţeau norii ameninţători ce se adunau pe cerul

Zeitunului. Până către sfârşitul lui martie, în predicile sale de duminică, pastorul făcea să vibreze o bucurie plină de speranţe luminoase, care după toate aparenţele părea să ţină mai degrabă de fericirea senină a propriei sale vieţi decât de o apreciere pătrunzătoare a intenţiilor regimului.

Şocul îl lovi atât de teribil, încât se clătină. Îşi văzu opera nimicită. Dar pe urmă îl cuprinse o speranţă deşartă, că guvernul nu va avea îndrăzneala să închidă orfelinatul. Aram îşi reveni repede. Câteva cuvinte spuse de Hovsannah îi redară puterea încă din prima zi a deportărilor. „Numai în asemenea clipe, că i se faţă, se împlineşte în cel mai înalt grad raţii; însăşi a apostolatului creştin”. Aşa a vorbit fiica de pastor. Dând urmare acestui îndemn, pastorul Aram depuse eforturi supraomeneşti, concentrându-şi întreaga energie. Nu numai că biserica lui rămase deschisă zi şi noapte, ca să poată da asistenţă duhovnicească fiecărui grup de deportaţi pornit pe drumul calvarului, dar îşi vizită enoriaşii mergând din casă în casă, din familie în familie, stătu printre cei ce plângeau, îi ajută cu toate mijloacele sale băneşti, stabili o anumită disciplină înăuntrul convoaielor, trimise scrisori cerând ajutor de la toate misiunile religioase aflate pe traseul parcurs de deportaţi, ticluia cu vorbe meşteşugite scrisori cerşind mila funcţionarilor turci pe care îi vedea

binevoitori, întocmea petiţii şi certificate, încerca să obţină pentru unul sau altul o aminare, tocmea preţuri cu conducătorii de catâri turci – pe scurt, făcea tot ce se putea face în această situaţie îngrozitoare, iar atunci când nu putea să facă nimic, nici măcar să mai consoleze oamenii citindu-le despre patimile din Evanghelie, atunci se aşeza mut, alături de cei împietriţi de durere, închidea ochii „îşi încleşta mâinile împreunate şi în sufletul său striga către Cristos.

Oraşul se golea zi de zi, în timp ce şoseaua spre Maraş se umplea cu lungi coloane de oameni care nu păreau să înainteze. De la cetăţuia de sus, un privitor le-ar fi putut urmări până departe în munţi, şi nimic n-ar fi fost mai în măsură să-i trezească groaza decât liniştea târâtoare a acestor convoaie ale morţii, linişte pe care vocile guturale şi râsetele zbirilor înarmaţi nu făceau decât s-o sporească într-un mod şi mai înspăimântător. Între timp, uliţele despopulate ale Zeitunului se animau – apăreau păsările de pradă venite pe urma celor alungaţi, jefuitorii de ocazie şi hoţii de profesie, drojdia oraşului şi tâlharii de prin împrejurimi. Puneau stăpânire pe casele părăsite sau măcar le vizitau. Imediat se trecu la organizarea unui înfloritor transport de mărfuri. Apărură care cu loitre şi chervane, măgari ele povară bocăneau pe uliţe. Covoare, haine, munţi de lenjerie, divane, mobile, oglinzi erau încărcate în tihnă în căruţe

sau pe animale de povară, de parcă era vorba de o mutare perfect legală. Autorităţile nu se opuneau acestei activităţi. Ba chiar păreau că în felul acesta acordă în mod tacit o recompensă elementului autohton turc, în măsura în care alungarea armenilor se desfăşura conform dispoziţiilor. Existau şi elemente scoase parcă dintr-un basm barbar, de pildă faptul că din fiecaie ramură meşteşugărească trebuiau să rămână la „Sultani-jeh” câte şase, reprezentanţi, pentru ca activitatea care se târa de pe o zi pe alta să nu se stingă pe de-a-ntregul din lipsă de oameni. Dar cine vor fi aceşti fericiţi nu era hotărât de către autorităţi, ci însăşi comunităţii îi revenea să facă alegerea – rafinată înăsprire a pedepsei, căci asemenea alegere punea sufletele la noi încercări chinuitoare.

Sosi şi a cincea zi, iar pastorul Aram încă nu primise dispoziţia să se prezinte. Numai un mollah mahomedan, de altfel străin de oraş, venise la el să-i ceară cheile bisericii. Şi-i comunicase foarte politicos că până la rugăciunea de seară biserica protestantă va fi sfinţită ca moschee. Cu toate acestea, în Tomazian nu se stinse cu totul speranţa că orfelinatul va fi lăsat în pace. Porunci ca de acum înainte toată lumea să stea acasă, nimeni nu trebuie să se arate, nici copiii şi nici profesorii. De asemenea dădu dispoziţia ca obloanele de la ferestre să fie ţinute închise şi în timpul zilei, că

noaptea nu mai este îngăduit să se aprindă lumini şi să nu se pronunţe vreun cuvânt cu voce tare. Asupra casei atât de plină de viaţă se aşternu o atmosferă macabră plină de încordare. Dar tocmai asemenea încercări de a induce în eroare pe Dumnezeu provoacă adversităţile destinului. În ziua următoare, a şasea, unul dintre curierii caimacamului, care colindau oraşul ca nişte îngeri ai, morţii semănători de groază, aduse pastorului o citaţie: să se prezinte neîntârziat la comandamentul militar al oraşului.

Aram apăru în veşminte preoţeşti. Rugăciunile lui fuseseră ascultate. Nu se simţea umilit de nicio urmă de teamă sau de surescitare. Păşi înaintea ofiţerului superior liniştit şi cu capul sus. Din păcate, în această situaţie, era o atitudine cu desăvârşire greşită. Fiindcă respectivului bimbaşi îi plăcea când în faţa lui se frământau făpturi înecate în lacrimi. Atunci era dispus să închidă un ochi, să acorde unele concesii şi să fie un om bun. Dar siguranţa din atitudinea lui Aram înăbuşi-această-bunăvoinţă – o-bunăvoinţă-ce şi avea originea numai în contrastul dintre propria măreţie şi viermele implorând iertare:

— Sunteţi pastorul protestant Aram Tomazian, originar din Yoghonolulc lângă Alexandretta. Colonelul latră aceste cuvinte, care sunau ca un mandat de arestare, apoi se răsti la victima lui i Vei porni mâine cu ultimul transport! în direcţia

Maraş-Alep! înţeles?

— Sunt gata să pornesc!

— Nu te-am întrebat dacă eşti gata să porneşti… Soţia dumitale şi restul familiei pleacă de asemenea. Nu aveţi voie să luaţi niciun fel de bagaje pe care nu sunteţi capabili să le purtaţi singuri. În măsura posibilităţilor, veţi primi ca hrană o sută direm de pâine pe zi. Sunteţi liberi să vă procuraţi celelalte prin cumpărare. Orice părăsire a coloanei din iniţiativă proprie va fi pedepsită de comandantul transportului, iar în caz de recidivă, cu moartea. Folosirea vreunui vehicul este interzisă.

— Soţia mea aşteaptă un copil, zise Aram încet. Vestea păru să-l stârnească pe bimbaşi la replici batjocoritoare:

— La asta trebuia să te fi gândit înainte. Apoi îşi mai aruncă o dată privirea peste hârtiile lui: Având în vedere originea lor armenească, copiii orfelinatului nu sunt, bineînţeles, exceptaţi de la strămutare. Trebuie să se prezinte cu punctualitate şi în număr complet, atât ei, cât şi personalul instituţiei.

Pastorul Aram se trase puţin îndărăt:

— Îmi este îngăduit să vă întreb dacă pentru aceşti o sută de copii nevinovaţi se va lua vreo măsură de ocrotire? Printre ei sunt foarte mulţi sub zece ani, care n-au făcut încă niciodată un marş mai lung. Iar copiii au nevoie de lapte.

— Dumneata, pastore, nu trebuie să pui întrebări, strigă colonelul, ci să primeşti ordinele mele! De o săptămână te afli pe un teritoriu decretat zonă de operaţii.

Dacă la răcnetele acestuia Tomazian s-ar fi prăhuşit şi ar fi început să tremure de spaimă, probabil că bimbaşi, de la înălţimea sa plină de satisfacţie, i-ar fi aprobat caprele. Dar pastorul continuă cu calmă dârzenie.

— În cazul acesta voi lua turma de capre a instituţiei noastre, care ne va urma pe şosea, şi copiii vor primi astfel laptele trebuincios.

— Îţi vei ţine gura obraznică, pastore, şi te vei supune!

— Vă voi tiage la răspundere, efendi, pentru soarta orfelinatului, care este proprietatea inviolabilă a unor cetăţeni americani, aflaţi sub ocrotirea consulului lor.

Mai întâi bimbaşi nu ştiu ce să răspundă. Ameninţarea părea să-şi fi făcut efectul. Asemenea zei ca bimbaşi se domolesc repede când apar la orizont zei mai mari. După o pauză mai lungă şi destul de ruşinoasă pentru un colonel, izbucni:

— Ştii că pot să te strivesc ca pe un păduche? E destul să suflu o dată şi te şterg de pe suprafaţa pământului.

— N-am să vă împiedic s-o faceţi, răspunse pastorul Aram, şi era foarte sincer, deoarece îl cuprinsese dorinţa nespus de puternică de a muri.

Oricine ar fi întrebat pe Aram, Hovsannah şi Iskuhî care a fost momentul cel mai greu din timpul deportării, ar fi primit de la oricare dintre ei răspunsul:

— Clipa când transportul nostru se pregătea să se pună în mişcare.

Era clipa când nenorocirea reală se manifesta doar pe jumătate atât de intens ca o anumită senzaţie de zdrobire, de strivire, o străveche experienţă a spaimelor aflate în sânge, care poate că-şi amintea de vremurile primitive de dinaintea trecerii la viaţa sedentară şi a adoptării unor legi. O masă de o mie de oameni, adunată într-un mod infam şi mizerabil, avea acum nu numai senzaţia de a fi pierdut tot ce posedase şi de a-şi primejdui din ce în ce mai mult viaţa, dar în calitatea ei de colectivitate, de entitate naţională se simţea de-jpoşpdată de fructele milenarei năzuinţe către progres şi de milenarul ei partimoniu cultural. Cele două femei şi pastorul Aram erau şi ei cuprinşi de această profundă melancolie, generală şi incomensurabilă.

Era o zi mohorâtă, cu nori atârnând foarte jos, o zi în care munţii din Zeitun îşi ascundeau piscurile familiare; mult mai favorabilă pentru marş decât vremea însorită. Şi totuşi, acesta posomorâre exterioară a zilei părea să încovoaie spinările celor surghiuniţi mai adânc decât poverile ce le fusese îngăduit să le poarte cu ei.

Primul pas a fost ceva foarte important, ceva sfânt şi înspăimântător ce înfiora toate sufletele. Familiile se înghesuiau cât mai aproape una de alta. Nu se auzea nicio vorbă, nici măcar scâncetul vreunui copil. Totuşi, după ce se scurse vreo jumătate de oră şi convoiul lăsă în urma lui ultima casă de la periferia oraşului, situaţia se îmbunătăţi. Spiritul copilăresc primitiv al oamenilor, superficialitatea înduioşătoare, gata să uite, ieşi la iveală, prevalând pentru o vreme asupra tuturor celorlalte. După cum la prima geană a zorilor se trezeşte mai întâi un singur ciripit modest, pentru ca peste o clipă să izbucnească întregul cor, tot aşa deasupra convoiului în mişcare se întinse curând împletitura deasă a vocilor ascuţite ale copiilor. Îndemnuri la linişte ale mamelor. Bărbaţii îşi strigau şi ei ba una, ba alta. Pe ici şi pe colo se auzea chiar câte un râs înfundat. Multe femei şi oameni mai în vârstă erau călare pe măgari, care în acelaşi timp fuseseră încărcaţi cu aşternuri, pături şi saci. Ofiţerul care-i însoţea tolera această situaţie. Părea dispus să atenueze pe răspundere proprie severitatea ordinelor primite spre executare. Aram procurase şi el un măgar de călărie, pentru soţia lui. Dar cea mai mare parte a timpului, Hovsannah mergea pe lângă el, deoarece se temea că i-ar putea dăuna călăritul. Deşi ar fi fost mai înţelept să fie aşezaţi în faţă, copiii orfelinatului

constituiau ariergarda transportului. În spatele lor nu se mai afla decât turma de capre, pe care pastorul, fără să ţină seamă de acea discuţie, pusese să fie minată în urma convoiului. La început, copiii luară totul ca pe o schimbare plăcută, ca pe o adevărată aven – tură. Iskuhi, care mergea pe lângă ei, stimula această bună dispoziţie pe cât îi stătea în putinţă. Nimic din înfăţişarea ei nu trăda emoţiile şi nopţile nedormite. Pe faţă i se citea bucuria clipei şi pofta de viaţă. Oricât de gingaşă şi de plăpândă ar fi părut la înfăţişare, atotputernica forţă de adaptare a tinereţii biruise totul. Ba chiar încercă să pornească printre copii un cântec.

HI

Era un cântec frumos din Yoghonoluk. Oamenii de acolo îl cântau în timp ce munceau, în vii şi în livezile de pomi. Iskuhi îl introdusese la şcoala din Zeitun:

„Zilele crunte lua-vor sfârşit la zilele iernii, ce vin şi se duc. Durerile omului nu stăruie mult, la muşterii-n bazar, ce vin şi se duc”.

Dar Aram Tomazian veni de îndată în goană şi interzise eintatul. Tânărul pastor parcurgea de două şi de trei ori drumul pe care-l făceau ceilalţi. Apărea când printre grupurile cele mai din faţă, apoi iarăşi printre cei de la coadă, mereu cu fructul acela mare de tigvă uscată atârnat de umăr, din care oferea în stânga şi în dreapta câte

o înghiţitură de raki. Şi el răspândea voie bună, glumea, aplana conflicte izvorâte din divergenţe de păreri şi încerca să găsească şi în situaţia actuală o formă de viaţă în care să-i revină fiecăruia câte ceva de făcut. Dintre meşteşugari, de pildă, cizmarii aveau datoria ca în timpul popasurilor să repare la repezeală încălţămintea stricată. Deşi se aflau doar puţini protestanţi în convoi, Tomazian era singurul preot. Lucru firesc, deoarece toţi preoţii gregorieni şi catolici plecaseră încă din primele două zile ale deportării. Drept urmare, pastorul avea datoria să îngrijească de toate sufletele. Urmărea o tactică proprie pentru a menţine treze forţele celor izgoniţi. De neîndurat se dovedeşte numai ceea ce este lipsit de ţinută, ştia asta din proprie experienţă. De aceea repeta mereu acelaşi lucru, cu tonul unei convingeri dintre cele maioptimiste:

— Mâine seară sosim la Maraş. Atunci se vor schimba toate. Probabil că vom fi adăpostiţi acolo mai multă vreme, până soseşte ordinul că ne putem întoarce acasă. Şi ne vom întoarce, nu mai încape nicio îndoială. Guvernul din Stambul nu poate fi de acord cu ceea ce se petrece aici. La urma urmei, avem deputaţi şi reprezentanţi de-ai noştri. În afară de asta, consulii vor stârni mare tărăboi. În două sau trei săptămâni, probabil că totul va fi iar ca înainte. Dar cel mai important lucru este să-mi faceţi bucuria de a ajunge

sănătoşi la Maraş şi să rămâneţi zdraveni şi vioi.

Asemenea cuvântări aduceau uşurare chiar şi acelora care fie că erau pesimişti de felul lor, fie că erau prea inteligenţi ca să creadă în nevinovăţia guvernului central. Feţe posomorâte se înseninară. Dar nu numai imaginea favorabilă a viitorului făcea minuni, ci şi ţinta, perspectiva precisă, bine conturată: mâine vom fi la Maraş. La popasul cel mare, tânărul ofiţer care comanda trupa turcească de însoţire a convoiului se dovedi un om foarte de treabă. După ce soldaţii sfârşiră cu gătitul, puse la dispoziţia pastorului, din proprie iniţiativă, bucătăria de campanie a trupei. În felul acesta, pentru cei bolnavi şi slăbiţi se putu pregăti o mâncare caldă. Deoarece chiar a doua zi urmau să sosească într-un oraş mare, nici cei în putere nu-şi cruţară proviziile. Aşa se face că în orele următoare marşul se desfăşură cu multă uşurinţă şi încredere. Iar seara, când se orândui tabăra de noapte în plin câmp şi oamenii se întinseră pe pături indiferenţi din pricina epuizării fizice, pastorul mulţumi din suflet Domnului pentru faptul că prima zi trecuse destul de bine. Nu departe de tabără se afla un sat mare numit Tutlissek. Noaptea veniră din sat câţiva yailadji, locuitori de la munte, ca să facă o vizită străjilor turceşti. Bărbaţii şezură plini de demnitate unii lângă alţii, fumară ceremonios şi păreau să ducă o conversaţie foarte serioasă. Către dimineaţă, când

cei din Zeitun voiră să vadă de măgari şi de capre ca să le adape, animalele dispăruseră.

A fost preludiul unei zile grele. Încă din al doilea ceas de marş, se produse un caz de moarte. Un bătrân se prăbuşi pe neaşteptate. Convoiul se opri. Ofiţerul cel tânăr, altfel atât de prietenos, veni în goana calului şi strigă cu mânie:

— Înainte!

Câţiva încercară să-l ridice pe bătrân şi să-l târască n-ai departe. Dar curând trebuiră să-l lase iar jos. Un aptieh îi izbi cu piciorul:

— Ridică-te, ridică-te, pungaşule!

Dar când bătrânul rămase întins, cu gura deschisă şi cehii daţi peste cap, saptiehul împinse cadavrul în şanţul de la marginea drumului. Ofiţerul striga cu înverşunare:

— Nu vă opriţi! E interzis! Luaţi-o din loc! Luaţi-o din loc!

Nici prin rugămintea emoţionată a lui Aram şi nici prin ţipetele tânguitoare ale familiei nu reuşiră să obţină nici permisiunea de a-l lua cu ei pe cel decedat şi nici de a-i face o înmormântare cât de sumară. Au trebuit să se mulţumească să ridice puţin capul mortului şi să-i pună câte o piatră mare într-o parte şi în cealaltă. Să i se încrucişeze braţele pe piept n-a mai fost timp, fiindcă saptiehii, începând deodată să înjure, se năpustiră asupra rândurilor şovăitoare, lovind orbeşte cu bastoane şi cravaşe. Convoiul intră în

panică, un fel de fugă dezordonată, care se potoli abia după ce mortul rămăsese în urmă, departe, şi păsările de pradă din Taurus începură a se roti mai aproape.

Abia se potolise spaima în legătură cu această primă victimă, când o yayli, o trăsură grosolană cu doi cai, ajunse din urmă convoiul. Deportaţii fură înghesuiţi către marginea drumului îngust, împinşi în câmpul mlăştinos. În trăsură şedea un domn voluminos cam de douăzeci şi cinci de ani, cu multe inele pe degete. Fără să coboare din trăsură, întinse neglijent comandantului o hârtie pe care o ţinea cu mâna lui împodobită. Avea dreptul, după cum reieşea din actul purtând cuvenitele parafe ale instituţiilor de stat, să-şi aleagă una sau mai multe armence pentru treburile gospodăriei sale. Şi fiindcă trăsura oprise pe şosea tocmai în mijlocul orfanilor, ochii lui prietenoşi şi obosiţi căzură asupra lui Iskuhi. Arătă cu bastonul spre ea şi-i făcu semn zâmbind. Trebuie spus că impunătorul domn nu se socotea câtuşi de puţin un răpitor de femei, ci un salvator al femeilor, fapt firesc din moment ce era gata să smulgă una dintre aceste făpturi nenorocite sorţii murdare ce-i era hărăzită şi s-o primească la el, într-o familie exemplară şi într-o casă înstărită de la oraş. Cu atât mai mare i-a fost mirarea când fata cea frumoasă, în loc să se arunce fericită în braţele lui, fugi de lângă el strigând cât o ţinea

gura numele „Aram”. Trăsura se luă după ea. Poate că niciunul dintre motivele invocate de pastor pentru a-şi apăra sora n-ar fi folosit la nimic. Faptul că aduse ca argument educaţia ei europeană a fost o greşeală săvârşită în deznădejdea lui, căci aflând aceasta, dorinţele binevoitorului domn aflat în nevoie nu s-au răcit câtuşi de puţin, dimpotrivă, au fost şi mai mult aţâţate. Numai intervenţia tăioasă a tânărului ofiţer puse capăt târguielii. Acesta rupse fără prea multă vorbă hârtia zelosului achizitor de mirese, anunţându-l că el, în calitate de comandant care poartă răspunderea, este singurul în măsură să decidă asupra destinului celor strămutaţi. Că dacă efendi nu se depărtează în cea mai mare viteză, îl va aresta pe loc, împreună cu yayli a lui cu tot. Ca să dea mai multă autoritate vorbelor sale, lovi cu cravaşa crupa calului din stânga. Supărat, grăsunul împiedicat să-şi ducă la bun sfârşit fapta lui bună părăsi în trap susţinut locul cu pricina. Iskuhi îşi reveni repede de pe urma acestei întâmplări. După o vreme i se păru că toată povestea asta n-a fost decât un caraghioslâc lipsit de importanţă, care nici măcar n-avea vreo legătură cu ea, astfel că izbucnea în râs ori de câte ori îşi amintea de amănuntele ei hazlii. Dar soarta a vrut ca foarte curând să-i dispară râsul de pe buze. A început după-amiază, odată cu suferinţele copiilor. Ciudat a fost că cei mici nu

deveniră încetul cu încetul conştienţi de picioarele lor rănite, ci pe neaşteptate şi cu toţii deodată. Şi, brusc, se porniră plânsete, gemete, scâncete care sfâşiau inima femeilor. Dar exista un singur punct în care tânărul ofiţer cu inima bună nu ştia de glumă: în afară de popasurile necesare, nu erau permise niciun fel de opriri sau întârzieri. Primise ordinul să sosească la Maraş, împreună cu transportul, în primele ore ale serii. În timp ce toate celelalte le făcea adesea după cum credea el de cuviinţă şi împotriva dispoziţiilor, tocmai acest ordin voia să-l îndeplinească punctual. Era o ambiţie de-a lui, pe care şi-o vârâse în cap. Aşadar, nici vorbă nu putea fi de un popas în timpul căruia picioarele i-ănite să poată fi oblojite cu ulei şi alte calmante.

— Asta nu ajută! înainte de orice trebuie să ajungem la Maraş, acolo vă puteţi îngriji! Daţi-i drumul!

Nu era nimic de făcut şi o parte a copiilor au trebuit să fie purtaţi în braţe. Cu acest prilej se distinse şi Iskuhi cea firavă, fapt care se întâmplă foarte scurt timp înainte ca ea însăşi să devină victima unei grele nenorociri.

Fratele ei o avertizase de mai multe ori să nu mai rămână mereu la coada convoiului, anume în spatele grupului care încheia coloana, grup cuprinzând copiii orfelinatului. Aici, la foarte mică distanţă de soldaţii care însoţeau duşmănoşi

convoiul şi de tot felul ele indivizi dezgustători care apăreau în goană de prin sate, atraşi de curiozitate, era fără îndoială cel mai îngrozitor loc din coloană. Iskuhi însă refuză să-l asculte, deoarece socotea supravegherea copiilor ca pe o datorie a ei, cu atât mai mult cu cât aceştia deveneau mai obosiţi şi mai sleiţi de puteri cu fiecare sfert de oră care trecea. Ceilalţi învăţători ai orfelinatului se îndepărtau adesea şi atunci domnişoara Tomazian rămânea singură, folosind în fel şi chip talentul ea să-i facă să înainteze pe copiii transformaţi într-o ceată plângăreaţă. Din pricină că se împiedicau mereu mai jalnic, coloana se rupse acum des, formându-se un gol destul de mare între ultimele rânduri şi grosul ei. Într-un asemenea moment, Iskuhi simţi deodată că cineva o apucă pe la spate. Scoase un strigăt brusc şi încercă să se smulgă. Deasupra ei se ridică un obraz înspăimântător, uriaş, cu smocuri de barbă, gâfâind, cu ochii bulbucaţi, urât mirositor, animalic. Ea mai strigă o dată ascuţit şi apoi se luptă mută cu bărbatul a cărui salivă picura peste

Iskuhi, ale cărui labe negricioase îi rupeau rochia pentru a-şi înfige ghearele în sânii goi ai fetei. Iskuhi simţea că-şi pierde puterile. Obrazul de deasupra ei crescu cât un munte uriaş populat de o lume diabolică şi schimbându-şi mereu înfăţişarea. Sub respiraţia respingătoare, fata se prăbuşi.

Iskuhi a avut norocul că, în urma ţipetelor înnebunite ale copiilor, ofiţerul sosi în goana calului. Labele negricioase o aruncară la pământ. Individul încercă să fugă, dar nu reuşi înainte de a primi o lovitură peste ceafă cu latul sabiei.

Fata se ridică fără să poată plânge. La început crezu doar că braţul stâng devenise insensibil din cauza efortului depus în luptă. „Parcă ar fi amorţit”, se gândi. Dar pe neaşteptate durerea cumplită o săgeta cu ace înroşite în foc. Incapabilă să scoată o vorbă din pricina durerii, nu-i putu explica nimic fratelui ei. Hovsannah şi Aram o ajutară să continue drumul. Niciun sunet nu-i ieşea din gură. Totul din ea era în nesimţire, în afară de picioare, care făceau paşi mici şi repezi. Cum a izbutit să ajungă atunci la Maraş, rămâne un mister pentru Iskuhi. Când oraşul a apărut la orizont, deznădăjduitul Tomazian s-a apropiat de ofiţer şi a îndrăznit să-l întrebe cât timp li se va îngădui strămutaţilor să rămână la Maraş. A primit răspunsul sincer că aceasta depinde numai de mutessarif, dar, fără îndoială, vor fi câteva zile, deoarece cea mai mare parte a transporturilor precedente se află încă în oraş. Probabil că vor avea loc noi repartizări ale convoaielor. Aram îşi ridică mâinile într-un gest de implorare:

— Vedeţi în ce stare se află sora mea şi soţia mea. Vă adresez rugămintea să ne îngăduiţi ca în seara aceasta să ne putem duce la misiunea

americană.

Tânărul şovăi multă vreme. Până la urmă, mila pe care o simţea pentru sărmana Iskuhi a fost mai tare decât reticenţele legate de obligaţiile de serviciu. În şa, scrise un bilet de voie pentru pastorul Aram şi cele două femei:

— N-am dreptul să vă las liberi. Dacă sunteţi prinşi voi fi tras la răspundere. Aveţi ordinul să vă prezentaţi zilnic la mine, în tabăra unde va fi cazat convoiul.

Părinţii misiunii îi primiră pe cei trei protejaţi şi elevi ai lor cu dragoste plină de mâhnire. Îşi închinaseră viaţa creştinătăţii armene. Şi iată că din cer căzuse acest trăsnet, care nu putea fi decât un palid semn prevestitor al marii nimiciri. Imediat fu chemat un medic, din păcate unul foarte tânăr şi lipsit de experienţă, care suci şi răsuci braţul fetei. Din pricina chinurilor înfiorătoare ale acestui examen medical şi a celor îndurate pe drum, Iskuhi îşi pierdu, de astă dată, pentru câteva minute, cunoştinţa. Medicul declară că nu crede ca vreun os să fie fracturat, dar braţul este scrântit şi contorsionat într-un fel ciudat. Răul este localizat la umăr. Îi făcu un pansament gros şi solid, şi-i administra un calmant împotriva durerilor. După aceea spuse că ar fi, bineînţeles, recomandabil ca braţul să stea vreme de cel puţin trei săptămâni într-o totală imobilizare. În noaptea aceea, Iskuhi nu dormi nici măcar o clipă. În

camera care le fusese hărăzită, Hovsannah căzuse imediat într-un somn adânc, asemănător leşinului. Numai Aram Tomazian şedea la masa părinţilor misionari sfătuindu-se cu ei despre ce se putea face. Părerile înclinau unanim într-o anume direcţie. Reverendul E.C. Woodley, rectorul, expuse hotărârea luată:

— Orice s-ar întâmpla, nu-ţi este îngăduit să mergi mai departe cu deportaţii. Fiindcă Hovsannah şi Iskuhi ar pieri încă înainte să ajungeţi la Alep. În afară de asta, tu nici nu eşti originar din Zeitun, ci noi te-am trimis acolo.

Pastorul Aram se văzu în faţa celei mai grele probleme de conştiinţă din viaţa lui.

— Cum aş putea să-mi părăsesc comunitatea tocmai acum, când se află în nevoie mai mare ca oricând?

Îl întrebară câţi membri ai comunităţii protestante se află în convoi. El trebui să admită că, în afară de o i43

parte extrem de redusă, toţi aparţin bisericii vechi armeneşti sau bisericii unite. Dar această situaţie nu-l liniştea câtuşi de puţin:

— În asemenea condiţii nu-mi este îngăduit să ţin seama de fleacuri. Sunt singurul păstor de suflete pe care îl au.

E.C. Woodley îl linişti:

— Vom trimite un altul cu ei. Voi însă vă întoarceţi în satul natal. Acolo vei aştepta până te

vom chema să preiei o misiune nouă.

— Şi ce se va întâmpla cu copiii? gemu Aram Tomazian.

— Pe copii nu poţi să-i ajuţi, dacă mergi şi tu cu ei la moarte. Orfelinatul din Zeitun e instituţia noastră. Ţi-ai făcut din plin datoria însoţindu-i pe orfani până la Maraş. Lasă restul în seama noastră. Nu mai ai nimic de-a face cu această treabă.

Vocea chinuită a lui Aram nu putea fi redusă la tăcere:

— Oare nu sunt dator să fac mai mult decât îmi cere datoria?

Bătrânul E.C. Woodley se arătă nerăbdător, deşi în sufletul lui se bucura de Aram:

— Doar nu-ţi trece prin minte, Aram Tomazian, că vom sta cu braţele încrucişate lăsând baltă chestiunea cu orfelinatul nostru. În legătură cu ceea ce se va întâmpla cu copiii, suntem încă departe de a ne fi spus ultimul cuvânt. Tu însă ne stai în drum, fiul meu. Ca pastor la Zeitun, eşti compromis. Ai înţeles? Bine! Şi acestea fiind zise, te eliberez în mod solemn din slujba ta de director al orfelinatului.

Aram simţi că, dacă s-ar mai ţine tare pe poziţie doar câteva minute, Woodley nu s-ar mai opune hotărârii izvorâte din conştiinţa lui, ci l-ar binecuvânta pentru creştinescul său spirit de sacrificiu. Dar în ciuda acestui sentiment limpede,

nu mai spuse nimic şi se plecă în faţa argumentelor părintelui misionar. Credea că o face pentru Hovsannah şi Iskuhi. Şi totuşi, de câte ori se trezea din somnul lui neliniştit şi populat de numeroase imagini, era cuprins de conştiinţa unei grele înfrângeri, a unui sacrilegiu faţă de misiunea sa preoţească, şi de ruşine faţă de propria-i slăbiciune.

În dimineaţa următoare, reverendul Woodley, însoţit de agentul consular american, se duse la mutessarif şi obţinu pentru soţii Tomazian, ca şi pentru Iskuhi, un certificat de călătorie până la Yoghonoluk. Acesta era, ce-i drept, valabil doar paisprezece zile, în decursul cărora cei ce se deplasau erau obligaţi să ajungă la ţinta călătoriei lor. Prin urmare, în ciuda faptului că Iskuhi era rănită, erau obligaţi să pornească la drum cel mult peste trei zile. Ar fi putut alege drumul mai scurt, prin Bagtşe, care era staţia cea mai apropiată a căii ferate anatolice. Au fost insistent sfătuiţi să n-o facă. Linia de-a lungul Munţilor Taurus era supraaglomerată cu trenuri militare pentru Armata a patra a lui Djemal Paşa. Iar în zilele acelea prudenţa recomanda evitarea oricărei întâlniri inutile cu militarii, mai ales când călătoreşti împreună cu femei. Deoarece pastorul lăsase în seama părinţilor misionari libertatea de a alege, se supuse lor şi în ceea ce priveşte ruta. În locul scurtei călătorii cu trenul, în faţa lor se afla

un drum lung şi dificil, de multe zile. Mai întâi prin regiunea muntoasă la A intab şi apoi pe şoseaua şerpuită şi prost întreţinută ce străbate trecătorile Munţilor Taurus până în câmpie, la Alep. Părinţii misionari îi puseră pastorului la dispoziţie o trăsură încăpătoare cu doi cai şi, în afară de asta, un cal de rezervă, care putea fi folosit şi la călărie. În acelaşi timp, telegrafiară la A intab reprezentantului lor, ca acolo să-i aştepte cai odihniţi.

Călătorii noştri n-apucaseră încă să iasă din mahaun gâfâit şi de ţipete stăruitoare. Orfana Sato şi rindaşul Kevork alergau în spatele lor tânguindu-se. Din fericire, era foarte devreme şi pe şosea nu se afla încă nimeni care să fie martor la această scenă. Oricât de neplăcută ar fi putut deveni situaţia, pastorului nu-i rămase altceva de făcut decât să-i primească printre ai săi pe cei doi nepoftiţi. Amândoi erau cazuri anormale. Micuţa Sato, o fată uscăţivă, era foarte greu de educat şi constituise o problemă pentru personalul orfelinatului din Zeitun. Din trei în trei luni, Sato era pradă unor accese de vagabondaj. Atunci dispărea şi lipsea mai multe zile, pentru ca apoi să se întoarcă spăsită, într-o stare aproape animalică, îngălată şi plină de păduchi. Cât timp ţineau aceste accese nu se putea face nimic cu ea. Pierdea capacitatea de a vorbi coerent şi toate celelalte deprinderi dobândite cu atâta trudă prin

educaţie. Nu era de vreun folos nici să fie închisă în cameră. Găsea mijlocul să evadeze, să treacă prin ziduri ca o fantomă. Iar dacă nu reuşea să fugă, Sato se transforma într-un diavol şi semăna teroare în tot orfelinatul, dând dovadă de o imaginaţie de-a dreptul genială în a născoci tot felul de răutăţi din simpla plăcere de-a face rău. Numai influenţa exercitată de Iskuhi reuşise să domolească aceste izbucniri, ba poate chiar le înlăturase cu totul, şi anume nu prin procedee pedagogice ieşite din comun. De altfel, Iskuhi avea foarte puţine noţiuni de pedagogie. Adevărul este că micuţa Sato începuse să nutrească o dragoste de-a dreptul mistuitoare pentru Iskuhi. Această iubire pricinuia în creierul bolnăvicios al fetiţei grave accese de gelozie, ba chiar părea să fie destul de puternică să dea naştere celui mai primejdios dintre simţăminte, dispreţul de sine. Cu şorţul ei larg fluturând, Sato se apropia ţipând cu disperare:

— Kiitşiik hanum! Domnişoară! Te rog n-o lăsa singură pe Sato!

Această făptură cu oase subţiri, un fleac de pui de om, cerşea cu cehii măriţi de groaza morţii şi în acelaşi timp obraznici, pătrunşi de o forţă plină de hotărâre, căreia nu i te puteai sustrage. Iskuhi, ba chiar şi Hovsannah, nu-şi putuseră niciodată stăpâni repulsia faţă de această Sato – uneori le provoca chiar un fel de înfiorare de

groază. Chiar când era spălată şi îmbrăcată cu îngrijire, le dădea celor două femei o senzaţie fizică de scârbă. Acum însă privit de incomodă ar fi fost creşterea numărului pasagerilor, fata trebuia aşezată pe bancheta din spate a trăsurii. Kevork, rândaşul, luă loc

Lângă vizitiu. Kevork era originar din Adana. Pe vremea când era încă foarte tânăr, primise – cu prilejul unuia dintre numeroasele „incidente” desfăşurate acolo – o lovitură cu patul armei în cap, şi de atunci rămăsese un fel de cretin blând. Nu putea să vorbească fără să se bâlbile. Şi, asemenea micuţei Sato cu accesele ei de vagabondaj, când era cuprins de mania dansului, nu putea fi oprit cu niciun chip. Această manie solemnă, din pricina căreia fusese poreclit „dansatorul”, era o obsesie ce se manifesta nezgomotos şi inofensiv – ea nu se ivea decât rar, mai ales când ceva îl impresiona din cale-afară. Altfel, Kevork îşi vedea conştiincios de slujbă – îngrijea să fie foc în sobe, căra apă, tăia lemne, plivea grădina – şi îndeplinea cu un zel tăcut munca a doi oameni. „Câţi copii valoroşi şi oameni în toată firea ar fi putut să fie salvaţi, îi trecu prin minte lui Aram, iar Dumnezeu îmi trimite o mică haimana şi un idiot”. Pastorului i se părea că în acest fapt se afla un răspuns semnificativ la atitudinea lui ostentativă şi de neîmplinire a datoriei faţă de izgoniţii din Zeitun. Între timp,

Sato fusese cuprinsă de o veselie neţărmurită şi fără rost. Cu genunchii ei ascuţiţi se înghesuia în Iskuhi, râdea şi chicotea fără încetare, de parcă deportarea ar fi fost cel mai minunat lucru din lume, un adevărat dar sărbătoresc. Poate că nu călătorise încă niciodată cu o trăsură. Mâna slabă, cu unghii late şi urâte, şi-o ţinea atârnată în afară, ca peste marginea unei bărci, agitând-o încântată în valurile răcoroase ale curentului de aer. Dar toate aceste manifestări ale bucuriei de a trăi nu făceau decât să trezească nemulţumirea şi mânia celorlalţi călători. Iskuhi îi împinse genunchii la o parte. Pastorul, care călărea lângă trăsură, o ameninţă pe Sato că, dacă nu va sta cuminte, o va arunca fără doar şi poate din trăsură sau în cazul cel mai bun îi va lega mâinile.

Călătoria obositoare până la Aintab – au fost nevoiţi să înnopteze de două ori în nişte hanuri mizerabile de sat – se desfăşură fără incidente. La A intab se odihniră trei zile. Drept urmare a telegramei lui E.G.

Woodley, comunitatea armenească pregătise din vreme cai odihniţi. Din ziua precedentă, de când în oraş sosise primul convoi de la Zeitun şi-i văzuseră pe nenorociţi cu propriii lor ochi, armenii din A intab îşi aşteptau cu deznădejde propriul sfârşit. Aproape că nici nu mai ieşeau din case. Circulau zvonuri înfiorătoare. Se spunea că guvernul va proceda cu A intab într-un mod mai

rapid şi mai radical: cartierul armenesc va fi pur şi simplu incendiat, iar locuitorii împuşcaţi. Cu toate acestea, comunitatea se întrecu în dovezi de simpatie faţă de pastor şi de femeile care îl însoţeau. Dădeau impresia că prin salvarea acestor victime nădăjduiau să-şi obţină propria salvare. Aram Tomazian încercă s-o plaseze pe Sato într-o familie din oraş. Dar ea se agăţă cu asemenea deznădejde de Iskuhi, că până la urmă pastorul o lăsă să-şi reia locul pe bancheta din spate a trăsurii, poate ca un fel de ispăşire a propriului său păcat.

Chiar şi până la Alep totul se desfăşură în condiţii bune, deşi trebuiră să piardă patru zile strecurându-se prin trecătorile şerpuite ale Munţilor Taurus, întâmpi-nară mari dificultăţi cu schimbarea cailor la opriri şi trebuiră să petreacă două nopţi în nişte hambare goale, în schimb, marele oraş, cu bazarul lui imens, străzile pavate, numeroasele palate adăpostind autorităţi civile şi militare, parcurile frumoase, minunatele clădiri ale misiunilor străine, hotelurile şi hanurile, avu un efect reconfortant asupra călătorilor noştri epuizaţi sufleteşte şi trupeşte. În ciuda controlului sever efectuat de sap-tiehi la bariera oraşului – după câteva minute, în care emoţia făcuse să le bată inimile mai repede, reuşiră să-i strecoare pe Sato şi pe Kevork în calitate de servitori – peisajul citadin, cu mulţimea de trecători cir-culând

indiferenţi pe străzi, dădu iluzia libertăţii acestor oameni lipsiţi de libertate. Felul în care au fost însă primiţi de misionarii şi reprezentanţii comunităţii s-a deosebit întru totul de cel de la Maraş şi A intab. Misionarii de aici erau atât de copleşiţi de treburi, obligaţii, greutăţi, şi atât de preocupaţi de formalităţile birocratice, încât Aram nu vru să apeleze la ajutorul lor. Ceru doar două odăi modeste pentru el şi familia lui. ÎNE de altă parte, comunitatea armenească era nespus de bogată şi în consecinţă mai puţin caritabilă şi mai temătoare decât oamenii modeşti din Aântab. Fiindcă grija faţă de propria lor soartă era sporită de faptul că aveau mai mult de pierdut decât ceilalţi. În afară de asta, mai intervenea ceva: când pastorul începu să vorbească de Zeitun, observă imediat că numele localităţii blestemate trezea un fel de reţinere timorată la fraţii săi din marele oraş. Era limpede că, faţă de autorităţi, nu voiau să aibă nimic de-a face cu cei ce fuseseră declaraţi oficial drept agitatori înrăiţi. Prezenţa pastorului din Zeitun în birourile administraţiei lor putea să le creeze neplăceri. Pentru propria lor salvare, lucrul cel mai important era să dovedească acum, fără putinţă de tăgadă, o credinţă de-a dreptul fanatică faţă de stat şi să nu întreţină niciun fel de relaţii cu persoane suspecte. Îi oferiră pastorului un ajutor bănesc, îi arătară că, în afară de asta, nu pot face nimic

pentru el. Pastorul mulţumi şi refuză.

Timpul rezervat odihnei trecu repede şi Tomazian se văzu silit să închirieze chiar el o trăsură, o yayli de felul celor ce se găseau în număr mare în locurile de staţionare din oraş. La început, proprietarul trăsurii respinse eventualitatea unei asemenea călătorii legale de mari dificultăţi. Adică un drum pe coasta mării, mai departe de Antiohia. Îngrozit de asemenea propunere nebunească, îşi duse mâna la fes. Pe urmă însă după numeroase proteste însoţite de Inşallah şi Allah billir, preţul călătoriei fu stabilit totuşi, iar omul ceru să i se plătească înainte două treimi din suma tocmită şi, de altfel, primi banii, tundră pastorul ştia că toţi ceilalţi birjari s-ar fi purtat la fel. Aram alese şoseaua spre Alexandretta, în ciuda ocolului în arc mare pe care-l făcea. Nădăjduia ca, după o zi şi jumătate de drum în ritm susţinut, să ajungă la locul unde se bifurca şoseaua spre Antiohia, iar de acolo să nu zăbovească mai mult de douăzeci şi patru de ore până acasă.

Dar culmile mizeriei lor, călătorii urmau să le-a abia în următoarele cincizeci de ore cât le-a trebuit ca să ajungă până la Yoghonoluk. A fost o adevărată minune dumnezeiască faptul că nu s-a întâmplat o nenorocire cu Hovsannah şi că Iskuhi nu s-a prăbuşit pe drum. Pastorul făcu greşeala că, în loc să rămână pe şoseaua principală, coti

mult prea curând pe un drum de căruţe în direcţia sud. Drumul acesta dispărea pur şi simplu după câteva mile. Şi iată că începură nesfârşitele dibuiri şi rătăciri. Pe aceste poteci năpădite de mărăcini, Kevork se dovedi înzestrat cu o forţă fizică într-adevăr inepuizabilă. Cu rândul purtă femeile în spinare, pe porţiuni mari ale drumului. (Bagajele fuseseră curând părăsite.) Pastorul păşea greoi în frunte, concentrându-şi întreaga atenţie să păstreze direcţia care-i era indicată de norii plutind deasupra culmilor depărtate ale lanţurilor muntoase de coastă. Mereu se ivea câte un drum de căruţă, pe care puteau să-l urmeze o vreme, trecând peste pâraie pe scânduri putrezite de umezeală. Când şi când, pe câte o porţiune mai lungă de drum, putură să folosească un kangni, un car cu boi. Din fericire, nu trecură prin niciun fel de intim-plări neplăcute pricinuite de oameni. Puţinii musulmani pe care i-au întâlnit, ţărani, se arătară prietenoşi, îi îmbiară cu apă de băut şi brânză. Dar chiar dacă li s-ar fi întâmplat o nenorocire, nu s-ar fi apărat. Insensibili la durerile pricinuite de mădularele lor frânte de oboseală, de picioarele lor sângerate, înaintau clătinându-se buimăciţi, şi parcă un nor anesteziant se aşternuse asupra lor în genunea fără fund a totalei epuizări fizice. Chiar şi dârzul Aram îşi târa paşii cuprins de un fel de ameţeală, pierdut într-o lume de imagini ce se succedau clătinate. Uneori râdea

scurt, fără niciun motiv. Sato dovedea o rezistenţă ieşită din comun în faţa suferinţei. Tropăia în urma lui Iskuhi pe picioarele rănite şi învineţite din pricina marşului epuizant, de parcă accesele de vagabondaj ar fi obişnuit-o cu asemenea situaţii.

Când Gabriel Bagradian zări grupul de izgoniţi şezând pe treptele bisericii, aceştia erau încă în acea stare de epuizare aproape inconştientă. Dar fiindcă erau tineri, fiindcă îi izbi pe neaşteptate conştiinţa faptului că erau salvaţi, fiindcă în faţa ochilor pluteau feţe familiare, a tatălui, a preotului, a medicului, fiindcă auzeau vorbe rostite cu glas tremurat, fiindcă erau înconjuraţi de căldura de acasă, îşi reveniră repede, şi fără nicio perioadă de trecere, epuizarea de-a dreptul inumană cedă locul unei vioiciuni pline de însufleţire.

Pastorul Tomazian repeta mereu şi mereu:

— Să nu vă gândiţi la masacrele din vremurile mai vechi! Ceea ce se întâmpla acum este mult mai rău, mult mai trist, mult mai crud decât toate masacrele, şi înainte de orice se desfăşoară mult mai lent. Şi ziua şi noaptea mă obsedează… îşi cuprinse tâmplele în mâini: Nu pot scăpa de imaginea asta… îi am tot timpul pe copii în faţa ochilor… De-ar reuşi Woodley să-i salveze!

Doctorul Altouni, tăcut, îi dădea îngrijiri lui Iskuhi. În acelaşi timp, bărbaţii îi puneau întrebări

lui Aram. Ceea ce voiau să afle era cât se poate de firesc:

— Se vor mulţumi cu Zeitun?

— Nu cumva comunitatea din A intab se şi află, la ora asta, pe drum?

— Ce spuneau cei din Alep?

— Din celelalte vilaieturi au sosit veşti?

— Dar noi?

Medicul, care desfăcuse pansamentul şi acum spăla cu apă caldă braţul roşu-vânăt al tinerei Iskuhi, râse cu glas spart:

— Unde să ne mai deporteze? Musa DagK este el însuşi un loc de deportare.

Dinspre piaţă răzbătea până aici zgomotul mulţimii. Ter Haigasun puse capăt avalanşei de întrebări care se încrucişau. Cu ochii lui sfioşi şi în acelaşi timp atât de energici se întoarse către Bagradian:

— Fii atât de bun, Gabriel Bagradian, şi spune-le oamenilor de afară câteva cuvinte liniştitoare, e timpul să se întoarcă la casele lor.

De ce îi adresase Ter Haigasun această rugăminte tocmai lui Gabriel, parizianului, care nu avea nimic comun cu aceşti săteni? Ar fi fost treaba muhtarului Kebussian să vorbească oamenilor săi. Sau nu cumva în spatele acestei rugăminţi a preotului se ascundea o anume intenţie? Gabriel Bagradian simţi un fior de teamă şi tăcu descumpănit. Dădu totuşi urmare

rugăminţii lui Ter Haigasun, clar îl luă cu el pe Stephan, apucându-l de mână. Limba armeană era, ce-i drept, limba lui maternă, cu toate acestea, în prima clipă, deoarece urma să vorbească acum în faţa unei mulţimi – între timp se adunară cam vreo cinci sute de săteni – acest lucru i se păru ca o lipsă de delicateţe, ca un fel de imixtiune nepermisă în viaţa acestor oameni. Avea impresia că turca, limba folosită în armată, i-ar fi fost mai accesibilă. Dar numai primele sunete îl puseră în oarecare încurcătură, pe urmă silabele începură să izvorască din ce în ce mai limpezi, vechea limbă creştea în el şi dădea roade. Îi rugă pe locuitorii din Yoghonoluk şi pe cei din alte localităţi care s-ar afla din întâmplare aici, să plece în linişte, fiecare la casa lui. Dezordini s-au petrecut numai la Zeitun şi nicăieri în altă parte, iar adevărata lor pricină nu se cunoaşte încă, ci abia trebuie cercetată. Orice armean ştie că Zeitun a fost dintotdeauna un caz excepţional. Pentru oamenii de la poalele Musa Daghului, care aparţin de o cu totul altă regiune administrativă şi n-au avut niciodată nimic de-a face cu politica, nu există nici cea mai mică primejdie. Totuşi, tocmai în asemenea vremuri ordinea şi liniştea trebuie respectate cu mai mare sfinţenie ca oricând. El, Bagradian, se va îngriji ca de acum înainte toate evenimentele mai de seamă să fie neabătut aduse la cu-noştinţa locuitorilor din sate. Dacă se va ivi

nevoia, toate comunele vor fi anunţate să trimită reprezentanţi la o adunare populară, spre a se sfătui cu privire la viitor.

Spre propria lui uimire, Gabriel simţea că vorbeşte fără şovăială, găseşte cuvintele cele mai potrivite şi că din ele se desprinde o forţă cu efecte binefăcătoare asupra ascultărilor. Cineva strigă chiar:

— Tz-ăiască familia Bagradian!

Numai un glas de femeie se auzi văicărindu-se:

— Azdvazim, Dumnezeule mare, ce se va întâmpla cu noi?

Chiar dacă oamenii nu părăsiră piaţa, se împărţiră totuşi în grupuri mai mici şi nu mai asediau biserica. Dintre saptiehi numai Ali Nassii se mai învârtea de colo până colo, cei doi camarazi ai săi o şi şterseseră. Gabriel se apropie de jandarmul cu faţa ciupită de vărsat, care de câtva timp părea să nu mai ştie dacă trebuie să-l considere pe acest efendi un domn mare sau un chanzir kiafir, adică un porc necredincios care, având în vedere noua orientare a treburilor oficiale, nici măcar nu merită să i se răspundă la o întrebare. Dar tocmai din pricina acestei nesiguranţe a saptiehului Bagradian îl luă foarte de sus:

— Ştii cine sunt. Sunt şeful tău, superiorul tău ierarhic, sunt ofiţer în armata turcă.

Ali Nassif hotărî că e cazul să ia poziţia de drepţi. Ca un gest semnificativ, Gabriel îşi vârî mâna în buzunar:

— Un ofiţer nu dă bacşiş. Totuşi, iată, vei primi de la mine aceste două medjidjehle ca arvună pentru executarea unei dispoziţii în afara serviciului, pe care ţi-o voi da îndată. Poziţia ţeapănă a lui Ali Nassif îşi pierdea mereu din rigiditate. Bagradian îi făcu semn că poate să ia pe loc repaus: în ultima vreme văd că printre voi, saptiehii, apar feţe noi. Efectivul postului tău a fost întărit?

— Eram prea puţini, efendi, pentru slujba asta grea şi drumurile lungi. De aceea postul a fost întărit.

— Oare acesta-i motivul adevărat? Ei lasă, la întrebarea asta nu e nevoie să-mi răspunzi. Dar în ce fel ţi se transmit ordinele, soldele şi toate celelalte?

— Unul dintre noi, mai tânăr, se duce călare la Anta-kie în fiecare săptămână, şi aduce de acolo ordinele.

— Bine. Şi acum ascultă ce dispoziţie în afara serviciului îţi dau, Ali Nassif! În cazul că primeşti vreun ordin sau dacă afli ceva de la superiorii tăi, ceva important pentru districtul acesta, înţelegi ce vreau să spun, atunci să vii imediat la mine acasă! Acolo vei primi pe loc o sumă de trei ori mai mare decât arvuna.

Plin de demnitate, după cum îi vorbise, Bagradian îl părăsi pe saptieh şi se întoarse în sacristie.

Altouni sfârşise examenul medical. Spuse batjocoritor:

— Acolo, la Maraş, au un spital mare, instrumente, sală de operaţie, bibliotecă medicală, dar dobitocul de coleg al meu nici măcar n-a pus la loc braţul aşa cum trebuie. Ce pretenţii se mai poate avea de la unul ca mine, care în afară de un cleşte ruginit pentru scoaterea măselelor n-am niciun fel de instrumente ajutătoare? Va trebui să punem braţul între două aţele de lemn. Arată îngrozitor. Vor fi necesare o cameră confortabilă, repaus îndelungat la pat şi îngrijiri. Bineînţeles că şi pentru soţia ta, Aram!

Bătrânul meşter Tomazian era deznădăjduit:

— Iar la mine-i atât de strâmt de când mi-am vândut casa… Cum o s-o scoatem acum la capăt…?

Gabriel Bagradian se oferi imediat să pună la dispoziţia domnişoarei Tomazian o cameră în casa lui, anume una cu vedere frumoasă spre munte. Iar în ceea ce priveşte îngrijirile, vor fi urmate întocmai prescripţiile doctorului Altouni. Medicul îşi arătă deplina lui satisfacţie:

— Koh iem, minunat, prietene dragă! Şi această făptură nefericită, Sato, nu-i aşa că o vei lua şi pe ea la tine, ca să-i am adunaţi laolaltă pe

toţi onoraţii mei pacienţi. Bătrânele mele picioare îţi vor fi recunoscătoare.

Aşa s-a şi întâmplat. Aram şi Hovsannah plecară cu bătrânul Tomazian, luându-l cu ei şi pe Kevork, dansatorul, pe care meşterul se gândea să-l folosească la diferite treburi în casă şi în atelier. Iar pe Stephan, Gabriel îl trimise înainte, ca s-o pună la curent pe

Juliette cu veştile cele noi. Băiatul alergă acasă într-un suflet:

— Mamă, mamă! S-a întâmplat ceva. Vin musafiri care vor locui la noi. Domnişoara Iskuhi, sora pastorului din Zeitun. Şi încă o fată, mai tânără, cu picioarele însângerate.

Juliette primi această veste neaşteptată cu o emoţie destul de curioasă. Niciodată soţul ei nu adusese oaspeţi în casă fără s-o întrebe. În raporturile sale cu ea se remarca o anume nesiguranţă în ceea ce priveşte oamenii, îndeosebi cei făcând parte din neamul lui. Dar când după numai zece minute, Gabriel sosi împreună cu Iskuhi, soţii Altouni şi Sato, Juliette era personificarea bunătăţii. Întocmai ca multe alte femei frumoase, Juliette era lesne câştigată de graţia feminină, mai ales când aceasta se găsea la o făptură tânără. Înfăţişarea sărmanei Iskuhi o mişcă şi-i trezi compătimirea, de parcă ar fi fost sora mai vârstnică. În timp ce dădea dispoziţiile necesare, îşi spunea cu satisfacţie: „Ieşie într-

adevăr ceva deosebit! Asemenea feţe cu trăsături fine se găsesc rar printre ei. Până şi în rochia asta zdrenţuită are un aer distins. Şi pentru o armeanca pare să vorbească o franţuzească destul de bună”. Camera fu rostuită destul de repede. Juliette aducea cu mâna ei ba una, ba alta pentru Iskuhi, chiar şi o frumoasă cămaşă de noapte, cu dantelă, din garderoba ei proprie. Nu şovăi nici să-i pună la dispoziţie mai multe flacoane cu apă de toaletă şi parfumuri, deşi asemenea comori erau aici de neînlocuit.

Altouni mai examina o dată braţul fetei, nu fără imprecaţii pline de amărăciune împotriva medicilor marelui oraş Maraş:

— Te mai doare, draga mea?

Nu, n-o mai durea, avea doar un fel de senzaţie, o senzaţie nelămurită – Iskuhi încercă să găsească un cuvânt – senzaţia că nu mai poate simţi nimic. Bătrânul medic avea certitudinea că nici ştiinţa lui nu mai poate fi de mare folos în ceea ce priveşte braţul fetei. Cu toate astea, fiindcă altceva mai bun nu-i rămăsese

ICI

11 – Musa Gagh, vol. I se făcu, îi puse un pansament mare, care acoperea umărul până la gât. Cu acest prilej se văzu cu câtă forţă şi siguranţă acţionau încă degetele lui brune şi zbârcite de om bătrân.

Scurtă vreme după aceea, Iskuhi era culcată

într-un pat moale, liniştită şi având la îndemână toate cele de trebuinţă. Juliette, care o ajutase tot timpul, vru să-şi ia rămas bun:

— Dacă ai nevoie de ceva, copilă dragă, agită cu putere clopotul acesta mare. De mâncare ţi se va aduce la pat. Dar până atunci mai vin să văd cum te simţi.

Iskuhi întoarse către binefăcătoarea ei ochii mari ai neamului armenesc, în care se oglindeau încă spaţiile îndepărtate pline de spaimă, nu bucuria întoarcerii acasă:

— O, vă mulţumesc, madame… Nu am nevoie de nimic… vă mulţumesc, madame…

Şi pe urmă se întâmplă ceea ce nu se întâmplase nici în săptămâna îngrozitoare de la Zeitun, nici în zilele petrecute în convoiul de deportaţi şi ale călătoriei de întoarcere. Din ochii ei izvorâră lacrimi. Nu era o izbucnire nervoasă, era un plâns fără sughiţuri, un plâns fără culmi şi fără adâncimi, o relaxare după o crâncenă încordare, ceva uriaş şi dezolant ca regiunea de stepă de-acolo, din Răsărit, de unde venea fata. În timp ce Iskuhi plângea fără să se mişti1, repeta mereu şi mereu aceleaşi vorbe:

— Iertaţi-mă, madame… N-am vrut asta…

Juliette simţea îndemnul să îngenuncheze lângă Iskuhi s-o sărute, să-i spună că arată ca un înger. Dar ceva relămurlliăcea ca orice manifestare obişnuită de afecţiune să fie

imposibilă. Era înstrăinarea care o înconjură încă pe fată ca un văl, era coşmarul celor trăite care o despărţea de lumea înconjurătoare. Juliette nu putea să dea urmare pornirii ei afectuoase. Se mulţumi, atunci, să-şi treacă uşor mâna prin părul sărmanei Iskuhi şi să aştepte tăcută la căpătâiul patului, până ce fetei care plângea fără să scoată niciun sunet i se închiseră pleoapele şi se cufundă în vidul cel reconfortant.

Între timp, mairik Antaram îngrijise picioarele răn. \te ale haimanalei Sato şi le pansase. Pe urmă, fetiţa fusese culcată într-una dintre odăile servitorilor. Dar abia căzuse într-un somn adânc, că începu să scoată nişte urlete înspăimântătoare. Deşi în toate aceste zile nu dăduse niciodată vreo dovadă de teamă, se părea că în visul ei, repetare a vieţii, sute de bice se năpusteau asupră-i. N-a ajutat la nimic că o zgâlţâiau mereu ca s-o trezească. Dormea mai departe, cu neputinţă de smuls din visul ei, iar după o vreme gemetele şi urletele ascuţite reîncepeau. Uneori vaietele prelungi sunau de parcă s-ar agăţa de un nume salvator: kutşiik hanum!

În timp ce dinspre odaia îndepărtată răzbăteau sunetele înfiorătoare, Juliette se întâlni cu fiul ei care tocmai urca pe scara cea mare a casei. Stephan avea obrajii roşii. Ceea ce era nou, necunoscut, ameninţător ridica în el valuri de emoţii atrăgătoare. În noiembrie sărbătorise

împlinirea a treisprezece ani, aşadar intra în perioada în care evenimentele ieşite din comun entuziasmează sufletul oricărui băieţandru. Chiar şi furtunile puternice şi ploile torenţiale le privea de la fereastră cu dorinţa condamnabilă şi arzătoare să se întâmple ceva extraordinar. Acum asculta, cuprins de o spaimă plăcută:

— Auzi, mamă, cum strigă Sato?

„Ochii lui Iskuhi, copilul meu are ochii bietei Iskuhi”, îi trecu Juliettei prin minte, şi vreme de o clipă, atât cât durează ţâşnirea unui fulger, avu conştiinţa diabolicului angrenaj al vieţii. Pentru prima oară fu cuprinsă de o teamă puternică în legătură cu Stephan. Îl trase după ea în cameră şi-l strânse în braţe, în timp ce strigătele depărtate ale micuţei Sato continuau să răsune în holul – paşnic al casei.

Gabriel Bagradian îi rugase pe preotul Ter Haigasun, pe medicul Bedros Altouni şi pe farmacistul Krikor să vină la el mai târziu, seara Domnii şedeau singuri în selamlâcul semiobseur, cu narghilele şi ţigări. Gabriel voia să afle de la aceşti foarte culţi şi foarte demni notabili cum vedeau în realitate situaţia, ce aveau de gând să întreprindă în cazul că ar sosi ordinul de deportare şi de ce mijloace dispuneau aşezările de la poalele Musa Daghului pentru a evita îngrozitoarea ameninţare.

Nu reuşi să afle nimic. Ter Haigasun tăcea cu

îndărătnicie. Medicul declară că trecuse de şaizeci şi opt de ani, şi că cei doi sau trei bieţi ani pe care îi mai are de trăit vor trece într-un fel sau altul. Iar în cazul că sfârşitul se va ivi cumva mai devreme, cu atât mai bine! Ar fi un caraghios dacă pentru câteva luni nenorocite şi-ar face griji. Viaţa întreagă nu merită să-ţi faci pentru ea nici cea mai mică grijă. Lucrul de căpetenie este ca oamenii să fie scutiţi de spaime, cât timp acest lucru e posibil. În aceasta vede el principala lui datorie, pe care se străduieşte s-o ducă la împlinire indiferent de condiţii, iar orice altceva nu-l interesează câtuşi de puţin. Farmacistul Krikor fuma cât se poate de liniştit din narghileaua pe care şi-o adusese de acasă, transportând-o cu cea mai mare atenţie până aici. După ce chibzui îndelung, alese dintre cărbunii încinşi pe cel care i se păru mai potrivit, şi cu degetele goale îl apăsă încet pe bucata de tutun al cărui fum era filtrat printr-un dispozitiv cu apă. Poate că voia să arate celorlalţi, cu ajutorul acestei imagini simbolice, că este capabil să apuce focul cu mâinile goale, fără să se ardă. Capul său de mandarin cu ochii oblici şi bărbuţa de ţap, adânc preocupat de atenţia plină de solemnitate ce se cuvenea pregătirii narghilelei pentru fumat, părea că dezaprobă orice fel de atitudine precipitată care ar putea tulbura impasibila demnitate a spiritului. Căci spiritul şi numai spiritul conferă drepturi realităţii, iar nu

invers. Pentru ce să acţionezi? Orice acţiune are o finalitate în însăşi esenţa ei, pe când gândirea gândeşte veşnic, iar el, Krikor, nu avea de unde să ştie ce se va întâmpla. Dar era dispus, orice i-ar rezerva viaţa de acum înainte, să nu ia în considerare nimic din ceea ce este întâmplător, indiferent, neesenţial, chiar dacă aceste elemente ar fi cate* pabile să aducă după sine cele mai aspre schimbări. Şi pentru a întări cu argumente acest ideal într-adevăr filosofic, căruia nădăjduia să-i slujească până în ultimul ceas al vieţii sale, se referi la un proverb turcesc, ce s-ar fi potrivit tot atât de bine în gura bătrânului agă Rifaat Bereket:

— Kismetden zyade olmas! Nu se întâmpla nimic, decât ceea ce este dinainte hotărât.

Vorbele acestea îi oferiră prilejul de a părăsi problemele chinuitoare ale actualităţii şi a îndruma discuţia către teme superioare care, desprinse cu totul de realitatea contemporană încărcată de ură, sunt tot atât de reci ca paginile de carte, înăuntrul cărora duc o viaţă olimpiană. Şi vocea spartă a farmacistului se lansă într-o prelegere despre diferitele doctrine care admit, predestinarea, despre raporturile creştinismului cu islamul, despre Grigore Luminătorul, despre Conciliul din Calcedonia, şi despre teoria monofizită în opoziţie cu concepţia romano-catolică. Chiar şi numai cuvintele aveau un efect ameţitor. Preotul trebui să se minuneze cât de

bine informat putea fi un farmacist în probleme de teologie. Ba chiar i-a fost dat să audă menţionate nume, date şi teorii oarecum stranii ale câtorva dintre părinţii bisericii, despre care nu aflase nimic în anii de studiu, deoarece îşi datorau existenţa exclusiv geniului creator al lui Krikor.

Să te apuce desperarea, nu alta! Gabriel dădea mereu din picior. Acum, europeanul din el ura pe toţi visătorii şi palavragiii ăştia care, fără să opună vreo rezistenţă, se îndreptau spre moarte, aşa cum s-ar scufunda într-o mlaştină. Îl întrerupse pe Krikor cu un gest de dispreţ:

— Îmi permit, domnilor, să vă expun în mod insistent o idee, care mi-a venit astăzi, în timp ce vorbeam cu saptiehul Ali Nassif. La urma urmei, sunt încă ofiţer turc, am fost pe front, posed decoraţiile primite în ultimul Război balcanic. Ce-aţi spune dacă mi-aş pune uniforma şi aş întreprinde o călătorie până la Alep? Cu ani în urmă, i-am făcut o dată un serviciu generalului Djemal Paşa…

Cu un fel de bucurie răutăcioasă, bătrânul medic îl întrerupse:

— Djemal Paşa şi-a mutat de mult cartierul general la Ierusalim.

Bagradian nu renunţă la proiectul său:

— N-are a face! mai important decât Djemal Paşa este Djelal Bei, valiul. Eu nu-l cunosc, dar ştim cu toţii cine este şi că e dispus să ne ajute pe

cât îi stă în putinţă. Dacă mă prezint acum în faţa lui, dacă îi amintesc că Musa Dagh e izolat de restul lumii şi că prin însuşi acest fapt nici nu putem avea vreo legătură cu o politică-sau alta, atunci poate că…

Gabriel nu-şi sfârşi vorba ci ascultă încercând să desluşească ceva în liniştea încremenită din jur. Numai apa din narghileaua lui Krikor bolborosea când şi când. A durat destul de mult până ce Ter Haigasun şi-a pus ciubucul deoparte:

— Valiul Djelal Bei, spuse privind îngândurat înaintea lui, este fără îndoială un prieten sincer al poporului nostru. Ne-a dovedit-o de câteva ori arătându-se plin de bunăvoinţă. De asemenea, sub ocârmuirea lui n-am avut niciun motiv să ne fie teamă de ceea ce este mai rău. Din păcate însă această prietenie a lui i-a priit foarte puţin. Ter Haigasun scoase din mâneca lui largă un ziar împăturit: Astăzi e vineri. Acesta este Tanin de marţi. Ştirea e tipărită cu litere mici şi plasată într-un loc unde să nu se remarce. Ţinu ziarul departe de ochi: „După cum se comunică de la Ministerul de Interne, valiul de Alep, excelenţa-sa Djelal Bei, a fost pensionat”. Asta-i tot.

Capitolul al cincilea ÎMI.1 «11) 1111.1EILOR

E ROII HOMERICI LUPTA PENTRU PORŢILE Troiei şi fiecare dintre ei îşi închipuie că biruinţa sau înfrângerea depinde de armele sale. Dar lupta eroilor nu este decât o reflectare a altei lupte}

care se duce deasupra capetelor lor între zeii cei cu voce de tunet – luptă decisivă pentru destinul omenirii. Şi nici zeii înşişi nu ştiu că şi disputa lor nu face decât să oglindească lupta hotărâtă de mult înăuntrul Atotputernicului, care făureşte său, destramă ordinea lucrurilor.

Chiar în clipa când doctorul Johannes Lepsius, îndemnându-l pe vizitiul trăsurii să mâie mai iute, ajungea la podul cel mare care leagă oraşul-grădină Pera de Stambul, sistemul automat de clopote se puse în mişcare, bariera se lăsă, podul începu să tremure ca o făptură însufleţită, se despică îrx două, cu un geamăt brusc, şi cele două părţi metalice de o parte şi de cealaltă se ridicară încet, ca să permită intrarea unui vas de război în rada din extremitatea interioai a a „Cornului de Aur”.

— Dar asta este îngrozitor! exclamă Lepsius cu voce tare, lăsându-se pe spate în arabaua cu pernele crăpate şi închizând ochii de parcă ar fi avut de gând să abandoneze lupta.

Dar chiar în clipa următoare, sări din trăsură, îl vârî birjarului în mână câţiva piaştri pe care nici măcar nu-i numărase înainte şi alergă – la un moment dat alunecă pe nişte coji de fructe şi era cât pe ce să cadă – alergă pe scară în jos, până la chei, unde câteva caicuri, bărci mici de traversare, îşi aşteptau pasagerii. N-avea prea mult de ales, deoarece numai doi barcagii bătrâni şi flegmatici

visau în luntrele lor şi nu păreau câtuşi de puţin dispuşi să se ia la harţă pentru muşteriu. Johannes Lepsius sări într-unul dintre caicuri şi arătă cu un gest deznădăjduit către partea unde se afla Stambulul. Nu mai avea decât şase minute ca să ajungă la ora indicată la seraskeriat, la Ministerul de Război. Chiar dacă barcagiul se punea eu nădejde pe treabă, îi trebuiau zece minute numai ca să traverseze braţul de mare. „Dincolo, pe chei – îşi făcea nerăbdătorul călător socoteala – fără îndoială că staţionează câteva trăsuri. Prin urmare, de acolo poate ajunge în cinci minute la minister. Dacă totul merge bine, cincisprezece minute minus şase: nouă minute de întârziere 1 Foarte neplăcut, dar, în sfârşit, oarecum acceptabil”.

Bineînţeles că totul mergea anapoda. Barcagiul, care îşi împingea ambarcaţiunea înainte în felul gondolierilor veneţieni, nu se lăsa clintit din calmul său imperturbabil nici de îndemnuri şi nici de rugăminţi. Barca dansa fără să înainteze.

— Curentul, efendi, marea intră prin strâmtoare, explică turcul cu faţa zbârcită fatalitatea împotriva căreia nu avea nicio putere.

Pe deasupra, mai apărea şi câte un cuter de pescuit care trecea drept pe la nasul lor, ceea ce însemna o pierdere de timp de încă două minute. Cu nervii istoviţi şi neputincios, cum nu poate fi

decât un om care se clatină fără rost pe valuri, neamţul se prăbuşi în el în suşi. Din pricina acestui unic ceas îndurase toată osteneala călătoriei, venise de la Potsdam la Constantinopol, iar aici îl pândise zi de zi neobosit pe ambasadorul german, şi nu numai pe acesta, ci şi pe reprezentanţii tuturor ţărilor neutre. Numai pentru acest ceas cerşise cu insistenţă amănunte de la orice german sau american care venea din interiorul ţării, şi trebuise să umble

1 G3

după ei prin tot felul de cartiere ca să-i găsească. Numai pentru acest ceas stătuse zile de-a rândul în biroul asociaţiei americane „Bible House”, plictisindu-i pe misionarii diferitelor ordine, se întâlnise, ferindu-se cu grijă ca să scape de agenţii poliţiei, cu prieteni armeni în diferite locuri ascunse – toate astea doar ca să fie bine pregătit pentru întâlnirea cea mare. Şi iată că acum, destinul îi juca o festă, fiindcă el nu era în stare să respecte ora stabilită. Mai-mai îţi venea să crezi că la mijloc se aflau uneltirile unui duh răuvoitor. Cită osteneală îşi dăduse amabilul căpitan de covertă de la misiunea militară germană, ca să mijlocească această întâlnire! De trei ori fusese stabilită şi de trei ori iarăşi contramandată. În Imperiul otoman, Enver Paşa era zeul războiului. Şi nu făcea prea multe nazuri cu un duşman atât de neînsemnat ca doctorul

Johannes Lepsius.

Aşadar, cele zece minute s-au scurs. Enver dă dispoziţia ca în niciun caz solicitantul acela neamţ să nu mai fie lăsat să intre şi cauza este pierdută. N-are decât să fie pierdută! „Poporul meu luptă pentru viaţa lui. Călăreţul cel negru cu coasa pe umăr îl pândeşte şi pe el. Şi atunci, ce-mi pasă mie de armeni?” Johannes Lepsius îşi încheie aceste cugetări consolatoare şi mincinoase cu un sughiţ uscat şi scurt. Nu, îi pasă foarte mult de aceşti armeni, ba chiar mai mult – dacă ar sta să analizeze cu crudă luciditate ce se petrece în sufletul lui – mai mult îi pasă de ei decât de propriul său popor, oricât de vinovat şi de smintit ar fi acest lucru. Din zilele lui Abdul Hamid, de la masacrele din 96, de la prima lui călătorie în interiorul ţării, de la începutul activităţii: sale de misionar, simte că este chemarea lui să fie alături de aceşti năpăstuiţi. Ei sunt misiunea sa amânrească Tşi, cu ochii minţii, vede câteva dintre feţele lor. Şi toate îl privesc cu ochi uriaşi de armean. Asemenea ochi au numai făpturile nevoite să golească până la fund cupa amărăciunii. Desigur că Iisus pe cruce a avut asemenea ochi. Şi poate că de aceea Lepsius iubeşte atât de mult acest popor. Nu s-a scurs niciun ceas de când privise în ochii patriarhului, ai arhiepiscopului

1 G9

armean pentru întreaga Turcie, mai bine zis îşi

plecase mereu şi mereu privirea în faţa ochilor arzând de flacăra deznădejdii ai acestui monsenior Saven. De altfel, vizita la patriarh este pricina întârzierii. Şi, în orice caz, a fost o faptă smintită că s-a mai dus o dată acasă, la Pera, la Hotel Tokatlyan, ca să-şi schimbe hainele. E drept, la patriarh trebuia să se prezinte în jachetă neagră, după cum se cuvine unui pastor protestant. Iar la Enver nu voia să scoată în evidenţă tocmai această calitate, ba chiar încerca să evite orice aspect cât de cât solemn la această întâlnire de care depindeau atât de multe. Îi cunoştea pe cei din Ittihad, pe adversarii săi. Un costum de stradă cenuşiu, un ton neglijent în discuţie, siguranţă de sine, aluzii la relaţii puternice care îl sprijină – aceasta era calea cea justă ce trebuia folosită cu aventurierii. Şi iată că acum, costumul de stradă cenuşiu purta toată vina.

N-ar fi trebuit să zăbovească atâta la patriarh, ci după câteva minute ar fi putut să-şi ia rămas bun şi să plece. Din păcate» însă a urmări cu răbdare atingerea ţelului n-a fost niciodată o însuşire dominantă de-a lui. Chiar atunci când iniţiase opera de ajutorare a poporului armean, după masacrele săvârşite sub Abdul Hamid, o realizase mai puţin datorită unei politici raţionale, cât avântului pătimaş cu care năvălea pe uşile autorităţilor. Şi nu este o simplă întâmplare că din când în când mai este cuprins de entuziasmul

anilor în care păcatele tinereţii îmbrăcau formele creaţie: poetice: Dansul macabru, Jidovul rătăcitor, John Bull şi altele asemenea. Improvizaţie, inspiraţie de moment, acestea sunt elementele care îl caracterizează, o ştie prea bine. Aşa s-a întâmplatea astăzi nu – se putuse smulge de lângă impresionantul prelat. „Peste un ceas vă veţi afla în faţa lui Enver – în vocea abia auzită a patriarhului Saven se distingea lungul şir de nopţi nedormite, ea murea, parcă, împreună cu poporul lui. Vă veţi afla în faţa acestui om. Dumnezeu să vă binecuvânteze. Dar nici dumneavoastră nu veţi obţine nimica

„Nu sunt chiar atât de descurajat, monseniore”, încercase Lepsius să-l încurajeze. Dar un gest al mâinii, exprimând durerea şi în acelaşi timp resemnarea, îl întrerupsese. „Ni s-a adus astăzi la cunoştinţă că după Zeitun, A intab, Maraş şi altele, ameninţarea deportării pluteşte acum şi astipra vilaieturilor Anatoliei răsăritene. Prin urmare, în afară de apusul Asiei Mici, până acum nu sunt cruţate decât Alepul şi fâşia de coastă de la Alexandretta. Dumneavoastră ştiţi mai bine ca oricine altcineva că deportarea nu este decât o moarte în chinuri, numai că mai înspăimântătoare şi mai îndelungată. Se spune că dintre locuitorii orăşelului Zeitun nu mai este niciunul în viaţă”. Ochii patriarhului îl împiedicau pe Johannes Lepsius să încerce a protesta: „Lăsaţi

de-o parte ceea ce este cu neputinţă şi concentraţi-vă asupra a ceea ce este cu putinţă! Poate că veţi reuşi, deşi nu cred, să obţineţi o amânare pentru Alep şi fâşia de coastă. Fiecare zi înseamnă un câştig. Puneţi accentul pe opinia publică germană şi pe ziarele cărora le furnizaţi informaţii. Înainte de orice, evitaţi un singur lucru: nu abordaţi principii de morală în discuţie! Este un aspect al chestiunii care nu face decât să stârnească o reacţie batjocoritoare la acest om! Rămâneţi la realităţile politice! Ameninţaţi cu sancţiuni economice, este argumentul cu cele mai mari şanse. Şi acum, fiule, vă binecuvântez pentru opera dumneavoastră nobilă! Cristos să vă aibă în pază!” Lepsius îşi plecase fruntea, patriarhul însă făcu un semn mare al crucii peste pieptul lui.

Iar acum, iată-l aici, şezând în barca greoaie şi clătinându-se îiicoojşijricojâcepe „AurTThââmpce7 barcagiul îşi vâră imperturbabil şi indiferent vâsla în apă, şi când în sfârşit acostează, s-au scurs mai mult de douăzeci de minute. Din prima privire Johannes Lepsius îşi dă seama că în staţie nu se află nici o singură arabă. Râde crispat, fiindcă în spatele acestui şir de obstacole rafinate orânduit cu grijă, se ascunde mai mult decât o simplă întâmplare. Forţe duşmănoase îi pun beţe în roate deoarece se amestecă în problema armenească, o problemă care trebuie să-şi urmeze neabătut cursul. Lepsius nu se mai uită după o trăsură, ci

aşa înalt, bătrân şi bătător la ochi cum e, începe să alerge. Dar nici asta nu ajută cine ştie ce. Pieţele şi uliţele vechiului Stambul sunt pline de o mulţime uriaşă în sărbătoare. Sub drapelele arborate pe case, pe lângă prăvăliile şi cafenelele împodobite în toate culorile curcubeului, forfotesc şi se înghesuie mii de fesuri şi turbane, mii de feţe care strigă fanatic. Ce s-a întâmplat? Au fost goniţi aliaţii din regiunea Dardanelelor? Lepsius se gândeşte la zgomotul îndepărtat al tirului de artilerie, pe care îl aude adesea, noaptea. Piesele de artilerie grea ale flotei engleze cer, bubuind, să intre în Constantinopol. Şi-şi aminteşte că astăzi este aniversarea unui eveniment oarecare în legătură cu revoluţia Junilor turci. Poate că este comemorarea festivă a zilei în care comitetul lor a reuşit să-i înlăture pe adversarii politici, pentru a pune definitiv mâna pe putere. Dar indiferent ce se comemorează, mulţimea urlă într-un adevărat delir. În faţa unui magazin, un ciorchine des de oameni. Câţiva tineri se urcă pe umeri binevoitori, se caţără în sus pe faţadă şi în clipa următoare o firmă mare se izbeşte cu zgomot de pământ. Lepsius, care nimerise în ghemul de oameni învălmăşiţi, întreabă un vecin, unul care nu poartă fes, ce se întâmplă. Nu se mai îngăduie inscripţii în limbi străine, i se răspunde, Turcia să fie a turcilor, de acum înainte toate indicatoarele, tăbliţele şi firmele trebuie să fie scrise într-o

singură limbă, în turceşte! Şi vecinul (probabil un grec sau un levantin) râse răutăcios: „= Dedata ta-4 nsă-4 = au j! arima noştri. E o firmă germană.

Într-un şir lung, tramvaiele cu remorcă, oprite în loc, aşteaptă unul în spatele celuilalt. „De fapt n-are nicio importanţă, se gândeşte Lepsius, n-are importanţă când ajung acolo, cauza e oricum pierdută.1 Totuşi, îşi ia avânt şi-şi face energic loc cu coatele prin mulţime. Inea o străduţă laterală, pe urmă în faţa lui se deschide o piaţă. Palatul cel mare al seraskeriatului. Deasupra se înalţă turnul lui Mahmud al II-lea. Acum, pastorul nu se mai grăbeşte. Îşi încetineşte paşii, ea să nu intre în cuşca leilor cu sufletul la gură. Iar atunci când, ostenit de nesfârşite scări şi culoare, îşi depune cartea de vizită la cabinetul Ministerului de Război, un ofiţer de ordonanţă elegant şi deosebit de amabil îl informează că excelenţa-sa Enver Paşa regretă foarte mult că n-a mai putut aştepta, dar că îl roagă pe domnul pastor să-i onoreze cu vizita sa la Ministerul de Interne, în serai.

Johannes Lepsius trebuie să parcurgă acum un drum şi mai lung ca înainte. Dar de data aceasta vraja provocată de blestemul care îl urmărea a dispărut complet, diavolii şi-au schimbat tactica, s-ar putea spune că se silesc să-i facă drumul cât mai confortabil. În faţa porţii aşteaptă o trăsură care tocmai a devenit liberă, birjarul se sileşte ca drumul să se desfăşoare în condiţii bune, evită

străzile aglomerate şi într-un timp nefiresc de scurt, luptătorul nostru, care şi-a revenit pe deplin şi e pătruns de o încredere ce-l uimeşte chiar pe el însuşi, soseşte în lumea tăcută a seraiului; curând potcoavele calului izbesc cu zgomot pietrele mari ale vechiului pavaj, apropiindu-se în ritm susţinut de minister. Aici e aşteptat. Încă înainte de a apuca să scoată cartea de vizită, un funcţionar îl întâmpină cu întrebarea:

— Domnul doctor Lepsius?

O întrebare de bun augur! Iarăşi scări şi un culoar lung. De data aceasta însă, însufleţit de presimţiri favorabile, are impresia că pluteşte ca purtat de aripi. Liniştea care domneşte la Ministerul de Interne, fortăreaţa lui Talaat Bei, face asupra lui o impresie plăcută, îl predispune parcă spre visare. Birourile, care n-au uşi, ci sunt despărţite doarjie perdele fluturânde, creează o atmosferă de basm. Chiar şi acest lucru îl linişteşte, nu ştie de ce, ca un fel de prezicere favorabilă. La capătul culoarului este condus într-un apartament special. Este cartierul general al lui Enver Paşa din Ministerul de Interne. Cu siguranţă că în aceste două încăperi de-aici au fost aruncate zarurile care au decis soarta armenilor. O cameră mai încăpătoare, după toate aparenţele o sală de aşteptare şi de şedinţe, iar alături un birou eu o masă de lucru mare, fără nimic pe ea. Perdeaua dinspre acest birou e ridicată. Pe

peretele de deasupra mesei de lucru, Lepsius observă trei portrete, în dreapta Napoleon, în stânga Frederic cel Mare şi între ei fotografia mărită a unui general turc, fără îndoială Enver Paşa, noul zeu al războiului.

Cel nevoit să aştepte se aşază lângă fereastră. Pe deasupra pince-nez-ului, ochii lui sorb liniştea ce se degajă din frumoasa privelişte a ruinelor, peisaj de cupole prăbuşite şi sfărâmături de marmură străjuite de umbrelele pinilor. Ca fundal. Bosforul, cu vaporaşe ce alunecă asemenea unor jucării. Ochii miopi şi albaştri ai pastorului, aţintiţi în depărtare, gura copilăroasă care se iveşte din bărbuţa mătăsoasă şi sură, obrajii severi, încă îmbujoraţi de îngrijorare şi grabă, toate acestea creează o expresie de suferinţă şi de exaltare neînduplecată faţă de sine însuşi. Un om de serviciu aduce o cană de aramă cu cafea. Lepsius soarbe cu nesaţ, trei, chiar patru ceşti una după alta. Cu ajutorul cafelei se simte din nou în formă, nervii se încordează, prin artere sângele urcă împrospătat către creier. Când Enver Paşa îşi face apariţia, Lepsius tocmai îşi golise ultima ceaşcă.

Încă de la Berlin, Johannes Lepsius culesese informaţii amănunţite despre înfăţişarea lui Enver Paşa; cu toate acestea e foarte surprins că acest Marte turc, unul dintre cei şapte sau opt stăpâni pe viaţa şi moartea a milioane de oameni, este atât de scund şi de insignifiant, îşi dă seama imediat de

rostul tablouriloncu Napo-Tebli Trederâcrl Eroi-cu staturade 4, Qvrejuixare±oaţă viaţa au dorit să fie mai înalţi, biruitori în ciuda faptului că întâmplător erau scunzi. Lepsius era dispus să pună rămăşag că Enver Paşa poartă tocuri înalte. În orice caz, chipiul garnisit cu astrahan, pe care nu şi-l scoate, depăşeşte cu mult înălţimea prevăzută de regulamentul cu privire la echipamentele militare. Uniforma de mareşal (sau de fantezie...), cu fireturi aurii, este minunat de bine croită în talie, tăietura ei severă, strânsă pe corp, îl face să pară mai înalt şi, colaborând avantajos cu două rânduri strălucitoare de decoraţii, creează o impresie de tinereţe uşuratică şi de îndrăzneală decorativă. „Voievodul ţiganilor”, se gândeşte Lepsius şi, în timp ce inima îi bate din ce în ce mai repede, nu se poate împotrivi valsului impetuos, amintire din anii îndepărtaţi ai tinereţii:

Pe sufletul meu, îţi jur, mereu...

Textul ariei însă ale cărei cuvinte i se impun cu impetuozitate la vederea strălucitoarei uniforme, sunt într-o totală contradicţie cu felul de a se purta şi cu înfăţişarea tânărului generalisim. Faţa lui Enver Paşa exprimă stinghereală, ba uneori chiar sfială, şi-şi ridică pleoapele ca o fetiţă. Cu şoldurile lui înguste şi umerii căzuţi se mişcă graţios şi vioi. Lepsius se simte greoi pe lângă el. Primul atac pe care inamicul îl întreprinde împotriva lui constă dintr-o simpatie

ivită pe neaşteptate, pe care ştie s-o trezeaser în vizitator prin însăşi apariţia lui graţioasă. După cuvintele de salut, nu-l conduce în biroul alăturat, ci îl roagă să rămână pe locul lui, iar el îşi trage aproape de fereastră un scaun, dintre cele aflate la masa de şedinţă, fără să ia în seamă cum cade lumina, care nu-i este favorabilă.

Johannes deschide discuţia (aşa prevăzuse în planul său de bătălie) transmiţându-i generalului salutări de la o admiratoare germană. Enver zâmbeşte cu farmecul

Juerlesiea JILde-prx p>tăcută re tenorv

care întregeşte armonios şi pune din plin în valoare întreaga sa înfăţişare, mărturiseşte:

— Îi stimez în mod deosebit pe germani. E în afară de orice îndoială că sunt cel mai uimitor popor din lume. În acest război realizează performanţe inegalabile. Eu, personal, mă bucur totdeauna când am prilejul să salut, aici, la mine, un vizitator german.

Pastorul Lepsius ştie foarte bine că, în comitetul partidului său, Enver Paşa a reprezentat – şi poate că în taină o mai reprezintă încă – fracţiunea orientată către Franţa, şi că multă vreme s-a împotrivit să intre în război de partea Germaniei şi nu a aliaţilor. Dar fiindcă acum problema aceasta n-are nicio importanţă, Lepsius continuă schimbul de amabilităţi studiindu-şi adversarul

— Excelenţa-voastră are în Germania un mare număr de admiratori fervenţi. Ei aşteaptă de la dumneavoastră fapte care vor zgudui lumea din temelii.

Enver clipeşte. Printr-o scurtă mişcare a mâinii pare că se apără, obosit, împotriva cererilor ce se află îndărătul unor asemenea linguşiri. Urmează o tăcere, având aproximativ semnificaţia: Şi acum, dragul meu, să vedem cum ai să mă aduci pe făgaşul tău. Lepsius îşi întoarce capul către fereastră, ascultând; nu se aude niciun alt sunet decât şuieratul şi zumzetul acelui du-te-vino de pe Bosfor:

— Am constatat că starea de spirit este deosebit de entuziastă aici, la Stambul. Mai ales astăzi domneşte o animaţie impunătoare pe străzi.

Cu vocea lui plăcută, dar acum indiferentă, generalul se hotărăşte să exprime o lozincă în stilul proclamaţiilor patriotice:

— Războiul e greu, dar poporul nostru ştie care este datoria lui faţă de sine însuşi.

Primul atac al germanului:

— În interior, lucrurile se desfăşoară la fel, excelenţă?

Satisfăcut, Enver îşi aţinteşte ochii undeva departe, foarte departe:

— Fără îndoială, în interior se desfăşoară lucruri mari.

— Excelenţă, aceste lucruri mari îmi sunt

binecunoscute.

Ministru] de Război interpretează greşit aceste cuvinte şi este uimit. Pentru un şef al unui imperiu uriaş, culoarea obrajilor săi are o prospeţime tinerească ieşită din comun:

— Situaţia pe frontul caucazian se îmbunătăţeşte pe zi ce trece. Cât priveşte armatele de pe frontul sudic, ale lui Djemal şi ale compatriotului dumneavoastră Kress, deocamdată e prematur să vorbim despre ele.

— Este îmbucurător, excelenţă! Dar prin termenul interior nu desemnam zona operaţiilor, ci vilaieturile din spatele frontului.

— Câtă vreme un stat se află în război, toate unităţile sale administrative sunt, mai mult sau mai puţin, zonă de operaţii.

Pe măsură ce cuvintele sunt pronunţate, această frază capătă un anume accent. Aşadar, ambuscada dintre avangărzi s-a soldat cu un eşec al pastorului, care este nevoit să treacă la un atac frontal:

— Excelenţa-voastră ştie, poate, că n-am venit aici din proprie iniţiativă, ci în calitate de preşedinte al „Societăţii Germane pentru Orient”, căreia trebuie să-i raportez în legătură cu anumite evenimente.

Enver îşi ridică pleoapele, uimit. Ce-o mai fi şi asta, „Societatea Germană pentru Orient”?

— Ministerul de Externe, chiar domnul

Cancelar al Reichului personal arată un viu interes pentru misiunea mea. La înapoierea în ţară, voi informa pe deputaţi şi presa germană printr-o conferinţă pe care o voi ţine în Reichstag, o conferinţă în legătură cu problema armenească.

Enver Paşa, care în timp ce îşi ascultă vizitatorul priveşte în podea cu o răbdare trădând o îndelungată obişnuinţă, îşi ridică fruntea la cuvintele „problema armenească”. O clipă, expresia feţei sale are ceva de copil răsfăţat pe care oamenii serioşi îi plictisesc mereu cu aceleaşi lucruri absurde. Dar imediat după aceea totul reintră în normal. Lepsius însă nu se mai poate opri să spună ce are pe inimă:

— În deznădejdea mea vin la dumneavoastră, excelenţă, fiindcă sunt convins că un comandant de oaste de valoarea dumneavoastră, un erou, nu face nimic din ce i-ar putea umbri numele în faţa istoriei.

— Ştiu, domnule Lepsius, începe Enver Paşa cu un ton prevenitor şi animat de cea mai mare bunăvoinţă, că aţi venit aici şi aţi solicitat această întrevedere pentru a cere lămuriri în chestiunea amintită. Cu toate că-sint prins de o mie de treburi importante, sunt oricând dispus să vă dedic timpul meu şi să vă dau orice fel de informaţii veţi dori.

Lepsius este nevoit să accepte acest sacrificiu cu un gest de adâncă recunoştinţă.

— De când prietenii mei şi cu mine ne aflăm la

conducerea guvernului, începe generalul, am fost în permanenţă preocupaţi să satisfacem milletului armean revendicările sale şi să-i acordăm cu orice preţ drepturile cuvenite. Există între noi înţelegeri vechi. Prietenii dumneavoastră armeni au salutat cu multă însufleţire revoluţia noastră şi au depus tot felul de jurăminte că vor rămâne credincioşi cauzei noastre. Aceste jurăminte le-au călcat apoi peste noapte. Noi am închis ochii, atât cât ne-a fost cu putinţă, cât timp naţiunea otomană, populaţia majoritară în stat, nu se afla în primejdie. Doar trăim în Turcia, nu-i aşa? Dar după izbucnirea războiului, când cazurile de înaltă trădare, de felonie, de acţiune subversivă s-au înmulţit, când cele de dezertare au luat proporţii înspăimântătoare, când rebeliunea a izbucnit pe faţă – nu trebuie să amintesc decât de marea revoltă de la Zeitun – am fost nevoiţi să trecem la contra-măsuri: altfel eram ameninţaţi să pierdem dreptul de a mai fi un guvern al poporului şi de a purta război.

Lepsius dădu din cap, de parcă ar fi – fost – pe – calea cea bună a deplinei convingeri:

— În ce au constat, excelenţă, cazurile juridic dovedite ca fiind înaltă trădare şi felonie?

Enver face un gest larg, de parcă mulţimea acestor crime ar fi fără de sfârşit:

— Conspiraţie cu Rusia. Elogiul pe care Sasonov l-a făcut armenilor în Duma din

Petersburg vorbeşte de la sine. Mai departe, înţelegeri secrete cu Franţa şi Anglia. Comploturi, spionaj şi multe altele.

Şi aceste cazuri au fost supuse unor proceduri judiciare, instituindu-se procese?

— În faţa Curţii marţiale, bineînţeles. Nici la dumneavoastră lucrurile nu s-ar fi petrecut altfel. De curând s-au dat sentinţe în cincisprezece dintre cele mai grave cazuri, iar condamnaţii au fost executaţi în mod public.

„Neruşinare naivă”, îşi spuse Lepsius în sinea lui. Se reazemă pe spătarul din spate şi încearcă să-şi stăpânească tremurul din glas:

— După câte ştiu, aceşti cincisprezece armeni au fost arestaţi cu mult înainte de război, prin urmare e greu de presupus că s-au putut face vinovaţi de înaltă trădare conform legii marţiale în vigoare.

— Noi înşine am luat puterea printr-o revoluţie, răspunse generalul eludând chestiunea şi afişând în schimb veselia zburdalnică a unui băieţaş care-şi aminteşte de câteva farse amuzante. De aceea ştim foarte bine cum se fac treburile astea.

Lepsius înghiţi un cuvânt tare cu care ar fi vrut să califice revoluţia şi-şi drese glasul înainte de a pune o nouă întrebare:

— Dar notabilii şi intelectualii armeni pe care i-aţi arestat aici la Stambul şi apoi i-aţi deportat –

există dovezi că ar fi vinovaţi de înaltă trădare?

— Veţi recunoaşte şi dumneavoastră, că nici pe trădătorii virtuali nu ne puteam permite să-i avem aici, în apropierea frontului Dardanelelor.

Johannes Lepsius nu-l contrazice, ci izbucneşte pe neaşteptate impetuos, atacând chestiunea principală:

Dar Zeitun! „Ţini nespus de mult, excelenţă, să cunosc părerea dumneavoastră despre Zeitun!

Amabilitatea fără cusur a lui Enver Paşa păleşte cu o nuanţă şi devine solemnă:

— Rebeliunea de la Zeitun a fost una dintre cele mai mari şi mai mârşave revolte din istoria Imperiului otoman. Din păcate, lupta cu insurgenţii a pricinuit trupetor noastre pierderi grele, deşi n-aş putea să vi le înşir doar din memorie.

— Eu am alte informaţii cu privire la Zeitun, excelenţă – Lepsius atacă acum împiedicându-se aproape la fiecare silabă – informaţiile mele nu menţionează vreo rebeliune a populaţiei de-acolo, ci de luni îndelungate de provocări şi împilări exercitate de către autorităţile districtului şi ale sangiacului. În ele este vorba de un fleac pe care un detaşament de poliţie întărit l-ar fi putut înlătura, pe când prezenţa unor trupe cuprinzând câteva mii de soldaţi face ca pentru orice om nepărtinitor să fie limpede că ne aflăm în faţa unei intenţii premeditate.

— Vi s-au furnizat informaţii false, afirmă cu hotărâre generalul impasibil în amabilitatea lui. Îmi este îngăduit să aflu sursa rapoartelor dumneavoastră informative, domnule Lepsius?

— Vă voi numi câteva, şi ţin să menţionez că între ele nu se află surse de origine armenească. În schimb, cunosc rapoartele amănunţite ale diferiţilor consuli germani, posed note ale misionarilor care au fost martori oculari ai unor întâmplări înfiorătoare. În sfârşit, am primit un raport care dă o imagine limpede şi completă a întregii situaţii, raport ce mi-a parvenit prin ambasadorul american, Mr. Morgenthau.

— Mr. Morgenthau, remarcă Enver ştrengăreşte, este evreu. Iar evreii iau întotdeauna apărarea minorităţii şi o fac cu fanatism.

Această graţioasă inaccesibilitate îl face pe Lepsius să înmărmurească. Mâinile şi picioarele îi sunt reci ca gheaţa:

— Nu este vorba de Morgenthau, excelenţă, ci de fapte. Iar faptele nu le puteţi tăgădui şi sunt convins că nici nu veţi încerca. La ora aceasta, o sută de mii de oameni se şi află pe drumul exilului. Autorităţile vorbesc de o simplă strămutare. Eu însă susţin că aceasta este, ca să folosesc o expresie blândă, o denaturare a sensului. Oare un popor de ţărani de la munte, de meşteşugari, orăşeni, oameni de cultură poate fi strămutat,

dintr-o trăsătură de condei, în stepa şi deşertul Me-sopotamiei, într-un pustiu vast ca un ocean, de care fug până şi triburile de beduini? Dar chiar şi această ţintă nu este decât o înşelătorie. Fiindcă autorităţile locale organizează deportarea aşa fel încât chiar în timpul primelor opt zile de marş nenorocit mor sau înnebunesc din pricina foamei, setei şi bolilor: băieţii sau bărbaţii în stare să reziste sunt asasinaţi de kurzi sau de bandiţi, dacă nu chiar de soldaţi, iar fetele şi femeile mai tinere sunt supuse violurilor şi târâte cu de-a sila…

Generalul ascultă cu o atenţie dintre cele mai politicoase, dar în acelaşi timp aerul său plictisit dă a înţelege: cântecul ăsta searbăd îl aud de zece ori pe zi. Manşeta, pe care mâna lui albă ca de femeie o trage afară din mânecă, pare să aibă pentru el mai multă importanţă.

— Sunt fapte foarte regretabile! Dar comandantul suprem al unei forţe armate este răspunzător pentru securitatea militară a zonei operaţiilor de război.

— Zona operaţiilor de război, izbucneşte Lepsius, dar se stăpâneşte numaidecât şi încearcă să-şi însuşească tonul calm al lui Enver, zona operaţiilor de război, asta este singura nuanţă nouă! Toate celelalte, Zeitun, înaltă trădare, comploturi, le-am mai auzit. Mijloacele acestea le-a mânuit Abdul Hamid cu multă măiestrie când era vorba să le dea armenilor justificări. Sunt un

om mai în vârstă ca dumneavoastră, excelenţă, şi am trăit aceste evenimente la faţa locului. Dar când mă gândesc la deportări, sunt nevoit să fac amendă onorabilă faţă de acel bătrân viciosJEra un novice, un copil nevinovătân comparaţie cu noile metode. Iar partidul dumneavoastră, excelenţă, a cucerit puterea numai fiindcă a promis să schimbe vremurile sângeroase ale bătrânului sultan prin dreptate, unitate, progres. Doar din aceşti termeni este alcătuită şi denumirea comitetului dumneavoastră.

Este o lovitură îndrăzneaţă, poate chiar necugetată. Vreme de o clipă, Johannes Lepsius crede că ministrul de Război se va ridica şi va pune capăt convorbirii. Dar Enver rămâne liniştit pe scaun şi amabilitatea lui nu este umbrită nici măcar cu o nuanţă. Ba chiar se apleacă şi spune confidenţial:

— Vă voi pune, la rândul meu, o întrebare, domnule Lepsius. Din fericire, Germania nu are duşmani interni, sau are doar foarte puţini. Dar să admitem ipoteza că împrejurările ar fi altele şi că ar avea duşmani interni, să zicem alsacieni de origine franceză, polonezi, social-democraţi, evrei, şi anume în număr mult mai mare decât este cazul? Atunci, domnule Lepsius, n-aţi fi de acord să fie folosite toate mijloacele pentru ca naţiunea asediată de o lume întreagă de duşmani externi a fie eliberată de duşmanul intern? Oare şi atunci

aţi socoti drept un act de cruzime dacă toate aceste păturI ale populaţiei, care constituie o primejdie pentru soarta războiului, ar fi pur şi simplu strânse în convoaie şi strămutate în regiuni depărtate şi nelocuite!?

Johannes Lepsius trebuie să-şi încleşteze mâinile ca să nu sară în picioare şi să gesticuleze mânios:

— Dacă guvernanţii din ţara mea, rosti el cu voce foarte ridicată, ar folosi procedee nedrepte, ilegale, inumane („necreştineşti” fusese cât pe ce să spună) împotriva compatrioţilor lor de altă naţionalitate sau de altă credinţă, atunci în aceeaşi clipă aş renega Germania şi aş emigra în America!

Enver Paşa clipeşte îndelung:

— Trist pentru Gei-mania, dacă mai gândesc şi alţii ca dumneavoastră. Un indiciu că poporului dumneavoastră îi lipseşte forţa necesară pentru a-şi impune fără” menajamente winţanaţionala:

În acest moment al convorbirii, pastorul este cuprins de o adâncă oboseală. Ea izvorăşte din senzaţia că omul scund şi inabordabil din faţa sa are dreptate în felul lui. Aşa se face şi că îndârjita logică lumească are întotdeauna dreptate împotriva lui Cristos. Îngrozitor este însă faptul că logica lui Enver se transmite în această clipă şi asupra lui Johannes Lepsius şi-i slăbeşte forţa de luptă. Ca pe o uriaşă povară simte în suflet

destinul nesigur al propriei sale patrii. Şopteşte:

— Asemenea comparaţie nu este posibilă.

— Desigur, asemenea comparaţie nu-i posibilă. Dar, oricum, ea ne avantajează pe noi. Pentru noi, turcii, este de o sută de ori mai greu să ne apărăm, decât pen-l tru dumneavoastră, germanii.

Fără să-şi dea seama ce face în tulburarea lui chinuitoare, Lepsius îşi scoate batista, ţinând-o în mână ea pe un steag de parlamentar însărcinat să ducă tratative cu inamicul:

— Nu este vorba aici de apărarea împotriva unui duşman intern, ci de examinarea sistematică a unei alte naţiuni.

O spune cu voce apatică şi întretăiată, în timp ce ochii lui, care nu mai pot suporta impasibilitatea lui Enver, rătăcesc prin biroul cu portrete de eroi. Oare nu se află acolo monseniorul Saven, patriarhul? Lepsius îşi dă imediat seama că trebuie să vorbească despre „probleme economice”. Se concentrează repede pentru un nou efort:

— Excelenţă, am mers cu cutezanţa până acolo încât v-am răpit vremea cu vorbărie goală. Acum îmi iau îndrăzneala să vă atrag atenţia asupra diferitelor neajunsuri, de care poate că dumneavoastră încă nu vă daţi prea limpede seama, lucru de înţeles, având în vedere volumul supraîncărcat de muncă al unui comandant suprem de armată. Interiorul ţării, Anatolia, Siria,

poate să-l cunoască mai bine decât dumneavoastră, deoarece ani de-a rândul mi-am desfăşurat în aceste regiuni activitatea, în condiţii dificile…

— În – cuvinte pronunţate Tir grabaca un om hăiâuâti deoarece simţea că timpul se scurge, îşi expuse teoriile. Arătă că, fără milletul armean, Imperiul otoman este pierdut din punct de vedere economic, cultural şi, ca urmare, militar. De ce? Nici nu vrea să menţioneze comerţul, care se găseşte în proporţie de nouăzeci la sută în mâinile creştinilor, iar excelenţa-sa ştie tot

Jft3

atât de bine ca şi el că întreg importul este efectuat de firme armeneşti, prin urmare, că una dintre ramurile cele însemnate ale efortului de război, anume aprovizionarea Imperiului cu materii prime şi produse industriale, se înfăptuieşte numai de către aceste firme. Este destul să dea drept exemplu o firmă de renume internaţional ca „Avetis Bagradian, Succesori”, care posedă sucursale, birouri sau reprezentanţi în douăsprezece oraşe europene. Este necesar un efort mult mai mic să nimiceşti o asemenea organizaţie comercială, decât să creezi alta care s-o înlocuiască. Şi Lepsius continuă arătând că, în ceea ce priveşte interiorul ţării, chiar el se convinsese încă din vremea călătoriilor sale întreprinse cu ani în urmă, că agricultura

practicată de armenii din Anatolia este net superioară celei a micilor ţărani turci. Încă de pe atunci armenii din Ci-licia achiziţionaseră din Europa sute de batoze şi de maşini acţionate cu abur, dând astfel turcilor un excelent pretext pentru organizarea unui măcel, drept care aceştia nu numai că uciseseră pe cei zece mii de oameni din Adana, dar făcuseră bucăţi şi batozele şi maşinile cu abur. Aici şi nu în altă parte se află originea tuturor relelor. Milletul armean, pătura cea mai cultivată şi mai activă a populaţiei otomane, depune de multe decenii un efort uriaş de a transforma Imperiul ele la stadiul economiei naturale arhaice, într-o lume nouă, a unei economii agrare la nivel contemporan şi a unui început de industrializare. Şi tocmai pentru această binecuvântată activitate deschizătoare de drumuri este urmărit de răzbunarea brutală a trândăviei şi nimicit.

— Să presupunem, excelenţă, că meseriile, comer – ţul şi industria-casnică, practicale în interiorul ţării exclusiv de către armeni, ar putea fi făcute de către turci, dar cine va înlocui pe numeroşii medici armeni, care au studiat la cele mai bune universităţi din Europa şi-i îngrijesc pe bolnavii musulmani tot atât de conştiincios ca şi pe cei de-un neam cu ei? Cine va înlocui pe numeroşii ingineri, avocaţi, profesori specializaţi în anumite domenii, a căror activitate în slujba

progresului ţării este neobosită? Poate că excelenţa-voastră îmi va răspunde că la nevoie se poate trăi şi fără intelectuali. Dar fără stomac nu se poate trăi. Şi tocmai stomacul Turciei este sfâşiat acum şi naivii cred că vor putea supravieţui acestei operaţii.

Cu capul uşor înclinat într-o parte, Enver Paşa ascultă plin de atenţie această cuvântare. Întreaga-i făptură, plină de prospeţime şi eleganţă, atenuată doar de o uşoară timiditate, nu vădeşte nici măcar o singură cută, întocmai ca şi uniforma lui. Pastorul, dimpotrivă, e pe de-a-ntregul stors de puteri. Transpiră, cravata i-a alunecat într-o parte şi mânecile hainei se ridică mereu. Generalul îşi încrucişează picioarele scurte, dar zvelte. Cizmele de călărie, din lac strălucitor, stau ca pe şanuri.

— Vorbiţi de stomac, domnule Lepsius, zâmbeşte el amabil, ei, dar poate că după război Turcia va avea un stomac mai slab.

— Nu va mai avea stomac de loc, excelenţă. Fără să se supere, generalissimul continuă:

— Poporul turc numără patruzeci de milioane. Şi acum, încercaţi, domnul meu, să vă situaţi o dată de partea noastră! Oare nu este un plan politic mare şi demn de admiraţie acela de a reuni aceste patruzeci de milioane de oameni şi a întemeia cu ei un imperiu naţional, care într-o bună zi va juca şi în Asia acelaşi rol ca Germania

în Europa? Imperiul aşteaptă. Nu trebuie decât să acţionăm. Fără îndoială că între armeni se află un număr periculos de mare de intelectuali. Sunteţi într-adevăr un prieten al acestui soi de intelectuali, domnule Lepsius? Eu, nu! Noi, turcii, avem foarte puţini Tntrelectuali de felul acestarhr schimb suntem” vechea rasă eroică, chemată să clădească şi să stăpânească marele imperiu. De aceea vom trece peste orice obstacole.

Lepsius îşi încleştează mâinile una de cealaltă, dar nu spune niciun cuvânt. Băiatul ăsta nereuşit şi răzgâiat, aflat în faţa lui, este stăpân absolut asupra unei puteri mondiale. Căpşorul lui, bine modelat şi atrăgător, cloceşte nişte cifre care nu pot decât să uluiască pe orice cunoscător al realităţilor. Pe pastor nu-l poate induce în eroare, fiindcă acesta ştie foarte bine că în Anatolia abia dacă se găsesc şase milioane de turci autentici. Dacă s-ar merge în nordul Persiei, în Caucaz, în Kaşgar şi Turkestan, dacă s-ar colinda toate regiunile de stepă cât jumătate din Europa şi s-ar pune la socoteală toate popoarele turcomane locuind în cor—turi şi hoţii de cai ducând o viaţă nomadă şi tot nu s-ar putea aduna la un loc mai mult de douăzeci de milioane. Asemenea visuri, se gândeşte el, se plăsmuiesci doar prin drogul naţionalismului. În acelaşi timp însă îl cuprinde un fel de milă pentru acest zeu al războiului cu statura pirpirie, pentru acest anticrist copilăros. Şi

vocea lui Johannes Lepsius devine gravă şi profetică:

— Vreţi să întemeiaţi un imperiu nou, excelenţă. Dar sub temeliile lui va zăcea cadavrul poporului armean. Poate oare acest lucru să vă fie de bun augur? Oare nu se mai poate găsi, chiar în acest ceas, o cale paşnică?

Acum, Enver Paşa lasă să se întrevadă, pentru prima oară, adevărul mai profund. Nu mai zâmbeşte reţinut, ochii lui devin rigizi şi reci, buzele se desfac peste dinţii mari şi primejdioşi.

— Între oameni şi bacilul ciumei, spune el, nu poate exista pace.

Lepsius profită imediat:

— Aşadar, mărturisiţi deschis intenţia dumneavoastră de a folosi pretextul războiului pentru completa exterminare a milletului armean? …

— Ministrul de război mersese prea departe, acest Iu-cru e limpede. De altfel, intervine imediat, replicând, în timp ce se retrage din nou în citadela inexpugnabilă a amabilităţii sale de complezenţă:

— Părerile şi intenţiile mele personale sunt expuse în întregime în comunicatele pe care guvernul nostru Le-a dat publicităţii în legătură cu această chestiune.

Noi acţionăm sub imperiul războiului şi al nevoilor de apărare, după ce vreme îndelungată ne-am mulţumit să asistăm doar şi să aşteptăm.

Cetăţenii care uneltesc pentru nimicirea statului suferă pretutindeni rigorile legii. Prin urmare, guvernul nostru procedează în conformitate cu principiile de drept.

Iată că o luăm din nou de la început. Johannes Lepsius nu-şi poate stăpâni un fel de geamăt surd. Aude vocea monseniorului Saven: „Nu abordaţi principii de morală! Rămâneţi la obiect! La argumente fu O, Doamne, de-ar putea rămâne la obiect, folosind numai argumente de necombătut! Dar însuşi faptul că nu-şi poate îngădui să sară în picioare, că trebuie să rămână aşezat pe scaunul lui, îi solicită nervii până la deznădejde. El, oratorul înnăscut, obişnuit să vorbească din amvon şi în faţa unor adunări, are nevoie de spaţiu, de libertate de mişcare!

— Excelenţă, şi pastorul îşi apasă palma pe fruntea frumos modelată, nu voi mai vorbi despre lucruri care se înţeleg de la sine, nu voi încerca să spun că pentru fărădelegile câtorva indivizi nu trebuie să ispăşească un întreg popor, şi nici n-am să întreb de ce femei şi copii, copii mici, cum aţi fost şi dumneavoastră cândva, trebuie să îndure o moarte bestială din pricina unei politici de care nici măcar n-au auzit vreodată. Aş dori să vă îndrept privirea spre viitorul dumneavoastră şi al poporului dumneavoastră, excelenţă! Războiul acesta se va sfârşi şi el într-o bună zi şi atunci Turcia se va afla în situaţia de a participa la

negocieri de pace. Să sperăm că această zi va fi pentru noi toţi o zi fericită. Dar dacă va fi cumva o zi nefastă, ce se va-întâmpla – atunci – excelenţă? Oare conducătorul care răspunde de soarta unui popor nu trebuie să se îngrijească din vreme şi pentru cazul că războiul se va sfârşi într-un mod defavorabil? Şi în ce situaţie se va afla delegaţia otomană la negocierile de pace, dacă va fi întâmpinată cu întrebarea: Unde este fratele tău Abel? O situaţie cât se poate de penibilă. Iar puterile învingătoare se vor prevala de marea vină şi, Dumnezeu să ne ferească de acest lucru, îşi vor împărţi prada fără nicio cruţare. Şi atunci, domnule general Enver Paşa, cum se va prezenta într-un asemenea caz cel mai eminent bărbat al poporului său, cel care şi-a luat întreaga răspundere, cum se va apăra în faţa acestui popor, al propriului său popor?

Ochii lui Enver Paşa devin visători când spune fără ironie:

— Vă mulţumesc pentru această excelentă indicaţie. Dar cine se apucă să facă politică trebuie să fie înzestrat cu două însuşiri. Mai întâi, trebuie să posede un anume caracter uşuratic sau, dacă vreţi, un dispreţ faţă de moarte, ceea ce este de fapt acelaşi lucru; iar în al doilea rând o credinţă nestrămutată în justeţea hotărârilor sale, din clipa în care le-a luat.

În acest moment al convorbirii, pastorul

Lepsius se ridică. Îşi încrucişează braţele pe piept, aproape după obiceiul oriental. Îngerul păzitor al poporului armean, trimis de Dumnezeu, se afla acum într-o stare de spirit deplorabilă. Batista îi atârna din buzunar, una dintre manşetele pantalonilor se ridicase până aproape de genunchi, cravata se strâmba mereu mai mult. De asemenea ochelarii săi păreau a se fi aburit.

— Vă conjur, excelenţă, şi pastorul îşi încovoaie spinarea în faţa celui aşezat, vă conjur, faceţi ca odată cu ziua de astăzi toate acestea să ia sfârşit! Aţi statuat faţă de duşmanul intern, care nu este duşman, un exemplu cum nu mai poate fi găsit altul în istorie. Sute de mii de oameni trăiesc şi mor pe drumurile din Răsărit. Puneţi chiar astăzi capăt acestei stări! Ordonaţi ca noile dispoziţii de strămutare să fie anulate! Ştiu că încă n-au fost depopulate toate vilaieturile şi sangiacurile. Dacă din pricina ambasadorului german şi a domnului Morgenthau şovăiţi să ordonaţi marile deportări din apusul Asiei Mici, atunci de dragul meu vă rog să cruţaţi Siria de Nord, Alepul, Alexandretta, Antiohia şi regiunea de coastă! Spuneţi că e destul! Şi după întoarcerea mea în Germania voi binecuvânta în faţa tuturor numele dumneavoastră!

Generalisimul arată de mai multe ori, cu o mină răbdătoare, către scaun, dar pastorul nu se aşază.

— Supraapreciaţi competenţa mea, domnule Lep-ius, declară el în sfârşit. Îndeplinirea unei asemenea otăriri guvernamentale este o chestiune care-l prieşte pe domnul ministru de Interne.

Pastorul îşi smulge pince-nez-ul arătându-şi ochii roşiţi:

— Tocmai de îndeplinirea acestor măsuri este vorba, a ministrul, nu, valiul, nu mutessariful execută ordine, i subalterni şi subofiţeri brutali, fără inimă. E oare voinţa dumneavoastră sau voinţa ministrului, ca feei să nască pe şosea şi să fie gonite imediat mai de-arte cu bâta? E oare voinţa dumneavoastră care – uni întregi să fie infestate de duhoarea cadavrelor descompunere, ca Eufratul să fie umflat de morţi? cestea sunt măsurile a căror îndeplinire mi-a fost uşă la cunoştinţă.

— Apreciez cunoştinţele dumneavoastră în ce priveşte tuaţia din interiorul ţării, spune Enver oarecum revenitor, şi dacă veţi face propuneri în scris cu privire la o îmbunătăţire a acestor stări, la voi accepta a plăcere şi la voi studia cu atenţie.

Dar Lepsius îşi întinde braţele:

— Trimiteţi-mă pe mine acolo! Este prima mea opunere. Nici măcar bătrânul sultan nu mi-a refuzat tund, această rugăminte. Acordaţi-mi împuternicirea organizez convoaiele de strămutare. Dumnezeu i va dărui puterea necesară, iar experienţă am mai uită ca oricare

altul. N-am nevoie de niciun piastru e la Statul otoman. Voi procura toate mijloacele bă-eşti trebuincioase. Asociaţii filantropice germane – americane mă sprijină. Am mai reuşit o dată să alizez o vastă operă de ajutorare, am întemeiat multe felinate şi spitale şi am contribuit la amenajarea a ai mult de cincizeci de întreprinderi economice. În iuda războiului, voi reuşi să înfăptuiesc lucruri iden-ce, ba încă şi mai mari, şi după doi ani chiar dumneavoastră, excelenţă, îmi veţi fi recunoscător.

De data aceasta, Enver Paşa ascultase nu numai cu obişnuita atenţie, ci chiar cu viu interes. Şi totuşi, iată că acum lui Lepsius îi este dat să vadă şi să audă ceva ce nu mai întâlnise vreodată. Nu este cruzime batjocoritoare, nu este nici cinism ceea ce transformă fizionomia de adolescent a generalului. Nu! Lepsius vede acum obrazul rece ca gheaţa al unui om care „se află mai presus de orice sentimentalism”, obrazul unui om aflat în afară de vină şi de remuşcări – vede faţa frumoasă şi precis conturată a unei specii pentru el necunoscute, dar care-i taie respiraţia, vede naivitatea înspăimântătoare şi aproape nevinovată a însăşi nelegiuirii. Şi e atât de puternică, încât nici măcar n-o poţi urî!

— Intenţiile dumneavoastră lăudabile mă interesează, rosteşte Enver aprobator, dar bineînţeles că sunt nevoit să le resping. Tocmai

aceste dorinţe ale dumneavoastră constituie pentru mine o dovadă că până acum stăruie între noi o neînţelegere. Dacă îngădui unui străin să-i ajute pe armeni, atunci creez prin aceasta ton precedent, o situaţie care ar duce la recunoaşterea amestecului din partea unor personalităţi străine, prin urmare şi a unor puteri externe. Aşadar, îmi subminez propria politică, deşi ea a fost elaborată în scopul ca milletul armean să afle ce consecinţe are dorinţa lui de amestec străin. Armenii înşişi ar fi derutaţi. Mai întâi îi pedepsesc pentru visurile şi speranţele lor trădătoare, pentru ca pe urmă să le trimit pe unul dintre cei mai influenţi prieteni ai lor ca să le trezească din nou aceste speranţe şi visuri. Nu, dragă domnule Lepsius, asta nu este cu putinţă, nu pot permite străinilor să întreprindă opere de binefacere în folosul acestor oameni. Armenii trebuie să vadă doar în nu-i binefăcătorii lorv

Pastorul cade pe scaun. „Am pierdut! Am fost înfrânt! Orice vorbă e de prisos. Măcar dacă omul acesta ar fi doar rău, îşi doreşte Lepsius, măcar dacă ar fi Satana. Dar nu e nici rău şi nici Satana, este simpatic într-un fel copilăros, acest mare şi necruţător asasin în masă”. Lepsius se cufundă în propriile sale gânduri, astfel că nu sesizează imediat propunerea pe care Enver i-o face pe un ton voios, confidenţial şi în acelaşi timp cu totul degajat.

— Vă fac o contraofertă, domnule Lepsius. Strângeţi bani, strângeţi de la societăţile dumneavoastră filantropice din America şi Germania bani mulţi. Apoi, mijloacele băneşti astfel colectate aduceţi-mi-le mie. La voi utiliza conform vederilor dumneavoastră şi întocmai cum veţi hotărî dumneavoastră. Dar vă atrag atenţia că nu pot permite vreun control din partea germanilor sau a altor străini.

Dacă Johannes Lepsius n-ar fi înmărmurit, probabil că ar fi izbucnit într-un hohot de râs. Atât de ilară era ideea aceasta, fiindcă vedea cu ochii minţii drumurile pe care le-ar lua în Turcia sumele colectate după sfatul lui Enver Paşa. Dar tace. E învins. Deşi nu nutrea speranţe nici înainte de convorbire, abia acum este convins că lumea s-a prăbuşit. Ca să nu arate ca un om cu desăvârşire distrus, pastorul îşi îndreaptă spatele, îşi aranjează puţin hainele, îşi şterge de câteva ori energic fruntea cu batista şi se ridică:

— Nu-mi pot închipui, excelenţă, că ora aceasta, pe care mi-aţi acordat-o, să se fi scurs fără niciun rezultat. În Siria de Nord şi în regiunea de coastă trăiesc o sută de mii de creştini izolaţi de orice fel de evenimente legate de război. Excelenţa-voastră va fi, fără îndoială, de acord că este mai bine să se renunţe la orice fel de măsuri care nu ţintesc către un scop anume.

Tânărul Marte îşi arătă încă o dată dinţii

surâzători:

— Fiţi convins, domnule Lepsius, că guvernul nostru va evita orice asprime inutilă;

Este de ambele părţi o formalitate goală de conţinut, o înşelătorie lipsită de sens, pentru ca această convorbire politică, asemenea tuturor celor de aceeaşi natură, să se sfârşească în doi peri. Enver Paşa n-a făcut nici cea mai mică concesie. Care sunt asprimile inutile, rămâne să decidă el. Dar şi Lepsius a pronunţat cuvintele perfect conştient de faptul că sună a gol şi numai ca să pună capăt convorbirii. Generalul, care spre deosebire de pastor arată acum nespus de ceremonios şi de decorativ, îl lasă pe oaspete să treacă primul. Ba chiar îl însoţeşte câţiva paşi, după care, cu privirea uşor uimită, dar nu din cale-afară de insistentă, priveşte după cel ce se clatină şi-şi dibuie drumul ca un orb prin culoarul lung, mărginit de încăperi în faţa cărora în loc de uşi flutură draperii.

Enver Paşa intră în încăperile unde se află biroul lui Talaat Bei. Funcţionarii sar de pe scaune. Feţele lor strălucesc de entuziasm. Dragostea aproape mistică, pe care chiar şi liota aceasta de conţopişti o poartă zveltului zeu al războiului, încă nu s-a epuizat. Şi aici, ca pretutindeni, se şoptesc sute de legende glorioase, despre temeritatea lui vecină cu nebunia. În timpul războiului din Albania, când un regiment

de artilerie s-a răsculat, s-a aşezat cu o ţigară în gură în faţa ţevii unui obuzier şi a strigat către rebeli că n-au decât să tragă de fitilul de aprindere. Trăsăturile moi ca mătasea ale lui Enver au pentru popor o strălucire mesianică. El este omul trimis de Dumnezeu care va reclădi din temelii imperiul lui Osman, Baiazid şi Soliman. Generalul îi salută pe funcţionari cu câteva vorbe glumeţe, care stârnesc o exagerată rumoare de entuziasm. Mâini zeloase se reped să deschidă uşile care duc din cancelarii până în camera de lucru a lui Talaat. Pentru personalitatea covârşitoare a ministrului, cabinetul acesta este prea strâmt. Fiindcă atunci când uriaşul se ridică din spatele biroului, cum face acum, întunecă fereastra. Gapul puternic al lui Talaat a încărunţit la tâmple. Deasupra buzelor răsfrânte, de oriental, pluteşte o mustaţă mică; neagră ca smoala. Bărbia dublă şi umflată se iveşte prin gulerul tare şi răscroit. O jiletcă de pichet alb acoperă, ca un simbol al celei mai pure sincerităţi, bustul de dimensiuni respectabile. Ori de câte ori Talaat Bei îl zăreşte pe Enver, coregentul duumviratului, simte nevoia să-şi pună părinteşte laba lui puternică de urs pe umărul îngust al acestui adolescent plin de har. Dar de fiecare dată, nimbul de glacială timiditate, care pluteşte în jurul siluetei lui Enver, îl opreşte de la acest gest de familiaritate afectuoasă. Şi cu toate acestea,

Talaat este omul de lume plin de însufleţire şi purtătorul de cuvânt, care reuşeşte să câştige de partea lui cinci diplomaţi deodată prin superioritatea elocinţei sale, în timp ce Enver, divinitatea adorată de popor şi soţul unei prinţese din casa imperială, e în stare ca la cine ştie ce recepţie de mare importanţă să stea adesea vremi de o jumătate de oră izolat, pierdut în visare şi cu o înfăţişare stingheră. Talaat îşi coboară mâna uriaşă şi cărnoasă şi se rezumă la o întrebare:

— Aşadar, a fost neamţul la tine?

Enver Paşa îşi întoarce privirea spre fereastră, către Bosforul cu apele lui jucăuşe, cu vaporaşele grăbite şi minusculele caicuri, iar în lumina acestui ceas chiparoşii şi ruinele arată ca un decor de teatru zugrăvit într-un fel ciudat de neîndemânatic. Pe urmă îşi aduce privirea din depărtări şi o lasă din nou să rătăcească prin camera de lucru aproape goală, până rămâne agăţat de un aparat vechi de telegraf, instalat pe un gheridon acoperit cu un covor, de parcă ar fi fost cine ştie ce obiect de preţ. Folosind acest jalnic obiect, funcţionarul subaltern din administraţia poştelor şi telegrafului, Talaat, îşi exersase degetele ca să deprindă semnele alfabetului Morse, înainte ca revoluţia Ittihadului să facă din el primul bărbat de stat din imperiul califilor. Fiecare vizitator să admire după pofta inimii acest semn distinctiv al unei ascensiuni

ameţitoare. Enver pare să examineze şi el, cu satisfacţie, aparatul Morse atât de plin de semnificaţii, înainte de – a-şi aminti de întrebarea ce-i fusese adresată:

— Da, neamţul. A încercat o vagă ameninţare cu Reichstagul…

Această declaraţie dovedeşte câtă dreptate avusese Monseniorul Saven şi că toate apelurile la umanitate ale pastorului au constituit chiar de la început o tactică greşită. Un secretar aduce un teanc de telegrame, iar

13 – Musa Dagh vol. I

Talaat începe să le semneze stând în picioare. În timp ce vorbeşte, nu-şi ridică privirea:

— Nemţii ăştia nu suferă decât de teama că vor fi traşi la răspundere alături de noi. Dar va veni vremea când vor cerşi cu totul alte lucruri decât cele în legătură cu armenii.

Cu această remarcă, desigur că dialogul în legătură cu deportările s-ar fi încheiat pentru ziua de astăzi, dacă o privire curioasă a lui Enver n-ar fi alunecat asupra telegramelor. Talaat Bei observă privirea şi agită hârtiile în mână, făcându-le să foşnească:

— Instrucţii precise pentru Alep! Între timp, cred că şoselele s-au golit din nou. În cursul săptămânilor imediat următoare vor putea porni cei din Alep, Ale-xandretta, Antiohia şi toată regiunea de coastă.

— Antiohia şi regiunea de coastă? repetă Enver întrebător, de parcă ar fi avut de făcut o observaţie în legătură cu aceasta.

Dar nu mai spune nicio vorbă, ci priveşte captivat degetele groase ale lui Talaat, care îşi depun fără încetare, ca în iureşul unui atac, semnătura în josul textelor. Aceleaşi degete aspre, de om de treabă, au conceput ordinul necifrat către toţi valii şi mutessarifii: „Ţinta deportării este neantul”. Trăsăturile repezi stau mărturie pentru o hotărâre nestrămutată, care nu cunoaşte şovăiala.

Iată că acum ministrul îşi îndreaptă trupul cam butu-cănos din poziţia încovoiată în care stătuse:

— Aşa! La toamnă voi putea să le răspund tuturor acestor oameni cu cea mai mare sinceritate: La question arménienne n existe pas –1

Enver stă la fereastră şi nu ascultă. Se gândeşte oare la imperiul său, imperiul califilor care se întinde din Macedonia până în apusul Indiei? Este îngrijorat în legătura cu aprovizionarea cu muniţii a armatelor? Sau visează despre achiziţii noi pentru palatul său ca în ibasme de pe malul Bosforului? în sala mare de festi

Problema armenilor nu există (fr.).

vităţi pusese să fie aşezat marele tron de

nuntă, pe care îl adusese, ca zestre, nadjieh sultana, fiica sultanului. Patru piloni din argint aurit şi deasupra un baldachin din brocart bizantin reproducând cerul înstelat.

Johannes Lepsius continuă să se strecoare prin uliţele Stambulului. După-amiaza e destul de înaintată. Ora mesei de prânz a trecut de mult. Pastorul nu îndrăzneşte să se întoarcă la Hotelul Tokatlyan unde locuieşte. O firmă armenească. Acolo domneşte spaima şi deprimarea, începând cu proprietarul şi pasagerii, până la ultimul chelner şi liftier. Ei cunosc drumurile lui, ştiu de demersurile pe care le întreprinde. Dacă se întoarce, toţi ochii îl vor urmări cu lăcomie. Agenţii şi oamenii de încredere ai lui Talaat Bei, care nu-l scapă din ochi, oriunde s-ar duce, fiindcă aşa au primit dispoziţie, n-au decât să-l pândească şi să-l aştepte unde vor. Mai neplăcut o faptul că prietenii lui îl aşteaptă de câteva ceasuri, într-un anume loc sigur, ales cu mare grijă. Printre ei este şi Davidian, preşedintele fostei Adunări Naţionale Armene, unul dintre cei arestaţi, care reuşise să evadeze şi se află ilegal la Stambul. Lepsius nu are nici puterea şi nici curajul să se înfăţişeze înaintea acestor oameni. Prin însuşi faptul că nu soseşte, vor înţelege adevărul şi poate că s-au şi despărţit, nădăjduieşte pastorul. Chiar şi cei foarte pesimişti dintre ei (altfel sunt cu toţii foarte pesimişti, lucru cât se poate de firesc), până şi aceştia n-au exclus

cu totul posibilitatea ca pastorul să obţină o autorizaţie de călătorie în interiorul ţării. Dacă o obţinea, s-ar mai fi putut realiza câte ceva.

Pastprul nimereşte într-o grădină publică. Şi aici se desfăşoară festivităţi. Băncile sunt împodobite cu ghirlande care se clatină. De prăjini şi de stâlpii felinarelor flutură drapele cu semilună. Masa de oameni, materie neplăcut de compactă, se înghesuie pe cărările presărate eu pietriş dintre peluze. Deşi se clatină din pricina ameţelii, Lepsius zăreşte totuşi o bancă. Găseşte un loc liber. În faţa lui se întinde un semicerc de culori mişcătoare. De dincolo, dinspre pavilionul de muzică, izbucneşte în această clipă o fanfară militară turcească în clinchete de meterhanea ienicerească. Cavale, flaute, clarinete stridente, alămuri pătrunzătoare, urcând şi coborând în unison, cu o precizie de muchie de cuţit, intervalele scurte dintre note, întrerupte de lătrăturile fanatice ale tobelor cu pielea extrem de întinsă, de scuturăturile clincănite ale dairelelor cu clopoţei şi de sâsâitul plin de ură al cinelelor. Johannes Lepsius şade vârât până la gură în această muzică, vârât parcă până peste cap într-o baie de cioburi de sticlă. Dar nu vrea să scape, vrea să sufere şi-şi apasă cu amândouă mâinile cioburile de sticlă pe trup. Acum are ceea ce îi refuzase Enver Paşa. În lungile convoaie de deportaţi din poporul care-i fusese încredinţat, se

târăşte şi el pe şoselele bolovănoase şi desfundate ale Anatoliei. Dar nu cumva îl blestemă chiar cei din propriul lui popor, cei sfâşiaţi în tranşeele de pe înălţimile împădurite din Argonne, pe câmpiile din Podolia şi Galiţia, pe mări şi în aer? Oare nesfârşitele trenuri cu răniţi nu sunt convoaie şi mai înfiorătoare, în faţa cărora groaza te face să urli? Răniţii şi muribunzii germani nu capătă şi ei ochi armeneşti? în vacarmul meterhanelei ienicereşti, Lepsius îşi apleacă mereu mai mult fruntea, sub care ideile se încâlcesc din pricina oboselii. Nu-i este dat să-şi trăiască propria suferinţă, ci una care nu-i aparţine.

În muzica miorlăitoare şi furioasă se amestecă acum sunete noi, un răpăit puternic, care creşte mereu în intensitate. Vine de sus. O escadrilă turcească se roteşte deasupra Stambulului şi aruncă mici nori plutitori de manifeste. Johannes Lepsius nu ştie de ce, dar pentru el este limpede că acele monoplane de-acolo, de sus, ar trebui să fie numite: păcatul originar şi ridicarea sa deasupra lui însuşi. Se rătăceşte în această convingere ca într-o casă mare, ea în Ministerul de Interne. Perdelele fluturânde de la uşi sunt în flăcări şi el repetă în gând un pasaj din Evanghelie, pe care intenţionează să-l folosească în predica sa următoare: şi lăcustele sunt întocmai armăsarilor pregătiţi de luptă… şi aveau patoşe şi zuruitul aripilor lor era ca zuruitul carelor de

luptă… şi cozile lor erau aidoma cozilor de scorpioni, şi aveau ace la cozi, şi puterea lor era de a-i vătăma pe oameni vreme de cinci luni.

Johannes Lepsius tresare speriat: trebuie găsite noi mijloace şi căi. Dacă demersurile ambasadei germane rămân fără rezultat, atunci poate că alţii, de pildă marchizul austriac Pallavicini, un bărbat eminent, vor avea mai mult succes. Ar putea să ameninţe cu represalii; bosniacii mahomedani sunt cetăţeni austro-ungari. De asemenea, protestele papei au fost şi ele prea blânde până acum. Dar iată că în clipa următoare se apropie de el Enver Paşa, cu surâsul lui de neuitat. Nu, timiditate nu este cuvântul nimerit pentru acest surâs de băieţaş şi de fată al marelui ucigaş. Vom duce până la sfârşit, domnule Lepsius, politica dictată de interesele noastre. Nu ne poate împiedica decât o singură putere din lume, una care s-ar afla mai presus de toate interesele şi n-ar fi amestecată în asemenea porcării. În cazul că găsiţi o astfel de putere în almanahul diplomaţilor, vă este îngăduit să mai veniţi o dată la mine.

Pe banca lui, Lepsius se frământă şi se zbate cu atâta furie, încât vecinele lui cu obrazul acoperit de feregele se sperie şi pleacă de lângă el. Dar Lepsius nici nu observă acest lucru, fiindcă acum toată fiinţa lui este pătrunsă de o apăsătoare şi nestrămutată convingere: nu mai este nimic de

făcut. Nimeni nu mai poate ajuta. Ceea ce ştie preotul Ter Haigasun din Yoghonoluk de câteva săptămâni pătrunde acum şi în fiinţa pastorului Johannes Lepsius: nu-mi mai rămâne decât un singur lucru de făcut – să mă rog.

— Şi în mrjlocul – sylţimii forfotind în atmosfera de sărbătoare, a râsetelor de femei şi ţipetelor de copii, a meterhanelei ienicereşti care izbucneşte din nou, în timp ce închide ochii şi-şi bălăbăneşte neputincios capul dintr-o parte în cealaltă, pastorul îşi împreunează mâinile – sau, oricum, crede că şi le împreunează – aşa cum se cuvine pentru rugăciune. Iar sufletul lui începe să glăsuiască: Tatăl nostru Carele eşti în ceruri, sfinţească-se numele Tău...

Dar ce s-a întâmplat, cum de a suferit asemenea transformări Tatăl nostru?! Fiecare cuvânt este o genune fără fund, pe care privirea n-o poate măsura. Chiar la cuvântul „nostru” îl cuprinse un fel de ameţeală. Cine mai are îndrăzneala să spună „nostru”, când Cristos, cel care pentru prima oară a închegat şi a creat această noţiune, s-a înălţat la cer în a treia zi? Fără el, totul nu este nimic altceva decât un morman puturos de sfărâmături şi oase, înalt cât jumătate din Univers. Fără să vrea, Lepsius se gândeşte la jurnalul mamei sale şi la fraza pe care a scris-o cu prilejul botezului său, în urmă cu cincizeci şi şase de ani: „Fie ca numele său

Johannes 1 să-mi amintească mereu că marea şi sfânta mea menire este să-l cresc în aşa fel încât să devină un adevărat Johannes, care să-l iubească din inimă pe Domnul şi să urmeze căile Lui”. A devenit el un adevărat Johannes? Este într-adevăr întreaga lui fiinţă plină de acea încredere care nu poate fi numită? Vai, această încredere ameninţată să se facă fărâme în clipa când trupul nu mai poate rezista. Iată, e bolnav de diabet. Trebuie să fie foarte prudent cu mâncarea. Mai ales, nimic dulce, fără pâine şi fără cartofi. Poate că Enver, atunci când nu i-a dat permisiunea să întreprindă călătoria în Anatolia, l-a ferit de o agravare a bolii. Dar ce caută aici portarul de la Hotelul Tokatlyan? De când poartă căciula din blană de miel a ofiţerilor turci? Nu cumva l-a trimis Enver? Politicos, portarul hotelului îi înmânează o teşcherea pentru deplasarea în interiorul ţării. Ea constă dintr-o fotografie a lui Napoleon cu semnătura autografă. Şi, într-adevăr, iată că în faţa uşii turnante a hotelului se şi află convoiul de deportaţi aşteptându-l. Toţi prietenii lui sunt aici, Davidian şi ceilalţi. Sunt veseli şi-i fac semn cu mâna. „Oamenii arată minunat”, se gândeşte pastorul. Până şi realitatea cea mai îngrozitoare Ioan.

poate avea ceva liniştitor, dacă o priveşti drept în faţă. Convoiul se opreşte pe malul unui fluviu, într-un peisaj sălbatic străjuit de stânci uriaşe.

Deportaţii au luat şi corturi cu ei. Poate că Enver mai închide un ochi şi permite câte o favoare. După ce toată lumea s-a culcat, se apropie de el un armean înalt, într-un costum stropit de sus şi până jos cu noroi. Vorbeşte o germană ciudată, cu fraze solemne, întrerupte pe alocuri: „Priveşte, acest fluviu vijelios este Eufratul, iar aceştia sunt copiii mei. Iar tu să-ţi întinzi trupul de pe un ţărm pe celălalt, încât copiii mei să aibă o punte!” Lepsius o ia drept glumă şi răspunde: „În acest caz, dumneavoastră şi copiii dumneavoastră veţi trebui să mai aşteptaţi o vreme, până mai cresc puţin”. Dar iată că între timp a început într-adevăr să crească, şi încă minunat de repede. Mâinile şi picioarele se lungesc, pleacă de lângă el în depărtări fără de sfârşit. Acum ar putea să dea urmare cererii armeanului cu o binevoitoare indiferenţă. Dar nu mai apucă s-o facă, fiindcă Johannes Lepsius îşi pierde echilibrul şi este cât pe ce să alunece de pe bancă. „E într-adevăr îngrozitor”, îşi spune el pentru a doua oară în această zi. Dar cu aceste cuvinte se referă mai mult la setea care-l chinuieşte, decât la orice altceva. Se scoală scuturându-se, aleargă până la cel mai apropiat chioşc şi, fără să ţină seama de recomandările medicilor, bea dintr-o răsuflare un lichid dulce, de la gheaţă. Odată cu senzaţia plăcută, înăuntrul său pătrund năvalnic proiecte noi şi îndrăzneţe. „Nu voi ceda pentru nimic în

lume”, râde el în sinea lui. Iar râsul acesta golit de orice gânduri este o declaraţie de război împotriva lui Enver Paşa.

...În aceeaşi clipă, secretarul particular al lui Talaat. Bei predă respectivele telegrame oficiale privind Alep, Alexandretta, Antiohia şi regiunea de coastă – le predă cu mâna lui funcţionarului de serviciu de la oficiul de poştă şi telegraf.

Capitolul ol suscita mm\ ADUNARE

A.

ÎN ZIUA ÎN CARE DJELAL BEI, VENERABI lul valiu de Alep, refuzase să ducă la împlinire, pe teritoriul aflat sub administraţia sa, ordinele de strămutare emise de guvern, aşadar din ziua aceea de primăvară, în politica faţă de armeni a lui Enver şi Talaat nu s-a mai produs niciun incident care să întârzie acţiunea şi nu s-a mai ivit nicio situaţie penibilă de felul acesta. Într-o anumită ordine calculată cu precizie, guvernatorii provinciilor imperiului primeau înştiinţările ministeriale cărora le urmau apoi, la timpul stabilit, ordinele de executare însoţite de instrucţii pentru toate cazurile. În mod excepţional, aparatul birocratic lucra cu o punctualitate uimitoare, astfel că, în privinţa aceasta, pentru un suflet de funcţionar conştiincios era o adevărată desfătare. Imediat după primirea înştiinţărilor, valiii diferitelor provincii îi chemau la ei pe mutessarifii sangiacurilor din care se compunea vilaietul lor, la

o conferinţă urgentă. În afară de aceştia, la conferinţă mai erau chemaţi şi comandanţii inih> tari din cupr Tris Til-tentonului. Iar excelenţa-sa, valiul cutare paşa, declara la respectiva şedinţă aproximativ următoarele: „Pentru executarea ordinului aveţi la dispoziţie, domnilor, un interval de paisprezece zile. Până atunci, ultimul convoi cuprinzând populaţia strămutată trebuie să fi trecut, mort sau viu, graniţele vilaietului. Vă fac răspunzători pentru executarea cu toată energia şi fără nicio amânare a dispoziţiei, deoarece şi eu, la rândul meu, răspund în privinţa aceasta faţă de domnul ministru de Interne”.

Apoi, se punea la dispoziţia celor de faţă un plan elaborat în birourile autorităţilor provinciale, plan care stabilea ordinea convoaielor, urmând ca participanţii să-şi dea avizul. Mutessarifii aduceau unele obiecţii şi îmbunătăţiri, iar generalul lua măsuri cu privire la trupele de însoţire şi la jandarmi. După aproximativ o oră, toată lumea putea să se ducă la baie sau la cafenea, dacă nu cumva tocmai avea loc o masă festivă la valiu. Mutessarifii se întorceau în localităţile de reşedinţă. Apoi începea să se desfăşoare acelaşi joc. Cu alte cuvinte, convocau la rândul lor o conferinţă, la care de data aceasta participau caimacamii diferitelor kasa-hle din care se compunea sangiacul. Din nou era invitat comandantul militar, care bineînţeles că nu mai

era chiar general. Apoi era examinat planul valiului şi prelucrat mai în amănunt, ţinându-se seama de condiţiile locale. Din această pricină, şedinţa de la sediul sangiacului dura, după cum e şi firesc, mai mult decât prima, care era mai selectă. Ce-i drept, după aceea domnii se deplasau tot la cafenea sau la baie, dar nu se mai sfiau să înjure într-o turcească grosolană adunătura aceea de armeni, care în plină stare de război provoacă atâtea necazuri. După aceea venea şi rândul caimacamilor. Chemau şi ei din orăşelele de reşedinţă pe mudiri, subalternii lor din plăşi; dar aceste şedinţe nu mai purtau numele pompos de „conferinţă”. Mudirii j» rău prerert: oţiiăă Thatia Ttmeri, dacă seTHace abstracţie de câţiva cu bărbile sure, care se împotmoliseră într-o funcţie administrativă fără speranţa de a mai fi înaintaţi. Respectivul caimacam le spunea acelaşi lucru pe ţâre valiul îl spusese mutessarifului şi mutessariful îl spusese caimacamului, dar fireşte în cuvinte mai Puţin alese:

„Vă dau atâtea şi atâtea zile. Până atunci, ultima dintre aceste turme de porci spurcaţi trebuie să fie scoasă din cuprinsul kasahlei noastre. Treaba trebuie să meargă şnur. Vă fac răspunzători pentru asta. La cine nu merge şnur, se va face o anchetă. N-am poftă să fiu scos la pensie din pricina altora”.

În afară de cei cu adevărat în cauză, povara

cea mai grea a tragicei măsuri cădea asupra mudirilor. Nahi-jehlele, plăşile pe care le administrau, cuprindeau teritorii mari, căi ferate aproape că nu existau, linii telegrafice erau puţine, iar călătoriile cu trăsura pe şoselele îngrozitoare şi drumeagurile desfundate de vite echivalau de cele mai multe ori cu o aspră pedeapsă. Prin urmare, aproape singura soluţie era să stea zi şi noapte în şa ca să poată mobiliza la timp fiecare sat şi fiecare târguşor uitat de lume în care locuiau armeni. La timp? Uneori acest „la timp” era miezul nopţii, înaintea dimineţii prevăzute pentru plecarea convoiului. Valiului, mutessarifului şi caimacamului le era uşor să poruncească şi să facă pe alţii răspunzători. În oraşe, totul nu era decât o joacă de copii. Dar când ai în subordine şaptezeci şi nouă de târguşoare, sate, cătune şi gospodării izolate, atunci lucrurile arată cu totul altfel. Câte un mudir, care fie că nu putea să facă minuni, fie că nu era chiar din cale-afară de zelos, se hotăra, în consecinţă, să nu ia pur şi simplu în consideraţie cutare sau cutare sat izolat şi lipsit de însemnătate. Mulţi mudiri procedară aşa dintr-o lene plină de bunăvoinţă, ştiut fiind că aceasta constituie un mobil dintre cele mai importante al activităţii umane. Alţii, iarăşi, împleteau indulgenţa lor izvorâtă din comoditate cu unele calcule secundare ascunse. Asemenea „neluări

inconsideraţie – puteau-constitul mai târziu o apreciabilă sursă de venituri, deoarece armeanul modest şi chiar ţăranul nu sunt chiar lipsiţi de mijloace. Asemenea excepţii erau periculoase numai acolo unde se aflau posturi de jandarmi permanente. Fiindcă saptiehii voiau să-şi ia şi ei partea lor de câştig, şi care câştig putea fi mai rentabil decât jefuirea legală faţă de care autorităţile închid amândoi ochii? E adevărat că, în conformitate cu dispoziţiile, bunurile celor strămutaţi reveneau fiscului. Dar perceptorul ştia prea bine că nu avea suficiente mijloace şi autoritate ca să-şi poată realiza cuvenitele sale pretenţii, şi mai ştia că pentru el era avantajos să menţină treaz zelul plin de entuziasm al organelor executive.

În timp ce în selamlâcuri, cafenele, băi şi oriunde se aduna societatea modernă din provincie („modern” era oricine citea ziarele şi cunoştea câteva cuvinte într-o limbă străină, oricine văzuse nu numai tradiţionalul teatru de umbre turcesc Karagoz, şi câteva comedii franţuzeşti la Smirna sau Stambul, şi în general auzise numele Bismarck şi Sarah Bernhardt), aşadar, în timp ce oamenii culţi, făcând parte din pătura mijlocie adeptă a progresului, se aflau cu trup şi suflet de partea lui Enver în politica lui faţă de armeni, cu totul alta era situaţia cu oamenii simpli din Turcia, fie ei ţărani sau din păturile

modeste de la oraş. Şi nu arareori câte un mudir aflat în călătorie de serviciu se minuna când vedea într-un sat, în care adusese ordinul de deportare, cum turci şi armeni se adunau ca să plângă împreună. Şi se minuna că în faţa unei case armeneşti stătea familia turcească vecină, vărsând lacrimi, iar când cei împietriţi de durere ieşeau fără să se uite îndărăt pe uşa vechii lor case, vecinii nu se mulţumeau să le strige „Allah să se milostivească de voi”, ci le dădeau merinde şi daruri preţioase pentru drum, câte o capră sau chiar un catâr. Şi i se mai întâmpla mudirului să vadă o asemenea familie de vecini însoţind pe năpăstuiţi cale de mai multe zile. Şi se mai întâmpla ca propriii săi empatriot – corelâgâohari să-i cadă la picioare şi să-l roage fierbinte:

— Lasă-i să rămână cu noi! N-au credinţa cea dreaptă dar sunt oameni buni. Sunt fraţii noştri. Lasă-i să rămână aici, cu noi!

Dar asta nu era de niciun felos. Chiar şi cel mai binevoitor mudir nu putea face vreo excepţie decât în foarte rare cătune izolate, uitate de lume, îngăduind în taină ca o rămăşiţă a rasei blestemate să se ascundă acolo, ghemuindu-se sub mantia propriei ei spaime de moarte.

Oamenii porneau mai întâi pe potecile şerpuite dintre sate, intrau pe drumurile de căruţă, se întâlneau cu alte convoaie pe şoselele regionale, pentru ca după zile de mers să ajungă

la marea şosea care ducea prin Alep către sud-est, până în deşert. Ritmul a milioane de picioare târându-se anevoie, un ritm cum pământul nu mai cunoscuse. Marşul acestei armate fusese elaborat şi pornit după principiile unei autentice strategii militare. Numai de un singur element uitaseră cu totul generalii care conduceau din umbră operaţiile: organizarea aprovizionării pe drum. În primele zile se mai împărţeau mici cantităţi de pâine şi bulgur, grâu uscat şi măcinat mare, dar deocamdată nici propriile provizii încă nu erau epuizate. În aceste prime zile, fiecare adult avea şi dreptul să ceară de la onbaşi, subofiţerul cu administraţia în cadrul convoiului, să i se plătească alocaţia legală de douăsprezece parale. Dar cei mai mulţi se fereau cu grijă să exprime asemenea pretenţie, prin care n-ar fi reuşit decât să-şi atragă ura vreunuia dintre atotputernicii supraveghetori; şi apoi, la preţurile ridicate care se practicau acum, pentru douăsprezece parale se puteau cumpăra cel mult câteva portocale sau un ou de găină. Cu fiecare ceas ce trecea, obrajii deveneau din ce în ce mai supţi, paşii milioanelor de picioare din ce în ce mai clătinaţi. Curând, dinlăuntrul uriaşei făpturi târâtoare nu mai răzbăteau decât gemete, gâfâit, vaiete şi câteodată un ţipăt brusc, crispat, sălbatic. Pe măsură ce se scurgea timpul, tot mai multe părticele ale acestei făpturi se desprindeau, se

prăbuşeau, erau împinse în şanţ şi se stingeau acolo. Pe urmă bâtele saptiehilor şuierau căzând grele pe spinările celor şovăitori. Erau turbaţi, saptiehii. Trebuiau şi ei să ducă o viaţă de câine, până ce ajungeau la graniţa kasahlei şi-i predau pe deportaţi comandamentului jandarmeriei vecine. La început se mai ţineau liste nominale. Dar pe urmă, când cazurile de îmbolnăvire şi de deces se înmulţiseră peste măsură, când din ce în cre mai multe cadavre sau semicadavre trebuiau aruncate în şanţul şoselei, îndeosebi copii, ţinerea de liste se dovedi cât se poate de incomodă şi onbaşiul renunţa la mâzgăleala asta inutilă. Pe cine mai interesa dacă cel care putrezea pe câmp se numea Sarkis, Astik sau Hapeth, dacă se numea Anuş, Vartuhi sau Koren? Nu toţi saptiehii erau fiare necruţătoare. Ba chiar putem presupune că majoritatea lor se compunea din oameni simpli şi cumsecade. Dar ce putea să facă un biet sap-tieh? A primit o poruncă strictă, că la ora cutare să fie cu toată turma prezent în locul cutare şi gata pentru raport. Inima lui înţelege foarte bine pe mama care urlă vrând să-şi smulgă copilul din groapă, pe mama care se aruncă în colbul drumului şi scurmă pământul cu unghiile. Vorbele liniştitoare nu ajută. S-au pierdut minute preţioase, iar locul de destinaţie se află încă la doisprezece kilometri distanţă. Convoiul s-a oprit. Toate feţele sunt crispate. Din mii de gâtlejuri

izbucneşte un urlet dement. De ce nu se aruncă această mulţime, oricât de sleită de puteri ar fi, asupra saptiehului şi a camarazilor săi, de ce nu-i dezarmează şi-i face una cu pământul? Poate că jandarmii se tem de o asemenea izbucnire de furie oarbă, care ar însemna sfârşitul lor. Şi atunci, unul dintre ei trage un foc de armă. Ceilalţi trag săbiile şi cu lamele tăioase încep să lovească pe cei fără apărare. Treizeci-patruzeci de bărbaţi şi femei se tăvălesc pe jos, scăldaţi în sânge. Dar sângele acesta îi ameţeşte şi în alt fel pe saptiehii surescitaţi, trezind în ei vechea şi arzătoarea dorinţă după femeile rasei duşmănite. Odată cu femeia aflată la discreţia învingătorului, acesta face mai mult decât să violeze o făptură omenească, prin ea pune stăpânire pe însuşi zeul duşmanului. După aceea, saptiehii nici nu-şi mai amintesc prea bine cum s-au întâmplat toate astea.

Un covor rătăcitor, ţesut din firele însângerate ale destinului. Mereu acelaşi procedeu. După prima zi de marş, toţi bărbaţii în putere sunt despărţiţi de restul coloanei. Iată un bărbat în vârstă de patruzeci şi şase de ani, în haine de bună calitate, un inginer; nu-l pot goni de lângă familia lui decât lovindu-l cu paturile armelor. Cel mai mic dintre copilaşii lui are abia un an şi jumătate. Inginerul a fost repartizat la o companie pentru construcţia de drumuri. În lungul

convoiului de bărbaţi, se clatină buimac, ca un debil mintal, îngăimând fără încetare:

— Doar am plătit bedelul la vreme… am plătit be-delul. Deodată se agaţă strâns de vecinul lui. Amintiri dureroase îl cutremură: Nu s-a pomenit vreodată copil mai frumos… Fetiţa are ochii cât două farfurioare de mari. Dacă aş putea m-aş târî pe burtă, ca un şarpe, după ai mei.

Pe urmă merge mai departe, împleticindu-se, însingurat, izolat în negura lacrimilor sale. Seara, oamenii se culcă istoviţi pe o coastă de munte. Inginerul pare că doarme şi el. Târziu după miezul nopţii îl trezeşte pe acelaşi vecin, spunându-i:

— Au şi murit, cu toţii, şi este foarte liniştit.

În alt transport se află o pereche de tineri logodnici. Sunt foarte tineri. Mirelui abia dacă-i mijeşte un puf uşor colorat pe buza de sus. Se apropie, ameninţător, ceasul când bărbaţii în putere vor fi scoşi din convoi. Mireasa are ideea salvatoare să-l îmbrace pe iubitul ei în straie femeieşti. Viclenia reuşeşte. În fericirea lor, cei doi copilandri au şi început să râdă de amuzanta travestire. Ceilalţi, însă, îi îndeamnă să nu se bucure înainte de vreme de izbânda lor. În apropierea unui oraş mare, le ies în cale nişte tşettehi – franctirori înarmaţi. Sunt porniţi să petreacă vânând fuste. Între altele, alegerea lor se opreşte şi asupra miresei. Ea se agaţă de mire:

— Pentru numele lui Dumnezeu, lăsaţi-mă

lângă ea! Sora mea e surdomută. Are nevoie de mine!

— Ăsta nu-i un motiv, deanum, sufleţelule! O luăm şi pe frumoasa asta cu noi.

Perechea e târâtă într-o casă murdară. Acolo, adevărul iese repede la iveală. Tşettehii îl ucid pe tânăr imediat. După cel mai înspăimântător dintre violuri, fata este legată de cadavrul logodnicului.

...Covor rătăcitor, ţesut din destine încâlcite, pe care nimeni nu le poate descurca. Mereu se găseşte o mamă care-şi poartă zile în şir copilul mort de foame în spinare, într-un sac, până ce propriile ei rude o denunţă saptiehilor din pricină că nu mai pot îndura mirosul. Sunt şi mamele din Kemach, cu mintea rătăcită, care îşi azvârlă copiii de pe o stâncă, în Eufrat, cântând imnuri, cu ochii strălucitori, de parcă ar îndeplini un ritual întru slava lui Dumnezeu. Şi mereu se găseşte câte un episcop, un vartabed care-şi sumete sutana, se aruncă la picioarele mudirului şi plânge:

— Fie-ţi milă, efendi, de aceşti nevinovaţi! Mudirul însă, este obligat să răspundă cum glăsuiesc instrucţiile:

— Nu te amesteca în politică! Cu tine trebuie să tratez numai chestiunile legate de biserică. Cârmuirea respectă biserica.

...În unele convoaie nici nu se întâmpla evenimente ieşite din comun, în afară de foame, sete, răni la picioare şi boli. Dar într-o zi s-a

întâmplat ca o călugăriţă germană din ordinul diaconeselor să se afle în faţa spitalului din Maraş, unde tocmai fusese repartizată să-şi facă serviciul. Un lung convoi de armeni tăcuţi trecea prin faţa clădirii în care călugăriţa se pregătea să intre. Aceasta n-avu puterea să se mişte din loc, până ce nu dispăru şi ultima siluetă. Şi în această soră se petrecu ceva ce ea însăşi nu înţelegea: nu era milă, nu era nici groază, ci ceva mare şi necunoscut, un fel de înălţare sufletească. Seara le scrise celor de acasă: „Am întâlnit un lung convoi de strămutaţi care – îşi părăsispră rip mrânH satele şi erau încă într-o stare destul de bună. A trebuit să aştept vreme îndelungată până au trecut toţi şi niciodată nu voi uita ceea ce mi s-a înfăţişat ochilor. Doar câţiva bărbaţi, puţini la număr, altfel numai femei şi copii. Mulţi dintre ei cu părul de culoare deschisă şi ochi mari albaştri, care ne priveau cu asemenea înfiorătoare seriozitate şi cu atâta inconştientă demnitate, de parcă ar fi de pe acum îngeri ai Judecăţii-de-apoi”. Iar aceşti sărmani îngeri ai Judeeăţii-de-apoi veneau de la Zeitun, Maraş, şi A intab şi din vilaietul Adana; veneau dinspre miazănoapte, din provinciile Sivas, Trapezunt şi Erzerum; veneau din răsărit, din Karputh şi din Diabekirul aflat în regiunea locuită de kurzi, din Urfa şi Bitlis. Dincolo de Munţii Taurus, încă înainte de Alep, toate aceste convoaie se întrepătrundeau,

formând ţesătura covorului omenesc care se târa la nesfârşit. Dar în ceea ce priveşte Alep, aici nu se întâmpla nimic, şi nici în sangia-curile şi în kasahlele suprapopulate ale vilaictului nu se întâmpla ceva deosebit. În regiunea de coastă, viaţa se desfăşura liniştită, Musa Daghul se odihnea în soare. Părea să nu ia act de mişcarea înspăimântătoare care se desfăşura la o depărtare nu prea mare.

Erau săptămâni lungi! La Yoghonoluk viaţa îşi urma, cum se spune, cursul ei obişnuit. Bineînţeles că expresia aceasta abia dacă se potriveşte aici, fiind folosită numai într-o accepţie superficială. Oamenii nu discutau prea mult despre „evenimentele acelea”, dar lucrul cel mai straniu era că aproape nu mai vorbeau de loc. Munceau ca de obicei pe câmp şi în livezi, la războiul de ţesut şi la vârtelniţă, ba poate cu zel mai mare, cu febrilitate chiar. Vânzătorii plecau în zilele de târg până la Antiohia şi-şi desfăceau marfa ca de obicei. Tot aşa, conform obiceiului statornicit, în sate veneau cumpărători turei şi se tocmeau pe îndelete pentru fiecare para, de parcă nicăieri nu s-ar întâmpla nimic. Totul era ca totdeauna şi totuşi fundamental schimbat. Această schimbare îi învăluia pe oameni ca un somn hipnotic, în care îţi poţi vedea de treburile obişnuite fără să fii în deplinătatea simţurilor tale Fiecare ştia totul. Fie care ştia că viaţa lui nu mai

era, poate, decât o chestiune de săptămâni. O ştia şi în acelaşi timp n-o ştia. Oare primejdia nu putea să treacă pe lângă copiii Musa Daghului fără să se oprească, dat fiind că nici până acum nu s-a simţit vreo mişcare? Oare faptul că regiunea se afla atât de izolată nu constituia un îndemn pentru puternicii zilei s-o ignore pur şi simplu? Sub liniştea adâncă nu se ascundea un semn bun? Aşa se face că fiecare mărea această linişte prin propria lui tăcere, pentru a nu trezi spiritele, că fiecare se cufunda în somnul viu al activităţii sale de zi cu zi, atitudine prin care îşi crea iluzia că se află într-o deplină siguranţă. Medicul Altouni, farmacistul Krikor şi chiar Ter Haigasun constituiau un exemplu pentru acest mod de comportare. Bătrânul medic îşi făcea mai departe vizitele la bolnavi, cocoţat pe spinarea măgarului său şi continuând să-şi blesteme soarta care-i ratase viaţa, de parcă lucruri mai rele nici n-ar putea exista pe lumea asta. Krikor îi strângea pe învăţători în jurul lui pentru plimbări socratice nocturne şi menţiona stelele împreună cu distanţele la care se aflau, dând nume şi cifre precise, împotriva cărora nu se putea ridica nicio obiecţie. Când miliardele de kilometri străbăteau aerul şuierând, nu se mai putea percepe nici cel mai slab ecou al nenorocirii. Pe aripile vitezei luminii, Krikor se retrăgea în izolarea stelelor botezate cu de la el putere. Era destul să-ţi ridici

privirea către cerul înstelat şi deportarea devenea un simplu zvon lipsit de sens. Poate că nici nu credea cu adevărat în că Nicăieri nu scria, negru pe alb, despre deportare. Ziare armeneşti nu mai soseau, iar cele turceşti făcuseră până acum doar de două ori vagi aluzii, cu iz oficial, în legătură cu această chestiune. Fără să privească în stânga sau în dreapta, Ter Haigasun îşi desfăşura şi el activitatea ca de obicei. Ţinea lecţiile la şcoală, oficia liturghia de sărbători, întreprindea deplasările obişnuite în cuprinsul diecezei. Preotul stăruise ca şi în acest an să aibă loc pelerinajul tradiţional la mănăsti-rea Sfântul Toma, cu care prilej-se desfăşura străvechiul rit al lui Madach prin sacrificarea unui miel. Numai marea serbare populară care urma în mod obişnuit – o petrecere cu muzică şi dans ce ţinea întotdeauna până în zorii zilei următoare – a fost suprimată de data aceasta, deşi Ter Haigasun nu indică niciun motiv pentru atare hotărâre.

Dată fiind comportarea atât de calmă a fruntaşilor comunităţii locale, este cât se poate de firesc că cei doi străini, europenii Juliette şi Gonzague, nu arătau nicio umbră de îngrijorare. Într-o zi. Juliette se adresă soţului ei cu cuvinte din care răzbea un accent de sinceritate şi convingere:

— Nu intenţionez, dragul meu, să rămân aici până la toamnă. Pe măsură ce trece vremea, mă

cuprinde îngrijorarea cu privire la soarta Franţei. În ultimele zile m-am gândit adesea la mama.

Dar privirea lungă şi enigmatică a lui Gabriel o făcu să înţeleagă că spusese o prostie fără seamăn.

Gabriel Bagradian îşi continua incursiunile de recunoaştere prin sate, ba chiar îşi extinse teritoriul de studiat: spre sud depăşea acum Suedja, iar spre nord întreprinse o dată un drum de mai multe ore călare, până la Beilan, localitate de vile, acum părăsite, ale armenilor bogaţi din Alexandretta. O singură dată îndrăzni să se ducă iarăşi la Antiohia. Spre deosebire de data trecută, podul de peste Oronte era păzit acum de elţiva saptiehi. Aceştia îi cerură lui Gabriel să le arate actele de identitate şi-l lăsară, indiferenţi, să treacă. Vreme de o clipă îşi închipui că toate posturile de pază de pe cuprinsul imperiului l-ar lăsa să treacă, pe el împreună cu trăsura în care s-ar afla Juliette şi Stephan, cu aceeaşi uşurinţă ca şi cei de-aici. Poate că salvarea era mult mai uşor de realizat decât îşi închipuia. Dar de îndată ce păşi în noua şi cuprinzătoarea sală a avizierelor din clădirea hiikumetului, un afiş mare de pe perete îl făcu să-şi dea seama că situaţia era gravă. Seria acolo că este interzis să se elibereze vreunui armean bilete de tren sau de poştalion. Şi ceea ce era şi mai îngrijorător, fusese astfel conceput:

„Oriunde vreun membru al milletului armean va fi găsit în afara localităţii lui de domiciliu, fără paşaport şi permis de călătorie, va fi arestat şi internat în cel mai apropiat lagăr, în vederea deportării”.

— Această dispoziţie severă, care cuprindea câteva articole, era semnată de Mustafa Abdul Halib Bei, urmaşul docil al curajosului Djelal. În ciuda ameninţării care-l pân-dea, Bagradian se duse să hoinărească prin bazar. Uliţa îngustă, în mod obişnuit atât de aglomerată, era aproape goală şi avea un aspect înfricoşat şi îndoliat parcă. Deşi încă nu fuseseră loviţi de dispoziţiile de strămutare, negustorii armeni trăseseră obloanele la prăvălii şi parcă i-ar fi înghiţit pământul. Dar nici populaţia mahomedană nu avea câtuşi de puţin motive să se bucure. Prima umbră, pe care greul păcat comis împotriva armenilor a aruncat-o asupra imperiului, a fost o bruscă devalorizare a hârtiei monedă turceşti. De câtva timp negustorii nu mai voiau să facă plăţi în aur şi argint, drept care aceste ruşinoase metale dispăruseră imediat de pe toate pieţele. Preaînţelepţii specialişti în economie, aflaţi în ministerele din Stambul, dădură unele explicaţii încâlcite cu privire la secretul acestei devalorizări rapide şi nemotivate. Dar că circulaţia monetară ar putea depinde de conjunctura lumii morale, iată o concluzie la care până în ziua de astăzi n-a ajuns încă niciun

economist, oricât de înţelept ar fi fost el. Turcii din Antiohia se strecurau cu paşi târşiţi şi descurajaţi prin bazarul care, cu băltoacele, rigolele puturoase şi grămezile lui de gunoaie, arăta ca o imensă hazna cufundată în liniştea nopţii.

Gabriel găsi încuiată poarta casei în stil antic a lui aga Rifaat Bereket. Bătu tare de mai multe ori, cu ciocănelul, în lemnul cu încrustaţii de aramă, dar nu se arătă nimeni. Aşadar, aga încă nu se înapoiase din călătorie. Cu toate că Gabriel ştia că această călătorie avea drept scop să ajute poporul armean, faptul că prietenul tatălui său era departe îi pricinuia acum o mare mâhnire.

După înapoiere, Bagradian hotărî să nu mai depăşească în drumurile sale, chiar şi cele mai îndepărtate, zona extremă a Musa Daghului. Motivul acestei hotărâri era efectul miraculos de calmant pe care îl exercita asupra lui muntele locurilor natale, efect tot mai puternic pe măsură ce trecea vremea. Chiar şi acum, când deschidea dimineaţa fereastra şi saluta muntele, era pătruns de acea uimire solemnă pe care n-o înţelegea. Masa impunătoare a muntelui, schimbându-şi în fiecare ceas al zilei înfăţişarea, ba strânsă compact în sine, ba estompându-se delicat în aburii soarelui – realitate impunătoare şi eternă în toate transformările ei – părea să însufleţească forţele lui Gabriel şi să-i dea curaj pentru gândurile chinuitoare ce-l frământau şi-i răpeau

somnul din ziua sosirii pastorului Aram Tomazian. Iar când ieşea din umbra muntelui, curajul trebuincios unor asemenea gânduri începea imediat să se destrame, între timp, deplasările lui pline de zel prin sate dădeau roade demne de luat în seamă. Obţinu ceea ce urmărise, adică o imagine de ansamblu şi destul de amănunţită nu numai a vieţii exterioare şi a activităţii acestor ţărani, grădinari, torcători de mătase, ţesători de şaluri, prisăcari şi sculptori în lemn, ci îi fu îngăduit să arunce câte o privire şi în relaţiile lor de familie şi să pătrundă în domeniile mai închise ale sufletului. Fireşte că acest lucru nu era întotdeauna prea lesne de realizat. La început, mulţi dintre localnici vedeau în el doar un străin de neam mare, în ciuda faptului că prin origine şi proprietate era legat de ei. Bineînţeles că pe Avetis Bagradian cel tânăr îl simţiseră mai aproape de ei, deşi acesta, om ciudat şi zgârcit la vorbă, nu se interesase niciodată de cineva, nici de Krikor, nici de Ter Haigasun sau de învăţători, şi nu vizitase aproape niciodată satele. Oricum însă, era înmormântat în cimitirul din Yoghonoluk, printre morţii lor. Cu vremea însă, încrederea lor în Gabriel crescu şi împreună cu aceasta chiar o tainică speranţă pe care şi-o puneau în el. Acest efendi era fără îndoială un om cu greutate, pe care străinătatea îl cunoştea şi de care turcii se temeau din pricina influenţei sale. Cita vreme

rămânea la Yoghonoluk, poate că marea nenorocire nu se va abate asupra satelor. Nimeni nu-şi dădea seama în ce măsură asemenea speranţe erau într-adevăr justificate. Dar în această privinţă oamenii simţeau în chip nelămurit că mai era ceva. Chiar dacă Gabriel vorbea despre viitor tot atât de puţin ca şi ceilalţi, totuşi unii simţeau în ochii lui ji1 neliniştea lui, în întrebările puse de el, în însemnrile Pe care le făcea, o gândire orientată cu preria6 către un anumit scop, o activitate de un fel special care 11 îndemna să se deosebească de toţi ceilalţi că (ld apărea undeva, toţi ochii rămâneau pironiţi asupra lui l Era Poftit în multe case. Deşi după obiceiul locillui încă Pcrile erau mobilate destul de sumar, îl surpriiise confortul şi curăţenia lor. Pardoselile de lut bătătorit erau acoperite cu rogojini curate. Oamenii şedea” pe divane Peste care erau aşternute covoare de bună caiitate Numai la ţăranii cei mai săraci, grajdul st afla Pit de încă” perea de locuit. Pereţii nu erau chiF Pretutindeni goi. Pe lângă icoane, oamenii mai atârnaseră ilustraţu demodate şi poze scoase de prin calendarecâte o gospodină îşi împodobea odaia – lucru foorte rar în °rient – cu flori proaspete, cel mai adesea fuse în vase Plate După ce musafirul se aşeza, i se aducea în fa A o măsuţă grosolană dintr-un butuc de le” ™ pe care se af La încăpătorul vas de cositor plin cu felurite prăjituri,

bucăţi de fagure şi plăcinte cu brânză dulce Gabriel cunoştea încă din anii copilăriei de la Yoghonoluk gustul acestor prăjituri foarte dulci de atunci ele constituiau plăceri interzise, şi părinţii bineînţeles că nu trebuiau să afle nimic despre vizite? le făcute de micul Gabriel, împreună cu câte unul dintre servitorii casei, Pe la gospodăriile din sate. Acuiv1 însă, dată fiind această ospitalitate generoasă stomavcul lui Gabriel întâmpina unele dificultăţi, căci alătur* de Prăjituri i se ofereau felii de pepene şi fructe zaharisite Dar a refuza cele oferite ar fi însemnat să aducă <? PSre de moarte gazdei. Prin urmare, recurse la o strgema: „Înde Pa dulciuri pe copiii care pretutinde? în u „prezentăţi cu mândrie oaspetelui, având grijă e a din când în când să ia şi el câte o îmbucătură. Erau ove a dre Ptul mişcătoare dragostea şi grija cu care era înconjuraţi toţi copiii şi mai ales cei mici. Mamele vdeau O Preocupare Phna de mândrie pentru curăţenia e<amăşuţelor, bluze«ar şi şorţurilor. Fireşte că o dată (fu trecerea anilor, nici ele nu puteau împiedica sălbăticirea băieţilor în timpul jocului de-a războiul şi a expediţiilor de jaf prin râpele Damlajikului. În timpul numeroaselor sale vizite în sate, Gabriel Bagradian îşi făcu prieteni. Cel mai de încredere dintre ei era un om aşezat, pe nume Nurhan-ceauşul, cu alte cuvinte sergentul Nurhan. Acest Nurhan-ceauşul avea, în

marginea dinspre miazăzi a Yoghonolukului, câteva ateliere constituind cea mai însemnată întreprindere meşteşugărească, după cea a antreprenorului Tomazian, şi anume o lăcătuşerie şi o fierărie, o şelărie şi o rotărie, unde se construiau acele cangni obişnuite prin partea locului şi, în sfârşit, o încăpere interioară sacrosanctă, unde meşterea fără martori. Cei iniţiaţi ştiau că în această încăpere el se îndeletnicea cu repararea puştilor de vânătoare şi cu confecţionarea cartuşelor necesare respectivelor arme; totuşi, din pricina unor eventuale reclamaţii care i-ar fi putut aduce după sine neplăceri, era mai bine ca această activitate să rămână la adăpost de privirea sap-tiehului Ali Nassif. Nurhan-ceauşul era un fost soldat „cu termen lung”. Avea la activul său un serviciu militar de şapte ani, petrecuţi în război şi la un regiment de infanterie din Anatolia, în marea cazarmă de la Brussa. Întreaga lui înfăţişare purta pecetea anilor de militărie, mustaţa încărunţită cu vârfurile lungi şi ridicate, folosirea continuă a limbajului ostăşesc şi a expresiilor cam grosolane, şi înainte de orice purtarea supusă şi ţinuta militărcască în faţa lui Bagradian, căruia i se adresa întotdeauna ca unui ofiţer şi superior în grad. Poate simţea în Gabriel unele aptitudini de care acesta din urmă nu ştia nimic. Nurhan-ceauşul, care mai avusese unele comenzi şi de la

Avetis cel tânăr, primi să controleze bogata colecţie de arme a casei Bagradian, efectuând eventualele reparaţii. Veni şi luă în primire puştile, ca să le demonteze cu grijă înatelierul lui tăinuit, să le ungă şi să le monteze la loc. În timp ce Nurhan lucra, Gabriel venea adesea să privească. Uneori îl lua şi pe Stephan cu el. Bărbaţii discutau problemele militare ca nişte specialişti pasionaţi. Ceauşul cunoştea o mulţime de întâmplări grosolane şi anecdote cazone, iar Gabriel, spirit ales şi iluminat, nu se mai sătura ascultându-le. Aşa se face că, în acele luni când se scurgeau convoaiele de deportaţi, doi bărbaţi armeni se cufundau, într-un mod cu totul de necrezut, în amintiri din viaţa militară turcească, de parcă patria lor s-ar fi aflat în acele cazărmi. Dar Nurhan avea şi o liotă întreagă de copii de vârstă mică şi mijlocie, pe care nici el însuşi nu părea să-i deosebească prea bine. De altfel, aproape că nici nu se interesa de aceşti urmaşi ai lui. Faţă de adunătura de plozi de-un sânge cu el, fostul instructor de recruţi, cu mustaţa-i care inspira teamă, era, în felul lui greoi, bunătatea însăşi; cu cea mai deplină nepăsare îi lăsa să-şi facă de cap. Seara, când munca se sfârşea, fiecare contramaistru din atelierele sale venea şi-i înmâna cheile, după care Nurhan nu intra în casa plină de copii şi nici nu se ducea să bată la uşa vreunui vecin. Ţinând într-o mână cana cu vin, în cealaltă

o goarnă de infanterie turcească, pe care o sustrăsese din inventarul regimentului, se ducea în livada lui de caişi. Pe urmă, când începea să se lase seara, aerul era sfâşiat de sunete şovăitoare şi cam lătrate de trompetă, binecunoscute locuitorilor satelor. Întrerupte pe alocuri şi stridente, semnalele armatei turceşti vuiau prin aer, o chemare la apel confuză şi brutală, de parcă în felul acesta ceauşul ar fi voit să adune toată valea înainte de căderea nopţii.

Între timp, din pricina copiilor de vârstă şcolară, între sate se născuse o divergenţă de opinii de natură cultural-politică. Conform programei didactice elaborate de „Miazial Engerutiunk Hajoz”, de Uniunea generală a Şcolilor Armeneşti, care constituia unicul for de învăţământ al acestei naţionalităţi, anul şcolar urma să se sfârşească odată cu primele zile fierbinţi de vară, aşadar încă de pe la jumătatea lunii mai. Dar Ter Haigasun, în calitatea lui de administrator superior al şcolilor, dăduse pe neaşteptate dispoziţia ca, după o scurtă vacanţă de opt zile, cursurile să fie reluate. Hotărârea preotului izvora din aceleaşi cauze ca şi zelul ameţitor în muncă al întregii populaţii. Erau vremuri apocaliptice! Apropiatei nenorociri care avea să destrame ordinea statornicită trebuia să i se opună o activitate de două ori mai ordonată ca de obicei, perioada de completă inerţie ce urma să

sosească în mod inevitabil să fie întâmpinată cu cea mai riguroasă ordine şi disciplină. Şi, în afară de asta, tocmai în aceste zile de îngrijorare, ţipetele dezlănţuite şi gălăgia copiilor neştiutori, sărbătorind vacanţa, erau în toate satele o plagă de nesuportat. E limpede că toată lumea ar fi fost de acord cu Ter Haigasun, dacă din partea corpului didactic nu s-ar fi ivit o împotrivire înverşunată, învăţătorii, şi mai cu seamă Hrand Oskanian, nu voiau să fie lipsiţi de perioada de vacanţă ce le era asigurată prin contract. Îi câştigară de partea lor pe muhtari şi-i avertizară pe părinţi că din pricina căldurii caniculare minţile celor mici vor avea serios de suferit în cazul că vor fi peste măsură de împovărate; Oskanian, taciturnul, dezlănţui de data aceasta o campanie de ură împotriva lui Ter Haigasun. Dar nu-i fu de niciun folos. Preotul rămase ferm pe poziţie. Convocă la el pe cei şapte muhtari din sate şi-i convinse în cadrul unei scurte expuneri. Aşa se face că noul an şcolar începu, în ciuda anotimpului călduros, imediat după cel vechi. Învăţătorii făcură o ultimă încercare, cerându-i lui Gabriel Bagradian să participe la dispută. Şatakhian şi Oskanian se prezentară la vilă având grijă să respecte toate formele cerute de uzanţe. Dar Gabriel declară fără înconjur că este categoric pentru continuarea cursurilor. Că salută această iniţiativă nu numai în general, ci şi din motive

personale, deoarece luase hotărârea să-l trimită pe fiul său Stephan la şcoala domnului Şatakhian, fiind timpul să vină în contact eu alţi băieţi de aceeaşi vârstă şi neam cu el. Învăţătorul Şatakhian se înclină şi răspunse, în cea mai frumoasă franţuzească a lui, cu un mic discurs în care pleda pentru cerinţele igienei moderne şi bucuriiie vacanţei, în contrast cu rigurozitatea învechită a ştiinţei. După ce sfârşi, întrebarea cam uimită a lui Bagradian îl descumpăni:

— De fapt, de ce vorbiţi franţuzeşte cu mine? Hapeth Şatakhian se apără jignit:

— Am făcut-o numai pentru dumneavoastră, efendi. Dar Hrand Oskanian îl înghionti furios în spate, rând parcă să-i spună: „Vezi, orgoliul tău a stricat otul”. Aşadar, învăţătorilor nu le mai rămase altă cale ecât aceea de a se obişnui cu ideea înfrângerii. Taci-urnul Oskanian însă îşi descarcă toată ura într-un mg poem de înfierare, îndreptat împotriva lui Ter aigasun. La o adunare nocturnă desfăşurată sub uspiciile lui Krikor, îl puse pe Asaian, cântăreţul cel ubţire ca un ţâr, să recite pamfletul rimat. Vocea înotătorului Asaian vibra de o emoţie încărcată de mâie. Deoarece ocupaţia lui secundară era aceea de di! jos al corului bisericii, avea de suferit mai mult decât Iţii sub îndrumarea severă şi intransigentă a lui Ter aigasun. Poemul cel combativ sfârşea cu următoarele ersuri ameninţătoare:

Oricât ai vrea, cu-odăjdiile tale, Să-ntuneci soarele în a sa cale, Precum norii negri-ntunecă luna, Nu vei putea. Soarele luci-va-ntotdeauna.

Fiindcă soarele reprezenta aici, în chip alegoric, spitul iluminat, era cam greu să-ţi dai seama cum de uşeau odăjdiile lui Ter Haigasun să întunece acest irit printr-o intensificare a învăţământului şcolar„Cultând asemenea ambiţioase încercări poetice ale „scipolului său, Krikor clătină din cap. Grupul şedea lumina lunii, pe coasta unei coline aflată deasupra ilor de pe Kheder Beg. Farmacistul ceru manuscrisul emului. Nici nu pomeni de eroul înfierat în satiră, iciodată nu lua în considerare tema propriu-zisă. Cu indiferenţă sumbră decise:

— Asta este un fel de talmeş-balmeş, Hrand Oskanian. Poeţi da, poeţi au existat, dar numai în vremurile de demult…

Şi continuă, demonstrând că nu numai poeţi au existat doar în vremurile de demult, ci şi fapte, războaie, bărbaţi de stat, eroi. De altfel, activitatea ce se desfăşoară în lumea noastră se remarcă abia după ce a devenit istorie. Dar ca să nu-şi descurajeze cu totul discipolul, Krikor se întoarse spre el făcându-i un semn:

— Nu i-enunţa! Dar trebuie să mai înveţi, învăţătorule!

În ziua hotărâtă, Gabriel Bagradian se prezentă în clădirea şcolii din Yoghonoluk cu

Stephan şi micuţa lui locatară Sato, ale cărei picioare rănite se vindecaseră. Cu puţin înainteavusese o scurtă divergenţă de păreri cu Juliette. Aceasta se temea ca băiatul ei, aşa spunea, să se înghesuie cu tineretul nespălat, şi pe deasupra într-un asemenea grajd oriental. Că doar nu-l trimiseseră la şcoala publică nici la Paris, unde fără îndoială că pericolul bolilor molipsitoare şi al păduchilor era mult mai mic. Gabriel nu renunţă la punctul său de vedere. Dacă analizăm temeinic situaţia, spuse, asemenea pericole, care în curând ar putea fi depăşite d pericole adevărate, nu sunt vrednice a fi luate în considerare. El, ca părinte, socoteşte că este mult rer important ca Stephan să-i cunoască, în sfârşit, pe să-i, într-un mod viu şi temeinic. În alte vremuri în alte condiţii, Juliette ar fi avut o sută de răspunsa gata pregătite. Acum însă renunţă imediat la lup şi nu mai spuse nimic. Era o tăcută atitudine concesiv?

la acea convorbire nocturnă, în cursul căreia Gabri se arătase atât de deznădăjduit, se întâmplase ceva neînţeles. Intimitatea vieţii – această recoltă boga strânsă într-o căsnicie de paisprezece ani – se destră mereu mai mult. Acum, când Juliette se trezea noapă i se părea uneori că între ea şi emul care dorm alături nu exista o viaţă comună. Viaţa lor comună afla acolo, departe, la Paris şi în oraşele inundate de lumină

ale Europei, de care erau complet izolaţi şi unde nu mai aveau ce căuta. Ce se întâmplase oare? Se schimbase Gabriel, sau ea însăşi? Juliette continua să creadă că perspectivele nu merită să fie luate în serios. I se păi ea aproape ridicol să presupună că în faţa ei, a franţuzoaicei, potopul nu se va opri în mod respectuos. Lucrul esenţial era să mai reziste câteva săptămâni. Pe urmă, înapoi, acasă! Tot ce se va întâmpla sau nu se va întâmpla în cuprinsul acestor săptămâni era pe de-a-ntregul lipsit de importanţă. De aceea întâmpină cu tăcere hotărârca lui Gabriel ele a-l trimite pe Stephan la şcoală. Dar când în adâncul sufletului deveni pe neaşteptate conştientă că formula ei – „Ah, ce-mi pasă mie de toate astea?” – constituia o expresie a indiferenţei, simţi o teamă subită şi o cuprinse un sentiment dureros şi necunoscut, nu numai în legătură cu ea însăşi, ci mai mult pentru Stephan.

După cum era de aşteptat, tânărul era entuziasmat de noul program, li mărturisi tatălui său că în timpul lecţiilor, pe care le făcea sub îndrumarea bunului domn Avakian, abia dacă mai reuşea să fie atent şi să se concentreze. Că lui, liceanului parizian, latinist şi elenist, îi făcea mult mai multă plăcere să meargă la o şcoală armenească de la ţară. Pricina acestei atitudini, de a răspunde bucuros hotărârii tatălui său, nu trebuie însă căutată doar în plictiseala orelor de meditaţie cu Avakian; şi sufletul lui Stephan era

tulburat şi încordat, mai ales de când Iskuhi şi Sato veniseră în casă. O dată, Sato provocase chiar mari necazuri. Într-o zi, dis-ele-elimineaţă, Stephan şi fetiţa dispărură pe neaşteptate şi se întoarseră abia târziu, după masa de – Prânz. Fiindcă-Sato urma să fie pedepsită cu severitate Pentru această escapadă, Stephan luă cavalereşte vina asupra lui şi pretinse că în cursul plimbării se rătăciseră pu Damlajik. Juliette îi făcu o scenă nu numai lui Avakian, ci şi lui Gabriel, şi-i interzisese băiatului ca pe viitor să mai schimbe măcar o singură vorbă °u Sato. Hoinara fu exclusă din cercul stăpânilor casei, iar atunci când se afla la vilă, nu mai avea voie să stea decât în cămăruţa ei. Ca urmare, Stephan începu să se strecoare tot mai des în preajma bunei Iskuhi, care părăsise şi ea mai demult patul de suferinţă, deşi încă nu se însănătoşise complet. Când se afla într-un şezlong, în grădină, Stephan se chincea la picioarele ei, pe pământ. Avea multe întrebări pe suflet. Iskuhi trebui să-i povestească despre Zeitun. Dar când se ivea mama, îşi întrerupeau convorbirea ca nişte conspiratori. „Cât de mult îl atrag cu toţii”, se gândea Juliette.

Şcoala din Yoghonoluk era o clădire impunătoare.

Fiind cea mai mare din districtul Musa Dagh, cuprindea patru clase. Ter Haigasun îi încredinţase lui Şatakhian conducerea ei. Acesta,

din proprie iniţiativă, adăugase obişnuitului curs primar încă o clasă de perfecţionare, în cadrul căreia el preda franceza şi istoria, iar Oskanian literatura şi caligrafia. Dar asta nu era totul; mai exista şi un curs seral pentru adulţi. Aici, chiar un învăţat cu orizont universal ca farmacistul

Krikor împărtăşea din lumina lui. Ţinea prelegeri despre aştri, flori, animale şi roci, despre popoare vechi, poeţi şi înţelepţi. Şi, în felul care-i era propriu, nu despărţea între ele materiile, ci le amesteca fantezist

— Inventiv narator de basme ale ştiinţei. Cuvântările şi le condimenta cu vorbe şi cifre tainice, astfel că auditorii săi clipeau către el cu ochii încordaţi ai celor ce nu reuşesc să înţeleagă. Oricum, cele de mai sus pun într-o lumină concludentă setea de cultură a acestui popor, fiindcă la cursul seral se adunau, în băncile strâmte de şcoală, oameni foarte bătrâni, îndeosebi meşteşugari care colindaseră prin lume, dornici ca măi car în amurgul vieţii să mai asculte şi să înveţe lucrur noi Şninirlun” 1 – 1 primi pn tepl-ţan în d perfecţionare, frecventată de treizeci de elevi în vârstă d doisprezece până la cincsprezece ani. Învăţătorul îl lu’ pe Gabriel Bagradian la o parte:

— Nu vă înţeleg prea bine, efendi. Ce-ar putea să înveţe fiul dumneavoastră la noi? Poate că despr; multe lucruri ştie chiar mai mult decât

mine, căci de am studiat o vreme în Elveţia, de ani de zile lâneezesc în pustietatea asta. Priviţi vă rog la toţi copiii aceştia! Parcă ar fi boşimani! Nu ştiu dacă va avea o influenţă bună…

— Tocmai de această influenţă, Hapeth Şatakhian, nu vreau să-l lipsesc pe băiat, declară Gabriel, iar învăţătorul se minună de îndărătnicia tatălui, care dintr-un european binecrescut voia să facă un mic oriental.

Clasa era plină de copii şi de părinţii care-i înscriau pe aceşti copii. O femeie bătrână, împingând un băieţel înaintea ei, se apropie de Şatakhian:

— Iată-l învăţătorule! Să nu-l baţi prea rău!

— Ei, acum aţi auzit chiar cu urechile dumneavoastră, se întoarse Şatakhian către Gabriel şi oftă la gândul acelui talmeş-balmeş de tradiţie, superstiţie şi înapoiere, împotriva căruia trebuia să pornească la luptă.

Se înţeleseră ca Stephan să vină la şcoală de patru ori pe săptămână, pentru a se familiariza mai cu seamă – cu folosirea limbii şi alfabetului armenesc. Sato fu repartizată în clasa începătorilor, unde majoritatea o formau fetele, deşi erau mult mai tinere decât orfana din Zeitun care dădea celor din jur atâta bătaie de cap. Chiar după a doua zi de şcoală, Stephan se întoarse acasă amărât. Declară că nu are de gând să mai fie ţinta batjocurii celorlalţi din pricina stupidului

său costum englezesc. Voia să umble îmbrăcat la fel cu toţi băieţii. Şi ceru cu neobişnuită înverşunare să i se comande la unul dintre croitorii din sat unentari, halatul obişnuit prin partea locului, apoi brâul lat numit aghil, precum şi o pereche de şalvari. Din pricina acestei pretenţii se iscă o ceartă aprinsă între fiu şi iarnă, o dispută care rămase nedecisă zile în şir.

În schimbul orelor de meditaţie cu Stephan, Samuel Avakian primi o muncă nouă şi de o cu totul altă natură. Gabriel îi dădu numeroasele notiţe disparate scufe de el în ultimele săptămâni. Studentul urma să procedeze la diverse totalizan, întocmind o statistică menită să ofere o privire de ansamblu asupra situaţiei. Ce scop avea această muncă, Avakian nu află. Mai întâi trebuia să se stabilească, ţinând seama de anumite criterii, numărul total al locuitorilor din satele cuprinse între Vakef, satul dantelelor aflat la sud, şi Kebussije, satul albinelor de la nord. Datele, pe care Bagradian le obţinuse de la notarul din Yoghonoluk şi de la ceilalţi şase fruntaşi ai satelor, trebuiau puse în ordine şi verificate. Chiar a doua zi, Avakian fu în măsură să-i predea lui Gabriel următoarea listă:

Numărul locuitorilor celor şapte sate, după sex şi vârstă:

583 sugari şi copii sub 4 ani

579 fete între 4 şi 12 ani

823 băieţi între 4 şi 14 ani 2074 femei peste 12 ani

1550 bărbaţi peste 14 ani 5609 suflete

În această statistică demografică era cuprinsă şi familia Bagradian, împreună cu personalul casnic. Dar în afară de asemenea liste sumare, se întocmeau şi altele, mai amănunţite, după numărul familiilor din fiecare sat, după calificare şi profesie. Totuşi, nu era vorba numai de elementul uman. Gabriel încercase să cuprindă şi mărimea şeptelului de vite din regiune. Nu fusese o muncă uşoară şi reuşise s-o ducă la împlinire doar în foarte mică măsură, fiindcă în acest domeniu; nici muhtarii nu aveau date precise. Un singur lucru; era în afară de orice îndoraiăr Vrte mari, vaci şi cais nu existau de loc. Fiecare familie mai avută posedai câteva capre şi un măgar sau un catâr ca vită de povarăj şi călărie. Turmele mai mari de oi, aparţinând diferiţilor] crescători sau comunelor, erau minate, după obiceiul locuitorilor de la munte, pe pajişti şi imaşuri ferite, unde rămâneau de la o tunsoare la alta sub supravegherea bacilor şi a ciobanilor mai tineri. A stabili rwjH mărul capetelor de oi din aceste turme, fie chiar şi cu aproximaţie, se dovedi imposibil de realizat. Harnicul Avakian, bucuros de orice muncă, alerga neobosit pe uliţele satelor1 şi reuşi curând să organizeze un adevărat oficiu al cadastrului în camera de lucru a lui Bagradian.

Dar în taină ridica din umeri la gându] că un om bogat încerca să-şi umple timpul născocind asemenea jocuri de răbdare doar pentru a avea o ocupaţie, şi încă într-o perioadă de aşteptare, în vremuri atât de nesigure. Pentru acest pedant rafinat, care probabil că avea de gând să scrie o lucrare despre viaţa populaţiei de la poalele Musa Daghului, nimic nu era chiar atât de neînsemnat, încât să nu merite a fi notat. Voia să ştie câte tonire – acele cuptoare săpate în pământ şi căptuşite cu cărămidă – se află în sate. Luă informaţii despre recolta de cereale şi păru îngrijorat de faptul că locuitorii de la munte cumpărau porumbul şi grâul roşietic sirian de la mahomedanii din câmpie. De asemenea, faptul că nici la Yoghonoluk şi Bitias, şi nici în altă parte, nu funcţiona o moară armenească, părea să-l îngrijoreze tot atât de mult. Îndrăzni chiar să-l viziteze pe farmacistul Krikor şi se interesă de stocul de medicamente. Krikor, care se aştepta să-i fie vizitată biblioteca şi nu farmacia, schiţă un gest dezamăgit, arătând spre tavanul boltit al prăvăliei. Pe două rafturi simple de lemn erau aşezate tot felul de oale şi borcane zugrăvite cu semne ale unui alfabet străin. Asta era lot ce amintea de o farmacie. Trei bidoane mari cu petrol lampant într-un colţ, un sac cu sare, câteva baloturi cu tutun de narghilea şi o legătură de nuiele pentru confecţionarea măturilor stăteau

mărturie pentru secţia mai lucrativă a prăvăliei.

— Cu arătătorul feri osos, Krikor ciocăni plin de demnitate într-unul dintre vasele cu inscripţii mistice.

— Toate leacurile se compun, în ultimă instanţă, după e’ Um spunea încă Ioan Gură-de-Aur, din şapte materii primordiale, din calciu, sulf, salpetru, iod, mac, răşină re salcie şi suc de laur. În sute de forme, rămân mereu celeaşi.

Dădu un bobârnac vasului, făcându-l să clincăne uşor, în semn că posedă în cantităţi suficiente aceste materii primordiale ale lui Ioan Gură-de-Aur. După asemenea lecţie de farmacologie contemporană, Gabriel nu mai puse alte întrebări. Din fericire, el însuşi poseda o farmacie de casă bine utilată. Mai importantă decât toate acestea era, fără îndoială, chestiunea armelor. Prietenul Nurhan-ceauşul făcuse în această privinţă unele vagi aluzii. Dar de îndată ce Gabriel încercase să discute cu fruntaşii comunelor, punându-le pe şleau întrebarea, aceştia se fereau să-i răspundă. Până ce într-o zi năvăli în locuinţa muhtarului Kebussian din Yoghonoluk şi-l încolţi:

— Răspunde-mi deschis, Thomas Kebussian! Câte puşti aveţi şi de care tip?

Muhtarul începu să se uite cumplit de cruciş şi să-şi clatine chelia:

— Iisuse Cristoase! Vrei să ne nenoroceşti,

efendi?

— De ce tocmai eu nu sunt vrednic de încrederea voastră?

— E un lucru pe care nu-l ştie nici nevasta mea, nu-l ştiu nici fiii mei, nici măcar învăţătorii nu-l ştiu. Nimeni!

— Fratele meu Avetis ştia?

— Fratele tău Avetis, fie-i ţărâna uşoară, ştia foarte bine. Dar el n-a suflat niciodată un cuvânt.

— Arăt ca un om care nu-i în stare să-şi ţină gura?

— Dacă se află, vom fi ucişi cu toţii.

Şi fiindcă în ciuda privirii crucişe şi a clătinatului] din cap Kebussian nu putu să scape de musafirul lui, până la urmă încuie uşa odăii, răsucind cheia de două ori. Şuşotind cu teamă, mărturisi adevărul. În anul 11908, când Ittihadul pornise revoluţia împotriva lui A dul Hamid, emisari ai partidului Junilor turci împărţiseră arme tuturor plăşilor şi comunelor, de prefrinţă celor cu populaţie armenească, privită pe vremea aceea ea principalul sprijinitor al revoluţiei. Bineînţeles că Enver Paşa ştia asta, astfel că după izbuoj nirea războiului mondial una dintre primele măsuri pe care le-a luat a fost să ordone dezarmarea grabnică a populaţiei civile armeneşti. În cursul executării prevederilor acestui decret, caracterul şi concepţiile funcţionarilor guvernamentali de atunci jucaseră bineînţeles un rol însemnat. În

vilaieturile unde puterea se afla în mâinile unor fanatici de provincie ai Ittihadului, cum fusese cazul la Erzerum sau la Sivas, se întâmpla ca oameni lipsiţi de arme să cumpere puşti de la jandarmi, doar ca să le poată apoi preda după cum prevedea ordinul guvernului. Fiindcă în asemenea regiuni, a nu poseda arme echivala cu a le tăinui în scopuri subversive, în vilaietul lui Djelal Bei lucrurile se desfăşuraseră, după cum se poate lesne presupune, într-un fel mult mai liniştit. Acest cârmuitor plin de bunăvoinţă, ale cărui sentimente umanitare se revoltau împotriva măsurilor poruncite de magnificul zeu al războiului din Stambul, executa asemenea dispoziţii cu cel mai mare calm şi numai dacă nu putea să le arunce pur şi simplu în coşul de hârtii. Această moderaţie se oglindea apoi în atitudinea celor mai mulţi dintre subordonaţi, cu excepţia severului mutessarif din Maraş. Într-o zi de ianuarie sosise şi la Yoghonoluk mudirul cu părul roşu, însoţit de şeful poliţiei din Antiohia, în vederea predării armelor, şi după ce ascultase declaraţiile făcute cu zâmbetul pe buze, că aici nu se primise niciodată vreo puşcă, plecase tot atât de liniştit precum venise. Din fericire, la timpul său, muhtarul nu întocmise nicio adeverinţă de primire către emisarul comitetului.

— Foarte bine, îl lăudă Gabriel pe primar, dar flintele astea sunt bune la ceva?

— Cincizeci de puşti Mauser şi două sute cincizeci de puşti Kara de fabricaţie grecească. Fiecare cu treizeci de încărcătoare, prin urmare câte o sută şi cincizeci de focuri.

Gabriel căzu pe gânduri. Pe urmă spuse că nici nu merită să vorbeşti despre atâta lucru. Apoi întrebă dacă sătenii nu posedă şi ei arme de foc. Kebussian şovăi iar:

>* – Musa Dagh, vol. I

— E treaba lor. Mulţi se duc la vânătoare. Dar ce valoare pot avea câteva sute de puşti vechi cu cremene?

Gabriel se ridică şi-i întinse muhtarului mâna:

— Îţi mulţumesc, Thomas Kebussian, pentru încrederea arătată. Dar acum, de vreme ce mi-ai spus totul, aş dori să ştiu şi unde aţi depozitat aceste arme.

— Trebuie neapărat să ştii, efendi?

— Nu! Dar sunt curios şi nu pot pricepe de ce vrei să-mi ascunzi tocmai acest ultim lucru.

În muhtar se dădea o luptă înverşunată. Despre acest din urmă amănunt nu ştia – în afară de confraţii întru elrmuirea comunităţii, de Ter Haigasun şi de paracliser – niciun suflet de om. Dar în felul de a fi al lui Gabriel era ceva împotriva căruia Kebussian nu putea să opună rezistenţă. Aşa se face că, după rugăminţi deznădăjduite, dezvălui taina. Lăzile cu puşti, ca şi cele cu muniţie, erau îngropate în cimitirul din

Yoghonoluk în morminte săpate conform uzanţelor, dar purtând nume născocite.

— Iată că acum mi-am pus viaţa în mâinile tale, efendi, seinei muhtarul în timp ce descuia uşa ca să-l lase pe musafir să iasă.

Acesta însă fără să se mai întoarcă, zise:

— Poate că ai făcut-o într-adevăr, Thomas Kebussian!

Gânduri, de care se înfricoşa el însuşi, preocupau fără încetare spiritul lui Bagradian, ba uneori îl frământau cu atâta violenţă că nu le putea alunga nici ziua şi nici noaptea. În acelaşi timp, în ciuda activităţii pednnte de rpreptatur PIP îl enfundaseră într-o lume intermediară, între vis şi realitate, ca întreaga viaţă de la poalele muntelui înverzit. Gabriel vedea în faţa sa doar un punct de pornire, vedea numai o încrucişare de drumuri, de la care porneau două căi. Cin paşi mai departe, totul nu mai era decât ceaţă şi întu nene. Dar probabil că este un apanaj al existenţe* umane ca, înainte de deznodământ, nimic să nu pe mai ireal decât ţinta finală. Şi totuşi, oare era de înţeles că Gabriel îşi concentra şi desfăşura întreaga energie în limitele acestei văi înguste, evitând orice încercare de a găsi o ieşire, când poate că mai exista una? Unde era vocea care-i striga: „De ce eziţi, Bagradian? De ce laşi să treacă zilele, rând pe rând? Ai un nume cunoscut, ai avere. Pune şi una şi alta pe talerul balanţei!

Chiar dacă vei întâmpina primejdii şi cele mai mari dificultăţi, încearcă totuşi să ajungi până la Alep. Oricum, este un oraş mare. Ai relaţii acolo. Cel puţin îţi vei putea pune nevasta şi fiul sub protecţia consulilor. Ce-i drept, notabilii au fost pretutindeni arestaţi, exilaţi, torturaţi, spânzuraţi. Călătoria implică în orice caz un risc îngrozitor. Dar să rămâi, e oare un risc mai mic? Nu mai aştepta, fă o încercare de salvare, înainte de a fi prea târziu!”

Vocea aceasta nu tăcea întotdeauna. Dar sunetele ei abia se auzeau. Silueta muntelui se înălţa paşnică. Nimic nu se schimba. Lumea de-aici părea să dea dreptate agăi Rifaat Bereket. Nici măcar o şoaptă a celor ce se petreceau nu pătrundea în vale. Locurile natale, pe care continua să le socotească uneori ca pe o legendă de mult uitată a copilăriei, îl prinseseră pe Bagradian şi nu-i mai dădeau drumul. Pe Juliette n-o mai simţea ca pe o prezenţă foarte clară. Chiar dacă ar fi vrut, poate că nu s-ar mai fi putut elibera de Musa Dagh.

Gabriel respectă întocmai promisiunea solemnă de a nu vorbi despre existenţa armelor. Nici faţă de Avakian nu suflă vreun cuvânt. În schimb, studentul primi pe neaşteptate dispoziţii noi. Fu ridicat la rangul de cartograf. Fiindcă planul acela al Damlajikului – pe încă din martie Stephan îl începuse, cu trăsături neîndemânatice,

la dorinţa tatălui – deveni un element important. Avakian primi dispoziţia să execute o hartă foarte exactă, la scara cea mai mare cu putinţă, în trei exemplare. „Valea cu oameni şi vite am epuizat-o, se gândea studentul, acum a venit rândul lanţurilor muntoase”. După cum se ştie, Damlajikul constituie însuşi nucleul întregului Musa Dagh. Spre deosebire de partea nordică, unde masivul muntos se risipeşte în mai multe braţe care se pierd în valea de la Beilan sub forma unor cetăţui şi terase naturale cu aspect fantastic, şi spre deosebire de partea sudică, unde muntele se năpusteşte haotic şi parcă încă nedeplin format, către şesul dominat de vărsarea Orontelui în mare – în mijloc, unde se află Damlajikul, el îşi concentrează toată forţa şi atenţia. Aici, stâncile lui puternice se încovoaie strângându-se ca nişte pumni, cu care muntele trage la pieptul lui valea celor şapte sate, ca pe o uriaşă pătură cu falduri. Şi tot aici, peste Yoghonoluk şi Hadji Habibli, se ridică semeţe, aproape vertical, cele două piscuri înalte şi rotunjite ale muntelui, singurele care nu au copaci, ci sunt acoperite numai cu iarbă scurtă de păşune. Coama Damlajikului formează un platou destul de întins; în partea lui cea mai lată, între Râpa gorunilor şi pereţii abrupţi dinspre coastă, în linie aeriană, sunt (după socotelile lui Avakian) mai mult de trei kilometri. Dar gândurile lui Gabriel erau preocupate mai ales de faptul că

natura hărăzise acestui platou de munte frontiere ciudat de precise. Era, mai întâi, despicătura dinspre nord, un defileu îngust, strâns parcă într-un corset de piatră, formând în partea inferioară o şa strâmtă, spre care şerpuia o cărare bătătorită venind de jos, din vale, cărare ce se pierdea însă în mărăcinişuri, deoarece era cu neputinţă să escaladezi peretele abrupt pentru a ajunge la mare. În schimb, la sud, unde muntele se sfârşea pe neaşteptate, deasupra unui semicerc de grohotişuri cu aspect sălbatic, aproape complet lipsit de vegetaţie, un turn mă-<au rlo pintr-i se rinica până la cincizeci de picioare înălţime K De pe acest bastion creat de natură, privirea îmbrăţişa o parte a ţărmului mării şi toată câmpia Orontelui cu satele ei turceşti, până dincolo de înălţimile pleşuvului Djebel Akra. Se vedeau impunătoarele ruin ale templului şi apeductului de la Seleucia, răsuci

— Aprox 17 m.

du-se năpădit de plante verzi căţărătoare, se vedea fiecare urmă de căruţă săpată în şoseaua cea mare ce ducea de la Antiohia la Eskel şi Suedja. Cuburile albe ale acestor orăşele sclipeau, iar marea fabrică de spirt de pe malul drept al Orontelui, în imediata apropiere a mării, zăcea în lumina strălucitoare a soarelui. Oricărui bărbat cât de cât priceput în ale milităriei, trebuia să-i sară imediat în ochi poziţia ideală a Dam-lajikului

în ceea ce priveşte posibilităţile de apărare. Dacă se făcea abstracţie de partea deosebit de anevoioasă dinspre vale, care presupunea o ascensiune pe cărarea prost tăiată şi urcând în pantă repede, ascensiune ce sleia de puteri chiar şi pe simplii excursionişti în mers agale, atunci nu mai rămânea decât un singur sector ce putea fi folosit într-adevăr că punct de pornire pentru un atac, anume şaua îngustă de la nord. Dar tocmai aici configuraţia terenului oferea o sută de avantaje apărătorilor, şi printre primele se; număra faptul că pantele stâncoase ale despicăturii, complet despădurite, erau peste tot năpădite de arbuşti pitici, plante târâtoare, tufe, bălării de tot felul, care constituiau piedici naturale de neînvins.

Activitatea de cartograf a lui Avakian era departe de a-l satisface pe Gabriel. Mereu şi mereu descoperea alte omisiuni şi greşeli. Studentul începuse să se teamă că mania celui de la care primea salariu s-ar putea transforma în nebunie. Încă nu-şi dădea seama de nimic, începuseră să petreacă zile întregi pe Damlajik. Bagradian, ofiţerul de artilerie din Războiul balcanic, mai avea încă binoclu de câmp, sextant, busolă şi alte asemenea instrumente pentru stabilirea distanţelor, care-acum ajunseră la mare cinste. Cu râvnă îndărăt-ică examina fiecare schiţă, verificând să fie însemnat fiecare izvor,

fiecare copac mai înalt, fiecare bloc mai mare de piatră. Dar nu se mulţumiră numai cu liniile osii, verzi şi albastre, ci adăugară cuvinte ciudate şi ifre. Între cele două piscuri rotunjite şi şaua nordică se afla o depresiune foarte întinsă, cu teren plat. Fiind coperită cu iarbă minunată, mereu se aflau aici turme de oi negre şi albe, şi ciobani care, ca nişte făpturi din antichitate, în cojoacele lor miţoase, se mişcau într-un fel de somnolenţă de dimineaţă până seara, vara şi iarna. Gabriel şi Avakian făcură cu precizie ocolul păşunii, numărând paşii. Bagradian arătă spre două izvoare care îşi croiau drum în marginea de sus a pajiştii, printre tufe dese de ferigă:

— E un mare noroc, zise, scrie peste toată partea este, cu creion roşu: „Vâleeaua orăşenească”.

Asemenea denumiri misterioase apăreau mereu şi mereu Gabriel părea să caute cu deosebită perseverenţă un loc anume, pe care probabil că-l alese pentru frumuseţea lui blândă şi răcoroasă. Era situat tot lângă un izvor, dar puţin mai departe, înspre partea unde se afla marea, acolo unde între podişul înalt şi pereţii abrupţi se întindea cordonul verde-închis al unor tufişuri de mirt şi rododendron.

— Notează amplasamentul, Avakian, şi scrie alături cu creion roşu: „Poiana celor trei corturi”.

Avakian nu se putu stăpâni să nu întrebe:

— Ce înseamnă „Poiana celor trei corturi”?

Dar Gabriel se şi îndepărtase şi nu-l auzi., Sunt obligat să ajut un visător să viseze”, decise studentul. Dar tocmai semnificaţia denumirii „Poiana celor trei corturi” urma s-o afle peste două zile.

Când doctorul Altouni scoase pansamentul de pe braţul şi umărul lui Iskuhi, se simţi năpădit de proastă dispoziţie:

— Mi-am închipuit eu. Dacă ne-am afla într-un oraş mare, lucrurile s-ar mai putea îndrepta. Ar fi trebuit să rămâi. Ia Alopictiţo dragă, şi să te internezi acolo la spital. Dar poate că ai avut dreptate să vii aici. În vremurile pe care le trăim, cine mai poate prezice ce e bine şi ce nu? Însă nu trebuie să disperi, sufleţelule! O să vedem ce e de făcut!

Iskuhi îl linişti pe bătrân:

— Nu sunt câtuşi de puţin disperată, doctore. Fiindcă, din fericire, <? braţul stâng.

Iskuhi nu credea în cuvintele de consolare, de altfel destul de puţin convingătoare, ale lui Altouni. Aruncă o privire furişă în jos, spre braţul ei. Îi atârna moale, slăbit, parcă scurtat din umăr. Nul putea mişca. Dar acum era mulţumită că nu mai avea dureri. Probabil că va rămâne pentru totdeauna invalidă. Dar oare nu era un tribut blând, dacă se gândea la soarta convoiului cu care fusese nevoită să mărşăluiască doar două zile? (în

adâncul sufletului oi, Iskuhi era şi ea, ca toţi cei de-aici, ciudat de lipsită de perspectivă.) Nopţile însă zămisleau cele mai înspăimântătoare imagini şi zgomote. Fâşâit, târşâit, lipăit, tropăit de mii de picioare. Scâncet obosit de copii care cad, iar ea, deşi peste măsură de ostenită, trebuie să-i ridice imediat câte doi, câte trei. Urlete de demenţă în partea din faţă a convoiului, şi iată că au şi năvălit saptiehii furioşi, cu ochii injectaţi, agitându-şi foitele. Faţa celui care a vrut s-o siluiască, peste tot faţa lui! Nu era o singură faţă, erau treizeci de feţe, şi printre ele unele cunoscute, care nici măcar nu-i erau antipatice. Dar de cele mai multe ori faţa care o privea era murdară, bărboasă, mânjită de sânge. Pe buzele umflate se spărgeau băşici de salivă. Atât de precis conturată putea ea să vadă faţa inuman de mare, o faţă caleidoscopică aplecată asupra ei şi învăluind-o într-un nor ameţitor cu miros pătrunzător de usturoi. Iskuhi se apăra şi-şi înfigea dinţii în mâinile păroase de maimuţă care-i cuprindeau sânii. „Dar ce folos? Am doar o singură mină!” se gândea, de parcă ar fi fost o circumstanţă atenuantă pentru faptul că a fost nevoită să cedeze în faţa groazei, pierzându-şi cunoştinţa.

Zilele care urmau acestor nopţi erau asemănătoare zilelor celor-boanav Tde malarie, la care Temperatura scade brusc, fără nicio perioadă de trecere, de la febră foarte mare, până la foarte

mică, sub normal. Un văl se aşternea atunci peste simţurile ei, şi poate că aceasta era pricina pentru care îşi îndura atât de uşor nenorocirea. Braţul paralizat atârna ca o povară în stânga ei. Dar trupul, tânăr şi plin de viaţă, se adapta zi de zi mai bine acestei infirmităţi. Fără să-şi dea prea limpede seama de acest lucru, se obişnui să îndeplinească orice, activitate cu mâna dreaptă. O liniştea profund faptul că nu avea nevoie de niciun ajutor. Se scursese vreme destul de îndelungată de când Iskuhi trăia în casa Bagradian. Cu câtva timp în urmă apăruse, ce-i drept, pastorul Aram Tomazian, mulţumise pentru buna primire ce se făcuse surorii lui, adăugând că vrea s-o ia cu el, deoarece reuşise să găsească şi să amenajeze o casă liberă, situată lângă cea părintească. Gabriel Bagradian se arătase foarte jignit:

— De ce, pastore Aram, vreţi să ne răpiţi pe domnişoara Iskuhi? O iubim cu toţii, iar soţia mea mai mult ca oricine.

— Oamenii străini devin cu vremea o povară în casă.

— E un punct de vedere care vădeşte multă mândrie. Dar ştiţi şi dumneavoastră că domnişoara Iskuhi este o fire care, din păcate, se face foarte puţin simţită în casă, atât de liniştită şi de retrasă este. Şi apoi: oare nu avem cu toţii acelaşi destin?

Aram se uitase la Gabriel cu o privire lungă:

— Nădăjduiesc că nu vedeţi destinul nostru în culori mai trandafirii decât este în realitate.

Îndărătul acestor vorbe cu iz de dojana se ascundea şi oarecare neîncredere faţă de acest străin de neam mare, care părea să nu ştie nimic de grozăviile ce se petreceau acolo, departe. Dar tocmai această atitudine reţinută şi neîncrezătoare a pastorului trezi simpatia lui Bagradian. Vocea lui avea multă căldură:

— Îmi pare rău că nu locuiţi şi dumneavoastră la noi, pastore Aram Tomazian! Dar vă rog ca, ori de cilec5 âvetr Ttorir

Ia masa noastră vor fi puse întotdeauna două tacâmuri pentru dumneavoastră. Vă rog să nu-mi luaţi în nume de rău rugămintea şi faceţi-ne bucuria de a o accepta, bineînţeles dacă nu constituie un efort prea mare pentru doamna Tomazian.

Juliette se arătă şi mai puţin dispusă să accepte eventualitatea ca Iskuhi să se mute în altă locuinţă. Între cele două femei se înfiripase o legătură de un fel deosebit, şi nu se poate tăgădui că Juliette era cea care, căuta să câştige prietenia tinerei armence. Evident că în asemenea situaţii adevărul, oricât de nuanţat, poate fi redat doar într-un fel destul de neprecis, iar. Înţelesul expresiei „a câştiga prietenia” nu corespunde decât superficial acestui adevăr. Pentru cei nouăsprezece ani ai ei, Iskuhi era ciudat de

necoaptă, mai ales dacă avem în vedere faptul că în Orient femeile se maturizează de timpuriu. În madame Bagradian, tânără vedea o doamnă din lumea mare, net superioară ca frumuseţe, origine, experienţă, educaţie. Chiar şi când şedeau împreună în camera de sus a Juliettei, într-o intimitate susceptibilă de a înlătura orice neîncredere, Iskuhi nu, reuşea să-şi învingă pe de-a-ntregul timiditatea. Poate că în asemenea ceasuri simţea mai acut lipsa de libertate în mişcare la care era condamnată. Pe de altă parte, Juliette, care o căuta pe Iskuhi, nu se simţea în apropierea ei pe deplin sigură de sine. Deşi această situaţie părea inexplicabilă, ea corespundea realităţii. Există oameni care nu trebuie nicidecum să ne impună prin poziţia lor socială şi felul de a fi, şi totuşi în prezenţa lor suntem cuprinşi de un simţământ de inferioritate. În societatea lor ne simţim, fără vreo pricină anume, nesinceri sau afectaţi. Poate că motivul acelei vioiciuni pline de volubilitate, care o cuprindea pe Juliette în prezenţa domnişoarei Tomazian, trebuie căutat într-o situaţie asemănătoare. I se întâmpla uneori s-o privească îndelung pe Iskuhi şi apoi să izbucnească în felul următor:

— Ştii că, de fapt, nu pot să sufăr orientalele, cu trândăvia lor şi mişcările lor lipsite de vlagă? Nici – ” măcar „la-noi, în Trariţă T nu pot suporta

brunetele. DaF tu nu eşti de loc o orientală, Iskuhi. Când stai aşa, cu aţa la lumină, ai ochi foarte albaştri… T – Dumneavoastră spuneţi asta, madame, tresărea kuhi, eu ochii dumneavoastră şi părul acesta blond? De câte ori să te mai rog, draga mea, să nu-mi fi spui madame, ci Juliette, şi să mă tutuieşti? Trebuie să-mi dai mereu peste nas şi să-mi aminteşti că sunt mult mai în vârstă?

— O nu, credeţi-mă că n-a fost cu intenţie… Iertaţi-mă… Iartă-mă…

Juliette nu se putu împiedica să nu râdă de naivitatea fetei care întâmpina o glumă izvorâtă din cochetărie cu ochi plini de seriozitate, aproape îngroziţi.

Iskuhi trebuise să lase la Zeitun aproape tot ce poseda. Micile bagaje pe care familia Tomazian le putuse lua pe drumul deportării rămăseseră undeva pe câmpurile neospitaliere aflate dincolo de marele oraş. Prin urmare, nu avea altceva decât veşmintele uzate, pantofii şi ciorapii rupţi cu care reuşise să se refugieze la Yoghonoluk. Doamna Bagradian o îmbrăcă din cap până în picioare cu lucruri noi. Chiar ei, Juliettei, acest lucru îi făcea mare plăcere. Aşa s-a întâmplat că, în cele din urmă, marele cufăr-dulap plin de rochii, care efectuase în bune condiţii (ceea ce era, într-adevăr, un noroc) călătoria de la Paris prin Stambul şi Beirut, până în acest colţ uitat de lume, putu fi pus în valoare. Este adevărat că veşmintele

femeieşti au soarta frunzelor de vară: odată cu toamna modei, le trece vremea, oricât de bune calitativ şi de costisitoare ar fi stofa sau mătasea. Juliette nu mai ştia nimic despre cum evolua moda la Paris. De aceea inventă o modă proprie, „bazată doar pe fler”, şi începu să se ocupe de croitorie, modificând, pentru ea şi pentru Iskuhi, bogatul sortiment de rochii din cufăr. Această activitate de după-amiază, căreia i se deda cu pasiune, continua într-un mod firesc şi ingenios pe cea de dimineaţă, desfăşurată în casă şi grădină. Juliette era ocupată până peste cap. Atelierul de modă fu instalat-într-una-dintrecamerelegoale. 1 Drept ajutoare, stăpâna casei alese două fete îndemî1 natice din Yoghonoluk. Prin sate se vorbea despre 1 asta. Necontenit apăreau femei care ofereau spre vân-jH zare ţesături de mătase şi dantelării mai vechi sau 1 mai noi. Juliette cumpără o cantitate cu care ar fjb putut să înveşmânteze întreaga floră feminină a unui 1

bal. Orele treceau. Prodigioasă şi inspirată în creaţii cu aspect fermecător, îşi aşternea schiţele pe hârtie fără să mai consulte vreun număr din Vogue. Unele dintre ele fură realizate. În ce scop, n-avea nicio importanţă. Bineînţeles că sărmana Iskuhi nu putea decât să asiste ca simplă spectatoare. În schimb, pentru talentele Juliettei ea se dovedi un manechin cu siluetă încântătoare. Deosebit de bine o prindeau culorile estompate.

Mereu trebuia să încerce ba una, ba alta, să-şi desfacă părul, să şi-l prindă la loc, să se plimbe şi să se rotească. Nu se poate spune că nu-i făcea plăcere. Bucuria de a trăi, atât de greu încercată de aprigul destin al celor din Zeitun, începu să se arate din nou şi obrajii i se colorară uşor.

— Cred că ai vrut să mă induci în eroare, mă petit e, mărturisi Juliette. Ai lăsat să se creadă că în viaţa ta n-ai purtat altceva decât halatele voastre şi pe deasupra poate că şi un voal turcesc peste faţă. Dar iată că îmbraci rochiile mele şi te mişti în ele de parcă toată viaţa nu te-ai fi gândit la altceva decât la toalete. Perioada de la Lausanne, când ai adulmecat

câte ceva din cultura franceză, şi-a pus amprenta asupra ta.

Într-o seară, Juliette îi ceru să îmbrace una dintre rochiile de seară „pentru împrejurări festive” cu decolteu şi fără mâneci. Iskuhi se întunecă la faţă:

— Nu se poate. Nu pot purta aşa ceva, cu braţul meu, Juliette îi aruncă o privire îngrijorată:

— E adevărat!... Dar câtă vreme va mai dura povestea asta? Două, trei luni. Apoi ne întoarcem din nou în Europa. Iar pe tine, Iskuhi, te iau cu mine. Îţi dau

cuvâirtulmeu că aşa am să fac. La Paris şi în Elveţia există sanatorii care tratează asemenea afecţiuni.

Cam la ora la care soţia lui Gabriel Bagradian făurea asemenea îndrăzneţe planuri de viitor, primele convoaie e deportaţi, pe de-a-ntregul istoviţi, soseau la Deâr es

1 Micuţa mea (fr.).

Zor, ţinta lor aflată la marginea deşertului Mesopo-tamiei.

Iskuhi nu era întotdeauna atât de sfioasă şi tăcută. Când imaginile de groază se îndepărtau pentru vreme mai îndelungată, când faţa caleidoscopică înceta s-o terorizeze, zâmbetul îi revenea pe neaşteptate şi putea să povestească, vioaie şi bine dispusă, tot felul de întâmplări hazlii din Zeitun. Dar că era amatoare de cântece romantice, acest lucru îl descoperi Stephan, care în ultima vreme nu se dezlipea toată după-amiaza de atelierul femeilor. Juliette abordase din nou o temă care până acum nu o dată provocase soţului ei ceasuri de mâhnire. În lipsa lui Gabriel, găsise în Iskuhi o interlocutoare care o stârnea în chip ciudat să facă observaţii dispreţuitoare despre poporul armean, punând în antiteză marea de lumină a civilizaţiei galice, pe care o agita ca pe o torţă menită să risipească întunericul:

— Sunteţi un popor vechi, se înverşuna ca, nimic de zis! Un popor făuritor de cultură! Fie şi aşa! Dar, de fapt, prin ce dovediţi, că sunteţi un popor făuritor de cultură? Ei da, ştiu. Numele pe care sunt nevoită să le ascult mereu: Abovian,

Raffi, Şamanto! Dar cine. Îi cunoaşte pe aceşti oameni? în afară de voi, nimeni în lume. Un european nu poate şi nu va putea vreodată să înţeleagă şi să vorbească limba voastră. Nu aveţi un Racine şi un Voltaire. Şi nu aveţi un Catulle Mendès, 1 nu aveţi un Pierre Loti 2… Ai citit vreodată ceva de Pierre Îioti, draga mea?

Consternată de aceste cuvinte răutăcioase, Iskuhi îşi ridică fruntea, ascultătoare:

— Nu, mad… nu, n-am citit nimic.

— Sunt cărţi care vorbesc de ţări îndepărtate, con4 stată Juliette şi din tonul ei dojenitor se putea deduce că socotea acest lucru drept un motiv suficient pentru ca Iskuhi să cunoască pe numitul Pierre Loti.

I Catulle Mendès (1841 – 1909), scriitor francez din şcoala parn «lână.» Pierre Loti (1850 – 1923), scriitor francez de fractură impresionistă.

esc

Nu era chiar o dovadă de generozitate din partea Juliettei să folosească asemenea comparaţii nimicitoare. Dar se afla acum în situaţia de a apăra ceea ce era al ei împotriva unui mediu mai puternic, astfel că atitudinea aceasta nu era chiar de neînţeles. Din ochii tinerei fete se vedea că ar avea multe de spus. Dar, după o vreme, nu rosti decât o frază simplă:

— Avem cântece vechi, care sunt foarte frumoase.

— Cântaţi ceva, mademoiselle, o rugă Stephan, care, dintr-un colţ al camerei, o privea.

Iskuhi aproape că nici nu-l observase. Acum însă îşi dădu seama mai limpede decât oricând că fiul franţuzoaicei era un autentic băiat armean, fără cea mai mică urmă a vreunei ascendenţe străine – sub fruntea palidă avea ochii de netăgăduit ai poporului său, deşi toată viaţa lor aceşti ochi nu văzuseră decât ceea ce este bun şi plăcut. Poate că în această revelaţie trebuie căutată pricina pentru care Iskuhi îşi înfrânse împotrivirea lăuntrică şi se hotărî să cânte. Nu cântă ca s-o convingă pe sceptica Juliette de valoarea cântecelor armeneşti. Cântă numai pentru Stephan, de parcă ar fi fost de datoria ei să-l aducă înapoi pe acest băiat înstrăinat, să-l readucă în lumea lui şi a ei. Iskuhi avea o voce subţire ca o adiere, nu era un soprano feminin plăcut, mai degrabă vocea unei fetiţe. Dar în melodiile ritmate şi triste, vocea răsuna nu numai copilăros, ci, mai mult încă, avea ceva dintr-o slujbă religioasă. Începu cu acel cântec pe care-l transplantase din Yoghonoluk la orfelinatul din Zeitun, cântecul despre lucrurile, ar j±3.4 i apei-se-due – dererrit” câineTTcie” Şuncă în cele şapte sate nu atât pentru textul plin °e înţelepciune, cât pentru melodia lui atrăgătoare

Zilele crunte lua-vor sfârşit la zilele iernii, ce vin şi se duc. Durerile omului nu stăruie mult, la

muşteriii-n bazar, ce vin şi se duc.

Asuprit e poporul sub aprigul cnut, Caravanele însă – vin şi se duc. Oamenii smulg roade pământului drag, Buruiană sau floare – vin şi se duc.

N-aibă mândrie cel tare, nici teamă cel slab! Soarta-i confundă, ei vin şi se duc. Soarele-şi revarsă lumina eternă, Iar norii cei negri, ei vin şi se duc.

Lumea cea largă e-un han la răscruce, Popoarele-s oaspeţi, ce vin şi se duc. Pământul e mumă copilului cult, Neştiutoarele neamuri pieri-vor pe veci.

În timpul cântecului, Juliette simţi la Iskuhi, mai limpede ca oricând, acea trăsătură de nepătruns a firii ei, care se manifesta sub formă de timiditate, de melancolie, de împotrivire îndărătnică faţă de toate avansurile ce i le făcea, ba chiar şi când accepta numai după multe stăruinţe un dar. Deoarece nu pricepuse chiar totul, puse să i se traducă o parte a textului. La ultim strofă exclamă triumfătoare:

— Aici se vede iar cât de orgolioşi sunteţi. Copil cel cult, cu care pământul-mumă se poartă atât de frumos, este poporul armean, iar neştiutoarele neamuri sunt toate celelalte…

Stephan ceru pe un ton aproape poruncitor:

— Mai cântă, Iskuhi!

Iar Juliette spuse că ar prefera un cântec

pătimaş.

Adică nimic care să te îndemne la filosofie şi nimic despre copii culţi şi neamuri neştiutoare:

— Un-autereuci±iamoridian-wurlskuhi!

Iskuhi şedea nemişcată pe scaunul ei, puţin apleca în faţă. Mâna stângă, cu degetele chircite, o ţinea poală. Din cauză că soarele, cu nuanţe închise la aces ceas, umplea de strălucire fereastra din spatele ei, faţ

1 Cântec de dragoste (fr.).

Îi era întunecată şi trăsăturile nu se puteau desluşi. După o scurtă tăcere, păru să fi găsit ceva în amintirile ei:

— Ştiu câteva cântece de dragoste care se cântă aici. Le-am învăţat pe când eram foarte mică şi nu înţelegeam încă nimic din ele. Mai ales unul dintre cântece. E pe de-a-ntregul zănatec. De fapt, trebuie să fie cântat de un bărbat, deşi o fată este elementul principal.

Vocea de fetiţă, împletită cu cea potrivită unei slujbe religioase, parcă venea de undeva din vid. Versurile pătimaşe constituiau un contrast cât se poate de ciudat faţă de această voce rece:

Din livadă venea fata şi strângea la pieptu-i cald Două poame-nmiresmate, Două mere mari lucioase. Mi le-ntinse, nu le-am luat. Şi-atunci se lovi cu palma. Se lovi în piept cu palma De trei, şase, zece ori, Până-ce pieptul i se sparse.

— Încă o dată, ceru Stephan.

Dar Iskuhi nu se lăsă convinsă să repete cântecul, căci Gabriel Bagradian deschisese încet uşa şi intrase în cameră.

În aceste zile, casa Bagradian se însufleţea din ce în ce mai mult. Aproape la fiecare masă soseau oaspeţi. Juliette şi Gabriel erau mulţumiţi de această forfotă. Acum le venea greu să rămână singuri unul cu celălalt. Şi apoi, n felul acesta, timpul trieri mai repede. Fiecare zi trăită era o victorie, fiindcă întărea speranţa că odată cu ea umbra ameninţării s-a îndepărtat. Se apropia luna iulie. Cât timp vor mai fi nevoiţi să trăiască sub ameninţarea primejdiei? Circulau intens zvonuri despre iminenta încheiere a unui acord de pace. Iar pacea însemna salvarea. Pastorul Aram venea şi el în vizită cu regularitate. Însăşi Hovsannah, care încă nu se refăcuse de-a binelea, îl rugă să se îngrijească de Iskuhi. Ştia cât de mult se obişnuise Aram să trăiască în preajma surorii sale şi că era cuprins de nelinişte când n-o vedea pe Iskuhi câteva zile. Dar în afară de Tomazian, la masa lui Gabriel şedeau destul de des şi alţii. Grupul principal era format din Krikor cu sateliţii săi. Chiriaşul farmacistului Gonzague Maris, se afla şi el printre ei. Tânărul grec era foarte apreciat nu numai din pricina talentului său de pianist. Ştia să preţuiască frumuseţea şi eleganţa. „Ştia să remarce”. Gabriel nu mai remarca, sau remarca foarte rar. Talentul Juliettei în ceea ce priveşte

moda, deşi nu avea un scop practic, ci constituia doar un mijloc de a-şi petrece timpul în amintirea zilelor de-acasă, găsea în ochii atenţi ai lui Gonzague un ecou plin de entuziastă aprobare. Fără linguşiri deşarte, spunea întotdeauna un cuvânt potrivit nu numai despre înfăţişarea Juliettei, dar şi despre inventivitatea ei, cu ajutorul căreia punea în valoare farmecul tinerei Iskuhi. Cu acest prilej nu vorbea ca un admirator, ci ca un iniţiat şi un artist, în timp ce cu un aer de cunoscător îşi ridica sprâncenele stufoase şi îmbinate. Aşa se face că, datorită aprecierii pricepute a lui Gonzague, atelierul Juliettei îşi cuceri o faimă ce-l ridica mult deasupra unui simplu amuzament. La Gonzague, simţul frumosului acţiona asupra aspectului său exterior. Fără îndoială că Maris era un om sărac şi probabil că nu stătuse pe roze până acum. Dar nu vorbea niciodată despre asta. Evita să răspundă la întrebările pe care i le punea Juliette în această privinţă, dar n-o făcea nici din dorinţa de a se înconjura cu o atmosferă de mister şi nici fiindcă ar fi avut ceva de ascuns, ci mai de-i grabă părea să socotească tot ce a fost drept „ceva îâp = sit de importanţă şi înlătura trecutul cu un gest dis? preţuitor. În pofida – sau tocmai din pricina – mijloacelor sale limitate, ori de câte ori venea în casa Bagradian se îmbrăca deosebit de îngrijit. Deoarece nu putea să prevadă când va fi în

măsură să-şi împrospăteze garderoba europeană, o trata cu o grijă de-a dreptul meticuloasă. Comportarea şi felul de a se îmbrăca ale lui Gonzague, ambele la fel de corecte, aveau asupra Juliettei un efect foarte plăcut, fără ca ea să-şi dea seama de acest lucru. În schimb, aveau un efect mai puţin plăcut asupra celor doi învăţători, Şatakhian şi Oskanian, în care trezeau ciudă şi invidie pricinuită de o anume rivalitate. Mai ales Hrand Oskanian, cel scund ca un pitic, era de-a dreptul turbat de gelozie. Nici prin pergamentele sale poetice şi caligrafice, şi nici prin tăcerea sa plină de superioritate nu reuşise să atragă atenţia doamnei Bagradian asupra originii sale nobile, pe care o tăinuia, şi asupra demnităţii sale lăuntrice. Dimpotrivă, corcitura cea înfumurată, pretindea Oskanian, reuşise să capteze imediat această atenţie prin comportarea lui de filfizon înfumurat. Oskanian hotărî să intre în competiţie, în ciuda faptului că era o luptă inegală. Alergă la croitorul care, în urmă cu un sfert de veac, lucrase vreme de doi ani la Londra. Pe pereţii camerei acestui meşter englez atârnau tipare şi modele reprezentând lorzi impecabili din acele vremuri trecute. În ceea ce priveşte stofele, lucrurile stăteau bineînţeles mult mai prost. N-avea decât un material subţire, cenuşiu, de o vârstă respectabilă, care abia ar fi meritat să fie folosit la căptuşeală. Fără să-i pese de asta, Oskanian alese

dintre modele un lord a cărui statură foarte înaltă şi deşirată era strânsă într-o lungă redingotă de culoare gri, cu coadă de rândunică. La probă se văzu că respectiva coadă gri de rândunică îi ajungea piticului până la glezne, fapt pe care nu-l critică, deşi croitorul îşi exprima unele rezerve. După desăvârşirea acestei opere de artă croitoricească, Oskanian îşi înfipse o floare albă la buto-Trieră, după cumvăzuse tot la lordul lui. Din păcate îşi desăvârşi înfăţişarea şi prin iniţiative proprii, achiziţionând din farmacia maestrului Krikor un parfum puternic, din care turnă mai bine de jumătate de sticlă pe noua lui haină. În felul acesta reuşiântr-adevăr să atragă asupra lui, încă din prima clipă, atenţia doamnei Bagradian şi a tuturor celorlalţi. Urmarea a fost că

Gabriel îl luă la o parte şi-l rugă prieteneşte să îmbrace vreme de două-trei ceasuri una dintre hainele lui. Splendida haină gri va putea, între timp, să se aerisească, atârnată undeva în grădină.

În afară de musafirii menţionaţi, uneori veneau şi perechile mai vârstnice, ca Bedros Altouni cu mairik Antaram şi pastorul Harutiun Nokhudian cu veşnic speriata lui soţie. În schimb, Ter Haigasun nu venise până acum decât o singură dată. Într-o frumoasă zi de iulie, la prânz, Gabriel Bagradian făcu o propunere: să petreacă seara următoare şi noaptea următoare pe Musa

Dagh, pentru a asista dimineaţa la răsăritul soarelui. Părea să fie o propunere autentic europeană, o fantezie izvorâtă dintr-o inimă de turist, de om care în mod obişnuit îşi petrece viaţa între ziduri de beton şi scrisori de afaceri. Dar ce rost avea asemenea propunere aici? De altfel, oaspeţii aşezaţi în jurul mesei rămaseră foarte uimiţi de această intenţie. Numai Ha-peth Şatakhian, care căuta să nu se arate descumpănit în nicio împrejurare, ridică în slăvi plăcerile unei tabere de noapte sub cerul liber. Dar Bagradian îl dezamăgi:

— Nu-i nevoie să dormim sub cerul liber. Am uitat să vă spun că în cămara de vechituri a casei am descoperit trei corturi în perfectă stare. Au aparţinut răposatului meu frate, care le folosea la vânătorile puse la cale în locuri mai depărtate. Două dintre ele sunt corturi foarte moderne pentru expediţii pe care şi le-a comandat din Anglia. Fiecare dintre ele are o capacitate de două sau trei persoane. Al treilea e foarte mare şi luxos, un cort de şeic. Probabil că Avetis l-a adus

„Cineva – ditttr – o călăjde-a lui, sau poate că a rămas moştenire încă de pe vremea buniculuni: – Cum Juliette întâmpină această variaţie în programul obişnuit nu fără satisfacţie, iar Stephan nu-şi mai găsea locul de bucurie, pentru realizarea proiectului fu aleasă chiar ziua următoare, sâmbătă. Farmacistul Krikor, care cândva văzuse

şi trăise totul şi pentru care nu se afla nimic nou sub soare, de la prepararea marmeladei şi până la teologia comparată, relată despre experienţa lui acumulată pe vremuri, când petrecuse multe zile şi nopţi sub cerul liber. Cu acest prilej ochii săi că tău în gol, iar vocea cavernoasă, lipsită cu totul de inflexiuni, depunea mărturie pentru faptul că în ce-l privea nu preţuia din cale-afară această neînsemnată frântură a cunoştinţelor acumulate de el de-a lungul vremii; nimic nu se clintea pe faţa gălbuie, afară doar de bărbuţa de ţap, aflată într-o ritmică zvâcnire. În anii de demult, spunea Krikor, petrecuse câte o săptămână pe Musa Dagh fără să coboare seara în vale. Cine cunoaşte într-adevăr muntele (dar oare îl cunoaşte cineva într-adevăr?) găseşte multe adăposturi bine apărate pentru noapte, fără să-i mai trebuiască vreun cort. Se înţelege de la sine că el, Krikor, nu se gândeşte doar la binecunoscuta peşteră aflată în dreptul satului Kebus-sije. Poporul a născocit legenda despre sfântul Sarkis, care în timpul luptelor împotriva paginilor a urcat călare pe Damlajik, iar copitele uriaşe ale calului său au lăsat, ca urme, asemenea peşteri. Dar chiar dacă, în realitate, nu există nicio legătură între Musa Dagh şi sfântul Sarkis, în schimb există una strânsă între acest munte şi Sukiassank, pustnicul, şi alţi sihaştri şi călugări retraşi în singurătate, care în veacuri depărtate au ales acele peşteri ca loc de vieţuire.

În timpul săptămânilor de însingurare, continuă farmacistul, nu încercase niciodată să caute altarele sau alte colţuri pioase ale numiţilor locuitori ai peşterilor, dimpotrivă, pe atunci nu avusese altă preocupare decât cunoaşterea şi studiul naturii. Cercetările lui botanice din acele săptămâni au dus la alcătuirea unui Thésaurus herbarum complet al lui Musa Dagh. Iubitorii de flori pot găsi reprezentate în catalogul său câteva exem – plare-do-coada-vulpii-şi>d& garoafă sălbatică – de care nici măcar celebrul Linné nu s-a ocupat. Cu privire la aceste descoperiri a purtat un schimb de scrisori cu mai multe somităţi ale unor academii. Din păcate, pasiunea pentru floră şi clasificarea ei nu mai este proprie tineretului, care îşi trăieşte viaţa de azi pe mâine, fără preocupări mai temeinice. (Era o înţepătură la adresa învăţătorilor.) Dar el, Krikor, în calitatea sa de farmacist, deşi nu posedă decât mijloace auxiliare limitate, se încumetă să extragă el însuşi din buruienile de pe Musa Dagh medicamentele aflate în folosinţa curentă. Nici măcar n-are nevoie să plece până la Antiohia ca să achiziţioneze de acolo, din depozitele de stat, chinină şi alte pilule şi prafuri, pentru a-şi completa stocul. (De data asta, era o înţepătură la adresa lui Bagradian, care examinase farmacia înţeleptului nostru cu o privire neîncrezătoare.) în afară de doamna pastor Nokhudian, care dată fiind sensibilitate

plăpândului ei Harutiun era îngrozită la ideea unor eforturi atât de vătămătoare sănătăţii, numai Iskuhi părea să nu fie de acord cu excursia. Şi nu era de mirare! Ea cunoscuse spaime înfiorătoare în spaţiile deschise şi sub cerul liber. Ceea ce alţii socoteau un lucru plăcut, pentru ea era un blestem. Se simţea ca o făptură flămândă care vede că oameni îmbuibaţi aruncă mâncarea pe fereastră. La mai puţin de şaptezeci de mile \ la răsărit, convoaie de muribunzi se târau pe şosele. Atitudinea aspră a lui Bagradian o revolta. Dar n-avea de unde bănui motivele ascunse ale acestei atitudini:

— Aş dori să rămân acasă, ceru Iskuhi.

Gabriel se întoarse către ea, nu fără oarecare asprime:

— Este exclus, Iskuhi! Sper că nu ai de gând să ne strici bucuria. Dumneata vei locui cu Juliette în cortul şeicului

Iskuhi îşi pironi ochii asupra feţei de masă şi spuse, rostind anevoie cuvintele:

— Eu sunt… mă tem… în fiecare noapte mă bucur că pot dormi într-o casă.

Gabriel încercă să-i prindă privirea: – Am contjrudt – dumneatar

Iskuhi continua să-şi ţină capul plecat şi-şi strângea buzele. Bagradian se arătă neobişnuit de înverşunat pentru un fapt atât de neînsemnat:

— Ţin neapărat, Iskuhi!

1 Apiox. 113 km.

Colţurile buzelor ei începură să zvâcnească. Atunci Juliette îi făcu soţului ei semn s-o lase în pace pe Iskuhi şi să nu se mai preocupe de asta. Îi dădu să în –, teleagă că, mai târziu, va reuşi chiar ea să înfrângă împotrivirea fetei. Dar se dovedi a fi mai greu decât îşi închipuise, încercă mai întâi cu o lecţie foarte feminină, re-marcând că toţi bărbaţii sunt în fond nişte copii. Pentru o femeie care vrea să îndrume şi să domine viaţa, cel mai potrivit lucru este să împlinească, pe cât posibil, micile dorinţe copilăroase ale bărbaţilor. În felul acesta, pentru un lucru de nimic, un bărbat în toată puterea cuvântului se arată recunoscător şi se lasă condus. Ca să-ţi impui voinţa în problemele importante de viaţă, poţi ceda liniştită în cele mărunte. Lecţia suna de parcă Juliette, femeie căsătorită, şi-ar fi dat-o sie însăşi. Dar ce-i păsa bietei Iskuhi de micile dorinţe de bărbat ale lui Bagradian? Privi descumpănită într-o parte:

— Pentru mine, acestea nu sunt lucruri mărunte.

— S-ar putea să fie destul de plăcut. O schimbare…

— Am încă prea multe amintiri despre altă schimbare.

— Fratele tău, pastorul, n-a avut nimic împotrivă… Iskuhi respiră adânc: – Nu din încăpăţânare mă port aşa… Dar Juliette părea că

s-a şi obişnuit cu ideea: – Dacă rămâi acasă, nu merg nici eu. N-am niciun fel de poftă să fiu singura făptură femeiască printre atâţia bărbaţi. Prefer să rămân şi eu aici.

Iskuhi îi aruncă Juliettei o privire lungăj ceretătoare.

g – r = Nuv-asta râu se poate! Aşa ceva nu putem face! Dacă vrei tu, atunci mă supun şi vin. De altfel, mi-a şi trecut senzaţia aceea neplăcută. Pentru tine o fac cu plăcere.

Juliette păru pe neaşteptate foarte ostenită: wPână mâine după-amiază e timp destul. Mai putem să ne răzgândim de zece ori.

Îşi duse mâna la frunte şi-şi acoperi ochii. O vagă ameţeală, de parcă amintirile lui Iskuhi s-ar fi răsfrânt asupra propriului ei cuget:

— Poate că ai dreptate, Iskuhi, cu acel simţământ al tău! Trăim cu toţii atât de nepăsători…

A doua zi porniră la drum foarte devreme. Din pricina femeilor n-au ales urcuşul mai scurt prin Râpa gorunilor, ci drumul mai comod, dar destul de lung prin şaua nordică. Pentru a ajunge până la acest drum, trebuia să parcurgi şoseaua care leagă satele, prin Azir şi până la jumătatea drumului spre Bitias, aşadar cale de vreo jumătate de milă 1, în ciuda prăpăstiilor, bastioanelor de stâncă şi hăţişurilor, Musa Dagh se dovedi a fi un munte primitor, care arăta alpiniştilor peisajele

sale cele mai frumoase. În veselia generală, tăcerea tinerei Iskuhi nu se remarca. Încetul cu încetul, fata părea să se însufleţească şi ea. Gabriel Bagradian avu prilejul să-şi dea seama că fiul său, de când frecventa şcoala institutorului Şatakhian, îşi pierdea cu o iuţeală uimitoare buna creştere de tip european.

— Nu-l mai recunosc, îi spusese de curând Juliette lui1[Gabriel. Trebuie să fim foarte atenţi. A şi început să vorbească o franceză-armenească guturală, ca faimosul lui învăţător.

Stephan ajunsese să cunoască Damlajikul aproape tot atât de bine ca tatăl lui. Acum încercă să facă pe călăuza. Dar nu urma niciodată cărarea – pentru a-şi dovedi priceperea la căţărat reuşea să găsească toate scurtăturile dificile. Adesea o lua mult înainte, şi tot destul de des rămânea mult în urmă, astfel încât vocea lui răsuna slab când răspundea la chemările celorlalţi. Aceste rămâneri în urmă aveau o raţiune. Haimanalei Sato nu i se îngăduise, după cum e şi firesc, să ia parte la excursie, deşi Stephan încercase să obţină permisiu nea. Ce-i drept, acestei făpturi, timide şi în acelaşi tim neastâmpărate, nu i se putea reproşa până acum vreo nelegiuire, dar nimeni n-o simpatiza din pricină că avea „ochi neruşinaţi”. Cum Sato era însă singura fiinţă de e vârstă cu el aflată în casă, Stephan era de partea e

1 Aprox. 800 m.

dintr-un fel de solidaritate de vârstă. Ştia că fata îi urmăreşte acum pe excursionişti, furişându-se în felul care-i era propriu. De aceea o aştepta din când în când, pentru a merge o bucată de drum împreună cu ea. Cu acest prilej îi venea destul de greu să schimbe câteva fraze cu Sato. O vreme, ea îi răspunse destul de cuminte şi de coerent. Pe urmă însă o apucă un fel de năuceală şi din gura ei ieşeau sunete lipsite de sens şi respingătoare.

Ţinta excursiei, locul acela frumos ales de Gabriel, fu atinsă mai curând decât se aşteptase acesta. Sub supravegherea lui Avakian lucraseră aici Kristaphor, servitorul Missak şi ţin rândaş, care făcuseră treabă bună. Se şi ridicaseră corturile, solid înfipte în pământ. Deasupra celui al şeicului, sau poate că fusese al bunicului Avetis, flutura chiar un steag pe care era brodată vechea stemă armeană, având în câmpul central muntele Ararat, arca şi porumbelul plutind cu aripile desfăcute.

Cortul acesta era într-adevăr o piesă splendidă, datând dintr-o epocă plină de mândrie şi strălucire. Măsura opt picioare în lungime şi şapte în lăţime. Scheletul lui era alcătuit din stâlpi de grosimea braţului, din lemn de esenţă nobilă, iar pereţii interiori din covoare frumoase. Ce-i drept, avea şi un mare defect, în interiorul lui se răspândi un miros pătrunzător de camfor şi

vechime. Pereţii fuseseră făcuţi sul şi cusuţi în saci mari, pe care, din când în când, administratorul Kristaphor îi îngropa sub movile de camfor şi insecticid. Cele două corturi moderne de exploratori, pe care Avetis cel tânăr le adusese în urmă cu câţiva ani de la Londra la Yoghonoluk, au fost mult mai admirate, deşi erau confecţionate doar din foaie de cort obişnuită. În schimb, jryejmx) t ceea ce angeruozi4 atea-urrui râiător „cu experienţă şi om de lume îşi putea dori. De altfel, Avetis, înainte de a fi fost doborât de boala cea necruţătoare, plănuise o călătorie într-o regiune muntoasă şi de stepă aproape necălcată încă de picior de om, călă

— Aprox. 2, 50 ca pe 2, 15 m.

torie pe care urma s-o întreprindă împreună cu doi prieteni englezi. În aceste corturi, nimic nu fusese uitat. Paturi de campanie pliante, pe care se dormea destul de confortabil. Saci de dormit din mătase, mese şi scaune uimitor de uşoare, care puteau fi vârâte unele în altele. Vase de bucătărie, un serviciu de ceai, castroane şi farfurii, totul din aluminiu. Lighene şi căzi din cauciuc, pentru a nu mai vorbi de felinarele de vânt funcţionând cu petrol sau spirt.

Procedară apoi la repartizarea acestor adăposturi temporare. Juliette refuză cortul şeicului şi îşi alese împreună cu Iskuhi unul dintre corturile moderne. Krikor şi Gonzague căpătară

celălalt cort de exploratori. Învăţătorul Oskanian, fără să dea vreo explicaţie şi numai după ce aruncă o privire severă spre Juliette, declară că preferă să petreacă o noapte solitară, departe de orice comunitate umană şi singur cu sine însuşi. Cu prilejul acestei declaraţii îşi lăsă niţel pe spate capul cu păr creţ, de parcă s-ar fi aşteptat pe de o parte ca hotărârea lui mândră şi temerară să fie răsplătită prin uralele întregii asistenţe şi pe de altă parte că o voce feminină afectuoasă va încerca să-l facă să se răzgândească. Dar Juliette nu se gândea nici la fiarele pădurii şi nici la dezertori, în faţa cărora Oskanian era dispus să-şi rişte viaţa. Şi, în general, nimeni nu se gândea să-l lipsească de solitarul dialog cu sine însuşi. Atunci se întoarse cu o măreţie ironică şi dispreţuitoare, cufundându-se pentru restul serii în tăcerea-i frământată, plină de superioritate, fără să mai poată renunţa la hotărârea lui care găsise atât de puţină înţelegere. Gabriel, Stephan, Avakian şi Şatakhian se instalară pentru noapte în cortul cel luxos, pe care flutura flamura armenească.

În sinea lui, Bagradian denumise seara asta: repetiţie generală. Ea se desfăşură însă fără vreun eveniment care să-i justifice zumele, se desfăşură ca sute de excursii asemănătoare. Nu s-a întâmplat nimic romantic, afară poate de faptul că bucătarul Hovhannes pregăti cina la un foc mare în aer liber. De altfel, în urmă cu câteva zile

Missak cel îndrăzneţ se încumetase să plece până la Antiohia şi achiziţionase acolo, de la un cunoscut al său care se ocupa cu livrări către armată, conserve englezeşti, câte încăpeau în samarul catârului, iar acum venise vremea ca respectivele conserve să fie încercate, în timpul mesei, Stephan se ridică de câteva ori ca să-i ducă flămândei Sato, care stătea ascunsă dincolo de cercul de lumină al focului, o parte din porţia lui, camuflată într-o bucată de pâine. Şedeau cu toţii, aşa cum se cuvenea, în jurul focului, pe pături. Pe un loc neted, Missak aşternuse o faţă de masă, pe care erau aşezate castroanele cu mâncare. Era o seară răcoroasă, plăcută. Luna se pregătea să intre în al treilea pătrar. Focul începuse să slăbească. Băură vin şi rachiu tare de dude, făcut de ţăranii din partea locului. Cu toate acestea, printre participanţii la mica escapadă nu se stârni nici buna dispoziţie şi nici atmosfera de familiaritate specifică unor asemenea petreceri. Juliette puse foarte devreme capăt reuniunii. Era ciudat de deprimată. Abia acum înţelegea de ce se împotrivise Iskuhi. Simţea cum de pretutindeni o pândeşte pământul sălbatic şi pustiu, cu ostilitatea lui neînduplecată. Poate că era într-adevăr un joc fără rost al lui Gabriel. Se retrase împreună cu Iskuhi în cort. Şi ceilalţi îşi urară noapte bună. Oskanian părăsi focul cu capul sus, pentru a-şi ispăşi ludăroşenia cu o noapte de tremurat în frig,

petrecută imediata apropiere a taberei servitorilor. Înainte de culcare, Gabriel organiză rondurile de pază. Câte doi aameni trebuiau să preia, la fiecare trei ore, paza orturilor. Bagradian le dădu puşti şi cartuşe verificate, ristaphor şi Missak fuseseră însoţitorii răposatului avetis la vânătorile lui şi se pricepeau bine la mânuirea iclor. După ce sfârşi, Gabriel se culcă şi el. Dar nu tu să adoarmă, ca de altfel nici Iskuhi. Fata stătea încremenită, fără să mişte nici măcar mâna ca să – o trezească pe Juliette. Dimpotrivă, Gabriel se zvârli în patul lui ceasuri în şir. Îl sufoca mirosul de îfor şi mucegai al cortului. Într-un târziu, se îmbrăcă nou şi ieşi afară. Să fi fost cam o jumătate de oră înainte de miezul nopţii. Pe Missak şi pe bucătar, care stăteau de strajă, îi trimise la culcare. Apoi, în calitate de unic păzitor al Poienii celor trei corturi, începu să se plimbe de colo până colo. Uneori îşi aprindea lanterna de buzunar, dar nu reuşea să lumineze decât un cerc foarte mic. Era o noapte care nu tăinuia vreo primejdie. Niciunul dintre câinii feroci, care jos, în vale, făceau ca nopţile să nu fie prea sigure, nu urmăriseră cue luminiţele lor învăpăiate pe excursionişti. Nu se auzea niciun sunet neobişnuit. Lilieci străbăteau brusc întunericul. Câte un nor dezvelea luna pe cale să dispară înspre mare şi atunci, în liniştea mormântală, o privighetoare pornea să cânte cu triluri atât de limpezi precis

conturate, încât Bagradian era cutremurat. Încercă să-şi lămurească motivele pentru care gândurile lui cele mai lăuntrice luaseră încă de pe acum o înfăţişare atât de clară. Ele se proiectau pe cerul nocturn: sub forma a trei corturi. Cum de se întâmpla astfel? Acum nu putea să judece. Sufletul lui era mult prea plin. Când Gabriel îşi aprinse o ţigară, nu departe el se afla o siluetă fantomatică aprinzându-şi de asemenea o ţigară. Fantoma purta căciula din blană de mie a soldaţilor turci şi se sprijinea de o puşcă de infa terie. Nu putea să-i vadă faţa, dar trebuie să li le o faţă foarte slabă, după cum părea când vârful roşieti al ţigării pâlpâia pe neaşteptate. Gabriel îi strigă fantomei să se apropie. Nici la a doua chemare şi nici la a treia nu se mişcă din loc. Gabriel îşi scoase pl: toiul militar, pe care-l luase cu el şi trase piedica arr cu un ţăcănit ce răsună cât se poate de distinct, doar o simplă formalitate, fiindcă simţea lămurit umbra mai va Întreprinde nimic împotriva lui. Ea rămase nemişcată vreme de o cbpă, apoastmătr-acolo un râs ciudat de încet şi de blazat, după ca ţigara dispăru şi omul împreună cu ea. Gabriel îl set tură pe Kristaphor până îl trezi:

— Sunt nişte oameni prin preajmă. Cred că deze tori.

Administratorul nu păru de los mirat:

— Da, probabil că sunt dezertori. Bieţii băieţi

n-o duc de loc uşor.

— N-am văzut decât unul.

— Nu cumva era Sarkis Kilikian?

— Cine e Sarkis Kilikian?

— Azdvaz im! Dumnezeule milostiv!

Kristaphor făcu un gest descurajat cu mâna, de parcă ar fi cu totul imposibil să redai în cuvinte cine e Sarkis Kilikian. Dar Bagradian porunci oamenilor săi, care – acum se treziseră cu toţii:

— Duceţi-vă şi căutaţi-l pe acest Kilikian! Daţi-i ceva de mâncare. Omului i-e foame.

Kristaphor Şi Missak porniră la drum cu câteva cutii de conserve şi un felinar, dar după o vreme se întoarseră fără să fi executat ordinul. Pesemne că în ultima clipă fuseseră totuşi cuprinşi de teamă.

Dacă seara fusese apăsătoare, dimineaţa aduse» după sine o dezamăgire. Vremea era ceţoasă. Inimile erau cuprinse de nelinişte. Răsăritul soarelui se desfăşura undeva nevăzut. Cu toate acestea, urcaseră pe una dintre înălţimile rotunjite şi pleşuve, de unde marea şi pământul apărură treptat din ceaţă, oferindti-se privirii. Bagradian se întoarse lăsând privirea să-i alunece de jur-împrejur:

— Câteva săptămâni se poate rezista aici.

O spuse de parcă ar fi vrut să apere frumuseţea munţilor împotriva unor afirmaţii calomnioase. Krikor, cu liniştea lui imperturbabilă,

privi în depărtare, spre marea destul de agitată:

I – Odinioară, pe vremea mea, în zilele frumoase se vedea de-aici pâriam Cipru.

Nimeni nu râse de această afirmaţie şi nimeni nu întrebă dacă nu cumva insula Cipru, situată undeva spre sud-vest, începuse să plutească şi înaintase în Mediterana de când englezii amenajaseră acolo o bază navală Pentru flota lor. Gabriel îşi îndreptă şi el gândul în direcţia Ciprului:

— Capul Andreas se află la mai puţin de patruzeci; de mile marine depărtare de vărsarea Orontelui în mare. Cu toate acestea, de când mă aflu aici, în faţa coastei n-a fost văzut nici măcar un singur vas de război englez sau francez.

— Oricum, se află în Cipru.

Cu aceste cuvinte menite să înlăture pe de-a-ntregul orice îngrijorare, Krikor se întoarse cu spatele spre Cipru, ca să privească impasibil întinderile fără de sfârşit dinspre sud şi răsărit, pe care nu le mai văzuse de zeci de ani. Arcurile apeductului roman de la Seleucia se conturau precis din ceaţa ce se destrăma. Peste munţii scunzi situaţi la răsărit de Damlajik, soarele atârna nefiresc de ruginiu. Colinele se desfăşurau în nuanţe cenuşii şi apoi brune pe măsură ce se depărtau către Antakie. Părea de necrezut că în aceste încreţituri pustii, pe aceste câmpii adormite, trăiau sute de mii de oameni. Peisajul

paşnic şi însingurat constitui pentru farmacist un îndemn să amintească de unele locuri pe care altfel intenţionat nu le menţiona. Arătătorul său, un deget de om bătrân, pluti în gol:

— Priviţi! Totul e ca întotdeauna! Sub Abdul Hamid de multe ori ardea tot orizontul. Şi cu toate astea, am îmbătrânit.

Fără îndoială că, dintre toţi participanţii la excursie, Gonzague Maris dormise cel mai bine, atât de odihnit şi de vioi arăta. Făcu un gest în direcţia fabricii de spirt de lângă Suedja al cărui coş tocmai începea să scoată fum. Fabrica, povesti el, aparţine unei societăţi străine, iar directorul e un grec pe care-l cunoscuse la Alexandretta. Vorbise cu el chiar acum două zile şi aflase unele veşti nu lipsite de interes. Prima: o încercare de mediere în problema păcii, întreprinsă! comun de papă şi de preşedintele american, se ai pe drumul cel bun. A doua: în ce priveşte strămutare populaţiei armene, ea este valabilă doar pentru vilaieturile din Anatolia, nu însă şi pentru Siria. El, Gonf zague, nu poate verifica autenticitatea acestor informaţii, dar acel director de fabrică e un om de vaza care negociază în fiecare lună cu valiul de Alep în persoană, în legătură cu unele livrări către stat. În această clipă, un val de încredere îl cuprinse pe Gabriel: convingerea că toată primejdia a trecut şi că ceea ce se apropia se îndepărtează şi dispare. I se părea că el însuşi

este cel care pusese pe fugă destinul. Recunoscător, exclamă din toată inima: – Spuneţi şi dumneavoastră! Nu e frumos aici? Juliette stărui să pornească pe drumul de întoarcere. Îi repugna să se afle dis-de-dimineaţă în societate, mai ales când erau şi bărbaţi de faţă. Dimineaţa numai femeile urâte arată bine, zise ea, iar în zori, la ora şase, nu ot exista doamne adevărate. În afară de asta, mai oia să se odihnească, vreme de o jumătate de oră, ainte de liturghie. Catolică, adoptase înainte de căsărie confesiunea gregoriană de dragul lui Gabriel. Era nul dintre sacrificiile ei, la care obişnuia să se refere prilejul discuţiilor amintite. Firea ei o făcea să cât-ască şi împotriva unor aspecte ale bisericii armene, se părea prea lipsită de strălucire şi fast. Explicaţia biserica foloseşte orice ban care prisosea pentru a ijini învăţământul, o respingea ca fiind trasă de păr. r înainte de orice, pe Juliette o sâcâia că preoţii egorieni purtau bărbi, şi adesea foarte lungi. Iar ea putea suferi bărbaţii cu barbă. Drumul de înapoiere îl făcură pe poteca mai scurtă je ducea prin Râpa gorunilor până la Yoghonoluk, tr-un ceas puteau să fie acasă. Krikor, Gabriel şi ţakhian mergeau înainte. Urmau Stephan şi Iskuhi, poi venea Hrand Oskanian, singur. Învăţătorul cel „gricos dădea a înţelege, prin atitudinea lui distantă, nu mai voia să aibă de-a face cu nimeni pe lume. În când în când izbea cu

un fel de turbare ascunsă piele făcându-le să se rostogolească pe drum, de parcă tenţiona să se răzbune lovindu-i pe cei din faţă. La a venea Juliette, cu Gonzague Maris lângă ea. Ava-spuse că va coborî mai târziu. Voia să profite de ilej pentru a mai aduce câteva îmbunătăţiri hărţii Bagradian dăduse dispoziţia ca deocamdată să nu fie strânse corturile. Câte cineva dintre oamenii de lafij grajd să se afle în permanenţă pe Damlajik pentru paza lor. Poate că într-un viitor apropiat se va mai orga-8 niza o excursie. Unul dintre motivele acestei dispoziţia era superstiţia lui Bagradian că datorită unor astfea de pregătiri asprimea destinului poate fi îmblânzită. Poa teca de catâri, în stare foarte proastă, se pierdea pem alocuri în hăţişuri şi grohotişuri. Picioarele Julietteia încălţate cu pantofi uşori şi neobişnuite cu asemeneapi eforturi, tresăreau speriate în faţa acestor obstacole» Atunci, Gonzague îi întindea mina, sprijinind-o cu fera mitate. Cu acest prilej, între ei se pornea o discuţia cu pauze mari şi fraze confuze:

— Nu-mi iese din cap că suntem aici singurii străini» madame.

Juliette examina cu teamă pământul de sub tălpile ei»

— Doar sunteţi grec... Deci nu chiar atât de străima Gonzague o lăsă să treacă obstacolul fără ajutorul lui fi

— Cum…? Am fost crescut în America… în schimnH dumneavoastră sunteţi de foarte multă vreme căsătorita cu un armean.

— Da, eu am motive să trăiesc aici… Dar dumneavoastră?

— În viaţa mea, motivele vin abia după aceea. Ajunseseră la o porţiune în pantă repede, unde fuia nevoiţi să alerge. Juliette se opri respirând adânc:

— N-am înţeles niciodată ce căutaţi aici… Nu sunteaj foarte sincer în privinţa asta… Ce să caute la Alexara dretta un american care nu face comerţ cu piei de mica bumbac sau gogoşi de ristic?

— Chiar dacă nu sunt sincer… vă rog să fiţi atenta aici… acest lucru vi-l pot mărturisi liniştit… Am fosfl angajat ca pianist într-o trupă de murii, hnll în turneifa o poveste banală… Deşi gazda mea Krikor are o păreai foarte bună despre asemenea lucruri…

— Asta este?… Şi pe urmă le-aţi părăsit pur şi simpâM pe artistele dumneavoastră… Unde se află trupa acum?…

— Are contracte pentru Alep, Damasc şi Beirut.

— Iar dumneavoastră aţi dat bir cu fugiţii?…

— Întocmai!… A fost o fugă în adevăratul înţeles al cuvântului… E una dintre maladiile de care sufăr…

— Fugă?… Un om atât de tânăr ca

dumneavoastră!?... Ei, dar probabil că aţi avut un motiv bine întemeiat...

— Nu sunt chiar atât de tânăr cum credeţi...

I – Dumnezeule, drumul ăsta!... Am o mulţime de pietricele în pantofi... Vă rog să-mi daţi mâna! ... Aşa!... I Cu mâna stângă se încleşta de Gonzague. Cu dreapta îşi scutură pantofii. El însă insistă cu întrebarea lui:

— Ce vârstă am, după părerea dumneavoastră?... ferhiciţi!...

— Credeţi-mă că nu sunt acum într-o dispoziţie prea (potrivită pentru asta...

„Ţ Gonzague, serios şi cuprins parcă de remuşcări:

1 – Treizeci şi doi!

I iar Juliette, cu un râs scurt:

— O, pentru un bărbat?... – Cu siguranţă că am călătorit mai mult prin lume ca dumneavoastră, madame... Când viaţa te împinge de colo până colo, îţi dai seama care e adevărul...

— Dumnezeu ştie până unde vor fi ajuns ceilalţi... ihallo! Ar putea să răspundă...

K – Vom sosi la timp...

Când drumul deveni iar abrupt şi presărat cu mără-cinişuri, Juliette se opri din nou;

— Nu sunt obişnuită să mă caţăr în felul acesta... Mă dor picioarele... Să ne oprim o clipă! ...

f – Aici nu ne putem aşeza...

Vă repet, domnule ongueâncercaţia plecaţi „dmoghonoluk!… Ce vi se poate întâmpla?… Sunteţi cetăţean american… şi nici nu aveţi înfăţişare de armean…

KDar ce fel?… De francez?…

Ei, chiar asta nu trebuie să vă închipuiţi… Pinul îngust care curgea prin Râpa gorunilor tăia Poteca. Nu se afla aici nici măcar un buştean pentru traversare. Gonzague o ridică pe Juliette în braţe – cm era de mare, şi o trecu dincolo cu uşurinţă avântată! Nimeni n-ar fi crezut că umerii lui înguşti sunt capabili de asemenea performanţă. Ea simţi în jurul şoldurilor răceala neplăcută a degetelor bărbatului. Poteca deveni acum mai domoală şi ei grăbiră pasul. Gonzague puşb întrebarea cea mai importantă:

— Şi Gabriel Bagradian? El de ce rămâne? Nu ari nicio posibilitate să părăsească Turcia?

— În plin război?… încotro?… Suntem supuşi tu refl Gabriel e mobilizabil… Ni s-au confiscat paşapoartele! Cine-i poate înţelege pe sălbaticii ăştia?…

— Dar dumneavoastră arătaţi într-adevăr foarte franj ţuzoaică, doamnă Juliette… Ba nu, de fapt arătaţi ca o englezoaică…

— Franţuzoaică?… Englezoaică?… Ce înseamnă asta?…

— Cu puţin curaj, dumneavoastră, mai ales dumneavoastră, puteţi ajunge oriunde…

— Sunt soţie şi mamă!

Juliette porni atât de repede, încât Gonzague rămasa la oarecare distanţă în spate. Ei i se păru că distinge vorbele lui şoptite:

— Viaţa e viaţă. Juliette se întoarse brusc:

— Dacă aceasta e părerea dumneavoastră, de ce răi mâneţi în Asia?

— Eu? Pentru toţi bărbaţii din lume acum este război.

Graba Juliettei se mai domoli:

— Pentru dumneavoastră e atât de simplu, domnul! Gonzague! Dacă noi am avea paşaportul dumneavoa» tră american! Aţi putea foarte bine să plecaţi după trupa aceea de teatru, la Damasc sau la Beirut. De <9 vă cramponaţi tocmai de acest colţ de lume uitat dl Dumnezeu?

— De ce? Gonzague putea acum să meargă foarţi, aproape de Juliette. De ce? Dacă aş cunoaşte foarte precis răspunsul la această întrebare, poate că durib avoastră, Juliette, aţi fi ultima căreia i l-aş putea june.

La cotitura următoare aştepta Oskanian. Îşi învinsese 2 sentimentele şi se alătură celor doi, devorând-o dinând în când pe Juliette cu o privire întunecată şi do-linatoare. Până la poarta vilei nu mai fură rostite de-ît puţine cuvinte.

Îndrumat de un geniu bun, Gabriel Bagradian fixase? petiţia generală chiar în ultima oră. În poarta casc/i aştepta Ali Nassif cel cu faţa ciupită

de vărsat:

Domnule, am venit să-mi iau medjidjehlele, din are n-am primit decât o mică arvună. Gabriel scoase din portvizit o bancnotă ele o liră şi o întinse lui Ali cu o mână liniştită, de parcă totul ar fi asţ în perfectă regulă şi cealaltă condiţie a târguiui icheiat, relatarea jandarmului, putea fi aşteptată fărărici o grabă. Bătrânul saptieh luă banii cu prudenţă: – Săvârşesc o gravă încălcare a ordinuleii primit, ar tu n-ai să mă trădezi, efendi!

Ai primit banii. Vorbeşte! Ali Nassif începu să clipească din ochi, îndurerat:

— Până în trei zile or să vină mudirul şi căpitanul poliţie în sate.

Bagradian îşi puse bastonul într-un colţ şi-şi scoase îoclul care-i atârna de umăr:

Aşa? Şi ce lucruri bune vor adeice în satele noas-Fe, căpitanul de poliţie şi mudirul? Jandarmul începu să-şi frece ţepii de pe bărbie: O să trebuiască să plecaţi de-aici, efendi, cu toţii! altul şi caimaeamul aţi poreincit aşa. Saptiehii or să vă adune, pe voi şi familiile voastre din Suedja şi Antakie, şi or să vă mile spre răsărit. Dar la Alep, pot să-ţi spun şi asta, n-are să vi se îngăduie să poposiţi. Aşa s-a hotărât din pricina consulilor.

— Şi tu, ai să fii printre aceşti saptiehi, Ali Nassif? Bătrâneil cel ciupit de vărsat făcu gesturi largi, ins Păimântat:

17 – Musa Dagh, vot. I

— Inşallah! Mulţumesc lui Dumnezeu. Nu! N-am trăit doisprezece ani printre voi? N-am fost comandantul întregului district? Şi n-au existat plângeri. Fiindcă am vegheat să fie ordine, zi şi noapte. Şi acum, din cauza voastră îmi pierd slujba mea cea bună. Ce nerecunoştinţa! Postul nostru de jandarmi se desfiinţează de tot.

Pentru a-l consola pe bietul om în durerea lui, Gabriei îi vârî câteva ţigări în mână:

— Şi acum spune-mi, Ali Nassif, când se desfiin-i ţează postul tău?

— Am ordinul să pornesc încă astăzi la Antakie. Pa urmă vine mudirul încoace cu o companie întreaga între timp, Juliette, Iskuhi şi Stephan intraseră în casă. Vederea lui Ali Nassif nu le trezi nicio băntsH iată. Gabriel îl împinse pe saptieh din poartă, până în faţa casei, în curtea aşternută cu pietriş:

— Din cele ce spui, Ali Nassif, rezultă că satele da să rămână vreme de trei zile fără supraveghere.

Lui Gabriel, această situaţie părea să-i dea de gânj dit. Jandarmul îşi coborî speriat vocea:

— O, efendi, dacă mă denunţi, am să fiu spânzurai şi pe deasupra are să mi se atârne pe piep; o tăbliţă-cu inscripţia „Trădător de ţară”. Cu toate astea îţi spun] totul. Vreme de trei zile n-are să fie niciun saptieh în sate, fiindcă se face o nouă împărţire a posturilor IM Antakie. Pe urmă are să

vi se mai dea câteva zile, ca să vă puteţi pune treburile în ordine.

Gabriel Bagradian privi cu atenţie în sus, spre ferest trele casei sale. De parcă i-ar fi fost teamă că JulienH l-ar fi putut observa:

A trebuit să predaţi liste cu numărul locuitarilfilJ

Ali Nassif?

Omul cu obrazul ciupit de vărsat îşi miji ochii IA Gabriel, cu o şiretenie din care nu lipsea totuşi sineflritatea:

— Pentru tine nu există speranţă, efendi! îi urmă-iresc cu deosebită asprime mai ales pe cei bogaţi şi cei învăţaţi. Spun că ce folos e să crape armenii săraci şi harnici, când domnii cei mari, bogătanii şi avocaţii, rămân mai departe în ţară? Tu eşti foarte rău văzut acolo, la ei. Numele tău e în capul listei, efendi. Mereu pomeneau de tine. Şi să nu-ţi închipui cumva că au să-ţi cruţe familia. Şi despre asta au vorbit foarte amănunţit. Până la Antakie rămâneţi împreună. Pe urmă, însă, or să vă despartă.

Bagradian îl cercetă pe saptieh cu un aer aproape bine dispus:

— Pari să faci parte dintre cei mari şi iniţiaţi. Mudirul şi-a deschis inima în faţa ta, Ali Nassif? Acesta clătină din cap solemn:

— Numai pentru tine, efendi, mi-am dat atâta osteneală. Am stat în cancelariile hukiimetului şi

mi-am ciulit urechile pentru tine. O, efendi, în ciuda bietei lire de hârtie primite de la tine, mi-am câştigat totuşi o răsplată pe lumea cealaltă. Ce este astăzi o liră de hârtie? Chiar dacă ţi-o schimbă în bazar, te înşală. Gândeşte-te însă că cei ce mă vor înlocui în post vor avea mai mult decât o sută de lire de aur şi toate medjidjeh-lele care se vor găsi prin sate. Casa ta şi tot ce este în ea ale lor or să fie. Fiindcă nu poţi lua nimic cu tine. Şi caii tăi ai lor vor fi. Şi livada ta cu toate fructele ei…

Bagradian întrerupse brusc această enumerare înflorită:

— Să le fie de bine!

Îşi îndreptă spinarea. Dar Ali Nassif, îndurerat, nu se hotăra să plece:

— Şi când te gândeşti că ţi-am vândut toate astea pentru o bucată de hârtie!

Ca să scape de el, Gabriel scoase toate monedele de un piastru pe care le avea în buzunar.

Când Gabriel Bagradian intră în casa parohială, află spre marca lui uimire că Ter Haigasun ştia de nenorocirile ce-i aşteptau, cu câteva ore înainte ca Ali Nassif să i le fi adus la cunoştinţă. De altfel, în încăperea strâmtă se şi aflau Thomas Kebussian, ceilalţi şase muhtari, doi preoţi de ţară cărora le era îngăduit să oficieze cununii şi pastorul Nokhudian din Bitias. Feţ

cenuşii, de ceară. Lovitura de trăsnet nu destrăma”. vălul somnolenţei bolnăvicioase în care se complăcea aceşti oameni de câteva săptămâni, ci-l îngroşase şi m/ mult. Stăteau lipiţi de-a lungul pereţilor şi păreau e: crescenţe neînsufleţite ale zidului. Numai Ter Haigasu şedea. Faţa lăsată pe spate era foarte întunecată. I> mâinile lui, care stăteau liniştite pe masa de lucr sclipeau într-o rază de soare nemişcată. Când vreun, spunea ceva, şoptea abia auzit şi nu-şi mişca buzei şi acum, când se întoarse spre Bagradian, chiar şi voce lui Ter Haigasun era doar un murmur:

— Le-am cerut muhtarilor strânşi aici ca imedi după înapoierea lor să adune comunele. Încă astăz cât mai repede cu putinţă, toţi vârstnicii, de la Vake până la Kebussije, să se adune aici, la Yoghonolu” Vom ţine o mare întrunire, în care avem să hotărî asupra tuturor mijloacelor care pot fi folosite…

Vocea tremurată a pastorului Nokhudian răsună dintr-un colţ:

— Nu există mijloace care pot fi folosite… Muhtarul din Bitias făcu un mic pas în faţă:

— Fie că-are sau nu vreun rost, poporul trebuie în se adune, trebuie să asculte cuvântări şi să vorbească şi el. Pe urmă, totul îi va părea mai uşor.

Ter Haigasun aşteptase resemnat, cu sprâncenele în cruntate, ca această întrerupere să

ia sfârşit. Pe urm” continuă să-i expună lui Gabriel hotărârea lui:

— La această adunare, comunele să-şi aleagă oameni? în care au încredere şi care să preia conducerea! Disciplina este singura armă care ne rămâne. Dacă vorrl Castra şi acolo, departe, organizarea şi disciplina, atune? poate că nu vom muri…

La cuvintele „acolo, departe”, Ter Haigasun îşi ridică* pleoapele pe jumătate închise şi-l privi cercetător pl. Gabriel. Thomas Kebussian îşi clătină capul chel:

— În piaţa bisericii nu putem ţine adunarea. Şi ni în biserică. Sunt saptiehi peste tot. Şi mai sunt şi alţi Dumnezeu ştie cine se strecoară printre noi, cine ascul în ne denunţă! în ai ară de asta, biserica e prea mică feentru toţi. Şi atunci, unde?

f – Unde? E foarte simplu! Bagradian lua pentru prima oară cuvântul: Grădina mea e izolată printr-un gard de zid foarte înalt. Zidul arc numai trei porţi, care se pot încuia. E loc pentru zece mii de oameni. „Vom fi ca într-o fortăreaţă bine apărată. I Această propunere a lui Gabriel fu hotărâtoare. Nici cei care, din deznădejde sau dintr-o slăbiciune care-i făcea inerţi, voiau să accepte nimicirea fără a mai depune vreun efort, şi nici cei care făceau greutăţi în orice împrejurare nu mai puteau să se opună. De altfel, ce obiecţii mai serioase puteau fi aduse împotriva

faptului că în ceasul morţii neamului lor oamenii din valea armenească se adunau şi-şi alegeau conducători, chiar dacă aceştia vor fi tot atât de lipsiţi de putere ca şi cei conduşi? Locul adunării era sigur şi o înăsprire a pedepsei nu era, oricum, cu putinţă. Poate că un rol oarecare îl juca şi superstiţia că familia Bagradian întreţinea relaţii cu puternicii zilei, relaţii care puteau fi folosite în favoarea celor şapte sate. Cu trupurile frânte de povara nenorocirii, târându-şi paşii, bărbaţii părăsiră încăperea, după ce făgăduiseră să pună pe picioare, fără nicio întârziere, comunităţile lor. Decarece Yoghonolukul se afla la mijlocul drumului între comune, era de aşteptat ca în al patrulea ceas al după-amie-zii ultimii locuitori să sosească în grădina lui Gabriel Bagradian efendi. Muhtarii se arătaseră gata să preia ei înşişi paza la porţile grădinii, ca nu cumva să se strecoare vreun străin nepoftit. Ter Haigasun se ridică, începuseră să sune clopotele. Trebuia să se pregătească pentru slujba de duminică.

— Dintre toate – b-ijhelg-jpligiriasp ale confesiunilor creştine, cea armenească durează cel mai mult. Intervalul dintre Introitus1 şi până la ultima binecuvântare dală de către preot poate dura mai mult de o oră şi jumătate.

„Cuvântarea solemnă a coiului, care precedă intrarea preotului Pentru celebrarea liturghiei în biserica gregoriană.

2 G1

Niciun instrument, în afară de clopoţei şi de talgere! nu însoţeşte cântările corului, care în duminicile câni e mai nerăbdător accelerează ritmul ca să-l grăbească pe preot şi să scurteze sfânta slujbă. În ziua aceea însă nu izbuti. Adânc cufundat în îndeplinirea înaltei sall misiuni, Ter Haigasun zăbovi mai mult ca oricând la fiecare dintre sfintele capitole şi gesturi rituale. Voia] oare să-şi înalţe fierbinte rugăciunea implorând minţii nea unei salvări de neconceput? Voia să amâne clip când trăsnetul va cădea asupra credincioşilor neştiutori Această clipă sosi foarte curând, când dădu ultima bin cuvântare şi rosti cuvintele:

— Mergeţi în pace, şi Domnul fie cu voi! în băn începuseră să răsune zgomotele ce precedau ieşirea di biserică. Dar Ter Haigasun păşi până la ultima treapt a scării altarului, îşi întinse braţele şi strigă: S-a în tâmplat ceea ce ne-am temut că se va întâmpla!

Apoi continuă cu voce liniştită şi vorbe măsuratei Spuse că nimeni nu trebuie să-şi piardă cumpătul şi să se lase târât în deznădejde. Liniştea mormântală car domneşte în această clipă trebuie păstrată neabătut $ în zilele următoare. Nici neehibzuinţa, nici dezordine nici vaietele şi gemetele nu ajută, dimpotrivă, nu fă decât să înrăutăţească situaţia. Unitate, dârzenie, ordine

numai cu aceste mijloace se poate lupta împotriva cele mai mari nenorociri. Mai este timp destul ca flecar pas să fie bine cumpănit. Apoi, Ter Haigasun chem întreaga comunitate la marea adunare din faţa case Bagradian. Adăugă că niciun vârstnic, sănătos la tru şi la minte, fie bărbat, fie femeie, nu trebuie să lipsească.

— Preotul continuă arătând că, în această adunare, ce” şapte comune au datoria să ia împreună hotărâri n numai în ceea ce priveşte comportarea lor viitoare, şi să-şi aleagă conducători care să reprezinte popori faţă de autorităţi până în ultima clipă. De data aceeaşi procedeul obişnuit al ridicării mâinii, folosit la alegerii comunale, nu este suficient. De aceea, fiecare să-şi ia e el o bucăţică de hârtie şi un creion, ca să-şi poată exprima votul aşa cum se cuvine.

— Acum vă rog să plecaţi în linişte acasă, îndemnă preotul mulţimea, nu vă adunaţi în grupuri! Căutaţi să nu atrageţi atenţia! Poate că au fost trimise iscoade care ne supraveghează. Saptiehii nu trebuie să-şi dea seama că sunteţi pregătiţi. Nu uitaţi bucăţelele de hârtie şi veniţi la vremea hotărâtă! În deplină linişte!

N-a fost de loc nevoie de repetarea îndemnului. Ca un popor de morţi sau de făpturi atinse de aripa morţii, oamenii se clătinau ameţiţi şi muţi, ieşind în lumina zilei pe care păreau să n-o

mai recunoască.

Omul nu ştie cine este, până nu trece printr-o încercare. Certificatul de viaţă al lui Gabriel până în această zi: fiu de familie bună. Crescut în condiţii de bunăstare, acolo, în Europa, petrecându-şi viaţa la Paris, într-o contemplativitate intelectuală. Rupt de multă vreme de popor şi stat, de orice comunitate umană, un om retras, cu preocupări abstracte. Nu există decât puţine muchii exterioare de care se izbeşte. Fratele mai vârstnic – un binefăcător pe care nu-l vede, pe care nu-l simte – se îngrijeşte, în calitate de şef al familiei, de toate cele necesare. Apoi apare, în chip destul de ciudat, singura întrerupere a acestei existenţe rupte de lumea exterioară, orientată către gândirea şi simţirea lăuntrică. Episodul şcolii militare şi al războiului. Idealismul patriotic, care-l antrenează pe neaşteptate pe acest contemplativ, nu este lesne de înţeles. Marea înfrăţire politică între tineretul turc şi cel armean nu-l explică decât în insuficientă măsură: poate că a mai – intervenit şi-auc, ova, n tainică nelinişte. Încercarea de a scăpa de propria existenţă mult prea ordonată. În timpul scurtei campanii, acest Gabriel Bagradian îşi descoperă aptitudini pe care nu şi le cunoştea. Nu este doar un om orientat exclusiv către universuri interioare, cum crezuse până acum. Când împrejurările au cerut-o, s-a arătat capabil de

iniţiativă, prezenţă de spirit, prudenţă, curaj, şi încă într-o măsură de-a dreptul uimitoare, chiar mai mare decât camarazii săi oriental înaintează repede în grad, primeşte mai multe deco raţii şi este menţionat în ordinele de zi pe armată E adevărat că în perioada care a urmat toate aceste se estompează, devin un fel de amintiri lipsite de logic” deoarece firea lui primară îşi recâştigă drepturile, în calmă acum şi mult mai coaptă ca înainte. Ziua d astăzi însă – suntem în 24 iulie – transformă toţi am acestei vieţi într-un palid prolog.

Cel mai surprins dintre toţi a fost Samuel Avakia când a văzut că himerele, născocite vreme de săptămân îndelungi de un om care nu are ce face şi se plictiseşt se îmbinau perfect, alcătuind structura logică a uni mare plan de operaţii. Şedeau în camera de lucru a lu’ Bagradian, unde se încuiaseră. Orice chemare sau bă, taie în uşă era zadarnică, nimeni nu avea voie să intr Semnele tainice de pe cele trei hărţi, linii, cruci, sinusoide, de care studentul zâmbise socolindu-le un le de joc de răbdare născocit de un spirit fantezist, acu” se dovediră a fi un sistem de apărare foarte bine gândit. Linia albastră groasă de sub şaua nordică reprezenta! o tranşee lungă care se sprijinea de baricadele stân coase (haşuratecu mare) din flancul regiunii grohoti şurilor. Linia albastră mai subţire, din spatele cele

groase, desemna tranşeea de rezervă, iar micile drept unghiuri plasate lateral, întărituri ale flancurilor r posturi înaintate. Şi cifrele, de la doi la unsprezeceare se înşirau de-a lungul pantei muntoase a Darul jikului în partea dinspre vale, se transformară di simple numere în secţiuni bine cumpănite ale sistemul de apărare. În acelaşi fel căpătară sens şi diferitei însemnări: Vâlceana orăşenească, tevasa-platnii plsr-n de comandă, observator I, II ŞI III, bastionul sudi în ceea ce priveşte ultima denumire, ea reprezenta o întâmplare fericită în cadrul sistemului. O trupă de câteva zeci de oameni plasată aici era de ajuns pentru a ţine în şah un adversar oricât de puternic. Chiar şi femeile puteau fi repartizate pentru apărarea acestui sector. Faţa lui Gabriel se încinsese în focul expunerii

2 f>4

Semăna mai mult ca oricine! cu faţa de băieţandru a lui Stephan:

MSunt cât se poate de optimist – măsura cu compasul lui Stephan nişte distanţe – îi cunosc pe soldaţii turci. Cei mai buni oameni sunt pe front. Iar rezerviştii, saptiehii şi ţi upele neregulate, care mişună prin cazărmile din Antiohia, sunt o adunătură bună numai să copilită nelegiuiri, dar lipsită ele pericol.

Fruntea înaltă şi puţin cam teşită a lui Samucă Avakian, care se vedea pe neaşteptate confruntat

cu probleme de strategie cu totul neobişnuite pentru el, deveni lividă, contrastând astfel eu ceilcarea vie a obrajilor lui pabriel

— f – În cazul cel mai bun putem folosi o mie de bărbaţi. Care este situaţia armelor şi a muniţiei, nu ştiu. În fiecare cătun turcesc se află armată, nu numai la Antakie, ci pretutindeni…

I – Suntem un popor de cinci mii şi cinci sute de oameni, îl întrerupse Gabriel, nu ne putem aştepta la Bici un fel de cruţare, ci doar la o moarte lentă. Iar

Musa Dagh nu e de loc uşor de încercuit. Ameţit. Avakian se holba către fereastră:

moare aceşti cinci mii vor voi acelaşi lucru ca dumneavoastră, efendi?

De fapt, nu era ură, ci o mânie sfântă şi în acelaşi timp optimistă, care lucea tierbinte în ochii lui Bagradian. Părea că se bucură să reziste singur armatelor de milioane ale lui Enver Paşa. Era o senzaţie care-l făcu să sară ea un bezmetic de pe scaun şi să alerge prin (cameră:

— Dacă noi vor voi, atunci merită să moară cu toţii în smirturile Mesopotamiei… Eu însă nu vreau câtuşi de puţin să trăiesc, nu vreau câtuşi de puţin să fiu salvat! Vreau să lupt! Vreau să eicid atâţia duşmani câte cartuşe avem. Iar dacă nu se poate altfel, rămân singur pe Damlajik. Printre dezertori!

Gabriel îşi întrerupse goana pasionată prin

camer şi se aşeză din nou, liniştit, în faţa hărţilor:

— Şi apoi, vreme de douăzeci şi patru de ore o smai avem nenumărate probleme de rezolvat. Unde pla săm butucii pentru tăiat carnea, unde plasăm depozitu de muniţii, spitalul de campanie? Ce fel de adăpostur să construim? Izvoare sunt destule. Dar cum să orga nizăm în cele mai bune condiţii aprovizionarea cu apă? Aici sunt câteva file pe care am şi schiţat instrucţiile de serviciu pentru cei ce vor mânui armele. Trece totul, pe curat, Avakian! Vom avea nevoie de ele. În general, fă ordine în toate notele de-aici. Nu cred că am omi prea multe. Deocamdată, nu este decât teorie; totuşi sunt convins că în cea mai mare parte va putea fi realizată. Noi, armenii, ne închipuim doar că putem fi mândri de superioritatea noastră intelectuală. Din pricina asta i-am îndârjit până la sânge pe ceilalţi. Acum însă a sosit vremea să dovedim prin fapte cât de superiori suntem!

Avakian, cutremurat, nu mai spuse nimic. Mai mult decât destinul comun, îl ameţeau irezistibilele efluvii de energie pe care le emana Gabriel. În jurul lui plutea parcă o vagă substanţă, nu luminoasă, dar clocotindă. Cu cât vorbea mai puţin, cu cât lucra mai mult, pătruns de un calm imperturbabil, eu atâta substanţa devenea mai densă. Samuel Avakian era atât de puternic influenţat de ea, încât nu putea să-şi concentreze

atenţia, nu mai găsea cuvinte spre a-şi exprima îndoielile, şi nu se putea împiedica să privească mereu faţa lui Gabriel, care era cufundat în studiul hărţii militare. În împietrirea lui, studentul nici măcar nu auzi cuvintele lui Bagradian, astfel că acesta repetă nerăbdător dispoziţia dată”:

— Acum du-te jos, Avakian! Spune că nu vin la masă. Să mi se trimită ceva, nu importă ce, cu Missak. Nu-mi pot îngădui să pierd nicio clipă. De asemenea, înainte de adunare nu vreau să văd pe nimeni, absolut pe nimeni, mă înţelegi, nici pe soţia mea!

Oamenii începuseră să sosească încă din primele ore ale după-amiezii. Muhtarii stăteau de pază, după cum se înţeleseseră, la cele trei intrări practicate în zidul care înconjura parcul, ca să cerceteze pe fiecare participant la adunare. Această măsură de prevedere se dovedi a fi însă inutilă, căci Ali Nassif împreună cu oamenii de sub comanda lui o şi pornise la Antakie pe nesimţite, fără să-şi ia rămas bun nici măcar de la cunoscuţi foarte vechi de-ai săi de asemenea, nici familia factorului poştal turc şi nici altcineva dintre locuitorii musulmani

[ai satelor nu încercase să se amestece pe furiş printre grupurile aflate în drum spre Yoghonoluk. Cu mult înainte de timpul hotărât, ultimele grupuri se şi strecurau prin reţeaua celor ce stăteau de pază. Pe urmă, intrarea principală

pentru trăsuri şi cele două porţi ale grădinii fură zăvorâte. Poporul se înghesuia pe locul cel mare, din faţa vilei. Cam vreo trei mii de oameni, înspre aripa stângă a casei se întindea curtea spaţioasă în jurul căreia se aflau acareturile, dar după cum dorise Ter Haigasun că fusese mărginită prin câteva frânghii de rufe şi era goală. Pe rampa de la intrare se adunaseră notabilii. Mica scară, care ducea spre uşa principală, constituia o tribună potrivită pentru vorbitori. Notarul primăriei din Yoghonoluk îşi aşezase măsuţa la piciorul scării, ca să consemneze hotărârile cele mai importante. Cât timp i-a fost cu putinţă, Gabriel Bagradian a rămas în camera lui, ale cărei ferestre nu dădeau spre partea unde se afla mulţimea. Net voia să-şi irosească înainte de vreme, printr-o sporovoială fără rost, împlinirea însufleţită care-i domina fiinţa. Ieşi din casă abia după ce Ter Haigasun trimise după el. Feţe livide, cutremurate de nenorocire se aflau înaintea lui, nu trei mii, ci una singură. Faţa deznădăjduită

— A celor ameninţaţi – cu – deportarea aici ca şi în o sută de alte locuri la această oră. Fără să fie necesar, masa de oameni stătea atât de chinuitor de înghesuită, încât părea mult mai puţin numeroasă decât era în realitate. Numai departe, în spate, unde câţiva copaci bătrâni mărgineau grădina, stăteau chirciţi, culcaţi, rezemaţi, câţiva oameni, despărţiţi de mulţime, de parcă propria

lor viaţă nu mai avea nicio însemnătate pentru ei.

Când Gabriel îşi aruncă privirea asupra acestui popor, care era poporul lui, îl cuprinse pe neaşteptate spaima. Inima, înfricoşată, se opri o clipă în loc. Încă o dată, realitatea se dovedi a fi cu totul alta decât imaginea ce şi-o făurise despre ea. Aceştia nu erau aceiaşi oameni pe care îi vedea zilnic în sate şi care constituiau obiectul proiectelor sale îndrăzneţe. Din ochii larg deschişi îl contemplan înseşi amărăciunea şi gravitatea din faţa morţii. În jurul lui, feţe ca fructele uscate, veştejite. Chiar şi obrajii celor tineri îi apăreau zbâreiţi şi scofâlciţi. În timpul plimbărilor sale de cercetare, când stătuse de vorbă în casele ţăranilor şi meşteşugarilor, văzuse adevărul tot atât de puţin ca şi călătorul care străbate o localitate în goana trăsurii. Abia acum, în acest ceas încărcat de semnificaţii puternice, se petrecu primul contact între cel dezrădăcinat şi neamul din care se trăgea. Tot ce concepuse şi elaborase cu atâta grijă în camera lui începu să se clatine. Atât de străină, atât de neobişnuită era înfăţişarea celor pe care voia să-i atragă cu sine. Femei, care mai purtau straiele de sărbătoare cu basmale de mătase, cu salbe de monede la gât şi cochilii clămpănitoare în chip de brăţări la încheieturi. Unele erau îmbrăcate după moda turcească. Picioarele le erau vârâţe în şalvari largi şi-şi trăseseră feregeaua peste frunte, deşi erau

creştine credincioase. Vecinătatea aducea după sine asemenea înrâuriri, mai ales în satele mărginaşe, ca Vakef şi Kebussije. Gabriel îi văzu pe bărbaţi înentariurile lor de culoare închisă, iar pe cap, deasupra obrajilor încadraţi de bărbi, purtau fesuri sau căciuli de miel. Deoarece era cald, elţiva îşi descheiaseră cămăşile şi-şi arătau pieptul. Ciudat de deschisă la culoare apărea pielea-sub girurile ţăiăneşti arse de soare şi uscăţive ca la păsări. Capetele albe de profet ale unor cerşetori orbi apăreau ici şi colo din masă, pline de curiozitate şi solicitând parcă achitarea unor datorii scadente în ziua Judecăţii-de-apoi. În faţă de tot stătea Kevork, dansatorul cu floarea-soarelui. Nici expresia feţei cretinului nu mai semăna cu cea a unui gângav plin de zel, ci cu un reproş trimis din

2 GÍÍ

mea aceasta în cealaltă. Cu mâna rece ca gheaţa, k Gabriel pipăi stofa englezească a costumului său. O Bmţi arzând ca urzicile. Şi în acelaşi timp se născu în în întrebarea: „De ce tocmai eu? Cum să le vorbesc? Ku ce drept s-o fac?” Răspunderea pe care şi-o asuma Be ivi deasupra lui ca o bruscă eclipsă de soare, ca umbra Bnui liliac. Şi Ces gând josnic: … Să fug de-aici! încă BJstăzi! Oriunde!; Ter Haigasun rosti încet primele sale Lrvinte către mulţime. Sunau din ce în ce mai lămu-Bite în urechea lui Gabriel.

Vorbe şi fraze începură să fepete înţeles. Eclipsa de soare dispăru de pe cerul său.

I Ter Haigasun stătea nemişcat pe treapta cea mai de Hbs. Numai buzele şi crucea de pe piept se mişcau încet, în timp ce voi bea. Gluga ascuţită îi întuneca obrazul Be ceară, din ale cărui scobituri adânci se ivea barba Beagră cu cele două şuviţe sure. Ochii, pe care-i ţinea Buchisi, formau două umbre misterioase. Arăta de parcă în acest ceas n-ar trăi începutul inimaginabilului, ci că B-ar fi cunoscut şi încercat de multă vreme, iar acum, Bjuns la ţintă, îi este în sfârşit îngăduit să se odihnească. Bpeşi limba armeană, ca toate cele răsăritene, le îmbie I la cuvântări solemne şi imagini fastuoase, preotul vorbi l în fraze scurte, aproape uscate: Intenţia guvernului Brebuie să fie limpede pentru toată lumea. Printre Bpmenii mai în vârstă de-aici fără îndoiala că nu există bici unul care să nu fi suferit de pe urma măcelurilor Blin vremeirile de dinainte, şi chiar dacă noi le-a simţit 1 pe propria lui piele, le-a simţit în orice caz prin chineibile de moarte ale reidelor de dincolo, din Anatolia. În Bacea vreme, Cristos a vegheat aseipra Musa Daghului cu heţărmeirita-i milă, nu totdeauna meritată. Ani înderitingii bineeriA-îtăţi

În timp ce cei ele acelaşi neam, din Adana şi din alte L Părţi, erau măcelăriţi cu zecile de mii. Dar trebuie să facem o deosebire precisă între masacru şi deportare. Primul durează patru, cinci,

cel mult şapte zile. Cel I curajos găseşte întotdeauna prilejul să-şi vândă scump Pielea. Ascunzişuri pentru femei şi copii sunt pregătite: în grabă, setea de sânge a militarilor îmboldiţi de turbare se destramă iute, şi chiar cei mai bestiali saptiehi sunt cuprinşi pe urmă de greaţă. E adevărat că guvernul este cel care a iniţiat întotdeauna aceste măceluri, dar n-a recunoscut-o niciodată. Ele luau naştere din dezordine şi se sfârşeau în dezordine. Dar dezordinea a fost partea cea mai bună a acestor mârşăvii, iar soarta cea mai rea era moartea. Nu tot aşa se întâmpla cu deportarea! Cel care scapă de ea, chiar prin moarte, fie ea o moarte înspăimântătoare, se poate socoti norocos. Deportarea nu trece ca un cutremur de pământ, care tot mai cruţă o parte din oameni şi din case. Deportarea va dura până ce ultimul om din poporul nostru va fi ucis de sabie, se va stinge de foame pe drum, va muri de sete în pustiu, va pieri de holeră sau tifos exantematic De data aceasta nu domnesc bunul plac şi întâmplarea, beţia de sânge şi instigarea, ci ceva mult mai înspăimântător – ordinea. Totul se desfăşoară după un plan elaborat în ministerele din Stambul. El, Ter Haigasun ştie de acest plan de câteva luni, cu mult înainte de şi izbucnit catastrofa de la Zeitun. Ştie şi că toate demersurile katholikosului, ale patriarhului şi episcopilor, rugăminţile şi ameninţările

ambasadorilor şi consulilo n-au ajutat la nimic. Singurul lucru pe care el, un preo simplu şi sărman, l-a putut face a fost să tacă, şi tăcut în ciuda remuşcărilor, pentru ca bieţii lui enoriaş să se mai bucure de viaţă în ultima perioadă care Iernai rămas de trăit. Această perioadă s-a sfârşit odat; pentru totdeauna. Acum a sosit timpul ca adevărul’s* fie privit drept în faţă. În timp ce stăm să cumpărdr lucrurile, să nu vină nimeni cu propuneri smintite, dj pildă să se trimită delegaţii care să implore iertarea de la auipri ăţi, sau altele de felul acesta. Ar fi o pierde de vreme cu totul zadarnică:

— Nu mai există îndurare din partea oamenilor Cristos, cel răstignit, ne cere să-l urmăm pe drum” calvarului. Pentru noi nu mai există altă ieşire decât’s” murim… Aici, Ter Haigasun făcu o pauză aproape neobservată, înainte de a încheia, cu expresia feţei schimbată: întrebarea este: cum?

— Cum să murim?… strigă pastorul Aram Tomazian şi se repezi înainte, lângă Ter Haigasun, eu ştiu cum voi muri. Nici ca un miel fără apărare, nici pe şoseaua spre De in es Zor, nici în noroiul lagărului de deportaţi, nici de foame şi nici cu trupul plin de plăgi puturoase, nu, voi muri pe pragul casei mele, cu arma în mână. Cristos mă va ajuta s-o pot face fiindcă şi eu răspândesc cuvântul lui. Şi împreună cu mine va muri femeia

mea şi copilul nenăscut din pântecul ei!…

Această izbucnire aproape că spărsese pieptul lui

Aram. Îşi apăsă cu mâna muşchii abdominali, ca să-şi recapete respiraţia. Liniştindu-se, începu să descrie soarta celor izgoniţi, cum o trăise el însuşi, chiar dacă cându

rase numai în foarte mică parte şi într-o formă cât se poate de blândă:

— Ce înseamnă asta, nu poate să ştie nimeni dinainte, nimeni nu-şi poate închipui. N-o afli decât în i ultima clipă, când ofiţerul dă ordinul de plecare, când biserica şi casele, către care te întorci mereu, se micşorează întruna, din ce în ce mai mult, până dispar…

Aram descrise drumul fără de sfârşit, din etapă în etapă, cum se acoperă picioarele cu răni, cum se umflă trupul, cum se prăbuşesc oamenii şi rămân locului, cum ceilalţi se târăsc mai departe, din ce în ce mai animalizaţi, cum se sting vreme de săptămâni în şir, sub loviturile zilnice de cnut. Frazele lui cădeau şi ele, ca nişte puternice lovituri de cnut asupra mulţimii. Dar, ce ciudat! Din sufletele chinuite ale miilor de oameni nu se ridica nici acum vreun strigăt de groază, nu izbucnea vreun acces de nebunie. Continuau să-şi aţintească privirea asupra micului grup de oameni de sus, din faţa

şii-de-larrtrareT-caasupra unor Jjtrfşi

caraghioşi şi tragici în acelaşi timp, care jucau o farsă fără nicio legătură cu ei. Aceşti podgoreni, grădinari, cioplitori în lemn, pieptănari, prisăcari, crescători de viermi de mătase, ţesători, care aşteptaseră atât de multă vreme nenorocirea ce se apropia, acum, când sosise, n-o mai puteau cuprinde cu mintea. Feţele veştejite vădeau trăsături din ce în ce mai concentrate. Energia vitală făcea eforturi uriaşe pentru a străpunge morbidul înveliş de crisalidă cu care se acoperiseră în ultima vreme. Aram Tomazian strigă:

— Ferice de cei morţi, care au scăpat de toate acestea \] Acum, un vaiet de nedesens trecu pentru întâia oară;

prin mulţime. Nu un urlet brusc, ci un geamăt prelung şi cântat, un suspin uriaş, de parcă n-ar fi suspinat omul; ci însuşi pământul în suferinţă. Cuvintele lui Aram, izbucniră, tăioase, acoperind geamătul:

— Şi noi vrem să scăpăm cât mai repede cu putinţă; prin moarte! De aceea ne vom apăra căminele ca săj avem parte cu toţii, bărbaţi, femei, copii, de o moarte grabnică!

— Moarte? De ce?

Cuvintele ieşiseră din gura lui Gabriel Bagradian. În timp ce se auzea, o lumină, aflată undeva în adânculj lui, întreba: „Oare eu sunt?” Inima lui bătea liniştită! Sfiala care-l cuprinsese

brusc mai înainte trecuse pentru totdeauna. Simţi cum creşte în el o siguranţă deplină. Muşchii erau relaxaţi. Cu toată fiinţa lui ştia: „Pentru a clipa aceasta, de acum, viaţa a meritat să fie ti ăită!” întotdeauna când stătuse de vorbă cu oamenii de prin sate, frazele lui în ármenoste i se păruseră artificiale, şi chinuite. Acum însă nu el era cel ce vorbea – şi asta îi dădea acel calm desăvârşit – ci forţa care-i condusese paşii până pe lungile şi întortocheatele căii ale veacurilor şi pe scurta cale – întortocheată a propriei 1 lui vieţi. Asculta cu uimire această forţă, care scotea din el cuvintele într-un chip atât de firesc:

— Eu n-am trăit printre voi, fraţii mei şi surorile, mele… E adevărat… Eram eu totul înstrăinat de patrie, şi nu mai ştiam nimic despre voi.

nezeu m-a luat din marile oraşe ale Apusului şi m-a trimis aici, în casa cea veche a bunicului, fără îndoială în vederea acestui ceas… Şi acum nu mai sunt pe jumătate străin şi doar musafir printre voi, căci voi avea aceeaşi soartă ca şi voi… Am să trăiesc sau să mor, împreună cu voi… Oamenii guvernului or să mă cruţe mai puţin, ca pe oricare altul, ştiu asta… Pe cei cleseamă cu mine îi urăsc şi-i urmăresc cu neistovită sete ele că/bunare… Ca voi toţi, sunt silit să apăr viaţa alor mei… IX: aceea am studiat în amănunţime, în ultimele săptămâni, toate căile care ne rămân… Şi iată,

deşi eram deznădăjduit la început, acum nu mai sunt… Sunt plin de speranţă… Dacă Dumnezeu ne va ajuta, nu vom meni… Nu vă vorbesc ea ein naiv uşuratic, ci ca un bărbat în toată firea care a trăit războiul, vă vorbesc fba ofiţer…

Unul după altul, cuvintele prindeau viaţă mereu mai limpezi. Îi fusese de folos munca pasionată din ultimele zile. Numeroasele probleme pe care le analizase în amănunţime îi dădeau o fermitate lăuntrică tot mai mare. Superioritatea gândirii sistematice cu care se deprinsese în Europa îl ridica mult deasupra acestor oameni greoi, sclavi supuşi ai fatalităţii. O senzaţie asemănătoare, de plăcută beţie a puterii, îl stăpânea B tinereţe când se întâmpla ca la un examen să poată răspunde la o întrebare epuizând complet tema şi în acelaşi timp selecţionându-şi cu grijă datele. Porni de la Bivântarea deznădăjduită a lui Aram, fără s-o menţio-Beze: a opune rezistenţă saptiehilor pe uliţe şi în casele din sate ar fi o încercare lipsită de orice sens. În primele ore ea puica să aibă, eventual, un succes neaşteptat, dar este în a fără de orice îndoială că în acest caz nu se va sfârşi cu o moarte rapidă, ci cu una îndelungată şi în chinuri înfiorătoare, precum şi cu siluirea şi răpirea le[; meilor tinere. Şi el, Bagradian, este pentru apărarea până la ultima picătură de sânge. Pentru asemenea acţiune există însă locuri mai bune decât valea şi

satele. Arătă cei mâna în direcţia Musa Daghului, care se ridica râmplină Tor „în spatele casei – eonturându-şi culmile ro-tunjite deasupra acoperişului de parcă ar fi luat parte la adunare. Cu toţii, le spuse Bagradian, ar trebeii să-şi amintească de vechile povestiri în care Damlajikul oferise refugiu şi ocrotire fiilor poporului armean fugărit:

— Pentru a peltea asedia şi cuceri într-adevăr Damlajikul este nevoie de o forţă armată serioasă. Cu siguranţă că Djemal Paşa are nevoie de trupele lui pentru alte scopuri decât ca să pună mâna pe câteva mii de armeni. În ceea ce priveşte saptiehii, îi răzbim lesne. Pentru a apăra muntele, sunt de-ajuns câteva sute de oameni hotărâţi şi cu tot atâtea puşti. Aceşti oameni şi aceste puşti există. Îşi ridică mâna ca pentru a depune un jurământ: îmi iau obligaţia aici, în faţa voastră, să organizez apărarea în aşa fel încât femeile şi copiii noştri să fie feriţi de moarte vreme mai îndelungată decât în cazul deportării. Putem rezista mai multe săptămâni, ba chiar luni. Cine ştie, poate că până atunci Dumnezeu va face ca războiul să ia sfârşit! Asta va însemna şi salvarea noastră. Iar dacă pacea nu va veni, avem marea; în spatele nostru. Ciprul, cu vasele lui de război engleze şi franceze, e aproape. Oare nu ne este îngăduit să sperăm că unul dintre aceste vase va trece într-o zi aproape de coastă şi va recepţiona apelurile noastre de

ajutor şi semnalele noastre? Iar dacă nu se va produce niciunul dintre aceste evenimente fericite, dacă Dumnezeu a hotărât pieirea noastră, atunci vom avea tot timpul să murim. Şi atunci nu va trebui să ne dispreţuim că am murit ca nişte miei fără apărare!

Impresia produsă de această cuvântare nu era de Iod limpede. Mulţimea părea să se trezească acum pentru prima oară din letargia ei, căpătând conştiinţa deplină a destinului ce-i era hărăzit. La început, Gabriel crezu că nu fusese înţeles, sau că poporul îi respinge planul cu urlete de furie. Corpul compact al masei se desfăcu. Femei scoteau ţipete ascuţite. Blesteme bărbăteşti răguşite se încrucişau dintr-o parte şi alta. Mulţimea se agita încolo şi încoace. Unde erau feţele de ţărani, pătrunse de credinţă, zbârcite de necazuri, unde era vil lui tăcerii de moarte care le acoperea? Părea că este pe cale să înceapă o încăierare înverşunată. Bărbaţii se repeziră unii la alţii, strigau şi se trăgeau de veşminte, ba chiar de bărbi. Dar era mai puţin o ceartă izvorâtă din păreri diferite, cât o descărcare, o explozie a conştiinţei de a fi neputincios în faţa morţii, declanşată de primele cuvinte dătătoare de speranţă şi energie.

Cum se poate? Intre aceste mii de oameni, care în disperarea lor dezlănţuită ţipau care mai de care, nu se afla niciunul căruia să-i fi venit

acelaşi gând în lunga perioadă de aşteptare? Un gând care, datorită legendelor perpetuate din vechime, era atât de firesc? Trebuia să vină un străin, un domn din Europa, ca să-i dea glas? Ei, dar acelaşi gând îl mai avuseseră şi alţii printre aceste mii, însă doar ca pe un vis irealizabil. Chiar şi e înd stătuseră de vorbă în cea mai mare taină, buzele nu-l rostiseră. Până cu câteva ore în urmă, se legănaseră încă, în ameţeala loradormită şi artificială, cu ideea că marele destin se va strecura pe lângă Musa Dagh vârându-şi tocmai aici ghearele în teacă. Şi apoi, cine erau ei? Nişte sărmani săteni uitaţi de Dumnezeu, un neam izolat pe o insulă asaltată, fără un singur oraş ca lumea. În Antiohia nici nu erau mulţi armeni, iar cei ce se aflau erau zarafi, negustori în bazare, cerealişti, prin urmare nu dintre cei care să conspire şi să-i ajute pe rebeli în luptă. La Alexandretta, iarăşi, trăia doar un grup mic de oameni foarte bogaţi, bancheri şi furnizori ai armatei, locuind în vile somptuoase, ca de altfel şi la Beirut. Aceşti magnaţi ai finanţei, suferind de spaime cronice, nici râu se gândeau la micul popor de munteni de la poalele Musa Daghului. Între ei nu se afla niciun bărbat de talia lui Avetis Bagradian cel bătrân. Închideau obloanele de la ferestrele vilelor şi se vârau prin ungherele cele mai întunecoase. Doi sau trei dintre ei, ca să-şi salveze viaţa şi averea, trecuseră la islamism şi se oferiseră

bontului cuţit de circumcizie al mollahuiui. O, pentru cei de-acolo, departe, în nord-est, pentru orăşenii din Van şi Urfa, era uşor. Van şi Urfa erau mari oraşe armeneşti, pline de arme şi de străveche dârzenie. Acolo existau „Ipefsdhalităţi, de pildă deputaţii fracţiunilor partidului Daşnakzagan. Ei puteau să conducă poporul. Acolo era uşor să te gândeşti la rezistenţă şi s-o organizezi. Dar în sărăcăciosul Yoghonoluk, cine îşi putea îngădui să nutrească asemenea gânduri nelegiuite? Rezistenţă împotriva puterii de stat şi a armatei? Fiecare dintre cei ce se născuseră aici şi trăiau aici avea în sânge un respect amestecat cu groază pentru acest stat, duşmanul dintotdeauna. Stalul era sap-tiehul care avea voie să te bată şi să te aresteze fără motiv, statul era funcţionarul fiscal şi portărelul care pătrundeau în case şi jefuiau tot ce credeau că merită să fie jefuit, statul era biroul murdar cu portretul sultanului, versete din Coran şi duşumeaua plină de scuipaţi, unde plăteai bedelul, statul era cazarma cu curtea ei pustie, unde trebuia să-ţi faci serviciul ca soldat, unde ceauşul sau onbaşiul împărţeau pumni şi pentru fiul de armean se afla întotdeauna pregătită o bastonadă specială. Şi cu toate astea: simţământul de câine, format din teamă împletită cu supunere faţă de acest stat binevoitor, nu-i părăsea nici pe fiii armenilor – Aşadar, era mai mult decât lesne de înţeles că, în

afară de izbucnirea nechibzuită a pastorului Tomazian, nu un localnic, ci un străin, eliberat de prejudecăţi, a exprimat în faţa mulţimii primul gând bine cumpănit cu privire la o apărare organizată. Pentru că numai acest om eliberat de prejudecăţi putea să aibă inocenţa trebuitoare pentru a exprima acest gând. Poporul era; încă departe de a se obişnui cu el. Ciorovăiala părea să ia proporţii, se înmulţeau ţipetele ascuţite şi pumnii care se agitau, deşi asemenea marâifestări nu li se potriveau câtuşi de puţin acestor femei altfel atât de sfioase şi acestor bărbaţi serioşi. Ne putem lesne închipui în ce măsură copiii mici, pe care mamele lor îi purtau în braţe sau pe spate, măreau vacarmul general prin scâncetele lor. Fără îndoială că şi sufletele lor de copii erau cor» ştiente în clipa aceasta de primejdie şi se apărau cu hol hote de plâns stridente de moartea cartse apropia. Gabriel privea tăcut mulţimea agitată. Ter Haigasuii se apropie de el. Cu vârfurile degetelor de iar amândouil mâinile atinse umerii lui Bagradian. Era esenţa unui gese încercarea hotărâtă de a-l îmbrăţişa. O mişcare de binecuvântare şi în acelaşi timp de stăpânire de sine. Ian în străfundul ochilor săi umili şi duri s-ar fi putut citi 1 „Aşa am hotărât de comun acord noi doi, fără să roşi tim vreun cuvânt. Aşteptam acest lucru de la tine”. De câte ori venise în contact cu Ter Haigasun, Gabriel avusese impresia că acesta

se închidea în faţa lui, ba chiar că, dintr-o pricină pe care n-o cunoştea, îl respinge. De aceea, gestul preotului, schiţând intenţia unei îmbrăţişări, îl impresiona şi-l paraliza. Degetele înguste de ascet ale lui Ter Haigasun alunecară de pe umerii lui Gabriel.

Între timp, pastorul Harutiun Nokhudian încerca să liniştească mulţimea. Omuleţul acesta firav trebuia să lupte simultan şi cu nevasta lui, care îl asalta alarmată voind să-l împiedice de a comite vreo imprudenţă. Numai cu mare greutate Nokhudian reuşi să se facă ascultat, trebui să-şi ridice glasul lui slab cât de sus putea:

— Cristos ne porunceşte cu străşnicie să dăm ascultare autorităţii de stat. Cristos ne porunceşte cu străşnicie să nu ne opunem răului. Menirea mea este să propovăduiesc Evanghelia. Ca păstor al turmei mele, nu pot îngădui răzvrătirea.

Pastorul, care cu prilejul vizitelor în casa Bagradian făcuse ele cele mai multe ori impresia unui omuleţ bolnăvicios şi timid se dovedi acum foarte dârz în motivarea punctuleii sau de vedere. Zugrăvi urmările unei rezistenţe armate, aşa cum le vedea el. Arătă că această răzvrătire ar da cu atât mai mult guvernului dreptul de netăgăduit să transforme măsura odioasă într-o acţiune de cruntă răzbunare. Iar în acest caz, nici moartea nu va mai fi un măreţ sacrificiu demn de numele Domnului, ci o pedeapsă aplicată rebelilor

conform legii. Şi nu numai sufletele celor adunaţi aici se vor face vinovate în faţa lui Dumnezeu de nelegiuirea răzvrătirii, ci aceasta se va întoarce neînduplecată, răsfrângându-se împotriva întregului neam, împotriva tuturor fiilor şi fiicelor de armeni. Ea va da cârmuitorilor, în faţa lumii întregi, un prilej binevenit să înfiereze milleteil armean dovedind că se răscoală împotriva ordinii de stat şi că se face vinovat de înaltă trădare. Or, unei soţii bune nu-i este îngăduit a-şi părăsi căminul nici măcar atunci când propriul ei soţ o maltratează. Aceasta era părerea lui Harutiun Nokhudian, în casa căruia lucrurile stăteau exact pe dos, deoarece soţia lui îl teroriza, şi nu numai în treburi referitoare la sănătatea lui. Vocea lui plină de încordare părea gata să se spargă:

— Oare cine poate susţine că izgonirea noastră trebuie neapărat să fie şi sfârşitul nostru, cum ne-o preJ zice Ter Haigasun şi Aram Tomazian? Căile Domnului nu sunt şi pentru ei de nepătruns? Nu stă în puterea! Domnului de a ne ajuta prin toate mijloacele? Oarei nu se află pretutindeni suflete de oameni, chiar şi-l între turci, kurzi şi arabi, care se milostivesc de aproaipele lor? Atâta vreme cât ne vom păstra încrederea în Dumnezeu, nu vom găsi şi printre străini adăpost şi hrană? În timp ce pe noi ne cuprinde aici deznădejdea! nu este cu putinţă ca izbăvirea să se şi afle pe drum? Dacă nu ne va găsi

aici, poate că ne va găsi la Alep. Dacă nici la Alep nu se întâmpla nimic, se cuvine să spel răm că se va întâmpla la oprirea următoare. Trupurile] noastre vor îndura chinuri amarnice, dar sufletele noal stre vor fi libere. Dacă ne este hărăzit să alegem între; o moarte nevinovată şi o moarte nelegiuită, de ce s-o alegem pe cea nelegiuită?

Harutiun Nokhudian nu putu să vorbească mai departe, fiindcă vocea lui firavă fu înlăturată de un glas de femeie profund şi hotărât. Oare această apariţie bătăioasă, în veşminte negre de matroană, era într-adevăr măicuţa Antaram, soţia bătrânului medic? Era într-adevăr mairik Antaram, cea săritoare la nevoie şi neobosită, măicuţa tuturor mamelor, de la care nici măcar cele pe care le ajuta cu vorba şi cu fapta nu auziseră vreodată o cuvântare mai lungă? în tulburarea ei, broboada neagră îi alunecase spre spate de p părul încă neîncărunţit complet şi despărţit în mijloj printr-o cărare. Din obrazul încins de emoţie răsare nasul îndrăzneţ şi aristocratic. Deasupra şoldurilor lat – se4 năiţa bustul dârz, cu capul puţin lăsat pe spate, din întregii siluete un aspect plin de energie. O mie de zbl cituri puse pe harţă mărgineau ochii de un albastru deschis. Şi totuşi, în măreaţa ei indignare, Antaram Al touni era tânără:

— Sunt femeie – vocea plină impuse tăcere deplin de la primele cuvinte – sunt femeie şi

vorbesc în numel tuturor femeilor de-aici! Am îndurat destule! Inim mea a murit de multe ori. De multă, multă vreme numai pasă de moarte. Când are să vină n-am să mă uit la ea. Dar nu vreau să pier călcată-n picioare, n-am să crăp la marginea drumului şi n-am să putrezesc pe câmp, eu una, nu! Şi nici nu vreau să rămân în viaţă undeva într-un lagăr de strămutaţi, printre criminali decăzuţi şi victime de acelaşi soi, eu una, nu! Niciuna dintre noi femeile nu vrem asta, nu, niciuna dintre noi! Iar dacă bărbaţii sunt prea laşi, atunci, noi, muierile, ne vom înarma singure şi vom pleca pe Musa Dagh… Cu Gabriel Bagradian!

Această cuvântare fanatică şi incendiară stârni o zarvă care o depăşi cu mult pe cea dinainte. Aveai impresia că oamenii şi-au pierdut minţile şi că în clipa următoare vor scoate cuţitele transformând adunarea într-o baie de sânge şi luând-o astfel înainte turcilor, învăţătorii, în frunte cu Şatakhian, se şi pregăteau să facă la nevoie pe poliţiştii, aruncându-se în mulţime ca să-i despartă pe cei gata să se încaiere. Cu un mic gest, Ter Haigasun îi opri. Îşi cunoştea poporul mai bine ca toţi învăţătorii şi muhtarii. Izbucnirea aceasta nu era o încăierare. Îşi ieşiră din fire. Conştiinţa miilor de oameni, care încă nu era pătrunsă de semnificaţia ordinului de deportare, trebuia acum să se pătrundă, încetul cu încetul, de cuvintele cu largi ecouri ale vorbitorilor. Privirea preotului

spunea: „Lăsaţi-i”. Preotul privea calm tumultul din curte, în care vocile femeilor, stârnite de Antaram, dominau din ce în ce mai mult. Şi nu îngădui ca alţi oratori care cerură să vorbească, de pildă învăţătorul Oskanian, să ia cuvântul. Avea dreptate să procedeze astfel. Zarva, care în felul acesta nu mai era alimentată, se stinse mai repede decât s-ar fi crezut. După câteva minute se înăbuşi de la sine, până nu se mai auziră decât murmure şi gemete. Acum venise clipa când Ter Haigasun trebuia să înrâurească desfăşurarea ulterioară a lucrurilor, printr-o cuvântare scurtă şi promptă care să ducă la o limpezire grabnică a situaţiei. Cu mâna dreaptă făcu un gest de împăciuire: – Totul se prezintă foarte simplu, spuse fără să ridice glasul, dar pronunţând fiecare silabă limpede, pentru ca să se întipărească în minţile greoaie ale oamenilor: s-au făcut aici două propuneri. Ele deschid; în faţa noastră două căi, singurele pe care putem merge. Pentru noi nu există alte căi în afară de acestea două Una dintre ele, calea pastorului Nokhudian, ne ducel spre răsărit împreună cu saptiehii, cealaltă, calea Iun Gabriel Bagradian, ne duce pe Damlajik împreună cu armele noastre. Fiecare dintre voi este pe de-a-ntregul liber să-şi aleagă calea pe care i-o arată raţiunea şi] voinţa. În această privinţă, toate vorbele sunt nefolositoare, fiindcă tot ce era de spus s-a spus. Voi încerca să fac în aşa fel, încât să

vă fie foarte uşor să luaţi a hotărâre. Pastorul Harutiun Nokhudian va avea bună-4 tatea să treacă dincolo, în curtea liberă, de cealaltă parte a frânghiei. Cine împărtăşeşte părerea pastorului, cine vrea să plece în surghiun, să treacă lângă el. Iar cine e de partea lui Gabriel Bagradian, să rămână pe loc, adică aici unde se află acum. Nimeni să nu se grăbească! Avem timp.

Pe neaşteptate se aşternu o tăcere adâncă. Se auzea numai plânsul iute, aproape lătrat, al doamnei Nokhudian. Bătrânul pastor îşi înclină capul sub mica tichi rotundă. Povara grea a unor ginckiri părea să-i înco-voaie bustul trăgându-l spre pământ. Zăbovi multă vreme în această atitudine de îngândurare. Pe urmă picioarele prinseră a se mişca. Ci paşi mici şi şovăitori, se duse până la locul pe care i-l arătase Ter Haigasun. Ridică peste cap frânghia de elnepă cu un gest neîndemânatic. Curtea acareturilor se întindea până aproape de vilă. Numai o fâşie de gazon, cu un gard viu de tuf de mangolia, se afla între ele. Ograda largă era cu des» virşire pustie. Nu numai personalul de serviciu al case dar şi oamenii de la grajduri se înghesuiau în mulţim Picioruşele scurte ale lui Nokhudian gustară din pli3 drumul hotărârii; le trebui vreme destul de lungă pin ajunseră la tufele de magnolia, unde pastorul se post cu spatele spre mulţime. Soţia lui, scuturată de plâns, îl urmă. Încă un răstimp, mai

îndelungat şi mai găunos, în care nu fu rostit niciun cuvânt. Abia pe urmă câţiv oameni se desprinseră din ghemul mulţimii, îşi făcură loc în înghesuială şi, străbătând spaţiul despărţitor e ceiaşi paşi timizi şi şovăitori, se aşezară în spatele pasrului Nokhudian. La început au fost foarte puţini, i mai vârstnici enoriaşi ai comunităţii protestante din itias cu soţiile lor. Dar cu timpul cei care se deciseră ntru surghiun deveniră mai numeroşi şi până la urmă storul avu de partea sa aproape toată turma lui, Beri şi bătrâni. Li se adăugară pe deasupra şi câţiva metri din celelalte sate; dar erau numai locuitori în îrstă şi împovăraţi, cărora fie că le lipsea puterea de rezista, fie că nu voiau într-adevăr că în amurgul vieţii stârnească cerul împotriva lor. Cu mâinile împreunate piept ca pentru rugăciune, făceau acum primul pas e drumul cel mare al calvarului. Scenele de mai sus! desfăşurau atât de măsurat, cu atâta interiorizare, cât nu dădeau impresia că ar fi urmarea unei hotărâri i consecinţe grave, ci mai degrabă o ceremonie relioasă: de parcă destinul acestor oameni ar fi fost să boare pe propriile picioare în mormânt, fără a le fi găduit să se întindă pentru a muri. Mai întâi unul. i încă unul. O pereche. Apoi mai multe. Pe urmă iar pereche. La sfârşit, grupul lui Nokhudian cuprindea am vreo patru sute de suflete, fără a mai socoti pe cei membri ai comunităţii

protestante care din motive e sănătate sati din alte pricini fuseseră nevoiţi să răînă acasă. Aşadar, pastorul lua cu el o parte înmnată a populaţiei din Bitias, localitate care petreaga vale ocupă locul al doilea ca mărime. Grosul ultimii urmărea cu ochii vrăjiţi paşii şovăitori ai nsătenilor lor care se hotărâseră la supunere. Nu se Izca niciun cuvânt, nici tin zgomot. Ultimul, care se ătură cu mare întârziere grupului lui Nokhudian, fu i om nu prea zdravăn la minte, care se clătina ca cat, sprijinindu-se de ciomagul său şi vorbind de unul ngur. Era de fel din Kebussije şi ţinta bătăii de joc tuturor; pesemne că nici nu pricepea prea bine despre era vorba, iar la vederea lui mulţimea din curtea ai mare avu o manifestare vanitoasa nelalocul ei. a început n-a fost decât înfăţişarea nerodului, care rovocă obişnuitele remarci batjocoritoare. Pe urmă să veni să se adauge orgoliul: aici sunt cei îndrăzneţi şi acolo cei laşi. Aici stau cei puternici, cei în deplinătatea forţelor, iar dincolo cei neputincioşi. De fapt, nu s-a întâmplat mare lucru, doar că un băieţandru a rostit mai tare un cuvânt oarecare de batjocură, care a fost punctul de pornire al unor hohote de râs ce se răspândiră în valuri peste întreaga adunare. Dar Ter Haigasun sări pe neaşteptate în mijlocul mulţimii strâns înghesuite, despărţind-o cu braţele, de parcă ar fi vrut să-şi facă loc până în însuşi miezul mârşăviei, până la cel ce batjocorea,

ca să-l scoată de acolo şi să-l pedepsească. Faţa i se întunecase de mânie. Potcapul căzu de pe părul scurt, de un cenuşiu metalic. Ochii lui aveau sclipiri ucigaşe:

— Cine-i câinele care îndrăzneşte? Cine-s diavolii care râd?!

Se lovi de mai multe ori puternic cu pumnul în piept, ca în locul celor care batjocoreau să se pedepsească pe sine şi să-şi potolească mânia. Pe urmă, în tăcerea care se aşternuse din nou, se îndreptă către Harutiun Nokhudian şi grupul lui, se opri la oarecare distanţă, se înclină adânc şi vorbi cu vocea lui sonoră de preot:

— Pentru noi, numele vostru va fi întotdeauna sfânt. Fie ca şi al nostru să rămână sfânt pentpu voi!

Gândurile lui Bagradian erau în fierbere. Sumedenie de idei îl năpădeau năvalnic. Uriaşul plan de organizare a apărării continua să se elaboreze cu patimă înăuntrul lui. Cum hotărârea fusese luată, asculta doar pe jumătate cele ce se spuneau. Mintea lui surescitată gândea şi observa în acelaşi timp. Ce nemaipomenit de autoritar putea fi acest Ter Haigasun, care altfel îşi cobora pleoapele când vorbeai cu el! „Este de mare folos, îi ruprinrrrinle7

spate sprijinul unui om care se bucură de asemenea autoritate printre oamenii de-aici. Şi faptul că bunul Nokhudian împreună cu câteva

sute de inapţi pentru luptă au luat altă hotărâre este pentru noi o întâmplare norocoasă. Lor le revine îndatorirea importantă de a ascunde faţă de saptiehi intenţiile şi mişcările noastre, până în ultima clipă. Satele nu trebuie să fie goale. Turcii nu trebuie să bănuiască nimic până nu suntem pregătiţi pentru ripostă”. În cadrul planului elaborat de Gabriel, diferitele probleme se împleteau fără încetare. Inteligenţa practică a strămoşilor săi, înţelepciunea bunicului Avetis se iveau acum şi în nepotul înstrăinat, în acest „idealist rupt de lumea înconjurătoare” cum îl caracterizaseră întotdeauna, zâmbind ironic, abilii negustori pe care îi avea printre rudele mai depărtate. Din fiecare fapt analizat se desprindea o împletitură extrem de încâlcită de urmări şi nici măcar un singur fir nu era lipsit de importanţă. Un zel neobişnuit pusese stăpânire pe Bagradian. Trei zile după duminica de astăzi, aşadar miercuri, trebuia să sosească mudirul cu oamenii lui, după cum declarase Ali Nassif. Prin urmare, până miercuri totul trebuia să fie gata în linii mari, pentru ca în zilele următoare să se poată trece la executarea concretă. Acum sosise ceasul pentru a pune la încercare justeţea credinţei sale de-o viaţă, că spiritul trebuie să obţină biruinţa asupra materiei, chiar asupra manifestărilor celor mai ascuţite a tot ce este material, asupra violenţei şi hazardului.

Absorbit de proiectele izvorâte din imaginaţia lui, cuprins de o conştiinţă de sine de-a dreptul ameţitoare, nu este de mirare că uită de soţie şi copil, şi că nu mai acorda atenţie activităţii ce se desfăşura în jurul lui. Toate acestea nu mai erau decât pierdere de vreme. Ce-i drept, au mai luat cuvântul câţiva vorbitori din mulţime. Dar ce importanţă mai aveau pentru el cuvintele goale, frazele lor neîndemânatice, o dată ce marea hotărâre fusese luată definitiv? Cu toţii ţineau aceeaşi cuvântare înflăcărată menită să îndemne la luptă; în sprijinul părţii opuse nu se mai ridica nicio voce. O vreme, Ter Haigasun îi lăsă pe oameni în Joia lor – penliii ca intenţia curajoasă manifestată cu prilejul luării hotărârii să se ancoreze mai adânc în masă, să-i cuprindă şi pe cei îndărătnici şi şovăitori. Dar încă înainte de a se manifesta primele semne de oboseală, făcu câţiva paşi înainte, întrerupse şirul oratorilor şi dădu dispoziţia să se înceapă alegerea conducătorilor. Notarul din Yoghonoluk trecu prin mulţime cu un coş şi strânse bileţelele pe care erau înscrise votările. Fără să piardă vreo clipă, învăţătorii, împreun cu Avakian, intrară în casă şi începură numărătoare lor. După cum era de aşteptat, cele mai multe-votul le obţinu Ter Haigasun. Imediat după el veneau docto rul Altouni, apoi cei şapte muhtari şi trei preoţi di satele respective, cu voturile comunităţilor lor. Pe urm” la o anume

distanţă, veneau farmacistul Krikor şi elţiva învăţători, între care se aflau bineînţeles Şatakhian şi Oskanian. Gabriel Bagradian întruni aproximativ to etatea voturi ca şi pastorul Tomazian. Dintre locuitori care nu aveau nicio funcţie oficială, în sfatul conducă-itorilor au fost aleşi bătrânul Tomazian şi Nurhan ceauşul, subofiţerul „cu termen lung”. Şi o femeie mairik Antaram obţinu un număr mare de voturi, ceea ce prin partea locului era pesemne ceva cu totul nou Dar ea refuză cu hotărâre această alegere. Învăţătorii Şatakhian dădu citire rezultatului. Apoi, cei aleşi’s retraseră în casă spre a se constitui şi organiza. Gabri dăduse lui Kristaphor şi lui Missak dispoziţia să pregătească în selamlâcul mare toate cele trebuitoare pentru şedinţă, adică o gustare, vin şi cafea. Mulţimea – r afară de mamele care trebuiau” să îngrijească acasă copii mici – rămase pe loc şi se răspândi prin toa grădina largă. Se trimise la Yoghonoluk după de-al gurii. Stăpânul casei puse să se împartă apă, vin, fructe şi tutun. Curând, odată cu sporovăială generală, v aerul serii se ridică fumul ţigărilor şi al tihnitei narghilele, de parcă nu s-ar fi întâmplat nimic. Adept pastorului Nokhudian plecară împreună cu conducătoru lor, pe drumul de înapoiere la Bitias. Era mai mult un fel de f urişare tăcută şi tristă. Câţiva mai tineri din acest grup făcură calea întoarsă de la poarta de ieşire

din gr” dină şi se uniră cu poporul numeros care-şi aşezase tabă, ca aici şi a cărui poftă de viaţă părea că s-a trezit iarăşi pentru prima oară după săptămâni de amorţeală. Acuân scurtul răstimp dintre obişnuinţa de zi cu zi şi îndrăzneala fără margini, o neînţeleasă mulţumire umplea toate sufletele. De ce? Pentru că în faţa lor nu se m?» afla doar suferinţa: în suferinţă şi deasupra ei se află acţiunea.

Pe Musa Dagh, noaptea sorbea repede amurgul de Ilie. Secera lunii, orientată orizontal, se desprindea la gsărit de crestele zimţate ale muntelui Amanus şi începea să plutească liber în spaţiu. La Vila Bagradian, uşile erau larg deschise. Curioşii intrau şi ieşeau fără ici o opreliște. În salonul încăpător se adunaseră conucătorii aleşi de popor. Acest sfat, alcătuit din vreo douăzeci de bărbaţi, dădea impresia că ar avea el fesuşi nevoie să fie sfătuit. Primarii sfioşi, preoţii şi învăţătorii, care călcau pentru prima oară în această leasă, şedeau sau stăteau în picioare, care pe unde aputse, fără să scoată vreun cuvânt Câte unul dintre ei poate că abia acum devenise conştient de aventura nebunească în care îl aruncase desfăşurarea neaşteptată a marii adunări. Gabriel Bagradian simţi imediat atmosfera primejdioasă a descurajării care domnea în preajma mora dintre cei de faţă. Net trebuia să îngădeiie ca şoaielnicii „să-şi vină în fire –, era inadmisibil să seiacă auzite

întrebări de principiu, tot felul de „cum?” şi te ce?” Poporul hotărâse prin vot, aşa cum se cuvenea, ezitări nu mai puteau fi îngăduite, jarul voinţei de luptă trebuia aţâţat până avea să devină o flacără de festins. Era datoria lui Bagradian, în calitatea de stăpân al casei, să pună capăt stingherelii care domnea printre aceşti bărbaţi cuprinşi de o răceală de gheaţă, să creeze condiţiile pentru începerea consfătuirii şi să veghe/e ca munca să dea rezultate rodnice. Superioritatea educaţiei sale şi a experienţei de om de lume care trăise în Occident trebuiau să intre înacţieine. Făcu singurul lucru care trebuia făcut. Se întoarse către. Ter Haigasun şi spuse cei voce solemnă: în Ntrâis” tir numai voinţa celor adunaţi afară, a poporului care v-a dat majoritatea voturilor, Ter Haigasun, ei este voinţa noastră a tuturor pe care o exprim aici: vă rugăm să fiţi conducătorul suprem al luptei noastre. Din vremuri când domnea încă pacea aţi fost investit cu o asemenea demnitate, iar ca şef spiritual al comunităţilor noastre aţi îndeplinit-o până astăzi cu un spirit de jertfă deosebit. Dumnezeu a voit ca acum, din pricina cruzimii oamenilor, îndatoririle dumneavoastră să se lărgească. Vrem cu toţii să vă încredinţăm în mod solemn că, în cadrul oricăror măsuri vom lua, al oricăror dispoziţii vom da, ne vom supune fără obiecţii cuvântului dumneavoastră hotărâtor. Măsurile luate de sfatul,

conducătorilor vor dobândi valabilitate doar prin glasul dumneavoastră şi numai astfel vor căpăta putere des lege pentru poporul nostru.

Scurta cuvântare a lui Bagradian nu expunea decât ceea ce era de la sine înţeles. Demnitatea de şef suprem nu putea să revină altcuiva decât lui Ter Haigasun. În legătură cu acest fapt mai presus de orice îndoială, nici măcar învăţătorul Hrand Oskanian n-ar fi îndrăznit să strâmbe din nas pe ascuns, ca de obicei. Cu toate acestea, cuvintele lui Gabriel făcură o bună impresie asupra celor de faţă, mai ales asupra acelora care îl socoteau încă străin şi-l priveau cu neîncredere. Această impresie bună avea două pricini. Unii! închipuiau că acest străin, acest „frânc”, datorită sperioritătţii sale de occidental, îşi va asuma rolul şef suprem. Şi apoi – acest motiv fiind şi mai importa – cuvântarea lui Bagradian, atât? prin forma ei solemn cât şi prin conţinutul ei corect, stabilise pentru prin oară terenul pe care putea să se desfăşoare tot urma să aducă viitorul cu sine. Din acele puţine e vin te izvora, aproape imperceptibil, o lege fundame tată de stat destinată acestei noi colectivităţi pe cale a se forma. Pentru a arăta că acceptă noua demnita şi răspundere grea, Ter Haigasun îşi făcu în tace semnul crucii. Începând din această clipă existau do7 puteri legale, sfatul conducătorilor şi şeful suprem alt de popor; şeful suprem avea în subordinea sa sfat ale cărui

hotărâri că/pătau 4 Hatere-de-legeabia du – aprobarea luTTTF iecare dintre cei de faţă se apro; „de Ter Haigasun şi, după datină, îi sărută mâna, g prin care îşi mărturisea respectul adânc şi în acel timp depunea un jurământ solemn. Abia după aceas ceremonie se formă un cerc mare în jurul câtor mese aranjate corespunzător. Gabriel Bagradian aşeza în faţa lui hărţile militare şi toate însemnările. Samu Avakian luă loc în spatele lui ca să fie în permanen la îndemână. Gabriel, cu o privire, ceru să i se dea cuvântul şi se ridică:

— Sunt două ceasuri de când a apus soarele, prieteni, iar peste şase ceasuri va răsări iar. Avem doar şase ceasuri scurte pentru a organiza toată activitatea înăuntrul sfatului nostru. După această noapte, când vom ieşi în faţa poporului, nu trebuie să mai existe nicio problemă nelămurită. Voinţa noastră trebuie să fie limpede şi fără niciun echivoc. Acum, cel mai urgent lucru este următorul: încă din primele ore ale zilei de mâine, toţi cei tineri şi în putere să urce pe Damlajik şi să înceapă construcţia tranşeelor. De aceea vă rog

să economisim timpul cât mai mult cu putinţă. Pentru noi toţi constituie un avantaj faptul că de mai multă reme am studiat şi rezolvat toate problemele legate de apărarea noastră, astfel că acum sunt în măsură să vă supun spre aprobare propunerile mele. Cred că şi în cadrul acestei consfăturii cel mai bun lucru este să procedăm la

votare după aceeaşi regulă ca în şedinţele consiliilor comunale. Şi acum îi cer lui Ter Haigasun

I îngăduinţa de a-mi expune planurile…

După obiceiul lui, Ter Haigasun îşi închise ochii pe jumătate, ceea ce dădea feţei sale o expresie de oboseală r şi suferinţă:

— Să-l ascultăm pe Gabriel Bagradian!

Gabriel netezi cea mai frumoasă dintre hărţile lui

Avakian:

— Vom avea o mie de probleme de rezolvat, dar dacă le vom analiza în mod corect, vom vedea că toate amănuntele sunt subordonate celor două sarcini principale. Prima şi cea mai sfântă este Jupt4 nsăşi. – chiar şi-a

— Două sarcină, organizarea internă a vieţii noastre, serveşte înainte de orice luptei. Despre luptă voi vorbi acum…

Pastorul Aram Tomazian îşi ridică mâna, cerând îngăduinţa să-l întrerupă pe vorbitor:

— Ştim cu toţii că Gabriel Bagradian, ca ofiţer, este cel mai priceput în chestiunile militare. Conducerea luptei este atribuţia lui… Toţi se ridicară pentru a se arăta de acord cu propunerea. Dar pastorul Aram încă nu terminase: Gabriel Bagradian şi-a închinat de multă vreme toată energia planurilor de apărare. Pregătirea] rezistenţei este aşadar pe mâini bune, cele mai

bune cm putinţă. Dar pentru a lupta, trebuie mai întâi să trăim. De aceea propun să amânăm dezbaterea amănunţită a planului de operaţii până ce ne vom lămuri în ce mod; şi câtă vreme un popor de cinci mii de oameni, eu totul izolat de restul lumii, poate trăi pe Damlajik.

Gabriel, care apucase să-şi ia avânt, îşi trase dezamă-l gât mâinile de pe hartă:

— Explicaţiile mele ar fi atins în treacăt şi această J chestiune, deoarece pe hartă am şi însemnat ceea ce este necesar vieţii pe munte. Totuşi, conform dorinţei pastorului Tomazian, sunt gata să amin expunerea m-a legătură cu organizarea luptei.

Bedros Altouni, medicul, nu putuse răbda prea multă: vreme să stea în scaunul său de reprezentant al poporului. Se plimba prin cameră de colo până colo, bombănind, vrând să arate astfel că, în acest ceas de adânci restrişte, socoteşte consfătuirile cu ridicarea mâinii şi înscrierile la cuvânt ca pe un joc* de adulţi cu totul inutil. Neliniştea lui mârâitoare se afla în contrast izbitor cu indiferenţa maiestuoasă a farmacistului Krikor care, stând ţeapăn în scaun, părea că pune întrebarea. „Când voi putea, în sfârşit, după această întreruper* penibilă şi barbară, să mă întorc nestingherit la preocup pările cele mai înalte ale existenţei, singurele demne de mine?” În timpul plimbării sale

înciudate prin salon” medicul aruncă o observaţie care nu avea nicio legătur cu tema dezbătută:

— Cinei mii de oameni-sânt cinci mii de oameni, ia-căldura caniculară şi ploaia torenţială sunt căldură caniculară şi ploaie torenţială.

Gabriel Bagradian, pe care problemele legate de Vâlceaua orăşenească, de construirea adăposturilor, asistenţa sanitară şi îngrijirea copiilor îl făcuseră să petreacă multe nopţi albe, porni de la observaţia medicului:

— Este recomandabil ca măcar copiii între doi şi şapte ani să fie strânşi într-un adăpost comun, unde ar putea fi mai bine ocrotiţi.

Ter Haigasun, care până acum tăcuse, se însufleţi şi respinse cu multă hotărâre propunerea lui Gabriel:

— Ceea ce ne sfătuieşte acum Gabriel Bagradian, ar fi începutul unei dezordini foarte primejdioase. Nu ne este îngăduit să despărţim ceea ce au unit Dumnezeu şi timpul. Dimpotrivă! Este cât se poate de necesar ca fiecare comunitate, ba chiar fiecare familie, să fie despărţită de celelalte în ceea ce priveşte spaţiul, bineînţeles în măsura posibilităţilor. Fiecare grup de familii înrudite să-şi aibă tabăra sa, fiecare sat locul lui de aşezare. Ca de obicei, muhtarii vor răspunde în faţa noastră pentru cei din satele lor. Condiţiile cu care suntem obişnuiţi aici, în vale, să se modifice cât mai puţin eu putinţă.

Exclamaţiile hotărâte de aprobare ce se auziră din toate părţile însemnau în acelaşi timp un mic insucces al lui Bagradian. Ter Haigasun le oferise un mod de viaţă cât se poate mai apropiat de cel obişnuit. Era o perspectivă care-i liniştea foarte mult pe aceşti oameni nenorociţi. Fiindcă situaţia cea mai înspăimântătoare pentru un om cu mentalitate de ţăran este neapărat legată şi de noţiunea „schimbare”. Dar Gabriel nu se grăbi să se declare învins. Făcu să circule din mână în mână harta pe care se afla însemnată Vâlceaua orăşenească. Fiecare cunoştea întinsele păşuni ale turmelor aparţinând comunelor. Era limpede pentru toată lumea că aceste mari întinderi ele iarbă, lipsite de stânci, erau singurele adecvate scopului. Ele puteau cuprinde nu numai o mie de familii, ci chiar două mii. Cu abilitate, Gabriel veni în întâmpinarea dorinţelor lui Ter Haigasun. Arătă că împărţirea taberelor pentru familii şi sate poate fi foarte uşor realizată în spiritul celor enunţate de preot. Că împărtăşeşte şi el părerea lui Ter Haigasun. Dar că trebuie avut în vedere şi faptul că nu este cu putinţă ca fiecare dintre cele o mie de familii să se gospodărească singură şi că trebuie neapărat organizată o bucătărie mare, comună. În această privinţă este

2 Să

19 – Musa Dagh, vol.

ele ajuns să se aibă în vedere economia de

alimente şi combustibil, precum şi mâna de lucru care va deveni astfel disponibilă. În afară de asta, nici nu există altă posibilitate să poată rezista vreme mai îndelungată, decât să fie respectate cu stricteţe anumite reguli la tăierea vitelor, la distribuirea pâinii şi făinii, la împărţirea laptelui de capră copiilor şi bolnavilor. Mai departe arătă că, în ciuda oricăror separări posibile ale vieţii de familie, nu se va putea evita câtuşi de puţin problema delicată a proprietăţii. După cum el, Bagradian, pune la dispoziţia colectivităţii întreaga lui avere, în măsura în care este accesibilă şi transportabilă – prin urmare toate vitele aparţinând gospodăriei şi toate proviziile utilizabile aflătoare în casă şi pivniţă – tot aşa fiecare dintre ceilalţi va trebui să predea bunurile sale. Împrejurările cer în mod imperios constituirea unei proprietăţi comune. E limpede că nu se poate ca fiecare familie să-şi taie propriile ei oi. De lapte trebuie să profite cei care au nevoie de el, iar nu oamenii bine hrăniţi şi în putere, care întâmplător posedă câteva capre. Iluzia pe care poate că o mai nutresc unii că pe Damlajik se va putea obţine cu bani cutare Jsau cutare avantaj este un vis copilăresc. Din clipa în care comunităţile se vor aşeza în taberele lor, banii nu vor mai avea nici cea mai mică valoare. Pe de altă parte şi schimbul în natură trebuie împiedicat cu orice preţ, fiindcă orice bun, este de astăzi înainte

un bun al poporului şi foloseşte pentru salvarea vieţii tuturor prin luptă.

— Acum, şi pentru totdeauna, surghiunul ne lipseşte de tot ce avem, iar cine îşi dă seama de acest lucru ştie că, de fapt, nevoile noastre pe Musa Dagh constituie o parte atât de mică, încât nu merită să vorbim despre ele.

Dar se dovedi curând că Gabriel Bagradian se înşela amarnic în aceste păreri ale sale, în ciuda faptului că „erau justificate. Fiindcă aceleaşi capete de ţărani, care abia cu câteva ceasuri în urmă erau atât de conştiente de ideea strămutării şi a morţii, nu puteau pur şi simplu să înţeleagă că proprietatea lor nu trebuie să mai fie proprietatea lor. Muhtarii se întunecară la faţă. Şi nu numai faptul că erau păgubiţi îi îndemna să se împotrivească, dar în aceeaşi măsură caracterul sistematic, de necontrazis, caracterul „european” al expunerii lui Gabriel. Thomas Kebussian din Yoghonoluk se făcu purtătorul lor de cuvânt şi în timp ce vorbea se uita stăruitor, pe sub sprâncene, la Ter Haigasun:

— Preotul nostru ştie că pe cât mi-a stat în putinţă am fost întotdeauna un binefăcător, şi că nu m-am dat vreodată în lături să ajut pe toate căile şi pe fiecare, dăruind din avutul meu săracilor, bisericii şi şcolii. Iar partea mea de donaţie a fost întotdeauna cea mai mare din districtul nostru. Când s-au făcut colecte pentru

cei de-un neam cu noi aflaţi la nord sau la răsărit, numele meu a fost pus mereu în fruntea listelor, şi a trebuit ca şi în anii secetoşi să dau sumele cele mai mari. Nu spun asta ca să mă laud. Nu, nu, nu vreau să mă laud… Aici pierdu şirul şi de aceea se repetă de câteva ori asigurându-i pe cei de faţă că este un om modest… şi nici nu tăgăduiesc că am cele mai multe şi mai bune oi la păşunat. Dar de ce le am? Fiindcă mă pricep să le cresc. Fiindcă am ştiut să-mi deschid ochii şi să privesc împrejur… Iar acum, deodată, să nu mai am de loc oi sau să am tot atâtea cât un oarecare cioplitor în lemn, care nu ştie decât câteva fleacuri despre stejar şi nuc, sau cât un cerşetor…

— Sau cât mine, un învăţător… strigă micul Oskanian, cu ironie muşcătoare, în zarva care se iscase.

Taciturnul purta şi în această zi a nenorocirii hainele cenuşii de lord, cu ajutorul cărora nădăjduia să uzurpe locul ireproşabilului monsieur Gonzague. Vanitatea lui era o forţă capabilă să reziste chiar şi unui ordin de deportare emis de Talaat Bei. Întreruperea supără şi pe ceilalţi primari, care la rândul lor se declarară partizani ai păstrării proprietăţii particulare, conform principiului apărat de confratele lor din Yoghonoluk. Ca urmare se iscă o discuţie în contradictoriu, care duse la irosirea timpului, fiind nerodnică prin însuşi faptul că nici măcar cea mai

încăpăţânată minte de ţăran n-ar fi putut să găsească altă cale decât cea propusă de Bagradian. Schimbul de cuvinte nu avu alt rezultat decât de a demonstra că respectiva propunere stârnea

7.291

nemulţumire. Ter Haigasun aşteptă o vreme. O scurtă privire de-a lui îl povăţui pe Gabriel: ... Oamenilor ăstora trebuie să li se aducă la cunoştinţă cu oarecare prudenţă chiar şi ceea ce este de la sine înţeles”. Pe urmă, întrerupse vorbăria inutilă:

— Vom urca pe munte, unde vă trebuie să trăim. Acolo se vor lămuri de la sine multe lucruri, asupra cărora nu este nevoie deocamdată să discutăm. Ar fi mai bine, muhtarilor, dacă v-aţi gândi acum la problemele cele mai urgente: vom reuşi, oare, să transportăm destule alimente? Pentru câte săptămâni ne vor ajunge? Există vreun mijloc de a spori cantităţile?

Aici, pastorul Tomazian veni cu încă o propunere, foarte judicioasă. Cele trei întrebări puse de Ter Haigasun, arătă el, definesc elementele cele mai importante ale întregii probleme. De răspunsul pe care îl vor căpăta depinde totul. Dar acest răspuns nu poate fi dat în cursul consfătuirii. Este îndatorirea muhtarilor să se sfătuiască între ei şi să evalueze cantităţile, întocmind o listă a proviziilor precum şi un plan

pentru distribuirea lor. Iar acest procedeu este valabil nu numai pentru problema aprovizionării, ci şi pentru toate celelalte probleme. Marele sfat al conducătorilor întrunit aici este o instituţie inamovibilă. Aici nu este vorba de ţinut cuvântări şi de împăcat păreri potrivnice, ci de a munci. De aceea el. Aram Tomazian, propune ca problemele legate de domenii diferite să fie separate şi pentru fiecare dintre ele să se constituie un comitet special. Fiecare dintre aceste comitete să fie condus de un şef pe care să-l desemneze Ter Haigasun. Aceşti şefi ar urma să formeze apoi un sfat mai restrâns, în mâinile căruia să se afle conducerea propriu-zisă a tuturor treburilor Este vorba de cinci domenii. Mai întâi, de apărare. Al doilea este domeniul justiţiei, care revine în exclusivitate lui Ter Haigasun. Pe urmă vine organizarea internă, apoi tot ce are legătură cu sănătatea şi cu boala, şi în sfârşit, problema reprezentării diferitelor comune în faţa întregii colectivităţi. Gabriel aprobă cu entuziasm această propunere a pastorului, şi chiar medicul făcu pentru prima oară semne de încuviinţare. Nimeni nu ridică vreo obiecţie.

„Ter Haigasun, care ura vorbăria de neînlăturat în cadrul unor consfătuiri cu mulţi participanţi tot atât de mult ca şi Aram Tomazian, trecu fără întârziere la realizarea propunerii de organizare. Comandantului militar Gabriel

Bagradian îi fură repartizaţi Nurhan-ceauşul, învăţătorul Şatakhian şi doi oameni mai tineri, pe care îi alesese chiar el. Aram Tomazian era şi el membru în comitetul pentru apărare. La rândul lui, Gabriel Bagradian făcea parte şi din comitetul pentru organizarea internă pe care îl conducea pastorul. Acest din urmă comitet răspundea de tot ce avea legătură cu aprovizionarea şi distribuirea de alimente. De aceea, printre membrii săi se aflau Thomas Kebussian precum şi ceilalţi muhtari. Bătrânul Tomazian, antreprenorul, avea o atribuţie specială: în grija lui se afla construirea locuinţelor-adăposturi. Este de la sine înţeles că hekim Altouni şi impasibilul farmacist trebuiau să formeze comitetul pentru sănătate. Aşadar, în linii generale se realizase o bună diviziune a muncii. În ceasurile ce urmau, diferitele grupuri trebuiau să treacă la întocmirea programului de lucru, pe cât era cu putinţă. Iar spre zorii zilei, o şedinţă scurtă a marelui sfat va fi de ajuns pentru a aproba rezultatele. Muhtarii se duseră în curtea din faţa casei, pentru a fi în măsură să-şi verifice cifrele privind cantitatea de provizii prin discuţii nemijlocite cu sătenii. Gabriel avea intenţia să-i urmeze mai târziu, şi cu sprijinul lor să aleagă oamenii cei mai tineri şi mai voinici pentru a alcătui prima echipă cu care să pornească încă în cele dintâi ceasuri ale dimineţii săpăturile la marea tranşee situată în şaua nordică. Până atunci

însă folosindu-se de hărţile lui, dădu lui Ter Haigasun, Aram Tomazian şi celorlalţi explicaţii pline de înflăcărare cu privire la planul de apărare. Până-şi Krikor începu să se arate interesat şi se apropie de el. Numai unul singur dintre cei de faţă îşi încrucişase braţele şi rămânea cu încăpăţânare la o parte – Hrand Oskanian, fireşte. Învăţătorul cel negricios trebuise să îndure o nouă umilinţă. La împărţirea atribuţiilor nu i se dăduse un rol de conducere, ba nici măcar un rol secundar cât de cât mai însemnat. În

timp ce colegul său Şatakhian fusese numit în comitetul pentru apărare, Ter Haigasun, animat de o ură fără margini împotriva taciturnului, îl condamnase să ţină lecţii cu copiii, pentru a se evita instaurarea unui climat de indisciplină. Era răzbunarea încărcată de invidie a preotului pentru faptul că alegătorii din comune îi acordaseră sute de voturi lui Hrand Oskanian, poetul lor. Învăţătorul se şi gândea să părăsească adunarea, rece şi distant, şi să plece acasă. Pe urmă însă îşi dădu seama cu mândrie că masa care îl alesese îşi ridica ochii către el cu încredere, şi că, pe deasupra, preotul va suferi mai mult sub presiunea prezenţei sale, decât dacă ar pleca.

Scurt timp după miezul nopţii se produse o întrerupere bruscă a consfătuirii. Cum se întâmpla

nu arareori în asemenea cazuri nu se gândise nimeni la tezaurul ascuns de care depindea întreg viitorul. Cele cincizeci de puşti Mauser şi două sute cincizeci de puşti Kara se aflau încă în mormintele lor din cimitir. Trebuiau dezgropate fără întârziere şi transportate, împreună cu muniţia, încă în cursul nopţii pe Damlajik. Chiar dacă Gabriel avea încredere în asigurările pe care i le dăduse Ali Nassif, totuşi nu trebuia exclusă pe de-a-ntregul posibilitatea ca în următoarele douăzeci şi patru de ore să sosească un grup de saptiehi şi cu acest preilej să întreprindă pe neaşteptate o percheziţie pentru a căuta arme prin sate. O delegaţie de şase oameni se duse în mare grabă la cimitirul din Yoghonoluk, care se afla în afara localităţii, pe drumul spre Habibli, satul lemnărilor, în faţă mergea paracliserul cu un felinar, Ter Haigasun îl urma, cu Nurhan-ceauşul şi cu preotul din Habibli. Cei doi gropari încheiau procesiunea. Prin grija lui Nurhan, maistrul armurier, puştile fuseseră îngropate în morminte cu pereţii zidiţi. Se odihneau în coşciuge ermetic închise, pe straturi de paie şi învelite în cârpe, aşteptându-şi pline de demnitate învierea. Nu erau nici patru săptămâni de când într-o noapte, la lumina torţelor, Nurhan-ceauşul le supusese unei inspecţii sumare şi le găsise în perfectă stare. Trăgaciul câte uneia abia dacă prezenta urme de rugină. Nici muniţia nu suferise câtuşi de puţin. În

această noapte, lăzile grele, în număr de cincisprezece, fură smulse pentru totdeauna din mormintele lor. Era o muncă uriaşă. Deoarece nu erau la îndemână decât puţine braţe, Ter Haigasun, care-şi scosese sutana, puse şi el mâna cu nădejde. Mai târziu se aduseră din sate câţiva măgari, animale de povară puternice, miţoase, cum se găseau prin partea locului, până ce în sfârşit, către dimineaţă; o caravană misterioasă aflată sub conducerea lui Nurhan-ceauşul trecea prin localităţile Azir şi Bitias, cufundate într-o tăcere de moarte şi urca spre trecătoarea aflată către nord.

Ter Haigasun se întoarse în selamlâcul Vilei Bagradian abia cu un ceas înainte de răsăritul soarelui. Grădina arăta ca un imens câmp de bătălie, semănat cu trupuri culcate. Nici măcar cei din Yoghonoluk nu se duseseră acasă. Asemenea unui conducător de oşti trecând printre şirurile de morţi, tot aşa păşea Ter Haigasun peste trupurile nemişcate ale celor adormiţi.

Membrii diferitelor comitete, îmboldiţi fără încetare de energia lui Bagradian, desfăşuraseră o muncă rodnică, în linii mari, condiţiile de luptă şi de viaţă fuseseră hotărâte. Numele celor ce urmau să facă parte din grupurile de luptă fuseseră stabilite, cantităţile şi felul alimentelor disponibile fuseseră evaluate cu oarecare aproximaţie. Tot aşa, se prevăzuse construcţia unei aşezări din

colibe de ramuri împletite, amenajarea unui şopron-spital şi a unei barăci mai mari pentru sfatul conducătorilor. După întoarcerea lui Ter Haigasun, marele sfat se întruni din nou. Gabriel expuse şefului suprem, în puţine cuvinte, hotărârile luate. Reuşise să impună adoptarea majorităţii ideilor sale, datorită sprijinului activ pe care-l obţinuse din partea lui Aram „Tomazian. Ter Haigasun le aprobă cu ochii pe jumătate închişi şi o expresie absentă pe faţă, de parcă nu credea că viaţa nouă care urma să înceapă ar putea fi cuprinsă în asemenea hotărâri. Luminările şi oamenii se consumaseră până aproape de sfârşit. Şi totuşi, în ochi se citea mai multă emoţie decât oboseală. Când dumnezeiască dimineaţă începu să-şi mijească zorii, se lăsă o tăcere adâncă. Bărbaţii priveau prin ferestre către lumina delicată, către primii boboci ai zilei născânde, care se desfăceau limpede petală cu petală. Luminile ochilor luceau în pupile ciudat de mărite. În încăperea încărcată de atmosfera de veghe nu se auzea alt sunet decât scârţâitul creioanelor lui Avakian şi al notarului, care întocmeau un proces-verbal asupra celor mai importante hotărâri luate. Când aurul soarelui pătrunsese din plin înăuntru, amfitrionul puse capăt visării tăcute:

— Cred că în noaptea aceasta ne-am făcut datoria şi că nimic n-a fost uitat…

— Nu! Ceva a fost uitat, şi anume ceea ce era

mai important! Ter Haigasun nu se ridicase ca să rostească aceste cuvinte: sunetul plin al vocii sale îi opri pe cei care se şi sculaseră în picioare. Preotul îşi deschise ochii mari. Apăsă pe fiecare silabă: Altarul!

Apoi spuse pe un ton calm şi în cuvinte simple, că în centrul noii aşezări va trebui să fie ridicat un altar mare de lemn, ca loc sfânt pentru slujbe religioase şi rugăciune.

La ora cinci – soarele se afla sus, pe cer – Gabriel intră în salonul de la etaj al Juliettei. Găsi în încăpere un număr de persoane care petrecuseră, aici o noapte de veghe împreună cu madame Bagradian. În ciuda rugăminţilor şi poruncilor mamei sale, Stephan nu se dusese la culcare. Acum era întins pe divan – până la urmă somnul îl biruise. Juliette îl învelise cu un pled. Cât despre ea, stătea rezemată de fereastra deschisă, cu spatele către cei aflaţi în cameră. În această încăpere luminoasă, fiecare în parte făcea impresia că este cu desăvârşire singur cu sine însuşi. Iskuhi şedea nemişcată lângă băiatul adormit. Hovsannah, soţia pas

— Torojlui Tomazian, care cuprinsă re teamă sosise la vilă către zorii zilei, luase loc într-un fotoliu sir Wea înaintea ei. Mairik Antaram, cea mai puţin ostenită de agitaţia acestei nopţi, asculta prin uşa întredeschisă zvonul de glasuri ale participanţilor la consfătuire. Dar în cameră se

afla şi un bărbat: Monsieur Gonzague le ţinuse de urât femeilor în cursul acestei nopţi lungi. Deşi

acum nu se uita nimeni la el, părea totuşi a fi singurul care nu se afla doar cu sine însuşi. Cărarea fără cusur care-i despărţea părul lucea, neatinsă de veghe şi de evenimente. Dedesubtul unghiului obtuz al sprâncenelor, ochii lui catifelaţi, cercetători, ba chiar concentraţi, rătăceau încolo şi încoace printre femeile din încăpere. Părea că încearcă să citească pe feţele trase de oboseala unei nopţi nedormite orice dorinţă, pentru ca s-o poată îndeplini imediat cu solicitudine cavalerească.

Gabriel făcu doi paşi spre Juliette, dar se opri şi privi către Gonzague:

I – Este în atară de orice îndoială că aveţi un paşaport american?

k o trăsătură amuzantă şi uşor dispreţuitoare se ivi în fcolţurile gurii tânărului grec:

I – Doriţi să vedeţi paşaportul, domnul meu? Poate că şi legitimaţia mea de ziarist?

Îşi întinse degetele, neglijent, către buzunarul de la piept. Gabriel nu mai observă gestul. Luase mâna Juliettei într-a lui. Mâna aceasta era nu numai rece, era neînsufleţită – sau mai curând cuprinsă de o moarte aparentă. Dar cu atât mai viu era luciul ochilor. Era în ei un du-te-vino permanent, flux şi reflux, cum se intimpla totdeauna în perioada conflictelor conjugale. Îi

fremătau uşor şi nările, semn de împotrivire pe care Gabriel îl cunoştea prea bine. Pentru prima oară de douăzeci şi patru de ore, Gabriel fu cuprins de o senzaţie de oboseală şi descurajare. Se clătină pe picioare. Simţea înăuntrul lui un gol, un vid. Se priveau neîncetat, soţ şi-s >ţie, cercetându-se din ochi. Unde era soţia lui Gabriel? îi simţea încă mâna într-a lui, ca pe un obiect de porţelan rece şi indiferent, dar ea însăşi îi alunec asedin mână, departe: la câte zile de marş? spre ce orizonturi maritime? Dar depărtarea ce devora clipă de clipă spaţiul se mărea nu numai de la ea până la el, ci şi ele la el până la ea. Se simţea şi el cum e purtat în depărtări, cu viteză năprasnică. Aici în faţa lui, se afla trupul înalt, frumos, al Juliettei atât de aproape, atât de caracteristic ei. Gabriel îl îmbrăţişase de o mie de ori. Fiecare» părticică ar trebui să păstreze amintirea sărutărilor lui, gâtul lung, umerii, sânii, şoldurile, coapsele şi „genunchii, chiar degetele de la picioare. Acest tru îl purtase pe Stephan, suferise ca să asigure viitor sângelui Bagradienilor. Şi acum? Aproape că nu recunoştea acest trup. Îşi pierduse facultatea de a şi-i magina gol. Era senzaţia pe care ar fi avut-o cinev care şi-a uitat numele. Dar, de parcă n-ar fi fost d ajuns că acolo se afla doar o doamnă franţuzoaică, e care dusese cândva o viaţă comună – această doamn era o inamică, era de partea cealaltă, participa la celă

lalt consiliu, al exterminării, deşi era mama unui cap armean. Gabriel simţi, într-un mod foarte nelămurit cum ceva mare şi rotund i se urcă în gâtlej. Abia! ultima clipă reuşi să scape de această senzaţie d sugrumare. Ea se transformă într-un geamăt:

— Nu… nu e cu putinţă… Juliette…

Ea îşi înclină într-o parte capul, cu răutate:

— Ce nu e cu putinţă?… Ce vrei să spui?

Gabriel rămase cu ochii pironiţi la fereastră, pe unde pătrundea o risipă de culori. Din pricină că vreme de atâtea ceasuri fusese nevoit să ţină neîncetat cuvân ţări în armeneşte, limba franceză, jignită, se retrage acum în subconştientul lui, refuzându-l. Începu să sbâlbâie – cu un accent neobişnuit de dur, care nu face1 decât s-o îndepărteze şi mai mult pe Juliette.

— Voiam să spun… Ai dreptate… Cred că… Tu mi trebuie să suferi din cauza… Ce vină ai tu?… Aminteş-te-ţi de discuţia noastră de atunci… Nu pot îngădui… Trebuie să pleci de-aici… Tu cu Stephan…

Ea părea că-şi cântăreşte cu grijă cuvintele:

— Îmi amintesc foarte limpede de discuţia aceea… Oricât de nemaipomenită este situaţia asta, sunt legat strâns de destinul vostru… Aşa am spus şi atunci…

Niciodată nu folosise asemenea cuvinte, dar asta ni avea importanţă. Aruncă o privire

întunecată şi încăr cată de reproşuri spre Iskuhi şi Hovsannah, de parc ar fi văzut în ele pe adevăratele vinovate de soarta e de prizonieră. Gabriel îşi trecu de două ori mâna peste ochi, şi iată că deveni din nou bărbatul şi conducătoru din noaptea abia scursă:

— Există o cale de ieşire pentru tine şi Stephan…

Nu e uşoară şi nici lipsită de primejdie… Dar tu eşti înzestrată cu multă voinţă, Juliette.

În ochii ei apăru o expresie aspră, cercetătoare. Animalele surprinse în vizuină au asemenea privire, înainte de a porni brusc, cu o săritură lungă, spre libertate, pentru a scăpa de om sau de vreo altă primejdie. Probabil că în această clipă toate instinctele de eliberare ale Juliettei se ghemuiau pregătindu-se de săritură. Dar de îndată ce Gabriel începu iar să vorbească, trăsăturile ei îşi pierdură încordarea, nu mai părea să stea la pândă, ci deveni din nou nesigură, supărată şi răutăcioasă. I – Astăzi sau mâine, Gonzague Maris ne va părăsi, zise Bagradian cu tonul hotărât al comandantului. Are un paşaport nord-american, ceea ce în împrejurările de faţă constituie o şansă de nepreţuit. Fără îndoială că idumneata, Maris, nu te vei împotrivi să salvezi pe soţia mea şi pe Stephan. Veţi lua trăsura de vânătoare. B vară, iar şoselele văii sunt oricum practicabile. În afară de asta, veţi lua roţi de

rezervă şi cei patru cai. Kristaphor vă va însoţi, alături de vizitiu. Fiind în serviciul vostru, se vor salva şi ei. Prin Sanderan şi El-Maghara sunt numai cinci sau şase ore până la Arsus; în calculul acesta am ţinut seama de faptul că va trebui să faceţi cea mai mare parte a drumului la pas. Cele cincisprezece mile engleze1 pe drumul de coastă de la Arsus la Alexandretta sunt un fleac, deoarece puteţi merge la trap ceasuri în şir pe ţărmul nisipos. La Arsus, probabil că se află un mic post militar. Lui Maris n-o să-i fie prea greu să-l intimideze pe onbaşiul [de acolo cu paşaportul lui…

Administratorul Kristaphor intrase ca să se intereseze ce porunci are pentru el stăpâna casei. Gabriel se întoarse brusc către el:

I – în zece ore se poate ajunge cu trăsura până la Ip-lexandretta trecând prin Arsus? I Administratorul îşi holbă ochii, consternat: I – Efendi, asta depinde de turci.

F 1 Aprox. 24 km.

Vocea lui Bagradian deveni şi mai aspră:

— Nu asta te-am întrebat, Kristaphor. Îţi pun e în J trebare precisă: te crezi în stare să-i duci până la] Alexandretta pe hanum, pe fiul meu şi pe acest domn: american?

Fruntea administratorului – un om care deşi aveai doar patruzeci de ani arăta ca un bătrân – se acoperi cu broboane de sudoare. Dar nu era de loc

limpede dacă] pricina emoţiei sale era teama de asemenea acţiune; periculoasă sau perspectiva neaşteptată a propriei salvări. Privirile lui rătăceau de la Bagradian la Gonzague \ şi înapoi. Într-un târziu, pe faţa lui se ivi un fel de pornire spre o bucurie fără frâu. Îşi stăpâni însă imediat] această expresie, fie din respect, fie pentru a nu J trăda:

— Sunt în stare, efendi! Dacă domnul are un paşaporţi, saptiehii nu ne vor putea face nimic…

După această declaraţie, Gabriel îl trimise pe Krisi taphor la bucătărie, să se îngrijească de pregătirea unui, mic dejun foarte consistent pentru toată lumea. Pe urmă; îi explică lui Maris în amănunţime cum urma să procib deze: din păcate, la Alexandretta nu există un consul” american, doar un viceconsul german şi unul austnpi ungar. El, Bagradian, luase mai de mult informaţii; despre aceşti doi diplomaţi. Pe cel german îl cheamă; Hoffmann, pe austriac Belfante, amândoi sunt oameni de afaceri în stil european, binevoitori, din partea cărora te poţi aştepta la orice fel de ajutor. Dar fiind oricum vorba de aliaţi ai turcilor, se impune multă prudenţă.%

— Va trebui să născociţi o poveste oarecare… Cai Juliette e elveţiană şi că şi-a pierdut paşaportul cu prilejul unui accident survenit în cursul călătoriei… E necesar ca viceconsulii să obţină… pentru voi o autori? zaţie de călătorie pe

calea ferată, eliberată de comandamentul militar local… în câteva zile se deschide linia spre Toprak Kaleh… Hoffmann şi Belfante probabil că ştiu dacă poate fi mituit comandantul… în acest caz, totul ar fi în regulă!

Toate aceste indicaţii cu privire la posibilităţile dl scăpare, Gabriel le cumpănise de sute de ori în nopţile lui de nesomn, le elaborase în amănunţime, renunţase la ele şi le adoptase iar. Indicaţiile prezentau mai multe variante, una în direcţia Alep, alta cu destinaţia Beirut. Cu toate acestea, frazele lui întretăiate sunau de parcă le-ar fi elaborat în clipa aceea. Juliette îl privea de parcă nu înţelegea nici măcar un singur cuvânt din cele ce spunea.

— Trebuie să născociţi o poveste veridică, domnule Maris, continuă Gabriel. Nu va fi prea simplu să daţi o aparenţă de verosimilitate accidentului de călătorie şi pierderii paşaportului… Totuşi, nu acesta este cel mai important lucru… Juliette… Lucrul cel mai important este că datorită înfăţişării tale indubitabil europene nu vei stârni bănuiala că eşti de-a noastră. Şi asta înseamnă însăşi salvarea… Vor crede că eşti o aventurieră, în cazul cel mai rău o agentă politică… Este o primejdie care nu poate fi evitată… Din această pricină vei avea neplăceri, ba poate că vei fi nevoită să înduri şi unele suferinţe… Dar aceste suferinţe, în

comparaţie cu ale noastre, sunt cu totul neglijabile… Neîncetat trebuie să în faţa ochilor scopul principal: să scapi de-aici! pune-ţi neîncetat: … Trebuie să scap de aceşti oameni urmăriţi de blestem, între care am nimerit fără să am ferea vină!”

La aceste cuvinte, pe care le pronunţă ridicând vocea, „abriel păru că-şi pierde stăpânirea de sine, pe care mă acum reuşise s-o păstreze făcând eforturi mari, uliette îşi lăsă uşor bustul pe spate, de parcă prin ţeastă mişcare involuntară şi-ar fi exprimat intenţia de a împlini dorinţa soţului ei. Gonzague Maris făcu în tăcere un mic pas spre cei doi soţi. Poate că în felul acesta voia să arate că este gata să se supună hotărârii ale, dar că nu vrea s-o influenţeze prin atitudinea ui. Toţi ceilalţi păreau să exagereze rigiditatea lor neînsufleţită, pentru a micşora pe cât cu puţină impresia penibilă că asistau ca martori la o scenă care „>a-i privea. Gabrier îşi regăsi imediat stăpânirea de ine:

Ce-i drept, circulă numai trenuri militare… Va ebui să daţi bacşişuri ofiţerilor de la calea ferată la fiecare porţiune de drum… Cei mai mulţi dintre ei sunt oameni în vârstă, care trăiesc după concepţiile vechi şi n-au nicio legătură cu Ittihadul… O dată instalaţi în tren, nu mai puteţi avea cine ştie ce greutăţi… Doar oboseala va fi îngrozitoare… Totuşi, fiecare milă mai aproape de

Stambul îmbunătăţeşte situaţia… Iar la Stambul veţi ajunge, chiar de-ar fi să dureze săptămâni… Juliette, acolo te duci imediat la Mr. Morgenthau… îţi mai aminteşti de el… Ambasadorul american…

Gabriel scoase din buzunar o scrisoare pecetluită foarte protocolar. Şi acest document, testamentul lui, îl ţinea pregătit de câteva săptămâni fără ca Juliette să ştie. 1 – 1 întinse fără să spună vreo vorbă. Dar ea îşi retrase încet mâinile şi le ascunse la spate. Cu o uşoară mişcare a capului, Gabriel arătă spre fereastră, în rama căreia se încadra Musa Daghul în soarele puternic al dimineţii ce părea să-i fi diminuat dimensiunile:

— Trebuie să urc sus, acolo… începe munca… Cred că nu voi putea să mă întorc astăzi…

Mâna întinsă, cu scrisoarea pecetluită, recăzu încet! „Ce fel de lacrimi sunt acestea? Şi Juliette nu şi le reţine? se miră Gabriel. Plânge de mila ei sau după mine? Oare aşa să fie despărţirea?” Simţea suferinţa ei, dar n-o putea pătrunde. Privi în treacăt spre ceilalţi, spre cei care tăceau şi continuau să-şi ţină răsuflarea ca să nu tulbure hotărârea pe cale de a fi luată. Lui Gabriel îi era dor de Juliette, care nu era, totuşi, decât la un pas de el. Vorbi limpede şi convingător, de parcă s-ar fi aflat la receptorul unui telefon şi era nevoit să-şi deschidă sufletul faţă de o fiinţă iubită aflată departe, peste ţări:

— Ştiam că aşa se jva Întâmpla. Juliette… şi

totuşi nu ştiam că aşa se va întâmpla… între noi…

Răspunsul ei sună sumbru, erau cuvinte venite din adânc, răutăcioase şi de loc întretăiate din pricina prinsului:

— Şi mă crezi în stare de un asemenea lucru?! Nimeni nu putea să-şi dea seama de câtă vreme se trezise Stephan, cât auzise din discuţia dintre părinţii săi şi cât înţelesese. Numai Iskuhi se ridică pe neaşteptate, speriată. Juliette ştia, şi era un lucru care o uimise I adesea, că între Gabriel şi băiat existau relaţii pe cât fie adânci pe atât de sfioase. Stephan, altminteri foarte turbulent şi expansiv în sentimentele lui, în prezenţa lui JGabriel era de cele mai multe ori tăcut, dar şi Gabriel se purta faţă de Stephan într-un fel ciudat de reţinut, Berios şi zgârcit la vorbă. Viaţa îndelungată petrecută în Bâuropa atenuase, ce-i drept, în sufletele celor doi I Bagradian viaţa Asiei, dar n-o înăbuşise cu totul, fin casele celor şapte sate, fiul, orice vârstă ar fi avut, jăruta în fiecare dimineaţă şi în fiecare seară mâna Jatălui. Existau chiar familii, păzitoare cu stricteţe ale tradiţiilor, în care tatăl nu era servit la masă de către mevasta lui, ci de fiul cei mai în vârstă. Şi invers, tatăl îl fanstea pe fiul cel mai vârstnic cu o severitate pătrunsă fac afecţiune, conform unor datini străvechi, deoarece Bunul vedea în celălalt o treaptă nemijlocit învecinată Bpe scara înnegurată a veşniciei.) În ceea ce îi priveşte Bbe

Gabriel şi pe Stephan, aceste relaţii nu se mai Bfcanifestau, ce-i drept, în rigidele forme ancestrale, ci Btn acea sfială care-i unea şi-i despărţea în acelaşi timp. Buci relaţiile lui Gabriel cu tatăl său nu se înfăţişaseră Bltfel. Avusese şi el, ori de câte ori se afla de faţă cu Batal lui, acea senzaţie de încordare împletită cu sfială Bi admiraţie, şi nu-şi îngăduise niciodată vreun cuvânt Bandru sau vreun gest de afecţiune.

I Cu atât mai cutremurător a fost acum strigătul pe Bare îl scoase fiul lui Gabriel, când înţelese că în aer Blutea primejdia unei despărţiri. Îşi aruncă pătura de Be el, se repezi la tatăl său, se încleşta cu toate puterile e el

Br: Nu, nu... tăticule... Nu ne trimite departe de aici. Bfreat T să rămân cu tine... Să rămân cu tine...

— Oare ce era acel ceva care privea din ochii migdalaţi fiului către tată? Nu mai era un copil căruia să-ţi jpţi îngădui să-i hotărăşti viaţa, ci un om adevărat, înat de voinţa şi de sângele său, un destin de pe acum prinat, care nu se mai lăsa plămădit. Cât de mult pescuse şi se maturizase în aceste zile! Dar constatarea aceasta nu epuiza acel ceva din ochii lui Stephan care îl izbea cu putere. Se apăra moale:

— Ceea ce urmează să se întâmple, Stephan, nu e un joc de copii...

Strigătul de spaimă al băiatului se transformă

într-a revendicare tot mai îndărătnică:

— Eu vreau să rămân cu tine, tăticule, nu plec de-aici. Eu, eu, eu?! Juliette fu cuprinsă ele o gelozie mânioasă. Ah, armenii ăştia doi! Ce uniţi erau! Ea nici nu mai exista în clipa aceasta! Dar copilul era al ei în aceeaşi măsură în care era şi al lui. Nu voia să-l piardă. Iar dacă în această clipă nu-şi apăra punctul ei de vedere, atunci îl pierdea pe Stephan. Făcu un pas hotărât, ba chiar vădind înverşunare şi se îndreptă către locul unde se aflau tatăl şi fiul. Apucă mâna li Stephan, ca să-l tragă spre ea. Gabriel înţelese doar Juliette se apropiase. „Şi mă crezi în stare de un asemenea lucru?!” îndărătul acestei întrebări răij utăcioase stătuse încă la pândă o anume nehotărâre Dar pasul mare al Juliettei a constituit pentru Gabrw pasul hotărâtor. Într-o singură îmbrăţişare îşi strânse la piept soţia şi copilul:

— Fie ca Iisus Cristos să ne vină în ajutor! Poate e mai bine aşa.

În timp ce încerca să se liniştească singur cu acest cuvinte, simţi că-l cuprinde o spaimă nelămurită, parcă în aceeaşi clipă Mântuitorul pe care îl invocase fi închis uşa pe unde Juliette şi Stephan ar fi pute pleca. Încă înainte ca îmbrăţişarea să devină cu adevăra însufleţită, Gabriel îşi lăsă braţele în jos, se întoarse porni spre uşă. Dar în prag se mai opri o dată:

— Se înţelege de la sine, domnule Maris, că

pentru călătonădumităie îţi sta: la: dispoziţie unul mei.

Gonzague îşi accentua surâsul amabil:

— Aş accepta cu recunoştinţă marea dumneavoast dărnicie, dacă n-aş avea o altă dorinţă. Vă cer permisii nea să iau parte la viaţa dumneavoastră, sus, pe Mi Dagh. Cu farmacistul Krikor am şi stat de vorbă.

Întrebat în privinţa mea pe preotul Ter Haigasun, iar răspunsul n-a fost de loc nefavorabil… Bagradian se gândi vreme de o clipă.

— Sper că pentru dumneata este limpede că, după aceea, niciun fel de paşaport american nu-ţi mai poate fi de vreun folos.

— Trăiesc ele atâta vreme aici, domnule Bagradian, încât nu-mi vine câtuşi de puţin ei şor să vă părăsesc. Şi apoi, mai există un motiv secundar: sunt ziarist. Un corespondent nu se întâlneşte de două ori în viaţă cu asemenea ocazie.

Ceva din felul de a fi al lui Gonzageie făcea acum o impresie antipatică, ba chiar dezgustătoare asupra lui Bagradian. Încercă să găsească argumente pentru a respinge dorinţa tânăreilui:

— Numai că se pune întrebarea dacă pe urmă vei mai avea prilejul să utilizezi reportajele clumitale.

Acum, răspunsul lui Gonzague nu se mai adresa doar lui Gabriel, ci tuturor celor care se

aflau în cameră:

— În viaţa mea am verificat de multe ori că presentimentele nu mă înşală. Iar ele data aceasta, domnule Bagradian, am presimţirea foarte limpede că toată chestiunea aceasta se va sfârşi eu bine pentru dumneavoastră toţi. Îi drept că este doar un sentiment. Dar am mare încredere în asemenea sentimente.

Privirea încordată a ochilor săi catifelaţi trecu de la Hovsannah la Iskuhi, de la Iskuhi la Juliette, pe faţa căreia se opri. Şi ochii lui Gonzague păreau s-o întrebe pe madame Bagradian dacă nu crede că motivele lui sunt destul de convingătoare.

Capitolul al şaptelea ÎNUORHINIAREA CIOPOIEIOR

DOUĂ ZILE ŞI DOUĂ NOPŢI, GABRIEL BAGRADIAN rămase pe Damlajik. Încă din prima seară îi trimise Juliettei vorbă să nu-l aştepte. Erau mai multe motive care îl siliră să stea vreme mai îndelungată fără întrerupere, pe coama muntelui, în ciuda numeroaselor povârnişuri, Damlajikul îşi pierdu deodată aspectul alpin idilic pe care Gabriel îl cunoscuse mai întâi în colindările sale visătoare, iar apoi în cercetările cu privire la problemele de strategie. Pentru prima oară îi arăta faţa lui adevărată, în toată goliciunea ei. Nu numai omul, dar tot ce există pe lumea asta îşi arată adevărata faţă abia când e pus la

încercare. Aşa era şi cu Damlajikul. Imaginea paradiziaca, zâmbetul pustietăţilor însufleţite de susurul izvoarelor dispăruseră din aspectul lui adânc brăzdat şi prăpăstios. Sectorul de apărare pe care îl alesese Bagradian cuprindea o suprafaţă de elţiva kilometri pătraţi. În afară de Vâlceaua orăşenească destul de plană, această suprafaţă consta din pronun – tateonliulăţii ale renmim-eeline-ştvv rotunjite şi prăpăstii, care te oboseau peste măsură dacă erai nevoit să le parcurgi de mai multe ori pe zi pentru a atinge diversele obiective. Gabriel voia să evite risipa de energie şi de timp trebuitoare coborârii în vale, în cazul că această coborâre nu era neapărat necesară, şi cu toate acestea simţea că dispune de o forţă fizică mai mare ca oricând în viaţă. Fiindcă şi trupul său dovedea abia acum, când era solicitat peste măsură, cum era construit şi de ce eforturi era capabil. Faţă de toate acestea, săptămânile de război pe care le trăise pe frontul din Balcani i se păreau înnegurate şi molcome. Pe atunci nu era altceva decât o clisă umană care, sub imperiul unor oarecare forţe ale naturii, fie că era târâtă înainte în primejdie de moarte, fie că se revărsa înapoi – fără ca propria voinţă să joace vreun rol – în aceeaşi primejdie de moarte.

În ultimii ani, Gabriel suferise de mai multe ori de tulburări ale cordului sau de afecţiuni ale stomacului. Aceste crize ale unui organism

răsfăţat dispăruseră ca suflate de vântul puternic al necesităţii. Nici nu mai ştia că are o inimă şi un stomac, nici nu mai observa că-i erau prea de ajuns trei ore de somn sub pătură sau pe pătură, că o pâine şi o conservă oarecare îl saturau pentru o zi întreagă. Deşi nu se gândea prea mult la aceste lucruri, totuşi asemenea dovadă a propriilor forţe îl umplea de bucurie şi mândrie totodată. Era mândria ce înflăcărează materia din care suntem alcătuiţi ori de câte ori spiritul i-a pregătit o înfrângere.

Şi mai importantă se dovedi o altă împrejurare. Cea mai mare parte a bărbaţilor apţi pentru luptă se şi aflau pe munte, iar împreună cu ei un mic grup de femei voinice şi o mulţime de băieţandri, folosiţi la muncă. Ca o înţeleaptă măsură de prevedere, toţi ceilalţi rămăseseră jos, în vale. Acolo trebuia creată impresia că viaţa de zi cu zi continuă ca de obicei, ca depopularea satelor să nu devină vădită. În afară de asta, locuitorii din sate luaseră asupra lor îndatorirea ca în fiecare noapte, la adăpostul întunericului, să transporte sus, pe anunţe – câma LTIT-ulte provizii cu putinţa. Existau şi materiale care nu puteau fi cărate cu animalele de povară. Scândurile lungi şi bârnele din atelierul bătrânului Tomazian, de pildă, trebuiau purtate de calfe pe umeri. Lemnăria aceasta era destinată construcţiei altarului, barăcii pentru marele sfat şi şopronului

în care urma să se instaleze spitalul. Dintre conducătorii aleşi, pe Damlajik rămaseră cei mai tineri, în primul rând pastorul Aram Tomazian şi învăţătorii, împreună cu Gabriel Bagradian, în timp ce marele sfat, în frunte cu Ter Haigasun, îşi continua activitatea în vale.

Numărul bărbaţilor care îşi aşezaseră în acele zile tabăra pe Damlajik se ridica la aproximativ cinci sute. Era foarte important nu numai ca înăuntrul acestei trupe de şoc şi de elită entuziasmul de muncă să fie ridicat până la paroxism, dar să fie întreţinut şi stimulat într-un grad mereu crescut pătimaşul spirit de luptă de care erau animaţi oamenii. Seara, când se adunară cu membrele frânte de oboseală în jurul focului de tabăi a din Vâlceaua orăşenească, pastorul Aram ţinu o cuvântare mai lungă, care nu prea semăna cu o predică, lămurind sensul acestei operaţii războinice; pleda pentru dreptul divin al autoapărării, vorbi despre inexplicabilul drum scăldat în sânge străbătut de poporul armean din cele mai vechi timpuri şi despre valoarea pilduitoare a acestei îndrăzneţe hotărâri, care poate că va ridica întregul popor la rezistenţă şi astfel îl va salva. Pe urmă zugrăvi surghiunul în toate amănuntele lui, în cele pe care le trăise el însuşi şi în cele pe care le cunoştea din relatări. Îl prezentă drept şi arşitul de neînlăturat al celor cinci mii de locuitori ai văii armeneşti şi cu

aceeaşi siguranţă arătă că nu există nicio umbră de îndoială că fapta cea mare care îi uneşte pe toţi cei aici de faţă vduce la biruinţă şi libertate. Despre cum vor putea fi obţinute asemenea biruinţă şi libertate, bineînţeles că nu spuse niciun cuvânt. De altfel, nimeni nu în treabă. Pentru a se înflăcăra, tinerilor nu le era necesa” să pătrundă înţelesul acelor cuvinte mari, le ajungea simpla4 orrezonanţă JJmeOT., Gbrjel Bagradian lua cu vântul, scutindu-l pe pastor de osteneala aceasta. Spre deosebire de Aram Tomazian evita cuvintele mari şi făcea apel la oameni să nu lase să se irosească fără ros nici măcar o clipă, să nu consume inutil nici măc o îmbucătură din proviziile aduse şi să-şi consa fiecare bătaie a inimii ţelului comun. Să se gândeas mai puţin la inevitabila nenorocire care i-a lovit, deci la înspăimântătoarea ocară cu care guvernul turc a acoperit poporul armean:

— Dacă vom reuşi ca măcar o singură dată să-i respingem pe turci, făcându-i să se retragă în vale, atunci nu numai că am răzbunat ocara, dar i-am dezonorat şi i-am înjosit pentru totdeauna. Căci noi suntem cei slabi, iar ei sunt cei puternici. Pentru că de noi îşi bat joc numindu-ne negustori, iar pe ei se ridică în slăvi ca războinici. Dacă-i batem măcar o singură dată, le otrăvim orgoliul în asemenea măsură, încât nu-şi vor mai putea veni vreodată în fire.

Oricare ar fi fost părerea sinceră a lui Gabriel şi Aram în această chestiune, nu vorbeau mereu şi mereu decât de succesul plin de glorie al rezistenţei şi astfel sădeau în sufletele pline de bunăvoinţă ale tineretului credinţa fanatică şi, ceea ce era tot atât de important, disciplină fanatică.

După cum nu bănuise absolut nimic despre constituţia de fier a trupului său, Gabriel Bagradian nu fusese conştient nici de calităţile sale de organizator. În universul vieţii sale de până acum, „simţ practic” era aproximativ identic cu gândire plată şi orientată către câştigul material. Din această pricină se situase totdeauna, cu un zel încununat de succes, de partea a tot ce era nepractic. Acum însă izbuti, datorită activităţii sale preliminare, să creeze încă din primele ore o organizare militară bine gândită, de asemenea anumite unităţi stabile, în care cei ce urmau să sosească mai târziu din vale să se poată încadra cu uşurinţă. Alcătui trei grupe principale: o linie întâi, o rezervă numeroasă şi o cohortă a tineretului, compusă din băieţandri între treisprezece şi cincisprezece ani, care i să-4 ntre în 4 oe doar înzuri-extreme, când reproduceau pierderi mari, sau pe fronturile rărite, dar altfel nu trebuia să îndeplinească decât serviciul de cercetaşi, de ştafete şi curieri. Cu efectivul complet, prima linie urma să cuprindă opt sute şi

şaizeci de oameni. Lăsând deoparte pe cei bolnavi, cu totul inapţi, şi un număr dintre cei mai calificaţi meşteşugari, din ea făceau parte toţi bărbaţii de la şaisprezece până la şaizeci de ani. În rezervă urma să se încadreze nu numai restul bărbaţilor vârstnici, încă apţi de muncă, dar şi un număr important de femei şi fete, astfel că această a doua linie oscila între o mie şi o mie şi o sută de oameni. Al treilea grup, formaţia de cercetaşi a cohortei tinerelului, aşadar un fel de cavalerie a Damlajikului, cuprindea peste trei sute de băieţi. În dimineaţa celei de a treia zile, Gabriel îl trimise pe aghiotantul său Avakian jos, la vilă, după Stephan. Dar nu era sigur că Juliette îl va lăsa să plece fără nicio împotrivire. Totuşi studentul se întoarse la ora fixată împreună cu băiatul care radia de fericire şi pe care tatăl său îl încadra de îndată în cohorta tineretului. Dintre cei opt sute şi şaizeci de oameni ai trupei principale, bineînţeles că doar trei sute au putut fi înarmaţi cu puştile de infanterie aflate la dispoziţie. Ceilalţi, formând majoritatea, trebuiră să se mulţumească, din păcate, cu puştile de vânătoare şi flintele romantice ce se aflau în aproape fiecare casă din cele şapte sate. De asemenea, Gabriel împărţi toate armele utilizabile din panoplia fratelui său. Era o şansă excepţională faptul că majoritatea oamenilor, şi nu numai cei care îşi făcuseră serviciul militar în armata turca, ştiau să

mânuiască puşca. Cu toate acestea, la un bilanţ comparativ, armamentul trupei principale putea fi calificat ca lamentabil. Patru companii de infanterie regulată, chiar şi fără mitraliere, îi erau net superioare. Evident că acest efectiv de luptă, cel mai important dintre toate, nu era conceput ca o masă amorfă, ci, conform planului de organizare militară întocmit de Gabriel, se împărţea în unităţi fixe de câte zece oameni, prin urmare într-un fel de batalioane în miniatură, care puteau fi deplasate şi utilizate separat De asemenea, în cadrul repartizării oamenilor, Gabriel avu grijă ca fiecare dintre aceste grupe de câte zece să fie formată din locuitori ai aceluiaşi sat, pe cât posibil chiar înrudiţi între ei, pentru ca astfel să fie realizată o coeziune puternică în cadrul camaraderiei de arme. Mai dificilă se dovedi problema numirii comandanţilor, deoarece unuia dintre cei zece oameni ai fiecărei grupe trebuia să i se încredinţeze conducerea, după cum şi unităţile mai mari aveau nevoie de comandanţi. Pe aceştia, Bagradian îi alese dintre oamenii de cele mai diferite vârste, care făcuseră serviciul militar. Cât despre nepreţuitul Nurhan-ceauşul, acesta întrunea într-o singură persoană rolurile unui general de infanterie, al unui comandant de arsenal, al unui inginer specialist în fortificaţii şi al unui vajnic plutonicr-instructor. Vârfurile îndepărtate ale mustăţii lui cărunte, răsucite ca

nişte sârme, tremurau, iar mărul lui Adam, închis la culoare şi mult ieşit în afară pe gâtul uscăţiv, sărea în sus şi în jos. Nurhan părea că nutreşte o fierbinte recunoştinţă faţă de turci pentru că au ordonat surghiunul, atât de pasionat era zelul pe care îl depunea în activitatea militară de care fusese lipsit atâta amar de vreme. Ceasuri în şir făcea instrucţie cu trupa, în timpul când aceasta nu lucra, fără a-şi îngădui şi a-i îngădui nici măcar o clipă de răgaz. Îşi vârâse în cap să folosească inteligenţa şi îndemânarea armenilor, învăţându-i în câteva zile elementele regulamentului de instrucţie al armatei turceşti, pentru care în mod obişnuit este prevăzută o perioadă de pregătire de câţiva ani. El se limita îndeosebi la exerciţiile de luptă, formarea liniilor de trăgători, „culcat!” şi „sculat!”, tehnica acoperirii naturale şi a camuflării individuale, folosirea terenului şi asaltul. Cu mare nemulţumire a întâmpinat el dispoziţia lui Bagradian care, nu numai pentru a face economie de muniţii, dar şi din alte motive lesne de înţeles, a interzis exerciţiile de tragere la ţintă. Deşi era un om în vârstă, Nurhan alerga de la un teren de exerciţiu la altul, îi instruia pe comandanţii diferitelor grupe, ţipa şi înjura în cel mai teribil jargon de cazarmă turcească. Înarmat până în dinţi cu sabie, pistol militar, puşcă şi cartuşieră, îşi atârnase pe deasupra şi goarna de infanterie sustrasă din magazia regimentului şi cu

ajutorul semnalelor răguşite şi întretăiate ale acestui instrument îşi înflăcăra în fiecare clipă ostaşii. Bagradian străbătu în goană, enervat, tot drumul de la şaua nordică până la platoul de instrucţie, ca să interzică în mod sever asemenea trâmbiţat ridicul. Fiindcă nu era câtuşi de puţin nevoie ca saptiehii şi satele mahomedane din vecinătate să fie înştiinţaţi cu sunete de trâmbiţă că pe Damlajik se desfăşoară manevre militare.

Chiar din prima dimineaţă, dezertorii de pe Musa

Dagh veniseră să se alăture luptătorilor. În decursul următoarelor două zile ei se înmulţiră până la cifra impunătoare de şaizeci de oameni, căci goarna lui

Nurhan părea că-i atrage şi pe cei din munţii învecinaţi; de pe Ahmer Dagh şi de pe pleşuvul Djebel el Akra. Deşi erau cu toţii bine înarmaţi, Gabriel

Bagradian îi socotea ea pe un plus de efectiv îmbucurător pe de o parte, şi nu prea îmbucurător pe de altă parte. Fără îndoială că în acest grup care inspira îngrijorare nu se aflau numai dezertori, soldaţi schin-l

giuiţi, doritori de libertate sau fricoşi, ci şi indivizi suspecţi, care aveau motive să se teamă mai mult de justiţia civilă decât de cea militară. Într-un cuvânt delincvenţi, care în chip necinstit se dădeau drept dezertori, tâlhari de meserie care

nu păreau să fi fugit din cazărmile din Antakie, Alexandretta şi Alep, ci din ocna de la Payas. Adevărata meserie a celor şaizeci de nou-veniţi era foarte greu de definit, căci aveau cu toţii aceeaşi înfăţişare de oameni înfricoşaţi, vicleni şi decăzuţi, fapt cât se poate de explicabil la asemenea fugari care trebuiau să se ascundă zi şi noapte pentru a scăpa de urmărirea jandarmilor, şi nu se încumetau niciodată să coboare în sate înainte de orele două sau trei dimineaţa, pentru a cerşi o bucată de pâine de la cei de-un neam cu ei, iar aceştia tremurau de spaimă când îi zăreau. Scheletele înfometate ale dezertorilor de carnenu prea se mai puteavorbi – erau vârâte în zdrenţele uniformelor militare cenuşii ca nisipul deşertului. În măsura în care printre laţele încâlcite şi pline de păduchi ale părului şi bărbii se mai putea distinge ceva care să semene a feţe omeneşti, acestea aveau culoarea brună a pielii arse de soare şi acoperite de jeg. Din ochii lor de armeni priveau nu numai suferinţa cea mare şi copună, ci şi o alta, deosebită, suferinţa plină de rău-g&te-a unor suflete ce se pitulează în bezna nopţii şi e încetul cu încetul recad în animalitate. Toată unătura asta arăta de parcă şi-ar fi încheiat de – tiv socotelile eu omenirea. Numai dezertorului „kis Kilikian, poreclit rusul, cele de mai sus nu i potriveau, cel puţin în ceea ce priveşte înfăţişarea –. terioară, deşi tocmai el fusese izgonit mai fără

milă cât toţi ceilalţi de către societatea omenească atât J grijulie când era vorba să se apere. De la prima ivire, Gabriel recunoscu în el stafia nocturnă din Poiana celor trei corturi. Cum să fie repartizaţi aceşti izeci de indivizi deocheaţi în cadrul grupelor de câte fac oameni, fără ta disciplina în curs de instaurare m& sufere prejudicii, era o problemă care nu putu p rezolvată imediat. Deocamdată fură trimişi, în ciuda râmbăturilor lor uimite, sub mâna de fier a lui Nurhan-auşul, unde în schimbul mâncării şi băuturii trebuiau se supună unei instrueţii militare tot atât de istotoare ca şi cea de care fugiseră.

Dar nu exerciţiile de luptă constituiau problema neipală a acestor zile de mun<a entuziastă, ci con-pţia şi construcţia reţelei de fortificaţii. Liniile albastre şi cafenii pe care Gabriel le însemnase pe hăr-ţi lui Avakian trebuiau acum transpuse în realitate, coarece deocamdată pe Damlajik se afla mai multă mă de lucru decât târnăcoape, cazmale şi lopeţi, unea fu împărţită în două schimburi, astfel încât desfăşura fără întrerupere. De fapt, Bagradian pre Aise ca echipele de muncă să fie formate din re-a, prin urmare din cei o mie şi o sută de bărbaţi femei care numai în clipa începerii luptei trebuiau şi ocupe posturile, iar până atunci urmaţi să efectueze în tabără lucrările necesare şi să presteze serviciul în slujba interesului obştesc.

Dar oamenii care făceau parte din rezervă se aflau încă jos, în sate. I După calculele lui Bagradian, existau treisprezece fcuncte slabe pe unde Damlajikul putea fi atacat. Sec-P-ul cel mai deschis era situat la nord, unde trecă-ţi&rea îngustă pe care Gabriel o botezase şaua nordică despărţea muntele de celelalte părţi ale Musa Daghului ce coborau treptat către Beilan. Al doilsM sector, e drept ceva mai puţin periclitat, era coborâşul larg al Râpei gorunilor din dreptul satului Yoghonoluk.1 Asemănătoare cu acesta erau şi celelalte zone din marginea apuseană a muntelui, expuse în măsură şi mai mică, şi anume în sectoarele unde coastele abrupte Sa îndulceau, iar ciobanii cu turmele lor bătătoriseră cărări înguste. Excepţie făcea numai masivul turn stânj cos de la sud, desemnat pe hartă sub numele de bastionul sudic, care domina uriaşele grohotişuri ce să înălţau din câmpia Orontelui în trepte şi terase prăpăstioase până aproape de vârf. Jos de tot, în câmpia născută din prăbuşirea unei lumi omeneşti gigantice, se aflau ogoarele semănate eu ruinele romane din Seleucia. Iar muntele imita această mare de piatră – rămăşiţă a unei civilizaţii distruse prin violenţă – prin mormanele sale de bolovani ce se înălţau semeţe şi apoi coborau în semicerc de-a lungul flancului sudic. După desenele amănunţite ale lui Bagradian şi sub supravegherea lui Samuel Avakian s-au construit din blocuri mari de piatră

câteva-ziduri destul de înalte, nu numai pe turnul de stâncă, dar şi în stânga şi dreapta lui. Studentul se mira că numai în vederea acoperirii se înălţau ziduri atât de masive. Capacitatea lui de imaginaţie în ceea ce priveşte chestiunile militare era încă foarte redusă în aceste zile şi nu sesiza decât foarte rar intenţiile maestrului său. Se înţelege de la sine că o muncă mai asiduă trebuia depusă în sectorul nordic, în zona cea mai vulnerabilă a apărării. Gabriel Bagradian jalonase pe teren, cu mână proprie, tranşeea cea lungă, care cu toate ramificaţiile şi curbele ei măsura mai multe sute de paşi. La apus, ea se sprijinea pe aglomerările stâncoase din regiunea situată înspre ţărmul mării, care cu baricadele, culoarele, şanţurile şi grotele lor constituiau o fortăreaţă-labirint. La răsărit, Bagradian asigură apărarea tran-şeei prin construcţia unor posturi înaintate de supraveghere şi prin baraje de copaci tăiaţi. O împrejurare favorabilă o constituia faptul că aici cea mai mare te-a terenului era formată din pământ moale. Cu te acestea, cazmalele dădeau mereu de roci calhroase şi dolomitice, din pricina cărora lucrările îna-Ktau uneori cu mare greutate şi astfel speranţa că Kr peitca sfârşi această tranşee în mai puţin de patru Ele de lucru nu mai era de loc îndreptăţită. În timp feărbaţii în putere precum şi câteva ţărănci săpau transportau pământul, băieţii, folosind seceri şi cuţite, pirăţau

în anumite locuri tufele şi desişul ţepos din faţa parapetului tranşeei, ca să asigure câmp liber Băgătorilor. Bagradian nu se mişca toată ziua de lângă phipcie ele muncă. Mereu alerga ba în adâncitura şeii, Hrpe colina alăturată, ca să studieze tranşeea din Ble mai diferite unghiuri de observaţie. Dădu dispo-ftiţia ca pe măsură ce pământul era scos prin săpături, Hipe răspândit uniform pe terenul înconjurător. Cea Bai mare grijii a lui era ca şanţul cel larg să fie cu esăvârşire camuflat, astfel încât coasta acoperită cu fegetaţie deasă, în lungul căreia era săpată tranşeea, Hu arate nicăieri că ar fi fost atinsă de mână omenească. Având în vedere că, în afară de tranşeea de ervă, pe următoarea curbă a terenului mai era preută construcţia a douăsprezece adăposturi mai mici, feter ţa plină de îndărătnicie a lui Bagradian, care Brea atâta la tranşeea principală, era în măsură să bbace îngrijorarea oricărui om cât de cât priceput în asemenea treburi.

I Păstoria Aram Tomazian era, de altfel, destul de pupărat elin pricina modului capricios în care coman-Bpntul organizase munca. În calitatea lui de administrator însărcinat cu organizarea internă, îşi făcuse peoteala că se va trece neîntârziat la construirea adăposturilor ele locuit. Dar nici şopronul-spital şi nici l&dear baraca pentru marele sfat nu fuseseră începute, P să nu

mai vorbim de colibele din ramuri împletite Wre trebuiau construite pentru populaţie. Numai în pentru l Vâlcelci orăşeneşti paracliserul, groparul şi câţiva Pameni mai credincioşi ciocăneau la scheletul altaruluilar în spatele sanctuarului se şi afla aşezată rama Pentru peretele înalt al altarului, confecţionată din ramuri de cimişir. Simţului religios al lui Aram T zian i s-ar fi potrivit mai degrabă un altar natu una dintre multele pietre în formă de masă, îmbrăţişate de iederă deasă. Dar Ter Haigasun părea siflH aprecieze asemenea fantezii romantice. Preotul când i se încredinţase construcţia altarului, când auzi propunerea pastorului Aram, se mulţumi să dea jocoritor din umeri. Drept care acesta din urmă mai scoase nicio vorbă, pentru că în calitatea cleric protestant trebuia să fie foarte atent cu fi săi întru preoţie aparţinând bisericii gregoriene. Se: serasc. Sleit de oboseală, Gabriel se întinsese pemântul gol şi privea la scheletul încă neterminat altarului, care i se părea disproporţionat de mare, urmă îşi dădu seama, în ciuda somnolenţei de era cuprins, că şi pe el îl privea cineva. Era Sar Kilikian, dezertorul. Omul era mai tânăr decât Gabril poate că nu împlinise nici treizeci de ani. Cu to 1 acestea avea trăsăturile aspre şi zbârcite ale unui de cincizeci de ani care-şi trăise traiul. Pielea le palidă în ciuda soarelui care o arsese, se întindea sul ţire şi tenace peste o tivgă rânjitoare.

Trăsăturile hi păreau că fuseseră mai puţin răvăşite de suferir decât de o viaţă trăită fanatic. Saturat, suprasati de viaţă, acesta era cuvântul. Deşi uniforma lui tot atât de zdrenţuită ca şi a celorlalţi dezertori, dăc totuşi impresia unei elegante sălbăticite sau a sălbăticiri elegante. Motivul trebuia căutat mai în faptul că din toată adunătura aceea de indh suspecţi era singurul bărbierit, ba era chiar bărbie proaspăt şi cu grijă. Gabriel simţi deodată că i face frig şi se ridică în capul oaselor. Îi trimise căutui o ţigară. Kilikian o luă fără să spună un cuvfij scoase – din buzunar un – lel de aprinzătoare foarte dimentară, începu să scapere ca să iasă scântei, după multe încercări zadarnice reuşi în sfârşit aprindă un fitil de câlţi şi începu să fumeze cu aer atât de blazat de parcă ţigările fine ale lui Bag dian ar fi fost tutunul lui de fiecare zi. Acum se st dau amândoi în tăcere, iar Gabriel era din ce în mai indispus. Rusul nu-şi lua privirea stinsă şi totuşi Kspreţuitoare de la mâinile albe ale lui Bagradian, până ce acesta nu mai putu răbda şi se răsti la el:

— Ei bine, spune, ce vrei?

Sarkis Kilikian suflă un nor gros de fum, dar nu-şi fehimbă câtuşi de puţin expresia. În atitudinea lui, acrul cel mai enervant era că încă nu-şi lua ochii de la mâinile lui Gabriel. Părea să fie cufundat în fcagetări profunde asupra unei lumi în care existau asemenea mi inimoi şi

îngrijite. În sfârşit, îşi deschise gura fără buze deasupra unor dinţi stricaţi, negricioşi.

Vocea lui adâncă era mai puţin încărcată de ură decât tivintele:

I – Nu-i o treabă pentru domni atât de fini... Bagradian sări în picioare. Voia să găsească un răspuns tari – Spre profunda lui consternare, nu găsi niciunul. Întorcindu-se încet cu spatele la el, rusul, vorbind mai mult cu sine însuşi, spuse într-o franceză destul de acceptabilă

— On verra ce qu’on pourra durer. 1

I Mai târziu, când toată lumea se afla în jurul focului de tabără, Gabriel culese informaţii despre Sarkis Ki-hkian de la diferiţi oameni. Acesta îşi cucerise o oarecare faimă, în ultimele patru luni, în toată regiunea din vecinătatea Musa Daghului. Nu făcea parte dintre dezertorii originari de prin partea locului, şi cu toate acestea saptiehii îl urmăreau cu o înverşunare de-esebită. De la Şatakhian, Gabriel află povestea vieţii rusului relatată cu şart. Deoarece învăţătorii din cele Şapte sate se caracterizau în general printr-o fantezie prodigioasă, Bagradian aproape că era înclinat să-l Bănuiască pe Şatakhian că era nesăţios de orori şi a din proprie iniţiativă adaugă acestui destin t. ipâc armenesc câteva trăsături de groază. Dar Nurhan-ceauşul se afla şi el de faţă şi aproba, dând din cap cu Seriozitate, fiecare amănunt. Se spunea despre Nurhan-ceauşul că

este un binefăcător al dezertorilor şi un bun

I Vom vedea cât vei putea să rezişti.

mm cunoscător al vieţii pe care o duceau. Iar el nu pute8H fi câtuşi de puţin bănuit de fantezie.

Sarkis Kilikian se născuse la Dort Yol, un sat mare aflat în valea râului Issus, la nord de Alexandretta. Încă înainte de a împlini doisprezece ani, în Anatolia şi Cilicia izbucniră clasicele măceluri ale lui AbdujbJ Hamid, ca o furtună ce se stârneşte de la o clipă IaH alta, sub un cer până adineauri cu desăvârşire seniniJ Tatăl lui Kilikian era ceasornicar şi giuvaiergiu, ujH om scund, tăcut, care pe măsura mijloacelor sale punels mare preţ să asigure un trai îndestulat şi o educaţubi îngrijită celor cinci copii ai săi. Cum avea o averel frumuşică, hotărâse ca Sarkis, fiul cel mai mare, să fie trimis pentru studii la un seminar teologic. Îraj ziua aceea neagră de la Dort Yol, ceasornicarul KiliJJ kian apucase să-şi închidă prăvălia pentru pauza dpi la prânz. Dar asta nu-i fu de niciun folos, fiindcă! abia se aşezase la masă în locuinţa lui şi iată că sosiijfij înspăimântătorii muşterii, cerând să li se deschicuWJ Doamna Kilikian, o armeanca înaltă, blondă, originară J din Caucaz, adusese mâncarea la masă când bărbatub ei, galben ca ceara, se ridică să deschidă din nou uşaj prăvăliei. Ceasornicarul îşi linişti nevasta spunându-iM că lucrul cel mai bun este să-i lase să jefuiască pră M vălia pentru a-şi salva viaţa.

Sarkis Kilikian nu vi putea să scape vreodată de amintirea minutelor ce-ai urmat – eternitatea lor va dăinui atâta vreme ci un suflet modelat trebuie să rămână credincios lui însuşi în timp şi spaţiu, în ciuda tuturor transformărilor şi peregrinărilor. Alergă după tatăl său ui atelier, care între timp se umpluse de o mulţime de oameni. O pitorească ceată formată din hamidjehi ai maiestăţii-sale sultanului. Comanolajitul acestei cete ei un tânăr cu obrazul trandafiriu de om bine hrănal fiu al unui funcţionar inferior. Ceea ce te izbea la acest turc tânăr şi grăsan erau numeroasele şi ciudatele insigne şi medalii răspândite pe toată tunica lui. În timp ce doi kurzi serioşi şi cu spirit practic trecură imediat la treabă şi începură să vâre cu grijă conţă putut sertarelor în raniţele lor, fiul slujbaşului cm mica împodobită în chip atât de temerar părea să tot cască misiunea lui ca având un caracter exclusiv pliţie. Faţa lăptoasă şi nătângă era pătrunsă de o Ţoiundă convingere când urlă la ceasornicar: „Eşti K cămătar şi un vampir! Toţi porcii de armeni sunt Rrnătari şi vampiri! Voi, ghiaurii spurcaţi, sunteţi uza mizeriei în care se zbate poporul nostru!” Meşterul Kilikian arătă liniştit către masa lui de lucru unde se ftau lupa, pensetele, rotiţele şi arcurile: „De ce spui fespre mine că sunt cămătar?” „Toate astea sunt doar o lineiună îndărătul căreia îţi ascunzi matrapazlâcurile cămătar”. Discuţia n-a putut fi

continuată deoarece în încăperea strâmtă şi joasă răsunară câteva împuşcături. Micul Sarkis simţi pentru prima oară mirosul ameţitor al prafului de puşcă. La început nici păcar nu înţelese ce s-a întâmplat, până văzu că tatăl Hh se apleacă deasupra măsuţei de parcă voia să se puce de lucru, pentru ca imediat după aceea să se răbuşească împreună cu ea. Fără să scoată vreun inel, Sarkis se strecură iute pe lângă perete întor TEndu-se în odaia de locuit. Mama cea blondă aştepta, treaptă, lipită de perete, fără să respire. Mâinile ei ineau strâns, la stânga şi la dreapta, fetiţa de doi ani pe cea de patru ani. Ochii ei nu se dezlipeau de lea-Enul sugaciului. Mesrop, în vârstă de şapte ani, privea Pofticios la minunatul chebap de berbec care con-iruia să aburească paşnic pe masă. Când oamenii înaripaţi năvăliră în odaie, Sarkis, care apucase strachina chebap, o azvârli cu un avânt deznădăjduit drept obrazul trandafiriei şi rotunjor al comandantului. Iu un strigăt de groază, curajoasa odraslă de funcţionar se aplecă de parcă ar fi fost lovit de schijele „ui obuz. Sosul brun al chebapului se scurgea peste lendida tunică. Primului proiectil îi urmă un al doi –, anume cana cea mare de apă, din lut ars, care jdu rezultate şi mai eficace. Comandantului cetei epu să-i sângereze nasul; scoţând urlete de durere, ţină să-şi îndemne oamenii la atac. Apucând cuţitul Ibucutărie ele pe masă, micul

Sarkis se aşeză îna-gea mamei sale, ca s-o apere. Această biată armă, aflată în mâiniic unui copil de unsprezece ani, fu ajuns ca vajnicii hamidjehi să nu se angajeze în luptă corp la corp, deşi femeia era tânără şi frumos Unul dintre ei îşi făcu vânt cu laşitate şi ajunse dirtr-un salt la leagăn, smulse dintre scutece făptura ea» scâncea şi zdrobi craniul copilaşului de perete, se lipi strâns de trupul mamei care devenise rigi Dintre buzele ei încleştate ieşea un scâncet ciudat, prelung. Pe urmă pocnete şi bubuituri ca de tunet se revărsară asupra unei femei şi a patru copii, un foc susţint care ar fi fost de ajuns să pună pe fugă un întreg giment. Odaia se umpluse de fum, dar bestiile ţir te-au prost. Desiinul, urzindu-şi planurile sale ascur şi diabolice, a vrut ca pe Sarkis să nu-l lovească măcar un singur glonte. Primul muri Mesrop, cei şapte ani. Cadavrele celor două fetiţe atârnau moi de mâiniic mamei, care nu le dădea drumul. Femeia cu silueta înaltă, impunătoare, stătea dreaptă şi nemişcată… Un glonte o lovi în braţul drept. Sarkis simţi clic spate şocul care o străbătu. Alte două gloanţe îi zdre biră umărul. Stătea neclintită, şi mina ei continua ţină copilul. Abia când încă două gloanţe îi smulse jumătate din obraz, se clătină în faţă, se aplecă asuj lui Sarkis care încerca s-o sprijine, în timp ce sia gele ei de mamă se scurgea abundent peste părul iatului, apoi în prăbuşi îngropându-l sub ea. El

rămș nemişcat sub povara caldă şi respirând anevoie a mamei. Numai patru gloanţe se mai înfipseră în perete. Apoi tinerelul cu faţa lăptoasă socoti că-şi îndeplinise da-jtoria: „Turcia a turcilor!” cârâi el, dar nimeni nea reluă acest strigăt de triumf justificat de biruinţa atrfci de greu dobândită. În timp ce Sarkis se afla astfel – seb-eerolirea sigut-a a mamei, simţurile sale erau as ţite la maximum, ceea ce¥însemTTatv-e – grea i Auzi convorbirea, din care se putea deduce că se detaşamentului se deda unei îndeletniciri respingăt într-un colţ al odăii: „De ce faci asta, ¡1 dojeni voce, se află morţi aici!” Dar vajnicul luptător pent cauza naţională nu se întrerupse, ci se mulţumi gâfâie: „Chiar şi morţi, să ştie că noi suntem stăpî ci ei sunt doar scârnă puturoasă”. De multă vreme dom-I nea cea mai adâncă linişte când Sarkis, năclăit de sânge din cap până1 picioare, îndrăzni să se târască de sub I trupul mamei. Datorită acestei mişcări, se pare că I doamna Kilikian îşi reveni din leşin. Faţa îi ora coml plet zdrobită. Dar vocea era cea dinainte, atât de liniştită: „Adu-mi puţină apă, băiatul meu”. Cana se spăr-Bsese. Sarkis luă un pahar şi se strecură până la fântâna din curte. Când se înapoie, mama respira încă, dar DU mai putu să bea, nici să vorbească.

Băiatul a fost trimis la nişte rude bogate din Alexanl dretta. După un an părea să-şi fi revenit

pe deplin, I deşi nu avea ele loc poftă demâncare şi nimeni, nici I măcar părinţii adoptivi care îi arătau multă bunătate”, I nu puteau scoate de la el decât cuvintele strict necesare. Învăţătorul Şatakhian era foarte bine informat I cu privire la toate acestea, fiind vorba de aceiaşi oa-l meni din Alexandretta care-l ajutaseră şi pe el să i plece la studii în Elveţia. Mai târziu, Sarkis a fost trimis la Eelşmiadsin, în Rusia, la cel mai mare seminar I teologic al poporului armean. Absolvenţilor acestei renumite şcoli superioare le era deschisă calea spre I cele mai înalte demnităţi din cadrul bisericii gregoriene, I Disciplina clericală căreia trebeuau să i se supună stu-[; denţii era mai degrabă blândă decât severă. Cu toate 1 acestea Sarkis Kilikian, în care se dezvolta încetul cu I încetul un instinct sălbatic, ba chiar bolnăvicios I al libertăţii, fugi înainte de a-şi sfârşi cel de-al treilea r. an de studiu. Încă noi împlinise optsprezece ani când rătăcea fără rost pe străzile murdare ale oraşului I Baku, fără să posede altceva decât vechea lui uniformă 1. de seminarist şi o foame de mai multe zile. Nici nu-i trecu prin minte să scrie părinţilor săi adoptivi cu rigămârife5 ă-ah4 ffli4 ă-o de bani. Pentru acei oameni cumsecade, el rămase eknlnitiv-pierdut din ziua fugii lui de la Eelşmiadsin. Sarkis Kilikian n-avu altă cale de ales decât să caute de lucru. Găsi singura munea ce se oferea din abundenţă la Baku, anume munca de

sclav pe vastele terenuri petrolifere care se întindeau de-a lungul coastei dezolante dat

2 l – Musa Dagh, vol. I

a Mării Caspice. Acolo au fost de ajuns câteva luni e, din pricina ţiţeiului şi a emanaţiei de gaze, pielea’s i se îngălbenească şi să se ofilească. I se uscă trupu ca un copac veşted. Având în vedere gradul de cultură şi firea lui, nu este de mirare că a fost atras în mişcarea revoluţiei sociale, care pe atunci începuse să cucerească muncitorimea din Orientul rusesc, pe georgieni, armeni, tătari, turcmeni şi persani. Guvernu’” ţarist aţâţa mereu, ce-i drept, diferitele popoare unele contra celorlalte, dar nu putea înfrânge mişcarea unită împotriva magnaţilor petrolului. Din an în an grevele deveneau mai cuprinzătoare şi mai încununate de succes. Una dintre aceste revolte declanşa o înspăimântătoare baie de sânge săvârşită de către cazaci. Ca ripostă la aceasta, guvernatorul provinciei, prinţul Galiţin, fu ucis mişeleşte în timp ce făcea o plimbare cu trăsura. Printre inculpaţii în seama cărora se puneau conspiraţia şi atentatul, se găsea şi Sarkis Kilikian. În timpul judecării procesului însă nu se putură aduce aproape niciun fel de probe împotriva lui. Kilikian părea să fi fost un politician ciudat. Nu ţinuse niciodată cuvântări, nici nu jucase vreun rol mai proeminent în cadrul organizaţiilor subversive. Nimeni nu putea să facă vreo

declaraţie categorică împotriva lui. Dar a fi „învăţăcel de popă evadat” însemna pe atunci a face parte dintr-o pătură cu totul deosebită, din ea se trăgeau cei mai înverşunaţi dintre răzvrătiţi. Atâta era de ajuns. Sarkis fu condamnat pe viaţă şi internat în katorga din Baku. În această fortăreaţă murdară şi plină de şobolani ar fi pierit iremediabil, încetul cu încetul, dacă destinul plin de viclenie n-ar mai fi păstrat pentru el, în taină, câte un act de favoare. Urmaşul lui Galiţin cel asasinat era prinţuhvbronţov. Împreună cu-noul” guvernator, care era celibatar, în palatul guvernamental din Baku se mută sora lui, de asemenea necăsătorită. Prinţesa Voronţova îşi reproşa cu mare asprime faptul că era fată bătrână. Foarte activă şi animată de cele mai bune intenţii, organiza în fiecare gubernie aflată sub administraţia fratelui ei un fel de societate pentru salvarea sufletelor. Cine e aspru cu sine însuşi, de cele mai multe ori va fi şi cu alţii, aşa se face că această aristocratică doamnă devenise, în decursul vremii, o adevărată sadică a iubirii de aproape. Oriunde sosea, îşi îndrepta atenţia cucernică în primul rând asupra închisorilor. Marii poeţi şi scriitori ai pământului rusesc răspândiseră învăţătura că mlaştinile în care colcăie păcatele se află în imediata vecinătate a împărăţiei cerurilor. În închisori, mai ales tinerii intelectuali şi deţinuţii politici stimulau zelul prinţesei. Într-un asemenea

grup ales cu grijă se află şi Sarkis Kilikian, care era transportat în fiecare dimineaţă într-o cazarmă goală, unde după planul întocmit de Irene Voronţova şi cu participarea ei activă, tratamentul pentru mântuirea sufletelor era încercat şi asupra lui. El consta în parte din exerciţii militare severe, în parte din învăţături despre morală. Prinţesa vedea în tânărul armean un diavol seducător, pe însuşi fiul Satanei. Era un suflet pentru care merita să lupţi. De aceea înalta doamnă îl luă pe Kilikian sub oblăduirea ei strict personală. După ce trupul slab şi uscat, de diavol, era pregătit pentru mântuire cu ajutorul unor exerciţii aspre care ţineau ceasuri în şir, venea rândul sufletului. Spre marea ei bucurie, Irene Voronţova observă curând unele progrese uimitoare pe care le făcea Kilikian pe calea cea bună. Ceasurile petrecute cu acest Lucifer zgârcit la vorbă începură s-o ilumineze şi pe ea. Noaptea visa adesea că învăţătura morală cu jocul întrebărilor şi al răspunsurilor continuă. Este de la sine înţeles că elevul silitor trebuia răsplătit. Prinţesa obţinu tot mai multe avantaje pentru el. Au început prin scoaterea cătuşelor şi au sfârşit cu favoarea că deţinutul Kilikian nu mai era obligat să locuiască intenmiţă, ci i se permise să se mute într-o cămăruţă din cazarma goală. Din păcate nu se folosi vreme prea îndelungată de favorurile acordate. Chiar în a treia dimineaţă după mutarea

lui dispăru, îmbogăţind-o astfel pe prinţesa Voronţova cu o experienţă amară în lupta ei împotriva diavolului. Unde se poate fugi din Caucazul rusesc? în Caucazul turcesc! O lună mai târziu, Sarkis îşi dădu seama că procedase fără niciun fel de discernământ şi că părăsise raiul pentru a ajunge în infern., Aflându-se în căutare de lucru la Erzerum, pe jumătate mort de foame, agenţii poliţiei puseră mâna pe el şi-l târâră la post. Cum nu se prezentase în termen la recrutare şi nici nu plătise bedelul legiuit, fu judecat ea nesupus la încorporare de către un tribunal de urgenţă şi condamnat la trei ani temniţă grea. Aşadar, abia reuşise să scape de katorga rusească şi iată că cea turcească îl primi într-un mod foarte ospitalier, în închisoarea de la Erzerum, Creatorul, cu nepătrunsele sale căi, plămădi ultimele trăsături ale sufletului lui Sarkis Kilikian. Atunci se născu misterioasa indiferenţă pe care Gabriel Bagradian o simţise încă din noaptea acelei apariţii fantomatice, o indiferenţă al cărei înţeles acest cuvânt îl atinge doar în treacăt, dar nu-l epuizează. Abia lunile care au precedat izbucnirea războiului celui mare au pus capăt detenţiunii. Deşi medicul din comisia militară îl declară apt doar pentru serviciul auxiliar, Kilikian fu repartizat imediat ca recrut într-un regiment de infanterie din Erzerum. Şi iată că viaţa pe care o ducea acum începu să semene cât de cât cu o viaţă omenească.

Cu acest prilej se dovedi că trupul său, în aparenţă foarte şubred, dispunea de o vigoare şi o putere de rezistenţă inepuizabile. De asemenea, viaţa de soldat, în ciuda regulamentelor care o îngrădeau, părea să corespundă cel mai bine firii lui Sarkis Kilikian. În prima iarnă de război, regimentul lui luă parte la memorabila campanie din Caueaz a lui Enver Paşa, în cursul căreia zveltul zeu al războiului nu numai că pierdu un întreg corp de armată, dar era cât pe ce să cadă prizonier la ruşi Împreună cu statul său-major.

— Detaşamentul care acoperi fuga statul uimajor, salvând astfel libertatea şi viaţa lui Enver, se compunea aproape în întregime din armeni, şi tot armean a fost şi cel care l-a dus în spinare pe generalisim, scoţându-l din prima linie a frontului. (Când Şatakhian aminti că şi Sarkis făcuse parte dintre aceşti armeni, Gabriel, care se temea că învăţătorul înfloreşte povestirea spre a-i da un aspect de legendă, îi aruncă o privire cercetătoare bătrânului Nurhan-ceauşul. Acesta aprobă însă din cap cu o gravitate bine cumpănită.) Dar indiferent dacă printre vitejii ostaşi se aflase sau nu şi Kilikian – recunoştinţa lui Enver faţă de întregul popor armean nu se lăsă prea mult aşteptată şi urmă imediat după salvarea lui. Degerăturile soldatului Sarkis abia apucaseră să se vindecepe jumătate, abia apucase să-şi schimbe din nou culcuşul de pe dalele de piatră ale spitalului

supraaglomerat cu cel de pe dalele de piatră ale cazărmii, că se dădu citire ordinului emis de ministrul de Război, prin care toţi armenii erau alungaţi în mod ruşinos din einităţile oştirii, armele le erau confiscate şi erau degradaţi ca inşaat taburi, soldaţi în dispreţuitele detaşamente de construcţii. Hăituiţi din toate colţurile imperiului, apoi strânşi ca vitele, li se luau puştile şi erau minaţi ca nişte jalnice turme spre sud-est, în regiunea deluroasă de la Urfa. Acolo, lihniţi de foame şi în permanenţă ameninţaţi cu pedeapsa bastonadei, trebuiau să care pietre pentru construcţia unei şosele ce se deschidea în direcţia Alepului. Un ordin special le interzicea să se ferească de ascuţimea pietrelor cu ajutorul unor perne de protecţie, deşi încă din primele ore de muncă sub arşiţa nemiloasă umerii şi cefele le erau jupuite până la sânge. În timp ce toţi ceilalţi gemeau şi se văicăreau, Sarkis Kilikian străbătea în tăcere drumul de la cariera de piatră ia sectorul de lucru şi ele la sectorul de lucru la cariera de piatră, de parcă trupul său ar fi uitat de mult ce este durerea, într-o zi, căpitanul ordonă ca toate detaşamentele de inşaat taburi să iasă la raport. În rândurile acestora se aflau, fie din întâmplare, fie ea sancţiune, câţiva

— Mahorrwdani Acesilajură din rânduri. Sub conducerea a doi ofiţeri, ceata armenilor” dezarmaţi nărşălui cam la un ceas depărtare de

cantonamentul lor, într-o vale încântătoare care se îngusta între două coline. „Sunt colinele de la Tşarmelik”, cântă un tânăr naiv originar de prin partea locului şi care se bucura nemăsurat de această zi liberă. Dar pe iarba moale a văii fură întâmpinaţi nu numai de cimbru şi rosmarin, de orhidee, maci şi roiniţă, ci şi de o companie echipată ca pentru front, ceea ce era cât se poate de ciudat. Armenii nu bănuiră nimic. Nici când îi s-ordonat să se aşeze în rând câte unul, formând o linie lungă la poalele colinei, nu bănuiau nimic. Pe urmă; din senin, fără nicio pregătire, din flancul drept iz bucniră împuşcăturile. Urlete sfâşiară văzduhul, erau mai puţin urletele spaimei de moarte, cât dezlănţuirea unei uimiri nemăsurate. (O femeie, care se afla printre cei ce ascultau, îl întrerupse aici pe învăţătorul Şatakhian: „Dumnezeu, care se află acolo, sus, printre îngerii lui, oare poate uita aceste strigăte?; Pe urmă fu cuprinsă cai însăşi de un plâns spasmodic, pe care nu reuşi să-l înfrîneze decât cu mare greutate.) Sarkis Kilikian avu prezenţa de spirit să se arunce imediat la pământ. Gloanţele şuierau deasupra lui, dispărând undeva departe. Pentru a doua oară scăpă de moartea ce i-o hărăziseră turcii, întins printre cadavre şi muribunzi care se stingeau încetul cu încetul, aşteptă să se întunece. Dar cu mult înainte de lăsarea serii hecatomba smălţuită cu flori a politicii naţionale enveriene primi noi

oaspeţi. Jefuitorii de cadavre de prin partea4 locului nu voiau să lase ca bunurile statului pe care le purtau „executaţii1 să se deterioreze înainte de vreme. Erau mari amatori mai ales de cizmele militare atât de trainice. În timp ce munceau din greu, îngânau printre icnete unul dintre cântecele născute din acţiunea de surghiunire. Începea cu versul onomatopeic: „Kesse, kesse, sursiir jarlare”. – „Ucigând, ucigând, izbuteşti să-i aţâţi”. Veni şi rândul cizmelor lui Kilikian. Acesta îşi încorda muşchii aproape să-i rupă, pentru a simula rigiditatea cadaverică. Ţpfujţfjdcadavr? suceau şi un – ” geau Turioşi de picioarele lui şi n-a lipsit mult să i le taie cu un topor ca să poată pune mâna pe cizme, în sfârşit, iată că şi aceste suflete milostive se hotărâră să părăsească valea, cu un nou cântec pe buze: „Hep gâtdi, hep bâtdi!” – „Duşi cu toţii, morţi cu toţii!” în noaptea aceea a început uriaşa şi înspăimântătoarea odisee a lui Sarkis Kilikian. Zilele şi le petrecea în ascunzişuri ca sălbăticiunile, noaptea umbla pe cărări necunoscute, peste câmpuri aride şi prin mlaştini. Se hrănea cu nimic, mai bine zis cu ceea ce creştea pretutindeni din pământ. Numai foarte rar îndrăznea să se aventureze într-un sat, ca la adăpostul întunericului să bată la uşa vreunei case armeneşti. Acum se dovedi că Sarkis avea într-adevăr un trup de diavol înzestrat cu puteri

supraomeneşti. Acest schelet peste care era întinsă pielea tăbăcită nu se stinse pe drum, ci ajunse, în primele zile ale lui aprilie, la Dort Yol, locul său de baştină. Fără să ia în seamă primejdia care-l pândea, Kilikian se duse drept la casa părintească, de unde plecase cu douăzeci de ani în urmă ţinut de mână de către oameni care plângeau. Casa rămăsese credincioasă profesiunii tatălui său; era locuită de un ceasornicar şi bijutier. Din prăvălie răzbăteau zgomotele familiare ale instrumentelor fine, ale pilei şi ciocănaşului. Sarkis intră. Ceasornicarul, cuprins de spaimă, se şi pregătea să-l alunge când Sarkis îşi spuse numele. Drept urmare, noul stăpân al casei se sfătui cu familia lui. I se dădu fugarului un pat în camera cea mare, unde se desfăşurase înfiorătoarea scenă. Urmele gloanţelor pe pereţi se mai vedeau şi acum, după aproape douăzeci de ani. Kilikian rămase două zile în această ascunzătoare. Între timp, ceasornicarul îi făcu rost de o puşcă şi de muniţie. La întrebarea cu ce i-ar mai putea fi de folos, Sarkis nu mai ceru decât un brici, şi imediat ce se lăsă întunericul dispăru. Două nopţi mai târziu întâlni în satul Gomaidan doi dezertori care, cu mutrele unor cunoscători având o îndelungată experienţă, îi recomandară înălţimile Musa Daghului drept un refugiu temeinic verificat.

— Arnactq ns g pânv Wni în] Sqrvig T<jhkian.

ZIS RUSUJ…

aşa cum s-a oglindit ea în spiritul sensibil şi receptiv al lui Gabriel Bagradian, ca urmare a relatării învăţătorului Şatakhian, a tăcerii aprobatoare a lui Nurhan-ceauşul şi a întreruperilor şi completărilor altor ascultători. Occidentalul din el încercă o înfiorare plină de respect în faţa înspăimântătorului destin al acestei vieţi şi în faţa energiei pe care acest destin nu reuşise s-o încovoaie. În acelaşi timp însă respectul se împle – tea şi cu un fel de groază, precum şi cu dorinţa ca pe cât era cu putinţă să evite a avea de-a face cu această victimă a temniţelor şi cazărmilor. După ce se sfătui cu Nurhan-ceauşul până târziu în noapte, Bagradian hotărî ca rusul şi ceilalţi dezertori să fie repartizaţi; în unităţile de apărare ale bastionului sudic. Era punctul cel mai sigur al întregului sistem de apărare şi în afară de asta era situat cel mai departe de tabăra centrală.

În dimineaţa celei de a treia zile, toată lumea se întoarse în sate. Numai câteva plantoane de nădejde rămaseră pe Damlajik pentru paza, proviziilor şi a armelor. Dispoziţia fusese dată chiar de Ter Haigasun. În cursul percheziţiilor efectuate pentru căutarea de arme, saptiehii nu trebuiau să găsească gospodăriile cu desăvârşire goale sau chiar pe jumătate goale. Absenţa tinerilor ar fi fost suspectă şi nu putea fi camuflată

nici prin grupul cucernic al pastorului Nokhudian din Bitias şi nici prin populaţia adultă din celelalte sate. Gabriel Bagradian era sigur că preotul va da această dispoziţie. Probabil că îndărătul ei se ascundea şi o intenţie cu scop educativ.

Tineretul de la poalele muntelui, care până acum nu aflase de toate ororile decât din povestiri, trebuia să vadă cu ochii lui realitatea vie, pentru ca pe urmă să poată lupta cu forţele pe care ţi le dă doar deznădejdea.

Exact la ora prezisă de Ali Nassif, spatiehii, vreo sută la număr, sosiră la Yoghonoluk. În intenţia autorităţilor de a strămuta o populaţie atât de numeroasă cu un număr atât de mic de oameni înarmaţi se manifesta un dispreţ vădit: turma armenească nu opune rezistenţă când este dusă la tăiere. Micile excepţii, de care guvernul a ştiut să se folosească din plin, nu dovedeau nimic, Cum s-ar fi putut măsura un popor de neguţători moleşiţi cu un popor eroic de războinici? Răspunsul la această întrebare îl constituiau cei o sută de jandarmi trimişi la Yoghonoluk. Dar nu mai erau ucigaşii cumsecade din vremurile lui Abdul Hamid.

? se mai vedea nicio faţă ciupită de vărsat, care r-o clipire din colţul ochiului, plină de cruzime; sinceritate totodată, să-ţi dea de înţeles că în mbul unei sume corespunzătoare se poate sta; de rbă cu ei. Acum nu mai exista decât

cruzimea, orice cap secunda) – dispăruse. Saptiehii nu mai purtau, ca înainte, căciulile răpănoase din blană de miel şi nici uniforma încropită la întâmplare, dintr-o tunică, oarecare şi tot ieieii ele accesorii greu de definit, de provenienţă civilă sau militară, ca în vremurile bune de odinioară. Trupurile le erau vârâte în uniforma brun-Tfcuie de campanie, introdusă de curând şi generali-a. În toată ţara. În jurul capului îşi legaseră, în I beduinilor, fâşii de pânză menite să-i apere de e şi de năduşeală, fâşii, lungi ale căror capete atâr-d în jos îi făceau să semene cu nişte sfincşi egipteni ecesibili. Intrară în sat mărşăluind în rânduri strânse, dacă deocamdată nu aveau încă pasetl militar me-ic al Occidentului, e drept că şi mersul legănat alntului abia dacă se mai cunoştea. Şi asupra acestor iehi din Antiohia, aflaţi atât de departe de Stam –, Ittihadul reuşise să-şi exercite influenţa, ştiind să „sforme cu abilitate fanatismul cu pâlpâiri de scurtă aţă al urii religioase, în fanatismul cu flacără rece durabilă al urii naţionale.

etaşamentul însărcinat să ducă la împlinire ordi de strămutare era comandat de muafin, şeful iţiei din Antiohia. Îi însoţea tânărul mudir cu ochii oşiţi, lipsiţi de gene şi cu pistrui pe faţă şi pe mâini, roape de ora prânzului, detaşamentul, anunţat de Tră vreme de către cercetaşi, sosi în piaţa bisericii Yoghonoluk. Sunetele ascuţite ale

goarnelor milie turceşti se ridicarălrirv-ălâd Trrr, îl ăie. Dar în ciuda acestor apeluri imperioase, armeniiaseră în casele lor. Ter Haigasun dăduse dispo-a ca fiecare locuitor al celor şapte sate să fie sfăit stăruitor să iasă cât mai puţin cu putinţă din casă, evite orice fel de adunări şi înainte de toate să se jască de cursele ce le puteau fi întinse de provo-ri. În prezenţa unui public format din saptiehi, elţiva însoţitori ai acestora şi în faţa ferestrelor în din piaţa bisericii, mudirul dădu citire nesfârşiteijpi donanţe de deportare, care în acelaşi timp fu lipiţi sub forma mai multor afişe, pe zidul bisericii şilfl clădirea primăriei şi cea a şcolii. Deoarece sosise ori mesei, saptiehii îşi aşezară tabăra în piaţă, pe jos făcură focul şi începură să-şi încălzească în caza fiertura de bob în grăsime de oaie. Pe urmă, în timp ce-şi înghiţeau raţiile din gamela fumegândă, ajutânduse cu câte o felie de pâine, şi mestecau chinejb începură să privească alene împrejur. „Ce case frb moaşe! Şi toate clădite din piatră, cu acoperişuri trai nice şi verande de lemn sculptat! Oameni bogaţi, ar-menii ăştia, oriunde locuiesc sunt bogaţi! Acasă, satele noastre, suntem mulţumiţi când cocioabele noal tre’ de lemn, înnegrite de vreme, nu se prăbuşesc sui greutatea cuibului de barză. Iar biserica porcilor ăstoil spurcaţi are ziduri groase şi e arătoasă ca o forti reată, cu toate muchiile, colţurile şi ieşiturile ei. jH dar iată

că acum Allah are grijă să le mai retel puţin mândria. Şi-au vârât nasul peste tot, au stăpânt la Stambul, au adunat banii eu lopata. Multă vreri» am răbdat totul, dar până la urmă răbdarea cea ml blândă ajunge şi ea la capătul ei”. Mudirul şi muafirul deşi mai fuseseră aici, erau din nou uimiţi de aspectl impunător al acestei pieţe de sat. Poate că vremejM o clipă şeful poliţiei avu senzaţia de nesiguranţă M unui barbar aflat în faţa unei culturi superioare, fi urmă însă dinlăuntrul său se ridică, năvalnic şi cu ufl sporită, celebra frază a lui Talaat Bei, pe care o amili tise caimacamul ieri, după ce le dăduse ordinul: „Dai nu vor pieri ei, vom pieri noi”. jH

În ciuda mulţimii de oameni înarmaţi, tăcerea cal apăsa asupra pieţei era înfiorătoare. Iar prezenţa uni grup mare de gurăească, indivizi care-i urmaseră saptiehi până aici, pentru a vedea plecarea în surghiu nu reuşea câtuşi de puţin s-o risipească. Drojdia soci taţii din Antakie şi din localităţile mai importan situate în împrejurimi îşi trimisese reprezentanţii e mai respingători în valea celor şapte sate. Venea eciirându-se ca animalele de pradă, pe picioare des-Iţe şi acoperite cu o crustă de jeg: din Mengulie, mblas şi Bostan. Din Tumama, Sahsini, Ai n Jerab de mai departe, chiar din Beled ce Şeic. Ochii, plini o lăcomie nestăpânită, nu se dezlipeau de case, rani arabi de la sud, din Munţii El Akra, şedeau inciţi

pe călcâie, într-o poziţie odihnitoare pândind tâmplări grozave. Se găsea aici şi un mic grup de sarijehi, cei mai oropsiţi dintre adoratorii Profetului, evăraţi paria, popor semiarab de sclavi fără patrie, refoloseau acum prilejul atât de rar de a se simţi periori altor popoare. Chiar şi câţiva mohadşiri se „au la faţa locului, refugiaţi de război pe care guver-l îi trimisese în interiorul ţării, poftindu-i prieteneşte se despăgubească din avutul armenesc de pierde-e ce le suferiseră. Pe lângă asemenea demni reprentanţi se mai aflau – lucru de mirare – câteva mei cu feţele acoperite cu văluri grele, care stăteau cerc, sfioase şi arzând de nerăbdare. Fără îndoială, arţineau unor pături mai avute. Acest lucru se vădea la prima privire, după stofa fină a humusurilor cu uga trecută peste cap, după ţesătura vălurilor, după pucii înguşti sau pantofii de lac croiţi pe măsura cioarelor cu brăţări la glezne. Aceste femei erau lente zeloase ale chilipirului pe care-l aşteptau cu uită nerăbdare. De câteva săptămâni se şoptea în „ăile de femei din Suedja şi el Eskel: „Cum, n-aţi lat încă? Creştinii ăştia au în casele lor lucruri inunate, care la noi nici nu se cunosc sau nu pot cumpărate decât cu bani grei”. „Ai fost vreodată într-o să armenească?” „Eu nu! Da nevasta mollahului: – a povestit cu He-amănuntul. Cică au dulăpioare şi inuri cu turnuleţe deasupra lor şi eu mici coloane coroniţe. Nu se găsesc decât puţine

saltele de dormit într-acelea pe care ziua trebuie să le ascunzi undeva, paturi adevărate cu flori sculptate şi capete de copii într-acelea care încalcă opreliştea lui Allah, paturi pentru bărbat şi femeie, mari cât caleaşca valiului. i cică au şi ceasuri, iar pe ele se află un vultur rit, sau din măruntaiele lor sare câte un cuc care cântă”. „Aha, uite încă o dovadă că sunt nişte trac toţi, altfel cum ar fi putut să capete asemenea obiec casnice din Europa?” Tocmai către asemenea obiect casnice se îndreaptă acum toată atenţia acestor feme sătule de cele mai frumoase covoare, tipsii de alar şi mangaluri din aramă.

Tăcerea nefirească se destramă cu totul pe neaşte late. Şeful poliţiei, care ele mult pândea să găsei o victimă, se aruncă asupra unuia dintre locuitoj satului, care, imprudent, ieşise până în pragul porţ Omul fu împins până în mijlocul pieţei. Obrazul şeful poliţiei avea ca semn particular faptul că ochii erau complet diferiţi unul de celălalt. Dreptul ejj mare, cu privirea fixă, stângul mic şi pe jumăt acoperit de o pleoapă umflată. Mustaţa de plutonic major putea să aibă un aspect oricât de marţial şi ameninţător, bărbia putea să ţâşnească înainte cu fur oricât de ucigaşă – din pricina ochilor lui inegal1 domnul şef de poliţie era condamnat să aibă o mut» înspăimântător de caraghioasă sau caraghios de înspăimântătoare. Cum era în permanenţă conştient de ace defect,

exagera, din teamă de a nu fi ridicul, latt înspăimântătoare a firii şi profesiunii sale. Din acea pricină trebuia să se arate şi mai brutal decât era realitate. În timp ce se răsti la armean, ochiul ţeap încetă să se rotească.

— Cum îl cheamă pe preotul vostru? Cum îl chiar pe muhtarul vostru?

Omul dădu în şoaptă informaţiile cerute. În clit următoare, o sută de voci urlau prin piaţă:

— Hei, Haigasun! Unde te-ai vârât? Ieşi afară, Ke bussian! Hin – ljij>ajunn<chiissian!

Ter Haigasun se afla în biserică, unde aştepta I fie chemat. După ce oficiase slujba religioasă cuvenit în această zi de sărbătoare, rămăsese în genunchi faţa altarului, împreună cu diaconii săi, fără să-scoată odăjdiile. Voia să apară înaintea saptiehilor strălucirea şi măreţia demnităţii sale sacre. În aceeaşi intenţie se vădea cât se poate de limpede firea lui Te Haigasun. El împletea acest gest solemn cu un sce

3; Î2

BL dovedea că era un bun cunoscător al sufletului Enenesc Porc csiunile şi fastul veşmintelor religioase oricărui oriental un fior sacru. Ter Haigasun conta De faptul că apariţia lui ca preot va mişcora brutaii-Satea saptiehilor. El se ivi încet, de sub portalul biseHH, o apariţie în aur şi purpură. Pe cap purta mitra Mfecopală grecească, înaltă şi strălucitoare, în mâna

Bfceaptă ţinea elrja ritului armean. Şi, într-adevăr, as-Ectul măreţ ai vartabodului părea că voalează vocea Htilui poliţiei, al cărui lătrat de căpcăun suna nesigur: B Tu eşti preotul! Ai să răspunzi în faţa mea pentru Wtl Pentru tot! M-ai înţeles?

EDrepi răspuns, Ter Haigasun îşi lipi bărbia de piept, Belinindu-şi tăcu capul cu faţa roşie ca sângele, care BBiarele puternic părea tăiată dintr-o bucată de chih-Bnbar. Domnul cel mare de la poliţie simţi că se bun în primejdie să devină politicos, cu alte cuvinte Be înmoaie. Pe deasupra, ochiul stâng, cel acoperit pleoapa umflată, începu să zvâcnească. Aceste două Epte stârniră în el o înverşunare cresc încă. Era tim-H ca mudirul, trupa şi preotul să-şi aducă aminte Bfetotputernicia lui era de-a dreptul zdrobitoare. Aşa-Bi, păşi cu pumnii ridicaţi spre Ter Haigasun, dar Bfe marea leii nemulţumire trebui totuşi să se oprească la o distanţă umilitor de respectuoasă. Cu atât mai mult se simţi obligat ca prin tonul folosit să răspân-Bască teroarea, fapt la care se simţea îndreptăţit prin însăşi augusta sa prezenţă:

BAI să predai toate armele, toate armele voastre! Pt-ai înţeles?! Chiar dacă te-ai împopoţonat ca un laltimbanc de bazar, răspunzi în faţa mea pentru fie-Bre cuţit aflat în satele voastre. Bânsatele noastre nu există nicio armă.

— Ter Haigasun spunea astfel numai adevărul şi o acea foarte calm şi hotărât. Între timp. În

gangul întunecos al casei muhtarului se desfăşurase o mică tragicomedie, al cărei epilog a fost că bătrânul notar, pel cu bărbuţă ascuţită şi vicleană, zbură cu avânt Până în faţa porţii, care se închise repede în urma lui. B felul acesta lipsit de delicateţe, muhtarul Kebussian, aflat în cel mai greu moment din toată cariera de primar, îi încredinţa notarului demnitatea de 1 ţiitor. Nefericitul pseudomuhtar, buimac şi alb varul, se poticni până în braţele saptiehilor, ca târâră în faţa şefului lor. Aici repetă bâlbâindu-se afirţia lui Ter Haigasun:

— În satele noastre nu există nicio armă.

Persoana tremurândă a presupusului muhtar era apariţie cum nu se poate mai binevenită pentru.com dant. Îl convingea fără vreo urmă de îndoială că însuşi este un zeu atotputernic, stăpân peste tun şi fulgere. Astfel că smulse din mâinile unui jand gârbaciul cu şfichi de piele şi-l făcu să şuiere prin a

— Cu atât mai rău pentru voi dacă nu aveţi ar” De astă dată, mudirul cel roşcovan se amestecă el pentru prima oară. Tânărul din Salonic ţinea foa mult să demonstreze acestui preot creştin cât de un este prăpastia ce se căsca între oamenii subţiri d seamă cu el şi un bădăran de poliţai din cea obscură dintre provinciile imperiului. Ittihadul mai punea la cale pogromuri primitive. Ittihadul du o politică dintre cele mai subtile, Ittihadul tradu în

viaţă, cu o voinţă de fier, necesităţi cu t inevitabile, dictate de raţiuni de stat, cu care pe Ittihadul, pe cât era cu putinţă, încerca să evite i lentele inutile. Oamenii primeau o educaţie mode Erau adversari ai metodelor prea brutale, ba c1 puneau preţ pe capacitatea de a putea să-şi stăpânea „nervii”. Aşadar, mudirul aruncă o privire scurtă’s; opera de artă constituită din unghiile sale lungi şi întoarse foarte curtenitor spre Ter Haigasun, iar respectul cu care vorbi se desprindea şi acea a* Taiutătif Tncărcata de primejdii, pe care toţi de” investiţi cu putere de viaţă şi moarte asupra semen lor se pricep s-o folosească într-un mod atât de că

— Ştii ce hotărâri s-au luat în privinţa voastră. Preotul îl privi cu fermitate, fără să scoată o v

Oarecum derutat de această privire nestingherită, dirul arătă spre proclamaţie:

1.

— Guvernul a luat hotărârea să vă strămute. Vă vor fi repartizate locuinţe în alte localităţi. În – Şi unde ne vor fi repartizate aceste locuinţe? IAsta nu e nici treaba mea, nici a voastră. Eu trebuie doar să vă adun în coloană, iar voi trebuie Dar să mărşăluiţi.

Kşi când va trebui să pornim de aici? MDepinde doar de comportarea voastră cât timp însă vă acord ca să vă puneţi treburile în ordine B să vă pregătiţi pentru drum aşa cum prevăd

instrucţiile.

Notarul, care între timp îşi revenise, întrebă cu o Riilinţă prefăcută:

BEI ce avem voie să luăm cu noi, efendi? I – Numai ceea ce poate fiecare să ducă singur în spinare şi în mână. Toate celelalte, ogoarele voastre, prezile, ogrăzile voastre, casele voastre, cu toate bunule mobile şi imobile ce ţin de ele, revin statului, conform decretului ministerial din 15 Nisan anul eu-lent, iar statul vă va acorda, conform legii privitoare la strămutare din 5 Mayis, alte pământuri în schimbul ielor cedate. Pentru acordarea compensaţiei legale fiecare proprietar este obligat să facă o petiţie referindu-se la proprietatea sa stabilită prin registrele cadastrale. Petiţia trebuie prevăzută cu un timbru fiscal de cinci piaştri. Timbrele se pot obţine de la comandamentul jandarmeriei.

Era un binecunoscut cântec administrativ, care curgea I pe buzele roşcovanului cu o blândeţe atât de melan-olică, de parcă ar fi fost vorba de o dispoziţie oarecare legătură cu îngrijirea pomilor fructiferi. Plin de unăvoinţă, mudirul îşi ridică arătătored: ijEsteârr-propriul uvosixulnteres să nu faceţi nici h fel de greutăţi, să nu dărâmaţi şâănhlâdistriligrjţi „mic, ci să predaţi statului totul în starea în care se flă actualmente. Ter Haigasun îşi desfăcu mâinile şi le întinse către nărui din Salonic înzestrat cu virtuţi

diplomatice: – Nu vrem să păstrăm nimic, mudirule. La ce ne-ar losi? Luaţi tot ce găsiţi. Porţile sunt deschise.

Pe şeful poliţiei îl enerva tonul categorie al mudirul care-i răpea conducerea acţiunii. La urma urmei şi numai el, era comandantul operaţiei de strămutai iar conţopistul nu era decât un însoţitor delegat [caimacam. Dacă-l mai lăsa pe şoarecele ăsta de ca celarie să vorbească, niciun om nu va mai ere că el este comandantul atotputernic al poliţiei or şului Antakie. De aceea îşi deschise şi mai mult ochi ţeapăn şi îl holbă astfel că, injectat cum era, semăn cu ochiul unui taur furios, după care făcu doi palmari spre Ter Haigasun şi-l apucă de patrafirul broderii bogate:

— Ai să aduni acum şase sute de puşti şi ai să depui aici, în faţa mea.

Ter Haigasun privi vreme îndelungată în jos, se locul unde ar fi urmat să depună armele, apoi făcu neaşteptate un pas înapoi, mişcare atât de bruscă de energică, încât comandantul, tresărind, fu cât peste cadă:

— Ţi-am mai spus că în satele noastre nu exis” arme.

Mudirul zâmbi. Iată că-i venise din nou rândul să atingă scopul fără ochi holbaţi şi fără urlete, ci de cu abilitate politică. Vocea lui suna binevoitoare şi cum pănită, de parcă ar fi fost dispus să le întindă armeinilor o mână

împăciuitoare:

— De cât timp eşti preot în aceste locuri, Ter Hai ga&un clacă îmi îngădui să-ţi pun această întrebare

Amabilitatea incertă a acestor cuvinte îl nelinişti p Ter Haigasun. Răspunse încet:

— La toamnă, după vartavar, culesul viilor, se v împlini exact cincisprezece ani.

— Cincisprezece ani? Ia stai! Atunci, în marele a al revoluţiei împlineai opt ani de când te aflai 1 Yoghonoluk. Şi acum pune-ţi memoria la încercări în anul acela n-ai luat în primire câteva lăzi cu arme, care v-au fost împărţite atunci pentru lupta împotriva vechiului regim?

Mudirul, care se afla în funcţia sa numai de la în I ceputul războiului, punea această întrebare din intuiţie, sau mai bine spus dintr-o presupunere bazată pe anali logic, căci era firesc ca Ittihadul să fi căutat în Siria I aceiaşi aliaţi pe care-i căutase în Macedonia şi Anato-llia. Că nimerise chiar punctul nevralgie al chestiunii, E n-avea de unde să ştie. Ter Haigasun îşi întoarse prin Rvirea în direcţia unde se aflau ajutoarele sale în în[deplinirea funcţiilor sacerdotale, dar diaconii nu îndrăzi niseră încă să coboare treptele bisericii. Cu această I mişcare fugitivă a capului, părea că-i cheamă să depună I mărturie:

— Poate că preoţii voştri au de-a face cu arme, mu-dirulc. La noi nu există asemenea obicei.

În această clipă ce ameninţa să devină primejdioasă, I notând interveni, văicărindu-se pe un ton plin de reproşuri:

— Doar am trăit întotdeauna în pace, şi aici se află patria noastră din cele mai vechi timpuri.

Ter Haigasun îl privea cufundat în gânduri pe mudir I şi părea că îşi supune într-adevăr memoria la grea I încercare:

— E adevărat, mudirule! Pe atunci, noul guvern a împărţit puşti în diferite locuri ale imperiului, iar pe ici pe colo le-a dat şi armenilor. Dacă eşti destul de: vârstnic, fără îndoială îţi vei aduce aminte că toate [primăriile erau obligate să întocmească adeverinţe de I primire şi să le înmâneze aducătorilor acestor arme.

Caimacamul, care pe vremea aceea era mudir ca tine, s-a ocupat ele împărţirea armelor. Fără îndoială că a TDăstratrdwer +nţele atât de importante nu se aruncă. Desigur că nuâearâr trimis la noi fără această adeverinţă de primire, dacă ar fi existat arme în satele noastre.

Argumentul lui Ter Haigasun nu putea fi combătut, în ultimele zile, registratura hukumetului din Antakie fusese într-adevăr scotocită minuţios din pricina acestor adeverinţe de primire. Se găsiseră asemenea chitanţe din cele mai multe nahijehle, numai districtul cuprinzând Suedja şi împrejurimile părea că într-adevăr nu primise în anul 1908 arme.

Caimacamul, e drept, pretindea că-şi aminteşte contrariul, dar n-avea nicio dovadă. Prin urmare, Ter Haigasun nimerise cu mult calm exact unde trebuia. Şi, deoarece se arăta mai abil, otrăvi calmul atât de educat şi de diplomatic al mudirului, care-şi înăspri vocea dându-i o nuanţă batjocoritoare:

— În definitiv, ce este o adeverinţă de primire? Un petic de hârtie! Ce poate dovedi el după atâţia ani?

Ter Haigasun făcu un gest de indiferenţă:

— Dacă nu vreţi să ne credeţi, căutaţi singuri! Comandantul, bucuros că are prilejul să pună capăt vorbăriei interminabile şi fără rost, îşi lăsă mâna lui grea de poliţist pe umărul preotului:

— Da, o să căutăm, fecior de căţea! Dar până una-alta, voi doi sunteţi arestaţi, tu şi eu muhtarul de colo! Cu voi pot să fac ce vreau. Viaţa voastră e la cheremul meu. Dacă găsim puşti, vă batem în cuie de uşa bisericii. Dacă nu găsim, pun să vă spânzure deasupra unui foc.

Doi saptiehi îi legară, pe Ter Haigasun şi pe notar. Mudirul scoase din buzunar o pilă” de unghii minusculă şi-şi îndreptă atenţia către degetele lui atât de cochet prelungite. Această îndeletnicire a curăţatului unghiilor părea un gest de regret faţă de brutalitatea izvo-râtă din necesităţi dictate de raţiuni de stat şi în acelaşi timp o indicaţie că el, în calitate de funcţionar

civil, n-are nicio legătură cu puterea executivă înarmată. Totuşi, nu scăpă prilejul de a da, cu voce plictisită, indicaţii acesteia din urmă:

— Nu uitaţi cimitirele! Sunt ascunzători aflate la mare cinste pentru puşti şi cartuşe.

Abia pe urmă se întoarse şi porni să se plimbe prin sat, lăsând restul pe seama muafinului cu un ochi mai mare şi unul mai mic. La comanda temutului lor şef, saptiehii se răspândiră tropăind în grupuri mici. Cu arestaţii rămaseră numai câţiva paznici. Pe Ter Haigasun îl siliră să se aşeze, în veşmintele lui de mătase grea, pe jos, în ţărâna din piaţă. Între timp, saptiehii se năpustiră cu strigăte sălbatice în casele aşezate în jurul pieţei. Tot felul de sunete stridente se ridicară imediat din spatele zidurilor, bocănituri, scârţâituri şi „zăngănit. Ferestre se deschideau brusc şi prin ele zburau covoare, cuverturi, saltele, scaune de paie, icoane şi sute de alte obiecte casnice, asupra cărora pleava haimanalelor se aruncă făcându-şi loc cu coatele şi orăcăind. Urmară obiecte mai fragile, oglinzi, lămpi cu petrol, abajururi, căni, vaze, veselă, care se făcură ţăndări în strigătele de deznădejde ale lacomelor cliente aflate jos, în piaţă. Dar culeseră chiar şi cioburile, adunându-le în şalurile lor. Încetul cu încetul gălăgia şi jaful se întinseră înconjurând toată piaţa bisericii şi abia pe urmă înaintară de-a lungul uliţei principale. Prizonierii

legaţi petrecură trei ore îngrozitoare chinciţi în ţărână, până ce saptiehii se înapoiară din expediţia lor războinică. Prada era mai mult decât jalnică: două pistoale vechi de oblânc, cinci săbii ruginite şi treizeci şi şapte aşa-zise pumnale, care de fapt erau cuţite folosite la grădinărit şi bricege mai mari. Ce-i drept, cimitirul nu-l pângăriseră saptiehii, din pricina lipsei de unelte şi a leneviei. Domnul, cei mare de la poliţie turba. Câinele ăsta de popă viclean îl lipsea de un raport împănat din belşug cu arme tăinuite. Ce ruşine pentru poliţia din Antakie! Ter Haigasun fu smuls din ţărână şi adus în faţa lui. Ochiul ţeapăn şi cel pe jumătate acoperit de pleoapă se holbară la el. Răsuflarea gâfâită care-l învălui putea a ură şi a grăsime de berbec prost mistuită. Cu o strâmbătură de scârbă, Ter Haigasun îşi întoarse capul. Dar în clipa următoare minerul tare al gârbaciului îl izbi de două ori peste faţă. Pentru câteva clipe, preotul îşi pierdu cunoştinţa, se clătină, îşi reveni, se miră, aşteptă şuvoiul de sânge. În sfârşit, iată că izbucni şi sângele, din nas şi din gură. Un simţământ ciudat, ba chiar înălţător începea să-l cuprindă, în timp ce se apleca mult înainte pentru ca sângele său neînsemnat să nu murdărească veşmântul de slujitor al lui Cristos. Iar în suflet parcă îi cântau îndepărtate glasuri îngereşti: sângele acesta este un sânge bun.

Şi era un sânge bun, deoarece asupra

tânărului mudir din Salonic, care tocmai se întorsese din plimbarea lui de după-masă, avu un oarecare efect. Tânărul era un susţinător zelos al exterminării, fără să simtă nevoia de a asista ca martor ocular. Intre membrii Ittihadului, mudirul era departe de a se număra printre sufletele cele mai tari. Aşadar, interveni punând capăt scenei, deşi evită cu grijă să dea vreo dovadă oarecare de slăbiciune. Spuse că orele sunt măsurate. Că mai sunt alte şase localităţi unde trebuie îndeplinite formalităţile oficiale. Şi cum prin maltratarea lui Ter Haigasun muafinul îşi satisfăcuse pe deplin complexul de superioritate şi dorinţa neînfrântă de a-şi dovedi puterea, îl aprobă cu un gest mărinimos pe mudir. Preotul şi notarul fură dezlegaţi. Li se spuse că pot pleca la casele lor.

Ziua se scurse destul de blând la Yoghonoluk, mai blând decât se scurgeau de obicei asemenea zile în cele mai multe orăşele şi sate locuite de armeni. N-au fost ucişi decât doi bărbaţi care au opus rezistenţă la percheziţionarea caselor, iar două femei tinere au fost siluite de saptiehi.

Gabriel Bagradian a fost nevoit să aştepte douăzeci şi patru de ore încheiate până i-a venit rândul, lui şi casei sale. Din nou au stat cu toţi treji, petrecând o noapte albă. S-ar fi ziscă somnul a dispărut din lumea aceasta. Epuizarea cuprindea încet mâiniic şi picioarele, ca n masă moale care se întăreşte treptat în contact cu aerul. Să îndoi

genunchiul, să ridici mina, să întorci capul, toate astea cereau un efort de voinţă aproape irealizabil. Iar culmea era că trebuia să fii chiar recunoscător acestei epuizări fizice, deoarece ea îndepărta realitatea şi crea un binefăcător perete de ceaţă între lumea de afară şi propria suferinţă. Izolarea care o învăluia pe Juliette era binefăcătoare între toate. Ea, cea bucuroasă de viaţă, care doar cu câteva zile în urmă plutise neştiutoare printre trandafirii şi ţesăturile ei de mătase, ea, cea superioară, care de la înălţimea ei de franţuzoaică privea dispreţuitoare în jos, spre rasa din care se trăgea soţul ei, şi ea, cea superficială, care pentru nimic în lume n-ar fi crezut că putea fi implicată în urzelile întunecate şi pline de ură ale unor semi-sălbatici, ca, Juliette, era acum ca ameţită de o lovitură în moalele capului. Ochii-i de obicei atât de limpezi priveau apoşi din mijlocul feţei trase. Părul i se uscase şi dezordinea în care se afla depunea mărturie pentru noaptea nedormită. Purta aceeaşi rochie de voiaj, acum mototolită, pe care o purtase şi în excursia cu corturile pe Damlajik. Ca o durere fizică greu de îndurat, care se pierde şi reapare necontenit, prin mintea ei ostenită trecea mereu acelaşi gând: „El e armean, eu sunt franţuzoaică. În ciuda tainei căsătoriei, acestea sunt două noţiuni diferite. Oare trebuie într-adevăr că eu să pier, fiindcă el e armean? De ce nu poate el să fie

salvat, fiindcă eu sunt franţuzoaică?” Juliette ar fi voit să deplângă soarta femeii care îşi sacrifică prin căsătorie numele şi poporul. Dar în acest ceas nu mai avea destulă forţă sufletească pentru a-şi urmări şi duce până la capăt gândul. De fiecare dată se destrăma în mintea ei, cum se pierde un firicel de apă în nisip. Fără voie, amintirile depănate cu încetineală se opreau mereu asupra aceleiaşi imagini: salonul ei din Avenue Kléber, cu căminul mare de marmură roşietică pe care voia de multă vreme să-l înlăture. Din când în când simţea însă cum se ridică în ea un fel de val cald, o conştiinţă a vinovăţiei. Şi îşi dădea osteneala să permanentizeze înăuntrul ei acest simţământ cald de vinovăţie. În clipa aceea îl strânse la piept pe Stephan, care era aşezat lângă ea:

— Întinde-te pe divan şi încearcă să dormi, Stephan!

Se uita în ochii tulburi de oboseală ai băiatului, şi senzaţia caldă, conştiinţa vinovăţiei din ea, întreba:

„Cine eşti tu, copilul meu atât de străin de mine?”

În salonul încăpător se strânseseră toţi cei ce locuiau în casă: lângă Iskuhi se afla şi Hovsannah Tomazian, care se mutase la Juliette deoarece pastorul Aram plecase pentru o vreme la Bitias, ca să sprijine pe fratele său întru preoţie Harutiun Nokhudian şi comunitatea protestantă de acolo, în

clipele dinaintea plecării. Prezenţa lui Gonzague nu mai sărea în ochi. În ultimele zile îşi petrecuse cea mai mare parte a vremii în vilă. Pretindea că gazda lui, farmacistul Krikor, se află într-o stare de spirit ciudat de tulburată de la marea adunare din curtea vilei. Nu-l mai interesează nimic, nu pregăteşte provizii şi nici echipamentul trebuincios pentru viaţa de tabără ce urma s-o ducă şi, deşi fusese ales în sfatul conducătorilor, îşi neglijează în mod condamnabil atribuţiile ce-i fuseseră încredinţate în folosul obştesc. În farmacie treburile merg anapoda. Rândaşul cel surd, amestecându-le pe toate de-a valma, serveşte clienţii care se îngrămădesc în prăvălia boltită ca să se aprovizioneze din vreme cu leacurile minunate dar atât de puţine la număr ale lui Krikor, precum şi cu petrol lampant, spirt, funii de cânepă, măturі şi alte mărfuri asemănătoare. Din pricina sistemului cu totul dezorganizat de vânzare se iscase o ceartă înverşunată între prieteni foarte vechi ca Bedros Altouni şi Krikor. Medicul făcuse mare tărăboi luându-l prin surprindere pe farmacist în propriul lui sanctuar: nu este admisibil ca nătărăul acela îndobitocit de rândaş să vândă toate mărfurile din prăvălie câtorva puşlamale egoiste. Cantitatea caraghios de redusă de tincturae jodi mu trebuie împărţită între Baghdassar, Hovhannes.

Dikvan, Barsam, şi alţi acaparatori de felul

acestora. Oare Krikor nu ştie că leacurile lui răpciugoase constituie un bun obştesc, întocmai ca sarea, mirodeniile, petrolul lampant, precum şi toate celelalte mărfuri pline de praf, bune numai de aruncat, pe care le oferă de zeci de ani muşteriilor? Drept urmare, farmacistul se înfuriase rău de tot, ceea ce era cu totul împotriva felului său obişnuit de a fi, şi strigase că el nu e câtuşi de puţin hrăpăreţ, că de ani de zile nu face decât să se sacrifice, că toată mizeria asta de spiţerie nu constituie decât o înjosire a existenţei sale. Şi ca să dovedească medicului cu cine are de-a face, Krikor deschisese plin de demnitate fereastra (ceea ce nu se întâmpla prea des) şi aruncase în piaţa bisericii toate încasările zilei, parale, piaştri şi monedă măruntă, lăsându-le pradă băieţilor ce se jucau acolo. Medicul, de loc impresionat de asemenea gest regesc, îl îndemnase atunci pe farmacist să-şi trimită şi biblioteca pe urma monedelor, că tot era deschisă fereastra. Pentru că în felul acesta va îndeplini o operă deosebit de meritorie pentru el şi pentru alţii. Gonzague Maris povestea că reuşise să-i împace pe cei doi bătrâni bătăioşi numai cu preţul unor eforturi uriaşe. Astăzi, Krikor îşi închisese farmacia pentru totdeauna. Acum nu-şi mai petrecea timpul decât printre cărţile sale hulite de invidiosul Altouni şi citeşte, citeşte mereu. Ba nu, nu e chiar bine spus, de fapt Krikor nu citeşte

câtuşi de puţin, ci doar scotoceşte pătimaş printre comorile lui, pe care le deschide şi le închide fără să urmărească vreun scop anume, le răsfoieşte şi uneori le pipăie doar copertele, de parcă înainte de a-şi lua rămas bun ar mai vrea să-şi savureze biblioteca până la ultima filă. Sau poate că această comportare a lui nu era decât o urmare a chinurilor incertitudinii, ce se făceau resimţite foarte limpede. Căci ce se va întâmpla până la urmă cu biblioteca, unică în felul ei, a lui Krikor? Luând în consideraţie acest aspect al problemei, demenţa farmacistului nu era chiar atât de dementă. Gonzague ştia să povestească întâmplările cu Krikor, gazda lui, într-un fel atât de hazliu, încât vreme de câteva minute Gabriel uită de toate şi o privi râzând pe Juliette. Încerca sentimente ciudate faţă de acest tânăr, care voia să folosească destinul poporului armean pentru a trăi o aventură personală. Deoarece această intenţie (care pe deasupra mai era legată şi de activitatea în domeniul ziaristicii) nu-i era din cale-afară de simpatică, Bagradian nu-i dăduse grecului permisiunea solicitată decât după o îndelungă ezitare. De altfel, sentimentele lui faţă de Gonzague erau şi cât se poate de instabile. Nu se scursese nicio jumătate de oră de când faţa frumoasă, cu mustăcioară subţire care exagera moda franţuzească, îi fusese încă antipatică. Acum îi era din nou simpatică, în ciuda ambiguităţii

acestui levantin şi american, a acestui muzician şi ziarist, ambiguitate care contraria firea iubitoare de exactitate a lui Gabriel. În clipa aceasta, Gonzague îi era nu numai simpatic, prezenţa lui aproape că-l făcea fericit din cauza Juliettei. Fiindcă în noaptea aceasta Maris se arătă sub aspectul său cel mai agreabil şi izbuti chiar s-o smulgă vremelnic pe Juliette din starea ei de istovire sufletească. La urma urmei, acest „voluntar” nu se putea aştepta decât la aceeaşi soartă ca toţi ceilalţi. Şi totuşi, părea a nu se sinchisi de loc, ba chiar era mai bine dispus ca de obicei. Dovedi pentru prima oară un simţ de observaţie inepuizabil, care nu depăşea însă niciodată limitele ironiei bine intenţionate. Acest simţ al limitelor în care fineţea se împletea cu ascuţimea, îl linişti pe Gabriel în privinţa ambiguităţii sale. Dar lucrul cel mai important era că reuşise în această noapte ucigătoare să distragă atenţia Juliettei de la gândurile ei. Iar într-un ceas târziu al nopţii, când nimic nu mai reuşea să uşureze apăsarea nespus de grea a aşteptării, Gonzague sări în picioare:

— Courage, mes amis, există numai clipa de faţă şi nimic altceva.

Pe urmă se aşeză la pian şi începu să cânte neobosit tot felul de melodii la modă, şlagăre şi şansonete, pe care Juliette le cunoştea de la Paris. Ea îi ceru să cânte de trei ori la rând La

Matchiche. Dar nu numai Juliette, ci şi Iskuhi şi elegiaca Hovsannah fură prinse fără să-şi

1 Curaj, prieteni (fr.).

seama şi începură să-şi mişte capul şi mâinile înul muzicii. Servitorii casei stăteau stingheriţi în uşa amlâcului. Chiar dacă Missak, Kristaphor, Hovhannes fetele nu se mişcau, în ochii lor zvâcnea totuşi pofta pe dansurile din partea locului, după tarţ bar şi polo r, pe care nici aşteptarea morţii nu putea s-o înfrî-yt. Gabriel Bagradian îi chemase încă de aseară pe i oamenii de serviciu în salon. De când ordinul de amutare devenise o certitudine, socotea relaţiile de niciu ca fiind abolite. De acum înainte, munca desă de personalul casnic era voluntară. Fiecare era pin pe soarta lui. Perspectiva deportării nu mai înduia existenţa calităţii de stăpâni şi de slugi. Toţi cei acelaşi neam, fără deosebire, aşteptau în aceste cea-ri năvala saptiehilor. Din acelaşi motiv Sato petrecu ea noaptea în salon. Datorită hranei consistente din unele săptămâni, orfana parcă nu mai era atât de bă. Una dintre caracteristicile ceasurilor de aştepte paralizantă era faptul că toţi încercau să-şi înngă aversiunea faţă de această armeanca mică recalcitrantă. Juliette dispusese să se confecţioneze ntru Sato o rochiţă drăguţă fără talie, după moda ropeană, dar adevărul e că oasele ei ascuţite, de că vrăjitoare, ieşeau astfel mult mai limpede în evi-nţă decât în halatul

dungat al uniformei orfelinatu-i. (Administratorul Kristaphor pretindea că Sato nici este armeanca, ci corcitură de ţigan din Persia sau aghestan). Rochia cea nouă exercita o influenţă neaş-tată asupra felului de a fi al fetei. Părea că o înamnă să se poarte cât mai civilizat cu putinţă. Deşi murdărise încă din prima zi, acoperind-o cu pete din cele mai dezgustătoare, Sato se plimba peste totulă şi arogantă, vârându-se în ochii tuturor pentru smulge un cuvânt de laudă. (Cam în acelaşi timp, Ste-an, dimpotrivă, reuşise să obţină de la mama sa în duinţa de a purta straiele ţărăneşti de prin partea ului.) Având în vedere splendida rochiţă care o făcea semene cu un fluture, constituind în acelaşi timp o avansare pe scara socială, Salo părea să fie convirj că acum Iskuhi cea adorată nu va mai putea rezista afecţiunii ei. Şedea cinchită la picioarele domnişoarei Tomazian şi orice încercare de a o alunga de acolo era zadarnică. Se juca întruna cu tivurile şi panglicile rochiei, îşi ridica fustiţa, o întindea şi o împăturea, ca să provoace admiraţia şi aprobarea domnişoarei Iskuhi. Când nu reuşea să atragă privirea învăţătoarei de orfelinat, mutrişoara ei galbenă se schimonosea şi-şi lipea capul cu o apăsare furioasă de picioarele bunei Iskuhi

— Kutşiik hanum!

Dar până la urmă se dovedi că puterea civilizatoare a rochiei occidentale nu fusese chiar

atât de mare în cât să poată îmblânzi cu adevărat firea sălbatică a în Salo. Fiindcă abia începuse Gonzague Maris cu muzica lui veselă, că micuţa hi cuprinsă de o criză înspăimâiabtătoare. Era o izbucnire asemănătoare celor ale unefl sălbăticiuni din neamul lupului, care răspund sunetehjb armonioase ale muzicii cu urletele chinuite ale sufletfl lor cufundate în beznă. Căci se ştie, toate făpturn primitive au în străfundurile lor jo spaimă cumplită fraţii de tot ce este măsurat şi ordonat. Însuşiri întruchipat! şi de armonia muzicii. Cu ochii holbaţi, Sato ascultă a vreme melodiile cântate de Gonzague la pian. Era ev8 dent că încerca din toate puterile să se stăpânească! îşi răsucea în fel şi chip trupul chinuit. Se încleşta ca deznădejde de Iskuhi. Apoi, pe neaşteptate, din adância ei izbucni criza. Urlete ca de hiene şi şacali, care ţâşneaa din gura larg deschisă, în timp ce înăuntrul ei for M astfel dezlănţuită o răscolea, agitând-o cu violenţă. Tofl cei de faţă tresăriră înfioraţi. Nici măcar lacrimile mal de copil, care se prelingeau pe obrajii fetei, nu puteai! înlătura dezgustul şi groaza din toate inimile. La un semn al lui Gabriel, Avakian o apucă pe Sato de mână şi o scoase afară din încăpere. Iar Gonzague trebui să lovească în clape cu putere, ca să acopere scâncetul plin de jale al micuţei expulzate, astfel ca să nu fie auzit [afară prin ferestrele dinspre grădină, f După cum s-a

mai spus, în noaptea aceasta nimeni dintre cei ai casei nu s-a dus la culcare. Vreme de teva minute aţipeau pe scaunele lor. Era un sacrifi-iiu lipsit de orice sens, deoarece vizita saptiehilor nu fera de aşteptat înainte de dimineaţă, ba chiar de amiaza pilei următoare. Şi totuşi, nimănui nu-i trecuse prin Rinte să se retragă pentru a se odihni. Patul, moale li presărat cu perne, patul proaspăt şi ocrotit de plase pliante împotriva ţânţarilor, patul, această mamă iubipare, această patrie comună a tuturor oamenilor ajunşi la un anumit grad de civilizaţie, cât de mult se şi i. i-Hepărtase de ei – nu mai aveau nicio pretenţie la ceasta fericir; la care renunţau de bunăvoie. În zorii iilei, când Hovhannes, bucătarul, trimise în salon cafea proaspătă, ouă şi pui rece, servite în porţelanuri fine, se simţiră cu toţii oarecum stingheriţi, în ciuda foamei şi a setei Mâncară repede, parcă îndeplinind o obligaţie urgentă. Oare mai aveau dreptul să mănânce, fără nicio remuşcare, asemenea lucruri bune, aşa cum făceau înainte? Nu-i păgubeau astfel pe ceilalţi consumând proviziile obşteşti? Toate gândurile lor se şi aflau sus, pe Damlajik. Gabriel îşi îmbrăcase uniforma de ofiţer turc. Se încinsese cu sabia şi-şi pusese decoraţiile. Voia să-i primească pe saptiehi în calitate de ofiţer şi de superior. Gonzague Maris îl sfătui cu insistenţă să renunţe:

— Mascarada asta milităroasă ar putea să-i

întărite.

Nu cred că veţi avea ceva de câştigat de pe urma ei.

Gabriel P>agradian lămase neclintit:

— Sunt ofiţer otoman. M-am prezentat conform regulamentului la regimentul meu. Deocamdată n-am fost degradat.

— Asta vi s-ar putea întâmpla, şi încă foarte curând. Maris o spuse cu voce tare, iar în gând adăugă: „Nu-i nimic de făcut cu armenii ăştia, fiindcă sunt şi rămân nişte nerozi solemni”. Către orele unsprezece dimineaţa.

3 – 17

Iskuhi se prăbuşi pe neaşteptate. La început a îasm numai o scurtă pierdere a cunoştinţei, pe urmă devenjH limpede că era un acces de friguri. Se târî afară dijb salon, refuzând categoric orice ajutor. Juliette vru să urmeze. Dar Hovsannah ridică mâna, oprind-o:

— Lăsaţi-o… E Zeitun… E teama… Vrea să se as-l cundă… Noi am mai trecut prin asta.

Şi iată că tânăra soţie a pastorului îşi acoperă faţafl în timp ce trupul masiv îi era dureros zguduit de uja plâns cu suspine.

Cam în acelaşi timp, o grupă de saptiehi, având în frunte pe şeful poliţiei şi pe mudir, se apropia de casa Bagradian. Paznicii puşi de Gabriel veniră într-un sul flet să anunţe apropierea nenorocirii. Şase saptieM ocupară

porţile din zidul de împrejmuire, alţi şase grjH dina, iar opt curtea acareturilor. Mudirul, muafinul şa patru oameni intrară în casă. Trupa turcească făceH impresia că e obosită. În ultimele douăzeci şi patru etaj ore bântuise cu furie prin sate, prădase sau spărsesa ce se găsea prin case, arestase ţărani şi-i bătuse până la sânge, comisese şi câteva violuri, îndeplinind astfM în parte programul distractiv ce le fusese promis de către guvern. Aşa se face că, din fericire, la ora această! setea de fapte mari a adunăturii de brute era deocanja dată potolită. Casa mare a lui Avetis Bagradian cea bătrân, cu zidurile ei groase, camerele răcoroase, covoajH rele care acopereau orice zgomot şi mulţimea de obiecţia ciudate răspândite peste tot, fără îndoială că avu uiţi efect oarecum calmant asupra turcilor. Perdelele refl şi-i de la ferestrele selamlâcului erau lăsate în jos, şa în semiobscuritatea luxoasă a acestei înejmeriintr-UjjM se aflau în faţa unei societăţi alcătuite din doamne fij domni europeni, înconjuraţi de servitori respectuos™ Stând în picioare, rigizi, aşteptau cu toţii. Juliette strâaa gea cu nervozitate mâna lui Stephan. Numai Gonzaguef îşi aprinse o ţigară. Gabriel Bagradian făcu un pas în direcţia comisiei, ridicându-şi puţin sabia cu mâna stângă cum prevedea regulamentul cu privire la ţinuta ofiţe-Bt. Uniforma de campanie, pe care şi-o confecţionase Beirut înainte de plecare, îl

avantaja. Era personafotea cea mai impunătoare din încăpere, nu numai Contă staturii sale, ci şi prin întreaga lui înfăţişare, fcărea că Gonzague se înşelase. Apariţia lui Bagra-BAL în uniforma militară nu întârzie să-şi facă efectul. Hui poliţiei îl examina ezitând pe ofiţerul cu pieptul Bfedobit de decoraţii căpătate în război. Ce putea să bfemno asta? Ochiul, care inspira teamă, deveni tul-Ere, iar cel acoperit în parte de pleoapa umflată se bjtyise de tot. Nici mudirul cel pistruiat nu părea să irită – chiar în apele lui. În odăile modeste ale cio-Bitrilor în lemn şi ale ţesătorilor de mătase îi fusese Bint mai uşor să facă pe supraveghetorul inaccesibil şi Bnşat de cele lumeşti. Aici însă, în acest mediu cul-Bjţt, nervii nu prea rezistenţi ai tânărului din Salo-BJ îl lăsară de căruţă. În loc ca, în calitate de repre Btitant al Ittihadului şi al statului, să pună stăpânire BK cruţare pe această casă aparţinând neamului bles-Bnai, se înclină adânc şi-şi duse mâna la fes. Cu acest Bpej îşi aminti cu oarecare neplăcere de convorbirea pe Bje o avusese în cancelaria lui cu Bagradian. Datorită Bjştei şovăieli, dictată de raţiuni morale, pierdu moentul oportun şi nu mai găsi introducerea potrivită. BBându-l lui, Gabriel Bagradian îl privea cu o seriotate atât de lipsită de consideraţie, încât jocul ame-Bşta să se inversese – o Armenie înaltă şi combativă itea faţă în faţă cu un Imperiu otoman roşcovan, pil şi corcit.

Bagradian părea că se înalţă şi mai mult fiecare clipă ce trecea, iar mudirul suferea de pe Bjpa faptului că era mic de statură, din care pricină rmjlierr Tului sau nu era întruchipat după cum uvenea. Până la urmă nu-i rămase altceva de fă-Bi. decât să scoată din buzunar o hârtie oficială de Prinat mare, să se agaţe oarecum de ea, cum s-ar fi Beâţat de un colac de salvare, şi să-şi debiteze lecţia M iuţeală şi pe un ton cât se poate de aspru: Bfh Gabriel Bagradian, originar din Yoghonoluk!

Sunteţi proprietarul acestei case şi cap de familie. În calitate de cetăţean o tom cin sunteţi obligaţi să vă sul puneţi ordinelor şi hotărârilor caimacamului de Antiohia. Întocmai ca toată populaţia nahijehlei Suecija de la poalele Musa Daghului trebuie ca într-una din zilele următoare, ce urmează a fi stabilită ulterior, să plecaţi spre răsărit împreună cu întreaga familie. Nu aveţi dreptul să vă opuneţi în vreun fel oarecare acestei măsuri generale de strămutare, nici pentru persoana dumneavoastră, nici pentru persoanele soţiei dumneavoastră şi copilului dumneavoastră, şi nici pentru vreo altă persoană locuind în casa dumneavoastră… Mudirul, care se prefăcea că citeşte în mod formal dispoziţiile, privi acum pe deasupra hârtiei: Vă atrag atenţia asupra faptului că numele dumneavoastră figurează în fruntea listei de suspecţi politici. Aţi avut legături strânse cu partidul Daşnakzagan. Din această cauză, în

cursul drumului veţi fi supus zilnic unui control sevei. Orice încercare de fugă, orice împotrivire faţă de dispoziţiile guvernului şi de organele însărcinate cu ducerea lorfl îndeplinire, orice încălcare a regulamentului în cadrul coloanei de transport va avea drept consecinţă nu numai executarea dumneavoastră pe loc, dar şi executarea imediată a familiei dumneavoastră.

Gabriel făcu un gest de parcă ar fi vrut să răspundă! Dar mudirul nu-l lăsă să vorbească. Limbajul intorţi cheat al cancelariilor – atât de diferit de cel înflorit folosit de obicei în Orient – părea că-i procura o plăcere de-a dreptul voluptuoasă:

— Conform instrucţiilor suplimentare date de excea lenţa-sa valiul de Alep, se interzice celor deportaţi să folosească din proprie iniţiativă vehicule şi animale de povară sau de călărie. În anumite cazuri, după împrejurări, voi putea aproba utilizarea unui măgar sau unei căruţe de felul celor ce se găsesc prin partea locului, pentru transportarea celor slabi sau bolnavi. Solicitaţi şi dumneavoastră această favoare?

I Gabriel îşi apăsă cu putere minerul sabiei de şold.

ICuvintele îi ieşiră din gură grele ea pietrele:

KVoi merge pe jos, pe drumul poporului nostru.

I între timp, mudirul reuşise să-şi învingă

senzaţia de

Bfnjenire. Izbuti chiar să-şi intoneze cuvintele cu acea îngrijorare bine intenţionată:

F. – Ca să nu cădeţi în ispita primejdioasă de a fugi înainte ele organizarea coloanei sau de a vă izola după [ceea, vă voi confisca imediat trăsura, caii şi celelalte animale de călărie.

ICeea ce s-a întâmplat apoi făcea parte din rutina [obişnuită, deşi la început în forme mai reţinute. Şeful politici, care încă nu ştia ce atitudine să adopte faţă de pniforma, sabia şi decoraţiile acestui ins destinat exterminării, puse mârâind întrebarea cu privire la arme. Gabriel îi trimise pe Kristaphor şi pe Missak să aducă flintele de beduin cu ţeava lungă, care atârnau în chip pe antichităţi decorative pe pereţii vestibulului mare al casei. (Era, bineînţeles, o simplă comedie, deoarece toate puştile în stare de funcţiune ale casei Bagradian se şi găseau pe Damlajik.) Din gura comandantului poliţiei izbucni un hohot batjocoritor, aşa cum ţâşneşte aburul dintr-un cazan supraîncălzit. Mudirul, plin de îngăduinţă, bătu cu degetele în paturile acestor flinte romantice:

— Doar n-o să pretindeţi, efendi, că trăiţi în această regiune izolată fără să aveţi arme?

Gabriel Bagradian căută privirea fără gene a mudirului şi stărui asupra ei:

— De ce nu? De când a fost clădită această

casă, aşadar din anul 1870, este pentru prima oară că intră Cineva cu torţa.

Pistruiatul înălţă din umeri cu părere de rău, dând parcă a înţelege că, faţă de asemenea îndărătnicie, nu mai poate, din păcate, să facă nimic pentru Bagradian şi că se vede silit să cedeze locul puterii executive înarmate care aplică, în conformitate cu ordinele primite, metode mult mai aspre. Percheziţia domiciliari pentru căutarea de arme: s-ar putea spune că intr fel, muafinul îşi suflecă mânecile, deşi uniforma ofiţer a armeanului scos în afara legii îi deruta ce în ce mai mult mentalitatea de plutonicr-majer, nându-i probleme în măsură s-o neliniştească şi s-o fi Ochiul drept, cel ţeapăn, nu se dezlipea de medali agăţate pe pieptul lui Bagradian, care depuneau mart de pentru o purtare vrednică de laudă pe front, nu putea să-şi dea câtuşi de puţin seama ce atitudi trebuia să adopte el, în calitatea sa de slujbaş al Stului imperial otoman, faţă de acest om care era simplu număr pe lista convoiului de deportaţi. Ca să ascundă îndoielile neliniştitoare, întreprinse percheţia cu mare tărăboi. Bocănea greoi cu cizmele lui, a mat de saptiehi, imediat în spatele lor mergea mudir cu aerul unuia care nu are nicio legătură cu probi mele acestea, apoi veneau Gabriel, Avakian şi Krist phor. Turcii se vârau în colţurile cele mai ascunse, ci căneau pereţii, răsturnau mobilele şi

spărgeau tot ce putea sparge. Dar se vedea că acest vandalism exer tat doar ca o activitate secundară şi, chipurile, d neatenţie, le rănea orgoliul. Erau obişnuiţi să lucrez fără cruţare şi pe faţă. În pivniţă sparseră cu păturii armelor, doar în treacăt şi fără prea multă tragere inimă, ulcioarele de lut ars pline cu vin, vasele cu un „de lemn şi ce se mai afla pe acolo în materie de stic” oale, castroane, ulcioare. Proviziile şi alimentele ce mai importante se şi aflau la loc sigur. Saptiehii or cam dezamăgiţi fiindcă se aşteptaseră ca într-un as menea palat slâscaseliopivTTfră-mai-begat-zionată. Deoarece nu găsiră altceva mai bun, luară ei câteva bidoane de petrol goale, căci după cum ştie orientalul are o preferinţă ciudată pentru ac* recipiente de tablă. Apoi, trupa cea războinică, exali un miros acru de sudoare, porni în asalt pe scara ducea la etaj. Aici îi interesa înainte de orice dormito şi budoarul Juliettei, al cărui parfum îi atrăsese pe tui încă de departe şi cu asemenea forţă incit uitară de toate celelalte încăperi. Deschiseră cu forţa dulapul mare de haine. Mâini înnegrite de murdărie smulseră modelele pariziene din anul trecut, flori delicate ale creatorilor de modă, care fufă aruncate pe jos, mototolite în grămezi sau răsucite ca nişte şerpi. Un jandarm cu faţa deosebit de posacă începu să calce pe ele într-un ritm greoi şi regulat, de parcă ar fi vrut să vâre în pământ aceste reptile dulci ale

Europei. Aceeaşi soartă o avură şi lenjeria de noapte, cămăşile de batist, dantelele şi ciorapii. La vederea acestei lenjerii femeieşti, şeful poliţiei nu mai putu să se stăpânească. Îşi vârî amândouă mâinile în spumoasele mătăsuri albe şi roze, le ridică şi-şi înfundă în ele obrazul de brută morocănoasă. Iar mudirul, în semn că puterea civilă n-are nicio legătură cu cea înarmată, se apropie visător de fereastră a să contemple grădina. Un saptieh deosebit de zelos e aruncase în patul neatins şi sfâşia cu dinţii, fiindcă altfel nu se putea, mătasea pernelor. Poate că totuşi e ascundea o bombă inlăeintrul pernelor groase! Că dar mereu se povestesc întâmplări cu bombele astea rmeneşti. Altul lovi cu bâta în tăblia măsuţei de toaletă, a un zgomot brusc, tot felul ele sticluţe de cristal, orcane – flacoane şi cutii căzură pe duşumea, exalând n miros plăcut şi violent. Bâta izbi în oglindă, care-şi aspândi cioburile în toate părţile. Gabriel Bagradian sista la pângărirea sanctuarului soţiei sale cu o indiferenţă totală. Biata Juliette! Dar ce însemnătate avea acest jalnic jaf faţă de următoarele ceasuri, zile, săptă-mi?! Avea un alt motiv de îngrijorare, mai puternic, ibchrpuia pellsitrihfrcurmtăteaseaar i, vârâtă în pat, fără să facă nici cel mai mic zgomot. În ond, nu era treaba lui, totuşi fata era mai nenorocită ecât toţi. Aceste brute o schilodiseră şi acum trebuie să ai treacă încă o dată prin aceleaşi

spaime. Bagradian cepu să reflecteze cum ar putea să-i determine pe

Musa Dagh, vol. I

muafin şi pe saptiehi, să treacă pe lângă uşa lui Iskuhi 1 fără a intra.

Şi într-adevăr, cerul părea să se arate îndurător, Iskuhi, care se ghemuise în patul ei ca într-un mor-Smânt, auzi moartea înfiorătoare rostogolindu-se mereH mai aproape cu bubuit de paşi grei şi zvon de voci 1 groase. Se întinse rigidă şi-şi acoperi cu mâna dreaptă pântecele, în timp ce i se tăia răsuflarea şi faţa caleidoscopică, ciupită de vărsat, se aplecă asupra ei. Dar siluitorul o adulmecă numai în treacăt şi se topi în neant. Afară, bubuitul de paşi şi zvonul de voci groase vâjâi surd pe lângă uşă, depărtându-se, se rostogoli pe scară şi rămase jos, la parter, suspendat greoi în aer. Pe urmă se lăsă pe neaşteptate o linişte desăvârşită. Au plecat? Iskuhi se strecură afară din pat. În ciorapi, până la uşă! O întredeschise, numai puţin de tot! Doamne Iisuse, Mântuitorule, au plecat într-adevăr… Dar iată că era cât pe ce să cadă înapoi în cameră, ca izbită de lovituri de bici. Aceste lovituri de bici erau voci, voci bărbăteşti. Recunoscu vocea lui Gabriel, care scoase un strigăt brusc. Ţinându-şi braţul paralizat ca să n-o stingherească, alergă până în capul scării. Jos, în vestibul, se petrecuse următoarea scenă:

Socotind că grelele ceasuri de ruşine trecuseră, Ga? briei se oprise în vestibul cu un aer demn. Se adres mudirului:

— După cum vedeţi, nu vi s-a refuzat nimic… Şi, acum?

Distinsul politician cu pistrui din Salonic îşi făcuse datoria. Se luaseră toate măsurile ca acest efendi armean7-împreună cu-familia lui, să mu-mai-poată! niciun caz scăpa. Dispoziţia specială a caimacamulu2 privind neamul Bagradian era să fie repartizaţi în prim coloană de transport şi să parcurgă drumul până la Antakie în cele mai aspre condiţii, iar acolo mai-marele provinciei în persoană avea de gând, după cum spusese, „să-i vadă niţeluş mai de aproape”. Mudirul era de părere că sosise vremea să se întrerupă deocamdată procedura oficială, pentru ca nişte victime atât de alese să nu fie aduse la disperare prea de timpuriu. Era necesară o oarecare încredere pe care s-o nutrească aceste victime faţă de scopurile încă nedezvăluite ale guvernului, de asemenea trebuia să existe o anumită gradare în încercările ce le erau hărăzite. Deocamdată să domnească moderaţia. Mudirul mai şovăia şi fiindcă se gândea la o plecare plină de efect, cu care prilej privirea lui se îndeletnicea foarte preocupată cu unghiile îngrijite cu atâta afecţiune. Din păcate însă îşi făcuse socoteala fără şeful poliţiei. Această minte tulbure nu putea nici: în

ruptul capului să mistuie ideea că ghiaurul cel trufaş îşi dă importanţă în uniforma padişahului, cu decoraţiile şi sabia padişahului. Numai că nu ştia dincotro; s-o apuce. Şi nici sfiala, care-l făcea să pară umil, nu-l-părăsise încă. Drept urmare, fiindcă nu-i trecu altceva prin minte, încercă să-şi rotească ochiul holbat. Pe urmă se proţăpi lat şi agresiv, în faţa lui Bagradian:

— N-am văzut încă totul!... Acolo, sus!... Am trecut pe lângă câteva uşi fără să ne oprim...

Dacă Gabriel ar fi reuşit să-şi păstreze acum stăpânirea de sine, poate că totul s-ar fi terminat cu bine. Dar el sări pe prima treaptă a scării, îşi întinse braţele într-un gest de apărare şi strigă:

— Destul! E prea îndeajuns!

Şi iată că muafinul găsise în sfârşit prilejul mult aşteptat. Vădit încântat, se apropie de Bagradian şi-i vârî pumnul sub nas:

Ge-e îndeajuns, măjp>D?! mai spune o dată: Ce e îndeajuns, porc spurcat?

În mintea lui Bagradian se desfăşura una dintre acele clipe nesfârşite şi nespus de complicate, din care iau naştere destinele omeneşti. Era o clipă de o luciditate totală. Gabriel ştia foarte precis că viaţa lui, şi numai a lui, era acum în primejdie. „Cedează, se gândi, ce (loază, dă-le cale liberă, poftiţi, vă rog, iar sus, strecoa – răi animalului zece lire în mână...” Dar în timp ce ju-I docata lui se îndeletnicea cu

asemenea raţionament limpede şi lipsit de orice patimă, el strigă şi mai tare:

— Înapoi, poliţistule! Sunt ofiţer combatant!!

Erau cuvinte care-l aduseră pe muafin acolo unde – dorea:

— Zici că eşti ofiţer? Pentru mine nu eşti nici mă-i car un hoit împuţit de câine!

Cu un gest iute apucă medalia de argint şi o smulse de pe tunica armeanului. Mai târziu, Bagradian pretinse că nu dusese mâna la armă. Dar fapt e că într-o clipă era trântit la pământ. Sabia lui zbură, izbindu-se de perete. Un saptieh îngenunche pe pieptul lui Gabriel, iar ceilalţi îi smulseră uniforma de pe trup. Din selamlâc ieşiră femeile şi Gonzague. Ţipetele lui Stephan se amestecau cu gâfâitul tatălui său care se lupta. Nu trecu niciun minut şi Gabriel fu despuiat, rămânând doar cu cizmele în picioare. Sângera din câteva răni superficiale. Viaţa lui nu mai valora nici măcar o para. Cu siguranţă că Gabriel ar fi fost pierdut, dacă în clipa aceasta Gonzague Maris n-ar fi atras atenţia – asupra sa. Gestul lui era neglijent şi totuşi avu un efect hotărâtor. În afară de asta, avea şi acel timbru impresionant al vocii, care în momente de mare tensiune dobândeşte un calm glacial, îşi scoase actele de identitate şi le ţinu în mâna ridicată. Datorită acestui gest toate privirile se aţintiră asupra lui. Mudirul îl privea descumpănit. Şeful poliţiei se

întoarse spre el şi chiar saptiehii nu mai erau concentraţi asupra-Jui-Gabriel.

— Gonzague îşi despături documentele cu demnitatea plină de superioritate a unui agent secret trimis de către Ittihad cu misiunea de a surprinde şi supraveghea comportarea autorităţilor locale:

— Iată aici, paşaport al Statelor Unite, vizat de consulul general din Stambul! Accentua aceste cuvinte banale cu o asprime de-a dreptul nimicitoare, de parcă prin ele s-ar fi dezvăluit o misiune diplomatică secretă de o importanţă hotărâtoare pentru Turcia. Apoi adăugă: Iată, teşchereaua pentru provinciile de interior semnată de mâna proprie a excelenţei sale. Cred că mă înţelegeţi, efendi.

Dar nu simpla ameninţare cu paşaportul îi salvă lui Gabriel viaţa, ci stratagema disperată, faptul că atenţia tuturor fusese abătută de la el. O stratagemă care-l descumpăni pe mudir scurtă vreme. În instrucţiile cu privire la deportare se atrăgea în mod deosebit atenţia că măsura trebuie dusă la îndeplinire aşa fel ca operaţiile să fie ferite cu cea mai mare grijă de ochii reprezentanţilor diplomatici ai puterilor aliate şi neutre. În primul moment, mudirul presupuse că are într-adevăr de-a face cu un om de încredere al legaţiei americane. Dar o privire în paşaport îl convinse că intervenţia era lipsită de pericol. În fond era însă

mulţumit că datorită amestecului acestui străin fusese evitată o vărsare de sânge. Cu o măreţie batjocoritoare, îi replică lui Gonzague:

— Vle mă interesează paşapoartele dumneavoastră? Aţi» face mai bine să dispăreţi de-aici! Altfel dau ordin să fiţi arestat.

În schimb, descumpănirea şefeilui poliţiei nu se potoli chiar atât de repede. Asupra lui, sângele făcea o impresie mult mai mică decât hârtia. În timpul carierei sale «trecuse prin câteva experienţe supărătoare din pricina unor astfel de hârtii. Când era vorba de aşa ceva, nu puteai şti niciodată ce te aşteaptă. Hotărî aşadar ca deocamdată să-l lase în viaţă pe acest Bagradian. Pe!? osea, robiemaputea îi ezolvatărniillijnal simplu şi fără martori cu paşapoarte americane. Drept care muat inul îşi vârî iar în toc revolverul de serviciu, căruia îi şi trăsese piedica, mai privi odată cu ochiul mare şi cu cel mic la ofiţerul despuiat, scuipă în arc mara şi le dădu saptiehilor săi un ordin scurt:

«—Şi acum, aduceţi caii şi măgarii!

Mudirul fusese astfel frustrat de plecarea plină de efect pe care o pregătea. Trebui să se mulţumească să iasă cu pas agale, dus pe gânduri şi nepărtinitor, în spatele reprezentanţilor puterii înarmate, fără a lăsa în urmă un ecou durabil al personalităţii sale.

Gabriel se ridicase respirând greu. O singură

ruşine apăsa intens şi fără încetare asupra conştiinţei sale. Juliette trebuise să trăiască această scenă îngrozitoare, ea şi Stephan. Ochii săi o căutau pe femeia care, înlemnită, îşi întorsese faţa. Gabriel se clătină, apoi îşi reveni. Simţi în spatele lui o înfiorare: Iskuhi. Pe urmă rănile începură să-l usture. Dar erau numai nişte simple zgârieturi, nimic serios. Fără zgomot, doar în ciorapi, Iskuhi coborî scara, veni foarte aproape. Ochii ei rugători îl căutau pe Samuel Avakian. Studentul aduse o manta şi acoperi trupul lui Gabriel umed de sudoare.

O împrejurare favorabilă! Mudirul, şeful poliţiei şi cea mai mare parte a saptiehilor părăsiră încă în aceeaşi zi satele pentru a îndeplini formalităţile oficiale faţă de armenii din Suedja şi El Eskel. Printre subtilităţile bine cumpănite ale tacticii turceşti de deportare era şi aceea de a nu anunţa prea de timpuriu ziua şi ora plecării coloanei. Deoarece pricina mărturisită o constituiau raţiunile de stat dictate de prudenţă, iar cea nemărturisită sancţiunile aplicate ca represalii, „elementul surpriză” nu trebuia neglijat tocmai în virtutea acestui dublu aspect, deoarece el dădea represaliilor o savoare deosebită. Cu toate acestea, pastorul Harutiun Nokhudian, împărţind bacşişuri grase, reuşise să afle că data plecării primelor convoaie se fixase pentru 31 iulie. Până atunci urmau să sosească încă o sută

de saptiehi care săseadauge celorlalţi. Ziua de 31 iulie cădea întrsâmbătă. Socotind şi ziua în care se aflau, joi, adică, mai rămâneau doar două zile. Sfatul conducătorilor hotărî noaptea de vineri spre sâmbătă pentru plecarea populaţiei pe Damlajik. Era o hotărâre bazată pe motive bine întemeiate. Experienţa arăta că vineri, care după cum se ştie este ziua de odihnă a mahomedanilor, era de aşteptat ca saptiehii cantonaţi în satele creştine să le părăsească, ducându-se în localităţile turceşti şi arabe din câmpie, unde se aflau moschei, rude, femei şi prilejuri de petrecere. Iar odată cu saptiehii avea să dispară pentru o zi şi pleava lacomă de jaf, pentru că aceşti preacinstiţi oaspeţi puteau să presupună, şi nu fără dreptate, că flăcăii armeni, în ciuda faptului că nu aveau arme, îi vor lua la goană cu coase, topoare şi târnăcoape, expediindu-i cât se poate de repede şi de temeinic.

Aşadar, timpul fusese ales ţinându-se seama cu grijă de aceste împrejurări favorabile. Sfatul conducătorilor prevedea că se vor întâmpla următoarele în dimineaţa de sâmbătă: saptiehii care se întorceau, precum şi cei nou-veniţi, aveau să găsească în locul întregii populaţii doar pe pastorul Nokhudian cu cei cinci sute de protestanţi ai săi din Bitias. Acesta – şi aici intervenea o stratagemă pusă la cale de Gabriel Bagradian – îi va povesti mudirului cu multe amănunte că, în ciuda rugăminţilor şi implorării

sale, diferitele comune o porniseră la drum în noaptea aceea şi plecaseră din proprie iniţiativă în exil. Motivul fusese teama de sap-tiehi şi îndeosebi de comandantul poliţiei. Drumurile pe care apucaseră, nu ştia să le indice cu exactitate, deoarece oamenii porniseră în grupuri mici şi în toate direcţiile posibile, o parte spre Arsus şi Alexandretta. O parte în direcţia sud, cu toţii hotărâţi să evite locurile populate. Grupul cel mai numeros ar avea de gând să răzbată cu mijloace proprii până ia Alep, pentru a căuta sprijin în marele oraş. Pastorul Nokhudian, pe care din pricina firii lui blânde şi a hotărârii luate cu resemnare creştmească „mul, i în-socotiseră-un-om fără dagă şi fricos, se dovedi acum un suflet drept şi hotărât. Folosind această stratagemă, îşi asuma răspunderea de a-i înşela pe turci, ceea ce pentru el însemna o primejdie de moarte. În clipa în care turcii aveau să-şi dea seama de această manevră de mistificare, putea să considere că viaţa lui se încheiase. Pastorul înălţă din umeri: în definitiv, ce nu era primejdie de moar acum? Luptătorii de pe munte trebuiau să câşti timp. Şiretlicul amina cu câteva zile descoperirea re taţii şi crea astfel răstimpul trebuitor terminării lucrurilor de apărare.

Sfatul conducătorilor îşi ţinea adunările la Ter H gasun, în casa parohială. Faţa preotului era desfigura de lovitura primită cu minerul

gârbaciului, ochiul dre şi obrazul erau încă umflate; o dâră vineţie se întind până sus, la jumătatea frunţii. Ter Haigasun pierd” două măsele şi se vedea pe faţa lui că suferă de dure năprasnice. În schimb, rănile superficiale ale lui Gabriel, acoperite acum de plasturii lui Altouni, abia dacă se mai făceau simţite. Maltratarea trupească suferită prima în viaţa lui petrecută printre oameni cultivaţi la adăpost de orice pericole, o experienţă de o neprev zută violenţă – îl apropiase şi mai mult de eeila” dar şi pe aceştia îi adusese, pe de altă parte, în aproape de el.

În timpul şedinţei, conducătorii dezbătură o problemă care le pricinuia griji mari şi pentru rezolvarea căreia era, din păcate, prea târziu. În anii paşnici, locuitorii satelor obişnuiau ca, în luna iulie, după seceriş, să-şi acopere nevoile de cereale cumpărând cantităţile respective de la ţăranii turei sau arabi, deoarece ei înşică nu se ocupau aproape de loc cu agricultura. A) acesta, cu totul năuciţi de apropierea nenorocirii, ne jaseră să cumpere proviziile de iarnă necesare. Această neglijenţă se răzbuna acum. În sate se aflau numai cantităţi foarte reduse de făină, cartofi şi porumb. Inceste conditjjpjmjru a putea rezista mai multă vreme, se impunea o economie dintre cele mai seveR, Dar cum armeanul e obişnuit să mănânce foarte mii pâine şi foarte puţină carne, lipsa acestor provizii or conducerii o

problemă spinoasă. La aceasta se află şi faptul că în primele zile petrecute pe Damlajik nu exista posibilitatea de a se coace pâine, deoarece trebuia mai întâi sa de zidească în pământ cuptoarele. De aceea

360, i

13.05

O pastorul Aram Tomazian dădu dispoziţia ca până vineri scara să se folosească fiecare ceas şi toate vetrele de lut ars din sate să fie ţinute încinse, pentru a se coace în vederea transportului o cantitate cât mai mare cu putinţă de pâinişoare şi lipii.

La sfârşitul şedinţei, Ter Haigasun anunţă pentru ziua următoare, vineri, o slujbă religioasă solemnă pentru implorarea milei cereşti. După ce se va termina slujba liturghiei, cele două clopote aveau să fie coborî te din clopotniţă, purtate în cadrul unei mari procesiuni până la cimitir şi îngropate acolo. Apoi, poporul îşi va lua rămas bun de la mormintele strămoşilor prin rugăciuni. Ter Haigasun mai anunţă că are de gând să ducă pe Damlajik mai multe hârdaie cu pământul sfinţit al morţilor. În felul acesta, cei ce vor muri acolo sus, în luptă sau în tabără, nu vor zăcea cu desăvârşire părăsiţi în pustietatea duşmănoasă, ei vor avea sub căpătâi o mână de pământ sfinţit de mult şi pentru veşnicie.

Vineri dimineaţa saptiehii se răspândiră, într-

adevăr, până la ultimul om în satele mahomedane din câmpie. Mudirul şi muafinul plecaseră călare acasă, la Antakie. Iar biserica purtând hramul Puterea cresc încă a arhanghelilor era arhiplină cu mult înainte de ora hotărâtă, atât de plină cum nu mai fusese din ziua sfinţirii ei. Tinda şi vastul careu deasupra căruia se înălţa cupola centrală, cele două firide laterale şi chiar partea din faţă a naosului, unde se ridica altarul, abia puteau cuprinde mulţimea de oameni. Deoarece după obiceiul străvechi biserica nu avea ferestre, prin tăieturile ca nişte creneluri practicate în zidurile groase pătrundeau jăgotjle de lumină cu nuanţe de chihlimbar ale soarelui, făcând ca acestetăleturâsasemene eu-ochiul-sfintei treimi. Dar săbiile încrucişate ale soarelui nu luminau interiorul, ba chiar absorbeau pe de-a-ntregul lumina lumânărilor şi aruncau asupra mulţimii de oameni o ţesătură în care se împleteau umbre ciudate. Veniseră la Yoghonoluk nu numai sute şi sute de credincioşi din satele mai mici, să asiste la slujba pentru implorarea milei cereşti, dar şi toţi preoţii şi dascălii, dornici săi participe în mod solemn la oficierea acestei ultime I liturghii ce se mai ţinea pe pământ ferm”. Încă nici\ odată corul nu intonase cu o atât de delicată sonoritate imnul care la picioarele altarului însoţeşte ritualul. Înveşmântării preotului în sacristie:

„Taină adâncă, de neînţeles şi fără început!:

Tu împodobeşti împărăţia cerurilor învăluind lumina la care nu putem ajunge. Tu împodobeşti cu strălucirea ta triumfătoare Armatele îngerilor de foc”.

Încă niciodată Ter Haigasun nu se plecase atât de adânc şi nu rostise cu atâta înfiorare în faţa poporului marea spovedanie şi rugăciunea pentru iertarea păcatelor. Sub coroana lui aurită semnul loviturii minerului de gârbaci dogorea ca un stigmat al ruşinii. Şi încă niciodată taina sărutului împăcării, reunirea întregii comunităţi întru Cristos, nu legase atât de sacru sufletele credincioşilor. În mod obişnuit, după rugăciunea de împărtăşanie, când răsunau cuvintele „întâmpinaţi-vă unul pe celălalt cu sărutul cel sfânt” şi diaconul întindea dirijorului corului (învăţătorul Asaian) cădelniţa ducându-i-o spre buze, când acesta din urmă îl săruta pe cântăreţul cel mai apropiat şi când îmbrăţişarea se răspândea treptat de la cor către mulţimea credincioşilor, de cele mai multe ori erau doar atingeri fugitive, reprezentând o formalitate lipsită de vlagă. Astăzi însă oamenii se strângeau la piept cu putere unul pe altul şi se sărutau într-adevăr pe obraji şi pe gură. Şi mulţi plângeau cu acest prilej. După cuminecătură, când la un semn al lui Ter Haigasun preoţii care îl asistaseră 1” slujbă începură să scoată sfintele odoare din altar, un fior de durere aprigă şi neaşteptată trecu prin

mulţimea credincioşilor făcând-o să îngenuncheze. Vaiete nestă-pânite, gemete, plânsete se ridicară deasupra ţesăturii în care se împleteau umbrele, deasupra săbiilor de arhangheli încrucişate ale soarelui, plutind până sus, către cupola pierdută în penumbră. Fiecare dintre sfintele odoare fu ridicat şi ţinut în sus, înainte de a fi vârât într-un coş din paie împletite, potirul de cuminecătură, farfurioara de aur pentru prescură, tabernacolul şi Evangheliarul cel mare. Cădelniţele, sfeşnicele de argint şi crucifixele, paracliserul le puse într-un alt cufăraş. La urmă, pe altar nu mai rămase decât învelitoarea albă cu dantelă. Ter Haigasun îşi făcu pentru ultima oară cruce, îşi întinse mâinile de o culoare asemănătoare cu a lumânărilor de ceară galbenă, lăsându-le câtva timp să plutească şovăitoare deasupra înve-litorii, pentru ca apoi s-o smulgă cu o mişcare bruscă. Masa de piatră, tăiată pe vremuri din Musa Dagh, din stâncile lui cenuşii, apăru în goliciunea ei rece. În aceeaşi clipă, lucrătorii din antrepriza de construcţii a lui taica Tomazian coborau, cu ajutorul unor scripeţi, clopotul mare şi pe cel mic din clopotniţa laterală. Cu mari eforturi ridicară apoi metalul greu pe câte o năsălie purtată fiecare de opt oameni.

Copiii din cor, ducând crucea înaltă a procesiunilor, deschideau cortegiul. Apoi veneau năsăliile clătinându-se sub greutatea clopotelor. În spatele lor păşeau Ter Haigasun împreună cu

clerul. A durat peste măsură de mult până ce cortegiul funebru a ajuns la cimitirul din Yoghonoluk. Această procesiune de înmormântare părea că duce într-adevăr doi morţi de seamă la locul de veci. Domnea o căldură sufocantă. Numai foarte rar, o adiere dinspre Mediterana răzbătea peste creasta muntelui, pentru a îndulci cu generozitatea ei vara siriană. În fruntea procesiunii, un vârtej de praf în continuă mişcare plăsmuia vag imaginea unui dansator fantomatic, o deformare sărăcăcioasă şi lamentabilă a măreţei – coloane-de-furnicare… precedaseje copiii lui Israel în drumul lor prin pustie. Cimitirul se afla peltn drum lăturalnic, destul de departe, în direcţia satului lemnărilor, Habibli. Cum se întâmpla în Orient cu cele mai multe sălaşuri ale morţilor, şi acesta se întindea pe o coastă de deal în pantă, nefiind împrejmuit de niciun fel de zid. Aşezarea sa, precum şi faptul că unele pietre de mormânt erau prăbuşite sau se lăsaseră într-o rână afundându-se în pământ, iar crucile şi inscripţiile erau cioplite rudimentar în calcarul mâncat de vreme, îi dădeau un aspect asemănător cu al cimitirelor turceşti sau israelite din Asia Mică. Când cortegiul ajunse la destinaţie, se iscă ici şi colo, printre cripte şi lespezi, un fâlfâit de culoare cenuşie ca blana liliacului. Erau femei bătrâne în straie atât de zdrenţuite, încât nu se mai ţineau laolaltă decât datorită colbului şi

murdăriei. Babele sunt atrase pretutindeni de asemenea locuri. Şi Occidentul cunoaşte astfel de musafiri obişnuiţi şi statornici ai păcii veşnice, asemenea colocatare şi păzitoare ale putreziciunii, pentru care cerşitul nu este adesea decât o meserie secundară. La Yoghonoluk însă constituiau o castă profesională închisă, cuibărită în dealul cimitirului şi alcătuită din femei care ajutau la înmormântări, bocitoare şi moaşe, ele fiind nevoite, după vechile concepţii sociale ale satelor, să vieţuiască în marginea comunităţii. Li se mai alătura un număr de cerşetori bătrâni şi orbi cu capete de profeţi biblici, precum şi câţiva schilozi cu infirmităţi atât de bizare cum nu le produce decât Orientul. Populaţia se apăra de această drojdie a propriei ei rase exilând-o, în lipsa altor instituţii, în acest loc, care era un loc în acelaşi timp sfânt şi necurat. Aşa se face că nimeni dintre cei de faţă n-avu nici măcar o tresărire de teamă când două femei nebune, scoţând ţipete ascuţite şi înfiorătoare, urcară în goană dealul cimitirului pentru a se ascunde. Astfel, dacă în cimitirul din Yoghonoluk şi în împrejurimile lui se aflau într-un fel spitalul, azilul de bătrâni şi ospiciul, în acelaşi timp el mai reprezenta şi altceva, ariurrie locul de surghiun al magieilacăra progresului aprinsă de oameni ca Altouni, Krikor, Şatakhian şi de predecesorii lor, izgonise vrăjitoria din cuprinsul hotarelor satului,

dar n-o nimicise pe de-a-ntregul. Bocitoarele, conduse de Nunik, Vartuk şi Manuşak, dăduseră înapoi până în acest loc în faţa urii medicului, dar atâta tot. Aşteptau aici să le vină comenzile care nu constau numai în priveghiul şi spălarea morţilor, ci mult mă>i des veneau din partea unor bolnavi îndărătnici şi una mame de copii, care aveau mai puţină încredere în medicina ştiinţifică a lui Altouni decât în ierburile de leac, descântecele şi formulele magice ale lui Nunik, Vartuk şi Manuşak”. Nu se poate contesta faptul că în această veche dispută, ştiinţa nu ieşea întotdeauna învingătoare, căci superstiţia avea faţă de ea un avans enorm în ceea ce priveşte mulţimea leacurilor şi a metodelor de tratament. De asemenea, firea aspră a medicului nu-i îngăduia acestuia ca după ce îşi epuiza cunoştinţele, să-i gratifice pe oameni cu discursuri consolatoare. O făptură ca Nunik, dimpotrivă, nici nu pute-a vreodată să ajungă la capătul cunoştinţelor ei şi nu se înclina niciodată în faţa morţii. Dacă îi murea vreun bolnav dintre ţărani, atunci şi-o făcuse el însuşi, cu mâna lui, fiindcă într-o clipă de slăbiciune îl chema de pe Bedros Altouni şi zădărnicise astfel toate strădaniile. Nunik era un simbol viu al artei ei. Printre femeile din sate circula legenda că pe vremea lui Avetis cel bătrân ea avusese tot şaptezeci de ani, câţi avea şi acum. Purtătorii făcliei progresului le

urmăriseră pe aceste vrăjitoare şi babe doftoroaie, şi le goniseră din cercul celor vii. Dar asta nu le împiedica de loc ca, în afară de activitatea lor oficială de bocitoare, să părăsească nop tea sălaşul morţilor şi să-şi vadă mai departe de treburile lor tainice în toate cele şapte sate. La ora asta însă erau adunate cu toatele la cimitir, printre orbi şi schilozi, ca să-şi primească partea lor de pomană. Când convoiul funebru cu clopotele se apropie de lăcaşul de veci, Sato îl părăsi alergând înaintea lui. Îşi făcuse de mai multă vreme prieteni printre aceşti locatari ai mormintelor. Cei ce trăiau în marginea societăţii atrăgeau acest suflet nestrunit. Printre ei, totul era atât de uşor! Iar în casa Bagradian era atât de greu! Chiar dacă rochiţa primită în dar de la nobila hanum sthnea mândria fudulei Sato, în realitate îi dădea o senzaţie de sufocare, ca de altfel şi pantofii şi ciorapii şi odgiţa curată în care dormea, o senzaţie asemănătoare cu cea pe care zgarda dresorului o dă animalului obişnuit cu libertatea. Cu cerşetorii şi cu bocitoarele şi cu nebunii, Sato putea să vorbească într-o limbă eliberată de orice restricţii, folosind cuvinte care nu existau. Ah, să te descotoroseşti de limbajul celor mari ca de nişte pantofi care te strâng, să poţi vorbi cu picioarele goale, ce fericire! Pe de altă parte, Nunik, Vartuk şi Manuşak ştiau să povestească despre taine care umpleau cugetul lui Sato de o înfiorare izvorâtă

parcă din întâmplări trăite de ea însăşi, din amintiri aduse în lumea aceasta dintr-o lume anterioară a strămoşilor ei. Atunci putea să şadă tăcută şi să asculte ceasuri în şir, în timp ce cerşetorii orbi de lângă ea îi pipăiau cu degete sensibile trupul slab de copil. Dacă n-ar fi fost Iskuhi, poate că Sato i-ar fi lăsat pe ceilalţi să plece pe Damlajik şi ar fi rămas cu această populaţie a cimitirului ca să se bucure de viaţa liberă. Fericiţilor locatari ai cimitirului nu le era îngăduit să-i însoţească pe ceilalţi în tabăra strâmtă de pe munte. Sfatul conducătorilor luase această hotărâre în unanimitate minus un singur vot, cel al lui Gabriel Bagradian. Acesta din urmă ar fi vrut ca nicio parte a populaţiei să nu fie exclusă, deşi tocmai el, în calitate de comandant militar suprem, îşi dădea seama mai limpede ca oricine că fiecare gură de hrănit în plus ar fi slăbit puterea de rezistenţă. Totuşi, cei loviţi de această hotărâre de excludere nu păreau de loc nefericiţi şi nici nu lăsau impresia că s-ar teme din cale-afară de turci. Îşi întindeau mâinile şi cioturile către compatrioţii lor, îngânând veşnicele lor melopei de cerşetori.

Gerul era atât de pustiu şi de otova, încât chiar şi simpla imagine a unui norişor zdrenţuit ar fi părut o scorneală a unui povestitor de basme. Era un albastru nemilos care părea că nu mai cunoscuse ploaia din vremurile imemoriale ale

potopului biblic. Oamenii se înghesuiau în jurul mormântului deschis, ca să-şi ia rămas bun de la clopotele din Yoghonoluk. În zilele

3 (3G

paşnice, aproape nimeni nu mai dăduse atenţie dangătului lor familiar. Acum însă oamenii aveau impresia că odată cu ele amuţise şi propria lor viaţă. Când clopotul mare şi clopotul mic dispărură în pământ, îşi opriră cu toţii respiraţia. Sunetul înăbuşit al aramei lovite de bulgării de pământ rostogoliţi deasupra prezicea poporului că nu mai exista vreun drum de întoarcere acasă şi nici vreo înviere pentru cei înmormântaţi. După o scurtă rugăciune rostită de Ter Haigasun, mulţimea se împrăştie în tăcere prin cimitirul cuprinzător şi fiecare familie se îndreptă către mormintele celor din neamul ei. Gabriel şi Stephan intrară şi ei în cavoul familiei Bagradian. Era o construcţie de proporţii reduse, joasă, cu acoperişul în formă de cupolă, având o înfăţişare asemănătoare edificiilor funerare în care turcii obişnuiau să-şi înmormânteze sfinţii şi înalţii demnitari. Bunicul Avetis clădise cripta pentru el şi nevasta lui. După vechea datină armenească, cel care ctitorise gloria familiei Bagradian zăcea fără sicriu, înveşmântat doar în cămaşa de mort, sub dalele de piatră îmbinate pieziş ca mâinile împreunate pentru rugăciune. În afară de el şi de soţia lui, odihnea aici numai un singur membru al

familiei, fratele Avetis, cel ce rămăsese credincios Yoghonolukului – un mort de dată încă recentă. „Nici nu mai e loc pentru alţii”, se gândi Gabriel, care nu se afla într-o dispoziţie solemnă, ei într-una ciudat de zeflemistă. Iar Stephan se lăsa plictisit de pe un picior pe celălalt, ca unul de care moartea se află la o depărtare de multe veşnicii.

Ter Haigasun, înconjurat de un grup mic, stătea în picioare pe partea cea mai înălţată a coastei dealului, acolo unde ţara morţilor îşi prelungea ultimele limbi de părurrrtr Gâţiva-oamentsâpa mare ca pentru o groapă comună. Cu pământul îngrămădit pe margine umplură cinci hârdaie ce puteau fi duse în spinare. După ce această treabă fu îndeplinită, Ter Haigasun păşi de la un hârdău la celălalt şi făcu deasupra câte un semn al crucii. Lângă ultimul se opri şi se aplecă peste el.

Nu era pământ negru, ci unul cu aspect sărăcăcios, fărâmiţat. Ter Haigasun îşi vârî mâna în vas şi duse un pumn din ţărână sfinţită la obraz, ca un ţăran care încearcă păminuil înainte de a-l însămânţa:

— Fie ca să ne ajungă! spuse către sine.

Apoi, cu un aer uimit, ca un om trezit din gândurile ce-l absorbiseră cu totul; privi în jos, pe dealul cimitirului acum aproape pustiu de oameni. Locuitorii satelor porniseră ele multă vreme pe drumul spre casă. Era aproape de amiază. În

aşezările mai mari, ca Habibli şi Bitias, se anunţaseră ceremonii asemănătoare. Iar pentru marele exod pe munte, sfatul conducătorilor ho tărâse această ce urma după apustă soarelui.

Gabriel o înconjură pe Juliette cu o grijă dintre cele mai delicate. Târâtă în prăpastia destinului armenesc, voia ca ea să se simtă cât mai puţin smulsă din lumea ei obişnuită, pe cât o îngăduiau împrejurările. E drept că această lume a ei, lumea europeană, se „îndeletnicea la ora aceea cu un măcel de mari proporţii, faţă de care orice manifestare similară părea doar o treabă de mântuială făcută de un cârpaci, deoarece măcelul cel mare se execută cu tot ce puneau la îndemână vremurilor noi, folosindu-se ultimele cuceriri „ale progresului ştiinţific, nu cu inofensiva sete de sânge a fiarei muncite de patimă, ci eu precizia şi meticulozitatea matematică a fiarei înzestrate cu gândire inteligentă. Gabriel Bagradian ar fi putut să-şi spună, de pildă, următoarele: „Dacă am trăi acum la Paris, e drept că n-ar trebui să ne instalăm pe solul pietros şi pustiu al unui munte sirian, am avea W.C. Şi cameră de baie, dar cu toate acestea am fi siliţi ca ziua şi noaptea să ne refugiem de mai multe ori într-o pivniţă întunecoasă, pentru a ne feri de bombele grele lansate de avioane. Aşadar, nici la Paris n-aş putea să-i ocrotesc pe Juliette şi pe Stephan de primejdia de moarte”.

Dar toate acestea Gabriel nu şi le spunea, dacă nu din altă pricină, atunci măcar pentru faptul că nu mai citise de luni de zile un ziar european şi nu ştia aproape nimic despre Paris şi despre război.

Încă din seara precedentă îi trimisese pe Avakian şi pe Kristaphor, împreună cu restul personalului casei, pe Damlajik, ca să pregătească noua locuinţă a Juliettei cu toate amenajările posibile şi cu cea mai mare grijă. Dăduse dispoziţia ca pentru Poiana celor trei corturi să se înjghebeze o bucătărie separată şi o spălătorie, precum şi alte asemenea lucruri necesare. Gabriel hotărî ca Juliette să dispună de toate cele trei corturi. Ea singură urma să decidă asupra celor care urmau să fie primiţi în locuinţa ei. Cu preţul unor eforturi mari au fost cărate pe Damlajik nu numai covoare, mangaluri, divanuri, mese şi scaune, ci şi o cantitate de-a dreptul uimitoare de bagaje mondene, cufere-dulap, genţi din piele de lac, casete cu vase de bucătărie şi tacâmuri, o întreagă colecţie de cosmetice şi medicamente, de buiote şi termosuri. Gabriel dorea ca decorul oferit de aceste obiecte occidentali să-i dea Juliettei puterea de a-şi îndura soarta. Voia ca soţia lui să trăiască aşa cum ar trăi o prinţesă, care, minată de o înclinaţie către aventură, călătoreşte cu o mare suită pe meleaguri neospitaliere. Dar tocmai din această pricină viaţa

proprie a lui Gabriel se cuvenea să fie, în ochii poporului, de două ori mai aspră şi mai austeră. Era ferm hotărât să nu doarmă în vreunul dintre cele trei corturi şi nici să se hrănească din bucatele pregătite în bucătăria instalată în Poiana celor trei corturi.

Reîntorşi de la cimitir, oamenii din Yoghonoluk mai păşiră o dată în casele lor care nu mai erau ale lor. Pe fiecare dintre ei îl aştepta câte un balot uriaş legat cu frânghii a cărui greutate depăşea puterile lui. Aşteptând să se lase seara, umblau de colo-colo în odăile lor, pradă unor nelinişti apăsătoare. Ici se mai află o rogojină părăsită într-un colţ, dincolo mai e un sfeşnic şi dincoace, Dumnezeule mare, patul, costisitorul pat dobândit din economiile strânse în ani de muncă stăruitoare, ca să te poţi număra printre cei mai înstăriţi şi să posezi această citadelă a vieţii conjugale şi familiale. Şi iată că patul trebuia să rămână pe loc, obiect de pradă pentru adunătura de golani din sate. Orele se târau cu încetineală. Şi în acest timp fără de sfârşit, baloturile se desfăceau mereu, şi mereu se făceau la loc, ea obiectul cutare sau cutare, cu totul de prisos, să-şi găsească şi el un locşor în bagaje. Chiar şi în bordeiul cel mai dărăpănat, lipit cu lut, se desfăşura această sfâşietoare scenă a despărţirii de vechiturile din casă, de decorul înăuntrul căruia omul îşi făureşte visurile şi iubirea lui.

Ca toţi ceilalţi, Gabriel Bagradian rătăcea şi el, în după-amiaza târzie, prin încăperile casei sale. Erau tăcute şi goale. Juliette, împreună cu oaspeţii ei şi cu Gonzague Maris, pornise să urce muntele încă de acum câteva ceasuri. Cum era o zi insuportabil de fierbinte, îi era dor de adierea răcoroasă a înălţimilor. Şi apoi, nu voia să nimerească în înghesuiala ţăranilor care aveau să înceapă urcuşul după lăsarea serii. Gabriel, care altfel părăsea chiar şi o cameră de hotel, în care locuise doar în treacăt, cu un oarecare regret de natură sentimentală (deoarece pretutindeni laşi în urmă câte p părticică din tine, ca pe un mort nespus de drag, rămase cu totul indiferent şi rece. Casa părintească, locul unde se desfăşuraseră întâmplările de seamă ale copilăriei sale, locuinţa din aceste ultime şi decisive luni ale vieţii lui, nu-i spunea nimic. Era uimit de amorţeala sentimentelor sale, dar asta era realitatea. Singurul lucru de care îi părea rău într-o oarecare măsură erau antichităţile lui, satisfacţia de colecţionar din primele săptămâni fericite petrecute la Yoghonoluk. Mereu şi mereu se plimbă de La Apollo „şFArâemâlrla: TTtiniinatulr Mtthra, atingând cu o mână moale capetele de zei. Dar pe urmă se întoarse cu o mişcare bruscă spre uşa selamlâcului şi renunţă pentru totdeauna la casă şi la penaţii ei. Numai voi să privească nimic, îşi concentra toate simţurile înăuntrul său şi ieşi

pe poartă.

În curtea acareturilor, aflată înspre aripa stângă a casei, tocmai se desfăşura o scenă neobişnuită. Drojdia Yoghonolukului, căreia nu i se îngăduia să urce la tabăra de pe munte, se adunase aici claie peste grămadă.

Bocitoarele, cerşetorii cu capete de profeţi şi elţiva golani zdrenţăroşi care scăpaseră de sub supravegherea părinţilor formau aici un grup foarte agitat. Că Sato, orfana din Zeitun, se afla printre ei, se înţelege de la sine. Micul grup era dominat de o personalitate de a cărei puternică înrâurire nu putea să scape nici Gabriel.

Era Nunik, bătrâna conducătoare supremă a doftoroaielor şi vrăjitoarelor. Faţa întunecată a acestui Ahasverus feminin, ale cărei începuturi se pierdeau în negura vremurilor, era caracterizată nu numai de un nas pe jumătate mâncat, ci şi prin înspăimântătoarea energie care făcuse din Nunik conducătoarea necontestată a castei sale. Poate că povestea despre vârsta ei, o sută de ani şi chiar mai mulţi, nu era decât o simplă înşelătorie, întreţinută chiar de Nunik din motive de natură comercială, dar cu toate acestea înfăţişarea de bătrână fără vârstă părea că depune mărturie categorică pentru puterea leacurilor ei şi pentru faptul că o viaţă plină de lipsuri este foarte folositoare sănătăţii. Între coapsele ei uscate ea nişte beţe, Nunik ţinea un miel mic şi negru,

rătăcit fără îndoială de turmă, şi-i tăie animalului gâtul, de jos în sus, cu un cuţit obişnuit. Părea să fie o tăietură deosebit de îndemânatică, o tăietură de om de meserie, făcută cu mâna sigură, în timp ce buzele bătrânei se răsfrângeau deasupra dinţilor sănătoşi, de ora tânăr, ce apăreau strălucitori sub nasul respingător, mâncat de lupus. Acest zâmbet îi clădea o expresie de bucurie hidoasă, care-l indignă în asemenWTnăsuraae-JBagjianânj grup:

— Ce faceţi aici, hoţi neruşinaţi?

Unul dintre profeţi îşi dibui drumul mai în faţă, pentru a-l lămuri cu multă demnitate pe Gabriel:

— E proba sângelui, efendi, şi o facem pentru domnia-ta.

Nu mai lipsea mult ca Bagradian să se năpustească asupra adunăturii:

— De la cine aţi furat mielul? N-aţi aflat că oricine”; fură din avutul poporului va fi împuşcat sau spin/urat?

Profetul trecu cu generozitate princiară peste această ameninţare în măsură să-l mâhnească:

— Mai bine fii atent, efendi, încotro va curge sângele – spre munte sau spre casă.

Gabriel Bagradian văzu cum sângele negricios al mielului, ţâşnind în pulsaţii, se strângea într-o băltoacă groasă pe solul perfect plan al curţii, apoi cum creşte în cerc până ce căzură ultimele

picături mari. Pe urmă băltoaca rămase nemişcată, s-ar fi zis că nehotărâtă; de parcă mai întâi trebuia să aştepte de undeva o tainică indicaţie. Şi iată că, în sfârşit, trei prelungiri mici îndrăzniră să înainteze timid, pentru ca imediat după aceea să se oprească ca şi cum ai fi fost chemate înapoi, până ce, pe neaşteptate, un pârâiaş nervos începu să şerpuiască în grabă către casă. Adunătura fu cuprinsă de o agitaţie sălbatică:

— Koh jem! Sângele se duce spre casă!

Nunik se aplecă adânc peste băltoacă, de parcă din; felul în care se mişca sângele şi din ritmul acestei mişcări ar fi putut să afle cu cea mai mare precizie ceea ce merita să fie ştiut. Când îşi ridică iarăşi capul, Gabriel văzu că obrazul ei desfigurat avea altă expresie decât cea rânjitoare dinainte, care-l indignase. În chip cu totul neaşteptat, ea vorbi cu o voce blândă, de alto, care nu i se potrivea câtuşi de puţin:

— Poporul de pe munte va scăpa, efendi.

În această clipă, Gabriel Bagradian îşi aminti de cele două monede primite în dar de la aga Rifaat Bereket, pe care le lăsase în casă. „Trebuie neapărat să le iau cu mine, se gândi, ar fi păcat să se piardă”. Se mai întoarse o dată la vilă, şovăi în faţa uşii – se zice că nu e bine ca, înainte de a pleca într-o călătorie, să te mai înapoiezi – pe urmă alergă cu paşi mari pe scară până în

dormitorul lui şi scoase moneda de aur şi pe cea de argint din caseta lor. Pe cea de aur o ridică la lumină. Capul de armean al lui Aşot Bagratuni apărea în relief, lucrat cu îngrijire. Pe cea de argint, inscripţia grecească forma un cerc, aproape indescifrabilă, fără spaţii goale între cuvinte:

„Inexplicabilului din noi şi mai presus de noi”.

Gabriel vârî ambele monede în buzunar. Pe urmă ieşi din grădină prin portiţa situată în partea vestică a zidului împrejmuitor, fără să se mai întoarcă o dată ca să privească vila. După elţiva paşi se opri şi-şi întoarse ceasul de buzunar, care continua cu îndărătnicie să indice ora europeană. Soarele se ridicase acum deasupra Damlajikului. Gabriel Bagradian îşi notă foarte exact în memorie ora şi minutul în care începea noua lui viaţă.

Scurt timp după apusul soarelui, poporul celor şapte sate pornise la drum, grupat pe neamuri sau pe familii şi purtând poveri grele, pentru a urca muntele pe cărări diferite, fiecare alegând-o pe cea mai apropiată de casa lui. Cu toate că locuitorii văii nu erau săraci, numai o mică parte a familiilor poseda câte un măgar de povară sau de călărie. Adesea două familii se asociau pentru a ţine un măgar în comun. În zilele de târg de la Suedja sau Antakie, proprietarii măgarilor de povară se ofereau să transporte şi mărfurile consătenilor mai puţin avuţi. Era un obicei foarte

vechi ca oamenii să se ajute unul pe altul în asemenea treburi. Trăind în singurătate şi izolare, la marginea mării, la marginea unei lumi islamice, producând articole nenarp ca ţesătiffl de mătase, sculpturi în lemn şi miere, oamenii de la poalele Musa Daghului nu aveau trebuinţă de mijloace de transport mai încăpătoare. Le erau de ajuns cele câteva care cu boi şi animalele de povară pe care le aveau. Aşa se face că în noaptea aceasta măgarii nu putură să preia de la stăpânii lor decât o foarte mică parte a poverilor, cu atât mai mult cu cât, din spirit de întrajutorare frăţească, oamenii puseseră la dispoziţie sărmanilor enoriaşi ai pastorului Nokhudian o sută şi cincizeci dintre animalele cele mai voinice, cu samare şi chingi. Gabriel Bagradian, aşezat pe o ridicătură de pe marginea drumului de căruţă ce ducea în sus, spre şaua nordică, lăsa să treacă pe lângă el grupurile de oameni care gâfâiau din greu, încovoiaţi sub greutatea ce o purtau. Aţipind când şi când pentru scurtă vreme şi apoi trezindu-se brusc, primea această defilare a jalei şi mizeriei.

O lună compactă, nefiresc de metalică, se ridica la nord-est în spatele înălţimilor stâncoase, de un cenuşiu şters, ale masivului Amanus. Discul ei se apropia vizibil, nu era plat, lipit de bolta cerească. În spatele lunii, spaţiul întunecat al depărtărilor se limpezea treptat. Nici pământul nu-i mai părea lui Gabriel obişnuitul loc fix al

existenţei sale, ci un mic vehicul călătorind în cosmos, ceea ce de fapt era şi adevărat. Acest cosmos limpede se întindea nu numai în spatele lunii pitoreşti, ci pătrundea până jos în vale, umplând cu răcoare porii celui ce se odihnea. Cu toate că luna depăşise mijlocul bolţii cereşti, familiile continuau să treacă, gâfâind, prin faţa lui Gabriel. Era mereu aceeaşi imagine: în faţă, izbind posomorât cu bastonul în pământ, tatăl familiei cu balotul în spinare. O chemare răstită, a răspuns tânguitor! Femeile se clătinau sub poverii care le încovoiau spinările până aproape de pământ. Pe deasupra, mai trebuiau să fie cu ochii în patru ca nu cumva caprele să se rătăcească. Şi totuşi, când şi când, sub calabalâcuhimgrămădit în spinare, o sclipire veselă din ochi, un râs vioi de fată. Gabriel se trezi brusc din somnul uşor care-l cuprinsese. Un plâns uriaş de copil se iscase jos, în aşezările apropiate. Sute de copii se înceau, de parcă ar fi descoperit cu toţii, în aceeaşi secundă, plecarea părinţilor. În acest plâns se amestecau zgomote ascuţite de femei bătrâne care se ciorovăiau şi-şi exprimau mârâind nemulţumirea. Dar nu erau copii părăsiţi, ci pisicile din Yoghonoluk, Azir şi Bitias. Pisica are şapte suflete şi fiecare suflet îşi are vocea lui., De aceea, pisicile trebuie să le ucizi de şapte ori ca să moară. (Vorba asta înţeleaptă, Sato o auzise mai demult de la Nunik.) în realitate, miţelor din Yoghonoluk, Azir şi Bitias nu le păsa

câtuşi de puţin de plecarea stăpânilor casei, fiindcă ele nu slujesc decât casa cu cele şapte suflete ale lor. Poate că plânsetul acesta nu era decât un cor ce intona imnul bucuriei de a-şi putea desfăşura jocul dragostei în deplină libertate, fără piedici.

Câinii însă sufereau într-adevăr. Nici măcar câinele sălbatic al satului sirian nu se desprinde Complet de om. El nu-şi poate găsi calea de înapoiere la sine însuşi, la vulpe, şacal şi lup. Chiar dacă s-a sălbăticit de nenumărate generaţii, el este şi rămâne un slujbaş concediat al civilizaţiei. Plin de nostalgie dă târcoale aşezărilor omeneşti, nu numai ca să cerşească un os, ci pentru a fi din nou primit în sclavie şi reintegrat în slujba de care a început să uite. Câinii sălbatici ai satelor ştiau totul. Tabăra de pe Damlajik nu mai era un secret pentru ei. Ştiau şi că în această tabără nu puteau nicicum pătrunde, deşi în alt fel decât pe uliţele satului. Buimaci şi deznădăjduiţi alergau de colo până colo pe muntele interzis, făceau să trosnească ramurile uscate căzute pe jos, fâşâiau prin tufişurile de mirt şi de ienupăr ca nişte şerpi. Nici unuia dintre ei nu-i veni gândul eliberator să emigreze în regiunea musulmană învecinată, să-şi agonisească osul cel de toate zilele la Chalikhan sau la Ai n Jerab. Rămâneau legaţi de poporul-acestallpstr de fidelitate, care părăsise aşezarea comună. Sufletul lor murea

încetul cu încetul de o durere sălbatică, şi totuşi niciunul nu îndrăznea să scoată lătratul lui monosilabic, singurul sunet pe care-l cunoşteau, deoarece pierduseră de mult mlădierea cultivată a limbajului clinilor de casă, cu vocabularul lui bogat. Toată spaima sufletului lor se oglindea în ochi. Pretutindeni, în întuneric, Gabriel vedea flăcările verzi din ochii nenumăraţilor câini care dădeau târcoale fără a îndrăzni să depăşească zona interzisă.

Luna dispăruse în spatele muntelui. O boare abia simţită răzbătea din străfundurile cosmosului. „Acum au şi ajuns cu toţii sus”, se gândi Gabriel, pe lângă care ultima familie trecuse în urmă cu un ceas. Şi cu toate!

acestea, fie din pricina oboselii, fie din nevoia de a fi 9

singur, încă nu se putea smulge din postul lui nocturn de observaţie. În afară de asta, nici nu ştia dacă va mai putea vreodată în viaţa lui să fie singur cu sine însuşi.

Şi nu socotise el întotdeauna că a fi singur constituie M

cel mai generos dar al cerului? îşi mai acordă o jumăi tate de oră de asemenea linişte extraterestră, pe urmă 1

avea de gând să urce în grabă până la poziţia nordică, I

pentru a supraveghea şi stimula lucrările la

tranşee.

Se rezemă de stejarul din spatele său şi începu să fumeze. Dar iată că din întuneric se mai auzi cineva %

urcând, un întârziat rămas foarte mult în urmă. Gabriel J

desluşi tropot grăbit de copite şi pietre rostogolindu-se J

la vale. Pe urmă văzu un felinar, un bărbat şi un măgar:

cu o povară uriaşă. La fiecare pas, animalul aproape că!

se prăbuşea sub greutatea din spinarea lui. Dar şi omul căra un sac imens pe care din două în două minute era nevoit să-l pună jos, gâfâind din greu. Gabriel il 1

recunoscu pe farmacist abia după ce sacul căzu cu zgomot la picioarele lui. Obrazul lui Krikor era cu totul I

desfigurat, masca imperturbabilă de mandarin era schil

Tnonmitărtransfoirnaţl Jnt de zeu barbar.

Sudoarea îi şiroia peste obrajii lucioşi până în „bărbuţa-l lungă de ţap, care zvâcnea în sus şi în jos, agitată de respiraţia precipitată. Păreau să-l chinuie dureri mari şi-şi încovoia umerii în faţă. Gabriel ieşi din umbră

A

Krikor continua să lupte pentru a-şi recăpăta

respiraţia. Şi totuşi reuşi să pună în cuvintele lui o oarecare nuanţă de dispreţ:

— Ceea ce se află aici nu are nimic de-a face cu farmacia. Medicamentele le-am expediat sus încă de-acum câteva ceasuri.

Gabriel Bagradian observase mai dinainte că atât măgarul, cât şi farmacistul erau încărcaţi exclusiv cu cărţi. Dintr-o pricină nelămurită, faptul acesta îl irită şi în acelaşi timp îi stârni dorinţa de a-l lua puţin peste picior pe Krikor:

— Vă rog să-mi scuzaţi eroarea, domnule farmacist! V-aţi împachetat acolo întreaga provizie?

Faţa lui Krikor se liniştise. Ochii lui zăboveau iar cu impasibilitate asupra lui Gabriel:

— Da, este provizia mea, dar din păcate numai o parte a ei...

Fu zguduit de un acces de tuse. Se aşeză alături de Gabriel şi începu să-şi şteargă transpiraţia cu o batistă enormă. Întunericul părea că începe să facă loc primelor gene de lumină. Măgarul stătea pe cărare eu capul plecat şi picioarele posomorâte în formă de X. Trecură câteva minute. Gabriel era nemulţumit de remarca lui răutăcioasă de adineauri, pe care o socotea o cruzime. Dar vocea lui Krikor îşi regăsise tonul ei înalt de superioritate:

— Gabriel Bagradian! În calitatea dumneavoastră de cărturar din Paris, aţi avut la

dispoziţie cu totul alte mijloace ca mine, farmacistul din Yoghonoluk. Cu toate acestea, poate că erudiţiei dumneavoastră i-au scăpat unele lucruri, care mie îmi sunt cunoscute. De pildă, poate că nu cunoaşteţi următoarea frază a prealumina-tumi – G «gnr4 e – dmlxazianz 1 j? i nici răspunsul pe care i l-a dat păgânul Tertulian

Grigorie Teologul (329 – 389) din JJazianz, în Capadocia, orator vestit, unul dintre părinţii Bisericii ortodoxe.

Quintus Tertulian (160 – 220), din Cartagina, teolog creştin roman, Sutor a numeroase scrieri împotriva păgânismului.

Nu era de lor de mirare că Gabriel nu cunoştea fraza lui Grigorie din Nazianz, pentru motivul foarte simplu că farmacistul era unicul om din lume care o cunoştea. Şi în felul său imperturbabil începu să povestească, iar aerul lui de superioritate contrasta în mod flagrant cu eroarea sa de a confunda pe un părinte al Bisericii ca Tertulian, cu un păgân purtând acelaşi nume:

— Într-o zi, prealuminatul Grigorie din Nazianz era invitat la masă de nobilul păgân Tertulian… Nu vă fie teamă, Gabriel Bagradian, este o poveste pe cât de scurtă pe atât de profundă ca înţeles… La masă vorbiră de recolta cea îmbelşugată şi de minunata pâine de grâu pe care o frângeau. Pe masă cădea o rază de soare. Grigorie din Nazianz a ridicat mâna în care ţinea

pâinea şi a spus către Tertulian: „Cinstită gazdă, cât de mult se cuvine să mulţumim Domnului pentru taina lui, căci iată această pâine gustoasă nu este altceva decât această rază galbenă de soare, care pe câmp s-a preschimbat în grâu”. Atunci Tertulian s-a sculat şi a scos din bibliotecă una dintre operele poetului Virgiliu şi a spus către Grigorie: „Oaspe, dacă şi pentru o pâine îl lăudăm pe Dumnezeu, cum se cuvine să-i mulţumim pentru cartea aceasta. Căci iată, această carte este raza preschimbată a unui soare mult mai înalt decât acesta de-aici, ale cărui raze pot fi văzute pe o masă”.

După o vreme, Gabriel Bagradian întrebă cu o tristeţe plină de simpatie:

— Şi toată biblioteca dumneavoastră, domnule farmacist Krikor? Ce se află aici nu poate fi decât o parte

— Înllm TărAia-îiâg

Krikor se ridică ţeapăn, ca un erou rănit:

— Nu le-am îngropat. În pământ, cărţile mor. Le-am lăsat acolo unde sunt.

Gabriel ridică felinarul pe care farmacistul îl uitase. Se şi luminase puţin, iar Krikor nu mai putea ascunde faptul că peste obrajii lui galbeni, impasibili, se rostogolean lacrimi. Bagradian săltă pe umerii săi sacul cu cărţi al bătrânului:

— < Oare credeţi, domnule farmacist Krikor, zise el, că eu sunt născut pentru carabine Mauser,

încărcătoare cu cartuşe şi tranşee?

Deşi Krikor protesta mereu, Gabriel Bagradian duse sacul cel greu până la şaua nordică.

Coperta colecţiei

EMU (M\M!

FRANZ WERF EL DIE VZERZIG TAGE DES MUSA ilJ Alma Mahler-Werfel 1947 Toate drepturile rezervate de S Frankfurt am Main

CARKA a Doua

BĂTĂLIILE CELOR SLABI

„Şi teascul fu călcat afară din cetate şi a ieşit sânge din teasc, până la zăbalele cailor”.

Apocalipsul Sf. Ioan 14, 20

Capitolul întâi:

SĂLAŞUL NOSTRU

I ÎN

VÂRF li-l MUNTELUI

Mu SA DAGH! MUNTELE LUI MOISE! În zorii zilei, tot poporul se instalase în tabăra de pe Muntele lui Moise. Podişul înalt, aerul răcoros, foşnetul mării, toate acestea aveau un efect atât de înviorător încât eforturile nopţii de urcuş păreau că nu lăsaseră urme. Pe feţele oamenilor nu vedeai încordare sau oboseală, ci numai însufleţire. În Vâlceaua orăşenească şi în preajma ei era mare forfotă şi gălăgie. Nimeni nu părea conştient de situaţia reală, erau cu toţii animaţi de o vioiciune surescitată şi bătăioasă. Miile de griji mărunte ale clipei de faţă acopereau cu totul

preocuparea legată de situaţia în ansamblu, aşa cum apele fluxului acoperă subit nisipul plajei. Până şi Ter Haigasun, care împodobea altarul de lemn aşezat în mijlocul taberei, îngrijindu-se astfel de cele veşnice, îi repezea pe oamenii care îl ajutau în această îndeletnicire, dojenindu-i nerăbdător.

Gabriel urcase până la cota unde se afla postul principal de observaţie. Acesta era instalat pe una dintre înălţimile stâncoase teşite ale Damlajik, ilui, şi oferea o perspectivă clară asupra mării, a văii Orontelui şi asupra coamelor muntoase ce coborau până jos, către Antiohia. Valea propriu-zisă se zărea de la Kheder Beg şi până la Bitias. Satele aflate la extremităţile ei nu se vedeau din pricina cotiturilor drumului. Bineînţeles că în afară de acest post principal de observaţie se fixaseră încă vreo zece sau douăsprezece posturi mai expuse, de la care observatorii puteau lesne supraveghea diferite porţiuni ale văii, dar din locul acesta, bine apărat de pereţii stâncoşi, privirea îmbrăţişa în linii mari întreaga regiune înconjurătoare. Poate că acesta este motivul pentru care tocmai aici, Gabriel Bagradian, însingurat şi scutit de hărmălaia năucitoare ce domnea în tabără, îşi dădu seama cu deosebită acuitate de adevărata situaţie cu tot tragismul ei: acolo, la nord, la est şi la sud, până la Antakie, ba nu, până la Alep, ba chiar până la Moşul şi Dei r es

Zor, se afla inevitabila nimicire! Milioane de musulmani, care în curând nu vor mai avea decât o singură ţintă: să dea foc acestui sălaş de armeni neobrăzaţi de pe Musa Dagh! În cealaltă parte, Mediterana nepăsătoare care scălda, somnoroasă, coasta abruptă a muntelui. Putea Ciprul să fie oricât de aproape, care crucişător francez sau englez ar arăta cel mai mic interes faţă de această porţiune pustie a coastei siriene, aflată cu totul în afara zonei operaţiilor de război? Flota militară nu se îndrepta decât spre punctele strategice, spre Suez şi coasta nordică a Africii şi fără îndoială că ocolea de fiecare dată rada în completă inactivitate de la Alexandretta. Privind peste întinderea dezolantă a apelor, Bagradian recunoscu faţă de sine însuşi că la marea întrunire de la Yoghonoluk se înşelase pe el şi-i înşelase şi pe ceilalţi, în chip demagogic şi lipsit de răspundere, când încercase să sădească în inimi speranţa salvării prin vase de război. Întinderea pustie şi parcă batjocoritoare a mării îi dovedea limpede acest lucru. Moartea incomensurabilă îi împresura din toate părţile, fără cea mai neînsemnată posibilitate de scăpare, acesta era adevărul! Mică, sărmană populaţie de ţărani pândită de o moarte neîndurătoare! Dar asta nu era totul. Deoarece, chiar dacă moartea se va arăta binevoitoare şi nu va interveni imediat din afară – speranţă pe care nu şi-o putea îngădui nici

măcar într-un moment de nebunie – aşadar dacă nu se va produce niciun atac, nu se va trage niciun

8

Îoc de armă, chiar şi atunci era inevitabil să se ivească o altă moarte, venită dinăuntru, care va nimici tabăra. Căci cu oricâtă cumpătare s-ar folosi turmele şi proviziile, ele nu puteau fi refăcute şi în foarte scurt timp aveau să se sfârşească.

Jos, în vale, însuşi gândnt de a urca pe Damlajik exercitase un efect binefăcător, fiindcă în clipele de mare nenorocire chiar şi simpla intenţie de a acţiona şi perspectiva unei schimbări imediate constituie un remediu care calmea7 ă. Acum însă nu mai există nicio ieşire. Asupra lui Gabriel, calmantul acesta nu mai acţiona. Se simţea proiectat în afară de timp şi de spaţiu. E adevărat că amânase pentru câteva clipe inevitabilul, în schimb renunţase la sutele de mici căi de ieşire pe care i le-ar fi putut oferi hazardul capricios. Oare Harutiun Nokhudian cu mica lui comunitate nu proceda mai înţelept? O gheară de gheaţă strângea inima lui Gabriel. Ce crimă de neiertat faţă de Juliette şi de Stephan! De mai multe ori lăsase să treacă, fără a profita, cele mai potrivite prilejuri de fugă, n-o trezise nici măcar o singură dată pe Juliette din neştiinţa ei lipsită de orice frământare, deşi îi era clar încă din acea depărtată duminică de martie că se făcuseră toate

pregătirile pentru a fi prinşi în capcană. Clipa când Gabriel deveni conştient de această vină a sa cu neputinţă de justificat fu urmată de o alta, când îşi simţi pe neaşteptate capul golindu-se de sânge şi-l cuprinse o senzaţie puternică de ameţeală. Orizontul mării şi al pământului începu să se rotească. Întreg universul era un disc turnant, având în centrul său un punct mort, nemişcat: Musa Dagh. Iar punctul central al acestui punct îl constituia trupul lui Gabriel, care, deşi se afla undeva sus, sus de tot, forma baza inertă a acestui vârtej implacabil care se rotea în jurul lui. „Nu vrem decât să rămânem în viaţă”, se înfiora el. Dar imediat după aceea, ceva dinlăuntrul lui dădu glas, în tăcere, uimirii: „De ce oare?”

Fugind de el însuşi, Gabriel Bagradian coborî în grabă până la Vâlceaua orăşenească. Diferitele comitete ale sfatului conducătorilor se şi întruniseră, fiindcă

9

sutele de treburi mărunte ale primei zile trebuiau repartizate între oameni. Gabriel ceru ca toţi cei apţi de muncă, bărbaţi şi femei, să treacă de îndată la săpatul tranşeelor şi la lucrările de întărire începute în zilele precedente. Principalele lucrări ale sistemului de fortificaţii trebuiau terminate până în seara următoare, fiindcă nu se putea şti dacă nu mai târziu de poimâine se va produce primul atac al turcilor.

— Trebuie mereu şi mereu să repet, continuă el, că apărarea şi tot ce este în legătură cu ea, disciplina cea mai severă a oamenilor şi executarea întocmai a ordinelor primite de către combatanţi au prioritate faţă de toate celelalte probleme. Cum m-aţi numit în funcţia de organizator al acestei apărări, a sosit acum timpul şi este neapărat necesar să mi se acorde şi comandamentul suprem, şi anume nu numai asupra primei linii, ci şi asupra rezervei, cu alte cuvinte atât asupra combatanţilor, cât şi asupra celor ce lucrează, aşadar asupra întregii tabere.

Pastorul Aram Tomazian, care, din păcate, era un om foarte susceptibil, replică pe un ton destul de apăsat:

— Este tot atât de important să se pună ordine în treburile interne ale taberei. Deocamdată măi domneşte o dezordine de-a dreptul anarhică, fiecare familie o invidiază pe cealaltă pentru locul care i-a fost repartizat, şi chiar diferitele comunităţi săteşti sunt nemulţumite ele suprafeţele primite în cuprinsul taberei.

Bagradian respinse obiecţia pastorului:

— Este pur şi simplu inadmisibil să existe nemulţumiri, deoarece ne aflăm în stare de război. Împotriva celor care cârtesc trebuie luate măsuri, să fie de îndată pedepsiţi exemplar.

Thomas Kebussian şi ceilalţi muhtari trecură imediat de partea pastorului. Până şi Bedros

Altouni ceru cu îndărătnicie ca înainte de orice să fie luate-măsuri pentru nevoile trupeşti ale poporului şi să se înceapă numaidecât construcţia şopronului destinat spitalului, pentru ca starea celor bolnavi şi suferinzi să nu se înrăutăţească. Şi iată că, rând pe rând, se însoriseră

10

la cuvânt muhtarii şi învăţătorii, atrăgând pe larg atenţia asupra necesităţilor co cădeau în competenţa lor şi nu sufereau nici cea mai mică amânare. Bagradian îşi dădu seama cu groază cât de greu este să impui unei adunări, menite să dezbată anumite probleme, lucrurile cele mai simple şi mai fireşti. Trăncăneau cu toţii, vanitoşi, fără nicio noimă. Dar după câteva minute, sistemul de organizare pe care Gabriel Bagradian îl dăduse sfatului conducătorilor îşi dovedi eficacitatea. Ter Haigasun avea competenţa de a lua o hotărâre rapidă în chestiunile ce dădeau loc la dispute, competenţă ce-i fusese conferită de către colectivitate. El se folosi de această autoritate cu înţelepciune, fără ostentaţie şi într-un fel atât de iscusit, încât nimeni n-a mai ridicat vreo obiecţie şi nici n-a fost nevoie să se treacă la vot – un vot periculos, care ar fi putut să încurce şi mai mult situaţia:

— Gabriel Bagradian are perfectă dreptate. În faţa obligaţiilor legate de apărare, toate celelalte trec pe planul al doilea. Regulamentul serviciului

militar, al cărui text se află de câteva zile la-ndemâna sfatului conducătorilor, trebuie citit fără întârziere în faţa grupelor de combatanţi şi urmează să intre în vigoare chiar din această clipă. Fiecare este dator să execute întocmai ordinele comandantului. Cum el a făcut războiul ca ofiţer distingându-se prin curajul său şi are astfel o superioritate de netăgăduit faţă de toţi ceilalţi aleşi ai poporului, sfatul lasă în seama lui, fără nicio restricţie, toate dispoziţiile privitoare la luptă, la pregătirile pentru luptă şi disciplina oamenilor. Gabriel Bagradian şi comitetul pentru apărare aflat în subordinea lui n-au obligaţia să supună sfatului conducătorilor spre aprobare hotărârile ce le vor lua. Pastorul Aram Tomazian a fost cooptat în comitetul pentru apărare, iar Bagradian în comitetul pentru ordinea internă, tocmai pentru ca astfel să se evite conflictele inutile. De asemenea, este de la sine înţeles că, în calitate de comandant, Bagradian are dreptul să pedepsească încălcările la regulamentul militar. Pe cei nesupuşi sau pe leneşi va putea să-i lipsească ele hrană, li săi lege sau să-i condamne la bastonadă de gradul unu sau doi, după cum va crede de cuviinţă. Numai condamnarea la moarte este exclusiv de competenţa mea, după ce în prealabil a fost hotărâtă în unanimitate de către sfatul conducătorilor. Dar trebuie ca şi poporul din tabără să fie lămurit, încă din primele ceasuri, cu

privire la respectarea întocmai a legilor impuse de război. Misiunea principală a comitetului pentru organizarea internă este să vegheze la respectarea strictă a disciplinei, să ia măsuri ca împrejurările vitregi să pară fireşti şi să facă tot ce-i stă în putinţă ca aici, sus, activitatea de zi cu zi să se desfăşoare întocmai ca o zi obişnuită în vale.

În expunerea sa, Ter Haigasun stărui în mod deosebit asupra unor noţiuni ca „obişnuinţă” şi „activitate normală”. Fiindcă aceste forţe, care ni se par de importanţă secundară, influenţează eficacitatea şi durata rezistenţei în mai mare măsură decât toate eforturile extraordinare. De aceea, nici o singură mină de lucru nu trebuie să rămână nefolosită. Nici măcar copiii să nu fie lăsaţi de capul lor, ca să nu facă o legătură între lupta pe viaţă şi pe moarte a poporului şi bucuria ce le-o procură această vacanţă neaşteptată. De aceea, într-un loc ce urmează a fi stabilit, să se continue învăţământul, respectându-se întocmai forma şi pedepsindu-se cu severitate abaterile. În orele când n-au obligaţii în altă parte, învăţătorii să ţină cu schimbul lecţiile cu copiii. Numai munca fără preget îi poate ajuta pe oameni să îndure această viaţă îngrădită. Şi Ter Haigasun încheie:

— Aşadar, haidem, prieteni! Să pornim la muncă! Pe cât e cu putinţă, să nu ne irosim timpul sporovăind fără rost!

Muhtarii îşi convocară comunele în locul acela larg unde fusese pus altarul, care se şi delimitase în Vâl-ceaua orăşenească. Gabriel Bagradian dădu ordin să se adune, sub comanda lui Nurhan-ceauşul cele optzeci şi şase grupe de câte zece oameni care constituiau prima linie de luptă. Vajnicul despot al recruţilor avu grijă ca ostaşii să formeze un careu impecabil.

12

la distanţă riguros calculată, în jurul altarului care încă nu fusese sfinţit. Pe urmă Ter Haigasun se urcă pe estrada altarului, destul de încăpătoare şi dominând locul de la înălţimea celor cinci trepte ale ei. Dintre toţi conducătorii, preotul îi ceru doar lui Bagradian să urce lângă el. Apoi se întoarse către careul format de grupele de combatanţi şi dădu citire, cu voce limpede care răsuna până departe, regulamentului de serviciu aşa cum era redactat pe documentul întocmit de către Samuel Avakian. După aceea adăugă câteva cuvinte care sunau ameninţător:

— Oricine se va împotrivi dispoziţiilor date de comandantul militar sau nu-şi va îndeplini datoria, va fi judecat şi condamnat cu asprime. De acest lucru trebuie să fie conştienţi mai cu seamă cei străini de partea locului, proveniţi din cazărmile turceşti şi care ni s-au alăturat. Faptul că au fost primiţi în tabără şi sunt hrăniţi din proviziile comune nu trebuie interpretat ca un lucru de la

sine înţeles, ci ca o dovadă de bunăvoinţă şi de solidaritate frăţească a întregii comunităţi, de care străinii vor trebui să se arate demni.

Ter Haigasun apucă apoi crucifixul de argint aflat pe masa altarului şi coborî împreună cu Gabriel Bagradian în mijlocul careului. Încet, rosti în faţa grupelor formula jurământului, iar combatanţii trebuiau să-l repete cu mâna ridicată solemn:

— Jur în faţa lui Dumnezeu-Tatăl, a Fiului şi a Sfântului Duh, că voi apăra această tabără a poporului meu până la ultima picătură de sânge, că mă voi supune orbeşte comandantului şi voi executa toate dispoziţiile sale, că recunosc autoritatea conducerii alese şi nu voi părăsi niciodată muntele din motive egoiste, aşa să-mi ajute Domnul Dumnezeu întru mântuirea sufletului meu!

După depunerea jurământului, oamenii care alcătuiau prima linie mărşăluiră în spatele altarului. La rândul lor, cei o mie şi o sută de oameni din rezervă, împărţiţi în douăzeci şi două de grupe, jurară, după o formulă mai scurtă, să dea ascultare şefilor şi să-şi

13

Îndeplinească atribuţiile cu conştiinciozitate. În sarcina unităţilor de rezervă cădea cea mai mare parte a construcţiilor de apărare şi a lucrărilor din tabără. În cazul că vor fi nevoite să

intre în luptă, ele nu aveau alte arme decât uneltele agricole aduse din sate, cu care puteau izbi sau împunge. La urmă, în faţa altarului se prezentară cei trei sute de adolescenţi ce formau „cavaleria uşoară”. Ter Haigasun le adresă câteva cuvinte însufleţitoare, iar Gabriel Bagradian le expuse îndatoririle lor de observatori, cercetaşi, curieri şi semnalizatori. Apoi îi împărţi pe băieţi, „după ochi –, în trei grupuri mari. Primul grup urma să asigure schimburile la posturile de observaţie şi supraveghere, trimiţând la fiecare două ore câte un raport cartierului general. Pentru această importantă misiune au fost aleşi o sută dintre băieţii cei mai răsăriţi şi mai demni de încredere. Lor le revenea şi îndatorirea să asigure paza, zi şi noapte, pe terasa în formă de tipsie suspendată deasupra mării, ca să poată vedea din vreme, cu ochii lor ageri de băieţandri, chiar şi cele mai slabe urme de fum ale unor vase (ridiculă speranţă) care ar naviga în lungul coastei. Al doilea grup primi de la Bagradian misiunea de a organiza serviciul de curieri. Cei o sută de băieţi care făceau parte din el trebuiau să se afle tot timpul în preajma cartierului general pentru a putea transmite în toate direcţiile ordinele comandantului şi a asigura legătura cu diferitele sectoare ale sistemului de apărare. Grupul de curieri se afla în subordinea adjutantului principal Samuel Avakian. Acestei unităţi îi fu repartizat şi

Stephan. În sfârşit, cei o sută de băieţi din ultimul grup se aflau la dispoziţia pastorului Aram pentru a fi folosiţi în serviciul din cadrul taberei, de pildă pentru a duce combatanţilor din prima linie mâncarea.

Împărţirea stabilită de Bagradian în rândul populaţiei satelor nu întârzie să-şi arate avantajele… Diferitele grupe din prima linie erau pătrunse de sentimentul importanţei lor din punct de vedere militar, comandanţii grupelor fură imediat însufleţiţi de o dorinţă plină de nerăbdare să dea ordine, oamenii

14

simţeau o plăcere copilărească să mărşăluiască în rin-duri! egulate – toate aceste porniri eminamente omeneşti, eu jocul lor binefăcător şi plin de zel, estompau realitatea neînduplecată. Puţin mai târziu, când coloanele porniră în marş, răspândindu-se în toate părţile către lucrările de fortificaţii, ici şi colo se ridică – ce-i drept cu oarecare timiditate, dar destul de stăruitor – corul, vechiul cântec de muncă al văii armeneşti;

Zilele crunte lua-vor sfârşit la zilele iernii, ce vin şi se duc. Durerile omului nu stăruie mult, la muşteriii-n bazar, ce vin şi se duc.

Gabriel Bagradian îi convocă la el pe Nurhan-ceauşul şi pe comandanţii principalelor formaţii ale grupelor din prima linie. Între timp, Ter

Haigasun părăsise locul unde se afla altarul îndreptându-se spre Poiana celor trei corturi; aceasta, aflată în apropierea unui izvor mare, străjuită de cimişiri şi înconjurată din trei părţi de stânci năpădite de iederă şi de tufe de mirt, constituia o dovadă peremptorie a grijii pline de gingăşie a lui Gabriel. Ter Haigasun dorea să stea de vorbă cu hanum Juliette Bagradian. Deoarece Kristaphor. Missak, Hovhannes şi restul personalului casei erau ocupaţi cu amenajarea bucătăriei situate la oarecare distanţă, preotul nu găsi pe altcineva căruia să-i comunice dorinţa sa decât pe Gonzague Maris, care se plimba cu înverşunare de colo până eclo prin Poiana celor trei corturi, aşa cum oamenii obişnuiţi cu o viaţă activă, aflaţi într-o călătorie pe mare, se plimbă pe puntea de dimensiuni reduse a vaporului. Tânărul grec se apropie de cortul pentru exploratori al Juliettei şi lovi în micul gong atârnat deasupra intrării. Dar hanum Juliette îl lăsă pe vizitator să aştepte destul de mult. Când apăru, în sfârşit, îl rugă pe Gonzague să aducă din cort un scaun pe: tru Ter Haigasun. Acesta însă refuză. Din păcate, spuse, nu-şi poate îngădui să piardă prea multă vreme. Îşi ascunse inimile în mânecile largi ale

15

sutanei şi-şi coborî ochii. Apoi, într-o franţuzească rigidă, presărată cu formule de politeţe cam vetuste, expuse scopul vizitei sale.

Toată lumea ştie că madame are o inimă foarte bună. De aceea o roagă pe madame să facă poporului cinstea de a accepta următoarea obligaţie: este nevoie ca pe terasa stâneoasă suspendată deasupra coastei abrupte dinspre mare să se atârne un drapel alb de dimensiuni foarte mari, cu o cruce roşie, care să fluture pentru a înştiinţa vasele, pe care Dumnezeu în nemăsurata lui milă le-ar trimite, despre îngrozitoarea nenorocire. De aceea, drapelul trebuie să poarte şi o inscripţie, în limbile franceză şi engleză: „Creştini în primejdie! Ajutor!” Ter Haigasun se înclină în timp ce-i adresa Juliettei, pe un ton solemn, întrebarea dacă ar binevoi, cu ajutorul câtorva femei, să confecţioneze acest drapel. Juliette promise, dar în acceptarea ei era ceva moale, lipsit de orice entuziasm. Lucru ciudat, franţuzoaica părea că nu înţelege câtuşi de puţin cinstea pe care i-o făcea Ter Haigasun, în chip cât se poate de discret, prin vizita lui şi prin rugămintea pe care i-o adresa. Devenise din nou surdă la tot ce era armenesc. Dar când Ter Haigasun se depărta repede, după ce-şi luă rămas bun doar printr-o înclinare a capului, simţi pe neaşteptate cum o cuprinde neliniştea şi se duse ea însăşi să caute două cearşafuri mari care, înnădite cu ajutorul maşinii de cusut, puteau forma drapelul necesar.

Gabriel le mai repetă o dată, lui Nurhan-

ceauşul şi celorlalţi comandanţi inferiori, ce importanţă hotărîtoare are menţinerea unei discipline de fier. De acum în&inte nimeni nu mai are voie să-şi părăsească, fără permisie, postul care i-a fost încredinţat. De asemenea, nu mai este îngăduit ca oamenii din prima linie să-şi petreacă noaptea cu familiile lor, în Vâlceaua orăşenească, în afara excepţiilor ce se vor face cu autorizaţia specială a comandanţilor, toată lumea trebuie să doarmă pe poziţie. Pentru cartierul său general, Bagradian hotărî un loc uşor accesibil din oricare parte a muntelui. Acolo urma să se dea, zilnic, cu două ore înainte de apusul soarelui, raportul, la care trebuiau să ia

16

parte comandanţii de sectoare şi grupe. Cu acest prilej, el, Bagradian, avea să primească plângerile, reclamaţiile şi cererile, avea să ia măsuri pentru înlăturarea neajunsurilor şi avca să dea dispoziţiile pentru ziua următoare. Odată cu aceasta, organizarea militară fusese în linii mari făurită. Mai rămânea doar să fie tradusă în viaţă, prin bunăvoinţa şi râvna oamenilor. Gabriel Bagradian mai discută o dată, cu harta în mână, împărţirea celor treisprezece sectoare ale dispozitivului de apărare. Dintre ele, numai trei necesitau un efectiv mai mare, celelalte zece nu erau de fapt decât posturi de observaţie mai importante, pentru care îndeobşte era suficientă o

grupă de zece oameni sau chiar numai o jumătate de grupă. În schimb, pentru tranşeele şi baricadele stâncoase din şaua nordică, Gabriel hotărî un efectiv de bază cuprinzând patruzeci de grupe de câte zece oameni, cu două sute de puşti de bună calitate. Comanda acestui important sector o prelua chiar el. Primul său locţiitor era Nurhan-ceauşul, căruia i se dădu comanda poziţiei dominând Râpa gorunilor, precum şi răspunderea de a inspecta în permanenţă toate unităţile combatante. În cadrul acestei din urmă funcţii intra, înainte de toate, aprovizionarea cu muniţie şi îngrijirea armelor. De altfel, nepreţuitul Nurhan-ceauşul, care putea să fie în zece locuri simultan, făcuse toate pregătirile pentru a pune pe picioare un atelier unde urmau să fie confecţionate cartuşele. Materialele şi uneltele necesare, provenind din misteriosul său atelier din Yoghonoluk, fuseseră cărate sus, pe munte. Mai rămânea, aşadar, să fie rezolvată problema numirii unui comandant al bastionului sudic. Efectivul acestui sector, cel mai îndepărtat dintre toate, cuprindea cincisprezece grupe de câte zece oameni. Din motive lesne de înţeles dezertorii, atât cei adevăraţi, cât şi cei numai cu numele, fuseseră repartizaţi printre combatanţii acestui sector, al cărui efectiv trebuie apreciat ca excesiv de ridicat dacă avem în vedere că poziţia avea caracterul unei puternice fortificaţii. Deocamdată

funcţia de comandant era îndeplinită acolo de un fost militaroriginar din satul Kheder Beg. Dar Bagradian

17

avea anumite intenţii. Fiindcă Sarkis Kilikian era i ostaş curajos, cu o experienţă cât se poate de receri a campaniei din Caucaz. În afară de asta, era instru şi inteligent. Intenţia lui Gabriel era să supraveghej cu atenţie câtva timp comportarea lui Kilikian şi, îi cazul că acesta ar corespunde aşteptărilor sale, să încredinţeze comanda bastionului sudic. Cu ajutorii acestei abile mişcări de şah, Bagradian spera pe de parte să elibereze o forţă de luptă preţioasă, pe de alt parte să-i poată ţine strâns în mână şi pe ceilalţi dezerj tori, oameni pe care nu se putea bizui. De aceea îi reţinu pe rus după plecarea grupelor de combatanţi Tot timpul, Kilikian îl privi pe Gabriel cu o indiferenţa desăvârşită, pătrunsă în asemenea măsură de plictiseală] încât nici măcar nu putea fi socotită drept impertinenţă Acest om istovit în sclavia din exploatările petrolifere în închisori şi de pe urma a o mie de întâmplări îngrozitoare prin care trecuse, cu capul tânăr semănând cu i hârcă, cu pielea obrazului tăbăcită, îmbrăcat în zdrenţe! avea cu toate acestea o înfăţişare vânjoasă, ba chiati impunătoare. În timp ce ochii lui de culoare deschisă! dispreţuitori, nu se dezlipeau de pe obrazul lui Gabriel Bagradian,

poate simţea că la acest domn foarte îngrijit] şi răsfăţat exista ceva care se pleca în faţa lui, a lui Kilikian, Poate că o lua pur şi simplu drept teamă, când de fapt era un respect generat de destinul său insesizabil şi de forţa care-i îngăduise să supravieţuiască. Dar tocmai intuiţia unei senzaţii de teamă, împreună cu aspectul acestui om atât de bine îmbrăcat, care în toată viaţa lui nu putuse trăi nici măcar o singură clipă de groază, mizerie, umilire stârnea ceea ce era rău în Kilikian. Bagradian rosti pe un ton tăios, de comandă:

— Sarkis Kilikian! Peste două ore să te prezinţi la mine, la poziţia nord! Acolo vei primi un ordin de executat.

Ochii rusului, care rămâneau pironiţi asupra lui Gabriel, căpătară strălucirea ştearsă a agatului. Râse fără veselie:

— Poate c-o să vin şi poate că n-o să vin. Zău că nu ştiu încă dacă o să am chef.

18

Itabriei Bagradian era conştient că de răspunsul lui jepiii, totul, că acum trebuia să-şi impună gradul, tă autoritatea lui era pentru totdeauna ştirbită dacă a da g ea şi nu va găsi în clipa aceasta tonul potrivit.

Îoţi cei de faţă ascultau cu încordare. În sufletul câte nuia începură să pâlpâie tăciunii unei bucurii răutăioase. Gabriel îşi confecţionase o uniformă dintr-un ostum de vânătoare aproape

nou al fratelui său Avetis, 1 completase cu jambiere de piele galbenă şi o cască iropicală. În timp ce înainta cu pas legănat şi parcă bine gândit spre rus, îşi puse această cască. Era înalt, Sar casca tropicală îl făcea să pară mai înalt cu o jumătate de cap. Se bătu cu cravaşa peste jambiere şi se apropie atât de mult şi de hotărât de Kilikian, încât lacesta fu nevoit să facă un mic pas înapoi:

— Ascultă-mă, Sarkis Kilikian, şi bagă-ţi bine în

cap ce-ţi spun!

Gabriel Bagradian tăcu vreme de o clipă. Simţea că vocea lui nu era chiar sigură. Inima îi bătea tare. Această emoţie era o şansă pe care o dădea adversarului. De aceea aşteptă, fără să-şi dezlipească privirea de pe faţa rusului, până ce toată fiinţa lui se umplu, chiar şi în cele mai ascunse unghere, de o energie limpede şi rece:

— Eu însumi îţi dau dreptul, Kilikian, să faci după cum ţi-e cheful. Dar înainte de a mă întoarce cu spatele la tine, trebuie să iei o hotărâre… Eşti liber, poţi să te duci dracului, nu te opreşte nimeni, de oameni de teapa ta ne lipsim bucuroşi…

Gabriel se întrerupse, de parcă s-ar fi aşteptat ca Sarkis Kilikian să dea imediat urmare îndemnului şi să pornească în felul lui tărăgănat şi batjocoritor, fără să se mai întoarcă nici măcar o

singură dată ca să arunce o privire asupra poporului de pe Damlajik. Dar rusul părea că prinsese rădăcini pe locul unde se afla. În strălucirea moartă a ochilor lui reci se rătăci o scânteie de curiozitate. În vocea lui Bagradian se simţea acum o nuanţă de părere de rău, plină de răceală:

— Aveam de gând, Kilikian, ţinând seama că ai fost soldat, să-ţi dau un post de comandă care te-ar fi pus în fruntea altora – aş fi făcut-o şi pentru faptul că ai

19

SUZ akt” d? PC Urma turcilor mai mult ca ™caj anul de-aici… Dar cum încă nu ştii dacă ai să ai sau r chef pentru asemenea treabă, cum nu eşti în s-adev decât un dezertor (mmu** t mtl acle

al omna pentru el o nesperată îmbunătăţire a vieţii. n» să himb dacă ar fi alungat din tabără, ar dispărea mmu, uald a j „năci r-n re să la ai săi şi laş. i dai seama care ţi eSte datoria fată de poporul tău iar puţin mai înainte, depunând jurământul Te credit aisavrrşit un sperjur, pleacă şi să nu te mai prind pe-aici! N-avem nevoie de un parazit, d t – U” Pai azit de un derbedeu neruşinat, care să mamnce pâmea femeilor şi copiilor noştri dZnrrv „” să te arăţi aici îmi dau ordin să fiu mipuşeat! Pleacă la ceilalţi acelea! Companiile lor aşteaptă!

Pentru un om de teapa rusului acum decât o

singură cale domn distins, asupra a vor sosi curând aici.

la – fiarei Du-te, b n-ar mai fi existat să se arunce supra acestui – … acestui „capitalist” şi să-l izbească cetară

— is Kilikian nu ac urni. Ochii lui îşi pierdură liniştea împietrită şi ceri feţele celor dimprejur pentru a găsi aliaţi. Gabriel Bagradian lăsă să se scurgă cinci secunde, timp înţ care autoritatea lui crescu ca purtată pe coama unui vai impetuos, pe urmă se răsti la cel din faţa lui, pe neaş loc teptate şi cu voce tăioasă.

— Văd că te-ai hotărât. Atunci, din ochii mei!

Era ciudat cum aceste atâtea lovituri de bici h’s

Su efşi uïtima posibilitate de a mai găsi cu ce să ia-o din sunete, deţinut care fusese lui pândeau în su, necondiţionat. De fapt

care plesneau ca tot îl transformau pe rus în vechiul îşi vârî capul între umeri şi ochii sus, către adversarul care-l domina

De fapt însă inferioritatea lui Kilikian izvora exclusiv din limpezimea cu care mintea sa judeca situaţia. Era pe deplin conştient că trăia un moment de mediocritate respingătoare, fiindcă nicio acţiune violentă nu poate fi dusă până la capăt atunci când ura oarbă este domolită de calculul prealabil ai urmărilor. Iar Kilikian ştia, în acest moment în care se simţea din nou ca un

deţinut.

— V» wu, we a veci ne pieraut, se scurseseră patru luni de când trăia pe Musa Dagh în ascunsuri sigure. IŞ1 făcea rost de cele necesare traiului cerşind noaptea prin sate.

— Refugierea poporului pe munte

20

cum nu-ft pentru ei şi mumo – …

se hrănească. Acum nu mai putea să se aventureze în vale. În afară de asta, turcii aveau să ocupe foarte curând şi regiunile muntoase înconjurătoare. Şi atunci moartea, care până acum îl cruţase de atâtea ori în batjocură, va putea să se înfrupte din el. Iar turcii, fără îndoială, îl vor jupui de viu şi-i vor ucide, încetul cu încetul, fiecare mădulor în parte. Toate acestea ţâşniră prin mintea rusului într-o fracţiune de secundă, şi nici mândria lui, nici ura şi nici îndărătnicia nu reuşiră să % se împotrivească. Mai încercă o dată să râdă în felul lui batjocoritor. Dar nu ieşi decât un sunet moale, lamentabil, penibil. Gabriel Bagradian nu cedă niciun pas:

— Ei? Ce mai cauţi aici?

Capul de deţinut al lui Sarkis Kilikian, vârât între umeri, se răsuci într-o parte: E – Vreau să…

— Ce vrei?

Rusul îşi ridică pleoapele dezvăluind alţi ochi – nu mai erau agatele palide şi istovite, ci priviri nesigure de adolescent. Fără voie, Gabriel se

gândi la băiatul de unsprezece ani, care stătea cu cuţitul de bucătărie ridicat în faţa mamei sale, ca s-o apere. A durat multă vreme până ce Kilikian a reuşit să-şi smtdgă din gâtlej cuvintele care marcau hotărârea luată şi în acelaşi timp îi consacrau înfrângerea:

— Vreau să rămân!

Gabriel cumpăni dacă nu cumva trebuia să-l îngenuncheze complet, condamnându-l ca în faţa grupelor de combatanţi adunate în careu să-şi ceară iertare şi să depună un jurământ de credinţă şi mai sever. De la aceasta nuopri însă numai compătimirea (imaginea băiatului de unsprezece ani), ci şi un instinct izvorât din adâncul fiinţei sale. Ar fi fost sub demnitatea unui conducător sigur de autoritatea lui să guste din plin: victoria asupra unui adversar mai slab şi să încarce astfel rândurile propriului său front cu un duşman

21

Piei umilit. Do aceea, tonul lui tăios, de of iţei căpătă o nanţă binevoitoare:

— Pentru această primă şi ultimă oară te iert, Kil kian, şi sunt gata să-ţi acord o scurtă perioadă de îi cercare. Dar nu eşti vrednic să ţi se încredinţeze ni cea mai mică răspundere. Ia seama, suntem cu och pe tine! Stânga-mprejur!

Biruinţa lui Gabriel Bagradian era atât de zdrob” toare, încât cel învins salută milităreşte, ducând mân la căciula lui din blană de miel, după

care se depăr fără a mai scoate vreun cuvânt. Abia înfrângerea dezor torului recalcitrant, de care se temeau cu toţii, con sacră în fapt autoritatea comandantului suprem. Nur han-ceauşul şi comandanţii de grupe luară fără să-şi dea seama poziţia de drepţi. În câte o privire putea citi: „Până la urmă tot iese la iveală cine e născut’s; poruncească altora”. În afară de Aram Tomazian şi d Hapeth Şatakhian, care erau membri ai comisiei pentru apărare, la această scenă penibilă asistase şi învăţătorid Hrand Oskanian. După obiceiul lui, prive lumea înconjurătoare cu un aer întunecat şi cu o superioritate dispreţuitoare. În ziua aceea, pe Gabriel Bagradian îl izbi în mod deosebit expresia de pe faţa oacheşului învăţător. Îndărătul acestei expresii, pătrunse de conştiinţa propriei valori şi negând totul, părea să se ascundă energie şi hotărâre. Chiar aşa mie de statură cum era, probabil că Oskanian ştia să inspire teamă, şi nu numai copiilor. Efectivul bastionului sudic se compunea pe jumătate din dezertori. După cum o dovedise şi impertinenţa lui Kilikian, aveau nevoie de un educator şi supraveghetor. Trebuia să li se pună cuţitul în coastă. Bagradian era convins că a găsit acest cuţit în persoana piticului Oskanian cel obsedat de propria-i valoare. În afară de asta, avea acum prilejul să repare jignirea ce i se adusese taciturnului prin faptul că Ter Haigasun nu-l numise în niciuna dintre comisii şi nu-l găsise

apt pentru vreo altă funcţie decât cea de a ţine lecţii cu copiii. Aşadar, Bagradian îi oferi întunecatului învăţător funcţia de comisar al fortificaţiilor sudice. Îi arătă că trebuia să aibă grijă

22

ca pe poziţie să domnească o disciplină severă şi un serviciu ireproşabil, şi mai ales să raporteze de îndată cea mai mică abatere de la regulament. Hrand Oskanian îşi încreţi fruntea îngustă, astfel că sprâncenele lui groase şi negre se uniră într-o linie continuă deasupra nasului. Cu un aer maiestuos părea să reflecteze dacă această funcţie, în parte educativă şi în parte represivă, era corespunzătoare înaltei sale valori. În sfârşit, puse următoarea condiţie:

I – Dacă voi prelua supravegherea bastionului sudic, trebuie să fiu foarte bine înarmat, Bagradian efendi, pentru ca indivizii aceia să vadă că nu e de glumit piu mine.

Mai târziu, învăţătorul Oskanian obţinu de la maisbul armurier Nurhan-ceauşul să i se dea nu numai o carabină Kara cu cinci magazii de cartuşe, dar şi un impunător pistol de oblânc, precum şi un cosor. Aşa greu înarmat cum era se duse imediat în Poiana celor trei corturi, unde se apropie cu pas apăsat şi plin de importanţă de Juliette ca s-o anunţe de noua funcţie pe care o primise. Pe Gonzague nu-l învrednici nici măcar cu

o privire, pătruns ele convingerea fermă că în faţa lui, a războinicului, molâul acela cu obrazul neted se va topi în neant.

În această zi, prima pe Musa Dagh, munca la tranşee se desfăşură cu o însufleţire uimitoare. Existau şanse mari ca încă înainte de căderea nopţii să fie terminate cele mai importante lucrări de fortificaţii. Munca febrilă isca în oameni manifestări entuziaste, şi printre glume şi cântece păreau că uitaseră trecutul şi viitorul.

În Vâlceaua orăşenească, starea de spirit se dovedi a fi mult mai puţin încrezătoare. Ter Haigasun şi pastorul Aram nu mai pridideau să rezolve, măcar în parte problemele care se iveau din belşug în fiecare clipă. Gabriel Bagradian ridicase încă de la prima întrunire a sfatului conducătorilor problema atât de importantă a proprietăţii, spre marea nemulţumire a lui Kebussian şi a celorlalţi muhtari şi oameni mai avuţi. Acum, aceşti ţărani bogaţi, care aveau instinctul de proprietate în

23

sânge, îşi dădură şi ei seama că pe Damlajik viaţa nu’s poate desfăşura dacă turmele nu erau folosite ca pro pnetate comună. Conform unei dispoziţii precise! fiecare zi trebuiau tăiate un anumit număr de oi şi capr astfel că era pur şi simplu cu neputinţă să ai în vedere interesele unuia sau altuia dintre proprietarii de turna De

asemenea, orice om cu raţiune îşi dădea seama tăierea vitelor de către măcelarii comunelor trebui să se desfăşoare într-un loc anume hotărât în vederea acestui scop şi că o delegaţie a sfatului condu-ătorilor trebuia să supravegheze zilnic repartizarea cărnii către familii şi grupe de combatanţi, ca să se evite nedreptăţile şi să nu se nască nemulţumiri. Şi cum una aduce după sine pe cealaltă, până la urmă, muhtarii trebuiră să recunoască şi avantajele gătitului în comun al cărnii. Dar asta nu era totul! Din obligaţiile muhtarilor făcea, parte nu numai să recunoască necesitatea acestor măsuri, clar şi să le aducă la cunoştinţa poporului lăudându-le cât sunt de bune. Iar acestor proaspăt convertiţi nu le venea uşor să fie luptători în primele rânduri ai unei rânduieli ai cărei adversari fuseseră toată viaţa. În ceea ce priveşte problema adăposturilor, conflictele puteau fi mai lesne potolite. De altfel, Ter Haigasun susţinuse întotdeauna că, în cadrul comunităţii, relaţiile prea severe şi netede sunt contrare vieţii şi mai devreme sau mai târziu se întorc împotriva obştii. Credea în următoarea formulă: să te adaptezi treptat şi cât mai armonios la noua viaţă de zi cu zi. De aceea, terenul rezervat adăposturilor fu extins pe cât era cu putinţă. Începând chiar de a doua zi, când forţele de muncă şi uneltele folosite la săparea tranşeelor aveau să devină disponibile, bătrânul Tomazian

urma să înceapă construcţia colibelor din ramuri împletite după un plan de parcelare întocmit de Aram. Deoarece pe Damlajik se aflau aproximativ o mie de familii, se prevăzuse bineînţeles construcţia a o mie de locuinţe, a căror mărime varia după numărul membrilor familiei respective. Lemn şi ramuri pentru împletit se găseau din belşug. Gabriel Bagradian îşi dăduse încuviinţarea

24

ca o parte a oamenilor din rezervă să înceapă chiar în aceeaşi zi cu tăierea copacilor pentru colibe.

Erau greutăţi mari, dar cma mai mare dintre ele se ivi în legătură cu pâinea şi făina. Având în vedere necesitatea stringentă de economii, Ter Haigasun rămase neînduplecat în această privinţă. Tot ceea ce familiile mai posedau în materie de grâu, bulguporumb, cartofi, precum şi tot ce copseseră în cuptoarele lor şi căraseră sus pe munte, trebuia predat fără nicio excepţie. Din aceste provizii comune fiecare familie urma să primească, dimineaţa la distribuirea cărnii, câte o mică raţie. Dar nu numai făina fu retrasă consumului liber, ci şi sarea, cafeaua, tutunul, orezul, condimentele şi în general toate proviziile atât de necesare pe care grupurile de familii le căraseră pe munte cu preţul unor mari eforturi şi după o matură chibzuinţă în ce priveşte trierea bagajelor. Ceasuri în şir a durat împotrivirea faţă

de această severă măsură. În sfârşit, Aram Tomazian şi muhtarii, după numeroase rugăminţi şi ameninţări, reuşiră să-i convingă pe câţiva dintre cei mai influenţi taţi de familie care veniră şovăind până la locul unde urma să se construiască magazia, cu pâinea şi făina lor, cu cafeaua şi tutunul, urmând ca aici bunurile comune să fie sortate, depozitate şi trecute într-un registru. Acestor eroi dispuşi să se jertfească le urmară alţii, şi apoi alţii, mereu şi mereu, cei mai mulţi dintre ei minaţi de ruşine, fiindcă, în tabăra aflată deocamdată în aer liber, proviziile sustrase nu puteau fi ascunse. Sacii cu făină şi mălai se îngrămădeau unii lângă alţii. Bătrânul Tomazian primi dispoziţia ca a doua zi dimineaţă, la prima oră, să înceapă construcţia unui şopron care să apere de intemperii acest depozit de provizii. Pentru locul pe care se afla depozitul se hotărî imediat un post de pază alcătuit din cinci oameni înarmaţi. Ter Haigasun alese pentru asta cinci flăcăi din cele mai sărace familii. După ce toate aceste probleme atârnând greu în cumpănă fuseseră pentru moment rezolvate, preotul simţi că trebuie să îmbărbăteze

1 Crupe de grâu.

25

sufletele mâhnite şi deprimate ale poporului din tabără. De aceea, nu numai că anunţă construirea neîntârziată a mai multor vetre de lut-

ars, dar pomeni în faţa mulţimii şi cuvântul harisa, care nu întârzie să exercite o influenţă liniştitoare.

Harisa este o mâncare naţională armenească din timpuri imemoriale… Ca tot ce este străvechi – avându-şi originea în memoria generaţiilor, acest fel de mâncare precum şi modul lui de pregătire, este învăluit într-un fel de suflu religios şi solemn. De altfel acesta-era motivul pentru care jpî să şi simpla” irienţionara-a/unui ospăţ cu harisa vrăspândea un val de 3 n. dedere în rândurile poporului mâhnit „Şi cu toate acestea era o vmâncare destul de simplă care, asemeni tuturor felurilor bucătăriei armeneşti, era alcătuită doar din alimente puţine şi simple din bucăţele de carne de miel, din grăsime, din zgârciuri tocate şi gorgod – arpacaş de grâu cojit cu mijloace rudimentare – toate amestecate la un loc. Dar nu ceea ce intra în compoziţia ei era important, ci faptul că harisa era o mâncare festivă, care se gătea în fiecare an în septembrie în cinstea diferitelor munci din săptămânile secerişului, între Gal, sărbătoarea treierişului, şi Vartavar, culesul viilor. Aşadar, în ciuda surghiunului şi a refugiului, Terhaigasun se îngriji ca poporul lui să nu fie lipsit nici pe Damlajik de unul dintre puţinele prilejuri de bucurie pe care le avea. Bucuria pricinuită de harisa nu consta însă numai în mâncare, ci mai cu seamă în ritualul care cerea o pregătire destul de îndelungată, în vetrele de lut ars trebuia întreţinut

în tot cursul nopţii un foc potolit, la care amestecul să fiarbă molcom. Până dimineaţa, apa se evapora şi în oale nu mai rămânea decât o masă compactă. Şi abia acum începea distracţia pentru tineret. Cu mult înainte de timpul hotărât, flăcăii şi fetele se puneau pe treabă prin case, cu ajutorul bătătoarelor din nuiele de răchită, dintr-acelea ce se găseau în camera oricărei gospodării… băteau” harisa, fiindcă masa compactă trebuia mai întâi bine, bine bătucită, aşa cum se procedează în alte ţări cu batogul uscat. Toate acestea nu constituiau însă

26

decât o parte mică şi neînsemnată a petrecerilor, renumite încă din vechime şi perpetuate până astăzi, legate de sărbătoarea de harisa. Şi iată că, graţie promisiunii lui Ter Haigasun, poporul de pe Musa Dagh se pregătea şi acum pentru această sărbătoare, în ciuda tuturor vicisitudinilor. Preotul, om al realităţilor şi psiholog totodată, urmărea astfel mai multe scopuri. Mai întâi: ştia că omul este sortit pieirii dacă n-are măcar perspectiva vreunei bucurii, fie ea cât de neînsemnată, în al doilea rând: harisa nu este un fel de mâncare pregătit exclusiv din carne, deoarece i se adaugă făină. Ea ajută la economisirea pâinii şi o înlocuieşte pe deplin, în al treilea rând: harisa nu se strică. Ea poate fi mâncată caldă sau rece şi e foarte săţioasă,

constituind astfel cea mai potrivită provizie pe vreme de război, în al patrulea rând: ţăranul sau meşteşugarul armean nu se simte acasă într-o lume unde nu există o vatră de lut ars. Poate că raţiunea trebuie căutată în aceea că, pe vremuri, vatra de lut ars era altarul hărăzit adorării focului, pricină pentru care poate că şi astăzi în jurul ei se simte prezenţa binefăcătoare a duhurilor ce ocrotesc căminul. Aici în sălbăticie şi cu moartea pândind din toate părţile, Ter Haigasun socotea că menirea căreia trebuia să i se consacre cu toată energia este de a sădi în sufletul enoriaşilor săi convingerea: „Suntem acasă 1. Acestui scop trebuiau să-i servească, în ciuda tuturor sacrificiilor şi renunţărilor, vetrele de lut şi harisa. Aşa gândea înţeleptul preot; şi abia rostise familiarele cuvinte, că un val de mulţumire trecu peste feţele posace, luminându-le.

Ter Haigasun, Gabriel şi sfatul conducătorilor nu încercau să se înşele pe ei înşişi, în calculele lor aveau în vedere faptul că tabăra de pe Musa Dagh era ameninţată de nimicire din cele patru puncte cardinale. Mai exista însă o direcţie de unde putea veni primejdia, şi de care nu ţinuseră seamă până acum. Şi tocmai din această direcţie s-a năpustit asupra lor, încă înainte de apusul soarelui, o nenorocire care a dus la pierderi de neînlocuit.

27

Lucrările înaintau cu tot mai mult spor, favorizat şi de faptul că soarele era acoperit. El nu-şi trimite razele văratice fierbinţi pe sărmanele spinări ale truditorilor, niciunul dintre ei nu trebuia să se ferească de ele. Dar cu toate că soarele părea acoperit, pe cer nu se vedeau nori şi nimeni n-ar fi putut spune că s-a mai potolit căldura. Aerul era pătruns de o substanţă tulbure şi ceţoasă, de parcă spaţiile cosmice, minate de intenţii necurate, şi-ar fi depus aici reziduurile de culoarea zoaielor; în locul căldurii nestăvilite, fierbinţi, asupra tuturor lucrurilor apăsa greutatea uriaşă a zăpuşelii. Oglinda mării era perfect netedă. Din când în când, dinspre apus răbufnea o adiere de foc, care nu reuşea să-i cresteze suprafaţa compactă. Şi totuşi, în ciuda acestei nemişcări apăsătoare a mării, începând de la amiază valuri porniră să se izbească de stâncile falezei cu o înverşunare înăbuşită dar crescândă. Oamenii, absorbiţi de grijile şi munca lor, nu dădeau nicio atenţie acestei vremi perfide. De aceea, atacul neaşteptat pe care îl dezlănţui cerul fu încununat de un succes deplin. Patru sau cinci răpăituri de furtună se năpustiră asupra muntelui, ca o scurtă declaraţie de război. Întregul Damlajik, fiecare copac, fiecare tufă de mirt şi de rododendron, împietriră într-o aşteptare plină de spaimă. Apoi, un tunet înfiorător dădu semnalul de începere. Şi, iată, cavalcada iute ca fulgerul şi

bogată în trăsnete a furtunii de miazăzi îşi începu şarja zuruitoare, învăluind totul în colbul ei compact şi înăbuşitor. Scoarţele, cuverturile, paturile, lăzile, pernele, cearşafurile, oalele, cănile, lămpile, tot ce era mai uşor sau mai greu, totul începu să zăngăne şi să trosnească, răsturnându-se, învârtejindu-se sau zburând care încotro. Dar şi oamenii începură să strige, să alerge după lucrurile care nu se lăsau prinse, să se izbească între ei, să calce în picioare bunul vecinului. Iar zarva bătăliei era dominată de urletele stridente şi plânsetele copiilor mici, care păreau că pătrunseseră semnificaţia tainică a acestei pedepse cereşti trimisă chiar în prima zi. După câteva clipe, goana nebună după avutul zburător fu curmată de o grindină de asemenea propor

28

ţii cum aceşti oameni ai muntelui nu-şi aminteau să mai fi apucat vreodată. După ce încercară zadarnic să reziste, mulţi se întinseră cu faţa în jos pe pământul aburind, oferindu-şi spatele loviturilor de bici ce cădeau de sus. Muşcau pământul. Ar fi vrut să piară. Deodată răsună un strigăt: „Muniţiile”! Din fericire însă Gabriel Bagradian dăduse dispoziţia ca lăzile cu cartuşe să fie duse în cortul şeicului, iar Nurhan-ceauşul luase măsuri ca praful de puşcă încă neprelucrat să fie ferit de umezeală. Al doilea

gând se îndreptă către provizii. Oamenii se năpustiră urlând spre locul unde se afla depozitul. Prea târziu! Lipiile se prefăcuseră în cocă lipicioasă, pâinile se umflaseră şi crăpaseră ca bureţii. Din sacii cu făină ieşea fum ca din var stins. Aceste distrugeri constituiau cea mai grea nenorocire. O mare parte a sării se scurgea în pământ. Şi au fost unii care şi-au amintit de străvechiul blestem, că în ziua Judecăţii-de-apoi, toată sarea pe care omul a risipit-o din vina lui va trebui s-o adune cu pleoapele. În faţa prăpădului, oamenii renunţară să mai lupte. Uzi până la pielea biciuită de grindină, se aşezară pe pământul noroios, indiferenţi faţă de ploaia ce se năpustea asupra lor în şuvoaie groase ca degetul. Nici măcar femeile nu mai plângeau şi nu se mai văitau. Fiecare se învelea, mut, în propria lui singurătate posacă, ascunzând în inimă o ciudă inexprimabilă împotriva lui Ter Haigasun şi a sfatului conducătorilor, care aveau pe conştiinţă depozitul de provizii şi nefericita dispoziţie de a se preda alimentele. În nenorocire, nimic nu alină mai mult inima omenească decât pornirea de a arunca vina pe seama anumitor persoane şi a le copleşi cu reproşuri, chiar atunci când este – vorba de o calamitate naturală. Iar poporul cel mânios de pe Damlajik îşi dădu seama abia mult mai târziu că acea dispoziţie dată de Ter Haigasun, de a se preda pâinea şi făina, n-avea

nicio legătură cu distrugerea acestor alimente, deoarece chiar dacă s-ar fi aflat în proprietatea fiecăruia, tot n-ar fi putut fi salvate. Dar ţăranilor li se părea că, pedepsindu-i cu neîndurătoare asprime, cerul se împotrivea orân

29

duirii colective şi sprijinea proprietatea individuală. Muhtarii convertiţi, în frunte cu Thomas Kebussian cel saşiu, trecură imediat de partea cealaltă, amestecându-şi mârâiturile în concertul de reproşuri, învinuiri şi blesteme ce se revărsa asupra preotului. Ter Haigasun primi aceste înverşunate manifestări de ostilitate stând cu capul plecat în ploaia ce începea să se potolească, în timp ce sutana i se lipea de trup şi apa îi curgea din barbă. Pâinea şi făina erau iremediabil distruse. Preotul nu găsea răspuns la îngrozitoarea întrebare, de ce nimicise Dumnezeu, în zece minute, munca plină de grija viitorului a unor oameni persecutaţi fără să aibă vreo vină. Şi asta încă înainte de a se sfârşi prima zi petrecută pe Musa Dagh. Un singur om se împotrivea eu o energie plină de prevedere atacului furtunii venite de sus şi-şi apărase pâinea, care era ce-i drept o pâine spirituală. Primele rafale de vânt îi răpiră imediat bătrânului Krikor câteva volume. El procedă însă cu înţelepciune, sacrificându-le, şi se aruncă de-a curmezişul, cu toată greutatea lui peste zidul pe care-l clădise folosind cărţile drept

cărămizi, apoi se încleşta de ele cu mâinile şi picioarele. În pofida acestei poziţii din cale afară de incomode, farmacistul avu destulă prezenţă de spirit să tragă spre el, pe pipăite, două foi de cort şi o pătură, cu ajutorul cărora reuşi să ferească de umezeală cea mai mare parte a comorii lui, până ce sosi servitorul surd şi-l înlocui. Pe urmă, cu demnitatea lui imperturbabilă de mandarin, putu fi văzut până la ultima sclipire a crepusculului, căutându-şi după fiecare tufă şi după fiecare piatră cărţile risipite de furtună, până le găsi pe toate.

Soarele apunea într-un peisaj multicolor de nori închipuind crestele sfâşiate ale unor munţi cereşti, care nu mai aminteau prin nimic izbucnirea dinainte. Numai păsările se arătară deosebit de gălăgioase până la ultima clipă de lumină, de parcă ar fi vrut să re-câştige timpul pierdut. Printre oameni însă domnea o muţenie aproape totală. Bărbaţi, femei şi copii alergau în toate părţile pe jumătate despuiaţi. Gospodinele în

30

tindeau frânghii de cânepă între copaci şi atârnau lucrurile ude leoarcă la uscat. Acum nu voia nimeni să se aşeze pe pământul gol. Dar încă înainte de a răsări luna, pământul însetat al verii fierbinţi supsese în adâncurile lui toată umezeala. Şi cu toate acestea, focurile de tabără refuzau deocamdată să ardă cu flacără vie, fiindcă lemnul

şi vreascurile erau încă grele de ploaie. Familiile înrudite se adunaseră la un loc, strânse unele într-altele şi întorcând posomorâte spatele celor vecine. Mai târziu se culcară pe pământul gol, fără rogojini, saltele, cuverturi şi perne, care până a doua zi seara abia dacă aveau să se usuce. Oamenii parcă formau nişte ghemuri încâlcite, fiindcă în nenorocire fiecare trup voia să simtă căldura altuia, fiecare tristeţe să ştie că o alta este alături. Efectivele primei li – „nii dormiră pe poziţii, după ce trebuiseră să scoată apa din tranşeele abia terminate. Gabriel dădu dispoziţie ca salteaua şi păturile lui să fie transportate la poziţia nord unde urma să petreacă noaptea. Deşi era frânt de oboseală, luase hotărârea fermă să împărtăşească întocmai viaţa combatanţilor, fără nicio deosebire. Pe Juliette n-o văzuse decât vreme de o clipă. Gabriel Bagradian adormi ultimul. Numai sentinelele mai vegheau, câte două de fiecare tranşee din sectoarele sistemului de apărare. Cam la un ceas înainte de miezul nopţii, deasupra crestei zimţate a masivului Amanus trecu o ploaie de stele cu aspect feeric. Şopârle şi şerpi cereşti alergau nebuneşte pe traiectorii sclipitoare, învăluind silueta cenuşie şi greoaie a uriaşului munte într-un nimb auriu şi strălucitor. Ameţite de oboseală, sentinelele vedeau minunea asta şi n-o vedeau. Către dimineaţă însă ploaia care mai stăruia în frunziş, prima geană a zorilor

şi ceaţa cu răsuflare caldă, toate împreună dădură naştere i unor norişori de muşte roşietice, care coborâră cu lăcomie pe feţele şi mâinile celor adprmiţi. Înţepăturile lor usturau şi provocau inflamaţii neplăcute.

Pastorul Aram Tomazian se afla la un post de observaţie pe care grupul de cercetaşi al băieţilor îl ame

3 t najase în coroana unui stejar foarte bătrân. Din acest punct se putea ţine lesne sub observaţie piaţa bisericii şi şoseaua marelui sat Bitias. Pastorul împrumu tase binoclul de câmp de la Bagradian şi aşa se face că piaţa, precum şi drumul, unde pale de vânt învârtejeau praful, se distingeau foarte limpede. Comunitatea protestantă a lui Nokhudian era adunată în faţa bisericii, gata de plecare. Mulţimea de oameni făcea impresia a fi foarte numeroasă; era probabil că un număr important de fraţi întru credinţă trecuseră în taină la grupul lui Nokhudian. Surpriza de a fi găsit depopulate toate satele armeneşti, în afară de Bitias, trebuie să fi fost motivul pentru care mudirul şi şeful poliţiei amânaseră plecarea de sâmbătă până astăzi, duminică. Saptiehii fugeau încolo şi încoace, agitându-şi bâtele sau puştile. Nu se putea distinge chiar precis. Un zigzag îndepărtat de siluete minuscule. Poate că jandarmii au şi început să-i izbească pe oameni cu bâtele. Dar niciun

sunet de revoltă sau de durere nu răzbătea până aici. Depărtarea atenua urgia, transformând-o într-un tablou însufleţit şi mut. Tomazian se pomeni repetându-şi mereu şi mereu, până la saturaţie, că scena pe care o vedea în depărtare, jos, încadrată în limitele circulare ale binoclului, nu face parte din spectacolul unui teatru de păpuşi cu care n-are nicio legătură, ci că acolo se desfăşura propriul său destin. Aram îşi spunea mereu că fugise din mulţimea acestor izgoniţi, care în norul de praf din vale porneau în clipa aceasta pe drumul morţii, numai ca să-şi prelungească vreme de câteva zile existenţa pământească. Aici, sus, în stejar, domnea o atmosferă răcoroasă şi plăcută. Simţea până în adâncurile lui liniştea binefăcătoare. Realităţile din vale se descompuneau în mişcări miniaturale, care captivau ochiul dar pentru inimă erau mai indiferente decât un vis. Pastorul Tomazian tresări speriat, zguduit de conştiinţa faptului că s-a făcut vinovat de indiferenţă. Locul lui era acolo, iar nu aici. Cu ochii minţii văzu clădirea misiunii din Maraş. Reverendul C.E. Woodley, examinatorul pe care i-l trimisese Dumnezeu, îi mai punea o dată întrebarea amăgitoare, menită

32

să-i întindă o cursă: „Oare poţi ajuta pe copii, mergând cu ei la moarte?” Şi iată că acolo, la Bitias, lăsase pentru a doua oară să treacă prilejul

de a mai înscrie

O suferinţă pe răbojul meritelor sale în faţa lui Cristos…

1 A mai durat mult, chinuitor de mult până ce coloana dui Harutiun Nokhudian, a fratelui său întru preoţie, mai bătrân şi mult mai credincios, se puse în mişcare. De altfel, fără îndoială că mudirul cel pistruiat le acordase deportaţilor câteva hatâruri. Destul de mulţi măgari de povară tropăiau în coloana ce era urmată chiar de câteva căruţe ale căror roţi fără spiţe săreau prin hârtoapele drumului într-un nor de praf. Şi pastorul Aram Tomazian văzu ceea ce văzuse de atâtea ori în ultimele şapte zile de la Zeitun: un vierme omenesc bolnav şi indiferent faţă de moarte, o omidă negricioasă cu antene, peri şi picioruşe tremurătoare se târa zdrobită prin peisajul dezolant, fără să se mişte din loc. Gângania rănită şi fără apărare părea că încearcă zadarnic să găsească un ascunziş în adâncitura deschisă a văii. Prin mişcări bruşte, zvâcnite îşi arunca înainte inelele din faţă ale corpului, apoi cu eforturi dureroase le trăgea după ele şi pe cele din spate. Spărturi adânci se năşteau în felul acesta şi adesea omida cea târâtoare se rupea în mai multe părţi care, încolţite de călăii lor cu siluete minuscule, se sudau iar de bine de rău, pentru a se rupe din nou în locurile abia cicatrizate. Nu mai era un vierme care se târăşte,

ci zvâcnirile luptei cu moartea, ultimele încolăciri, contracţii şi zvârcoliri, în timp ce insectele ce trăiesc pe putreziciuni se şi năpusteau asupra rănilor deschise. Apărea aproape ca o minune faptul că între sate şi vierme se năştea, puţin câte puţin, o distanţă, chiar dacă acest proces se desfăşura cu o încetineală de nesuportat. „Sunt şi câteva femei însărcinate în convoi”, îşi zise pastorul Aram. Şi imediat gândul îi zbură la Hovsannah şi-şi simţi inima împovărată. Tot felul de semne stăteau mărturie pentru faptul că soţiei sale îi sosise vremea. Nicio măsură pregătitoare nu fusese luată din timp şi nici nu putea fi luată. Primul lui copil avea să vină pe lume în condiţii tot atât de primi

33

Musa Dagh, vol. II

ţtive ca orice pui de sălbăticiune de pe Musa Dag! Pe lângă acest lucru foarte supărător, pe Tomazian chinuia şi mai mult o teamă nelămurită, pe care o simţ; pentru făptura din pântecul mamei, teamă pricinui; de păcatul săvârşit de el. Lăsă din mină binoclul Zei şi cuprins parcă de ameţeală, se prinse cu braţele d ramurile cele mai groase ale furcii în mijlocul cărei şedea. După o vreme, când îşi duse din nou binocl la ochi, tabloul se schimbase întrucâtva. Omida se tir acum prin Azir, satul viermilor de mătase. Dar cu grup de saptiehi se desprinsese şi mărşăluia în direcţi

nord-est, spre Kebussije, în timp ce Bitias rămâne la spatele lor. Pastorul Aram trimise imediat de vest la cartierul general. Primejdia trecu repede. Saptiehi nu aveau ca ţintă să urce şoseaua nordică a Damlajikului ci se depărtau spre fundul văii ce urca uşor. Derutat de pastorul Harutiun Nokhudian, porniseră pe o pist greşită. Domnea liniştea. În pieţele şi pe uliţele satelo părăsite umblau de colo până colo câteva sute de mu sulmani. Mohadşiri din nord-vest atraşi de mirosu' prăzii şi haimanale din aşezările de câmpie învecinate Adunătura de golani părea că încă nu pusese stăpî nire pe case. Poate că vreo dispoziţie guvernamental le tăiase deocamdată pofta. Oamenii ăştia „cumsecade] dădeau târcoale caselor ca nişte muşte leneşe în aşteptarea ospăţului. Grupul de jandarmi dispăru înainte de Kebussije, într-o vale lăturalnică situată spre răsărit, semn că erau cu totul neinformaţi. Un licăr de speranţă: poate că poporului îi e dat să mai trăiască multe zile de pace, poate că turcii nici nu se vor sinchisi de Musa Dagh.

Pastorul Aram sări jes din postul său de observaţie. Dinspre râpele întune oase din împrejurimi răzbătea ecoul loviturilor de topor ale celor ce doborau copacii. De asemenea, activitatea bătrânului Tomazian, care începuse să ridice colibele în Vâlceaua orăşenească, se făcea şi ea auzită din depărtare. Ţinând seama de faptul că

saptiehii porniseră pe un drum greşit, Gabriel Bagradian învoise pentru toată ziua atât pe combatanţi cât şi pe rezervişti, ca să poată lucra la ridicarea coli

34

jjlor de ramuri împletite. Pastorul simţi că sosi se şi pentru ei ceasul acţiunii. Luase o hotărâre dârză. Chiar dacă nu răspundea celei mai înalte dintre îndatoririle sale, totuşi tărâmul mai neînsemnat pe care urma să fie pusă în practică făcea ca examenul să nu fie câtuşi de puţin uşor. Îndoielile şi temerile paralizante iscate de conştiinţa vinii sale trebuiau înlăturate1 o dată pentru totdeauna. Chiar dacă nu se dovedise vrednic de a face parte dintre sfinţii Domnului, putea încă să devină un ostaş al lui Cristos săvârşind fapte meritorii. Drumul destul de lung până în tabără îl străbătu cu paşi mari, ca să nu mai întârzie nicio clipă de la datorie. Acolo domnea o forfotă indescriptibilă. Şiruri lungi de măgari treceau tropăind mărunt, încărcaţi cu poveri grele din crengi de stejar şi fag, şi:

cu ramuri de pin. Cu roabele se aduceau pietre grele

trebuincioase temeliei. Ajutoarele bătrânului Tomazian marcau cu lungi benzi de măsurat uliţele şi delimitau terenurile pentru fiecare colibă. Ici şi colo se şi ridica scheletul, deocamdată într-un echilibru cam

Bestabil, al câtei unei colibe. Familiile se întreceau între ele să-şi termine cât mai degrabă adăposturile. Munceau nu numai bărbaţii şi femeile în toată puterea.

ci şi copiii şi moşnegii. Construcţia clădirilor obşteşti făcuse progrese de-a dreptul uimitoare, mai ales şopronul-spital supravegheat de Bedros Altouni şi hambarul cel mare. Iar meşterul Tomazian supraveghea ridicarea barăcii pentru sfatul conducătorilor, construcţie care îi şedea la inimă. Ea cuprindea o sală mare şi două încăperi laterale, iar din motive de siguranţă urma să fie prevăzută cu o uşă care putea fi în Buiată dinafară cu ajutorul unui lacăt.

Între timp, Juliette îşi organiza şi ea viaţa în Poiana celor trei corturi. Gabriel o rugase stăruitor să nu ţină seama de nimeni şi de nimic, nici măcar de el. Toţi ceilalţi erau siliţi, datorită apartenenţei lor la neamul armenesc, să se supună destinului ce le fusese hărăzit, ea însă era o victimă cu totul nevinovată, şi prin ur-rtiare îndreptăţită să ridice orice pretenţie care poate *

35

fi îndeplinită măcar pe jumătate. Problema ace; Gabriel o adusese în discuţie şi într-o întrunir sfatului conducătorilor:

— Chiar şi aici, pe Damlajik, soţia mea are drerjb să-şi trăiască propria ei viaţă, deosebită de a celorisi şi după cum va crede de cuviinţă.

Căsătoria nu const tuie o rudenie de sânge. Noi, ceilalţi, suntem cu tel legaţi între noi prin sângele nostru, şi prin urmare obl gaţi să ne supunem legilor pe care singuri ni le-l făurit. Ea însă se află în afara acestor legi. E franj zoaică, o străină, vlăstar al unor popoare mai ferici silită de soartă să îndure împreună cu noi suferinţa noastre. De aceea, se va bucura de cea mai mărinimos! ospitalitate a poporului nostru.

Toţi cei care alcătuiau sfatul conducătorilor îmb leseră îndată apelul lui Bagradian la ospitalitate: di trei corturi rezervate exclusiv pentru Juliette, stith înalte de bagaje, bucătăria proprie, gospodăria seţij rată, servitorii, proviziile depozitate aparte, cele doi vaci olandeze (cumpărate pe vremuri de Avetis <M tânăr), toate aceste bunuri deosebite formau favor» care trebuiau explicate oamenilor pe înţelesul lorj cu dibăcie. E drept, Gabriel Bagradian dăduse clisa ziţia ca partea cea mai mare a laptelui să fie împărţi copiilor din tabără, împreună cu tot ce nu era neapăij necesar bucătăriei de pe lângă corturi; totuşi ace înlesniri nu erau altceva decât resturile de la masa’s pinilor. Era destul ca duşmanii, ba chiar şi numai menii care-l priveau cu oarecare neîncredere, să pu faţă în faţă cuvântările lui Bagradian, în care pleda pentru necesitatea proprietăţii comune, cu realităţi vieţii îmbelşugate din Poiana celor trei corturi – p această simplă

comparaţie „ar fi putut demonstra cu principiile se băteau cap în cap cu transpunerea în viat] Deşi nimeni nu putea să nege că Bagradian nu dorm în cort, ci pe poziţie, că primea aceeaşi mâncare ca t ceilalţi combatanţi, că bunurile sale, pe care le pusese dispoziţia obştii, formau una dintre contribuţiile e mai mari – nu putea fi tăgăduit nici faptul că pen Juliette răpea comunităţii o cantitate apreciabilă

36

bunuri preţioase. În această nepotrivire se afla primejdia «nor conflicte. Se pare însă că niciunul dintre conducători nu se gândea acum la asemenea lucruri. Şi cu toate acestea, în urmă cu o oră, Thomas Kebussian, muhtarul din Yoghonoluk, fusese nevoit să îndure din partea nevestei sale o predică foarte amară în legătură cu Poiana celor trei corturi. Se vede că ea, fostă elevă a misionarilor din Maraş, nu e considerată o doamnă, se toţărâse primăreasa, fiindcă decăzuse atât de mult me scara socială, în comparaţie cu franţuzoaica, încât [este obligată să locuiască într-o colibă din ramuri împletite, întocmai ca femeile din poporul de rând. Iar soţul ci, care este Thomas Kebussian şi nu altul, ajun-Kese oare un biet sărăntoc, astfel încât nu mai există Kici o deosebire între el şi un cerşetor oarecare de felului Dikran sau al lui Mikael, pe când deosebirea între fel şi înfumuratul de Bagradian

este pur şi simplu nemărginită? Acest hap conjugal încărcat cu venin a avut Ea urmare faptul că Thomas Kebussian folosind cu dibă-pie căi ocolite, izbuti ca pentru el şi familia lui să nu se construiască o colibă rudimentară din ramuri împletite, ci o cabană spaţioasă din bârne situată în imediata apropiere a altarului. Pentru ca arătoasa construcţie să nu trezească invidie, muhtarul hotărî să atârne deasupra intrării o tăbliţă cu inscripţia „Primăria”. Mulţumit de această festă pe care reuşise s-o joace celorlalţi, acum dădu din cap aprobator la apelul lui Bagradian în legătură cu ospitalitatea. Cât priveşte pe învăţătorul Şatakhian cel francofil, acesta se grăbi să profite de prilej pentru a face o declaraţie animată de cele mai nobile intenţii. Pentru poporul de pe Musa Dagh, spuse el, însăşi prezenţa doamnei Bagradian, o pariziancă autentică, înseamnă o cinste şi jtotodată un imbold. Fiecare fiu de armean se va întrece să-i facă oaspetelui din frumoasa Franţă viaţa cât se poate mai uşoară şi, dacă va fi nevoie, îşi va vărsa sângele pentru a o apăra pe madame. După aceste cuvinte ale lui Hopeth Şatakhian, învăţătorul Oskanian izbi în podea cu patul carabinei sale Kara – căci nu mai făcea niciun pas neînarmat. Nu era prea limpede dacă în felul acesta

37

voia să-şi exprime încuviinţarea faţă de cele

spuse colegul său sau dezaprobarea faţă de tonul pomp şi beţia de quvinte a discursului. În schimb, Ter Haigas – îl privi pe Gabriel drept în faţă, înainte de a cobo ochii cum obişnuia ori de câte ori lua cuvântul:

— Gabriel Bagradian! Dorim cu toţii ca soţia dum tale să scape cu viaţă, în cazul că, mai devreme să mai târziu, ne vom găsi aici sfârşitul. Deie Domnul a după aceea, în Franţa, să poată spune numai lucru bune despre noi.

Juliette locuia într-unul dintre corturile de exploratei în al doilea le cazase pe Iskuhi şi pe Hovsannah, caif aştepta cu o teamă amestecată cu tristeţe să-i vi vremea. În cortul şeicului, care slujea în parte şi o magazie de bagaje şi cămară de alimente, fusese aşezate trei paturi. Într-unul dormea Stephan, al doil îi aparţinea lui Samuel Avakian, care însă, ca adjuta şi ofiţer de stat-major, îşi petrecea nopţile întotdeauna în preajma lui Bagradian. Şi cum acesta renunţas categoric şi pe un ton destul de răstit la orice f de confort, Juliette puse al treilea pat din cortul şei: eului la dispoziţia lui Gonzague Maris. Se simţea obli gată faţă de acest tânăr, datorită felului său mode de a fi şi atenţiilor cu care o înconjura mai ales în cu tunele zile de restrişte. Lui Gabriel îi salvase viaţst De altminteri, era şi singurul european aflat aici, p Damlajik. Erau unele clipe când această afinitate dintre ei, creată prin forţa lucrurilor, devenea atât

de puteri nică, încât se priveau unul pe altul ca doi conspiratori] ba chiar ca doi deţinuţi în aceeaşi celulă. În timp e Juliette simţea o înclinaţie primejdioasă de a-şi neglijaspectul exterior, Gonzague era ca şi înainte de 1 eleganţă fără-eusur. Uneori urprindea în faţa cortulu cum îşi peria costumul cu o meticulozitate de-a dreptu penibilă, cum îşi cosea vreun nasture desprins sau îşi făcea pantofii cu cremă. Unghiile lui erau curate, mâinilJ îngrijite, şi, spre deosebire de Gabriel, se bărbierea în fiecare dimineaţă. Niciodată însă aceste preocupări serul puloase legate de propria persoană nu iscau impresia că ar fi din cale-afară de vanitos. Dimpotrivă, părea mai

38

Lfegrabă sa fi o o repulsie activă faţă de tot ce era lipsit de minuţiozitate şi de curăţenie. O pată pe haină, un strop de noroi pe pantofi puteau să-l facă nefericit pe Gonzague. Parcă toată făptura lui nu putea să se poarte nimic confuz, nimic inconştient şi trebuia să kreacă totul prin lumina voinţei sale şi a unei ciudate concepţii asupra utilului, acesta fiind singurul mod de a putea trăi. În felul lui de viaţă, care nu se lăsa înfrânt de împrejurări, Juliette vedea o atitudine exemplară vrednică de o anume admiraţie. Cu atât mai puţin putea înţelege hotărârea calmă a lui Gonzague de a împărtăşi destinul aducător de moarte al unui popor străin, t’na sau două aluzii vagi, care nu

excludeau posibilitatea că hotărârea fusese luată din pricina ei, le socotea ca simple vorbe ale unui tânăr curtenitor. Nici imăcar o singură dată Gonzague n-o făcuse să simtă alt-jeeva clocit respectul profund, lipsit de orice erotism, ce-l datorează un tânăr unei doamne, în care este împiedicat să vadă o femeie, din pricina deosebirilor. Sociale dintre oi. Deşi în timpul zilei Gonzague petrecea [ceasuri întregi în apropierea Juliettei, între ei nu se născu niciodată vreo discuţie care să depăşească termele legate de împrejurări, de realitatea imediată. Despre viaţa lui dinainte nu ştia nici acum aproape nimic. Atenţia ciudată şi plină de încordare din ochii lui adăpostiţi sub sprâncenele îmbinate într-o linie frântă, părea îndreptată doar asupra clipei de faţă. Dar tocmai inexistenta acestor „înainte” şi „după” din viaţa lui. Gonzague trezea o curiozitate plină de nelinişte în Juliette, cinci ¡1 privea. Într-o zi, când Gonzague nu se arătase multe ceasuri în şir, ea încercă să afle câte ceva de la el:

Hr-Aţi îndreptit – să redactaţi resemnările cu privire la viaţa noastră?

B&l o privi uimit şi aproape cu oarecare ironie: KNu fac niciodată însemnări. Singurul talent pe care îl am într-adevăr este memoria mea. În felul acesta nu voi fi nevoit să salvez tot felul de hârtii mâzgalite şi bileţele.

It. Siguranţa tânărului o supără pe Juliette:

39

— Întrebarea care se pune este dacă veţi iz să vă salvaţi capul, împreună cu memoria ce ţine de

Gonzague râse scurt, râsul acesta era numai un de a-şi exprima o convingere neclintită:

— Doar nu credeţi, doamnă Juliette, că pot fi im clicat de nişte militari turci, sau de orice altceva părăsesc muntele atunci când într-adevăr am să vr s-o fac.

Atât tonul cât şi conţinutul acestui răspuns nu-i cură Juliettei. Energia plină de aşteptare, pe care G zague o arăta atât de des, îi repugnau. Dar exista clipe când putea să fie foarte descumpănit şi copilă Atunci era cuprinsă de o compătimire maternă, ca făcea ei însăşi bine.

În apropierea Poienii celor trei corturi, dincolo de cui de fagi, Kristaphor şi Missak aşezaseră o masă bănci împrejur. Colţişorul acesta era atât de ferme tor, încât aveai impresia că te găseşti pe aleea izol a unui parc, în orice caz în imediata apropiere au

centru civilizat, iar nu în vârful unui munte salba Aici şedea după-amiază Juliette, împreună cu Iskuhi cu Hovsannah, şi-şi primea oaspeţii. De cele mai mu ori se adunau aceiaşr oameni ca jos, în vilă. Farma tul Krikor venea regulat, iar învăţătorii când le în duia serviciul. Hapeth Şatakhian se prezenta fiin după cum spunea chiar el, voia s-o distreze pe mada cu vorbele sale de

duh în limba franceză. În schi Hrand Oskanian venea acum mai puţin în chip de estru al artei poetice şi de caligraf, ci mai degrabă se înfăţişarea unui războinic ce inspiră teamă. Cu prile* acestor vizite purta, ce-i drept, redingota lui ce nu de lord cu coadă de rândunică, dar pe sub ea custura înfiptă într-un brâu, din care se mai ve apărând şi impunătorul pistol de oblânc; nu lăsa nic clipă puşca din mână, după cum nu-şi scotea nici imp: sionanta căciulă din blană de miel. Cu toate ac continua să aducă daruri, câte un buchet de orhicW sălbatice sau un desen haşurat cu o meticulozitab

de învăţător, pe care le trântea în faţa Juliettei ok parcă n-ar fi fost decât avansuri neînsemnate pentil

40

te daruri, mai sângeroase, adevărate trofee de răzinic – de piidă capete de turci sau mâini de duşman tezate Insistenţa importună a piticului negricios eveni cu timpul de-a dreptul copleşitoare. Tăcea cu verşunare, devorând-o pe Juliette cu priviri păti-aşe încărcat, de ostilitate. Din păcate, aceste atacuri avalnice ale tăcerii nu mai aveau niciun haz. Faptul a era înarmat până-n dinţi făcea să se nască în inima ui Oskanian o pornire cu totul nouă de a se lua a harţă. Într-un rând, de pildă, în timp ce toţi cei de aţă comentau cu mult calm evenimentele zilei şi menionau în

mod elogios diferite nume şi acţiuni meri – a se, omiţându-l doar pe Oskanian, acesta sări pe neşteptate de la locul lui şi-şi întoarse obrazul desfigu-al de ură spre Gonzague Maris, care răsfoia o colecţie e numere vechi ale revistei Illustration, împrumutată e la Krikor:

— Domnul a râs de mine, de faţă cu madame!

Maris închise volumul cu un zgomot sec şi-l privi e furiosul învăţător cu o uimire plină de bunăvoinţă:

— Am râs de una dintre reproducerile de-aici, iar cu de dumneavoastră, deşi sunteţi într-adevăr în şi-uaţia de a stârni râsul.

Oskanian puse mâna pe puşcă şi ţipă:

— O să vedem cine are dreptul să râdă aici! Eu în un conducător, iar domnul nu este decât un para-it tolerat printre noi. Am şi eu un cuvânt de spus!

Fără să salute, se întoarse şi porni în goană. Krikor cu un gest obosit, împăciuitor:

— Totdeauna vrea să fie mai mtdt decât este. Nici grijă, mâine vine din nou.

Profeţia farmacistului, care îşi cunoştea discipolii, se aliză întocmai, iar el însuşi, acest Socrate al Yogho-olukului, părea că depăşise tragica tulburare a vieţii ale contemplative. Începând chiar cu a doua zi a re-ugiului pe Musa Dagh, se grăbi să-şi reia felul de iată dinainte, după cum se cuvine să procedeze un înţeept.

Bărbuţa de ţap de sub faţa lui gălbuie şi lucioasă vâcnea din nou în ritm uniform, când pescuia citate în oceanul fără fund al ştiinţei sale, şi când plantelor.

41

pietrelor şi elementelor le adapta nume şi formule bizare. Şi totuşi, vechea şi înverşunata ardoare cu care Krikor îşi împărtăşea învăţăturile se stinsese, cedând locul unei cumpătări neliniştitoare.

Printre oaspeţii de după-amiază ai Juliettei se numărau, alături de domnii mai sus menţionaţi, şi nevestele notabililor. Mairik Antaram, doctoreasa, venea ori de câte ori avea vreme, spre deosebire de primăreasa Kebussian care venea mai rar, dar în schimb era totdeauna devorată ele o curiozitate nesăţioasă. Nevasta lui Kebussian voia să vadă totul şi imploră pe Juliette s-o conducă pretutindeni şi să-i arate toate amănuntele şi tainele pe care le ascundea Poiana celor trei corturi, întrecându-se din belşug în elogii, examina apoi soba de bucătărie, înjghebată de Hovhannes cu multă dibăcie din pietre şi cu plite aduse din sat şi adaptată pentru a fierbe, a prăji şi a coace orice clorea. Primăreasa admiră paturile uşoare şi moi din corturi, mobilele pliante, căziie de cauciuc, tacâmurile şi vesela, stivele de geamantane. Cu cea mai adâncă şi mai perseverentă emoţie, îşi vârî nasul în lăzile cu

provizii, trecu în revistă cutiile cu sardele şi conservele, zahărul şi săpunul. Juliette nu reuşea să scape de această onorabilă doamnă – înzestrată cu ochi ageri de şoarece, a cărei privire pătrundea până în colţişoarele cele mai depărtate – decât după ce o ruga să accepte din aceste provizii, un mic dârla alegere, un baton de ciocolată sau o conservă. După aceea, mulţumirile şi jurămintele de prietenie ale doamnei Kebussian luau proporţiile exagerate ale elogiilor anterioare. Mairik Antaram, dimpotrivă, aducea de fiecare dată câte un mic dar, un borcan cu miere sau cu şerbet de caise, acel jeleu de culoare brun-roşietică, o delicioasă specialitate a satelor armeneşti care se mănâncă îndeosebi la gustarea de dimineaţă. Doamna Altouni îi înmâna aceste daruri pe ascuns:

— Mănâncă după ce or să plece toţi, djanik, sufle-ţelul meu, e bun. Nu trebuie să-ţi lipsească nimic la noi…

Dar adesea când Mairik Antaram o privea pe Juliette, pe faţa ei hotărâtă şi de loc compătimitoare era zugrăvită o mare tristeţe.

42

— Ce bine clacă ai fi rămas acolo, la ai tăi, frumoasa mea!

Pe Damlajik, Iskuhi Tomazian stătea mai puţin în tovărăşia Juliettei ca în casa din Yoghonoluk. Fata îl rugase pe Ter Haigasun să fie repartizată

ca învăţătoare suplinitoare la şcoală, dorinţă pe care preotul o împlini bucuros. În schimb, Juliette dezaprobase categoric hotărârea:

— Abia te-ai întremat puţin la noi şi acum vrei să preiei o muncă obositoare? Pentru ce? în situaţia în care ne aflăm, are vreun rost?

Dar Juliette încă nu izbutise să înlăture, în relaţiile ei cu Iskuhi, o anumită senzaţie ciudată. Datorită mărinimiei active pe care i-o arătase din prima clipă, credea că învinsese sfiala încăpăţânată şi acum părea că trecuse şi peste docilitatea servilă îndărătul căreia fata încercase să se ascundă. De câteva săptămâni, Iskuhi îi dădea anumite semne exterioare de afecţiune. Dimineaţa când se întâlneau şi seara când se despărţeau, îşi îmbrăţişa şi-şi săruta prietena mai vârstnică. Dar Juliette simţea foarte limpede că aceste dovezi de afecţiune erau doar gesturi imitate şi convenţionale, cam aşa cum cineva foloseşte anumite expresii formale într-o limbă necunoscută, fără să le pătrundă exact înţelese! Ceea ce era dur în Iskuhi, cristalul cei mai lăuntric, îndepărtat şi inaccesibil, nu se topea niciodată. Nu se poate tăgădui faptul că Juliette suferea din pricină că nu reuşise să cucerească acest suflet, deoarece fiecare jignire adusă voinţei ei avea repercusiuni imediate asupra amorului său propriu. Iar întâmplarea cu şcoa! a reprezenta de asemenea un fel de înfrângere pentru ea. Iskuhi

petrecea acum multe ore pe zi pe aşa-numita colină a şcolii, situată destul de departe de Poiana celor trei corturi. Se aflau aici o tablă mare şcolară, un abac, o hartă a Imperiului otoman şi o cantitate apreciabilă de abecedare şi cărţi de citire. Oare nu era simbolic pentru acest popor faptul că în ciuda nenorocirii şi a refugiului nu uitase să ia cu el materialele didactice pentru copiii lui? „Pământul e mumă copilului cult! –

43

Mai multe sute de ştrengari, o adevărată armată, şedeau la umbră, pe pietre, sau culcaţi, sau chinciţi la pământ, într-un luminiş de pădure, umplând atmosfer? cu ţipete ascuţite şi ciripit tineresc. Din pricină că tot învăţătorii erau cea mai mare parte a timpului la posturile lor de pe poziţii sau la serviciul din cadrul taberei Iskuhi se afla adesea singură, vreme de ceasuri în şir, la cheremul acestei cete de ştrengari neastâmpăraţi] Să menţii ordinea şi să faci linişte printre aceşti sălbatici în vârstă de la patru la doisprezece ani, era cu totul imposibil. Iskuhi nu avea forţa necesară să sangajeze în asemenea luptă. Şi fiindcă foarte curân nu mai reuşea să-şi audă propria ei voce, se hotăra’s aştepte cu resemnare până avea să vină unul dintre învăţătorii mai experimentaţi, de exemplu Oskanian, care să-i potolească puţin pe micii diavoli, vârând spaima în ei. Şi învăţătorul apărea şi, cu aerul lui de ostaş

neînfricat, păşea cu puşca în mână prin mulţimea de copii, de parcă după izbucnirea războiului ar fi avut dreptul să împuşte fără nicio judecată pe orice şcolar neastâmpărat. Nuiaua de salcie, pe care avusese grijă! s-o adauge la celelalte arme din arsenalul său, şuiera în dreapta şi în stânga, lovind vinovaţi şi nevinovaţi. O grupă nenorocită de elevi era pedepsită să stea în genunchi pe pietre ascuţite, alta să ţină nişte obiecte oarecare sus, deasupra capului, vreme de minute în şir. Apoi, cu un dispreţ plin de măreţie, Oskanian pleca lăsând suplinitoarei rodul pedagogiei sale milităroase: o linişte mormântală şi umilă.

Juliette văzu chiar din prima zi că acest efort nu-i făcea de loc bine lui Iskuhi. Culoarea sănătoasă din obrajii ei dispăru, faţa parcă se micşorase şi ochii re-deveniră tot atât de mari ca atunci când se întorsese acasă din infernul deportării. Juliette pleda din nou cu pasiune, încercând s-o convingă pe fată să renunţe la zelul ei exagerat. Iskuhi o privea fără să înţeleagă. Oare şi-ar putea îngădui în acest ceas greu pentru poporul ei să se sustragă de la îndeplinirea unei datorii atât de neînsemnate? Dimpotrivă t Are de gând să-şi

44

caute şi pentru după-amiază o muncă. Enervată, Juliette se întoarse cu spatele la Iskuhi. Un gând fugitiv îi şopti că nu eforturile cerute de

activitatea ei pedagogică o slăbesc pe Iskuhi, ci o tainică suferinţă sufletească. Dar goni repede acest gând. În definitiv, de ce trebuia să-şi facă griji pentru suferinţele altora, tocmai ea, care era mai însingurată şi mai nefericită decât toţi?

Acum se întâmpla des ca Juliette să stea ziua-n amiaza mare ore în şir întinsă în pat. Îngustimea cortului o strivea. Prin crăpăturile draperiei de la uşă pătrundeau două raze de soare a căror strălucire stridentă o chinuia. Nu avea puterea să se scoale şi să potrivească draperia. „Am să mă îmbolnăvesc, nădăjduia ea, Doamne, dacă m-aş îmbolnăvi chiar acum!” Inima ei bătea repede şi ameninţa s-o ia razna de atâtea dorinţe ce nu puteau fi împlinite. Îi era dor de Gabriel, dar nu de Gabriel cel de acum, ci de Gabriel de la Paris, de bărbatul sensibil, care cu un bun-simţ plin de afecţiune o făcea să uite în permanenţă distanţa de netrecut dintre ei. Îi era dor de Gabriel din Avenue Kléber, din locuinţa luminoasă, când împreună cu ea se aşeza bine dispus la masă pentru a lua micul dejun. Îi era dor de domnul elegant în ţinută de seară, care mergea cu ea la teatru şi în restaurantele scăldate în lumină, admirând-o tot timpul cu discreţie, dându-i întotdeauna prioritate, de parcă ea reprezenta ceva cu mult deasupra lui şi mai preţios decât el, armeanul. Universul ei îndepărtat o împresura cu zgomote înăbuşite în care intrau claxoanele

automobilelor, zăn-gănitul subteran al metroului, sporovăială melodioasă, sunetele şi miresmele prăvăliilor familiare şi ale marilor magazine. Îşi îngropa faţa în pernă, de parcă aceasta ar fi fost o părticică unică şi minusculă, singura care i-a mai rămas, a patriei. Se căuta pe sine însăşi în mireasma delicată. Voia să reţină cu toate simţurile imaginile familiare. Dar nu reuşi. Între pleoapele ei închise îşi făceau loc pete de soare, într-o continuă rotire. Cercuri multicolore având în centrul lor pupile rigide şi sfredelitoare – ochi încărcaţi de suferinţe şi reproşuri, care o asaltau din toate părţile. Şi iată.

45

erau ochii armeneşti ai lui Gabriel şi Stephan, fixaţi cu insistenţă asupra ei. Când îşi ridică pleoapele, ochii aceştia se aplecau într-adevăr asupra ei, din faţa bărboasă şi neîngrijită a unui străin. Îl privi speriată pe Gabriel. În jurul lui se aflau depărtări uriaşe, nopţi petrecute sub cerul liber şi un miros stătut, umed de pământ. Vocea lui suna grăbită, ca între două treburi care-l chemau urgent în altă part”:

— Eşti mulţumită, chérie? N-ai nevoie de nimic? Am venit pentru o clipă să te văd.

— Nu-mi lipseşte nimic. Îţi mulţumesc.

Juliette nu-şi lua mina, încă moleşită de somn, din mâinile lui. Gabriel şezu o vreme lângă ea tăcut, de parcă n-ar fi existat nimic despre care să

poată vorbi cu Juliette. P” urmă se ridică. Dar Juliette se sculă şi ea, gata de ceartă.

— Mă crezi atât de goală sufleteşte, atât de legată de cele materiale că nu te gândeşti decât la nevoile exterioare?

Gabriel n-o înţelese imediat. Ea însă avu un hohot neaşteptat:

— Nu pot trăi în felul acesta…

Cu faţa serioasă, Gabriel se apropie iar de ea:

— Înţeleg că nu mai poţi trăi în felul acesta, Juliette. Nu poţi trăi într-o comunitate ţinându-te tot timpul departe de ea. Trebuie să ai o activitate oarecare! Du-te în tabără, încearcă să ajuţi, fii umană!

— Nu este comunitatea mea…

— Nici a mea nu este în măsură chiar atât de mare cum crezi tu, Juliette. Aparţinem mai puţin lumii de unde venim cât celei către care nătiiim!

— Sau nu năzuim… seinei ea.

După ce plecă Gabriel, Juliette acu un efori de voinţă ca să se ridice. Poate că el avea dreptate. Într-adevăr, în felul acesta nu mai putea să continue. O rugă pe Mairik Antaram să-i spună medicului că ar dori să ajute la îngrijirea bolnavilor din şopronul-spi-tal. La luarea acestei hotărâri contribui gândul că zeci de mii de franţuzoaice făceau acum o muncă asemănătoare în spitalele de răniţi. La început, Bedros Altouni

4 i;

şovăi, dar pe urmă primi ajutorul ce i se oferea. Juliette apăru chiar în aceeaşi zi, cu şorţul şi boneta de rigoare, în şopronul a cărui construcţie era încă în curs. Pe Dam-lajik nu se aflau, slavă Domnului, prea mulţi bolnavi în stare gravă. Câţiva zăceau scuturaţi de friguri, înveliţi în tot felul de cârpe, pe pături şi rogojini încă ţepene de pe urma puternicei furtuni ce se abătuse asupra lor. Cei mai mulţi dintre ei erau oameni în vârstă. Respiraţia le era scurtă şi precipitată, de parcă s-ar fi prăbuşit aici, complet epuizaţi, după ce fuseseră hăituiţi vremi: îndelungată. Feţe cenuşii, întunecate, care nu se mai aflau în această lume, ci într-una depărtată. „Nu sunt semenii mei”, simţea Juliette şi în acest simţământ era şi puţină compătimire şi mult dezgust. Îşi dădu seama că este sufleteşte incapabilă de asemenea activitate care implica dragoste de oameni. I se părea că ar fi o renunţare la ea însăşi. Dădu dispoziţie să se aducă din corturi şi să se pună la dispoziţia bolnavilor tot aşternutul care nu era neapărat necesar.

Până la amiază, ziua de 4 august se desfăşură întocmai ca toate cele precedente. În zorii zilei, când Gabriel cercetă cu binoclul valea, salcie se înfăţişau atât de liniştite şi de pustii încât apărea destul de justificat gândul că toate se vor rezolva în chip fericit, că foarte curând va fi încheiată pacea între marile puteri şi toată lumea se va

putea întoarce acasă în deplină siguranţă. Cu inima uşoară şi plină de speranţă părăsi postul de observaţie şi merse din sector în sector, efectuând o inspecţie inopinată a muncii şi i serviciului prestat de grupele de combatanţi. Mulţumit de cele constatate, se întoarse către amiază la postul său de comandă. Câteva minute mai târziu, din toate părţile sosiră în goană băieţi din grupul de observatori. Raportară: pe şoseaua de la Antiohia la Suedjă, nori uriaşi de praf. Soldaţi mulţi, mulţi ele tot. Patru detaşamente. În urma lor, saptiehii şi o mare mulţime de oameni. Tocmai au trecut de cotitură, intrând în vale şi acum mărşăluiesc prin primul sat, Vakef. Gabriel

47

Bagradian urcă în mare grabă până la cel mai apropiat punct de observaţie şi constată următoarele: pe şoseaua care străbătea satele trecea o companie de infanterie, în coloană de marş şi echipament de luptă. Îşi dădu seama imediat că este vorba de o unitate regulată, deoarece în fruntea ei se afla un căpitan călare: iar întreaga coloană de marş era împărţită în patru plutoane care păreau să înainteze cu pas destul de sigur şi de uniform. Aşadar, era vorba de trupe instruite, poate chiar cu experienţa frontului, trupe aflate în cazărmile din Antakie şi aparţinând armatei de curând alcătuită sub îndrumarea lui Djemal Paşa. Mult în spatele

companiei veneau cu pas legănat vreo sută de saptiehi, iar golănimea satelor de câmpie, drojdia Antiohiei, se scurgea prin praful de pe marginea drumului, de ambele părţi ale coloanei. Deplasarea acestei forţe armate, cuprinzând patru sute de puşti (inclusiv saptiehii) se desfăşura pe acest teren deschis cu o nepăsare atât de strigătoare la cer, încât o vreme Gabriel fu înclinat să creadă că detaşamentul are altă ţintă. Abia după o scurtă oprire, în decursul căreia avu loc o consfătuire a ofiţerilor, când văzu că întreaga companie lasă în urma ei satul Bitias şi se îndreaptă spre nord-vest, în direcţia muntelui, deveni limpede pentru el că această expediţie militară era în legătură cu populaţia care fugise din sate. Poate că se găsiseră denunţători din localităţile învecinate, pe care zgomotul loviturilor de topor şi al arborilor doborâţi îi făcuse să-şi dea seama de situaţie – sau poate că Harutiun Nokhudian fusese torturat până ce dezvăluise locul de refugiu al compatrioţilor săi. Oricum ar fi, turcii păreau să presupună că au de dus la îndeplinire o operaţie poliţienească chitrruită; mai lipsităderiscuri chiar dec binecunoscuta vânătoare de dezertori, şi că nu este vorba decât de o tabără în aer liber a unor sărmani locuitori de la munte, care trebuie reperată, încercuită şi apoi minată din urmă la vale. Pentru asemenea operaţie probabil că se simţeau nespus de puternici, şi de

altfel chiar erau dacă avem în vedere că fiii Armeniei nu aveau decât trei sute de puşti de bună cali

48

tate, muniţii puţine şi aproape de loc soldaţi instruiţi. Când compania ajunse la Yoghonoluk, Gabriel Bagradian dădu ordin să se treacă la măsurile pentru starea de alarmă de gradul întâi, conform exerciţiilor pe care le efectuase zilnic cu grupele de combatanţi şi cu oamenii din tabără. Miinadirii, toboşarii care aduceau la cunoştinţa oamenilor dispoziţiile, adunară toată populaţia din Vâlceaua orăşenească. Grupul de curieri din cohorta tineretului se răspândi în grabă pe întregul cuprins al podişului înalt ca să transmită ordinele comandanţilor de sectoare. Câţiva dintre băieţii care îndeplineau misiunea de cercetaşi se aventurară până în vale, ca să supravegheze organizarea şi mişcările ina-icului. Ter Haigasun, cei şapte muhtari şi membrii ai vârstnici ai sfatului conducătorilor rămaseră, în mijlocul populaţiei din tabără, aşa cum fusese dinainte stabilit. Erau cu toţii cu sufletul la gură. Până şi sugarilor li se oprise gânguritul şi scâncetul în gâtlej. Oamenii din rezervă, înarmaţi cu topoare, târnăcoape şi cazmale, neonjurau tabăra într-un cerc larg, pentru a fi preătiţi în caz de nevoie. Gabriel stătea împreună cu „urhan-ceauşul şi cu comandanţii în subordine. Cazul fusese prevăzut întocmai. Totuşi,

deoarece era vorba de prima luptă şi niciun alt sector al dispozitivului de parare nu era deocamdată direct ameninţat, lăsă pe oziţiile secundare numai efectivele strict necesare şi concentra toate grupele de combatanţi disponibile în tranşeele din şaua nordică. Sistemul cuprindea patru îmi Mai întâi tranşeea principală care închidea calea spre Damlajik, întinzându-se pe înălţimea zimţată de pe partea stângă a pantei pe care o forma şaua; la câteva sute de metri în spate, a doua tranşee, de-a lungul „noi ondulaţii a terenului; mai departe, Tnrectorul frontal al muntelui, tranşeea menită să asigure flancurile, cu ramificaţii constituind posturi avansate pentru trădătorii de elită; în sfârşit, în partea dinspre mare, ba-icada din stânci calcaroase sfârtecate, din fericire cu otul ascunsă. În prima tranşee efectivul cuprindea aproximativ două sute de oameni, cele mai bune puşti i probabil că şi cei mai buni luptători. Comanda ea

4?

menilor din această tranşee o prelua chiar Bagradian. De altfel, nu repartizase în efectivul de-aici nici pe Sarkis Kilikian şi nici alt dezertor. O parte dintre grupele de elită le repartiza, sub comanda lui Nur-han-ceauşul, ia baricadele naturale stâncoase. În a doua tranşee se aflau alţi două sute de oameni pregătiţi să facă faţă în cazul unei întorsături nefavorabile a luptei. Fiecare

combatant primi trei încărcătoare cu cartuşe, aşadar numai cincisprezece focuri. Bagradian îi sfătui stăruitor pe oameni:

— Niciun glonte irosit! Chiar dacă lupta va dura trei zile, fiecare trebuie s-o scoată la capăt cu cele trei încărcătoare pe care le-a primit. Faceţi economie, altfel suntem pierduţi. Şi acum lucrul cel mai important! Focul se deschide numai la comanda mea! Trebuie să vă uitaţi cu toţii la mine! Trebuie să-i lăsăm pe turci, care nu vor şti nimic de prezenţa noastră, să se apropie până la o distanţă de zece paşi. Pe urmă, ţintiţi cu calm în capete şi trageţi cu tot atâta calm! în ceasul următor vom răzbuna aici, pe Damlajik, crima săvârşită împotriva poporului nostru, în ceasul următor vom dovedi turcilor că în slăbiciunea noastră le suntem totuşi superiori. Iar acum fiecare dintre voi să se gândească la faptele înspăimântătoare pe care le-au săvârşit împotriva noastră, şi la nimic altceva!

În timp ce Gabriel Bagradian vorbea, inima îi bătea atât de tare, încât se temea că bătăile ei se vor face auzite şi în cuvintele pe care le rostea, astfel că trebui să se concentreze ca nimeni să nu observe. Nu era numai emoţia profundă prin care trece orice combatant înainte de a intra în foc, era conştiinţa încercării titanice, cu totul şi cu totul nebunească, la care se încumeta împreună cu o mână de oameni, ridicul de puţini, împotriva

armatei unei puteri mondiale. În ciuda cuvintelor aţâţătoare, în sângele său înfierbântat nu mai trăia acum nicio urmă a urii şi setei de răzbunare împotriva turcilor, pe care tocmai le propovăduise combatanţilor. Era aşteptarea cu totul impersonală a unui inamic, care nu mai era turc, nu mai era Enver, Talaat, poliţai, mudir, ci doar un adversar în război, un duşman în sine.

50

pe care îl distrugi fără să-l urăşti. Ceea ce se petrecea cu Bagradian, se petrecea însă şi cu ceilalţi. Cinci băieţii care făceau pe corectaşii apărură pe neaşteptate dintre tufe şi anunţară, cu gesturi dezordonate, apropierea turcilor, aşteptarea deveni atât de încordată, încât aveai impresia că până şi inimile încetaseră să mai bată. Dar încordarea dispăru, făcând loc unui calm de gheaţă, imediat ce se auziră răsunând tot mai aproape, printre hăţişuri, paşii infanteriştilor şi ecoul începu să aducă tot felul de zgomote ale unor imprudenţi care nu se aşteptau de loc la vreo surpriză neplăcută.

Epuizaţi de efortul cerut de urcuş, şi fără să mai păstreze ordinea de marş, soldaţii turci umplură, încetul cu încetul îndoitura şeii. Căpitamd care comanda compania părea într-adevăr ferm convins că nu are ele efectuat o operaţie militară, ci una exclusiv poliţienească, altfel fără îndoială că n-ar fi neglijat în asemenea

hal cele mai elementare principii de tactică, prescrise pentru

O trupă aflată pe un teren controlat ele inamic. Fără a trimite patrule, fără a-şi asigura flancurile, fără avangardă şi ariergardă infanteriştii se adunaseră de-a valma în fundul şeii, pălăvrăgind, râzând şi furnind, ca să-şi refacă forţele după efortul cerut de urcuşul pe minte.

1 Nurhan-ceauşul se târî în tranşee până la Gabriel i Bagradian şi încercă să-l convingă, prin şoapte şi gesturi precipitate, să-i înconjoare din toate părţile pe turci tăindu-le posibilitatea de retragere. Cu faţa încruntată.

Kabriel îşi apăsă mâna pe gura lui Nurhan şi-l îmbrânci. Căpitanul care comanda compania, un domn gras cu mutră de om paşnic, îşi scosese căciula de blană împodobi; eu-semilună şi-şi ştergea sudoarea ce-i curgea din abundenţă pe frunte. Tinerii ofiţeri comandanţi

Ide plutoane se strânseră în jurul lui. Folosindu-se de o mică schiţă topografică începură cu toţii, destul de puţin milităros, să se certe cu privire la locul unde s-ar putea afla tabăra armenilor. Pentru Bagradian, fiecare clipă însemna o veşnicie trăită intens. Căpitanul.

epuizat cum era, nu-şi dădu nici măcar osteneala să se urce pe o stâncă mai înaltă ca să examineze teren în sfârşit, ordonă gornistului să sune încolonarea, I anume de mai multe ori,

trezind ecouri puternice, p babil pentru a băga groaza în oasele armenilor tabără şi a-i anunţa că sosise ceasul judecăţii. Ce patru plutoane luară poziţie în linie desfăşurată f două eşaloane, întocmai ca în curtea cazărmii. Suofiţerii ieşiră din front în pas alergător şi dădură of terilor raportul, iar ofiţerii păşiră cu sabia scoasă îi faţa căpitanului, ca să dea la rândul lor raportul. Gal briei îşi întipări în minte, nu fără oarecare simpatia faţa comandantului de companie. Era o faţă lată, prii etenoasă, eu ochelarii înrămaţi cu aur aşezaţi drept în mijlocul nasului. Şi iată că acum căpitanul îşi scoas şi el sabia şi comandă cu o voce subţire şi slabă – Baioneta la arm!

Paturile puştilor răsunară, lovite de palmele sol daţilor. Căpitanul îşi roti sabia deasupra capului, apo arătă cu vârful ei spre coasta ducând spre partea superioară a şeii, unde se aflau poziţiile armeneşti:

— Plutonul întâi, plutonul doi, în formaţie de trăgători, după mine!

Ofiţerul comandant de pluton cel mai vechi în general arătă cu sabia în direcţia opusă şi strigă, ca un ecou 1 – Plutonul trei, plutonul patru, în formaţie de trăegători, după mine!

Prin urmare, turcii nici măcar nu erau siguri dac tabăra refugiaţilor se afla pe Damlajik sau pe înălţimile nordice ale Musa Daghului. Bărbaţii armeni stăteau în tranşee până la piept. Taluzul

din faţa şanţului, în îndoiturile căruia erau rezemate ţevile armelor, fusese camuflat, întocmai ca şi liniile de vizibilitate create prin tăierea tufelor şi plantelor t irit oare care năpădeau coasta. Turcii, care nu bănuiau nimic, urcau în linii largi de trăgători spre regiunea superioară a. muntelui. Prima tranşee era atât de bine camuflată, încât n-ar fi fost reperabilă decât dintr-un punct de observaţie mult mai înalt, punct care nu exista însă, decât poate în vârf curile celor mai înalţi copaci situaţi pe înălţimea din partea opusă. Gabriel Bagradian îşi ridică mâna şi toţi ochi

52

rămaseră ţintiţi asupra lui. Turcii înaintau foarte încet prin desişul încâlcit. Căpitanul îşi aprinsese din nou o ţigară. Deodată tresări şi se opri în loc. Oare ce putea să însemne acea ridicătură de pământ, de acolo? Abia după câteva clipe îi ţâşni prin minte: o tranşee. Dar acest fapt i se păru atât de neverosimil, încât mai lăsă să treacă un timp înainte de a urla:

— Culcat! Camuflaţi-vă!

Prea târziu. Prima împuşcătură pornise chiar mai înainte ca Bagradian să fi lăsat mina jos. Armenii trăgeau calm şi siguri de ei, unul după altul, fără a fi câtuşi de puţin emoţionaţi. Aveau vreme să ochească. Fiecare ştia că nu trebuia irosit nici măcar un singur glonte. Căpitanul cel gras cu faţa de om cumsecade mai urlă de câteva

ori:

— Culcat! Camuflat!

Pe urmă privi cu nespusă uimire către cer şi căzu pe şezut. Ochelarii îi alunecară de pe nas, apoi ofiţerul se prăbuşi într-o rână. Pe neaşteptate vraja care-i cuprinsese pe soldaţii turci se risipi. Scoţând urlete sălbatice, o luară la fugă, gonind pe povârniş, în josul şeii şi lăsând în urma lor numeroşi morţi şi răniţi, între care căpitanul, un ofiţer comandant de pluton şi trei onbaşii. Gabriel nu trăsese. Îl cuprinsese deodată o senzaţie de uşurare, de plutire înaripată. Realitatea din jurul lui părea atât de ireală, cum nu pare decât în intensitatea ei cea mai reală.

Turcilor le trebui vreme foarte îndelungată ca să-şi revină. Ofiţerii şi subofiţerii fură nevoiţi să depună eforturi susţinute pentru a opri goana. Trebuiră să-i ţină în loc pe oamenii înspăimântaţi lovindu-i cu latul sabiei şi cu patul armei. Între timp, cele două plutoane, care nu fuseseră câtuşi de puţin atinse de foc, fură conduse la atac. Dar în loc să găsească mai întâi un unghi de atac eficace, noile linii de infanterişti căutau acoperire în punctele cele mai puţin potrivite, în spatele tufelor şi stâncilor, de unde nu puteau prinde în bătaia puştii nici măcar o porţiune cât de mică a tranşeei armenilor. Desişurile şi jnepenii primiră fără nicio noimă rezultatele înverşunatelor şi asurzitoare

lor pocnete şi pârâituri, care nu făcură nicio victimă. Numai arareori câte un glonte şuiera prelung deasupra capetelor celor din tranşee, pierzându-se undeva în spate. Gabriel Bagradian transmise în lungul tranşeei, din om în om, următorul ordin:

— Nu trageţi! Căutaţi acoperire eficace! Aşteptaţi până se vor apropia din nou!

În acelaşi timp trimise un mesaj către cei din poziţiile laterale: „Cine va îndrăzni să tragă sau măcar să-şi arate faţa, va fi socotit trădător şi tratat ca atare. Niciun turc nu trebuie să bănuiască măcar amplasarea centurii de apărare”. Aşa se face că pe coasta şeii armeneşti domnea aceeaşi linişte de mormânt ca înainte. S-ar fi zis că apărătorii poziţiei fuse seră ucişi pirici la unul de focul turbat al turcilor. După ce cu înverşunare îşi irosi vreme de un ceas muniţiile, compania încercă un nou atac, de o îndrăzneală aproape nebunească, în patru valuri succesive. Armenii, cu o precizie mult mai mare decât prima oară, lăsară din nou valurile să se apropie, după care semănară moartea în rândurile turcilor, o moarte mai sângeroasă şi mai înspăimântătoare ca înainte. Acum, gradaţii nu mai reuşeau să oprească mulţimea celor care fugeau. Într-o clipă, şaua se goli până la ultimul om. Numai vaietele răniţilor se ridicau din hăţişuri. Câţiva dintre armeni se şi pregăteau să se caţere din tranşee.

Bagradian se răsti la ei că nimeni nu primise ordinul să-şi părăsească postul. După o vreme, câţiva sanitari turci cu brancarde îndrăzniră să iasă dintre copaci şi începură să agite un steag cu semilună roşie. Gabriel Bagradian îl trimise pe Nurhan-ceauşul, care înainta câţiva paşi în întâmpinarea lor. Apoi, le făcu semn că se pot apropia şi strigă către ci:

— Puteţi lua cu voi morţii şi răniţii. Puştile, muniţia, raniţele, cartuşierele, sacii de merinde, uniformele şi cizmele rămân aici!

După aceea, sanitarii fură obligaţi, sub ameninţarea puştilor aţintite asupra lor, să dezbrace morţii şi răniţii până ia rufăria de corp şi să strângă, supuşi, obiectele cerute în grămezi. Apoi, după ce dispărură

54

cu victimele atacului – a durat destul de mult, fiindcă au trebuit să facă mai multe drumuri – toţi luptătorii din tranşee, inclusiv Nurhan-ceauşul, fură de părere că atacul fusese complet respins şi că nu era de aşteptat, un alt atac. Gabriel Bagradian nu-şi plecă urechea către aceste voci ademenitoare, ci îi ordonă lui Ava-kian să-i trimită în cercetare pe cei mai buni băieţi din grupul de cercetaşi şi să cheme în faţa lui o parte a grupului de curieri. Acest din urmă grup primi dispoziţia să adune în mare grabă puştile, raniţele, cartuşierele şi uniformele cucerite de la inamic şi să le

depoziteze în spatele liniei de apărare. Dintre cercetaşi alese patru mai isteţi. Le ordonă să urmărească de aproape compania şi să-i supravegheze mişcările, nea înainte ea grupul de curieri să fi sfârşit cu adunarea prăzii, Haik, un băiat care părea doar cu puţin mai în vârstă ca Stephan, se şi întoarse raportând că o parte dintre turci a început urcuşul muntelui într-o zonă mai îndepărtată, spre nord, unde n-aveau ce să caute.

Nu putea fi vorba decât de o încercare de învăluire dinspre zona ce dădea spre mare. De acest lucru nu numai Gabriel Bagradian îşi dădu limpede seama de îndată ce primi raportul, ci şi Nurhan-ceauşul şi alţii. Drept urmare, Gabriel trecu comanda celui mai des – „oinic dintre comandanţii de grupă şi părăsi împreună cu Nurhan tranşeea. Se căţărară până la oamenii, erăbdători de a primi şi ei botezul focului, aflaţi e poziţiile din spatele baricadelor stâncoase. Copiii untelui cunoşteau fiecare stâncă, fiecare ridicătură, fiecare văgăună, fiecare tufiş, fiecare agavă de pe

„Uşa Dagh… acest masiv calcaros pustiu şi ros de reme, care în partea lui inferioară se prăbuşea adânc n mare, uneori numai în abrupt, alteori în trepte, desea de la o înălţime de două sute sau trei sute de etri. Această cunoaştere a muntelui constituia un vantaj de nepreţuit faţă de orice unitate militară care cu se putea orienta pe acest

teren, oricât de puternică ar fi fost ea din orice punct de vedere. Gabriel lăsă în cama acestor locuitori ai muntelui să se răspândească

55

după cum vor crede de cuviinţă prin văgăune şi pe după stânciie masive, aşa fel încât legătura să poată fi menţinută în permanenţă şi niciunul să nu nimerească în linia de foc a altuia. Problema care se punea era: aceeaşi ca înainte: în vizibilitate desăvârşită şi linişte mormântală, pentru a tenta inamicul să înainteze şi a-l atrage la pierzanie. Dar inamicul deschise acum ochii. Forţa lui principală şi-o deplasa încet spre înălţimile aflate faţă în faţă cu şaua, iar în clipa când ajunse în marginea pădurii, bine adăpostit în spatele copacilor, deschise un foc grăbit şi totuşi cam înfricoşat asupra tranşeei principale, foc la care ocupanţii acesteia nu reacţionară în niciun fel, întocmai ca mai înainte. Între timp, în regiunea presărată cu stânci apăru o patrulă, anunţată din vreme de cercetaşi, formată din patru oameni care înaintau cu cea mai mare prudenţă. Sărea în ochi faptul că nu erau oameni de munte, ci locuitori din câmpie. Mişcându-se cu stângăcie pe solul presărat cu stânci, înaintau sărind de la un punct adăpostit la altul. Cercetau terenul cu prudenţă, se uitau în fiecare văgăună, după fiecare colţ de stâncă. Cu inima plină de bucurie, armenii îşi dădură seama că erau saptiehi. Soldaţii erau nişte

străini. Dar ce erau saptiehii, ştia fiecare. Iată că venise vremea să se plătească o poliţă acestor josnice animale de pradă ale militarismului, acestor laşi bestiali, care erau foarte viteji cu femeile bătrâne, dar tremurau în faţa bărbaţilor până nu apucau să-i dezarmeze de trei ori. Gabriel văzu în ochii câte unuia dintre oamenii lui sclipind o luminiţă de patimă ameţitoare. Onbaşiul care-i comanda pe saptiehi probabil că ajunsese la concluzia că depăşise în flanc linia tranşeei şi pătrunsese m şi) atelejrmej Tij\or. În rea mai declinălăcere trimise – un om înapoi, care începu să agite un steag roşu de semnalizare. Mai dură destul de mult până ce grupa de împresurare sosi şi ea, şovăitoare, înaintând cu pas împiedicat şi parcă pregătită în orice clipă s-o ia înapoi, dând impresia că nu păşeşte pe piatră aspră calcaroasă, ci în apă clocotită. Efectivul acestei grupe era alcătuit jumătate din infanterişti şi jumătate din

56

saptiehi. Împărţită în grupuri mici, minată din urmă de doi ofiţeri, ajunse la locul până unde onbaşiul cercetase regiunea. Aici focul armenilor îi cuprinse într-o clipă şi din toate părţile, deoarece numai puţini reuşiseră să găsească acoperire. Se născu o învălmăşeală de nedescris. Uitară până şi puştile pe care le aveau la ei. Turcul, şi mai ales cel originar din Anatolia, este renumit ca bun soldat. Acest atac însă venea din

neant. Nici cei curajoşi nu ştiau cum să se apere. În clipa când vaietele şi urletele de durere începură să sfâşie văzduhul, armenii năvăliră de după stânci şi din ascunzişuri. În frunte cu Nurhan-ceauşul creară imediat o breşă între infanterişti şi saptiehi. Dintre aceştia din urmă, o mare parte fu înghesuită în pereţii abrupţi. Saptiehii se căţărau pe stâncile nemiloase, se lipeau neputincioşi de pietre, ţintă uşoară pentru gloanţe, sau rămâneau atârnaţi cu disperare de tufele cu spini ascuţiţi şi dureroşi. Mai mulţi dintre ei alunecară, începură să se rostogolească tot mai repede şi se ridicară în aer ca nişte mingi izbite de pământ, înainte de a se prăbuşi cu viteză ameţitoare în adâncurile mării. Nucleul trupei turceşti încercă să scape pe drumul cel mai scurt din această îngrămădire haotică de stânci ucigaşe, şi sărea, împiedicându-se şi împleticindu-se, încercând să scape cu fuga către partea de mijloc a şeii, urmărit de luptătorii familiarizaţi cu muntele. Aceştia nu mai erau pe deplin conştienţi de actele lor. În timp ce-i fugăreau pe turci, din gâtlejurile lor ieşeau sunete guturale, nearticulate, incoerente. Gabriel Bagradian îşi pierduse şi el mai de mult luciditatea cuvenită unui comandant, era zguduit de o beţie necunoscută, înăuntrul lui răsuna o muzică smintită, primitivă, născută din somnul milenar al sângelui său. Şi din pieptul lui răzbăteau acele

sunete scurte, guturale, ale unei limbi sălbatice, care, dacă ar fi fost pe deplin conştient, l-ar fi umplut de groază. Universul deveni acum de o sută de ori mai lipsit de gravitaţie ca înainte. Nu mai era nimic, era mai puţin decât freamătul subţire al unei libelule. Era un dans săltăreţ şi purpuriu, şi nu cerea niciun efort dansatorului.

57

Dar nu numai Gabriel, ci şi pastorul Aram Tomazian, care se afla printre luptătorii de pe baricadele stân-coase, fusese contaminat de această demenţă. Ca un cavaler cruciat agita în aer un crucifix şi urla: – Cristos, Cristos! * Cavalerul lui Cristos carescotea acest strigăt de luptă aproape că nu mai avea însă vreo legătură strânsă cu cel ce se jertfise pentru mântuirea oamenilor şi după a cărui Evanghelie pastorul Aram obişnuia să-şi măsoare faptele. În mod foarte ciudat, strigătul lui Aram ¡1 trezi pe Gabriel Bagradian din starea lui de inconştienţă. Începu să urmărească lupta într-un fel obiectiv, nu în calitate» de comandant, ba chiar ca un om din afară, care n-are nicio legătură cu cele ce se petreceau aici. Odată cu zvonul de luptă din regiunea presărată cu stânci, linia de puşcaşi turci aflată la liziera pădurii de pe înălţimea din partea opusă primi comanda să treacă la un atac frontal. Rândurile de trăgători se năpustiră înainte, traseră în goi, se aruncară la pământ, traseră, se

ridicară, străbat Liră în pas alergător o anumită distanţă, se aruncară iar la pământ. Era tocmai momentul în care grupa de învăluire, decimată de armeni, ieşea în debandadă dintre stânci. De aceea focul urmăritorilor nimeri în flancul liniei de puşcaşi care atacau. Fără să facă uz de armă, Gabriel Bagradian stătea în picioare» pe o stâncă înaltă. Văzu cum unul dintre locotenenţii turci opri din goana sa dezordonată un grup, pentru a constitui cu el nucleul unei rezistenţe. Şi iată că grupul se şi aruncă la pământ şi deschise focul. Dar dintr-o săritură Nurhan-ceauşul fu lângă ofiţer şi-l doborî cu patul armei. Turcii îşi aruncară puştile de parcă s-ar fi aflat faţă în faţă cu – diavolul. Ce-i drept, militarul care slujise vreme îndelungată cam aşa şi arăta. Dovedea ce discipol deosebit de înzestrat pierduse în el infanteria turcească. Obrajii lui erau roşii ca sângele. Mustaţa lungă, sură, cu vârfuri ascuţite, se zbârlise. Din gâtlej nu-i mai ieşea nici măcar sunetul acela elrâit, răguşit, de adineauri. Gândul că ar trebui să se adăpostească, pentru a nu fi lovit de glonţ, părea că nici măcar nu-i trece prin minte. Din când în când se oprea, ducea goarna la gură şi-i smulgea dintr-o suflare câteva sunete sacadate, care în sălbăticia lor nu întârziau să-şi facă efectul atât asupra prietenilor, cât şi a duşmanilor. Când Bagradian văzu că turcii încearcă să efectueze o manevră de întoarcere a

frontului înspre partea presărată cu stânci, îşi agită puşca deasupra capului, dând astfel oamenilor din tranşeea principală semnul să pornească la asalt. Grupele de câte zece oameni, pe care comandanţii lor abia mai reuşiseră să le ţină în loc, se avântară cu urlete şi împroşcară noua linie turcească cu o grindină de gloanţe, fără să se mai arunce la pământ şi fără să mai ţină seama de necesitatea economiei de muniţii. În felul acesta, compania nimerise între cele două fălci ale unui cleşte fără putinţă de scăpare. Dacă ar fi avut mai multă experienţă şi mai multă prezenţă de spirit, Bagradian ar fi putut să-i nimicească pe toţi sau să-i ia prizonieri. Aşa însă turcii reuşiră totuşi să scape, într-o goană nebună, deşi cele două grupe armeneşti care asigurau flancurile le barară drumul şi apoi deschiseră focul în urma lor. Fuga turcilor, care coborau panta într-o viteză nebunească, nu se opri nici măcar la poalele Damlajikului, ci abia în piaţa bisericii din Bitias, unde reuşiră în sfârşit să se adune.

Nouă soldaţi, şapte saptiehi şi un ofiţer tânăr căzuseră în mâinile apărătorilor. Aceştia din urmă se pregăteau acum cu cel mai mare calm pentru o treabă pe care o socoteau ca pe ceva de la sine înţeles, anume să dovedească prizonierilor în amănunţime ce înseamnă să mori în stilul unui masacru armenesc. Pe doi dintre saptiehi Gabriel

Bagradian nu mai reuşi să-i salveze, dar pe ceilalţi prizonieri îi scăpă, ajutat de pastorul Aram Tomazian şi de câţiva oameni mai vârstnici, care îi apărară pe captivi cu propriile lor trupuri, în timp ce Nurhan-ceauşul şi majoritatea zdrobitoare a combatanţilor nu aveau nicio înţelegere pentru asemenea mărinimie faţă de asasinii a sute de mii de armeni. Bagradian izbuti numai cu mare greutate să-i facă pe dezamăgiţii din grupele de combatanţi să înţeleagă punctul lui de vedere dictat de înţelepciune:

59

— Nu câştigăm nimic dacă-i ucidem şi nu câştigănol nimic nici dacă-i reţinem ca ostatici. Ai lor îi vor sacrifica fără să clipească măcar, iar noi am fi nevoiţi să le dăm de mâncare. Dar vom câştiga ceva, dacă le încredinţăm un mesaj pe care să-l ducă la Antakie. Se întoarse spre locotenentul care era livid la faţă şi abia se mai putea ţine pe picioare:

— Aţi văzut cât de lesne am reuşit să terminăm cu voi. Şi chiar dacă trimiteţi nu companii, ci regimente, pentru noi totuna e. Pentru că avem destui luptători. Priveşte în sus, soarele nici n-a apus încă, şi dacă aş fi vrut într-adevăr, atunci niciunul dintre oamenii voştri n-ar mai fi în viaţă. Raportează aceasta comandantului tău din Antakie şi spune-i că ne-am purtat mărinimos cu voi, deşi n-o meritaţi. Spune-i în

numele meu să-şi păstreze companiile şi regimentele pentru a le putea folosi în războiul cu duşmanii Imperiului, nu într-un război cu cetăţenii paşnici ai Imperiului. Vrem să trăim aici, sus, în linişte, şi nimic altceva! Pe viitor lăsaţi-ne în pace, dacă nu vreţi să mai treceţi şi prin alte experienţe asemănătoare!

Tonul cam umflat al cuvintelor lui Bagradian, siguranţa de sine care răzbătea din ameninţarea lui, spaima jalnică de care erau cuprinşi prizonierii – toate acestea avură darul să potolească înverşunarea ucigaşă a grupelor de combatanţi. Îi siliră pe turci să predea nu numai armele, cizmele şi uniformele, ci să se dezbrace până la piele. În această stare ruşinoasă trebuiră să-şi care şi morţii şi răniţii din cea de-a doua luptă pe cărarea ce cobora de pe Damlajik. Captura acestei zile era foarte bogată: nouăzeci şi trei de puşti Mauser, multă muniţie, baionete. Dintre cele cincizeci şi şase de grupe de – combatanţi înarmateparţial, zece au putut fi acum complet echipate de luptă. Era cel mai mare succes din punctul de vedere al organizării interioare. Iar acest succes fusese obţinut fără nicio victimă, deoarece printre armeni nu erau decât şase răniţi, între care niciunul grav.

Nu este câtuşi de puţin de mirare că această victorie categorică a fost apreciată de către combatanţi şi de

populaţia din tabără cu mult peste valoarea ei reală. Nişte bieţi ţărani alungaţi din gospodăriile lor, aciuiţi pe podişul înalt al Damlajikului în adăposturi primitive şi cu hrană insuficientă, slab înarmaţi şi pătrunşi de conştiinţa morţii apropiate, respinseseră şi aproape nimiciseră o companie pe picior de război, prin urmare câteva sute de infanterişti turci, tineri instruiţi vreme de luni de zile, prevăzuţi cu echipament modern. Nici măcar patru ceasuri nu durase această bătălie sângeroasă dar uşoară. Datorită unui plan întocmit cu grijă şi unor excelente construcţii defensive, totul se petrecuse cât ai bate din palme şi fără pierderi demne de amintit. În ciuda forţei apreciabile a atacanţilor, numai o parte a primei linii participase la luptă, în timp ce partea cea mai mare fusese cruţată, iar efectivul liniei a doua, de rezervă, nici măcar nu trebuise să intre în stare de alarmă. Oare aceste realităţi, la care nu îndrăzniseră nici să viseze, nu constituiau o dovadă limpede ca lumina zilei că situaţia celor şapte comune era strălucită, că armata de pe Damlajik, care reuşise să trimită la dracu’ o companie întreagă fără să sufere pierderi, va putea rezista şi în faţa a patru companii? Iar în aceste condiţii chiar şi cei mai înrăiţi dintre pesimişti erau nevoiţi să-şi pună întrebarea, de unde vor putea statele-majore ale unităţilor de rezervişti să facă rost de batalioane şi regimente

suplimentare pentru Damlajik, când Djemal Paşa avea nevoie de fiecare puşcă pentru Armata a patra, care şi aşa era descompletată. Dacă până şi pesimiştii se îndeletniceau cu asemenea gânduri, pentru optimişti era aproape de la sine înţeles că, în urma amplei lecţii pe care o primiseră, turcii nu vor mai repeta atacul şi că, măcar pentru o anumită perioadă de aci înainte, viaţa neamului armenesc de pe Musa Dagh era salvată.

Dar în aceste ceasuri încununate de laurii gloriei, numai „capetele politice” îşi făceau gânduri cu privire la viitor. Marea masă fu cuprinsă de o beţie de ne-descris. Când sosiră curierii din cohorta tineretului, cu sufletul la gură ca alergătorul de la Marathon, aducând vestea victoriei, Ter Haigasun îi adună în jurul lui pe

GI muhtari, pe preoţi şi pe acei învăţători care nu se aflau printre combatanţi şi porni cu ei, în fruntea întregului popor, către câmpul de bătălie. Între timp, Gabriel Bagradian, împreună cu Nurhan-ceauşul, Avakian şi comandanţii de grupă, elaborase instrucţiile pentru serviciul din cursul nopţii. Toate grupele de combatanţi care luaseră parte la luptă au fost schimbate cu oameni din tranşeea a doua. Li se dădu o permisie de douăzeci şi patru de ore, pe care s-o petreacă printre ai lor, în Vâlceaua orăşenească. Dar Nurhan-ceauşul nu îngădui ca trupele victorioase să se întoarcă în tabără „ca o turmă de porci de

ţivili”. Neîndurător faţă de oboseala oamenilor, îi puse să formeze un front lung, alcătui rândurile conform regulamentului şi organiză astfel o impunătoare coloană de marş, care la apusul soarelui porni către Vâlceaua orăşenească, în răpăit de tobe şi în sunetele sălbatice ale goarnei sale. Dar la jumătatea drumului, când războinicii din tranşee se întâlniră cu necombatanţii din tabără, nici măcar îndârjitul majur de modă veche nu reuşi să împiedice ca această frumoasă ordine militară să se transforme într-o învălmăşeală totală. În această clipă, Gabriel îşi simţi întreaga fiinţă cuprinsă de o ciudată destindere. Avea impresia că, de fapt, în el sălăşluiau trei Bagradieni, mai întâi Bagradian cel vechi şi familiar, apoi un Bagradian mai nou, care se îndeletnicea ca un răufăcător cu treburi înfiorătoare ce nu i se potriveau câtuşi de puţin şi un al treilea Bagr-adian, cel propriu-zis, cel autentic. Dar acesta din urmă, lipsit de trup şi lipsit de patrie, oscila între ceilalţi doi. Era atât de ameţit, acest Bagradian autentic, încât nici nu putea să înţeleagă cuvintele pe care i le adresa Ter Haigasun:

— Nu numai curajul oamenilor noştri… Planul dumneavoastră de apărare… De câteva săptămâni… O activitate desfăşurată cu iscusinţă… Căreia îi suntem datori recunoştinţă… Disciplina severă ne va ajuta ca şi de acum

înainte… Să merităm îndurarea cerului…

Gabriel Bagradian se simţea în centrul unui eveniment de mari proporţii. Nu era de loc o manifestare de

62

bucurie fără frâu, care clocotea în jurul lui, nu erau nici suspine izvorâte din mii de piepturi, ci o bizară împletire între amândouă, ceva dulce-sărat, ţâşnind tumultuos din adâncimi cutremurătoare. O mie de trupuri se înghesuiau pentru a fi cât mai aproape de el, doritoare să se lipească de al lui. Feţe de femei întinse cu gingăşie către el. Frunţi de fete tinere, aplecate. Toate femeile îşi puseseră salbele de monezi, care clin-căneau şi zuruiau. Mâini şi iarăşi mâini care încercau s-o apuce pe a lui, şi buze care o atingeau. Era ca o oboseală suprapământească, o sleire totală. Un zumzet de voci omeneşti într-o încâlceală de nedescurcat dădea glas mulţumirilor prin sute de formule de binecuvân-tare: nu numai că şi-a condus poporul din Ţara Surghiunului, dar l-a salvat şi de la moartea în deşert. Iar acum el dădea poporului o speranţă nemăsurată, ba chiar certitudinea că va supravieţui.

O consacrare concisă, într-o manieră caracteristic mitologică. Aşa trebuie să se fi petrecut lucrurile în epocile îndepărtate înecate în negura vremurilor, când o gintă îşi alegea regele, şi anume nu pe războinicul cel mai puternic şi mai

dur, ci pe cei care avea strămoşi ale căror nume erau evocatoare de amintiri, pe unul deasupra lor, pe care nu-l simţeai aproape nici când te apropiai de el, pe unul în parte înstrăinat de ai săi, aflat în afară, chiar când se găsea în mijlocul lor, pe unul care nu putea fi înţeles, mărinimos în asprimea lui şi aspru în mărinimie. Gabriel însă nu încerca niciun fel de bucurie, ci numai senzaţia unui vis neplăcut. Nu-şi dădea seama a fi săvârşit fapte deosebit de merituoase. Oricare dintre ceilalţi combatanţi, care aveau experienţa războiului, ar fi organizat în acelaşi fel sis-temul de apărare de pe Damlajik. Nu iscusinţa, ci cop-formaţia naturală a terenului dusese la biruinţă. Capetele cărunte ale muhtarilor se legănau prin faţa lui. Aceşti ţărani îndărătnici, care se arătaseră întotdeauna neîncrezători faţă de el, cel venit din străinătate, încercau şi ei să-i apuce mina, ca s-o sărute aşa cum săruţi mâna unui părinte. Gestul acesta, al sărutării mâinii, îl scârbea. Mâna lui dreaptă ducea o luptă deznădăjduită.

63

Ar fi preferat s-o vâre în buzunar. Încet, încercă să-şi facă loc prin mulţimea deasă. Avea numai o singură dorinţă, dar ea se manifesta cu o forţă aproape de nesuportat: să se bărbierească, să se spele, să-şi cureţe trupul, minute în şir, din cap până-n picioare, şi apoi să simtă atingerea pijamalei uşoare, mătăsoase! Dar masa de oameni

din jurul lui îl strângea mereu şi mereu în mijlocul ei. Mereu şi mereu trebuia să îndure să i se sărute mâna, să i se mulţumească. Ochii lui căutau ajutor, un obraz care să-i vină în întâmpinare. În sfârşit, o descoperi pe Iskuhi. Ea fusese de la început în preajmă, dar se ţinuse mereu în spatele lui. Acum, Gabriel întinse braţul spre ea, de parcă trupul firav al fetei ar putea să-l susţină. Iskuhi văzu că e palid ca un mort şi atunci îl strânse convulsiv, cu mâna dreaptă, pe sub braţ, de parcă ar fi simţit că are nevoie să fie susţinut.

— Juliette aşteaptă, a pregătit totul, îi şopti ea.

Simţurile lui nu percepeau vorbele, ci atingerea ei. Iskuhi mergea lângă el cum mergea călăuza lângă un orb. Pe neaşteptate îl cuprinse uimirea că sângele acela mult şi morţii aceia mulţi nu făcuseră astăzi nicio impresie asupra lui.

În cort, Gabriel se spălă îndelung şi cu grijă, după ce unul dintre frizerii din sat îl bărbieri. Juliette îl servea. Îi încălzise apa în cazan, o vărsase în cada de cauciuc, pusese prosopul pluşat la îndemână şi dintre pijamale o pregătise pe cea despre care ştia că Gabriel o preferă între toate. În timp ce el se ştergea, Juliette rămase afară, în faţa cortului. În lunga lor căsnicie, niciunul dintre ei nu pierduse vreodată, până la un punct, un anumit simţ al pudorii. Baia lui Gabriel dură foarte multă vreme. Îşi frecă pielea cu o perie asprăv până se roşi de tot. Pe măsură ce se deda cu râvnă

tot mai mare acestei îndeletniciri, cu cât devenea mai nerăbdător să şteargă de pe piele orice urmă a zilei de astăzi, cu atât mai puţin reuşea să se regăsească. Chiar şi în minunata curăţenie a trupului său, de care se bucură foarte curând, nu mai reuşea să străbată „omul abstract” ce fusese când sosise la Yoghonoluk. În oglinda flancată de lumini a Juliette i îşi vedea propria – faţă, atât de familiară. Şi totuşi, în sufletul lui se făsturnase ceva şi nu putea să-şi dea seama ce era. De afară, Juliette spuse încet, rugătoare:

— Ai terminat, Gabriel? Polsă intru?

Şi. veni – ascultătoare, cum n-o văzuse încă niciodată, fără; nimdria ei obişnuită, veni umilă, şi totuşi în spatele acestei umilinţe se simţea că începe să stea din nou lapmdă:

— Trebuie să scoatem apa din cort, spuse ea plină de zel, fără să cheme pe cineva din personalul de serviciu.

Târâră împreună cada de cauciuc în spatele cortului şi o goliră. Gabriel simţea la Juliette o solicitudine sfioasă. Îl întâmpinase cu o profundă emoţie, se îngrijise de el şi nu îngăduise să fie servit de altă mână decât de a ei. Poate că acum venise ceasul în care ceea ce era străin în ea să se contopească în fiinţa lui, aşa cum acolo, departe, la Paris, ceea ce fusese străin în el i se supusese ei. „Pentru câtă vreme se întreba eh Fiindcă începând cu biruinţa dobândită în ziua asta, nu

mai credea în salvare. Legă şireturile de la intrarea cortului. O trase, tandru, pe Juliette în pat. Stăteau strâns lipiţi, fără să scoată vreun cuvânt. Juliette se arăta afectuoasă într-un fel nou, plin de supunere. Ochii ei nu mai reţineau lacrimile în timp ce repeta mereu, tremurând:

— Mi-era atât de frică pentru tine…

O privi cu ochii pierduţi în depărtări, părând să nu înţeleagă îngrijorarea ei. Deşi se împotrivea din toate puterile, gândurile lui erau smulse de către forţe primitive şi târâte undeva, departe, către amplasamentele fortificaţiilor. Numai să nu-şi neglijeze sentinelele serviciul, să nu adoarmă sau să întârzie schimbul! Cine ştie dacă turcii nu plănuiesc un atac de noapte prin surprindere! Gabriel nu-i mai aparţinea Julict-tei şi nu-şi mai aparţinea nici lui însuşi. Încercă saşi adune gândurile împrăştiate. Transpiraţia îi ieşea prin toţi porii. Iar când se apropie de Juliette, nu izbuti să-i

dovedească dragostea lui, pentru prima oară în căsnicia lor.

Sărbătorirea victoriei în Vâlceaua orăşenească dură până către zorii zilei. Se mâncă mai multă harisa şi se bău mai mult vin decât îngăduise comitetul pentru organizarea internă. Dar Ter Haigasun se prefăcu a nu băga de seamă. Eroul

acestei nopţi a fost Nurhan-ceauşul. I se dădu titlul de onoare „elleon”, adică leul. Cu acest cuvânt grecesc, moştenit din vremurile cele mai vechi, erau preţuiţi bărbaţii viteji.

Capitolul al doilea: ISPRĂVILE BĂIEŢILOR

ÎNFRÂNGEREA ZDROBITOARE PE CARE compania echipată de luptă o suferise pe Musa Dagh a provocat la hükümetul din Antiohia o consternare dintre cele mai penibile. Era şi va rămâne o pată ruşinoasă pe uniforma militară turcească. Forţa oricărui neam de războinici se menţine sau se prăbuşeşte împreună cu credinţa mistică în propria invincibilitate pe care ştie s-o creeze. Drept urmare, după un război pierdut, asemenea neamuri sunt adesea aruncate înapoi cu zeci de ani, în timp ce alte popoare, care se consacră cu mult mai puţină ardoare activităţilor legate de meşteşugul armelor în sine, trec peste o înfrângere militară mai uşor şi cu mijloace mai rodnice. Dar cea mai îngrozitoare înjosire pe care o poate suferi o clasă conducătoare militarista este să primească o lecţie sângeroasă de la o minoritate lipsită de valoare, cu alte cuvinte de la o minoritate preocupată de negoţ, de meşteşuguri şi de învăţătură. Într-o – asemenea împrejurare pentru cei mândri de aptitudinile lor belicoase se răstoarnă întregul sens al vieţii, deoarece onoarea meşteşugului armelor începe să se clatine destul de serios când o rasă molâie de oameni înclinaţi

către preocupările spiritului, simpli diletanţi într-ale războiului, îi cotonogesc cum se cuvine pe eroii de profesie. Or, este în afară de orice îndoială că tocmai asta s-a întâmplat în lupta de la 4 august. De fapt, acest

67

5*

eşec depăşea prin gravitatea sa incidentele de la Van şi Urfa. Fiindcă acolo era vorba de oraşe armeneşti cu populaţie, numeroasă, a căror insurecţie armată stătea sub semnul ofensivei ruseşti. Ba, mai mult, din punctul de vedere al politicii externe şi luând în consideraţie înaintarea armatelor duşmane, răscoala deznădăjduită de la Van era chiar cât se poate de binevenită, căci ea oferea autorităţilor cea mai straşnică posibilitate de a justifica în faţa lumii întregi, a posteriori1 şi într-un mod convingător, crima comisă împotriva milletului armean: „Iată dovada limpede că armenii sunt vinovaţi de înaltă trădare şi că trebuie să scăpăm de ei”. Cine invocă raţiuni de stat nu mai vădeşte nicio preocupare de a da explicaţii cu privire la jocul echilibrat dintre cauză şi efect. Presa, această conştiinţă a omenirii – pătată şi în consecinţă cu atât mai pătrunsă de lenea de a gândi – aşadar ziarele aflate în slujba diferiţilor potentaţi ai vremii, precum şi minţile cititorilor contaminaţi de aceste ziare, au întors şi interpretat aceste evenimente în fel şi chip,

potrivindu-le după cum le convenea la momentul oportun. Aşa se face că despre cazul de la Van în anumite locuri s-a putut scrie şi s-a putut citi cu teribilă indignare: „Armenii au ridicat armele împotriva – populaţiei majoritare otomane, care se găsea într-un război greu, şi au trecut de partea ruşilor. Prin urmare, vilaieturile locuite de armeni trebuie eliberate, prin deportare, de această populaţie”, Afirmaţii asemănă – toare puteau fi citite în comunicatele turceşti, ele ñ exact contrariul ar fi fost corespunzător adevărului şi anume: „Armenii dâff Van şi Urfa, deznădăjduiţi de acţiunea de deportare aflată de mai multă vreme în curs de executare, s-au apărat împotriva forţei militare turceşti, până ce au fost salvaţi prin ocuparea de către ruşi”.

Dar, neţărmurite Allah, oare ce s-ar putea scrie şi citi despre răscoala de pe Musa Dagh? Din punct de

În sens general după consumarea faptului (lat).

68

vecite politic era mult mai puţin valoroasă, decât ar fi putut deveni primejdioasă dacă s-ar răspândi vestea despre ea. Era destul să se găsească în diferite locuri câte un Bagradian care să urmeze pilda, şi Imperiul s-ar afla în faţa unor dificultăţi serioase. Cum moartea fusese hotărâtă pentru tot ce era suflare armenească, şi cum pe

alocuri se mai găseau încă arme, asemenea complicaţii trebuiau avute în vedere.

Locuitorii Antiohiei, cărora deocamdată li se tăinuise ruşinea păţită, văzură că în sala de consiliu a caimacamului toate luminile rămăseseră aprinse până noaptea târziu şi drept urmare bănuiră că s-a întâmplat ceva rău. Guvernatorul prezida consiliul districtual, compus din paisprezece domni. De fiecare dată când trăgea aer în piept, bustul său umflat părea că vrea să împingă departe de el masa de conferinţe. Obrazul de suferind de ficat al caimacamului, cu pungile cafe-niirnegricioase de sub ochi, părea şi mai galben ca de obicei în lumina palidă şi molcomă a lămpilor cu petrol. Consilierii se avântau plini de zel în cuvântări prolixe. Obrajii fleşcăiţi şi proaspăt raşi ai caimacamului atârnau până în deschizătura largă a gulerului, iar fesul îi alunecase peste tâmpla stingă, semn al unei somnolenţe ce se împletea cu o oarecare proastă dispoziţie. La dreapta caimacamului şedea comandantul militar, al Antiohiei, un colonel cu barbă căruntă, bim-başi de modă veche, cu ochi mici şi obraji roşii de copil, pe mutra căruia se vedea de la o poştă că era hotărâc să-şi apere eroic, până la ultima picătură, de sânge, liniştea şi comoditatea. Lângă el locţiitorul său, un jiisbaşi mai tânăr, maior care abia împlinise patruzeci şi doi de ani, ara replica sa în sens diametral opus,

cum se întâmplă de cele mai multe ori în asemenea cazuri de dualitate a puterii militare. Un bărbat zvelt, cu trăsături energice şi bine conturate, cu ochi duşi în fundul capului, a căror privire ascunsă amintea din când în când celor aflaţi în jurul mesei: „Este o nenorocire că trebuie să car după mine pe nătângul ăsta bătrân de colonel. Mă cunoaşteţi doar, ştiţi cât de capabil sunt şi că reuşesc să înfăptuiesc tot ceea ce îmi

69

pun în gând. Fiindcă cu fac parte din generaţia Ittihadului”. Unul dintre ofiţerii inferiori ai companiei înfrânte pe Damlajik, singurul mulasim care supravieţuise zilei de 4 august, acelaşi pe care Gabriel Bagradian îl trimisese cu mesajul său, în pielea goală, la Antakie, stătea în faţa consiliului districtual pentru a-şi prezenta raportul. Nu i se putea lua în nume de rău faptul că, pentru a justifica nenorocita întâmplare, zugrăvea forţa de apărare a armenilor în culorile cele mai înspăimântătoare: pesemne se aflau zece mii, ba poate chiar douăzeci de mii pe înălţimile Musa Daghului, camuflaţi în fortificaţii dintre cele mai puternice. Şi probabil că de mulţi ani izbutiseră să strângă atâtea arme, muniţii şi provizii, încât puteau opune rezistenţă fără limită în timp. El, mulasimul, văzuse cu ochii lui două mitraliere instalate în cazemate naturale, mitraliere care, alături de superioritatea numerică

zdrobitoare, hotărâseră soarta dezastruoasă a luptei. Caimacamul nu scoase o vorbă, îşi sprijini în mâna dreaptă capul şi-şi aruncă privirea pe harta militară a Imperiului otoman, care se afla pe masa de conferinţă, deşi asemenea probleme vaste nu priveau pe – niciunul dintre cei de faţă. În schimb, funcţionarii hukumetului se distrau adesea înfigând steguleţe în ea, pentru a marca liniile fronturilor. În ciuda artificiilor binevoitoare ale funcţionarilor, imaginea viitorului nu se contura în culori prea roze. Steguleţele pătrundeau tot mai adânc în carnea Imperiului turcesc. Situaţia pe fronturile aflate sub comanda lui Enver Paşa nu-i justifica de loc renumele glorios. Armata Caucazului, formată din cele mai bune trupe, se transformase într-o mare de schelete neîngropate, care acoperea trecători le şi văile – munţilor li psiţi de drumuri. Iar ruşii se şi aflau la graniţa Persiei, cu ochii îndreptaţi spre Moşul, şi-l fugăreau din urmă pe Djevded Paşa, cunoscutul general al masacrelor şi cumnat al lui Enver. Englezii, cu trupele lor de hinduşi şi churka, asediau Mesopotamia. Grandioasa expediţie a lui Djemal împotriva Suezului se prăbuşise ca un castel de nisip – şi nisipul o îngropase în cel mai ade =

70

vărat sens al cuvântului. Fiindcă nisipul deşertului înghiţise oamenii şi materialul. În acest

timp, aliaţii, sprijiniţi de uriaşele guri de foc ale flotelor lor, presau puternic în Peninsula Gallipoli, şi se putea spune că băteau la porţile Stambulului. Pe toate aceste fronturi se risipiseră până acum cantităţi nesfârşite de mijloace de distrugere şi alte materiale de război. Iar Turcia nu poseda de loc, sau aproape de loc, industrie de armament. Depindea de bunăvoinţa lui Krupp din Essen şi a lui Škoda din Pilsen. Aceste centrale ale industriei morţii abia mai puteau face faţă clienţilor mai apropiaţi, al căror consum depăşea orice limite. Din masa uriaşă a producţiei zilnice de tunuri, obuziere, mortiere, mitraliere, grenade de mână şi obuze cu gaze mai picura, cu mare zgârcenie, o părticică şi pentru Turcia. Dar apoi trebuia expediată cu cea mai mare urgenţă spre diferitele fronturi. Aceasta era pricina pentru care imense regiuni ale imperiului, situate imediat în spatele frontului, erau lipsite în cel mai înalt grad nu numai de trupe, ci şi de arme şi materiale. Poate că în regiunea care forma spatele frontului Armatei a patra, aşadar în Siria, lucrurile stăteau cel mai prost, deoarece Djemal Paşa îşi pregătea a doua expediţie împotriva Suezului şi încetul cu încetul concentra în Palestina toate forţele disponibile. Oricum, din Damasc şi Ierusalim soseau fără întrerupere cereri urgente de oameni, materiale de război şi provizii, adresate autorităţilor din oraşele siriene. Cât priveşte

mitraliex ele, erau pur şi simplu visuri irealizabile. Când caimacamul auzi din gura bietului miilasim cuvântul „mitraliere”, îi privi visător cu ochii lui greoi şi murmură dus pe gânduri:

— Mitraliere?!

Bătrânul bimbaşi cu mutră de om cumsecade şi obrajii roşii de copil îşi puse ochelarii, deşi nu avea nimic de citit. Poate că prin gestul lui nu voia decât să arate că, dintre cei de faţă, el vedea cel mai departe:

— Nenorocirea s-a produs din pricina prostiei voastre şi a nechibzuinţei voastre, zise dând din cap către miilasim, fiindcă regulamentul cere ca o poziţie

71

Inamică să fie explorată înainte de atac. Ei, dar acu: dacă treaba a ieşit atât de prost, îl întreb pe caimaean ce mai vrei să obţii? Să sacrificăm şi mai mulţi din! oamenii noştri? Nu-i mai bine să-i lăsăm pe blestema ăia în pace, să piară de foame pe muntele lor? Cu ne dăunează? Deportarea e o treabă a voastră, nu noastră. Voi, civilii, n-aveţi decât s-o duceţi la bt sfârşit! Dacă au într-adevăr zece mii de oame înarmaţi şi chiar mai mult…

Mudirul cel roşcovan ridica mâna, cerând cuvântu’

— N-au nici cinci sute, ba n-au nici trei sute oameni înarmaţi. Eu ştiu mai bine ca oricine, fiind administrez nahijehaua şi am fost în satele cu pl,

cina…

Bimbaşiul îşi luă ochelarii de pe nas, gest tot atât i inutil, pe cât fusese cel de a şi-i pune:

— Cel mai bun lucru este să tragem o linie şi toată socoteala asta. Blestemaţii s-au deportat singur: Ce vreţi mai mult? Pe coastă trăiesc tot felul de oamer greci, arabi. Vreţi ca sub ochii lor să duc un război car ghios? Dacă aş aduna cu lopata toate garnizoanele det sate din întreaga kasah, n-aş reuşi să strâng la un loc p tru companii regulate. Iar tşetehii, kurzii şi alţi ticălo: pe care i-aş putea aduce, ar năvăli nu numai asup armenilor, ci şi asupra voastră. De aceea, credeţi-mi cel mai înţelept lucru este să tăcem.

De vreun ceas îndârjitul jiisbaşi cu ochii duşi în fu: dul capului fuma o ţigară după alta, fără să scoavreun cuvânt. Acum se ridică şi se întoarse plin i respect către superiorul său:

— Bimbaşi efendi, dă-mi voie să-mi exprim, cu i respectul ce ţi-l datorez, uimirea faţă de vorbele Cum putem oare tăinui această mare nenorocii

— Care au pici it ucişi nin comandant ele companie, ofiţeri şi cam o sută de oameni? Însuşi faptul e şovăit vreme de câteva ceasuri pentru a raporta ce s-au întâmplat constituie o întârziere de noi De altfel, imediat după această conferinţă voi în pe baza dispoziţiei pe care mi-o vei da, raportul cartierul general.

72

Bimbaşiul lăsă capul să-i cadă pe piept. Obrajii i se înroşiră şi mai tare. Mai întâi, fiindcă maiorul avea dreptate, avea întotdeauna dreptate, şi în al doilea rând pentru că era un diavol. Iar caimacamul păru că se trezeşte abia acum din gândurile care-l absorbiseră cu totul:

— Vreau să rezolv povestea asta în limitele competinţei ce mi-a fost conferită pe cuprinsul teritoriului.

Era o expresie birocratică prudentă pentru o hotărâre cu urmări foarte complicate, la luarea căreia un rol de seamă îl juca teama de valiul de Alep. Ordonanţe emise zilnic impuneau executarea ritmică şi radicală a deportărilor. Rezistenţa celor şapte comune ar fi putut să-i rupă gâtul caimacamului, căci ea însemna pe de o parte că dezarmarea se făcuse superficial, pe de altă parte că supravegherea fusese neglijentă. În cazul că valiul primea un raport fidel asupra incidentului, caimacamul avea toate motivele să se teamă de o reacţie violentă din partea lui şi a Ittihadului. De aceea, raportul trebuia redactat într-o formă întortocheată şi ştearsă. Bătrânul colonel interveni:

— Cum vrei să-i lichidezi, când saptiehii tăi însoţesc transporturile şi soldaţii sunt pe front? Colonelul îşi miji ochii şi-i aruncă maiorului o privire înverşunată: iar ţie, jiisbaşi, îţi ordon ca în raportul către cartierul general să ceri patru

batalioane şi o baterie de artilerie de munte, fiindcă fără trupe şi fără artilerie nu putem asedia un munte. Jusbaşiul se prefăcu a nu observa mânia bătrânului:

— Bimbaşi efendi, am înţeles ordinul tău. Exce-lenţa-sa generalul Djemal Paşa pune să i se raporteze personal fiecare incident dejggttgtigi pojijgqjf i rigur că te var sprijini; \Teportarea armenilor e doar o operă întreprinsă de prietenii lui. Nu va îngădui ca o mină de creştini zdrenţăroşi să-şi bată joc de tine.

Auzind numele marelui om, consilierii dădură glas celor mai diferite păreri. Unul dintre mudirii mai tineri merse până acolo încât pretinse că Djemal Paşa, în ciuda rolului important pe care îl joacă în guvern, nu merită încredere deplină în ceea ce îi priveşte pe ar

.73

meni, ba chiar pactizase cu ei la Adana. Între timp caimacamul, care părea să fi căzut din nou în starea lui de somnolenţă, luase o hotărâre. Trebuia să se alieze cu cel mai tare, aşadar cu maiorul, iar în vederea acestui scop, trebuia să-l sacrifice pe bătrânul bimbaşi. Oricum, găsise un ţap ispăşitor, chiar dacă era recomandabil ca procesul să se desfăşoare încet şi cu multă răbdare. Caimacamul căscă zgomotos şi bătu cu măciulia de fildeş a bastonului său în masă:

— Declar şedinţa închisă şi-l rog pe jusbaşi să

mai rămână o clipă la mine, ca să ne înţelegem între noi asupra rapoartelor ce le vom înainta către autorităţile civile şi cele militare. Bimbaşi efendi, îţi voi supune spre aprobare şi raportul meu.

A doua zi dimineaţă, plecară două rapoarte lungi şi foarte abil întocmite. Răspunsurile, foarte aspre, sosiră abia după cinci zile. Ordin categoric: Musa Dagh trebuie evacuat în orice condiţii şi fără nicio întârziere, cu mijloacele locale disponibile. Singura concesie ce se făcea bimbaşiului erau două obuziere de câmp, calibrul 100 mm, care se aflaseră pe drumul de la Hama la Alep şi acum erau dirijate spre Antakie. Piesele de artilerie sosiră şapte zile mai târziu la locul de destinaţie, aşadar la 12 august. Grupa de servanţi era formată dintr-un locotenent foarte tânăr, trei subofiţeri, doisprezece artilerişti bătrâni din rezervă şi câţiva ostaşi murdari care efectuau corvezile. Obuzierele de acest tip puteau fi folosite în regiunile muntoase doar cu preţul unor mari eforturi.

În unele privinţe, pentru Stephan era mai greu decât pentru tatăl lui, care totuşi mai era legat de Musa Dagh prin amintirile sale din copilărie. Dar băiatul fusese crescut în Europa, printre colegii lui de şcoală din Franţa, şi, până venise la Yoghonoluk, nu cunoscuse din poporul său decât unchi, mătuşi şi tot felul de rude şi prieteni care-i

vizitaseră pe soţii Bagradian la Paris, în Elveţia sau la Stambul. Erau oameni care arătau întocmai ca toţi ceilalţi europeni şi se întreţi

74

ne-au cu Stephan într-o franceză cât se poate de onorabilă. Cu atât mai vrednică de mirare trebuie socotită transformarea uriaşă ce se petrecuse în fiinţa băiatului începând din ziua când păşise pentru prima oară în clasa domnului Hapeth Şatakhian. Într-un răstimp atât de scurt, cei paisprezece ani petrecuţi în Europa, aşadar toată viaţa lui, păreau să – fi dispărut din cugetul lui Stephan, ca şterşi cu un burete. Se cufundă, dacă se poate spune astfel, în masa poporului său, şi încă de zece ori mai adânc şi mai temeinic decât tatăl lui. (Surprinzătoare rămâne şi ideea că acest copil, dacă n-ar fi fost aruncat de un tainic destin pe coasta Siriei, probabil că n-ar fi aflat niciodată ceva din realitatea vie a fraţilor săi de sânge, şi în consecinţă nici despre eul său cel mai lăuntric.) Cu Gabriel Bagradian lucrurile stăteau altfel. Reimplantarea lui constituia un act de necesitate şi de voinţă. Trebuia să fie aşa. Era împins de forţa realităţilor şi de încă o forţă, care se afla îndărătul lor. Şi cu toate acestea, deşi mult mai aproape de patria sa naturală, era mult mai departe de ea decât mai îndepărtatul Stephan. Prin însăşi căsătoria lui se afla între rase. La început i se păruse că ar fi într-o oarecare măsură „lipsit de

tact” ca el, un străin, Să le impună pământenilor planul său de salvare. Poate că în aceasta trebuie căutată cauza cea mai adâncă a acelei senzaţii solemne şi totuşi apăsătoare care-l cuprinsese într-un chip atât de ciudat după victoria de la 4 august. Nu tot aşa se întâmpla cu Stephan. Deşi în vinele lui curgeau două feluri de sânge, contribuţia mamei părea să nu aibă aproape nicio putere asupra sa. Influenţa feminină a Juliettei asupra felului de a fi al lui Gabriel juca un rol cu mult mai mare decât contribuţia ei maternă asupra felului de a fi al lui Stephan. Deseori s-ar fi putut crede că tatăl era cel sfâşiat din pricina înaltei tensiuni generate” de amestecul de sânge, iar nu fiul. La Stephan, totul evolua în chip cât se poate de simplu. Devenise un băiat armean, un oriental, cu alte cuvinte devenise ceea ce erau toţi ceilalţi colegi ai săi. Motivul? Altfel nu s-ar fi putut impune în faţa lor. Acest tineret, cu înclinaţii

75

către seriozitate şi în acelaşi timp acomodabil ca maimuţele, nu era câtuşi de puţin impresionat nici de purtarea şi nici de cunoştinţele lui Stephan cel cu creştere aleasă. Acestuia nu-i erau de vreun-folos frumoasele cunoştinţe de limbă franceză, nici la oral şi nici la scris, nu-i era de vreun folos că învăţase pe de rost şi ştia să recite frumos fabule de La Fontaine şi poezii de Victor Hugo, şi tot atât de puţin folositoare îi erau

temeinicele lui cunoştinţe de geografie. În ceea ce priveşte această din urmă ştiinţă, băieţii şi fetele ciin Yoghonoluk îşi aveau concepţia lor proprie; de altfel» ei interpretau într-un – fel ciudat prezumţiosul Vers popular despre „copilul cult – Când Stephan le vorbea despre oraşele occidentale, râdeau de el calificându-l drept un povestitor de basme lipsit, de iscusinţă, după cum râdeau de el şi când îşi ducea cărţile de şcoală jsub braţ în loc să le poarte pe cap, după vechiul obicei local, singurul care li se părea cu putinţă. La urma urmei nici femeile, când vin de la fântână, nu-şi poartă ulciorul subsuoară, ci pe cap sau pe umăr, după cum se cuvine. Ce capete încuiate au şi europenii ăştia! Cu asemenea prilejuri, lui Stephan îi era dat să audă zicale înţelepte din bogatul tezaur popular: „Nu cumva

adăpaţi cămilele cu lingura?”

În contrast total cu intelectualii de felul lui Şata-khian, care cădeau în extaz în faţa oricărei înfăptuiri occidentale şi în faţa farmecului exercitat de estetica europeană (Juliette), tineretul cam necioplit din satele de la poalele muntelui era ferm convins de superioritatea felului de viaţă local, ba chiar îl socotea ca pe o culme ce nu poate fi depăşită. Despre superioritatea unuia sau altuia dintre felurile de viaţă se pot oricând jsca discuţii în contradictoriu. Pe unii îi doare când stau chinciţi, pe alţii când şed pe scaun. Credinţa în

superioritatea sau inferioritatea unor asemenea forme nu este o consecinţă a condiţiei lor absolute – o asemenea condiţie nu există – ci se întemeiază pe criterii dictate de lumea înconjurătoare. Lumea lui Stephan declară chiar de la prima oră de şcoală că hainele lui englezeşti, gulerele răsfrânte, manşetele, ciorapii, ghe

70

I iele cu şiret constituie un fel de a se îmbrăca nu numai; prostesc, dar de-a dreptul provocator. Dacă Stephan ar, îl fost un molâu răsfăţat, l-ar fi rugat numaidecât pe i tăticu' să-l scutească de şcoală. El însă acceptă lupta. \ Se ştie că după discuţii în contradictoriu care duraseră i mai multe zile, îi smulsese mamei sale învoirea de a-şi face rost de haine cum se poartă prin partea locului. Şi în curând păşise mândru prin piaţa bisericii din i Yoghonoluk îmbrăcat cu şalvari, cu hainăentari şi încins cu brâul aghil. Picioarele lui nu mai erau vârâte în ghete cu şiret, ci în papuci. Juliette era îngrozită.

Dar în Iskuhi, tânărul găsi o sprijinitoare:

— De ce să nu poarte hainele astea? întrebă ea. Sunt oare mai puţin frumoase decât cele europene?

Juliette însă îşi privi fiul cu ochi reprobatori:

— Îmi face impresia că vine dintr-un magazin unde \ se închiriază costume pentru baluri mascate.

În hainele cele noi Stephan, care era; băiat drăguţ, semăna cu frumoşii prinţi din vechile miniaturi per[sane. Juliette era conştientă de asta, dar era tot atât de conştientă şi de faptul că acest prinţ nu mai avea nicio legătură cu copilul ei. Între ea şi Stephan se încheie o convenţie. Îi era îngăduit să meargă „costumat” la şcoală, iar acasă trebuia să se îmbrace „normal”. Dar după ce se refugiaseră pe Damlajik, convenţia nu-şi mai avu rostul, deoarece nu mai exista „acasă” şi din această pricină nu mai exista nici „normal”. Începând din acea clipă, Stephan nu mai purtă decât entari şi şalvari. De altfel, Juliette nu mai apuca să-l vadă decât rar în Poiana celor trei corturi, de cele mai multe ori doar la masa de prânz şi înainte de culcare.

— Jir» mi apăr, prea agitat, transpirat şi nerăbdător. Mama îşi pierduse orice influenţă asupra lui. „Parcă băiatul nu cunoscuse niciodată o viaţă civilizată. Adesea. Juliette abia dacă mai putea să se înţeleagă cu el.

Da, Stephan se schimbase. Dar nimeni nici nu bănuia câtă străduinţă fusese nevoit să depună pentru această reîntoarcere ia un stadiu primitiv. Avea acum aceleaşi haine ca şi ceilalţi. Dar la început, aceste haine erau ruşinos de curate şi fără vreo ruptură. Curăţenia era

V

O slăbiciune – recunoştea acest lucru – al cărei

sălaş se afla în el însuşi. Nu putea să scape de o senzaţie apăsătoare atunci când avea mâinile şi picioarele murdare, unghiile negre şi părul nepieptănat. Într-o zi, pe când se afla încă la Yoghonoluk – se umpluse de păduchi de cap, iar mama sa, cu gesturi din care răzbătea sila, îi înfăşurase părul într-un prosop muiat în petrol lampant, ceea ce îl făcuse să se simtă profund nefericit. Faţă de băieţii şi fetele din sat, Stephan se afla în permanenţă în inferioritate. Picioarele lui, de pildă, rămâneau sensibile şi albe, oricâtă osteneală îşi dădea să le tăvălească în praf, murdărie şi noroi, şi să le expună la tot felul de pericole legate de căţăratul pe stânci. Singurele succese pe care le obţinu fură câteva insolaţii, băşici şi zgârieturi, care-i aduseră, în afară de usturimi foarte neplăcute, interdicţia de a părăsi pentru o vreme casa. Cât de mult invidia el picioarele invulnerabile ale colegilor săi de şcoală, brune, cu pielea uscată, tari ca labele de animale şi net superioare alor sale. Amarnic a trebuit să sufere Stephan înainte de a se putea afirma. Aproape tot timpul aceşti Haik şi Agop, aceste Anahid şi Sona vedeau în el doar un parvenit al sălbăticirii. Fiindcă atunci când este vorba de probleme legate de putere şi de egalitate în drepturi, chiar şi nişte simpli copii ai naturii dădeau dovadă de duşmănosul spirit de castă al păturii privilegiate. Copiii de ţărani îl făceau pe

Stephan să simtă că nu este de-al lor şi că măreaţa casă părintească, împreună cu domnul Avakian şi cu toată droaia de servitori nu le inspiră destul respect ca să-l recunoască drept „de-al lor”. Ce avantaje avea Stephan, acest ciudat arivist, în lupta pe care o ducea? Ambiţie, energie care se întorcea adesea împotriva propriului său trup, şi pe deasupra încă o însuşire foarte importantă, pe care tinerii ţărani n-o aveau. Chiar şi Haik, trecut de paisprezece ani, foarte înalt şi cu muşchii dezvoltaţi, căpetenia necontestată a bandei, nu poseda gândirea concentrată, disciplinată, în stare să urmărească un plan, pe care Stephan o adusese din Europa. Aceşti copii ai Orientului pierdeau pe drum

78

planurile pe care le făureau, de cele mai multe ori încă înainte de a trece la aplicarea lor, ideile lor de inspiraţie subită şi pornirile lor confuze se destrămau învârtindu-se ca frunzele zburate de vânt. Dacă-i observai după orele de şcoală, semănau cu o haită de animale stârnite, care alergau fără niciun rost ba într-o parte, ba în cealaltă, minaţi de imbolduri necunoscute şi neavând o ţintă anume. Când se lăsau ca un stol de păsări asupra livezilor întinse de pomi fructiferi, la ora când nu erau supravegheaţi, aceasta mai putea trece drept o acţiune înfăptuită cu un anume scop, dar mult mai adesea se

răspândeau, ca posedaţi de diavol, prin hăţişurile muntelui sau pe marginea vreunei mocirle sau pe câmp afară şi începeau să se tăvălească şi să se bălăcească. Aceste escapade se sfârşeau adesea cu o ceremonie religioasă sau mai bine zis cu ritualul unui cult păgân, de care bineînţeles că nu erau conştienţi. Începeau prin a forma un cerc, se prindeau înlănţuindu-se, apoi porneau să-şi clatine capetele cântând încet, după care vocile şi mişcările lor ritmice creşteau mereu în intensitate, pentru ca până la urmă să se dezlănţuie cu toţii în mişcări sălbatice şi urlete de nedescris. Asupra unora dintre ei ceremonia aceasta avea o înrâurire atât de puternică, încât îşi dădeau ochii peste cap şi pe buze le apărea o spumă, în ignoranţa lor, ei nu făceau altceva decât să se dedea practicilor de mult cunoscute ale anumitor ordine de dervişi care, printr-o depăşire de natură epileptică a propriului eu, încercau să se apropie în chip tainic de forţele planetare primitive. Nu văzuseră vreodată ceva asemănător la adulţi, dar nevoia unor asemenea depăşiri extatice plutea în atmosfera acestor meleaguri. Stephan – europeanul, bineînţeles că stătea neajutorat deoparte, în timp ce se desfăşurau asemenea căderi în extaz. Dar nici Haik, lunganul cel chibzuit, nu lua parte la aceste izbucniri, poate fiindcă ştia că întreaga lui fiinţă e plină până la refuz de aceste forţe pe care ceilalţi le sorbeau

înăuntrul lor legănându-se şi scoţând urlete îngrozitoare. În alte zile, dimpotrivă, Stephan reuşea să pună la cale expediţii organizate după un plan bine

79

cântărât şi, fapt uimitor, iată că după câteva succesM în această direcţie începu, încetul cu încetul, să sen bucure de un anumit prestigiu. Dar nu izbutea sa cu Jj cerească autoritatea deplină asupra celor de o vârstă el el. O anumită forţă îi lipsea şi nu se putea să nu-9 lipsească, acea forţă care stăpânea cel mai puternlH viaţa acestor tineri: înfrăţirea clarvăzătoare cu natur» care nu poate fi exprimată în cuvinte. După cum» înotător bun poate face orice în apă, să se culce, să şadă, să stea în picioare, să meargă, să dănţuiască, şa cuprins de o fericire trupească de nedescris se simtH „în elementul său”, tot aşa copiii acestui Musa DagM se aflau, într-un fel ce nu poate fi descris, în elementvjM lor când colindau în cuprinsul muntelui. Erau ca nişfcaJ fire ţesute în ghergheful naturii înconjurătoare. AceastM natură era atât de adânc crescută în carnea lor, înclH noţiunile „afară” şi „înăuntru” nu mai existau. FiecarM frunză care se mişca în vânt, fiecare fruct care cădeS din pom, fiecare fâşâit al unei şopârle, susurul îndea părtat al unui pârâias, toată această complexitate nul era oglindită în simţurile lor, ci era nemijlocit absorbită! de aceste simţuri, de

parcă fiecare dintre copii ar fa fost un mic Musa Dagh însufleţit, care generează dine lăuntrul fiinţei sale toate aceste fenomene. Trupurilă lor erau ca porumbeii călători, care, datorită unui sân» de orientare supraomenesc, nu se pot rătăci niciodată H Trupurile lor erau ca nuieluşele magice mlădioase carta tremură inrlicând unde se află comorile ascunse în pălmânt. În comparaţie cu ei, tânărul Stephan, care călcase prea multă vreme caldarâmul alcătuit din pietre moarte, 1 avea ce-i drept un trup iscusit şi silitor, clar lipsit d (M sensibilitate. I

— Mai tjrziu, când poporul îşi ridică tabăra penarul lajik, când expediţiile nefolositoare trebuiră să încetez şi tineretului i se impusese o disciplină şi o activitatea orientate în vederea atingerii unor ţeluri precise, presb tigiul lui Stephan crescu tot mai mult, unul clintitH motivele de seamă fiind şi demnitatea de comandant militar a tatălui său, rang a cărui strălucire se răzb frângea într-un fel şi asupra lui. Cohorta adolescen-a

80

ţilor era alcătuită din băieţii între zece şi cincisprezece ani. Dintre puţinele fete care făceau parte din ea, niciuna nu trecea ele unsprezece ani, creoarece în aceie regiuni la vârsta de doisprezece ani erau socotite mature. În urma dispoziţiei date de Ter Haigasun, băieţii mai mari trebuiau şi ei să

frecventeze şcoala în orele când nu-şi făceau serviciul în cadrul cohortei. Dar nu s-au ţinut niciun fel de lecţii deoarece învăţătorii fie că n-aveau timp, fiind ocupaţi pe poziţii sau în administraţia taberei, fie că pur şi simplu nu veneau deoarece le socoteau cu totul de prisos. Dacă facem abstracţie de Hapeth Şatakhian, care comanda grupul de observatori, şi de Samuel Avakian, care se ocupa de organizarea serviciului de curieri, mai rămâneau cei peste trei sute de băieţi din „cavaleria uşoară care erau aproape fără nicio supraveghere şi lăsaţi de capul lor cea mai mare parte a zilei. De aceea, băieţandrii mai voinici şi mai îndrăzneţi îşi formară un fel de bandă, petrecindu-şi timpul după voia lor. Erau cam douăzeci şi cinci sau treizeci de băieţi care, prin orgoliu şi dorinţa de fapte mari, se ridicau deasupra plebei numeroase. Hoinăreau pe tot podişul înalt al Damla-jikului şi bântuiau pe fiecare înălţime, în fiecare văgăună sau râpă. Îndrăzneau chiar să ajungă în joaca lor până la poziţiile fortificate unde, cu un neastâmpăr plin de curiozitate, stârneau mânia grupelor de combatanţi care făceau instrucţie, sub comenzile răstite ale lui Nurhan Elleon. Li se interzise să mai golănească fără niciun rost. Atunci, deveniră obraznici şi-şi mutară câmpul de acţiune în regiunea aflată în afara cen—turii ce o alcătuiau poziţiilefortificate, pe înălţimile situate dincolo de

şa, pe povârnişul ce cobora spre vale, în văgăunde stâncoase şi făgaş urile orientate către coasta mării. A depăşi limitele poziţiilor fortificate trecea pe Damlajik drept o crimă. Dar banda ştia să-şi ascundă cutezanţa cu atâta îndemânare, încât nu fu descoperită. Se înţelege de la sine că Stephan şi Haik făceau parte din bandă. Dar şi Sato izbutise să se stre

81

coare printre ei, şi nu era chip să scape de ea. Deşi familia Bagradian dăduse adăpost în casa ei acestei corcituri străine de partea locului, oamenii nu prea vedeau cu ochi buni prezenţa fetei printre copii. De aceea, Sato era cu totul la bunul plac al toanelor cetei de băieţi. O dată o luau la bătaie, altă dată îi îngăduiau să-i urmeze. Aşa cum făcea pretutindeni, se ţinea şi aici mai la o parte. Când ceata pornea în goană peste costişe şi prin râpe, alerga împreună cu ceilalţi, dar niciodată nu se amesteca printre ei, ci rămânea la o distanţă apreciabilă. Iar când banda se aduna la sfat, în Râpa gorunilor sau în vreun alt loc interzis din afara centurii de fortificaţii, sporovăind, născocind jocuri noi sau legănându-şi trupurile spasmodic, după obicei, pentru a-şi intensifica trăirea, din colţul ei singuratic, fata îşi aţintea asupra lor ochii însetaţi. Şi atunci Sato, cea veşnic însingurată, îşi unea vocea ei guturală cu corul celorlalţi şi din locul unde se afla, imita legănarea turbată a

trupurilor.

În afară de Sato, în acest cerc se mai afla un oropsit, îl chema Agop, iar Stephan îl luase sub ocrotirea sa. În urmă cu câţiva ani, lui Agop îi fusese amputat piciorul drept de către un medic militar din Antakie. Acum, băiatul şontâcăia sprijinit într-o cârjă rudimentară: un simplu băţ cu o bucată de lemn aplicată de-a curmezişul. Dar în ciuda acestui sistem care nu-i putea oferi un sprijin temeinic, Agop alerga de colo-colo cu o înflăcărare pătimaşă, cu o îndemânare plină de neastâmpăr, cum nu pot fi întâlnite decât la schilozi! Nu voia să rămână în urma celor cu două picioare, şi când îi urmărea în goana lor nebună, distanţa dintre el şi ei nu măsura nici măcar un lat de palmă. Agop se trăgea „dintr-o familie bună, înrudită cu familia To mazian. Avea ochi îngânduraţi şi, fapt nespus de rar prin partea locului, părul blond-auriu. Citea cu multă râvnă tot ce găsea acasă în materie de povestiri din almanahuri şi alte tipărituri de acest soi. La Yogho-noluk împrumutase cărţi de la Stephan. Se bucura de faima unui şcolar silitor, ceea ce în ceata băieţilor nu constituia cine ştie ce recomandaţie măgulitoare, în

82

ciuda exemplului înălţător dat de farmacistul Krikor şi a poeziei populare care slăvea învăţătura. Dar a fi un şoarece de bibliotecă nu

era câtuşi de puţin ambiţia lui Agop. Voia să alerge, să se joace, să se caţere, să se bată şi, de când poporul pornise la război, să îndeplinească tot atât de bine ca oricare altul serviciul de curier, observator sau cercetaş. Stephan, care se simţea atras de el şi din pricina părului său blond, îl sprijinea, şi n-o făcea numai din milă. Haikânsă părea că nu prea înghite ambiţia lui Agop. Fără să ţină seama de considerente de ordin sentimental, îl făcea să simtă mereu că e un schilod pe care nu te poţi bizui în anumite împrejurări.

Haik era el însuşi un caz deosebit. Cu cei paisprezece ani şi jumătate ai săi, începuse de pe acum să întruchipeze înfăţişarea întunecată a armeanului adult din regiunea muntoasă. Uscăţiv şi vânjos, cu mersul agale şi puţin aplecat înainte, cu mâinile lui mari atârnându-i greoi pe lângă trup, în el se vădea orgoliul dominator al urnei rase străvechi şi sigure de sine, care-l făcea să se deosebească vădit de majoritatea băieţilor din ceată, caracterizaţi printr-un fel de a fi brusc, mereu neliniştit, de oriental. Chiar dacă armeanul din oraşele diasporei1 sale se aseamănă cu şiretul Ulise – nu fără temei Odiseea împleteşte în firea eroului ei viclenia cu lipsa unei patrii – armeanul autentic, locuitor al regiunilor muntoase, e intolerant şi iute la mânie. Aceste particularităţi stânjenitoare pentru alţii, împreună cu firea sa activă, foarte întreprinzătoare, el le opune

demnităţii contemplative şi lente a turcilor. Ciocnirea acestor caractere diametral opuse explică multe. Familia lui Haik se trăgea din ţinuturile de miazănoapte, dinmrtmţii Dokhus-Bunar, situaţi în apropierea frontierei georgiene. Mama sa, văduva Şuşik, imigrase în urmă cu paisprezece ani, împreună cu Haik pe atunci sugar, şi se aşezase între Yoghonoluk şi Azir, în afara ambelor localităţi, unde cumpărase o casă cu livadă de pomi fructiferi şi crescătorie de viermi de mătase, pe care le gospodărea singură, fără niciun fel

1 împrăştiere (clină).

83

de ajutor. Văduva Şuşik, uh zdrahon de femeie cu ochi albaştri, nu era de loc simpatizată, ba mulţi chiar se fereau de ea cu un fel de teamă. Deşi trăia de atâţia ani la poalele muntelui, era încă socotită ca străină de partea locului, deoarece în ceea ce priveşte acceptarea definitivă a imigraţilor, oamenii din Yoghonoluk erau cât se poate de rezervaţi. Străinii erau întotdeauna suspectaţi şi în jurul lor se vânturau tot felul de zvonuri. Despre văduva Şuşik se zvonise că fără prea multă vorbă sugrumase, cu mâinile ei puternice de muncitoare, pe un oarecare neobrăzat care încercase s-o şiluiască. Fie că povestea era scornită, fie că era adevărată, oricum tânărul Haik moştenise în trupul şi sufletul lui

statura ei, muşchii tari ca piatra şi firea posacă şi distantă.

Oamenii mândri fac întotdeauna ca încrederea în sine a celorlalţi să scadă. Haik izbutea tot timpul să slăbească încrederea în sine a lui Stephan. El era de vină că tânărul Bagradian se silea să dea mereu noi dovezi de forţă pentru a fi socotit „de-al lor – Dorinţa de a-l convinge pe morocănosul şi scepticul Haik de propria, să valoare, lua – după cum se întâmplă îndeobşte cu firile pasionate, mai ales la această vârstă – forme amarnic de chinuitoare. Învăţătorul Şatakhian, comandantul suprem al cohortei tineretului, nu numai că-l favoriza în toate împrejurările pe Stephan, pe fiul Juliettei, pe micul francez, pe purtătorul de cultură între sălbatici, dar îi făcea curte în toate felurile posibile. Nu i se adresa altfel decât cu monsieur Stephan, în timp ce pe ceilalţi îi înzestra cu epitete de loc măgulitoare. Lăsa pe seama lui să-şi aleagă misiunile pe r. aroln rjr re. – a H avea grijă să-l ţină deoparte preţu-tindeni unde s-ar fi putut presupune că ar exista cea mai mică primejdie. Samuci Avakian, vechiul lui preceptor, îl supraveghea şi el ori de câte ori avea prilejul, pentru a-şi apăra discipolul de năzbâtii şi pericole. Toată grija asta, cu care îl înconjurau personalităţi importante din tabără, îl ruşina pe Stephan, îl înjosea faţă de Haik făcându-l să pară un domnişor molâu, şi-i punea mereu sub

semnul întrebării forţa

4

şi faptul că era „de-al lor”, lucruri atât de greu cucerite. Cel mai grav era însă că acest regim preferenţial îl făcea pe Haik din ce în ce mai încrezut în forţele sale, fiindcă fiul văduvei Şuşik obişnuia să iscodească adevărul până în cauzele lui cele mai adânci şi ochii lui inteligenţi nu se lăsau înşelaţi de gesturi gratuite. De aceea acum, când Stephan se zvârcolea în patul său din cortul şeicului, pradă unei tensiuni interioare care-i răpea somnul, creierul lui înfierbântat se frământa mereu: „Dumnezeule, ce trebuie să fac ca să-i dovedesc lui Haik cum sunt!”

Şi totuşi, lupta pentru cucerirea lui Haik nu reprezenta decât unul dintre fronturile de război, pe care sufletul ambiţios al lui Bagradian-fiul o ducea întru gloria sa.

În acea vreme – era a noua zi pe Musa Dagh – în tabără începură să se facă simţite, la început mai uşor, dar apoi în chip destul de neplăcut, lipsa de pâine şi de fructe, excesul de carne consumată aproape fără niciun adaus. După sărbătorirea victoriei, în ziua a cincea, delicioasa harisa se terminase; cuptoarele de lut ars erau goale, deoarece sfatul conducătorilor oprise, pe o perioadă de o săptămână, distribuirea restului de făină salvat după furtună. Raţia de carne fu mărită, dar această măsură nu contribui la

înlăturarea nemulţumirii, în urma unei decizii severe, distribuirea laptelui fu reglementată aşa fel, încât bolnavii, cei slăbiţi şi copiii până la vârsta de zece ani căpătau laptele de capră şi de oaie destul de subţire, şi numai o parte neînsemnată rămânea pentru producerea untului şi a brânzei. Toată lumea înjura gospodărirea în comun şi, într-adevăr, după o lege de npânţpips arpst sisfpm-su-mar de administrare părea că mai degrabă împuţinează şi înrăutăţeşte bunurile obşteşti, în loc să le economisească. Cu toate că, de când lucra cu doctorul Al-touni, Juliette pusese la dispoziţia şopronului-spital mari cantităţi din proviziile ei – conserve, zahăr, ceai, orez – mai avea destui biscuiţi şi fursecuri ca nici ea şi nici cei din preajma ei să nu sufere din

85

pricină că n-aveau pâine. Cât despre Stephan, acesta nu apucase încă să simtă vreo lipsă de acest fel. Haik, dimpotrivă, se şi plânsese de carnea de oaie veşnic tare, care nu stătuse de loc la frăgezit, ci fusese doar perpelită pe foc, şi încă în sânge, trebuia înghiţită fără nimic altceva pe lângă ea.

— Dacă am avea măcar câteva caise sau smochine! ofta el pofticios.

Stephan privea livezile nesfârşite de pomi fructiferi care se întindeau la poalele muntelui. Deocamdată nu spuse nimic.

Serviciul zilnic al cohortei tineretului avea numeroase ramificaţii. La toate cele treisprezece poziţii de apărare trebuia să se afle în permanenţă câte un curier din cadrul grupului respectiv, tot aşa la numeroasele posturi de observaţie. Învăţătorul Şatakhian îşi inspecta zilnic trupa şi organiza la orele cele mai neaşteptate exerciţii de alarmă. Drept urmare, băieţii nu puteau pune la cale din proprie iniţiativă expediţii de proporţii mai mari decât la adăpostul nopţii, când nu aveau obligaţii de serviciu şi scăpau de supraveghere. Încă în decursul acestei zile, a noua, Stephan îi expuse trufaşului Haik planul său, care în chip cu totul uimitor se născuse în mintea unui străin, iar nu a unui localnic. E adevărat că, de la începutul refugiului, câţiva săteni mai îndrăzneţi se aventuraseră de două sau de trei ori până în vale, pentru a completa proviziile, dar se întorseseră de fiecare dată fără să facă vreo ispravă, deoarece în sate patrulau zi şi noapte puternice unităţi de jandarmi. Planul lui Stephan prevedea o expediţie nocturnă a cohortei până în livezile de pomi fructiferi, spre a putea contribui cât de cât la îmbunătăţirea situaţiei precare în care se afla aprovizionarea. Haik îl privi pe ambiţiosul său rival într-un fel sobru, cumpănit, aşa cum un artist matur îl priveşte pe începătorul dornic de a se afirma şi care nu-şi dă prea bine seama ce greutăţi îl aşteaptă. Pe urmă însă luă el însuşi în mână

organizarea atacului secret şi alcătui cu grijă ceata celor ce aveau să întreprindă incursiunea. Bineînţeles că lui Stephan îi era

86

tare teamă să nu afle tatăl său că a participat şi ei la aventuroasa expediţie, deoarece l-ar putea pedepsi îngrădindu-i simţitor libertatea. Aceste temeri, el le mărturisi. Dar Haik, care părea că a şi uitat că planul nu-i aparţinea, răspunse cu tonul acela nesuferit de care se folosea cu atâta măiestrie:

— Dacă ţi-e frică, n-ai decât să rămâi aici, sus. E mult mai sănătos pentru tine.

Aceste cuvinte îl loviră pe Stephan drept în inimă şi-l făcură să-şi tăgăduiască în mod solemn să nu mai consacre niciun gând grijilor pe care şi le-ar face părinţii săi. Expediţia de pradă fu organizată chiar în acea noapte. Vreo nouăzeci de băieţi furară mai întâi tot ce putură găsi în materie de saci, coşuri, panere. La ora zece seara, după ce se stinseră focurile şi toată lumea se duse la culcare, se strecurară în grupe mici afară din tabără, apoi trecură pe lângă posturile de pază, depăşind linia poziţiilor fortificate. Cu salturi mari coborâră în goană coasta muntelui şi, parcă purtaţi de vânt, ajunseră în trei sferturi de oră la primele livezi. Sub lumina firavă a lunii în primul pătrar, culeseră până la ora unu, cu o înverşunare de turbaţi, tot felul de fructe – caise, smochine,

portocale. Stephan îşi dovedi şi el, cu acest prilej, forţa şi îndemânarea, deşi făcea asemenea muncă pentru prima oară în viaţa lui. Haik, conducătorul cetei, izbutise să dezlege trei măgari din ţarc şi să-i tragă după el. Pe samarele lor încărcară acum, cu o grabă înfrigurată, coşurile pline. De asemenea, fiecare dintre băieţi căra în spinare greutăţi apreciabile. Reuşiră să ajungă din nou în tabără cu puţin înainte de răsăritul soarelui. Fugarii, care neştiutori de primejdia ce-i pândea, îşi puseseră în joc viaţa pentru urrfieac, fură primiţi cu ocări, dojeni, ba chiar cu lovituri, dar apoi şi cu oarecare mândrie. Încă înainte de a ajunge în Vâlceaua orăşenească, Stephan făcu un mic ocol şi se strecură în cortul şeicului pe care-l împărţea cu Gonzague Maris. Gabriel şi Juliette nu aflară nimic de primejdioasa excursie a fiului lor. Toată prada recoltată cu prilejul expediţiei nocturne aproape că nici nu merita să fie luată în con

87

siderare pentru o populaţie de cinci mii de oameni. Cu toate astea, ea îl îndemnă pe pastorul Aram Tomazian să întreprindă, trei nopţi mai târziu, o încercare asemănătoare, cu două sute de rezervişti şi o trupă de acoperire formată din două grupe de combatanţi. Din păcate nu obţinu decât un succes modest. Fiindcă tocmai în răstimpul dintre cele două expediţii, ţăranii din satele

mahomedane învecinate năvăliseră în livezile armeneşti şi căraseră cu ei cantităţi însemnate ale recoltei, lăsând în urma lor doar fructele verzi, necoapte şi pe cele putrede, căzute la pământ.

Dar mai nebunească şi mai zadarnică a fost a doua ispravă, pe care Stephan o puse la cale scurtă vreme după aceea. De altfel, ar fi greşit să fie socotită drept o dovadă de curaj şi eroism. Tânărul nu-şi dădea seama de primejdia în care se vâra. Acest lucru reiese din însăşi prostia, pur şi simplu de neînţeles, pe care o făcu alegându-şi ca tovarăş al faptei sale pe nimeni altul decât pe schilodul Agop. Fiindcă Haik trebuia să-şi dea seama că Stephan nu avea de loc nevoie de el. Acesta era lucrul cel mai important.

Fiul lui Gabriel Bagradian atinsese acea limită de vârstă dincolo de care bărbatul în devenire trebuie să ducă o luptă susţinută nu numai împotriva energiei pline de vlagă care clocoteşte în el, dar şi a unei uriaşe imagini înşelătoare a lumii, care-l face să simtă cu acuitate, în fiecare clipă, lipsa de valoare a eului său abia trezit la viaţă. Înfrigurarea propriei dezvoltări se împletea la Stephan într-un fel vătămător cu înfrigurarea generală de pe Musa Dagh. Băieţii de-o vârstă cu el, aceşti flăcăiaşi de la ţară, erau ca buruienile rezistente crescute printre stânci, ca animalele agere ale munteiui. La vârsta de patru ani erau definitiv conturaţi sufleteşte, după care creşteau

într-un ritm uniform, trăiau puţine schimbări şi nu erau puşi niciodată în faţa unor situaţii încâlcite, păstrându-şi conturul sufletesc, uşor tocit şi la urmă ceva mai şters, până la moarte. Stephan, dimpotrivă, purta în el moştenirea unor popoare îndepărtate, situaţia înaltă şi uzura nervoasă a trei generaţii suprasolicitate, copilăria lui eu

88

ropeană şi povara nespus de grea a unui suflet avid, care nu-şi găsea niciodată şi nicăieri liniştea. Juliette vedea limpede că băiatul slăbea, şi că pe obrajii săi creşteau umbrele. Dar ce putea să facă, de unde să ia pentru el hrana cu care era obişnuit? Uneori îl târa în cortul ei şi, în ciuda protestelor sale furioase, trebuia să dea pe gât, în silă, mai multe pahare mari cu lapte. Pe urmă, iarăşi nu se mai îngrijea de el zile în şir. „Cât vom mai trăi cu toţii?” îşi punea adesea această întrebare, dar nu era o întrebare cu totul sinceră, fiindcă Juliette era incapabilă să-şi imagineze că poate exista pe lume vreun om, fie el chiar saptiehul cel mai setos de sânge, care să-i atingă un singur fir de păr din cap. Şi totuşi era o senzaţie plăcută să-şi una această întrebare, fiindcă astfel nimic nu mai cea importanţă şi se simţea stimulată în dorinţa ei erbinte de a se lăsa pradă indiferenţei. Descumpănirea ce-şi făcuse sălaş în fiinţa ei progresa cu paşi din ce în ce mai mari.

Fapta nebunească a lui Stephan se născu din următoarele cauze:

Iskuhi Tomazian se plângea adesea că în zăpăceala are precedase refugiul uitase să ia cu ea câteva lucruri căror lipsă o resimţea dureros: trei sau patru cărţi referate, printre ele Biblia de la ceremonia confirmării, precum şi un crucifix de fildeş, amândouă dăruite de ram Salvase aceste comori din catastrofa de la Zeitun ţi le purtase tot timpul cu ea în acele zile înspăimântătoare ale deportării. Acum însă – şi nu-şi putea exlica acest lucru decât cu totul nesatisfăcător prin nfirmitatea care-şi pusese amprenta pe însuşi felul ei e a îi cărţile, Biblia şi crucifixul rămăseseră în tia Bagradian. Suferea” mult de pe urma acestei pier-eri, pe care o socotea drept o jignire adusă fraelui ei.

Nu numai Sato căuta cu ardoare să stea în preajma tinerei Iskuhi, ci şi Stephan, care nu pierdea niciun prilej de a se furişa lângă ea. Dar în timp ce fata crescută la orfelinat îşi impunea prezenţa cu insistenţa supărătoare a muştelor albastre de toamnă – cu acel

80

kutşiik hanum al ei miorlăit, cu melopeile ei melancolice dătătoare de fiori şi cu ghearele ei murdare şi avide – Stephan se aşeza la pământ într-o atitudine plină de adoraţie, sorbind-o din ochi pe domnişoara Tomazian. Iar după ce pleca,

toată fiinţa lui era suprasaturată de o senzaţie ameţitoare de nefericire. Imaginea ei încântătoare stăruia, însufleţită, în mintea lui. Câteva fire de păr rebele se agitau uşor pe fruntea ei. Buzele cu acel luciu umed ca de pupilă erau larg deschise, cu o expresie de uimire. Îşi acoperea braţul stâng – bolnav, cu mâna dreaptă, de parcă i-ar fi fost ruşine. Se vedea cum sânii ei mici tresăltau, iar vârfurile picioarelor îi ieşeau de sub rochie, nemişcate şi în acelaşi timp cerând ocrotire. Dar cea mai tulburătoare imagine îi apărea atunci când, cu ochii minţii, o vedea apropiindu-se de patul lui din cortul şeicului şi o auzea cum cântă. Mai ales de acel cântec, pe care i-l adresa lui personal, nu se mai sătura:

Din livadă venea-fata
Şi strângea la pieptu-i cald
Două poame-nmiresmate…

Dar nu cuvintele îl făceau să simtă un fior alunecând ca o mângâiere peste piele, ci vocea ei. Mai demult o iubise astfel pe mama lui, dar acum mama nu mai reprezenta nimic faţă de Iskuhi, când se gândea la vocea aceasta. Mama lui nu cânta, iar dacă din când în când fredona câteva note, ca să-şi aducă aminte de vreo şansonetă franţuzească, totul suna fals şi umflat. Pe când în vocea ogoitoare şi limpede a bunei Iskuhi te puteai scălda ca într-o apă cristalină.

Într-o dimineaţă, după o noapte bântuită de

asemenea vise, fluieră ca s-o cheme pe bate, care dădea târcoale locului de adunare a bandei lui Haik.

— Sau şi înfiinţat în casa de jos „/

Ea îl înţelese imediat. Ar fi fost o mare greşeală ca, din pricina sunetelor ei guturale animalice şi a felului ei de a se strecura şi a da târcoale ca un şacal, Sato să fie socotită cretină. Era o corcitură, o făptură aflată la limita dintre două soiuri de fiinţe, dar avea

90

O viguroasă inteligenţă care recepta cu ajutorul nervilor, mai cu seamă când era vorba de a adulmeca legăturile existente între fapte. Sato înţelese nu numai că Stephan voia să afle de la ea dacă preacinstiţii moştenitori se şi cuibăriseră în casa părinţilor lui din Yo-ghonoluk, asta nu era de loc greu, dar în acelaşi timp dibui scopul şi tâlcul întrebării: Stephan intenţiona, printr-o faptă de o îndrăzneală nebunească, să pună mâna pe cărţile lui Iskuhi, în cazul că acestea se mai aflau acolo. Drept urmare, Sato începu să se strâmbe în toate felurile şi să clipească din ochi, cum făcea de multe ori în momentele ei de mare emoţie. Pentru Stephan nu era un secret faptul că fata era singura făptură de pe Musa Dagh care ducea o viaţă dublă. Uneori dispărea câte o jumătate de zi şi mai cu seamă câte o noapte întreagă, fără ca oamenii să fie cine ştie ce îngrijoraţi din pricina

asta. Cobora atunci în vale şi-şi vizita prietenii, pe ciudaţii locatari ai cimitirului. Schimbul de informaţii între munte şi vale constituia o valoroasă monedă măruntă, cu ajutorul căreia Sato îşi achiziţiona favoarea prietenilor ei de jos precum şi a duşmanilor ei de sus. Pe această cale, cei din tabără căpătau informaţii destul de apropiate de realitate despre situaţia din sate şi unele întâmplări petrecute acolo. Aflară că la Yoghonoluk fusese instalat un post format din zece saptiehi, întocmai ca la Bitias şi Habibli. Tot aşa, fură informaţi că după ce adunătura de derbedei musulmani începuse să prade tot ce găsea prin case, până la ultimul cui şi la ultima cereevea de fereastră, sosise pe neaşteptate un ordin al caimacamului care interzicea orice jaf. Numai trei familii de mohadşiri, sosite din Cilioia, căpătaseră autorizaţia de a se stabili afet P) arr-golănimea satelor din câmpie nu renunţă cu una cu două la pretenţiile ei. Şi aştepta chiar la faţa locului un vânt mai prielnic. De asemenea, în tabără se află că în ultima săptămână câţiva mollahi, clerici mahomedani, se arătaseră prin sate şi vizitaseră bisericile, deoarece acestea urmau să fie foarte curând transformate în moschei. Stephan fu informat că în casa Bagradian îşi făcuse sălaş un mohadşir cu o fa

91

milie destul de numeroasă, oameni care

sosiseră abia cu câteva zile în urmă, cu un car cu boi, la Yoghono – luk. Existau într-adevăr asemenea gurmanzi ai deportării, care îi adulmecau mirosurile călătorind în urm ei din localitate în localitate şi chiar la distanţe mă mari şi, năzuroşi cum erau, nu se mulţumeau cu prim locuinţă care le ieşea în cale. Sato cunoştea chiar unei amănunte foarte precise. Familia de mohadşiri îşi a se zase tabăra în selamlâcul cel mare, dar de cele mai multe ori îşi petrecea nopţile, plăcute în acest anotimp, sub cerul liber, pe acoperiş. Stephan, obsedat de pla-4 nul lui, nu mai stătu mult pe gânduri. I se destăinui numai lui Agop. Schilodul începu să se roage de el] să-l implore. Voia să-l însoţească. Orgoliul ieşi învingător. Dacă era şi Agop de faţă, Stephan avea pe de a parte un martor al faptei sale, pe de altă parte pute astfel să-i dea o lecţie usturătoare neînduplecatulu Haik. Tânărul orbit de ideea lui fixă porni la aceeaşi dificilă acţiune având ca unic echipament o lampă d buzunar electrică. Ajutoarele lui erau o stârpitură şi un infirm.

De altfel, Sato purcese la drum cu mult înainte da a se însera. Avea de gând să dea alarma la Nuniki Vartuk, Manuşak, şi ceilalţi prieteni ai ei. În chip destul de ciudat, aceşti oameni ai mormintelor erau sacrosancţi. Nimeni nu se agăţa de ei. Saptiehii şi adunătura de derbedei ocoleau această societate, ordinele de stră! mutare păreau

a nu-i atinge. Li se acorda inviolabillitatea nu numai pentru faptul că de la ei nu se putea lua nimic, ci şi pentru că trăiau de pe urma morţii şi împreună cu ea. Dar Sato nu strânsese laolaltă aceeaşi gardă fiindcă era îngrijorată de faptul că Stephan îşi jpââmejduia viaţa. Sentimerrte-caataşamentul, dragoste şi îngrijorarea îi erau cu totul necunoscute. Însăşi pasiunea ei pentru Iskuhi nu era altceva decât dorinţa avidă de a fi recunoscută de o făptură care oentul ziasma şi de a pune stăpânire asup” ca ei. Sato cunoştea însuşirea principală a lui Nunik. Când reuşea să sătisfacă în măsură suficientă uriaşa curiozitate a bunel ei prietene, însemna că depusese un capital ale cărui

92

dobânzi urmau să constituie bunăvoinţa ce se revărsa asupra ei. O făptură dispreţuită şi pe care nici drojdia societăţii n-o accepta, ci doar o tolera, este silită prin însăşi forţa împrejurărilor să devină o abilă agentă tare să mijlocească satisfacerea nesăţioaselor pofte jbmeneştiar Sato mai ştia, ceva, anume că bătrâna Nunik nutrea o curiozitate cu totul deosebită pentru brice avea vreo legătură cu familia Bagradian.

Puţin înainte de miezul nopţii, când Stephan şi Agop [pătrunseră pe poarta dinspre apus, pe care o găsiră deschisă, păşind prin grădina şi curtea întinsă acoperită cu nisip, bocitoarele se şi aflau

adunate pe sub [copacii dimprejur şi făceau semne deznădăjduite în lumina, subţire ca o adiere, a lunii aflată în primul pătrar. Căci cârja lui Agop bocănea şi scârţâia foarte laie în nisip. Stephan îl îmbrânci uşor pe schilod, din jju-i a înţelege să se ducă lângă păsările morţii adunate sub copaci.

Este greu de înţeles cum un copil atât de sensibil ca fiul lui Bagradian n-a fost cuprins de teamă în această clipă. Chiar clacă nu era pe deplin conştient de primejdie, totuşi întunericul nopţii, faptul că era pierdut printre făpturi fantomatice cu desăvârşire străine, precum şi aspectul casei în care dormea familia de mohadşiri, ar fi trebuit să-i dea fiori de spaimă. Dar fel se afla în acea stare morbidă de tulburare a simţu-Blor, pe care nici Gabriel şi nici Juliette n-o remarcaseră la fiul lor. În aparenţă de o temeritate nemăsurată, Stephan, victimă a unei paralizii a simţurilor, nu mai putea să deosebească limpede imaginea reală de imaginea de vis a lumii sale. Intră pe uşa casei, care era feschisă, păşind încet, aproape agale, de-parcă s-ar fi întors acasă după o plimbare. Iluzia ademenitoare, că Jiu s-a întâmplat nimic şi că totul se desfăşoară ca întotdeauna, îl cuprinse cu asemenea forţă, încât se opri în vestibul, calm, dus pe gânduri. Abia pe urmă aprinse lampa de buzunar – aceeaşi în lumina căreia tatăl său îl privise, în urmă cu câtva timp* pe când dormea – şi începu să urce liniştit

scara ce ducea sus. Aici, totul era încă neschimbat. Abia dacă se observa

93

câte o urmă de devastare şi de murdărie. Jefuitorii nu luaseră decât obiectele mai uşoare – dulapurile şi paturile erau la vechile lor locuri. Stephan intră mai întâi în camera lui şi, prin fereastra deschisă, privi vreme îndelungată peisajul grădinii agitate de vânt şi masa neagră a muntelui. Perturbarea simţurilor de care suferea îi dădu iluzia că nu fusese niciodată acolo, sus, unde creasta zimţată a Damlajikului se desena pe fundalul cu luciu mat al cerului. Mama şi tata dormeau alături, în camera lor, şi i se păru că ar trebui şi el să se dezbrace şi să se culce în patul lui. Trebui să facă un efort ca să-şi reamintească pentru ce venise. În vârful picioarelor, nu pentru a evita pericolul, ci pentru a n-o tulbura pe Iskuhi, se strecură în cămăruţa ei cu pereţii goi. În afara cercului de lumină cu contururi nelămurite, încăperea era plină de prezenţa blândei Iskuhi iar înăuntrul cercului de lumină se afla un scaun, în parte distrus, ca o făptură dispreţuită. Sub acest scaun, câteva cărţi murdare şi rupte. Era acolo şi Biblia de la ceremonia de confirmare. Era intactă. Crucifixul de fildeş nu reuşi să-l găsească. Radiind de fericire, Stephan transe la piept cărţile şi Biblia, apoi alergă, cu paşi care răsunau puternic, pe scară în jos, trecu prin vestibul şi ieşi în curte.

Tovarăşii lui îl aşteptau la distanţă, în umbra copacilor. Stephan nu-i văzu imediat şi le strigă cu voce tare, de parcă-i luase Dumnezeu minţile:

— Agop! Sato! Unde sunteţi? Ia uitaţi-vă! Le-am găsit!

În spaţiul gol şi boltit al nopţii, rezonanţa acestor cuvinte a fost atât de puternică, încât sus, pe acoperişul casei, se stârni numaidecât o mişcare. Se agitau siluete. O voce de bas răcni ceva de neînţeles. Fu întreruptă de voci femeieşti puse pe ceartă. Ghemul de vrăjitoare aflat sub copacii din marginea curţii se desfăcu şi dispăru în întuneric. Cârja lui Agop se auzea bocănind cu înfrigurare. Stephan continuă să stea, parcă înlemnit, în locul cel mai luminos al curţii din faţa casei. Micul punct de lumină al lămpii de buzunar licărea liniştit în mâna lui. Abia când primele lovituri de bici ale focurilor de puşcă îi şuierară pe la urechi, iar în interiorul casei începu să se simtă agitaţia, se smulse din propria-i inerţie şi o porni la goană în salturi mari. Dar încotro? Acum se vădi în ce inferioritate se afla Stephan, copilul din Avenue Kléber, faţă de copiii acestui pământ oriental, în ciuda tuturor eforturilor sale ambiţioase. În timp ce până şi schilodul Agop, cu cârja lui zgomotoasă, reuşi să dispară fără urmă în noaptea de nepătruns, Stephan se repezi prin partea dinspre răsărit a grădinii şi începu să alerge pe drumul ce ducea la Yoghonofuk. Pe

micul orăşean îl atrăgea i calea bătută. Era un imbold izvorât din firea lui, deşi

Îşi dădea seama că pornise într-o direcţie care contrazicea orice logică. Era cât pe ce să cadă în braţele saptiehilor, care, alarmaţi de focurile de armă, soseau acum în goană, dinspre piaţa bisericii, agitând în mâini puştile cu piedicile trase. Stephan se aruncă într-o parte şi rămase cinchit în şanţ. Minunea se înfăptui. Saptiehii trecură în goană pe lângă el. Dinspre vilă, în întâmpinarea lor veniră însă cei din familia mohad-şirului, urlând şi gesticulând sălbatic. Turcii păreau cu

toţii înnebuniţi de spaimă. Credeau că era vorba de un atac prin surprindere al luptătorilor armeni. Îşi slobozeau armele, ca turbaţi, în toate direcţiile „în parte ca să scape de propria lor teamă, şi în parte pentru a chema în ajutor, prin acest foc susţinut, posturile din celelalte sate. Abia după ce zgomotul se pierdu înspre nord-vest, Stephan fu cuprins năvalnic de o spaimă de moarte, oarbă, fără sens. Ca o pasăre care a trăit multă vreme în colivie şi nu mai ştie să zboare, îşi dibui drumul, clătinându-se, pe lângă un zid în ruină şi apoi pe câmp. Nimeri într-o livadă sălbăticită, scăpă cu mare greutate de mărăcinişurile care voiau parcă să-l oprească locului, urcă gâfâind o colină acoperită cu viţă sălbatică târâtoare ale cărei coarde se încolăceau

ca şerpii, căzy şi se ridică de sute de ori, până ce izbuti, în sfârşit, să scape din această capcană. Pe urmă, simţi iar pământ moale sub picioare, apoi o râpă presărată cu pietre. Pe neaşteptate trebui să se descurce din nişte hăţişuri încâlcite cu neputinţă de ocolit, care întindeau spre el, din toate părţile, ghimpi şi frunze Ml ca oţelul cu vârfurile lor ascuţite de pumnal. Îşi ual drumul, poticnindu-se la fiecare pas, incapabil săj [de ce, să urmărească o destinaţie precisă. Începui simtă că hainaentari nu corespunde felului de aii mişca al trupului său şi că-l stânjenea la fugă ca JI duşman viclean. Mâinile Lui, picioarele lui erau acojjr rite cu zgârieturi sângerânde şi usturătoare, faţa îi I [scăldată în sudoare. Într-un luminiş se prăbuşi. I ştia unde se afla Damlajikul, unde se afla Yogh Jj lukul, unde se afla el însuşi. Un scurt leşin îi încej mintea vreme de două minute. Dar îşi recapătă repb forţele. Spaima de moarte se destramă, şi în 1< se ivi o minunată senzaţie de calm. Se întinse pe iafl ca pentru a dormi. Cerul nespus de bogat al nopţir august se boltea, nemişcat, deasupra lui. Dintre mirii dele de stele, niciuna nu avea o lumină tremurai Stephan era singur cu lumea şi izolat înăuntrulibi ştia că tatăl şi mama sa nu-l puteau ajuta. Peri» prima oară, cugetul lui de copil trăi senzaţia însină rării totale, a vânatului hăituit fără milă, până la îl micire, în spaţiul nemărginit care priveşte cu noi măraţi ochi

de gheaţă. Copiii oamenilor bogaţi, ei – H cuţi în belşug şi obişnuiţi să fie în centrul atenţiei, I cunosc niciodată – sau în orice caz, foarte târziu I această senzaţie, care copleşeşte orice vietate fugăil când, cinchită într-o văgăună, îşi ţine respiraţia. Er J senzaţie blinda nespus de binefăcătoare. Stephan ni măcar nu simţea nevoia să se gândească la Iskuhi. Cm stătea aşa ca el, culcat în iarbă, atât de strâns Jij de pământ, atât de apropiat de spaţiile nemărginite a lumii, pentru acela lucrul cel mai rău nu poate fi pl, rău. Privea înadincimile cerului. Acolo, sus, de trei la viaţă o uşoară respiraţie, o undă de lumină, 1 cerc care se lărgea. Îl ridică pe Stephan cu gingă* şi-l sărută, fiindcă era atât de slab, atât de neajutoe mai părăsit ca oricine şi orice. Toată încântarea lum se strânse într-un singur punct, iar acest punct ea chiar înăuntrul său. Nu-şi dădea seama ce se intim» cu el. Pentru prima oară în viaţă, bărbăţia lui născâm

90

Îşi slobozi prisosul. Adormi, se contopi cu pământul! ca morţii.

Îl treziră voci în noapte. Probabil că saptiehii ajunse – seră cu urmărirea până aici. Din desiş traseră câteva focuri de puşcă. Pe urmă se lăsă iar linişte. Stephan era convins că nu plecaseră încă. Fără îndoială că-l descoperiseră şi acum pândeau clipa când se va ridica. Cerul era negru, luna

dispăruse: atât de mult dormise: Stephan. Nu se mai vedeau decât puţine stele, şters* şi parcă absorbite de o hârtie sugativă. Spaţiul era strâmt ca interiorul unui sicriu. Băiatului i se păru că nu e culcat pe pământ, ci pe o movilă elastică, respingătoare, alcătuită din melci vâscoşi. Şi totuşi, nu-i era îngăduit să se mişte, să se scoale, fiindcă saptiehii stăteau la pândă. Dar dacă aştepta să se lumineze de zi, primejdia va fi de două şi de trei ori mai mare. În sfârşit, hotărî să se târască, mai întâi pe burtă, apoi în genunchi, înaintând astfel o oarecare distanţă. Lumea era plină de obstacole imateriale. Cu băgare de seamă, Stephan se ridică în picioare. Sub picioarele lui se întindea, nelămurită, o zonă accidentată cu vârfuri şi zimţi, iar în dreapta şi stânga lui, o zonă tot atât de nelămurită, căptuşită cu ţepi şi nuiele. Pătrunse orbeşte în încâlceala ghimpoasă. Fără îndoială că l-au şi ucis pe blondul Agop, iar vina e a sa. Dar nici el, Stephan, nu va mai ajunge vreodată acasă. Mâna lui, încleştată pe Biblia lui Iskuhi – celelalte cărţi le aruncase – îngheţase în ciuda nopţii calde. După ce mai rătăci o vreme, fără o direcţie anume, prin această lume a cărei creaţie încă nu se desăvârşise, îşi aprinse lampa de buzunar, aşteptându-se să audă în imediata lui apropiere împuşcăturile saptiehilor. Cum mi în – tâmplă nimic, lăsă lampa aprinsă, deşi nu-l ajuta să găsească drumul cel bun. Şi cu toate

acestea, ea făcu să apară salvatorul. Pe neaşteptate, Stephan se pomeni în braţele cuiva: Haik. Datorită faptului că Sato pălăvrăgise, Haik aflase la vreme de fapta smintită care se punea la cale. Fusese cât se poate de indignat, din pricina independenţei neobrăzate a lui Stephan, care îndrăznise să-l lase deoparte, dar în acelaşi timp, ca

— L 97 Zgw Musa nagh, vol. It unul care era mai puternic şi mai experimentat, era foarte îngrijorat de soarta temerarului domnişor, incapabil să ducă la bun sfârşit asemenea acţiune. Deşi mai întâi voise să-l lase în voia sorţii, după aceea nu mai putu răbda să rămână pe Damlajik şi ajunse în vale în momentul periculos când saptiehii începeau fu-gărirea presupusei trupe armeneşti. Simţurile sale, care nu dădeau niciodată greş, îl minaseră până la urmă în i apropierea locului în care se afla Stephan şi unde ajunsese în clipa când acesta aprindea lampa de buzunar. Şi iată că Haik îl scutură furios pe tânărul Bagradian:

— Acuma vezi şi tu că nu eşti decât un lăudăros neghiob!

Stephan era prea slăbit ca să mai găsească o justificare onorabilă pentru ruşinea pe care o păţise. Se agăţă cu putere de braţul lui Haik şi se lăsă târât de acesta. Dar cu fiecare pas străbătut alături de rivalul său de neînvins, curajul îi

revenea mereu mai impetuos, îi ţinu trofeul înaintea ochilor:

— Am scos din casă Biblia lui Iskuhi Tomazian. Rămăşiţele încă incandescente ale unui foc se iviră, cu totul pe neaşteptate, la mai puţin de cincizeci de paşi în faţa lor. Printre oamenii ce-şi făceau veacul în cimitir se aflau aşezaţi Sato şi Agop. Stephan se luptă din răsputeri spre a-şi reveni din epuizare. Şi acum, acasă! Sub conducerea lui Haik se simţea în siguranţă. Gândul îi zbură la tatăl său. Aventura din noaptea asta nu putea fi tăinuită. Se temea de primirea pe care i-o vor face. În ciuda nerăbdării lui Stephan, drumul de înapoiere părea că nu se mai sfârşeşte. Trebuiau să se oprească mereu, pentru dihnă deoarece gop-înainta foarte greu. Pe alocuri, Haik cu Stephan, sau Haik cu Sato îl ţineau de subsuori pe sărmanul infirm şi-l târau câte o bună bucată de drum pe poteca în urcuş abrupt. Agop plângea tot timpul. Fusese un efort prea mare pentru el. Nu mai avea puterea să încerce a-i imita pe cei sănătoşi. Era ora şapte când apărură lângă poziţiile fortificate. Cei trei tineri aveau o înfăţişare fantomatică, parcă erau răniţi. Stephan fu zgu

98

duit de friguri şi trebui să se vâre imediat în pat. Mama îi făcu o scenă teribilă.

— Dacă te-apuci de asemenea fapte

respingătoare, eşti la fel ca Sato, un vagabond murdar. În cazul ăsta nu mai vreau să ştiu de tine! Erau cuvinte spuse cu sinceritate şi o dureau. Juliette avea lacrimi de ciudă în ochi: Ce ţi-a venit? De ce ai făcut asta?

Stephan tăcu, deoarece nu îndrăznea să spună adevărul. Simţea limpede că dacă ar fi vorbit, raporturile ce existau între mama sa şi Iskuhi ar fi fost adânc tulburate. Aşa cum făcea când era copil şi voia s-o împace, încercă să obţină iertarea apucând mâna mamei, care se ferea de el. Dar pe sub pătură ţinea strâns între genunchi Biblia lui Iskuhi, pentru ca mama lui să n-o găsească.

Mai târziu însă când rămase singur cu tatăl său şi acesta, stând foarte aproape de el, încerca tot mai insistent şi cu ochii severi să afle de la el motivul care-l îndemnase la asemenea nelegiuită încercare de a sfida destinul, Stephan, după ce tăgădui îndelung şi născoci tot felul de poveşti, sfârşi prin a-şi dezvălui taina. Înroşindu-se ea racul, scoase. Biblia de sub pătură. Tatăl o luă în mână, o răsfoi distrat, o închise cu un zgomot sec, apoi faţa lui căpătă o expresie severă şi dură, astfel că Stephan crezu că trebuie să se aştepte la o pedeapsă foarte aspră. Dar nu s-a întâmplat aşa, şi tatăl i-a înapoiat Biblia, fără să mai pomenească nici măcar un singur cuvânt despre această întâmplare. Înainte de a părăsi cortul îi ordonă lui Stephan – şi o făcu pe un ton potrivit mai degrabă

comandantului militar în exerciţiul funcţiei sale, decât tatălui care ia unele măsuri – ca de aci încolo să se prezinte zilnic, dimineaţa la sculare şi înainte de culcare, în faţa lui, oriunde s-ar găsi el în acele ceasuri. Avakian primi dispoziţia ca de aici înainte să-l supravegheze pe tânăr cu mai multă străşnicie.

În perioada de linişte pe care i-o acordară turcii, Gabriel Bagradian nu stătu cu mâinile în sân. Acum se

99

1*

putea spune într-adevăr că lucrările de fortificare a poziţiilor ajunseseră într-un stadiu de clesăvârşire. În această săptămână oamenii din grupele de combatanţi şi lucrătorii din rezervă trebuiseră să trudească tot atât de greu ca şi în zilele de dinaintea lui 4 august. Toate tranşeele erau acum prelungite şi adâncite, iar terenul din faţa lor fusese consolidat prin diferite obstacole. Către tranşeele liniei a doua duceau şanţuri de legătură, tot aşa şi către posturile înaintate, iar acestea din urmă erau camuflate cu ramuri pentru a da prilej celor mai temerari dintre trăgători să cadă în spatele atacatorilor sau să-i doboare pe cei ţinuţi în loc de obstacole. Gabriel îşi frământa tot timpul mintea pentru a găsi, la cele treisprezece puncte de atac, diferite şiretlicuri, artificii strategice1 şi capcane menite să întărească

puterea de apărare, astfel încât rezultatul luptei să fie tot mai puţin dependent de faptul că oamenii erau sau nu de nădejde. În această problemă, cunoştinţele însuşite destul de superficial la şcoala de ofiţeri din Stambul şi experienţa acumulată în duelurile de artilerie de la Bula în il ajutară mai puţin decât un vechi manual de tactică al Marelui Stat-Major francez, pe care într-o bună zi îl cumpărase din simplă curiozitate de la un anticar. Când luă în mână această carte, ajunsă astfel pe neaşteptate la mare cinste, în sufletul lui Bagradian îşi făcu loc un ciudat simţământ filosofic (expresia nu este prea potrivită): „Manualul acesta de tactică l-am cumpărat pe atunci fără vreun presentiment, numai din cauză că mi-a plăcut foaia de titlu, sau fiindcă mă atrăgea tema, necunoscută pentru mine, deşi pe vremea aceea ştiinţa militară nu mă interesa – ertuşfde puţin. Şi totuşi, în acel ceas când l-am cumpărat, destinul meu, cu totul independent de voinţa mea, acţionase în mine într-un mod clarvăzător. Da, această kismet a mea pare că acţionează într-adevăr cu multă eficacitate, de la început şi până la sfârşit. Căci încă în anul 1910 mi-a purtat paşii, oprindu-mă în faţa vechii librării de pe Quai Voltaire numai fiindcă avea nevoie de această carte pentru scopurile ei de mai târziu. Prin urmare, nu eram decât actorul propriei

Î00

mele kismet, cam aşa cum Coquelin, interpretându-l pe marchiz în comedia ştiută, îşi uită mănuşile pe masă, pentru ca, întorcându-se, s-o surprindă pe madame cu amantul ei. Numai că artistul ştie să facă deosebirea între el şi marchiz. Pe când la mine, propria mea identitate se împleteşte prea strâns cu rolul”.

Aceasta era, de altfel, singura reverie filosofică pe care şi-o îngăduise Gabriel Bagradian în ultimele săptămâni. Oricum, se grăbi să scape cât mai repede de sub influenţa ci, pe care o simţea ca pe o povară. Încă din perioada când începuse primele pregătiri de luptă, la Yoghonoluk, observase că simţul său practic se tulbura de îndată ce se lăsa în voia înclinaţiei sale către contemplare. În felul acesta ajunsese la concluzia că adevăratul om de acţiune (şi el nu era un asemenea om) trebuie să fie în mod necesar lipsit de spirit. În ceea ce priveşte manualul de tactică, găsi în el un număr de avertismente, indicaţii, schiţe, metode de calcul, pe care le putu aplica la scară redusă, la condiţiile date. Nurhan Elleon şi comandanţii inferiori efectuau zilnic exerciţiile cele mai severe cu grupele de combatanţi. În diferite sectoare ale sistemului de apărare, Gabriel Bagradian organiza manevre cu teme multiple, pentru ca fiecare dintre combatanţi să se familiarizeze cu fiece stâncă şi fieee tufiş, şi pentru toate variantele de atac posibile să se afle

dinainte pregătite apărarea şi contraatacul. Sistemul de alarmă fusese de asemenea organizat până în cele mai mici amănunte. În ciuda distanţelor destul de mari, în decursul unei singure ore toate poziţiile puteau fi ocupate de efectivul prevăzut, efectivul posturilor putea să fie schimbat şi era posibil să se execute importante deplasări de trupe.

Nu mai puţin uimitoare erau lucrările ce se desfăşurau în Vâlceaua orăşenească. Pasiunea plină de dârzenie a pastorului Tomazian ieşise biruitoare în lupta împotriva numeroaselor disensiuni mărunte, împotriva vrăjmăşiilor născute din vecinătatea prea apropiată, împotriva nemulţumirii provocate de distribuirea în co

— Constant Goquelin (1841 – 1909) actor francez.

101

mun a proviziilor precum şi împotriva rezistenţei ascunse şi a indolenţei muhtarilor. Aşa se face că tot un occidental (trei ani de studii la Geneva) era cel care sprijinea cu succes lupta lui Gabriel împotriva nepăsării orientale. Fără îndoială că Ter Haigasun era o personalitate incomparabil mai puternică decât excelentul Aram, totuşi vicarul văii armeneşti călătorise la nord numai până la Edşmiadsin, la vest până la Stambul, la sud până la Ierusalim şi din această pricină nu era cu totul lipsit de un fel de

insensibilitate faţă de unele vicisitudini ce puteau fi înlăturate, atitudine care îngreunează atât de mult viaţa europeanului în ţările Orientului. În ciuda forţei pe care o avea asupra sufletelor, verificată de atâtea ori, poate că Ter Haigasun n-ar fi putut împlini atât de repede opera realizată de Aram Tomazian, care în decurs de zece zile transformase tabăra mizeră din Vâlceaua orăşenească, situată în aer liber, într-o colonie care fără îndoială că semăna cu o aşezare de pe vremea lui Avram şi a celorlalţi patriarhi. Fiecare familie, fie săracă, fie bogată, avea acum coliba ei din ramuri împletite, cu acoperiş solid – pe câţiva metri pătraţi de teren, la adăpost de intemperii, cât de cât locuibili datorită covoarelor, rogojinilor, aşternuturilor. Acest palid ecou al căminului era suficient să dea oamenilor sentimentul iluzoriu, atât de important, că şi aici, sus, condiţiile umane obişnuite vor avea stabilitate şi trăinicie. Tabăra era nu numai împărţită în cartiere locuite de diferitele comune, dar colibele constituiau chiar un sistem de uliţe care dădeau toate în marea piaţă a altarului. Solul Vâlcelei orăşeneşti nu era neted, ci vălurit, dar terenul de construcţie şi drumurile fuseseră alese în aşa fel, încât aceste urcuşuri şi coborâşuri păreau mult atenuate. Piaţa altarului, centrul acestei aşezări primitive dar foarte aglomerate, făcea o impresie de-a dreptul impunătoare. După ce muhtarul Thomas

Kebussian reuşise să obţină construirea unei case comunale din bârne, unde urma să locuiască, nici cei şase colegi ai săi nu se lăsară până nu obţinură şi ei, în calitatea lor de nu mai puţin demni capi de comune, dreptul

102

de a construi cabane asemănătoare în piaţa unde se afla altarul. Dar cea mai frumoasă operă a lui taica Tomazian era fără îndoială încăpătoarea baracă ridicată pentru conducători, care nu numai că avea ferestre şi uşi veritabile, dar era acoperită cu şindrilă provenită din depozitul antreprenorului. Soliditatea construcţiei constituia, într-un fel, un simbol al speranţei temerare care-i însufleţea pe apărători. Baraca se compunea din trei încăperi – o cameră mare situată la mijloc, constituind sala de şedinţe, şi două camere mici laterale. Încăperea laterală dreaptă era despărţită de sala de şedinţă printr-un perete solid. Acestei chiţimii i se atribuise rolul de închisoare de stat, pentru cazul că autorul vreunui delict mai grav va trebui izolat. Dar Ter Haigasun era ferm convins că această carceră se va dovedi ca fiind inutilă. Încăperea din stânga fusese repartizată farmacistului Krikor. Iar Krikor se grăbise să ridice între el şi politică un perete de cărţi, cu un loc îngust de trecere, dincolo de care îşi instalase patul. Borcanele sale decorative, flacoanele şi retortele le aşezase pe nişte rafturi

prinse de perete; în schimb, spre marea sa satisfacţie, scăpase de bidoanele de petrol lampant, pachetele de tutun şi de articolele pentru confecţionarea măturilor, care fuseseră încorporate bunurilor formând proprietatea obştească. Prin urmare, baraca administraţiei avea atât un caracter de parlament, minister şi tribunal, cât şi pe cel de bibliotecă şi universitate. Pentru că aici farmacistul Krikor îşi primea discipolii – pe învăţătorii care la rândul lor învăţau de la el. Iar maestrul îşi părăsea din ce în ce mai rar sanctuarul. Poate că voia să anihileze marea captivitate de pe Damlajik prin aceea că-şi îngusta şi mai mult spaţiul destinat propriei persoane. Sau poate că voia să anuleze pur şi simplu schimbarea radicală a condiţiilor de viaţă, înlăturând-o din raza sa vizuală. Ceasuri în şir şedea nemişcat pe patul său, şi numai când şi când se ridica să ia vreo carte din perete, pentru ca imediat după aceea s-o pună cu mare grijă la loc. Spinarea i se încovoia văzând cu ochii. Învăţătorii, care acum aveau râs

103

punderi importante, îi vizitau destul de rar. Iar atunci când veneau, maestrul îi dezamăgea din ce în ce mai amarnic, căci nu le mai îmbogăţea cunoştinţele prin fapte nemaipomenite din tezaurul cosmologiei, ci le servea tot felul de istorioare întunecate pătrunse de o adâncă

moralitate, care nu făceau decât să-i gonească de îndată din apropierea lui. Din această pricină, Hrand Oskanian începu chiar să nutrească o puternică antipatie faţă de cel pe care înainte vreme îl diviniza, fapt care trebuie pus mai degrabă pe seama activităţii sale războinice de acum decât pe a celei poetice de odinioară.

— Bătrânul nu mai e în toate minţile, spunea el dispreţuitor către colegul său Şatakhian, care însă îl apăra cu înverşunare pe cel defăimat.

În timpul consfătuirilor mai mari sau mai mici organizate de conducători, farmacistul nu-şi părăsea cămăruţa laterală, deşi se număra şi el printre cei aleşi, în schimb privea cu ochii săi oblici şi uimiţi, înfundaţi în obrazul galben de mandarin, spre sala de şedinţe, de parcă nici nu putea să înţeleagă limba acelor oameni. Totuşi, noaptea se scula adesea din pat şi se aşeza în faţa căsuţei. Îşi mijea ochii către candela care ardea sub icoana de pe altar, sau către cele două lămpi cu petrol care luminau piaţa, şi-şi pleca urechea spre uliţele pe care se înşirau colibele de ramuri împletite, de unde răzbăteau sunetele caracteristice ceasurilor de odihnă. La fiecare jumătate de oră trecea patrula pazei, de noapte şi-l saluta pe farmacist. Însă aceasta nu răspundea, ci-şi clătina tot timpul capul. Părea să fie pradă unei uimiri fără de margini, din care nu mai reuşea să-şi revină, dar în realitate acesta era

primul simptom al unui dezechilibru fizic destul de îngrijorător.

Aşadar se poate constata, şi nu fără oarecare emoţie, că această omenire minusculă, numărând cinei mii de suflete, refăcea cu o săritură ca de pisică drumul lung al civilizaţiei. Sosiseră aici, sus, aproape lipsiţi de mijloace. Niţel petrol lampant, câteva lumini, uneltele

104

strict necesare – asta era toată moştenirea culturii lor materiale. Chiar de la prima ploaie torenţială, grămada sărăcăcioasă de plăpumi, pături, cearşafuri şi rogojini fusese în bună parte deteriorată – şi erau singurele lucruri ce le mai rămăseseră din confortul casnic. Şi totuşi, nici moartea care pândea neînduplecată din toate părţile, nici lipsa obiectelor de primă necesitate n-au fost în măsură să stingă în sufletele lor nevoia de divinitate, setea de religie, de ordine, de raţiune şi înălţare spirituală în fiecare duminică, în fiecare zi de sărbătoare, Ter Haigasun oficia slujba religioasă, ca întotdeauna. Pe colina şcolii se ţineau lecţii cu copiii. Bedros Altouni, septuagenarul şi Mai-rik Antaram puseseră pe picioare în mod exemplar şopronul-spital şi se luptau cu toţi ceilalţi membri ai sfatului conducătorilor să obţină pentru bolnavii lor cele mai bune alimente. Faţă de felul obişnuit de viaţă din vale, se poate spune chiar că moralul crescuse

în general. Pe chipurile slăbite şi palide se citea o anume mulţumire. Lunga zi de august nu avea destule ore atât de multe erau treburile ce se cereau îndeplinite. Munca începea de la patru dimineaţa. Mulgătoarele îşi făceau apariţia în piaţă, unde ciobanii sosiseră mai dinainte strângând în ţarc caprele şi oile de lapte. După aceea, laptele era transportat în vase mari spre marginea apuseană a Vâlcelei orăşeneşti, unde aştepta Mairik Antaram ca să treacă la distribuirea lui către mame, spital şi căşărie. La aceeaşi oră începea pelerinajul femeilor şi fetelor care se îndreptau în şiruri lungi spre izvoarele ce curgeau în apropiere pentru a umple ulcioarele mari de lut ars cu apă proaspătă de izvor, în aceste vase ea păstrându-se rece ca gheaţa chiar şi pe cea mai cumplită arşiţă. Numeroasele izvoare cu apa lor minunată erau dintre cele mai mari binecuvântări dăruite de Musa Dagh copiilor săi. În timp ce şirurile purtătoarelor de apă se întorceau, cei şapte muhtari se duceau până la locurile de păşunat ale oilor, pentru a alege animalele ce urmau să fie tăiate pentru nevoile zilei următoare. E drept că în ceea ce priveşte consumul de carne se făcură de timpuriu simţite unele

105

semne destul de neliniştitoare. O oaie caracul dădea în această regiune mai puţin de douăzeci de

ocale, aşadar douăzeci şi cinci de kilograme de carne comestibilă, în ciuda faptului că înainte de tăiere cântăreşte dublu. Or, cum cinci mii de oameni trebuiau să trăiască aproape exclusiv din această carne, printre ei aflându-se mulţi care munceau din greu, reiese că zilnic trebuiau tăiate circa şaizeci şi cinci de oi pentru ca grupele de combatanţi şi rezerva de lucrători să poată mânca pe săturate. Dar la un asemenea ritm înfiorător de reducere a turmelor, câtă vreme va mai fi posibilă viaţa pe munte? Socoteala asta o putea face fiecare dintre refugiaţi. Chiar în a treia zi, duminică, Ter Haigasun şi pastorul Aram Tomazian emiseră o dispoziţie severă conform căreia nu mai era îngăduit să se arunce nimic de la animalele sacrificate, nici măcar intestinele, în acelaşi timp, numărul zilnic de tăieri fu redus la treizeci şi cinci de oi şi douăsprezece capre. Dar odată cu aceasta, alte primejdii legate ele animalele de tăiere nu erau câtuşi de puţin înlăturate. Deoarece prin construcţiile ridicate în Vâlceaua orăşenească şi prin anexele taberei aflate în afara ei, precum şi prin lucrările întreprinse la poziţiile de apărare se pierduse foarte mult teren de păşunat, turmele începură să înregistreze încă din primele zile scăderi simţitoare în greutate. Dar nimeni nu îndrăznea să-i trimită pe ciobani cu turmele lor pe pajiştile situate dincolo de şaua nordică. Terenul pe care

fusese amenajat abatorul se afla în apropierea unei pădurici, la o distanţă apreciabilă de Vâlceaua orăşenească. Cu toate acestea, zbieretele de spaimă şi de agonie ale animalelor pătrundeau în fiecare dimineaţă până în tabără. La început, măcelarii atârnau berbecii şi oile, curăţate de mărun-taie, în copaci, unde rămâneau o zi sau două. Dar ea urmare a arşiţei de vară, carnea începu să se strice foarte repede. De aceea, după primele experienţe neplăcute, începură s-o îngroape în pământ, unde avea dublul avantaj că se păstra proaspătă şi se frăgezea în condiţii mai bune. O parte a măcelarilor îşi termina încă din primele ore ale dimineţii munca pe ziua res

106

pectivă, după care oamenii se înapoiau de îndată la grupele de combatanţi, iar o altă echipă îşi începea activitatea. Carnea era tăiată cu satirele în bucăţi, după toate regulile artei, operaţie care se desfăşura pe mese lungi, înjghebate din trunchiuri de copaci bătute în cuie. De aici, femeile care erau de serviciu la bucătărie o transportau până la locul destinat focurilor. Între timp acolo se şi făcuse focul, cu ajutorul vreascurilor şi al butucilor zdraveni, în zece vetre îngrădite în părţi dar deschise în partea de sus. Pe pirostrii înalte se legănau deasupra flăcărilor cazane imense cu apă. Carnea însă era friptă la

foc deschis, înfiptă în proţapuri lungi şi frigări. Împărţirea hranei se făcea de către muhtari o dată pe zi, pe comune, de faţă fiind pastorul Aram Tomazian. Pentru fiecare sat se tăiau apoi, tot pe mese lungi din buşteni, porţiile hărăzite familiilor. Să luăm drept exemplu satul Bitias, care avea acum, după plecarea protestanţilor conduşi de Harutiun Nok-hudian, o sută şi douăsprezece familii. Aşadar, o sută şi douăsprezece gospodine treceau în şir pe lângă masa repartizată satului respectiv şi primeau din mâna mult – tarului raţiile ce li se cuveneau, cântărite cu exactitate. O persoană oficială, de cele mai multe ori preotul satului sau învăţătorul, verifica după o listă numărul membrilor familiei care trebuiau hrăniţi şi însemna cu o linie repartizarea raţiilor conform dispoziţiei. E lesne ele închipuit că această operaţie necesita un timp apreciabil şi că nu se desfăşura fără unele discuţii înfierbântate. Fiindcă atunci când natura a făcut oaia şi capra, n-a prea avut în vedere principii de echitate. Unii primeau părţile de la piept şi de la burtă, cu carne din belşug, pe când alţii nimereau părţile cu zgârsimpla întâmplare, femeile cu firi mai posomorâte vedeau uneltiri premeditate şi perfide, scornite de oameni duşmănoşi anume pentru a le învenina viaţa. Şi atunci trebuia să intervină talentul de împăciuitor al lui Aram Tomazian ca să convingă aceste suflete care se mâniau repede că

este vorba doar de un joc al întâmplării şi să dovedească respectivelor femei, fie ea Jeranik sau

307

Kohar, că dară astăzi soarta le-a fost potrivnică, ieri le fusese prielnică. Dar de cele mai multe ori Jeranik şi Kohar nu erau în stare să înţeleagă asemenea raţionamente limpezi şi plecau încruntate, iar în minţile lor ideea că sunt persecutare lua proporţii îndoit de mari. Înainte de a se proceda la distribuirea raţiilor pentru civili părţile cele mai bune erau puse deoparte pentru trupă, căreia i se ducea hrana pe poziţii de către grupul respectiv din cohorta tineretului Dar toată lumea trebuia să se mulţumească doar cu această unică masă pe zi, fiindcă seara în cazan ele mari de aramă nu fierbea decât apă, în care se puneau nişte ierburi aromate pentru ca după aceea băutura asta fadă să fie botezată, fără multă vorbă, „ceai”.

Pastorul Aram introdusese şi un serviciu de ordine permanent. Doisprezece oameni înarmaţi constituiau poliţia care veghea ca în Vâlceaua orăşenească să domnească liniştea şi ordinea. Ziua şi noaptea, o dată pe oră, străbăteau uliţele dintre colibele de ramuri împletite, eu paşi apăsaţi şi ameninţători de poliţai, făcându-i pe locatarii acestora să simtă că domneşte starea de război şi că fiecare trebuie să fie de două ori mai prevăzător în respectarea legii. În afară de asta,

patrulele de ordine răspunde ui şi de păstrarea curăţeniei în cuprinsul taberei, preocupare pe care Gabriel Bagradian, pastorul Aram, Bedros Altouni, Ha-peth Şatakhian şi alţi „occidentali” o ridicaseră, de-a dreptul eu fanatism, până la proporţiile unei probleme de viaţă. Multe practici, care în sate deveniseră obiceiuri de necontestat, fură interzise aici. Nu era voie ca gunoiul şi lăturile să fie aruncate în faţa colibelor, zoaiele să fie vărsate pe uliţele taberei şi înainte de orice era obligatoriu ca oamenii să-şi satisfacă necesităţile fireşti numai în acele locuri pe care sfatul conducătorilor le hărăzise acestui scop. Încă de la început Bagradian stăruise să se sape haznale adânci. Când cineva încălca vreuna dintre aceste dispoziţii privitoare la igienă şi era prins asupra faptului, mai-marii taberei îl pedepseau, fără drept de apel, la o zi de post, cu alte cuvinte la distribuire nu-şi primea raţia cuvenită.

108

Viaţa obişnuită de zi cu zi, pe care Ter Haigasun încerc a se cu atâta înţelepciune s-o impună în cadrul noilor condiţii de existenţă, îşi croi făgaş cu mult mai repede decât se aşteptase. Totuşi, era foarte diferită de viaţa molcomă din vale, şi plină de frecuşuri şi asprimi. La diferite ore, mai ales cele de seară, când munca nu mai absorbea gândurile, nemulţumirea şi nervozitatea se făceau simţite printre familii. De aceea, în

sfatul conducătorilor Aram Tomazian îşi exprimă părerea că asprimea deosebită a acestei vieţi trebuie împletită cu organizarea unor manifestări care să creeze un echilibru, că trebuie ca măcar în răstimpul unui ceas de seară sufletele să fie eliberate de povara lor. Că ar fi bine ca la două sau la trei zile fiecare să aştepte cu plăcere o seară în care să se mai înveselească. Poporul să se strângă în piaţa altarului, iar unul dintre conducători să vorbească, şi anume nu despre situaţia de atunci, ci despre probleme generale ale poporului armean şi ale vieţii – probleme care deschid orizonturi largi şi fac ca inimile să se înalţe deasupra lor însele. Gabriel Bagradian se declară imediat de acord cu pastorul. Dar Ter Haigasun îşi înălţă pleoapele, iar din atitudinea lui obişnuită de meditare izvorî un surâs abia perceptibil. Apoi, atrase celor de faţă atenţia asupra faptului că această frumoasă iniţiativă păcătuieşte prin caracterul ei arid şi pedagogic. Că asemenea conferinţe de nivel ridicat ar fi fără îndoială foarte apreciate de bărbaţii serioşi şi inteligenţi, care sunt însă teribil de puţini la număr, pe când femeile, fetele şi întregul tineret ar pleca de la ele fără să rămână cu nimic. Dar tocmai de această parte a populaţiei, şovăitoare şi nestatornică în simţăminte, depinde puterea de rezistenţă a taberei mai mult decât de oamenii-aşezaţi şi cumpăniţi. De aceea, după un şir de zile

istovitoare, ar trebui să se pună la cale o seară de petreceri simple şi vesele, care să contribuie la uitarea grijilor. Doar se găsesc destui măscărici şi povestitori de istorioare vesele în tabără, de asemenea o mulţime de muzicanţi care să anime dansul. Fiecare al doilea flăcău se pricepe cât de cât să ciupească tarul şi ghi

509

tara saz. Şi scripca numită kamantşa, ca şi flautul, îşi au virtuoşii, ca să nu mai vorbim de tamburină. Muzica e treaba lui Asaian, învăţătorul şi dirijorul corului bisericesc, care trebuie să purceadă imediat la organizarea acestor serbări. Cântăreţul cel slab ca un ţâr tresări adânc uimit că duşmanul străvechi şi călăul său Ter Haigasun îi încredinţa asemenea îndatorire de cinste. Iar uimirea lui crescu şi mai mult când acelaşi Ter Haigasun, de obicei atât de potrivnic oricăror petreceri zgomotoase, nu numai că îngădui să se construiască o estradă de dans din lemn – un podium de felul aceluia ce folosea la Yoghonoluk aceluiaşi scop – dar chiar recomandă acest lucru. Uimirea celor de faţă atinse culmea când preotul nu se împotrivi de loc ca taica Tomazian cu calfele lui să ridice această scenă a diavolului, înjghebată din scânduri negeluite, la celălalt capăt al încăpătoarei pieţe, şi anume chiar faţă în faţă cu sfântul altar. Prima serbare cu dans a fost fixată chiar pentru seara următoare. Sfatul

conducătorilor apăru cu Ter Haigasun în frunte, veniră toţi notabilii, precum şi Gonzague Maris şi Ju* liette, pe care Gabriel o rugase anume să nu lipsească. Pentru început, pastorul Aram ţinu o scurtă alocuţiune, în care ceru iertare lui Dumnezeu pentru faptul că, în ciuda vremurilor de crunte suferinţe, se vădesc totuşi preocupările omeneşti pentru petreceri. La al doilea punct din program învăţătorul Asaian intona, cu o voce răsunătoare ca de trâmbiţă (deşi conformaţia sa fizică te făcea să te aştepţi în cel mai bun caz la un falset de o subţirime diafană) câteva cântece patriotice, între care şi acel înflăcărat:

Înalţi sunt munţii armeneşti… Nu ne temem de moartea Prin sabie şi foc.

Următorul care-şi dădu concursul artistic a fost gramofonul casei Bagradian. Mai întâi umplu atmosfera crepusculară cârâind răguşit Marşul încoronării

110

din Profetul 1, dar pe urmă cântă încet trista piesă orchestrală Moartea Aasei de Edvard Grieg. La acest număr din program, mulţimea, aşezată într-un semicerc foarte strâns în jurul estradei, avea priviri visătoare, care parcă spuneau că melodia norvegianului izvora din propriile lor suflete. Mai puţin norocos decât Edvard Grieg a fost Hrand Oskanian cel înarmat până-n dinţi, care se sui pe tribună imediat după aceea. Cu voce

tunătoare, recită două poezii patetice cu o înverşunare atât de furibundă, încât părea un procuror rostindu-şi rechizitoriul împotriva unui răufăcător. Silabele se încălecau una pe cealaltă cu asemenea mânie clocotitoare, că foarte puţini dintre ascultători înţelegeau câte ceva. Cu prima poezie, lucrurile nu stăteau încă atât de rău. Titlul ei era Leagănul armenesc şi unii dintre cei de faţă o cunoşteau:

În odăiţa ei săracă

O mamă-sii leagănă copaia.

De gânduri fruntea i se pleacă-n

Amurgul ce şi-a stins văpaia.

Bătrâna singură veghează lângă cuptorul cald, şi-arare îşi leagănă copilul, trează, Copil pe nume Răzbunare.

N-aude vorbe dulci şi calde Copilul, nici vreun cântec lin, I-s ochii larg deschişi şi arde în ei un foc imens, de chin.

Un foc născut să mistuiască; Dar fără glas copilul plânge, şi pumnii aşteptând să-i crească Micile mâini în pumn îşi strânge.

1 Operă de Giacomo Meycrbecr (1791 – 1864).

111

Curajul dârz nu şi-l arată Prin niciun semn şi n-are somn, El, cel vegheat să fie-odată Un nou Mântuitor şi Domn.

Dar taciturnul nu se mulţumi, din păcate, cu acest poem celebru al poetului Varuşan, nu de

alta, dar el însuşi se simţea ca fiind un aşugh, un bard al poporului. De aceea îşi ferici publicul şi cu o poezie lungă în stil propriu care, în ciuda numeroaselor ei strofe, avea avantajul unei ploi torenţiale şi repezi de vară – acela de a cădea pe neaşteptate şi a trece fără să lase urme. Cum dinspre mulţimea năucită şi lipsită de înţelegere, la urechea bardului nu ajunseră niciun fel de semne de entuziasm, îşi ridică puşca Mauser, nu se ştie dacă în chip de salut sau de ameninţare, şi părăsi mândru locul faptei, care imediat fu luat în primire de către muzicanţi.

Acum începu partea mai atractivă a programului festiv. Mai întâi cei mai tineri făcură oarecare mofturi, dar curând câteva perechi prinseră a juca tarţ bar şi polor bar, dansuri locale munteneşti caracterizate prin bătăi ritmice din picioare. Mai târziu, Gabriel o trase şi pe Juliette printre perechile de dansatori, ca să încerce câţiva paşi. Dar nu trecu niciun minut şi ea îi rugă să renunţe, arătându-i că nu se pricepe la acest dans. Ea refuză şi invitaţiile pe care i le făcură Gonzague Maris şi Hranei Oskanian. Ultimul se mângâia cu faptul că împărţea refuzul cu grecul „elegant”. În schimb, Iskuhi dansă cu Gabriel un polor bar de la început la sfârşit. În lumina tremurătoare a focului, părea îmbujorată şi veselă, deşi nu suferise încă niciodată atât de mult de pe urma infir inităţii ei ca în timpul dansului din

această seară. După aceea, Gabriel plecă foarte curând la poziţia nordică, iar femeile se întoarseră acasă. Dar poporul mai rămase multă vreme şi arunca mereu lemne pe foc pentru a-l întreţine. Lucru de mirare, între dansatori se distingea Sarkis Kilikian, rusul, care se dovedi un adevărat maestru. În ciuda înfăţişării sale prea puţin

112

Îmbietoare, fetele abia aşteptau să fie invitate de el. În timpul dansului picioarele şi mâinile sale erau mlădioase, dibace, în timp ce capul lui de mort, tânăr şi totuşi obosit de viaţă, plutea deasupra dansatoarelor cu un fel de blazare solemnă. Kevork cel slab de minte se învirtea printre perechi, cufundat în sine însuşi. De data aceasta nu ţinea în mină o pălărie de floarea-soarelui, ci o ramură de mirt.

Aceasta era, schiţată în linii mari, viaţa aşa cum s-a desfăşurat ea în primele paisprezece zile pe Musa Dagh. În esenţă, ea conţinea tot ceea ce constituie viaţa întregii omeniri. Poporul nostru se afla într-o pustietate, izolat în spaţiul vid. Moartea îl înconjura fără să-i lase vreo posibilitate de scăpare, şi numai visătorii entuziaşti îşi puteau îngădui speranţa că ar putea exista salvarea de moarte. Istoria de dată recentă a poporului se desfăşura după legea naturală a minimei rezistenţe. Tot această lege îl silise să adopte felul de viaţă care se întemeia pe gospodărirea în

comun, cei mai mulţi supunându-i-se de voie sau de nevoie, deşi ar fi preferat de departe să se îngrijească fiecare de hrana lui, fără nicio constrângere dinafară. Cei bogaţi, şi înainte de orice proprietarii de turme, care avuseseră pagube serioase, sufereau greu de pe urma faptului că fuseseră deposedaţi de averea lor. Convingerea foarte limpede, că pe drumul deportării şi-ar fi pierdut mult mai repede nu numai bunurile, dar şi viaţa, nu-i ajuta să-şi învingă amărăciunea pricinuită de sărăcie. Chiar şi acum, când durata vieţii nu mai era decât o chestiune de săptămâni sau poate numai de zile, aceşti oameni făceau totul ca să se deosebească de grosul mulţimii printr-un – fePde viaţă înleuieial pe hatâruri, fie şi numai în apar rentă. În ciuda eforturilor grele pe care le impunea fiecare nouă zi, dorinţa poporului de a uita, de a se bucura, ba chiar de a se cultiva, putea fi tot atât de puţin înfrântă ca în orice altă aşezare omenească, din oricare parte a lumii. Exista aici un om ca farmacistul Krikor, cum fără îndoială că nu se găsea pretutindeni, un mare adept al stoicismului, care chiar cu sabia în

113

sângerată deasupra capului îşi sorbea cunoştinţele atotcuprinzătoare mai puţin din biblioteca atât de iubită, cât din fecundul neant. În marginile pustietăţii fuseseră” ridicate ziduri de

apărare împotriva morţii, iar înlă untrul acestor ziduri poporul se simţea adesea uimito de sigur şi atât de ocrotit încât se pornea pe gâlcev ridicule, iar seara cânta şi dansa. Condiţiile de viat rămâneau de neînvins. Nu mai exista o reîntoarcer în vale, înapoierea la preistoria paradiziacă, din car fusese alungată această mică omenire, fără a-şi cunoaşte vina, printr-un ordin înfiorător emis din se rele cele mai înalte ale guvernului. O reîntoarcere n mai exista, în schimb existau oameni de valoare pe care o binevoitoare înlănţuire a împrejurărilor! dăruise poporului în nenorocirea lui. Aceste personalităţi cu totul deosebite, aceşti conducători temerar puseseră în slujba lor, într-o anumită măsură, condiţiile de pe Muntele lui Moise, astfel încât în unei ceasuri de seninătate sufletească firile încrezătoar puteau să spere: nu soarta va birui pe conducători noştri, ci conducătorii vor birui soarta în lupta finală în mijlocul aşezării se ridica altarul. La ora ulţi; mului rond de noapte, cu un ceas înainte de revăr satul zorilor, când Calea Laptelui cu lucirile pe lind se boltea deasupra lui de parcă el ar fi fost mie zul şi buricul universului, Ter Haigasun, preotul acestui altar, îngenunchea uneori pe treapta cea mai d sus, apăsându-şi fruntea de foile liturghierului deschi Ter Haigasun era un om cu multă experienţă, îndinat către scepticism. Dar tocmai din această pricin aduna cu atâta pasiune

în pieptul său forţele spirtuale ale rugăciunii. Când nimeni nu va mai crede! salvare, el va trebui să fie singurul şi ultimul patru de minunea ce se va făptui, de certitudinea mântuiri de o credinţă capabilă de a muta munţii din loc – credinţa izbăvirii de moarte. Pentru această credinţ capabilă de a muta munţii, credinţă într-un parado de neconceput în condiţiile vieţii de aici, lupta suflet lui Ter Haigasun cufundat într-o rugăciune solitar şi sfioasă.

114

Juliette îşi venise în fire şi reuşise să-şi impună un mod de viaţă cu totul nou. Se scula acum cu puţin înainte de răsăritul soarelui şi se îmbrăca la repezeală, ca s-o poată ajuta pe Mairik Antaram la distribuirea laptelui şi să ajungă cât mai devreme cu putinţă la bolnavii din şopronul-spital. Activitatea ei încă nu izvora dintr-un sentiment de compătimire, ci avea cauze mult mai complexe – încercarea de a se subordona şi integra unui spirit care-i era cu totul străin. Nu exista pentru ea altă posibilitate. Gabriel avusese dreptate. Nimeni nu poate convieţui singur şi însingurat, socotindu-se ca un fel de străin distins, într-o comunitate umană care îşi aşteaptă moartea.

Un observator superficial al firii omeneşti ar fi putut foarte lesne s-o judece cu asprime pe Juliette: ce voia această femeie cu nasul pe sus? Cu ce drept era atât de încrezută încât după o

căsnicie de cincisprezece ani continua să se împotrivească universului soţului ei? Oare în acest ceas şi în aceste ţări ale Orientului, nu trăiau şi alte femei europene, care cu un curaj eroic îşi dăruiau viaţa poporului armean masacrat şi umilit? La Urfa nu existase o Karen Jeppe, care-i ascunsese pe fugari în locuinţa ei şi se aşezase în faţa uşii cu braţele întinse spre a-i apăra de saptiehi până ce aceştia plecaseră, pentru că nu îndrăzneau totuşi să măcelărească o daneză? Oare surori de caritate germane şi americane, din ordinul diaconeselor, nu călătoreau în condiţiile cele mai dificile până la De in es Zor şi mai departe, în deşert, pentru a aduce ajutorul lor modest femeilor şi copiilor celor ucişi, sărmane făpturi care rătăceau fără căpătâi stingându-se de foame? Iar aceste femei nu erau legate de niciun bărbat armean şi nu născuseră niciun fiu de armean. Asemenea, reproşuri, justificate în aparenţă, sunt totuşi nedrepte. Juliette era prea nefericită ca să poată fi rece şi distantă; dintre oamenii de pe Musa Dagh ea era cea care, dincolo de condiţiile generale de viaţă, suferea profund şi de pe urma propriei ei firi. Ca franţuzoaică, avea o anume rigiditate înnăscută. În ciuda supleţei lor exterioare, latinii sunt înăuntrul

115

lor impasibili şi retraşi. Ei sunt definitiv formaţi. Ei! şi-au desăvârşit singuri forma. Dacă

nordicii sunt cal norii călători, încărcaţi de tensiune şi în continuă! transformare, francezilor, dimpotrivă, le repugnă să-i iasă din propria lor ţară, din propria lor piele. Juli-l ette avea într-o măsură foarte mare această rigidi-j! tate a neamului ei. Îi lipsea forţa de a se adapta sen-a sibilităţii celorlalţi, însuşire care de cele mai multei [ori este copilul incertitudinii amorfe. Dacă de la începu» Gabriel şi-ar fi manifestat cu fermitate şi permanent voinţa de a o călăuzi, cu mină prudentă, către universuihi său strămoşesc, poate că totul ar fi arătat altfel» Dar Gabriel făcea el însuşi parte dintre pari-j; zieni, dintre asimiianţi, care vorbeau despre ar-l! meni ca de ceva clasic şi nobil, dar niţeluş cam irealii Relaţiile nu prea strânse cu diferiţi armeni, convor-l. birile politice agitate din anul revoluţiei turce, primirea lui Samuel Avakian în casă, toate acestea mă erau suficiente să dea unei femei ca Juliette o ideel exactă despre aceste probleme, şi în niciun caz nul erau în măsură s-o atragă de partea lui. De fapt, vremii de cincisprezece ani ea n-a ştiut altceva decât că se că-ţi sătorise cu un bărbat care era cetăţean otoman, şi abili cu câteva săptămâni în urmă îşi dăduse seama, într-un fel înspăimântător, ce înseamnă a fi armean, ce destin] şi ce obligaţii decurg din aceasta. Prin urmare, vina dezorientării Juiiettei o purta în mare măsură însuşil Gabriel. Iar acum, slăbiciunea lui

afectuoasă, cari recunoscuse întotdeauna superioritatea franţuzoaicei şi eu cea mai mare delicateţe o ţinuse departe de ori ei asprimi generate de deosebirile de sânge, se răzbunai – asupra ei. Dar de ce să se fi purtat altfel la Parii 1 când în el însuşi apartenenţa sa la ceea ce era armeinesc se trezise abia în condiţiile de forţă majoră de li Voghonoluk. Acum trebuia adesea să se gândească la cuvintele agăi Rifaat Bereket: „Te-ai însurat cât ea, prin urmare asupra ei atârnă karma poporului tău*! într-adevăr, asupra Juiiettei atârna această karma fiindcă admiţând că s-ar fi salvat, fără Gabriel şi făr!

1 J6

Stephan, oare n-ar fi fost tot atât de nefericită, ba chiar şi mai nefericită?

Gabriel şi Stephan, singurele fiinţe pe care le avea pe lume, îi erau apropiaţi şi totuşi atât de îndepărtaţi de parcă între ea şi ei s-ar întinde marele ocean al lumii. Aproape că nici nu se interesau de ea, ba chiar o priveau cu o asprime ascunsă. Niciunul dintre ei nu era capabil să-i arate dragoste. N-o iubeau. Iar ceilalţi? Poporul o ura… Ori de câte ori venea în tabără, Juliette simţea acest lucru din felul rigid cum se mişcau ceilalţi şi din tăcerea care se aşternea pe neaşteptate. Primăreasa Kebussian, cea care spiona peste tot, putea să-i spună vorbe oricât de mieroase, Juliette simţea că-i lua în nume de rău

orice făcea, atât însingurarea ei cât şi munca de infirmieră, iar înainte de orice o mvidiau pentru Poiana celor trei corturi, despre a cărei aprovizionare îmbelşugată ca-n basme cu toate delicatesele şi bunătăţile lumii păreau să circule zvonuri dintre cele mai avide. Privirile care o urmăreau erau încărcate de ura faţă de străini şi cu o invidie ridiculă – Juliette era convinsă de acest lucru; Faţă de asta, ce însemnătate mai avea snobismul a doi caraghioşi ca Şatakhian şi Oskanian, care în prezenţa ei îşi dădeau importanţă fie printr-o sporovăială îndatoritoare, fie printr-o tăcere orgolioasă? Numai măicuţa Antaram era într-adevăr bună cu ea. Dar nu putea să se mulţumească doar cu această bunătate. Fiindcă ea izvora numai din compătimirea unei inimi largi de femeie, afectată de suferinţa surorilor aflate în nenorocire. Dar Iskuhi? între cele două femei, una mai în vârstă, cealaltă mai tânără, se statornicise o prietenie întemeiată pe întrajutorare. Şi totuşi, tocmai Iskuhi era cea mai străină dintre cele străine, era, mai mult decât toate femeile din popor, situată în centrul acelui „altceva” ale cărui graniţe nu pot fi trecute. Juliette încerca în aceste zile o senzaţie de însingurare ce nu poate fi descrisă. Ea, cea care domina şi strălucea, care stârnise întotdeauna căldură, întotdeauna admiraţie, nu mai era acum decât o tolerată şi, ceea ce era şi mai rău, nu i se

dădea nicio

117

atenţie. Sub efectul acestei dizgraţii generale, i se părea că se urâţeşte pe zi ce trece. Începu să renunţe! de a-şi mai îngriji faţa şi-şi neglija înfăţişarea exte-lrioară, fiindcă acum îi era ruşine de aceste atenţii! cu care de obicei îşi înconjura persoana şi fiindcă! oboseala o dobora. Mania persecuţiei! Ochii armeneştii din jurul ei păreau că o acuză şi că o socotesc uni cal vinovată. Şi din toate acestea, iată că se născu uni chin nou: Franţa! Veştile de pe front, care pătruntseseră până în valea Musa Daghului, proveneau toate i din ziarele turceşti şi erau vechi de mai multe săp-l tămâni, ba chiar luni. Aşa se face că Juliette ştia numai de înfrângerile Franţei, ştia că armatele duşmane se aflau în inima patriei. Ea, care fusese întotdeauna prel ocupată numai de propriile-i probleme, ea, pe care! politica şi destinele omenirii n-o interesau şi o plictilsiseră dintotdeauna, iată că fusese pe neaşteptate cu-l prinsă de griji mistuitoare în legătură cu patria ei. 1 Mama, cu care se înţelegea prea puţin, surorile, cu care era într-o continuă ceartă, îi erau acum nespus 1 de aproape în visuri, ba chiar dominau în exclusivitate nopţile petrecute în micul ei cort. Îşi vedea mereu I mama pe patul de moarte. Se făcea că ea, Juliette, sosise cu un tren perfid, de excursionişti, în Gare de l’Est şi alergase desculţă,

pe jumătate goală, avândi pe ea numai un halat de casă care o acoperea ca uni burnuz, străbătând sute de străzi nesfârşite până l-ai locuinţa mamei. Dar muribunda îşi întorcea cu multă 1 abilitate faţa ţeapănă de la fiica ei, care nu reuşea I să-i prindă privirea oricum s-ar fi sucit şi răsucit. l Dar nu numai mama şi surorile, chiar şi cei doi cumnaţi, unul funcţionar în Ministerul Marinei, iar celă I lalt inginer, jucau în aceste visuri roluri de oameni I supăraţi şi distanţi, la care le dădea dreptul calitatea 1 lor de ofiţeri de rezervă cu răni grave căpătate în luptă. Apăreau şi prietene de pension, care o priveau] cu severitate pe Juliette, deşi ea se arunca în genunchii în faţa lor. Din când în când apărea şi răposatul ei] tată, distins ca întotdeauna, în redingotă neagră şi-l mănuşi glacé negre, cu panglica roşie la butonieră!

118

Se uita uimit la Juliette şi îşi repeta mereu formula lui favorită: „Aşa ceva nu se cade”.

Dar cu cât erau mai agitate nopţile, cu atât mai punctual sosea Juliette la lucru. Nu voia câtuşi de puţin să fie „umană”, după cum o sfătuise Gabriel, voia doar să-şi învingă izolarea, însingurarea. Muncea cu multă dăruire de sine. Biruindu-şi nervii olfactivi, Juliette îngenunchea lângă bolnavi, aplecându-se asupra acestor bătrâni pe jumătate inconştienţi, culcaţi pe pături aspre, le dezgolea trupurile înfierbântate de febră,

îndepărta murdăria de pe ele, le spăla feţele schimonosite cu apa de toaletă care-i rămăsese. Jertfea foarte mult în aceste zile. Dărui o parte din propria-i rufărie, iar din cearşafurile ei puse să se confecţioneze scutece pentru sugari şi fese pentru bolnavi. Nu păstră pentru ea decât strictul necesar. Totuşi, oricâte eforturi ar fi depus Juliette, în ochii apatici, ca de peşte, ai celor scuturaţi de friguri şi în ochii reprobatori ai celor sănătoşi nu se putea citi recunoştinţă, ba nici măcar un semn că o acceptă, pe ea, străina. Nici măcar Gabriel nu găsea vreun cuvânt de laudă pentru Juliette. Abia cu zece zile în urmă o mai înconjurase cu solicititudinea lui cavalerească, iar acum devenise şi pentru el o povară inutilă. Şi în asemenea izolare îi fusese dat ei să moară, mai însingurată şi mai nefericită decât cel mai nefericit dintre cei de-aici, de sus, de pe Musa Dagh.

În asemenea cazuri, când o năpădea năvalnic compătimirea de sine, Juliette tăinuia intenţionat, faţă de propria-i inimă, că nu era chiar atât de părăsită. Gonzague Maris nu se îndepărta din preajmă-i de când remarcase însingurarea deznădăjduită din ochii ei. Îşi unde şi ori de câte ori îi sta în putinţă. Mai mult ca oricând, Juliette vedea în el fiul unei mame franţuzoaice, un om cultivat asemenea ei, o rudă îndepărtată. De câteva zile însă, intimitatea amabilă dintre ei

începuse a fi primejduită într-un fel nu prea limpede, nu numai din partea lui, ci şi a ei. Întocmai ca şi înainte, el nu depăşise nici acum limita bunei-cuviinţe.

119

Dar pentru prima oară o făcea să simtă un fel defl dorinţă, fără a încălca câtuşi de puţin respectul cele i-l datora. Acest a-fi-la-limită, această apropiere fărM atingere era pentru Juliette o nouă sursă de tulburareS Fără să vrea, se gândea mult la Gonzague. La asta să adăuga faptul că, în pofida mamei sale franţuzoaicejb tânărul rămânea pentru ea un om ciudat. Oamenii carlM reuşesc să se controleze tot timpul, oamenii care reuă şese să aştepte nesfârşit de mult, sunt ciudaţi. Di asemenea, Gonzague făcea parte dintre cei care atuncH când încearcă o emoţie nu roşesc, ci pălesc.

Schimbarea începuse însă prin aceea că GonzagudJ Maris îşi pierdea de la o zi la alta acea rezervă tacij turnă, pe care Juliette n-o putuse înţelege niciodată! şi pornise să povestească întâmplări din viaţa lui.

Juliette rămânea în fiecare dimineaţă trei sau patru! ceasuri în şopronul-spital, de cele mai multe ori pânj la ora când bolnavilor li se servea masa de amiază! Cam pe la ora asta venea de obicei Gonzague Mari! s-o ia. Dacă ea nu era încă gata, o aştepta. Ochii lui atenţi o urmăreau fără

încetare. Se simţea ocrotita de ochii aceştia. Şi era într-adevăr aşa. Fiindcă atunci când ea, nu fără oarecare intenţie, îşi găsea prea mul! de lucru, el se apropia cu duioşie şi-i şoptea:

— Ajunge, Juliette! Pentru astăzi e destul! Durul neata nu eşti făcută pentru asemenea muncă. Ai să îl îmbolnăveşti.

Cu un gest tandru, dar hotărât, o silea apoi să părălsească şopronul bolnavilor. Îi plăcea să meargă ală-Jturi de el. Cum Gonzague nu avea nicio muncă în tabără şi nici nu ceruse vreuna de la sfatul conducă-

— I

torilor, îşi petrecuse timpul cercetând partea dinsprd coastă a Damlajikului, unde descoperise câteva cărări foarte pitoreşti, locuri cu perspectivă minunată şi colţuri îmbietoare pentru odihnă. Pretindea că sunt la fel de frumoase ca şi cele aflate în localităţile de pe Coasta de Azur, renumite pentru peisajele lor. Julii ette şi Gonzague şedeau acum zilnic, la cele mai dife4 rite ore, în aceste locuri expuse vederii sau acoperitei

120

pe ieşiturile de stâncă, însorite sau umbrite, ale noii Coaste de Azur care, despărţită de podişul înalt printr-un brâu lat de arbuşti de mirt, rododendron şi caprifoi, se târa într-o nesfârşită linie ascendentă şi descendentă de-a lungul

uriaşilor pereţi de stâncă pe care acest munte de coastă îi prăbuşeşte în mare. Amândoi se simţeau nesfârşit de singuri. Deoarece, cine să observe lipsa lor, a străinilor?

În această zi, a paisprezecea a lunii august şi a cincisprezecea de pe Musa Dagh, Gonzague Maris părea să fie cu totul altul decât de obicei. Juliette nu-l văzuse încă niciodată atât de trist, atât de tinereşte melancolic, atât de posomorât şi de descumpănit. Ochii lui, în care nu se oglindea depărtarea nici atunci când priveau în depărtare, rătăceau undeva în spaţiile nemărginite, după cum presupunea Juliette. În realitate însă el îşi aţintea privirea asupra unui punct foarte bine precizat, clar care era, ce-i drept, invizibil din pricina unei proeminenţe a muntelui. Gândurile lui se îndreptau către câmpia străbătută de Oronte înainte de vărsarea lui în mare, unde se aflau clădirile mari, scăldate în soare, ale fabricii de spirt. Iată de ce întrebarea Juliettei, care corespundea gândurilor ei, iar nu alor lui, era cât se poate de nepotrivită:

— Ţi-e dor de acasă, Gonzague?

El avu un râs scurt şi Juliette se ruşina dându-şi seama cât de penibile şi lipsite de sens erau cuvintele ei. Se gândi la viaţa lui, din care Gonzague îi relatase câteva fragmente în felul său detaşat şi uşor ironie, de parcă participase la evenimente doar pe jumătate şi nu cu ceea ce

avea mai valoros: tatăl, bancher la Atena, se căsătorise cu o guvernantă franţuzoaică

— Mama lui Gonzague. Încă înainte de a împlini patru ani, se produsese o catastrofă. Tatăl fugise în America, lăsând mama şi copilul fără niciun ban. Dar mama, care continua să-l iubească pe fugar, izbuti să plece după el, împreună cu micul Gonzague, învingând greutăţi foarte mari. În America nu reuşi, ce-i drept, să-l găsească pe adevăratul ei soţ, dar în timp ce-l căuta, găsi, în cele din urmă, un altul. Era un om mai în

121

vârstă, fabricant de umbrele din Detroit, care se căsători cu mama şi adoptă băiatul. „De aceea, mărturisise Gonzague, sunt pe deplin îndreptăţit să folosesc două nume. Dar mi se pare că numele Gonzague Mac Wawerley sună foarte nefiresc având în vedere înfăţişarea mea, de aceea l-am păstrat pe cel de Maris”. Argumenta cu o mutră foarte serioasă alegerea numelui. Mamei lui Gonzague, atât de încercată, nu-i fusese dat să cunoască o fericire prea îndelungată nici în căsnicia cu fabricantul de umbrele. Căsătoria fusese desfăcută, trebuise să plece din casa din Detroit, iar Gonzague colindase internat după internat, până împlinise vârsta de cincisprezece ani. Cam în acea vreme, printr-o coincidenţă cum numai destinul ştie s-o pună la cale, îl cunoscuse pe adevăratul său tată, care între timp reuşise să

agonisească din nou oarecare avere. Pe bătrân îl cuprinseseră remuşcările deoarece mama lui Gonzague murise într-un spital din New York în secţia săracilor. De aceea îşi trimisese fiul, cu ceva bani, la rudele lui din Atena. Despre anii care urmaseră, Gonzague povestea folosind doar fraze scurte şi foarte seci. Fuseseră ani nici prea buni, nici prea răi, şi înainte de orice nu fuseseră de loc interesanţi. Abia mult mai târziu, ajuns la Paris, după o copilărie mizeră şi o adolescenţă ca vai de lume, se regăsise pe sine însuşi; cu alte cuvinte, descoperise că avea unele daruri, ce-i drept mediocre şi câtuşi de puţin originale, dar cu ajutorul cărora putea, în oarecare măsură, să se descurce în lumea asta largă. De câţiva ani locuia în Turcia, după ce cu ajutorul rudelor dinspre tată reuşise să găsească relaţii la Smirna şi Stambul. La Stambul furnizează corespondenţilor presei americane informaţii şi repntmjn de – provinţii Hin interiorul Tnrciei. Totodată, în perioadele când n-o duce prea bine, se angajează corepetitor la mici trupe de operă italiene şi la ansambluri vieneze de operetă. Ultima oară se angajase chiar la un impresar de numere de cabaret din Pera, ca acompaniator la pian, însoţind câteva şansonetiste şi dansatoare răsuflate într-un turneu în cele mai pierdute colţuri ale Turciei.

122

Toate acestea sunau foarte veridic. De altfel,

fiind vorba de asemenea lucruri triste şi banale, fabulaţia sau exagerarea mai aveau oare vreun rost? Gonzague relatase cu atâta neglijenţă aceste întâmplărisărăcăcioase legate de destinele vieţii lui, de parcă ar fi fost doar nişte palide preludii la viaţa propriu-zisă, viaţa despre care vorbeau numai ochii lui când zăboveau asupra Juliettei. Ea credea în autenticitatea celor relatate de el, şi totuşi i se părea că ar putea fi aduse unele schimbări. Vreme de o clipă se simţi cuprinsă de bănuiala că nu este exclus ca Gonzague să aibă în permanenţă, pentru fiecare femeie, o altă relatare despre trecutul său, dar una tot atât de ştearsă.

— Câte femei, îl cercetă ea, se aflau în trupa artistică pe care ai însoţit-o până la Alexandretta?

Amintirea acelei trupe părea să-i fie atât de neplăcută, încât răspunse pe un ton destul de morocănos: – Trebuie să fi fost optsprezece sau douăzeci.

— Fără îndoială că unele dintre ele erau tinere şi drăguţe. Te-ai ataşat de vreuna, Gonzague?

El respinse asemenea presupunere cu un aer foarte mirat:

— Artiştii duc o viaţă serioasă şi realistă. Iar pentru cocote, dragostea înseamnă un efort profesional, pe care nu vor să-l irosească fără niciun rost.

Curiozitatea Juliettei nu ceda chiar atât de repede: – Ai stat câteva luni la Alexandretta. Într-

un port mic şi murdar…

— Alexandretta nu-i un oraş chiar atât de ridicul precum crezi dumneata, Juliette, se află acolo câteva familii armeneşti foarte cultivate, cu case frumoase înconjurate de grădini mari…

— Ah, ar-n-m împlag una dintre aceste familii a constituit motivul pentru care ai stat atât de multă vreme…

Gonzague nu negă faptul că nutrise afecţiune pentru o tânără doamnă din Alexandretta şi că din această pricină renunţase la contractul său cu trupa teatrului de varietăţi. Într-un chip ciudat, când Gonzague pomeni de acea tânără doamnă, Juliette o văzu cu ochii minţii pe Iskuhi, dar gătită, fardată şi împodobită cu

123

bijuterii, ceea ce nu se potrivea ele loc cu înfăţişarea fetei. Gonzague nu mai dădu niciun fel de amănunte cu privire la acea întâmplare, ci se mulţumi să declare că toată povestea fusese o greşeală, ca aparţine trecutului şi este îngropată pentru totdeauna. Că, de fapt, ea nu avusese decât un singur rost, acela de a-i arăta drumul prin Beilan la Yoghonoluk, la Vila Bagradian.

Când Juliette se gândea la viaţa şi raţiunea de a fi a lui Gonzague, atunci propria ei însingurare nu i se mai părea chiar atât de înspăimântătoare. Exista oare un mod mai rafinat decât al tânărului de a nu aparţine de nimeni şi de nimic? Şedea

lângă ea, trist, ca sub o uriaşă boltă de sticlă care-i despărţea de pustietate şi însingurare. Cu modestia lui caracteristică se hotărâse să împărtăşească destinul de moarte al Juiiettei, fără să clipească măcar, fără să pretindă recunoştinţă, de parcă ar fi fost vorba de un gest neînsemnat de om galant, care nici nu merita să fie amintit. Iar culmea era că Gonzague avea de o sută de mii de ori mai puţine motive să se afle aici, decât avea Juliette. Cât de mult o stingherea cuvântul „nostalgie” pe care îl pronunţase cu câteva minute mai înainte! În definitiv, din ce să se nască „dorul de acasă” al acestui sărman rătăcitor? în faţa privirilor lui nu se afla decât un gol imens. Abia acum pricepu Juliette de ce tânărul acesta, care se mâncirea cu o memorie amănunţită ca de microscop, nu avea de loc amintiri sau, în orice caz, avea amintiri pe care le putea lesne schimba. Tânărul acesta, care cu o grijă reţinută îi dovedea o solicitudine atât de afectuoasă, nu se bucurase el însuşi niciodată de afecţiune. Ca un adolescent şedea acum lângă dânsa, pe o stâncă teşită, f „arţp aproape de la umăr până la genunchi; dar nu se lipea de ea, continua să păstreze un infim spaţiu gol între ei. Această distanţă subţire ca tăişul briciului, izvorâtă din virtute şi stăpânire de sine, durea aproape ca o arsură. Gonzague tăcea. Dar în inima Juiiettei se trezea o compătimire primejdios de tandră.

— Gonzague…? începu ea şi pe neaşteptate o sperie sunetul dulce al propriului ei glas.

124

Încet, Gonzague se întoarse către ea. Privirile lui parcă o iluminau. Tăcută, îi apucă mâna. Numai ca s-o mângâie. Dar pe urmă nu mai avu încotro. Faţa ei, gura ei se apropiară de el. Ochii lui Gonzague se stinseră la rândul lor. O ultimă licărire atentă, de aşteptare, trecu printr-înşii, apoi privirea muri: O lăsă pe Juliette să vină aproape de tot, înainte de a o trage spre sine cu o mişcare bruscă. Ea seinei încet sub sărutarea lui. Tinereţea soţiei credincioase trecuse, fără ca aceasta să fi aflat cită voluptate străină se afla în ea, aşteptând să fie trezită. Dar imediat după aceea simţi o durere ascuţită, de parcă îi plesnea capul. Era aceeaşi durere de cap, aproape hipnotică, de care fusese cuprinsă şi atunci în salonul din Yogho-noluk, când Gonzague cântase pentru prima oară la pian melodiile acelea sumbre. Îl respinse pe bărbatul de lângă ea, ea să-şi concentreze forţele pentru a putea rezista. Un gând îi încolţi în minte: „Nu el mi-a luat mâna, ci eu i-am luat-o pe a lui. Şi acum, iată-mă în mâna lui”. În spatele acestui gând se ivi un al doilea care creştea şi mai impetuos: „De câteva săptămâni Gonzague a făcut, în mod deliberat, totul, pentru ca eu să fiu cea care poartă vina”. În clipa următoare, forţa ei de rezistenţă se topi în

neant, căci Gonzague o ţinea strâns lipită de pieptul lui şi o sărută din nou. Durerea de cap dispăru făcând loc unei fericiri de neîndurat. O negură de culoarea purpurii şi undeva, departe, înăuntrul ei, o ultimă fâşie subţire de lumină şi de spaimă: „Sunt pierdută”. Şi abia acum, în sărutul lui, acest tânăr reţinut, acest însoţitor delicat şi plin de solicitudine, deveni adevăratul Gonzague: nu mai era-copilul amabil care-nu-aparţine de nimeni – şi de nimic, ci o forţă cu resurse nebănuite, capabilă de a aduce fericire sau nefericire. Gura lui sorbea din Juliette taina pe care nici ea n-o cunoştea, o sorbea cu o voluptate aducătoare de fericire şi în acelaşi timp răzbunătoare.

O lăsă din braţe abia când începură ţipetele înfiorătoare. Se despărţiră, tresărind speriaţi. Inima Juliettei se opri o clipă, respiraţia i se tăie. „Mi s-a des

325

făcut părul”, se gândi şi încercă să-şi ridice mâinile, pe care şi le simţea ca pe nişte unelte foarte grele. „Ce poate fi asta?” Maris o sprijini. Se îndreptară către locul de unde păreau să vină urletele acelea infernale. După câţiva paşi, Gonzague îşi dădu seama: – Măgarii taberei! Au turbat.

Şi, într-adevăr, când Gonzague şi Juliette ajunseră la ţarcul aflat destul de aproape, unde

erau legate animalele de povară şi de călărie, în faţa ochilor li se înfăţişă o scenă ce părea izvorâtă dintr-un coşmar. Măgarii, de obicei atât de liniştiţi, parcă se prefăcuseră în animale fabuloase cuprinse de furie, smuceau de căpestrele cu care erau legaţi, se ridicau, se răsuceau pe picioarele din spate şi zvârleau din copite în toate părţile. Din boturi le picura spumă, ochii le sticleau de spaimă. Iar sunetele prelungi pe care le scoteau semănau mai degrabă cu nişte nechezaturi tremurate decât cu răgetele sărăcăcioase, pe tonuri ascendente şi descendente, ale graiului măgăresc. Un suflu demenţial părea că trecuse peste aceste vietăţi, semănând groaza printre ele. Nu era niciun fel de demenţă. Instinctul animalic presimţise realitatea cu o clipă înainte ca să se înfăptuiască. Departe, dincolo de şaua nordică, răsună ecoul unui bubuit prelung, iar după câteva clipe se auzi un şuierat care se apropia mereu, apoi o explozie scurtă şi stridentă, iar dincolo de Vilceaua orăşenească, pe panta ce se lăsa către sud, se ivi un nor alb ca neaua, plutind la o înălţime nu prea mare. Măgarii tăcură deodată. De jur-împrejur se răspândi un zvon de scâncete şi vaiete abia murmurate. Oamenii se năpusteau din colibele de ramuri

„Împletite. Numai foarte puţini ştiau ce se în timpi a şi

că acel norişor fin care plutea deasupra

muntelui era norul unui şrapnel.

Tirul de artilerie îl surprinsese şi pe Gabriel Bagradian în tabără. Era ostenit, deoarece în noaptea precedentă abia dacă închisese ochii. Tot timpul sosiseră informaţii neliniştitoare de la diversele posturi de observaţie. Era în afară de orice îndoială că în ultimele două nopţi cercetaşi turci dăduseră târcoale prin

126

preajma poziţiilor şi încercaseră să se strecoare prin reţeaua posturilor de pază. Drept urmare, Bagradian ordonase ca în noaptea următoare toate poziţiile să se afle în alarmă de gradul întâi şi organizase un serviciu permanent de patrulare. Către amiază, în timp ce şedea pe o bancă, la cartierul său general, ca să se odihnească vreme de o clipă, îl cuprinse deodată un fel de toropeală însoţită de un vis chinuitor visat cu ochii deschişi. Juliette era moartă, întinsă pe patul larg din dormitorul locuinţei pariziene, şi anume de-a curmezişul. Era mai mult decât moartă, era îngheţată, o masă de gheaţă de culoarea opacă a cărnii. Ca să poată topi cadavrul soţiei sale, trebuia să se culce lângă ea…

Se scutură cu mari eforturi de acest coşmar în plină zi. Era limpede, nu se purta cum trebuie cu Juliette. Din laşitate o evita, Dumnezeu ştie de cât timp. Deşi misiunea pe care şi-o asumase şi viaţa pe care o ducea nu-i lăsau acum nicio clipă liberă,

totuşi acesta nu era nici pe departe un motiv care să-i potolească remuşcările. De aceea hotărî ca până diseară să predea comanda lui Nurhan Elleon, ca să petreacă după-amiaza cu Juliette. În cort, n-o găsi. Iskuhi tocmai ieşea dintr-al ei. Fratele Aram se afla la Hovsannah. Şi ea nu voia să-i stingherească pe soţi. Gabriel o rugă să-i ţină tovărăşie până ce se va întoarce Juliette. Se aşezară pe iarba cosită scurt a Poienii celor trei corturi. Gabriel se străduia să descopere ce ar fi putut provoca o schimbare atât de adâncă la Iskuhi. Da, asta trebuie să fie, fata nu mai era îmbrăcată cu o rochie dintre Tacelea pe care i le dăruise Juliette, ci una largă, cu flori mari, dintr-o stofă uşoară, de culoare deschisă, cu talie ridicată şi mâneci bufante, care făcea o impresie demodată şi nu se asemăna nici cu portul femeilor de prin partea locului. Înainte vreme, silueta firavă a lui Iskuhi i se păruse adesea nefericită şi vrednică de compătimire. Dar rochia aceasta bogată îi dădea forme generoase şi în acelaşi timp o graţie înaripată parcă, şi-i ascundea braţul infirm. „Încă

127

niciodată mutrişoara ei serioasă n-a strălucit atât de deschis, îi ţâşni lui Gabriel prin minte, ca acum, sub şalul lat de mătase pe care şi-l aşezase pe cap pentru a se feri de soare”. Văzu cu uimire că Iskuhi avea o – ură destul de mare şi pătimaşă. „Ar trebui să poarte un voal roşu”, se gândi. Şi

fiindcă în ziua aceea, obosit cum era, se simţea înclinat către visare, în cugetul său se redeşteptară imagini dintr-un timp foarte îndepărtat al vieţii:

Yoghonoluk, casa bunicului. Pe iarba moale a parcului fusese întinsă faţa de masă albă, din damasc, pentru gustarea de dimineaţă. Toată lumea îl aşteaptă, într-o atitudine plină de respect, pe Avetis Bagradian, bătrânul, la prima masă sărbătorească a zilei. Pe un trepied abureşte ceainicul de argint. În coşuleţe sunt aşezate din belşug caise, pe tăvi plate struguri şi pepeni. Farfurii de lemn cu ouă proaspete, miere şi şerbet de caise. Sub un şervet lucios aşteaptă pâinea subţire pe care stăpânul casei o va frânge după rugăciune. Gabriel arc opt ani şi poartă o hainăentari de felul aceleia cum poartă acum şi Stephan. Numai de s-ar sfârşi mai repede masa! Pe urmă va putea să hoinărească în voie pe povârnişurile muntelui ca să descopere taine mari. Între timp, priveşte ca vrăjit la faţa de masă din damasc, uşor îndoită. Poate că sub ea se ascunde un şarpe mare. Un freamăt auriu anunţă apropierea bunicului. Dar, într-un chip foarte ciudat, bătrânul Avetis nu este altceva decât acest freamăt auriu, de care nu poate fi desprins – pince-nez-ul lui cu ramă de aur agăţat de şnur, barbişonul alb, halatul de casă cu dungi negre şi galbene, pantofii din piele roşie de saftian nu

devin vizibile, imaginea lui rămâne ascunsă, deşi prezenţa lui se impune cu impetuozilaltv în schimb, Gabriel vede cum toate femeile îşi trag încet vălurile în jos şi se întorc respectuoase cu spatele la stăpân, după cum se cuvine. Este, oare, o amintire reală sau numai o închipuire alcătuită în chip greşit din frânturi disparate de amintiri? Gabriel nu ştia. Dar Iskuhi făcea în orice caz parte, nu se ştie de ce, din ţesătura acestui covor al celor mai vechi

128

amintiri ale sale. Şedea în faţa lui, pe iarbă. Pierdut în contemplarea obrazului ei, îşi aminti abia după multă vreme că se cuvenea să mai rostească şi câte o vorbă:

— Ce părere ai despre Stephan, Iskuhi, şi despre monstruoasa lui faptă?

Ea îşi desfăcu degetele de la mâna dreaptă. Un gest de nemulţumire şi dezaprobare:

— Am fost îngrozită, Gabriel Bagradian, şi de-a dreptul deznădăjduită că a făcut-o din pricina mea.

El şovăi o clipă înainte de a vorbi:

— Bineînţeles că şi eu am fost îngrozit. Urmările pe care le-ar fi putut avea farsa asta de băieţandri nerozi sunt pur şi simplu incalculabile. Ei, slavă Domnului că s-a sfârşit cu bine! E un avertisment pentru mine! Băiatul trebuie supravegheat mai îndeaproape. Dar cum? Se află

la o vârstă extrem de critică.

Pe faţa fetei se aşternu înţelepciunea învăţătoarei cu experienţă:

— Da, e neapărat necesar ca Stephan să fie supravegheat cu mare atenţie. Dumnezeu ştie ce se întâmplă cu el!

— Nu numai Dumnezeu ştie, Iskuhi. Cred că şi eu îmi dau destul de bine seama ce se întâmplă cu el… Dacă n-ar fi fiul meu, întâmplarea aceasta nu mi-ar displăcea câtuşi de puţin… Lăsă în suspensie această temă şi abia după o mică pauză întrebă: Şi Biblia dumitale, Iskuhi? Merita într-adevăr că Stephan să facă asemenea prostie?

Iskuhi se ridică iute:

— Sunt foarte legată de ea. Dacă nu de altceva, măcar pentru că mi-a fost dăruită de Aram. Dacă vrei, ţi-o arăt. Te rog, aşteaptă-mă aici

Fără să mai zăbovească o clipă, alergă până la cort şi se întoarse cu cartea. De data aceasta se aşeză foarte aproape de Gabriel. Genunchii ei mici erau două proeminenţe ascuţite pe sub stofa moale a rochiei. Voi să deschidă Biblia, dar şovăi, de parcă s-ar fi temut de o apreciere prea severă din partea lui Gabriel.

— Nu are nicio valoare artistică, Gabriel Bagradian. Dar mie ilustraţiile mi se par destul de frumoase.

Gabriel nici nu luă în seamă Biblia, ci îşi lăsă privirea să zăbovească pe gura lui Iskuhi:

— Îl iubeşti pe fratele dumitale mai mult ca orice pe lume, nu-i aşa?

În fraza aceasta se simţea parcă un uşor reproş. Iskuhi îşi deschise cu multă atenţie cartea preferată, gest prin care părea a exprima că nu-i place să vorbească despre simţămintele ei.

— Ne-am obişnuit foarte mult unul cu altul, Aram şi cu mine. Nici nu-mi pot închipui vreun fel de viaţă fără el.

Se apropie şi mai mult şi-i puse în faţă prima ilustraţie ca Gabriel s-o poată admira. Bagradian, care era puţin cam miop, se aplecă deasupra volumului in-cvarto, tipărit în a doua jumătate a veacului trecut şi legat în stil popular. Ilustraţiile, executate naiv, în culori deschise, nu erau lipsite de un anume farmec. Cu chipurile lor împodobite, cu obrajii uscăţivi şi cam piezişi, cu chenarele lor înflorate, îi aminteau de Evanghelia? ele medievale. Dar nu se poate spune nici pe departe că, prin caracterul lor, aceste ilustraţii erau pătrunse de o credinţă senină. Corespunzător sufletului chinuit al poporului său, pictorul armean alesese temele năprasnice, patetice sau deznădăjduite, cel puţin în ceea ce priveşte Vechiul Testament: Izgonirea din rai! Spada ameninţătoare avea o formă curbă, iar arhanghelul purta un nimb care semăna cu un

turban împodobit cu diamante. Sau: Cain îl ucide pe Abel! Focul ce se năpustea dinspre altarul pe care s-a săvârşit sacrilegiul alcătuia un chenar prei sigurând cazneleria care Satana îl supune-pe nelegiuiţi. Când Gabriel tocmai se pregătea să examineze sacrificarea lui Isac, primul şrapnel turcesc explodă la câteva sute de metri la sud de Vâlceaua orăşenească, sub prima dintre înălţimile rotunjite ale Damlajikului. Cu sărituri mari se năpusti spre poziţii. Pe drum se întâlni cu doctorul Altouni călare pe un măgar. Bătrânul trebui să descalece şi să-i cedeze măgarul. Bagradian îmboldi

130

animalul cu băţul şi cu călcâiele, astfel încât să poată ajunge într-un galop deosebit de susţinut la poziţia nord.

De data aceasta, turcii îşi pregătiseră lovitura folosindu-se de mai multă strategie şi dovedindu-se mai vicleni. Qomandantul militar al Antiohiei, acel bimbaşi bătrâior şi prietenos, cu ochii mici cam adormiţi şi obrajii roşii de copil, conducea în persoană operaţiile de luptă. Lucru ciudat, locţiitorul său, aprigul jusbaşi, îşi luase chiar în această perioadă un scurt concediu şi plecase la Alep, astfel că nu purta nicio răspundere. Cum la consfătuire, moderaţia pe cât de calmă, pe atât de înţeleaptă a bimbaşiului nu se putuse impune împotriva părerii caimacamului şi a maiorului, nu-i

mai rămăsese bătrânului altceva de făcut decât să pregătească în cea mai mare grabă campania împotriva taberei de pe Musa Dagh. Mânia şi amărăciunea provocată de duşmanii săi dădură deciziilor şi pregătirilor iniţiate de acest om, altfel atât de comod, un avânt plin de o neaşteptată energie. Petrecu aproape o zi întreagă la oficiul telegrafic din Antakie. Aparatul Morse ţăcăni în trei direcţii, Alexandretta, Alep şi Eskereh, pentru a pune pe picioare toate micile unităţi locale ale armatei şi jandarmeriei, staţionate în cuprinsul districtului. Într-un interval de timp cuprinzând de patru ori câte douăzeci şi patru de ore, bătrânul colonel strânsese o forţă de luptă apreciabilă, care se cifra la circa o mie de puşti şi două tunuri. Ea se compunea din două companii de armată regulată, care fuseseră dislocate la Antakie, din două plutoane ale aceluiaşi regiment strânse din localităţile mai mici, din celebra jumătate de baterie care sosise în decursul acestor zile în garnizoană, apoi dintr-o companie întreagă de saptiehi şi, în sfârşit, dintr-un important detaşament neregulat de tşettehi originari din regiunea muntoasă de lângă Hammam. Între timp, patrule de cercetaşi exploraseră poziţiile de pe Damlajik, şi chiar dacă n-o făcuseră prea temeinic, oricum se întorseseră cu unele informaţii parţiale. Mitul despre cei douăzeci de mii de armeni şi mitralierele lor fusese spulberat.

13

Bimbaşiul dispunea aşadar, în ceea ce priveşte efectivul şi armamentul, de o asemenea superioritate, încât lichidarea taberei armeneşti nu putea fi decât o chestiune de ore. Urma să fie adoptată o tactică în care cele mai importante elemente erau deplasarea perfect camuflată a trupelor şi un atac prin surprindere. Ambele, atât sosirea camuflată, cât şi acţiunea prin surprindere, îi reuşiră bimbaşiului în condiţii excelente. Toate posturile de observaţie de pe Musa Dagh fură induse în eroare. Colonelul îşi împărţise armata în două unităţi aproximativ egale, care urmau să opereze independent una de alta. Una dintre ele se deplasă în noaptea de 13 august, cu respectarea celor mai severe măsuri de precauţie, până în apropiere de localitatea Suedja, şi, bine repartizată şi camuflată, luă poziţie între ruinele Seleuciei, mai jos de bastionul sud. În schimb, cealaltă unitate, împreună cu care se aflau comandantul şi artileria, se deplasă pe o anumită distanţă de-a lungul şoselei Antakie-Beilan, în direcţia nord-vest, apoi coti spre regiunea muntoasă pe drumuri anevoioase de catâri. Aici, planul de operaţii al bimbaşiului înregistra un prim eşec. Obuzierele grele abia mai reuşeau să înainteze, deşi câte doi oameni împingeau în permanenţă de spiţele fiecărei roţi, iar alţii trebuiră să poarte pe braţe, pe tot

parcursul celor cincisprezece mile ale drumului ce urca pieptiş, pintenul greu al afetului desprins de antetren. Măgarii de povară înhămaţi la tunuri se dovediră cu desăvârşire inutilizabili la transportul artileriei. Urmarea acestui incident supărător a fost o întârziere de zece ore. Respectiva unitate, care pornise la drum cu o jumătate de zi mai devreme decât prima, în loc să sosească pe poziţia prevăzuta – înălţimile Musa Daghului situate faţă în faţă cu şaua nordică – în noaptea de 13 august, ajunse abia la 14 august, către amiază. Aşa se face că dublul atac, prevăzut pentru primul ceas după răsăritul soarelui, trebui să fie amânat. Căpitanul care comanda unitatea aflată pe poziţiile sudice, şi soldaţii lui, cărora nu le era îngăduit să-şi ridice capetele din ascunzişurile lor răspândite printre

132

ruinele încinse de soare, erau complet istoviţi şi descumpăniţi, atât din pricină că semnalul convenit pentru atac (prima lovitură de obuzier) nu fusese dat, cât şi din pricina aşteptării fără sfârşit sub razele nemiloase ale soarelui. Într-o situaţie şi mai rea se afla unitatea de pe poziţiile nordice. Avea la activul ei un marş de cincisprezece ore pe drumuri de munte, fără odihnă de noapte, întrerupt doar de trei opriri scurte. Colonelul ar fi trebuit să-şi spună: „Astăzi am să le dau oamenilor mei o zi de odihnă, am să trimit un mesaj căpitanului la Suedja şi am să

amân atacul pentru mâine dimineaţă”. Având în vedere firea comodă a bătrânului domn, orice om raţional ar fi pus rămăşag o sută contra unu că va lua această hotărâre. Şi totuşi, se întâmplă tocmai contrariul. Oamenii sunt de multe ori şi nerăbdători. Dacă se află într-o situaţie neplăcută, vor s-o lichideze cât mai repede cu putinţă. Aşadar, bimbaşiul porunci miilasimului artilerist să-şi aşeze imediat obuzierele în poziţie de tragere, puse să se fiarbă în grabă mâncarea la cazan şi o oră mai târziu îşi conducea compania, împărţită în grupe mici, spre poziţiile armeneşti din şaua nordică, unde mai întâi se camuflară, la o distanţă apreciabilă, fără cel mai mic zgomot, prin văgăune, în spatele copacilor şi a stâncilor masive. Bătrânul colonel, care îşi cucerise gradul în vremuri de pace, nu le ţinu ostaşilor săi vreun discurs înfocat, ci se mulţumi să mormăie încet, numai pentru el, câteva blesteme, îi blestema pe caimacam şi pe jiisbaşi, îl blestema pe generalul-comandant al teritoriului din spatele frontului, care în loc să-i trimită tunuri de munte demontabile, îi trimisese obuzierele astea vo-ljrminoase, care nu puteau fi urnite din Ine, dar Inn. – uite de orice o blestema pe excelenţa-sa domnul comandant de armată Djemal Paşa, pe care îl califica drept şarlatan oacheş şi cocoşat. După părerea lui, toţi ofiţerii ăştia politici din Ittihad nu erau altceva decât o adunătură de

trădători neobrăzaţi. Puseseră la cale complotul împotriva fostului sultan, iar pe cel actual îl ţineau prizonier în palat. Nişte caraghioşi

133

de ofiţeri inferiori, care şi-au acordat, singuri rangul de generali, excelenţe şi paşale. Înainte vreme, oamenii de teapa lor n-ar fi putut ajunge nici măcar la gradul de jusbaşi. Iar ruşinea păţită cu armenii se datorează tot acestor porci din Ittihad. E drept că şi în vremurile de aur ale lui Abdul Hamid avea loc, şi încă destul de des, câte o mică petrecere în care câinii de creştini erau măcelăriţi, dar nu era o luptă propriu-zisă, la care să participe un ofiţer superior de stat-major ca el, bimbaşiul. Şi bătrânul domn, sleit de oboseală şi mânios, începu să aştepte, împreună cu statul său major, lovitura de tun care urma să marcheze începutul operaţiilor. Îi ordonase locotenentului de artilerie ca mai întâi să arunce câteva obuze asupra locuinţelor din tabăra armenească. Nici măcar aşa-zisele hărţi ale Marelui Stat Major întocmite de adunătura de ittihadişti din Stambul nu corespundeau realităţii, iar şrapnelele şi obuzele trebuiau plasate pe coama Damlajikului ţinând seama de distanţele prevăzute într-o asemenea hartă. Bimbaşiul se bizuia pe faptul că tirul asupra taberei va provoca panică printre femei şi copii, de asemenea că va scădea moralul bărbaţilor din unităţile de combatanţi.

Socoteala nu era de loc greşită. În ajutorul obuzierelor veni întâmplarea, mai mult decât iscusinţa arti-leriştilor. Din douăsprezece şrapnele trase, trei nimeriră în Vâlceaua orăşenească. Proiectilele încărcate cu gloanţe provocară nu numai pagube materiale, dar răniră trei femei, un bătrân şi doi copii – din fericire nu prea grav. Un obuz nimeri însă depozitul de alimente în plin, incendiindu-l şi distrugând ultimele rămăşiţe de făină precum şi toate rezervele de tutun, a fost o adevărată minune că focul nu s-a întins până la colibele din ramuri împletite, aflate la o distanţă destul de mică. Deruta care cuprinsese oamenii din tabără a fost tot atât de mare ca şi paguba materială, în schimb, asupra combatanţilor tirul de artilerie avu efectul unei alarme de proporţii înzecite. Cei care erau liberi, aflându-se în tabără, alergară la posturile lor.

134

În decurs de câteva minute Nurhan Elleon organiză tranşeele astfel ca să fie gata pentru a respinge orice atac. Efectivele de curieri şi de cercetaşi ale cohortei tineretului se strânseră în spatele liniilor. Când Gabriel Bagradian se ivi călare pe măgarul care abia îşi mai trăgea sufletul, găsi sistemul de apărare pregătit până în cele mai mici secţiuni ale sale. Câteva minute mai târziu fu adus şi primul mesaj de la bastionul sudic. Aşa se face că atacul prin surprindere al

turcilor nu reuşi pe deplin. Acţiunea lor întâlni, ce-i drept, apărători surprinşi – dar hotărâţi.

Pentru Sarkis Kilikian şi bastionul sudic sosise în sfârşit ziua cea mare. În acest punct, inamicul nu avea deocamdată nicio experienţă. În semicercul larg, lipsit de vegetaţie, al coastei muntoase abrupte, cu grohotişurile şi terasele sale pline de sfărâmături de stâncă, cercetaşii turci nu cutezaseră să se avânte. Căpitanul care comanda unitatea nu ştia nici măcar dacă în spatele rocilor zimţate ale turnului stâncos ce străjuia întregul sector se află sau nu vreo trupă pe poziţie. Populaţia mahomedană, destul de numeroasă în aşezările din câmpia râului Oronte precum şi locuitorii din Suedja, El Eskel şi Jedidje, stârniţi de luptele care urmau să se desfăşoare în munţi, pretindeau că de multe zile în spatele acestei salbe de stânci nu se mai simţea nicio mişcare, iar noaptea nu se vedeau lumini de focuri. Dar comandantul de companie era totuşi foarte prevăzător şi presupunea că în marginea sudică a Damlajikului trebuie să se afle poziţii armeneşti, chiar dacă aparenţele pledau împotriva acestei supoziţii. De la început îşi împărţise oamenii în două grupe, una pentru atacul frontal, alta pentru manevra de împresurare. Prima era alcătuită din trupe legulate, a doua din tşettehi şi saptiehi. În timp ce unii urmau să pornească pieptiş urcuşul, ceilalţi trebuiau să ocolească până în locul unde

semicercul muntelui atinge marca, deasupra cătunului de munte Habaste, pentru a cădea în spatele presupusei poziţii armeneşti. Căpitanul turc nu formă o linie de atac în trăgători cu compania lui, ci grupe mărşăluind în lung şir indian.

135

pentru a constitui ţinte cât mai anevoioase cu putinţă. Cum ruinele templului de la Seleucia, care oferiseră acoperire soldaţilor, se aflau pe o terasă largă situată la trei sute de metri deasupra nivelului mării, atacatorii mai trebuiau să urce un munte, pleşuv, presărat cu sfărâmături de stâncă – având cam aceeaşi înălţime – pentru a ajunge în marginea coastei pline de grohotişuri străjuită de bastionul sudic. Această coastă nu era chiar atât de abruptă încât să împiedice urcuşul, oferea pretutindeni posibilităţi de adăpostire şi din această cauză era, după părerea bimbaşiului, mult mai potrivită pentru atac decât toate celelalte zone de urcuş împădurite, care ofereau armenilor vicleni ascunzişuri bune în spatele fiecărui copac şi fiecărui tufiş. În afară de asta, dacă s-ar fi deplasat pe şoseaua care lega satele, vizibilă din toate părţile, n-ar mai fi putut tăinui mişcarea de trupe.

Problema comandamentului nu era încă de loc lămurită la bastionul sudic, fapt care trebuia socotit ca o greşeală destul de gravă în ansamblul

planului general de apărare conceput de Bagradian. După părerea lui, acest sector era mult mai puţin ameninţat decât şaua nordică şi Râpa gorunilor, tocmai din pricina terenului abrupt şi descoperit. De altfel, acesta era şi motivul pentru care în cadrul trupei destul de numeroase a bastionului repartizase toţi dezertorii şi pseudodezertorii, constituind oarecum elemente nesigure, un fel de drojdie a Damlajikului, pe care voia să le ţină, pe cât era cu putinţă, departe de oamenii din tabără. Comandantul sectorului era un fost soldat originar din Kheder Beg, un om cu înfăţişare obosită şi cam moale care nu reuşea să ţină pieptdezer-torilnr /uibngii şi refraetairj ffietefaei diarijpiine Ţnvăţătorul Oskanian, comisarul şi supraveghetorul principal instituit de comitetul pentru apărare, ajunsese ca – datorită metodelor sale deplasate de pedagog sever şi a felului în care făcea pe grozavul – să se acopere de ridicol chiar din prima zi. Scund ca un pitic şi trufaş, nu putea să inspire respect acestor indivizi trecuţi prin ciur şi prin dârmon, greu loviţi de viaţă

136

— Respect pe care era convins că-l merită cu prisosinţă. În consecinţă, este de la sine înţeles că personalitatea cea mai puternică din acest sector izbuti să ia în mâinile sale frânele conducerii: Sarkis Kilikian.

După înfrângerea suferită în faţa lui Bagradian, rusul părea să fi trecut printr-o transformare lăuntrică. Nu mai făcea pe oaspetele care n-are nicio obligaţie şi se acomodează vieţii celorlalţi numai atunci când are poftă, ci din acea zi se supuse fără să crâcnească regulamentului militar. Mai mult, depunea în acest sector o activitate cât se poate de rodnică de inginer specialist în construcţii militare. Vreme de mai multe zile lucră fără întrerupere la înălţarea şi întărirea unor ziduri de apărare, clădite destul de rudimentar din blocuri mari de piatră, gata în orice moment să se desprindă. De asemenea construi un mecanism primitiv, dar ingenios, menit să întărească forţa de apărare făcând-o nimicitoare pentru inamic. În spatele fiecăruia dintre cele trei ziduri, situate la distanţe destul de mari unul de altul şi orientate către coasta presărată cu stânci, ridică un fel de spânzurători dreptunghiulare din trunchiuri înalte de stejar. De barele transversale ale spânzurătorilor atârnă câte o bârnă groasă, un fel de berbece, legată cu funii solide de cânepă şi care avea la capătul ei o tăblie lată şi grea de lemn, ca un scut, întărit cu scoabe de fier. Funiile acestei instalaţii puteau fi lungite sau scurtate, îndreptându-se astfel punctul de izbire al berbecelui asupra zidului. Când tăblia-scut, din cale afară de grea şi acţionată de la un punct de pendulare destul de depărtat, era

repezită înspre blocurile de piatră nu prea stabile ale zidului, căpăta o forţă de izbire pe care puterea omului n-ar fi putut-o atinge niciodată.

În clipa când începu tirul de obuziere şi observatorii raportară că şirurile de puşcaşi turci au început să urce panta muntelui situată deasupra ruinelor templului roman, comandantul numit de Gabriel Bagradian în acest scop îşi pierdu cu desăvârşire capid. Printr-o crăpătură a bastionului stâncos privea încre

137

menit coasta înclinată din faţa lin, fără să-şi poată reveni pentru a da ordinele necesare. Hrand Oskanian, piticul cel grozav, se făcu alb la faţă ca hârtia. Mâinile îi tremurau atât de tare, încât nu izbutea să desfacă închizătorul puştii Kara ca să poată introduce primul cartuş. Stomacul i se strânse şi-şi pierdu cumpătul. El, învăţătorul cel oacheş, care abia cu o jumătate de oră mai înainte fusese încă un Marte ameninţător, acum nu mai avea destulă putere nici s-o ia din loc ca să se ascundă undeva. Glasul îi pierise, îl urma pe Sarkis Kilikian pas cu pas, ca un căţel. Ou dinţii clănţănind, cel însărcinat să supravegheze căuta ocrotire pe lângă cel supravegheat. Ochii placizi ai rusului îşi păstraseră calmul şi luciul de agat dintotdeauna. Dezertorii priecum şi celelalte grupe de combatanţi se strânseseră imediat în jurul lui, ca în jurul comandantului lor firesc.

Nimeni nu-l mai lua în seamă pe fostul militar din Kheder Beg, Nici Kilikian nu vorbea aproape de loc. Păşea printre oameni, trecea în revistă lucrările de fortificaţii şi desemna cu mâna pe cei pe care hotăra să-i repartizeze la posturile de la turnul de piatră, de la zidurile de apărare şi tranşeele laterale. În spatele spânzurătorilor de care atârnau berbecii se ridicaseră un fel de eşafodaje în formă de scări ce duceau pe grămezi înalte de pietre. Câte doi oameni se urcară acum pe ele, pentru ca la un semn al lui Kilikian să năpustească berbecele asupra zidului. Rusul aplica aceeaşi tactică pe care o aplicase Bagradian la 4 august. Aştepta momentul cel mai potrivit. Numai că răbdarea lui indiferentă, rece părea să fie infinit mai mare ca a lui Gabriel. Când avanga Maturrdtor-apă de marginea coastei presărate cu grohotişuri, porni să-şi aprindă o ţigară cu amnarul lui antediluvian. Lângă el, Oskanian tresări şi gâfâi:

— Acum! Acum, Kilikian, dă-i drumul!

În timp ce încerca zadarnic să aprindă fitilul din câlţi, cu mâna liberă Kilikian îl ţinea strâns pe învăţător, ca acesta să nu sară în picioare şi să dea vreun semnal prea timpuriu. Simţindu-se în siguranţă

138

datorită urcuşului care decursese fără nicio primejdie precum şi a liniştii depline ce domnea

pe munte, turcii nu mai erau atât de prudenţi ca la început şi stricară ordinea şirurilor, vorbind între ei şi formând grupuri compacte. Abia când aceştia ajunseră cam la mijlocul coastei cu grohotişuri Kilikian scoase un şuierat prelung. Berbecii, cu puternicele lor tăblii în formă de scuturi, se izbiră cu zgomot de tunet în zidurile din pietre neconsolidate. Pietrele mai uşoare din straturile de sus se desprinseră ridicând norişori de praf şi porniră, cu sunete seci, ca nişte gloanţe, în timp ce blocurile mari calcaroase, de la baza zidurilor, se aplecară în faţă, apoi începură să se rostogolească în salturi mari, dezordonate, năpustindu-se printre turci cu bubuituri ca de tunet. Chiar şi numai acest prim efect a fost înspăimântător. Dar iată că acum interveni în luptă însuşi muntele armenesc, în chipul cel mai direct cu putinţă, pentru a desăvârşi atât de cumplit nimicirea duşmanului, încât această catastrofă naturală de pe coasta siriană nu va fi uitată nici de generaţiile viitoare. Zidurile de apărare fuseseră construite printre crenelurile naturale ale turnului de piatră. Forţa de izbire a berbecelor zgudui din temelii şi coroana calcaroasă a turnului, smulgând bucăţi mari din creneluri şi rostogolindu-le la vale. Acestei avalanşe de pietre, care nu poate fi descrisă în cuvinte, nu-i putu rezista nici coasta înclinată, presărată cu grohotişuri formate din straturi

groase de pietriş instabil. Cu şuieratul şi răpăitul asurzitor al unor brizanţi într-un uragan cum nu se mai pomenise vreodată, grohotişurile se puseră în mişcare, rostogolindu-se ca valurile gigantice ale unui potop de cal-car şi cretă şi târând cu ele la vale toţi turcii care se mai aflau în viaţă. Era mai mult decât o înspăimântătoare avalanşă de piatră. Damlajikul însuşi părea că se smulsese din ancoră şi se pusese în mişcare. Grindina de piatră trecu peste ruinele cartierului de sus al Seleuciei, răsturnă coloane întregi şi izbi cu lovituri repezi zidurile acoperite cu iederă. Vreme de zece minute, se părea că muntele este ferm hotărât

139

să înainteze până la Suedja şi la vărsarea Oronteiui în mare. Avalanşa de pietre atinse grupul de turei care pornise spre apus în dreptul satului Habaste. Jumătate din efectivul trupei putu să se salveze mulţumită unei întâmplări fericite. Cealaltă jumătate fu în parte ucisă şi în parte rănită, iar satul însuşi suferi mari stricăciuni. După un sfert de oră se instaura o tăcere adâncă, o linişte de moarte. Grohotişurile muntelui zăceau din nou cu un fel de paşnică viclenie, în arşiţa soarelui. Dinspre şaua nordică răzbătea bubuitul surd al proiectilelor trase de obuziere. Când nici măcar o pietricică nu se mai mişca, Kilikian şuieră a doua oară. Dezertorii, care până atunci nu se clintiseră de la locurile lor, se puseră în mişcare,

împreună cu ceilalţi combatanţi. Sub conducerea rusului, efectivul bastionului sudic coborî foarte liniştit panta, de parcă ar fi fost vorba de o simplă plimbare, ucise cu cel mai mare calm pe toţi turcii răniţi şi-i jefui pe morţi până la piele în adevăratul înţeles al cuvântului. Executară această operaţie cu o meticulozitate imperturbabilă, fără să le pese câtuşi de puţin de lupta grea pe care trebuiau s-o dea fraţii lor în partea nordică a muntelui. Sarkis Kilikian îşi schimbă zdrenţele cu uniforma nou-nouţă şi echipamentul unui infanterist turc. În ciuda sângelui încă proaspăt de pe tunica mortului, rusul se sucea şi se răsucea în toate părţile, dând impresia că se simte ca nou-născut. Cât despre Hrand Oskanian, acesta se urcase până la punctul cel mai înalt al turnului de piatră şi acolo trăgea ca un turbat în aer, ca să-şi dovedească participarea la victoria repurtată. În timp ce se deda acestei zgomotoase îndeletniciri nu înceta nicio clipă să se mire ce lucru lipsit de însemnătate este vitejia pentru un om viteaz.

Nici Gabriel Bagradian şi nici bimbaşiul aflat în cealaltă tabără nu ştiau nimic de soarta înfiorătoare a grupului sudic. În zgomotul luptei, amândoi perce-pură tunetul prelung al avalanşei de pietre doar ca un vuiet îndepărtat. Aici, pe şaua nordică, bătălia

140

devenea foarte înverşunată şi de loc favorabilă

poporului armean. Fie că obuzierelor le era prielnică soarta, fie că tirul lor precis era meritul servanţilor, fapt este că după un ceas de foc lent de baraj, patru obuze nimeriseră în plin, distrugând o parte din marea tranşee principală, iar trei cadavre mutilate şi câţiva grav răniţi zăceau la pământ. De fiecare dată, Gabriel Bagradian scăpă numai cu mare greutate de schijele care şuierau împrejur. Simţea cu limpezime că nu era o zi bună pentru el. Ideile şi hotărârile nu ţâşneau din mintea lui cu aceeaşi uşurinţă ca de obicei. Ar fi putut să evite pierderile – lucru pe care şi-i reproşa cu asprime. Dădu prea târziu lui Nurhan-ceauşul ordinul de retragere. Totuşi, fu destul de înţelept să dispună ca acesta să fie dus la îndeplinire în partea peretelui de stâncă. Turcii reuşiră să instaleze un post de observatori într-un copac înalt, de unde puteau să vadă o porţiune a tranşeei şi să corecteze tirul obuzierelor. Dimpotrivă, baricadele de piatră aflate la dreapta nu erau vizibile din locul unde se găsea inamicul, în conştiinţa turcilor stăruia amintirea catastrofei de la 4 august şi de aceea se temeau de necruţătorii pereţi abrupţi ai muntelui şi nu mai îndrăzneau să întreprindă o manevră de învăluire. Apărătorii părăseau unul câte unul tranşeea şi se strecurau cu capul şi umerii adânc aplecaţi, pe lângă blocurile masive şi ieşiturile labirintului de piatră, până ajungeau la

poziţia de rezervă, care la rândul ei se afla aşezată deasupra unei cute de teren. A doua tranşee nu fusese ocupată astăzi, deoarece Gabriel nu îndrăznise să retragă din punctele de apărare de pe marginea muntelui nici măcar o singură jrunăcombalanţi. JSra-ferm cuvins ca Turcii vor încerca un atac şi într-un al treilea punct Îi îngheţa sângele în vine dându-şi seama că, dacă pierdea tranşeea de rezervă în care se aflau acum, nimic nu mai putea să împiedice moartea a cinci mii de oameni – o moarte în chinurile cele mai rafinate care fuseseră vreodată născocite. Ofiţerul turc din postul de observaţie părea să nu fi remarcat manevra de retragere. Obuzele cădeau acum la un interval de un

141

minut în prima tranşee. Cum acolo nu se mai simţea nicio mişcare, bimbaşiul socoti că terenul e pregătit pentru atac. Mai întâi interveni o pauză, care părea să nu se mai sfârşească, pe urmă în desişul pădurii de pe înălţimea opusă izbucniră pe neaşteptate sunete furioase de goarnă şi răpăit de tobă. Liniile de atac în trăgători erau minate înainte de ofiţeri şi gradaţi care urlau din toate puterile. Urletele acestea se împleteau cu strigătele de atac ale trupei, din care răzbătea însă şi oarecare teamă. Erau aproape numai ostaşi în termen, tineri recrutaţi de curând şi smulşi de lângă plugurile lor de lemn din Anatolia, şi care,

după ce câteva săptămâni primiseră o brumă de instrucţie, intrau pentru prima oară în foc. Dar când aceşti recruţi observară că iureşul lor nu întâmpina nicio împotrivire, curajul începu să le umfle pieptul şi fură cuprinşi de o beţie sălbatică, o beţie cum numai gloata poate cunoaşte. Urcară în goană coasta presărată cu obstacole şi mărăcinişuri, şi ocupară cu strigăte de entuziasm marea tranşee de apărare. Colonelul îşi dădu seama că operaţia se desfăşura în condiţii foarte bune şi că pentru nimic în lume nu trebuia să îngăduie ca entuziasmul de luptă al tinerei trupe să se răcească. Drept urmare, lăsă ocuparea poziţiei pe seama saptiehilor din linia a doua şi mână cu insistenţă trupele de asalt să înainteze în rânduri dese. Dar nu îndrăzni să ordone ca tirul obuzierelor să înainteze şi el, pentru a nu se pune în primejdie pe sine şi pe ai săi.

Nu numai Gabriel Bagradian, ci fiecare dintre armenii care se găseau în a doua tranşee ştia ce se afla acum în joc. Viaţa, mintea şi trupul fiecăruia dintre oameni – se-jpierdeau într-o beznă adânră, în care ardea, cu o intensitate necruţătoare, un singur punct incandescent: ţinta aflată dincolo de cătarea armei. Nu mai exista aici comandă şi comandanţi, ci doar conştiinţa care-i împietrea: „În spatele meu tabăra deschisă, femeile, copiii, poporul meu!” – şi într-adevăr aşa era. Oamenii aşteptară ca de obicei, până ce

niciun glonte nu mai putea să-şi greşească ţinta. Gabriel şi Aram Tomazian traseră şi ei, pentru prima oară, asupra duş

142

manilor aflaţi în faţa lor, traseră cu privirea impasibilă, ca în transă. Ceea ce urmă, se produse în afara voinţei lor şi a lui Nurhan, de fapt voinţa lor se topi în aceea a întregii comunităţi. După ce trăseseră toate cele cinci cartuşe ale încărcătorului, nu-şi mai încărcară din nou armele. Ca la un singur ordin dat cu voce tăioasă, fiii Armeniei săriră afară din tranşee. Situaţia era atât de diferită de cea de atunci, de la 4 august! Printre buzele strâns încleştate nu mai izbucni nici măcar un singur urlet de furie setoasă de sânge. Muţi şi masivi, patru sute de bărbaţi de toate vârstele, până la cincizeci de ani, se aruncară asupra tineretului turcesc îngrozit, trezindu-l imediat din beţia lui. O încleştare sumbră, tăiăzuitoare, corp la corp, om la om. La ce mai foloseau aici baionetele lungi ale puştilor Mauser. Curând zăceau aruncate pe jos, acoperind fundul cutei de teren. Mâinile osoase ale armenilor căutau cu înverşunare gâtlejurile duşmanilor de moarte şi dinţii lor puternici se înfigeau în beregatele turceşti, fără să se gândească la ceea ce făceau, cu sălbăticia animalului de pradă, lacomi să bea sângele răzbunării. Pas cu pas, compania dădea înapoi, iar saptiehii, pe care

bimbaşiul voia să-i arunce în luptă – bătrânul nu mai avea obrajii trandafirii, ci de un violet caracteristic celor loviţi de un atac de opoplexie – saptiehii, aşadar, îl părăsiră. Ofiţerul declară că jandarmeria este o instituţie hărăzită păstrării ordinii, iar nu o trupă de combatanţi şi prin urmare nu este obligată să ia parte la atacuri împotriva unor duşmani înarmaţi. În afară de asta, ea se află în subordinea autorităţilor civile, iar nu a puterii militare. Bimbaşiul, altfel atât de blând din fire, avu un acces de furie şi-l ameninţă pe ofiţer că va – ordona să fie împuşcat cu saptiehii lui cu tot, uaci cine poartă toată vina în porcăria asta fără seamăn, cu armenii? Funcţionărimea şi adunătura asta laşă şi puturoasă de saptiehi, care e nemaipomenit de vitează împotriva unor femei şi copii lipsiţi de orice ajutor, dar altfel nu ştie să facă altceva decât să jefuiască, să ucidă, să fure şi să siluiască. Dar mânia nu-i folosi la nimic bătrânului. Jigniţi, saptiehii părăsiră tranşeea şi se re

343

traseră pe înălţimea opusă. Şi totuşi, nimeni nu poate să ştie cum s-ar fi sfârşit încleştarea pe viaţă şi pe moarte, dacă în acest ceas n-ar fi sosit ajutoare.

Când vestea despre minunea ce se înfăptuise cu avalanşa de pietre şi despre totala nimicire a grupului inamic de pe versantul sudic ajunse până

la Vâlceaua orăşenească şi la grupele de combatanţi de pe poziţiile neangajate în încăierare, întreg poporul fu cuprins de un delir caracterizat printr-o nestăvilită sete de luptă. Ter Haigasun şi sfatul conducătorilor nu mai izbuteau să-i stăpânească pe oameni. Însufleţite de un entuziasm nelegiuit, inimile căpătaseră certitudinea sprijinului divin. Între timp, curierii raportară despre retragerea de pe poziţiile nordice. Oamenii din rezervă puseră mâna pe topoare, târnăcoape şi securi. Bărbaţi şi femei strigau către Ter Haigasun:

— Spre şaua nordică! Să le arătăm turcilor cine suntem noi!

Preotului nu-i mai rămase altceva de făcut decât să se pună în fruntea mulţimii stârnite. Grupele de combatanţi de pe poziţiile neangajate în luptă porniră şi ele, în rânduri strânse, către versantul nordic. Mulţimea copleşitoare de oameni, care năvălea dezordonată din toate părţile, scoţând urlete sălbatice, decise soarta bătăliei în decurs de câteva minute. Turcii fură aruncaţi înapoi, dincolo de tranşeea pe care o cuceriseră, până pe poziţia de unde porniseră atacul. Bagradian îi strigă lui Ter Haigasun să ducă rezerva imediat înapoi în tabără. Dacă obuzierele ar redeschide acum focul, ar face prăpăd în mulţimea deasă şi încâlcită. Numai cu mare greutate izbuti preotul să împingă înapoi

mulţimea dezlănţuită. În acest timp, apărătorii, leoarcă de sudoare şi plini de sânge, începură să lucreze cu zel febril la refacerea părţilor distruse ale tranşeei principale. Nervii torturaţi de nelinişte ai lui Gabriel stăteau la pândă aşteptându-se în fiecare clipă la căderea primului obuz. Până la amurg mai era mai bine de un ceas.

Obuzul, al cărui şuier Bagradian îl auzea în permanenţă, nu sosi. În schimb, se iscă ceva cu totul ne

144

aşteptat. Un lung semnal de goarnă se ridică în văzduh. Pe înălţimea opusă, dincolo de liziera pădurii, se stârni o mişcare vie şi foarte curând observatorii raportară că efectivul de luptă al turcilor se retrage în pas alergător, şi anume pe cel mai scurt drum care duce în vale. Încă în plină lumină de zi se putea zări cum trupele se adună în piaţa bisericii din Bitias, şi cum colonelul împreună cu statul său major o pornesc în trap susţinut, prin Yoghonoluk şi satele aflate la sud, către Suedja. Era o zi mai glorioasă şi, înainte de orice mai binecuvântată de graţia divină, decât cea de 4 august. Şi totuşi, în seara aceasta nu domni entuziasmul, ba nici măcar o bucurie arzătoare – nici printre oamenii de pe poziţiile de apărare şi nici în Vâlceaua orăşenească.

Morţii fuseseră transportaţi în tabără. Acum zăceau, sub păturile lor, într-un şir lung, pe

pajiştea netedă aleasă de Ter Haigasun ca loc de cimitir din pricina stratului foarte gros de pământ care o acoperea. Din ziua când îşi părăsiseră căminele nu muriseră decât trei oameni în vârstă, ale căror morminte proaspete erau marcate prin blocuri calcaroase necioplite, pe care se zugrăvise cu vopsea neagră câte o cruce. Şi iată că acum era nevoie, deodată, de şaisprezece morminte noi, deoarece victimelor focului de obuziere li se adăugaseră opt bărbaţi căzuţi în lupta corp la corp şi alţi cinci care muriseră în ceasurile următoare din pricina rănilor căpătate. Lângă fiecare mort stătea cinchită familia lui. Dar nu se auzeau ţipete sfâşietoare de durere, ci numai plânset de suferinţă înăbuşită.

În jurul şopronului-spital zăceau răniţii cu obrajii scofâlciţi, iar ochii lor duşi în fundul capului păreau că pun o întrebare mută. Înăuntrul şopronului nu pu te-au fi adăpostiţi decât puţini dintre ei. Bătrânul medic trebuia să depună o muncă enormă neprevăzută pentru care nu se simţea în stare nici prin cunoştinţele şi nici prin forţele sale. În afară de mairik Antaram, îl ajutau Iskuhi, Gonzague şi Juliette. Îndeosebi Juliette activa în această zi cu îndârjire şi plină de dăruire de sine, de parcă dorea să compenseze lipsa ei de dragoste

145

pentru acest popor, prin devotamentul în

slujba răniţilor. Scosese din cufere farmacia de casă bine aprovizionată, pe care medicul curant al familiei Bagradian o alcătuise anume, încă de la Paris, înaintea călătoriei în Orient. Buzele Juiiettei erau livide. Uneori se clătina, de parcă ar fi fost gata să leşine. În asemenea împrejurare, ochii ei îl căutau pe Gonzague. Îl privea, nu aşa cum priveşti un iubit, ci ca pe un om care îi impunea fără milă să facă eforturi peste puterile ei. Farmacistul Krikor sosise şi el, după cum îi cerea datoria, cu medicamentele sale. În general, nu avea decât două leacuri împotriva rănilor: câteva pachete cu tifon hemostatic şi trei sticle mari cu tinctură de iod. Acest din urmă preparat constituia o comoară de nepreţuit, deoarece iodul putea ca măcar să împiedice infectarea acelor răni a căror vindecare sau nevindecare Bedros Altouni, mormăind tot timpul blesteme, era nevoit s-o lase pe seama naturii. Farmacistul turna din aceste panacee universale cu o mână şovăitoare, şi imediat ce nivelul tincturii din sticle începea să scadă peste o anume măsură, se grăbea să pună apă în loc.

Stephan, care împreună cu Haik şi cu banda lui dădeau târcoale celor două câmpuri de bătălie, cimitirului şi şopronului-spital, observa cu interes această activitate pătrunsă de jale. Era pentru prima oară în viaţă că vedea morţi şi mutilaţi, că vedea răniţi care urlau de durere sau gemeau. Aceste imagini de groază îl îmbătrâneau cu câţiva

ani, dar nu contribuiau la calmarea firii lui neliniştite. Temperamentul precoce pasionat care se oglindea pe faţa lui căpătă o expresie întunecată, duşmănoasă. Acum, când privirea i se pierdea îngândurată în depărtare, semăna uneori cu Haik, cel care reprezenta un ideal pentru Stephan, dar la tânărul Ba-gradian se vădea o nuanţă de exagerare şi exaltare. După lăsarea serii, Stephan se prezentă, după cum i se poruncise la poziţia nordică, în faţa tatălui său. Membrii sfatului conducătorilor erau aşezaţi în cerc, în jurul lui Gabriel Bagradian. Acesta ţinea în mână focoasele unui obuz şi unui şrapnel explicându-le sistemul de reglare a tirului. La obuz, crestătura inelului se afla în dreptul

146

literei L, prin urmare era reglat pentru „Lovitură liberă”. În schimb, crestătura focosului de şrapnel era în dreptul cifrei trei, ceea ce însemna trei mii de metri, adică distanţa dintre gura ţevii şi obiectivul vizat. Focosul fusese găsit la aproximativ un kilometru în spatele primei linii. Aşadar, conform unui calcul al cărui rezultat nu poate fi prea departe de realitate, era de presupus că poziţia de artilerie se găsea la circa două mii de metri dincolo de înălţimea dominată de şaua nordică. Gabriel Bagradian făcu să treacă din mână în mână harta pe care erau marcate punctele principale de pe Musa Dagh. Locul

probabil îl şi însemnase pe hartă, în mod logic, poziţia putea să se afle numai în albia secată şi lipsită de vegetaţie care şerpuieşte în partea peretelui abrupt al muntelui, prelungindu-se şi în direcţia nordică. Numai acest şanţ îngust, dar lipsit de obstacole, oferea obuzierelor un câmp de tragere favorabil, în timp ce peste tot, în regiunea înconjurătoare, grupuri de copaci înalţi se aflau în drumul proiectilelor, fapt care ar fi creat necesitatea unei elevaţii de-a dreptul imposibile a ţevilor de tun. Stephan, Haik şi cei alţi băieţi se chinchiseră în spatele bărbaţilor şi urmăreau cu sufletul la gură consfătuirea. Nurhan Elleon îşi exprimă părerea că s-ar putea da un atac împotriva poziţiei de artilerie. Gabriel Bagradian respinse cu hotărâre această propunere. Fiindcă, după cum socotea el, dacă turcii renunţă la acţiune, vor transporta din nou obuzierele în vale. Iar în cazul că au elaborat alt plan, atunci în noaptea aceasta vor proceda la schimbarea poziţiei. În ambele cazuri, o tentativă de atac ar fi inutilă şi periculoasă în cel mai înalt grad, deoarece un efectiv puternic pentru apărarea unităţii de artilerie, poate chiar un pluton întreg de infanterie, aflat pe poziţii bine camuflate, ar putea pricinui pierderi dintre cele mai grele atacanţilor. Căci fiecare dintre cei de faţă s-a putut convinge din cele petrecute până acum ce înseamnă un atac frontal împotriva turcilor. Iar el,

Bagradian, nu mai vrea să primejduiască nici măcar o singură viaţă de armean. Nurhan cel îndărătnic continua să-şi apere ideea. Divergenţa de pe

147

reri duse la o dispută destul de aprinsă, care oscilă multă vreme ba într-o parte, ba în cealaltă, până când comandantul îi puse capăt cu asprime:

— Ceauşe Nurhan, ca noi toţi eşti şi tu din cale-afară de obosit şi nu mai judeci cum se cuvine. Destul! Du-te şi odihneşte-te 1 După câteva ore vom vedea ce-i de făcut.

Dar băieţii nu erau obosiţi, se simţeau în stare de orice şi minţile lor nemaipomenit de treze scăpărau. Stephan ceru şi i se îngădui să petreacă noaptea aici, pe poziţie. Tatăl său, care îşi şi pregătise culcuşul, îi dădu una dintre păturile sale. Gabriel nu mai simţea de mult nevoia unui pat şi a unui spaţiu închis. Zăpuşeala nopţii înconjurătoare era atât de mare, încât nici măcar sub cerul liber nu se putea respira. Oamenii, sleiţi de oboseală, adormiră ca ameţiţi. Unul dintre ei avu grijă să calce în picioare resturile focului, înainte de a se culca. Sentinelele duble îşi luară în primire posturile ţinând în permanenţă sub observaţie drumurile de acces către poziţie. Băieţii se ridicară ca un stol de păsări tăcute şi dispărură în spatele baricadelor de stânci. Luna de august, care îşi împlinise al doilea pătrar,

lumina puternic. În această lumină nefiresc de intensă, băieţii stăteau vârâţi unul într-altul printre blocurile calcaroase şi şuşoteau şi sporovăiau. La început nu erau decât simple prostii, o trăncăneală fără rost în lumina răscolitoare a lunii. Dar pe fundalul sufletelor lor atrase de aventură se profila aceeaşi dorinţă scormonitoare care umplea şi sufletul lui Stephan. Înainte de orice, o curiozitate copilărească. Să vadă tunurile! Printre băieţii din banda lui Haik se aflau şi câţiva dintre aşii grupului de cercetaşi. Oare nu s-ar putea întreprinde o acţiune de cercetare fără ordine precise primite de la Hapeth Şatakhian şi Samuel Avakian? Stephan fusese cel care aruncase, într-o doară, această întrebare ademenitoare. Povestea cu Biblia lui Iskuhi, prin îndrăzneala ei nebunească, îi ridicase prestigiul aproape până la înălţimea celui al lui Haik. Acesta din urmă tolera, cu ironia indulgentă a celui indiscutabil mai tare, ascensiunea fiului lui Gabriel Bagradian.

148

Ba în ultima vreme se întâmpla chiar ea în atitudinea lui cam batjocoritoare de proteguitor să apară o uşoară înclinare spre prietenie. Haik le făcu semn celorlalţi să rămână pe loc şi să-l aştepte în linişte deplină. Voia mai întâi să cerceteze ce se întâmpla acolo sus. Şi băiatul acesta, a cărui clarvăzătoare înfrăţire cu natura

ajunsese la un grad încă neatins de vreunul dintre ceilalţi, refuză cu un gest scurt orice însoţitor. Dispăru fără cel mai mic zgomot, pentru ca după mai puţin de treizeci de minute să apară din nou în mijlocul cetei sale.

— Obuzierele se văd ca ziua nămiaza mare, le spuse el cu ochii strălucitori. Sunt nişte namile mari, groase, lucind de parcă ar fi aurite, care stau aliniate la vreo şase ţi-aş una de alta. Am numărat numai paisprezece tunari care dormeau şi printre ei nu era niciun ofiţer. N-au pus decât o singură sentinelă.

Haik numărase bine. De altfel, soarta acestor obu – ziere a constituit şi motivul pentru care sărmanul bimbaşi cu obrajii de copil nu şi-a încheiat cariera cu gradul de general-paşa, ci ca ofiţer de administraţie ataşat pe lângă căile ferate din Anatolia, şi încă trebuia să se socotească fericit că nu se întâmplase mai rău. E drept că, în faţa Consiliului de război jură de o sută de ori, invocând chiar mila lui Allah, că nu uitase să repartizeze unităţii de artilerie acoperirea prevăzută de regulament, ci că nelegiuiţii de saptiehi şi de tşettehi dăduseră bir cu fugiţii fără să aibă vreo învoire. Deşi declaraţia se dovedi pe deplin adevărată, acest lucru nu-i ajută câtuşi de puţin bătrânului cumsecade: avea datoria să repartizeze un pluton de trupă regulată pe lângă poziţia de artilerie. Dar odată cu această

omisiune, ghinionul bimbaşiului era-încă departe de a se fi epuizat. Fiindcă după plecareainfanteriştilor, locotenentul de artilerie, care nu primise niciun fel de dispoziţie şi nu avea la îndemână vreun subofiţer cât de cât capabil, coborâse el însuşi în vale ca să ia ordinul de bătaie pentru a doua zi. Drept urmare, conducătorii de măgari, angajaţi pentru transportul tunurilor, ajunseră în ce-i privea la o concluzie foarte practică, anume că nu e nicio nevoie de ei în cursul nopţii – şi fără să stea

149

prea mult pe gânduri se răspândiră prin sate. Având în vedere asemenea etică militară, precum şi îngrozitorul accident de pe versantul sudic, fără îndoială că sentinţa care-l lovi pe bimbaşi trebuie socotită ca blândă. Printr-o întâmplare ciudată şi în acelaşi timp norocoasă, Djemal Paşa, „şarlatanul cel oacheş şi cocoşat”, care altfel se ocupa de orice fleac, de data aceasta nu interveni personal. Poate că pricina trebuie căutată în faptul că marele conducător de oşti avea griji serioase cu Suezul, şi poate că mai era şi alt motiv, legat de raporturile dintre hidosul Djemal şi frumosul Enver din Stambul, pe care toată lumea îl adora.

Haik şi doi dintre cei mai îndemânatici cercetaşi se căţărară cu paşi de felină pe creasta stâncoasă situată dincolo de şa. Stephan îl urmă niţeluş mai greoi. Agop, şchiopul, bineînţeles că

trebui să rămână pe loc. De data asta la schilodul cel ambiţios se răstise chiar prietenul său Stephan, să-i lase odată în pace. Era una dintre nopţile în care Sato nu dădea târcoale bandei, fiind ocupată cu drumuri mai importante. Stephan şi Haik cărau puşti şi cartuşe, pe care le luaseră din piramidele de arme clădite de grupele de combatanţi şi din cartuşierele lor... Astăzi, urma să se rezolve un diferenţ mai vechi dintre cei doi băieţi. Fiindcă, ori de câte ori Stephan, fălindu-se cu aptitudinile sale de ţin-taş, pretinsese că de la o distanţă de cincizeci de paşi poate găuri capul figurii de pe o carte de joc, Haik răspundea cu răceală şi în acelaşi timp batjocoritor: „Ai rămas acelaşi lăudăros”. Sosise în sfârşit clipa să-i dovedească acestui încrezut că, în ciuda multor lău-dăroşenii sfruntate, îndemânarea de ţintaş a lui Stephan era o realitate. Iar Stephan Bagradian o dovedi într-un chip înspăimântător.

Haik îl trase pe micul orăşean printre tufele dese de rododendron până la marginea poziţiei pe care se afla bateria. La zece paşi în faţa lor, soldaţii adormiţi sforăiau. Sentinela privea, cu ochi pierduţi, cerul nocturn, care din pricina luminii puternice a lunii părea cu desăvârşire lipsit de stele. Timpul şi spaţiul se întindeau neştiutoare şi pline de o nemărginită răbdare.

150

Stephan încercă mai multe ramuri, ca să poată

sprijini cât mai comod ţeava puştii Mauser. Ţinti vreme îndelungată şi fără vreo emoţie, de parcă făpturile din faţa lui n-ar fi fost din carne şi oase, ci păpuşi de iarmaroc, tăiate din mucava şi expuse la o baracă de tir. Acest copil crescut în spiritul culturii europene nu era minat acum de alt imbold decât de ambiţia de a avea în faţa catarii armei fruntea omenească, luminată de lună, a santinelei, şi de a potrivi cum trebuie cătarea în înălţător. Cu inima cum nu se poate mai calmă apăsă pe trăgaci, simţi pe deplin conştient detunătura şi reculul, şi văzu cu mare mulţumire cum omul se prăbuşeşte. Când cei ce dormeau săriră în picioare fără să-şi dea seama ce se petrecea, ochi mai repede, dar nu mai puţin sigur, şi apăsă pe trăgaci încă o dată, de două ori, de trei ori, de patru ori, trăgând de fiecare dată încărcătorul chiulasei cu mâna viguroasă. Cei cincisprezece turci erau redifi, ostaşi mai în vârstă, care abia dacă ştiau ce scop avea campania asta. Începură să alerge de colo până colo, buimaci. Cinci dintre camarazii lor se şi tăvăleau pe jos, în sânge. Inamicul era invizibil. Şi atunci, aceşti ţărani cumsecade, înhămaţi cu sila la militărie, nu mai pierdură multă vreme să caute adăpost, ci o luară la fugă năpustindu-se de-a valma în pădure, departe, cât mai departe, fără să mai privească înapoi. Haik trase după ei cele cinci gloanţe din magazia lui. Niciunul nu-şi atinse ţinta, după cum

constată dispreţuitor meşterul ţintaş Stephan. Obuzierele, antetrenurile, chesoanele, lăzile cu muniţii, carabinele, animalele de povară rămaseră pe loc, părăsite. Astfel a răzbunat un băieţandru de paisprezece ani, cu cinci cartuşe, exterminarea a milioane de oameni din neamul lui – răzbunare care a lovit nişte ţărani inofensivi siliţi să se înroleze în armată, aşadar oameni nevinovaţi, cum se întâmplă întotdeauna când intervin războiul şi răzbunarea.

Când santinelele auziră dinspre nord, în liniştea adâncă şi selenară a nopţii, împuşcăturile căzând una după alta la intervale foarte scurte, îşi treziră comandanţii. Iar băieţii, care îşi aşteptau camarazii printre stâncile masive, fură cuprinşi de o spaimă vecină cu groaza. Simţeau că răspunderea apasă asupra lor. Cât priveşte pe Agop, cu agilitatea lui îndârjită străbătu ţopăind drumul până la Gabriel Bagradian care, încă ameţit de somn, se ridicase dintre pături. Şchiopul arăta deznădăjduit către înălţimea opusă şi nu înceta să repete, strigând:

— Haik şi Stephan! Sunt acolo! Stephan şi Haik!

Gabriel nu izbutea să priceapă ce se întâmplase. Înţelese numai că Stephan era în primejdie. Începu să alerge ca un apucat în direcţia ce i se indicase. Iar o sută de oameni puseră mâna pe armele lor şi porniră în goană

după comandant. Nurhan-ceauşul se afla bineînţeles printre ei. Când Bagradian, ajuns la poziţia de artilerie, văzu pe cei căzuţi şi pe Stephan nevătămat, îşi trase fiul la piept cu o mişcare violentă şi dureroasă, de parcă ar fi vrut să-l apere şi acum, după ce totul se terminase. Ceilalţi însă fură cuprinşi de o uimire care făcu să le piară graiul. Nimeni nu-i lua în seamă pe tinerii eroi şi cuceritori ai tunurilor care, ocupaţi cu acele jucării uriaşe din oţel şi bronz, uitaseră de timpul cel aducător de primejdie, uitaseră de realitate şi chiar de moartea sângeroasă care pândea pretutindeni în jurul lor. Cu răsuflarea tăiată, armenii statură o vreme împietriţi. Prea mare era impresia de nefiresc, prea uluitoare victoria care dusese la asemenea captură, ca să-i mai vină cuiva în minte să se întrebe ce fel de luptă se dăduse aici. Important era să se pună tunurile la adăpost, cât mai iute cu putinţă, înainte ca turcii să se întoarcă. Cu aceste tunuri, perspectivele unei apărări eficace creşteau cu o viteză uimitoare. Două sute de braţe apărură pe neaşteptate. Atelajele, antetre-nurile, chesoanele cu muniţii fură urcate mai sus, iar obuzierele ataşate la antetrenuri. Fiecare dintre cei de faţă puse mina, trăgând de funii sau împingând de spiţele roţilor. Cortegiul de oameni şi animale se caţără huruind peste spinarea presărată cu sfărâmături a muntelui şi lipsită de orice potecă,

dar noaptea îndulcea hârtoapele şi rotunjea asperităţile, făcându-le mlădi

152

oase şi mai lesne de trecut. Uneori, sub forţa entuziastă a braţelor care apucau cu nădejde, afetele dădeau impresia că-şi iau zborul plutind înaripate deasupra pământului.

După mai puţin de un ceas şi jumătate, în ciuda condiţiilor excepţional de dificile ale terenului, obuzierele erau instalate în poziţie de tragere acolo unde dorise Gabriel Bagradian. Acesta pusese să i se raporteze pe scurt fapta lui Stephan. Dar spaima, care încă nu se risipise cu totul în inima lui, îi pecetluia buzele. Nu putea să aibă cuvinte de laudă pentru fiul său. Era convins că acţiunea îndrăzneaţă întreprinsă din iniţiativă proprie constituia un exemplu periculos nu numai pentru tineri, ci şi pentru grupele de combatanţi. Dacă fiecăruia îi va veni pofta să pună la cale câte o mică expediţie aventuroasă în care să facă pe eroul, atunci pe Damlajik s-ar duce dracului principiul conducerii unitare şi disciplina, aşadar cele două forţe unice şi de neînlocuit care mai puteau chezăşui câtăva vreme viaţa poporului. Dar şi mai adânc îl frământau grijile în privinţa lui Stephan. Un destin mai mult decât îndurător îl readusese de două ori până acum nevătămat din aventuri cât se poate de primejdioase, de care el însuşi părea că nu-şi dă seama. Fără îndoială că

băiatul nu era în toate minţile. Totuşi, nu era cu putinţă să fie închis în Poiana cele trei corturi. Acum însă Gabriel Bagradian nu se lăsă prea multă vreme pradă acestor gânduri, căci mintea lui era preocupată în întregime de piesele de artilerie. Cunoştea bine aceste tipuri de obuziere de câmp, fiindcă în timpul Războiului balcanic făcuse parte dintr-o unitate cuprinzând o baterie de genul acesta. Erau obuziere de câmp austro-ungare, de 10 cm – model ISO&y – livrate – Turcieide uzinele Škoda. Înche-sonul de muniţii al celui de-al doilea tun, se mai găseau treizeci de proiectile în lăzile lor. Gabriel găsi toate accesoriile de care avea nevoie şi de al căror mod de folosinţă îşi amintea încă destul de bine. Aparatele de pontaj pentru tirul indirect, instrucţiile de tragere şi tabelele de calcul al traiectoriilor se aflau în lada afetului. Făcu un efort pentru a-şi reaminti vechile

153

cunoştinţe, calculă distanţa până la Bitias, încercă să stabilească exact poziţia taberei de noapte a turcilor, acţiona manivelele înălţătorului pentru a fixa direcţia presupusă, ţinu seama de cota poziţiei pe care se afla, ridică ţevile tunurilor cu ajutorul rotiţei până ce bula nivelei de apă se echilibra, abia apoi desfăcu ambalajele, amorsa cu cheia două obuze, vârî cilíndrele proiectilelor în ţevi şi le încarcă. Mâna lui lipsită de obişnuinţă

avu nevoie de vreme foarte îndelungată pentru aceste operaţii la care nu-l putu ajuta decât Nurhan-ceauşul, şi încă într-o măsură destul de modestă. La prima rază de lumină a zorilor, Bagradian controla încă o dată toate elementele pontajului, pe urmă îngenunche împreună cu Nurhan, conform regulamentului de instrucţie, în latura obuzierului respectiv, cu fitilul în mână. Detunăturile scurte şi înfricoşătoare, una imediat după cealaltă, sfâşiară văzduhul. Din pricina reculului, pintenul afeturilor se înfundă adânc în pământ. Cele două şrapnele prost dirijate căzură undeva în vale, departe de obiectivul căutat de Bagradian. Dar însuşi evenimentul în sine fu îndeajuns pentru a răspândi în toată regiunea mahomedană înconjurătoare vestea despre noua biruinţă creştină, despre pierderea artileriei turceşti, despre invincibilitatea Damlajikului şi despre faptul indiscutabil că fiii Armeniei încheiaseră un pact cu faimoşii djini, duhurile rele ce sălăşluiesc pe Musa Dagh. Tşettehii se făcuseră nevăzuţi încă în cursul nopţii, şi împreună cu ei o parte dintre saptiehi, anume cei care nu aparţineau acestei nahijehle. Cât priveşte resturile vrednice de milă ale companiilor, acestea erau convinse că nici măcar un atac efectuat cu o divizie întreagă asupra Muntelui Diavolului nu ar avea sorţi de izbândă. Bimbaşiul nu şi ar fi putut îngădui că dea un nou ordin de atac, căci risca să

provoace o răscoală a trupelor formate din oameni tineri. De altfel, nici nu se gândea la o asemenea dispoziţie nebunească, fiind preocupat de o chestiune mult mai măruntă: oare convoaiele lungi de căruţe încărcate cu morţi şi răniţi ajunseseră neobservate la Antakie, aşa cum ordonase el în mod expres? Faţa bătrânului ofiţer era pământie.

154

După două nopţi nedormite şi după emoţiile luptei abia dacă mai izbutea să se ţină cum trebuie în şa. Soarta lui era pecetluită. Capacitatea de gândire, foarte redusă, a bimbaşiului care şi în zilele bune se manifesta într-un chip mult prea lent, nu reuşea să scornească vreun mijloc de a târî împreună cu el, în pierzanie, pe blestematul de caimacam şi pe toţi vulpoii de funcţionari de care era înconjurat, singurii vinovaţi de ruşinea păţită cu armenii.

Cele două puternice bubuituri, care răsunaseră în imediata apropiere, fură interpretate în Vâlceaua orăşenească drept semne răsunătoare ale mântuirii divine. Până şi cei mai dârji şi mai închişi din fire se îmbrăţişau între ei şi plângeau. „Poate că Mântuitorul vrea totuşi să fim salvaţi”. Salutul de dimineaţă, ca lumina să se reverse asupra fiecăruia, nu răsunase încă niciodată atât de sincer izvorât din inimă.

În ceea ce priveşte familia Bagradian, rangul ei suveran, acum de două ori întărit, părea

asigurat pentru totdeauna. Câţiva bărbaţi veniră la Gabriel şi-i cerură îngăduinţa să-i acorde fiului său titlul „Elleon” hărăzit eroilor. Gabriel Bagradian se împotrivi, nu fără oarecare vehemenţă. Spuse că fiul lui e doar un copil, care încă nu are habar de primejdie. Că nu doreşte ca Stephan să devină înfumurat şi în felul acesta să capete imboldul pentru alte fapte nebuneşti care într-o bună zi s-ar putea sfârşi într-un chip îngrozitor. Aşa se face; că, datorită severităţii tatălui său, lui Stephan nu i se recunoscură oficial meritele. Trebui să se mulţumească numai cu moneda măruntă a laudelor, care în zilele următoare îi fură aduse de pretutindeni. În vremurile de mai târziu, cronicarii armeni care consemnară bătăliile de pe Damlajik scriseia numai despre „fapta ei oică” a unui ţintaş foarte tânăr”, fără să menţioneze vreun nume. Dar la ce i-ar fi folosit tânărului Bagradian gloria postumă, oricât i s-ar fi pomenit numele?

Gabriel Bagradian devenise de multă vreme alt om, iar Stephan, la rândul lui, se schimbase cel puţin tot atât de mult. Fiindcă oamenii sensibili din naştere nu se pot îndeletnici cu sângerosul meşteşug al armelor

155

fără ca acesta să se răzbune asupra lor, chiar dacă sunt de o mie de ori în drept să recurgă la asemenea îndeletnicire. Pe fruntea delicată a

băiatului unul dintre zeii smintiţi care sălăşluiau pe Musa Dagh îşi pusese pecetea sa întunecată.

În noaptea aceea lungă de 14 august se mai întâmplase ceva, deşi era un fapt cu mult mai puţin demn de a fi amintit. După ce se înserase, Sato se strecurase pe drumuri ocolite şi întunecoase până la prietenii ei din vale. Trebuia să le aducă la cunoştinţă cum se desfăşurase bătălia, trebuiau să afle că şaisprezece morţi zac pe pământ înveliţi în pături şi că strigătele de durere ale răniţilor nu încetează, ba chiar se înteţesc mereu atunci când Altouni, hekimul ăla netot, le unge rănile cu apă cafenie. Ziarul ambulant al locuitorilor de pe munte şi al celor ce mişunau în jurul mormintelor putea să se răsfeţe astăzi într-un nemaipomenit belşug de noutăţi, povestite cu lux de amănunte, şi să-şi câştige astfel pentru multe zile de aci înainte dreptul la viaţă. Când Sato împlinea aceste cerinţe ale clienţilor ei şi se simţea copilul lor alintat, luminile ochilor păreau că i se prefac în două despicături înguste care-şi măreau şi-şi micşorau necontenit strălucirea, iar frânturile de cuvinte, pronunţate gutural, relatau emoţionate şi pline de fericire veştile senzaţionale... Oamenii cimitirului o ascultau cu plăcere – bătrâna Manuşak, bătrâna Vartuk şi Nunik, cea mai bătrână dintre ele, dacă ar fi să i se dea crezare. Clătinau din cap, în semn de înţelegere deplină. Se simţiră dintr-odată

temeinic pătrunse de sentimentul propriei valori. Aşadar, nu mai erau de prisos şi respinse, nu, acum aveau o menire, o îndatorire de nimeni r-nntegtwin şi împlinită de pip de când p lumea şi pământul. Şaisprezece morţi zăceau sus pe Damlajik. Morţii aveau nevoie de ele. Iar de îndată ce începeau să-şi îndeplinească această îndatorire, duşmanii lor dintotdeauna, aflaţi chiar în rândurile poporului, Bedros Altouni şi ceilalţi adepţi ai progresului, îşi pierdeau puterea asupra lor şi nu le mai era îngăduit să alunge vreo bocitoare de la căpătâiul mortului.

156

Şi iată că Nunik şi Vartuk şi Manuşak şi un număr de alte cerşetoare se îndreptară, cu paşii măsuraţi şi gravi ai celor ce sunt investiţi cu oanumită demnitate, spre culcuşurile lor din văgăunile aşezate în preajma cimitirului. Îşi scoaseră sacii umflaţi şi scorţoşi din pricina murdăriei, pe care de obicei îi foloseau ca perne pentru capetele lor pline de păduchi. Ceea ce putrezea în sacii aceştia adânci ca nişte hrube, învelit într-un strat des şi trainic de mucegai, nu se poate descrie în cuvinte. Era o recoltă – obiecte recoltate de pe jos în adevăratul înţeles al cuvântului – veche de o jumătate de secol. Mania de a aduna lucruri a tuturor femeilor bătrâne şi sărace de pretutindeni, de a păstra zdrenţe mâncate de molii, de a strânge rămăşiţe putrede –

comoară mizerabilă de cârpe şi resturi descompuse, păzită ca ochii din cap – luase aici proporţiile unei adevărate orgii a inutilului pestilenţial. Şi totuşi, iată că aceste traiste de babă păreau să conţină – pe lângă, resturi de stofă, petice, cutii goale, coji de pâine şi de brânză tari ca piatra – uneltele meşteşugăreşti ale lui Nunik, Vartuk şi Manuşak. Fiecare dintre ele scoase de la primul gest aceleaşi lucruri din sacul fără, fund: un văl lung, cenuşiu, şi un borcan plin cu o alifie grasă. Se chinciră la pământ şi începură să-şi ungă obrazul ca actorii. Era un fard violet-închis, carele umplea zbârciturile adânci ale obrazurilor şi transforma feţele aproape absurd de bătrâne în măşti solemne lipsite de vârstă. Îndeosebi Nunik, cu nasul ei mâncat de lupus şi dantura puternică apărând rânjitoare de sub masca întunecată şi lipsită de buze, făcea din plin cinste renumelui ei romantic de doftoroaie rătăcitoare asemenea lui Ahas-verus. Le trebui multă vreme pentru operaţia suleme-nilului. Dar deodată îşi întrerupseră” pregătirile şi suflară degrabă în mucul de lumânare sau în opaiţul cu ulei rânced, ce-l aveau în faţă. Prin apropiere se auziră tropot de copite şi zvon de voci. Era clipa când bimbaşiul se îndrepta, împreună cu statul său major, spre Suedja. Când zgomotul dispăru înghiţit de satul lemnărilor Habibli, femeile se ridicară, îşi înveliră capetele sure şi zbârcite în

văluri, luară fiecare câte un toiag lung

157

În mână şi porniră la drum bocănind în papucii lor rupţi cu talpă de lemn. Picioarele lor uscate şi negricioase de femei foarte bătrâne făceau paşi ciudat de mari. Sato venea în urma lor, înfiorată de acest tablou măreţ. Cum păşeau aşa, în tăcere, sprijinite în toiege, sub lumina lunii, bocitoarelor nu le lipsea mult pentru a fi personaje ale corului din tragedia antică.

Cât de inepuizabilă era forţa vitală a acestor vrăjitoare armene, cât de puternică inima lor! Nici uneia dintre ele nu i se întretăia răsuflarea când sosiră la locul hărăzit cimitirului, după urcuşul în pantă repede prin Râpa goiunilor. Bocitoarele sulemenite în violet erau în deplinătatea puterilor, gata să se apuce de lucru. Nunik, Vartuk, Manuşak şi celelalte se chinciră lângă morţi.

— Ghearele lor murdare dezveliră feţele care căpătaseră rigiditatea cadaverică. Pe urmă începu cântecul lor, mai vechi poate decât cel mai vechi dintre cântecele lumii. Textul cuprindea doar numele celui care murise. Era repetat fără încetare, până când ultima stea se stingea pe cerul ce începea să capete nuanţe verzui. Pe cât de sărac era textul, pe atât de bogate erau variaţiile melodiei. Uneori era numai un geamăt prelung şi monoton, alteori un şir de scâncete modulate, uneori o alternanţă uniformă a aceloraşi

două sunete molcome şi încărcate de durere fără de sfârşit, alteori izbucneau într-o rugă stridentă – iar toate acestea câtuşi de puţin improvizate sau urmând legile unei inspiraţii lăsate la voia bunului plac, ci conform canoanelor şi datinii moştenite dintotdeauna. Nu toate bocitoarele aveau măiestria preluată prin tradiţie şi vocea lui Nunik. Printre ele erau şi artiste mediocre, şi prin urmare mercantile, ale căror gânduri se îndeletniceau, în timp ce cântau, exclusiv cu punga de bani a rudelor celui răposat. Căci aici, sus, la ce-i mai folosesc celui mai bogat dintre oameni lirele şi piaştrii săi? în schimb, dacă se arăta darnic şi chiar risipitor cu liota cerşetorilor, atunci opera pe care o îndeplinea era nu numai plăcută lui Dumnezeu, ci şi folositoare. Bocitoarele, orbii şi ceilalţi paria erau în situaţia de a putea plasa cât se poate de bine piaştrii cei sunători şi în satele mahomedane, fără ca

158

din pricina aceasta să li se întâmple vreun rău. Astfel, banii armeneşti nu se pierdeau, ci dimpotrivă deveneau utili unor sărmane suflete de armean, drept care binefăcătorul îşi câştiga pe un preţ de nimic dreptul la o răsplată divină. În pauzele dintre diferitele cântece, Nunik era îndemnată de tovarăşele ei să susţină cu toată puterea ei de convingere acest punct de vedere logic, şi să ridice cât mai mult preţul plătit în mod

obişnuit pentru bocet. În zorii zilei sosiră rudele aducând cu ele cămăşile de mort lungi, ţesute foarte fin. Făceau parte din zestrea păstrată cu grijă în orice casă şi era un mare păcat să fie uitate când familia îşi schimba căminul, într-o asemenea cămaşă de mort omul va învia într-o zi, ea constituia aşadar o îmbrăcăminte festivă cu totul deosebită, iar membrii familiei îşi dăruiau unul altuia câte un astfel de veşmânt în zilele cele mai solemne ale vieţii. Era semn de mare cinste să ţi se încredinţeze cusutul unui asemenea veşmânt, cinste care revenea numai femeilor celor mai demne din familie.

Vaietul de jale al bocitoarelor scăzuse acum într-un murmur domol, izvorât din adâncuri. Însoţea ritualul spălatului şi îmbrăcatului ca o alinare a durerii ce nu poate fi alinată. La urmă, cămăşile lungi fură înnodate sub picioare cu un nod dublu. Fiindcă astfel oasele aveau să fie ocrotite împotriva risipirii, iar ultima furtună ce avea să bântuie în Ziua-de-apoi, ca să potrivească la loc oasele fiecărui om pentru judecata veşnică, nu va mai întâmpina greutăţi ca să le potrivească după cum se cuvine. Către amiază gropile erau săpate şi toate pregătirile pentru înmormântare se terminaseră. Pe şaisprezece năsălii înjghebate din ramuri solide, legate între ele, cei căzuţi fură purtaţi de trei ori împrejurul al-tarului, în timp ce Ter Haigasun nficin sinjhn mnrţilnr După aceea,

pe locul de înhumare, preotul adresă câteva cuvinte norodului:

— Aceşti fraţi, dragi nouă, au fost smulşi din mijlocul nostru de către o moarte sângeroasă. Şi totuşi, trebuie să mulţumim din suflet lui Dumnezeu-Tatăl şi Fiul şi Sfântului Duh pentru nemeritata îndurare de a fi putut muri în luptă, în cea mai deplină liber

159

tate şi că se vor odihni aici în pământ, printre ai lor. Fiindcă ne mai bucurăm într-adevăr de această îndurare divină, de a primi o moarte liberă şi de bunăvoie. Iată de ce, pentru a fi temeinic pătrunşi de îndurarea de care ne bucurăm, se cuvine să ne îndreptăm gândul mereu şi mereu către sutele de mii de credincioşi cărora această îndurare nu le-a fost hărăzită, care mor în cea mai ruşinoasă robie, care putrezesc fără morminte în şanţurile drumurilor şi pe stepele întinse sau sunt sfâşiaţi de vulturi şi hiene. Când urcăm piscul rotunjit al muntelui aşezat la dreapta noastră şi privim către răsărit, atunci avem în faţa ochilor nesfârşitul câmp al morţilor poporului nostru, unde nu se află nicio mână de pământ sfinţit, niciun mormânt, niciun preot, unde nu s-a făcut nicio slujbă pentru morţi – unde nu se află nimic altceva decât nădejdea în Judecata-de-apoi. Deci în acest ceas, când redăm pământului pe aceşti fericiţi, să ne amintim de adevărata nefericire,

care nu se află aici, ci acolo, departe!

Această scurtă cuvântare ridică un geamăt adânc din pieptul norodului, care se strânsese aici până la ultimul om. Pe urmă, Ter Haigasun păşi către vasele mari de lemn în care se afla pământul morţilor adus din vale. De şaisprezece ori luă o mână de pământ şi o presără sub capul fiecăruia dintre cei căzuţi. Iar mâna lui şovăitoare devenea mereu mai cumpătată pentru a nu irosi acest pământ preţios.

Capitolul al treilea: PROCESIUNEA FOCULUI

CELOR TREI BOCITOARE: NUNIK, VARTUK

şi Manuşak, le surâdea din nou norocul în meserie.

Încă înainte de a putea să-şi şteargă de pe faţă, cu lăptuci, sulimanul de doliu, fură solicitate de cealaltă profesiune a lor, cea diametral opusă. Dacă la o femeie durerile facerii durau mai multă vreme, ceea ce babele noastre nădăjduiau din toată inima, însemna că aveau să le pice două mese. De altfel, socotind pe bună dreptate că acolo unde se găsesc strânşi laolaltă cinci mii de oameni se pot oricând întâmpla evenimente foarte omeneşti, luaseră cu ele, în cutele jegoase ale veşmintelor, cele neapărat trebuincioase în orice împrejurare, sevsamith, adică sămânţa neagră de molură, apoi niţel găinaţ de rândunică, păr din coada unui cal roib şi alte leacuri de acelaşi fel.

Pământul Damlajikului încă nu umpluse

mormintele proaspete, că Hovsannah fu cuprinsă de durerile facerii. Numai Iskuhi se afla cu ea în cort, deoarece toţi ceilalţi plecaseră la ceremonia funerara. Din pricina infirmităţii ei, fata nu putea să-i fie de prea mare ajutor cumnatei. Nu se găsea în cort niciun scaun cu spătar de care femeia în durerile facerii să se poată sprijini. Pernele pe care fusese aşezată nu erau de-ajuns pentru a-i oferi reazem, iar patul era de fapt doar o ramă metalică goală. Atunci Iskuhi se aşeză cu

11 – Musa Dagh, vol. În

161

spatele spre Hovsannah, pentru ca femeia chinuită de dureri să se poată propti de ea. Dar Iskuhi era prea plăpândă pentru a putea suporta apăsarea puternică a femeii pe cale de a naşte. Cu oricâtă înverşunare se încleşta de rama patului, până la urmă trebui să cedeze. Iar Hovsannah Tomazian scoase un ţipăt scurt. Acesta răsună pentru Nunik ca un semnal. Călăuzite de instinctul lor foarte dezvoltat, bocitoarele plecaseră înainte de a se sfârşi ceremonia. Îşi îndepliniseră treaba şi-şi încasaseră plata, care se dovedi uimitor de ridicată. Pesemne că argumentarea bătrânei Nunik avusese înrâurire asupra rudelor îndoliate. Era lipsit de noimă ca moneda măruntă să ruginească pe Damlajik, ci se cuvenea să vină în ajutorul săracilor şi năpăstuiţilor de acelaşi neam. Câţiva dintre milostivii donatori făcuseră mutre

când Nunik amintise despre mizeria bocitoarelor. Nu de alta, dar umbla zvonul că atât Nunik cea cu nasul mâncat, cât şi Manuşak cea scundă şi grasă aveau bani ascunşi, fiind milionare. Se spunea că babele astea făţarnice au îngropat în cimitir nu numai o comoară de parale, piaştri şi alte monede metalice, ci şi oale întregi cu medjidjehle şi chiar teancuri de bancnote de câte o liră. Din pricina acestor averi tainice, în cimitirul din Yoghonoluk se iscau din când în când adevărate bătălii între cerşetori, pe care pentru a le potoli Ter Haigasun trebuise de cele mai multe ori să meargă până la ameninţarea că va alunga fără cruţare toată adunătura asta din sălaşul sfinţit al morţilor pe care neruşinaţii îl pângăresc cu felul lor de viaţă plin de lăcomie şi desfrânare. Milionarele însă se văicăreau la fiecare prilej, în felul caracteristic milionarilor, că sunt silite să trudească din greu în meseria lor, pentru a nu rămâne pe drumurila bătrâneţe. Prin expresia „a nu rămâne pe drumuri la bătrâneţe” păreau să înţeleagă o sumă fantastic de mare menită să le asigure o odihnă binemeritată. Dacă grăsana Manuşak şi certăreaţă Vartuk erau preocupate numai de câştigul material, în schimb la Nunik se putea admira vocaţia pentru meşteşiigul ei, care în afara spiritului afacerilor mai slujea şi altor spirite. Cu nasul ei pocit adulmecă

În aer. Nu! în tabăra colibelor din ramuri împletite nu era nimic de făcut. Aici încă nu sosise ceasul celor ce stăteau să nască. Numai câţiva copii mici ţipau. Răniţii, respirând greu, zăceau întinşi în faţa şopronului-spital. Şi totuşi, în aerul cald de sub cerul limpede de august plutea un uşor tremur, pe care Nunik îl cunoştea bine, fiindcă era vibraţia ce apărea întotdeauna deasupra locului unde urma să intre în viaţă un suflet de om. Conducătoarea se luă după acest tremur şi curând ajunse, împreună cu Vartuk şi cu Manuşak, în Poiana celor trei corturi. Când o auziră strigând pe Hovsannah Tomazian în cort, cele trei tovarăşe de meserie se priviră dând din cap cu înţeles. Fiindcă aşa după cum adevăratul cunoscător de muzică nu confundă niciodată operele diferiţilor maeştri, tot atât de puţin confundau aceste bătrâne natura strigătelor omeneşti. Strigătul unei femei pe cale de a naşte îşi avea propria lui lege, anumite modulaţii cu totul specifice, puncte culminante, pauze, coborâri bruşte. Anumite legi proprii aveau şi strigătul unui om cu arsuri sau al unuia hăituit de moarte. Urechea distingea adevărul. Nasul distingea adevărul. Cel mai lesne se lăsa amăgit ochiul.

Iskuhi tocmai se pregătea să plece pentru a o căuta pe Mairik Antaram, când cele trei parce se înghesuiră în cort fără să ceară învoirea. În semiobscuritatea do-aici, violetul rigid de pe feţele

lor avea sclipiri ciudate. Celor două femei din familia Tomazian le pieri graiul. Avură o tresărire de teamă, dar nu din pricina acestor apariţii – la Yoghonoluk toată lumea le cunoştea pe bătrânele vrăjitoare – ci a deghizării cerute de ritualul funebru, pe care încă n-o înlăturaseră. Nunik, care ricepu imediat sensul superstiţios al acestei tresăriri e teamă, le linişti pe cele două femei: – E un semn bun, fetiţa mea, dacă venim astfel ibrăcate. Înseamnă că moartea a rămas în urma păstră.

Ca primă măsură medicală, Nunik scoase un sis, rgeaua subţire de fier cu care se înteţea focul în ve

163

trele de lut ars, şi începu să schiţeze cruci mari pe pereţii interiori ai cortului. Iskuhi o privea ca vrăjită.

— De ce faci crucile astea?

Fără să se întrerupă din îndeletnicirea ei, Nunik explică rostul crucilor. În jurul culcuşului unei femei pe cale să nască se strâng toate duhurile din lume, iar cele rele sunt mai numeroase decât cele bune. Când vine copilul pe lume, ba chiar şi numai când în timpul durerilor facerii căpşorul lui apare pentru o clipă din trupul mamei, duhurile rele se aruncă asupra lui, pentru a-l pătrunde cât mai adânc cu înrâurirea lor. De aceea, niciun om nu poate scăpa şi primeşte cât

de cât ceva din ele. Aceasta este şi pricina pentru care în inima oricărui om sălăşluieşte tăcută stăpânirea diavolească. Aşadar, diavolul îşi are partea lui în fiecare om, şi numai Iisus Cristos, Mântuitorul, nu era stăpânit de diavol. După părerea bătrânei Nunik, cea mai mare măiestrie în arta moşitului constă în a micşora pe cât cu putinţă această parte a diavolului. De asemenea, crucile înseamnă şi o măsură de izolare, o carantină mistică. Iskuhi îşi aminti de coşmarurile ei legate de surghiun, care o chinuiseră noapte de noapte. Atunci, asupra ei se apleca faţa smolită a diavolului, multiplicată ca prin oglinzile unui caleidoscop. Încercase şi ea să schiţeze, cu mâna sănătoasă, cruci mari în gol, ca să-l alunge, mai ales atunci când simţea în trup pornirea de a ceda forţei sale malefice. Vai, în lumea aceasta există atâta spaimă pentru care Domnul nostru Iisus, Mântuitorul, trebuie să fie pregătit în fiecare clipă!

Dar odată cu cele arătate mai sus, înţelepciunea, Jbălrânei Nunik era încă departe de a fi ajuns la capăt. Ea le explică femeilor, care o asexrji – ca – vââiitecum diferitelor măruntaie ale omului, mai ales inimii, plă mâinilor şi ficatului, le corespund anumite substanţ demoniace care încearcă să pună pe deplin stăpânire pe aceste organe. Întregul proces al naşterii nu este în esenţă decât o luptă între puteri supranaturale,

fiecare încercând să câştige de partea ei copilul. Iar e cât lupta aceasta este mai înverşunată, înclinând ba!

164

favoarea uneia, ba într-a alteia dintre puteri, eu atât mai greu să desfăşoară naşterea şi cu atât mai îndelungi sunt durerile femeii. De aceea, orice mamă înţeleaptă pe cale de a naşte trebuie să folosească străvechile şi încercatele leacuri şi şiretlicuri pe care i le pune la îndemână Nunik. Fiindcă numai astfel sugarul va trece cu bine de primele zile pline de primejdii. Iar mai târziu, când va deveni om în toată firea, va continua să fie bine călit pentru marile schimbări pe care soarta le aduce în viaţa oricăruia, schimbări ce nu fac decât să repete necontenit lupta de la naştere. Nunik turuia toate astea într-o melopee domoală de mult deprinsă, presărată cu cuvinte vechi armeneşti. Iskuhi nu înţelegea aceste cuvinte, deşi în şcoala misiunii din Maraş studiase într-o oarecare măsură limba clasică a poporului ei. După ce primele clipe de teamă trecuseră, prezenţa celor trei moaşe bătrâne şi sulemenite începu să aibă un efect ciudat de binefăcător, ba chiar adormitor. De altfel, Hovsannah adormi curând şi păru că nici nu simte când Vartuk îi legă încheieturile mâinilor cu un şnur subţire de mătase, iar cu un alt şnur îi lega gleznele. Dar Nunik n-o lăsă să doarmă, ci, apropiindu-se de pat şi aplecându-se asupra ei, îi

spuse;

— Cu cât ai să rămâi mai multă vreme închisă, cu atât mai multă vreme ai să-ţi păstrezi şi puterea. Cu cât ai să te deschizi mai târziu, cu atât mai multă binecuvântare va intra în tine şi va ieşi din tine.

Între timp, Manuşak cea scundă şi otova aprinsese un foc mic de vreascuri în faţa cortului. În foc vârî două pietre netede, ca două pâini, ca să se încingă. Această activitate legată de arta magiei negre era cât se poate de logică, deoarece pietrele fierbinţi, învelite în cârpe, trebuiau să încălzească trupul femeii istovit de dure-i de facem, ijmar şi nekimul Bedros ar fi aprobat această parte foarte practică a ritualului magic legat de aplicarea leacurilor băbeşti, după cum ar fi fost de acord şi cu ceaiul de molură pe care Manuşak îl pregătea tot la focul de vreascuri.

Şi cu toate acestea, părul rar al lui Altouni se zbirii de furie când, venind să-şi vadă pacienta, le găsi acolo

165

pe duşmancele lui de moarte. Cu o agilitate tinerească îşi ridică bastonul şi începu să le croiască pe bocitoare gonindu-le, în timp ce cu vocea lui cârâită striga în urma lor tot felul de vorbe măgulitoare, între care expresia „pasăre de pradă” era una dintre cele mai blânde.

Vedem, aşadar, că doctorul Bedros Altouni era

un reprezentant deosebit de înflăcărat al cuceririlor ştiinţei occidentale. Oare Avetis Bagradian, omul de bine, nu-l trimisese la învăţătură, nu-l ajutase să stea vreme de cinci ani la Viena şi să-şi facă acolo studiile la universitate, tocmai pentru a ilumina cu flacăra raţiunii căile obscure ale poporului superstiţios? Şi oare Bedros nu-şi respectase cu credinţă jurământul, nu împlinise condiţia impusă de binefăcătorul său, de a-şi exercita până la moarte profesiunea la Yoghono-luk şi a nu părăsi vreodată cele şapte sate nenorocite din vecinătatea Suedjei? Oare crede cineva că respectarea acestui jurământ şi fidelitatea nezdruncinată de care dăduse dovadă fuseseră o jertfă lesne de dus la bun sfârşit? Nu de zece ori, ci de treizeci de ori trebuise să reziste ispitei care se prezentase sub o formă dintre cele mai demne de cinste. Administraţia orăşenească din Antakie îi făcuse adesea propuneri foarte îmbietoare, tot aşa Alexandretta, ba chiar şi cei din marele centru Alep. Poseda acte cu propuneri oficiale, semnate cu mâna proprie de vali şi de caimacam, în care i se oferea perspectiva de a fi numit în postul de medic-şef al kasahlei, bineînţeles dacă părăsea satele mizere de pe coastă. Pe întregul cuprins al Imperiului nu exista făptură omenească mai preţuită şi mai bine plătită în aur curat ca un medic care se putea mândri cu diploma unei universităţi europene. Un asemenea

om era o raritate şi în consecinţă cât se poate de preţuit. De câteva zeci de ani Bedros Hekim ar fi putut să fie un om putred de bogat, proprietar de case la Alep sau Maraş, apreciat de la Stambul şi până la Deâr es Zor, preşedinte al comitetelor de direcţie a zece spitale, medic general-locotenent al armatei

166

otomane. În cazul său, stigmatul originii armeneşti n-ar fi avut vreo importanţă şi deportarea ar fi trecut pe lângă el cu ochii închişi. În realitate însă care era situaţia lui? Prin ce anume îşi arătase destinul recunoştinţa pentru faptul că-şi ţinuse făgăduiala dată cu atâţia ani în urmă binefăcătorului său? Răspunsul la aceste întrebări nu mai e necesar. Cine acceptă din proprie voinţă să poarte în spate crucea idealurilor sale, nu trebuie să se aştepte la altceva. Poate că pe bătrânul medic îl consola conştiinţa faptului că toată viaţa „ţinuse sus flacăra raţiunii”. Şi totuşi, tocmai pentru această activitate, pe cât de decorativă, pe atât de istovitoare, el avea întotdeauna un zâmbet dintre cele mai amare. „Ia priviţi, vă rog, poporul ăsta! Ce puţin a învăţat în aceşti patruzeci de ani de când practic medicina la Yoghonoluk! Nu-şi vor pierde niciodată neîncrederea în acest «hekim sfrinţesc» chiar dacă pe faţă se prefac a fi cum nu se poate mai luminaţi. Nu neg că truda mea a dat

până acum unele roade. Poate că la noi mortalitatea e mai scăzută ca în regiunile învecinate, mai ales în cele locuite de musulmani. Şi totuşi, nu s-a găsit vreun mijloc ca Nunik şi toate celelalte cârtiţe de morminte şi babe doftoroaie să fie stârpite. Dacă le dai afară din casă, ziua nămiaza mare, atunci se strecoară noaptea înapoi, lângă paturile bolnavilor, chemate de rudele celor suferinzi. Şi atunci, în acest ocean imens şi murdar al superstiţiei, cum să ţii sus flacăra ştiinţei sau, ceea ce este mult mai greu, cum să impui păstrarea curăţeniei şi a unor condiţii igienice?”

Cuvântări asemănătoare puteau fi adesea auzite din gura lui Bedros Altouni, posesor al unei diplome uni – „gsprececa ce îl amăra cel mai mult nu vorbea niciodată. În toţi aceşti ani îndelungaţi în care, cocoţat pe spinarea credinciosului său măgar, făcuse vizite nu numai la bolnavii din satele armeneşti, ci adesea fusese consultat de musulmani de pe întregul cuprins al districtului, avusese prilejul să treacă prin experienţe dintre cele mai bizare. Cu toate că întreaga sa făptură, pătrunsă de o încredere fără margini în

167

ştiinţă, se revolta împotriva acestui lucru, trebuia să recunoască numeroasele succese pe care le obţinuseră şi le obţineau mereu cei mai murdari din tagma acestor şarlatani cu

tratamentele lor respingătoare, care sfidau orice regulă de asepsie şi antisepsie. În optzeci la sută din cazuri, diagnosticul lor era: „Deochi!” Leacurile folosite, erau saliva, urina de oaie, părul de cal, găinaţul şi altele tot atât de îmbietoare. Şi totuşi, nu o dată se întâmplase ca un bolnav, pe care el îl condamnase, să se însănătoşească miraculos de repede după ce înghiţise un bileţel cu citate din Biblie sau din Coran. Altouni nu era omul care să creadă în puterea magică a unui bileţel înghiţit şi din pricina aceasta să cadă pradă unor îndoieli şi procese de conştiinţă. Dar ce importanţă avea asta? O vindecare era o vindecare. În satele armeneşti se răspândea din când în când vestea despre asemenea tratamente eficace, şi atunci se întâmpla ca bolnavii îngrijiţi de Altouni să dezerteze, pornind în rânduri strânse la hekimii arabi din împrejurimi, sau chiar s-o consulte pe Nunik şi pe preacinstitele ei surate. Şi nu arareori se întâmpla ca printre aceşti renegaţi să se afle partizani oţeliţi ai iluminismului, de pildă cutare sau cutare învăţător, ceea ce nu contribuia din cale-afară la ridicarea moralului destul de scăzut al medicului.

Dacă acesta era unul dintre motivele amărăciunii lui Bedros Altouni, celălalt era, poate, şi mai tainic. Ştiinţă, iluminism, progres – foarte bine! Dar pentru a putea răspândi lumina şi progresul, trebuie să fii tu însuţi luminat şi să poţi

progresa. Şi cine putea să progreseze în umbra Musa Daghului, fără să cunoască noile cuceriri ale ştiinţei, fără să aibă cărţi de medicină şi reviste de ŞP §gialitate? Biblioteca lui Krikorj orientată către trecut, ştia să dea răspunsuri sigure la cele mai smintite întrebări, dar în ceea ce priveşte ştiinţa medicală era inexistentă, deşi – sau poate tocmai de aceea – proprietarul ei era farmacist. Bedros Altouni n-avea altceva decât un manual de medicină, în limba germană, editat în anul 1875. Era, de altfel, un volum destul de gros, unde se aflau consemnate

168

toate cele de trebuinţă. Şi totuşi, folosirea lui nu era o treabă de loc uşoară. Căci timpul necruţător trecuse nu numai peste datele manualului, ci în aceeaşi măsură şi peste cunoştinţele de limbă germană ale lui Altouni. Numai că Bedros Hekim nu se asemăna cu farmacistul. Acest din urmă ales al muzelor, când răsfoia cărţile bibliotecii sale a căror limbă n-o cunoştea, era totuşi puternic luminat de văpăile spiritului şi, întocmai ca o sibilă, era în măsură să prezică din cărţi închise în aşa fel încât nici măcar neîncrezătorul şi invidiosul Oskanian nu reuşea să distingă profeţia de ştiinţă. Dimpotrivă, Bedros Altouni era doar un sărman raţionalist, în care izvorul creator nu ţâşnea cu de la sine putere. De aceea nu mai deschidea fitenualul, care pentru el

amuţise, şi nu-l mai folosea nici ca amuletă sau fetiş. Tot ce învăţase strict teoretic în urmă cu câteva decenii, se topise acum în ceva lipsit de însemnătate, în consecinţă, pentru el nu existau decât zece până la douăzeci de boli cărora le putea da un nume. Deşi văzuse nesfârşit de multe aspecte ale suferinţei umane, nu făcea decât să rânduiască totul în modestele compartimente ale cunoştinţelor de care dispunea. Cât priveşte conştiinţa valorii de sine, în adâncurile sărmanului său suflet se socotea tot atât de neştiutor ca hekimii, şarlatanii şi bocitoarele de prin împrejurimi, ale căror tratamente odioase, bucurându-se de complicitatea unei naturi tolerante, dădeau rezultate mai bune decât s-ar fi cuvenit. Dar tocmai faptul că nu avea conştiinţa propriei valori făcea din Altouni un medic priceput – fără ca el însuşi să-şi dea seama de asta – căci orice măiestrie de pe lume presupune în chip necesar atât un sentiment de umilinţă faţă de ceea ce n-ai-izbutit să realizezi, cât şi un sentiment de nemulţumire faţă de ceea ce ai realizat. Pe de altă parte, aceeaşi cauză adâncă se afla la originea acelei mânii năprasnice, vecină cu exasperarea, care îl cuprindea întotdeauna pe el, occidentalul dezamăgit, la vederea lui Nunik, Vartuk şi Manuşak. Astăzi însă, mânia nu-i folosi prea mult. Doftoroaiele alungate nu se dădură bătute şi, din celălalt capăt al Poienii celor trei corturi.

169

Îşi priviră vechiul duşman cu ochi în care se citea batjocura.

În tabăra de pe Damlajik, Hovsannah Tomazian, soţia pastorului, era prima femeie cuprinsă de durerile facerii. Chiar şi jos, în vale, naşterea unui copil însemna un fel de eveniment public, la care aveau acces rudele mai apropiate ca şi cele mai îndepărtate, iar bărbaţii nu erau nici ei excluşi. Un caracter cu atât mai sărbătoresc, şi în consecinţă mai public, avea acest eveniment aici „sus, unde în situaţia cea mai deznădăjduită în care s-a găsit vreodată un popor urma să vină pe lume primul – fiu de armean. Chiar şi cel mai strălucit” dar dobândit datorită unei întorsături favo-rabileâvăzboiului, aşadar cele două obuziere, sclipind auriu în razele soarelui – pierdură mult din puterea lor deu atracţie.

— Mulţimea, care toată dimineaţa se dusese în – pelerinaj până-la poziţia unde erau instalate minunatele – trofee – „se înghesuia acum în Poiana celor trei corturi; acest colţ aristocratic al mizerabilei tabere. Perdelele de-la-uşacortului unde se găsea Hovsannah furălarg desfăcute şi biata femeie fu expusă fără milă razelor puternice ale soarelui. Durerile ei îi aparţineau, dar ea nu-şi mai aparţinea sieşi. Curioşii intrau şi ieşeau. Bedros Altouni îşi dădu repede seama că nu mai avea ce să caute aici şi plecă bombănind, lăsând-o

pe nevasta sa, care oricum îl înlocuia în cele mai multe cazuri ele naşteri. Se depărta, fără să bage în seamă plecăciunile adânci ale bocitoarelor, îndreptându-se către şopronul-spital unde îl aşteptau răniţii. Mairik Antaram rămase lângă Hovsannah. Cu mâini puternice şi cu vorbe îi îndepărtă pe cei ce se înghesuiau acolo, îşi îndeplinea hotărâtă datoria, aşa cum făcuse zeci de ani de-a rândul. Şi totuşi, oricât de mult îmbătrânise Mairik Antaram, nu putea nici astăzi să ajute o femeie pe cale de a naşte fără să-şi amintească de cele două nefericite naşteri premature din propria ei tinereţe. Iskuhi, cu mâna rece ca gheaţa în ciuda zilei de arşiţă, îi răcorea cumnatei fruntea. Ochii ei o urmăreau cu 6 râvnă plină de teamă pe Mairik Antaram, ca nu cumva să-i scape vreo îndrumare pe care aceasta i-o

170

va da. În ciuda energiei sale, nevasta doctorului nu-i putea împiedica pe oameni să pătrundă mereu în cort ca să pună întrebări, să încurajeze, să povăţuiască. Gabriel veni şi el să se intereseze. Deşi era de-a dreptul ameţită de acel du-te-vino din cort, Iskuhi remarcă totuşi cât de mult slăbise şi pălise, începând de ieri, obrazul lui bărbos. O uimi şi faptul că Juliette nu rămase lângă Hovsannah nicio jumătate de oră, deşi de atâta vreme locuiau împreună ca o singură familie. Aram, soţul, intra la fiecare zece minute, dar

dispărea de îndată. Pretindea că prezenţa lui pe poziţii e mai necesară ca oricând, pentru ca, după victoria de ieri şi retragerea turcilor grupele de combatanţi să nu se lase pe tânjală în ce priveşte îndeplinirea serviciului, în realitate însă emoţia şi îngrijorarea ce i-o pricinuia starea soţiei sale îl făceau să alerge de colo până colo fără niciun rost. Taica Tomazian cel cumsecade se ţinea după fiul său, urmărindu-l de departe, pe drumuri ocolite şi ascunse privirii, ca la nevoie pastorul să aibă pe cine-şi descărca nervii. În aşteptarea evenimentului fericit care avea să-i dăruiască un nepot, urmaş în linie bărbătească, antreprenorul îşi pusese hainele negre de duminică. Lanţul de aur al ceasului continua să stea în poziţie orizontală pe burta lui, care nu suferise de pe urma hranei sărăcăcioase alcătuite numai şi numai din carne. Fiecare prieten aduse-un dar, câte ceva folositor în gospodărie; farmacistul! Krikor, de pildă, veni cu o sticluţă cu esenţă de ienupăr, preparată chiar de el şi recomandată pentru întărirea inimii şi nervilor. Acesta era însă un dar cât se poate de inofensiv faţă de un altul, anume „oul de cocoş”. Pe când oamenii se mirau că durerile nu mai iau sfârşit, ca deşi se repetă mereu rămân totuşi fără rezultat, iată că pe neaşteptate intră o femeie bătrână, care ţinea în mână un ou nefiresc de mare, pretinzând că fusese ouat de un cocoş într-o noapte cu lună

nouă. Dacă o femeie care naşte greu mănâncă acest produs al naturii, crud şi cu coajă cu tot, copilul iese cât ai bate din palme. Mairik Antaram, care se pricepea mult mai bine decât soţul ei cum să se poarte cu oamenii.

171

mulţumi femeii bătrâne pentru oul acela monstruos, făgădui că sfatul ei va fi urmat fără întârziere şi o împinse afară din cort. Femeile din popor dezaprobau faptul că Hovsannah Tomazian nu mai scotea niciun strigăt de durere, deşi era limpede că suferă. Bănuiau că la mijloc trebuie să fie o dovadă de trufie. Şi chiar era, dacă putem spune astfel, un fel de trufie a ruşinii. Cât despre Nunik, Vartuk şi Manuşak, de câtva timp se arătaseră din nou la faţa locului. Ba Nunik se chincise chiar în cort, pe jos, şi urmărea strădaniile măicuţei Antaram cu ochi de cunoscător, îngăduitori şi amuzaţi, cam aşa cum un chirurg cu renume mondial ar urmări munca unui felcer de ţară.

După chinuri care durară mai mult de opt ore, Hovsannah născu, în sfârşit, un băiat. Copilul, care îndurase atâta spaimă şi mizerie încă de pe vremea când se afla în pântecul mamei la Zeitun, era fără cunoştinţă şi nu respira. Antaram scutură trupul micuţ, încă plin de sânge şi de meconiu, în timp ce Iskuhi îi sufla în gură. Dar Nunik şi soaţele ei, care ştiau mai bine ce trebuia făcut, apucară cu

iuţeala fulgerului casa copilului, vârâră în ea şapte ace de cusut luate de la şapte familii diferite, şi aruncară totul în foc. Viaţa, care se refugiase în această parte lipsită de viaţă ca să scape de destinul ei pământesc, fu eliberată din nou prin foc. Câteva clipe mai târziu, copilul începu să înghită, pe urmă să respire, pe urmă să scâncească. Mairik Antaram îi curăţă cu băgare de seamă trupuşorul, ungându-l cu seu de berbec. Mulţimea, care o vreme păstrase tăcere, începu să-şi manifeste bucuria. Soarele apunea. Cu mândria stângace şi niţeluş cam ridiculă a oricărui tânăr tată, pastorul Aram apucă făptura zbârcită, care într-o zi trebuia să devină omin toată firea, şi o ridică înspre cei adunaţi în faţa cortului. Se bucurară cu toţii şi-l lăudară pe Tomazian pentru că i se născuse un copil de sex bărbătesc. Apărătorii taberei care se aflau în momentul acela de faţă începură să schimbe între ei glume cam necioplite. Nimeni nu se gândea la ceea ce le hărăzea în realitate viitorul. Nu se ştie cine a observat primul stigmatul rotund, de

172

culoare roşie-violacee, pe care acest fiu autentic al Musa Daghului îl avea deasupra micii lui inimi. Femeile începură să-şi dea cu părerea, cu privire la semnificaţia acestei pete. Numai Nunik, Vartuk şi Manuşak nu spuseră nimic, deşi desluşirea unor astfel de semne tainice făcea

parte din însăşi meseria lor, ei îşi legară vălurile, îşi luară toiegele în mâini şi, răsplătite cu dărnicie, porniră pe drumul de întoarcere. Picioarele lor negricioase, de femei bătrâne, făceau paşi mari. Şi iarăşi semănau cu nişte măşti ale corului antic, aşa cum coborau, în lumina lunii ce se ridica, spre mormintele trecutului.

Nu se scurseseră mai mult de trei zile şi trei nopţi, şi observatorii dădură de veste că în sate se desfăşoară tot felul de mişcărinelămurite.

Gabriel Bagradian se duse de îndată la un post de observaţie. Şi într-adevăr, în obiectivul binoclului Zeiss apăru o forfotă vie, iscată de siluete precis conturate de lentile. În valea râului Oronte, pe şoseaua dintre sate, pe drumurile de căruţă şi potecile din împrejurimi, şerpuiau şiruri de care cu boi. În sate se vedeau grupuri mari de oameni cu fesuri şi turbane, mişunând încoace şi încolo. Gabriel cercetă fiecare colţişor cu binoclul, dar nu remarcă nici măcar un singur soldat, ci doar câţiva saptiehi, puţini la număr. În schimb, observă că de data aceasta în aşezările părăsite năvălise nu numai pleava obişnuită din Antakie şi împrejurimi; mulţimea de astăzi făcea impresia că era mai de soi şi părea că urmăreşte o ţintă bine stabilită, în piaţa bisericii din Yoghonoluk domnea o agitaţie vie. Purtători de turbane se căţărau pe scara de incendiu a hispricii şi-înrfnto ni în Hnpniniţa gn? rbr aflată alături de cupola cea

mare. Sunete prelungi scoase de o voce subţirică se făcură auzite – ba nu chiar auzite, ci mai mult bănuite – îndreptate către cele patru puncte cardinale. Din casa lui Cristos, muezinul profetului îi îmbia pe credincioşi la rugăciune, cu melodia lui tânguitoare, care face pe orice musulman să se cutremure şi părea că acum îi scoate pe toţi locuitorii din târgurile, cătunele şi colibele acestui

173

ţinut pustiu, minându-i în satele de la poalele muntelui. Soarta bisericii „Puterea crescândă a arhanghelilor”, clădită de Avetis cel bătrân, era pecetluită. Iar în mintea nepotului ţâşni o clipă dorinţa fierbinte să întreprindă încercarea mândră de a o nimici cu ajutorul câtorva proiectile de obuzier. Dar respinse gândul acesta când încă nici nu prinsese bine viaţă. Vechiul său principiu – „apără-te tot timpul, nu ataca niciodată” – nu trebuia încălcat, de el mai puţin decât de oricine. Fără îndoială că pentru duşmanii de acolo, de jos, muntele apărea mai ameninţător ca oricând tocmai prin aspectul lui nemişcat şi tainic, erice provocare nu putea decât să slăbească puterea defensivă, pentru că dădea turcilor, ca populaţie majoritară în stat, dreptul moral la represalii.

Continuând să privească forfota nelămurită din vale, Bagradian se întreba la câte lupte vor mai putea face faţă oamenii de pe Damlajik. Muniţia rămânea foarte limitată, în ciuda prăzii

capturate cu prilejul celor două victorii şi a atelierului de cartuşe al lui Nurhan. Inima i se strângea la gândul că, la cel mai neînsemnat insucces, la cea mai mică înfrângere, pieirea nu mai putea fi evitată. Pentru poporul de pe Damlajik nu exista o cale de mijloc, ci numai victorii sau moarte. Chiar şi pierderea unei singure tranşee însemna sfârşitul. După cum făcuse de o mie de ori până acum, Gabriel Bagradian ajungea la concluzia că nu numai pierderea unei tranşee, ci totul laolaltă, fie bun, fie rău, oricum s-ar desfăşura lucrurile însemna sfârşitul. Măiestria lui de strateg nu avea decât un singur scop, acela de a amâna acest sfârşit, cât mai mult cu putinţă. În vederea atingerii acestui scop nu trebuia cheltuit fără niciun rost capitalul pe care îl constituia teama vecină cu panica, pe care în mod vădit muntele le-o inspira turcilor după dubla lor înfrângere. Noua populaţie a văii creştea de la o clipă la alta. După ce examina vreme mai îndelungată situaţia, Bagradian ajunse la convingerea că nu era vorba de o nouă acţiune militară. Dar încă nu înţelegea pe deplin intenţia ce se ascundea în spatele acestei repopulări a văii. Poate

174

că era o acţiune reală, sau poate doar demonstrativă, de ocupare a teritoriului unui district creştin de către Islam. În faţa uşii bisericii

din Yoghonoluk izbuti să desluşească un mic grup de domni îmbrăcaţi după moda europeană. Presupuse că trebuie să fie mudirul cu subalternii săi, şi se bucură că împreună cu ei nu se afla niciun ofiţer care să poată aprecia situaţia din punct de vedere strategic. Cu toate acestea, Gabriel Bagradian dădu ordin ca efectivele de pe poziţii să fie întărite la maximum. De asemenea, dublă numărul oamenilor de la posturile de observaţie şi aşeză formaţii de cercetaşi la toate punctele de acces spre Damlajik până jos, în livezi şi vii, pentru a preîntâmpina un eventual atac prin surprindere, pe care turcii l-ar încerca noaptea.

Presupunerea lui Gabriel era exactă. În faţa biserici din Yoghonoluk se afla mudirul cel pistruiat. Dar odată cu el apăruse şi un funcţionar cu rang mai mare, şi anume înalta persoană a caimacamului cel bolnav de ficat, hotărât să impună legea. Existau motive serioase pentru asta. Deoarece după a doua retragere a trupelor regulate, mai tristă şi mai umilitoare chiar decât prima, la Antiohia se întâmplase câte ceva, iar cele întâmplate atraseră după sine consecinţe importante.

Între caimacam şi sărmanul bimbaşi cu obrajii de copil izbucnise o luptă pe viaţă şi pe moarte. Modestul comandant, reprezentant al unor vremuri apuse, se dovedi cu totul incapabil de a ţine piept subtilităţilor noului stil promovat de

Ittihad. Abia acum începuse să bănuiască de ce duşmanul său de moarte şi în acelaşi timp locţiitorul său, jusbaşiul cel bătăios, îşi luase concediu tocmai în această perioadă Acordându-i concediul, căzuse în capcana pe care i-o pregătise locţiitorul. Iar acum acesta într-adevăr îi va lua locul în curând. Toată povestea începuse atunci când caimacamul ştiuse să dezlănţuie, cu multă viclenie, mânia populară împotriva bimbaşiului. La Antiohia nu exista decât un singur spital, aflat în subordinea autorităţilor civile. În cazurile mai uşoare, soldaţii bolnavi

175

rămâneau la infirmeria cazărmii. Dar atunci când era nevoie de tratament şi îngrijire medicală, comandamentul militar trebuia să adreseze o cerere caima-camlâcului, solicitând internarea în spital a celor grav bolnavi. Caimacamul se folosi cu perifidie de aceste formalităţi birocratice încâlcite. Deşi colonelul era în orice caz un om pierdut, totuşi chestiunea probabil că s-ar mai fi tărăgănat vreme de multe săptămâni, cu rapoarte şi cercetări, înainte de a se lua hotărârea de destituire. Asta însemna să baţi pasul pe loc. Iar pentru politica pe care o ducea în kasah, caimacamul avea nevoie de oameni de nădejde de-ai Ittihadului şi nu de babalâci trândavi de pe vremea lui Abdul Hamid. Maiorul şi cu el prevăzuseră destul de exact cum se vor desfăşura

evenimentele şi-şi elaboraseră tactica în comun. În miez de noapte, cu câteva ore înainte ca bimbaşiul – crainic al propriei sale înfrângeri şi încovoiat sub povara ei – să se înapoieze la Antakie, sosiră şirurile lungi de care cu morţi şi răniţi, victime ale avalanşei de piatră şi ale luptei. În clădirea hiikumetului nu ardea nicio lumină, deşi toată lumea de-aici era foarte bine informată. Când răniţii sosiră la poarta spitalului, administratorul refuză să-i primească, arătându-se neînduplecat. Conform unei dispoziţii severe, nimeni nu putea fi primit fără autorizaţia scrisă a caimacamului. Nu ajutară nici ţipetele şi nici înjurăturile. Sub cerul liber, la lumina lunii şi a lămpilor cu petrol, medicul pansa cazurile cele mai urgente. El însuşi era descumpănit, fiindcă nu avea nici spaţiul necesar şi nici autorizaţia să adăpostească uriaşul surplus de două sute de oameni în baraca strâmtă şi mizeră unde funcţiona spitalul. Disperat, trimise pe unul dintre asistenţii săi la caimacam – să-expună situaţia şi să ceară instrucţii. După un timp nesfârşit de lung, trimisul lui se întoarse cu misiunea neîndeplinită. Caimacamul, relată el, e cufundat într-un somn atât de adânc, încât nu a reuşit nimeni să-l trezească. Drept urmare fu luată hotărârea ca răniţii care gemeau şi plângeau să fie transportaţi la cazarmă.

176

ca măcar să aibă un acoperiş deasupra lor.

Între timp răsărise soarele şi ziua înainta cu repeziciune. Impresia pe care o făcură asupra populaţiei din Antiohia carele însângerate, aproape că nu poate fi descrisă. Când la aceeaşi oră bimbaşiul cel atât de greu încercat de soartă intră călare în oraş trecând podul peste Oronte împreună cu statul său major, fu primit cu pietre şi nu reuşi să se salveze decât alegând drumuri ocolite şi foarte puţin glorioase pentru a se refugia în cancelaria lui. Abia acum, când pe străzi începea forfota zilei de târg, caimacamul cel vrednic de admirat pentru capacitatea sa de somn matinal trimise autorizaţia necesară, împreună cu dispoziţia ca lungile coloane de nefericiţi să fie transportate la spital, dar cu specificaţia anume ca drumul să treacă neapărat prin marele bazar. Aspectul pe care-l oferiră din nou feţele galbene de suferinţă şi pansamentele mânjite de sânge provocă o revoltă puternică. Mulţimea indignată se îndreptă spre cazarmă şi-i sparse bietului bimbaşi geamurile de la ferestre, ceea ce pe aceste meleaguri era totuna cu distrugerea unor obiecte de mare preţ. Dar asta n-a fost tot. Ceea ce mai rămăsese din forţa armată era într-un asemenea hal de zăpăceală şi descurajare, încât în faţa gloatei nu găsi ceva mai bun de făcut decât să zăvorască în grabă porţile cazărmii, ca nişte mic-burghezi cuprinşi de teamă. În orice mulţime de oameni se ascunde o ură străveche, şi gata

oricând să izbucnească, împotriva reprezentanţilor ordinii de stat... Gloata aprecie liniştea de moarte din spatele zidurilor cazărmii drept o biruinţă pe care o dobândise şi purcese la un nou bombardament. Ofiţerii îl implorară pe bimbaşi să le dea ordinul de a întreprinde cele necesare pentru ca ostaşii din cnrpnt HP-gardă să poată curăţa locul cu baioneta la armă. Bătrânul era întins pe un divan şi nu voia să ţină seama de niciun sfat. Dintre buzele lui, ieşeau mereu aceleaşi cuvinte, ca un geamăt:

— Nu sunt vinovat! Nu sunt vinovat!

Istovit de grelele încercări prin care trecuse, plângea când nu dormea, şi dormea când nu plângea. Forţa ar

J77

mată a garnizoanei locale fu astfel nevoită, pe lângă toate celelalte, să mai trăiască şi ruşinea ca puterea civilă, cu alte cuvinte poliţia şi saptiehii s-o elibereze de sub ameninţarea norodului dezlănţuit.

În timp ce se petreceau aceste evenimente îmbucurătoare, caimacamul, însoţit de mudirul originar din Salonic, roşcovanul cel cu unghiile deosebit de îngrijite, se îndrepta spre oficiul telegrafic al oraşului. Cu un rafinament diplomatic demn de admirat, cei doi domni redactară o depeşă către excelenţa-sa valiul de Alep. Acest mesaj telegrafic de proporţii gigantice cuprindea

zece formulare acoperite cu scris mărunt, însumând o mie o sută şi cincizeci de cuvinte. Avea tot felul de întorsături ingenioase de frază, ca pledoaria unui avocatei ros de ambiţie, şi era la fel de locvace ca articolul de fond al unui ziar radical. În prima parte era înfăţişat, în culorile cele mai vii şi eficace, eşecul expediţiei de lichidare, iar pierderile grele şi atât de inutile erau redate în cifre, după care cucerirea de către răsculaţi a tunurilor lipsite de pază era înfierată ca fiind urmarea unei neglijenţe pur şi simplu de neconceput din punct de vedere militar, ceea ce era perfect adevărat. După aceea, caimacamul părăsi această temă tristă, pentru a constata cu resemnare că ori de câte ori încerca să sprijine prin influenţa sa autorităţile militare, această acţiune era interpretată greşit. În schimb, se vede nevoit să atragă atenţia în modul cel mai stăruitor asupra faptului că sufletul poporului, care clocoteşte de revoltă, cere la ora aceasta cu o furie cresc încă înlăturarea imediată a bimbaşiului din postul său de comandă, şi că-şi sprijină această revendicare cu mijloace care merg chiar până la rasială deschisă, în stradă. Iar poliţia şi jandarmeria locală nu sunt nici pe departe suficiente pentru a înăbuşi o asemenea răscoală în stradă. De aceea unica soluţie este de a se ceda fără nicio întârziere, în faţa revendicărilor, şi excelenţa-sa să binevoiască a obţine de la

autoritatea militară competentă scoaterea din funcţie şi traducerea în faţa consiliului de război a comandantului de-aici. Din evenimentele de mai sus.

178

caimacamul trăgea mai departe unele concluzii, şi anume că vina o poartă „competenţele duble”, adică faptul că vilaieturile siriene sunt subordonate atât autorităţilor politice, cât şi statului-major al Armatei a patra. Atâta vreme cât se va menţine această dualitate a puterii, el, caimacamul, nu poate asigura nici liniştea în cuprinsul kasahlei şi nici desfăşurarea în bune condiţii a deportării armenilor. Apoi, folosind termeni de drept public foarte limpezi, caimacamul arată că izgonirea miiletului armean este un act de administraţie internă, în cadrul căruia nici măcar autorităţile militare superioare nu pot avea atribuţii independente. În această chestiune, activitatea armatei este perfect circumscrisă prin sfera noţiunii „asistenţă”. Iar în conformitate cu prevederile legii, folosirea trupelor ca asistenţă depinde exclusiv de hotărârile autorităţii civile. Prin urmare, procedeul actual este ilegal, deoarece comandamentul militar acţionează după bunul său plac, refuză de cele mai multe ori să acorde asistenţă, are o atitudine ostilă faţă de administraţia provinciei, ba chiar foloseşte

jandarmeria – aşadar o parte a forţei civile de ordine – pentru propriile sale scopuri. Ca o consecinţă a acestei situaţii de fapt periculoase, populaţia armenească este aţâţată să opună rezistenţă, iar în cazul că rezistenţa ar lua proporţii, poate atrage după sine urmări de neprevăzut pentru întregul imperiu. Această depeşă oficială, atât de neobişnuită, caimacamul o încheia cu câteva fraze care sunau aproape ca o ameninţare: el, caimacamul, nu-şi poate asuma răspunderea pentru lichidarea taberei armeneşti înarmate de pe Musa Dagh decât cu condiţia ca întreaga puterej să fie întrunită în mâna sa. În acest scop trebnjo „să t se pună la dispoziţie asistenţă militară suficientă ca număr şi echipament, pentru a face posibilă curăţarea muntelui printr-o acţiune promptă şi necruţătoare. De asemenea, ar fi nepotrivit ca această acţiune să fie dusă la bun sfârşit de un ofiţer străin de partea locului, nefamiliarizat cu condiţiile, astfel că el, caimacamul, roagă cu insistenţă ea maiorul, care funcţionase până acum ca locţiitor, să fie repartizat în calitate

12*

J79

de comandant al garnizoanei din Antakie, dar bineînţeles că în operaţiile legate de problema armenească acesta trebuie să-i fie complet subordonat. Dacă lucrurile se vor petrece altfel,

aşadar dacă nu se va ţine seamă de aceste propuneri minime, atunci el, caimacamul, îşi ia cu respect îngăduinţa de a atrage atenţia asupra faptului că acest lucru înseamnă că se acceptă, fără niciun fel de contramăsuri, situaţia ruşinoasă descrisă mai sus şi că insurgenţii de pe Musa Dagh sunt lăsaţi în voia sorţii lor.

Raportul caimacamului constituia o adevărată capodoperă din punct de vedere politic şi psihologic. Chiar dacă nu se realiza decât o parte a dorinţelor sale, tot devenea subprefectul cel mai independent din toată Siria. O prea supusă inimă de funcţionar de modă veche ar fi fost îngrozită de stilul uneori pretenţios, ba chiar arogant al acestei depeşe de proporţii uriaşe. Dar tocmai acest ton tăios şi energic era anume destinat să impresioneze urechile guvernanţilor actuali din partidul* Junilor turci. Ei adorau instituţiile occidentale, drept care aveau un cult de-a dreptul fanatic pentru cuvinte ca „iniţiativă” şi „energie”, chiar şi atunci când aceste cuvinte sunau oarecum insidios.

În acelaşi timp, bimbaşiul cel distrus, care probabil că-şi pierduse pe vecie frumoasa culoare trandafirie din obraji, se căznea din greu să ticluiască o depeşă» lungă către superiorul său, generalul comandant al te-Jritoriului din spatele frontului. Se risipea în acuzaţii! prolixe şi încâlcite la adresa caimacamului, care-l obli-l gase să

pornească la această acţiune nenorocită făribl a-i lăsa timpul necesar pentru pregătirile trebuincioase! Tonul bimbaşiului era plângăreţ, solemn şi modest, priJ urmare cu totul neindâcat. Nefericitul ofiţer fu înlocur în mai puţin de douăzeci şi patru de ore şi trimis în faţa consiliului de război. Dispăru pe furiş, la adăpostul) întunericului nopţii, de pe tărâmul activităţii sale îni delungate şi tihnite – cea mai nevinovată dintre vic-l tunele victoriei armeneşti. Cât priveşte excelenţa-sa valiul de Alep, acesta consideră că formulările caimab camului de Antiohia sunt atât de importante, încât im

180

trimise imediat mai departe, tot sub forma unei depeşe, către domnul ministru de Interne, nu înainte de a fi adăugat câteva fraze menite a le întări. Subordonatul reuşise să atingă, numai cu vârfurile degetelor şi într-un mod delicat, o rană foarte dureroasă a superiorului său. Fiindcă de când marele Djemal Paşa, investit cuputerea nelimitată a unui proconsul roman, preluase conducerea militară în Siria, toţi valiii şi mutessarifii fuseseră transformaţi în nişte bieţi regi-fantoşă. Djemal Paşa îi trata pe aceşti foşti stăpâni absoluţi ca pe nişte ofiţeri de intendenţă” meniţi să asigure aprovizionarea armatei sale. Primeau de la el ordine severe, de pildă să livreze la data cutare şi în locul cutare atâtea şi atâtea mii

de ocale de grâu, sau până la o anumită dată cutare sau cutare şosea să fie în stare perfectă. Acest comandant de oşti părea să socotească toată populaţia civilă ca pe un fel de adunătură împovărătoare de paraziţi, iar administraţia civilă ca pe un rău cu totul inutil. Drept urmare, excelenţa-sa valiul de Alep folosi, nu fără oarecare, bucurie, prilejul de a-i da una peste nas neînduplecatului paşă, inf ornând înaltele personalităţi din Stambul despre jalnicul eşec al orgolioasei armate. La rândul său, Ta-laat Bei citi capodopera caimacamului de Antiohia cu sentimente contradictorii. Datoria lui era să apere administraţia internă de insistenţele importune ale armatei. De asemenea, deportarea armenilor constituia pentru el o operă reală cu mult mai importantă şi mai înălţătoare decât ambiţia sordidă a unor războinici neciopliţi şi nesăţioşi. După cum îi era obiceiul îşi trecu de câteva ori laba uriaşă peste jiletca albă. Pe urmă însă degetele îndemânatice de telegrafist, aparţinând acestei lahe uriaşe, prinseră într-o clamă fur Tnularele” telegramei. Le adăugă un bileţel cu următoarele cuvinte: „Rog a se rezolva urgent printr-o rezoluţie favorabilă”. Hârtiile plecară imediat, oprindu-se pe masa de lucru a ministrului de Război. Enver Paşa nu obişnuia niciodată să refuze vreo rugăminte de-a lui Talaat. Iar seara, când cei doi domni se întâlniră la ndjumen, la

consiliul de miniştri restrâns, Enver se

181

apropie de prietenul său. Tânărul zeu al războiului zâmbi timid cu genele lui lungi de fetiţă:

— În chestiunea Musa Dagh i-am trimis lui Djemal o telegramă concepută în termeni energici. Şi, fără să aştepte ca Talaat să-i mulţumească, adăugă cu o strâmbătură ironică foarte decorativă: Ar trebui să-mi fiţi cu toţii recunoscători că l-am înlăturat pe smintitul acela aruncându-l în Siria şi l-am pus pe linie moartă.

În faţa Porţii Jaffa din Ierusalim se afla un hotel arab, ale cărui ferestre dădeau spre Cetatea lui David dominată de minaretul ei înalt. În acest hotel, generalul de armată Djemal Paşa îşi instalase temporar, cartierul general, şi tot aici primi telegramele lui Enver, ale valiului de Alep şi ale altor funcţionari, prin care era solicitat să spele de urgenţă ruşinea păţită cu armenii. (în acele zile, înalţii demnitari din partidul Junilor turci obişnuiau să-şi trimită telegrame având proporţiile unei cărţi. Această bogăţie de cuvinte era pricinuită nu numai de necesitate, ei şi de bucuria barbară de a folosi ca intermediar curentul electric.) Djemal Paşa se afla singur în camera lui. Nici Ali Fuad Bei şi nici germanul von Frankenstein, cei doi şefi ai statului său major, nu erau de faţă. De aceea, Djemal Paşa putea să dea

frâu liber simţămintelor sale. Numai Osman, şeful gărzii lui personale, stătea lângă uşă – un vlăjgan originar din regiunea muntoasă, care arăta ca unul dintr-acele manechine împăiate şi împopoţonate din muzeele militare. Cu garda lui personală, Djemal urmărea un scop dublu. Prin echipamentul ei romantic satisfăcea gustul pentru fast al asiaticului, care în operaţiile războiului modern, lipsit de specta-culos, nu prea avea-prilejul să fie mulţumit – in-timp însă ea era menită să calmeze acea nelinişte sufletească permanentă, care din cele mai vechi timpuri deosebeşte pe toţi dictatorii de concetăţenii lor mai puţin favorizaţi de soartă – anume: teama de atentat. Lui Osman nu-i era îngăduit să se mişte de lângă el, mai ales atunci când era primit în audienţă vreun domn venit de la Stambul. Fiindcă Djemal nu socotea câtuşi

182

(le puţin exclusă posibilitatea ca fraţii săi dragi Enver sau Talaat să-i trimită, într-o bună zi, un emisar al morţii înzestrat cu experienţă şi prevăzut cu recomandaţii foarte bune. Citi cu atenţie depeşele, îndeosebi pe cea de la Enver Paşa. Deşi cazul despre care era vorba nu avea cine ştie ce importanţă, culoarea obrajilor săi, şi aşa destul de gălbuie, păli şi mai tare, iar buzele sale puternice, încadrate de o barbă neagră, se învineţiră de furie. Apoi, generalul sări în picioare

şi începu să umble zorit de colo până colo prin încăpere. Era tot atât de scund ca şi Enver, dar câtuşi de puţin zvelt, ci mai degrabă butucănos. Umărul stâng şi-l ţinea niţeluş ridicat, din care pricină cei ce nu-l cunoşteau prea bine credeau că are o diformitate. Din mânecile împodobite cu fireturi aurite ale tunicii lui de general atârnau mâini grele şi roşii. Cine vedea aceste mâini, înţelegea de ce circula zvonul că Djemal era nepotul călăului din Stambul. Enver Paşa era plămădit din cel mai uşor aluat, Djemal Paşa din cel mai greu aluat din lume. Unul avea o fire capricioasă şi visătoare, celălalt era dominat de porniri pătimaşe şi brutale. Djemal Paşa îl ura pe graţiosul favorit al zeilor cu ura inepuizabilă a celui oropsit de soartă. El trebuia să depună eforturi uriaşe pentru a dobândi ceea ce celuilalt îi pica din cer fără niciun fel de merit: glorie ostăşească, noroc la joc, succes la femei. Djemal Paşa mai luă o dată în mână depeşa şi încercă să desluşească, dincolo de textul oficial, tonul cochet al lui Enver.

În clipa aceasta, soarta celor şapte comunităţi de la poalele Musa Daghului se afla mai mult ca oricând pe muchia unui cuţit nespus de ascuţit. Un simplu bilet de serviciu, scris de Djemal, ar fi fost de ajuns najilarâui să fierunca Telldeia batalioane complete de infanterie, o baterie de tunuri de munte şi câteva mitraliere. Odată cu

aceasta, toată problema ar fi fost încheiată în răstimp de o oră, în ciuda lui Gabriel Bagradian şi a vitejiei celor asediaţi. Dar în timp ce Djemal mai citea o dată telegrama, furia lui area că depăşeşte punctul culminant. Se răsti la Osman – oare încremeni – şi-i ceru să-l lase singur.

183

Iar dacă va îndrăzni să-i mai stea în drum îl va împuşca pe loc. Pe urmă se apropie de fereastră, dar se retrase repede, ca nu cumva să-l vadă cineva în toată goliciunea stării lui sufleteşti. Dacă ar izbuti să găsească mijlocul de a-l strivi pe Enver! Această păpuşă, această damă de salon a războiului! Acest fudul favorit al cercurilor cultivate! Acest farsor, care nu înfăptuise niciodată vreo acţiune demnă de un adevărat bărbat, care îşi cucerise laurii de învingător doar prin viclenie, strecurându-se cu cavaleriştii săi în Adrianopolul recucerit după ce soarta bătăliei se hotărâse demult. Iar el, Djemal în persoană, trebuia să se afle în subordinea acestui fudul şi neînsemnat băieţandru petrecăreţ al Imperiului otoman. Acestui filfizon şmecher îi era îngăduit să încerce a-l lichida pe el, pe Djemal în persoană, trimiţându-l la comanda trupelor din Siria! Furia generalului împotriva tânărului Marte din Stambul atingea straturi sufleteşti dintre cele mai profunde. Ea fusese generată de un lucru de nimic, de-a dreptul caraghios. Telegrama lui Enver

începea cu cuvintele: „Vă rog să luaţi măsuri urgente…” Formula de adresare „Excelenţa-voastră” lipsea, ba nici măcar simplul titlu de „Paşă” nu figura în text. Iar Djemal era pur şi simplu un fanatic în materie de protocol, şi îndeosebi în relaţiile cu Enver. Păzea cu străşnicie respectarea formelor chiar şi la întâlnirile prieteneşti, în mod cu totul deosebit manifesta o susceptibilitate înfrigurată faţă de Enver, ca acesta să-i acorde respectul ce i se cuvenea şi să nu-i răpească nici măcar o singură literă din titlurile sale. Depeşa în care formula de adresare fusese omisă cu un orgoliu atât de dispreţuitor nu era decât ultima picătură ce face a să se reverse cupa în care se adunase toată ura lui Djemal Paşa. În ultimele luni, Enver, se adresase generalului cu pretenţii pur şi simplu de neconceput, pe care acesta le satisfăcuse fără a crâcni. Mai întâi, Djemal trebuise să trimită înapoi la Stambul Diviziile a opta şi a zecea, mai târziu şi pe a douăzeci şi cincea, iar până la urmă întreg Corpul treisprezece armată fusese

184

transferat la Bagdad şi Bitlis. Actualmente, războinicul dictator al Siriei nu mai avea sub comanda sa decât şaisprezece până la optsprezece batalioane nenorocite, şi asta într-o regiune militară uriaşă, care se întindea de la culmile munţilor Taurus până la Canalul Suez. Aceasta era

opera lui Enver Paşa, şi nu a situaţiei generale create de război, după cum pretindeau unii; convingerea aceasta îl făcea pe Djemal să scrâşnească din dinţi. Cu abilitatea unui scamator de bâlci, care-i era proprie, generalisimul îl dezarmase complet, îl făcuse inofensiv şi în acelaşi timp îi răpise orice posibilitate de a mai obţine vreun succes militar. Cu memoria lucidă a urii, lui Djemal îi trecură prin minte sute de amănunte trădătoare, în care se oglindea atitudinea dispreţuitoare a lui Enver faţă de el. Acesta, împreună cu clica lui, îl ţinuseră întotdeauna departe, nu-l informaseră despre hotărârile cele mai importante, nu-l invitaseră să participe la consfătuirile în cadru restrâns. Pentru Djemal, relaţiile cu Enver fuseseră de la bun început doar un lung lanţ de umilinţe intenţionate, iar cea mai mare umilinţă consta în faptul că nu se putea apăra împotriva lui Enver, că înseşi prezenţa şi influenţa acestuia asupra mediului înconjurător îl umileau pe el, pe Djemal, împingându-l iremediabil pe planul al doilea, deşi era ferm pătruns de superioritatea sa de conducător şi şef militar. Trăgându-şi în sus umărul stâng, „Djemal Paşa continua să alerge în jurul mesei. Se simţea cu desăvârşire neputincios. Prin mintea lui se perindau cu repeziciune scene iz-vorâte din visuri copilăreşti. Să pătrundă cu o armată nouă în Stambul şi să pună în spatele gratiilor gaşca

obraznică, să deschidă flotelor aliate Bosforul şi să încheie o alianţă cu cei care la ora actuală sunt duşmani! Pentru a treia oară luă depeşele în mână, dar le aruncă imediat înapoi pe masă. Cum ar putea să-i facă rău, cât mai îngrozitor de rău, lui Enver şi acoliţilor săi!? Djemal ştia că priveau exterminarea armenilor drept o operă patriotică dintre cele mai sfinte, iar el însuşi profesase adesea opinii asemănătoare. Totuşi, n-ar fi tolerat niciodată acest diletantism autentic

]85

enverian, de a transforma Siria. Într-un canal colector al armenilor sortiţi morţii. Bineînţeles că ministrul de Război nu-l invitase să participe la consfătuirile în legătură cu deportarea. Şi bine făcuse, căci altfel n-ar mai fi rămas nici cea mai slabă urmă din planul întocmit de drăgălaşul Enver. De altfel, acesta era şi unul dintre motivele pentru care ticălosul acela plin de farmec îl expediase în sud-est. Şi Djemal, în furia, lui răzbunătoare, începu să cumpănească dacă n-ar trebui să închidă frontierele Siriei, să îndrepte convoaiele de deportaţi înapoi spre Anatolia şi în felul acesta să zădărnicească marea operă patriotică.

În clipa aceasta, şeful de stat-major, colonelul von Frankenstein, bătu la uşă. Djemal înlătură imediat toate proiectele deşarte zămislite sub imperiul mâniei. Deveni comandantul de oaste

circumspect, cumpănit până la scrupulozitate, aşa cum îl cunoşteau subalternii săi. Buzele sale pătimaşe de asiatic se ascunseră degrabă printre perii negri ai bărbii ce-i acoperea tot obrazul, îndeosebi în prezenţa colonelului german se silea tot timpul să dea impresia unui om de o logică oarecum posacă, dar inatacabilă. Aşa se făcu că von Frankenstein întâlni acum o privire dintre cele mai calme şi mai reci – privirea comandantului de oşti Djemal. Se aşezară la masă, ofiţerul german îşi deschise servieta, scoase un carnet plin de notiţe pentru a raporta despre amplasarea de noi trupe în Siria. Chiar atunci observă depeşele aflate în faţa lui, cea cu ordinul lui Enver Paşa fiind deasupra teancului:

— Excelenţa-voastră a primit veşti importante…

— R Nu te îngriji de asta, colonele, zise Djemal cu indiferenţă, ce este important aici nu depinde de ministrul de Război, ci de mine…

Şi, cu mâna lui roşie luă depeşa lui Enver, o rupse în bucăţele foarte mici, presărându-le de la fereastra care dădea spre Cetatea lui David. Aşa se face că, în susceptibilitatea acestui atotputernic al Imperiului otoman, Gabriel Bagradian găsise un aliat involuntar. Fiindcă Djemal Paşa nu răspunse la telegramă şi nici nu trimise vreun soldat, vreo mitralieră sau vreo piesă

de artilerie la Antakie pentru a stârpi cuibul de răzvrătiţi de pe Musa Dagh.

Inactivitatea lui Djemal Paşa îi salvă pe armeni de o nimicire rapidă, fără a-i putea elibera de încercuirea care însemna pentru ei o moarte mai lentă. Chiar dacă dictatorul Siriei şi Palestinei nu intervenea personal, existau totuşi destule comandamente militare subordonate care puteau să ia unele hotărâri din proprie iniţiativă. Maiorul cel sever, succesorul sărmanului bimbaşi din Antakie, obţinuse de la generalul comandant al teritoriului din spatele frontului, cu sediul la Alep, să i se trimită mai multe companii din garnizoana ele acolo. De asemenea valiul, într-o scrisoare adresată caimacamului, vorbea despre o trupă de saptiehi, cu un efectiv important, care urma să-i fie repartizată. Era limpede, aşadar, că demersurile făcute de caimacam la Alep fuseseră încununate de succes. Iar succesul stimulează ambiţia.

De la postul său de observaţie, situat pe un pisc rotunjit, Gabriel avusese adesea senzaţia că Damla-jikul era punctul mort al unui nesfârşit sistem rotativ, stagnarea absolută înăuntrul unei mişcări de rotaţie, invizibilă dar de o violenţă sălbatică – mişcare generată de o duşmănie de moarte. Iar astăzi, când carele cu boi, măgarii de povară şi grupurile de oameni se îndreptau, venind din toate părţile, către valea satelor de

munte, mişcarea din jurul punctului mort devenise vizibilă în cel mai înalt grad. Ce semnificaţie avea această năvală? Caimacamul, dându-şi seama că sosise ceasul când putea să se impună în primele rânduri ale partidului său printr-o acţiune politică exemplară, introdusese un fir nou şi rezistent în uizeala din care destinul ţesea pânza morţii armenilor. Lui îi veni fericita idee să câştige de partea sa populaţia arabă din ce în ce mai nesupusă, din cuprinsul subprefecturii, folosindu-i ca ţap ispăşitor pe armeni. În acelaşi timp, aţâţând din nou flacăra fanatismului islamic, el spera să-şi atingă scopul. Conform legii de organizare a deportării, tot ce era proprietate armenească, fără nici

187

O excepţie, revenea statului; în orice caz, aşa stătea scris, negru pe alb. În realitate însă se lăsa la aprecierea autorităţilor locale să procedeze cum vor crede de cuviinţă. Încă din prima zi după înfrângerea suferită de trupele guvernamentale, caimacamul de Antakie trimise funcţionari de-ai să-i în toate districtele cu populaţie arabă numeroasă, situate nu prea departe de Musa Dagh. Acolo puse să se dea de veste tuturor că regiunea cea mai roditoare din Siria, situată între Suedja şi Ras el Chansir – cu podgorii şi livezi de pomi fructiferi, cu crescătorii de viermi de mătase şi prisăci, prevăzută din belşug cu apă şi lemn, cu

case şi ogrăzi cuprinzătoare – va fi împărţită fără nicio plată tuturor celor ce se vor înfăţişa peste două zile, la o anumită oră, în valea armenească. Mudirii făcură unele aluzii abile la faptul că se va acorda preferinţă harnicului cultivator arab faţă de cel turc.

Aceasta era cauza surprinzătorului exod de popu laţie. Caimacamul sosi chiar el în persoană şi rămas deocamdată la Yoghonoluk pentru a supraveghea împărţirea şi a câştiga simpatia notabililor arabi. Se mut în Vila Bagradian, după ce mohadşirul cu neamurile lui fură zvârliţi afară. Patruzeci şi opt de ore mai târziu, satele erau la fel de populate ca şi înainte. Arabi şi turci, îmbogăţiţi peste noapte, se înfrăţeau. Nu mai văzuseră niciodată case atât de frumoase Aproape că era păcat să locuieşti în ele. Cât ai bat din palme, bisericile fură transforrrâate în moschei… Chiar în prima seară se oficie un serviciu religios! Molahii mulţumiră lui Allah pentru minunatele proprietăţi noi dăruite drept-credincioşilor, asupra cărora plana însă, ce-i drept, o umbră – existenţa nereuşita a porcilor spurcaţi, a creştinilor de-acolo, de sus, da pe munte. Era datoria fiecărui credincios să-i nimil ceaşcă. Abia atunci oamenilor le va fi îngăduit să sej bucure cu deplină credinţă de belşugul acestor bunuri Oamenii părăsiră moscheile cu ochi strălucitori. D reau şi ei tot atât de fierbinte să scape cât mai repede predecesorii

lor deposedaţi, pentru ca din suflete

188

lor de ţărani cumsecade să dispară acea uşoară senzaţie de stânjeneală, destul de neplăcută.

Apărătorii de pe Musa Dagh urmăreau pieirea locurilor natale cu priviri întunecate, dar nepăsători.

Ce se întâmplase cu timpul? De câte veşnicii avea nevoie o zi până să-şi găsească un refugiu în întunericul nopţii? Şi totuşi cât de iute de picior era ziua faţă de noaptea care se târa ca un melc? Unde era Juliette? Locuia de multă vreme în cortul acesta? Oare locuise vreodată într-o casă adevărată? Trăise oare vreodată în Europa? Cine era Juliette? Cu siguranţă că nu era acea fiinţă prizonieră înăuntrul populaţiei de munteni. Fără îndoială că nu era ea făptura care se trezea în fiecare dimineaţă punându-şi aceste întrebări, mereu cu aceeaşi uimire împletită cu groază. O siluetă albă, trudită se strecura din pat, păşea pe covor, se învelea într-un capot şi se aşeza pe scaunul pliant din faţa măsuţei cu oglindă, pentru a privi ţintă un obraz palid şi totuşi ars de soare. Oare era cu putinţă? Faţa aceasta eu ochii stinşi, cu părul uscat şi pielea obrazului pârlită, putea să placă unui bărbat tânăr? De câteva zile, Juliette se descotorosea de servitoare dis-de-di-mineaţă. Pe urmă, cu mâini temătoare de parcă ar fi săvârşit o

fărădelege, începea să se aranjeze puţin cu ceea ce îi mai rămăsese din preţioasa provizie de cosmetice. Într-un târziu se îmbrăca, îşi lega un şorţ mare peste rochie şi-şi acoperea părul cu o basma albă, ca o scufie. De când lucra în şopronul-spital, nu mai purta alte veşminte. Scufia şi şorţul o redresau din punct de vedere moral. Le socotea ca un fel de uniformă, care se potrivea cel mai bine, ca aspect este«or, poziţiei ei pe DamtajiK:

Înainte de a părăsi cortul, Juliette se arunca în genunchi în faţa patului şi îmbrăţişa perna pe care dormise, pentru a mai îndepărta puţin ziua care sosise de mult. În urmă cu câteva zile (ani?) nu se simţise decât stingheră şi nefericită. Acum însă se gândea cu nostalgie la acele zile de nevinovată nefericire. Şi se mai gândea că încă niciodată, de când există lumea, o

189

femeie nu se comportase atât de josnic. Şi, pe deasupra, era vorba de o femeie onorabilă, conştientă de propria-i valoare, căreia în răstimpul unei căsnicii îndelungate nici măcar nu-i trecuse prin minte că ar putea avea o „aventură”. Dar chiar dacă ar fi avut la Paris o sută de aventuri şi de idile amoroase, oare acestea n-ar fi fost nişte fleacuri, lipsite de orice importanţă, în comparaţie cu această trădare dintre cele mai abjecte în faţa luptei deznădăjduite şi a morţii sigure? Cu faţa înfundată în pernă, Juliette şoptea, ca o fetiţă:

— N-am nicio putere!

Dar oare acest lucru putea să-i fie de vreun ajutor? Se afla sub puterea unei vrăji, a cărei origine n-o cunoştea şi care aici, într-o lume străină şi necruţătoare, o făcea să se predea, fără putinţă de scăpare, celui ce i se părea a avea afinităţi cu sufletul ei. Ca pentru a crea în ea un contracurent, o opoziţie faţă de această tendinţă, striga cu glasul stins:

— Gabriel!

Dar Gabriel era tot atât de puţin prezent ca şi ea, Juliette. Din ce în ce mai rar izbutea să deosebească adevărata lui imagine din albumul de fotografii, îngălbenite de vreme, al amintirii. Iar armeanul străin şi bărbos, ars de soare, care din când în când venea să se aşeze lângă ea, ce legătură avea cu Gabriel? Juliette se sperie din pricina lacrimilor ei, îşi spălă cu grijă ochii şi aşteptă până ce văzu că nu mai sunt nici roşii şi nici sluţiţi.

Pe toţi răniţii care nu aveau febră foarte mare, Bedros Altouni îi trimise acasă sau puse să fie transportaţi la colibele lor. Chiar dacă nu dădu amănunte cu privire la cauzele acestei măsuri, nu e mai puţirr-ade-văfat că avea o justificare, şi încă una destul de delicată. Ştirea despre victoria obţinută de armeni la 14 august se răspândise cu iuţeala fulgerului pe câmpia şi în munţii din nordul Siriei. Se pare că îndeosebi dezertorilor, care se

mai aflau ascunşi în ceilalţi munţi din jurul Damlajikului, vestea le merse drept la inimă. Şi, într-adevăr, chiar a doua zi, la posturile avansate se

190

prezentară douăzeci şi doi de noi dezertori şi cerură să fie primiţi în rândurile combatanţilor. Gabriel Bagradian, obligat să ţină seama de eventuale acţiuni de spionaj şi de trădare, îi examina îndelung pe candidaţi. Deoarece cu toţii, fără deosebire, se dădeau drept armeni, deoarece fiecare avea câte o puşcă Mauser şi muniţie, în sfârşit deoarece pierderile suferite trebuiau înlocuite, îi primi pe toţi fugarii. Între ei se afla şi unul foarte tânăr, care făcea impresia a fi oarecum descumpănit şi parcă buimac. Pretindea că fugise dintr-o cazarmă de infanterie din Alep abia cu patru zile în urmă şi că reuşise numai cu preţul a mări eforturi să parcurgă pe jos drumul până aici. Încă în aceeaşi seară, tânărul, cu faţa de o paloare cadaverică, apăru la Bedros Hekim, în şopronul-spital şi, după ce bâlbâi câteva cuvinte de neînţeles, se prăbuşi fără cunoştinţă. Medicul puse să i se scoată numaidecât hainele. Trupul sărmanului băiat era zguduit de o febră puternică. Pieptul îi era plin de mici puncte roşii, care în timpul nopţii se înmulţiră şi mai mult. De câtăva vreme, Bedros Altouni începuse să se uite din nou prin manualul de care se înstrăinase. Dar între

timp, hieroglifele cărţii nu deveniseră pentru el de loc mai citeţe. Acum voia să se consulte cu franţuzoaica, şi-i arătă bolnavul:

— Priveşte-l pe acesta, draga mea! Ce părere ai?

Juliette nu era o făptură care să se poată obişnui cu ceea ce era respingător şi mizer. De fiecare dată când intra în şopronul-spital, trebuia să lupte împotriva senzaţiei de vomă. Făcea tot ce-i stătea în putinţă ca să se stăpânească, nu se dădea înapoi de la nicio treabă, dar scârba şi greaţa, în loc să scadă, deveneau şi mai puternice. În această clipă însă fu cuprinsă de o exaltare cu totul de neînţeles. 1 – se-părea – către buia neapărat ca aici, pe loc, să-şi ispăşească păcatul făptuit prin trădare. Omul acesta plin de bube şi urât mirositor, care se afla în nesimţire la picioarele ei, cu spume la gură şi zvâcnind din pricina acceselor de febră, întrupa pentru ea şi pe Gabriel şi pe Stephan într-o singură persoană. Juliette îngenunche şi – de parcă ea însăşi ar fi fost cuprinsă cu încetul de leşin – 101

Îşi apropie capul cu ochii închişi de pieptul osos al bolnavului.

Abia într-un târziu, vocea lui Gonzague îi răzbătu până la inimă şi o trezi:

— Ce faci acolo, Juliette? E o nebunie…

Drept care, bătrânul medic păru şi el cuprins de remuşcări faţă de madame Bagradian:

— Poate că ar fi mai bine pentru dumneata ca, de acum înainte, să zăboveşti cât mai puţin pe-aici…

Gonzague îi făcu Juiiettei un semn discret cu ochiul. Ea îl urmă, ascultătoare. Şi în privinţa lui Gonzague, timpul devenise pentru Juliette un talmeş-balmeş înăuntrul căruia nu se mai putea descurca. Când se întâmplase ceea ce se întâmplase? în ce trecut mai mult sau mai puţin îndepărtat? De când îl urma, fără să se apere când o chema? Cât de grele şi de dense deveniseră trădarea şi tăcerea! Gonzague însă nu se schimbase, îşi stăpânea cu aceeaşi atenţie gravă privirile şi gândurile, neîngăduindu-şi vreo abatere nesupravegheată. Viaţa în tabără încă nu reuşise să-i influenţeze cât de cât înfăţişarea, cărarea ce-i despărţea părul era impecabilă la orice oră, haina periată cu meticulozitate, trupul curat, pielea de culoare deschisă, răsuflarea plăcută. Oare îl iubea? Era ceva mult mai îngrozitor! O dragoste nefericită îşi imaginează totdeauna o cale de ieşire, fie chiar şi numai în vis. În cazul acesta însă nu exista nicio cale. Gonzague îi apărea adesea mai puţin real decât Gabriel. La început ceva agreabil, ceva familiar inspirând încredere, ceva real în această lume încâlcită, ceva care trezea compasiune – se transformase într-o necruţătoare obsesie, împotriva căreia nu exista nicio scăpare. Când o atingea, simţea ce nu simţise niciodată.

Dar odată cu această senzaţie creş-lea şi ura faţă de sine însuşi care îl caracterizează pe cel ce trădează. De pe acum, unele locuri singuratice, înconjurate de copaci sau de tufe şi situate în partea dinspre coastă, deveniseră tăinuitoare şi complice. Cu o ultimă manifestare a mândriei, Juliette îşi spunea: „Eu, aici, pe pământ, eu…?” Gonzague însă ştia mereu să îndepărteze tot ce era urât. Poate că era un geniu

192.

unilateral, cum sunt jucătorii, colecţionarii, vânătorii, care şi ei au dezvoltată doar o singură înclinaţie, un singur talent, dar peste măsură de intens. Avea comun cu acest gen de oameni şi răbdarea – o răbdare îndreptată spre îndeplinirea unui anume scop şi de-a dreptul inepuizabilă. Ea îi condusese lui Gonzague paşii spre Damlajik şi-l făcuse să-şi aştepte ziua cu o modestie izvorâtă din certitudinea că nu va întârzia să vină. Felul său de a fi, de un calm concentrat, trezea în Juliette un fel de a fi diametral opus, de confuzie şi apatie. Adesea era cuprinsă de un fel de uitare de sine, de o absenţă care se intensifica tot mai mult. O toleranţă lăuntrică, faţă de propriile ei acte, creştea în ea ca o plantă agăţătoare cu frunze păroase şi respingătoare, care voia să împiedice pătrunderea oricărei raze de lumină. Se aflau într-unul din locurile lor tăinuite pe care îl botezaseră „Riviera”. Gonzague îşi rupse ţigara în două

jumătăţi şi aprinse una dintre ele cu mare grijă:

— Nu mai am decât cincizeci de ţigări… Şi, de parcă ar fi vrut să dea un curs mai optimist gândurilor sale pătrunse de grija ce i-o pricinuia tutunul pe cale de a se termina adăugă: De altfel, foarte curând nu vom mai fi aici… Ea îl privi descumpănită. Vocea lui rămase nepăsătoare: Vreau să spun că vom pleca amândoi, tu şi cu mine! E timpul s-o facem!

Juliette păru că încă nu înţelege. Atunci îi expuse planul lui cu o precizie dintre cele mai laconice. Numai primele două ore vor fi ceva mai dificile. Totuşi, va fi doar o mică excursie în munţi, nimic altceva. Vor trebui să urce o bucată de drum pe creasta dinspre sud, ca apoi, cotind-o la dreapta, să treacă pe lângă micul sat Habaste pentru a ajunge în câmpia Oron-telui şi la şoseaua către Suedja. Îşi petrecuse noaptea trecută cerce tind acest drum, şi ajunsese nevătămat, fără a întâlni măcar un singur om, în apropierea fabricii de spirt, până la locuinţa directorului, care, după cum ştie şi Juliette, este grec şi o persoană foarte influentă. Gonzague rămăsese de-a dreptul uimit ce simplu şi lesne de realizat se dovedise planul acesta:

.3 – Musa Dagh, vol. II

— Directorul s-a pus fără nicio şovăire la dispoziţia noastră. La 26 august, vaporaşul de coastă al fabricii porneşte cu o încărcătură la

Beirut. După două scurte escale la Latakijeh şi Tripoli, urmează să acosteze, conform itinerarului său, pe ziua de 29 la Beirut. Vaporul navighează sub pavilion american. De altfel, societatea căreia îi aparţine fabrica este americană. Directorul afirmă că nu există nici cel mai mic pericol, deoarece flota din Cipru ridică din nou ancora zilele acestea. Vei avea cabina ta proprie, Juliette. Din clipa când vom ajunge la Beirut, ai câştigat partida. Restul nu mai e decât o chestiune de bani. Iar bani ai…

Ochii ei se întunecară de tot:

— Dar Gabriel şi Stephan…?

Cu deosebită grijă, Gonzague suflă o urmă de scrum de pe haine:

— Gabriel şi Stephan? Ei sunt, în mod evident, armeni – asta se vede de departe. L-am întrebat pe director şi în privinţa lor. Refuză să întreprindă ceva pentru un armean. Deoarece se află în relaţii foarte bune cu autorităţile turceşti, nu poate risca să intervină în privinţa asta. Mi-a explicat foarte limpede. Din păcate, pe Gabriel Bagradian şi pe Stephan nu-i poate ajuta nimeni…

Juliette se depărta puţin de el:

— Iar eu să mă salvez… Cu ajutorul tău… Gonzague clătină uşor capul, de parcă nu putea pricepe scrupulele exagerate ale femeii:

— El însuşi voia să pleci de-aici, te rog să-ţi aminteşti, Juliette. Ba chiar voia să te trimită cu

mine!

Ea îşi strânse tâmplele între pumni:

— Da, voia să mă trimită de-aici împreună cu Ste-phan… Iar eu m-am purtat cum m-am purtat… şi îl mint…

— Dar nu-i nevoie să-l minţi, Juliette. Sunt ultimul care îţi cere asta. Dimpotrivă! Trebuie să-i spui tot adevărul. Cel mai bun lucru ar fi s-o faci chiar astăzi.

Juliette sări în picioare. Faţa ei era roşie, buhăită parcă:

194

— Cum? Să-l ucid? Destinul a cinci mii de oameni depinde de el. Şi tocmai acum să-i ucid?

— Cuvintele mari falsifică întotdeauna realitatea, spuse Gonzague foarte serios, fără să se ridice. De cele mai multe ori ucizi oameni străini. Asemenea fapte se întâmpla zilnic. Totuşi, uneori suntem nevoiţi să alegem între propria noastră viaţă şi viaţa celor ce ni se par a fi foarte aproape de noi… Dar oare Gabriel Bagradian mai este foarte aproape de tine? Şi-l vei ucide într-adevăr, Juliette, prin faptul că te salvezi?

Cuvintele lui rostite cu mult calm şi cu ochii care exprimau atâta siguranţă de sine o atraseră din nou lângă el. Gonzague apucă mâna Juliettei şi-şi dezvoltă, cu limpezime şi pătrunzător, concepţiile. Fiecare are o singură viaţă, pe care o trăieşte numai o dată. Obligaţii nu are decât faţă

de această viaţă, în rest pentru nimeni şi nimic. Dar oare din ce constă viaţa, prin adevărata ei natură? Dintr-un lung lanţ de dorinţe şi de pofte. Chiar dacă, adesea, acestea nu sunt decât rodul imaginaţiei noastre, important este numai faptul că sunt foarte puternice. Trebuie să îndeplinim fără nicio şovăire şi fără a ţine seama de nimic dorinţele şi poftele vieţii, deoarece aceasta este unica ei raţiune. De aceea ne expunem primejdiilor de tot felul şi chiar morţii, fiindcă în afara năzuinţei de a ne satisface dorinţele nu există niciun fel de viaţă. Şi Gonzague se dădu pe el însuşi ca exemplu al acestui mod de a concepe existenţa, unicul mod logic şi sincer. El nu şovăise nici o singură clipă ca, pentru dragostea sa, să treacă prin primejdii şi să ducă un fel de viaţă foarte neplăcut. După aceea, trase următoarea cnnhnzie dispreţuitoare:

— De fapt, tot ce ţi se pare ţie, Juliette, că este dorinţă de a cruţa, dragoste şi jertfă de sine, nu este altceva decât o teamă foarte comodă.

Capul Juliettei căzu greu pe umărul lui. Şi iată că, din nou, acea chinuitoare uitare de sine izbucni înăuntrul ei şi începu să crească tumultuos:

195

3*

— Eşti atât de precis, Gonzague. Nu mai fi atât de înfiorător de limpede şi de precis, Gonzague!

Nu mai pot îndura. De ce r. u mai eşti aşa cum erai înainte…?

Mâna lui uşoară, neasemuită în a stârni imbolduri drăgăstoase, alunecă mângâietoare pe braţul Juiiettei, coborî pe sânii şi şoldurile ei. Ea izbucni în plâns, un plâns cu sughiţuri. Gonzague o consolă:

— Mai ai timp, Juliette, să te hotărăşti într-un fel sau altul. Şapte zile lungi. Bineînţeles că nimeni nu poate şti ce se va mai întâmpla până atunci…

După o perioadă mai îndelungată, Ter Haigasun convocase din nou întregul sfat al conducătorilor. Oamenii şedeau pe băncile lungi ale sălii de şedinţe din baraca administraţiei. Numai farmacistul Krikor urmărea discuţiile din micul său iatac, după cum îi era obiceiul, fără însă a lua parte la ele cu vreun singur cuvânt. Se părea că înţeleptul, urmărindu-şi desăvârşirea lăuntrică, îşi fixase drept ţel să evite pe cât era cu putinţă orice fel de relaţii cu oamenii. Aproape că nu mai vorbea cu nimeni altcineva decât cu el însuşi, dar e drept că o făcea adesea şi temeinic, în cele mai solitare reasuri din noapte. Un martor al acestor monologuri n-ar fi priceput din ele nicio, iotă. Deoarece Krikor, pierdut în visurile sale, nu făcea altceva decât să folosească noţiuni pompoase scoase din enciclopedii, înşirându-le una după alta în monom. Cam în felul acesta: „Nucleul

incandescent al Pământului... Axă cerească... Roiul Pleiadelor din constelaţia Taurului... Fecundaţia florilor...” Aceste vorbe minunate păreau că ridică sufletul lui Krikor deasupra lui însuşi şi-l apropie de cauza primară a tuturor lucrurilor. Le arunca în atmosfera înconjurătoare, iar ele ramineau acolo, plutind deasupra lui. Îşi construia din ele o boltă uriaşă, împodobită cu un mozaic ştiinţific strălucitor, în mijlocul căruia şedea cu surâsul interiorizat al unui preot budist. Există o treaptă a desăvârşirii, a bogăţiei ascetice, care nu se mai poate împărtăşi deoarece orice lucru sublim este asocial. Krikor atinsese, poate, această treaptă. El nu-i mai învăţa pe oameni. Foştii lui

396

discipoli, învăţătorii, nu-l mai căutau şi nică el nu întreba de ei. Trecuseră de mult vremurile deşarte când, în răstimpul unor plimbări nocturne, înşira în faţa unui Oskanian, a unui Şatakhian, a unui Asaian şi a altor nevrednici muritori de rând, lumile nesfârşite ale stelelor, cu cifre şi nume izvorâte arbitrar din spiritul lui creator şi avid de tot ce este etern şi infinit. Acum, stelele uriaşe şi cuvintele se roteau tăcute înăuntrul fiinţei sale, iar el nu mai simţea acea necesitate plină de neastâmpăr de a le împărtăşi cu entuziasm celor din jur. Farmacistul Krikor abia dacă mai putea dormi un ceas pe noapte. O durere necruţătoare,

din zi în zi mai insuportabilă, îi contracta muşchii şi încheieturile. Când Bedros Altouni, observând decăderea fizică a prietenului său, îi puse întrebarea obişnuită a medicilor, primi un răspuns latinesc triumfal: „Rheumatismus articu-lorum et musculorum”. Nici o singură dată buzele lui Krikor nu pronunţaseră vreo vorbă de jeluire. Boala îi fusese dată pentru ca el să poată dovedi atotputernicia spiritului. Ea mai avea încă o consecinţă. În jurul lui, totul devenea confuz. Realitatea se îndepărta de el cu o viteză ameţitoare. Astăzi, de pildă, în timp ce oamenii se aflau la consfătuire, el urmărea, cu privirea concentrată şi fără să înţeleagă, cuvintele ce se rosteau, iar buzele lui le repetau în tăcere, cum fac surdomuţii. Părea că nu mai poate sesiza cuvintele obişnuite desemnând nevoile imperioase ale vieţii de zi cu zi.

De data aceasta, consfătuirea a durat ore în şir. Ava-kian şi notarul din Yoghonoluk fuseseră şi ei chemaţi în calitate de secretari ca să consemneze cele mai importante hotărâri, redactându-le apoi într-o formă adecvată, în faţa barăcii administraţiei erau postaţi oameni din serviciul de pază al taberei. O dispoziţie dată de Ter Haigasun personal! Deoarece preotul era un om care nu punea de loc preţ pe manifestări decorative, era de presupus că prin această măsură de prevedere urmărea un scop mult mai

important. Chiar dacă astăzi corpul de pază nu avea altă menire decât de a veghea ca dezbaterile să nu fie tulburate şi a împiedica pătrunderea persoanelor nedorite, s-ar putea să vină şi

197

ziua plină de primejdii în care conducătorii să aibă nevoie de o trupă de ordine. Ca de obicei, Ter Haigasun prezida consfătuirea cu ochii pe jumătate închişi, într-o atitudine de om obosit şi suferind parcă tot timpul de frig. Raportul cu privire la situaţia aprovizionării cu alimente, pe care preotul îl fixase la primul punct al ordinii de zi, fu prezentat de pastorul Aram Tomazian în calitatea lui de şef al administraţiei interne. El schiţă o imagine exactă a situaţiei. După pagubele pricinuite de ploaia torenţială, incendierea hambarului de alimente provocată de obuzul care nimerise în plin nimicise nu numai resturile făinii, dar şi alte produse nespus de preţioase: tot uleiul, vinul, zahărul, mierea şi – făcându-se abstracţie de altele de care te puteai lipsi, cum sunt tutunul şi cafeaua – distrusese şi alimentul cel mai indispensabil dintre toate, sarea. De astăzi înainte, carnea nu va mai putea fi sărată decât trei zile încă. Dar chiar şi în ce priveşte carnea, de al cărei consum exagerat li se scârbise de pe acum tuturor, trebuie accentuat că scade în proporţii de-a dreptul înspăimântătoare. Muhtarii aflaţi de faţă au întreprins o numărătoare a vitelor şi au stabilit

că, de la plecarea din vale şi până acum, şeptelul s-a şi redus cu o treime. Sistemul de până acum al gospodăririi nu mai poate continua în acelaşi fel, altfel sfârşitul nu va mai întârzia multă vreme. Pastorul dădu în continuare cuvântul muhtarului Thomas Kebussian, ca acesta să descrie situaţia turmelor în calitate de cunoscător. Kebussian se ridică în picioare, îşi bălăbăni capul de câteva ori într-o parte şi în cealaltă, şi ochii lui inegali de ţăran priveau în acelaşi timp la toată lumea şi la nimeni. Începu cu o litanie mişcătoare şi încărcată de jale despre pierderea frumoaselor sale oi, pentru creşterea cărora depusese strădanii neobosite şi-şi închinase cei mai buni ani ai vieţii. Iar acum, nici nu-şi mai recunoaşte dragele sale oiţe. În vremurile de aur ale vieţii de dinainte, un berbec crescut cum se cuvine cântărea patruzeci şi cinci până la cincizeci de ocale. Acum, abia dacă mai trece de jumătate din greutate. Şi muhtarul arătă că două cauze sunt răspunză

198

toare pentru această dare înapoi. Una dintre ele era de natură mai mult sentimentală. Blestemata asta de gospodărie în comun – deşi el recunoaşte necesitatea ei – nu le prieşte oilor de loc. El îşi cunoaşte animalele. Slăbesc fiindcă nu mai aparţin nimănui, fiindcă nu mai simt ochiul stăpânului care le înţelege nevoile şi se îngrijeşte să le fie bine. În schimb, a doua cauză, era prin

natura ei mai puţin politică şi mai evidentă. Pe cele mai bune păşuni dinlăuntrul liniilor sistemului de apărare, imaşuri care trebuiau să hrănească nu numai oile şi caprele, ci şi măgarii, iarba era pe de-a-ntregul păscută. Aşa se face că vitele, hrănite prost, nu pot pune pe ele decât carne puţină şi tare, iar grăsime de loc. Nici cu laptele lucrurile nu stau mai bine. E din ce în ce mai slab, din ce în ce mai apos. De unt şi brânză nici vorbă nu mai poate fi. Cu o voce jalnică, străbătută de accente sumbre, Kebussian trase concluzia că trebuie găsite alte păşuni pentru a îmbunătăţi starea în care se află oile. Gabriel Bagradian se ridică împotriva acestei propuneri cu deosebită violenţă. Nu mai sunt vremuri de pace şi de bucurie, arătă el, ci în cel mai bun caz se poate spune că trăiau pe o arcă a lui Noe în mijlocul unui potop de sânge. Libertatea de mişcare, atât pentru oameni, cât şi pentru animale, este de neconceput. Cercetaşi turci pândesc din toate părţile centura de apărare. A lăsa turmele să pască în afara acestei centuri, eventual pe înălţimile nordice ale Musa Daghului, constituie un risc pentru care nimeni nu-şi poate lua răspunderea.

— Şi apoi, lua-o-ar naiba de treabă, de ce nu s-ar găsi păşuni noi şi în limitele taberei! Turmele ar putea fi minate pe piscurile rotunjite înalte.

— Pe piscuri, iarba e scurtă şi arsă, se amestecă în discuţie muhtarul din Habibli, nici

măcar cămilele n-ar putea s-o mănânce.

Bagradian nu se dădu bătut:

— Mai bine să avem carne slabă, decât de loc!

Ter Haigasun se declară de acord cu argumentele prevăzătoare ale lui Bagradian şi-l rugă pe pastor să-şi continue raportul. Aram Tomazian trecu la lipsa pâinii.

199

la alimentaţia bazată exclusiv pe carne şi la urmările ei. Dintr-o sută de motive – iar necesitatea de a împiedica împuţinarea turmelor nu constituie nicidecum ultimul dintre ele – trebuie să se ia unele măsuri pentru procurarea de alimente înlocuitoare, spuse acesta. După repopularea satelor nu mai poate fi vorba de organizarea unor expediţii de aprovizionare în vale. Pe de altă parte, Bedros Altouni poate confirma că din pricina lipsei unei hrane variate, starea sănătăţii poporului a şi început să se resimtă. Din ce în ce mai des poţi vedea oameni cu feţe livide şi mers şovăitor. De altfel, în această privinţă fiecare dintre cei de faţă a putut constata asupra lui însuşi asemenea fenomene de loc îmbucurătoare. Trebuie realizată cu orice preţ o schimbare în alimentaţie. Apoi, Aram Tomazian îşi expuse planul. Până acum, arătă el, cei din tabără au ţinut prea puţin seama de apropierea mării. Din anumite puncte ale părţii abrupte a muntelui, se poate ajunge foarte lesne la ţărmul stâncos al

mării, după un coborâş de numai o jumătate de oră. Cu prilejul cercetărilor întreprinse, el însuşi descoperise o veche potecă de catâri, pe alocuri stricată, dar care se poate repara fără prea mari eforturi. Căci nu erau, oare, destui muncitori rutieri calificaţi printre oamenii din sate şi printre dezertori? Două zile de muncă, şi se va crea o legătură destul de bună între tabără şi mare. Apoi, urmează să fie constituită o echipă de oameni tineri, cuprinzând şi femei voinice şi băieţi mai mari din cohorta tineretului, care să înjghebeze jos, printre stâneile de pe coastă, o sărărie şi să pună pe picioare o mică pescărie. O plută din buşteni legaţi între ei şi câteva vâsle sunt de ajuns pentru ca, într-un loc unde malul este mai puţin accidentat, să te poţi depărta câteva sute de metri de coastă. Încă de astăzi să se dea dispoziţia ca femeile pricepute la asemenea treabă să confecţioneze năvoade folosind materialele pe care le au la îndemână. Se află destulă sfoară de cânepă în Vâleeaua orăşenească. Şi mai este ceva: el, Aram Tomazian, îşi aminteşte că pe vremea când era copil fusese un pasionat al laţurilor pentru prinderea păsărilor.

260

Fără îndoială că, între timp, băieţii din Yoghonoluk n-au uitat această artă. Aşadar, să iasă la iveală laţurile şi plasele de prins păsări! în loc să hoinărească fără niciun rost şi să se vâre

printre picioarele oamenilor, băieţii mai tineri să pornească la vânătoare de păsări. Din păcate, de alt gen de vânătoare nici vorbă nu putea fi.

Propunerile pastorului Aram privind sărăria, pescuitul şi prinderea de păsări fură primite cu entuziasm şi discutate peste în cele mai mici amănunte. Sfatul conducătorilor îl împuternici cu organizarea acestor activităţi menite să îmbunătăţească aprovizionarea. Următorul vorbitor fu Bedros Hekim, care raportă despre starea sanitară. Dintre cei patruzeci şi unu de răniţi din ultima luptă aproape toţi sunt, slavă Domnului, în afară de orice pericol – numai patru au încă febră mare. Pe douăzeci şi opt dintre ei i-a şi trimis acasă, nde vor fi îngrijiţi de familiile lor. Aceştia se vor putea întoarce cu toţii, în scurtă vreme, la unităţile e combatanţi la care au fost repartizaţi. Dar starea aniţilor nu-l îngrijora pe medic nici pe departe atât e mult ca boala cea nouă şi ciudată pe care o adusese din Alep tânărul dezertor. Acesta se luptă cu moartea încă din noaptea trecută şi probabil că la ora aceasta a şi murit. Asta însă nu e tot, fiindcă şi la alţi internaţi la spital au început între timp să se arate semne foarte îngrijorătoare de molipsire, accese de sufocare, febră ridicată, vărsături. Prin urmare, este vorba de o oală molipsitoare, despre care, după cum îşi amintea ltouni, ziarele din Alep au scris de mai multe ori în Ultimele luni. Iar o

epidemie cu oarecare virulenţă îneamnă pentru tabăra cu spaţiul ei limitat o primejdie ot atât de mare ca şi turcii. De aceea – eh-Altouni, a-uat încă de astăzi în zori măsuri dintre cele mai se-ere pentru a izola de ceilalţi bolnavi pe cei suspecţi e a fi fost molipsiţi. La oarecare depărtare de Vâl-eaua orăşenească, între cele două înălţimi rotunjite ale asivului, se află, după cum ştie toată lumea, o pădure broasă de fag prin care trece un pârâu. Pădurea casta, până la care oamenii din tabără şi cei din

201

grupele de combatanţi nu ajung aproape niciodată, e a hotărât s-o transforme în secţie de contagioşi a spitalului. La rândul său, sfatul conducătorilor să binevoiască a constitui un grup de îngrijitori recrutaţi dintre oamenii care nu pot fi utilizaţi decât în mică măsură în cadrul taberei, şi care nici ei nu vor avea voie să vină în contact cu restul populaţiei. Bedros Hekim menţiona numele lui Kevork, dansatorul cu floarea soarelui, ca un candidat cum nu se poate mai nimeri pentru această slujbă de îngrijitor. Pe urmă se întoarse către Gabriel Bagradian:

— Prietene dragă! Te rog stăruitor să intervii p lângă Juliette hanum să renunţe la activitatea ei d infirmieră. Odată cu ea pierd o asistenţă foarte calificată. Dar, ca să fiu sincer, sănătatea ei e mai preţioasă pentru mine decât ajutorul pe care mi-l

dă. Chiar şi făcând abstracţie de pericolul de contaminare, trebuie să-ţi spun, fiule, că sunt îngrijorat în legătură cu soţia ta. Noi, ceilalţi de-aici, suntem oameni dârji şi căminele noastre se află la mai puţin de o milă depărtare. Soţia ta însă s-a schimbat mult de când n aflăm pe Damlajik. Uneori dă răspunsuri foarte ciudate la întrebările mele. Se pare că suferinţele ei nu sunt numai de natură fizică. Nu este făcută pentru o astfel de viaţă. Şi cum ar putea să fie altfel?! Ocupă-te mai mult de ea, e singurul sfat pe care pot să ţi-l dau. Cel mai bun lucru ar fi să rămână toată ziua în pat şi să citească romane care să-i ducă imaginaţia departe, că mai departe de noi. Din fericire, Krikor al nostru şi află în situaţia de a putea aproviziona un oraş între, de doamne distinse cu cărţi franţuzeşti care să le ajut să poată îndura o situaţie nenorocită ca a noastră!

— Avertismentul lui Altouni îl făcu pe Gabriel să treM sară speriat, conştient de propria sa vină. Îşi simţea inima grea la gândul că în ultimele două zile abia dacijb schimbase o vorbă cu Juliette.

Învăţătorul Hapeth Şatakhian, căruia i se dădu acum cuvântul, se plânse cu violenţă de faptul că tinerelul se sălbăticea. Activitatea şcolară nu mai putea fi mene ţinută. De când Stephan Bagradian şi Haik cuceriserjb

să-l le

202

obuzierele, băieţii se socoteau războinici în adevăratul înţeles ai cuvântului, manifestau faţă de adulţi obrăznicie şi o tendinţă accentuată spre independenţă. Muhtarii întăriră plângerea învăţătorului:

— Unde sunt vremurile, se tângui cel din Bitias, când tineretului nici nu-i era îngăduit să se facă înţeles prin vorbe de către oamenii în vârstă, ci doar prin semne umile?

Dar Ter Haigasun, care părea că nu acordă acum prea mare importanţă problemei tineretului, îi adresă lui Gabriel Bagradian, pe neaşteptate, întrebarea:

— Care este situaţia reală a capacităţii noastre de apărare, Gabriel Bagradian? Într-un caz extrem, cât timp vom putea rezista unui atac al turcilor?

— La această întrebare nu vă pot răspunde, Ter Haigasun, declară Gabriel, apărarea depinde întotdeauna de natura atacului.

Ter Haigasun îşi aţinti privirea lui de preot, modestă şi totuşi hotărâtă, drept spre faţa interlocutorului său:

— Spune-ne părerea dumitale sinceră, Gabriel Bagradian, cum se prezintă lucrurile în realitate!

— În ceea ce priveşte părerea mea, n-am niciun motiv să îmbrobodesc sfatul conducătorilor, Ter Haigasun. Sunt pe deplin încredinţat că situaţia noastră este disperată…

După un scurt răgaz de gândire, îşi argumentă convingerea în câteva fraze. Până acum respinseseră în mod sângeros două atacuri puternice. Dar tocmai prin forţa nimicitoare a acestor succese, apărătorii şi-au pecetluit destinul. Fără îndoială că guvernul turc e cuprins de o furie vecină cu turbarea. Dacă vestea şi înfrângeri se răspândeşte în cuprinsul Imperiu atunci autoritatea militară va suferi o scădere de prestigiu dintre cele mai grele. Armata otomană nu-şi poate permite să răspundă şi la această lecţie îngrozitoare în acelaşi fel uşuratic ca până acum. Cine ştie dacă nu cumva însuşi comandantul de armată Djemal Paşa n-a preluat acum conducerea operaţiilor împotriva Damlajikului? El, Bagradian, înclină să creadă

203

că aşa stau lucrurile. În orice caz, al treilea atac nu se va putea compara nici pe departe cu cele precedente. Probabil că turcii au şi mobilizat, în afară de efective puternice de infanterie, unităţi de artilerie de munte; i companii de mitraliori pentru a lua Damlajikul sub ºC rulant. În faţa acestei situaţii, continuă Bagradian, ipărarea trebuie să se prevaleze de câteva miei avan-aje. În urma experienţei acumulate la 14 august, sis-emul de fortificaţii a fost întărit şi îmbunătăţit. De semenea, obuzierele nu reprezintă doar un avantaj loral. Dar mai mult ea orice, experienţa de luptă a

rupelor de combatanţi, în condiţiile de pe Damlajik, reează o reală superioritate asupra inamicului:

— Acesta este motivul pentru care poate că nu trebuie exclusă pe de-a-ntregul posibilitatea ca, dacă Dumnezeu ne va ajuta, să mai respingem un atac…

Gabriel Bagradian prezentă apoi adunării o propunere deosebit de importantă. Oricât de nebuneşti ar părea visurile de salvare, sfatul conducătorilor nu avea dreptul să renunţe la orice încercare, să se supună destinului inevitabil şi să aştepte în mod pasiv. Nu, n-avea acest drept, ci era dator să încerce tot, dar absolut tot ce se putea încerca. E adevărat că aspectul mării e teribil de dezolant, întinderea ei e atât de pustie de parcă navigaţia n-a fost încă descoperită până în ziua de azi. Şi totuşi, cine ştie, poate că, împotriva tuturor aparenţelor şi probabilităţilor, în faţa radei din Alexandretta se află un torpilor al flotei aliate?

— Este de datoria noastră să nădăjduim într-o asemenea eventualitate. Este de datoria noastră de a nu o lăsa să se irosească. Şi apoi, în ce măsură ne putem bizui pe consulul general american din Alep, pe Mr Jackson? A aflat despre luptele creştinilor aflaţi în nenorocire pe Musa Dagh? Este de datoria noastră să-l lămurim şi să cerem ocrotirea guvernului american.

Gabriel îşi expuse noul plan. Să fie trimise două grupuri de mesageri, unul la Alexandretta, celălalt la Alep; spre Alexandretta, cei mai buni înotători – spre Alep, cei mai buni alergători. Misiunea înotătorilor este mai uşoară datorită faptului că golful Alexandretta

204

jaflă doar la treizeci şi cinci de mile engleze spre nord şi poate fi atins pe un drum care duce peste înălţimi muntoase pustii. Fireşte că scopul propriu-zis al expediţiei – de a ajunge înot la vasul de război aflat în golf – cere hotărâre nestrămutată şi o forţă fizică deosebită. Efortul de voinţă e mai puţin important pentru curierii care vor porni spre Alep, în schimb aceştia por avea în faţa lor un drum de optzeci şi cinci de mile, pe care nu-l vor putea străbate decât în cursul nopţii, fără a utiliza şoseaua principală, ocolind toate aşezările omeneşti, ceea ce nu exclude un permanent pericol de moarte. Totuşi, dacă aceşti curieri vor reuşi să ajungă până la casa lui Mr. Jacksen, se poate spune Scă sunt definitiv salvaţi.

I Acest plan al lui Gabriel Bagradian – care nu făcea pecât să ofere o şansă celei mai nesăbuite speranţe şi în felul acesta să creeze o contrapondere conştiinţei că moartea este inevitabilă – fu dezbătut cu pasiune şi nu arareori vorbitorii fură întrerupţi. Numărul înotătorilor fu stabilit la doi. Ca mesager pentru Alep ar putea fi

de ajuns chiar un singur tânăr. Nu avea nici un rost să fie primejduite zadarnic vieţi omeneşti. Boi oameni se pot ascunde mult mai bine decât trei, fier unul singur se strecoară mai uşor pe lângă vameşi şi laptichi. La propunerea lui Ter Haigasun alegerea înotătorilor şi a curierilor urma să se facă dintre cei ce le vor prezenta voluntar. Curierii (fie unul, fie doi, tocă nu se stabilise sigur) trebuiau să ia cu ei o scrisoare către consulul general american – tot aşa, înotătorii vor primi o scrisoare pentru comandantul presupusului vas de război. Pentru ca scrisorile să nu cadă pl, mina turcilor, în cazul că emisarii vor fi arestaţi, por fi cusute înlăiintml cingătnrilnr de pielp – Ter Haigasun stabili ziua, ora şi condiţiile prezentării poluntare. În acest sens, el îi dictă notarului cel scund pn apel către populaţia Vilcelei orăşeneşti. Miinadirii, toboşarii primăriilor, primiră dispoziţia să-l aducă la cunoştinţă j/că în aceeaşi seară. Gabriel Bagradian se feri să scrie mesajul către Mr. Jackson. Aram Toma-Pan prelua redactarea manifestului către vasul de

205

război. Se aşeză imediat la o parte şi, în timp ce un nou punct de pe ordinea de zi se dezbătea cu destth de multă zarvă, concepu textul pe care urmau să m ducă înotătorii. Când şi când părea el însuşi captivat de opera sa, şi atunci sărea pe neaşteptate în picioarj citea cu mult patos şi

gesturi solemne câte un pasaj – cu care prilej era mai mult ca oricând un pastoa făcând exerciţii de memorizare pentru predica sa dl duminică. În scurt timp redacta manifestul în dormi să definitivă. El s-a păstrat ca un document al cele patruzeci de zile.

Către oricare amiral, căpitan de vas sal comandant, englez, american, francez, rul sau italian în mâna căruia ar ajunge me-i sajul de faţă.

Sir! Vă implorăm ajutorul în numele lui Dumnezeu şi al frăţiei dintre oameni. Nou populaţia din şapte localităţi armeneşti, înf total circa cinci mii de suflete, ne-am re-l fugiat pe acel podiş înalt al Musa Daghulul cunoscut sub denumirea de Damlajik şi siJ tuat la trei ore de drum spre nord-vest de Suedja, deasupra coastei abrupte dinspre] mare.

Am căutat aici adăpost în faţa barbariei şi cruzimii turceşti. Ne-am apărat cu armele în mână pentru a cruţa femeile noastră de siluire şi necinstire.

Sir! Aţi aflat, fără îndoială, de politica de exterminare pe care Junii turci o du4 j

— Împotriva-poporului nostru. – &ub-apare strămutării, sub pretextul de a evita o mişi care de revoltă care în realitate nici nil există, îi izgonesc pe oamenii noştri dia case, le jefuiesc ogoarele, livezile, podgoi riile şi toate bunurile mobile şi imobilei Aşa s-a şi întâmplat, după ştiinţa noastră!

în afară de alte localităţi, cu oraşul Zeituil

206

şi cele treizeci şi două de sate din împrejurimi…

În acest loc, Aram Tomazian descria întâmplările trăite de el în convoiul care se târa între Zeitun şi Maraş. Apoi trecea la măsurile de deportare a celor şapte sate şi expunea în cuvinte încărcate de emoţie situaţia deznădăjduită a populaţiei de pe Damlajik. Manifestul se încheia cu următoarele apeluri la ajutor:

Sir! Vă implorăm în numele lui Cristos! Duceţi-ne, vă rugăm, în Cipru sau într-o altă regiune liberă. Oamenii noştri nu sunt leneşi. Vrem să ne câştigăm pâinea muncind din greu, numai să ni se dea prilejul de a munci.

Dacă această cerere este prea mare faţă de posibilităţile dumneavoastră, atunci luaţi măcar femeile noastre, luaţi copiii noştri, bătrânii noştri! Iar pe noi, bărbaţii capabili de a lupta, binevoiţi a ne aproviziona în mod îndestulător cu arme, muniţie şi alimente, ca să ne putem apăra împotriva forţelor armate ale inamicului, până la ultima suflare!

Vă implorăm, Sir, nu amânaţi până va fi prea târziu!

În numele tuturor creştinilor din tabără Prea supusul dumneavoastră servitor pastorul A.T.

Acest manifest fu redactat în două limbi – pe o

arte a hârtiei în franceză, pe cealaltă parte în engleză, ub supravegherea lui Hapeth Şatakhian, profesor de mbi străine şi de stilistică, ambele texte fură cizelate i grijă. Totuşi, în mod cu totul ciudat, misiunea de le aşterne cu litere mici şi frumoase, pe foile înguste, a fu încredinţată învăţătorului Oskanian – posesor celei mai renumite caligrafii, în toate genurile de nere, unică în această parte a lumii – ci lui Samuel

207

Avakian, care în această privinţă era un artist cu posijibilităţi mult mai modeste. Hrand Oskanian sări de pa banca lui şi-l privi pe Ter Haigasun de parcă ar fi avut intenţia să-l provoace, pe el şi pe cei de faţă! la duel. Această nouă umilire părea că pur şi simplu lij răpea capacitatea de a mai scoate vreo vorbă. Buzelel i se mişcau mute. Dar Ter Haigasun, duşmanul lui de moarte, îi surâse cu îngăduinţă:

— Aşază-te, învăţător Oskanian, şi linişteşte-te 1 Scrisul tău este mult prea frumos. Nimeni dintre cei care] ar citi o scrisoare întocmită de tine, cu atâtea întorsătura şi înflorituri, n-ar crede în sinceritatea noastră, în realitatea nenorocirii noastre.

Învăţătorul cel scund ca un pitic şi negricios, păşi cm capul sus în faţa lui Ter Haigasun:

— Părinte! Mă judeci greşit. Dumnezeu mi-e martoa că nu sunt câtuşi de puţin invidios în

legătură cu zmângăleala asta prostească. Îşi agită de mai multe ori pumnii lui strânşi, de războinic, foarte aproape de obrazul lui Ter Haigasun, în timp ce vocea îi tremura de o mânie pe care nu izbutea s-o ascundă decât în mică măsură-l Aceste mâini nu mai au de mult menirea de a seriei frumos, părinte, ci o cu totul alta, şi au dovedit acest lucru, chiar dacă asta te supără.

În afară de acest incident ridicol, consfătuirea, una dintre cele mai importante, se desfăşură în condiţia foarte bune şi duse la adoptarea de hotărâri luate în unanimitate. Chiar şi scepticul Ter Haigasun era mulţub mit şi nădăjduia că, oricum vor evolua evenimentele în viitorul apropiat, măcar unitatea dintre cei aleşi în sfatul conducătorilor nu se va destrăma.

— Nici în acea zi, după consfătuire, Gabriel nu-şi gaJ soţia – nu era în cort şi nici sub boschetul de mirti unde obişnuia să-şi primească oaspeţii. Veniseră aici şi] învăţătorii Oskanian şi Şatakhian, pentru a-şi prezentat omagiile doamnei Bagradian, dar veniseră în zadar, ca de atâtea ori în ultima vreme. Îndeosebi Hrand i Oskanian era cât se poate de furios din pricina numeroaselor încercări zadarnice de a se prezenta în faţa Juiietteij

208

În postura neînfricatului leu-paraleu al bastionului sudic. Scrâşnind din dinţi, era nevoit să recunoască faţă de sine însuşi că prezenţa unui

manechin elegant, de felul lui monsieur Gonzague, este în măsură să eclipseze un om de valoare, un adevărat bărbat cu faţa înnegrită de praful de puşcă. Dar oricât era de bănuitor din fire taciturnul, gândurile lui nu merseră până acolo, încât să suspecteze că la mijloc ar fi ceva necuviincios. Pentru el madame Bagradian se afla undeva printre stele, mult prea sus ca mintea lui să îndrăznească a concepe o situaţie nelalocul ei. În această privinţă, institutorul cel nesuferit avea într-adevăr gânduri cât se poate de cinstite şi de caste, demne de un autentic aşugh, un trubadur. Când Gabriel Bagradian zări feţele învăţătorilor, făcu imediat calea-întoarsă şi se depărta în grabă. Nehotărât, porni într-o doară pe cărăruia ce ducea de la Poiana celor trei corturi în direcţia „Rivierei” Se întreba cam unde ar putea să se afle Juliette la această oară. Când tocmai se pregătea să cotească spre Vâlceaua orăşenească, îl zări pe Stephan care îi tăie drumul. În goană. Ca de obicei, băiatul era înconjurat de toată banda lui Haik. Cât priveşte pe Haik cel posac, alerga la câţiva paşi înaintea celorlalţi, de parcă ar fi voit să păstreze astfel o anume distanţă, să arate că el este conducătorul, sau poate doar să-şi manifeste independenţa sa bazată pe superioritate. Iar bietul Agop, cu o înverşunare plină de agilitate, se ţinea foarte aproape de Stephan, în timp ce ceilalţi se zbenguiau plini de neastâmpăr şi gălăgioşi. Ca

întotdeauna, Sato forma o ariergardă mereu la pândă. Băieţii nici nu-l luară în seamă pe comandantul suprem şi erau gata să ţâşnească pe lângă el fără să-l salute, fără să-i dea vreun semn de respect. Atunci Gabriel. Îşi strigă fiul cu voce severă. Cuceritorul obuzierelor se desprinse din ghemul de băieţi care se opriseră în loc şi înainta cu paşi mici şi tropăiţi, cu umbetul acela apăsat, greoi, pe care reuşise în scurt timp să şi-l însuşească de la camarazii săi. Părul, în dezordine, îi atârna peste frunte. Obrajii îi erau roşii şi umezi. Ochii păreau acoperiţi cu e pieliţă subţire şi tulburaţi de un fel de beţie iraţională.

a»

Haina o şi rupsese în câteva locuri şi o umpluse de pete. Gabriel îl întrebă cu o asprime în care se împletea şi proasta lui dispoziţie:

— Spune, la drept vorbind, cu ce te îndeletniceşti tu aici…?

Stephan înghiţi în sec şi întinse nehotărât mâna ba într-o direcţie, ba într-alta:

— Alergăm… ne jucăm… n-avem serviciu acum…

— Vă jucaţi? Vlăjgani aşa de mari se joacă? De-a ce vă jucaţi?

— De-a nimic… Numai aşa… Ştii, tăticule…

În timp ce rostea aceste cuvinte întretăiate, Stephan se uita într-un fel ciudat, de jos, la tatăl

său, de parcă l-ar fi întrebat: „De ce Vrei să-mi distrugi tăticule, situaţia pe care mi-am cucerit-o cu atâtea eforturi în această societate? Dacă mă umileşti acum am să ajung de râsul tuturor”. Dar Gabriel nu înţelese această privire:

— Nici nu mai arăţi ca un om, Stephan. Oare ai într-adevăr îndrăzneala să apari în halul ăsta în faţa mamei?

Băiatul nu răspunse, ci îşi aţinti, chinuit, privirea în pământ. Tot era bine că tatăl vorbise cu el în franceză. Din păcate însă ordinul care urmă fu pronunţat în armeană, astfel că toată banda putu să-l înţeleagă:

— Acum du-te imediat în cort, spală-te şi schimbă-ţi hainele! Diseară să te prezinţi, în faţa mea cu o înfăţişare omenească!

Gabriel Bagadian, prost dispus, mai merse o bucată de drum în direcţia sud, după care se opri brusc. Oare băiatul făcuse întocmai cum îi ordonase? Era aproape sigur că nu. Şi într-adevăr, puţină vreme după aceea, când intră în cortul şeicului, nu-l găsi pe Stephan acolo. Gabriel cumpăni în ce fel ar trebui să-l pedepsească pe băiat; fiindcă aici nu mai era vorba doar de neascultare faţă de părinte, ci de insubordonare în faţa comandantului suprem. Ei, dar pe Damlajik, cu sancţiunile nu era de loc o treabă uşoară. Bagradian se duse la geamantanul său, care se afla aici, în cort, şi scoase o carte la întâmplare.

Sfatul pe care i-l dăduse doctorul Altouni

210

pentru Juliette, de a citi un roman a cărui acţiune s-o transporte departe de această realitate înfiorătoare, deşteptase în el o dorinţă asemănătoare. Poate că avea şi el dreptul ca vreme de câteva ceasuri să se destindă uitând de lumea necruţătoare şi de propriul său eu tot atât de necruţător. Pentru astăzi nu mai erau de aşteptat surprize neplăcute. Ziua înainta repede. Observatorii de la toate posturile raportau din oră în oră: în vale, nimic nou. O patrulă de cercetaşi, care cutezase să facă o recunoaştere până aproape de Yoghonoluk, se întorsese şi raportase că nu zărise nicăieri nici măcar vreo urmă de saptieh. Gabriel aruncă o privire asupra titlului imprimat pe coperta galbenă a romanului. Era o carte de Charles-Louis Philippe, o carte care-i plăcuse, deşi nu-şi amintea de ea decât foarte vag. Dar fără îndoială că se vorbea în ea de cafenele mici cu mese şi scaune aşezate pe trotuar. Soarele strălucea puternic peste bulevardele prăfuite ale suburbiei. O curte minusculă, cu un salcâm şi la mijloc un grătar de canal înverzit de muşchi. Iar această curte mizeră evocă o primăvară mai primă văr atică decât toată risipa de rododendroni, mirţi, anemone şi narcise de pe Musa Dagh în martie. Scări de lemn, vechi, întunecoase, atât de uzate de paşii celor care urcaseră şi coborâseră, încât

treptele semănau cu nişte valve de scoici. De sus răzbate, nevăzut, bocănitul unui pas de femeie care coboară…

Când Gabriel deschise cartea, din ea căzu o scrisoare mică, pătrată. Stephan, pe atunci un copilaş, o scrisese cu câţiva ani în urmă. Era tot în august – Gabriel toc) mai participa la maitea consfătuire dintre partidul Junilor turci şi Daşnakzagan, care se desfăşura la Paris, în timp ce Juliette şi băiatul se aflau în vilegiatură la Montreux. La acel renumit congres de înfrăţire se hotărâse ca tineretul iubitor de libertate al celor două popoare să acţioneze într-o deplină unitate pentru reînnoirea patriei. Urmarea acestui jurământ de credinţă fusese, după cum se ştie, că Bagradian, împreună cu alţi câţiva tineri idealişti, se înscrisese la Academia militară care pregătea ofiţeri de rezervă, chiar în pe

211

noada când norii negri ai războiului începuseră să se adune pe cerul Turciei. Scrisorica lui Stephan, care din acele zile de august rămăsese neatinsă în romanul parizian al lui Charles-Louis Philippe, nu ştia încă nimic despre groaznicul viitor ce se pregătea. Era scrisă cu literele cam ţepene, copilăreşti, ale şcolarului francez care se află încă la abecedar, şi constituia un efort plin de seninătate:

„Dragă tăticule! Cum îţi merge ţie? Mai rămâi

multă vreme la Paris? Când vii aici, la noi? Mamei şi mie e tare dor de tine. Aici e foarte frumos. Îţi trimite salutări şi te sărută fiul tău iubitor

Stephan”.

Gabriel şedea pe patul în care obişnuia să doarmă Gonzague Maris, şi privea trăsăturile tremurate ale scrisului copilăresc. Era de neconceput că acel băiat atât de frumos îmbrăcat, care mâzgălise aceste rânduri de copil binecrescut, într-o cameră luminoasă de hotel, pe hârtia fină şi încă parfumată a Juiiettei, să fie unul şi acelaşi cu vlăjganul sălbăticit de mai înainte, care hoinărea prin pădurile şi coclaurile muntelui. Gabriel Bagradian, care se gândea acum la ochii neliniştiţi de mic animal ai lui Stephan şi la jargonul stâlcit al bandei de haimanale, nici nu bănuia că o transformare asemănătoare se petrecuse şi cu el însuşi. În această clipă, conştiinţa lui era plină de o sută de amănunte evocatoare ale acelei îndepărtate zile de august, pe care le stârnise scrisoarea copilărească. Şi i se părea că nici măcelul cel mai sângeros, nici moartea în chinuri înfiorătoare, n-ar fi putut să-i sfâşie inima în măsură ca această unică foaie de hârtie îngălbenită, martoră a unei zile oarecare dintr-o viaţă trecută, care nu mai putea fi schimbată nici în bine şi nici în rău.

După încercarea zadarnică de a citi primele cinci rânduri ale romanului, Gabriel închise

cartea. Era convins că, tot restul vieţii sale, cu greu va mai putea să-şi concentreze atenţia asupra vreunei cărţi. Tot atât de

212

anevoie ar izbuti mâinile greoaie ale unui fierar să execute o lucrare fină de sculptură în lemn. Se ridică, suspinând, de pe patul lui Gonzague şi netezi pătura la loc. În clipa aceasta observă că Maris îşi aşezase la capătul patului rufăria proaspăt spălată, aranjată cu o grijă meticuloasă. Cele trebuincioase pentru cusut, foarfecă şi aţa, de ţesut se aflau alături, deoarece grecul îşi cârpea singur cămăşile şi ciorapii care aveau nevoie de reparaţii. Gabriel nu-şi dădea seama de ce vederea rufăriei îi amintea de o plecare în călătorie. Se duse până la geamantanul lui şi aruncă în el cartea. Dar scrisoarea copilărească a lui Stephan o vârî în buzunar. Când părăsi cortul şeicului, îi veni în minte gara din Mon-treux. Juliette şi micul Stephan îl aşteptau. Juliette purtase atunci o umbreluţă de soare roşie.

Gabriel se afla în faţa intrării în cortul doamnelor Tomazian. Prin crăpătura perdelei întrebă dacă lehuza doreşte să-l primească. Mairik Antaram îl pofti să intre. De când îngrijea de tânără mamă şi de sugar, se ferea de şopronul-spital de teama contaminării. Faţa hotărâtă şi pasionată a bătrânei era însufleţită de afecţiune maternă. Se agita tot timpul prin cort, se afla într-

o permanentă mişcare, de parcă s-ar fi bucurat ca de o fericire a ei, personală, de numeroasele treburi mărunte cerute de îngrijirea copilului şi a lehuzei – o fericire de care nu se mai sătura. În ciuda eforturilor susţinute depuse de Antaram, copilul părea că nu se dezvoltă de loc. Feţişoara minusculă era încă tot atât de închisă la culoare şi de zbârcită ca imediat după naştere. Ochii îi erau larg deschişi, fără să privească. Dar mai îngrijorător între toate era faptul că micuţul nu plângea aproape niciodată. Hovsannah părea vlăguită. T) ar nu numai urmările naşterii grele se vădeau în trăsăturile ei, ci şi o expersie de împietrire sufletească, de îndărătnicie duşmănoasă. De pe obrazul ei dispăruse orice urmă de tinereţe, făcând loc unei asprimi aflate în permanenţă la pândă. Când Gabriel se apropie de patul ei, soţia pastorului dezveli pieptul copilului şi-i arătă, ca pe un reproş, stigmatul violaceu din dreptul

213

Inimii, care între timp crescuse până la mărimea unei monede de o jumătate de medjidjeh:

— Se măreşte mereu… spuse pe un ton ciudat de solemn, un ton profetic care părea să vestească o pedeapsă cerească.

Dar mairik Antaram, ieşindu-şi din fire, o dojeni cu indignare:

— Fii fericită, Hovsannah, şi mulţumeşte lui

Dumnezeu că băiatul o are pe piept şi nu pe obraz. Ce mai vrei?

Hovsannah îşi închise încruntată ochii, de parcă ar fi obosit să tot încerce a-şi afirma punctul de vedere, singurul îndreptăţit, împotriva unor consolări care nu erau decât vorbe goale:

— Şi de ce nu suge cum trebuie? Şi de ce nu plânge? Antaram se îndeletnicea cu încălzirea scutecelor pe o piatră fierbinte. Strigă, fără să-şi ia ochii de la lucrul ei:

— Mai aşteaptă două zile, până la botez! Mulţi copii nu încep să ţipe cum trebuie decât după botez.

Faţa lehuzei se încruntă, respingând asemenea consolare:

— Dacă vom izbuti să-l ţinem până la botez... Soţia medicului se mânie de-a binelea:

— Te chinuieşti singură şi-i chinuieşti şi pe alţii, preoteaso. Căci cine ar putea să ştie, aici, pe Damlajik, ce se va întâmpla în două zile – poate un botez, poate moartea tuturor? Nici măcar Bagradian efendi nu poate să ştie dacă peste două zile vom mai fi în viaţă.

— Dar dacă trăim, zâmbi Gabriel, atunci o să punem la cale aici, în faţa cortului, o mică petrecere în cinstea micuţului care primeşte botezul şi a mamei sale. Am şi vorbit în privinţa asta cu pastorul. Vă rog să spuneţi, doamnă Tomazian, cine vreţi să fie poftiţi!

Hovsannah Tomazian nu-şi schimbă expresia îndărătnică:

— Nu sunt de pe-aici. Nu-i cunosc pe oameni… Şezând pe patul ei, Iskuhi privise tot timpul! tăcere, la musafir. Privirea lui Gabriel se întorcea şi ea, mereu, către fată. Avea impresia că Iskuhi era mă!

214

extenuată şi avea mai multă nevoie de ajutor decât lehuza, care încă mai găsea energia de a manifesta o asemenea ciudată ostilitate şi, în afară de asta, se putea bucura de grija şi importanţa ce i se acorda, având în vedere starea ei. Tânără cumnată însă şedea în cort ca o prizonieră. Privirea lui Gabriel o învălui:

— Ai chef, Iskuhi Tomazian, să mă însoţeşti o bucată de drum? Fiindcă trebuie să ştii că soţia mea a dispărut. Vreau să pornesc în căutarea ei.

Iskuhi se uită întrebătoare la Hovsannah. Aceasta din urmă, cu voce tânguitoare şi pe un ton din care răzbătea o mâhnire exagerată, o îndemnă pe fată să-l însoţească pe Bagradian efendi:

— Dar bineînţeles, Iskuhi, du-te! N-am nevoie de tine. Oricum nu poţi fi de niciun ajutor la schimbarea scutecelor. Plimbarea îţi va face bine.

Iskuhi şovăi, deoarece simţea lipsa de sinceritate din cuvintele lui Hovsannah. Dar iată că interveni mairik Antaram:

— Ia-o cât mai repede din loc, sirelis, drăguţa

mea! Şi nu cumva să te prind pe-aici până deseară! Viaţa asta nu-i pentru tine.

În faţa cortului, Gabriel Bagradian dădu glas uimirii sale:

— Ce s-a întâmplat cu cumnata dumitale, Iskuhi? Ea se opri o clipă în loc, ferindu-se să-l privească în faţă:

— Copilul e într-o stare foarte proastă. Hovsannah se teme că n-o va mai duce mult. Pe urmă însă, în timp ce mergeau mai departe, Iskuhi îşi întoarse faţa spre el: Poate că pricina este alta… Poate că adevărata ei fire iese la iveală acum, după naştere…

— Dar înainte, n-ai observat nimic în legătură cu această fire?

Fata se gândi la locuinţa lor aflată în orfelinatul din Zeitun şi la micile certuri care se iscau mereu acolo. Simţise întotdeauna că în felul de a fi al cumnatei existau unele trăsături care trădau îndărătnicia şi împotrivirea. Dar de ce să vorbească de Hovsannah? Trecu peste întrebarea lui cu o remarcă vagă:

215

— Ba da, uneori…

Gabriel şi Iskuhi o luară în direcţia Vâlcelei orăşeneşti, deşi era greu de crezut ca Juliette să se afle tocmai acolo. Păşeau pe uliţele înguste dintre colibele de ramuri împletite. Oamenii şedeau în faţa intrărilor. Aici, sus, aerul era mai

plăcut şi mai răcoros decât fusese vreodată în vale. Marea îşi trimitea astăzi, cu blândeţe, boarea respiraţiei sale adânci. Toată lumea lucra. Femeile cârpeau rufăria şi hainele. Bărbaţii mai vârstnici din rezervă îşi făceau meseria, tălpuiau încălţămintea, dădeau la rindea scânduri, prelucrau piei de oaie şi de capră. Fierăria, şelăria şi fabrica de cartuşe ale lui Nurhan Elleon lucrau din plin. Situate în afara aşezării din tabără, deoarece focul puternic al cuptorului era periculos, se bucurau astăzi de prezenţa lui Nurhan personal, care împreună cu cele douăzeci de calfe ale sale lucrau din plin într-un zgomot asurzitor de ciocănit şi sfârâit. Peste tot era mare nevoie de cuie şi piroane. Sculele stricate şi diferitele unelte folosite la lucrările de la fortificaţii, dar mai ales armele care se defectaseră trebuiau reparate de urgenţă. Cât de des se întâmpla în asemenea zile liniştite ca zgomotul muncii paşnice să creeze iluzia că pe Damlajik se desfăşura viaţa simplă şi ordonată a unei tabere de colonişti, iar nu aşteptarea morţii! Inconştienţa de o clipă, această putere copilărească a omului, părea că reuşise să treacă peste noţiuni ca „ieri” şi „astăzi”. E drept că feţele erau trase din pricina oboselii, a hranei proaste şi a lipsei de somn, totuşi zâmbeau când urară bun venit lui Bagradian şi Iskuhi.

Cei doi părăsiseră tabăra. Vorbeau doar în

monosilabo. Întrebări banale, răspunsuri banale. Parcă fiecare ar fi aruncat în talerul balanţei celuilalt doar câte o greutate minusculă, doar un micuţ sâmbure de rodie din sufletul său, pentru ca miraculosul echilibru să nu înceapă a se clătina. Mergeau în lungul şirului de înălţimi teşite, spre vest. Vegetaţia lipsea cu totul aici. Peisajul generos al podişului înalt rămânea mereu mai în urmă. În faţă se deschidea un gol, fără ciripit de păsările, mângâiat doar de o boare de vânt, pentru ca bărbatul şi fata să poată deveni mai comunicativi.

216

Gabriel n-o privea pe Iskuhi. Era atât de plăcut s-o simtă lângă el, invizibilă. Numai în locurile unde drumul devenea anevoios din pricina pietrelor privea cu încântare cum picioarele ei şovăiau, cum păreau pe neaşteptate să se afle într-o încurcătură plină de farmec. Pe urmă, tăcură cu desăvârşire. De altfel, oare era nevoie îă-şi spună ceva?

Şi deodată Gabriel începu să simtă silueta plăpândă de lângă el devenind din ce în ce mai grea. Nu, nu trupul fetei, dar atunci ce? Avea senzaţia că lângă el păşeşte nu numai Iskuhi cea de astăzi, pe jumătate vizibilă şi pe jumătate nevăzută, ci Iskuhi în general, cu originea ei eternă, cu sfârşitul ei etern. Nu o făptură foarte tânără şi graţioasă, ci un suflet admirabil întrupat

în totalitatea sa atemporală care purcede din Dumnezeu i se întorcea la Dumnezeu. Dar cine oare îndrăzneşte J exprime în vorbe această clipă, cea mai rară şi cea ai gingaşă între toate, clipa în care unui om îi este „al ca, dincolo de orice ispită izvorâtă din ceea ce este trupesc, să simtă atingerea unei alte făpturi, unică în esenţa ei divină şi în durata ei, clipa când absoarbe pe neaşteptate, cu toată fiinţa sa, întreaga istorie a acestui suflet frăţesc de la începutul lumii şi până la sfârşitul ei. Gabriel apucă mâna dreaptă a lui Iskuhi. (Din pricina braţului paralizat, ea mergea la stânga lui.) În timp ce păşeau, fata se lăsa tăcută în voia lui, fără să rămână o clipă în urmă şi fără să grăbească vreodată sul. Nu vorbeau de acest simţământ care înflorise II de repede şi de armonios; nu se sărutau. Mergeau nul alături de altul şi-şi aparţineau unul altuia. Iskuhi îl însoţi pe Gabriel până la poziţia de la nord, după ce fata îşi luă rămas bun, el privi vreme intongată în urma ei. Înlăuntrul lui nu se trezea niciorinţă, nicio emoţie tulbure, niciun scrupul, nicio trebare cu privire la viitor. Viitorul? Ce gând ridicol! otul în el era bucurie imponderabilă. Atât de delicat se trăgea făptura lui Iskuhi, încât nici măcar gândul la nu-l stingheri vreo clipă când începu să-şi dezvăluiele sale idei cu privire la organizarea apărării. Mai

217

târziu, când Stephan se prezentă în faţa sa,

uită să-l pedepsească pentru neascultarea lui.

Noul fel de viaţă de pe Musa Dagh avea anumită consecinţe şi în ce priveşte confesiunile. În ultimele decenii, trecerea de la o confesiune la alta aproape devenise o modă la armeni. Mai ales protestantismul răspândise din ce în ce mai mult începând cu mijloci veacului precedent, datorită misionarilor americani germani. Un exemplu grăitor îl constituie chiar inimoşii reverenzi din Maraş, care îşi câştigaseră o bine meritată faimă prin activitatea lor în domeniile învăţământului, construcţiilor şi asistenţei sociale în sluji armenilor din Cilicia şi Siria, prin urmare şi a armenile din cele şapte aşezări de la poalele Musa Daghului. Ds făcând abstracţie de toate acestea, se cuvine menţionat împrejurarea, deosebit de fericită, că diferenţele dintre confesiuni nu reuşiseră să creeze dezbinare prea adânc în sufletul poporului. Creştinismul ducea aici o lupt nespus de grea, iar această luptă împiedica mici rivalităţi şi fricţiunile prezumţioase. Pastorul Harutfi Nokhudian din Bitias îşi exercitase nestingherit oftică de păstor sufletesc în cele şapte sate, supunându-s totuşi autorităţii de vartabed a lui Ter Haigasun îl toate marile probleme de interes general. Pe Damlajikl Aram Tomazian, în calitate de urmaş al bătrânului pas tor, îngrijea de sufletele puţinilor creştini de rit evaj ghelic care mai rămăseseră, dar în acelaşi

timp supunea şi el autorităţii vartabedului. Acesta din un îi ceda – în fiecare duminică, după slujba liturghiei altarul ca să-şi ţină predica, la care nu asistau nur protestanţii, că de cele mai multe ori tot poporul. Deosej birile privind ritualul îşi pierduseră orice însemnătaf Ter Haigasun era autoritatea bisericească supremă intangibilă a muntelui şi păstorea sufletul nemuritori poporului nu numai ca şef ierarhic superior al micul preoţi de ţară, ci şi în calitate de superior al pastorulă Era, aşadar, de la sine înţeles ca Aram Tomazian săm roage să oficieze sfânta taină a botezului noului-născut Ceremonia fusese fixată pentru duminica următoarei a patra din luna august şi a douăzeci şi treia zi de vi»

218

În tabără. Dar din pricina slujbei religioase şi a altor obligaţii ale lui Ter Haigasun, ea n-a putut avea loc decât în orele târzii ale după-amiezii. Deoarece Hovsannah se simţea încă prea slăbită şi suferindă ca să poată străbate drumul până în piaţa altarului, Aram Tomazian îl rugase pe preot să vină până în Poiana celor trei corturi şi să boteze acolo copilul, pentru ca mama să poată fi de faţă la ceremonia solemnă. După cum fusese dinainte hotărât, Bagradian trimise vreo treizeci şi cinci de invitaţii notabililor şi principalilor comandanţi ai sectoarelor de apărare. Primirea acestui prim născut de pe Musa Dagh în

comunitatea lui Cristos îi dădea un prilej cum nu se poate mai nimerit să găzduiască la o festivitate personalităţile conducătoare ale poporului şi în felul acesta să întărească legăturile cu ei. Mai avea nouă ulcioare de lut ars de câte zece litri din vinul tare care se făcea prin partea locului. Dintr-acestea Kristaphor trebuia să ia două care urinau să circule din mână în mână printre cei de faţă; de asemenea aceluiaşi scop îi erau destinate şi câteva ocale de rachiu de dude. Ce-i drept, Gabriel nu putea oferi oaspeţilor săi şi o gustare, deoarece proviziile aflate în cămara din Poiana celor trei corturi scăzuse îngrijorător.

Oaspeţii se adunaseră în al patrulea ceas al după-amiezii, în faţa corturilor. Pentru mama pruncului şi persoanele mai în vârstă fuseseră aduse câteva scaune. Paracliserul aşeză o cadă mică de tablă pe o măsuţă joasă. Din păcate, străvechea şi minunat de frumoasa cristelniţă de marmură făcea parte dintre obiectele preţioase care rămăseseră în biserica din Yoghonoluk. Ter Haigasun îşi puse odăjdiile în cortul şeicului. Conform dorinţei lui Aram Tomazian, ghinkahaâr, adică naş, fu Gabriel Bagradian.

Corul bisericii, sub conducerea lui Asaian cel slab e un ţâr, se rânduise în spatele mesei pe care se au crucifixul şi băiţa de tablă. Apa călduţă pentru tez fusese sfinţită mai înainte, în faţa altarului. Acum, timp ce corul cânta, unul dintre

preoţii subalterni ipură în apa menită botezului trei picături din uleiul inţit de mir.

219

Gabriel, ghinkahaârul, luă cu oarecare stinghere sugarul din braţele lui mairik Antaram. În vedere acestei ceremonii solemne femeile vârâseră făptura pmântie şi sfrijită, care nu se mai întrema, într-o faţă pernă brodată, veşmânt ce putea fi calificat pe dre cuvânt ca somptuos, având în vedere condiţiile general ochii copilului priveau încă fără să vadă, alunecâr pe lângă această viaţă cu aspectele ei înfiorătoare, i care nimerise fără nicio vină. Nici vocea lui încă n găsea de cuviinţă să salute, cu un scâncet sau un ţipă de acceptare, lumina divină care învăluia cu generezi tate aceste aspecte înfiorătoare ale umanităţii. Dup cum i se spusese că e datina, Gabriel înainta către preot, purtând în braţe grămăjoara nefericită, care! atitudinea ei bizară şi morocănoasă părea că se în potriveşte consacrării religioase şi urmărilor ei, Octv de preot ai lui Ter Haigasun, umili şi totuşi atât d straniu de reci, păreau că nu-l recunosc pe Bagradia sau, în orice caz, păreau că nu văd în el omul care ei în realitate, ci numai calitatea sa oficială, în cadr căreia urmează să îndeplinească o anumită funcţie rtr-un ritual sacru. Întotdeauna se întâmpla aşa când Ter Haigasun se afla în faţa altarului sau când era în brăcat în odăjdii. Pe urmă, din ochii lui dispăru ori participare la cele

lumeşti, orice amintire legată ceea ce este omenesc, făcând loc doar calmului sever funcţiei sale sacerdotale. Cu modulaţii de melopee, puse naşului întrebarea:

— Ce doreşte copilul acesta? Iar Gabriel Bagradian, care se simţea tare neînd mânaţic în chip de naş, trebui să răspundă:

— Credinţă şi speranţă şi iubire! Scena se rptă d trei ori Abia pe urmă veni! trebarea:

— Şi cum să se numească acest copil? Fusese ales prenumele bunicului, al meşterului kael Tomazian. În acest moment al ceremoniei, se trecu un fapt caraghios: bătrânul se simţi obligat să ridice de pe scaunul lui şi să facă o mică plecăciune, parcă ar fi fost chemat să participe în mod direct

220

pilonii descendenţilor săi. Iar în privinţa acestui viitor toţi cei care luau parte ca martori la actul botezului aveau o părere unanimă. Chiar dacă ar fi făcut abstracţie* de moartea care îi pândea pe toţi fără deosebire şi în fi crezut într-o salvare miraculoasă, era greu de presupus că trupuşorul acesta jalnic şi apatic avea să reziste până atunci. Mairik Antaram, Iskuhi şi Aram Tomazian se apropiară acum de Gabriel. Copilul fu despuiat de tot ce avea pe el. Mâna lui Iskuhi şi a lui Gabriel se atinseră de mai multe ori. Printre cei de faţă domnea o atmosferă apăsătoare,

deznădăjduită. Hovsannah privea grupul din jurul copilului cu faţa încordată, de o severitate puritană. După toate aparenţele, ceva picurase în sufletul ei o tristeţe de moarte, e duşmănie de moarte. Poate că pricina era înţelegerea deplină şi intimă dintre Aram şi Iskuhi, dintre frate şi soră. Înţelegere de la care se simţea exclusă în clipa de faţă. Tei Haigasun apucă trupul gol al copilului cu un gest de o siguranţă inimitabilă. Mâinile lui, care până acum botezaseră multe mii de prunci, lucrau cu acea îndemânare şi eleganţă aproape ireale, pe care toţi preoţii de seamă o vădesc şi în exercitarea ritualului strict manual al funcţiei lor. Vreme de o clipă, ţinu copilul în sus, ca adunarea să-l poată privi. Fiecare văzu distinct, pata mare, de culoarea focului, pe piept. Pe urmă îl scufundă repede de trei ori în apă, făcând de fiecare dată somnul crucii cu corpul copilului:

— Te botez, în numele Tatălui, al Fiului şi al Sfântului Duh.

Hovsannah Tomazian se ridicase cu un gest brusc, crispat. Cu trăsăturile schimonosite, se aplecă în faţă. Sosise clipa hotăritoare. Oare în apa hotelului – ” pilul scoate în sfârşit scâncetul lung şi tânguitor, după cum n făgăduise mairik Antaram? Ter Haigasun întinse iar copilul ghinkaha arului său. Dar nu acesta, ci Antaram 1 luă în primire şi şterse pielea bolnăvicioasă, cu Ugăşio, folosind un prosop moale. Copilul nu

ţipase, ar Hovsannah, soţia pastorului, ţipă. Erau două ţipete fuste, lungi, isterice care-i ieşiră din gâtlej. Scaunul Pe care şezuse se răsturnă în spatele ei. Pe urmă îşi

221

acoperi faţa şi se îndreptă, clătinându-se, spre cortul care locuia. Dar Juliette, care şedea lângă Hovsannt auzise limpede din ţipătul ei un cuvânt, ba chiar r auzise de două ori:

— Păcatul… Păcatul!

După o vreme, Aram Tomazian ieşi din cort doar palid şi cu un zâmbet silit:

— Trebuie s-o ierţi, Ter Haigasun. Inima ei e pur şi simplu zdrobită de când am fost siliţi să plecăm di Zeitun, deşi până acum s-a stăpânit…

Îi făcu semn lui Iskuhi să se ducă la Hovsannah, cort. Fata privi deznădăjduită şi descumpănită’s Bagradian. Gabriel îl rugă pe pastor:

— N-o poţi lăsa pe sora dumitale, pastore, să rămî cu noi? Mairik Antaram se află doar în cort.

Tomazian dădu puţin la o parte perdeaua de la rtrarea cortului:

— Soţia mea a stăruit s-o trimit. Poate mai târziu: după ce Hovsannah va adormi…

Dar Iskuhi se şi grăbise să dispară. Gabriel bănuia Hovsannah nu putea suporta gândul ca, în timp ce e însăşi suferea atât de îngrozitor, tânăra cumnată să nu fie şi ea legată într-un fel de

suferinţa ei.

Nici în timpul micii petreceri care urmă, oamenii ni se putură elibera de impresia apăsătoare a acestui bot Gabriel Bagradian pusese să se ridice, lângă masa la e Juliette îşi primea oaspeţii, încă o masă, lungă, bănci. În felul acesta însă se creaseră premizele ufiP tratament preferenţial înăuntrul acestei societăţi teribil de sensibile la tot ce ţinea de etichetă, fapt care re să indispună un număr destul de mare de persoane r ambiţioase din fire. La masa destinată primirii oal Tţilor luă loc elita, dacă se poate spune aşa, adică nacha rii, în timp ce oamenii din plebe, aşezaţi la masa înjg1 bată mai primitiv, trebuiră să se mulţumească să se între ei. Bineînţeles că totul nu era decât curată nero – şi era limpede că această împărţire nu corespund™ câtuşi de puţin. Fiindcă la masa nobilă nu şedeau num Ter Haigasun, soţii Bagradian, pastorul Tomazian, far

222

cistul Krikor, Gonzague Maris, ci şi – Lutr-un mod cu totul neruşinat – Sarkis Kilikian, rusul. Gabriel îl răsplătise pe dezertorul cel zdrenţăros poftindu-l la zbotez, ba chiar îl aşezase lângă el la masă. În schimb, madame Kebussian nu găsise loc la masa notabilităţilor, în ciuda eforturilor deosebit de zeloase pe care le depusese pentru atingerea acestui scop, şi trebuia să stea printre celelalte neveste de muhtari, deşi între ea şi ele

era o deosebire ea de la cer la pământ datorită averii neasemuite a soţului ei, chiar dacă la ora aceasta? fusese pierdută. Nici învăţătorul Oskanian nu avusese norocul să apuce un loc la masa de onoare, spre deosebire de colegul său Şatakhian. Atunci luă pe loc o hotărâre promptă: îşi apucă puşca şi se aşeză pe pământ, la picioarele Juliettei, care şedea la un colţ al mesei. Cu o expresie serioasă, chiar severă, îşi ridică privirea către jjnultadmirata franţuzoaică. Ochii lui, plini de imaginea iei, păreau s-o îndemne: „A sosit timpul să mă întrebaţi „despre marile mele fapte de arme, ca să pot trece peste Lele cu o modestie dispreţuitoare”. Dar nu s-a întâmplat Ide loc aşa. Dimpotrivă, Oskanian trebuia să se adune mereu de pe jos, ridicându-se ca s-o lase pe Juliette să treacă, deoarece astăzi ea se complăcea cu un zel deosebit în postura de gazdă. Din cinci în cinci minute, doamna Bagradian dădu ocol mesei mari, avea grijă ca paharele să fie mereu umplute, stătea de vorbă cu musafirii, adunându-şi cu râvnă precarele cunoştinţe de limbă armeană, aducea nevestelor de muhtari pesmeţi dulci şi pacheţele de ciocolată. Nimeni n-o văzuse vreodată pe străină atât ele amabilă, ba chiar aproape umilă. Prin solicitudinea ei permanentă şi deosebit de prietenoasă, Juliette părea că se străduieşte să obţină on pm; tea

elorlalţi înţelegere. Privirile lui Ter Haigasun o

urmă-Bau uimite de sub pleoapele de jumătate închise. Totuşi, îabriel Bagradian părea că remarcă, mai puţin decât ricare altul, această transformare, care ar fi trebuit a-l bucure foarte mult. Era preocupat exclusiv de velui, Sarkis Kilikian. Mereu îi făcea semn lui ristaphor, sau servitorului Missak, să-i toarne rusului băut. Kilikian nu bea decât din bidonul lui de cam

223

panie. Paharul, care se aflase în faţa lui, îl împins deoparte. Era un semn de îndărătnicie? Sau era nei crederea profundă ce se stnnsese în sufletul celui veshăituit? Gabriel n-ar fi putut să răspundă. Încercă pătrundă firea lui Kilikian, iar pasiunea pe care depuse la această treabă fu la fel de mare ca şi ins cesul pe care-l înregistra. Capul de mort cu se plictisit şi ochii de agat privea dus pe gânduri m şi dădea răspunsurile cele mai monosilabice eu puţin Gabriel simţea nevoia să procedeze aşa fel încât şteargă amintirea izbânzii morale obţinute când îl dom lise pe Kilikian. Era convins că rusul are ceva de-o se în el. Poate că, aşa cum se întâmplă cu unii cam care au trăit în bunăstare. Gabriel confunda suferinţ umane cu calităţile umane. Dar purtarea bună a dez torului, începând din ziua în care fusese umilit, prec şi superioritatea sa ea şef militar, vădită la 14 aug1 părea să-i dea dreptate lui Gabriel.

Sentimentele pe care le încerca Gabriel faţă

de dez tor erau cât se poate de complicate. Vedea în Sar Kilikian un om cu oarecare cultură (trei ani de semi teologic la Edşmiadsin), prin urmare nu un proletar nu un simplu asiatic. De asemenea, vedea în el un cu o soartă înfricoşătoare, care încă din anii tinereţii veştejise îngrozitor trăsăturile şi-i ucisese privirea, comparaţie cu îndărătnicia acestui destin, păleau chiar suferinţele prin care trecea toată suflarea armenea” Dar omul acesta izbutise să-şi domine destinul, sau orice caz reuşise să-i supravieţuiască, ceea ce în ºC lui Gabriel constituia oricum o dovadă că este înzest cu o personalitate ieşită din comun şi-i inspira resp” Acestor sentimente pozitive li se opuneau însă al tot atât de intense, şi anume senzaţii de tearnarepulsie. Fără îndoială că uneori Kilikian avea înf sarea şi apucăturile unui criminal, şi probabil că încările prin care trecuse în viaţă nu fuseseră întotdeair nemeritate, ci corespunzătoare firii sale. Şi nimeni of putea să ştie dacă temniţa îl transformase în răufăcăti sau dacă nu cumva unele porniri înnăscute către far» delegi îl duseseră la puşcărie pe căile ocolite ale activi

224

tatii politice. De altfel, în aluatul din care era plămădit Kilikian nu se afla nicio picătură din materialul tipic al revoluţionarului de orientare socialistă sau anarhistă. Nu părea să aibă nici cea mai mică înclinaţie pentru idealuri sau ţeluri

comune. Dar nici nu era fundamental rău, deşi din pricina înfăţişării sale o parte a femeilor din tabără îl socoteau drept un diavol. Dar făptui că nu era fundaniental rău nu însemna că n-ar fi fost capabil în orice clipă să comită cu sânge rece un omor. Taina lui consta în aceea că nu avea în el nimic definit, că nu era legat de nimeni şi de nimic, că trăia la punctul zero al unei neutralităţi insesizabile. Fără îndoială că printre oamenii de pe Damlajik era, alături de farmacistul Krikor, făptura cea mai asocială. Rusul îl deprima profund pe Gabriel care în acelaşi timp se simţea atras de el. Aceste senzaţii contradictorii se contopeau însă într-un fel de afecţiune. „Moralistul Bagradian” voia – sau, în orice caz, aşa credea el – să facă din dezertor un om adevărat, cam aşa cum anumiţi bărbaţi îşi închipuie că e de datoria lor să „salveze” femeile de stradă. A fost una dintre greşelile cele mai grosolane pe care le-a săvârşit comandantul militar de pe Damlajik: faptul că a căutat să-i câştige prietenia, în loc de a continua să-l ţină la o distanţă respectabilă şi sub o supraveghere cât se poate se severă. În timp ce vorbea cu dezertorul, Gabriel se simţea stingherit, fapt care îl surprinse în mod neplăcut. Nu izbutea să găsească tonul potrivit. Apatia de nepătruns a celuilalt îl făcea să nu mai fie sigur de sine. Se simţea dezavantajat – era dezavantajul celui ce vorbeşte faţă de cel ce tace, al mişcării faţă de

nemişcare, al vieţii în faţa morţii sau, mai bine zis, dezavantajul celui ce se află în situaţia de a solicita ceva

— Mă bucur că nu m-am înşelat în privinţa ta, Sarkis Kilikian. Succesul nostru din ziua de 14 ţi-l datorăm în bună parte ţie. Maşinile pe care le-ai construit se bazează pe o idee într-adevăr grozavă. Probabil că ai folosit, cri acest prilej, studiile tale la seminar, uehnica asediului la romani, nu-i aşa…?

— Habar n-am, nici n-am auzit de asta, rânji Sarkis.

15 – Musa Dagh, vol. II

225

— Dacă turcii nu vor mai îndrăzni să atace muntele dinspre sud, atunci meritul va fi tot al tău, Kilikian.

Laudele acestea părură să-l impresioneze oarecum pe rus, chiar dacă impresia resimţită nu era dintre cele mai plăcute. Ochii lui opaci alunecară vreme de o clipă asupra lui Gabriel:

— S-ar fi putut face asta mult mai bine…

În tonul incoruptibil al lui Sarkis Kilikian, Gabriel simţi refuzul. În acelaşi timp, îl supăra propria sa slăbiciune, incapabilă să răspundă cum se cuvine unei asemenea atitudini negative:

— Desigur că la sondele din Baku ai dobândit o oarecare experienţă inginerească…

Rusul privi batjocoritor la bidonul lui de

campanie:

— Acolo n-am fost nici măcar maistru, ci simplu muncitor necalificat.

Gabriel împinse spre el pachetul de ţigări: – Te-am chemat aici, Kilikian, ca să-ţi comunic intenţiile mele în ceea ce te priveşte. Să sperăm că vom mai avea câteva zile de linişte. Dar mai devreme sau mai târziu vom fi din nou ţinta unui atac, faţă de care tot ce a fost până acum ne va părea o simplă joacă de copii. În această luptă am de gând să-ţi încredinţez, prietene dragă, un post foarte important.

Kilikian goli bidonul de campanie până la ultima picătură şi-l aşeză cu un gest brusc pe masă:

— Asta-i treaba şi datoria ta. Tu eşti comandantul, între timp, la masa lungă a plebeilor, lumea începuse să se agite, gălăgioasă. Oamenii, care se dezobişnuiseră să mai consume alcool, erau cam ameţiţi. De altfel, la porunca Juiiettei se destupase şi un al treilea ulcior de lut ars. Se formaseră două partide opuse şi puse pe harţă – al optimiştilor şi al pesimiştilor – Nurhan-ceauşul se urcase pe bancă. Mustaţa lui cenuşie şi sârmoasă tremura. Îşi dădu ochii peste cap, arătându-le albul străbătut de vinişoare roşii, şi tună cu vocea lui lătrată de majur:

— Cine îndrăzneşte să-şi exprime speranţa că duşmanul nu va mai ataca, acela nu este decât un

laş şi un trădător. Eu, unul, doresc cu nerăbdare un nou atac.

226

Mai bine astăzi decât mâine! Altfel, ce haz ar mai avea viaţa pe Damlajik? Să crăpăm de foame şi să ne stingem încetul cu încetul!? N-am câtuşi de puţin poftă de aşa ceva! Şi apoi, pentru mine viaţa nu mai are niciun rost. Am cincizeci de ani şi m-am săturat. Cine gândeşte altfel, e un nerod fără pereche.

Dar se găsiră câţiva asemenea nerozi fără pereche, care începură să discute cu înverşunare pe marginea atitudinii nechibzuite a lui Nurhan. Bătrânul antreprenor Tomazian, care nici el nu mai era cu mintea-ntreagă, se învineţi de mânie:

— Nurhan huleşte numele lui Dumnezeu! ţipă el. Aici se sărbătoreşte botezul nepotului meu şi n-am de gând să îngădui asemenea cuvântări. În calitate de bunic, înalţ ruga mea către Mântuitor ca nepotul meu, chiar dacă deocamdată nu este decât un vierme nenorocit care abia îşi târăşte zilele, să apuce zile frumoase şi paşnice, acolo, jos, la Yoghonoluk sau în altă parte a lumii. Mântuitorul va face după cum îi va fi voia, iar nu după voia unui onbaşi setos de sânge. În ce mă priveşte, sunt încredinţat că turcii or să se astâmpere, şi încă foarte curând.

Ultimele cuvinte stimulară în chip deosebit pe muh-tarul Kebussian. Se urcă şi el ameţit pe

bancă, îşi clătină chelia şi privi foarte bine dispus spre toată lumea şi spre nimeni:

— Trebuie să intrăm în tratative, şuieră el cu un fel de viclenie plină de mister. Sunt de doisprezece ani muhtar la Yoghonoluk... Duceam tratative cu turcii, cu caimacamul şi cu mudirul... Caimacamul mi-a arătat întotdeauna stimă... Am plătit cu punctualitate bedelul datorat de comuna noastră... şi mă pofteau în cancelarie.

— Deoareeearmaeamttt-şi mutessariful şi valiul şi vizirul şi sultanul, cu toţii ştiu că eu sunt Thomas Kebussian... Dacă am să duc tratative cu ei n-o să păţesc nimic, fiindcă eu sunt un contribuabil de seamă, plătesc biruri mari... Voi însă sunteţi contribuabili mărunţi şi nu vă Puteţi asemui cu mine...

Contribuabilii mai mărunţi, prin urmare primarii celorlalte sate, jigniţi, îl smulseră pe Kebussian de la

15*

227

tribuna sa de orator. Nurhan-ceauşul ţipă că nu va mai răbda niciun fel de oameni care consumă de pomană proviziile şi că de acum înainte fiecare trebuie să facă instrucţie militară, chiar dacă are şaptezeci de ani sau mai mult. Izbucniră râsete. Cearta dintre cei ameţiţi de băutură ameninţa să degenereze, luând forme neplăcute. Din fericire însă Gabriel Bagradian avu

grijă să interzică a se mai turna vin, înainte de a dispărea împreună cu Avakian care-i adusese un mesaj confidenţial. Masa notabililor era din ce în ce mai goală. Ter Haigasun îi părăsise pe comeseni după mai puţin de un ceas. Scurtă vreme după aceea, Aram Tomazian plecase în cortul «rade se aflau femeile. Când cearta de la masa cea lungă promitea să devină mai aprinsă, Sarkis Kilikian veni şi el să se aşeze aici, împreună cu bidonul lui de campanie, şi începu să contemple eu ochii impasibili cum se luau la harţă bătrânii cocoşi, fără ca trăsăturile lui să trădeze vreo urmă de voioşie. Gonzague şi Juliette şedeau încă alături, fără ca vreunul să scoată vreo vorbă. Învăţătorul Hrand Oskanian continua să stea chinuit la picioarele doamnei. Refuza cu dispreţ să se aşeze pe unul dintre locurile care se eliberaseră. Dar iată că taciturnul, sprijinindu-se în puşca lui ca într-o proptea, sări pe neaşteptate în picioare, de parcă ar fi fost muşcat de un şarpe. Vreme de câteva clipe o privi îngrozit pe Juliette, pe urmă se întoarse şi se depărta ţeapăn, Oskanian nu băuse decât foarte puţin şi totuşi abia făcuse câţiva paşi că socoti ceea ce i se păruse a fi văzut drept o născocire a minţii sale înfierbântate de vin. Căci era absolut cu neputinţă şi de neînchipuit ca o zeiţă blondă şi palidă să-şi apese pătimaşă gen Tmehfui de genunchiulainiii individ suspect, despre a cărui origine nimeni nu ştia

nimic. Dar în „ciuda acestei convingeri aflate mai presus de orice îndoială, Oskanian simţea încă un uşor junghi la inimă chiar şi după ce ajunsese în piaţa altarului. Iar Juliette, care fusese brusc cuprinsă de nelinişte, se ridică şi după ce îşi luă ziua bună, se duse în cortul femeilor, s-o viziteze pe Hovsannah Tomazian, pe care o neglijase în mod condamnabil în tot acest răstimp.

228

Până la urmă nu mai rămaseră la masă decât farmaci… – tul Krikor şi Gonzague Maris, aşezaţi faţă în faţă. Gonzague îşi privea fosta gazdă cu o atenţie plină de îngrijorare, pe care nu încerca s-o ascundă. Schimbarea suferită de farmacist în ultimele săptămâni era aproape de necrezut. Bărbatul viguros de talie mijlocie, părea că se transformase într-un pitic uscăţiv şi diform, al cărui cap de proporţii hidrocefalice se clătina fără încetare la capătul unui vrej uscat ce-i ţinea loc de gât. Umerii erau ridicaţi şi răsuciţi în faţă, încheieturile degetelor erau deformate de noduri mari şi umflături. Numai masca de mandarin părea că nu se transformase chiar complet, dacă făceai abstracţie de coloritul brun-cenuşiu pe care îl căpătase pielea. Dar prin aerul de imperturbabilă superioritate degajat de expresia feţei sale începuse să răzbată o nouă rază de lumină, un surâs de viclenie şi isteţime ce ţinteau către o altă lume. Krikor îşi bea cu râvnă vinul,

dintr-o ceaşcă de ceai. Dar mâna bolnavă îi tremura atât de tare, încât de fiecare dată arunca pe jos câteva picături, aducând astfel libaţii involuntare.

— N-ar trebui să beţi atât de mult, domnule farmacist Krikor, îl rugă Maris.

Krikor îşi clătină capul greu, care în ultima vreme părea să fi crescut în chip atât de bizar: I – Nu mai mănânc absolut nimic… Dar băutul este o activitate spirituală, aşa ne învaţă filosoful persan Ferhad el Katib.

— Ar trebui să vă cruţaţi şi să staţi în pat…

— Abia încep să mă simt sănătos, spuse bolnavul şi n-o făcu doar de dragul exprimării paradoxale.

Larma celor care se certau, hohotele de râs şi îndemnurile aţâţătoare de la masa lungă, deveneau din ce – în ce mai încăreatedeameninţări xirtoate că vinul se terminase de mult. Câţiva musafiri nepoftiţi, cei mai mulţi dintre ei tineri, se adăugaseră grupului şi căutau să adâncească disensiunile. Soarele apunea. Se făcuse târziu. Participanţii la petrecerea prilejuită de botez se agitau ameţiţi, proiectând pe sol umbrele unei înverşunate bătălii. Fără îndoială că în aer plutea ameninţarea

229

unei încăierări în lege, când despre Vâlceaua orăşenească răsună răpăitul îndelung al tobelor.

Se aşternu brusc tăcerea.

— Miinadirii, spuse cineva. Iar un altul strigă:

— Alarmă!

Tinerii ca şi bătrânii se treziră brusc la realitate din rătăcirea lor arţăgoasă. Cu sărituri mari o luară cu toţii din loc, gonind cât îi ţineau picioarele spre diferitele sectoare de apărare. Printre ei se afla şi pastorul Tomazian alergând în cea mai mare grabă spre Vâlceaua orăşenească. În câteva minute, locul unde se desfăşurase petrecerea era pustiu.

— Alarmă, repetă Gonzague dus pe gânduri şi în castaniul calm al ochilor săi sclipeau minuscule puncte aurii.

Atacul turcilor îi devansase planurile. Probabil că de data aceasta nu va avea un deznodământ tot atât de favorabil. Oare nu era cazul să treacă la realizarea planului chiar în noaptea asta? Şi Juliette? Farmacistul Krikor nu reuşea să se ridice singur de la masă. Gonzague îl ajută. Era vădit că pe bătrân nu-l mai ascultau nici picioarele bolnave. S-ar fi prăbuşit dacă Maris nu l-ar fi sprijinit cu grijă, conducându-l până acasă. Totuşi, Krikor nu părea să dea prea mare importanţă stării sale fizice atât de nenorocite, socotind-o ca pe un fel de accident pricinuit de natură, deşi drumul până acasă dură vreme foarte îndelungată.

— Alarmă? întrebă el, într-o doară, de parcă şi-ar fi amintit că nu acordase acestui fleac

importanţa cuvenită şi-l uitase imediat după aceea.

— Alarmă! încuviinţă Gonzague şi continuă accen-Juând cuvintele: Şi anume o alarmă cu care nu va fi de loc de glumit!

Farmacistul se opri. Acuma îşi pierdea răsuflarea la fiecare cinci paşi:

— Ce-mi pasă mie de alarma lor, gâfâi el. Oare eu le mai aparţin? Nu, nu le mai aparţin, îmi aparţin mie însumi. Şi cu mâna tremurătoare descrise un cerc în jurul lui, de parcă în felul acesta ar fi voit să indice dimensiunile şi izolarea lumii sale lăuntrice.

230

— Dacă eu nu cred în rău, atunci nu există rău pe lume… Dacă eu nu cred în moarte, atunci nu există moarte pe lume… N-au decât să mă ucidă, nici nu-mi voi da seama de asta… Cine reuşeşte să ajungă până la acest punct, acela clădeşte o lume nouă cu ajutorul spiritului!

Încercă să-şi ridice mâinile deasupra capului. Dar nu reuşi. Gonzague, care prin însăşi firea sa prefera să descopere din vreme o nenorocire ce poate fi evitată, în loc să treacă după aceea pe lângă ea fără s-o descopere, nu înţelese nimic din aceste cuvinte mari. Totuşi, ea să-i facă plăcere farmacistului întrebă politicos:

— Pe care dintre vechii filosofi l-aţi citat acum?

Masca de mandarin privea cu indiferenţă în crepusculul ce începea să coboare asupra muntelui. Bărbuţa albă de ţap zvâcnea. Vocea subţire şi spartă vesti dispreţuitoare:

— Asta a spus-o un filosof pe care nimeni în afară de mine nu l-a citat şi nu-l va cita vreodată: Krikor din Yoghonoluk.

Gabriel Bagradian ordonase alarma de gradul întâi, fără a fi încă sigur că tabăra se află într-o primejdie imediată. Fapt curios, abia după apusul soarelui deveni limpede că turcii concentraseră în câmpia Orontelui şi în valea satelor armeneşti trupe cu un efectiv de o importanţă deocamdată incalculabilă. Forţele armate regulate şi detaşamentele de voluntari păreau să fie atât de numeroase, încât nu mai putură fi încartiruite în localităţi şi fură nevoite să înnopteze sub cerul liber. Largul semicerc format de focurile de tabără ajungea de la ruinele din Seleucia până aproape de cel mai îndepărtat sat armenesc, aşadar până la Kebussije, situat la nord. Patrulele de cercetaşi acţionau intens şi raportau în permanenţă fapte uimitoare. Soldaţii turci s-ar fi ivit pe neaşteptate, parcă ieşiseră din pământ. Dar nu numai soldaţii, saptiehii şi tşettehii, ci şi toţi musulmanii din întreaga regiune înconjurătoare au apărut deodată înarmaţi cu puşti Mauser şi cu baionete, rar ofiţerii îi organizau în detaşamente. Numărul celor

Înarmaţi nici nu putea fi stabilit. Circulau cifre de-a dreptul fantastice. Dar când Gabriel Bagradian luă în consideraţie semicercul focurilor de tabără, ce se întindea pe o distanţă de mai multe mile, atunci aceste cifre nu mai păreau chiar atât de fantastice. Două lucruri erau, sigure. Mai întâi, faptul că statul-major turcesc avea aici destule trupe pentru a asedia şi a lua cu asalt Damla-jikul, de la bastionul sudic şi până la şaua nordică. Şi în al doilea rând, că se simţea atât de superior numeric, încât pur şi simplu dispreţuia tactica înaintării camuflate şi a atacului prin surprindere. Această manevră deschisă – menită să aibă un efect demoralizator asupra armenilor, ceea ce s-a şi întâmplat – era prevăzută de Gabriel Bagradian ca un „caz –, studiată în cadrul sistemului de apărare la capitolul „atac general”, iar contramăsurile fuseseră exersate în cadrul unor manevre. Gabriel era mult mai calm decât fusese înainte de celelalte două lupte, deşi de data aceasta, perspectivele celor din tabăra de pe munte se arătau a fi fără speranţă. După prima alarmă, trimise în grabă curierii la diferitele poziţii, pentru a convoca la el pe toţi comandanţii, precum şi oamenii din grupele de combatanţi care nu erau de serviciu. Între timp se întruniseră şi cei ce fuseseră aleşi în sfatul conducătorilor. De pe feţele lor îngrijorate dispăruse orice urmă ele ameţeală provocată de vin. După cum fusese

hotărât din vreme, Gabriel Bagradian prelua şi comandamentul suprem asupra taberei pentru întreaga perioadă cât vor dura luptele. Dădu dispoziţia să se pregătească neîntârziat, încă în Cursul acestei nopţi, toată carnea proaspăt tăiată. Cu două ore înainte de ivirea zorilor, trebuie transportate la poziţii provizii din belşug. În afară de aceasta, tot ce se mai găsea în tabără în materie de vin şi de rachiu „trebuia împărţit combatanţilor. El însuşi puse la dispoziţia apărătorilor toate ulcioarele de câte zece litri care se aflau în Poiana celor trei corturi, cu excepţia unuia. (Mai târziu, acest dar a contribuit la naşterea le gendei despre bogăţiile inepuizabile ale familiei Bagradian.) După ce se prezentară comandanţii de grupă, împreună cu grupele libere, oamenii din rezervă şi cohorta tineretului, Gabriel Bagradian le ţinu o scurtă cuvântare. Le arătă oamenilor la ce fel de luptă trebuiau să se aştepte, şi nu le ascunse câtuşi de puţin adevărul. Iată ce le spuse:

— După toate previziunile omeneşti posibile, nu avem de ales decât între două feluri de a muri, între moartea uşoară şi onorabilă pe câmpul de luptă, şi cea josnică şi îngrozitoare prin masacru. Dacă acest lucru va fi pe deplin limpede pentru noi, dacă vom alege cu hotărâre nestrămutată prima cale, cea a morţii onorabile, atunci poate că se va întâmpla minunea şi nu va trebui să murim.

Dar numai atunci, fraţilor!

Apoi se făcură noile repartizări prevăzute pentru „atacul general”. Nurhan Elleon-ceauşul primi comanda sectorului de la şaua nordică. Se mai petrecu încă o schimbare de conducere: Gabriel Bagradian îi încredinţa lui Kilikian, rusul, comanda importantului sector situat deasupra Râpei gorunilor, după cum de altfel îi făcuse unele aluzii cu câteva ceasuri mai înainte. Fură constituite două grupe de luptă complet noi, o brigadă volantă şi un detaşament de comitagii. Pentru acesta din urmă, Nurhan şi Bagradian, amintindu-şi de experienţa războiului de guerilă din Balcani, aleseră din cadrul grupelor de combatanţi cam vreo sută dintre oamenii cei mai hotărâţi, cei mai buni ţintaşi, cei mai îndemânatici la căţăratul pe munte. Ei trebuiau să se răspândească pe întreaga pantă a Damlajikului întoarsă către vale şi să se ascundă în lungul drumurilor de acces, în copaci, în spatele tufişurilor şi stâncilor, în văgăunile şi crăpăturile masivului muntos. Aveau ordin să lase mai întâi coloanele de atac turceşti să treacă fără nicio dificultate, dar apoi să le lovească puternic pe la spate şi, în măsura posibilităţilor, din mai multe părţi, prinzându-le prin surpriză între focuri, fără să economisească muniţia. Fiecare comitagiu primi douăsprezece încărcătoare, prin urmare şaizeci de cartuşe, care în condiţiile date

reprezentau o cantitate considerabilă de muniţie. De altfel, în ceea ce priveşte muniţia în general, Bagradian se dovedi de data asta generos. Deoarece era în afară de orice îndoială că această bătălie avea

233

să fie decisivă, nu vedea niciun motiv să facă economie, şi din cartuşele vechi, din cele luate ca pradă de – război, precum şi din cele umplute în atelierul lui Nurhan nu păstră decât o cantitate neînsemnată în lăzile de muniţii. Franctirorilor le expuse misiunea lor în felul lui logic şi simplu, astfel încât fiecare dintre ţineri înţelese pe deplin obiectivele cele mai importante: să deruteze înaintarea inamicului şi s-o stăvilească! Să nu-i lase o clipă de linişte, să hărţuiască în permanenţă spatele inamicului, mai ales atunci când este pe punctul de a porni la atac! Iar regula cea mai importantă, ca de obicei: fiecare glonte un mort! După detaşamentul de comitagii se constitui brigada volantă, tot dintre membrii grupelor de combatanţi. Gabriel Bagradian reduse efectivul poziţiei de la bastionul sudic la minimul necesar, deoarece datorită instalaţiilor ei puternice de apărare această poziţie putea fi socotită ca inexpugnabilă. Golurile astfel create le umplu cu oameni din rezervă. În felul acesta eliberă cam o sută şi cincizeci de carabine pentru brigada sa, pe care urma s-o conducă personal şi cu care avea de

gând să intervină pretutindeni unde situaţia s-ar prezenta nefavorabil. O mare parte a acestei unităţi de şoc deveni, cu ajutorul măgarilor din tabără, o trupă de cavalerie – aşadar înzestrată cu o mai mare mobilitate. Măgarii de călărie din regiunea aceasta nu sunt câtuşi de puţin dobitoace îndărătnice şi leneşe, ci au obişnuinţa tuturor felurilor de mers. Cele două grupuri ale cohortei tineretului, curierii şi o parte a cercetaşilor trebuiau să se afle în permanenţă pe lângă brigadă, pentru ca legătura tuturor sectoarelor de apărare cu comandamentul principal să nu fie întreruptă nicio clipă. Aceasta era în linii mari ordinea de bătaie pe care Gabriel o ela-borase pentru cazul unui atac general, şi în primele două ore ale nopţii lucră cu mult calm la pregătirile pentru punerea ei în aplicare. După aceea mai trecu în revistă întregul efectiv al rezervei. Toţi cei ce făceau parte din rezervă primiră ordinul să părăsească Vâlceaua orăşenească la răsăritul soarelui. Jumătate dintre ei urmau să înlocuiască pe cei ce fuseseră scoşi din

234

efectivele diferitelor sectoare de apărare, cealaltă jumătate urma să se instaleze pe poziţii situate pe fâşia lungă a podişului înalt, între marginea răsăriteană a muntelui şi aşezările taberei. Această fâşie, care pe anumite porţiuni,

de pildă în faţa sectorului situat deasupra Râpei gorunilor, nu avea o lăţime mai mare de o mie de paşi, constituia o zonă extrem de primejduită. Aici, singurele mijloace menite a apăra Vâlceaua orăşenească împotriva unui atac inamic erau câteva tranşee şi câteva îngrămădiri de pietre situate la distanţe neregulate. După ce Gabriel Bagradian expuse şi oamenilor din rezervă în ce constă înălţătoarea lor datorie şi le explică faptul că ei constituiau ultimul zid de apărare împotriva unor barbarii de neînchipuit, a siluirii femeilor şi măcelăririi copiilor, Nurhan Elleon suflă din goarna lui, cu o înverşunare cam bâlbâită, câteva frânturi oarecare din „stingerea” turcească. Era semnalul că toată lumea trebuia să se odihnească. Abia după aceea Gabriel plecă spre terenul pe care se aflau instalate obuzierele, unde avea de gând să petreacă noaptea. Cu ajutorul lui Nurhan pregătise, pe cât fusese cu putinţă, câţiva oameni inteligenţi pentru serviciul de servanţi la tunuri. Înainte de miezul nopţii sosi ultima pereche de cercetaşi. Raportul ei nu cuprindea nimic deosebit. Singura noutate pe care o află Bagradian fu doar că pe acoperişul vilei sale flutura drapelul cu semilună, că în curte erau legaţi o mulţime de cai şi că tot felul de ofiţeri intrau şi ieşeau. Prin urmare, era limpede că în casa Bagradian se instalase cartierul general al turcilor. Gabriel aşteptă ivirea lunii, care în perioada aces sta

răsărea târziu. Apoi, cu multă atenţie, începu să măsoare pe hartă distanţe cu compasul şi să efectueze calcule. Deoarece luna plină, ternică, reuşi să vizeze un punct auxiliar pe care să-l folosească la calculul elementelor de pontaj pentru cele două obuziere. Servanţii bateriei aduseră, la ordinul lui, lăzile cu muniţii. Mai erau cinci şrapnele şi douăzeci şi trei de obuze. Bagradian dispuse ca în spatele pintenului fiecăreia dintre piesele de artilerie să fie aşe

23 f>

zate cam jumătate din proiectile. Apoi trecu de la un proiectil la altul şi, la lumina lămpii de buzunar, începu să le amorseze cu o cheie specială. În timp ce se îndeletnicea cu această treabă, apăru Iskuhi. La început, Bagradian nu-şi dădu seama de prezenţa ei. Iskuhi îl strigă încet. Pe urmă el o luă de mână şi se depărta cu ea o distanţă oarecare până fură singuri. Se aşezară sub o tufă de coacăz, presărată peste tot cu mulţime de boabe purpurii care în lumina lipsită de viaţă a lunii aveau culoarea mată a unor picături de ceară roşii. Iskuhi rostea vorbele crispat şi neîndemânatic: – Vreau numai să te întreb dacă nu te va stingheri ca mâine să stau în preajma ta…

— Nimic pe lumea aceasta nu-mi face atât de bine ca apropierea ta, Iskuhi… Se întrerupse, îngândurat, şi-i apăsă mâna pe obrazul lui: Şi

totuşi, nu numai că m-ar stingheri, dar m-ar face să sufăr ştiindu-te în primejdie.

— Primejdia se află pretutindeni unde ne aflăm şi noi, Gabriel. Câteva ceasuri mai mult sau mai puţin… ce importanţă mai are…

— Dar oare nu este de datoria ta ca mâine, mai mult ca în orice altă zi, să stai cu Hovsannah şi cu copilaşul ei? Cine poate şti ce se va întâmpla aici, până mâine seară?

«Trupul firav al fetei se înălţă într-o atitudine de nestrămutată hotărâre:

— Cine poate şti ce se va întâmpla aici până mâine seară? Tocmai de aceea refuz să mai recunosc vreo altă datorie decât… Hovsannah şi copilul n-au nimic de-a face cu asta. Îmi sunt indiferenţi.

Gabriel se aplecă asupra lui Iskuhi, apropiindu-şi obrazul pentru a pătrunde în ochii ei, care îi veneau în întâmpinare larg-deschişi, primitori. Un gând ciudat începu să pâlpâie în mintea lui surescitată. Poate că ceea ce îl atrăgea acum către ea nu era o iubire obişnuită, nu era ceea ce continua să-l lege de Juliette, ci era mult mai mult şi în acelaşi timp mult mai puţin decât iubire. Îşi simţea toate facultăţile perceptive şi sufleteşti intensificate şi cuprinse de un fel de beţie, fără ca dorinţa posesiunii să le influenţeze. Poate că era

Iubirea necunoscută a înrudirii de sânge, care îl întâmpina din privirea fetei împrospătându-i simţămintele ca apa unui izvor mistic – nu era dorinţa de a-şi uni destinul de acum înainte, în viitor, ci conştiinţa de a fi avut un singur destin în trecut. Zâmbi, oglindindu-se în ochii ei:

— N-am de loc presentimentul morţii, Iskuhi! Este o atitudine pur şi simplu smintită, dar nu reuşesc câtuşi de puţin să-mi imaginez că s-ar putea ca mâine să nu mai trăim. Şi sunt convins că nu e câtuşi de puţin un semn rău. Dar tu, ce părere ai?

— Trebuie să murim, Gabriel. Din păcate, pentru noi nu există altă ieşire…

Gabriel nu sesiză dublul înţeles din cuvintele ei. O veselie izvorâtă dintr-o certitudine de necrezut îşi făcea loc în sufletul lui:

— Să nu mergem prea departe cu gândurile, Iskuhi! Nu mă gândesc la nimic altceva decât la ziua de mâine. Seara nu mă preocupă. Ştii că, de fapt, mă bucur la gândul zilei de mâine?

Iskuhi se ridică pentru a porni spre casă;

— Voiam numai să-mi făgăcluieşti ceva, Gabriel. Ceva nu prea greu de realizat. Când lucrurile se vor precipita şi nu va mai exista nicio speranţă, atunci, te rog, împuşcă-mă şi împuşcă-te şi pe tine! Este cea mai bună soluţie. Nu pot să trăiesc fără tine. Dar nu vreau nici ca tu să trăieşti fără mine, nici măcar o clipă! Aşa că, îmi îngădui

să stau mâine în preajma ta?

Nu! Bagradian o sili să-i tăgăduiască pe cuvânt de onoare că în timpul zilei nu se va mişca din cort. În schimb Gabriel îi dădu cuvântul că, atunci, când totul va fi pierdut, va trimite s-o cheme sau va veni chiar el s-o ia, ca să moară împreună. Făcându-i această promisiune, zâmbea, fiindcă într-adevăr în sufletul lui nu credea câtuşi de puţin că sfârşitul este aproape. Din aceeaşi pricină nu se temea nici pentru Juliette, nici pentru Stephan. Dar când îşi reluă munca la obuziere, era el însuşi uimit de credinţa lui în supravieţuire, dezminţită de realitatea neînduplecată care rânjea din toate părţile batjocoritoare şi hâclă, într-un semicerc încărcat de ameninţări.

237

Caimacamul, jiisbaşiul din Antakie, mudirul cu părul roşu, comandantul de batalion al celor patru companii trimise din Alep, precum şi alţi doi ofiţeri se întruniră după apusul soarelui în selamlâcul Vilei Bagradian pentru a ţine un consiliu de război. Salonul strălucea în lumina bogată a lumânărilor ca în serile când Juliette îi primea pe notabilii satelor. Ordonanţele] strângeau resturile cinei, pe care domnii o luaseră aici, în salon. Prin ferestrele deschise răzbăteau semnale de goarnă şi zgomotele obişnuite ale unei trupe aflate 1 în repaus şi pregătindu-se pentru odihna de noapte.]

Deoarece din partea acestor armeni vânduţi diavolului I puteai să te aştepţi oricând la surprize neplăcute, cai-macamul ceruse să se repartizeze pentru cartierul gelneral un detaşament de pază, iar această trupă îşi stabilişe tabăra şi-şi ridicase corturile în parc, în grădina de zarzavat şi în livada de pomi ce înconjurau casă, distrugând totul în preajmă.

Consfătuirea ofiţerilor şi funcţionarilor dura de o bună bucată de vreme, fără să se fi ajuns încă la o părere I unanimă. Şi nu era vorba de vreo problemă oarecare, de mai mare sau mai mică însemnătate, ci de însuşi 1 faptul dacă ordinul de a se porni la cucerirea Damla-jikului să fie într-adevăr dus la îndeplinire în zorii J zilei. În cadrul acestui consiliu de război, personalitatea şovăitoare, care punea beţe-n roate, era caimacamul cu pielea de o culoare nesănătoasă şi cu pungile de un cafeniu negricios sub ochi. El îşi justifica poziţia nehotărâtă prin faptul că, deşi generalul comandant al regiunii militare Alep, la cererea valiului, trimisese într-adevăr un batalion complet de infanterie, totuşi până acum nu sosiseră nici mitralierele promise şi nici tunurile de munte. Kolagasiul (căpitanul de stat-major) 1 din Alep punea această întârziere pe seama faptului că era vorba de tipuri de armament care dispăruseră complet din Siria odată cu diviziile ce fuseseră transferate şi pretindea că în tot oraşul

Alep nu se mai găseşte nicio mitralieră. Caimacamul îi rugă pe domnii de faţă să chibzuiască dacă n-ar fi mai bine să se mai M aştepte câteva zile înainte de a porni acţiunea, de ase9

238

menea, să telegrafieze excelenţei-sale Djemal Paşa insistând să fie trimis de urgenţă armamentul necesar atacului. Ofiţerii însă socotiră că propunerea nu poate fi acceptată deoarece nerespectarea ordinii ierarhice şi a formelor ar putea să-l înfurie pe Djemal, ale cărui reacţii erau imprevizibile, şi să-l stârnească la cine ştie ce contramăsură regretabilă. Jusbaşiul din Antakie îşi împinse scaunul înapoi şi luă în mână o foaie mică de hârtie. Degetele îi tremurau, mai puţin din pricina emoţiei, cât a faptului că fuma ţigară după ţigară.

— Domnilor, începu cu voce scăzută şi răguşită, dacă avem de gând să aşteptăm să ni se trimită artilerie şi mitraliere, atunci nu ne mai rămâne altceva de făcut decât să iernăm pe aceste meleaguri. În acest domeniu armata noastră de campanie stă atât de prost, încât cu pretenţiile noastre n-am reuşi decât să devenim ridiculi. Îmi voi lua îngăduinţa să-i mai amintesc o dată caimacamului cât de mari sunt efectivele noastre.

Fără să accentueze vreun cuvânt, citi cifrele înscrise pe hârtia lui micuţă:

— Patru companii din Alep: prin urmare circa o mie de oameni. Două companii din Alexandretta: prin urmare cinci sute de oameni. Garnizoana din Antakie al cărei efectiv a fost completat: prin urmare, patru sute şi cincizeci de oameni. Asta înseamnă aproape două mii de carabine de infanterie regulată. Un regiment de pe front probabil că nu atinge nici pe departe un asemenea efectiv. Dar să trecem la linia a doua: patru sute de saptiehi din Alep, trei sute de saptiehi din kasahua noastră şi şapte sute de tşettehi din nord, aşadar în total încă o mie o sută de oameni. La aceştia se mai adaugă în linia a treia cei două mii de musulmani TOniţâdin diferite-sateipe care i-am înarmat. 4 ată-deci că, una peste alta, dispunem pentru atac de o trupă cuprinzând cinci mii de carabine…

Jusbaşiul îşi întrerupse raportul ca să dea peste cap o ceaşcă de cafea şi să-şi aprindă o altă ţigară. Unul dintre cei de faţă se folosi de această pauză pentru a face o obiecţie:

— Oricum, oamenii dispun de două piese de artilerie.

239

Obrajii scofâlciţi ai maiorului se însufleţiseră, iar fruntea lui gălbuie căpătase un luciu umed:

— Aceste tunuri sunt lipsite de orice eficacitate. Fiindcă în primul rând n-au muniţie, iar în al doilea rând nimeni nu poate să le

mânuiască. În al treilea rând, le vom recuceri foarte1 repede.

Caimacamul, care se înfundase în fotoliul lui din pricină că era obosit, sau poate că era doar plictisit, îşi ridică ochii:

— Nu-l subaprecia pe acest Bagradian, jtribaşi! L-am întâlnit pe omul acesta doar o singură dată, la baie. S-a comportat acolo într-un fel ciudat de impertinent.

Tânărul mudir, cel cu pistrui şi cu unghiile splendide, se amestecă în discuţie cu un ton de reproş:

— A fost o greşeală foarte mare că autorităţile militare nu i-au chemat la unităţi pe ofiţerii ăştia de rezervă armeni. După cum am fost informat. Bagradian s-a prezentat de câteva ori voluntar. Fără el, pe întreaga coastă de-aici ar domni liniştea cea mai perfectă.

Maiorul întrerupse nerăbdător aceste consideraţii:

— Bagradian încoace, Bagradian încolo! în fond, asemenea civili nici nu prezintă prea mare importanţă. Ieri am întreprins personal o recunoaştere pe Damlajik, ca să văd cu ochii mei cum stau lucrurile. E o adunătură de golani zdrenţăroşi. Tranşeele lor par să fie foarte primitive. Socotind cu mare generozitate1, nu pot să aibă decât patru sute până la cinci sute de carabine. Am merita să ne scuipăm singuri în

obraz dacă nu isprăvim cu adunătura asta până la amiază.

— Într-adevăr, aşa ar trebui să facem, jusbaşi, zise caimacamul aruncând repede o privire spre maior. Dar orice animal care-şi apără viaţa, chiar şi cel mai mic.

Kolagasiul din Alep se alătură cu cea mai mare hotărâre părerii maiorului. Arătă că, în ceea ce îl priveşte, nutreşte speranţa nestrămutată ca în cel mult două zile să plece din această regiune lipsită de orice conlort şi să se întoarcă în frumosul oraş Alep. Deoarece ofiţerii erau animaţi de o asemenea încredere unanimă, caimacamul căscă în chip de concluzie:

240

— Prin urmare, ne garantezi succesul, jiisbaşi? Maiorul suflă pe nas două şuvoaie groase de fum, ca un balaur care scoate foc pe nări:

— În materie de operaţii militare nu există garanţii. Mă văd în situaţia de a respinge un asemenea cuvânt. Pot numai să spun că refuz să trăiesc mai departe, dacă tabăra armenilor nu va fi lichidată până seara.

Acestea fiind zise, caimacamul se adună din fotoliul său cu preţul unor mari eforturi:

— Atunci să mergem la culcare!

Dar somnul înaltului demnitar n-a fost câtuşi de puţin odihnitor în noaptea aceea. El se instalase în camera Juliettei. Încăperea era încă

atât de puternic impregnată de mirosul sticlelor de parfum sparte, încât odihna caimacamului bolnav de ficat a fost tulburată fără milă de visuri apăsătoare şi enervante, şi întreruptă de numeroase ore de insomnie.

Deşteptarea n-a fost nici ea mai bună ca somnul. Abia începuseră să mijească zorii, şi iată că o explozie înspăimântătoare îl trezi pe caimacam. Pe jumătate despuiat, demnitarul nostru se năpusti afară din casă. Pagubele erau mari. Obuzul căzuse foarte aproape de peronul vilei. Toate geamurile fuseseră sparte şi cioburile acopereau solul. Suflul smulsese din ţâţini un canat al uşii şi-l proiectase în vestibul. În zid se căscau crăpături mari. Peste tot erau sfărâmături, moloz, bucăţi de fier îndoit. Dar aspectul cel mai îngrozitor îl oferea ofiţerul de stat-major din Alep. Întâmplarea voise ca nenorocitul să iasă din casă chiar în clipa când exploda obuzul. Iar acum şedea pe jos, rezemat de zid. Ochii lui albaştri, privind în gol, aveau ceva copilăresc. Dtrşi respira greu, păreaierdut în visuri evocatoare ale unui trecut îndepărtat. O schijă îi sfi-şiase umărul drept, alta îl rănise la coapsa stângă. Jusbaşiul din Antakie se afla lângă el, dându-i îngrijiri. Cel ce ar fi privit scena de departe, ar fi avut mai degrabă impresia că jusbaşiul încerca să-l convingă, nu fără oarecare asprime, să nu mai facă atâta caz de un fleac de rană. Dar kolagasiul, dând dovadă de

încapă
16
241
ţânare, refuză să asculte de aceste sfaturi şi se răsturnă încet într-o rână. Atunci jiisbaşiul se întoarse mânios. Şi urlă la soldaţii care încremeniseră de spaimă, să nu se mai holbeze aşa, ci să aducă în grabă un felcer şi câţiva sanitari. Dar nu era o treabă chiar atât de uşoară. Felcerul se afla cu compania a treia la Bitias. Maiorul porunci ca rănitul să fie transportat în casă. Îl întinseră pe patul din camera lui Stephan. Recăpătându-şi cunoştinţa, îl imploră pe maior să nu-l părăsească înainte ca rănile să-i fi fost pansate. Caimacamul, care prin însuşi felul său de a fi era un civil convins, şi căruia vărsarea de sânge omenesc îi repugna din punct de vedere practic în aceeaşi măsură în care, din punct de vedere teoretic, îl lăsa rece, coborî încet, cufundat în gânduri, scara întunecoasă ce ducea în pivniţă. Nu de alta, dar tirul de artilerie al lui Gabriel Bagradian îşi urma imperturbabil cursul. Dinspre Yoghonoluk tocmai răzbătea zgomotul unei noi explozii.

A fost mai mult decât o ironie a sorţii faptul că traiectoria primului obuz s-a sfârşit chiar în dreptul casei Bagradian şi că l-a scos din luptă pe comandantul batalionului. Dar poate că nici n-a fost o ironie a sorţii, ci o pildă vie că Dumnezeu nu

se află întotdeauna de partea celui mai tare, cum pretinde proverbul. Oricum prin paralizarea comandamentului, începutul atacului a fost întârziat cu mai mult de o oră. Liniile de atac în trăgători ale turcilor, care se şi desfăşuraseră în livezile şi viile de la poalele Damlajikului, primiră dispoziţia să mai aştepte. Porcii ăştia de armeni păreau că au reperat al dracului de bine obiectivul cel mai important şi că dispun de artilerişti instruiţi. Chiar dacă următoarele opt lovituri se dovediră a fi mai puţin geniale decât prima, totuşi fundul văii era destul de larg pentru ca şrapnelele şi obuzele, oriunde ar fi căzut, să semene panica împrejur. Trei case din Bitias, Azir şi Yoghonoluk fură incendiate. Unul dintre obuze provocă ravagiile cele mai serioase căzând în mijlocul taberei ridicate de un detaşament de saptiehi care tocmai beau cafea din gamelele lor de campanie. Lăsând în urmă trei morţi şi numeroşi răniţi, aceşti reprezentanţi

242

ai ordinii publice părăsiră definitiv teatrul de operaţii, fără să fi slobozit măcar un singur foc de armă.

Cu ajutorul tirului de obuziere, Gabriel Bagradian obţinu aproximativ ceea ce intenţiona, bineînţeles fără să-şi poată da seama exact în ce măsură reuşise. Operaţiile trupelor turceşti fură stânjenite într-un mod de-a dreptul ruşinos,

moralul noii populaţii a văii suferi o scădere atât de sensibilă, încât femeile o şi porniră în grupuri pestriţe, spre câmpia Orontelui, dar înainte de orice, comandamentul suprem rămase izolat o bună bucată de vreme pierzând legătura cu trupele. Numai după ce tirul obuzierelor încetase demult, liniile de tiraliori îndrăzniră să se ridice şi dispărură printre colinele împădurite de la poalele Musa Daghului. Vreme de o clipă, Bagradian îşi reproşa că nu avusese destulă îndrăzneală să repartizeze pe drumurile de acces cel puţin patru sute de oameni din prima linie, adică jumătate din totalul grupelor de combatanţi, care ducând o activitate de comitagii, să-i hărţuiască pe atacanţi zădărnicindu-le acţiunea încă înainte de a fi apucat să se desfăşoare. Dar se temea de tot ce era nehotărât şi neorganizat, teamă care se manifesta uneori în firea sa impresionabilă, astfel că renunţase până şi la gândul de a exprima această părere. În orice caz, acum se dovedi că, prin poziţii alese cu multă ingeniozitate şi o îndrăzneală care nu excludea prezenţa de spirit, cei o sută de comitagii, hărţuind liniile de tiraliori inamici ce se căţărau gâfâind din greu, reuşiră să semene încă de la jumătatea urcuşului mai multă panică şi să provoace mai multe pierderi decât ar fi putut-o face un atac frontal. De două ori, de trei ori focul încrucişat şi invizibil surprinse grupurile care se căţărau cu mare greutate printre hăţi-şuri,

provocând dezordine în rândurile lor şi riipindu-le în toate direcţiile. Diferitele detaşamente şi plutoane, izolate de comandanţii lor, pândite de moarte la fiecare pas, făcură calea-întoarsă coborând în goană povârnişurile muntelui, fapt care nici măcar nu putea fi calificat drept laşitate, deoarece nicio apărare nu era cu putinţă. După mai multe asemenea încercări, încheiate cu tot atâtea eşecuri, maiorului nu-i mai rămase

243

altceva de făcut decât să-şi adune companiile pe linia de la poalele muntelui, să ordone un repaus de refacere şi punerea în funcţiune a cazanelor bucătăriei de campanie, între timp, comitagiii putură să strângă nestingheriţi puştile şi muniţia celor căzuţi şi răniţi, şi să le ducă la adăpost. Caimacamul, care se afla la sediul comandamentului, îi puse jiisbaşiului următoarea întrebare, rostită pe un ton din care răzbătea o proastă dispoziţie dintre cele mai cumplite:

— Aveţi de gând să rămâneţi la tactica dumneavoastră? Cred că în cazul acesta nu vom mai ajunge pe munte în vecii vecilor.

De furie, fata maiorului se făcu de culoarea brună a cafelei; răstindu-se la subprefect, spuse:

Dacă doriţi, vă predau pe loc comanda şi mă retrag, în definitiv, toată povestea asta vă priveşte mai mult pe dumneavoastră decât pe mine.

Caimacamul îşi dădu seama că are de-a face

cu un ofiţer extrem de vanitos, cu care trebuie să fie foarte prevăzător. De aceea se hotărî să pună imediat capăt acestui conflict izbucnit pe neaşteptate. Cu aerul lui cel mai adormit dădu din umeri:

— Aveţi dreptate. Eu port răspunderea. Dar vă rog să vă amintiţi că dumneavoastră răspundeţi faţă de mine. Dacă acţiunea dă greş, va trebui să suportăm amândoi consecinţele, dumneavoastră în aceeaşi măsură ca şi mine.

Acest adevăr limpede constitui pentru maior o revelaţie atât de puternică, încât amuţi. Deoarece prin intervenţia sa personală demnitarii cei mai sus-puşi, valiul, ba chiar şi ministrul de Război, fuseseră înştiinţaţi de evenimentele legate de Musa Dagh, un nou eşec l-ar putea aduce înaintea Curţii marţiale, care faţă de el se va arăta mai puţin îngăduitoare decât faţă de bătrânul bimbaşi cu obrajii de copil. Era legat de caimacam şi la bine şi la rău, în consecinţă trebuia să colaboreze cu el în condiţiile cele mai bune. De aceea făcu doar o remarcă destul de paşnică şi plecă să-şi vadă de treabă. Ca o primă măsură, compania dislocată la nord primi ordinul să pornească imediat împotriva

244

poziţiei armeneşti din şa. Cât priveşte poziţia sudică, situată deasupra coastei acoperite de grohotişuri, deocamdată urma să rămână

neatinsă, deoarece jusbaşiul nu voia să-şi expună trupele unei noi avalanşe de pietre, li strânse pe ofiţeri în jurul lui şi le ordonă să aducă la cunoştinţa plutoanelor că fiecare soldat care, în decursul operaţiei ce urma să înceapă, s-ar întoarce şi ar fugi întorcând spatele inamicului, va fi împuşcat fără nicio milă. Tocmai în vederea acestei misiuni de călău îi dispuse pe saptiehi şi pe tşettehi într-o linie lungă acoperind depresiunile dintre colinele de la poalele muntelui. Le dădu ordinul categoric să deschidă imediat focul în cazul că infanteria ar încerca să se retragă. Saptiehii şi voluntarii nu se opuseră câtuşi de puţin să preia această misiune. În afară de asta, maiorul orândui la liziera livezilor şi viilor o a treia linie, foarte lungă, formată din locuitorii înarmaţi ai satelor, cărora li se alătură şi o parte a femeilor. Teama de ordinul jiisbaşiului îşi făcu din plin efectul asupra companiilor. Liniile de atac în trăgători, minate de frică, se căţărau în grabă pe pantele abrupte ale muntelui. Nu îndrăzneau să se oprească nici măcar câteva clipe ca să-şi mai tragă sufletul. Cu ochii închişi se năpusteau înainte, sub focul susţinut al comitagiilor. Amiaza trecuse de mult când trei plutoane, răzbătând prin focul necruţător al apărătorilor, reuşiră să ajungă în regiunea înălţimilor şi să se instaleze în patru puncte situate faţă în faţă cu poziţiile armeneşti, adăpostindu-se, bine de rău, fie în gropi săpate cu

lopata de infan-le, fie în spatele stâncilor, grămezilor de pietre, copa – „or sau în adâncituri ale terenului. Prin această faptă adevărat eroică, generată de teamă, trupele maio-lui obţinuseră primul lor succes demn de luat în consilieraţie. El însuşi, cuprins de o autentică înfrigurare azboinică, se aşeză în fruntea unei noi coloane de asalt, care o conduse, cu sabia scoasă, spre poziţiile situ-te pe înălţimi. Această coloană reuşi şi ea să se inaleze mai jos de poziţiile armeneşti, prelungind ast-l frontul de atac. Entuziasmul stârnit de acest succes fluenţă puternic sufletele turcilor. Deschiseră un

245

foc de-a dreptul turbat, pornit simultan din toate punctele pe care le ocupaseră. La început, maiorului îi era indiferent dacă gloanţele îşi atingeau ţinta sau nu. Important era ca vreme de două ore urechile şi sufletele armenilor să fie uzate, măcinate încetul cu încetul, până îşi vor pierde şi ultima rămăşiţă de neobrăzare. De asemenea, în felul acesta îşi vor da seama că puterea de stat are la dispoziţie destulă muniţie ca să continue focul cu aceeaşi intensitate, vreme de trei zile. Apărătorii, incapabili să întreprindă ceva, se ascunseră în tranşeele lor, în timp ce perdeaua deasă şi impenetrabilă a proiectilelor trecea pe deasupra capetelor lor. Cea mai mare nenorocire era însă faptul că din poziţiile turceşti mai

apropiate de Vâlceaua orăşenească se rătăceau sute de gloanţe printre colibele de ramuri împletite şi, din când în când, schijele de la gloanţele dum-dum explozive provocau răni îngrozitoare. De aceea, Ter Haigasun dădu dispoziţia ca Vâlceaua orăşenească să fie evacuată fără întârziere şi toată populaţia care nu făcea parte din vreo formaţie de luptă să se retragă în regiunea stâncoasă şi în cea situată înspre coastă.

În răstimpul foarte îndelungat cât dură tirul furios> împotriva tranşeelor armeneşti, jtisbaşiul îşi trimise ofiţerii să aducă rând pe rând rezervele companiei, detaşamentele de saptiehi, apoi pe ţăranii înarmaţi, pentru ca în decursul atacului superioritatea numerică să poată fi valorificată prin valuri succesive de oameni. Dispozitivele al doilea, al treilea şi al patrulea în adâncime fură instalate pe poziţii aflate la distanţe destul de mici în spatele frontului. Când ultimele trupe, hărţuite şi duse la exasperare de atacurile viclene ale comi-tagiilor, ajunseră urlând la cota hotărâtă pentru ei i maiorul dădu ordinul de atac pentru prima linie, Din poziţiile lor, cele mai multe situate mai sus, armenii, care acum aveau o veche experienţă în ceea ce priveşte respingerea atacurilor frontale, deschiseră cu mult calm focul asupra liniilor de asalt cam şovăitoare, făcând prăpăd printre ele. Cu toate că valurile atacatorilor erau refăcute cu mare repeziciune, se

frângeau din nou, la o
246
depărtare apreciabilă de tranşeele armeneşti, fiind foarte dezavantajate de terenul în pantă. În ciuda faptului că erau net superiori atât numeric, ci şi ca armament, musulmanii nu putură înainta, până după-amiază târziu, nici măcar cu un pas peste liniile ocupate iniţial. În acelaşi timp, dat fiind amplasamentul ingenios al diferitelor sectoare ale sistemului de apărare, combatanţii armeni erau în măsură să respingă atacurile fără prea mari eforturi şi cu pierderi puţine. Tranşeele lor formau în unele locuri unghiuri ascuţite, şi în felul acesta atacatorii turci erau expuşi unui foc frontal şi totodată din flancuri. La toate acestea se adăugară şi comitagiii, care apăreau pe neaşteptate ba într-un loc, ba într-altul, împroşcând liniile de rezervă cu o ploaie de gloanţe ucigătoare. Până acum, asalturile temerare şi zadarnice îl costaseră pe maior aproape tot atâţia oameni câţi pierduse în ultima înfrângere şi sărmanul bimbaşi, care din pricina acestor pierderi fusese alungat în mod ruşinos. Dar jusbaşiul era plămădit dintr-un aluat mult mai tare şi nu se dădu bătut. Mereu şi mereu trecea în fruntea rând urilor de asalt şi scăpă de o sută ele ori de moarte numai datorită minunii pe care o înfăptuieşte destinul ocrotind pe comandanţii temerari. De cele mai multe ori era în fruntea

trupelor care atacau în sectorul Râpei gorunilor, căci pe măsură ce trecea timpul devenise limpede că aici se afla punctul cel mai slab al apărării. Cu ajutorul brigăzii sale volante, Bagradian reuşise tot timpul să ţină în mână frânele conducerii. „Mai sunt trei ore, se gândea el, şi se va lăsa noaptea”. Brigada intervenise mereu în punctele cele mai ameninţate, întărise tranşeele care păreau slăbite, umpluse golurile primejdioase dintre sectoare şi înlocuise grupele de combatanţi sleite de oboseală. Acum însă Bagradian”, vlăguit, livid şi respirând greu se trântise la întâmplare pe pământul gol ca să se refacă de Pe urma efortului. Lângă el şedea Avakian, iar vreo doisprezece curieri din cohorta tineretului aşteptau ordinele lui. Haik se afla printre ei, Stephan nu. În fiecare clipă soseau rapoarte. Îndeosebi de la şaua nordică, unde până acum această zi grea încă nu-şi arătase

247

miţii. Dar iată că la ora aceasta turcii păreau că aia de gând – să-şi schimbe intenţiile şi să pregătească o lovitură decisivă în sectorul de nord. Rapoartele lui Nurhan-ceauşul căpătau un ton din ce în ce mai nervos. Nu numai maiorul, dar un întreg stat-major de ofiţeri apăruse în spatele adăposturilor de pe înălţimile situate faţă în faţă cu şaua. Fuseseră identificaţi foarte limpede după binoclurile de campanie pe care le purtau.

Bagradian îşi impusese ca principiu să fie cât se poate de circumspect când era vorba să arunce în foc brigada volantă, prin urmare ultimele forţe de care dispunea, şi să nu-i lase pe diferiţii comandanţi inferiori, nesiguri de capacitatea lor, să abuzeze de intervenţia ei. Sectorul nord era indiscutabil cea mai sigură poziţie, şi nu exista niciun motiv ca încă înainte de începerea luptei să fie trimise ajutoare pentru întărirea acestui sistem de tranşee. Mult mai important i se părea lui Gabriel Bagradian să rămână în permanenţă în apropierea sectorului atât de primejduit al Râpei gorunilor, pentru a evita o eventuală nenorocire. Aşadar, rămânea întins, cu ochii închişi şi părea să nu acorde vreo atenţie numeroaselor rapoarte sosite de la şaua nordică. „Mai sunt numai două ore şi jumătate1, îşi spunea şi-şi repeta. Intervenise o pauză în luptă. Focul armelor amuţise deocamdată. Bagradian se lăsă cu totul în voia oboselii. Poate că această stare de slăbiciune fizică şi morală a fost motivul pentru care a căzut totuşi în cursa întinsă de maior.

Ecoul bătăliei ajungea până la Riviera cu toată tăria. Pârâitul şi şuieratul împuşcăturilor răsunau, datorită unui ciudat fenomen acustic care le amplifica, atât de aproape şi de impresionant, încât Juliette şi Gonzague trebuie să fi încercat uneori impresia că se află în mijlocul câmpului de bătălie, deşi în realitate lupta se desfăşura la o

distanţă destul de mare, Juliette ţinea strâns mâna lui Gonzague. Toată fiinţa lui se concentra în auz. Şedea nemişcat, într-o poziţie plină de încordare!

— Cred că se apropie din toate părţile. În orice caz, aşa s-ar părea după sunet…

Juliette nu spuse nimic. Vuietele şi şuierăturile acestea veneau dintr-o lume străină, ireală, astfel că nu le înţelegea şi de aceea nici nu lăsa impresia că se teme de ele. Gonzague se aplecă acum uşor în faţă, pentru a vedea mai bine valurile care, jos de tot, în adâncuri, se izbeau înspumate de stânci. Marca era as – „zi neobişnuit de agitată şi-şi împletea vocea mânioasă i îndepărtată cu vacarmul focurilor de armă… Maris rată către sud, în lungul coastei:

— Ar fi trebuit să ne hotărâm mai demult, Juliette. a ora asta puteai să fii în locuinţa aflată lângă fabrica de spirt, şi să aştepţi în cea mai deplină linişte ziua plecării…

Ea fu scuturată de un fior. Gura i se deschise, totuşi trebui să-şi caute multă vreme vocea, ca pe ceva pierdut:

— Vasul pleacă în ziua de 26… Astăzi suntem în 23… ai am timp trei zile…

— Desigur, o linişti el prevenitor, mai ă! timp trei le… Eu, unul, n-o să-ţi răpesc nicio zi… Numai de-ar roceda şi cei de-acolo la fel…

— Ah, Gonzague, am o senzaţie atât de ciudată, atât de confuză…

Se opri în mijlocul frazei. I se părea lipsită de orice sens încercarea de a-şi descrie starea sufletească, pe care nici ea însăşi nu reuşea s-o desluşească. Era ceva puţin rezistent, foarte vulnerabil, care apărea de sub învelişul său protector cu partea cea mai gingaşă şi mai firavă. Mădularele ei trăiau o viaţă proprie, rece, care nu mai avea decât legături foarte precare cu ansamblul conştient al organismului. I se părea că ar fi putut să-şi desprindă de trup, cu oarecare regrete destul de dureroase, braţele şi picioarele şi să le încuie într-un dulap. În vremurile dinainte, când trăia încă în lumea ei ordonată şâluminoasă, Juliette n-ar fi rămas inactivă. Probabil că sunt bolnavă, şi-ar fi spus atunci, şi ar fi luat termometrul ca să-şi măsoare temperatura. Acum însă nu înceta să se întrebe, intrigată – im se face că starea ei îngrozitoare putea totuşi să se pară destul de plăcută şi să nu trezească în ea ci o dorinţă. Repetă de două ori ultimele ei cuvinte:

249

— Atât de confuză…

Cu faţa serioasă, zâmbind totuşi, Gonzague o trase mai aproape de el:

— Sărmana mea Juliette, te înţeleg atât de bine… Ţi-ai pierdut individualitatea, mai întâi în răstimp d cincisprezece ani şi acum în răstimp de douăzeci şi patru de zile. Nu mai poţi regăsi în tine nici pe falsa şi nici pe autentica Juliette. Vezi

tu, eu nu aparţin nimănui, nu sunt nici armean, nici francez, nici grec, nici american, nu sunt realmente nimic din toate acestea şi de aceea sunt liber. Cu mine îţi va fi foarte uşor. Dar nu te pot cruţa de momentul despărţirii de viaţa ta trecută.

Ea îl privi cu desăvârşire descumpănită. Zgomotul focurilor de armă ce răzbătea de dincolo atingea punctul culminant. Era cu neputinţă să rămână mai departe aici, ca şi cum nimic nu le-ar tulbura liniştea. Gonzague o ajută pe Juliette să se ridice. Ea se clătină, ca ameţită. Maris păru cuprins de nelinişte:

— Trebuie să cumpănim bine ce e de făcut, Juliette. Vacarmul pe care-l auzim venind din partea aceea nu e câtuşi de puţin în măsură să ne inspire încredere. Ce ai de gând să faci?

Ea schiţă cu mâinile o mişcare, pe care n-o duse pân la capăt, de parcă ar fi vrut să-şi astupe urechile:

— Sunt obosită… şi aş dori să mă întind puţin…

— Asta nu se poate, Juliette! Ascultă vacarm acela! în fiecare clipă se poate întâmpla o nenorocir sunt de părere să plecăm din locul acesta şi să aşteptă mai jos, să vedem cum se vor desfăşura evenimentele…

Ea dădu din cap cu încăpăţânare:

— Nu, prefer să mă întorc în cortul meu! Gonzague o apucă de mijloc, încercând cu

blândeţe s-o tragă după el:

— Nu fi supărată, Juliette! Dar acum este neapăra necesar să cântărim bine situaţia. Până într-o jumătate de oră s-ar putea ca soldaţii turci să ajungă în Vâlceau orăşenească. Şi Gabriel Bagradian? Oare ştii măc dacă mai este în viaţă?

Pocnetele şi vuietul din jur păreau să vină în sprijinul îngrijorării lui Gonzague. Dar Juliette se trezi

250

brusc din tulburarea ei, recăpătându-şi energia şi voinţa care o caracterizaseră înainte:

— Vreau să-l văd pe Stephan, vreau să-l am pe Stephan lângă mine! strigă ea, cu un fel de exaltare aproape mânioasă.

Numele copilului ei sfâşie vălurile nebuloase ale irealului încărcat de spaime care o asedia din toate părţile. Pe neaşteptate, maternitatea luă forma unei case solide, cu ziduri de nepătruns, care putea fi transformată într-o fortăreaţă împotriva întregii lumi. Îl apucă pe Gonzague de braţe şi-l împinse, nerăbdătoare:

— Adu-l imediat pe Stephan aici, mă auzi, te rog nu mai pierde nicio clipă, găseşte-l! Aştept, aştept...

Vreme de o clipă, Maris şovăi. Pe urmă îşi înăbuşi din cavalerism orice obiecţie şi-şi înclină capul:

— Bine, Juliette, dacă asta ţi-e dorinţa! Am să

fac tot ce-mi stă în putinţă să-l găsesc cât mai repede pe băiat, ca să nu aştepţi prea mult.

Şi, într-adevăr, Gonzague Maris se întoarse după numai o jumătate de oră, însoţit de Stephan – un băiat cu desăvârşire sălbăticit şi transpirat, care nu-l urmase decât după mari insistenţe. Juliette se năpusti asupra lui Stephan, strângându-l la piept în timp ce era zguduită de un plâns fără lacrimi. Băiatul era atât de obosit, încât atunci când se aşezară cu toţii, adormi imediat.

Gabriel Bagradian dovedise în chip neîndoios că spiritul său cultivat, înclinat către tot ce este frumos, era înzestrat cu autentice calităţi de comandant militar, pe care necesităţi dictate de primejdia de moarte le scoseseră la lumină. Greşeala pe care o săvârşi acum era dintre cele cărora le căzuseră adesea victimă generali de prestigiu din pricină că se lăsaseră influenţaţi în hotărârile lor de preferinţa! pentru anumite sectoare de luptă studiate temeinic şi verificate. Aşa se face că şi Gabriel, dând urmare preferinţei pentru principala înfăptuire a marelui său plan de apărare, sectorul nordic, se lăsă până la urmă convins să cedeze în faţa numeroaselor mesaje primite de la Nurhan-ceauşul, mesaje care la un moment dat degeneraseră în apeluri deznădăj

251

cluite. Deoarece turcii nu mai porniră noi atacuri, nici dinspre Râpa gorunilor şi nici dinspre

celelalte căi de acces ce urcau pe coastele muntelui, deoarece de jur-împrejur focurile de armă încetaseră spre a se între” * cu o furie nebănuită în sectorul nordic, părea mai mult decât probabil că inamicul, folosind întreaga sa superioritate numerică, va face o încercare de străpungere a poziţiei de la şaua nordică. Din acest motiv, Bagradian retrase grupele de combatanţi ale brigăzii volante, răspândite pe toată marginea frontului, şi le duse la nord, instalându-le în tranşeele din linia a doua şi în spatele baricadelor stâncoase, pentru a face faţă asaltului turcesc, Gabriel aştepta ca năvala inamică să se producă în cel mai scurt timp, întrucât focul armelor de infanterie creştea clipă de clipă în intensitate şi foarte curând urma să se lase seara. (Deoarece nimeni în afară de el nu putea să încarce obuzierele şi să le regleze tirul, trebuia să renunţe la ajutorul lor.)

În calitatea lui de comandant al sectorului de la IRâpa gorunilor, Sarkis Kilikian avusese în cursul zilei o comportare exemplară şi respinsese cinci atacuri inamice. O vreme s-ar fi părut că liniile de tiraliori turci, în ciuda pierderilor grele, aveau de gând să forţeze străpungerea numai aici, prin această poziţie situată la înălţime, şi nicăieri în altă parte, fiind vorba de o poziţie-cheie, care ducea drept în tabăra armenească. Din pricină că în primele ceasuri ale luptei Gabriel Bagradian nu

avea prea mare încredere în rezistenţa rusului, se menţinuse cât mai mult cu putinţă în apropierea sectorului de la Râpa gorunilor şi intervenise de câteva ori cu grupele lui căzând în flancul turcilor. Misiunea lui Sarkis Kilikian nu era câtuşi de puţin uşoară. Tranşeea principală nu controla decât o suprafaţă destul de mică a terenului Tranşeele care asigurau flancurile nu aveau poziţii prea favorabile, şi în afară de asta erau situate la o depărtare de câteva sute de paşi de sectoarele învecinate, fără ca aceste locuri goale să fie făcute impracticabile, aşa cum era cazul la majoritatea celorlalte puncte de acces, prin pante abrupte, pereţi de stâncă sau grupuri dese de arbuşti. Rusul dispunea de unj]

252

efectiv relativ redus, de opt grupe, care în afară de aceasta erau răspândite pe o distanţă destul de mare, Corespunzător cu natura terenului. Cu toate acestea, nu avusese în tot timpul zilei decât pierderi lipsite de însemnătate, deşi, oricum, era vorba de doi morţi şi şase răniţi. Ceva din felul de a fi al lui Kilikian, din liniştea de moarte şi nepăsarea lui, trecuse şi asupra oamenilor de sub comanda sa. Ori de câte ori turcii porneau la atac, oamenii trăgeau cu o siguranţă nepăsătoare – da, altfel nu poate fi calificată atitudinea lor – o siguranţă impregnată de plictiseală, de parcă s-ar fi simţit la ei acasă

atât în moarte, cât şi în viaţă, şi nu le-ar fi păsat din cale-afară în care dintre aceste două locuri vor domicilia în viitor. În timp ce-şi punea arma la ochi, Kilikian nu lăsa niciodată să se stingă vreuna din ţigările de bună calitate, din care Bagradian îi dăruise o cutie. Acum, ciupă atâtea ceasuri sângeroase, îşi rezemă silueta uscăţivă de peretele tranşeei şi privi ţintă peisajul din faţa lui, presărat cu cioturi şi trunchiuri de copac, cu tufe şi pini pitici, coborând în pantă repede până la locul unde începea Hâpa gorunilor propriu-zisă, ocupată de forţele concentrate ale inamicului. Bineînţeles că încă din primele zile Bagradian pusese să se taie în acest loc copacii din marginea muntelui. Capul de mort al lui Kilikian, cu aspect totuşi tineresc, stătea nemişcat între umeri. În ochii lui cu luciu mat de agat îşi găsea expresia marea artă care constă în a putea reduce viaţa la un minimum de activitate. În uniforma luată ca pradă de război, cu umerii căzuţi şi talia de fată, pe care o punea anume în valoare printr-un centiron foarte strâns, rusul arăta ca un ofiţer deosebit de elegant. Nu vorbea niciun cuvânt cu oamenii aflaţi în o pierea lui, care tăceau şi ei. Ochii lor se întorceau reu către umbrele copacilor şi tufelor, care deveneau a de clipă mai lungi, mai subţiate, mai aurii, ca Ştie făpturi misterioase. Toţi armenii de pe Damlajik, rbaţii ca şi femeile, în afară poate de Krikor şi de –ikian, nu erau preocupaţi acuma decât de un

singumd, care era şi gândul lui Gabriel Bagradian: „Încă ceas şi soarele va apune”. Dinspre nord se auzeau

253

pârâiturile salvelor de puşcă. Dar aici, jos, pădurea şfl muntele păreau să se bucure de e pace adâncă. Şi mulţii dintre aceşti oameni epuizaţi de efortul luptei îşi înm chiseră acum ochii, pentru a adormi o clipă în picioare» Procedând astfel, aveau impresia că această aţipeală pe furiş făcea ca timpul să avanseze în taină, precipitânil du-se în braţele nopţii salvatoare. Numărul celor care] dormeau creştea mereu. Până la urmă, se părea că în efectivul tranşeelor nu se mai află niciun om treaz. J Numai ochii tăiaţi în piatră mată ai lui Sarkis Kilikian; comandantul, supravegheau nemişcaţi liziera întunecată i-a pădurii din Râpa gorunilor. Ceea ce s-a întâmplat în minutele următoare ţine de acele enigme care într-adevăr 1 nu pot fi dezlegate şi cărora nu le pot fi stabilite nici cauzele. La nevoie, poate fi făcută răspunzătoare inelM plicabila letargie din felul de a fi al lui Kilikian, acea! trăsătură caracteristică pe care viaţa a început s-o dezij volte în el încă de pe vremea când era un băiat de unasprezece ani (şi zăcea sub trupul sângerând al mamei sale) pentru a-l ajuta să se apere împotriva chinurilor înfiorătoare ce-i erau hărăzite. În orice caz, nu schiţă nicio mişcare şi în ochii lui nu se ivi altă

privire, când I din pădurea de jos apărură mai întâi câţiva infanterişti şovăitori, urmaţi apoi de şiruri întregi şi compacte. Nici o singură împuşcătură nu răsună pentru a anunţa prea gătirea unui atac. Turcii păreau că se tem de ceva, că; nu vor să se desprindă de peretele întunecos şi zimţat al Râpei gorunilor şi că aşteaptă nehotărâţi până ce puştile apărătorilor vor porni să scuipe foc. Cum acest lucru nu se întâmpla, îşi luară avânt – numărul lor se ridicase acum la cel puţin trei sute – înaintară în salturi şi, adăpostindu-se în spatele fiecărui obstacol, aşteptară din nou ca armenii să deschidă focul. 1 O parte a oamenilor din tranşee continua să doarmă, Alţii se treziră, îşi apucară puştile şi-şi mijiră ochii; către tabloul mobil şi tăcut ce se desfăşura înaintea lor. În clipa aceasta lumina aurie a soarelui în asfinţit se umflă brusc şi explodă în sute de mii de schije şi fragmente orbitoare. Semilunile de pe căciulile din blană de miel ale ofiţerilor scânteiau strident. Cu totul

254

de mirare, în această acţiune de luptă nu purtau chipíele de campanie. Armenii, ameţiţi de risipa de aur strălucitor a soarelui crepuscular, îşi puseră puştile la ochi şi priviră disciplinaţi spre Kilikian aşteptând ordinul. Şi iată că acum se produse inexplicabilul. În loc să procedeze cum procedase şi până acum, adică să dea comanda de

pregătire a tirului, să indice cifra la care trebuie fixat înălţătorul armei pentru calculul distanţei şi să-şi ducă fluierul la gură, rusul, cu o încetineală gândită, se caţără afară din tranşee. Gestul lui avu efectul unui ordin, care se răspândi cu repeziciune printre grupele de combatanţi. În parte fiindcă erau ameţiţi de oboseală şi în parte fiindcă aveau încredere în intenţia comandantului lor, pe care deocamdată n-o puteau pricepe, oamenii ieşiră unul după altul sărind peste marginea tranşeei. Turcii, care izbutiseră să se strecoare până la o distanţă de cincizeci de paşi, prinseră a şovăi, apoi se aruncară la pământ. Inima li se opri în loc. Se aşteptau la un contraatac dezlănţuit cu o furie neobişnuită. Dar Sarkis Kilikian stătea calm în faţa tranşeei din mijloc, cu mâinile vârâte în buzunare fără să înainteze nici măcar cu un pas şi fără să se întoarcă înapoi în tranşee, fără să strige măcar un cuvânt care să semene a ordin, fără să facă vreun semn. Încă înainte ca sărmanii apărători să aibă vreme ca să-şi dea seama de situaţie, unul dintre ofiţerii culcaţi printre tufe urlă o comandă, prelungită de ecou, şi din trei sute de puşti Mauser porniră răpăiturile asurzitoare ale unui tir rapid şi devastator îndreptat împotriva ţintelor vii şi nemişcate de sus, ale căror siluete se detaşau întunecate pe cerul saturat de lumină al crepusculului. Cât ai clipi de câteva ori din ochi, o treime a efectivului poziţiei se

zaîrcoleaurlâneşigemând pe pământul însângerat al muntelui. Sarkis Kilikian încă mai stătea acolo, îngândurat şi uimit, cu mâinile vârâte în buzunare. Plumbul turcilor părea că-l ocoleşte, ca şi cum ar fi fost mult prea simplu şi lipsit de originalitate ca un destin unic ca al său să-şi găsească deznodământul aici, pe câmpul de bătălie. După aceea, când ridică mâna şi strigă ceva spre oamenii săi, era mult

255

prea târziu. Fu prins în învălmăşeala generală ce stârni când restul combatanţilor armeni o luă la goană o goană care nu se sfârşi în parte decât după întării urii de piatră. Erau patru mormane de pietre alungite, în grămădite după laturile unui trapez şi situate în imediata apropiere a Vâlcelei orăşeneşti. Până să ajungă 1 acest adăpost, fugarii lăsară în urma lor douăzeci şi tre’ de morţi şi răniţi. Infanteria turcească ocupă tranşeea* părăsită scoţând nişte urlete de nedescris. În urma ei să înghesui rezerva, saptiehii, tşettehii, iar ultimii sosiră ţăranii înarmaţi. Musulmanii fuseseră însoţiţi în ex-l pediţia lor de un număr destul de însemnat de femeia curajoase. Când aceste femei, ascunse în spatele copa-jcilor din Râpa gorunilor, văzură succesul dobândit de ai lor, ţâşniră din pădure ca nişte bacante cuprinse am delir, se prinseră de mâini formând un lanţ neîntrerupt şi din gâtlejurile lor izbucni un ţipăt

lung, şuierajH „ţilghit!” străvechiul strigăt de luptă al femeilor isla A mice. Acest strigăt răscolitor trezi demonul care dormita în bărbaţi. După cum le poruncea credinţa, nu le maj păsa mei de viaţă, şi nici de moarte, şi se năpustiră într-un iureş smintit asupra întăriturilor de piati» destul de puţin rezistente, fără să mai tragă vreun fooj doar cu baioneta la armă.

În nenorocirea lor, armenilor le veniră totuşi în ajută tor câteva împrejurări favorabile. Când văzură că turejb îi măcelăresc pe răniţi străpungându-i cu baionetele să strivindu-i cu cizmele lor cazone, îşi recăpătară calmul şi întreaga luciditate a destinului lor implacabil. Nef mişcaţi, lungiţi în spatele mormanelor de pietre, ocheau calm ca de obicei şi fiecare glonte îşi atingea ţinta să câştige timp! Aveau în spate ultimele luciri oritoare ale soarelui, care pe turci îi lovea în un noroc în nenorocul lor l-a constituit faptul că atacatorii amplasaţi în faţa sectoarelor vecine îşi părăsirâj poziţiile şi îmbătaţi de succes, fără să mai aştepte cam menzile ofiţerilor, se năpustiră de-a valma spre spăr – tura creată în sistemul de apărare. Drept urmare, apă-5 rătorii sectoarelor respective îşi părăsiră şi ei tranşeele! şi începură să asedieze din stânga şi din dreapta poziţiaj

256

unde se produsese nenorocirea. Urmarea a

fost o luptă corp la corp şi o învălmăşeală în care prieteni şi duşmani (deoarece mulţi armeni purtau uniformele turceşti capturate în luptele precedente) se înghesuiau într-o dezordine de nedescris. De pretutindeni soseau noi valuri înspre această spărtură. A durat multă vreme, îngrozitor de multă vreme, şi mulţi, foarte mulţi oameni au căzut până când cele două tabere au reuşit să se desfacă una de cealaltă, iar cei care aveau superioritatea numerică au izbutit să-i respingă pe armeni în direcţia Vâlcelei orăşeneşti, gonindu-i din spate. A durat exact până în clipa când Gabriel Bagradian a sosit, cu brigada lui sleită de oboseală, ca să poată îndepărta de tabără deznodământul fatal. Turcii fură respinşi, dar numai până la tranşeele cucerite mai înainte, fac care le ocupaseră şi le ţineau ferm.

Cea mai mare bineeuvântare a fost însă noaptea – şi anume o noapte înnorată, fără lună, care se lăsă foarte repede. Jusbaşiul nu socotea nimerit încă un atac, care în drept că ar fi putut să fie ultimul, cel decisiv. Dar în întuneric, armenii, care cunoşteau Damlajikul cum îşi cunoşteau propriile buzunare, ar fi fost în avantaj chiar şi împotriva unei divizii întregi, în ciuda faptului că din rândurile lor căzuseră mulţi. Caimacamul, din cale-a fără de tulburat din pricina pierderilor enorme, nu prea ştia ce să creadă despre această victorie care rămăsese fără urmări concrete.

Maiorul îi făgădui solemn că până la al treilea ceas al dimineţii totul va fi chidat o dată pentru totdeauna. După canâşi xp îşi pe scurt noul său plan de operaţii. În afara unor efective Bei, menite a induce în eroare pe inamic, trupi h turceşti fură retrase pe ascuns din faţa celorlalte sectoare – de apărare. Toată orţa armată fu concentrată pe fundul destul de larg al Râpoi gorunilor, unde urma să înnopteze, pentru ca odată cu ivirea zorilor să fie gata să pornească, în frunte cu trupele aflate în tranşeea cucerită, izbind ca o uriaşă grindă în ultimul obstacol lipsit de importanţă şi înlăturându-l.

12 drept însă că sătenii musulmani înarmaţi nu pulră fi împiedicaţi să părăsească trupele, căci în calita-Musa Dagh, vol. II

257

tea lor de noi proprietari de case preferară bineînţel să înnopteze sub acoperişul lor decât sub cerul libert

Către ceasurile şase seara, pastorul Aram Tomazi năduşit şi cu faţa răvăşită, intră în cortul femeilor! ghiţi pe nerăsuflate trei pahare cu apă şi spuse gâfâind:

— Iskuhi, Hovsannah! Pregătiţi-vă! Lucrurile în stau de loc bine. Am să vin să vă Iau la timp. Treb să găsim o ascunzătoare undeva printre stânci… Acu mă duc să-l caut pe tata…

Fără să mai zăbovească o clipă ca să-şi tragă

sufletul! Tomazian dispăru din nou. Iskuhi îşi ţinuse făgăduia şi nu se mişcase din cort peste zi, iar acum o ajută cât îi stătea în putinţă pe Hovsannah care nu mai 1 ceta să se jelească, o sprijini să se ridice din pat, îi ţi copilului biberonul cu sticluţa de lapte, subţiat cu ap pe urmă trase de sub paturi, cu mâna dreaptă, cele e teva bagaje care alcătuiau avutul familiei. Pe neaşte; * tate se opri însă în mijlocul acestor treburi şi o păr pe Hovsannah fără să spună vreun cuvânt…

Un ceas după apusul soarelui. În piaţa altarului Vâlceaua orăşenească – un spaţiu larg, acoperit cu ia călcată în picioare. Conducătorii nu se retrăseseră baraca administraţiei, ci şedeau pe jos, în faţa sfântul edificiu. Într-o tăcere apăsătoare, poporul stătea chi cât în apropierea lor. Uliţele dintre colibele din ramtJJ împletite erau pustii. Singurele sunete care răzbăteau uneori până aici erau gemetele de durere ale celor gr răniţi, adăpostiţi în şopronul-spital. Dintre cei ucişi <jk prilejul ultimului atac o parte putuseră să fie adunaţi. Zăceau unul lângă altul, pe estrada de lemn const mif. a pentru dans, acoperiţidoaijn parte cu pături în cearşafuri. Nicio lumină, niciun foc, sfatul conducătfirilor interzisese să se rostească vreun cuvânt cu vom tare. Tăcerea mulţimii era atât de compactă, încât f» care putea să distingă cu uşurinţă şoaptele celor care îi aleseseră conducători. Ter Haigasun părea să

singurul care îşi păstrase stăpânirea de sine. Vocea lifl era calmă, cumpătată:

le

258

— Avem doar o noapte înaintea noastră, adică opt ceasuri de întuneric.

Ceilalţi interpretară greşit cuvintele lui. Aram Tomazian căruia gândul la Hovsannah, Iskuhi şi la copil îi sfâşia inima, era frământat de tot felul de planuri necugetate. Luă cuvântul arătând cu toată seriozitatea că ar fi, poate, cel mai bine să fie evacuată tabăra şi oamenii să caute adăpost în văgăunile, crăpăturile stâncilor şi peşterile calcaroase situate pe versantul abrupt al muntelui. Propunerea aceasta nu găsi însă decât puţini partizani. Se dovedi acum că oamenii, în chip cu totul absurd, prinseseră dragoste pentru noile lor cămine şi voiau să le apere până în cea din urmă clipă, începură să se certe, împărţiţi în mai multe tabere. Propunerile năstruşnice, rod al celei mai pure imaginaţii, ameninţau să fărâmiţeze clipă de clipă puţinele ceasuri de întuneric. Dinspre mulţimea aşezată împrejur răzbătea din când în când un ţipăt de femeie înnă-buşit sau câte un geamăt spasmodic. Ziua care trecuse îndoliase mai mult de o sută de familii, dacă se adău-şi răniţii căzuţi în mâinile turcilor. În afară de ceasta, nimeni nu ştia câţi răniţi grav se mai aflau: olo, între poziţii, în locurile de uncie

deocamdată nu ituseră fi transportaţi în tabără. Noaptea apăsătoare târna asupra muntelui ca tavanul unei camere prea se Când şoaptele deveniră din ce în ce mai confuze mai lipsite de conţinut, vocea lui Ter Haigasun se că, gravă, îndreptată spre Gabriel Bagradian: – Nu ne mai rămâne decât o singură noapte, Ba-iian-efendi! Oare n-ar trebui să profităm de această şapte, de aceste opt ceasuri scurte? Gabriel se întinsese pe spate, cu braţele sub cap şi jx; hii pierduân mi Cnsul ocean de in împrie CP se tea deasupra lui. Numai cu mare greutate izbutea să „te împotriva somnului. Împrejur, totul se prăbuşea, vintele lipsite de orice noimă veneau să-i izbească uzul. În clipa aceasta îi lipsea până şi puterea necesară i răspundă preotului ceva, indiferent ce. Mormăi „va da neînţeles, ca şi cum ar fi vorbit doar pentru T însuşi. În clipa aceasta simţi o mână mică şi rece

259

ca gheaţa, care-i căuta pe dibuite obrazul. Bezna era atât de adâncă, încât nu putea s-o vadă pe Iskuhi. După ce rătăcise multă vreme de la o poziţie la alta, căutându-l, fata reuşise, în sfârşit, să-l găsească. Acum se aşeză lângă el, în mijlocul cercului format de conducători, ca şi cum ar fi fost un lucru de la sine înţeles. Părea să-i nu simtă vreo urmă de sfială nici faţă de fratele ei, deoarece era vorba de această unică şi ultimă noapte. Mâna rece a fetei îl trezea şi-l însufleţea

pe Gabriel ca apa proaspătă. Înţepeneala care-l cuprinsese începu să se risipească, gândurile se limpeziră iar. Se aşeză şi-i luă mâna într-a lui, fără să se sinchisească dacă nu cumva, în ciuda întunericului, cineva observa acest gest tandru. Mâna fetei părea că-l călăuzeşte, că-i arată drumul pe care trebuie să-l urmeze pentru a se înapoia de pe meleagurile neospitaliere unde rătăcea, întorcându-se la el însuşi. Respiră adânc. Muşchii abdominali i se destinseră. Simţi cum îl cuprinde o bucurie fizică, o senzaţie asemănătoare cu a celui însetat care bea pe săturate. Pe neaşteptate, discuţiile între conducători amuţiră. Voci străine se apropiau. Cu toţii săriră, speriaţi, în picioare. Turcii? Mai multe felinare de vânt, cu lumina camuflată, se clătinau. Era un grup de comi-tagii delegat să se strecoare înapoi în tabără. Veneau să ceară instrucţii pentru a doua zi. Comitagiii raportară că dintre ai lor căzuse un singur om şi doi fuseseră luaţi prizonieri, de asemeneacă ocupă în continuare poziţiile iniţiale. Totodată, raportară că turcii îşi retrag pe ascuns companiile din majoritatea sectoarelor situate pe înălţimi, lăsând doar efective reduse de rezervă şi concentrând grosul trupelor în Râpa gorunilor. Legătura dintre tranşeea cucerită şi efectivul principal se menţine cu ajutorul unei linii de sentineleşi prin patrule. Intenţiile turcilor sunt aşadar limpezi ca lumina zilei.

— Vom folosi această noapte, Ter Haigasun, strigă Gabriel cu voce atât de tare, încât toată mulţimea adunată împrejur putu să-l audă.

În aceeaşi clipă şi ceilalţi conducători păreau că se; scutură de inerţia ce-i cuprinsese mai înainte. Prin toate minţile trecu, cu iuţeala fulgerului, acelaşi gând, încă

260

Înainte ea Bagradian să fi rostit vreo vorbă. Numai un atac prin surprindere, un iureş năvalnic asupra taberei de noapte a turcilor, putea să ducă la evitarea dezastrului. Totuşi, pentru a înfăptui un asemenea atac, combatanţii, şi aşa epuizaţi de această zi de lupte sângeroase, erau prea puţini la număr. Trebuia ca întreg poporul, cu femei şi cu copii, să ia parte într-un fel oarecare dând iureşului forţa de şoc a mii de trupuri omeneşti. Acum, toată lumea vorbea în acelaşi timp, cu voce tare. Fiecare muhtar şi fiecare învăţător încerca să demonstreze că propunerea lui o cea mai bună, până ce Gabriel, pe un ton aspru, ceru să se facă tăcere… Spuse apoi că toate acestea nu trebuie dezbătute cu glas tare. N-ar fi de mirare ca în tabără să se fi strecurat spioni turci. Apoi, Gabriel Bagradian îl trimise pe Nurhan Elleon înapoi în sectorul lui, să aducă de acolo în cea mai deplină tăcere o sută şi cincizeci de combatanţi din efectivul celor douăzeci de grupe afectate respectivului sector, oameni care avuseseră relativ

puţin de suferit de pe urma luptelor. Restul putea şi trebuia să fie în stare a ţine piept unui contraatac îndreptat împotriva tranşeelor şi baricadelor stâncoase de acolo. De asemenea, bastionul sudic şi sectoarele situate în marginea muntelui trebuiau să pună la dispoziţie în total douăzeci de grupe de combatanţi, care se prezentară într-adevăr, după două ore, în deplină tăcere, adunându-se în careu în piaţa altarului. Împreună cu comitagiii şi cu brigada sa volantă, Bagradian reuşi să strângă o forţă armată cu un efectiv de peste cinci sute de oameni. Executarea tuturor acestor mişcări a durat destul de multă vreme, deoarece nu era îngăduit nici cel mai mic zgomot şi nici măcar rostirea ordinelor cu voce tare – numai ceea ce era absolut necesar trebuia spus cât mai pe scurt şi în şoaptă. În bezna adâncă dimprejur era foarte greu să se procedeze la repartizarea oamenilor. Doar faptul că-i cunoştea pe fiecare în parte îl ajută pe Bagradian să organizeze cele două grupe din grămada de oameni apatici şi obosiţi. Prima, cea mai mare dintre ele, fu pusă sub comanda şefului oomitagiilor. După ce îşi luară de-ale

261

gurii şi-şi completară provizia de cartuşe – ceea ce în întunericul de nepătruns care domnea era iarăşi o treabă grea şi îndelungată – oamenii din acest detaşament se îndreptară mai întâi spre

sud, până la o anumită distanţă, pentru ca apoi să se strecoare pe o potecă izolată şi năpădită de buruieni, cu mii de precauţiuni, dar în acelaşi timp cu o uşurinţă uimitoare, prin pădure şi printre tufişuri, prin luminişuri şi poieni apropiindu-se de tabăra turcească. Le veni în ajutor nu numai faptul că erau perfect familiarizaţi cu locul]rile, ci şi reperul constituit de focurile de tabără ale companiilor, pe care jusbaşiul poruncise să fie aprinse în marginea Râpei gorunilor. Aceste focuri erau întreţinute în locuri fără vegetaţie, cu sol pietros, fiindcă altfel – deşi fundul râpei propriu-zise, uriaşă ca îâm tindere, era impregnat de umezeală şi pe alocuri mocirlos – uscăciunea pădurii şi vegetaţiei de pe coaste, ar fi putut înlesni propagarea unui incendiu. Aşadar, în ciuda focurilor de tabără, comandanţii comitagiilor reuşiră totuşi să înconjoare cu oamenii lor râpa în formă de elipsă. Şi iată-i pe armeni nemişcaţi în coroanele copacilor, sau ascunşi în spatele tufişurilor dese, iar în unele locuri întinşi, fără o acoperire prea eficace, printre rădăcinile noduroase. Ochii lor calmi, ţineau sub observaţie tabăra, din ce în ce mai cufundată în liniştea odihnei de noapte. Îşi pregătiseră puştile în poziţie de tragere deşi putea să mai treacă peste un ceas până ce de sus, de pe munte, să răsune primele focuri de armă ale atacului, care să le dea semnalul de a intra în acţiune. Bagradian îi

dăduse lui Nurhan Elleon ordinul să întreprindă cu cealaltă grupă, alcătuită dintr-o sută şi cincizeci de combatanţi, atacul asupra sectorului căzut în mâna turcilor. Nurhan îşi scoase oamenii de după fortificaţiile de pietre, strecurându-se cu ei spre tranşeea principală, încadrată de cele menite a asigura flancurile. Nu numai întunericul, dar şi un vânt favorabil care vâjâia uşor acoperea pe de-a-ntregul această mişcare tăcută a oamenilor ce se strecurau târâş – atât de desăvârşit încât armenii putură să depăşească de ambele părţi tranşeele, pe oarecare distanţă, exeeutândi

262

astfel o manevră de învăluire. O împrejurare anume le înlesni în chip deosebit această acţiune. Efectivul turcilor care ocupau tranşeea, făcând parte dintr-o companie foarte încercată în cursul luptelor, comisese imprudenţa de-a dreptul smintită de a aprinde câteva lămpi cu carbid, care luminau cu lumina lor puternică soldaţii şi, în acelaşi timp, cufundau împrejurimile într-o beznă adâncă. Aşa se face că şi aici armenii putură să-şi pregătească tirul cu calm, având la dispoziţie un timp aproape nelimitat şi în faţă ţinte ce se conturau cu deosebită limpezime. S-ar fi zis că nimeni nu mai respira. Nu se simţea nici cea mai mică mişcare, în genunea fără de fund a acestei nopţi, orice viaţă părea că se stinsese, ca în

galeriile prăbuşite ale unei mine.

Acolo unde cărarea care şerpuia printre ziduri în ruină părăsea colinele de la poalele muntelui, pentru a urca în adâncitura lată a râpei, în marginea de jos a taberei turceşti, caimacamul şi maiorul stăteau de vorbă în picioare. Câţiva soldaţi cu felinare şi făclii aşteptau, ca la nevoie să le lumineze drumul. Jusbaşiul uncă o privire pe ceasul de mână, foarte modern, preăzut cu un cadran fosforescent:

I – Avem tot timpul!… Am hotărât ca oamenii să fie treziţi cu un ceas înainte de răsăritul soarelui.

Caimacamul părea foarte grijuliu ca maiorul să se imtă, din punct de vedere fizic, cât mai bine:

— Nu preferaţi, jiisbaşi, să vă petreceţi noaptea la „merul nostru general? Aţi avut astăzi o zi grea, atul v-ar face bine.

— Nu, nu! Sunt prea surescitat ca să pot dormi. Caimacamul îşi luă rămas bun, înainta doi paşi, urmat de soldaţii cu felinare, pe urmă se întoarse din nou:

— Vă tog să nu interpretaţi greşit întrebarea pe care r-o pun, jiisbaşi. Pot să fiu liniştit că în orele următoare nu se va întâmpla nimic neprevăzut?

Maiorul, care nu venise în întâmpinarea caimacamu-l ci doar se oprise în loc întorcând pe jumătate capul, ghiţi o vorbă duşmănoasă.

Intervenţiile acestui civil fau pur şi simplu insuportabile. Accentuând cuvintele, «clară pe un ton reprobator:

263

— Am luat, bineînţeles, toate măsurile de siguranţă cerute de împrejurări. Deşi sărmanii mei oameni au nevoie de odihnă, am postat sentinele în linii foarte întărite. Nu trebuia să vă daţi osteneala de a vă înl toarce din drum! Fiindcă încă dinainte mă hotărâsem să trimit şi câteva patrule care să întreprindă recunoaşterea terenului din împrejurimile taberei noastre de noapte…

Lucrurile se petrecură întocmai cum spusese jusba-şiul. Dar aceste patrule, subofiţeri şi soldaţi pe jumătate morţi de oboseală, trecură poticnindu-se buimace pe lângă armenii nemişcaţi, ai căror ochi sclipeau ca ochii de pisică în frunzişul stejarilor. Puţin timp după aceea! patrulele se întoarseră şi raportară ofiţerului de serviţi viciu că terenul înconjurător e liber şi că nu era nimici de semnalat.

Gabriel Bagradian aruncă băţul de chibrit cu carii îşi aprinsese o ţigară. Flăcăruia continuă să ardă pe: pământ şi aprinse un smoc de iarbă uscată. Iskuhi, care nu se mişca de lângă Gabriel, călca în picioare focul care avea tendinţa să se întindă.

— Totul e atât de uscat, spuse ea.

Băţul de chibrit trezi în Gabriel ideea cea

temerară o vreme tăcu, cufundat în gânduri. De fapt, ideea era un cuţit cu două tăişuri. Putea să aducă propriului său popor tot atâtea pagube ca şi inamicului. Folosindu-şi batista ca pe un drapel, Bagradian încercă să stabilească direcţia vântului, care uneori se înteţea. Vânt dinspre apus, dinspre mare, care făcea ca ramurile să se aplece în direcţia văii. Hotărârea nu se cuvenea să fie luată nici de sfatul conducătorilor şi nici de Gabriel singur. „Ter Haigasun, conducătorul supremal poporului, trebuia să spună da” sau „nu”. După un minut încărcat de o tăcere grea, Ter Haigasun spuse: – Da!

Între timp, toţi combatanţii părăsiseră piaţa altarului şi Vâlceaua orăşenească. Cele două grupe ele atac aşteptau, cu sufletul la gură, semnalul. Intre tranşeele asediate şi fortificaţiile din pietre luase poziţie o linie

264

formată din grupele de combatanţi disponibile, iar în spatele fortificaţiilor din pietre se afla concentrată întreaga masă de rezervă a poporului. Dar asta nu era tot. Din păcate, se cuvine adăugat şi faptul că Stephan, care de cu va timp fugise din nou de sub supravegherea mamei sale, se afla într-o dispoziţie sufletească dintre cele mai voioase, în ciuda catastrofei ce se apropia în mod inevitabil. Furişatul şi şuşoteala la adăpostul întunericului, prezenţa foarte apropiată a atâtor

trupuri chinuite de teamă, fulgerările unor lanterne oarbe rătăcitoare care se aprindeau pe neaşteptate şi se stingeau imediat, precum şi alte o sută de împrejurări aventuroase acţionau asupra nervilor surescitaţi ai lui Stephan, ca o confirmare a faptului că lumea minunată a visurilor sale există aievea. La aceasta se adăugă şi ordinul cu totul ieşit din comun pe care îl primi cohorta tineretului, şi mândria de a putea lua parte la planul – deocamdată încă nu prea limpede – prevăzând că tineretul va constitui ultima linie de apărare a poporului din tabără. Faţă de toate acestea este de înţeles că oboseala lui Stephan şi a tovarăşilor săi s-a transformat într-o aşteptare înfrigurată.

Cât priveşte ordinul cu totul ieşit din comun, acesta se referea la petrolul lampant. Anume, toate butoiaşele cu petrol lampant care se aflau pe Damlajik, inclusiv cele două aparţinând familiei Bagradian, fură rostogolite până în piaţa altarului, fără să se dea prea multe lămuriri cu privire la scopul manevrei, de asemenea se aduse în cea mai mare grabă tot ce mai rămăsese pe lângă focurile de tabără acum stinse – grămezile de crengi, vreascuri, surcele uscate. Toată lumea, mai întâi băieţii, pe urmă oamenii în vârstă, femeile şi copiii de ia nouă ani în sus primiră ordinul să-şi aleagă din grămezile de lemne câte o ramură, cât mai rezistentă şi mai subţire cu putinţă. Învăţătorii,

care împreună cu Samuel Avakian conduceau această acţiune, reuşiră doar cu greu să împiedice izbucnirea de certuri şi ţipcte. Se repeziră cu pumnii printre arţăgoşi, şuierând Brintre dinţi:

? 6G

— Linişte, lua-v-ar naiba de neghiobi! Cam tot aşa se petrecură pe urmă lucrurile şi în jurul butoiaşelor cu petrol. Crengile trebuiau muiate până la mijloc în lichidul vâscos, apoi agitate înăuntru Erau cel puţin trei mii. O operaţie care a luat foart mult timp. Oamenii se mai înghesuiau încă în jurul butoiaşelor, când răsună strident şi îndelung semnalul şi pe neaşteptate izbucniră focurile de armă asupra tranşeelor cucerite de turci. Ecoul răspunse imedu din vale multiplicând de sute de ori sunetele seci al împuşcăturilor, în care se împletea un urlet de groază neîncetat, de fiară surprinsă în somn, un urlet răguşi ce nu mai avea nimic omenesc.

Gabriel Bagradian stătea în picioare pe un bloc piatră mai ridicat, situat între linia tranşeelor şi fortificaţiile din piatră. În timp ce tumultul bătăliei izbucn brusc – şi de data aceasta era format din zgomote că se deosebeau cu totul de cele ale tuturor atacurilor d până acum – comandantul, cufundat într-un fel d reverie concentrată, nu adresase niciun cuvânt oameni lor care aşteptau în spatele lui. Trecură câteva minute, împuşcăturile apropiate erau mai rare

acum. Lui Gabriel aproape că nu-i veni să creadă că prima fază atacului prin surprindere se înfăptuise atât de repec Dar iată că Nurhan-ceauşul începu să dea semnalul convenit: mai multe opturi luminoase, făcute cu felinare de vânt mânuit cu gesturi înfrigurate. Tranşeea se află din nou în mâinile apărătorilor care, în urmărirea inamicului, o depăşiră alergând în josul coastei muntelui. O parte a infanteriştilor turci se rătăci în întuneric căzu în mâinile grupelor de combatanţi care venea din urmă. O altă parte gonea, se împiedica, se năpustea către râpa dinspre care răzbătea urletul prelung, până fu ajunsă de urmăritori şi doborâtă cu împunsături de baionetă sau lovituri cu patul armei. Gabriel Bagradian îl trimise pe Avakian înapoi la oamenii din rezervă.

— Îndepliniţi misiunea! înainte! Pe urmă, Gabriel aşteptă până ce tropăitul şi murm rul mulţimii se apropiară de locul unde se afla el, du care ieşi în întâmpinarea oamenilor şi trecu în frun

266

lor. Înaintară încet peste marginea platoului muntos, printre tufişurile dese şi rădăcinile noduroase, pe lângă mulţi dintre cei căzuţi în luptă, coborând spre râpa împădurită de unde se auzea sfâşietorul urlet.

Acolo, lucrurile se petrecură ca la o vânătoare

cu hăitaşi. Deşi cei mai curajoşi dintre ofiţeri, onbaşii şi soldaţi încercau mereu să se apropie de locurile de la marginea taberei lor de noapte, pentru a stinge grămezile de vreascuri aprinse, totuşi în felul acesta nu reuşeau decât să-şi stingă propria lor viaţă. Liniile de comitagii formau un cerc închis, iar tirul lor susţinut împingea duşmanul, din toate părţile, înspre fundul văii. Ofiţerii urlau de-a valma ordine care se contraziceau între ele. Nimeni nu le dădea ascultare. Infanteriştii şi saptiehii îşi căutau, ţipând în gura mare, armele, iar atunci când le găseau n-aveau ce face cu ele. Orice foc de puşcă n-ar fi ucis decât un camarad şi frate. Mulţi îşi aruncară armele deoarece îi stânjeneau în salturile ce erau nevoiţi să facă şi în goana lor prin hăţişurile spinoase şi perfide. Însăşi viaţa lăuntrică a muntelui armenesc părea că ia parte la această necruţătoare nimicire. Desişurile încâlcite se încâlceau şi mai tare, din ce în ce mai ostile. Copacii îşi umflau trunchiurile cu viclenie. Nuiele, biciuitoare ca nişte cravaşe, şi plante căţărătoare se răsuceau în jurul fiilor Profetului trântindu-i la pământ. Cine cădea, acolo rămânea. Era cuprins de indiferenţa faţă de moarte a rasei sale şi-şi vâra capul tot mai adânc în cuibul spinos. Graţie energiei sale neînfrânte, precum şi a loviturilor cu latul sabiei pe care le împărţea, jusbaşiul izbutise să adune un grup de infanterişti complet

buimăciţi. Când ofiţerii, gradaţii şi soldaţii mai vechi îşi recunoscură comandantul în slabele pâlpâiri ale focurilor de tabără, se îngrămădiră în jurul lui. Astfel începu să se formeze un nucleu de rezistenţă, sau mai bine zis nucleul unui nou atac. Maiorul, arătând cu sabia înspre vârful muntelui, >urlă:

— Înainte! După mine! f Cuprins de o înfrigurare ciudată, văzu vreme de o clipă sclipirile fosforescente ale ceasului său de la mână.

267

Şi, pe neaşteptate, îi veniră în minte cuvintele pe care le rostise către caimacam: „Refuz să trăiesc mai departe, dacă tabăra armenească nu va fi lichidată până seara”. Şi, într-adevăr, în această clipă nu mai voia să trăiască.

— După mine! gâfâia mereu şi mereu.

Simţea în el o voinţă neînfricată, se simţea capabil ca doar prin propria sa energie să transforme catastrofa într-o străpungere încununată de succes. Exemplul său dădu roade. De asemenea pe soldaţi îi împingea înainte şi dorinţa de a scăpa din iadul verde al acestei păduri. Ieşiră din ascunzişurile apatiei lor şi-şi urmară urlând comandantul. Atinseră fără pierderi ieşirea din partea superioară a râpei. Cu inimile bătând nebuneşte, complet epuizaţi şi fără a mai fi conştienţi de realitate, se căţărau clătinându-se pe

povârnişul muntelui, pătrunzând în lumina felinarelor oarbe şi în raza de acţiune a puştilor armeneşti, care-i luară în primire. Cădeau seceraţi ca nişte corpuri lipsite de viaţă. La început, jusbaşiul nici nu-şi dădu seama că era rănit. Era doar uimit că pe neaşteptate se simţea îngrozitor de părăsit. Pe urmă braţul lui drept începu să atârne foarte greu. Când simţi sângele şi durerea, fu mulţumit, ba chiar fericit. Acum, ruşinea şi pierderile pe care le pricinuise nu i se mai păreau chiar atât de mari. În tăcere şi cu ochii închişi se târî înapoi. „Să mă prăbuşesc undeva, spera el, şi să nu mai ştiu nimic”.

Când zgomotele bătăliei începură să se îndepărteze de tranşeea recucerită, luând-o la vale, aceasta constitui un semnal pentru ca şi cei din Vâlceaua orăşenească să intre în acţiune. O flacără ţâşni dintr-un amnar. Una dintre făcliile îmbibate cu petrol începu să ardă trosnind, iar în răstimpul minutelor următoare se aprinseră cam o mie de alte făclii. Cei mai mulţi dintre locuitorii taberei urmară exemplul lui Haik, Stephan şi al celorlalţi băieţi care, ţinând în fiecare mână câte o astfel de torţă aprinsă, se puseră acum în mişcare formând un front larg. O asemenea procesiune luminoasă nu se mai pomenise pe acest pământ. Fiecare dintre cei ce purtau în mâna ridicată făclia, cu trosnetul ei viu, era copleşit

de fiorul divin ce se răspândea în chip inexplicabil înlă-untrul său. Lumina aceasta nu mai era doar o flacără izolată, ce nu făcea decât ca nesfârşita noapte înconjurătoare să fie şi mai neagră, ci era făclia luminoasă prin care un întreg popor crea în bezna spaţiului infinit o spărtură glorioasă. Rândurile lungi şi coloanele înaintau cu o încetineală solemnă, de parcă ţinta lor n-ar fi fost un câmp de bătălie, ci lăcaşul de rugăciune, în satele din vale, la Yoghonoluk şi Bitias, la Habibli şi Azir, la Vakef şi Kheder Beg, ba chiar şi mai departe spre nord, la Kebussije, satul albinelor, niciunul dintre profitorii confiscării pământurilor nu dormea. Când pocniturile înverşunate ale atacului prin surprindere ajunseră până în vale, toţi bărbaţii în stare să poarte o armă puseseră imediat mâna pe puşti, o porniseră la drum şi acum se cuibăriseră la poalele muntelui, însă fără a îndrăzni să se aventureze până în apropierea intrării în râpă. Cât priveşte femeile, stăteau în livezi şi pe acoperişurile caselor, de unde ascultau cu o lăcomie plină de teamă lătratul turbat al focurilor de armă. Acolo la ceasurile unu din noapte, văzură deodată că răsare soarele în spatele Damlajikului. Linia neagră a crestei zimţate se detaşă deosebit de limpede, iar în spatele ei se iviră sclipiri de un trandafiriu delicat. Această apariţie de natură divină, semn prevestitor şi totodată minune fără seamăn, le

aruncă la pământ pe femeile superstiţioase, de parcă ar fi sosit ziua Judecăţii-de-apoi. Iar câteva minute mai târziu, când însăşi coasta muntelui se roşi şi flăcările tremurânde începură să se întindă, era prea târziu să mai poată găsi o explicaţie firească. Iisus Cristos, profetul necredincioşilor, făcuse ca dindărătul muntelui să răsară soarele puterii sale, iar djinii armeneşti de pe Musa Dagh, dimpreună cu sfinţii bisericii. Petru, Pavel, Toma şi mulţi alţii îşi ocroteau poporul. Vechea teorie despre puterile supranaturale care-i ajutau pe fiii poporului armean găsi în ceasul acesta o întărire dintre cele mai categorice. Dar nu numai femeile cele neştiutoare erau pe deplin încredinţate de realitatea ei. Chiar şi molahii, care contemplau această minune din „clopotniţă şi prin ferestruicile galeriei cir

269

culare a cupolei bisericii din Yoghonoluk, părăsiră într-o grabă precipitată sfântul lăcaş, acum transformat în moschee, ce purta hramul „Puterea crescândă a; arhanghelilor”.

Zidul de nestăvilit al făcliilor aprinse avu asupra soldaţilor turci care se mai găseau pe povârnişurile muntelui un efect mai puţin supranatural, dar cu mult mai înspăimântător. El lăsa impresia unei superorităţi numerice zdrobitoare, de parcă întregul popor armean s-ar fi adunat la ora aceasta şi în locul acesta, inclusiv

toate convoaiele de deportaţi din cuprinsul Imperiului» pentru a se răzbuna de ororile monstruoase suferite – răzbunare îndreptată asupra unui grup mic al naţiunii majoritare de stat şi înfăptuită prin plumb şi foc. Micile efective turceşti ce se aflau pe poziţiile di faţa sectoarelor de apărare o luară la goană în josul coastei muntelui. Niciun ofiţer nu izbuti să le oprească, în iadul din Râpa gorunilor, cei ce se mai aflau în viaţă se repeziseră prin hăţişuri, fără să ţină seama de gloanţele care-i împroşcau, şi ajunseră la colinele de poalele muntelui. Armenii nu erau destul de tari punct de vedere numeric ca să poată închide cu totu’” intrarea în râpă. Când observară lipsa jiisbaşiului lor, câţiva ofiţeri şi soldaţi, dând dovadă de un curaj într-adevăr vrednic de laudă, se întoarseră în zona primejdioasă, îl găsiră pe comandantul lor rănit, întir fără cunoştinţă la liziera pădurii şi-l salvară în ultir clipă, înainte de a cădea prizonier. Îl transportară Vila Bagradian, cartierul general. În timpul drumuh anevoios, durerile îl treziră pe maior. Respiră de câteva ori cu greutate. Ştia că totul era pierdut, că necredincioşii îi nimiciseră complet forţa armată, că pentru nu mai exista reabilitare şi întoarcere. Blestemă cu-adevărat glontele care nu făcuse decât să-i zdrobească braţul drept în loc să îndeplinească o treabă mai temeinică. Nu mai dorea decât un singur lucru: să-şi piardă din nou

cunoştinţa. Dar această dorinţă nu nr, mai că nu-i fu împlinită, ci dimpotrivă, înăuntrul său judecată dintre cele mai limpezi şi mai reci acţiona chip necruţător.

270

Procesiunea focului nu mai avea niciun fel de duşman înaintea ei. Încetul cu încetul, rândurile purtătoare de flăcări se apropiau de Râpa gorunilor şi de pădurile din preajma ei. Cam pe la jumătatea distanţei dintre platou şi poalele muntelui, Ter Haigasun opri liniile lungi şi dădu ordinul (care se transmise de la un capăt la celălalt) ca toată lumea să arunce cotoarele aprinse ale făcliilor pe coasta presărată cu vegetaţie măruntă şi uscată, apoi să se întoarcă în grabă. Ramurile aprinse se afundară în mărâcinişuri, care luară foc imediat. Nu trecură decât câteva minute şi totul împrejur nu era decât un uriaş trosnet ce se propaga la nesfârşit, de parcă întreg Damlajikul se pregătea să explodeze. În multe locuri, pădurea incendiată înălţa limbi mari de foc spre cer. Ferească Dumnezeu ca în următoarele ore şi zile să se schimbe direcţia vântului! Vâlceaua orăşenească, situată în imediata apropiere a marginii podişului, ar fi fost expusă scânteilor şi limbilor de foc purtate de palele de vânt. Din fericire, Gabriel Bagradian pusese ca în faţa sectoarelor sistemului de apărare să fie create prin despădurire zone

complet libere. Incendiul de pădure se întindea cu o asemenea viteză, ba chiar cu asemenea simultaneitate peste întreaga coastă încinsă de arşiţa verii, încât flăcările lui turbate nu mai păreau un foc de origine pământească, hrănit cu lemn crescut din pământ. Comitagiilor şi grupelor de combatanţi aflaţi mai spre vale, pe povârnişul muntelui, abia le rămase vreme să adune şi să pună la adăpost prada cucerită în urma atacului – mai mult de două sute de puşti Mauser, muniţie din belşug, două bucătării de campanie, cinci măgari de povară încărcaţi cu provizii, foi de cort, pături, felinare şi tot felul de alte

Când răsări soarele cel adevărat, asupra Damlajikului lăsase un somn de plumb. Combatanţii dormeau: olo unde îi prinsese din întâmplare somnul. Numai parte puţini dintre ei avuseră putere să se târască până a păturile lor. Băieţii dormeau grămadă pe pământul gol. În colibele din Vâlceaua orăşenească, femeile se arunca

271

seră pe rogojini, despletite şi nespălate cum erau, fără a se îngriji de copiii mici care scânceau de foame. Bagradian dormea şi toţi conducătorii dormeau şi ei. Nici măcar Ter Haigasun nu mai avusese destulă putere să ducă până la capăt slujba de mulţumire. Către sfârşitul serviciului divin, nu mai reuşise să-şi înfrângă istovirea şi se

prăbuşise ca ameţit de băutură. Muhtarii adormi seră fără să fi apucat să cerceteze turmele pentru alege oile ce urmau să fie sacrificate. Măcelarii dor meau, tot aşa şi mulgătoarele. Nimeni nu se apucă de muncă. Focurile de pe locul unde erau instalate bucată riile nu fură aprinse, nu se aduse apă de la izvoare. Nimeni nu se îngrijea de numeroşii răniţi care mai za ceau în tranşee sau care în răstimpul orelor ce urma seră luptei izbutiseră să se târască până la şopronul spital. Noţiunea „rănit” este în sine destul de rece sumară, lipsită de plasticitate, dar acolo, pe un spaţiu foarte larg, era ilustrată în toată realitatea ei înfiorătoare: feţe omeneşti fără nas şi fără ochi, maxilare zdrobite şi transformate într-o pastă moale însângerată piepturi sfârtecate de gloanţe dum-dum, oameni cu răni în burtă, gemând şi stingându-se de sete. Şi tuturor acestor nenorociţi, nu Bedros Hekim le mai putea fi de vreun ajutor, ci numai moartea. Şi totuşi, înainte moartea să se plece îndurătoare asupra unuia sau al tuia, fură şi ei alinaţi de o stare de toropeală febrilă care îi ajută să îndure lesne ceasurile ce se târau (încetineală.

Jos, în vale, dormeau soldaţii companiilor, saptiehii şi tşettehii care scăpaseră de măcel. Ofiţerii care e mandau trupele dormeau în încăperile Vilei Bagradian Prima victimă a zilei precedente, kolagasiul din Alep fusese

transportată cu câteva ceasuri în urmă la An takie, cu o ambulanţă. Acum, în patul lui Stephan dor mea un alt rănit, jiisbaşiul. Şi pe caimacamul încarti ruit în camera Juiiettei îl doborâse somnul. Se îndeletnicea cu întocmirea unui raport către valiul de Alep când simţise că nu se mai poate ţine pe picioare. Da înapoia vălului des al somnului, conştiinţa lui conţinu să lucreze cu mare luciditate, cu o cruzime mai necr

272

ţătoare decât în starea de veghe când gândurile păstrează un formalism dictat de vanitate. Tocmai suferise cel mai categoric eşec din cariera sa. Dar în fiecare eşec se află şi un element favorabil, deoarece el dezvăluie, cu un surâs batjocoritor, întreg ridicolul judecăţilor de valoare omeneşti. Caimacamului, înalt demnitar, membru marcant al Ittihadului, otoman get-beget şi mândru de origina lui, adânc convins de superioritatea rasei sale de războinici şi stăpâni – ce-i fusese dat să afle? Cei slabi erau cei tari, iar cei tari erau în realitate lipsiţi de orice valoare; ba mai mult, erau lipsiţi de valoare în înseşi acele activităţi eroice pentru care îi dispre-ţuiau pe cei slabi. Dar revelaţiile pe care le avea caimacamul în somn atingeau sfere şi mai adânci. Până acum, nu se îndoise măcar o singură clipă că Talaat şi Enver aveau perfectă dreptate, ba mai mult, că în politica lor faţă de milletul armean se dovediseră

oameni de stat înzestraţi cu geniu. Şi iată că acum în conştiinţa caimacamului se năştea şi creştea cu înverşunare îndoiala cu privire la Enver Paşa şi Talaat Bei, fiindcă eşecul este şi un părinte foarte sever al adevărului. Este oare îngăduit oamenilor să elaboreze un plan minuţios, prin mijlocirea căruia să fie exterminat un alt popor? Şi, în general, există o raţiune de utilitate destul de însemnată ca să justifice un asemenea plan, după cum afirmase chiar el, caimacamul, de sute de ori? Cine hotărăşte dacă un popor este mai bun sau mai rău decât altul? Fără îndoială că oamenii nu pot hotărî asta. Iar Dumnezeu luase astăzi, pe Damlajik, o hotărâre care nu mai îngăduia nicio îndoială. Caimacamul se văzu, cu ochii minţii, în anumite situaţii care-l făcură să se înduioşeze foarte tare în legătură cu propria lui persoană. Îi adresa excelenţei-sale v aii ului de Alep o cerere de demisie şi astfel îşi distrugea, din proprie voinţă, întregul edificiu al vieţii. Le oferea armenilor, în persoana lui Gabriel Bagradian, care era îmbrăcat doar cu un halat de baie, Pace şi prietenie. Intervenea la comitetul central al Ittihadului ca toate convoaiele de deportaţi armeni să fie readuse fără întârziere şi izbutea să obţină instituirea unui impozit general, fondurile astfel realizate un

273

mând să repare nedreptatea. Dar sufletul

caimacamului nu reuşea să se menţină în asemenea sfere etice înalte decât în timpul celui mai adânc dintre somnurile adânci. Pe măsură ce substanţa somnului se subţia şi starea sa se apropia de conştiinţa ce acţiona la lumina zilei, în aceeaşi măsură gândurile lui se depărtau deliberat de asemenea hotărâri îndrăzneţe. Până la urmă, în răstimpul unui somn lin, ele găsiră o soluţie dintre cele mai comode: era cu totul inutil să adreseze autorităţilor centrale rapoarte pătrunse de conştiinţa propriei vinovăţii. Caimacamul dormi până la amiază.

Dormeau şi morţii, cei creştini şi cei musulmani, răspândiţi peste tot prin hăţişurile Râpei gorunilor şi prin; păduricile de pe povârnişuri. Limbile de foc pofticioas ale uriaşului incendiu de pădure se apropiau de ei cu nepăsare prefăcută şi jucăuşă. Focul părea să-i trezească pe aceşti adormiţi, îi cuprindea de jos şi-i ridic iar ei se aşezau înlemniţi de spaimă, după care trupuril lor plesneau şi se prăbuşeau în focul rugului purificate Pe măsură ce treceau ceasurile, focul creştea şi se în tindea asupra Damlajikului, către nord şi către su. Se mai potoli abia în faţa coastelor stâncoase ale părţ abrupte a muntelui, situată mai jos de bastionul sudi precum şi într-o largă scobitură stâncoasă care ocr şaua nordică de efectul distrugător al pârjolului. Bogăţ verde a regiunii submontane binecuvântată de nur roase

izvoare, această minune a coastei siriene, mai lebră o dată victoria dobândită, fluturându-şi zile în ş „steagurile de flăcări, până ce din tot ţinutul nu mai că mase decât un imens câmp presărat cu obstacole de jăratic şi spuză încinsă. Astfel, printr-un brâu de flăcări şi rămăşiţe incandescente, Musa Dagh îşi ocrotea copiii osteniţi de moarte care, cu undatrârr gerttmea-somrmlui – Ţ-nu ştiau că de acum înainte vor fi scutiţi multă vreme de atacurile asupritorilor lor. Niciunul dintre ei nu bănuia că un binevoitor duh al vânturilor depărtase în chip salutar primejdia de Vâlceaua orăşenească şi gonise în josul muntelui toate se înteile şi fărâmele incandescente. Grupele de combatanţi şi poporul din tabără dormiră până după-amiază târziu. Şi abia pe urina sfatul condu

274

cătorilor dădu dispoziţia ca în punctele primejduite din marginea podişului să fie înlăturat tot ce era lemn şi vegetaţie. Aceasta însemna începutul unei noi munci titanice.

Dormiseră cu toţii în tot lungul zilei, în afară de o singură femeie. Şedea nemişcată, în patul din cort. Dar nu-i era de niciun ajutor oricât de mică şi umilă se făcea sub carapacea răsunând de ecouri a înstrăinării şi a vinovăţiei ei de neînlăturat.

Capitolul «îi patrulea

DRUMURILE HAIMANAIEL SALO

DEŞI DEOCAMDATĂ DIRECŢIA FAVORABILA

a vântului nu se schimba, totuşi incendierea pădurii, sau mai bine zis incendierea muntelui, avea asupra oamenilor o influenţă profund deprimantă. Nu mai exista întuneric. Nopţile pâlpâiau şi sclipeau cu priviri roşietice viclene. Umbre smintite ţopăiau într-un dans absurd. Cerul era acoperit cu nori de fum, negri ca smoala, mişcându-se cu mare încetineală. Domnea o căldură de neînchipuit, nu numai la amiază, ci şi în miez de noapte, fără să se simtă măcar o boare răcoroasă. Fumul iute tăia răsuflarea şi irita mucoasele nasului şi gâtului. Se răspândi un guturai violent, cu manifestări ciudate, care contamina întreaga tabără şi atrase după sine, ca o consecinţă directă, o periculoasă irascibilitate.

În locul entuziasmului pe care ar fi trebuit să-l stârnească victoria şi a manifestărilor de bucurie şi recunoştinţă, se iviră semne ale unei autodestrămări incipiente, indicii ale unui straniu proces lăuntric care, prin accese ca de turbare, ameninţa să nimicească ordinea stabilită şi spiritul de disciplină. La aceasta a contribuit – şi nu în ultimă instanţă – povestea penibilă cu Sarkis Kilikian, care din păcate s-a produs chiar în seara acelei zile mari de odihnă. Ea a constituit unul dintre motivele pentru care nici Ter Haigasun şi nici Gabriel Bagradian nu se simţiră liniştiţi la gândul

276

că acum, cu ajutorul lui Dumnezeu, puteau

spera într-o perioadă mai lungă lipsită de atacuri inamice. Fără îndoială că ideea temerară de a dezlănţui un incendiu le pădure, la care se adăuga prada excepţional de bogată în arme de foc, îmbunătăţise în mod considerabil condiţiile de apărare. Acum, însuşi gândul că turcii ar putea renunţa cu totul la alte atacuri nu mai era câtuşi le puţin la fel de absurd ca înainte. Şi totuşi, numai aartea frontală a Damlajikului era în flăcări – flancurile lui, grohotişurile aflate deasupra localităţii Suedja, precum şi şaua nordică, erau la fel de expuse ca şi înainte. Sub niciun motiv nu putea fi tolerată dizolvarea serviciului aspru instituit la tranşee. Autoritatea co-landanţilor trebuia menţinută cu toată severitatea. Pe le altă parte, era tot atât de important de a se restabili îchilibrul moral al populaţiei din tabăra Vâlcelei orăşeneşti. Ceea ce Ter Haigasun numea „viaţa de zi cu zi” trebuia repus în drepturi, în ciuda tuturor forţelor magice distructive. Drept urmare, sfatul conducătorilor, are se întruni chiar în seara de 24, renunţă la organizarea înmormântării într-un cadru solemn a celor căzuţi de câmpul de bătălie, pentru a nu isca prilejul unor? ventuale manifestări de agitaţie în sânul populaţiei. Până în aceste ceasuri de seară, detaşamentele tri-îise în căutarea celor o sută şi treisprezece dispăruţi zbutiră să găsească şi să aducă în tabără şaizeci şi şapte le morţi. Acestora li se adăuga şi o bună

parte a celor aniţi grav, care, neprimind îngrijiri temeinice, nu mai ipravieţuiră nopţii. Sfatul conducătorilor îl trimise pe actorul Bedros Altouni să-l reprezinte în această tristă iprejurare. Cu vocea lui spartă – care fără îndoială nu se potrivea pentru frazele exprimând regretul şi consolarea, fraze potrivite situaţiei – explică familiilor adunate că, având în vedere arşiţa verii, mărită considerabil de incendiul din pădure, este neapărat necesar ca victimele luptei să fie înmormântate fără nicio întârziere. Fiecare minut de amânare constituie un pericol grav pentru sănătatea celor în viaţă. El, Bedros Hekim, regretă foarte mult că este nevoit să vorbească despre asemenea lucruri în faţa unor familii îndoliate, dar

277

probabil că fiecare s-a convins, prin propriul simţ mirosului, că este neapărat necesar să se procedez astfel. Aşadar, la treabă, fără nicio întârziere! Fiecare dintre familiile îndoliate trebuie să sape groapa pentru mortul ei, pe locul hărăzit acestui scop. Aveau să îndeplinească în felul acesta o pioasă faptă de milosteni care fără îndoială că va fi mai preţuită în sferele cereşti decât toate rugăciunile îndelungi şi datinile de înmormântare. După părerea lui Bedros Altouni, sfatul conducătorilor ar fi procedat mai înţelept hotărând ca tr purile neînsufleţite ale eroilor să fie aruncate în flăc” rile marelui incendiu. Dar, din

compasiune faţă de cei îndoliaţi, conducătorii nu se putuseră decide să ia o asemenea măsură. Drept urmare, spre consolarea văduvelor şi orfanilor se hotărî ca morţii să fie înveşmânta, în cămăşile de mort tradiţionale, iar pământul natal nu lipsească de sub capetele lor.

— Şi acum, la treabă, îi îndemnă cu vocea lui hode rogită Bedros Hekim, care în clipa aceasta nu arăta un om de şaptezeci, ci de nouăzeci de ani. În câte\ ore, totul trebuie să fie terminat. Luptătorii din rezervau fost scoşi din posturile lor pentru ca să vă poa’” ajuta.

Această dispoziţie nu stârni în sânul poporului ni murmure şi nici împotrivire, după cum se temus unii. Precizarea în legătură cu primejduirea sănătă. a fost destul de convingătoare pentru a înăbuşi orie tendinţă de revoltă. Şi apoi, cadavrele începuseră să arate într-adevăr primele semne de descompunere. LaJ ceasurile trei după miezul nopţii, totul era terminat Munca istovitoare anihilase durerea. Numai foarte puţi dintre membrii familiilor îndoliate se mai aflau în morminte în picioare, cu luminările mortuare pe izbutiseră să le economisească. Reflexele marelui ince din care bântuia pe coasta muntelui înghiţeau ace-sărmane lumini. Nunik şi soaţele ei lipsiră de da aceasta. De când turcii prinseseră pe ogoarele de porumb doi moşnegi din tagma cerşetorilor şi-i bătuseră până îşi dăduseră sufletul nu mai

îndrăzneau să iasă din bortele unde se ascundeau.

278

Pentru dimineaţa zilei următoare – a douăzeci şi cincea a lunii august şi a douăzeci şi şasea de la înfiinţarea taberei – urmau să aibă loc două evenimente de interes obştesc deosebit de importante. Unul dintre ele privea prezentarea voluntară şi alegerea festivă a înotătorilor şi alergătorilor care urmau să pornească neîntârziat spre Alexandretta şi Alep. Celălalt eveniment era dezbaterea procesului intentat lui Sarkis Kilikian pentru crima de care se făcuse vinovat. Până acum Ter Haigasun, în virtutea misiunii ce-i revenea conform legiuirii acceptate, avusese numai cazuri simple pe care le tratase ca judecător de pace şi arbitru. În asemenea procese lipsite de importanţă, înlătura toate formall-aţile inutile şi lua întotdeauna hotărâri rapide, clând sentinţe fără drept de apel. Pentru jocul acesta de-a justiţia, expediat în mare grabă, fusese fixată ziua de vineri a fiecărei săptămâni. În ziua aceea, într-o miercuri, Ter Haigasun trebuia să funcţioneze, pentru prima oară pe Damlajik, în calitate de judecător într-un proces enal. Cazul se prezenta, pe scurt, în felul următor: prin purtarea sa cu totul inexplicabilă în timpul ultimului atac prin surprindere al turcilor împotriva pozi-iei pe care o comanda, Sarkis Kilikian era fără nicio îndoială principalul vinovat de grelele pierderi sufeite de

poporul din tabără. Totuşi, Gabriel Bagradian cu avea intenţia să-l tragă la răspundere, în primul înd pentru că rusul dăduse dovadă în timpul celorlalte tacuri de prudenţă şi de un curaj fără seamăn, în al oilea rând Gabriel avea multă înţelegere pentru anu-ite acţiuni imprevizibile ale omului, iar în al treilea „nd ştia că niciodată un anumit moment ivit în cursul ei lupte nu mai putea fi reconstituit după aceea aşa eu s-a desfăşurat el în realitate. Alţii însă aveau upra acestui punct păreri diferite de cele ale coman-antului suprem, printre ei numărându-se îndeosebi ceiiţi comandanţi de sectoare, unii oameni din grupele e combatanţi, precum şi mulţi dintre cei din tabără, un moment dat, în piaţa altarului se iscase zarvă, rkis Kilikian era hărţuit cu întrebări puse pe un ton sebit de aspru de către camarazii din sectorul său de

279

apărare. Fu somat să dea socoteală, să explice comportarea avută şi să se apere. Dezertorul nu dădu soccJ teală şi nici nu se apără, ci, cu craniul său descărnaţi şi ochii iscoditori lucind mat, răspunse printr-o muţeniei totală întrebărilor şi învinuirilor pline de înverşunare care îl asaltau din toate părţile. Poate că această tăcere nici măcar nu era atât de neobrăzată, de răuvoitoare de arogantă cum părea. Poate, ba este chiar foarte probabil, că nici Kilikian însuşi nu era în stare să

explice slăbiciunea lui subită şi nu făcea decât să dispreţuiască ideea de a se justifica invocând vreun pretext oarecare, 1 de pildă oboseala sau faptul că intenţia sa nu fusesej înţeleasă cum trebuie. (De altfel, mai târziu nu i-a putut răspunde nici lui Ter Haigasun la aceeaşi întrebare.) Dar bineînţeles că această muţenie îi întărită şi mai mult pe cei ce se îndârjeau împotriva lui. Era îmbrâncit încolo şi încoace. Pumni ameninţători se agitau prin faţa ochilor săi. O curte cu juri poate că l-ar fi considerat în legitimă apărare, dacă n-ar fi dat el prima lovitură şi dacă această lovitură n-ar fi fost atât de îngrozitoare. E drept că, o vreme, cu felul său apatic de a fi, Kilikian îi lăsă pe ceilalţi să-l împingă de colo până colo, părând că nu are de gând să facă nici cel mai mic gest pentru a se apăra de cei ce-l provocau, ba chiar s-ar fi zis că nu prea pricepe exact ce se întâmpla cu el. Dar, pe neaşteptate, îşi smulse pumnul osos din buzunar şi-l izbi peste faţă pe unul dintre cei mai tineri de lângă el cu o lovitură atât de îngrozitoare, încât acesta, cu un ochi scos şi cu osul nasului rupt, se prăbuşi într-un lac de sânge. Totul se petrecuse cu iuţeala fulgerului. Vreme de o jumătate de secţindă, trupul lui Kili-kian, de obicei într-o atitudine de lene şi nepăsare, se încorda, în ochi îi apăru o scânteie, care se stins însă imediat acoperită de luciul mat dintotdeaur Nimeni n-ar fi

zis că ci era autorul acelei fapte brutale şi, într-adevăr, spre norocul lui, cei mai mulţi dintf cei de faţă nu-şi dădură scama, la început, cum se întâmplase totul, şi făcură câţiva paşi îndărăt. Dar pe urmă, când se repeziră asupra lui cu strigăte de indignare

280

desigur că ar fi fost vai de el dacă n-ar fi apărut poliţia Vâlcelei orăşeneşti care-l aresta.

Dimineaţa, în timpul dezbaterii procesului în baraca administraţiei, mărturisi foarte calm că el fusese cel care lovise primul şi că prevăzuse ce consecinţe îngrozitoare va avea lovitura lui. Nici nu încercă să invoce circumstanţe de legitimă apărare. Părea că e prea leneş sau prea istovit ca să vorbească. Părea că, pe un om ca el, împrejurările în care e nevoit să trăiască sau să moară îl lasă cu totul indiferent – o indiferenţă ale cărei proporţii nu este nimeni în măsură să le cuprindă. Gabriel Bagradian asistă tăcut la dezbaterile procesului. Nu spuse vreo vorbă împotriva dezertorului, nu spuse vreo vorbă în apărarea lui. Dar poporul, indignat, cerea o pedeapsă. După ce ascultă pe toţi martorii acuzării, Ter Haigasun oftă:

— Ce să fac cu tine, Sarkis Kilikian? Nu-i nevoie decât să te privească cineva şi-şi dă seama că locul tău nu este într-o lume orânduită de Dumnezeu. Ar trebui să te pedepsesc cu

excluderea din colectivitatea noastră…

Dar Ter Haigasun nu-l pedepsi cu excluderea, ci îl condamnă la cinci zile de închisoare cu mâinile şi picioarele legate, pedeapsă înăsprită cu trei zile fără mâncare. Pedeapsa era cu mult mai aspră decât părea la prima vedere. În urma unei încăierări în care el fusese cel provocat, Sarkis Kilikian recădea, din rangul unui apreciat comandant militar, în lumea obscură a delincvenţilor de unde pornise. Era o degradare îngrozitoare. Dar nimic din înfăţişarea lui nu lăsa să se întrevadă dacă în el se mai află ceva asemănător cu sentimentul onoajrei – spntirrOT fi pninţ f răr” ”:

„Ceâfezba Terue procesului luară sfârşit, Kilikian fu legat cu funii de mâini şi de picioare, şi închis în carcera care forma a treia încăpere a barăcii administraţiei. Şi iată că acum Kilikian arăta aşa cum mai arătase de câteva ori în decursul vieţii lui insondabile, în care întotdeauna pedeapsa urmaşe îndeaproape unei vini de multe

! ori inexistente şi adesea foarte nelămurite. Cu ochii lui impasibili îşi primi şi de data aceasta pedeapsa ca

9 H!

pe un fapt de la sine înţeles şi inexorabil, de care erai răspunzător doar destinul lui perfid. Închisoarea sec deosebea însă de toate celelalte instituţii de felul acesta, pe care le cunoscuse în

decursul vieţii lui bogate în experienţe, daea nu pentru altceva, măcar prin faptul că trebuia s-o împartă cu un spirit ales ca farmacistul Krikor. La dreapta şi la stânga: două celule mici cu pereţii de scânduri, perfect asemănătoare una cu cealaltă.] Dar pe când una era o carceră infamantă, cealaltă erai universul întreg.

Gabriel Bagradian simţea cu fiecare părticică a făplturii lui apropierea unui eveniment impenetrabil inimăsură poate să pună sub semnul întrebării chiar şi vic-ltoria decisivă de alaltăieri. De aceea ceruse în chip câlj se poate de stăruitor ca purtătorii mesajelor către lumea] din afară să plece chiar astăzi. Trebuia să se treacă imej diat la o acţiune oarecare. Şi chiar dacă era o iniţiativa! menită să nu dea rezultate, totuşi ea avea să generez» aşteptare şi încordare. Voluntarii se adunară în piaţa] altarului, după cum decisese sfatul conducătorilor. Toatâj lumea venise să asiste, deoarece alegerea acestor mesa-i geri, care îşi sacrificau de bunăvoie viaţa, era o chestiune ce privea întregul popor.

Gabriel se întorcea dintr-o scurtă inspecţie pe care d făcuse grupelor de combatanţi. Având în vedere moleşeala, precum şi pornirea spre harţă, amândouă la fel de periculoase, care ameninţau să se răspândească în rânk durile oamenilor, ordonase ca în după-amiaza aceasta să reînceapă instrucţia de luptă. Graţie celor două sute de puşti

Mauser cucerite de la inamic, toţi oamenii din linia întâi erau acum pe deplin înarmaţi. Golurile, lăsate în rândurile combatanţilor de lupta grea din ajun fură completate cu oamenii cei mai buni din rezervăm Dinspre locul de exerciţiu se şi auzea goarna cam bâlbâită a lui Nurhan Elleon, care tocmai începea să-i instruiască pe proaspeţii combatanţi. Iskuhi venise să-l întâmpine pe Gabriel la jumătatea drumului. Din ceasul acela când sufletele lor se împletiseră pe neaşteptate, ea căuta cu sinceritate copilărească apropierea lui. Acum.

282

străbătură drumul până la piaţa altarului aproape fără

[să rostească vreun cuvânt. Când Iskuhi se afla lângă el, Gabriel se simţea întotdeauna pătruns de o siguranţă de

[sine ciudat de liniştitoare. Avea tot timpul senzaţia că dintre toţi oamenii pe care îi cunoştea, Iskuhi, deşi atât de tânără, era cel mai strâns legată de viaţa lui – o legătură care, prin căldura ei binefăcătoare, depăşea cu mult limitele evocărilor conştiente. Nici după ce ajunseră la locul de adunare, Iskuhi nu se îndepărtă de lângă el, deşi era singura femeie care asista, fără nici

un fel de motiv, la consfătuirea conducătorilor. Oare nu se temea că atitudinea ei va deveni bătătoare la ochi, că fratele ei Aram ar putea să

devină bănuitor? Era oare sinceritatea nepăsătoare a unei firi ieşite din

comun care, încercând pentru prima oară un sentiment puternic, vede că tot ce este formal şi convenţional se destramă ca imaginile unui vis fără nicio legătură cu realitatea?

Vreo douăzeci de tineri, care se prezentaseră ca voluntari, aşteptau acum hotărârea conducătorilor. Printre lei se aflau cinei adolescenţi. Băieţilor mai mari din cohorta tineretului li se îngăduise să se prezinte. Cu teamă şi cu mânie în suflet, Gabriel văzu că lângă Haik se afla şi fiul său, Stephan. După ce se sfătui scurt cu ceilalţi conducători, Ter Haigasun trecu la alegerea propriu-zisă. Căci el era acela care trebuia să decidă în toate chestiunile legate de oameni, de aptitudinile şi forţele lor. În ceea ce îi priveşte pe înotători, alegerea pe care urma s-o facă era un lucru de la sine înţeles, şi nimeni nu avea vreo îndoială în legătură cu asta. La Vakef, localitatea cea mai sudică a fâşiei de pământ locuită dearmem, situată în marginea câmpiei Orontelui şi în consecinţă chiar lângă coastă, existau doi vestiţi înotători şi scufundători, oameni tineri, unul de nouăsprezece ani şi celălalt de douăzeci. Ter Haigasun le înmână centurile de piele în care fusese cusut apelul adresat unui comandant oarecare de vas de război navi-gând sub pavilion englez, american, francez, rus sau

rtalian. Înotătorii urmau să pornească, după apusul soa

283

relui, de la şaua nordică, după ce îşi vor fi luat rămas bun de le ai lor.

Pentru rezolvarea problemei curierului pentru Alep au fost necesare câteva minute în plus. Conducătorii căzuseră de acord asupra faptului că este mai bine ca în această foarte primejdioasă misiune să nu fie expusă decât viaţa unui singur om. Pastorul Aram Tomazian îşi spuse pe şleau părerea, anume că un armean adult are cu mult mai puţine şanse să ajungă viu în capitala vilaietului, decât un băiat, care prin însăşi îmbrăcămintea lui nu se deosebeşte aproape de loc de băieţii musulmani şi în general se pricepe mai bine să se strecoare peste tot. Aceste argumente raţionale fură recunoscute şi acceptate, şi numaidecât un nume, unul singur, se impuse unanim: „Haik”. Băiatul acesta cu privirea întunecată şi faţa hotărâtă, cu mădularele tari ca piatra, înzestrat cu o agilitate ieşită din comun, era cel mai potrivit – niciun altul nu era ca el. De asemenea, printre toţi fiii de ţărani din tabără nu se găsea niciunul care să fie atât de total familiarizat cu pământul, care să aibă asemenea ochi rotunzi de pasăre mare, nasul de viezure, auzul şobolanului şi mlădierea şarpelui. Dacă exista cineva capabil să ducă la bun sfârşit cursa

până la Alep, presărată cu primejdii de moarte, acela era numai Haik.

Dar când Ter Haigasun, urcat pe prima treaptă a altarului, anunţă că fusese ales Haik, avu loc o scenă penibilă provocată de Stephan. Faţa lui Gabriel se încruntă de mânie când îşi văzu fiul că iese cu neobrăzare din rândurile formate de voluntari şi se proţăpeşte în faţa lui. Încă niciodată nu-şi dăduse seama cu atâta acuitate cât de neplăcute sunt maturitatea precoce, neglijenţa în ţinuta morală, ca şi în aspectul exterior, ce se vădeau: în băiatul care-i semăna leit. Stephan îşi dezveli dinţii lucioşi ca ai unui negru înfuriat:

— De ce numai Haik? Şi eu vreau să mă duc l-ai Alep…

Fără să rostească vreun cuvânt, Gabriel Bagradian? făcu un gest scurt şi mânios, menit să impună tăcere Dar băiatul cel nestăpânit izbucni acum cu atâta violent”.

284

Încât falsetul vocii lui în schimbare răsună peste toată piaţa:

— De ce Haik şi nu eu, tăticule?! Am să plec la Alep!

O astfel de răzvrătire a fiului împotriva tatălui era la armeni un fapt cu totul ieşit din comun, care nu putea fi justificat, nici prin împrejurările neobişnuite şi nici prin zelul eroic al tânărului. Cu un gest de nerăbdare, Ter Haigasun îşi ridică

fruntea:

— Puneţi-l pe fiul dumneavoastră la locul lui, Gabriel Bagradian!

Pastorul Aram Tomazian, care încă de pe vremea când era la Zeitun căpătase experienţă în relaţiile cu tineretul cârcotaş, încercă să-l liniştească pe Stephan:

— Sfatul conducătorilor a hotărât ca la Alep să plece doar unul singur. Tu eşti destul de mare şi de inteligent ca să-ţi dai seama ce înseamnă pentru noi toţi un ordin al conducătorilor. Înseamnă executarea fără nici 6 şovăire! Nu-i aşa?

Dar cuceritorul obuzierelor turceşti nu putea fi convins prin invocarea legilor şi regulamentelor. Nu-şi dădea de loc seama în ce consta misiunea şi nici de faptul că nu era capabil s-o ducă la împlinire. Simţea numai umilinţa şi înjosirea în faţa marelui său rival. Prezenţa atâtor persoane de vază nu-i atenua câtuşi de puţin înverşunarea plină de cutezanţă. Continua să /privească la tatăl său:

— Haik e numai cu trei luni mai mare ca mine. Nici nu ştie să vorbească franceza. Mr. Jackson nu va înţelege ce-i spune. Iar ce poate să facă Haik, pot şi eu.

În clipa aceasta, Gabriel Bagradian îşi pierdu răbdarea. Furios, făcu un pas spre Stephan:

— Cp poţi tu f Nimic nu poţi i Nu eşti-decât un cum; an molâu, un copil răzgâiat, crescut într-un

oraş mare, asta eşti. Pe tine te-ar prinde ca pe-un pui de găină, „i-acum, pleacă din faţa mea. Du-te şi stai pe lângă aică-ta! Să nu te mai văd pe-aici, că altfel… Aceste vorbe de aspră dojana nu erau de loc înţelepte, le îl loviră pe Stephan în punctul său cel mai sensibil, fie îl făceau să se prăbuşească de la înălţimea pe care o cucerise cu preţul atâtor eforturi, iar aceasta se întâmpla de faţă cu toată lumea. Acum, tot ce înfăptui era în zadar – atât furtul Bibliei pentru Iskuhi, cât şi fapta eroică a capturării tunurilor, prin care aproape că-şi cucerise titlul de onoare de „Elleon”. Aşadar, Stephan învăţă cu cea mai mare repeziciune să înţeleagă că nicio faptă nu este făcută pe vecie, că în orice glorie se ascunde şi o răzbunătoare lipsă de recunoştinţă şi că omul este silit s-o ia mereu de la capăt. Se opri pe neaşteptate şi nu mai scoase nicio vorbă. Faţa lui arsă de soare se roşea, căpătând nuanţe mereu mai întunecate. O privea pe Iskuhi cu ochi imenşi, de parcă abia acum o descoperea. I se păru că ea îi respinge privirea ei severitate şi fără pic de prietenie. Iskuhi, martoră ostilă a înfrângerii lui – asta era prea mult! Brusc, Stephan izbucni în lacrimi, nu ca un bărbat în pragul maturităţii, nu ca un maestru în tragerea la ţintă şi nici ea un temerar cuceritor de tunuri inamice, ci e un băieţel căruia i s-a făcut o nedreptate. Acest plin copilăresc întretăiat de sughiţuri nu trezi însă

printre cei din jur niciun fel de compasiune, ci, dimpotrivă, un fel de satisfacţie răutăcioasă. Dar nu era satisfacţie răutăcioasă pur şi simplu, ci o senzaţie destul de complexă, pe care o încercau nu numai tovarăşii de joacă ai lui Stephan, ci şi cei mari, iar ea nu se referea numai la ultimul vlăstar al familiei Bagradian, ci, din cauze mai adânci şi obscure, şi la Gabriel Bagradian însuşi. Relaţiile fundamentale dintre oameni nu se modifică aproape niciodată. Exista o asemenea relaţie între familia Bagradian şi poporul băştinaş – relaţie care, în ciuda tuturor biruinţelor, a admiraţiei, a recunoştinţei, a cinstirii îşi mai găsea totuşi expresia, undeva în adâncurile fiinţei, în simţământul: „Voi nu sunteţi de-arri Qştri”. Jra nevoie doar să se ivească prilejul pentru ca acest simţământ să se manifeste, aşa cum se întâmplase acum. Stephan îşi stăpâni imediat suferinţa şi plânsul. Dar scurta manifestare a durerii lui a fost de-ajuns pentru a stârni din plin rânjete şi zeflemea printre tovarăşii săi din banda lui Haik şi în celelalte grupe din cohorta tineretul. Se auziră cuvinte de batjocură. Până şi Agop cel fi

286

un picior râse zgomotos şi demonstrativ. Numai Haik stătea foarte serios şi cufundat în sine, de parcă incidentul nu-l privea, ba nici măcar nu izbutea să-i stârnească vreo urmă de veselie. Lui Stephan nu-i mai rămase altceva de făcut

decât să lase în urma sa ruşinea pe care o păţise, îndepărtându-se cu paşi cât mai calmi, dar cu umerii zvâcnind în chip trădător. Gabriel Bagradian privi în urma fiului său fără să scoată o vorbă. Supărarea îi pierise de parcă nici n-ar fi fost vreodată. Amintirea scrisorii de demult, pe care băiatul i-o scrisese din Montreux, îl tulbura. Stephan, îmbrăcat cu gust, înclinându-şi capul pieziş deasupra hârtiei, aşa cum fac copiii, desenează litere mari. Şi din nou simţi că-l cuprinde conştiinţa sfâşietoare a miilor de scene neînsemnate trăite cândva şi care nu se vor întoarce niciodată. Se gândea că Stephan crescuse, în noiembrie va împlini paisprezece ani. Dar imediat după aceea, noţiuni ca „va împlini” şi „noiembrie” îi produseră o impresie de consternare, căci îşi dădu seama că sunt doar utopii groteşti. Avu un presentiment, care lunecă repede şi fără zgomot pe lângă el, ca o adiere de gheaţă: se întâmplase ceva ireparabil. Gabriel Bagradian porni spre Poiana celor trei corturi ca să mai stea o dată de vorbă cu fiul său. Dar nici Stephan şi nici Juliette nu se aflau acolo. În cortul şeicului, Gabriel îşi pune lenjerie curată. Cu acest prilej îşi dădu seama că una dintre monedele pe care le primise în dar de la aga Rifaat Bereket dispăruse. Era moneda de aur cu efigia puternic reliefată a lui Aşot Bagratuni, vestitul rege al armenilor. Întoarse pe dos buzunarele tuturor

veşmintelor. Nu găsi moneda de aur.

A fust o adevărată nenorocire că împroprietărirea turcilor şi arabilor a pus capăt dublei existenţe de haimana a lui Sato. Când se aventurase ultima oară până jos, fusese cât pe ce s-o păţească, fiindcă în vale se constituiseră de asemenea bande de adolescenţi musulmani care, când dădură cu ochii de asemenea vânat sperios, organizară imediat o urmărire în toată regula. Şi iată că acum marele incendiu care devora coasta muntelui o

287

Împiedica să folosească potecile tainice şi văgăunele unde se ascundea de obicei. Sălbaticei Sato nu-i mai rămase altceva de făcut decât să se rezume la podişul 1 înalt al Damlajikului şi la câteva crăpături şi făgaşuri situate în partea lui abruptă. Dar terenul cunoscut şi-l răscunoscut dinlăuntrul taberei, toate aceste drumea1 guri, poteci şi cărări bătătorite, plicticoasele vârfuril teşite şi ondulaţii ale terenului întinzându-se de la basl tionul sudic peste Vâlceaua orăşenească şi până la şaua 1 nordică, oare cum ar fi putut s-o mulţumească pe Sato 1 care era însuşi neastâmpărul întruchipat? La toate 1 astea se adăuga şi faptul că tocmai acum ea se afla în I termeni mai răi ca niciodată cu tineretul din tabără. 1 În urmă cu câteva zile Ter Haigasun dăduse dispoziţia, 1 în ciuda împotrivirii

învăţătorilor, să se ţină iarăşi 1 lecţii cu copiii. Acum însă, când Sato se afla şi ea prinl tre’ elevi, nici cel mai sever dintre toţi zbirii şcolii™

— Hrand Oskanian – nu mai izbutea să obţină obişe nuita „linişte mormântală”. De îndată ce haimanauab apărea, fie chiar şi numai în preajma locului unde seM ţineau lecţiile, copiii strigau în cor, cât îi ţinea gurapi – Puturoasa! Puturoasa!

În fiecare om există pornirea, totdeauna impetuoasă™ şi cu neputinţă de înlăturat, de a-şi pune în valoareb propria sa persoană pe socoteala celor care prin naşfib tere îi sunt inferiori, mai săraci sau infirmi, ba chiar şi JJ a celor născuţi în altă parte – toţi aceştia nu faM decât ca respectiva tendinţă să sporească, să deviniM necruţătoare, să se exercite oricând şi oriunde se iveşte» prilejul. Această pornire bolnăvicioasă de a înjosi, prel cum şi efectul ei imediat, care este atitudinea răzbună-™toare a celor înjosiţi, constituie pârghii deosebit de imfij portante ale istoriei mondiale, ce nu pot fi ascunse deciW în foarte mică măsură de vălurile sfâşiate ale idealuri-™ lor politice. Şi iată că aici, sus, în cel din urmă loc dâjj refugiu al celor asupriţi, Sato cea venită din altă partejj şi orfană dădea copiilor prilejul mult dorit de a sefij simţi superiori, provenind din familii onorabile, lui cursul unei lecţii, ţinută de Iskuhi care revenise la 1 această activitate, urletele batjocoritoare luară asemebs

288

nea proporţii înspăimântătoare, încât însăşi învăţătoarea, fără a-şi ascunde propria silă, o expedie pe fata

I atât de urâtă de ceilalţi:

— Du-te Sato, şi te rog să nu mai vii aici! Cu un calm tenace, care ignora cu desăvârşire orice ar fi putut avea vreo legătură cu onoarea sau cu ruşinea, Sato ţinuse până acum piept întregii liote de copii.

I Acum însă, când domnişoara ei dragă, pe care o ad-I mira atâta, când însăşi kutşuk hanum trecuse de partea duşmanului şi o izgonea, Sato fu nevoită să se supună. În rochiţa ei uşoară de croială europeană, cu mânecile ca nişte fluturi care îi dădea un aspect grotesc din pricină că acum era sfâşiată în mai multe locuri şi scorţoasă de murdărie, Sato se depărta încet şi fără zgomot. Dar nu merse decât până la primul tufiş, în spatele căruia se aşeză tăcută la pândă, asemenea unui şacal care

— Înghite cu ochi înfometaţi tabăra de noapte a unei

I caravane.

Sato nu era chiar atât de nenorocită pe cât s-ar fi putut crede. Avea şi ea o lume a ei, independentă de a i altora. De pildă, ştia cum să se poarte cu animalele pe care le întâlnea în cursul expediţiilor ei aventuroase. Fără îndoială că

Iskuhi, precum şi alţii, ar fi susţinut sus şi tare că Sato nu era altceva decât o feroce schin-I giuitoare de animale. Totul pleda în favoarea unei ase-Hhenea presupuneri. Şi totuşi, adevărul era cu totul I altul. Această făptură corcită nu-şi exercita câtuşi de I puţin ura şi pornirea de a face rău asupra animalelor, Ici le arăta solicitudine şi o înţelegere plină de şoapte I. tainice – Cu o mână insensibilă la înţepături ridica ariciul F făcut ghem în mijlocul potecii şi-i şoptea cuvinte de ea ştiute până ce ghemul se desfăcea, botul ascuţit apărea de sub ţepi şi ochişorii plini de isteţime şi şiretenie ai I unui mic negustor de bazar o e-întăreau în grabă ca să vadă câte parale face. Sato, care atunci când vorbea cu I oamenii părea să aibă întotdeauna gura plină cu pietri-Bfcele, cunoştea o mulţime de inflexiuni şi sunete ademe-mntoare ale graiului păsăresc. Dar îşi ascundea înadins bate aceste calităţi, care ar fi putut s-o ridice în ochii Minora, deoarece se temea că până la urmă ele ai fi putut

289

B? Musa. r>a*!<. vol. II

să-i dăuneze din punct de vedere social. Întocmai cum vorbea cu animalele, tot aşa se pricepea să vorbească şi cu femeile nebune care-şi făcuseră sălaş în cimitirul din Yoghonoluk. Nici măcar nu-şi dădea seama că aceste babe, care sporovăiau fără încetare despre lucruri lipsite de

orice sens, aveau un cu totul alt fel de a se exprima decât acela al unor femei înzestrate cu raţiune şi care se adună să stea la taifas: oricum, era plăcut să iei parte la asemenea ciorovăieli, care nu cereau decât puţină osteneală şi bună-cuviinţă în limbajul folosit. Animalele mici, femeile nebune şi într-o. oarecare măsură cerşetorii orbi – acesta era universul din care Sato îşi sorbea acele simţăminte de superioritate necesare oricărei făpturi omeneşti ca să poată trăi. E adevărat că, în ceea ce priveşte relaţiile cu Nunik, Vartuk şi Manuşak, ea era doar într-o poziţie de slujnică şi adoratoare. Dar datorită cursului pe care îl luaseră evenimentele aceste relaţii fuseseră întrerupte brusc. Expediţiile întreprinse de Sato între limitele sistemului de apărare rămâneau fără folos şi se dovedeau plictisitoare. Tinerii o alungau fără cruţare din preajma lor. Şi atunci, neasff tâmpărul ei lipsit de posibilitatea de a se manifesta în domeniile obişnuite, fu îndreptat încetul cu încetul către un alt domeniu: să spioneze persoanele adulte! Cu mirosul ei nespus de fin, care nu se putea învăţa la şcoală şi-şi bătea joc de ceea ce se învăţa la şcoală, îşi dădu seama de tot ce era descompus, animalic, avid, vicios şi smintit în firea acestor adulţi. Auzea cum cresc buruienile acelor simţăminte primejdioase, de: pre a căror existenţă pe lume nu avusese până acu: decât cunoştinţe cât se poate de vagi. Fără să fie

con tientă de acest lucru, pornirea ei bolnăvicioasă de spiona, înzestrată cu un magnet, o atrăgea pretutinde

13 râdecevd nu ei a în ordine –

Aşadar, nu este de loc de mirare că Sato, iscodindupe Gonzague şi pe Juliette, a izbutit foarte curând să-şi dea seama ce se întâmplase. Presimţirea aţâţătoare a une mari nenorociri îi cuprinse fiinţa. Toţi dezmoşteniţi sorţii cunosc bine această plăcută senzaţie a apropieri unei catastrofe, această dulce speranţă în sfârşitul lumii

290

care este unul dintre cele mai straşnice resorturi ale micilor scandai un şi marilor revoluţii. Sato urmărea îndeaproape perechea. Juliette şi monsieur Gonzague, ca de altfel şi Gabriel Bagradian, constituiau pentru ea tot ce întâlnise mai strălucit în viaţă. Nu-i inspirau ura pe care slugile ticăloase o nutresc împotriva stăpânilor, ci curiozitatea fierbinte a primitivului pentru tot ceea ce i se pare că este în parte suprapământesc. Numai faţă de Gonzague, care o speriase o dată atât de tare când cântase impetuos câteva şlagăre la pian, încerca o teamă chinuitoare de câine bătut.

Destul de repede, Sato dădu peste locurile de odihnă de pe Riviera, colţurile ascunse străjuite de rododendroni şi mirţi. Radiind de încântare, îşi

strecura-cu băgare de seamă obrazul printre ramuri. Ochii ei entuziasmaţi sorbeau cu nesaţ spectacolul pe care li-l ofereau zeii. Femeia distinsă, o hanum din ţara frâncească, întotdeauna parfumată, o fiinţă uriaşă – iată că acum părul îi atârnă pe jumătate despletit, acum obrazul ei fără strălucire, cu gura largă tânjind lacomă, se lipeşte de faţa reţinută a bărbatului care, cu privirea puţin învăluită şi totuşi cât se poate de conştient, se desfată mai întâi în aşteptarea darului ce i se oferă, înainte de a-l primi. Fremătând, Sato vede mâinile lungi şi subţiri ale lui Gonzague mângâind-o pe hanum, alunecând peste umerii albi şi peste sâni aşa cum alunecă degetele atotştiutoare ale muzicanţilor orbi peste strunele tarului.

Sato vedea ceea ce era de văzut. Dar vedea şi ceea ce nu era de văzut. E drept că învăţătorii renunţaseră de mult să se mai ocupe de ea. În creierul gângav şi plin de imagini dezlinate ale acestei creaturi nu se prindeau – mei măcar ffabetul – şiabiarinmvil Sato răâăsese în urmă fiindcă simţurile ei supradezvoltate, de copoi pe urma vânatului, înghiţiseră toate celelalte facultăţi ale intelectului. Ascunsă în spatele mirţilor şi rododendronilor, se desfăta nu numai cu farmecul pătimaş al spectacolului, ci, dincolo de acesta, cu sfâşie

291

rea sufletească a doamnei Juliette şi cu tăria

lui Gonzague. Mintea ei nu pricepea nimic, dar adulmeca totul. Sato n-ar fi avut niciun motiv să pună capăt înainte de vreme deliciilor de privitor, dacă dinafară n-ar fi intervenit o tulburare ce se adresa singurului sentiment măi gingaş pe care-l avea. Nasului ei de copoi nu putea să-i scape multă vreme prezenţa celeilalte perechi. Această pereche nu oferea niciun spectacol şi nici nu avea vreun loc anume unde să-şi ascundă pasiunea. Nu dispărea niciodată în labirintul pe care îl forma brâul de tufişuri în partea dinspre mare, ci prefera înălţimile teşite şi pleşuve, precum şi ondulaţiile lipsite de vegetaţie ale podişului înalt. Pe aceştia doi nu-i puteai urmări decât cu mare greutate fără să fii descoperit. Dar, din fericire, sau mai bine zis din nefericire, Sato avea însuşirea de a se face invizibilă. În această privinţă, îl întrecea chiar şi pe Haik, maestrul necontestat. Această a doua pereche îi distrăgea din ce în ce mai mult atenţia de la spectacolul plăcut şi profitabil pe care i-l oferea spionarea celei dintâi. E drept că nu-i dădeau prilejul să vadă nici măcar un sărut. Dar chiar dacă nu se sărutau, comuniunea sufletească dintre Gabriel şi Iskuhi întipărea urme mai adânci şi mai fierbinţi în sufletul ei decât îmbrăţişările totale ale lui Gonzague cu Juliette. Deşi nu făceau altceva decât să se prindă de mână şi să se privească vreme de o clipă, pentru ca apoi, cutremuraţi, să-şi întoarcă iute privirile, Sato avea

impresia că această gingaşă intimitate era mai deplină şi mai aţâţătoare decât cealaltă, cea foarte apropiată. Dar înainte de orice, legătura dintre Iskuhi şi Gabriel era odioasă şi o umplea pe Sato de melancolie. Amintirile ei îi creau o imagine falsă despre vremurile – de-aur-dinainte. Oare învăţătoarea de la orfelinatul din Zeitun nu fusese întotdeauna bună şi afectuoasă faţă de ea? Nu i se adresase, de multe ori, cu cuvintele „micuţa mea Sato”? Nu-i îngăduise ea micuţei Sato, să se aşeze pe jos la picioarele ei şi să mângâie aceste picioare şi să le sărute 7 Şi cine altul decât acest efendi era de vină că o asemenea minunată legătură de preţuire reciprocă, presărată cu dovezi de dragoste, se sfârşise într-un chip atât de dureros? Cine altul decât efendi era de vină că Iskuhi, atunci când Sato venea spre ea cu inima plină de dor, se răstea la ea:

— Du-te, Sato, şi să nu mai vii aici!

Muncită de asemenea gânduri întunecate, haimanaua Sato îşi căuta un loc liniştit pentru a cumpăni lucrurile. Dar tocmai acţiuni ca „a gândi” şi „a plănui” nu erau potrivite pentru Sato. Ea nu putea decât să creeze imagini fugitive şi să tresară speriată sub efectul unor senzaţii ivite pe neaşteptate şi desfăşurându-se cu iuţeala fulgerului. Or, asemenea imagini şi senzaţii nu necesită colaborarea unei raţiuni în stare să le orânduiască. Ele lucrau, în vederea atingerii unui

scop, după cum le era felul, înnodau unele fire, pe urmă le părăseau, apoi le adunau iarăşi realizând astfel o ţesătură urzită din firele răzbunării, despre care însăşi stăpâna lor nu ştia aproape nimic.

Juliette era în drum spre Gabriel.

Gabriel era în drum spre Juliette.

Se întâlniră între Poiana celor trei corturi şi şaua nordică.

— Tocmai veneam spre tine, Gabriel, spuse ea.

Iar el repetă, la rândul lui, scurta frază.

Tulburarea şi descumpănirea cărora străina le căzuse pradă din vremuri ce i se păreau imemoriale îşi desăvârşiseră opera. Unde era „pasul scânteietor” al Juliettei? Mergea ca o femeie care fusese trimisă undeva anume. Şi într-adevăr aşa era. Gonzague o trimisese, ca să spună în sfârşit adevărul şi să anunţe hotărârea pe care o luase, căci sosise ziua despărţirii. „Mi-a slăbit oare vederea, se gândea, abia disting cele din jur”.

Era uimită de faptul că, în acest ceas al după-amiezii de vară, în jur domnea o atmosferă cenuşie de noiom – brie. Nu cumva era vălul de fum pe care incendiul de pădure îl aşternuse deasupra Damlajikului? Sau nu cumva era un alt văl de fum, foarte ciudat, care se aşternuse asupra conştiinţei ei şi de câteva zile se îngroşa mereu? Era uimită de faptul că acum, când se afla în faţa lui Gabriel, imaginea lui Gonzague devenise

ridicol de ireală. Era uimită şi de faptul că numitul

Gonzague admitea să se împovăreze cu persoana ei. Totul i se părea nespus de îndepărtat şi atât de neobişnuit. I se slăbise o jartieră şi ciorapul pornise să alunece peste genunchi – o senzaţie pe care n-o putea suferi. Şi totuşi, nu făcu nicio mişcare. „Nici măcar nu mai am putere să mă aplec, îi trecu prin minte, iar în seara asta voi coborî printre stânci până la Suedja. Apoi, între cei doi soţi se născu o convorbire cât se poate de ciudată, care până la urmă se pierdu pur şi simplu în neant. Juliette începu:

— Am remuşcări pentru că în aceste zile nu m-am aflat în preajma ta… Ai trecut prin clipe grele şi ai înfăptuit lucruri mari şi ai fost mereu în primejdie… O, mă port îngrozitor faţă de tine, dragul meu…

O asemenea mărturisire l-ar fi mişcat pe Gabriel cu câteva săptămâni în urmă. Acum însă replica lui avu un caracter oarecum formal:

— Şi eu mi-am făcut reproşuri din cauza ta, Juliette. Ar fi trebuit să mă ocup mai mult de starea ta. Dar, crede-mă, tocmai acum mi-a fost cu neputinţă să mă gândesc la tine.

Acesta era un mare adevăr, plin de un dublu înţeles. Şi ar fi trebuit să-i dea şi Juiiettei curajul de a spune adevărul. Dar ea nu făcu decât să-l accepte ca atare:

— Este cât se poate de firesc. Îmi dau seama

că erai preocupat de cu totul alte lucruri, Gabriel.

El continua să înainteze pe acest drum primejdios:

— Din fericire, am ştiut tot timpul că nu eşti cu totul singură şi părăsită, ceea ce m-a făcut să mă bucur.

Această discuţie ştearsă, în aparenţă lipsită de viaţă, ajunsese astfel la un punct de unde privirea era liberă silrătăcească către toate orizonturile. Juliette ar fi avut posil) II Taie7

deschis: „Aici, eu sunt o străină, Gabriel. Destinul poporului armean a fost mai tare decât căsnicia noastră. Acum pentru mine nu mai există decât o singură şi ultimă cale pentru a evita acest destin. Tu însuţi ai voit-o de o sută de ori şi mereu mi-ai propus să mă salvez. Sperasem că voi avea puterea necesară de a rezista până la capăt. N-am această putere şi nici n-aş

294

fi putut s-o am, fiindcă lupta ta nu este lupta mea. Am făcut oricum foarte mult, crede-mă, dragul meu, că am îndurat această viaţă deznădăjduită până în momentul de faţă. Acum însă, ajunge. Lasă-mă să plec! Fiindcă nu-ţi mai aparţin ţie, ci altuia”.

Niciuna dintre aceste vorbe simple şi fireşti nu se făcură auzite de pe buzele Juliettei. Pătrunsă încă de iluzia vanitoasă că în căsnicia lor ea era cea care se sacrifică şi se află pe o treaptă mai

înaltă, era convinsă că Gabriel s-ar fi prăbuşit sub lovitura primită prin mărturisirea ei. Oare îi era îngăduit să presupună, că el i-ar fi răspuns, poate, cu voce blinda: „Te înţeleg, chérie. Chiar dacă aceasta ar însemna sfârşitul meu, nu-mi este permis să te reţin. Voi face pentru tine tot ce mai stă în puterea mea. De dragul tău mă voi despărţi şi de Stephan, iar tu îl vei salva. Este bine aşa, că în calitate de conducător care răspunde de acest popor, voi rupe ultimele fire care mă mai ţin legat de viaţa personală. Şi mai e ceva, Juliette! Te iubesc şi te voi iubi până la ultima clipă, chiar dacă nu-ţi mai aparţin ţie, ci alteia.

Aşa s-ar fi putut rezolva totul în aceste minute, foarte limpede şi cu sinceritate, dacă lucrurile n-ar fi fost mult prea complicate ca să mai poată fi rezolvate. Juliette ştia despre Gabriel tot atât de puţin cât ştia el despre ea, vi nu ştia nici dacă pe Gonzague îl iubeşte într-adevăr. Iar Gabriel ştia tot atât de puţin dacă de Iskuhi îl lega într-adevăr dragostea, şi ce fel de dragoste era aceasta. Educaţia religioasă şi burgheză pe care o primise Juliette o făcea să se revolte împotriva unei fericiri întemeiate pe păcat. Din multiple motive nu avea încredere în Gonzague, în intenţiile sale de o limpezime toarte puţin limpede, unul dintre ele – şiriii cel din urmă – fiind faptul că era cu trei ani mai tânăr ca ea. Fără îndoială că la Paris ar fi găsit mijlocul de a da acestei situaţii un aspect formal-

tradiţional, dar aici, în peisajul fantastic al Damlajikului, conştiinţa răspunderii apăsa greu asupra ei. Toate acestea nu reprezentau însă decât o mică parte a situaţiei încâlcite în care se afla. Vreme de câteva minute, Juliette fusese ferm

295

hotărâtă să părăsească muntele în noaptea aceasta cu Gonzague şi să aştepte la fabrica de spirt sosirea vaporului. Dar imediat după aceea gândul de a pleca i se păru irealizabil şi de-a dreptul ridicol. Participarea fără rezerve la o asemenea aventură presupunea şi temeritate şi hotărâre nestrămutată, chiar dacă ea însemna salvarea de la moarte. Oare nu era mai înţelept să-şi aştepte destinul pe Musa Dagh, fără să întreprindă nimic, decât să rişte să fie părăsită pe neaşteptate la Beirut? Gândul la drumul dificil care trebuia parcurs noaptea, la primejdiile legate de străbaterea câmpiei Orontelui locuită de mahomedani, la călătoria pe mare printre butoaiele de spirt, la ameninţarea pe care o constituiau torpiloarele – gândul la toate aceste primejdii şi la oboseala fizică generată de un asemenea drum se împletea cu un simţ al convenienţelor care, având în vedere împrejurările, era de-a dreptul caraghios: „Asta nu face de mine”. Dar ce erau toate acestea pe lângă suferinţa pe care ar fi îndurat-o din cauza lui Stephan? Acum evita orice întâlnire cu fiul ei. Nu

mai veghea asupra felului în care Stephan se hrănea şi se primenea. Nici măcar seara nu se mai apropia, sfântă obişnuinţă maternă, de culcuşul său din cortul, şeicului, ca să vadă dacă patul este aşternut cum, se cuvine. Toate aceste neglijenţe, adunate la un loc, dădeau ca rezultat un sentiment de vinovăţie, care faţă de Stephan îi apăsa cel mai greu sufletul. Şi, împovărată cu toate aceste suferinţe, morale, venise la Gabriel cu dorinţa de a-i vorbi deschis şi de a-şi lua rămas bun.

Priveau unul la celălalt, soţul şi soţia. Soţul văzu o faţă obosită de nesomn, şi, după cum i se păru, îmbătrânită. Crezu că distinge la tâmple un reflex argintiu. Dar cu atât mai puţin izbutea să găsească o explicaţie pentru ochii febrili şi pentru gura mărită de buzele umflate şi crăpate. „Viaţa asta o ucide, se gândi, nici nu se putea să fie altfel”. Şi chiar dacă doar cu o clipă mai înainte simţise încă un fel de îndemn de a-i vorbi Juiiettei despre Iskuhi, acum renunţă: „Pentru ce? Câte zile mai avem oare, înaintea noastră?”

296

Ea, soţia, vedea un obraz brăzdat de nenumărate zbârcituri, cu toate liniile şi trăsăturile caracteristice deplasate într-un mod ciudat şi încadrat de acea barbă rotundă şi neglijentă care o enerva peste măsură. De fiecare dată când vedea obrazul acesta, nu se putea stăpâni să nu se întrebe: „Cum, acest oriental

sălbatic, acest şef de bandă este Gabriel Bagradian?” Pe urmă însă vocea lui era totuşi vocea lui Gabriel. Şi dacă nu pentru altceva, măcar din cauza acestei voci familiare, Juliette n-ar fi putut mărturisi adevărul. În urechile ei, o voce şoptea: „Voi rămâne, voi pleca”. Cugetul ei gemea: „De s-ar sfârşi odată totul!”

Discuţia părăsi calea primejdioasă pe care pornise mai înainte. Gabriel îi descrise perspectivele favorabile ce se întrezăreau pentru zilele următoare. Este mai mult decât probabil că tabăra se va bucura de o perioadă mai lungă de linişte. Apoi, insistă încă o dată asupra sfatului plin de înţelepciune dat de acest cunoscător de suflete care era doctorul Altouni: – Stai în pat, şi citeşte, citeşte, citeşte! Un nor de fum venind dinspre vale, acolo unde bân-tuia marele incendiu, se târa leneş în faţa ochilor lui Gabriel şi ai Juliettei. Erau nevoiţi să străbată această înză cu miros de lemn ars – un miros înţepător dar aromat. Gabriel se opri:

— Cum se simte răşina!... Incendiul este o binefacere, şi încă din mai multe motive. Chiar şi pentru fumul acesta. Are un efect dezinfectant. Numărul celor din păduricea contagioşilor a şi ajuns, din păcate, la douăzeci de bolnavi, pe care i-a contaminat dezertorul acela blestemat din Alep...

Nu mai putea să vorbească de altceva decât

de problemele de interes comun. În indiferenţa lui, nu simţea ceea ce îi comunica Juliette prin însăşi tăcerea ei. „Voi leca, voi pleca”, îi răsunau din nou în ureche şoapte onfuze ca foşnetul ce se formează într-o scoică de are. Dar când ajunseră în mijlocul norului de fum, uliette se albi la faţă şi începu să se clatine, astfel că, el trebui s-o prindă în braţe. Strânşoarea braţelor lui.

297.

pe care o cunoscuse de mii de ori, îi pricinui o senzaţia chinuitoare. Îşi întoarse faţa cu un gest crispat:

— Gabriel, scuză-mă, dar cred că sunt pe cale să mă îmbolnăvesc... sau poate că m-am şi îmbolnăvit...

Gonzague Maris o aştepta pe Juliette pe Riviera în locul stabilit. Îşi fumă jumătatea lui de ţigară făril grabă, prevăzător, până la capăt. Cum era foarte economi mai avea douăzeci şi două de ţigări. Nu arunca nici resturile de tutun, ci le păstra pentru pipă. După curai procedează majoritatea celor care în tinereţe au trebuit să se rezume la mijloace modeste, au crescut în interinate dintre cele mai ieftine şi în pofida necesităţii de ai şi eleganţi n-au avut niciodată mai mult de două cosi lume în acelaşi timp, Gonzague vădea o grijă fanatică! în mânuirea fiecărui obiect şi-şi folosea bunurile până la ultimul fir, până la ultima îmbucătură şi picătură.

Când Juliette se apropie cu paşi ciudat de poticniţi, sări în picioare ca întotdeauna. Politeţea galantă faţă de femeia iubită nu suferise nicio modificare prin faptul că ea îi cedase. Şi atenţia mereu trează din ochii lui adumbriţi de sprâncenele dispuse în unghi obtuz rămăsese aceeaşi, chiar dacă acum era puţin înăsprită de o nuanţă de critică intransigentă. El recunoscu imediat înfrângerea:

— Iarăşi n-ai vorbit.

Juliette se aşeză lângă el, fără să răspundă. Dar ce se întâmpla oare cu ochii ei? Chiar şi în imediata apropiere, totul se clătina ba într-o parte, ba în cealaltă, ca într-o furtună cu desăvârşire lipsită de zgomote, Saul totul era estompat ca sub un văl de ploaie. Iar atunci! când ceţurile se destrămau, din apa mării creşteau palmieri. Peste talazuri păşeau, una în spatele celeilalte a cămile cu capete ridicate de parcă ar fi fost jignite de ceva. Jos, în adâncuri, mişcarea continuă a valurilor izbindu-se de faleză nu fusese încă niciodată atât de zgomotoasă şi atât de apropiată. Nu-ţi puteai auzi propriile cuvinte. Şi iată că de la mare depărtare sosi vocea lui Gonzague:

298

— Toate astea nu ajută, Juliette! Ai avut multe zile ca să te hotărăşti. Vaporul nu ne va aştepta, şi a doua oară directorul nu ne mai ajută. Trebuie să plecăm în noaptea asta. Încearcă să-ţi dai seama

de situaţie!

Ea îşi strânse pumnii la piept şi se aplecă în faţă, de parcă ar fi încercat să potolească o durere spasmodică:

— De ce îmi vorbeşti cu atâta răceală, Gonzague? De ce nu te uiţi de loc la mine? întoarce-te spre mine!

El făcu tocmai contrariul, privind undeva departe, pentru ca Juliette să-i simtă nemulţumirea:

— Am crezut întotdeauna despre tine că eşti o femeie înzestrată cu o voinţă puternică şi cu curaj şi de loc sentimentală…

— Eu? Nu mai sunt ceea ce am fost. Am şi murit. Lasă-mă aici! Pleacă singur!

Aştepta ca el să protesteze. Gonzague însă nu spuse niciun cuvânt. Această tăcere, prin mijlocirea căreia era părăsită cu atâta uşurinţă în voia destinului ei, Juliette n-o mai putu îndura. Foarte umilă, şopti:

— Plec cu tine… Noaptea asta…

Abia acum, el îşi puse, cu oarecare afecţiune, mâna pe genunchiul ei:

— E timpul să-ţi revii, Juliette, să-ţi învingi remuş-cările şi să treci peste toate piedicile care îţi stau în cale. Cel mai bun lucru este s-o faci cu un singur pas hotărâtor. E nevoie să privim situaţia drept în faţă şi să nu ne legănam în iluzii. Nu se poate altfel. Gabriel Bagradian trebuie

încunoştinţat, într-un fel sau altul. Nici nu-mi trece prin minte să te îndemn la mărturisiri solemne. Trebuie numai să arăţi că s-a ivit un prilej cum nu se va mai ivi vreodată. Asta explică totul. Nu-ţi este îngăduit să dispari pur şi simplu. În afară de faptul că ar fi o josnicie fără seamăn, din ce vei trăi: te-ai gândit până acum la asta?

Apoi, cu vocea sa pătrunsă de calmul neclintit caracteristic firii sale, încercă s-o convingă că Gabriel Bagradian va lua toate măsurile necesare ce stăteau în puterea lui pentru ca în viitorul apropiat viaţa ei materială să fie asigurată. Din cuvintele lui nu reieşea nici

299

cea mai slabă intenţie de a specula o situaţie, iar ton nu avea nimic brutal, deşi în raţionamentul său porne de la premisa că sfârşitul lui Gabriel, şi poate că şi lui Stephan, sunt inevitabile. (De altfel, în ceea ce priveşte pe fiul Juiiettei, era chiar dispus, dacă al posibilitate nu exista, să ia asupra sa şi această povară care fără îndoială că va îngreuna apreciabil condiţiil fugii.) Către sfârşitul acestei cuvântări deveni nerăbdă tor căci repetase de atâtea ori acelaşi lucru, iar ultimele ore ale zilei, în care mai puteau profita de prilej, se scurgeau cu repeziciune. Dacă Juliette ar fi fost capabilă să pună ordine în gândurile ei, atunci ar fi trebuit să recunoască justeţea argumentelor lui ascuţite şi raţionale. Dar de mai multe zile i se

întâmpla’s” audă sau să se gândească la vreun cuvânt, care apoi’s fixa într-un mod supărător în mintea ei, fără să mai poată fi izgonit. Acum auzea: „Din ce vei trăi? Cuvântul „trăi”, cu ciudate sunete metalice, începu să se rotească în cap, fără încetare, ca atunci când pe placă de gramofon uzată acul rămâne prins într-un singur şanţ şi repetă la nesfârşit acelaşi pasaj, scoţându-te din fire. Din pământ se ridicau siluete fantastice şi înspăimântătoare şi Juiiettei i se părea că şade pe marginea unei mlaştini. Pe urmă deveni ea însăşi un automat şi repetă:

— Din ce voi trăi? Din ce voi trăi? Unde? L Beirut? Şi pentru ce?

Lui Gonzague îi era milă de Juliette, care, după din îşi închipuia el, era chinuită de remuşcări. Vru s-o ajute:

— Nu-ţi pune prea mult la inimă, Juliette! înainte de orice, gândeşte-te e* e vorba de salvarea ta! Dacă ai să vrei, am să rămân cu tine, iar dacă n-ai să vre” atunci; nu…

În această clipă, ea văzu în faţa ochilor pe tânărul dezertor bolnav, cel cu pieptul plin de bube şi de pete roşii, asupra căruia se aplecase în urmă cu câteva zile într-un moment de exaltare deznădăjduită. Dar pe urmă”, vru s-o viziteze pe mama ei. Aceasta locuia la hotel. Un culoar lung, cu sute de uşi. Juliette nu ştia care

dintre ele e cea căutată… Acum, vocea lui Gonzague devenise afectuoasă şi prevenitoare. Era plăcut s-o auzi:

— Am să fiu alături de tine.

— Ai să fii alături de mine?… Acum eşti alături de mine?…

Ei schimbă vorba, trecând cu voce prietenoasă la un domeniu mai concret:

— Ascultă-mă cu atenţie, Juliette. În noaptea asta te voi aştepta aici. În orice caz, începând de la ora zece va trebui să fii gata de drum. Dacă ai nevoie de mine mai înainte, dacă Bagradian vrea cumva să stea de vorbă cu mine, şi-mi închipui că da, atunci trimite pe cineva să mă cheme. Am să te ajut. Poţi lua cu tine, fără nicio grijă, o geantă mare de voiaj. G voi duce eu. Alege cu grijă lucrurile pe care le iei cu tine! De altfel, la Beirut vei putea cumpăra tot ce-ţi lipseşte.

Ea depusese eforturi mari ca să-l înţeleagă. Ca un copil, repeta ceea ce auzise:

— În noaptea asta, la zece… Iau cu mine o geantă de voiaj… La Beirut voi putea cumpăra totul… Şi tu?… Cât timp vei rămâne cu mine?…

Cuvintele ei dezlânate, rostite într-un asemenea ceas de importanţă hotărâtoare, îl scoaseră din fire pe Gonzague:

— Juliette, cuvinte ca „întotdeauna” şi „veşnic” îmi sunt odioase.

Ea îl privi entuziasmată. Faţa îi strălucea.

Gura întredeschisă se apropie de a lui. Avea impresia că cum găsise, în sfârşit, uşa cea bună şi intrase. Gonza-ue şedea la pian şi cânta pentru ea şlagăre, în noaptea ceea, înainte de sosirea saptiehilor. Atunci o spusese chiar el: „Nu există decât clipa de faţă”. O cuprinse o Veselie care îi năpădi toată făptura:

Nu, să nu spui „întotdeauna” şi nici „veşnic”! Gândeşte-te la clipa de faţă…

Cu o limpezime ajunsă la intensitatea maximă, cu eputinţă de redat în cuvinte, înţelese acum că nu există devii clipa de faţă, că noaptea, vaporul, geanta de voiaj, eirutul, hotărârea – toate nu mai aveau pentru ea

SOI

nici cea mai mică importanţă, că o aştepta o singurătate de nepătruns, la care nu puteau avea acces nici Gon-l zague şi nici Gabriel, o singurătate impregnată de senzaţia întoarcerii acasă, în care toate îşi vor găsi dezlegarea. Era o fericire care îi pătrunse întreaga fiinţă cu valuri de energie. Gonzague văzu cu uimire că în faţa lui nu se mai afla femeia cu privirea rătăcită şi chinuită de îndoieli, ci stăpâna vilei din Yoghonoluk, bă chiar mai frumoasă acum ca pe vremea aceea. Fructul râvnit, a cărui pârgă o aşteptase cu răbdare şi în ciuda primejdiei de moarte – un fruct copt care acum i se părea mai proaspăt şi mai apropiat ca oricând. O luă în braţe, aşa cum

făcuse prima oară. Capul Juiiettei se clătina într-un fel ciudat, când pe un umăr, când pe eelă-rl lalt. El nu dădu importanţă acestui lucru. Iar cuvintele lipsite de orice sens, pe care femeia părea că le rosteşte nedesluşit, ca sub efectul unei pasiuni desprinse de-l realitate, trecură pe lângă urechea lui fără să le reţină!

Înainte ca oamenii să se fi ivit de după cotitură» arătându-se privirilor ei, Sato încă nu ştia ce avea să sm întâmple. Supraveghea de la oarecare distanţă aduâl terul, dar era prea tristă şi prost dispusă ca să se întindă] pe sub tufişuri pentru a observa mai îndeaproape perej chea. Ah, dacă ar putea măcar să discute cu cineva idj amănunţime despre această descoperire care te furnica a Bătrâna Nunik ar fi mai mult decât încântată şi fărăl îndoială că s-ar simţi obligată să-i mulţumească şa s-o răsplătească! Dar Sato era prizonieră. Sato nu mai putea să ducă mesaje aducătoare de câştig, de pe munţi până în vale şi din vale pe munte. Cu atât mai fierbinte! îşi făcea sălaş în sufletul ei singurul sentiment coerena pe care-l avea: gelozia. S-o despartă pe Iskuhi de-l efendi! Să-i pricinuiască un rău lui efendi! Se culcase: pe pământ, cu genunchii ridicaţi şi privea stăruitor cerul acoperit cu o perdea de fum.

S-a întâmplat însă să apară un grup de bărbaţi care se apropiau încet. Sato îi recunoscu pe conducătorii taberei: Ter Haigasun, Bagradian

efendi, pastorul Aram, iar în spatele lor învăţătorul Oskanian, muhtarul Thomas Kebussian şi primarul din Bitias. Aleşii poporului

302

ţinuseră o consfătuire scurtă dar foarte serioasă şi păreau nespus de abătuţi. De altfel, aveau toate motivele să fie îngrijoraţi. Proviziile, cu alte cuvinte turmele, nu se împuţinau conform prevederilor, ci după legile necunoscute ale unei progresii anarhice, care creştea pe măsură ce şeptelul scădea. Raţiile zilnice erau reduse fără încetare, fără ca în acelaşi timp să poată fi înlăturate urmările dezastruoase legate de hrana proastă, în ciuda eforturilor depuse de Aram Tomazian, pregătirile în vederea pescuitului nu mai luau sfârşit. Da, în ceea ce priveşte alimentaţia, situaţia era gravă. La rândul ei, boala molipsitoare care se manifesta prin febră lua forme îngrijorătoare. Numai în cursul zilei de ieri, în păduricea contagioşilor muriseră patru bolnavi. Bedros-hekim abia mai putea să se târască pe picioarele lui slăbite şi strâmbate de vârstă. În şopronul-spital şi împrejurul lui zăceau mai mult de cincizeci de răniţi şi cel puţin tot atâţia în colibele din ramuri împletite, toţi lipsiţi de pansamente în cantitate suficientă, fără medicamentele trebuincioase, lăsaţi în voia Domnului şi a propriei soarte. Dar lucrul cel mai neliniştitor era fără îndoială posomorârea

periculoasă care pusese stăpânire pe oameni ca o urmare neaşteptată a victoriei. Ea era favorizată de arşiţa îngrozitoare ce se răspândea din pădurea incendiată, de iritarea mucoase-ţlor respiratorii din pricina fumului, de faptul că oamenii erau sleiţi de oboseală, de alimentaţia cu carne, insuficientă şi lipsită de variaţie – dar rădăcinile ei cele mai adânci trebuiau căutate în modul general de viaţă, care devenise de-a dreptul de neîndurat. În ultimele două zile, făcând abstracţie de incidentul cu Sarkis Kilikian, se iscaseră numeroase încăierări, între care – unele se soldaseră cu lovituri de cuţit. Toate aceste motive îi îndemnaseră pe conducători să arunce astăzi o privire mai stăruitoare ca de obicei în partea dinspre „n-are a Damlajikului. Se ştie că pe terasa proeminentă. n formă de platou, care se afla într-un loc situat cu otul în afara câmpului de luptă, flutura steagul cel „are cu inscripţia „Creştini în primejdie”. Acolo făceau n permanenţă de serviciu doi observatori din cohorta tinerelului, cercetând marea în căutarea vreunui vasi cu toate acestea, era posibil ca vreun băieţandru mai neserios să fi trecut cu vederea unul sau chiar mai multe vapoare, deoarece până acum nu fusese semnalat nici măcar vreun cuter de pescuit, şi asta în luna august, aşadar într-o perioadă când de obicei golful Suedja mişună de asemenea vase. Oare Dumnezeu hotărâsej într-adevăr că suprafaţa

mării să rămână cu desăvârşire pustie, numai pentru ca armenilor de pe Musa Dagh le piară orice urmă de speranţă? Conducătorii hotărâseră să întărească serviciul de observatori în partea dinspre mare, să-l reorganizeze. De-acum înainte, posturile de pe terasa-platou urmau să fie ocupate de adulţi. În afară de aceasta, într-un punct aşezat mai departe, spre sud, şi ieşit în afară ca un fel de promon-l toriu, urma să se instaleze un al doilea post de observa*! ţie. Spre a cerceta ei înşişi care este locul cel mai potrivit pentru acest post, aleşii poporului porniseră la drum.

Solul moale al coamei muntelui, acoperit cu iarbă] scurtă. Înăbuşi până şi pentru urechile lui Sato paşii bărbaţilor care înaintau tăcuţi. Când fata se întoarsei într-o rână şi-i zări, erau foarte aproape. Sato sări brusc în picioare – fusese cuprinsă pe neaşteptate de un fel, de inspiraţie nelămurită – şi începu să facă semne, vioaie şi dezordonate către cei ce se apropiau. Dar, aşa cum se întâmpla întotdeauna când Sato apărea undeva, toate privirile deveneau de îndată ostile şi se întorceau cu o expresie de greaţă ruşinată şi în acelaşi timp severă de la spectacolul pe care îl oferea biata făptură. Senzaţia de intangibilitateu, generată de situa—ţia de paria a lui Sato, acţiona în fiecare, cu toate căi pentru un creştin toate făpturile sunt prin naştere egale; în faţa lui Dumnezeu. Şi de astă dată, bărbaţii încovoiaţi

subpovara griji Tbrtrecmiilinişti 4 a seamă pe nebuna care gesticula. Dar iată că ultimul din grup, muhtarul Thomas Kebussian, se opri pe neaştep-i late şi se întoarse către Sato. Această atitudine cu toiul neobişnuită avu un efect atât de puternic asupra celooj l-ai şi, încât se opriră şi ei, cercetând-o cu ochi duşmănoşi pe fata care gesticula. Era, aşadar, o primă biruinţă ai

:! Ot energiei ce se ascundea în Sato. Pe urmă conducătorii continuară să privească tot mai captivaţi la făptura soioasă, care părea să se zvârcolească într-adevăr că

O posedată aflată sub influenţa unei puteri necurate. Ochii ei clipeau nervos, picioarele subţiri zvâcneau sub rochiţa odinioară atât de decentă, gura strâmbă, răsucită într-o parte în felul cum o au doar surdomuţii, înăbuşea sunetele incoerente pe care se căznea să le emită, mâinile care vâsleau în aer arătau mereu în direcţia tufişurilor înflorite şi a mării. Sugestia ce se desprindea din atitudinea fetei izbuti să înfrângă treptat împotrivirea bărbaţilor. Se apropiară de Sato şi Ter Haigasun o întrebă supărat ce se întâmplase aici şi ce înseamnă toată purtarea asta. Faţa ei gălbuie de ţigancă se schimonosi. Începu să clipească din ochi cu disperare, de parcă nu i-ar fi fost cu putinţă să răspundă. Dar cu atât mai violente deveniră gesturile ei prin care arăta, cu înfrigurare, în direcţia mării. Bărbaţii se priviră

unii pe alţii. Deodată, unul şi acelaşi gând le trecu tuturor prin minte, însoţit de un mare semn de întrebare: un vas de război? Oricât de puţin ar fi vrut să aibă de-a face cu corcitura asta adunată de pe drumuri, fiecare de pe Damlajik ştia că Sato avea un dar neîntrecut de a observa totul. Poate că ochii ei dezgustători de pisică sălbatică reuşiseră să descopere1, în /. arca cea mai îndepărtată a mării, urme uşoare de fum pe care nimeni altcineva nu putea să le vadă. Ter Haigasun o atinse uşor cu bastonul şi-i porunci:

— Ridică-te! Ia-o înainte! Arată-ne ce-ai văzut!

Fata sări mândră în sus şi o luă înainte în goană, dar având grijă să se oprească din când în când ca să îndemne prin semne pe cei ce veneau în spatele ei. Uneori îşi ducea şi mâna la gură într-un gest rugător.

1 ca nu cumva cineva să scoată vreo vorbă, sau mergând să facă zgomot. Oamenii erau cuprinşi de o emoţie ciudată şi, într-adevăr, niciunul dintre ei nu deschise gura. Călcau cu toţii în vârful picioarelor, prevăzători, cu trupurile încordate, subjugaţi pe neaşteptate de înrâurirea micii lor călăuze şi de o curiozitate mistuitoare. Pe lângă pâlcuri de cimişir şi merişor turcesc.

305

ajunseră la tufişurile dese formate din arbuşti cu frunze asemănătoare pielii, care se întindeau ca un brâu lat în marginea abruptului muntos. Pe

sub aceste tufişuri întunecoase şi răcoroase se deschideau pretutindeni goluri, ulicioare întortocheate şi culoare. Şerpuia printre ele şi apa unui izvor, care mai departe se năpustea în jos, peste pereţii povârniţi. Într-o cascadă cu mii de picături scânteietoare. Ici şi colo se ridica dintre tufe câte un pin sau o stâncă năpădită de verdeaţă. Astfel nimic nu amintea de peisajul sălbatic al unei culmi muntoase. În unele locuri aproape că te simţeai îndemnat să crezi că în realitate te afli într-un labirint artificial, amenajat în parcul unei localităţi meridionale. În decursul numeroaselor expediţii pe care le întreprinsese în săptămânile pregătitoare, pentru a studia terenul din punct de vedere strategic, Gabriel Bagradian atinsese doar în treacăt această parte într-adevăr paradiziacă a Damlajikului. Dar în ciuda frumuseţii locurilor şi a atmosferei răcoroase care domnea aici, acum păşeşte în coada grupului şi picioarele parcă îi sunt împiedicate şi îngreunate de o povară foarte stmjenitoare.

Printre cărările întortocheate ale cringtilui, Sato alesese drumul cu atâta viclenie, încât bărbaţii se aflară deodată, fără să fi putut bănui ceva, în colţul prefera1 al amanţilor – un mic luminiş orientat către mare. Pe Juliette şi pe Gonzague, care se credeau mai la adăpost ca niciodată, surpriza îi ameţi ca o lovitură primită în moalele capului. Începu una dintre acele clipe

nesfârşite de spaimă, despre care, chiar mult mai târziu, cel ce trebuise s-o îndure nu-şi poate aminti decât cu dorinţa fierbinte de a nu fi trăit-o niciodată. Gabriel sosi tocmai la timp pentru a-l vedea pe Gonzague Mari sărind în picioare şi aranjându-şi ţinuta cu gesturi înd mânaţiee şi de o rapiditate uimitoare. În schimb, Juliette şedea nemişcată la pământ cu părul atârnându-i p umerii dezgoliţi, cu mâinile înfipte la stânga şi la dreapt în iarbă. Fixa imaginea lui Gabriel ca o oarbă, care n vede cu ochii, ci cu toate celelalte simţuri. Scena's desfăşura mută şi aproape fără schiţarea vreunui ges Gonzague, care se retrăsese câţiva paşi, o urmărea e surâsul atrăgător şi sigur de sine al celui ce se pregăteşte de duel. Bărbaţii străini, şi în primul rând Ter Haigasun, cu feţele împietrite, se întoarseră cu spatele la femeie, de parcă le-ar fi fost peste puteri să mai îndure măcar o singură clipă propria ei ruşine.

Armenii din regiunea muntoasă cuprinsă între Caucaz şi Liban sunt un popor de o pudoare neînduplecată. Sângele înfierbântat înclină întotdeauna spre severitate, şi numai cel potolit este îngăduitor. Niciuna dintre sfintele taine nu este socotită de către aceşti creştini mai presus de cea a căsătoriei şi din această pricină privesc cu dispreţ harababura care domneşte în conceptele islamismului cu privire la femei.

Oamenii aceştia, care îşi întorceau acum feţele

pentru a nu fi nevoiţi să privească ruşinea, probabil că nu l-ar fi oprit pe Gabriel Bagradian, dacă acesta ar fi pus capăt acestei situaţii, de îndată şi radical, cu două gloanţe de revolver. Nici Ter Haigasun şi nici pastorul Tomazian, deşi pastorul trăise trei ani în Elveţia. Cât despre Hrand Oskanian, se aplecă asupra carabinei Mauser fără de care nu făcea niciun pas. Un observator superficial ar fi putut să creadă că învăţătorul cel negricios îndreptase ţeava spre propria-i gură, iar cu ochii nu făcea altceva decât să caute posibilitatea practică de a slobozi glontele. Pentru asemenea gest simbolic avea un motiv bine întemeiat, deoarece madona, care constituia unicul obiect al veneraţiei sale, fusese pângărită în sufletul lui o dată pentru totdeauna.

Spinările inaccesibile ale bărbaţilor aşteptară vreme îndelungată. Nu se întâmpla nimic. Niciun glonte nu porni din pistolul militar al lui Bagradian. După câtva timp, când îşi întoarseră iar capetele către realitate, văzură că Gabriel se aplecă asupra femeii cinchite, o apucă de mâini şi o ajută să se ridice. Juliette încercă să meargă, dar picioarele n-o ajutară. Atunci Gabriel o sprijini susţinându-i coatele şi o conduse printre tufele de mirt ca pe un copil. Cu ochi necruţători, bărbaţii urmăriră scena care li se părea de necrezut. Pe urmă. Ter Haigasun mormăi două vorbe scurte, după care porniră încet la drum, fiecare pentru el

însuşi. Sato

307

alerga în spatele preotului, de parcă i s-ar fi cuvenit de la conducătorul suprem al poporului o răsplată pentru serviciile aduse.

Nicio privire nu se mai opri asupra străinului, care rămase singur.

Un popor nu poate trăi fără să admire, clar tot atât de puţin fără să urască. De mult sosise şi în Vâlceaua orăşenească vremea pentru ură. Lipsea numai ţinta împotriva căreia să se îndrepte. Ura împotriva turcilor şi statului? Era prea supradimensionată şi prin urmare, nu exista decât în măsura în care există aerul şi spaţiul, condiţii absolut necesare vieţii, de a căror prezenţă nici nu eşti conştient. Ura împotriva vecinilor apropiaţi? Pe cine puteau mulţumi asemenea frecuşuri neînsemnate, care se produceau zi de zi? Nici măcar pe cumetrele certăreţe din fire. Toate acestea nu duceau la nimic altceva decât la meschine litigii, pe care Ter Haigasun, în calitatea lui de judecător, le rezolva în fiecare vineri folosind o procedură foarte rapidă şi – înainte ca părţile să se dezmeticească – printr-un cuvânt spus cu autoritate sau printr-o uşoară sancţiune diferendul era aplanat. Era nevoie de o albie nouă pentru acele şuvoaie de porniri negative care, în ciuda bătăliilor sângeroase şi a lipsurilor greu de îndurat, se strânseseră în sufletele oamenilor. Iar

unul dintre misterele vieţii social îl constituie faptul că întâmplarea oferă întotdeauna la momentul oportun, un eveniment corespunzător meni să dea satisfacţie acestor sentimente josnice concentrat în masa unei colectivităţi.

Înainte ca bărbaţii să părăsească acel loc penibi Ter Haigasun le spusese câteva cuvinte scurte. Acest cuvinte conţineau recomandaţia severă de a păst neapărat taina celor întâmplate, căci preotul îşi dade foarte bine seama de urinările cât se poate de neplăcu ce s-ar fi făcut simţite dacă scandalul ajungea la un chea poporului din tabără. Dar făcând această recomadaţie, Ter Haigasun crezuse că are de-a face numai (bărbaţi, nu şi cu bărbaţi însuraţi. Muhtarul Thom Kebussian, în ciuda aerului său măreţ şi plin de dem tate era pe de-a-ntregul sub papucul nevestei. Nu put

308

să ţină numai pentru el asemenea întâmplare la care participase personal, ci trebuia s-o împartă cu hanum Kebussian cea energică şi dornică de a fi informară despre tot ce se petrece. Nevoia de a împlini în condiţii cât mai bune setea de bârfeală a jumătăţii sale mai dârze merse până acolo încât primarul se repezi imediat până acasă pentru a-şi împărţi apăsătoarea comoară cu nevasta, după ce o puse să jure de o sută de ori, că totul va rămâne o taină. Abia ascultase relatarea până la capăt, că

primăreasa, cu obrajii roşii ca sfecla, îşi aruncă şalul de mătase pe umeri şi părăsi casa de bârne, ca să le caute pe celelalte primărese – adică pe doamnele din societatea bună, cum s-ar spune – care se aflau sub ocrotirea ei. Restulluă Sato asupra sa. Haimanaua trăia în aceste clipe un triplu triumf. În primul rând, izbutise să-i pricinuiască lui efendi un rău de pe urma căruia n-avea să-şi revină chiar aşa de curând. În al doilea rând, deoarece reuşise să provoace nenorocire şi descumpănire, începuse deodată să se simtă o verigă cât se poate de folositoare, şi de virtuoasă a societăţii organizate. Iar în al treilea rând ea avea acum cunoştinţe presărate cu o mulţime de amănunte atrăgătoare şi văzute cu ochii proprii, cu ajutorul cărora putea să-şi cucerească o anumită poziţie în banda tinerilor. Asupra acestui din urmă punct, s-a înşelat cel mai puţin. La început au fost câteva dintre fetele mai precoce pe care le-a ademenit şoptindu-le lubric „ştiu-ceva-grozav”. Pe urmă veniră şi alţii. Cu. măiestria unui reporter de fapte diverse, Sato lungea cât putea relatarea captivantă, cu care prilej gusta din fericirea, necunoscută pentru ea, de a fi în centrul atenţiei celorlalţi. În cele din urmă Stephan află şi el, prin intermediul unor termeni dintre cei mai triviali şi al unor imagini dintre cele mai urile, de ruşinea mamei sale. La început nici nu înţelese sensul acestor pălăvrăgeli. Mama era situai a mult

prea sus pentru ca Sato şi toată adunătura asta să se poată măcar gândi la ea, chiar atunci când îi pomeneau numele. Mama (ca şi Iskuhi, mai de curând) era un idol învăluit într-un nimb sacru, nu-i era nimănui îngăduit să vorbească de picioarele, coapsele, umerii şi sânii

309

ei, nici măcar în cea mai adâncă dintre nopţile adânci, fără a resimţi înfiorarea plină de spaime a sacrilegiului. Iar Stephan, nemişcat, mereu mai descumpănit, stătea şi asculta în timp ce banda îşi bătea joc de el cu o bucurie sadică, şi Sato sporovăia fără încetare scoţând mereu la iveală nuanţe noi. Pe neaşteptate îşi pierduse defectul de vorbire şi vocea guturală, şi povestea cu o abilitate care parcă dovedea o îndelungată experienţă. Fiindcă aşa cum eşecul este un remediu care te face să te îndrepţi către cele rebgioase, tot aşa succesul este un leac pentru beteşugurile trupeşti şi sufleteşti. În aceste clipe, conştiinţa cresc încă a propriei valori înlătura defectul de vorbire al fetei. Dacă s-ar fi născut în America şi într-un mediu ceva mai cultivat, fără îndoială că Sato ar fi reuşit să ajungă un reporter de vază. Stephan tăcea, iar ochii lui mari deveneau din ce în ce mai mari. Pe urmă însă, în decursul unei singure secunde, se năpusti asupra spioanei şi o lovi cu atâta putere în obraz, încât fetei începu să-i curgă sângele peste gură şi

bărbie. N-o rănise prea grav. Numai nasul sângeră scurt timp. Cu toate acestea, Sato începu să scoată asemenea urlete înfiorătoare, încât ai fi putut crede că asupra ei se abătuse un masacru. Ca toţi înapoiaţii, era cu mult mai sensibilă la durere şi mai înfricoşată la vederea sângelui decât un om civilizat. Dar iată că acum situaţia se schimbă radical, şi anume în aşa fel încât un spectator cinic ar fi putut să se amuze după pofta inimii. Sato, făptura respinsă în marginea societăţii, şacalul, „puturoasa” gonită de peste tot, deveni cu totul pe neaşteptate obiectul compasiunii şi consideraţiei celorlalţi. Voci făţarnice se ridicară: – A lovit o fată!

Şi aversiunea – mult timp reţinută – faţă de ceij veniţi am alte părţi, de cei mândri, de cei cai-e – rasânt; băştinaşi, izbucni năvalnic. Era cu totul dat uitării rangul de suverani al Bagradienilor, care după fiecare atac respins le fusese acordat în mod tacit, vreme de câteva ceasuri. Rămăsese numai ura străveche împotriva! veneticilor aroganţi. Cu rânjete ucigaşe, vlăjganii se aruncară asupra lui Stephan – începu o învălmăşeală

310

care semăna în parte cu o încăierare şi în parte cu o hăituiala ce se prelungi până în Vâlceaua orăşenească, ba chiar până în piaţa altarului. În ciuda rânjetelor sale făţarnice din timpul cât durase alegerea voluntarilor, acum

Agop sări curajos în apărarea lui. Stephan. Ţopăia pe cârja lui făcând salturi mari şi deznădăjduite şi aşezându-se mereu între prietenul său şi cei care îi urmăreau. Iar Haik nu se afla de faţă, ca să arate care era în realitate poziţia sa faţă de Stephan. Curierul pentru Alep îşi petrecea ultimele ceasuri de pe Damlajik între patru ochi cu văduva Şuşik, mama sa. Tânărul Bagradian fugea, ce-i drept, din faţa cetei dezlănţuite, totuşi era mai puternic şi mai înalt decât Cei mai mulţi dintre urmăritori. Când reuşeau câţiva să se agaţe de el, se scutura de ei cum se scutură ursul de câini. Iar atunci când izbutea să pună într-adevăr mâna pe unul dintre ei, dădea cu el de pământ cu atâta forţă, încât atacatorului îi pierea piuitul. Astfel se face că, în ciuda părerii generale, copilul crescut la oraş îi întrecea, în ceea ce priveşte forţa fizică, pe copiii naturii. De altfel, această urmărire restabili respectul dintre hăitaşi şi vânat. Urletele scoaseră însă pe locuitorii Vâleelei orăşeneşti din colibele lor, atrăgându-i în piaţa altarului. Iar Sato profită iar de ocazie pentru a străluci cu talentul ei de povestitoare. Ceata renunţă să-l mai urmărească pe Stephan, care se puse la adăpost. Simţea impetuos nevoia să se afle în preajma părinţilor. Cu toate acestea, în drum spre Poiana celor trei corturi, coti brusc şi se trânti la întâmplare în iarbă. O durere îngrozitoare îi încleşta gâtul, înăbuşindu-l: „Nu mă mai pot

întoarce acasă!”

Încăierarea băieţilor nu făcu decât să desăvârşească opera pe care primăresele – sub conducerea nevestei lui Kebussian, o începuseră mai dinainte. Soarele încă nu apucase să apună şi cele şapte sate ştiau toată povestea, ba chiar înflorită cu tot felul de amănunte menite să sporească indignarea ascultătorilor. Era ceasul în care, din pricina unor condiţii atmosferice nelămurite, incendiul ce bântuia coasta muntelui producea de obicei fumul cel mai dens. Norii atârnau asupra Vâleelei oră

311

şeneşti în mai multe straturi negre ea smoala şi fumul îneoacios de răşină arsă irita mucoasele respiratorii şi nervii. Strănutul, guturaiul, tuşea deveniră un adevărat chin. Din această pricină, indignarea crescu. Cum? Cum este oare cu putinţă? Cum ele era în stare poporul de pe Musa Dagh, care în urmă cu două zile abia scăpase de moarte, şi care mai devreme sau mai târziu nu va putea totuşi să scape de moarte, în ciuda situaţiei sale deznădăjduite, să fie atât de profund răscolit de această poveste, care pe deasupra se desfăşura între străini? La aceste întrebări nu există decât un singur răspuns: tocmai fiindcă erau străini, antipatia nutrită vreme îndelungată profită acum de prilej pentru a se manifesta făţiş. În perioada paşnică a vieţii din vale, câtă vreme Juliette îşi

condusese casa din Yoghonoluk şi apăruse călare pe drumurile pline de hârtoape ale satelor în chip de amazoană strălucitoare – oamenii se înclinaseră în faţa străinei şi admiraseră la ea tocmai ceea ce era străin, prin urmare superior şi inaccesibil. Dar datorită evenimentelor, datorită noului fel de viaţă pe Musa Dagh, datorită rangului de conducător al lui Gabriel Bagradian, toate suferiseră o schimbare radicală. Julictte-hanum nu mai deţinea rolul care nu obligă la nimic al unei franţuzoaice naufragiate printre armeni, ci de acum. Înainte era legată de popor pe viaţă şi pe moarte, şi era răspunzătoare faţă de el. Gabriel Bagradian putea să insiste de o sută de ori asupra faptului că soţia lui merită o soartă deosebită, că se cuvine să se bucure de drepturi deosebite – sentimentele poporului erau din zi în zi mai puţin dispuse să-i acorde aceste privilegii. Într-o monarhie, regina, soţia regelui, este întotdeauna o străină, dar tocmai din această pricină poporul supune unei de severe acţiunile ei. În acest sens, Juliette păcătuise nu numai faţă de soţul ei, ci şi împotriva poporului din care făcea el parte, şi anume nu cu un bărbat armean, ci cu singurul străin ce se afla aici în afară de ea. Oricât de ciudat ar părea acest lucru, dar alegerea acestui iubit nu numai că n-o scuza, ci, dimpotrivă, demonstra din nou atitudinea ei de izolare jignitoare şi arogantă.

31?

Iată, aşadar, cum două zile după cea mai sângeroasă dintre cele trei bătălii, care îndoliase mai mult de o sută de familii, în piaţa altarului oamenii se adunaseră în grupuri indignate, ultragiate în simţul lor de moralitate, de parcă pentru acest neam pândit din toate părţile de moarte n-ar fi existat pe lume nimic mai important decât ocara adusă familiei Bagradian. Iar cei ce dădeau glas acestei indignări nu erau nici femeile foarte bătrâne, şi nici cele foarte tinere, ci acea pătură de matroane cuprinsă între treizeci şi cinci şi patruzeci şi cinci de ani, care în Orient par mult mai în vârstă decât sunt în realitate şi cărora nu le mai este dat să se bucure decât de bucuriile altora şi de bârfelile cele mai perfide. Fetele şi femeile tinere stăteau destul de tăcute şi ascultau cu chipuri îngân – durate sporovăială celor mai vârstnice. Erau toate foarte palide la faţă, femeile acestea tinere. Lor, viaţa pe Damlajik le pria cel mai puţin. Sub broboadele şi bonetele lor, aveau o înfăţişare bolnăvicioasă şi ofilită, în tinereţe, armeanca, fie ea chiar din păturile sociale de jos, e delicată şi are încheieturile fine. Teama, suferinţa şi lipsurile contribuiseră ca femeile tinere din Vâlceaua orăşenească să devină şi mai fragile. Dădeau din cap serioase, aprobând cuvintele de ocară ale matroanelor şi din când în când participau şi ele „cu câte o remarcă, la cuvintele

grele ce se făceau auzite. Şi totuşi, în împrejurările acestea nu izbuteau să se indigneze în mod deosebit de sincer cu privire la o soţie necredincioasă, deoarece cunoşteau rea bine soarta de care vor avea parte, ele şi toate elelalte femei armence. Nu moartea pur şi simplu, ci moarte îmbinată cu toate chinurile siluirii, dacă nu umvă vor avea norocul nemaipomenit ca un turc ogat să-i miruiască pe saptiehi cumpărându-le pentru aremul său, după care însă trebuiau să se aştepte femeile mai vechi în harem să le tortureze încetul încetul până la moarte. Iţele indignării populare faţă de încălcarea moraliţii se aflau în exclusivitate în mâinile nevestei lui

313

Kebussian. Pentru ea sosise, în sfârşit, ceasul să achite castelanei de la Yoghonoluk (care de altfel sm arătase întotdeauna binevoitoare faţă de ea) poliţa, prin urmare să-i plătească pentru senzaţiile penibile de umilire ce le încercase în serile acelor primiri din casa Bagradian. Şi mai mult ca atât, pentru primăreasă sosise ceasul să-şi recucerească rangul de prima doamnă a societăţii din valea armenească. Era destul de inteligentă să nu se limiteze numai la actul propriuză care stârnise indignarea, prin urmare doar la adulte» ci foarte curând trecu pe nesimţite la alte domenii în mai adecvate să alimenteze invidia. Aşadar, iată adevărata faţă a acestei hanum, a franţuzoaicei, M

nobilei doamne şi stăpâne, care are neobrăzarea sa ducă o viaţă mai mult decât îmbelşugată sub ocfib oamenilor flămânzi. Ea, primăreasă, cunoaşte foarte bine corturile acelea luxoase, unde este invitată mereaj şi mereu încât s-a şi săturat până peste cap de atâteaj stăruinţe. Nu o dată cercetase dulapurile, geamaqj t unele şi ei ferele femeii destrăbălate, şi făcuse ace lucru cu ochi plini de uimire, dar şi de amărăciur» Nimeni nu-şi poate face măcar o idee despre această bogăţie. Cantităţi uriaşe de orez, de cafea, de stafâdfij de conserve de carne, de peşte afumat, şi în ulei, <9J toate delicatesele ce se găsesc în Occident sunt îngraj mădite în corturi, tot felul de dulciuri, prăjituri, eşfl colată, fructe zaharisite, şi mai cu seamă pâine alba şi îndulcită, pesmeţi fini şi cozonac. Laptele de la cern două vaci e smântânit cu grijă, pentru ca în gospodar» dumneaei să se găsească din belşug unt şi frişca, la timp ce poporul flămând trebuie să se mulţumeasaj să-şi împartă rămăşiţele apoase. Vai, dacă gospodine» He faţă ar putea să vadă bucătăria aceea grozafij folosită numai şi numai de franţuzoaică, bucătăria î – jghebată de administratorul Kristaphor împreună cf bucătarul Hovhannes. O vatră ca în palatul sultan lui, cu grătare şi cuptoare. Nu mai lipsea decât ca JH căile, oalele şi cratiţele să fie de aur şi de argint. N ea, soţia unui om ca primarul Kebussian, nu

păsedH oile în tinereţe, ci urmaşe la o şcoală secundară pen

314

tru fete de familie bună. Ustensilele ei de bucătărie pot sta cu cinste lângă oricare altele de acest fel. Şi totuşi, Kebussian, bogătaşul, şi nevasta lui, deşi n-ar fi avut câtuşi de puţin nevoie să facă asta, nu foloseau o bucătărie proprie, ci, supunându-se voii Domnului, primeau cu umilinţă ce li se dădea de la măcelăria taberei, deşi modestul muhtar era proprietarul a mai mult de jumătate dintre oi. În schimb, societatea aleasă din cele trei corturi, cu belşugul ei, cu servitorii şi paraziţii ei, mai şi fură pe deasupra din bunurile poporului, şi în fiecare zi li se aduc la masă cele mai bune bucăţi de carne, alese anume pentru ei.

Nu se poate nega că această trăsătură culinară imprimată discuţiei n-a avut un anumit efect asupra [stomacurilor lihnite ale oamenilor. Altfel însă, indiglarea lor se îndrepta mai puţin împotriva Juliettei, [cât împotriva lui Gonzague Maris, necunoscutul, „intrusul. N-a lipsit mult ca vreo câţiva flăcăi să se june şi să pornească pentru a încheia definitiv socotelile cu el. Oamenii mai cu scaun la cap îi sfătuiră să renunţe. Dar dacă Gonzague ar fi îndrăznit să se arate în aceste clipe, s-ar fi întâmplat cu siguranţă o lenorocire…

Când Ter Haigasun apăru în piaţă, primăreasa Ke-tssian păşi hotărâtă în întâmpinarea lui:

Părinte! Nu ţi-e îngăduit să laşi nepedepsită apta…

El încercă s-o dea la o parte, repezind-o:

Vezi-ţi de treburile tale! Femeia însă continua să-i aţină drumul, cu o neobră-îre tot mai dârză:

Îmi văd de treburile mele, părinte! Oare n-am auă fete de măritat şi doi gineri? Ştii bine că aşa j&te. Şi oare ocnii Darbaţilor nu sunt mai lacomi decâti îi ai clinilor sălbatici, iar inimile femeilor şi mai fie? în colibe trăim şi dormim cu toţii de-a valma… ş>i atunci, cum să poată păstra mamele buna-cuviinţă i virtutea, când copiii au în faţa ochilor un asemenea împlu?

Ter Haigasun o împinse în lături, lovind-o uşor:

315

— Pentru pălăvrăgeala la nesocotită n-am timpi Lasă-mă să trec.

Capul răzvrătiţilor uiminieri o femeiescunda» cu înfăţişare banală, dar cu ochi neastâmpăraţi că ai] şoarecilor, pe care întâmplarea cu Juliette o făcu» să înflorească aidoma unui bujor – îşi ridică frunte* şi începu să vorbească de sus, solemnă:

Şi păcatul, părinte, spune? Iisus Cristos, Mântuib torul, ne-a scăpat până acum de moarte. A luptat dl partea noastră. El şi cu Maica Domnului cea sfânt şi Acum însă au fost jigniţi printr-un păcat de moart Oare nu ne vor da pe mâna turcilor, dacă păcatul va fi ispăşit, spune,

părinte?

Primăreasă era convinsă că argumentul ei nu put fi combătut şi aruncă o privire triumfătoare în 31 Soţul ei, Thomas Kebussian, stătea foarte aproape spatele preotului, privind cu ochii lui inegali la toate lumea şi la nimeni totodată, şi părea că nu are nic” de cum poftă să fie târât în toată tevatura aceasta, priveşte pe Ter Haigasun, nu-i răspunse femeii zeloa ci se adresă mulţimii care se înghesuia în jurul îi

— Da! Este adevărat! Iisus, Mântuitorul nostr ne-a apărat până acum. Şi vreţi să ştiţi cum? Datorii faptului că printr-o mare minune ne-a trimis la timjjj pe Gabriel Bagradian, un adevărat ofiţer, care cunoa» p şi înţelege războiul. Altfel, de mult s-ar fi zis cu n înţelepciunii sale şi curajului său îi datorăm fapt că mai suntem în viaţă. La asta trebuie să vă gândjj la asta şi la nimic altceva!

Acest fel nou de a pune problema convinse o par a celor de faţă, iar capetele mai puţin înfierbântaij care începuseră mai dinainte să dea semne de enerva faţă de ura desfrânată a femeilor între două vârăt – ser aflară în majoritate. Primăreasă Kebussian, văzâij că numărul partizanilor ei scade cu fiece clipă, prj în jur după sprijin. În spatele preotului îşi descoperi destul de repede soţul, care abia cu o jumătate de oră înainte împărtăşise şi sprijinise fără rezerve indipinarea de care era cuprinsă faţă de asemenea

încălca a moralităţii. Vorbind pompos, îi ceru ajutorul:

31 (5

— Iată-l şi pe înuhtar! Ascultaţi-l pe muhtar, care de doisprezece ani trudeşte pentru voi, ascultaţi ce vă spune el!

Dar muhtaru] chemat în ajutor în chip atât de demagogic nu avea nimic de spus, ci îşi făcu de râs nevasta lăsând-o singură şi grăbindu-se să dispară, cu o uşoară clătinare a cheliei, în coliba parohială, pe urmele lui Ter Haigasun.

De jur-împrejur începură să se audă voci bărbăteşti batjocoritoare

— Mai bine vedeţi parul din propriul vostru ochi! Muierile astea au prea puţin de lucru. Ar trebui să punem şaua pe ele.

În coliba de ramuri împletite a lui Ter Haigasun se strânseseră câţiva dintre conducători. Era vorba de o problemă confidenţială deosebit de gingaşă; aceasta era cauza pentru care, dintr-un sentiment de delicateţe aproape inconştient, luaseră hotărârea ca adunarea să nu aibă loc în baraca administraţiei, ci aici. Deoarece ceea ce urma să fie luat în discuţie era de ordin moral, iar Ter Haigasun era autoritatea cu puteri discreţionare în toate chestiunile de domeniul moralei, se încredinţa fără prea multă vorbă îndatorirea de lua toate măsurile ce le va crede de cuviinţă în această împrejurare. Preotul alese doi

emisari, pe „armacistul Krikor şi pe doctorul Bedros Altouni, rimul urma să se ducă până la Gonzague Maris, pe are de altfel îl găzduise şi-l introdusese oarecum în ea lume a Yoghonolukului. Pe de altă parte medicul, a unul dintre cei mai vechi prieteni ai familiei Bagra-ian, trebuia să stea de vorbă cu Gabriel. În ceea ce îl priveşte pe farmacistul cel bolnav, şoara ameţeală pe care în dăduse hăninra la pe-tro = era prilejuită de botez se dovedise un medicament cu mult mai bun decât toate celelalte leacuri ce-i mai rămăseseră din farmacie. De două zile se ţinea mult mai ine pe picioare şi putea chiar să umble, deşi numai cu încetineală şi cu paşi mărunţi. Ter Haigasun trimise după el în ascunzătoarea lui şi-i arăta în puţine vinte ce avea de făcut: să se ducă fără întârziere până la fostul său oaspete. Doi curieri din coborî tineretului îl vor sprijini pe drumul până acolo şi vor ajuta la nevoie, de asemenea vor cerceta şi ar unde se găseşte Maris. După ce acesta va fi găsi Krikor îi va aduce la cunoştinţă în chip cât se poa’ de stăruitor – eventual arătându-i că viaţa îi este primejdie – că trebuie să dispară cât mai repede e putinţă din cuprinsul taberei şi din împrejurimile Kirikor se împotrivi vreme îndelungată şi cu înverş n-are să primească această misiune. Spuse că meser lui lumească este cea de spiţer şi nu cea de rândaş d han, care să dea afară, cu un picior în spate, oaspeţ nepoftiţi.

La toate obiecţiile sale, Ter Haigasun nu a-decât un singur răspuns laconic:

— Tu ni l-ai adus, prin urmare tu trebuie să scapi de el.

Farmacistul nu mai avu încotro. După o îndelunga împotrivire sărmanul Kirikor trebui să pornească drum, cu mădularele lui bolnave, pentru a-şi îndepF îndatorirea care-i displăcea profund. În timp înainta poticnindu-se şi clătinându-se, încercând găsească sprijin în baston, îşi dădea silinţa, în mon loguri patetice, să descopere cuvintele cu ajutorul e, rora să-şi poată împlini mai lesne îndatorirea, întrfel cât mai delicat şi politicos cu putinţă. Faţă aceasta, misiunea, lui Bedros Hekim era mult puţin neplăcută. Trebuia să-i aducă la cunoştinţă 1 Gabriel Bagradian, cu toată cruţarea, vestea indign rii generale şi să adauge rugămintea ca Juliette hanu să nu părăsească deocamdată cortul.

În timp ce toţi cei de faţă asistară în tăcere la cutia purtată de Ter Haigasun cu Krikor şi cu medi unul dinti-ţi oi rarp altfpi era lin taciturn îndăăm îşi ridică glasul şi se avântă într-o cuvântare plină violenţă. Până la ora aceea, negriciosul Hrand Os nian fusese socotit ca un smintit capabil cel mult stârnească zâmbetul, iar toată lumea accepta cu în duinţă nebunia lui vanitoasă şi răutăcioasă deoar respecta în el pe învăţătorul conştiincios. Dar iată

acum de sub masca nebuniţi apărea chipul roşu ca focul al fanaticului. Toate privirile erau pironite asupra lui, fiindcă din cuvintele pe care le rostea se desprindea o forţă sălbatică. Oskanian cerea o răzbunare diabolică împotriva lui Gonzague Maris: mai întâi să i se ia nemernicului paşaportul american şi teşchereaua, apoi să fie dezbrăcat până la piele, legat de mâini şi de picioare şi transportat noaptea de câţiva oameni curajoşi până în vale, ca turcii să-l ia drept, armean şi să-l ucidă în chinuri groaznice, încetul cu încetul.

Cu nedumerire amestecată cu mâhnire, oamenii încercară să treacă peste izbucnirea sălbatică a lui Hrand Oskanian. Dar învăţătorul nu se dădu bătut chiar atât de uşor. Cât se poate de serios începu să aducă argumente din care reieşea necesitatea de neînlăturat de á se recurge la pedeapsa cerută de el. Acest potop nesfârşit de vorbe Ter Haigasun nu-l ascultă cu-pleoapele lăsate pe jumătate, ea de obicei, ci le închise cu totul. Mâinile sale friguroase se refugiară în mânecile sutanei, ceea ce era întotdeauna un semn limpede că e nemulţumit:

— Cât mai ai de gând să vorbeşti, învăţătorule?

— Până vă veţi da cu toţii seama care este adevărul, aşa cum mi-am dat şi eu seama!

Cu capul, Ter Haigasun făcu o mişcare de

iritare, de parcă ar fi vrut să gonească o insectă care-l sâcâia cu zumzetul ei enervant:

— Cred că în această privinţă nu mai este nimic de spus.

Oskanian sări în sus:

— Cu alte cuvinte, sfatul conducătorilor vrea să-l a se să plece, dându-i şi binecuvântarea sa, pentru ca une chiar ticălosul să ne trădeze turcilor? Ter Haigasun îşi ridică privirea chinuită către aco-erişul de frunziş al colibei, care foşnea în bătaia vân-lui.

— Chiar dacă ar vrea să ne trădeze, ce-ar putea ada?

319

— Ce-ar putea trăda? Totul! Poziţia Vâlcelei orăşeneşti! Locurile de păşunat! Poziţiile noastre! Starea proastă a proviziilor noastre. Boala molipsitoare…

Ter Haigasun reteză cu o mişcare obosită a mâinii această enumerare:

— Cu asemenea noutăţi grozave nimeni n-ar puteai să câştige bunăvoinţa turcilor. Crezi într-adevăr că sunt atât de proşti încât nu cunosc aceste lucruri? Nu degeaba au cercetat patrulele lor fiecare colţişor al muntelui… Şi, de altfel, tânărul acesta nu e un trădător.

Cuvintele preotului fură întru totul încuviinţate de cei; de faţă. Dar Hrand Oskanian îşi repezi deznădăjduit pumnii înainte, de parcă ar

fi vrut să apuce de pulpana hainei victima pe cale de a-i scăpa:

— Am făcut o propunere, cârâi el, şi cer ca, în eon-fermitate cu regulamentul, să supui această propunere la vot.

Faţa de ceară a preotului se împurpura uşor:

— Propuneri poate să facă orice palavragiu şi orice prostănac. Dar numai eu singur sunt în măsură să hotărăsc dacă aceste propuneri merită a fi puse la vot. Iar propunerile fără rost nu le pun la vot. Să ţii minte asta, învăţătorule! De altfel, nu se află aici de faţă nimeni care să nu socotească propunerea ta drept josnică şi smintită. Cine este de altă părere să ridice mâna! Nicio mână nu se mişcă. Preotul dădu din cap, încheind: Şi acum, ajunge, o dată pentru totdeauna: Sunt convins că ai înţeles.

Cel ce suferise înfrângerea se ridică mândru până la înălţimea lui de dimensiuni reduse şi arătă în direcţia pieţei altarului:

— Poporul nostru, care se află acolo, afară, are altă părere decât voi… – 1

Dacă purtarea de dinainte a lui Oskanian stârni se sila şi nemulţumirea preotului, îndărătnicia demagogică de acum îl mânie. Ochii i se aprinseră. Dar se stăpâni imediat:

— Datoria sfatului eon ducătorilor este să diriguiască simţămintele poporului, iar nu să se lase dus de ele!

Hrand Oskanian clătină din cap cu o nuitră resemnată şi ochi iluminaţi de Casandră:

— Va veni vremea când vă veţi aminti de cuvintele mele…

Ter Haigasun îşi ţinea din nou ochii plecaţi. Vocea îi era foarte calmă:

—: Te-aş sfătui în mod stăruitor, Hrand Oskanian, să nu ne dai nouă avertismente, ci mai degrabă păstrează-le pentru folosinţa proprie.

Într-o atmosferă dintre cele mai apăsătoare trebuiră să aştepte vreme nesfârşită până la întoarcerea emisarilor. Farmacistul cel bolnav veni chiar mai devreme decât medicul. Era cu desăvârşire vlăguit şi trebui să se întindă, gemând, pe divanul lui Ter Haigasun. Abia după ce preotul îl învioră puţin cu două înghiţituri zdravene dintr-o sticlă de rachiu, prinse putere ca să poată da seamă despre felul cum îşi îndeplinise îndatorirea. Gonzague Maris îi înlesnise misiunea prin faptul că se pregătise mai de mult să părăsească muntele armenesc în noaptea asta, chiar şi fără să i se fi cerut în mod solemn s-o facă. Va aştepta numai până la o oră anume, dinainte stabilită, pentru a-i da iubitei sale posibilitatea să se salveze. Farmacistul nu se putu abţine să laude atitudinea aleasă a oaspetelui său, care nu numai că-i dăruise tot ce poseda în materie de tipărituri, dar pe deasupra făgăduise să intervină în favoarea

refugiaţilor de pe Musa Dagh oriunde va ajunge. Această făgăduială a nelegiuitului, Ter Haigasun o înlătură cu un gest dispreţuitor. Se înserase când celălalt emisar, Bedros Hekim, sosi în coliba preotului! La rândul său, căzu sfârşit de oboseală pe un scaun şi începu să-şi frece, gemând, picioarele strâmbe şi ostenite. Fără să scoată vreo vorbă, bătrânul medic privea „drept înaintea lui şi Ter Haigasun trebui să stăruiască mult ca să-l smulgă din tăcerea în care se cufundase. Jia început însă rezultatul acestor stăruinţe n-a fost prea satisfăcător, deoarece medicul nu făcea decât să-şi mişte mormăind buzele, iar vocea lui spartă abia dacă se auzea:

«—I Sărmana femeie…

*» – Musa Dagh vol. II

821

Aceste două cuvinte îi provocară muhtarului Kebussian o uimire adâncă. Se gândi la nevasta lui cea plină de râvnă şi chelia lucioasă ca o oglindă începu să i se clatine ca o corabie pe mare furtunoasă:

— Ce înseamnă asta? De ce e sărmană femeia asta bogată?

Bedros-hekim îl măsură pe muhtar din creştet până-n tălpi cu o privire ucigătoare:

— De ce? Fiindcă de cel puţin trei zile are febră mare. Fiindcă nu e conştientă de actele ei. Fiindcă probabil că va muri. Fiindcă nimeni n-o

poate ajuta. Fiindcă s-a molipsit în şopronul-spital. Fiindcă mi-e milă de ea. Fiindcă nu ea este vinovată, lua-m-ar dracu’ să mă ia, ci boala asta blestemată. Fiindcă…

Se opri să-şi tragă răsuflarea şi se cufundă din nou în el însuşi. Cum ar fi putut el, un hekim fără prea multe cunoştinţe, care adulmecase doar vreme de cinci ani ştiinţa – cum ar fi putut să-i facă pe aceşti ţărani să înţeleagă procesele de conştiinţă care lui însuşi îi rămâneau de nepătruns? suspină adânc. Pretutindeni, în jurul lui, tot felul de Nunik, Vartuk şi Manuşak! Şi nici el, cu viaţa lui ratată şi cu manua lui de medicină care rămânea literă moartă – nici el nu era mai bun.

Pe ultima porţiune a drumului, Gabriel în parte târâse şi în parte o purtase în braţe pe Juliette. Ajuns” în cort, ea căzu pe pat, cu ochii daţi peste cap, pierzându-şi cunoştinţa. Bagradian încercă s-o readucă 1 viaţă. Îi umezi fruntea şi buzele cu tot felul de lichide conţinând alcool – resturi economisite şi păstrate cu sfinţenie pe măsuţa de toaletă cu oglinzi. Îi frec obrazul, îi mare corpul. În zadar! Sufletul fericit’s ascundea în peisajul cel mai îndepărtat al uitării d sine. Febra mocnise zile de-a rândul în sângele Juiiettei. Probabil că în ceasul care trecuse se ridicase brusc, ca o plantă fermecată de la tropice. Pielea era aspr şi roşie. Supsese în ea până şi ultima

picătură d umezeală, ca pământul pârjolit de un incendiu. Respiraţia era din ce în ce mai iute şi mai scurtă. Viaţ

S22

părea că aleargă nebuneşte şi iremediabil către sfârşitul ei.

Deoarece nu putea s-o trezească, Gabriel se aplecă asupra soţiei sale şi începu s-o dezbrace, ca în felul acesta să-i uşureze respiraţia în timpul leşinului. Proceda cu lipsa de îndemânare caracteristică bărbaţilor. Cu acest prilej îi rupse rochia şi lenjeria. Pe urmă se aşeză la capătul patului şi-i puse picioarele pe genunchii lui. Erau atât de grele şi de umflate încât numai cu mare greutate izbuti să-i scoată pantofii şi ciorapii. Nici măcar nu-şi dădu seama de faptul că nu încerca niciuna dintre senzaţiile pe care le trezeşte de obicei o asemenea întâmplare. Nu simţea nici durerea vie a mândriei jignite, nu avea nici reprezentarea clară a faptului că abia cu un ceas în urmă aceste mădulare bolnave aparţinuseră unui bărbat străin, şi nici conştiinţa de o luciditate implacabilă că o legătură trainică fusese acum ruptă pentru totdeauna. În străfundurile propriei sale amorţeli nu-şi găsise sălaş decât mâhnirea, şi anume mâhnirea în legătură cu starea Juliettei. Gabriel nu era de loc uimit. I se părea că el însuşi favorizase această întorsătură a destinului. Oricât de neverosimil ar părea acest lucru, trădarea şi

apoi prăbuşirea Juliettei i-o apropiaseră din nou pe cea care de mai multă vreme devenise pentru el o străină. Abia acum, când acest sărman trup îl părăsise până la limitele voluptăţii celei mai ostile, îşi amintea de el cu melancolie. Degetele lui neîndemânatice trăgeau şi suceau, cu un devotament plin de îngrijorare, veşmintele care opuneau o rezistenţă atât de dârză. Pe urmă privi nemişcat trupul mare şi alb, în timp ce sute şi sute de simţăminte şi de gânduri se năşteau în el cu iuţeala fulgerului şi se destrămau în neant. Ce se întâmplase? în colţul cortului văzu căldarea eu, apă proaspătă, care se afla ca întotdeauna la locul ei. Muie în ea câteva prosoape pentru a-i pune bolnavei comprese. Nu era o treabă chiar atât de simplă. Corpul Juliettei era ţeapăn şi abia dacă putea să-l ridice. Gabriel se gândi să cheme pe una dintre fetele aflate în serviciul soţiei sale, care de altfel nu mai veneau

323

conştiincios la slujbă de când ca rătăcirea stăpânei lor şi având în vedere zădărnicia salariului. Dar ruşinea îl făcu să renunţe la această idee. Acum voia să fie singur, neapărat singur!

Când bătrânul medic intră, îl găsi pe Gabriel Bagradian cu ochii pierdt îţi, aplecat asupra celei aflate în nesimţire. Prima privire a lui Bedros-hekim fu cam şovăitoare – medk-ul se întreba dacă

nu cumva era vorba de un leşin pe jumătate simulat, folosit ca un refugiu pentru cea care păcătuise. Dar a doua privire îl lămuri asupra febrei foarte mari. Erau simptomele obişnuite ale tuturor celor atinşi de boala epidemică – această creştere bruscă a temperaturii şi pierderea subită a cunoştinţei, care apăreau de obicei după o perioadă mai lungă şi adesea neglijată de indispoziţie. Medicul ridica partea de sus a trupului bolnavei. Se iviră numaidecât dificultăţi în respiraţie şi simptome de greaţă. Era limpede. Dar după aceea, când examina pielea de sub sâni şi din regiunea şalelor, unde de cele mai multe ori erupţia apărea mai întâi, nu găsi decât trei sau patru mici puncte roşii. La început medicul vru să-l roage pe Gabriel Bagradian să părăsească imediat cortul şi să nu mai intre în el. Dar când văzu ochii înceţoşaţi ai lui Gabriel, care intraseră adânc în fundul capului, nu mai spuse nimic. Renunţă chiar să-şi mai ducă la împlinire misiunea ce i se încredinţase şi să-l încunoştinţeze despre agitaţia iscată din considerente morale care domnea în Vâlceaua orăşenească, în schimb, ceru farmacia de casă pe care Juliette şi-o alcătuise încă înainte de plecarea spre Orient. Dar caseta încăpătoare nu mai conţinea decât rămăşiţe ale numeroaselor produse ce se aflaseră aici înainte vreme. Juliette făcuse prăpăd, cu propria ei – mână, în folosul şopronului-spital. Totuşi, se mai

găsea aici un flacon conţinând un preparat pentru întărirea inimii. Bătrânul vârî sticluţa în mâna lui Gabriel care părea din cale-afară de buimăcit. Medicamentul trebuie administrat, îi explică medicul, în cazul că pulsul s-ar încetini. În ceea ce priveşte îngrijirea bolnavei, Mairik Antaram va veni mâine şi va lua toate măsu

324

necesare. Gabriel nu trebuie să acorde prea mare jrtanţă stării de inconştienţă parţială sau totală are se află bolnava. Este numai o urmare a febrei i condiţiile date trebuie socotită ca o adevărată ecuvântare. În clipa aceasta, cumpăna este perfect ilibrată între viaţă şi moarte. Experienţa de până km arată că această stare va dura câteva zile. Priejdia de moarte va atinge punctul culminant abia ppă ce infectarea organismului va fi depăşită, când peratura suferă o scădere bruscă, scădere care în ele cazuri antrenează şi inima. Bedros-hekim umplu pahar cu apă din căldare, şi cu ajutorul unei linguri ecură, cu mâna experimentată, câteva picături între ele arse de febră. Chiar şi numai acest mic gest d mărturie pentru îndemânarea sa ca medic arăta de neîntemeiată era neîncrederea pe care Altouni utrea faţă de el însuşi şi care îl făcea să se consi-ca un şarlatan ignorant şi stângaci: Trebuie să i se dea în permanenţă de băut, îl strui pe Gabriel, chiar dacă nu-şi revine din starea inconştienţă.

oţul Juliettei nu făcu decât să clatine din cap, fără confirme în cuvinte că a înţeles indicaţia. Medicid i cercetător prin micul spaţiu al cortului: – Cineva trebuie să vegheze la căpătâiul ei! coareee întunericul devenise destul de dens, aprinse pa de petrol. Pe urmă luă mâna lui Bagradian a lui:

N-ar mai lipsi decât ca turcii să năvălească în aptea asta asupra noastră! fabrici Bagradian încercă să zâmbească: BAM dat foc muntelui. În noaptea asta, turcii nu Mt să năvălească asupra noastră.

C

BDA, spuse Bedros-hekim şi în vocea lui spartă izbătea un ton destul de dezamăgit: păcat!

I spinarea încovoiată de ani şi de munca supraoească pe care o depunea, plecă, fără să spună în cuvânt de simpatie celui pe care odinioară îi a se să vină pe lume. De multă vreme toate vorbele.

328

fie ele bune sau rele, i se păreau golite de orice înţeleg şi fără rost.

Gabriel vru să-l însoţească o bucată de drum tía bătrân ca să mai iasă puţin la aer. Dar în faţa perdelei care atârna la intrarea în cort, se opri. Chiar dacă; turcii s-ar fi ivit în clipa aceasta în faţa tuturor poziţiilor de apărare, numai cu greu s-ar fi putut hotărî să se smulgă din izolarea lui. Se

întinse pe divanul aflat faţă în faţă cu patul Juiiettei. Avea impresia că până în această clipă nici nu ştiuse vreodată-jM înseamnă oboseala. Cele trei bătălii sângeroase, numeroasele nopţi de veghe, drumurile fără de sfârşit întsi poziţiile de apărare şi punctele de observaţie, fiecare] dintre aceste zile groaznice petrecute pe Musa Dagh se agăţa de el ca un duh rău, cu obrazul turtit, plămădit din pământ, care din clipă în clipă devenea mai] greu. Era o senzaţie de oboseală ea însăşi prea obosită; ca să mai poată sesiza amărăciunea propriului destin. Un somn chinuit, rău îşi căsca prăpastia sa neagră. Gabriel îşi dădu seama de prezenţa lui Iskuhi în timpş ce se afla încă undeva în străfundurile cele mai depărtate ale acestei prăpăstii. Cu mare greutate izbutâN se smulgă şi sări brusc în picioare:

— Nu trebuie să intri aici, Iskuhi! Nici măcar: M clipă! De acum înainte nu ne vom mai vedea…

Ochii ei erau mari şi supăraţi:

— Şi dacă tu ai să te îmbolnăveşti, eu să nu mk îmbolnăvesc?

— Gândeşte-te la Hovsannah şi la copil!

Iskuhi se apropie de pat şi-şi puse palmele întinse pe umerii Juiiettei. În această poziţie se întoarse către Gabriel:

— = j\jşalrn ru2-rr îngăduit să mă întorc în cortul nostru, acum nu mai pot s-o ating pe Hovsannah şi copilul…

El încercă s-o îndepărteze de pat:

— Ce are să spună Aram Tomazian când va afla Nu, nu-mi pot lua asemenea răspundere faţă de ele Iskuhi! Pleacă, fă-o pentru fratele tău, Iskuhi!

326

Fata se aplecă adânc peste obrazul celei ce se afla în nesimţire şi care acum începea să dea semne tot mai evidente de nelinişte:

De ce îmi spui să plec? Dacă trebuie să se întâmple, atunci s-a întâmplat acum. Fratele meu? Toate astea nu mai au importanţă pentru mine. Gabriel veni în spatele ei, încet, şovăitor:

— N-ar fi trebuit să faci asta, Iskuhi. Pe faţa ei trecu o sclipire pătimaşă şi batjocoritoare totodată:

— Eu? Ce sunt eu? Tu eşti conducătorul. Dacă tu te îmbolnăveşti, totul e pierdut. Şterse cu batista ei gura bolnavei: Când am venit de la Zeitun, Juliette a fost atât de bună faţă de mine, atât de minunat de bună. Acum am o datorie de împlinit, pe cât îmi va sta în putinţă. Oare nu înţelegi acest lucru? Gabriel îşi cufundă buzele în părul ei. Iar Iskuhi îl primi cu toată făptura: Curând, totul se va sfârşi! Şi vreau să fii al meu. Vreau să simt că am fost lângă tine!

A fost prima dată când Iskuhi îşi exprima făţiş dragostea. Se îmbrăţişară ţinându-se strâns, de parcă lângă ei s-ar fi aflat o moartă care nu mai

simţea nimic. Dar Juliette nu era moartă. Se auzea răsuflarea ei gâfâită. Când şi când, din gâtlejul ei strâns, inflamat izbucnea câte un sunet dureros, de parcă ar fi încercat să ajungă din urmă pe cineva care-i scăpa mereu. Atunci Iskuhi îşi desfăcu braţul din jurul lui Gabriel, iar mâna ei resimţi dureros gestul desprinderii. Pe urmă nu mai vorbiră decât ceea ce era strict necesar, în monosilabe, din solicitudine pentru bolnavă.

În timpul nopţii, Juliette îşi reveni pentru scurtă vreme. Rosti câteva fraze confuze şi încercă să se care trebuia să-l străbată până să revină la realitate. Şi nu izbuti să ajungă decât până în apartamentul ei din Avenue leber, iar nu până pe Damlajik:

— Suzanne... Ce s-a întâmplat?... Nu cumva sunt) inavă?... Da, sunt bolnavă... Nu pot să mă scol... tjută-mă, te rog...

327

Ceru să fie ajutată, Gabriel şi Iskuhi o sprijiniră pe bolnavă, care se afla încă în dormitorul locuinţei ei pariziene. Puternic zguduită de friguri, Juliette bolborosea:

— Aşa... Cred că acum voi putea dormi... Este unul dintre obişnuitele mele accese de anghina, Suzanne... Să sperăm că nu-i nimic grav... Când vine soţul meu, trezeşte-mă...

Evocarea, mai mult şoptită a lui Bagradian cel de altă dată, care în universul bolnavei ducea o

existenţă lipsită de orice griji, avu asupra adevăratului Bagradian un efect zguduitor. Înmuie din nou un prosop în apă şi schimbă compresele de la gâtul Juiiettei. Pe urmă, o înveli cu mare grijă şi şopti:

— Da, dormi, Juliette, dormi!

Ea spuse ceva de neînţeles. Erau nişte vorbe de mulj turnire pătrunsă de oboseală şi un fel de făgăduială copilăroasă că va fi cuminte şi va adormi imediat. Gabriel şi Iskuhi şedeau tăcuţi pe divan, strâns lipiţi unul de celălalt şi ţinându-se ele mână. Dar el n-o lăsa nicio clipă din ochi pe bolnavă o situaţie dintre cele mai ciudate! Cel înşelat o îngrijea cu devotament pe cea care îl înşelase – şi totodată o înşela cu alta. Acum, Juliette părea să doarmă cu adevărat.

Sosise ceasul. Gonzague Maris luase hotărârea să nu mai aştepte Un mic efort! Ce-a fost a fost. Şi Lotuşi, nu izbutea să se desprindă chiar atât de uşor cum îşi pusese în gând de aceste săptămâni – cele mai ciudate pe care le trăise vreodată. Îşi dădu seama cu uimire că-l, reţinea un sentiment care nu putea fi numit altfel decât suferinţă. Oare dragostea lui pentru Juliette era, mai mare decât crezuse el? Era cumva un sentiment: de vinovăţie care-i stingherea libertatea de-mişcare?; în ultimele zile. Juliette se purtase grozav de neobişnuit şi de neînţeles, şi datorită suferinţei prin care trecea trezise în el tot

timpul compătimirea şi dorinţa de a o ocroti. Şi apoi, sfârşitul era atât de ruşinos. Când îşi amintea de acea clipă dezgustătoa; e, dinţii i se încleştau şi obrazul său de obicei stăpânit se schimonosea. Tre’

328

buia oare să accepte docil ca un coate-goale oarecare acest sfârşit, această despărţire respingătoare? Nu o dată îşi părăsise ascunzătoarea şi venise până în apropierea Poienii celor trei corturi, ca să stea de vorbă cu Gabriel Bagradian şi să lupte pentru Juliette. Dar de fiecare dată se întorsese din drum, nu din laşitate, ci din pricina unui sentiment de sfială cu totul nou şi de nebiruit: „Locul meu nu mai este aici”. Fiindcă din clipa aceea oribilă, între Gonzague şi universul Dam-lajikului se ridicase un zid despărţitor, invizibil, dar de proporţii gigantice. Pentru el devenise aproape imposibil să mai răzbată prin pătura de aer care înconjura aşezarea armenească. Iar Juliette locuia acum dincolo de acest zid. Destinul armenesc se dovedise mai puternic decât ea. La toate acestea se adăuga şi avertismentul pe care farmacistul Krikor, gazda şi protectorul său, i-l dăduse în cuvinte meşteşugite. Krikor nu făcuse nici cea mai mică aluzie la penibila întâmplare, ci vorbise numai despre paşaportul american al lui Gonzague, apoi spusese că după părerea lui orice existenţă pe acest

pământ se sfârşeşte într-o bună zi şi că este unul dintre plăcutele privilegii ale tinereţii de a putea mereu să-şi ia rămas bun fără strângere de inimă. Viaţa devine într-adevăr tristă doar atunci când nu-ţi mai oferă decât o singură posibilitate de a-ţi lua rămas bun. Maris ascultase cu respectul cuvenit principiile de filosofie practică ale bătrânului, nu fără a simţi, dintr-o foarte delicată remarcă aruncată la întâmplare, că pentru el, fiecare ceas în plus petrecut pe Musa Dagh este legat de anumite primejdii. Iar această senzaţie a primejdiei care stătea la pândă devenea mai intensă pe măsură ce minutele treceau. Luna în cel de-al treilea pătrar se afla de mult deasupra capului său. Gonzague aşteptase mai bine de un ceas peste ora convenită. Juliette era pierdută pentru el. Mai porni încă o dată în direcţia taberei. Pe urmă se hotărî definitiv şi se întoarse în cort. Poate că era mai bine aşa. Cu mişcări lente şi cu o meticulozitate nu lipsită de oarecare şovăială îşi puse mănuşile. Un observator care ar fi stat să cumpănească lucrurile poate ar fi socotit că gestul acesta elegant, făcut în să-i

329

băticia unui platon pustiu de munte, lipsât de drumuri şi învăluit în noaptea asiatică, era pur şi simplu grotesc. Dar Gonzague îşi puse mănuşile doar ca să nu se rănească în timpul drumului accidentat ce-l aştepta. Pe urmă îşi aşeză pe spate

geamantanul îngust de piele, prinzându-l în curele. După cum îi era obiceiul ori de câte ori ieşea din casă, îşi scoase pieptenul de buzunar şi-şi aranja părul. În ciuda tuturor simţămintelor contradictorii, era pătruns de conştiinţa faptului că nu uitase nimic, că nu lăsase din greşeală în urma lui nici măcar o părticică din eul său – pe scurt, era animat de o reconfortantă şi binefăcătoare senzaţie de „all right”. Păşea agale printre rododendroni, mirţi şi magnolii sălbatice, în peisajul saturat de lumina lunii, de parcă în faţa sa nu s-ar fi întins o regiune sălbatică, ci alei încântătoare amenajate de mâna omului. Îi veni în minte o frază, pe care i-o spusese Juiiettei vorbind despre sine: „Am o memorie foarte bună, deoarece nu ţin câtuşi de puţin la amintiri”. Şi, într-adevăr, cu fiecare pas pe care-l făcea către sud, amintirile lui deveneau mai şterse, inima mai uşoară. Începu să-şi grăbească pasul, îndreptându-se plin de curiozitate către viitorul care, datorită paşaportului ce-l avea şi firii sale, era asigurat. Stâncile calcaroase dinspre faleză străluceau ca nişte creste înzăpezite sau asemenea unor câmpuri acoperite cu gheaţă, străbătute de umbre de un negru nefiresc. Mai jos, zgomotul valurilor spărgându-se de stânci se auzea ca un lătrat surd. Când poteca deveni mai anevoioasă, piciorul lui Gonzague începu să ezite, cântărind fiecare pas. Înregistra cu mare satisfacţie jocul muşchilor săi.

Ce lipsiţi de înţelegere erau oamenii! Toată vărsarea de sânge şi durerea provenea de acolo că nu îngăduiau ca în sufletele lor să domnească lumina cea nepărtini atât de lesne de biruit era această lumină selenară în care albul se împletea cu negrul. Să te simţi ca nefiinţă în nefiinţă, asta era totul. O mică şi amuzantă undă de simpatie pentru Krikor din Yoghonoluk, pe care nu l-a citat încă nimeni şi nici nu-l va cita vreodată. Gonzague fu nevoit să se caţere de-a lungul unei stânci golaşe

330

şi să sară peste două crăpături mai largi. Şi iată că în faţa lui apăru proeminenţa înaintând în mare, dincolo de care începea coborâşul. O clipă se opri în loc ca să se odihnească. Sub el se căsca adâncul incomensurabil: „Fie că ajung la Suedja, fie că mă prăbuşesc, puţin îmi pasă!” Prin minte îi trecu: „La început căderea e dureroasă, la urmă nu mai simţi nimic”. Ce departe era acum Juliette, rămasă în urmă! Când Gonzague coti din nou luând-o pe cărarea ce şerpuia între arbuşti şi tufe, răsunară patru detunături la scurt interval una de alta, şi gloanţele trecură şuierind pe lângă el. Se aruncă imediat la pământ şi-şi scoase revolverul trăgându-i piedica. Inima îi bătea nebuneşte. Avertismentul! Aşadar, nu era chiar totuna dacă ajungea la Suedja sau nu. Armenii dornici de răzbunare, care-l căutau, trecură poticnindu-se pe

lângă el; Gonzague sări în picioare, apucă o piatră mare şi o aruncă departe, pe povârniş la vale. Jos răsunară imediat împuşcături grăbite. Urmăritorii credeau că au dat de urma vânatului şi traseră din nou câteva gloanţe după el, în timp ce Gonzague o luă la goană şi atinse ca în zbor punctul unde muntele începe să coboare înspre satul Habaste. Răsuflând din greu, se opri. Era mai bine aşa. Gloanţele armeneşti şterseseră şi ultima urmă de remuşcare. Zâmbi. Sub sprâncenele unite în unghi obtuz, ochii lui, plini de atenţie şi ambiţie rece, erau aţintiţi înainte.

În aceleaşi minute, Juliette se zbătea neliniştită între inconştienţă şi trezie. Oare spusese cineva: „Da, dormi Juliette, dormi!”? A cui era vocea? Şi acum? răsuna din nou, sau pentru prima oară?

— Da, dormi Juliette, dormi!

Deschise ochii. Nu, nu e dormitorul ei. Îi mai trebuiră cam treizeci de secunde ca să poată recunoaşte cortul, şi pe Gabriel, şi pe Iskuhi. Abia putea să-şi mişte limba, tura şi gâtlejul erau cu desăvârşire insensibile. Oamenii o stinghereau în însingurarea ei. Oamenii nu-i dădeau pace. Îşi întoarse într-o parte capul greu ca de plumb:

— De ce lăsaţi lampa să ardă, stingeţi-o… Petrolul miroase… atât de neplăcut…

331

Privirea Juiiettei încremeni. Căutase ceea ce

nu putea fi găsit. Apoi, pe neaşteptate, avu cu deosebită limpezime conştiinţa unui lucru îngrozitor. Păru că-şi recapătă întreaga energie, că este pe deplin restabilită. Aruncând deoparte pătura, îşi dădu jos picioarele din pat şi strigă:

— Stephan!... Unde e Stephan?... Să vină Stephan...

Gabriel şi Iskuhi o siliră pe Juliette, care se împotrivea cu disperare, să se urce înapoi în pat. Gabriel o mângâie ca s-o liniştească şi-i vorbi convingător:

— Eşti boniavă, Juliette... Lui Stephan nu-i e îngăduit să se apropie de tine. Ar fi primejdios pentru el... Trebuie să fii înţelegătoare!

Dar toată viaţa ei, tot ce putea să audă şi să înţeleagă se concentrase exclusiv în ţipetele sfâşietoare pe care le scotea fără încetare:

— Stephan... Stephan... Unde...

Groaza de o luciditate nefirească pe care o emana impetuos bolnava se transmise pe neaşteptate lui Gabriel. Smulse într-o parte perdeaua de la intrare1 şi se repezi în noaptea luminoasă spre cortul şeicului unde dormea Stephan. Cortul era gol. Bagradian aprinse o luminare. Patul lui monsieur Gonzague zăcea fără viaţă. Posesorul lui îl lăsase într-o ordine desăvârşită. Arăta atât de neted şi de îngrijit, de parcă n-ar fi fost folosit de câteva săptămâni. Nu tot aşa arăta patul lui Stephan, care părea

însufleţit de o viaţă violentă şi dezordonată. Cearşafurile atârnau pe jos. Pe saltea se afla deschis geamantanul băiatului, din care ieşeau aruncate într-un talmeş-balmeş pestriţ haine, cămăşi, ciorapi. Lada cu provizii din colţ era spartă şi jefuită fără milă – mai multe cutii de sardele sclipeau pe jos. Rucsacul lui Stephan, o achiziţie făcută în Elveţia, Jipruse fără urmă termosul pe care abia în ziua precedentă îl pusese cu mâna lui pe măsuţă. După ce mai cercetă o dată cortul, în amănunţime, pentru a descoperi orice urmă capabilă a-i da vreo indicaţie, ieşi încet în noapte; afară se opri eu capul uşor înclinat şi se gândi. Încerca să găsească explicaţii. Probabil că

332

a vorba de o nouă expediţie aventuroasă scornită ştrengarii aceia afurisiţi. Dar tot ce era benign şitător de speranţă în această explicaţie se destrăma tjocoritor undeva în adâncurile fiinţei sale care inia adevărul. Apoi, întreaga lui făptură fu cuprinsă acel calm intens, ca întotdeauna în ceasurile hotăroare. În coliba unde dormeau servitorii, Gabriel nu-l şi decât pe Kristaphor. Îl trezi pe administrator strindu-i:

— Scoală, Kristaphor! Trebuie să-l trezim şi pe vakian. Poate că ştie el ceva. Stephan a dispărut. Vorbele acestea fură rostite fără pic de agitaţie. Pe ministratorul îngrijorat îl uimi sângele rece al stanului său, mai ales după tot ce se întâmplase.

Porniră preună pe drumul ce ducea la şaua nordică, pentru 1 căuta pe Samuel A vakian. Vreme de o clipă, Ga-iel se întoarse nehotărât spre cortul Juliettei. Acolo mnea acum linişte. Pe urmă îşi văzu înainte de drum, „t de repede, încât Kristaphor abia putea să se ţină pe el.

CARTEA IMil

CEEA CE SE APROPIE

Ctipiioiui HUI TEŞCHEREA114

«CE CAUT EU AICI?”

Fără să-şi dea seama, Gabriel Bagradian rosteşte într-adevăr, cu voce joasă, aceste cuvinte ciudate. Şi, de fapt, elenici nu exprimă o întrebare, ci doar ceva nelămurit, un fel de uimire solemnă care îi cuprinde întreaga fiinţă. Poate că pricina este dimineaţa strălucitoare a duminicii de martie, primăvara siriană care răspândeşte tufişurile de uriaşe anemone roşii începând de pe povârnişurile Musa Daghului până în câmpia răvăşită a Antiohiei. Pretutindeni pe întinsul pajiştilor izbucneşte sângeriul impetuos, înăbuşind albul domol al narciselor mari, cărora de asemenea le venise vremea. Un zumzet auriu şi nevăzut pare că învăluie muntele. Să fie oare roiurile pornite năvalnic din prisăcile de la Kebussije sau în acest cel mai străveziu şi mai perceptibil ceas răzbate frământarea Mediteranei, care, departe, în fund, roade spinarea golaşă a Musa Daghului? Drumul cu hârtoape se caţără

printre ziduri în ruină. Acolo unde zidurile se opresc pe neaşteptate în mormane de pietre aruncate claie peste grămadă, drumul se îngustează transformându-se într-o potecă de munte. A trecut de colinele aflate la poalele muntelui. Gabriel Bagradian se întoarce. Silueta lui înaltă, în costumul de turist din homespun flauşat, se încordează ascultând. Îşi împinge puţin fesul de pe fruntea umedă. Ochii lui sunt depărtaţi. Şi ceva mai deschişi la culoare, dar nu mai mici decât ai oricărui armean.

Şi iată că acum, Gabriel vede de tinde a pornit: casa apare luminoasă, cu zidurile ei strălucitoare şi acoperişul plat printre eucalipţii din parc. Grajdurile şi clădirea administraţiei sclipesc şi ele în soarele dimineţii de duminică. Cu toate că între Bagradian şi clădirile gospodăriei se află acum mai bine de e jumătate de ceas de drum, se zăresc încă atât de apropiate, de parcă şi-ar fi urmărit stăpânul pas cu pas. Chiar şi biserica din Yoghonoluk, aflată mai departe, jos, în vale, îl întâmpină desluşit cu cupola ei mare şi micile turnuri laterale ţuguiate. Această biserică masivă şi impunătoare se cuvine a fi pusă alături de Vila Bagradian. Bunicul lui Gabriel, legendarul ctitor şi filantrop, le clădise pe amândouă cu cincizeci de ani în urmă. Este în tradiţia ţăranilor şi meşteşugarilor armeni ca, după ce călătoresc prin ţări străine pentru a agonisi, să se întoarcă de

oriunde, chiar şi din America, în cuibul părintesc; îmbogăţiţii din marea burghezie însă procedează altfel. Ei îşi ridică vilele luxoase pe coasta de la Cannes. În grădinile din Heliopolis sau măcar pe coastele munţilor Liban, în împrejurimile Beirutului. Bătrânul Avetis Bagradian se deosebea considerabil de aceşti parveniţi. El, întemeietorul acelei firme de faimă mondială din Stambul, cu filiale la Paris, la Londra şi New York, locuia, atunci când timpul şi afacerile i-o îngăduiau, an de an în vila aşezată mai sus de Yoghonoluk, la poalele Musa Daghului. Dar nu numai Yoghonolukul, ci şi celelalte şase sate armeneşti ale districtului Suedja se bucuraseră din belşug de prezenţa lui binecuvântată şi plină de mărinimie. Chiar dacă facem abstracţie de construcţiile de biserici şi şcoli, de aducerea unor învăţători-misionari americani, este destul să menţionăm darul care, în ciuda evenimentelor, a rămas până astăzi viu în amintirea localnicilor: acel vapor încărcat cu maşini de cusut Singer, pe care Avetis Bagradian, după un an deosebit de norocos din punctul de vedere al

22

afacerilor, le-a împărţit unui număr de cincizeci de familii din aceste sate.

Gabriel – privirea lui cercetătoare încă nu părăseşte clădirea vilei – îşi cunoscuse bunicul. Doar se născuse acolo, jos, în casa aceea, unde

revenise din când în când, în anii copilăriei, petrecând aici câte o lună şi chiar mai mult. Până împlinise doisprezece ani. Şi totuşi, această viaţă anterioară, care fusese cândva propria lui viaţă, îl mişcă într-un fel nefiresc până la senzaţia de durere fizică. Se aseamănă cu o existenţă prenatală, ale cărei amintiri se înfig în suflet ascuţite, cu înfiorări penibile. Îl cunoscuse oare într-adevăr pe bunic, sau doar citise despre el ori îi văzuse imaginea în vreo carte a copilăriei? Un om mic de statură, cu barbişon alb, într-un halat lung de mătase, cu dungi galbene şi negre. Pince-nez-ul înrămat cu aur atârnă de un lănţug pe piept. Cu ghete roşii păşeşte prin iarba grădinii. Toţi oamenii se înclină adânc. Degetele delicate ale moşneagului ating obrazul copilului. Aşa a fost, sau e doar vin simplu vis? Cu bunicul, lui Gabriel i se întâmplă cam acelaşi lucru ca şi cu Musa Dagh. În urmă cu câteva săptămâni, când revăzuse pentru prima oară muntele copilăriei, cu conturul întunecat al crestei zimţate desenându-se pe cerul de seară, întreaga lui fiinţă fusese cuprinsă de un simţământ nedefinit, înfiorător şi plăcut totodată. Profunzimea lui nu putea fi apreciată. Renunţă imediat să mai încerce. Era prima adiere a unui avertisment? Erau cei douăzeci şi trei de ani?

Douăzeci şi trei de ani în Europa, la Paris! Douăzeci şi trei de ani de asimilare totală! Ani

care valorează dublu şi triplu. Ani care şterg totul. După moartea bătrânului, familia, eliberată de sub apăsarea patriotismului local al şefului ei, evadează din acest ungher oriental. Sediul principal al firmei rămâne, ca şi până acum, la Stambul. Totuşi, părinţii lui Gabriel locuiesc acum, împreună cu cei doi fii, la Paris. Dar fratele – îl cheamă tot Avetis – cu cincisprezece ani mai în vârstă decât Gabriel, dispare repede. În calitate de coproprietar al casei de import se întoarce în Turcia. Pe drept cuvânt

23

poartă prenumele bunicului. Nu-l atrage Europa. E un om ciudat, iubitor de singurătate. Datorită lui, vila dină Yoghonoluk, după ce fusese părăsită vreme de mai mulţi ani, îşi recapătă din nou strălucirea; singura lui pasiune este vânătoarea, şi din Yoghonoluk porneşte în expediţiile sale cinegetice spre munţii Taurus şi Hau-ran. Gabriel, care nu prea ştia mare lucru despre fratele lui, urmează la Paris gimnaziul şi studiază la Sor-bona. Nimeni nu-l sileşte să îmbrăţişeze cariera de om de afaceri, profesiune pentru care – ciudată excepţie în sânul familiei sale – nu vădeşte niciun fel de înclinaţie, îi este îngăduit, ca erudit şi literat, să se ocupe cu arheologia, istoria artei şi filosofia – de altfel primeşte o rentă anuală care face din el un om liber, chiar înstărit. De foarte tânăr se căsătoreşte

cu Juliette. Această căsnicie aduce după sine o schimbare mai profundă. Franţuzoaica îl atrage de partea ei. Acum, Gabriel e mai francez ca oricând. Armean a mai rămas, într-o oarecare măsură, într-un sens academic. Totuşi, nu-şi uită chiar pe de-a-ntregul originea şi publică din când în când câte un studiu ştiinţific, dintr-un domeniu sau altul, în reviste armeneşti. De asemenea, Stephan, fiul său în vârstă de zece ani, primeşte ca preceptor un student armean care urmează să-l instruiască în limba strămoşilor săi. La început Juliette socoteşte că acest lucru este cu totul inutil, ba chiar dăunător. Dar fiindcă persoana tânărului Samuel Avakian îi este simpatică, cedează încetul cu încetul şi până la urmă se dă bătută. Disensiunile dintre cei doi soţi îşi au întotdeauna rădăcinile într-una şi aceeaşi divergenţă de păreri. Căci oricât se străduieşte Gabriel să se contopească pe deplin cu masa străină, din când în când este totuşi atras în problemele politice ale poporului său. Deoarece poartă un nume renumit, unii conducători armeni îl vizitează ori de câte ori sunt în trecere prin Paris. I se oferă chiar să or... – e.: 1.eze pe listele partidului Daşnakzagan. Şi chiar dacă refuză speriat asemenea propunere, totuşi ia parte la faimosul congres care, în 1907, unifică pe Junii turci cu partidul naţional armean. Urma să fie

creat un stat nou, înăuntrul căruia oameni de rase diferite să trăiască alături în mod paşnic şi fără a renunţa la demnitatea naţională. Pentru atingerea unui asemenea scop se entuziasmează şi cel ce se înstrăinase de ai săi. În aceste zile, turcii fac armenilor cele mai amabile complimente şi declaraţii de dragoste. Datorită felului său de a fi, Gabriel Bagradian ia mai în serios decât alţii jurământul de credinţă. Acesta este motivul pentru care, la izbucnirea Războiului balcanic, se prezintă ca voluntar. Este instruit în grabă la Şcoala de ofiţeri de rezervă din Stambul şi mai ajunge la vreme pe front pentru a lua parte, ca ofiţer al unei baterii de obuziere, la bătălia de la Bula în Această unică despărţire mai îndelungată de ai săi durează mai bine de jumătate de an. Suferă mult din pricina asta. Se teme, cine ştie, că Juliette s-ar putea îndepărta de el. Simte că, în ce-l priveşte, atitudinea soţiei sale e întrucâtva nesigură, şovăielnică, deşi nu are niciun temei real pentru acest simţământ. Întors la Paris, ia hotărârea solemnă să renunţe la orice activităţi nelegate de viaţa interioară. Este un gânditor, un om al abstractului, un om în sine. Ce-l priveşte pe el ce-i cu turcii, ce-i cu armenii? Se gândeşte la posibilitatea de a obţine cetăţenia franceză. Astfel, înainte de orice o va face fericită pe Juliette. În ultima clipă însă îl opreşte mereu un simţământ neplăcut. Plecase voluntar în război. Chiar dacă

nu trăieşte în ţara lui de baştină, n-o poate totuşi renega. E ţara părinţilor şi bunicilor săi. Bunicii suferiseră îngrozitor acolo, dar nu renunţaseră la ea. Gabriel nu suferise de loc. Ştie despre crime şi măceluri numai din povestiri şi cărţi. „Nu are nicio importanţă de cine aparţine un om al abstractului”, îşi spune el şi rămâne supus otoman. Doi ani fericiţi într-un apartament frumos din Avenue Kléber. Totul dă impresia că problemele sunt rezolvate în ansamblu şi că a fost găsit un mod de viaţă definitiv. Gabriel are treizeci şi cinci de ani, Juliette treizeci şi patru, Stephan treisprezece. O existenţă lipsită de griji, fără ambiţii deosebite, o muncă intelectuală şi un cerc de prieteni

25

amabili. În ceea ce-i priveşte pe aceştia din urmă, Juliette hotărăşte. Asta reiese în primul rând din faptul că relaţiile lui Gabriel cu vechii cunoscuţi armeni – părinţii lui au murit demult – sunt din ce în ce mai sporadice, ca şi cum Juliette i-ar impune, cu tenacitate, pe cei de-un sânge cu ea. Bineînţeles însă că nu poate schimba ochii fiului ei. Gabriel pare să nu observe nimic din toate acestea. O scrisoare-expres de la Avetis Bagradian aduce după sine o cotitură a destinului. Fratele mai vârstnic îl cheamă pe Gabriel la Stambul. Grav bolnav, nu mai este în măsură să conducă firma. De aceea a şi făcut toate

pregătirile pentru a transforma întreprinderea într-o societate pe acţiuni. Gabriel ar trebui să vină pentru a se îngriji de interesele lui. Juliette, care nu dispreţuieşte câtuşi de puţin bunurile materiale ale acestei lumi, declară imediat că-l va întovărăşi pe Gabriel şi-l va ajuta în timpul tratativelor. Doar e vorba de lucruri importante. Iar el e cam naiv de felul lui şi cu totul incapabil să reziste tertipurilor armeneşti ale celorlalţi. Iunie 1914. O lume bizară. Gabriel se hotărăşte să ia cu el în călătorie nu numai pe Juliette, dar şi pe Stephan şi pe Avakian. Anul şcolar e pe sfârşite. Lucrurile acestea se pot prelungi destul de mult şi nu se poate prevedea pe ce căi va apuca omenirea. În a doua săptămână din iulie, familia soseşte la Constantinopol. Totuşi, Avetis Bagradian nu putuse-să-i aştepte. Plecase cu un vapor italian la Beirut. Boala lui de plămâni evoluase în ultimele zile cu o repeziciune înspăimântătoare, şi el nu mai putea suporta aerul din Stambul. (Ciudat, fratele europeanului Gabriel nu pleacă să-şi aştepte moartea în Elveţia, ci în Siria.) în loc să discute cu Avetis, Gabriel duce acum tratative cu directori, avocaţi şi notari. Dar trebuie să admită că fratele pe care nu-l cunoaşte a pregătit dinainte totul pentru el, într-un fel cât se poate de afectuos şi prevăzător. Şi iată că pentru prima oară are deosebit de pregnant conştiinţa faptului că mai vârstnicul şi

bolnăviciosul Avetis este cel care munceşte pentru el, cel căruia îi datorează bunăstarea lui. Ce

26

absurd e că doi fraţi trebuie să rămână atât de străini unul faţă de celălalt. Gabriel tresare înspăimântat la gândul aroganţei sale faţă de „negustor faţă de „oriental”, aroganţă pe care nu şi-o înfrânase totdeauna. Simte cum dorinţa să repare o nedreptate, înainte de a fi prea târziu, îl cuprinde ca un fel de dor. La Stambul, căldura este într-adevăr insuportabilă. Să se înapoieze în Occident nu pare deocamdată recomandabil. E bine ca mai întâi să treacă furtuna. Pe de altă parte, însuşi – ghidul unei scurte călătorii pe mare este reconfortant. Unul dintre cele mai noi vapoare ale societăţii „Khedival Mail” face escală la Beirut, în drum spre Alexandria. Pe coastele apusene ale munţilor Liban, se pot închiria vile moderne, în măsură să satisfacă exigenţe dintre cele mai puţin modeste. Cunoscătorii ştiu că niciun peisaj din lume nu este mai frumos decât acesta. Gabriel însă nici nu trebuie să-şi pună prea mult la încercare puterea de convingere, fiindcă Juliette se declară imediat de acord. Simte în ea, de mai multă vreme, un fel de nerăbdare confuză. O atrage perspectiva noului. În timp ce se află în largul mării, declaraţiile de război ale statelor se năpustesc din toate părţile. Când păşesc pe cheiul de acostare de la Beirut, în Belgia, în Balcani şi în

Galiţia au şi început primele lupte. Nici vorbă să se mai poată întoarce acasă, în Franţa. Sunt izolaţi. Ziarele relatează că Sublima Poartă va intra în coaliţia Puterilor Centrale. Parisul se află acum în teritoriu inamic. Scopul principal al călătoriei se dovedeşte şi el irealizabil. Avetis Bagradian i-o luase încă o dată înainte fratelui său mai tânăr. Părăsise Beirutul cu câteva zile în urmă şi riscase dificila călătorie prin Alep şi Antiohia până la Yoghonoluk. Nici – munţii Liban nu-i ajungeauca să-şi aştepte sfârşitul. Avea nevoie de Musa Dagh. Dar scrisoarea în care fratele îşi anunţă el însuşi moartea soseşte abia în toamnă. Între timp, familia Bagradian se stabilise într-o casă destul de arătoasă, situată pe unul dintre dealurile din apropierea oraşului. Juliette este de părere că la Beirut viaţa e suportabilă. Se află foarte mulţi francezi

27

În oraş. Primeşte în vizită şi tot felul de consuli. Ca pretutindeni, se pricepe să găsească şi aici oameni de lume. Gabriel e fericit că soţia lui nu suferă prea mult din pricina exilului. Deocamdată nu se poate face nimic. Oricum, Beirutul e mai sigur decât oraşele Europei. Fără să vrea însă Gabriel se gândeşte mereu la casa din Yoghonoluk. În scrisoarea lui, Avetis îi vorbeşte cu multă căldură de ea. Cinci zile după scrisoare, soseşte telegrama doctorului Altouni cu ştirea

morţii. Acum, Gabriel nu numai că se gândeşte, dar vorbeşte tot timpul despre casa copilăriei. Totuşi, când Juliette îşi exprimă pe neaşteptate intenţia să ia în primire cât mai repede eu putinţă această casă, despre care el vorbeşte mereu de atât a vreme şi pe care acum a moştenit-o, Gabriel simte tin fior de spaimă. Obiecţiilor lui, ea le răspunde cu îndărătnicie. Singurătate rustică? Nimic n-o atrage mai mult. Izolare, lipsă de confort? îşi va procura singură toate cele de trebuinţă. Ba chiar o amuză în chip deosebit tocmai asemenea preocupări. Părinţii ei avuseseră o casă la ţară, tinde Juliette copilărise. Dacă îşi vor aranja o casă proprie, dacă vor putea să întreprindă toate modificările şi amenajările după gustul lor, se va împlini unul dintre cele mai frumoase visuri ale ei – indiferent în ce parte a lumii s-ar întâmpla asta. În ciuda acestei bunăvoinţe pline de entuziasm, Gabriel se opune şi discuţiile continuă până la sfârşitul sezonului ploios. N-ar fi oare mult mai înţelept, argumentează el, dacă ar depune toate eforturile pentru a-şi duce familia în Elveţia? Juliette însă stăruie în dorinţa ei. Iar felul cum o exprimă sună aproape ca o provocare. Gabriel luptă zadarnic împotriva unei ciudate nelinişti care îl cuprinde şi care se împleteşte cu simţămite nostalgice. E-decembrie când mica familiese pregăteşte pentru expediţia până la locurile natale ale tatălui. Până

la Alep, drumul cu trenul se desfăşoară destul de bine, în pofida mişcărilor de trupe. La Alep sunt închiriate două automobile cu o înfăţişare de-a dreptul indescriptibilă. Prin noroaiele şoselei locale reuşesc totuşi să ajungă, parcă printr-o minune a cerului, până

28

la Antiohia. Acolo îi şi aşteaptă Kristaphor, administratorul, la podul de peste Oronte, cu trăsura pe care foştii proprietari o foloseau la vânătoare, şi cu două care cu boi pentru bagaje. Nici măcar două ore nu mai sunt până la Yoghonoluk. Se scurg într-o bună dispoziţie continuă. Totul n-a fost chiar atât de neplăcut, e de părere Juliette…

„Ce caut eu aici?” Este o întrebare la care toate faptele acestea, cu aspectul lor atât de încâlcit, nu răspund decât foarte incomplet. Iar acea uimire solemnă care i-a cuprins fiinţa nu dispare câtuşi de puţin. I se adaugă o uşoară nelinişte. Străvechile simţăminte, depăşite în cei douăzeci şi trei de ani parizieni… Trebuie să se obişnuiască din nou cu ele. Abia acum îşi întoarce Gabriel privirea îngândurată de la casa părintească. Fără îndoială că Juliette şi Stephan încă nu s-au trezit. Nici clopotele bisericii din Yoghonoluk n-au sunat încă de duminică. Ochii lui rătăcesc o vreme în lungul văii satelor armeneşti, către nord. Iată satul unde se crescviermi de

mătase, Azir – îl poate încă zări din locul unde se află; dar Kebussije, ultima aşezare din această direcţie, nu se mai vede. Azir doarme într-un leagăn verde-închis de duzi. Acolo, pe colina cea mică de la poalele Musa Daghului, se ridică ruinele unei mănăstiri. Sfântul apostol Toma în persoană întemeiase lăcaşul. Pietrele de pe platoul presărat cu dărâmături au inscripţii interesante. Unele dintre ele datează din perioada seleucizilor 1 şi constituie pentru un arheolog descoperiri rare. Odinioară, Antiohia, regină a lumii de-atunci, se întindea până la mare. Peste tot se găsesc – aici antichităţi, aşezate la vedere pe solul arid, sau ies la iveală de îndatăce căutătorul de comori şi-a înfipt cazmaua. În aceste săptămâni, Gabriel strânsese o grămadă de trofee preţioase şi le pusese la adăpost în casa lui. Această vânătoare constituie aici ocupaţia lui prin

1 Dinastie care, între 356 î.e.n. – 64 î.e.n., a condus statul elenistic ce cuprindea o parte a Indiei, Siria, Mesopotamia, Armenia şi Asia Mică şi avea drept capitală Antiohia.

29

cipală. Totuşi, un fel de teamă îl reţinuse până acum să urce colina până la ruinele mănăstirii Sfântul Toma. (Şerpi mari, de culoarea aramei şi cu capetele încoronate o păzesc. Oamenilor care au încercat să scoată de aici pietrele sfinte1 ca să-şi ridice case, le-au înţepenit poverile în spinare şi

aceşti păcătoşi au trebuit să le ia cu ei în mormânt.) De la cine a auzit, oare, această poveste? Pe vremuri, în camera mamei sale, care acum e camera Juliettei, şedeau femei bătrâne cu feţele boite într-un fel ciudat. Sau nici asta nu e altceva decât o simplă închipuire? Oare e posibil: mama din Yoghonoluk şi mama din Paris erau una şi aceeaşi femeie?

Gabriel a pătruns de mult în pădurea întunecată şi foşnitoare. Un jgheab adânc, cu pereţii abrupţi, săpat în spinarea muntelui duce până aproape de vârf. I se spune Râpa gorunilor. În timp ce Bagradian urcă pe poteca de munte care şerpuieşte anevoie prin desiş, îşi dă pe neaşteptate seama: ceea ce era vremelnic se sfârşise. Destinul trebuia să hotărască într-un fel.

Vremelnic? Gabriel Bagradian e ofiţer otoman, în cadrele de rezervă ale unui regiment de artilerie. Armatele turceşti se află pe patru fronturi, într-o luptă pe viaţă şi pe moarte. În Caucaz, împotriva ruşilor, în pustiul Mesopotamiei, împotriva englezilor şi indienilor. Divizii australiene au debarcat pe Peninsula Gallipoli, ca împreună cu flotele aliate să atace porţile Bosforului. Armata a patra din Siria şi Palestina pregăteşte un nou atac împotriva Canalului Suez. Sunt necesare eforturi supraomeneşti pentru a face faţă pe toate aceste fronturi. Enver Paşa l, comandantul suprem

idolatrizat de ostaşi, a pierdut iarna aceasta, în Caucaz, două corpuri de armată, în campania lui de-o îndrăzneală vecină cu nebunia. Materialul de război este neîndestulător. Pentru Bagradian, zilele pline de speranţă din 1908 şi 1912 s-au sfârşit. Ittihadul înfiinţat de Junii turci, aşa-zisul „Comitet pentru Unitate şi Progres”.

1 Enver Paşa (1881 – 1922), politician turc, conducător al Junilor turci, ministru de Război în prima conflagraţie mondială.

30

n-a făcut decât să se folosească de poporul armean pentru scopurile lui, pentru ca imediat după aceea să-şi calce toate jurămintele. De altfel, Gabriel nu are niciun fel de motive pentru cine ştie ce acte de bravură spre a-şi dovedi, patriotismul. De data aceasta, lucrurile stau altfel. Soţia lui e franţuzoaică. Prin urmare, s-ar putea să fie silit să lupte pe front împotriva unei naţiuni pe care o iubeşte, căreia îi datorează în cel mai înalt grad recunoştinţă, de care este legat prin căsătorie. Cu toate astea, s-a prezentat la Alep, la cercul teritorial al regimentului său. Era de datoria lui. Altfel ar fi putut să-l socotească dezertor. Ciudat este că respectivul colonel pare a nu avea nevoie de ofiţeri. Studiază actele lui Bagradian cu atenţie minuţioasă, pe urmă îi spune că poate să plece. Să binevoiască doar a indica localitatea de domiciliu şi să stea acolo să aştepte

ordinul de chemare. Asta s-a întâmplat în noiembrie. Acum, martie e pe sfârşite şi ordinul de prezentare la unitate n-a sosit încă de la Antiohia. Îndărătul acestui fapt se ascunde oare o intenţie inexplicabilă, sau numai inexplicabilul haos care domneşte în cancelariile militare otomane? Dar în această clipă Gabriel are senzaţia că ştie foarte precis că încă astăzi se va hotărî soarta lui şi alor săi. Duminică soseşte poşta din Antiohia, nu numai scrisori şi ziare, ci şi decizii administrative ale caimacamlâeului privitoare la comune şi la cetăţeni.

Gabriel Bagradian nu se gândeşte decât la familia lui. Situaţia e foarte delicată. Ce urmează să se întâmple cu Juliette şi Stephan în timp ce el va fi pe front? Unele argumente pledează în favoarea şederii la Yoghonoluk. Juliette este entuziasmată de casă, de parc, de gospodărie, de livada de pomi fructiferi şi de grădina de trandafiri. Pare să se simtă cât se poate de bine în rolul de moşierească. Se găsesc şi aici destui oameni de valoare, pe care te poţi bizui. Pe bătrânul medic, doctorul Altouni şi pe deosebit de eruditul farmacist Krikor, Gabriel îi cunoaşte încă din copilărie. Apoi se cuvine menţionat vartabedul Ter Haigasun, arhimandrit de Yoghonoluk şi vicar gregorian ai în

31

tregii dioceze de Suedja. Pe urmă, pastorul

protestant Harutiun Nokhudian de la Bitias, învăţătorii şi încă vreo câţiva notabili. Ce-i drept, faţă de femei trebuia să te arăţi oarecum indulgent. După cea dintâi primire la Vila Bagradian, la care fuseseră invitate aceste persoane de vază, Gabriel îi spusese Juliettei că nici într-un târguşor oarecare din Provence nu întâlneşti, cu asemenea prilej, oameni mai de lume ca aici, pe coasta siriană. Juliette acceptase această constatare fără obişnuitele comentarii batjocoritoare cu care întâmpina tot ce era armenesc şi oriental şi cu ajutorul cărora ştia adesea să-şi chinuiască soţul. De atunci, aceste seri de primire s-au repetat de multe ori. Şi în această duminică de martie urma să aibă loc una dintre ele. Gabriel e fericit că Juliette dă dovadă de atâta bunăvoinţă. Dar toată această situaţie favorabilă nu schimbă cu nimic realitatea, anume că soţia şi fiul său, dacă ar locui singuri aici, ar fi izolaţi de restul lumii.

Râpa gorunilor rămâne îndărătul lui Bagradian, fără ca el să fi limpezit cât de cât această problemă. Poteca bătătorită coteşte către nord şi se pierde printre tufişurile de pini şi rododendroni de pe coasta muntelui. Locuitorii din regiunea montană numesc Damlajik această porţiune a Musa Daghului. Gabriel îşi aminteşte încă toate aceste denumiri. Damlajikul nu atinge cine ştie ce înălţimi. Cele două piscuri rotunjite,

aflate către sud, se ridică până la opt sute de metri. Ele formează ultimele proeminenţe ale masivului muntos care apoi, pe neaşteptate şi într-un fel cam haotic, îşi năpusteşte uriaşele pripoare de piatră în câmpia străbătută de Oronte. Aici, în partea nordică, unde Gabriel Bagradian tocmai îşi croieşte drum, Damlajikul este mai scund. Mai departe spinarea lui zimţată coboară-până la şes. Este porţiunea cea mai puţin lată din tot lanţul muntos de coastă – talia Musa Daghului. Platoul se îngustează până la câteva sute de metri şi stâncile aruncate la întâmplare înaintează foarte mult către partea abruptă a muntelui. Lui Gabriel i se par cunoscute fiecare piatră şi fiecare tufiş. Dintre toate

32

Imaginile copilăriei, locul acesta i s-a întipărit cel mai bine în minte. Sunt aceiaşi pini, ca nişte umbrele deschise, care formează aici o pădurice. E aceeaşi pădure târâtoare de conifere pitice, care se zbârleşte peste solul stâncos. Iedera şi alte plante căţărătoare îmbrăţişează nişte blocuri de piatră care – aşezate înţelepţeşte în amfiteatru – par personalităţi uriaşe ale unui senat al naturii ce-şi întrerup sfatul de cum răsună pasul vreunui intrus. Un popor de rândunele, gata să pornească în călătorie, străpunge liniştea cu ciripit. Joacă plină de însufleţire în adâncurile verzui ale lacului ceresc. Aripi se desfac şi se strâng brusc, ca

bătăile unor pleoape.

Încrucişându-şi mâinile sub cap, Gabriel se întinde într-un loc cu iarbă. Mai urcase şi înainte de două ori pe Musa Dagh, ca să găsească pinii şi stâncile acestea, dar de fiecare dată greşise drumul… Aşadar, nici nu există în realitate”, se grăbise să constate. Acum, îşi închide ochii obosit. Când un om se înapoiază în vechile locuri ale contemplării şi vieţii lui anterioare, asupra lui se năpustesc năvalnic fantomele pe care cel întors le plăsmuise acolo pe vremuri şi apoi le părăsise. Şi asupra lui Bagradian năvălesc fantomele copilăriei, de parcă ar fi aşteptat, credincioase, vreme de douăzeci şi trei de ani aici, sub pinii şi stâncile acestui peisaj încântător şi singuratic. Sunt fantome foarte agresive. Strigoii năprasnici ai oricărui băiat armean. (Puteau, oare, să fie altfel?) Sângerosul sultan Abdul Hamid1 a dat un firman împotriva creştinilor. Dulăii Profetului, turci, kurzi, cerchezi se strâng sub steagul verde ca să pornească masacrul. Dar duşmanii şi-au făcut socotelile fără-Gabriel BagradiarrHBL îşi adună compatrioţii”. Îi conduce în munţi. Cu un eroism de nedescris respinge atacul puternicelor forţe inamice şi le sileşte să se retragă.

Se referă la sultanul Abdul Hamid al li-lea fiMa-io… „de o mare cruzime, detronat în 1909. JaI<v, despot

— Musa Dagh vol. I

33

Gabriel nu se sustrage acestor porniri copilăreşti. El, parizianul, soţul Juliettei, eruditul, ofiţerul, care cunoaşte realitatea războiului modern şi e din nou pe cale să-şi facă datoria de militar turc – el, aşadar, este în acelaşi timp băieţandrul care se năpusteşte, cu sângele clocotind de străveche ură, asupra duşmanului de moarte al neamului său. Visurile fiecărui băiat armean. Ce-i drept, numai vreme de o clipă. Totuşi, Gabriel se minunează şi zâmbeşte ironic înainte de a adormi.

Gabriel Bragadian tresare, nu fără spaimă. Cineva îl privise stăruitor în timp ce dormea. Probabil că vreme destul de îndelungată. Cată în ochii arzând de-o văpaie liniştită ai fiului său Stephan. Îl cuprinde o senzaţie neplăcută, chiar dacă nu tocmai lămurită. Fiul nu trebuie să-şi surprindă tatăl în timpul somnului, în felul acesta este încălcată un fel de lege morală adânc înrădăcinată. Pune o uşoară severitate în cuvintele sale:

— Ce cauţi aici? Unde e monsieur Avakian? Acum, Stephan pare şi el consternat din pricină că şi-a surprins tatăl dormind. Mâinile îi stau stinghere. Buzele lui puternice se întredeschid. Poartă uniforma de la colegiu. În timp ce vorbeşte, se trage de haină:

— Mama mi-a dat voie să mă plimb singur.

Monsieur Avakiane liber azi: Doar nu facem lecţii duminică.

— Aici nu suntem în Franţa, Stephan, ci în Siria, explică tatăl accentuând cuvintele. Îţi interzic să te mai caţări pe munţi neînsoţit.

Stephan îşi priveşte tatăl cu încordare, de parcă ar aştepta, în afară de această uşoară dojana, indicaţii mai importante. Dar Gabriel nu mai spune nimic. Un fel de încurcătură caraghioasă pune stăpânire pe ei. Are impresia că acum este pentru prima oară singur cu fiul lui. De când sosiseră la Yoghonoluk nu se prea ocupase de el şi de cele mai multe ori nu-l vedea decât la masă. E drept că la Paris şi în timpul vacanţei din Elveţia întreprinsese uneori cu Stephan plimbări solitare. Dar la Paris, la Montreux sau la Chamonix poţi

34

fi într-adevăr singur? în schimb, aerul limpede al Musa Daghului constituie un element de destindere, făurind între cei doi o apropiere pe care n-o cunoşteau. Gabriel merge înainte, ca o călăuză care cunoaşte toate punctele de reper importante. Tăcut şi într-o atitudine de aşteptare, Stephan îl urmează.

Tată şi fiu în Orient! O situaţie care numai cu greu se poate compara cu relaţiile superficiale dintre părinţi şi copii în Europa. Cine îşi vede tatăl, vede pe Dumnezeu. Căci tatăl este ultima

verigă a unui neîntrerupt lanţ de strămoşi, care îl leagă pe om de Adam şi în felul acesta de originea Creaţiei. Dar şi cine îşi vede fiul, vede pe Dumnezeu. Fiindcă fiul este veriga următoare, care îl leagă pe om de Judecata-de-apoi, de sfârşitul tuturor lucrurilor şi de mântuire. Nu trebuie oare, într-o asemenea relaţie sfântă, să domnească sfiala şi exprimarea laconică?

Tatăl se hotărăşte să înceapă o discuţie serioasă, după cum se cuvine:

— La ce materii înveţi acum cu domnul Avakian?

— Am început, de câtva timp, să citim greceşte, tată. Pe urmă facem şi fizică, istorie, geografie.

Bagradian îşi ridică fruntea. Stephan vorbeşte armeneşte. Oare şi el îi pusese întrebarea în armeneşte? De obicei, vorbesc între ei în franceză. Cuvintele armeneşti ale fiului îl mişcă în mod ciudat pe tată. Îşi dă seama de faptul că de mult mai multe ori văzuse în Stephan un băiat francez decât unul armean.

— Geografie, repetă el. Şi de care continent vă ocupaţi acum?

— De geografia Asiei Mici şi a Siriei, raportează Stephan plin de zel.

Gabriel dă din cap aprobator, de parcă nici nu s-ar fi aşteptat la ceva mai înţelept. Apoi, deşi gândurile lui au şi început să ia altă direcţie,

încearcă să încheie con – vorbirea într-un fel pedagogic:

— Ai fi în stare să desenezi o hartă a muntelui acestuia?

31

Stephan e de-a dreptul fericit de atâta încredere din partea tatălui:

— Sigur că da, tată! În camera ta se mai află o hartă a unchiului Avetis, cu Antiohia şi regiunea de coastă. Numai scara trebuie mărită şi adăugate toate denumirile care lipsesc.

Chiar aşa şi este. Vreme de o clipă, Gabriel se bucură de agerimea lui Stephan. Pe urmă însă gândurile lui se îndreaptă spre ordinul de chemare, care poate că se şi află pe drum, sau poate zace încă pe un birou turcesc din Alep, sau te pomeneşti că la Stambul. Drumul decurge în tăcere. Cu sufletul recules, Stephan aşteaptă să i se adreseze din nou cuvântul. Acesta este locul natal al tatălui. Simte dorinţa fierbinte să asculte povestiri de pe vremea când tatăl lui era copil, acele lucruri misterioase despre care i s-a vorbit atât de rar. Dar tatăl pare să aibă o anumită ţintă. Şi, iată, în faţa lor se deschide acea terasă, unică în felul ei, către care se îndreptaseră anume. Ieşită mult în afara muntelui, se întinde parcă în gol. Un gigantic braţ stâncos! o susţine, cu degete răşchirate, ca pe o tipsie. E uni platou de stâncă, presărat cu pietre, foarte încăpător, s-ar putea

ridica în acest loc două case. Bineînţeles că furtunile mării, care aici nu întâmpină cine ştie ce obstacole, îngăduie doar câteva tufe şi o agavă cu frunze ca pielea tăbăcită. Platoul suspendat şi lipsit parcă de1 orice sprijin este atât de ieşit în afară, încât un sinucigaş, care s-ar arunca de la marginea lui în adâncurile mării situate cu patru sute de metri mai jos, ar putea să dispară în valuri fără să se rănească de vreo stâncă. După cum e felul băieţilor, Stephan vrea să/ alerge p mă la mmrgine, Jar-tatălrui îl trage Iute7 înapoi şi-i ţine mâna strâns încleştată. Cu mâna dreaptă, rămasă liberă, arată către cele patru zări.

— Acolo, la nord, am putea zări rada de la Alexandretta, dacă n-ar fi Ras el Chansir, Capul Porcilor. Iar1 la sud, gura Orontelui; dar muntele face acolo o curbă…

Stephan urmăreşte atent degetul arătător al tatălui: care desenează în aer semicercul ţărmului scăldat de

36

marea agitată. Şi totuşi, întrebarea lui n-are nicio legătură cu descrierea lucrurilor:

— E adevărat că ai să pleci la război, tată?

Gabriel nici nu observă că încă mai strânge, cu teamă, mâna lui Stephan.

— Da! Aştept în fiecare zi ordinul…

— Şi trebuie neapărat?

— Nu se poate altfel, Stephan. Toţi ofiţerii de rezervă din armata turcă trebuie să se prezinte.

— Dar noi nu suntem turci. Şi de ce nu te-au mobilizat imediat?

— Se spune că artileria n-are, deocamdată, destule tunuri. Când or să fie aduse noile baterii, toţi ofiţerii de rezervă vor fi chemaţi la unităţi.

— Şi unde or să te trimită?

— Aparţin de Armata a patra, din Siria şi Palestina. Pentru Gabriel Bagradian este o consolare să-şi poată închipui, măcar pentru câtva timp, că va fi repartizat la o unitate din Alep, Damasc sau Ierusalim. Poate că astfel va găsi o posibilitate să-i ia cu el pe Juliette şi pe Stephan. Stephan pare să ghicească grijile care îl frământă pe tatăl lui: – Şi noi, tată?

— Tocmai asta e…

Băiatul îşi întrerupe tatăl cu ardoare:

— Lasă-ne să rămânem aici, tată, te rog, lasă-ne aici! Şi mamei îi place doar atât de mult casa noastră.

Dându-i asemenea asigurare, Stephan vrea să-şi liniştească tatăl cu privire la simţămintele mamei, care, în fond, se află aici printre străini, Cu sejasibilitate-receptivă percepe” vag oscilaţiile între două lumi din căsnicia părinţilor săi.

Bagradian însă cumpăneşte:

— Cel mai bun lucru ar fi să încerc să vă duc în Elveţia, prin Stambul. Din păcate, Stambulul a

devenit şi el teatru de operaţiuni…

Stephan îşi strânge pumnii şi-i duce la piept: – Nu, nu în Elveţia! Lasă-ne aici, tată!

37

Gabriel îl priveşte uimit pe băiatul ai cărui ochi îl imploră. Ciudat! Aşadar, copilul acesta, care nu cunoscuse niciodată patria străbunilor săi, este totuşi legat de ea în adâncul sufletului. Ceea ce trăieşte înăuntrul lui, al lui Gabriel, ataşamentul faţă de acest munte ale neamului Bagradian, moştenise Stephan cel născut la Paris, îl moştenise în sânge fără vreo experienţă afectivă proprie. Îşi pune braţul pe după umerii băiatului, şi spune numai:

— O să mai vedem.

După ce urcaseră din nou până pe platoul Damlajikului, dangătul clopotelor matinale din Yoghonoluk răzbi până sus, la ei. Drumul până în vale durează mai puţin de un ceas. Trebuie să grăbească binişor pasul ca să mai apuce măcar a doua jumătate a slujbei.

La Azir, satul viermilor de mătase, cei doi Bagradian nu întâlnesc decât puţini oameni care să le adreseze salutul de dimineaţă:

— Bari lui’s! Lumină bună!

Locuitorii din Azir obişnuiesc să meargă la biserică la Yoghonoluk. Fiindcă nu fac decât cincisprezece minute până-n satul mai mare. În faţa câtorva case sunt aşezate mese peste care s-

au pus scânduri mari. Pe aceste scânduri sunt întinse, ca un fel de vopsea, ouăle viermelui de mătase, o masă albicioasă care se cloceşte la soare. Stephan află de la tatăl său că străbunul Avetis fusese fiul unui torcător de mătase şi că-şi începuse prodigioasă carieră în fragedă tinereţe, la vârsta de cincisprezece ani, când a plecat la Bagdad să cumpere pâine…

La jumătatea drumului spre Yoghonoluk se întâlnesc cu bătrânul jandarm Ali Nassif. Respectabilul sap Tiehse numără printre reizece Furci care trăiesc de mulţi ani printre armenii din partea locului, şi anume în pace şi bună înţelegere. În afară de el se mai cuvin menţionate cele cinci ajutoare ale sale, care formează postul de jandarmi, dar care se schimbă destul de des, în timp ce el, dimpotrivă, rămâne mereu pe locul lui, neclintit ca Musa Dagh. În afară de aceştia.

3!!

nu mai există ca reprezentant al sultanului decât un factor poştal cocoşat, care trăieşte aici împreună cu familia lui şi aduce în fiecare miercuri şi duminică poşta de la Antiohia. Astăzi, Ali Nassif nu e în apele lui, arată ca şi cum l-ar frământa ceva. Zbârlitul slujbaş al puterii otomane pare foarte grăbit să ducă la îndeplinire o dispoziţie legată de funcţia sa. Obrazul lui ciupit de vărsat luceşte umed sub căciula soioasă din blană de miel. Sabia de cavalerie cu aspect

marţial se izbeşte mereu de picioarele lui crăcănate. Spre deosebire de alte daţi, când în faţa lui Bagradian efendi lua întotdeauna poziţia de drepţi în semn de respect, astăzi se mulţumeşte să salute ţeapăn, cu care prilej însă se vede că e cam descumpănit. Atitudinea lui schimbată este atât de bătătoare la ochi, încât Gabriel se întoarce şi priveşte multă vreme în urma lui.

În piaţa bisericii din Yoghonoluk nu se mai văd decât câţiva întârziaţi, care vin de departe şi din această pricină n-au putut ajunge la timp. Femei cu broboade multicolore şi fuste înfoiate. Bărbaţi care poartă şalvari largi şi deasupra unentari, o haină asemănătoare caftanului. Feţele lor sunt serioase şi închise. Soarele a şi căpătat o putere văratică şi face ca piaţa rotundă, înconjurată de case văruite în alb, să strălucească puternic. Cele mai multe au un singur cat şi sunt proaspăt spoite: casa parohială a lui Ter Haigasun, casa medicului, casa farmacistului, casa cea mare a primăriei, care aparţine putred de bogatului muhtar Thomas Kebussian, primarul din Yoghonoluk. Biserica Puterea crescândă a arhanghelilor este aşezată pe un soclu larg. O scară ieşită în afară duce până la portal. Ave-tisagradian, ei itoruly o-construise-ca-pe – e – epreducere de proporţii mai reduse a unui vestit sanctuar naţional, aflat în Caucaz. Prin uşile deschise răzbate cântecul corului care însoţeşte slujba liturghiei. Pe dea – supra mulţimii compacte

se zăreşte altarul, despărţit de obscuritatea înconjurătoare datorită luminii palide a lumânărilor. Pe spatele lui Ter Haigasun, crucea aurie străluceşte pe odăjdiile roşii.

Gabriel şi Stephan Bagradian intră prin portal. Samuel Avakian, preceptorul, îi opreşte pe amândoi. Îi aşteptase cu nerăbdare:

— Ia-o, te rog, înainte, Stephan, îi spune elevului său, mama dumitale te aşteaptă. Pe urmă, după ce Stephan dispăru în mulţimea care murmura rugăciunile, se întoarse către Gabriel: Vreau doar să vă comunic că s-au cerut actele dumneavoastră. Paşaportul pentru străinătate şi permisul de călătorie în ţară. Au venit trei funcţionari din Antiohia.

Gabriel cercetează cu atenţie faţa studentului, a celui care de câţiva ani locuieşte la familia Bagradian. Faţa unui intelectual armean. Frunte înaltă, puţin teşită. În spatele ochelarilor, ochi ageri, foarte îngrijoraţi. Expresia pe care ţi-o dă o milenară supunere în faţa loviturilor destinului şi, în acelaşi timp, trăsături adânc imprimate, stând mărturie pentru faptul că este pregătit în fiecare clipă să se apere de loviturile vreunui adversar. Abia după ce examinează în felul acesta minuţios faţa interlocutorului său, Bagradian întreabă:

— Şi ce aţi făcut?

— Doamna le-a dat funcţionarilor cele cerute.

— Şi permisul de călătorie?

— Da, paşaportul şi teşchereaua.

Gabriel Bagradian coboară scările bisericii, îşi aprinde o ţigară şi, dus pe gânduri, trage câteva fumuri. Permisul de călătorie este un document care asigură posesorului său libertatea de a se deplasa înăuntrul provinciilor Imperiului otoman. Fără această bucată de hârtie, un supus alsuuanului-rau-are, teore4 icyâiei măcar dreptul de a pleca dintr-un sat într-altul. Gabriel aruncă ţigara şi-şi îndreaptă spatele cu o mişcare bruscă:

— Nu înseamnă nimic altceva decât că, astăzi sau mâine, voi primi ordinul să mă prezint la unitatea mea din Alep.

Avakian îşi coboară privirea spre urma adâncă a

40

unor roţi, săpată în lutul din piaţa bisericii cu prilejul ultimei ploi:

— Nu cred, efendi, ca asta să însemne că veţi primi ordinul să vă prezentaţi la Alep.

— Dar nu poate să însemne altceva. Vocea lui Avakian devine aproape o şoaptă:

— Şi eu a trebuit să-mi predau permisul de călătorie.

Bagradian îşi stăvileşte brusc râsul pe cale să izbucnească:

— Prin urmare, dragă Avakian, va trebui să pleci la Antiohia, la cercul de recrutare. De data asta nu mai e de glumă. Dar fii liniştit. Dacă nu se

poate altfel, vom mai plăti o dată impozitul militar pentru dumneata. Ne eşti necesar pentru Stephan.

Avakian nu-şi ridică privirea de pe urmele de roţi: – Eu sunt încă tânăr, dar doctorul Altouni, farmacistul Krikor şi pastorul Nokhudian fără îndoială că au depăşit vârsta serviciului militar. Şi totuşi, li s-a cerut şi lor să predea teşcherelele.

— Eşti sigur? se răsteşte Gabriel la el. Cine le-a cerut? Ce fel de funcţionari sunt aceştia? Ce motive au invocat? Şi, în definitiv, unde se află dumnealor acum? Tare aş mai vrea să schimb o vorbă cu ei.

I se răspunde că respectivii funcţionari, însoţiţi de un detaşament de jandarmi călare, au dispărut de vreo oră şi jumătate îndreptându-se spre Suedja. În ordinul pe pe care l-au primit nu putea fi vorba decât de notabili, deoarece ţăranii şi simplii meseriaşi nici nu posedă o teşcherea, ci cel mult un permis pentru zilele de târg de la Antiohia.

Gabriel-faee-eâţiva paşi-mari meoro şi încoace, fără” să-l mai ia în seamă pe preceptor. Abia pe urmă spune:

— Du-te în biserică, Avakian, vin şi eu după aceea. Nici nu-i trece prin minte să asiste la ultima parte a slujbei religioase, cu corul care devine tot mai puternic şi răzbate intens până afară. Încet, dus pe gânduri, cu capul uşor înclinat într-o parte, străbate cu

41

paşi mari piaţa, păşeşte în lungul şoselei, şi o părăseşte acolo unde se întretaie cu drumul spre vilă. Dar nu intră în casă, ei se opreşte la grajduri şi pune să i se înşcue/e unul dintre caii de călărie care fuseseră, mândria fratelui său Avetis. Din păcate, Kristaphor nu e aici ca să-l însoţească. De aceea îl ia cu el pe băiatul de grajd. Încă nu ştie prea bine ce intenţionează să facă.

Totuşi, după un drum parcurs în ritm susţinut, poate să ajungă, pe la amiază, la Antioliia.

Capitolul al doilea IONACli. IIArlAN SEIAMllK

HüKÜMETUL DIN ANTIOHIA, CUM SE MAI numeşte reşedinţa administrativă a caimacamului, se află la poalele dealului pe care este construită cetatea. O clădire murdară, dar spaţioasă, deoarece kasahana Antakie este una dintre cele mai populate provincii ale Siriei.

Gabriel Bagradian lăsase flăcăul cu caii lângă podul de peste Oronte şi acum aştepta, de mai multă vreme, într-o sală mare de cancelarie a conacului. Spera că va fi primit personal de caimacam, căruia îi trimisese cartea de vizită. O cancelarie turcească tipică, dintre cele pe care Gabriel le cunoştea bine. Pe peretele umed, de pe care cădea varul, o cromolitografié greoaie cu chipul sultanului şi câteva versete din Coran înrămate. Aproape toate ferestrele sparte şi geamurile lipite cu benzi de hârtie. Duşumeaua de

lemn, de o murdărie de nedescris, presărată cu scuipături şi mucuri de ţigară. La o masă de scris goală 4 ade-Jinrenţpiareeai-e7-pţi şi su

gându-şi din când în când dinţii. Un roi de muşte mari de carne dădeau, nestingherite, un concert zgomotos şi dezgustător. În lungul pereţilor se află bănci joase. Câţiva oameni aşteaptă. Ţărani turci şi arabi. Unul dintre ei, insensibil la murdăria respingătoare, se chincise pe duşumea cu veşmântul lui larg aşternut jur-împrejur, de parcă nu se mai sătura de murdărie. Un miros acru de piele prost tăbăcită, de sudoare şi tutun rece, de trândăvie şi mizerie umple încăperea. Gabriel ştie că localurile administrative ale diferitelor popoare îşi au mirosurile lor proprii. Tuturor însă le e comună această exalare de teamă şi supunere cu care oamenii sărmani întâmpină puterea de stat ca pe o vicisitudine a sorţii.

În sfârşit, un aprod împopoţonat în veşminte pestriţe îl însoţeşte, cu o mutră condescendentă, într-o încăpere mai micuţă, care se deosebeşte de celelalte prin geamurile intacte, tapete, o masă de scris încărcată cu acte şi oarecare curăţenie. Pe perete nu atârnă portretul sultanului, ci o fotografie mare a lui Enver Paşa călare. Gabriel se găseşte în faţa unui bărbat mai tânăr, cu păr roşietic, pistrui şi o mustăcioară englezească. Nu era caimacamul, ci mudirul, care administra

treburile districtului de coastă al nahijehlei Suedja. Lucrul cel mai bătător la ochi la acest funcţionar erau unghiile din cale-afară de lungi şi manichiurate. Purta un costum cenuşiu, care părea prea strâmt chiar şi pentru statura lui scundă şi slabă, asortat cu o cravată roşie şi ghete cu şiret, galbene ca guşa canarului. Bagradian îşi dădu imediat seama: Salonic! Nu avea, pentru această presupunere alt punct de reper decât înfăţişarea tânărului. Salonicul era locul de origine al mişcării naţionale a Junilor turci, al înverşunaţilor partizani ai Occidentului, al adoraţiei fără margini pentru toate formele progresului european. Fără îndoială că mudirul se numără printre adepţii, poate chiar printre membrii Ittihadului, ai acelui misterios Comité pour Union et Progrès care stăpânea astăzi atotputernic în impiul<Uililox Funeţ deosebit de politicos cu vizitatorul său şi apropie chiar el un scaun de birou. Ochii lui inflamaţi şi cu gene rare, «ca la toţi cei cu părul roşu, priveau de cele mai multe ori pe lângă Bagradian. Acesta îşi mai spuse o dată numele, accen-tuându-l într-un fel anume. Mudirul înclină uşor capul.

— Preaonorata familie Bagradian ne este cunoscută.

4 t

Nu se poate nicidecum contesta că unele gesturi şi cuvinte aveau darul să trezească în

Gabriel un simţământ agreabil. Tonul său deveni mai ferm.

— Câtorva cetăţeni din ţinutul meu natal, printre care şi mie, li s-au luat astăzi paşapoartele şi permisele de călătorie. Este vorba de o dispoziţie a instituţiei dumneavoastră? Cunoaşte-ţi problema?

Prin faptul că se gândi o vreme şi răsfoi prin hârtiile de pe birou, mudirul dădea a înţelege că, luând în consideraţie importantele sale îndatoriri, nu putea să-şi amintească imediat de orice fleac. În sfârşit, se lumină la faţă:

— A da! Desigur! Permisele de călătorie! în cazul de faţă nu este vorba de o dispoziţie proprie dată de kasah, ci de un ordin al excelenţei-sale domnul ministru de Interne.

Şi iată că a şi găsit o foaie tipărită şi o aşază în faţa lui, pe birou. Părea chiar dispus, dacă interlocutorul dorea aceasta, să-i citească cuvânt cu cuvânt ordinul ministrului Talaat Bei. Gabriel se interesă dacă este vorba aici de o măsură generală. Răspunsul sună niţeluş cam evaziv. Anume, că oamenii din popor nu sunt aproape de loc vizaţi prin această măsură, deoarece în posesia unor astfel de permise se află îndeosebi negustori mai bogaţi şi oameni de vază. Bagradian fixă unghiile lungi ale mudirului:

— Mi-am petrecut viaţa în străinătate, la Paris. Funcţionarul îşi înclină iar, încet, capul:

— Ştim aceasta, efendi.

— De aceea nu sunt prea obişnuit cu încălcări ale libertăţii…

— Mudâru Tzâmbi cu îngăduinţă:

— Acordaţi prea multă importanţă chestiunii, efendi. Suntem în război. De altfel, în zilele noastre şi cetăţenii germani, francezi, englezi trebuie să se supună unor dispoziţii cu care nu erau obişnuiţi. În toată Europa, lucrurile nu se desfăşoară altfel ca la noi… În afară de asta, îmi iau îngăduinţa să amintesc că ne aflăm aici în spatele frontului Armatei a patra, aşadar în plină

45

zonă de război. Exercitarea unui anumit control asupra circulaţiei este neapărat necesară.

Motivele acestea erau atât de bine justificate, încât Gabriel Bagradian simţi o uşurare. Întâmplarea de azi-dimineaţă, care-l făcuse să alerge într-un suflet la Antiohia, îşi pierdu pe neaşteptate gravitatea. Statul trebuia să se apere. Circulau mereu zvonuri despre spioni, trădători, dezertori. Văzute din perspectiva strâmtă de la Yoghonoluk, asemenea măsuri de ordininici nu pot fi judecate. De altfel, celelalte lămuriri ale mudirului au fost şi ele în măsură să potolească îngrijorarea plină de neîncredere a armeanului. Ministrul confiscase, ce-i drept, paşapoartele, dar asta nu înseamnă că în anumite cazuri nu puteau să se elibereze alte asemenea acte. Autoritatea

competentă pentru aceasta este vilaietul din Alep. Fără îndoială că Bagradian efendi ştie şi el că excelenţa sa valiul Djelal Bei este cel mai binevoitor şi mai drept guvernator din toată împărăţia. În acest sens, o recomandaţie, întocmită aici în termenii cei mai favorabili, va fi înaintată la Alep. Mudirul se întrerupse:

— Dacă nu mă înşel, efendi, situaţia dumneavoastră militară...

Gabriel arătă pe scurt cum stăteau lucrurile. Ieri încă, poate că l-ar fi rugat pe înaltul funcţionar să întreprindă cercetări pentru a vedea de ce n-a primit încă ordinul de chemare. De câteva ceasuri însă se produsese o schimbare radicală. Gândul la război, la Juliette şi Stephan, îl apăsa îngrozitor. Simţul datoriei, în calitate de ofiţer turc, se destrăma. Acum nădăjduia într-adevăr că cei de la comandamentul militar din Alep uitaseră de el. Nu se mai gândea să le atragă atenţia. Darişi clădit seama” cu uinure cât de bine eraii informate autorităţile din Antiohia cu privire la tot ce-l privea.

Ochii inflamaţi ai mudirului îl priviră, vreme de o clipă, cu satisfacţie:

— Oricum, faceţi parte din cadrele armatei, sunteţi în permisie cum s-ar zice. Prin urmare, despre o teşcherea nici vorbă nu poate fi în cazul dumneavoastră.

4 G

— Dar soţia şi fiul meu…

La aceste cuvinte, pentru mudir nu prea lămurite! Gabriel avu pentru prima oară senzaţia sufocantă: am căzut într-o capcană. În aceeaşi clipă, uşa dublă care dădea în încăperea alăturată se deschise. Doi domni intrară. Unul, un ofiţer mai în vârstă, iar celălalt, fără îndoială, caimacamul. Guvernatorul provinciei era un bărbat înalt şi umflat, cu o redingotă cenuşie mototolită.

— Pungi grele de un cafeniu negricios atârnau deasupra obrazului palid şi flasc – obrazul unui suferind de ficat. Bagradian şi mudirul se ridicară în picioare. Caimacamul nu acordă armeanului nici cea mai mică atenţie. Cu voce joasă, îi dădu subalternului său o dispoziţie oarecare, apoi îşi ridică neglijent mâna la fes şi, urmat de maior, părăsi cancelaria – se pare că sfârşise cu activitatea pentru ziua respectivă. Gabriel privi o vreme spre uşa pe care ieşiseră:

— Se face o diferenţă între ofiţer şi ofiţer? Mudirul începu să-şi orânduiască hârtiile de pe birou. – Nu înţeleg ce vreţi să spuneţi, efendi.

— Vreau să spun: există două feluri de tratament, unul pentru turci, altul pentru armeni?

Mudirul păru din cale-afară de îngrozit de asemenea întrebare:

— În faţa legii, fiecare cetăţean otoman este egal.

Şi continuă arătând că aceasta este cea mai

importantă cucerire a Revoluţiei din 1908. Dacă mai dăinuie unele deprinderi din trecut, de pildă, o oarecare favorizare a populaţiei otomane în serviciile publice şi militare, aceasta se datorează acelor fenomene ce nu pot fi înlăturate prin decizii administrative. Popoarele nu se schimbă tot atât de repede ca legile şi reformele se aplică mai repede pe hârtie decât în realitate. Şi îşi sfârşi expunerea cu privire la politica de stat, astfel:

— Războiul va aduce schimbări în toate domeniile.

Gabriel primi aceste cuvinte ca pe o profeţie favorabilă. Mudirul însă îşi lăsă brusc pe spate obrazul pistruiat, care fără vreun motiv se schimonosi duşmănos:

— 47

— Să sperăm că nu se vor produce incidente care să silească guvernul să se arate de o severitate intransigentă faţă de anumite grupuri de populaţie.

Când Gabriel Bagradian coti pe uliţa bazarului din Antiohia, luase două hotărâri: mai întâi, în cazul că va fi chemat la unitate, să nu precupeţească niciun sacrificiu material pentru a scăpa de serviciul militar. Şi în al doilea rând, să aştepte sfârşitul războiului în liniştea paşnică a casei din Yoghonoluk, într-un fel discret şi netulburat. „Deoarece ne şi aflăm în primăvara lui 1915, gândi el, nu mai poate fi vorba decât de

câteva luni până la încheierea unui armistiţiu pe toate fronturile”. După socoteala lui Gabriel: în septembrie sau octombrie. Niciuna dintre părţi nu va mai risca să întreprindă o nouă campanie de iarnă. Până atunci va trebui să se aranjeze cum va putea, pentru ca apoi, cât mai repede cu putinţă, să plece acasă, la Paris.

Forfota bazarului îl fascina. Acea mulţime compactă în mişcare, care nu cunoaşte graba, nu creşte şi nu descreşte ca circulaţia în oraşele europene, ci se târăşte într-un ritm uniform şi irezistibil, ca timpul în eternitate. Erai tentat să crezi că nu te afli la Antakie, un oraş de provincie uitat de Dumnezeu, ci la Alep sau Damasc, atât de inepuizabile apăreau ochiului contrastele bazarului în defilarea lor neîncetată. Turci în haine europeneşti, cu bastoane şi gulere tari, cu fes în loc de pălărie, negustori şi funcţionari. Armeni, greci, sirieni, pe care îi recunoşteai tot după îmbrăcămintea occidentală, dar cu alt fel de pălării. Printre ei apăreau când şi când curzi şi cerchezi în costumul lor naţional. Cei mai mulţi dintre ei purtau arme la vedere. Fiindcă guvernul, care la popoarele creştine privea cu neîncredere până şi bricegele, la triburile de munte în veşnică agitaţie, tolera chiar puşti moderne de infanterie, ba le şi dăruia asemenea arme. Se mai aflau aici ţărani arabi din împrejurimi. Şi câţiva beduini din sud, în mantii lungi, bogate, de culoarea nisipului

din deşert, cu splendide turbane, ale căror ciucuri de mătase atârnau până la umeri.

48

Femei cu feregea, pudicul acoperământ al musulmanelor. Dar şi dintr-acelea fără văl, femei emancipate, cu fustă care lasă să se vadă piciorul, femei cu ciorapi de mătase. Din când în când, în marea de oameni, se ivea câte un măgar cu samarul foarte încărcat – deznădăjduit proletar al lumii animalelor – bocănind din greu, cu capul plecat adânc. Lui Gabriel i se părea că vede mereu acelaşi măgar, care la anumite intervale reapărea clătinându-şi capul, şi mereu acelaşi golan zdrenţăros care-l ducea de căpăstru. Dar toţi, toată această lume, bărbaţi, femei, turci, arabi, armeni, curzi, soldaţi în uniforme cafenii, toată mulţimea, cu măgari şi capre, se contopea într-o indescriptibilă unitate, prin felul de a merge: un pas lung, lent şi legănat, îndreptându-se implacabil către o ţintă ce nu putea fi identificată.

Şi Gabriel recunoscu mirosurile copilăriei lui. Mirosul uleiului de susan clocotit, care izbucneşte dinlăuntrul birturilor, până în uliţă. Mirosul puternic de usturoi al chiftelelor din carne de miel, care sfârâie în tigăi pe focuri aprinse în aer liber. Miros de legume putrezite. Şi mirosul mai pătrunzător decât toate, al oamenilor care dorm noaptea în aceleaşi veşminte pe care le poartă în timpul zilei.

Recunoscu şi cântul pasionat al vânzătorilor ambulanţi: „Jă rezzah, jă kerim, jă fettah, jă alim!”, aşa striga din răsputeri şi acum băiatul îmbiind lumea cu colăceii lui din făină albă, pe care-i purta într-un coş: „O, atoatehrănitorule, o, preabunule, o, atoateştiutorule, o, prealuminatule!” Şi curmalele proaspete erau lăudate tot ca pe vremuri: „O, tu ocheşico, ocheşica deşertului, o, tu fată frumoasă!” Iar-negustorul – de – salată rămânea şi el la constatarea cântată cam din gât: „Ed daim Allah, Allah ed daim”. Adică veşnic este numai Dumnezeu, numai Dumnezeu este veşnic – iată ceva menit să-l consoleze pe cumpărător în privinţa mărfii ce i se oferă. Gabriel cumpără un berazik, o pâinişoară unsă cu sirop de struguri. Şi despre această „hrană a rânduneleloi!” avea amintiri din copilărie.

43

Dar chiar de îndată ce muşcă din ea simţi o repulsie, astfel că o dărui unui băieţandru care privea pofticios la gura lui. Închise pentru câteva clipe ochii, atât de tare îl cuprinsese greaţa. Oare ce se întâmplase că lumea era atât de adânc schimbată? Se născuse aici, în ţara asta. Tot aici ar trebui să se simtă acasă. Dar cum? Şuvoiul continuu şi uniform al oamenilor din bazar îi contesta patria. O simţea, deşi feţele cufundate într-un tfel de contemplaţie interioară nici măcar nu-l priveau. Dar tânărul mudir? Se purtase cât se

poate de corect şi de politicos. „Preaonorata familie Bragadian”. Cu toate acestea, acum, lui Gabriel i se păru pe neaşteptate că toată această politeţe, cu preaonorata familie cu tot, nu fusese decât expresia impertinenţei. Ba, mai mult, a urii, a unei uri înveşmântate în forme culte. Aceeaşi ură îl asalta aici, venind din toate părţile, îl ardea pe piele, îi rănea spatele. Şi iată că, într-adevăr, îşi simţi spatele pătruns de o teamă neaşteptată, teama celui urmărit, deşi nimănui din jur nu-i; păsa de el. La Yoghonoluk, în casa cea mare, la el acasă, nu cunoştea asemenea senzaţii. Dar înainte vreme, la Paris? Acolo, în ciuda bunăstării lui materiale, trăise în mediul rece al unui imigrant străin, ale cărui origini se aflau pe alte meleaguri. Se aflau, oare, aici rădăcinile lui? Abia acum, în acest bazar mizer al patriei sale, putea să-şi dea seama de măsura absolută a înstrăinării lui pe pământ. Armean! în vinele lui curgea un sânge străvechi, un neam străvechi sălăşluia în el. Dar de ce, oare, gândurile lui vorbeau mai des franţuzeşte decât armeneşte, ca de pildă acum? (Şi cu toate astea, astăzi-dimineaţă simţise o bucurie senină când fiul lui îi răspunsese în armeneşte. Sânge şi neam! A fi cinstit! Oare acestea nu erau şi ele nişte noţiuni goale? în fiecare epocă, oamenii îşi presară amara hrană a vieţii cu alte condimente-idei, pentru a o face şi mai greu digerabilă. O uliţă laterală a bazarului se

deschise privirii lui. Acolo se aflau mai ales armeni în faţa prăvăliilor şi a tarabelor lor: zarafi, negustori de covoare, giuvaiergii.

50

Aceştia erau, prin urmare, fraţii lui? Aceste chipuri viclene, aceşti ochi scânteietori care pândeau muşteriii? Nu, de asemenea frăţie n-avea nevoie, totul din el se apăra împotriva acestei idei. Şi totuşi, bătrânul Avetis Bagradian fusese pe vremuri altceva, ceva mai bun decât un asemenea negustor de bazar, chiar dacă era mai dibaci, mai înzestrat, mai energic? Şi nu-i datora exclusiv bunicului faptul că nu mai trebuia să fie ca negustorul de colo şi cel de dincolo? Cuprins de un fel de aversiune, porni mai departe. În acelaşi timp deveni conştient că una dintre marile greutăţi ale vieţii lui consta în faptul că începuse să privească unele situaţii cu ochii Juliettei. Prin urmare, de îndată ce venea în contact cu oamenii, se simţea străin nu numai de lume, ci şi în sine însuşi. Iisuse Cristoase, ele ce nu poate omul să fie doar om în sine?! Desprins de furnicarul acesta murdar şi duşmănos, ca azi-dimineaţă pe Musa Dagh?

Nu există nimic mai iritant decât un asemenea sondaj al propriei tale realităţi! Gabriel fugi din Uzun Cearşi – piaţa lungă – cum numeau turcii bazarul. Nu mai putea să suporte acest ritm duşmănos. Curând ajunse într-o piaţă mică,

înconjurată de clădiri mai noi. O clădire frumoasă atrăgea mai ales atenţia: haman, baia de aburi, construită cu oarecare risipă, ca pretutindeni în Turcia. Era încă prea devreme pentru o vizită la bătrânul aga Rifaat Bereket. Şi fiindcă nu era nici dispus să poposească în vreo ospătărie dubioasă, intră în clădirea băii.

Petrecu douăzeci de minute în sala mare, comună, de aburi, în norii albicioşi care se ridicau încet, îndepărtând fantomatic nu numai trupurile celorlalţi, dar părând să smulgă de lângă el şi propriul său trup. Era ca o moarte de proporţii reduse. Simţea însemnătatea opacă a acestei zile. În lungul trupului său îndepărtat şiroiau picăturile, şi împreună cu ele o credinţă împovărătoare de care se cramponase până acum.

În încăperea alăturată, unde era răcoare, se întinse pe unul dintre priciurile goale, spre a se supune obiş

51

nuitului tratament. I se părea că acum e mai despuiat, dacă se poate spune astfel, decât adineauri în sala de aburi. Un băiaş se repezi la el şi începu, după toate regulile artei – şi era, într-adevăr, o artă – să-i frământe carnea. Cu lovituri sonore, cânta parcă la ţambal pe trupul său. Drept acompaniament, fredona răsuflând din greu. Pe paturile alăturate, câţiva bei turci erau supuşi unui tratament asemănător. Cu vaiete de plăcere

se supuneau zelului înverşunat al băieşilor. În acelaşi timp – întrerupte de acele scurte icnete de durere – se auzeau voci, frânturi de fraze, care încercau să ducă o conversaţie. La început, Gabriel nici nu vru să asculte. Dar prin zumzăitul emis de schingiuitorul său, vocile răzbăteau cu insistenţă până la urechile lui. Erau atât de puternic personalizate şi atât de bine diferenţiate între ele, încât Gabriel avea impresia că vede vocile.

Prima, o voce gravă de bas. Fără îndoială un om plin de el, care ţinea în mod cu totul deosebit să fie informat despre tot ce se întâmplă şi, dacă se poate, chiar înaintea îndrituiţilor funcţionari. Acest om atotştiutor îşi avea sursele lui secrete:

— Englezii l-au trimis, cu un torpilor, din Cipru, depunându-l pe coastă… Lângă Oşlaki s-a întâmplat… Omul avea cu el bani şi puşti, vreme de şapte zile a încercat să răscoale satul… Bineînţeles că saptiehii nu ştiau absolut nimic… Îi cunosc chiar şi numele. Koşkerian îl cheamă pe porcul ăla spurcat…

A doua voce, subţire şi temătoare. Un omuleţ mai în vârstă desigur, paşnic, căruia îi repugnă să creadă în ceea ce este rău. Era o voce oarecum mai modestă şi parcă privea în sus, către celelalte. Pentru sunetele ei de durere amestecată cu plăcere, folosea ca suport sublimul vers al Coranului:

— La ilah ila llah… Dumnezeu e mare… Asta nu se cuvine… Dar poate că nici nu e adevărat… la ilah ila llah… se trăncăneşte foarte mult… O fi şi ăsta doar un zvon…

Basul grav, cu dispreţ:

52

— Am în posesia mea scrisori foarte serioase de la o înaltă personalitate… de la un bun prieten…

A treia voce. Un instigator cu fraze sforăitoare şi strateg de cafenea, căruia părea să-i facă plăcere când în lume e haos:

— Nu mai putem îngădui ca asemenea lucruri să continue… Trebuie să li se pună capăt… Ce face guvernul?… Ce face Ittihadul Marea nenorocire este serviciul militar obligatoriu… Li s-au dat şi arme ticăloşilor… Acum să vedem cum vor reuşi să-i lichideze… Războiul… De câteva săptămâni îmi scuip plămânii tot, vorbind…

A patra voce, împovărată de îngrijorare §

— Şi Zeitun? Omuleţul paşnic:

— Zeitun? Cum aşa?… Atotputernicule!… Dar ce s-a întâmplat la Zeitun?

Instigatorul, semnificativ:

— La Zeitun?… Ştirea a fost afişată în sala de lectură a hukumetului… Fiecare se poate convinge…

Basul cel informat:

— În aceste săli de lectură, pe care consulii

germani le-au introdus peste tot…

Dinspre priciul cel mai îndepărtat, o a cincea voce îi întrerupe:

— Sălile de lectură le-am introdus noi singuri.

O încâlceală de aluzii ceţoase, întunecate, de neînţeles:

— Koşkerian… Zeitun… Trebuie să se pună capăt… Gabriel însă înţelegea, fără să înţeleagă amănuntele.

În timp ce băiaşul îşi înfigea pumnii în spinarea lui, vocile turcilor îi năvăleau excesiv de zgomotoase în urechi, ca un şuvoi de apă. Dureros oprobriu! El, care cu puţin mai înainte trecuse cu o privire dezgustată pe lângă negustorii armeni din bazar, se simţea acum răspunzător pentru acest popor şi, totodată, implicat în destinul lui.

Între timp, domnul de pe priciul cel mai îndepărtat se ridicase gemând. Îşi strânse burnuzul care servea

53

drept halat de baie şi, legănându-se pe picioare ca raţa, făcu câţiva paşi în încăpere. Gabriel putu să vadă doar că era foarte mare şi gras. Felul lui coerent de a vorbi şi felul în care ceilalţi îl ascultau fără să-l contrazică duceau la concluzia că era vorba de unul dintre puternicii zilei:

— Guvernul este nedreptăţit, dând dovadă doar de nerăbdare nu poţi face politică. Situaţia e

cu totul alta decât îşi închipuie ignoranţii din popor. Tratate, acorduri, menajamente, străinătatea! Dar dumneavoastră, beilor, vă pot comunica în mod confidenţial că de la Ministerul de Război, de la excelenţa-sa Enver Paşa personal, au fost date ordine către autorităţile militare să fie dezarmată melun ermeni millet (populaţia armeană trădătoare), cu alte cuvinte cei mobilizaţi să fie scoşi din serviciul combatant şi folosiţi doar la munci inferioare. Construcţii de drumuri sau hamalâc. Iată adevărul! Dar nu trebuie să se vorbească despre asta.

„Nu-mi este îngăduit să rabd cuvintele lor, nu pot suporta asta”, îşi spuse Gabriel Bagradian. Încet, o altă voce îi aminti: „Tu însuţi eşti cel persecutat – Dar o putere întunecată, care îl făcu să se ridice de pe prici, decise în această dispută. Se descotorosi de băiaş şi sări pe dalele de piatră. Cu cearşaful alb se înveli în jurul şoldurilor. Faţa aprinsă de mânie, cu părul ciufulit din pricina băii, şi torsul puternic păreau să nu mai aparţină domnului în costumul englezesc de voiaj. Se înfipse în faţa puternicului zilei. După pungile de un cafeniu-negricios ce le avea sub ochi şi după culoarea de bolnav de ficat a feţei îl rpr-imnghi pp» caimacam. Dar acest lucru nu făcu decât să-i aţâţe şi mai mult iritarea:

— Pe excelenţa-sa Enver Paşa, împreună cu statul său major, l-a salvat, în Caucaz, o unitate

militară armenească. Aproape că şi căzuse prizonier la ruşi. Ştiţi acest lucru tot atât de bine ca şi mine, efendi. Şi mai ştiţi că, drept urmare, excelenţa-sa şi-a arătat recunoştinţa într-o scrisoare către patriarhul din Sis

54

sau către episcopul de Konia, lăudând curajul de care a dat dovadă sadika ermeni millet (credincioasa populaţie armeană). Pe baza unei dispoziţii a guvernului, această scrisoare a fost afişată oficial. Acesta este adevărul! Cine denaturează acest adevăr, cine răspândeşte zvonuri, acela slăbeşte potenţialul de război, distruge unitatea, este un duşman al imperiului, un trădător de ţară! Acest lucru vi-l spun eu, Gabriel Bagradian, ofiţer în armata turcească…

Se întrerupse şi aşteptă un răspuns. Beii însă, descumpăniţi de această izbucnire vehementă, nu scoaseră niciun sunet, şi nici caimacamul, care se mulţumi să-şi strângă mai tare burnuzul în jurul goliciunii. De aceea, Gabriel putu să părăsească sala ca un învingători deşi tremurând de enervare. Chiar în timp ce se îmbrăca, îşi dădu seama că prin această izbucnire comisese una dintre cele mai mari prostii din viaţa lui. Acum, drumul spre Antiohia era închis pentru el. Şi doar era singurul drum de ieşire, de întoarcere, de contact cu lumea. Înainte de a-l insulta pe caimacam, ar fi trebuit să se gândească la Juliette şi la Stephan.

Totuşi, nu era chiar cu totul nemulţumit de el însuşi.

Inima îi bătea încă destul de repede când servitorul lui aga Rifaat Bereket îl conduse în selamlâc, salonul de primire al răcoroasei case turceşti. În încăperea semiîntuneeată, Gabriel păşea încoace şi încolo pe uriaşul covor, a cărui moliciune te făcea parcă să pluteşti. Ceasul lui, pe care într-un mod absurd îl potrivea încă după ora Europei occidentale, arăta ora două după-amiază. Prin urmare, o oră închinată că-mi – rmhii, oră a-tradiţionalului kef, sfânta odihnâdcaniiază, în care orice vizită constituie o gravă încălcare a bunei-cuviinţe. Venise mult prea devreme. De altfel, aga, păzitor straşnic al vechiului mod de viaţă turcesc, îl lăsă să aştepte. Bagradian măsura mereu şi mereu încăperea aproape complet lipsită de mobile, în care, în afară de două divane lungi şi joase, nu se mai aflau decât un mangal şi o măsuţă de servit.

53

Faţă de el însuşi îşi justifica lipsa de politeţe: „Se întâmplă ceva, nu ştiu prea bine ce, dar nu-mi este îngăduit să pierd nicio clipă pentru a mă lămuri pe deplin” – Rifaat Bereket era un prieten al casei Bagradian încă din cele mai vechi timpuri ale ei, din timpul glorioaselor zile ale bătrânului Avetis. Se număra printre amintirile cele mai limpezi şi mai venerabile ale lui Gabriel; de la

sosirea la Yoghonoluk îi şi făcuse două vizite. Aga se dovedise de mare ajutor nu numai la cumpărăturile necesare, dar din când în când îi trimitea oameni care îi ofereau piese arheologice preţioase pentru colecţia lui de antichităţi şi încă la preţuri ridicol de ieftine.

Gabriel fu surprins în această convorbire cu el însuşi de sosirea stăpânului casei, care, în pantofii lui uşori de şevro, intrase fără niciun fel de zgomot. Aga Rifaat Bereket, un bărbat trecut de şaptezeci de ani, cu bărbuţă albă, obraz palid, ochi pe jumătate închişi şi mâini mici, străvezii, purta, în jurul fesului, un turban de mătase galbenă. Era semnul distinctiv al musulmanului care-şi îndeplineşte îndatoririle religioase mai exact şi mai neabătut decât marea masă. Mâna mică a bătrânului se ridică încet şi solemn pentru salut, atinge inima, gura şi fruntea. Gabriel răspunde tot atât de solemn la salut, de parcă nervii săi n-ar fi măcinaţi de nerăbdare. Apoi aga se apropie şi-şi întinde mâna dreaptă spre inima musafirului şi astfel atinge uşor cu vârfurile degetelor pieptul lui Gabriel. În felul acesta era simbolizată „atingerea inimilor, forma cea mai adâncă a legăturii nemijlocite, o datină mistică pe care oamenii foarte credincioşi o preluaseră prilej, mâna micuţă luceşte tot mai albă în întunericul plăcut al selamlâcultii. Lui Gabriel i se pare că mâna aceasta constituie şi ea un fel de chip uman, poate

chiar unul mai gingaş şi mai sensibil decât cel propriu-zis.

— Prietene şi fitil al prietenului meu – modul acesta de a se adresa, cu aluzii la vremuri depărtate.

56

făcea şi el parte din ceremonia de primire – cu cartea ta de vizită mi-ai oferit, adineauri, darul unei surprize foarte plăcute. Iar acum, prezenţa ta îmi înfrumuseţează ziua.

Gabriel ştia ce se cuvenea şi găsi forma adecvată pentru răspunsul său:

— Răposaţii mei părinţi m-au lăsat de foarte timpuriu singur. Dar în tine trăieşte, pentru mine, un martor viu al amintirii şi afecţiunii lor. Cât de fericit sunt să am în tine un al doilea părinte.

— Sunt dator faţă de tine. Bătrânul îl conduse până la un divan. Îmi cinsteşti astăzi pentru a treia oară casa. S-ar fi cuvenit de mult să-ţi prezint omagiile mele în casa ta. Dar vezi, sunt bătrân şi şubred. Drumul până la Yoghonoluk e lung şi greu. Şi apoi, în faţa mea se află o călătorie mare şi grabnică, în vederea căreia trebuie să-mi cruţ mădularele. Aşadar, iartă-mă!

Cu aceasta, ritualul primirii luase sfârşit. Se aşezară. Un băieţaş aduse cafea şi ţigări. Stăpânul casei bea şi fuma în tăcere. Buna cuviinţă cerea ca oaspetele mai tânăr să aştepte, să nu arate scopul vizitei sale până ce bătrânul nu-i va da prilejul să

îndrepte convorbirea în direcţia dorită. Aga, însă, nu părea dispus să iasă din semiîntunericul lumii lui pentru a intra în vreuna dintre realităţile acestei zile. Făcu un semn servitorului, iar acesta întinse stăpânului o casetă mică de piele pe care o ţinea pregătită. Rifaat Bereket o deschise şi-şi trecu degetele însufleţite, de moşneag, peste catifeaua pe care se aflau două monede străvechi, una de argint şi una de aur:

— Eşti un w foarte învăţat, care a studiat la Universitatea din Paris, un cunoscător al inscripţiilor şi un tălmaci al inscripţiilor. Eu sunt doar un iubitor lipsit de cultură al antichităţilor, care nu se poate măsura cu tine. Dar ţi-am pregătit aici, de câteva zile, aceste două fleacuri. Una dintre monede, cea de argint, a bătut-o cu o mie de ani în urmă acel rege armean care purta nume asemănător cu al familiei tale: Aşot Bagra

57

tuni. A fost găsită în regiunea iacului Van şi e foarte rară. Cealaltă, cea de aur, e de origine grecească. Poţi vedea şi fără lupă inscripţia atât de frumoasă şi cu adânci semnificaţii: „Inexplicabilului din noi şi mai presus de noi”.

Gabriel Bagradian se ridică şi primi darul:

— Mă copleşeşti, părinte al meu! Nici nu ştiu cum pot să-mi arăt recunoştinţa faţă de tine. Ai mei, împreună cu mine, am fost întotdeauna mândri de consonanţa numelor noastre. Cât de

plastic este gravat capul! Un chip armenesc autentic. Moneda grecească ar trebui s-o purtăm atârnată de gât ca un avertisment. Inexplicabilului din noi şi mai presus de noi! Ce filosofi trebuie să fi fost oamenii care plăteau cu asemenea bani! Ce mult am decăzut noi!

Aga dădu din cap, pe deplin satisfăcut de asemenea vederi conservatoare:

— Ai dreptate. Ce mult am decăzut!

Gabriel aşază monedele la loc, pe catifea. Dar ar fi fost o lipsă de politeţe să părăsească prea repede tema legată de darul primit:

— Te-aş ruga din toată inima ca, la rândul tău, să-ţi alegi un dar dintre antichităţile mele. Dar ştiu că te opreşte credinţa ta să aşezi în casă un chip cioplit care aruncă o umbră.

Asupra acestei chestiuni bătrânul zăbovi cu o satisfacţie vădită:

— Da, şi tocmai din pricina acestui precept, voi, europenii, nu respectaţi Coranul nostru. Oare în această oprelişte în ce priveşte orice chip cioplit care aruncă o umbră nu se află o înaltă înţelepciune? O dată-eu imitarea Creatorului şi a Creaţiei începe acea smintită trufie a omului, care duce la pierzanie.

— Vremurile şi războiul acesta par să dea dreptate Profetului şi ţie, agă.

Puntea conversaţiei se boltea înspre bătrân. El păşi pe ea:

— Da, aşa este! Omul care maimuţăreşte cu obrăznicie pe Dumnezeu şi se ocupă de tehnică se oră

58

buşeşte în ateism. Iată adevărata pricină a acestui război în care ne-au târât occidentalii. Spre nenorocirea noastră. Căci ce avem de câştigat de pe urma lui? Bagradian cumpăni pasul următor:

— Şi au contaminat Turcia cu cea mai primejdioasă boală a lor: ura dintre popoare.

Rifaat Bereket îşi lăsă puţin capul pe spate. Degetele lui prelungi se jucau obosite cu mărgelele mătăniilor de chihlimbar. Părea că aceste mâini iradiază un nimb palid!

— Este cea mai rea dintre învăţături, aceea de a căuta propria ta vină la vecin.

— Dumnezeu să te binecuvânteze! „A căuta propria ta vină la vecin”. Este o învăţătură care domină Europa. Din păcate însă astăzi mi-a fost dat să aflu că are adepţi şi printre musulmani şi turci.

— Despre care turci vorbeşti? Degetele agăi încetară brusc să numere mătăniile. Despre adunătura aceea de imitatori caraghioşi de la Stambul? Şi despre imitatorii acestor imitatori? Maimuţoii în frac şi smoching? Despre acei trădători, acei atei, care nimicesc universul creat de Dumnezeu numai ca să ajungă ei înşişi la

putere şi bogăţie? Aceştia nu sunt turci, nu sunt musulmani, ci doar nişte păcătoşi şi lacomi de bani.

Gabriel luă micuţa ceaşcă de cafea în mână, deşi pe fundul ei nu se mai afla decât zaţul gros. Un gest de descumpănire:

— Mărturisesc că, în urmă cu ani, am fost de partea acestor oameni, deoarece aşteptam din partea lor lucruri bune. Îi credeam însufleţiţi de idealuri, şi poate că atunci erau. Tineretul crede întotdeauna în tot ce este nou. Din păcate însă astăzi sunt nevoit să văd adevărul aşa cum îl vezi tu. Cu puţin înainte am fost la haman martorul unei discuţii care mă îngrijorează profund. Este pricina pentru care am venit să te caut la o oră atât de nepotrivită.

Puterea de pătrundere a agăi nu avea nevoie de vreo lămurire suplimentară:

— Era vorba de ordinul secret pe armată, care-i înjoseşte pe armeni repartizându-i la munci de hamalâc şi construcţii de drumuri?

Gabriel Bagradian descifra enigmele desenelor florale ale covorului de la picioarele lui:

— Azi-dimineaţă încă aşteptam ordinul care urma să mă cheme la regimentul meu… Pe urmă s-a mai vorbit acolo despre oraşul Zeitun. Ajută-mă! De fapt, care este situaţia? Ce s-a întâmplat?

Cu mult calm, mărgelele de chihlimbar se strecurau iarăşi printre degetele bătrânului agă.

— În legătură cu Zeitun, sunt bine informat. S-a întâmplat ceea ce se întâmplă acolo, în munţi, zilnic. O poveste oarecare cu nişte tâlhari, dezertori şi saptiehi. Printre dezertori erau câţiva armeni. Înainte vreme, nimeni nu dădea vreo atenţie unei asemenea poveşti. Şi adăugă, coborând vocea: Dar ce sunt evenimentele? Nu sunt altceva decât ceea ce face din ele chipul cum sunt tălmăcite.

Gabriel era cât pe ce să sară în picioare:

— Tocmai asta este! În singurătatea în care trăiesc, n-am aflat nimic despre asta. Unii încearcă să dea interpretări josnice. Ce intenţii are guvernul?

Bătrânul cel înţelept îndepărtă aceste cuvinte iritate, măturându-le cu o mişcare obosită a mâinii:

— Îţi voi spune ceva, prietene şi fiu al prietenului meu. Asupra voastră atârnă un vitreg destin, o karmă, deoarece cu o parte a căminelor voastre aparţineţi de Imperiul rusesc, cu cealaltă parte de noi. Războiul vă desparte. Sunteţi răspândiţi prin diverse ţări... Totuşi, fiindcă pe lumea asta toate se leagă între ele, suntem şi noi supuşi destinului vostru.

— În acest caz, n-ar fi mai bine să repetăm încercarea din anul 1908, realizând înţelegerea şi împăcarea?

— Împăcarea? Aceasta e şi ea doar o vorbă

goală de-a deştepţilor atoateştiutori. Pe lumea asta nu există împăcare. Trăim aici în putreziciune şi trufie. Pentru a întări această părere, aga cită, cu cântul melopeic cerut de canoane, un verset din a şaisprezecea sure 1: „Şi în ceea ce crease El pe Pământ, în felurite culori, zic vouă că într-adevăr se află aici semne pentru oamenii care le înţeleg”.

Gabriel, care nu mai putea răbda să şadă pe divan, se ridică. Dar ochii bătrânului mustrară cu oarecare uimire această iniţiativă şi-l siliră să se aşeze la loc.

— Vrei să afli intenţiile guvernului? Ştiu numai că ateii din Stambul au nevoie de ura dintre naţionalităţi pentru scopurile lor. Fiindcă natura cea mai profundă a ateismului este teama şi presimţirea bătăliei pierdute. Iată de ce înfiinţează în fiecare orăşel săli de lectură, ca să-şi poată răspândi concepţiile încărcate de păcat… E bine că ai venit la mine.

Mâna dreaptă a lui Gabriel se încleşta pe caseta cu monede:

— Dacă ar fi vorba numai de mine… Dar, după cum ştii, nu sunt singur. Fratele meu Avetis a murit fără să aibă copii. În consecinţă, fiul meu în vârstă de treisprezece ani este ultimul din familia noastră. În afară de asta m-am căsătorit cu o femeie care face parte din poporul francez şi nu trebuie să îndure, fără nicio vină, suferinţe ce n-au

legătură cu ea.

Aga respinse acest argument nu fără oarecare asprime:

— Dacă te-ai însurat cu ea aparţine acum poporului tău şi nu poate fi absolvită de destinul lui.

Ar fi fost o încercare inutilă să înceapă acum a-l lămuri pe acest oriental rigid asupra firii şi simţului de independenţă ale femeii occidentale. De aceea, Bagradian trecu peste obiecţia bătrânului:

— Ar fi trebuit – să-i duc pe ai mei în străinătate sau măcar la Stambul. Acum însă, ni s-au luat paşapoartele, iar în ceea ce îl priveşte pe caimacam am motive să nu mă aştept la nimic bun.

Turcul îşi puse mâna uşoară pe genunchiul oaspetelui:

— Pasaj din Coran.

61

— Vreau să te avertizez în mod serios să nu pleci cu familia ta la Stambul, chiar clacă ai avea putinţa s-o faci.

— Ce vrei să spui? De ce? La Stambul am mulţi prieteni, în toate cercurile, chiar şi printre oamenii regimului. Centrala firmei noastre comerciale se află acolo. Numele meu este foarte cunoscut.

Mâna de pe genunchiul lui Gabriel deveni mai

grea:

— Tocmai de aceea, fiindcă numele tău e foarte cunoscut, vreau să te avertizez să nu pleci în Capitală, fie chiar şi pentru foarte scurtă vreme.

— Datorită războiului din Dardanele?

— Nu, nu de aceea! Aga se întunecă la faţă. Rămase o vreme gânditor, înainte de a vorbi iar: Nimeni nu poate să ştie cât de departe va merge guvernul. Dar un lucru e sigur, că înainte de orice vor avea de suferit oamenii mai avuţi şi mai proeminenţi ai poporului vostru. Şi tot atât de sigur este că într-un asemenea caz vor începe cu acuzaţiile şi cu arestările mai ales în Capitală.

— Vorbele tale exprimă numai presupuneri sau ai motive pentru acest avertisment?

Aga lăsă şiragul de chihlimbar să dispară în mâneca largă:

— Da, am motive.

Acum, Gabriel nu se mai putu stăpâni şi sări în picioare.

— Ce putem face?

Deoarece musafirul stătea în picioare, stăpânul casei se ridică şi el:

— Dacă îmi este îngăduit să te sfătuiesc, atunci în

toarce-te la casa din Yoghonoluk, stai în liniştea de acolo şi aşteaptă! În aceste împrejurări n-ai fi putut găsi, pentru tine şi familia ta, un loc mai plăcut.

— Linişte?! strigă Gabriel batjocoritor, am putea spune că este de pe acum o temniţă!

Rifaat Bereket îşi întoarse faţa, vexat de cuvintele pronunţate cu voce atât de tare în liniştea selamlâcului

— Nu trebuie să-ţi pierzi echilibrul sufletesc. Îmi pare rău că prin cuvintele mele sincere te-am neliniştit. N-ai nici cea mai mică pricină să-ţi faci griji. Probabil că încetul cu încetul toate vor intra în matca lor. În vilaietul nostru nu se poate întâmpla nimic rău, căci mulţumită lui Dumnezeu îl avem ca vali pe Djelal Bei. El nu îngăduie să se întreacă măsura. Dar tot ce se va întâmpla e dinainte hotărât şi înmănuncheat în sine, ca mugurul, floarea şi fructul în sămânţă. În fiinţa lui Allah au şi trăit toate câte le vom trăi noi abia de-acum înainte.

Iritat de generalităţile înflorite ale acestei teologii, Bagradian, renunţând la toate formele cerute de etichetă, umbla acum de colo-colo:

— Cel mai îngrozitor lucru e că asemenea situaţie nu poate fi sesizată concret, n-ai cum lupta împotriva ei.

Aga se apropie de oaspetele care-şi ieşise din fire şi-i apucă strâns mâinile:

— Nu uita, o prietene, că păcătoşii din comitetul tău nu sunt decât o mică minoritate! Poporul nostru este un popor plin de bunăvoinţă. Chiar dacă la mânie a vărsat adesea sânge, vina a

fost în egală măsură şi a voastră. Şi apoi: în tekkehle, în schituri, trăiesc destui oameni care şi-au dedicat viaţa lui Allah şi care în sfintele ritualuri zikr luptă pentru o viaţă viitoare curată. Sau vor învinge, sau totul se va prăbuşi. Şi-ţi mai mărturisesc şi faptul că scopul călătoriei mele în Anatolia şi la Stambul este legat de problema armenească.

Mâinile mici ale bătrânului avură puterea să-l liniştească pe Gabriel:!

— „Ai (Treptate, te voi asculta. Cel mai bun lucru e să ne vârâm în vizuina de la Yoghonoluk şi să nu ne mişcăm de acolo până nu se sfârşeşte războiul.

Aga încă nu-i dădea drumul:

— Făgăduieşte-mi că acasă, la voi, n-ai să spui nimic despre toate acestea! N-are rost! Dacă toate vor rămâne neschimbate, n-ai face decât să-i sperii zadarnic.

C3

Şi chiar dacă se vor isca unele evenimente neplăcute, neliniştea tot nu le va fi folosit la nimic. Sunt sigur că mă înţelegi. Ai încredere şi păstrează tăcerea!

Iar când îşi luară rămas bun repetă cu insistenţă: – Ai încredere şi păstrează tăcerea!... Nu mă vei vedea multe luni. Dar ţine minte că în acest răstimp voi lucra pentru voi. Bunicii tăi mi-au făcut mult bine. Şi acum, Dumnezeu îmi dă

prilejul, la vârsta mea, să-mi pot arăta recunoştinţa.

Capitolul al treilea NOTABILII DIN YOGHONOLUK

DRUMUL SPRE CASA A DURAT DESTUL DE

mult, deoarece Gabriel Bagradian îşi mâna arareori calul la trap, lăsându-l mereu să meargă la pas. Aşa s-a întâmplat că n-a luat-o pe drumul mai scurt, ci a rămas pe şoseaua care şerpuia de-a lungul râului Oronte.

Abia dincolo de cuburile caselor din Suedja şi El Eskel, când se ivi îndepărtatul orizont marin, călăreţul tresări din gândurile în care se cufundase şi coti drept spre nord, către valea satelor armeneşti. La începutul lungii înserări primăvă-ratice, ajunse la şosea – dacă acel mizerabil drum de care, ce lega între ele cele şapte sate, poate fi numit astfel. Yoghonoluk se afla cam pe la mijloc. Prin urmare, trebuia să străbată aşezările sudice Vakef, Kheder Beg şi Hadji Habibli, ca să ajungă acasă, ceea ce însă numai cu greu ar fi putut realiza înainte de căderea nopţii. Dar el nu era grăbit.

— La oiia reeast – aşezăffe Musa

Daghului erau pline de viaţă. Oamenii ieşiseră în faţa caselor. Gingaşa prospeţime a serii de duminică îi făcea să se adune. Trupurile, ochii, cuvintele se căutau între ele, pentru a întări plăcerea de a trăi trăncănind în familie şi jeluindu-

se din pricina vremurilor vitrege. Grupele se formau după sex şi după vârstă. Matroanele se adunaseră

— Musa Dagh, vol. 1 privind cam chiorâş, femeile mai tinere stăteau liniştite în straiele lor de sărbătoare, iar tinerele fete păreau batjocoritoare. Salbele lor de monede zăngăneau. Printre buzele întredeschise se vedeau dinţii frumoşi. Gabriel fu izbit de numărul mare al flăcăilor buni pentru serviciul militar care încă nu fuseseră chemaţi la armată. Râdeau şi se zbenguiau, de parcă pentru ei nici n-ar fi existat vreun Enver Paşa. Dinspre vii şi livezi răzbătea zvon de tar – ghitara armenească. Câţiva bărbaţi deosebit de zeloşi îşi pregăteau uneltele. Odată cu înserarea, ziua turcească ia sfârşit şi împreună cu ea se sfârşeşte şi odihna duminicală. Bărbaţi harnici şi pricepuţi aveau poftă să trebăluiască puţin.

Numele turceşti ale satelor ar fi putut foarte bine fi schimbate în altele, care să definească pe meseriaşii fiecăruia dintre ei e. Toate cultivau viţă-de-vie şi pomi fructiferi. Cereale nu semănau aproape de loc. Vestite erau însă pentru iscusinţa meşteşugarilor lor. Era mai întâi Hadji Habibli, satul lemnărilor. Bărbaţii de-aici confecţionau, din lemn tare şi din os, cele mai bune lulele, portţigarete, piepteni şi alte asemenea obiecte de folosinţă zilnică, dar nu numai din acestea, ci şi

crucifixe, madone, chipuri de sfinţi, care erau exportate până la Alep, Damasc şi Ierusalim. Aceste sculpturi nu erau câtuşi de puţin o marfă grosolană lucrată de ţărani, ele aveau un specific anume, care nu putea prospera decât la umbra muntelui străjer al locurilor natale. Vakef însă era satul dantelelor! Pentru că şerveţelele şi batistele fine lucrate de femeile de-aici îşi găseau cliente! a chiar şi în Egipt, ce-i drept fără ca artistele să ştie acest lucru – ele ajungeau cu marfa doar până la târgul din Antiohia, şi asta numai de două ori pe an sau nici măcar atât. Despre Azir, satul viermilor de mătase, nu mai trebuie să vorbim. La Kheder Beg, mătasea era toarsă. La Yoghonoluk şi Bitias, aşezările cele mai mari, toate aceste meşteşuguri se aflau reunite. Kebussije, aşezarea cea mai nordică şi mai izolată, era satul albinelor. Mierea de la Kebussije, aşa pretindea

GG

Gabriel Bagradian, nu-şi găsea pereche nicăieri în lume. Albinele o sorbeau din esenţa cea mai lăuntrică a Musa Daghului, din darurile lui binecuvântate şi pline de farmec, care-l făceau să se deosebească de toţi ceilalţi munţi trişti ai ţării. De ce tocmai el era aceia din care izbucneau nenumărate izvoare, cele mai multe dintre ele aruncându-se în mare sub forma unor cascade ca nişte voaluri fine? De ce el, şi nu munţii musulmani, ca Naulu Dagh sau Djebel Akra? Era

într-adevăr un fel de minune, de parcă divinitatea apelor – jignită în misterioase vremuri imemoriale de către Moslem, Fiul Deşertului – s-ar fi retras de pe înălţimile lor pleşuve şi imploratoare, pentru a înzestra din belşug muntele creştin. Păşunile smălţuite cu flori şi costişele cu livezi, poienile bogate de pe spinarea lui zimţată, viile şi livezile de caişi şi portocali întinzându-se mlădios la poalele lui, stejarii şi platanii din râpele întunecate şi străbătute de murmure ciudate, izbucnirile pline de bucurie ale rododendronilor, ale florilor de mirt şi de azalee, în locuri ascunse, liniştea vegheată parcă de îngeri păzitori şi populată vag de cirezi şi tineri păstori – toate acestea păreau doar în treacăt atinse de urmările păcatului originar din pricina căruia geme toată Asia Mică înveşmântată în doliul dezolării de piatră. Datorită unei mici erori ce se strecurase în orânduirea lumii stabilite de divinitate şi mulţumită unui heruvim binevoitor care se lăsase mituit de dragul locurilor asupra cărora veghea, în ţinuturile Musa Daghului păreau să-şi fi găsit sălaş un anume peisaj, o reflectare, o rămăşiţă a paradisului terestru. Aşadar aici, pe coasta siriană, şi nicidecum mai departe în iararekir paU-u-4 kivil unde le place geografilor interpreţi ai Bibliei să situeze grădina Eden.

Se înţelege ele la sine că şi cele şapte sate de la poalele muntelui primiseră o parte din darurile lui binecuvântate. Ele nu puteau fi asemuite cu

aşezările mizere pe care Gabriel le străbătuse în drumul său călare prin câmpie. Aici nu se aflau acele bordeie ele

O?

lut ce nu semănau cu locuinţe de oameni, ci cu nişte îngrămădiri miloase aduse de ape, în care se săpase câte o gaură întunecată drept adăpost şi vizuină pentru om şi vită. Cele mai multe case erau clădite din piatră. Fiecare cuprindea mai multe încăperi. Verande mici se întindeau de-a lungul zidurilor. Uşa şi ferestrele luceau curate. Numai câteva bordeie, rămase din vremurile mai vechi, nu aveau, după obiceiul oriental, ferestre către stradă. În cuprinsul ţinutului, cât puteai zări conturul limpede al Damlajikului, atât ţinea şi acest peisaj senin, mărturie a unui nivel de viaţă ridicat. Dincolo de contur începea pustietatea. Aici viţă-de-vie, fructe, duzi, terasă peste terasă, dincolo şesul cu câmpuri uniforme de porumb şi bumbac, printre care apărea pe alocuri stepa necultivată, aşa cum unui cerşetor i se vede pielea printre zdrenţe.

Totuşi, nu era numai binecuvântarea muntelui. Deşi se scursese o jumătate de veac, energia bătrânului Avetis Bagradian dădea aici roade din plin, era dragostea unui om neasemuit, plin de iniţiativă, dragoste care se concentrase năvalnic asupra acestui colţ de pământ al patriei sale, în ciuda atâtor locuri pline de tentaţii. Cu ochii plini

de uimire, nepotid îi privea pe aceşti oameni care i se păreau a fi ciudat de frumoşi. Cu câteva clipe înainte de apropierea lui, grupurile amuţeau, se întorceau către mijlocul drumului şi-l salutau sonor, cu urarea de seară:

— Bari irikun!

Iar el credea – poate că era doar o închipuire – că zăreşte în ochii oamenilor o scurtă sclipire, o luminiţă de bucurie recunoscătoare care nu i se adresa lui, ci lui Avetis, bătrânului binefăcător. Femeile şi fetele îl urmăreau cu o privire cercetătoare, în timp ce în mâinile agile vârfurile fusurilor zvâcneau, indiferente, într-o parte şi cealaltă.

Oamenii aceştia nu-i erau mai puţin străini decât cei din mulţimea întâlnită în bazar. Ce legătură poate fi între ei şi el, cel care cu câteva luni în urmă se mai plimba în Bois, asista la conferinţele filosofului Berg

68

son, discuta competent despre cărţi şi publica studii în reviste de artă pentru rafinaţi? Şi totuşi, simţea cum dinspre oamenii aceştia se revărsa către el o atmosferă de adâncă liniştire. În acelaşi timp resimţea o ciudată grijă părintească faţă de ei, fiindcă lui îi erau cunoscute acele semne ameninţătoare pe care ei nici nu le bănuiau. Gabriel ascundea înăuntrul fiinţei lui o mare îngrijorare, de care îi va scuti cât timp va fi cu

putinţă. Bătrânul Rifaat Bereket nu era un visător, chiar dacă îşi împodobea agerimea de minte cu sentinţe înflorate. Avea dreptate. Trebuia să rămână la Yoghonoluk şi să aştepte. Musa Dagh se află în afara lumii. Chiar dacă va izbucni o furtună, nu va ajunge până aici.

Un val de caldă simpatie pentru compatrioţii săi cuprinse inima lui Gabriel Bagradian: „Nădăjduiesccă vă veţi bucura încă multă vreme, şi mâine, şi poimâine…”

Şi îi salută de pe cal cu un gest plin de gravitate.

Sub lumina palidă şi răcoroasă a stelelor, urcă aleea care ducea prin parc până la vilă. Trunchiurile dese ale copacilor îl înconjurară ca o carcasă, ca acea plăcută „stare abstractă”, ca acel „a-fi-om-în-sine” din care îl smulsese ziua de astăzi pentru a-l face să simtă deşertăciunea unui asemenea refugiu tăinuit. Odată cu oboseala, această plăcută superstiţie începea să câştige iar teren. Intră în holul mare al casei. Lumina mată a vechiului felinar din fier forjat, care atârna din tavan, făcu să-i tresalte inima de plăcere. Printr-o împletire de neînţeles a unor elemente ale conştiinţei sale, identifica această lumină-cu propria luimama. Nu cu doamna cea în vârstă, care îl întâmpina cu o sărutare în apartamentul parizian lipsit de personalitate, când se întorcea de la şcoală – ci cu elementul gingaş şi tăcut din

zile mai lipsite de fiinţă decât visurile.

— Hokud madagh kes kurban.

69

Dare pronunţase aievea aceste cuvinte ale binecuvântării de seară, aplecată asupra micului său pat de copil? „Fie ca să mă pot jertfi pentru sufletul tău”.

Se mai afla aici încă un element gingaş şi tăcut din vremuri străvechi. Luminiţa de sub icoana Maicii Domnului, din firida scării. Altfel, toate erau din epoca lui Avetis cel tânăr. O epocă de vânătoare şi război – oricum, aşa părea având în vedere cele aflate în holul de unde pornea scara. Trofee şi arme erau atârnate de pereţi, o întreagă colecţie de vechi flinte beduine cu ţevi din cale-afară de lungi. Mărturie pentru faptul că acest om ciudat nu fusese dominat doar de pasiuni brutale stăteau câteva piese splendide, scrinuri, covoare, sfeşnice, aduse din călătoriile lui şi care acum constituiau o desfătare pentru Juliette.

În timp ce Gabriel, emoţionat încă, urca scara către catul de sus, nu auzea decât vag zvonul de voci ce răzbătea din încăperile de jos. Notabilii din Yoghonoluk se şi adunaseră. În camera lui stătu vreme îndelungată în faţa ferestrei deschise şi privi nemişcat silueta neagră a Damlajikului, care la ora aceasta lua proporţii de fiară uriaşă. Abia după zece minute îl sună pe servitorul Missak, pe care îl preluase – întocmai ca şi pe administratorul

Kristaphor, pe bucătarul Hov-hannes şi restul personalului de casă şi de curte – după moartea fratelui său.

Gabriel se spălă din cap până-n picioare şi-şi schimbă hainele. Pe urmă se duse în camera lui Stephan. Băiatul se şi culcase şi dormea, în felul copiilor, atât de adânc încât nici măcar lumina violentă a lămpii de buzunar nu fu în stare să-l trezească. Ferestrele erau deschise, iar afară frunzişul des al platanilor se mişca cu o încetineală-încălecată de presimţiri. Şi aici fiinţa neagră a Musa Daghului părea să pătrundă în încăpere. Dar acum, linia zimţată a muntelui se desena pe un fond roşietic delicat, de parcă n-ar fi ascuns în spatele ei o mare de apă, ci pe aceea a unei materii incandescente de pe alte tărâmuri. Bagradian se aşeză pe scaunul de lângă pat. Şi întocmai cum, dimineaţa.

70

fiul vegheasc somnul tatălui, tot aşa tatăl veghea acum somnul fiului. Dar asta era îngăduit.

Fruntea lui Stephan, replică a frunţii lui Gabriel, avea un luciu străveziu. Dedesubt se aflau umbrele ochilor închişi, ca două frunze aduse de o adiere venită de afară şi aşezate pe chipul băiatului. Ce mari erau ochii aceştia se vedea şi acum, deşi dormeau. Nasul ascuţit şi îngust nu era al tatălui, era străin – partea de moştenire de la Juliette. Stephan respira repede. Somnul lui

ascundea, în spatele unui paravan parcă, o viaţă tumultuoasă. Mâinile strânse în pumni şi le lipise cu putere de trup, de parcă trebuia să tragă de hăţuri ca să poată ţine în frâu visurile pornite în galop.

Somnul fiului deveni mai neliniştit. Tatăl nu se mişcă. Sorbea cu nesaţ imaginea copilului său. Îi era teamă pentru Stephan? Voia să restabilească o unitate care odinioară se realiza în Dumnezeu? Nu-şi dădea seama de nimic. Era gol de gânduri. După o vreme, se ridică şi nu-şi putu stăpâni un lung suspin, atât de abătut se simţea. În timp ce dibuia nesigur drumul spre uşă, se izbi de masă. Noaptea amplifică şi prelungi zgomotul scurt. Gabriel rămase locului. Îi era teamă că-l trezise pe Stephan. Şi iată că vocea adormită a băiatului bâigui în întuneric.

— Cine e?… Tăticule… tu…

Dar imediat după aceea, respiraţia deveni iar liniştită. Gabriel, care stinsese repede lampa de buzunar, o aprinse iarăşi după o vreme, având grijă să camufleze mica lumină cu mâna. Razele căzură asupra mesei. Ei, bine că Stephan se şi pusese pe treabă, şi conform dorinţei tatălui, făcuse o schiţă a Musa Daghului, ce-i drept cam neîndemânic excutM X! cactăr de nijuierbase făcute de Avakian cu creionul roşu, încrucişau liniile schiţei. La început, Bagradian nici nu-şi aminti de îndemnul lui cu prilejul întâlnirii

matinale, îndemn care-l stimulase pe băiat. Pe urmă însă avu intuiţia zelului impetuos cu care copilul îl căuta şi încerca să-l convingă. Şi schiţa cea naivă deveni pentru el un simbol.

71

În faţa salonului încăpător al Vilei Bagradian din Yoghonoluk se afla o sală mare, învecinaia cu holul de unde pornea scara. Era mobilată sumar, fiind folosită doar ca loc de trecere. Avetis, bătrânul, îşi construise reşedinţa socotind că va avea numeroşi urmaşi, astfel că atât omul ciudat, iubitor de singurătate, cât şi, la urmă, mica familie care mai rămăsese, nu putuseră folosi decât o parte din încăperi. În această cameră de trecere cu pereţii goi, o lampă de petrol cu flacăra coborâtă dădea o lumină slabă. Gabriel se opri vreme de o clipă şi plecă urechea ia zvonul de glasuri ce venea de alături. O auzi pe Juliette râzând. Prin urmare, admiraţia acelor armeni rustici, aflaţi acum împreună cu ea, o amuza. Era un progres.

Bătrânul medic Altouni tocmai deschidea uşa, ca s-o şteargă acasă. Aprinse lumânarea din interiorul felinarului său şi întinse mâna să-şi ia geanta de piele aflată pe un scaun. Altouni îl observă pe Stăpânul casei abia după ce acesta îl strigă încet:

— Hairik Bedros! Taică Bedros!

Medicul tresări speriat. Era mic de statură şi

uscăţiv, cu o barbă sură neîngrijită; făcea parte dintre acei armeni de modă veche, care, spre deosebire de generaţia mai tânără, păreau să poarte pe umerii încovoiaţi întreaga povară a neamului lor persecutat. Ca protejat al lui Avetis Bagradian studiase, pe cheltuiala acestuia, medicina la Viena şi colindase în tinereţe lumea. Pe vremea aceea, binefăcătorul Yoghonolukului nutrea planuri mari şi se gândea chiar să ridice un mic spital. Dar totul s-a redus doar la angajarea unui medic de circumscripţie, ceea ce însemna totuşi o realizare deosebit de meritorie, având în vedere condiţiile generale existente atunci. Dintre toţi cei aflaţi în viaţă, bătrânul medic – bătrânul hekim – era cea mai veche cunoştinţă a lui Gabriel, căci asistase la naşterea lui. Avea un respect plin de afecţiune pentru Altouni, care făcea şi el parte dintre moştenirile legate de simţămintele copilăriei.

72

Doctorul Altouni se chinuia să-şi pună pardesiul din loden, care părea să provină încă din vremea studenţiei la Viena:

— Nu mai puteam să te aştept, băiete… Ei, ce ai reuşit să afli la hukumet?

Gabriel îşi aţinti privirea către faţa mică şi uscată. Totul, la acest om bătrân, era ştirbit, zbârcit. Mişcările, vocea, ba chiar şi asprimea ce răzbătea uneori în cuvintele lui. Era tocit, uzat pe

dinafară ca şi pe dinăuntru. Drumul de la Yoghonoluk spre satul cioplitorilor în lemn, într-o parte, şi spre satul albinelor, în cealaltă parte, pare îngrozitor de greu când eşti nevoit, să-l străbaţi de mai multe ori pe săptămână, pe spinarea tare a unui măgar. Gabriel văzu nelipsita geantă de piele, în care se afla – alături de leucoplast, termometru, câteva instrumente chirurgicale şi un manual german de medicină din anul 1875 – doar un forceps antediluvian. Privind această trusă medicală, îşi înghiţi vorbele prin care avea intenţia să dezvăluie ce aflase la Antiohia.

— Nimic deosebit, răspunse într-o doară.

Altouni îşi prinse felinarul de cordonul cu care se încinse în jurul mijlocului.

— În viaţa mea a trebuit de cel puţin şapte ori până acuma să fac jalbe cerând câte o nouă teşcherea. De fiecare dată o confiscau din pricina taxei ce o încasează când o emit din nou. Toată lumea ştie asta. De la mine însă nu mai văd ei un ban. Mie nu-mi mai trebuie pe lumea asta alt paşaport… Şi, cu voce spartă, adăugă: Nici înainte vreme n-am avut nevoie de el. Fiindcă de patruzeci de ani n-am mai plecat de-aici.

Bagradjanîşi întoarse calpul spre uşă:

— Ce fel de popor suntem noi, că îndurăm totul în tăcere?

— Îndurăm? Medicul păru să guste în mod

deosebit cuvântul. Voi, tinerii, nici nu mai ştiţi ce înseamnă a îndura. Aţi crescut în alte vremuri.

Gabriel însă insistă cu întrebarea lui: e Ce fel de popor suntem?

73

— Tu, băiete dragă, ţi-ai petrecut viaţa în Europa. Iar eu, ce bine ar fi fost dacă rămâneam atunci la Viena! Marea nenorocire a vieţii mele a fost că n-am rămas acolo. Poate că reuşeam să realizez ceva. Dar, vezi, bunicu-tău era tot atât de smintit ca şi frate-tău, şi nu voia să ştie nimic de lumea de-acolo. A trebuit să-mi iau în scris obligaţia că mă voi întoarce. Asta a fost nenorocirea mea. Era mai bine dacă nu m-ar fi trimis niciodată…

— Nu poţi trăi mereu ca străin printre străini. Parizianul Gabriel se mira de propriile lui cuvinte. Altouni râse răguşit:

— Dar aici, aici – se poate trăi? Când nesiguranţa te pândeşte mereu din toate părţile? Probabil că în visurile tale, lucrurile arătau altfel.

În clipa aceasta, lui Bagradian îi trecu prin minte: „Unele pregătiri se cuvine a fi făcute – Altouni însă îşi puse geanta înapoi pe scaun:

— Fir-ar să fie! Uite ce ne-am apucat să discutăm. Mă tragi de limbă cu poveştile astea vechi. Sunt medic şi n-am crezut niciodată prea mult în Dumnezeu. Şi totuşi, din pricina asta, mă sfădeam înainte vreme destul de dos cu

Dumnezeu. Poţi să fii rus, şi turc, şi hoten-tot şi mai ştiu eu ce, dar nu poţi să fii armean. A fi armean este ceva imposibil… Cu un gest brusc se smuci de lângă prăpastia pe marginea căreia nimerise: Destul! Să terminăm. Eu sunt hekim. De rest nici că-mi pasă. Acum m-au smuls din mijlocul societăţii ăsteia plăcule ea să mă duc la o femeie pe care au apucat-o durerile facerii. Fiindcă, vezi tu, mereu şi mereu sunt aduşi pe lume copii de armean. E curată nebunie. Îşi's feri a se geanta cu înverşunare. – dseuţia aceasta tipii, dusă acum, când sta să plece, părea să-l fi mâniat şi tu, în fond, ce vrei? Ai o nevastă minunat de frumoasă, un fiU reuşit, griji n-ai, eşti un om putred de bogat, ce mai vrei? Trăieşte-ţi viaţa! Să nu-ţi pese de ceea ce-i strâmb pe lumea asta! Când turcii sunt ocupaţi cu războiul, ne lasă pe noi în pace, asta o ştim dintr-un şir de vechi experienţe. Iar după război" ai

7 – 1 să te întorci la Paris şi ai să uiţi cu totul şi de noi şi de Musa Dagh.

Gabriel zâmbi, de parcă nici măcar el însuşi nu şi-ar fi luat în serios întrebarea:

— Şi dacă nu ne lasă în pace, taică?

O clipă, Gabriel rămase neobservat în uşa salonului celui mare. Se aflau aici cam o duzină de oameni. La o măsuţă şedeau tăcute femei mai în vârstă, cărora li se alăturase, probabil, la rugămintea Juliettei, studentul Avakian. Cu toate

acestea, nici el nu-şi dădea osteneala să încropească o conversaţie. Una dintre aceste matroane, nevasta medicului, era una dintre figurile care supravieţuiseră din copilăria lui Gabriel. Mairik Antaram, măicuţa Antaram, aşa îi spunea el. Purta un veşmânt negru de mătase. Părul ei, pieptănat pe spate şi lăsând astfel fruntea liberă, încă nu era pe de-a-ntregul cărunt. Obrazul cu oase late avea o expresie îndrăzneaţă. Chiar când nu vorbea, şedea tihnită şi privirea ei pătrunzătoare şi mobilă zăbovea asupra oamenilor. Nu se putea spune acelaşi lucru despre cele două vecine ale ei, soţia pastorului Harutiun Nokhudian din Bitias, şi soţia primarului, a muhtarului din Yoghonoluk, Thomas Kebussian. Se vedea limpede că erau încordate, că nu se simţeau la largul lor, deşi aleseseră din dulap câteva splendide obiecte de îmbrăcăminte pentru a se prezenta cât mai onorabil în ochii franţuzoaicei.

Cel mai greu îi venea doamnei Kebussian, deoarece – deşi făcea şi ea parte dintre armencele care urmaseră şcoala la misionarii americani din Maraş – nu ştia boabăf remijuzeşte –

Clipea din ochi privind în sus la lumina bogată a lumânărilor din lustre şi aplice. Ei, da, madame Bagradian nu era silită să facă economie. De unde se puteau obţine asemenea luminări groase de ceară? Probabil că fuseseră cumpărate la Alep sau poate chiar la Stambul. Ce-i drept, muhtarul

Kebussian era cel mai avut proprietar de pământ din district, dar în casa lui, pe lângă petrolul lampant, nu se foloseau decât lumânări subţiri de seu şi opaiţe cu grăsime de berbec. Iar acolo, lângă pian, în sfeşnice înalte, se aflau chiar două lumânări groase de ceară pictată, ca la biserică. Oare nu mergeau prea departe?

Aceeaşi întrebare şi-o punea doamna pastor, a cărei conştiinţă de sine părea că începuse să se clatine. Dar spre cinstea sa trebuie spus că în simţămintele ei nu se amestecau nici invidia şi nici ciuda. Mâinile femeii zăceau în poală, exprimând în chip foarte limpede mustrări de conştiinţă din pricină că, în vederea acestei seri, trebuise să-şi lase acasă lucrul de mână, pe care altfel nu-l punea niciodată deoparte. Soţia pastorului şi cea a muhtarului priveau după bărbaţii lor şi se minunau ce se întâmplă cu aceşti bătrâni.

Şi, într-adevăr, atât pastorul cel uscăţiv, cât şi masivul muhlar erau cu totul şi cu totul schimbaţi în felul lor de a fi. Formau o aripă a grupului de bărbaţi ce se strânsese în jurul Juliettei. (Doamna Bagradian tocmai explica oaspeţilor câteva dintre antichităţile descoperite de Gabriel şi expuse în această încăpere.) Cei doi domni atât de serioşi stăteau cu spatele către soţiile lor, mai bine zis cu partea din spate a redingotelor lor demodate, care se întindeau pe spinări ca urmare a unui zel deosebit. Mai cu seamă pastorul Nokhudiăn părea

mereu gata să sară şi să ducă în mod riguros la împlinire o poruncă dată de Juliette, care poruncă însă nu mai venea. Ce-i drept, stătea la o anumită depărtare de ea, fiindcă locurile mai apropiate erau ocupate de tineri. Intre aceşti tineri, doi învăţători ieşeau în evidenţă. Hapelh Şatakhian era cel care petrecuse pe vremuri câteva săptămâni la Lausanne şi de atunci devenise Indnştieni de faptul că vorbeşte franceza cu un accent remarcabil. De aceea nu scăpă fericitul prilej de a-şi dovedi cu entuziasm arta. Celălalt învăţător se numea Hrand Oskanian. Era mic de statură ca un pitic şi părul negru îi creştea până pe mijlocul frunţii. Risipitoarei virtuozităţi retorice a colegului său Şatakhian, îi opunea o tăcere semnificativă. Această tăcere era

76

foarte umflată, aproape gata să plesnească. În mod neîndoios, ea părea să indice unde se afla superficialitatea insolentă şi unde adevărata valoare. De data aceasta însă muţenia plină de demnitate a lui Oskanian îşi pierduse puterea descumpănitoare pe care o avusese asupra lui Şatakhian. Când Gabriel intră în salon, auzi vocea sonoră a învăţătorului mândru de accentul său:

— Oh, madame, cât de recunoscători trebuie să vă fim că aţi adus o rază de cultură în deşertul nostru!

Juliette dăduse astăzi o mică bătălie cu ea

însăşi. Era vorba, în această luptă, de rochia pe care avea de gând s-o pună la primirea noilor ei compatrioţi. Până acum se îmbrăcase, cu asemenea prilejuri, deosebit de simplu, căci i se părea nedemn sau inutil să-i epateze pe aceşti „semi-sălbatici ignoranţi”. Dar ultima oară observase că farmecul pe care-l exercita asupra oaspeţilor se întorcea reflectându-se asupra ei. Aşa se face că nu rezistă tentaţiei şi-şi îmbrăcă rochia de seară cea mai impunătoare. („Ah, e din primăvara trecută, se gândea în timp ce o examina în oglindă, acasă n-aş îndrăzni să îmbrac ceva de felul acesta.”) După o scurtă ezitare îşi puse şi bijuteriile, ceea ce era de la sine înţeles având în vedere că însăşi îmbrăcămintea o cerea. Efectul acestei hotărâri luate cu o anumită intenţie – hotărâre de care la început se ruşinase puţin – o surprinse chiar şi pe ea. Să fii o femeie frumoasă între femei frumoase îţi dă, fără îndoială, un simţământ generator de mândrie, dar nu te satisface vreme prea îndelungată. Căci eşti doar una printre multe altele – pe bulevarde, în sălile de teatru, în restaurantele acelei îndepărtate lumijpuserie-Jiu – eşt4-alte

tr-un cor uriaş. Aici însă să fii o imagine votivă între credincioşi exotici, un idol seducător pentru aceşti armeni timizi, cu ochii mari, unică în felul tău, cu părul blond-auriu, să fii stăpâna – acesta nu este un destin oarecare, ci un eveniment ieşit

din comun, care îmbujorează tinereşte obrajii, înfierbântă buzele şi face ca luminile ochilor să strălucească.

77

Gabriel îşi văzu soţia înconjurată de bărbaţi umili şi orbiţi, care, fără îndoială, nici nu îndrăzneau să-şi închipuie vreo dorinţă în legătură cu ea. Văzu că obrajii ei erau îmbujoraţi şi că buzele îi erau fierbinţi ca ale unei fete care abia împlinise douăzeci de ani. Când Juliette se mişca, recunoştea iarăşi pasul ei scânteietor” cum îl calificase pe vremuri. Juliette părea că găsise aici, la Yoghonoluk, un drum ce ducea la oamenii simpli care erau compatrioţii lui – ea, care în Europa se opusese de atâtea ori relaţiilor cu cei mai culţi şi mai eminenţi dintre armeni. Şi, faptul cel mai uimitor: când îl surprinseseră evenimentele la Beirut, fără posibilitatea de a se întoarce acasă, Gabriel fusese cuprins de teama că Juliette se va ofili de dorul după ţara ei. Franţa lupta în cel mai greu război din istoria ei. Ziare europene nu se rătăceau în acest colţ uitat de lume. Nimeni nu ştia nimic. Erau cu desăvârşire izolaţi. După ocoluri numeroase şi lungi, sosise până acum o singură scrisoare, care purta o dată din noiembrie. De la mama Juliettei. Şi era un adevărat noroc că nu avea fraţi, a căror soartă ar fi fost în măsură s-o îngrijoreze. Cu cele două surori ale ei întreţinea relaţii destul de reci. Căsătoria cu „străinul” o

îndepărtase de familie. Oricum ar fi stat lucrurile, calmul Juliettei, ba se poate spune chiar nepăsarea ei, a fost pentru Gabriel ceva cu totul neaşteptat. Ea trăia clipa de faţă. Numai arareori se arăta îngrijorată pentru Franţa. În cel de-al paisprezecelea an al căsniciei lor, părea că se produsese chiar aici, în casa din Yoghonoluk, ceea ce nu mai era de sperat: Juliette se integrase în lumea lui Gabriel. Oare vechea tensiune, care-i lega şi-i despărţea totodată, se destrámase în această seară?

Şi, într-adevăr, era ceva nou în felul ei de a fi, când îl îmbrăţişa:

— În sfârşit, dragul meu, începusem să fiu foarte neliniştită!

Într-un fel aproape exagerat se îngriji imediat ca el să capete cele de trebuinţă pentru a-şi potoli foamea şi setea. Gabriel însă n-avu răgaz să mănânce. Toţi cei

73

de faţă insistau să le spună ce aflase la Antakie. Muh-tarul Kebussian îşi aplecase capul mult înainte, ca să nu piardă niciun cuvânt. Din pricină că era puţin saşiu, expresia temătoare şi neîncrezătoare a feţei lui de ţăran se accentua şi mai mult. Bineînţeles, ar fi greşit să se creadă că măsura oficială pusă în aplicare în dimineaţa aceea fusese primită cu totală indiferenţă de cei în cauză. Însuşi faptul că autorităţile turceşti

aleseseră pentru aceasta ziua de duminică, şi anume ora de dinaintea liturghiei, putea fi interpretat ca o intenţie ticăloasă şi o dovadă de duşmănie. Ce-i drept, colonia de la poalele Musa Daghului nu avusese aproape nimic de suferit de pe urma evenimentelor sângeroase din anii 1896.1 şi 1909.2. Dar oameni ca muhtarul Kebussian şi scundul pastor de la Bitias aveau auzul destul de ascuţit şi-şi ciuleau urechile la orice sunet suspect. Trecuseră astăzi prin ceasuri nu lipsite de oarecare îngrijorare. Abia seara, şi prezenţa strălucitoare a Juliettei, reuşiseră să le risipească tulburarea ce le zguduise liniştea sufletească. Când Bagradian, credincios promisiunii făcute, repetă informaţiile obţinute de la mudir, fiind vorba, după spusele acestuia, doar de o dispoziţie cu caracter general, corespunzătoare stării de război, cu toţii – Nokhudian, Kebussian, învăţătorii – arătară că ştiau mai de mult că aceasta este cheia misterului şi că o preziseseră. Şi iată că un optimism foarte luminos începu să se răspândească în salon. Reprezentantul lui cel mai convins era învăţătorul Şatakhian. Vorbea cu emfază. Evul mediu trecuse, îşi spuse el părerea, adresându-şi cuvântarea fierbinte către madame Bagradian. Sosise timpul ca soarele civilizaţiei să răsară şi jisupra Tureiei – T-lfebo Tul „nu este” decât aurora ei sângeroasă. În orice caz cu persecuţiile, atrocităţile, masacrele s-a sfârşit o

dată pentru totdeauna. Lumea progresistă n-ar

1 În acest an au avut loc în Imperiul otoman primele demonstraţii «le mişcării Junilor turci.

! În 1909 a fost detronat sângerosul sultan Abdul Hamid al II-lea şi repusă în drepturi Constituţia proclamată în 1876.

70

mai tolera asemenea lucruri. Iar guvernul turc se află sub directa supraveghere a aliaţilor săi. Şatakhian privi spre Juliette, aşteptând. Oare nu cântase osanale progresului într-o franţuzească fără cusur? Cei de faţă păreau că-i aprobă opiniile, în măsura în care înţeleseseră cele spuse de el. Numai învăţătorul Oskanian, taciturnul, plescăi dispreţuitor. Dar aşa făcea el ori de câte ori prietenul Şatakhian se lăsa dus de valurile elocinţei sale. Deodată se auzi o voce nouă:

— Lăsaţi-i pe turci în pace! Să vorbim despre lucruri mai importante!

Cuvintele acestea fuseseră pronunţate de farmacistul Krikor, personalitatea cea mai vrednică de luare-aminte dintre toţi cei de faţă.

Că era o personalitate cu totul ieşită din comun, farmacistul Krikor o dovedea chiar şi prin costumul său. În timp ce toţi bărbaţii, inclusiv muhtarul, erau îmbrăcaţi după moda europeană (la Yoghonoluk trăia un croitor care emigrase la Londra şi se reîntorsese aici), Krikor purta un fel de bluză rusească, numai că era din cea mai fină

mătase naturală de un galben-deschis. Obrazul complet neted în ciuda celor şaizeci de ani ai săi, cu o ţăcălie albă şi cu ochii niţeluş oblici, avea culoarea hârtiei vechi, îngălbenite de vreme, şi s-ar fi potrivit mult mai bine unui mandarin înţelept decât unui armean. Vorbea cu o voce înaltă şi în acelaşi timp ciudat de cavernoasă, care părea sleită de prea multă erudiţie. Şi, într-adevăr, farmacistul din Yoghonoluk nu numai că avea o bibliotecă cum cu siguranţă că nu exista o a doua în toată Siria – dar Krikor era el însuşi o bibliotecă, un om atoateştiutor în domenii variate, care locuia într-una dintre cele mai necüñosciite văi ale pământului. Fie că era vorba de flora de pe Musa Dagh, de structura geologică a deserturilor, de o specie dispărută de păsări din Caucaz, de prelucrarea cuprului, de meteorologie, de părinţii bisericii, de Coran, de stelele fixe, de cantităţile de baligă de cămilă exportate, de secretul formulei uleiului de trandafiri persan sau de

80

reţete culinare – vocea cavernoasă a lui Krikor era totdeauna capabilă să furnizeze informaţii, şi o făcea într-un fel uşor neglijent, de parcă ar fi fost pur şi simplu o pretenţie abuzivă să-i ceri soluţii în asemenea probleme lipsite de însemnătate. Bogăţia lui de cunoştinţe era vastă. Numai prin ea, însuşirile creatoare ale farmacistului n-ar fi găsit teren prielnic. Nu, cu Krikor lucrurile stăteau cam

la fel cum stăteau cu biblioteca lui. Aceasta se compunea, ce-i drept, din câteva mii de volume, dar majoritatea lor zdrobitoare era scrisă în limbi pe care nu ştia să le citească. Aşa era, de exemplu, lexiconul german Brockhaus, o ediţie foarte veche. Trebuia să se mulţumească, aşadar, cu un tezaur limitat de înţelepciune armenească. Providenţa pusese piedici mari în calea pasiunii lui Krikor. Lucrările în limbile armeană şi franceză, singurele care-i erau accesibile, constituiau partea cea mai slabă a fondului său de cărţi. Dar Krikor era nu numai un erudit, ci, în aceeaşi măsură, şi un bibliofil. La o carte, adevăratul bibliofil apreciază însăşi existenţa ei, mai mult decât forma şi conţinutul; prin urmare, nu-i obligatoriu s-o citească. (Oare nu se întâmpla astfel cu toate marile iubiri?) Farmacistul nu era un om bogat. Nu-şi putea permite să trimită comenzi costisitoare librăriilor şi anticariatelor din Stambul şi cu atât mai puţin celor din străinătate. Abia ar fi putut face rost de spezele de transport. Asta-i explicaţia că era nevoit să achiziţioneze ceea ce-i pica. Fondul de bază, susţinea el, provenea încă din copilărie şi din anii de drumeţie. Iar acum avea agenţi şi protectori la Antiohia, Alexandretta, Alep, Damasc, care din când în când îi trimiteau câte un pachet voluminos. Ce sărbătoare era când soseau asemenea daruri! Puteau Să fie tipărituri înfoiio arabe sau ebraice,

romane franţuzeşti, orice fel de maculatură, totuna era: erau cărţi, hârtie tipărită. Chiar şi ziare colecţiona, şi înscria cu minuţiozitate în cataloagele sale liste de preţuri şi prospecte. În omul acesta se strânsese toată afecţiunea rasei armeneşti pentru cele spirituale, taina tuturor popoarelor străvechi care supravieţuiesc peste

81

veacuri şi milenii. Aşa cum sămânţa garoafei de piatră încolţeşte şi dă rădăcini pe stâncă goală, tot aşa prinsese rădăcini la Yoghonoluk biblioteca lui Krikor. Această bibliotecă bizară, în cea mai mare parte necitită, oricum n-ar fi fost în măsură să constituie baza uriaşului bagaj de cunoştinţe ale farmacistului. Aici însă intervenea îndrăzneala lui creatoare ajutându-l să umple toate golurile. Krikor îşi completa propria lui lume. La toate problemele, de la cele de teologie până la cele de statistică, răspundea cu o autoritate deplină ce şi-o conferise cu de la sine putere. Şi totuşi, nu se simţea câtuşi de puţin un impostor. Întreaga lui fiinţă era cuprinsă de fericirea plină de inocenţă a poeziei când îngrămădea de-a valma marile cuvinte ale ştiinţei. Că un asemenea om avea discipoli, era de la sine înţeles. Că această ceată de discipoli se compunea din membrii corpului didactic al celor şapte sate, era de asemenea de înţeles. Învăţătorii adorau în Krikor un oracol miraculos, şi nici măcar răutăciosului Oskanian

nu-i trecea prin minte să pună la îndoială autenticitatea acestui oracol. Farmacistul Krikor era un Socrate de la poalele Musa Daghului când întreprindea cu aceşti discipoli ai săi, cu osebire noaptea, plimbări filosofice. Era acesta un bun prilej de a spori şi mai mult adoraţia discipolilor. Un deget întins către cerul înstelat:

— Hapeth Şatakhian, cunoşti steaua aceea roşietică de colo?

— Care? Cea de-acolo? Trebuie să fie o planetă. Nu-i aşa?

— Ai greşit, învăţătorule! E steaua Aldebaran! Şi ştrrde ce pare roşietică?

— De ce? Poate… fiindcă atmosfera noastră…

— Ai greşit, învăţătorule! Steaua Aldebaran este formată din fier magnetic, incandescent, şi de aceea este roşietică. Aceasta este şi părerea celebrului Camille Flaminarion, pe care mi-o comunică în ultima sa scrisoare.

¡¡2

Nici scrisoarea marelui astronom nu era chiar sută la sută escrocherie. Ea exista într-adevăr. Numai că farmacistul Krikor, identificându-se cu persoana lui Camille Flaminarion, şi-o adresase lui însuşi. Bineînţeles că asemenea corespondenţă n-o confecţiona decât foarte rar şi numai în ceasurile cele mai festive. De cele mai multe oii, discipolii nu aflau nimic de aceste schimburi ele scrisori. Se cuvine menţionat că-şi alegea ca parteneri de

corespondenţă nu numai titani ai spiritului dintre contemporani sau cei decedaţi de curând, dar că şi Voltaire şi marele poet armean Raffi au trebuit de mai multe ori să-i răspundă pe larg la scrisori. Iată cum trăia în Krikor un membru corespondent al Olimpului.

Uimitor era faptul că, în ciuda universalităţii sale spirituale, nimeni nu-şi amintea ca farmacistul să fi părăsit vreodată Yoghonolukul. Toţi oamenii cultivaţi de la poalele Musa Daghului întreprindeau cel puţin o dată pe an o călătorie, fie chiar şi numai la Alep sau Maraş, pentru a face acolo o vizită la şcolile misiunilor americane, germane, franceze, unde studiaseră. Dintre locuitorii mai vârstnici, nu puţini erau cei care se întorseseră din America abia în anii din urmă, pentru a se bucura în linişte de ceea ce agonisiseră. Iar în preajma izbucnirii războiului un nou transport de emigranţi trecuse Oceanul. Numai farmacistul Krikor evita până şi cea mai mică schimbare de localitate. Chiar şi o vizită în satele învecinate era un eveniment cât se poate de rar. În tinereţea lui, pretindea el, văzuse cu proprii lui ochi destule curiozităţi ale globului pământesc. Uneori făcea şi aluzii la aceste călătorii, care se pierdeau departe în Occident şi în Orient, şi cu prilejul „cărora nu folosise niciodată, din principiu, trenul. Dacă în această privinţă lucrurile stăteau la fel ca şi cu scrisoarea lui Flaminarion,

rămânea un mister. În vorbele şi povestirile lui Krikor nu se simţea nici cel mai vag iz de lăudăroşenie sau fantezie. Relatările sale erau impregnate de o profunzime plină de claritate, astfel încât chiar şi un om ca Gabriel Bagradian n-ar fi putut intra la bănuială. Dar farmacistul nu scăpa niciun prin

83

lej să afirme sus şi tare că nu înţelegea câtuşi de puţin dorinţa unora de a călători. Altouni, veşnicul cât-eotaş, n-are decât să-şi smulgă părul din cap văitându-se că şi-a irosit viaţa într-un sat sirian. El, Krikor, era mulţumit la Yoghonoluk şi cu condiţiile de aici. Toate localităţile sunt la fel, căci lumea exterioară e inclusă în cea lăuntrică. Cum şade păianjenul în mijlocul pânzei sale, tot aşa omul instruit şade, fără să se clintească, în centrul unei pânze de raze pe care le trimite pe întregul cuprins al Universului. Dar când venea vorba de politică, de război, de problemele arzătoare ale contemporaneităţii, farmacistul începea să dea dovadă de nelinişte. De asemenea lucruri nu-i plăcea să aibă cunoştinţă. Socotea ceva înjositor să priveşti lumea ca pe o minge oscilând între dependenţe venite dinafară şi compătimiri izvorâte dinlăuntrul tău; numai când o contempli de la o depărtare dezinteresată, capătă valoare. Cea din urmă trufie a spiritului! Ce-l privesc pe el evenimentele ce se desfăşoară în acel hinterland

cuprins între Stambul, Alep şi Mesopotamia? Dispreţuia acele războaie despre care încă nu se scriseseră cărţi. Aceasta era şi pricina pentru care farmacistul înfierase expunerea politică a învăţătorului Şatakhian. Iar acum conchise:

— Nu înţeleg de ce trebuie mereu să tragem cu ochiul la alţii. Război, dispoziţii, vali, caimacam. Lăsaţi-i pe turci să facă acolo ce vor! Dacă n-o să vă pese de ei, n-o să le pese nici lor de voi. Aici avem lumea noastră proprie. Şi ea ştie uneori să găsească admiratori rafinaţi… Vă rog…

Şi cu aceste cuvinte, Krikor îi prezentă stăpânului casei un oaspete gtrăin, care până nemn se am mintie în „spatele celorlalţi sau poate că Gabriel pur şi simplu nu-l remarcase. Farmacistul lăsă să i se topească îndelung pe limbă numele sonor al străinului:

— Gonzague Maris!

Din felul cum arăta şi cum se purta, se putea trage concluzia că tânărul era european, sau în orice caz un levantin foarte europenizat. Mustăcioara neagră din

84

mijlocul feţei palide şi deosebit de atente era eminamente franţuzească, întocmai ca şi prenumele. Cel mai izbitor semn particular îl constituiau sprâncenele lui, care se despărţeau într-un unghi obtuz. Krikor continuă să facă pe crainicul străinului:

— Monsieur Gonzague Maris este grec. Dar imediat se corectă, de parcă s-ar fi silit să nu minimalizeze importanţa musafirului: Nu un grec din Turcia, ci un grec din Grecia, un european.

Străinul avea gene foarte lungi. Acum zâmbea, prilej cu care îşi coborî adânc peste ochi genele feminine:

— Tatăl meu era grec, mama franţuzoaică, eu sunt american.

Felul modest, ba chiar aproape sfios al tânărului, făcu o bună impresie asupra lui Gabriel. Clătină capul:

— Ce fel de coincidenţă smintită, vă rog să-mi scuzaţi expresia, mai e şi asta, ca un american, a cărui mamă ce franţuzoaică, să ajungă până aici, tocmai aici?

Gonzague zâmbi din nou, coborându-şi genele:

— E foarte simplu! Vreme de mai multe săptămâni am avut treburi la Alexandretta. Acolo m-am îmbolnăvit.

Medicul m-a trimis la munte, la Beilan. Dar nu m-am simţit bine acolo…

Farmacistul Krikor îşi ridică arătătorul în chip de avertisment:

— Presiunea atmosferică! La Beilan, presiunea atmosferică e întotdeauna sub nivel…

Gonzague Maris îşi aplecă îndatoritor capul pieptănat cu grijă, către farmacist:

— La Alexandretta mi s-a vorbit atât de mult

despre Musa Dagh, încât am devenit foarte curios. A constituit o mare surpriză pentru mine w găspsr atâij fii iiimpitf în dezolantul Orient, oameni atât de cultivaţi şi asemenea ospitalitate ca la gazda mea, domnul Krikor. Iubesc necunoscutul. Dacă Musa Dagh ar fi situat în Europa, ar fi un loc foarte vestit. Totuşi, mă bucur că vă aparţine doar dumneavoastră.

Farmacistul anunţă, pe tonul indiferent şi cavernos pe care-l folosea pentru comunicări importante:

8 S

— E scriitor, şi aici, în casa mea, îşi va consacra timpul studiilor domniei-sale.

Gonzague părea că se jenează de această înştiinţare

— Nu sunt scriitor. Când şi când trimit câte un mic reportaj unui ziar american. Asta-i tot. Nici măcar nu sunt ceea ce se cheamă un ziarist.

Cu un gest vag păru să indice că această îndeletnicire1 nu are alt scop decât să-i asigure existenţa. Krikor însă nu-şi slăbi victima, menită să contribuie la ridicarea prestigiului său:

— Doar sunteţi şi artist, muzician, un virtuos, aţi dat concerte, nu-i aşa?

Tânărul ridică mâna într-un gest de apărare:

— Nu e chiar aşa. Între altele, am fost acompaniator la pian. Omul trebuie să încerce de toate.

Privirea lui cerea ajutor de la Juliette. Aceasta îşi exprimă mirarea:

— Lumea e mică. Nu e ciudat că se întâlnesc aici doi compatrioţi? Doar sunteţi, pe jumătate, compatriotul meu.

Învăţătorul Şatakhian însă nu reuşi nici de data aceasta să-şi domolească încântarea:

— Şi nu este ciudat că ne e îngăduit să ne găsim într-un asemenea cerc ales, că datorită faptului că madame este atât de bună, noi, sărmani ţărani armeni, ne bucurăm de o companie cu totul deosebită?

Dar Oskanian, iritat, îşi umflă şi mai tare muţenia şi se aşeză mai la o parte de ceilalţi, cu un aer de posomorâtă superioritate. Astfel dădea a înţelege că nu i se pare câtuşi de puţin ciudat ca o personalitate de felul lui să fie salutată în această societate cu cinstea cuvenită. Fiindcă Oskanian era, în ţinutul de la poalele Mtisa Daghului, nu numai un poet apreciat, care livra compatrioţilor săi versuri comandate, pentru toate festivităţile de natură mai veselă sau mai tristă, dar, în împrejurări asemănătoare, desfăşura şi o activitate intensă de caligraf şi pictor. La rândul său, farmacistul Krikor îl gratifică din nou pe discipolul său Şatakhian cu o uşoară mustrare:

«ti

— Noi, armenii, avem un defect funest, anume lipsa de îndrăzneală. Ea ne duce adesea la

autoumilire. Uităm uneori că suntem unul dintre cele mai vechi popoare făuritoare de cultură din lume. Madame, în calitatea domniei-sale de soţie a lui Gabriel Bagradian al nostru, ştie fără îndoială că noi am fost prima naţiune, cu mult înainte de Roma, care am adoptat creştinismul ca religie de stat. Am avut un imperiu plin de strălucire – capitala Ani, cu cele o mie de biserici ale ci, era una dintre minunile recunoscute ale lumii. Regi de sânge armean au domnit în Bizanţ. Într-o vreme în care Franţa dormita încă în adâncă barbarie, aveam o literatură clasică. Eu însumi posed unele lucrări din autori plini de vigoare ca Lazăr din Pharpi şi Moise din Chorene. Dar nici astăzi nu avem de ce să ne ascundem. Chiar în acest colţ izolat, care nu posedă nici măcar o şosea ca lumea, s-a constituit cu vremea o bibliotecă vrednică ele a fi menţionată… Prin urmare, madame ne va îngădui să nu ne ruşinăm în faţa ei.

Această cuvântare plină de demnitate, farmacistul o rosti cu calmul său imperturbabil de mandarin. În timp ce vorbea, nici nu se uita la Juliette. Ca un adevărat înţelept de tip socratic, Krikor era faţă de femei foarte pudic şi reţinut. În schimb, aduna în jurul erudiţiei sale tineretul masculin, în măsura în care acesta din urmă nu se dovedea mărginit din punct de vedere spiritual. Ca mărturie pentru această atracţie pe care o exercita, se poate menţiona şi faptul că tânărul

Gonzague Maris îl alesese ca gazdă, deşi i se oferise o cameră frumoasă şi în casa murdarului. Dar Juliette, ea însăşi fermecată, răspunse vorbelor lui Krikor începând să se bâlbâie în aitneneşte. O făcea într-un fel încântatur; –

— Ce vreţi?... Eu însămi sunt armeanca, fiindcă m-am măritat cu un armean… Legea spune că… Sau poate turcoaică… Oh, n-am nici cea mai mică idee.

Aplauze entuziaste din toate părţile răsplătiră această încercare lingvistică. În toată viaţa lui, Gabriel nu auzise decât foarte puţine cuvinte armeneşti din gura soţiei sale. Ar fi trebuit să se arate uimit şi fericit de acest nou progres. Din păcate, n-o auzi, căci examina cu aten

8”.

ţie, fără să se sinchisească de ceilalţi, un cap al lui Mi-Ihra din al doilea veac al erei noastre, găsit în ruinele de la Seleucia, lângă Suedja. Cu toate acestea, gândurile sale păreau să nu se fi îndeletnicit câtuşi de puţin cu capul lui Mithra. Nimeni dintre cei de faţă nu înţelese tâlcul celor spuse acum de el pe un ton înciudat:

— Când un animal crede că nu se mai poate apăra, se prăpădeşte. Aşa se petrec lucrurile în natură şi în istorie.

Şi, fără un motiv aparent, mişcă din loc soclul pe care se afla capul lui Mithra, împingându-l puţin spre stânga.

Mulţumită bunei dispoziţii a Juliettei, seara se dovedi foarte reuşită, niciuna dintre celelalte recepţii de la Vila Bagradian neputându-se compara cu ea. Cei mai mulţi armeni duceau aici, în regiune, o viaţă orientală – cu alte cuvinte se întâlneau numai la biserică şi pe uliţă. Vizite se făceau numai cu prilejuri festive. Cafenele, cum se găseau în cele mai mici sate turceşti, nu existau. Felul sfios de a fi al femeilor îşi avea originea în această izolare casnică. Totuşi, în seara aceasta, sfiala dispărea încetul cu încetul. Doamna pastor uită să-i atragă soţului atenţia că trebuie să plece, deşi de obicei era ferm hotărâtă să-i prelungească viaţa şi prin urmare avea grijă să nu-i scurteze somnul. Soţia muhtarului se apropiase de Juliette pentru a pipăi cu degete pricepute materialul mătăsos al rochiei de seară. Numai mairik Antaram dispăruse pe neaşteptate. Soţul ei trimisese vorbă cu un băieţel să vină şi să-l ajute la o naştere dificilă, gonind bătrânele vrăjitoare care în asemenea cazuri bântuie întotdeauna casele celor pe cale să nască, pentru a le ajuta cu mijloacele magiei. În răstimpul zecilor de ani, madame Altouni devenise un ajutor de nădejde al medicului, căruia îi prelua o mare parte din obligaţii.

— E mai pricepută ca mine, obişnuia el să susţină. Acum, toată lumea se întrecea s-o laude pe măicuţa

Antaram. Se află într-o situaţie cu totul deosebită.

88

spuneau oamenii. Se jertfeşte. Tuturor femeilor aflate în nevoie, celor tinere şi celor bătrâne, e gata să le dea un sfat de mamă sau de soră. Primeşte chiar şi risori din străinătate. E firesc deoarece Askanuver Hajuhiaz Engeruliun, „Uniunea Generală a Femeilor Armene”, a numit-o ca reprezentantă a ei în întregul ţinut. Numai doamna Kebussian emise o motivare, făcută cu spirit critic, a mărinimiei de care dădea dovadă Antaram:

— N-are copii!

Cât despre muhtar, acesta asculta, cu expresia lui de om cu auzul greu şi cu ochii uşor saşii, o conferinţă a farmacistului, care expunea cu cele mai exacte detalii avantajele modului chinezesc de prelucrare a mătăsii faţă de cel al meşteşugarilor locali. Kebussian se lovi peste genunchi:

— Krikor al nostru! Zeci de ani vine omul în farmacia lui şi cumpără gaz şi hapuri de stomac, şi nu ştie cu ce fel de om are de-a face!

Stăpânului casei i-a trebuit cel mai mult ca să se dezgheţe. Dar procesul acesta se petrecu brusc, de la o clipă la alta. Nemulţumit, examina masa mare, pe care se aflau platouri cu prăjituri, ceşti de ceai şi de cafea, şi două sticle de rachiu. Şi deodată izbucni:

— Prieteni! Trebuie să ne procurăm o băutură mai bună.

Împreună cu Kristaphor şi cu Missak coborî în pivniţă să aducă vin.

Avetis cel tânăr se îngrijise să depoziteze din belşug şi în excelente condiţii vinuri din recoltele celor mai buni ani. Administratorului îi revenea obligaţia să vegheze asupra lor. Ce-i drept, vinurile tari de Musa Xiagh-—bU-durau multă vreme. De vinăeâa7 p! 3 ate7 lapud că în loc să fie păstrate în butoaie, erau ţinute în ulcioare mari de lut, sigilate, conform vechiului obicei. Era o licoare de culoare închisă cu reflexe aurii, un vin foarte greu, asemănător celor ce se făceau la Xara, pe coasta Libanului. Când paharele fură pline, Bagradian se ridică să ţină un toast. Acesta se dovedi tot atât de vag şi de posomorât ca tot ce rostise în cursul

89

serii: E foarte frumos că se află aici cu toţii împreună, bine dispuşi. Dar cine poate şti dacă a doua oară sau a treia oară le va mai fi îngăduit să stea de vorbă cu inima tot atât de uşoară? Totuşi, nimeni nu trebuie să nutrească asemenea gânduri negre în acest ceas, căci de-aici nu poate ieşi nimic bun.

Gabriel rosti în armeneşte acest toast, care semăna mai degrabă cu un nebulos avertisment... Juliette îşi ridică paharul către el:

— Te-am înţeles foarte bine, fiecare cuvânt... Dar de ce atâta amărăciune, dragul meu?

— Nu sunt decât un foarte slab orator, se scuză Gabriel. Cu câţiva ani în urmă am primit la Paris o scrisoare prin care mi se oferea un loc de frunte în partidul Daşnakzagan. L-am refuzat nu numai fiindcă nu vreau să am nimic de-a face cu politica, ci şi fiindcă n-aş fi în stare să scot vreo vorbă în faţa unei adunări numeroase. E sigur că în mine nu s-a pierdut un conducător de mase.

— Rafael Patkanian – farmacistul se întoarse către Juliette pentru a-i da lămuriri – Patkanian a fost unul dintre cei mai mari conducători de mase ai noştri, un adevărat agitator al poporului şi totuşi cel mai slab orator care se poate imagina. Se bâlbâia mai rău decât Demostene în tinereţe. Dar tocmai de aceea cuvântările lui aveau un efect deosebit. Eu însumi am avut onoarea, în vremurile de demult, să-l cunosc şi să-l ascult. La Erevan.

— Vreţi să spuneţi, râse Gabriel, că ceea ce nu este mai poate să fie.

— Vinul greu îşi făcea datoria. Vocile deveneau mai elocvente. Învăţătorul Hrand Oskanian era singurul care păstra muţenia înverşunată cuvenită importantei sale persoane. Reprezentantul lui Dumnezeu Nokhudian, nu prea rezistent la băutură, îşi apăra paharul împotriva atacurilor consoartei sale, care voia să i-l smulgă. Prilej pentru a repeta mereu:

— Doar e o petrecere, femeie! Zău aşa!

90

Când Gabriel deschise una dintre ferestre pentru a arunca o privire în noapte, o simţi pe Juliette în spatele lui:

— Nu-i aşa că e o seară foarte plăcută? şopti ea. El îi cuprinse mijlocul:

— Cui trebuie să-i mulţumesc, dacă nu ţie?

Totuşi, tonul crispat nu se potrivea cu aceste cuvinte afectuoase. Ca urmare a efectelor vinului, se iscă o dorinţă generală de a asculta muzică. Unii arătau spre un tânăr care aparţinea grupului învăţătorilor. Era un discipol de-al lui Krikor, pe nume Asaian. După cum se spunea, tânărul din cale-afară de uscăţiv era înzestrat cu o voce frumoasă şi cu o bună memorie în ce priveşte folclorul local. După obiceiul cântăreţilor, Asaian se opuse. Fără acompaniament nu se poate cânta, iar locuinţa lui e prea departe ca să se ducă după tar. Juliette se şi gândea să trimită pe cineva sus, să aducă gramofonul. Fără îndoială că erau foarte puţini cei din Yoghonoluk care cunoşteau această minune a tehnicii, încurcătura fu însă rezolvată de către farmacistul Krikor, care aruncă o privire semnificativă către oaspetele său:

— Să nu uităm că printre noi se află un artist. Gonzague Maris se aşeză fără prea multă împotrivire la pian.

— Unul dintre cele douăsprezece piane din

Siria, anunţă Gabriel. A fost comandat pentru mama mea, în urmă cu douăzeci şi cinci de ani, la Viena. Krista-phor mi-a povestit că fratele meu Avetis a chemat un specialist din Alep ca să-l acordeze. În ultimele săptămâni ale vieţii sale cânta destul de des. Iar eu mei măcar n-am ştiut că avea înclinaţie către muzică…

Gonzague făcu câteva acorduri. Dar, aşa cum se întâmpla adesea, artistul nu găsi tonul potrivit pentru acea oră târzie, pentru urechile neexperimentate şi nevoia de relaxare a auditorilor săi. Neglijent, cu capul plecat asupra clapelor şi ţigara în gură, degetele lui se pierdeau tot mai intens în motive melodice macabre.

91

— Dezacordat, îngrozitor de dezacordat, murmură el şi poate că din pricina aceasta nu se putea smulge din ţesătura armoniilor melancolice.

Un văl de plictiseală şi extenuare se aşternu pe chipul lui până adineauri atât de graţios. Bagradian privea din profil acest chip care acum nu i se mai părea sfios ca acel al unui băieţandru, ci frivol şi obosit de viaţă. O căută din ochi pe Juliette, care îşi trăsese scaunul aproape de pian. Pe neaşteptate, faţa ei îmbătrânise şi se veştejise. La întrebarea lui mută, ea mărturisi:

— Migrenă… Vinul ăsta…

Gonzague se opri brusc din cântat şi închise capacul:

— Vă rog să mă iertaţi, spuse.

Cu toate că, pentru a-şi dovedi vastele cunoştinţe muzicale, învăţătorul Şatakhian lăuda în termeni de specialitate virtuozitatea de pianist a străinului, buna dispoziţie se destrămase. Scurtă vreme după aceea, doamna pastor Nokhudian dădu semnalul de plecare. Urmau să înnopteze la prieteni din Yoghonoluk, dar mâine trebuiau s-o pornească în zori înapoi la Bitias. Cel mai mult zăbovi Oskanian, taciturnul. Când ceilalţi se şi aflau în parc, se mai întoarse o dată, păşi solemn cu picioarele lui scurte şi parcă decis la orice, până la Juliette, care, văzându-l, tresări uşor speriată. Dar el îi întinse doar o foaie mare de hârtie, scrisă în splendide caractere armeneşti cu cerneluri de diferite culori, după care dispăru.

Era o poezie de dragoste, înaripată, plină de adoraţie.

Când Juliette se trezi pe neaşteptate, în toiul nopţii, îl văzu pe Gabriel şezând lângă ea, în pat, cu privirea pierdută. Aprinsese luminarea şi probabil că o privea de mai multă vreme pe cea care dormea. Juliette simţi – cu deosebită limpezime că nu-htmina, ci privirea lui o smulsese din lumea somnului.

Gabriel îi atinse braţul:

— Nu voiam să te scol din somn, dar doream mult să te trezeşti singură.

Juliette îşi scutură părul de pe frunte. Obrazul

ei era proaspăt şi prietenos.

92

— Puteai să mă trezeşti fără nicio grijă. Pentru mine n-are nicio importanţă. Ştii foarte bine. Sunt oricând amatoare de o şuetă în miez de noapte.

— Mă gândeam ba la una, ba la alta… explică el vag.

— Iar eu am dormit dumnezeieşte. Prin urmare, durerea mea de cap nu provenea de la vinul vostru armenesc, ci de la cântatul la pian al acestui – comment dire? – demi-compatriote 1 al meu. Năstruşnică idee! Să foloseşti Yoghonolukul ca pe o staţiune climaterică şi să stai în gazdă la domnul Krikor... Lucrul cel mai năstruşnic este însă învăţătorul acela mic şi negru, care mi-a dat afişul lui făcut sul. Şi celălalt învăţător, cu micile lui schelălăituri nazale! Probabil că-şi închipuie că în felul acesta vorbeşte o franceză foarte distinsă. Sună ca un amestec între scârţâit de balamale neunse şi scheunat de căţel. Voi, armenii, aveţi cu toţii un accent ciudat. Nici tu, dragul meu, n-ai reuşit să scapi complet de el. Ei, dar nu trebuie să fim prea exigenţi. Sunt, cu toate astea, oameni foarte simpatici.

— Sunt nişte bieţi oameni!

Aceste cuvinte izbucniră, chinuitoare, din pieptul lui Gabriel. Vocea Juliettei deveni mai blândă:

— M-a întristat faptul că ai plecat fără să-mi

spui un cuvânt. Ţi-aş fi dat şi câte ceva de mâncare, pe drum…

Gabriel păru că nici nu auzise cuvintele ei pline de grijă:

— N-am dormit nicio clipă. M-am gândit la multe. La dineul de atunci, de la profesorul Lefèvre, şi la prima scrisoare pe care ţi-am adresat-o.

Juliette nu observase la bărbatul ei nici cea mai mică urmă de sentimentalism. Cu atât mai mjaltuirnea-aceffi fetuleum-ii Wftjeă7 lselntala el, tăcută. Luminarea din spatele lui Gabriel făcea ca faţa lui să rămână invizibilă şi numai partea de sus a corpului să se contureze ca o masă neagră. În schimb, asupra Juliettei cădea nu numai flacăra lumânării, ci şi clarobscurul aurorei tim-Cum să spun? – semicompatriot (fr.).

P3

purii, şi Gabriel se văzu în faţa unei fiinţe iluminate cu gingaşe sclipiri:

— În octombrie s-au împlinit paisprezece ani. Cel mai frumos dar din viaţa mea. Şi totuşi, a fost o răspundere grea. N-ar fi trebuit să te smulg dintre ai tăi, să te arunc în lanţurile unui destin străin…

Ea întinse braţul spre chibrituri, ca să aprindă şi luminarea de pe noptiera ei. Gabriel se grăbi să-i apuce mâna, pentru a o împiedica. Şi astfel, vocea lui veni iarăşi din întunericul cel fără de

contururi:

— Cel mai bun lucru ar fi să te salvezi… Ar trebui să divorţăm!

Juliette tăcu multă vreme. Nici nu-i trecu prin minto că această propunere smintită, cu totul şi cu totul de neînţeles, ar putea fi legată de lucruri serioase. Se trase mai aproape de el:

— Te-am supărat cu ceva, te-am jignit, ţi-am stârnit gelozia?

— N-ai fost niciodată atât de bună cu mine ca astă-seară. De ani de zile n-am simţit mai multă afecţiune pentru tine… De aceea, e cu atât mai îngrozitor! Se ridică mai sus, astfel că masa întunecată a siluetei lui deveni parcă şi mai nefirească: Juliette, trebuie să te gândeşti foarte serios la ceea ce îţi spun. Ter Haigasun va face tot ce trebuie ca divorţul nostru să fie pronunţat cât mai repede cu putinţă. Iar autorităţile turceşti nu pun beţe-n roate în asemenea chestiuni. Pe urmă vei fi liberă, nu vei mai fi armeanca şi vei fi absolvită de înfiorătorul destin hărăzit poporului nostru, în care ai fost târâtă din vina mea. Pleacă la Alep. În calitate de europeană te vei pune acolo sub protecţia unui consul, a celui american, a celui elveţian, n-are importanţă. Astfel vei fi în siguranţă, orice s-ar întâmpla aici sau oriunde. Stephan va pleca împreună cu tine. Veţi putea părăsi nestingheriţi Turcia. Averea şi veniturile mele la voi trece bineînţeles pe numele vostru…

Vorbise crispat şi repede, ca ea să nu-l întrerupă. Dar Juliette îşi apropie obrazul de al lui:

94

— Şi spunând asemenea, lucruri absurde, vorbeşti într-adevăr serios?

— Când se va termina totul şi dacă voi mai fi în viaţă, e de la sine înţeles că mă voi reîntoarce la voi.

— Iar ieri, ne sfătuiam încă pe îndelete ce vom face dacă vei primi ordinul de chemare…

— Ieri? Ieri totul era altfel. Între timp lumea s-a schimbat.

— Ce s-a schimbat? Povestea cu paşapoartele? Vom primi altele. Şi chiar tu ai spus că la Antiohia n-ai aflat nimic în măsură să ne îngrijoreze.

— Am aflat multe în măsură să ne îngrijoreze, dar nu asta are importanţă acum. Lucrurile care s-au schimbat într-adevăr sunt, poate, doar foarte puţine la număr. Dar totul se produce pe neaşteptate, ea o furtună în deşert. Strămoşii din mine, care au suferit înspăimântător, simt aceasta. Întreaga materie organică o simte. Nu, tu nu poţi înţelege, Juliette. Cine n-a fost niciodată urât din pricina neamului său nu poate înţelege.

Juliette sări din pat, se aşeză lângă el, îi apucă mâinile.

— Eşti la fel ca Stephan. Când are câte un vis urât, se trezeşte numai pe jumătate şi vreme de un ceas e foarte tulburat. De ce să fim tocmai noi în

primejdie? Mă gândesc la prietenii tăi turci, la oamenii aceia binecrescuţi şi fermecători care la Paris au fost de atâtea ori oaspeţii noştri. Oare să fi devenit ei, deodată, nişte bestii perfide? Nu! Voi, armenii, i-aţi judecat întotdeauna greşit pe turci.

— Nu-i judec greşit. Există între ei oameni minunaţi. La urma urmei. În război am mnngr-nr şi nimonj de rând, le-am cunoscut răbdarea şi bunătatea. Nu e vina lor, şi nu este vina noastră. Dar la ce ajută toate astea?

Lumina cenuşie a zorilor creştea, iar silueta muntelui, care privea prin fereastră în dormitor, începu să se contureze mai precis. Ochii lui Gabriel rămaseră asupra masivului.

99

— M-am gândit cât de ciudat este, totuşi, faptul t am călătorit pe urmele lui Avetis, iar acesta evita mereu întâlnirea cu mine. De parcă prin moartea lui a: fi vrut să mă ademenească la Yoghonoluk... Nu! De fapt, tu ai insistat să venim aici.

Se făcuse răcoare. Picioarele goale ale Juliettei îngheţau, împăciuitoare, ea se declară de acord:

— Vezi? A fost o încăpăţânare de-a mea. Prin urmare, nu e cazul să ai remuşcări.

Dar gândurile lui Gabriel aveau altă ţintă.

— Ieri am avut vreme de o clipă neclintita senzaţie că mă călăuzeşte o putere superioară, că

Dumnezeu are unele intenţii cu mine. Crede-mă, era într-adevăr o senzaţie neclintită, chiar dacă a dispărut foarte repede… Probabil că viaţa pe care am dus-o n-a fost cea cuvenită. Este atât de plăcut să-ţi imaginezi că eşti o personalitate extraordinară, un eminent firicel de praf, asupra căruia nu acţionează forţa gravitaţiei terestre şi care poate rătăci liber în univers… Iată că Dumnezeu, cu ajutorul lui Avetis şi al voinţei sale, mi-a condus paşii înapoi, în ţara cea veche…

Tăcu. Iar Juliette cercetă îndelung trăsăturile lui neclare:

— Pentru prima oară văd în tine teamă.

El continua să privească Musa Daghul cu contururile lui crescânde.

— Teamă? Da, dar ca de ceva supranatural. Când eram copil îmi imaginam adesea că o stea foarte mică de pe firmament se măreşte deodată, se umflă, se apropie din ce în ce şi striveşte pământul… Se scutură, pentru a deveni în sfârşit stăpân pe sine: Juliette! Nu de mine e vorba. E vorba de tine şi de Stephan.

În clipa aceea, ea se supără foarte tare:

— Nu cred în toate primejdiile astea ale tale. Trăim în anul 1915. În Turcia, ca pretutindeni pe lumea asta, am fost întâmpinată cu amabilitate şi curtenie. Nu mă tem de oameni. Dar chiar dacă există ameninţarea unui pericol, crezi într-adevăr că aş fi atât de laşă şi de jos

96

jă încât să fug pur şi simplu, părăsindu-te?... N-aş ce-o nici măcar dacă nu te-aş mai iubi.

Gabriel nu mai spuse nimic, ci doar închise ochii, uliette se şi pregătea să se ridice în tăcere. El însă îşi lăsă capul să alunece în poala soţiei sale. Fruntea îi era rece şi umedă. Ca la o comandă, păsările îşi începură brusc zarva matinală cu sunete ascuţite şi dezordonate.

— Musa Dagh, vol. I

Capitolul îi patrulea PRIMII IVEM-IENT

ACCESUL DE SLĂBICIUNE ŞI DESCURAJARE

trecu tot atât de repede precum venise. Cu toate acestea, din ziua când fusese la Antiohia, Gabriel părea să nu mai fie acelaşi. El, care altfel lucra ceasuri în şir în camera lui, acum nu mai petrecea de cele mai multe ori decât nopţile acasă. Iar atunci era foarte ostenit şi dormea buştean. Despre primejdia care îl neliniştise atât de mult în noaptea de duminică nu mai scoase niciun cuvânt. La rândul ei, Juliette evita şi ea să aducă vorba despre asta. Era convinsă că nu exista niciun motiv de îngrijorare. În căsnicia ei mai trecuse de trei sau de patru ori prin asemenea perioade de criză de-ale lui Gabriel. Săptămâni de indispoziţie profundă şi nemotivată, zile de muţenie pline de frământare, care nu se lăsau înlăturate sau măcar înseninaţi: rrin niciun mijloc dovedind bunăvoinţă. Cunoştea toate astea. În

asemenea perioade creştea zidul dintre ei, elementul acela străin, de netrecut, şi atunci o înspăimânta îndrăzneala ei copilărească la Indenin uj căreia îşi înlănţuise viaţa de acest sânge încărcat de ameninţări. Ce-i drept, la Paris lucrurile stăteau altfel pentru Juliette. Propria lume, în care străinul era Gabriel, se afla în spatele ei mai puternică decât orice. Dar aici, la Yoghonoluk, se găsea într-o situaţie diametral opusă, şi este lesne ele

98

Înţeles de ce Juliette se silea, în ciuda ironiei ce izvora din aceasta, să-şi întărească bunăvoinţa faţă de „semi-sălbatici”.

Gabriel trebuia lăsat în pace. În acea chinuitoare convorbire nocturnă, Juliette nu vedea altceva decât una dintre posomorârile pe care le cunoştea mai de mult. Franţuzoaica, educată într-o deplină siguranţă, nici măcar nu-şi putea imagina ce înţelege Gabriel când vorbeşte despre o furtună în deşert. Europa era un câmp de bătălie. Se spunea că din pricina atacurilor aeriene, la Paris oamenii erau nevoiţi să-şi petreacă nopţile în pivniţe. Ea însă trăia aici într-o primăvară paradiziacă. Câteva luni mai putea suporta destul de bine. Iar pe urmă, mai devreme sau mai târziu, tot se vor întoarce acasă, în Avenue Kléber. Între timp însă, Juliette avea destul ele multe de făcut, şi în felul acesta îşi umplea

ziua în chipul cel mai plăcut. Nu avea Vreme să se gândească prea mult. I se trezise mândria de gospodină şi moşiereasă. Servitorii trebuiau civilizaţi. Avu astfel prilejul să înveţe a admira talentul înnăscut al poporului armean. În puţine săptămâni Hovhannes, bucătarul, învăţă multe şi aproape că deveni un chef de cuisine 1 francez. Servitorul Missak era atât de multilateral încât Juliette se gândea să-l ia în Franţa. Cele două fete aflate în slujba ei făgăduiau să devină subrete perfecte. Vila însăşi era într-o stare destul de bună. Totuşi, ochii ageri ai unei femei zăreau în anumite locuri neglijenţă şi câte un început de ruină. Sosiră meşteşugari. Maistrul lor era un bărbat plin de demnitate, pe nume Tomazian, care prelua toate lucrările de dulgherie. Dar lui Tomazian nu trebuia nicidecum să i te adresezi ca unui meseriaş, el însuşi îşi spunea antreprenor, purta prin viaţă lui lanţ deceasclin aur masiv, la care se afla ataşat un medalion cu portretul soţiei sale defuncte pictat de învăţătorul Oskanian, şi nu scăpa niciun prilej să facă aluzie la faptul că cei doi copii ai săi, un băiat şi o fată, stu

— Bucătar-şef.

diaseră la Geneva. Era şi obositor de meticulos şi o atrăgea pe Juliette în convorbiri lungi şi plicticoase. În schimb reuşi nu numai să înlăture în scurt timp stricăciunile vechii case, dar să facă şi unele amenajări, pe cât a fost cu putinţă,

cerute de anumite deprinderi occidentale. Meşteşugarii lucrau cu îndemânare şi nu erau câtuşi de puţin zgomotoşi. Astfel se face că încă din primele zile ale lui aprilie, Juliette constată cu mândrie că poseda, pe coasta siriană complet izolată de restul lumii, un domeniu care, dacă se făcea abstracţie de sistemele primitive ale iluminatului şi ale instalaţiei de apă, putea sta fără grijă alături de oricare casă de odihnă din Occident.

Dar cea mai mare bucurie a ei erau livada cu pomi fructiferi şi grădina cu trandafiri. Aici se manifesta iarăşi sângele strămoşesc. Oare nu se află ascuns, în fiecare francez, un grădinar şi un podgorean? Şi armenii sunt însă grădinari înnăscuţi, mai ales cei de la poalele Musa Daghului. Kristaphor, administratorul, era un adevărat maestru în privinţa asta. Juliette nici n-ar fi bănuit vreodată posibilităţile unei asemenea livezi de pomi. Recoltarea se desfăşura aproape în tot cursul anului. Nimeni, care nu le gustase, nu-şi putea face o idee despre dulceaţa şi savoarea caiselor armeneşti. Chiar şi aici, dincolo de cumpăna apelor din Munţii Taurus, îşi mai păstrau toată prospeţimea regiunii lor de origine, situată sus, pe malurile bogate în livezi ale lacului Van. În grădina ei, Juliette învăţa să cunoască mereu noi soiuri de legume şi flori, despre care nici nu auzise până acum. Dar cel mai mult zăbovea în

plantaţia de trandafiri, cu un sombrero pe cap şi cu foarfecă mare de grădină a lui Kristaphor în mână. Pentru o uitoarepătimaşăde t. ranriafiri eg c-a ori n adevărată beţie, la care n-ar fi renunţat în ruptul capului. O arie cuprinzătoare, tulpină lângă tulpină, tufă lângă tufă, dar nu rânduri penibil de ordonate în maniera apuseană, ci o învolburare clocotitoare de culori şi miresme, pe crestele unor talazuri de un verde întunecat. Damascul era aproape şi nici Persia nu era de

100

parte. Cele o mie de triburi ale acestor ţări de origine îşi trimiseseră aici odraslele, iar Juliette, când străbătea pe poteci de grădină acest ocean, primea din nenumărate priviri şi respiraţii omagiul cel mai lăuntric al însăşi esenţei trandafirului.

Farmacistul Krikor îi promisese că, dacă va primi din grădina ei multe coşuri de petale proaspete ale veritabilei Moschata damascena, îi va distila o fiolă minusculă din acel ulei al cărui mod de preparare este legat de procedee seculare. Şi-i vorbise şi de o legendă. O singură picătură de esenţă veritabilă este atât de puternică, încât un mort, căruia i s-a pus această picătură în păr, mai miroase încă şi în ziua Judecăţii-de-apoi şi astfel îl câştigă de partea lui pe îngerul care asistă la judecată.

Din când în când, Juliette ieşea călare cu Stephan. De la Avetis Bagradian rămăseseră în

grajdul vilei patru cai. Pe unul dintre ei, un căluţ destul de scund şi foarte blând, Gabriel îl dărui băiatului. În aceste plimbări călare, întreprinse fie în direcţia şesului de la Suedja, fie în cealaltă parte, prin Azir şi Bitias, până în satul albinelor, erau însoţiţi de rândaşul pentru care Juliette elaborase o îmbrăcăminte pitorească. Doamna Bagradian era stăpânită de o pasiune bolnăvicioasă pentru frumuseţe şi fast decorativ, nu numai faţă de propria ei persoană, dar şi în legătură cu mediul înconjurător. Iar când străbătea piaţa bisericii şi uliţa principală din Yoghonoluk, împreună cu Stephan şi cu însoţitorul lor în haine pestriţe, se simţea ca o crăiasă în această lume de basm. Uneori se gândea la mama şi la surorile ei de la Paris. Cât de vrednică de invidiat i se plh: ea atunci jpropria-i-Afaţă. Gri undeapă Tea, crasalutată cu adânc respect, chiar şi în localităţile mahomedane unde ajungea cu prilejul excursiilor mai lungi. Era limpede. Pe sărmanul Gabriel îl chinuia din nou o criză nervoasă. Ea, Juliette, nu reuşea să distingă nici cel mai mic semn al vreunei schimbări prin care ar trece lumea.

101

Gabriel Bagradian părăsea casa în fiecare dimineaţă. Dar nu mai făcea plimbări pe Musa Dagh, ci rătăcea prin sate. Setea lui de a se familiariza iarăşi cu imaginile din lumea copilăriei

cedase locul unei tendinţe mai bărbăteşti: voia să-i cunoască pe oamenii acestei lumi cât mai temeinic, cu felul lor de viaţă, cu nevoile lor. În acelaşi timp însă trimisese un număr de scrisori la Stambul; câteva erau adresate prietenilor săi armeni din partidul Daşnakzagan, dar cele mai multe vechilor prieteni făcând parte din mişcarea Junilor turci. Era, ce-i drept, îngrijorat că cenzura caimacamlâcului din Antiohia ar putea pune piedici trimiterii mai departe a acestor scrisori, dar una sau două dintre ele aveau fără îndoială şanse să ajungă la destinaţie. Viitorul îl prevedea legat de răspunsul la aceste scrisori. Dacă în Capitală totul rămăsese ca mai înainte, dacă era vorba doar de o măsură dictată exclusiv de raţiuni militare, atunci avea de gând ca, în ciuda avertismentului dat ele aga Rifaat Bereket, să închidă casa de-aici şi să rişte călătoria până în Capitală chiar şi fără paşaportul necesar. Dacă însă răspunsul va fi nefavorabil, sau dacă nu va sosi niciun fel de răspuns, atunci îngrijorarea bătrânului turc se dovedea întemeiată, capcana se închisese şi retragerea era tăiată. În acest caz, nu-i mai rămânea decât să spere că un prieten al armenilor, cum era valiul Djelal Bei, nu va tolera „întâmplări deosebite” în vilaietul său şi că un grup de aşezări rurale cum sunt cele ele la poalele Musa Daghului va rămâne în afara focarelor de incendii, care de obicei se găsesc numai în oraşele

mai mari. În acest caz, casa din Yoghonoluk ar putea într-adevăr să fie, după cum spusese şi aga, un loc ideal de refugiu.

Cât despre faptul că ordinul său de chemare la uniţate nu mai sosea, Bagradian credea că înţelegea perfect intenţiile marelui stat-major otoman. Unităţile armene erau retrase de pe front şi dezarmate. De ce? Turcii se temeau că, dacă războiul s-ar sfârşi în mod nefericit, o minoritate atât de influentă cum este cea armenească, având la dispoziţie armele cele mai mo

102

derne, ar putea smulge populaţiei majoritare a statului anumite drepturi. Iar acolo unde nu erau soldaţi, cu atât mai puţin putea fi tolerată prezenţa ofiţerilor, care la momentul oportun ar putea pune mâna pe comandă.

Oricât de satisfăcătoare era această explicaţie, Gabriel nu se simţea pe deplin liniştit nici măcar o singură clipă. Această nelinişte a lui nu mai consta însă într-o surescitare nervoasă exagerată, ei luase o formă rodnică şi orientată către anumite ţeluri. Descoperi în el un fel de pedanterie pe care până acum n-o cunoscuse decât în munca lui ştiinţifică. Iar acum îi folosi mult la cercetările ce le întreprindea în legătură cu stările de fapt. Cu acest prilej nici măcar nu-şi puse întrebarea cu ce scop desfăşura această activitate şi pe cine avea de gând să ajute astfel. Dumnezeu ştie câte luni de

zile va mai trăi în această vale. Voia să ştie totul despre aceste aşezări şi despre aceşti oameni, într-un fel ce comporta o răspunderefrăţească.

Făcu o vizită – prima de acest fel – primarului din Yoghonoluk. În clădirea primăriei celei mai mari aşezări, se puneau la cale şi treburile comune ale celorlalte sate, în special relaţiile cu autorităţile de stat. Muhtarul Kebussian nu era acolo. Notarul îl întâmpină pe Gabriel cu numeroase plecăciuni, căci vizita capului familiei legendarului neam al Bagradienilor constituia un eveniment ieşit din comun.

Gabriel întrebă dacă există liste cu evidenţa populaţiei. Cu un gest plin de importanţă, notarul arătă rafturile prăfuite de lângă unul dintre pereţii odăiţei. Bineînţeles că există asemenea liste, fiecare suflet este trecut şi la primărie, nu numai în respectivele registre parohiale. Că doar nu trăim aici între curzi şi nomazi, ci între creştini. Cu câţiva ani în urmă, muhtarii înfăptuiseră din proprie iniţiativă un recensământ al populaţiei. Atunci, în anul 1909 – după reacţiunea împotriva Junilor turci şi după marele masacru de la Adanavenise o dispoziţie de la reprezentanţii minorităţii naţionale armene să se facă un recensământ în cele şapte sate. Fuseseră înscrişi atunci, în mare, şase

103

mii de creştini. Dar dacă efendi doreşte, poate

afla, în câteva zile, cifra exactă. Da, Gabriel dorea acest lucru. Pe urmă se interesă care era situaţia militară a tinerilor apţi pentru serviciul în cadrele armatei.

Era o întrebare ceva mai delicată. Privirea notarului deveni niţeluş cam saşie, ca aceea a superiorului său, muhtarul. Până acum, explică el, ordinul de mobilizare chemase sub arme pe toţi bărbaţii apţi pentru serviciul militar, între douăzeci şi treizeci de ani, deşi legea fixează limita de vârstă la douăzeci şi şapte de ani. Circa două sute de bărbaţi din întregul district cuprinzând cele şapte sate armeneşti intraseră în prevederile dispoziţiei. Dintre ei, exact o sută şi cincizeci depuseseră bedelul, suma legală ca să se răscumpere de serviciul militar, anume cincizeci de lire de cap. Căci efendi ştie, nu-i aşa, că oamenii de prin partea locului sunt foarte economi. Cei mai mulţi taţi de familie încep să se îngrijească imediat după naşterea fiului de banii pentru bedel, ca să-l scape de soarta tristă a soldatului turc. Muhtarul din Yoghonoluk, însoţit de şeful postului de jandarmi, colindă satele în perioada de recrutare, strânge birul şi-l înmânează personal la hükümetul din Antakie.

— Dar cum se face, îl cercetă Bagradian mai departe, că între şase mii de suflete se află doar două sute de bărbaţi la vârsta serviciului militar?

Răspunsul pe care îl primi nu-i era cu totul

necunoscut: efendi trebuie să aibă în vedere că numărul mic de bărbaţi apţi pentru serviciu este o moştenire a trecutului, o urmare a pierderilor grele care cel puţin o dată la zece ani fac să sângereze poporul armean.

Era doar un fel prudent de a expune lucrurile. Gabriel văzuse el însuşi mai mult de două sute de bărbaţi tineri în sate. Aşadar, existau totuşi mijloace de a scăpa de serviciul militar fără a plăti toată suma pentru bedel. Iar Ali Nassif, saptiehul cu faţa ciupită de vărsat, fără îndoială că se găsea în deplină cunoştinţă a acestor mijloace. Bagradian reveni la obiect:

— Bine! Cincizeci de oameni au plecat la recrutare, la Antakie. Ce s-a întâmplat cu ei?

— Patruzeci dintre ei au fost găsiţi apţi.

— Şi în ce regimente, pe ce fronturi se află aceşti patruzeci?

Notarul răspunse că nu se ştie precis. Familiile respective nu mai primiseră de săptămâni şi luni de zile vreo veste de la fii lor. Ştie toată lumea cât de mult se poate conta pe poşta militară turcă. Poate că se află în cazărmile din Alep, unde generalul Djemal Paşa îşi reorganizează armata.

— Dar în satele armeneşti nu se vorbeşte de loc de faptul că armenii vor fi încadraţi în inşaat taburi, în unităţile de construcţii?

— Se vorbesc multe în sate, făcu notarul

încruntat.

Gabriel examina rafturile mici. Indicele proprietăţilor imobile scria acolo, iar alături se afla o ediţie a Codului imperial otoman, lângă un cântar de scrisori ruginit.

Se întoarse brusc: – Dar dezertorii?

Notarul supus anchetei păşi misterios până la uşă, o deschise şi o închise la loc tot atât de misterios. Bineînţeles, spuse, că se află şi aici dezertori, ca peste tot. De ce n-ar dezerta şi armenii, când chiar turcii le dau exemplu? câţi dezertori? Cincisprezece până la douăzeci. Da, s-au făcut şi cercetări pentru a fi prinşi. Cu câteva zile în urmă. O patrulă, formată din saptiehi şi infanterişti în termen, sub comanda unui mulasim. Se zice că au cercetat pretutindeni pe Musa Dagh. Ce caraghioslâc!

— Faţa ascuţită a omuleţului care clipea des se lumină”.

pe neaşteptate cuprinsă de o bucurie sălbatică şi vicleană:

— Da, un caraghioslâc, domnule! Fiindcă băieţii noştri, ştiţi, ăştia îşi cunosc muntele!

Casa parohială unde locuia Ter Haigasun era, alături de cea a muhtarului şi de clădirea şcolii, cea mai arătoasă din piaţa bisericii. Cu acoperişul ei plat şi faţada cu cât şi cinci ferestre, s-ar fi potrivit în oricare orăşel din sudul Italiei. Casa parohială ţinea de biserica Puterea crescândă a

arhanghelilor, nume care simbolizează atotputernicele armate cereşti, iar Avetis cel bătrân fusese cel care le ridicase pe amândouă în anii '70.

Ter Haigasun era arhimandrit gregorian al întregului district. Sfera sa de activitate se întindea şi asupra localităţilor cu populaţie mixtă, precum şi a micilor comunităţi armeneşti ale târgtişoarelor turceşti Suedja şi El Eskel. Era numit direct de către patriarhul de Constantinopol vartabed al acestei dieceze, în fruntea diferitelor biserici şi al clerului slujitor al acestora. Ter Haigasun studiase la seminarul din Edşmiadsin, aflat sub oblăduirea patriarhului în care creştinătatea armeană îşi venerează capul suprem – arhimandritul fiind prin urmare, din toate punctele de vedere, un demn păstor al credincioşilor din clioeeza lui.

Dar pastorul Harutiun Nokhudian? De unde au apărut, aşa, deodată, pastori protestanţi în acest colţ al Asiei? Au apărut, deoarece se află un număr apreciabil de protestanţi în Anatolia şi Siria. Biserica evanghelică datora aceşti prozeliţi misionarilor germani şi americani, care într-un mod atât ele eficace săriseră în ajutorul victimelor şi orfanilor armeni. Bunul Nokhudian era el însuşi un asemenea orfan, pe care acei misionari binefăcători îl trimiseseră la Dorpat, în răsăritul Germaniei, ca să studieze teologia. Dar şi el se

supunea autorităţii lui Teihaigasun în toate chestiunile care nu priveau de foarte aproape grija duhovnicească pentru credincioşii săi. Faţă de situaţia mereu critică a poporu-luj, deosebirile dogmatice ale diferitelor confesiuni nu jucau un rol dominant şi preponderenţa şefului spiritual – iar acesta era Ter Haigasun în adevăratul înţeles al cuvântului – rămânea incontestabilă şi inatacabilă.

Un om bătrân, paracliserul. Îl conduse pe Gabriel în camera de lucru a preotului. O încăpere goală, cu duşumeaua acoperită de un covor mare. Totuşi, în aprolof.

pierea ferestrei se afla un birou minuscul, iar alături un scaun vechi de pai pentru vizitatori. Ter Haigasun se ridică din spatele biroului şi făcu un pas în întâmpinai ca lui Bagradian. Nu avea decât patruzeci şi opt de ani, iar barba lui avea în dreapta şi în stânga două şuviţe albe, groase. Ochii lui mari – ochii armenilor sunt aproape întotdeauna mari, înspăimântători de mari din pricina imaginilor dureroase perpetuate de-a lungul mileniilor – aveau o expresie în care se împleteau o rezervă de sfială cu un viu interes pentru cele lumeşti. Vartabedul purta o rasă neagră, iar pe cap un potcap terminat cu un vârf ascuţit. Din când în când îşi ascundea mâinile în mânecile largi ale rasei, de parcă ar fi tremurat de frig chiar şi în această zi caldă de primăvară. Era

ca un tremur de smerenie. Bagradian se aşeză cu băgare de seamă pe scaunul de pai cam şubred:

— Regret foarte mult, preacinstite părinte, că nu-mi este niciodată îngăduit să vă pot saluta în casa mea.

Preotul îşi coborî ochii şi făcu un gest de scuză cu mâinile:

— Eu o regret mai mult decât dumneavoastră, efendi. Dar seara de duminică este singura pe care cei ca mine o au pentru ei înşişi.

Gabriel privi în jur. Presupusese că în această cancelarie parohială va găsi acte şi dosare. Nu se afla nimic. Numai pe masa de lucru se găseau câteva hârtii.

— O povară grea apasă pe umerii dumneavoastră, îmi dau perfect seama de acest lucru.

Ter Haigasun nu se împotrivi:

— Distantele foarte mari sunt pricina irosirii de mult timp şi eforturi. Se întâmpla şi cu mine acelaşi lucru ca şi cu medicul nostru, doctorul Altouni-hiugn că şi fraţii noştri de la El Eskel şi cei de dincolo, din Arsus, vor să avem grijă de sufletele lor.

— Da, e un drum lung, zise Gabriel cu gândul în altă parte şi e lesne de înţeles că în asemenea condiţii nu aveţi nici timp şi nici dispoziţie pentru reuniuni mondene.

Ter Haigasun cătă drept înainte, de parcă interlocutorul nu l-ar fi înţeles cum se cuvine:

— Nu, nu! Apreciez onoarea pe care mi-o faceţi şi voi veni la dumneavoastră, efendi, când voi fi puţin mai înlesnit... Se întrerupse, de parcă i-ar fi fost teamă să nu fie nevoit a da lămuriri suplimentare asupra cuvântului „înlesnit”: Este un lucru care merită să fie salutat cu căldură, că-i reuniţi pe oamenii noştri în jurul dumneavoastră. O duc greu aici.

Gabriel încercă să prindă privirea preotului:

— Nu credeţi, Ter Haigasun, că pentru asemenea reuniuni mondene nu prea este timpul potrivit acum?

O căutătură scurtă şiatentă a preotului:

— Dimpotrivă, efendi! Acum este timpul potrivit ca oamenii noştri să se adune.

La aceste cuvinte ciudat de semnificative, Gabriel Bagradian nu răspunse imediat. Trecu o vreme până se decise să spună:

— Este de-a dreptul uimitor că viaţa decurge aici atât de liniştită şi că nimeni nu pare să-şi facă griji.

Preotul îşi ţinu din nou ochii plecaţi, de parcă ar fi fost pregătit să accepte cu răbdare orice fel de reproşuri.

— Cu câteva zile în urmă am fost la Antiohia, anunţă Gabriel foarte încet, şi am aflat acolo tot felul de lucruri.

Mâinile tremurânde ale lui Ter Haigasun părăsiră mânecile rasei. Îşi uni vârfurile degetelor:

— Oamenii din satele noastre nu se duc decât rar la Antiohia, şi asta e bine. Trăiesc înăuntrul propriilor lor graniţe şi nu ştiu decât foarte puţin din ceea ce se petrece în afară.

— Cât timp vor mai putea să trăiască între grani – ţele lor, Ter Haigasun…? Ce se va întâmpla, de exemplu, dacă toţi conducătorii noştri, şi oamenii mai marcanţi din Stambul vor fi arestaţi?

— Au şi fost arestaţi, răspunse preotul foarte încet. Sunt trei zile de când zac în închisorile din Stambul. Şi sunt mulţi, foarte mulţi.

108

În ce-l privea pe Gabriel, hotărârea fusese luată, drumul spre Constantinopol era zăvorât. Dar în clipa aceasta, faptul atât de important făcu asupra lui mai puţină impresie decât calmul lui Ter Haigasun. Nu se îndoia de autenticitatea ştirii. În ciuda orientării liberale a partidului Daşnakzagan, clerul rămăsese cea mai de seamă forţă şi singura organizaţie reală înăuntrul poporului. Comunităţile laice îşi duceau viaţa în localităţi răspândite pe distanţe mari şi de cele mai multe ori aflau despre curentele care agitau lumea abia după ce erau târâte în viitoare. Preotul însă era cel dintâi care afla de orice situaţie primejdioasă, pe căi rapide şi tainice, cu mult

înainte ca ziarele din Capitală să fie autorizate a publica ştirea respectivă. Gabriel voia să se mai convingă o dată dacă înţelesese bine:

— Chiar arestaţi? Cine? E absolut sigur?

Ter Haigasun îşi puse pe hârtiile de pe birou mâna lipsită de viaţă şi împodobită cu inelul cel mare:

— Este absolut sigur.

— Iar dumneavoastră, în calitate de arhimandrit a şapte mari comunităţi, sunteţi atât de liniştit?

— Neliniştea nu mi-ar fi mie de niciun folos, iar comunităţilor mele n-ar face decât să le dăuneze.

— Se află şi preoţi printre cei arestaţi?

Ter Haigasun simţi foarte limpede suspiciunea ce se ascundea în această întrebare. Îşi aplecă fruntea cu seriozitate.

— Şapte preoţi până acum. Între ei arhiepiscopul Hemajak şi trei înalţi prelaţi.

În ciuda ştirii cutremurătoare, Bagradian nu-şi mai putu înfrâna nevoia de a fuma. Fu servit cu o ţigară şi cu foc:

— Ar fi trebuit să vin mai devreme la dumneavoastră, Ter Haigasun. Nici nu ştiţi ce mult m-am chinuit ca să păstrez tăcere.

— Aţi făcut foarte bine că aţi tăcut. Şi trebuie să tăcem mai departe.

— N-ar fi mai bine să-i pregătim pe oameni

pentru ceea ce îi aşteaptă?

109

Obrazul ea tăiat în ceară al lui Ter Haigasun părea împietrit:

— Nu ştiu ce ne aşteaptă. Dar cunosc primejdiile pe care teama şi panica le pol genera într-o colectivitate.

Şi iată că preotul creştin pronunţase aproape aceleaşi cuvinte ca piosul musulman Rifaat. În mintea lui Gabriel însă ţâşni eu iuţeala fulgerului o imagine visată cu ochi deschişi. Un câine uriaş! Una dintre fiarele acelea fără stăpân, care fac nesigur întreg teritoriul Turciei. Pe drum, un bătrân, care, temându-se de câine, se opreşte, tropăie pe loc şi apoi, cu o mişcare bruscă, se întoarce ca s-o ia la goană. Dar ci inele cel fioros i-a şi sărit în spinare înfigându-şi dinţii... Gabriel îşi puse mâna pe frunte:

Teama, zise, este mijlocul cel mai bun de a-l îndârji pe duşman, îndemându-l la crimă... Dar nu este un păcat şi un lucru mai primejdios să-i ascunzi poporului adevărul despre soarta care-l aşteaptă? Câtă vreme va mai putea fi tăinuită soarta aceasta?

Ter Haigasun părea să tragă cu urechea în depărtare:

— Ziarele încă n-au voie Să scrie despre toate acestea, ca străinătatea să nu afle nimic. Iar acum, în primăvară, e mult de lucru şi oamenii noştri n-

au timp şi călătoresc foarte puţin. Astfel, cu ajutorul lui Dumnezeu, vom mai putea evita o vreme teama. Dar într-o zi va veni. NI ai devreme sau mai târziu.

— Ce va veni? Cum vedeţi dumneavoastră lucrurile?

— Nu văd nimic.

— Soldaţii noştri dezarmaţi, conducătorii noştri arestaţi!

— Ter Haigasun continuă enumerarea, cu acelaşi calm de mai înainte, de parcă ar fi simţit o mută satisfacţie să-şi facă rău lui însuşi precum şi oaspetelui său:

— Printre cei arestaţi se află şi Vartk ce, prieten intim cu Talaat şi Enver. Toate ziarele armeneşti au fost desfiinţate, toate birourile şi prăvăliile au fost închise. Şi în timp ce vorbim aici, în piaţa din faţa seraskeriatu

110

lui cincisprezece bărbaţi armeni nevinovaţi se bălăbănesc în cincisprezece spânzurători.

Gabriel Bagradian sări atât de impetuos în picioare, încât scaunul de paie se răsturnă:

— Ce înseamnă această nebunie? Cine-o poate înţelege?

— Înţeleg doar că guvernul plănuieşte împotriva poporului nostru o lovitură cum n-a cutezat-o nici măcar Abdul Hamid.

Gabriel se răsti cu atâta înverşunare la Ter

Haigasun, de parcă ar fi avut în faţa lui un duşman, un membru al partidului Ittihad:

— Şi nu avem într-adevăr nicio putere? Trebuie într-adevăr să ne plecăm în tăcere capul?

— Suntem fără putere. Trebuie să ne plecăm capul. Să strigăm, poate că ne este îngăduit.

Un gând trecu cu iuţeala fulgerului prin mintea lui Bagradian: Orientul ăsta blestemat, cu kismetul lui, pasivitatea lui. Imediat după aceea, fu năpădit de o mulţime încâlcită de nume, relaţii, posibilităţi. Trecu în revistă politicieni, diplomaţi pe care îi cunoştea, francezi, englezi, germani, scandinavi. Trebuie mobilizată opinia publică mondială. Dar cum? Capcana se închisese. Ceaţa se risipea din nou. Încet de tot, buzele sale şoptiră:

— Europa n-o va îngădui.

— Ne priviţi cu ochi străini. Liniştea lui Ter Haigasun era insuportabilă: Există astăzi două Europe. Germanii au mai multă nevoie de guvernul turc, decât are acesta nevoie de ei. Iar ceilalţi nu pot să ne ajute.

Gabriel se uită îndelung la preot, a cărui faţă inteligentă, gravată parcă într-o camee, rămânea impasibilă faţă de orice:

— Sunteţi păstorul multor mii de suflete – vocea lui Bagradian aproape că avea tonul autoritar al unor comenzi militare – şi toată abilitatea dumneavoastră se rezumă la aceea că le

ascundeţi oamenilor adevărul, aşa cum ai feri nişte copii şi bătrâni să nu afle de vreo III nenorocire, pentru a nu-i speria. Este tot ce faceţi pentru turma dumneavoastră? Altceva, ce mai faceţi?

Era un atac prin care Bagradian părea să-l fi rănit adânc pe preot. Pumnii lui, aşezaţi pe masă, se închiseră încet. Capul căzu pe piept:

— Înalţ rugăciuni… şopti Ter Haigasun, de parcă i-ar fi fost ruşine să dezvăluie lupta spirituală pe care o ducea zi şi noapte cu Dumnezeu pentru izbăvirea comunităţii lui.

Poate că nepotul lui Avetis Bagradian era un liber-cugetător şi un zeflemist. Dar acum, iată că se plimbă de colo până colo prin cameră, respirând greu. Deodată bătu cu palma deschisă, zgomotos, în perete, făcând să se desprindă bucăţi de var:

— Rugaţi-vă, Ter Haigasun! Şi continuă, pe acelaşi ton de comandă militară: Rugaţi-vă… Dar Dumnezeu trebuie sprijinit.

Prima întâmplare prin care Yoghonolukul a fost înştiinţat de evenimentele până acum tăinuite s-a petrecut chiar în aceeaşi zi. Era într-o vineri călduroasă şi înnorată, de aprilie.

Gabriel Bagradian, dând urmare unei rugăminţi a lui Stephan, instalase în parcul vilei câteva aparate de gimnastică, confecţionate cam primitiv. Băiatul era foarte îndemânatic în orice fel

de exerciţii fizice şi se mândrea cu asta. Se organizau şi unele întreceri sportive, la care se asocia şi tatăl. Cea mai agreată era tragerea la ţintă. Iar Juliette participa uneori şi ea la partidele de crochet. În acea zi, Gabriel, Avakian şi Stephan se îndreptară imediat după masa de prânz – în timpul căreia tatăl nu scosese nicio vorbă – spre terenul de tir, aflat în afara zidului ce înconjura parcul, pe o colină împădurită de la poalele muntelui. Bagradian pusese să se defrişeze acolo desişul aflat într-un fel de văiugă râpoasă, lungă de vreo cincizeci de paşi. Sub un stejar înalt fusese instalată o platformă joasă de lemn, ridicată pe piloni, pe care te culcai ca să poţi ochi ţinta agăţată de un alt copac, la celălalt capăt al

112

văiugii. Avetis-tânărul îi lăsase fratelui său o panoplie prevăzută din belşug cu arme: opt puşti de vânătoare de diferite calibre, două carabine Mauser de infanterie şi o cantitate mare de muniţii.

Gabriel era un ţintaş destul de bun, dar din cele cinci cartuşe trase, numai un singur glonte nimeri în plin. Avakian, foarte miop, nu luă parte la întrecere, ca să nu pună prea mult la încercare respectul ce i-l datora elevul său. Acesta însă putea fi numit pe drept cuvânt un maestru în ale tirului, căci din cele şapte focuri slobozite cu cea mai mică dintre puştile de vânătoare, şase se

opriră în cartea de joc care servea drept centru al ţintei, iar din aceste şase, patru se aflau în figura cartonaşului. Succesul pe care Stephan îl repurta, ca ţintaş, asupra tatălui său, îl emoţiona peste măsură. La aceasta se adăuga faptul că mânuirea armei de foc, gestul brusc prin care trebuia desfăcut închizătorul, împinsul cartuşului cu forţă, ochitul, împuşcătura şi reculul, toată această activitate aspră, războinică, avea un efect ameţitor şi entuziasmat asupra adolescentului. Nu simţi în umărul lui îngust durerea pe care o pricinuieşte patul armei, şi ar fi continuat cu pasiune jocul acesta bărbătesc, până seara, dacă tatăl său nu i-ar fi spus pe neaşteptate:

— Şi acum, destul!

Gabriel fusese cuprins de o stare necunoscută, prin care nu-şi amintea să mai fi trecut vreodată: o senzaţie searbădă faţă de el însuşi. Limba îi era grea şi uscată. Mâinile şi picioarele reci. Capul golit de sânge. Dar acestea erau numai simptomele exterioare ale unui proces desfăşurat în centrul vital al însăşi existenţei. „Nu mi-e rău, se gândi după ce aşteptase o vreme să vadă ce se întâmpla cu el, nu mi-e rău, vreau numai să ies din pielea mea, să mă jupoi singur”. În acelaşi timp, simţi că pune stăpânire pe el o dorinţă absurdă să alerge, să scape de-aici, n-avea importanţă încotro.

— Să ne plimbăm puţin, Stephan, decise el.

Nu voia să rămână singur, Gabriel. Fiindcă dacă rămânea singur, i se părea să trebuia s-o pornească ime

113

diat, cu paşi scurţi şi grăbiţi, mereu mai departe, să nu se mai întoarcă niciodată, până va ajunge dincolo de limitele universului.

Avakian se oferi să ducă puştile în casă. Iar tatăl şi fiul părăsiră parcul vilei şi porniră să coboare pe drumul spre Yoghonoluk, care se afla la mai puţin de zece minute depărtare. Lui Gabriel i se păru deodată că e un om foarte bătrân, îşi simţea trupul peste măsură de greu, încât se sprijini de Stephan. Încă înainte de a ajunge în piaţa bisericii, fură întâmpinaţi de un zvon puternic de voci care se amestecau între ele. Spre deosebire de arabi şi de alţi oameni gălăgioşi ai Orientului, armenii sunt tăcuţi şi închişi când se află în locuri publice. Vechiul lor destin îi reţine până şi să se amestece în adunări gălăgioase, necum să le organizeze. Acum însă se adunaseră aici claie peste grămadă vreo trei sute de săteni, care, dispuşi în semicerc, asaltau parcă biserica. Intre aceşti bărbaţi şi femei, ţărani şi meşteşugari, erau câţiva care strigau cu voce guturală blesteme aspre şi-şi agitau ameninţători pumnii. Înjurăturile se adresau fără îndoială saptiehilor, cărora li se zăreau, deasupra capetelor, căciulile uzate din blană de miel. După toate aparenţele, păzitorii

ordinii aveau intenţia să împingă mulţimea din faţa bisericii, ca să elibereze scara şi intrarea. Gabriel apucă mâna lui Stephan şi începu să-şi facă loc prin mulţimea îngrămădită. Mai întâi văzură numai pe flăcăul înalt şi îmbrăcat în zdrenţe, care îşi pusese în jurul căciulii negre o cunună împletită din fire de pai şi agita în mâna dreaptă o pălărie de floarea-soarelui tăiată scurt din tulpină. Cu o seriozitate de-a dreptul macabră, apariţia asta, ascultând de un ritm venit dinlăuntrul ei, executa paşi de dans cu picioare lipăind obosite. Dar nu erau câtuşi de puţin paşii de dans ai unui beţiv. Asta se vedea imediat. Mulţimea nici nu-l băga în seamă pe dansatorul cu floarea-soarelui. Ochii ei erau aţintiţi asupra altei scene.

Pe treptele bisericii şedeau patru persoane. Un bărbat, două femei tinere şi o fată care putea să aibă doi

114

sprezece sau treisprezece ani. Era un fel de înghemuâre omenească, aşa cum Gabriel nu mai văzuse vreodată; un soi de rigiditate cadaverică şezândă, pe trupul viu, O poziţie asemănătoare aveau cei îngropaţi de lavă vulcanică, pe care-i scoteai după două mii de ani „de parcă ar fi în viaţă”. Toţi patru aveau o privire năucă şi pierdută, aţintită undeva în depărtare, o privire care nu se agăţa de nimic, nici de mulţimea

agitată şi nici de casa farmacistului aflată chiar peste drum. (Ce este, de fapt, o privire? O imperceptibilă schimbare a ochiului, o uşoară schimbare a culorii în mai deschis sau mai închis. Şi totuşi, este în acelaşi timp o înaripare, un înger pe care omul îl trimite cu solia lui. Dar îngerii aceştia de-aici zburau cu solia fără să se oprească nicăieri, acoperindu-şi chipul cu aripile.)

Bărbatul încă tânăr, cu faţa îngustă şi rătăcită, năpădită de barbă, purta o haină lungă dintr-un material lucios, cum obişnuiau prin partea locului pastorii protestanţi. Pălăria moale de pai se rostogolise pe scai a. Pantalonii îi erau complet destrămaţi în partea de jos. Cizmele rupte şi stratul gros de colb de pe obrazul şi haina bărbatului păreau să indice că făcuse un drum lung care durase pesemne câteva zile. Femeile purtau şi ele îmbrăcăminte europeană, şi încă de bună calitate, după cât se mai putea constata având în vedere starea în care se aflau. Cea care şedea foarte aproape de pastor – fără îndoială soţia lui – părea că nu se mai poate împotrivi multă vreme leşinului, sau unei crize de nervi, căci pe neaşteptate îşi lăsă bustul pe spate şi s-ar fi lovit cu capul de treaptă, dacă bărbatul nu şi-ar fi întins braţul s-o prindă. Aceasta a fost prima mişcare a grupului, o mişcare ciudat de bruscă. Cealaltă femeie, care trebuie să fi fost încă foarte ti nară, părea frumoasă chiar şi în această stare.

Oricât de palidă şi de slăbită îi era faţa mică, ochii aveau o lucire febrilă, iar gura moale era întredeschisă, tânjind după aer. Se vedea că avea dureri. Trebuie să fi fost rănită sau lovită cumva, deoarece braţul ei stâng, care dădea impresia că ar fi scrântit, era prins într-o eşarfă. În sfâr

113

sit, fetiţa, o ştrengăriţă cu aspect firav, era îmbrăcată cu un şorţ în ciungi, cum poartă copiii din internatele şcolare. De sub şorţ se iveau picioarele desculţe ale fetei, zgârcite, de parcă s-ar fi temut să nu atingă ceva cu ele. „Ca un animal bolnav, care îşi îndepărtează de trup lăbuţele rănite”, se gândi Gabriel. Şi, într-adevăr, bietele picioare ale copilei erau umflate, vinete şi acoperite de răni deschise. Teafăr de tot şi în deplinătatea forţelor părea doar dansatorul cu pălăria de floarea-soarelui.

Prin piaţă trecu în goană un bărbat mai în vârstă, care probabil că fusese chemat în timp ce se afla la muncă, deoarece mai purta un şorţ albastru încins peste mijloc. Stephan îl recunoscu pe maistrul Tomazian, care condusese lucrările de renovare a vilei. Lui Stephan, care se tot învârtise curios pe lângă meşteri, Tomazian îi povestise cu mândrie de fiul său Aram, care era o personalitate marcantă în oraşul Zeitun, anume pastor şi director al orfelinatului. „Cel de colo e cu siguranţă fiul lui”, îşi zise Stephan. Bătrânul

Tomazian se opri cu mâinile ridicate în chip de întrebare, în faţa grupului de oameni sleiţi de oboseală.

Privirea pastorului Aram reveni cu greu la realitate din rătăcirea ei, omul sări în picioare cu o sprinteneală silită şi încercă să schiţeze un zâmbet liniştitor, de parcă nu s-ar fi întâmplat nimic deosebit. Femeile se ridicară şi ele, dar amândouă cu eforturi mari, căci una dintre ele nu se putea folosi de braţ, cealaltă era însărcinată. Numai fetiţa cu şorţ în dungi rămase la locul ei, holbându-se cu priviri bănuitoare la tovarăşii de suferinţă. Strigătele neaşteptate, vaietele întrerupte de întrebări ale primelor clipe de întâlnire nu puteau fi înţelese. Dar când pastorul Aram îşi îmbrăţişa tatăl, stăpânirea de sine îl părăsi vreme de o clipă. Capul îi căzu pe umărul bătrânului şi se auzi un suspin scurt, un fel de geamăt dureros care dădea la iveală tot chinul îndurat. Scena nu ţinu nicio secundă, iar femeile rămăseseră tăcute. Şi totuşi, în

116

mulţimea înconjurătoare se propagă ca un impuls electric. Din rândurile oamenilor se auziră vaiete, suspine, icnete înăbuşite. Numai popoarele persecutate şi împilate sunt atât de bune conducătoare de durere. Ceea ce se întâmpla unuia singur, se întâmpla tuturor. Aici, în faţa bisericii din Yoghonoluk, trei sute de oameni din

acelaşi neam participau la o suferinţă a cărei poveste încă n-o cunoşteau. Şi Gabriel, străinul, parizianul, cetăţean al lumii, care îşi depăşise de mult originea, trebuia şi el să-şi stăpânească senzaţia de sufocare ce se ridica dinlăuntrul lui. Se uită pe ascuns la Stephan. Din obrazul maestrului ţintaş dispăruse până şi ultima nuanţă de culoare. Juliette s-ar fi speriat, nu numai de paloarea băiatului, dar de expresia de groază nemărginită, de teamă faţă de ceea ce nu poate fi înţeles, de pe chipul lui. S-ar fi speriat din pricină că Stephan avea un chip atât de armenesc.

Între timp, sosiseră şi doctorul Altouni, Antaram. Altouni, cei doi învăţători, care fuseseră aduşi de la şcoală, muhtarul Kebussian şi la urmă Ter Haigasun, care, călare pe măgarul lui, tocmai se întorsese dintr-o vizită făcută la Bitias. Preotul îi strigă câteva cuvinte, în turceşte, saptiehului Ali Nassif. Nimeni din mulţimea de afară să nu intre în biserică. Iar el îi împinse pe cei din familia Tomazian şi pe fată, prin portal. Medicul cu soţia lui, muhtarul şi învăţătorii îi urmară. Gabriel Bagradian şi fiul lui intrară şi ei în biserică. Afară, în soarele puternic de după-amiază, rămase mulţimea de oameni, şi dansatorul eu floarea-soarelui, care se prăbuşi pe trepte şi adormi.

Ter Haigasun îi duse pe drumeţii sleiţi de puteri în sacristie, o încăpere mare şi luminoasă, în care se aflau un divan şi mai multe bănci de

biserică. Paraclisierul plecă în grabă după vin şi apă caldă. Medicul şi soţia lui se apucară imediat de treabă. O examinară pe fata cu braţul rănit – Iskuhi Tomazian, sora pastorului. Tot aşa şi rănile lui Sato, mica orfană pe care pastorul Aram o adusese cu el de la Zeitun.

Ca un străin – sau deocamdată străin – Gabriel stătea mai la o parte, ţinând mâna lui Stephan şi asculta talmeş-balmeşul întrebărilor şi talmeş-balmeşul răspunsurilor lămuritoare. Aşa află, în ciuda faptului că lipsea o ordine şi 6 coerenţă în relatare, povestea tristă a oraşului Zeitun şi povestea pastorului Aram şi a alor săi.

Zeitun este numele unui vechi orăşel situat în inima munţilor, în partea apuseană a masivului Taurus din Cilicia. Asemenea satelor de la poalele Musa Daghului, era poptdat aproape exclusiv cu armeni aşezaţi aici din vremuri străvechi. Dar fiindcă era o localitate importantă de circa treizeci de mii de locuitori, guvernul turc întreţinea acolo un număr mare de saptiehi şi trupe, de ofiţeri şi funcţionari cu familiile lor, aşa cum făcea pretutindeni unde trebuia bine cântărită şi supravegheată o populaţie care nu era turcă. Este o tactică îndeobşte cunoscută în toate imperiile unde domină atotputernică o aşa-zisă poptdaţie majoritară de stat asupra altor minorităţi naţionale. În Turcia era pusă în aplicare cu deosebită asprime, deoarece osmanlâii, care

băteau monedă pe drepturile lor aristocratice, nici măcar nu aveau superioritatea numerică faţă de diferitele milleturi. Până în primăvara aceasta, numai oameni ca Gabriel Bagradian, care trăiau la Paris sau în alte capitale, puteau să creadă, minaţi de idealismul lor, că sub stindardul Junilor turci este posibilă o rezolvare a contradicţiilor, o înlăturare a duşmăniei străvechi dintre neamuri, o biruinţă a principiilor dreptăţii. Gabriel cunoştea un număr apreciabil dintre acei avocaţi şi ziarişti care se cocoţaseră în posturi înalte cu ajutorul revoluţiei. În perioada pregătirii loviturii de stat, şezuse cu ei nopţi. Întregi în cafenelele din Mnnt-martre, discutând până în zorii zilei. Pe atunci între turci şi armeni se schimbau promisiuni de veşnică prietenie, profetice mărturisiri de credinţă. Pentru binele patriei reînnoite (cu care avea foarte puţin comun) turnase – deşi era om însurat – Academia militară şi plecase voluntar în război, ceea ce făcuseră foarte puţini

118

dintre acei patrioţi turci aflaţi la Paris. Şi acum? Cu ochii minţii încă le mai vedea feţele, şi căldura amintirii, care nu se stinsese încă de tot, întreba cu uimire: „Cum? Aceşti vechi prieteni îmi sunt acum duşmani le moarte?”

Ceea ce se întâmplase la Zeitun constituia un răspuns brutal. Trebuie să-ţi închipui o stâncă înaltă, străbătută de crăpături adânci şi

încununată de o cetăţuie îndrăzneaţă şi încrustaţi în aceste stânci, fagurii vechiului oraş. O piramidă trufaşă şi distantă, alcătuită dintr-o ţesătură complicată de uliţe îngrămădite una peste alta, legată temeinic cu şesul doar prin cartierele mai noi. Dintotdeauna orăşelul Zeitun a stat ca un ghimpe în ochii naţionalismului turc. Fiindcă aşa cum există în lume locuri sfinte şi locuri de pelerinaj, care îndeamnă spiritul spre cucernicie, tot aşa există localităţi ale înverşunării şi urii, care fac să fiarbă sângele fanaticilor din popor. În cazul orăşelului Zeitun, ura aceasta avea chiar pricini foarte limpezi. Mai întâi, pentru că se aflase, până târziu în veacul al nouăsprezecelea, sub regimul unei autoadministraţii libere, situaţie ce dusese ia unele experienţeneplăcute pentru naţiunea majoritară de stat încă din timpuri foarte vechi. În afară de aceasta, printre armenii din Zeitun se perpetuase vechiul spirit de independenţă ce străbătea toată istoria lor, şi care se manifesta adesea în forme de trai orgolioase şi jignitoare. Dar cea mai de neiertat pricină a urii ora amintirea uimitoarei lor comportări din anul 1896. Pe atunci, bunul sultan Abdul Hamid înfiinţase, pe lângă alte detaşamente de franctirori, şi pe ce-i al hamidijehilor – prin care trebuie să înţelegem; O trupă de militaţi fără scrupule, formată din puşcăriaşi eliberaţi, tâlhari şi nomazi – anume constituit ca sultanul să aibă la îndemână un grup

uşor de mânuit, gata oricând să dezlănţuiefără milă acele evenimente. – menitesă astupe o dală pentru totdeauna şi pretutindeni gura milleturilor armeneşti care urlau după reforme. În timp ce acestedetaşamente de franctirori se puteau lăuda în alte părţi cu cele mai grozave succese, ilO

tocmai la Zeitun suferiseră o înfrângere sângeroasă, deşi li se făgăduise că şi aici vor putea să petreacă organizând un masacru plin de veselie şi fructuos. Şi ceea ce era cel mai surprinzător, chiar batalioanele armatei regulate, care veniseră neîntârziat în sprijinul lor, au fost alungate de către locuitori de pe uliţele înguste ale orăşelului, suferind pierderi înspăimântătoare. Nici măcar asediul cu trupe numeroase, care a urmat acestei înfrângeri, n-a avut vreun efect. Zeitun rămânea inexpugnabil. Când, în sfârşit, diplomaţia europeană a intervenit în favoarea curajoasei naţiuni armeneşti şi ambasadorii pe lângă Sublima Poartă – care se acoperise de ruşine şi nu mai vedea nicio ieşire – obţinură o amnistie completă pentru Zeitun, această umilire fără margini îi făcu pe mulţi să scrâşnească din dinţi. Toate naţiunile războinice, nu numai cea otomană, puteau să se obişnuiască eventual cu ideea unei înfrângeri militare, dacă venea de la cele de-o seamă cu ele. Dar să fii înfrânt de o rasă care n-avea nici în din şi nici în mânecă cu meşteşugul armelor, să fii înjosit de negustori,

meseriaşi şi şoareci de bibliotecă – iată o situaţie pe care un spirit războinic n-o poate uita niciodată. Aşa se făcea că noul guvern preluase, după dispariţia celui vechi, amintirea dezastrului de la Zeitun şi moştenirea urii.

Pentru plata acestei datorii se putea, oare, găsi un prilej mai bun ca marele război în curs de desfăşurare? Se decretaseră starea excepţională şi legea marţială. Tineretul de sex bărbătesc se afla în cea mai mare parte pe front sau în garnizoane depărtate. Populaţia rămasă în spatele frontului fusese aproape complet dezarmată prin percheziţii domiciliare repetate, etectuate încă din primele zile. Mai lipsea un singur lucru: prilejul.

Primarul din Zeitun se numea Nazareth Tşauş. Era un adevărat armean de la munte. Uscăţiv, adus de spate, palid, cu o mustaţă stufoasă atârnând sub nasul acvilin. Nu mai era tânăr şi nici nu se bucura de o sănătate perfectă, de aceea se împotrivise multă vreme să ia

120

asupră-şi această răspundere. Simţea că, în ce priveşte viitorul, nu miroase a bine. Încreţiturile piezişe de deasupra rădăcinii nasului se adânceau zi de zi când urca drumul pieptiş către hukiimet, ca să ia cunoştinţă de noile dispoziţii ale caimacamului. Mâna lui, care strângea un baston nelustruit, avea încheieturile deformate de nodurile artritei. Mintea isteaţă a lui Nazareth

Tşauş îşi dăduse numaidecât seama că, de acum înainte, nu mai putea exista decât o singură politică: să fie pregătit împotriva oricărei provocări, să nu se lase atras în vreo cursă care să-i dezvăluie părerile politice şi, cu ajutorul lui Dumnezeu sau al Diavolului, să fie un vajnic patriot otoman. Încolo, Nazareth Tşauş, ca oricare dintre armenii din Zeitun, nu avea nimic de împărţit cu Turcia. Turcia era destinul naţiei sale. Nu te poţi ciorovăi cu pământul pe care trăieşti, cu aerul pe care îl respiri. În sufletul lui, Nazareth legăna visuri puerile de eliberare, fiindcă ia urma urmei a alege între imperiul sultanilor şi cel al ţarilor era o treabă tot atât de dificilă pe cât de inutilă. Rămânea un adept al acelei zicale care la vremea ei îşi cucerise printre armeni o anumită faimă: „Mai bine să pieri din punct de vedere fizic în Turcia, decât din punct de vedere spiritual în Rusia”. O a treia cale nu exista.

Aşadar, modul de comportare faţă de autorităţile turceşti era stabilit fără niciun fel de echivoc. Exemplul viu al conducătorului Nazareth Tşauş crea în sânul populaţiei armene o disciplină de fier. Deocamdată autorităţile nu reuşiseră să-şi realizeze dorinţele tainice şi cupide, deoarece nu se produsese niciun „eveniment” care să justifice „luarea de măsuri”. O comisie de recrutare de-o cruntă ferocitate îi declară pe schilozi şi pe bolnavi apţi pentru serviciul militar. Bine! Se

prezentară la unităţi fără să clipească măcar. Caimacamul hotărî impozite şi corvezi de război ilegale. Bine! Se executară întocmai. Acelaşi caimacam decretă, folosind cele mai absurde ocazii, cortegii triumfale şi parăzi patriotice. Bine! Poporul apăru, radiind de entuziasm şi intona legiuitele imnuri şi marşuri triumfale, în acompaniamentul muzicii militare turceşti.

În felul acesta, aşadar, n-au putut fi obţinute niciun fel de rezultate. Dar ceea ce nu s-a reuşit cu mijloacele mari de provocare, poate că s-ar putea obţine cu cele mici. Pe neaşteptate apărură în bazar, în cafenele şi hanuri, pe toate străzile şi locurile publice, armeni originari de prin alte părţi, dar totuşi foarte sociabili, care se amestecau în vorbă, făceau pe chibiţii la jocurile de cărţi şi de zaruri, ba se strecurau chiar şi în familii, unde oftau din adâncul sufletului când vorbeau de situaţia de neîndurat şi de împilarea tot mai grea. Dar roadele trădării, obţinute de asemenea iscoade şi renegaţi, nu justificau nici măcar banii cheltuiţi cu trimiterea lor. Şi astfel sosi prima iarnă de război, fără ca din apele liniştite ale Zeitunului să se fi pescuit măcar un singur „caz” cât de neînsemnat, care să corespundă exigenţelor foarte urgente exprimate de către cei sus-puşi. Atunci, caimacamul se hotărî să preia chiar el rolul de agent provocateur.

Norocul sau mai bine zis ghinionul lui

Nazareth Tşauş a fost că avea în caimacam un adversar cu totul inferior ca valoare. Acesta nu era un tiran feroce, ci un funcţionar mediocru, de modă veche, care pe de o parte 1 ţinea la liniştea lui şi pe de altă parte trebuia să dea satisfacţie „sus”. Acest „sus” era reprezentat în primul rând mutessariful sangiacului Mar aş, de care ţinea oraşul Zeitun. Mutessariful era un om extrem de sever, un neînfricat membru ai Ittihadului, hotărât să îndeplinească fără milă hotărârile lui Enver şi Talaat cu privire la „neamul blestemat”, chiar dacă ar fi să încalce I ordinele superiorului său Djelal Bei, valiul din Alep. Mutessariful îl copleşea pe caimacam cu întrebări, în demnuri şi reproşuri sarcastice. Aşa se face că subprefectul cel gras din Zeitun – care ar fi fost mult mai mulţumit să trăiască în pace cu armenii – se văzu silit să facă rost în orice condiţii de vreun capăt de acuzare, chiar de-ar” fi numai împotriva unei singure personalităţi marcante. Căci însuşirea fundamentală a funcţionarului şters constă în a oglindi imaginea superiorului j

122

Ierarhic fără a o influenţa prin propriul său caracter. Prin urmare, caimacamul intră în relaţii cu muhtarul Nazareth Tşauş, îl invita în fiecare zi la el, îl copleşea cu prietenia lui, ba chiar îi făcea diferite oferte de afaceri avantajoase cu statul. Iar Tşauş nu numai că sosea cu punctualitate ori de

câte ori caimacamul o dorea, dar în timp ce discuta afacerile ce i se propuneau trăgea foloase din ele cu cea mai nevinovată expresie ce se poate închipui. Cu prilejul acestor întâlniri, discuţia devenea tot mai sinceră, după cum era şi firesc. Subprefectul îi explică primarului câtă pasiune pune în prietenia lui faţă de armeni. Tşauş însă îl rugă foarte stăruitor să nu exagereze chiar atât de mult cu bunăvoinţa lui; arătă că toate popoarele îşi aveau cusururile lor, iar armenii nu făceau nicidecum excepţie. Că fiecare trebuie mai întâi să dovedească ce merite are, pentru a-şi cuceri locul său în patrie. Caimacamul întrebă apoi ce ziare citeşte muhtarul, spre a fi informat cum se cuvine, spre a şti care este cu adevărat situaţia? Bineînţeles că Tanin, ziarul oficial al guvernului, răspunse Tşauş. Dar în ceea ce priveşte adevărul, trebuie avut în vedere că trăim un război care răstoarnă totul în jurul nostru, iar adevărul este pretutindeni una dintre armele interzise. Caimacamul deveni mai lămurit în simplitatea lui deznădăjduită şi începu să blesteme Ittihadul, care făcea pe statul în stat. (Probabil că era chiar foarte sincer.) Nazareth Tşauş se sperie vădit:

— Sunt domni foarte mari, iar domnii mari fac bine ce fac.

Din pricină că era luat în zeflemea caimacamul se înfurie:

— Şi Enver Paşa? Ce părere ai despre Enver,

muh-tarule?

— Enver Paşa este cel mai mare războinic al vremurilor noastre. Dar ce ştie unul ca mine, efendi, despre asemenea lucruri.

123

Şi iată-l pe caimacam că începe să clipească îndurerat şi să se milogească:

— Vorbeşte deschis cu mine, muhtarule! Ştii că ruşii înaintează?

— Ce spui tu aici, efendi? Nu cred una ca asta. Nu scrie în ziar.

— Eu sunt cel care ţi-o spune. Vorbeşte deschis, muhtarule. Pentru voi ar fi o salvare…

Nazareth Tşauş îşi ieşi din fire şi-l întrerupse:

— Îţi atrag atenţia, efendi! Un om sus-pus ca tine! Nu mai vorbi, pentru numele lui Dumnezeu. Ar fi înaltă trădare. Dar nu te teme! spusele tale vor rămâne îngropate în mine ca într-un mormânt.

Acolo unde asemenea şiretlic plin de fineţe dădea greş, brutalitatea deschisă nu putea fi departe…

Bineînţeles că la Zeitun şi în împrejurimile lui sălbatice existau, ca şi în alte părţi, „elemente”. Pe măsură ce războiul se prelungea, acestea sporeau tot mai mult prin nou-veniţii din afară. Din cazărmile aflate la Maraş fugise nu numai un anumit număr de armeni, dar cel puţin tot atâţia mahomedani. Masivul muntos Ala Kaja, străbătut de văi adânci, oferea un refugiu ferit şi tihnit

pentru tot felul de dezertori, fapt despre care se vorbise prin cazărmi. Acestor dezertori li se adăugară şi câteva capete înfierbântate, vreo duzină de oameni fără prejudecăţi şi certaţi cu disciplina, care fie că aveau ceva pe conştiinţă, fie că nu mai voiau să respire aerul nesănătos al oraşului. Membri ai acestor cete trăind izolat apăreau din când în când, noaptea, pe uliţei să facă rost de alimente sau să-şi viziteze familiile. În afară de câteva jafuri inofensive şi obişnuite prin partea locului nu pricinuiau nimănui vreun rău, ba chiar se sileau să nu stârnească prea mare vâlvă în jurul lor.

Într-o zi însă un conducător de măgari turc fu luat la bătaie în munţi, şi nici măcar nu se ştia sigur dacă de către acei dezertori: Câţiva sceptici pretindeau că individul acela plin de păduchi se adusese singur în asemenea hal, pentru un bacşiş primit de la guvernul

124

Imperial otoman. Dar să lăsăm gluma deoparte, fiindcă atunci când a fost găsit în şanţul de la marginea druiiilui, omul arăta într-adevăr de parcă încasase o bătaie soră cu moartea. Şi iată că evenimentul dorit cu atâta ardoare se produsese. Feţele mudirilor şi ale funcţionarilor inferiori căpătară o expresie impenetrabilă, saptiehii începură să patruleze câte doi pe străzile oraşului, iar de data aceasta Nazareth Tşauş fu convocat,

iar nu invitat la caimacam.

Uneltirile revoluţionare s-au înmulţit în chip îngrozitor, se plânse caimaeanul. Superiorii lui, mai ales mutessariful din Maraş, au cerut să fie luate măsuri drastice. I s-a spus că dacă va mai continua să şovăie.

— A zis cu el. De aceea el, caimacamul, se bizuie mult e ajutorul prietenului său Nazareth Tşauş care, după cum se ştie, se bucură de foarte multă influenţă în curinsul districtului. Pentru muhtar nu va fi de „loc reu ca, în interesul milletului armean, să predea călău-ul câţiva dintre aţâţătorii şi tâlharii care se ascund rin împrejurimi sau chiar în oraş. Şi iată că primarul cel înţelept căzu în cursa întinsă de caimacamul cel prostănac. Fiindcă ar fi trebuit să răspundă: Efendi! sunt la dispoziţia excelenţei sale mutessariful şi la dispoziţia ta. Porunceşte ce trebuie să fac”.

În loc de asta însă pentru prima oară se dădu oarecum e gol:

— Nu ştiu nimic despre tâlhari şi revoluţionari, fendi.

— Atunci nu ne poţi indica locul unde se ascund cei de teapa ăstora, care atacă ziua-n amiaza mare pe etăţenii cinstiţi?

— Din moment ce nu-i cunosc pe aceşti vagabonzi, nu fiu nici undepot fi găsiţi.

— Îmi pare rău. Cel mai grav lucru însă este că inerea trecută, noaptea, ai primit doi astfel de

duşmani i statului în propria ta casă.

Nazareth Tşauş îşi ridică degetele artritice în chip de urământ şi tăgădui faptul. Dar spusele lui nu sunau rea convingător.

125

Atunci caimacamului îi veni o idee, şi nu era o idee care ascundea vreun şiretlic, ci una izvorâtă în mod sincer din firea lui comodă, care respingea tot ce era violenţă:

— Ştii ce, muhtarule? Am să-ţi fac o rugăminte. La urma urmei, toate aceste frecuşuri cu voi au început să mă scârbească. Sunt un om paşnic şi nu un copoi de poliţie. Preia tu această chestiune. Te rog să pleci la Maraş! Vorbeşte tu cu mutessariful. Tu eşti părintele oraşului, iar el răspunde faţă de cei mari. Raportul meu despre cele întâmplate se află la el. Voi amândoi o să găsiţi până la urmă soluţia cea mai nimerită.

— Este o poruncă pe care mi-o dai, efendi?

— Ţi-am mai spus, e o rugăminte personală. Poţi să refuzi, dar ar fi dureros pentru mine.

Caimacamul îşi făcea sosoteala că astfel obţine un câştig dublu. Mai întâi, scăpa de Tşauş înainte de a fi nevoit să-l aresteze, şi în acelaşi timp punea la dispoziţia mutessarifului, pentru anchetă, cea mai importantă personalitate a oraşului. Nazareth Tşauş se gândi multă vreme. Încreţiturile piezişe de la rădăcina nasului se prelungeau până sus, pe frunte. Îşi îndreptă

spatele, sprijinindu-se în baston. Omul care cumpănea se transformase deodată într-unul copleşit de griji.

— Dacă plec la Maraş, mă vâr singur în primejdie… Caimacamul se dovedi plin de bunătate şi-l linişti:

— Primejdie1? De ce? Tâlharii nu se apropie de şosea. Îţi voi împrumuta propria mea trăsură, şi doi saptiehi te vor însoţi ca să te apere. De asemenea, vei primi şi o scrisoare de recomandare către mutessarif, pe care o poţi citi înainte de a o preda. Şi dacă mai ai alte dorinţe, ţi la voi îndeplint:

Trăsăturile zbârcite ale armeanului de la munte de veniră cenuşii d tot. Stătea aici, bătrân şi veştejit ca pietrele din care era clădit masivul muntos al Zeitunului. Deznădăjduit, căuta argumente. Dar buzele de sub mustaţa pleoştită nu se mişcau. O forţă necunoscută îi paraliza voinţa. Dădu din cap, în semn de aprobare. A

126

doua zi îşi luă rămas bun de la ai săi fără prea multă vâlvă. Vorbi despre o scurtă călătorie. Nu va lipsi nicio săptămână. Fiul lui cel mai mare îl însoţi până la trăsura caimacamului. Îi fu destul de greu să se urce, din pricina mâinilor şi picioarelor lui bolnave. Tânărul îl sprijini. Apoi, în timp ce îşi ridica piciorul pe scară, Tşauş spuse calm şi încet, ca vizitiul să nu-l audă:

— Oglum, bir, daha gelmen. Fiul meu, nu mă voi mai întoarce.

Avusese dreptate. Mutessariful din Maraş nu făcu prea multe mofturi cu Nazareth Tşauş. În ciuda călduroasei recomandări din scrisoarea caimacamului, primarul fu primit reproşându-i-se o vină despre care n-avea habar, supus unor interogatorii severe şi la urmă aruncat în închisoarea de la Osmanâie, sub acuzaţia de înaltă trădare şi ea membru al unui grup având ca scop răsturnarea ordinii de stat. Cum nici în continuare nu s-a putut afla de la el nimic despre organizaţia secretă a trădătorilor armeni, ba nici măcar câte ceva despre dezertorii din Zeitun, i s-a administrat bastonada de gradul cel mai sever. După aceea, picioarele însângerate i-au fost stropite cu un acid coroziv. La un asemenea tratament, trupul său n-a mai putut rezista. A murit după o oră de chinuri înspăimântătoare. Sub ferestrele închisorii cânta meterhaneaua. Tobele şi flautele ei aveau menirea să acopere urletele celui torturat în spatele ferestrelor.

Nici moartea de martir a lui Nazareth Tşauş n-a avut consecinţele scontate. Un timp, nu s-a întâmplat nimic. Numai doliul şi deznădejdea surdă a poporului căpătară o densitate aproape materială. În întunecosul orăşel de munte dospea acuma şi întunecimea din sufletele oamenilor, care tăia respiraţia ca o ceaţă neagră. A trebuit să vină

luna martie pentru ca două incidente să dea în sfârşit guvernului prilejul de a-şi realiza intenţiile. Primul eveniment l-a constituit un foc de armă tras printr-o fereastră. Un jandarm în exerciţiul funcţiunii patrula în cartierul Yeni Diinya şi tocmai când trecea prin faţa casei lui Tşauş, muhtarul executat, s-a

127

tras asupra lu' un foc de armă chiar din această casă, rănindu-l uşor. În loc să întreprindă o anchetă conform normelor legale în vigoare, caimacamul declară fără înconjur că viaţa lui se află în primejdie la Zeitun şi, după ce trimise telegrame în toate părţile, îşi mută reşedinţa într-o cazarmă situată în afara oraşului. Acest procedeu se potrivea şi el cum nu se poate mai bine firii lui, în care mărginirea vicleană se împletea cu teama de a nu fi nevoit să renunţe la comoditate. În acelaşi timp, pentru a ocroti populaţia mahomedană, înfiinţa o „gardă civică", cu alte cuvinte câţiva huligani, adunaţi la repezeală de pe unde s-a nimerit, căpătară, după binecunoscutul tipar abdulhamidic, câte o banderolă verde în jurul braţului şi o carabină Mauser în mână. Cetăţenii turci cumsecade care trăiau la Zeitun, oameni respectabili şi cu simţul dreptăţii, au fost primii care şi-au exprimat indignarea faţă de asemenea ocrotire impusă. Se duseră la caimacam şi cerură imediata desfiinţare a gărzii. N-a ajutat

la nimic. Autorităţile îşi manifestau în cel mai înalt grad grija pentru siguranţa lor. Şi iată că, în sfârşit, garda civică reuşi să creeze condiţii foarte clare pentru cel de-al doilea incident, menit să ducă la hotărâri definitive. Într-o grădină publică din cartierul nou, numită Eski Boston, obişnuiau să se întâlnească după-amiază femei şi fete armence, să mai schimbe o vorbă. Împrejurul unei fân-tâni frumoase se aflau câteva bănci umbrite de platani bătrâni. Copii se jucau lângă fântână. Femeile sporovăiau pe bănci, mânuind andrelele. Un vânzător de şerbet îşi împingea căruciorul împrejurul fântânii. Deodată năvăliră în parc câţiva dintre cei mai jerpeliţi membri ai noii gărzi civice. Golanii se aruncară gâfâind asupra armeneelor, le înfipseră mâinile în gât şi începură să le

— Smulgă roehhle de pe-trup. Fiindcă tot atât de Tnare ca dorinţa de a-i ucide pe bărbaţii din neamul blestemat, era pofta turbată după femeile lor, aceste făpturi cu braţe delicate, cu buzele fremătânde şi ochi neobişnuiţi. Strigăte de durere şi ţipete de copii umplură văzduhul. Dar ajutoarele sosiră într-o clipă. Un număr mult mai

128

mare de bărbaţi armeni care, bănuind că se pregăteşte ceva, urmăriseră în ascuns pe ocrotitorii oraşului, îi cotonogiră cu pumnii goi, cu curele şi bastoane, stâlcindu-i şi lăsându-i în

nesimţire pe jos, după care – fireşte, spre propria lor pierzanie – le luară puştile şi baionetele.

Revoltă deschisă împotriva autorităţii de stat! După acest act de dezarmare a poliţiei auxiliare de către rebeli, situaţia de fapt nu mai putea fi tăgăduită. Încă în aceeaşi seară caimacamul emise o listă de ostatici, în care erau menţionaţi nominal locuitorii pe care consiliul comunal trebuie să-i predea automat autorităţilor poliţieneşti spre a fi arestaţi. În exasperarea lor smintită, cei aflaţi pe listă se adunară în taină, depuseră un jurământ solemn şi se refugiară într-o tekkeh veche, un schit izolat, loc de pelerinaj al dervişilor, situat la o jumătate de ceas de drum, la răsărit de oraş. Când aflară de asta cei de pe Ala Kaia şi din alte puncte ale munţilor înconjurători, o parte a dezertorilor coborî şi se uni cu fugarii. În mica fortăreaţă se aflau, una peste alta, vreo sută de oameni.

Mutessariful din Maraş şi mai-marii regimului din Stambul îşi văzură visul cu ochii. Vremea provocărilor mărunte trecuse şi rebeliunea spectaculoasă era în floare. Consulilor neutri şi celor aliaţi nu le mai era permis acum să închidă ochii faţă de uneltirile armeneşti. Două zile mai târziu, la Zeitun sosiră ajutoare militare, deocamdată două campanii de infanterişti puşcaşi. Jiisbaşiul, maiorul comandant, începu imediat pregătirea asediului. Dar fie că era într-adevăr un

erou, sau doar redus la minte – în timp ce galopa în fruntea unui escadron, şarjând în câmp deschis împotriva f. ek-kehlei, ca să cucerească astfel pe faţă şi în cel mai scurt timp fortăreaţa, atât el cât şi şase dintre soldaţii lui fură culcaţi la pământ de gloanţe trase cu mare precizie. Era, într-adevăr, mai mult decât ar fi fost nevoie. Moartea eroică a maiorului a fost imediat anunţată cu surle şi trâmbiţe în toate oraşele Imperiului. Ittihadul începu să lucreze cu febrilitate pentru ca

129

9 – Musa Dagh vol. I strigătele de indignare să capete accentele cuvenite. Nu trecură decât câteva zile şi Zeitunul se transformă într-o tabără militară. O forţă armată compusă din patru batalioane şi două baterii fu concentrată pentru a aresta o ceată de disperaţi şi dezertori. Iar asta se întâmpla într-o vreme când Djemal Paşa avea nevoie de fiecare om şi de fiecare tun pentru Armata a patra pe care o comanda. În pofida puternicei concentrări de trupe, la schitul asediat a fost trimis totuşi un sol să trateze predarea necondiţionată a celor şi aşa pierduţi. Solul primi răspunsul antic:

— Dacă tot trebuie să murim, mai bine să murim în luptă.

Dar cu totul uimitor a fost că nici măcar n-au trebuit să moară. Fiindcă abia apucase artileria de pe poziţiile ei de asediu să trimită patru obuze

ineficace înspre zidurile în ruină şi iată că, datorită nu se ştie cărei tainice dispoziţii, focul încetă pe neaşteptate. Oare cei câţiva musulmani, care se aflau printre cei asediaţi, să fi constituit un motiv suficient pentru un asemenea neobişnuit act de omenie? Orice s-ar fi ascuns îndărătul acestei manevre, fapt este că, începând din acel ceas, respectiva forţă armată ridicol de puternică nu mai întreprinse nimic împotriva micului grup de dezertori şi apărători ai femeilor, îndeletnicindu-se în felul greoi al soldaţilor excluşi1. – cu gospodăria, adăpatul cailor, fumatul şi jocul de cărţi. Pe bună dreptate, locuitorii din Zeitun văzură în această linişte apăsătoare semnele unei nenorociri ce se pregătea cu un rafinament deosebit. Cu spaima morţii în suflet, trimiseră o delegaţie la caimacam exprimându-şi dorinţa ca viteaza armată să-i scape cât mai iute cu putinţă de blestemaţii de rebeli. Declarară că n-au nimic de-a face cu aceştia. Dacă vreunul dintre răufăcători va reuşi să fugă intrând în orăşel, îl vor preda fără nicio îndurare autorităţilor. Cuprins de tristeţe, caimacamul le arătă cu regret că atitudinea asta înţeleaptă vine prea târziu. Că toate hotărârile sunt luate acum de comandamentul militar local. Că el însuşi nu mai este decât un factor

lipsit de importanţă, un tolerat. Delegaţii ¡1

implorară să hotărască dacă nu este posibil să se recurgă la arbitrajul excelenţei-sale valiul Djelal Bei din Alep. Fiindcă, dacă există într-adevăr cineva care să rezolve această situaţie gravă spre folosul tuturor, acela este doar demnul şi binevoitorul vali. Gura caimacamului se strâmbă. Spuse că nu poate decât să dea sfatul ca numele Djelal Bei să nici nu fie pomenit. Că mutessariful are cu totul alte relaţii. Şi că, în această direcţie, excelenţa-sa din Alep este un om mort. Aşa se întâmplă dacă te arăţi prea bun faţă de milletul armean. El însuşi, caimacamul, a simţit-o pe pielea lui.

Într-o dimineaţă radioasă de martie, în oraş se răspândi vestea îngrozitoare că în noaptea aceea asediaţii au reuşit să scape şi să dispară în munţi, lăsând la faţa locului doi morţi, pe care însă i-au făcut de nerecunoscut. La Zeitun, acei locuitori care nu credeau în minuni se întrebau: cum aşa, o sută de indivizi în zdrenţe, foarte bătători la ochi, puteau să dispară fără urmă printr-un cordon format din mai mult de patru mii de soldaţi instruiţi? Iar cine îşi punea întrebarea ştia foarte bine ce semnificaţie avea fuga asta. Ceea ce oamenii aşteptau cu teamă se întâmplă chiar în aceeaşi zi, la ora prânzului. Comandantul militar şi caimacamul aruncară asupra întregii populaţii răspunderea pentru evadarea celor o sută. Locuitorii din Zeitun, vinovaţi de înaltă trădare,

folosiseră nu se ştie ce şiretlicuri diabolice, ajutându-i pe cei asediaţi să se strecoare prin cordonul de ostaşi uşor adormiţi. Când află vestea despre această nelegiuire, mutessariful se deplasă în persoană şi în grabă, sosind cu trăsura din Maraş. Munadirii, crainicii cu toba, colindau oraşul bătând înfundat în instrumentele lor. Numeroşi curieri mergeau pe urmele crainicilor, convocându-i pe cetăţenii mai vârstnici şi pe notabilii din Zeitun la o „conferinţă cu mutessariful şi comandantul trupelor locale în legătură cu situaţia”. Cei chemaţi, cincizeci dintre bărbaţii cei mai de vază, medici, învăţători, preoţi, mari negustori, antreprenori, apărură fără întârziere la faţa locului.

131

cei mai mulţi chiar în hainele de lucru. Numai puţini, cuprinşi de presimţiri, îşi luaseră bani cu ei. Conferinţa a constat din faptul că oamenii aceştia vârstnici şi gravi au fost adunaţi în curtea cazărmii de nişte subofiţeri necioplţi şi că aceştia i-au numărat ca pe vite. Apoi li s-a spus că întreaga chestiune este socotită încheiată şi că încă astăzi vor porni la drum, în scopul „strămutării” lor, pe linia Maraş-Alep, în deşertul Mesopotamiei, până la Deir es Zor. Oamenii s-au uitat unii la alţii, muţi, niciunul n-a avut vreo izbucnire, niciunul n-a plâns. Nu era nicio jumătate de oră de când fuseseră oameni plini de

demnitate, bucurându-se de respectul concetăţenilor, acum deveniseră dintr-odată livizi şi lipsiţi de voinţă, nişte bulgări de pământ în care abia mai pâlpâie viaţa. Purtătorul lor de cuvânt, muhtarul cel nou, cu vocea înecată de emoţie, rugă să li se acorde o favoare: în numele cerului şi al milosteniei divine, să fie lăsate în pace familiile lor şi să rămână la Zeitun. Atunci vor putea să-şi întâmpine cu stăpânire de sine soarta ce le este hărăzită. Răspunsul a sunat înspăimântător în batjocura lui: nu, în niciun caz, deoarece toată lumea îi cunoaşte pe armeni cum nu se poate mai bine şi nu se gândeşte nimeni să despartă nişte respectabili taţi de familie de rudele lor iubite şi iubitoare. Dimpotrivă, a fost dată dispoziţia ca fiecare dintre ei să-i anunţe în scris pe ai săi că mâine, două ceasuri după răsăritul soarelui, să fie prezenţi aici, cu tot calabalâcul şi gata de drum. Muieri, băieţi, fete, copii, cu mic şi cu mare. Ordinul venit de la Stambul precizează ca întreaga populaţie armenească, până la copiii de ţâţă, să fie strămutată. Prin urmare, Zeitunul şi-a încetat existenţa, căci de astăzi înainte se va numi Sulni4 eilca să-nu—» a lurriht Trea unui loc care a îndrăznit să înfrunte poporul eroic al osmanlâilor.

A doua zi la ora poruncită, porni într-adevăr primul transport încărcat de durere şi constituind astfel începutul uneia dintre cele mai înfiorătoare tragedii trăite vreodată, într-o eră istorică, de un

popor aflător pe

— 32

pământ. O escortă militară îi însoţea pe izgoniţi, şi deodată ieşi la iveală că puternica forţă armată trimisă pentru asediul fugarilor avea şi un rol secundar – unul pe cât de neînsemnat, pe atât de semnificativ. În fiecare zi, dimineaţa, se repeta acum aceeaşi scenă sfâşietoare. Celor cincizeci de familii dintre cele mai însemnate le urmară o sută mai puţin însemnate, şi pe măsură ce poziţia socială şi averea scădeau se ridica numărul celor expediaţi.

Fără îndoială că în zone uriaşe aflate în spatele fronturilor de război europene se proceda de asemenea la evacuarea tuturor oraşelor şi satelor, dar oricât de greu le era acestor dezrădăcinaţi să-şi îndure soarta, ea nu se putea asemui cu a celor din Zeitun. Evacuaţii de război erau scoşi din zona morţii pentru propria lor ocrotire. Până şi în teritoriu inamic li se asigura oarecare îngrijire şi ajutor. Ei nu-şi pierdeau speranţa că, după o perioadă tristă, dar limitată, li se va îngădui să se întoarcă acasă. Armenii însă nu întrezăreau vreo posibilitate de ocrotire, de ajutor, de speranţă. Nu căzuseră în mâinile unui inamic care, din motive izvorâte din principiul reciprocităţii, să fie nevoit a respecta normele de drept internaţional. Căzuseră în mâinile unui inamic mult mai înspăimântător, mai sălbatic:

propriului lor stat.

Există oameni care atunci când îşi schimbă locuinţa se întristează, o parte din viaţa proprie rămâne totdeauna în urmă, uitată. A schimba un oraş cu altul, o ţară în care ai trăit cu una nouă, este pentru oricine o hotărâre importantă. Până şi răufăcătorul nărăvit parcurge cu greu drumul înapoi, în captivitate, în închi-soare. Dai să fii mai lipsii de diepluii decât un răutăcător, care tot se mai bucură de ocrotirea legii! Să fii gonit de la o zi la alta din căminul tău, de la muncă, de la cele agonisite prin hărnicia unor ani îndelungaţi! La cheremul urii dezlănţuite! Aruncat pe drumurile Asiei cu totul nepregătit, să ai în faţa ta mii şi mii de mile de colb, piatră şi mlaştini! Să ştii că nu vei mai dormi niciodată într-un pat vrednic de un om, că nu vei mai i-33

mânca şi bea niciodată la o masă vrednică de un om. Dar asta încă n-ar fi nimic. Să fii mai lipsit de libertate decât un puşcăriaş! Să faci parte dintre proscrişi, dintre cei scoşi în afara legii, pe care oricine îi poate ucide nepedepsit. Înghesuit în cârdul ce se târăşte al celor mizeri, în lagărul de concentrare rătăcitor, unde nimeni nu-şi poate face nici măcar nevoile fără să ceară permisiunea. Şi atunci, cine mai îndrăzneşte să spună că poate măsura durerea pe care au trăit-o locuitorii din Zeitun în acea săptămână lungă scursă între plecarea primului şi a ultimului transport? Chiar

un bărbat relativ tânăr ca pastorul Aram Tomazian, care, nefiind născut la Zeitun ar fi fost firesc să sufere mai puţin, devenise aproape o umbră în cele şapte zile de dinaintea plecării.

Pastorul Aram – oamenii îi spuneau numai pe numele mie – împlinise mai mult de un an de când funcţiona ca preot al comunităţii protestante şi director al marelui orfelinat din Zeitun. Împrejurarea că la vârsta de treizeci de ani abia împliniţi i s-a încredinţat conducerea acestei instituţii se datora faptului că Aram se număra printre elevii preferaţi ai misionarilor americani din Maraş, un elev în care îşi puseseră mari speranţe. De altfel, îl şi trimiseseră cu o bursă, vreme de trei ani, la Geneva, ca să-şi desăvârşească acolo studiile. Drept urmare, vorbea curgător franceza şi destul de bine germana şi engleza. Orfelinatul părinţilor misionari americani din Maraş era una dintre înfăptuirile cele mai îmbucurătoare ale activităţii lor culturale desfăşurate vreme de cincizeci de ani. În sălile lui mari şi luminoase adăpostea mai mult de o sută de copii. Pe lângă el funcţiona o şcoală, hărăzită şi tineretului din xirsş. În afară deaceasta, în Tthuţia” mai” cuprindea o mică gospodărie agricolă, astfel că necesităţile în privinţa laptelui de capră, legumelor şi altor alimente puteau fi acoperite din resurse proprii. Ca urmare, conducerea orfelinatului cerea nu

numai experienţă pedagogică, dar şi destoinicie în diferite treburi practice. Ca oricare tânăr mândru de a se putea bucura de o

134

activitate independentă, pastorul Aram se pusese cu nădejde pe treabă. Pe anul în curs obţinuse frumoase rezultate gospodăreşti şi nutrea planuri încă şi mai ambiţioase. În primăvara trecută, scurtă vreme înainte de a-şi lua în primire postul acesta important, se căsătorise. Hovsannah, vechea lui dragoste, era o fată din Maraş, fiica unui pastor din prima generaţie a seminarului de acolo. Spre deosebire de cele mai multe dintre armence, care erau subţirele şi mai degrabă scunde, Hovsannah era de statură înaltă şi cu forme pline. Se mişca încet, nu vorbea mult, făcea adesea impresia că nu ia parte la ceea ce se petrece în jurul ei. Iskuhi îi spusese o dată fratelui ei că la Hovsannah, placiditatea este uneori atenuată de îndărătnicie şi ranchiună. Această caracterizare făcută fără răutate nu părea însă să se potrivească, deoarece care femeie într-adevăr îndărătnică ar fi răbdat-o pe cumnata ei în casă? Cu Iskuhi, acum în vârstă de nouăsprezece ani, era o poveste întreagă. Aram o adora pe sora lui mai tânără. Încă de pe când fata avea nouă ani, după moartea mamei, o luase de la Yoghonoluk ca să urmeze la şcoala misiunii din Maraş. Mai târziu, o dusese la Lausanne, unde vreme de un an fata

stătuse într-un pension. Cheltuielile inerente unor asemenea nobile ambiţii în legătură cu micuţa lui soră le acoperi din economii proprii, obţinute cu preţul unor renunţări calculate cu mare minuţiozitate. Nu-şi putea imagina viaţa fără Iskuhi. Hovsannah ştia acest lucru, şi făcu chiar ea propunerea să locuiască laolaltă. Fata obţinu o slujbă de profesoară suplinitoare la orfelinat. Preda limba franceză. Nu era câtuşi de puţin de mirare că Iskuhi trezea dragostea, şi nu numai pe cea a fratelui ei. În afară de ochii minunaţi, cel mai frumos lucru la ea era gura. Pe buzele ei foarte roşii, se oglindea un luciu umed, surâzător, ca al pupilei ochiului, de parcă ar fi putut să vadă cu gura. Cei trei îşi aranjaseră viaţa într-un fel agreabil şi de loc conform uzanţelor locale. Casa pastorului se afla în incinta orfelinatului. Ca urmare a străduinţei depuse de Hovsannah, goliciunea zidurilor dispăru re

135

pe de Fiindcă Hovsannah avea aptitudini în ce priveşte artele decorative şi un simţ foarte dezvoltat pentru lucruri frumoase. Colinda oraşul şi satele din împrejurimi, tocmindu-se cu femeile din partea locului spre a le achiziţiona vechile şi splendidele ţesături, lucrări în lemn şi alte obiecte menite să împodobească o casă, cu care apoi îşi însufleţea încăperile – activitate ce îi luă adesea săptămâni în şir. Cât despre Iskuhi, manifesta mai

degrabă înclinaţie către cărţi. Aram, Hovsannah şi Isukhi trăiau într-un univers precis delimitat. Orfelinatul şi şcoala formau lumi atât de închise, încât aceşti trei oameni în plină activitate aproape că nu simţeau norii ameninţători ce se adunau pe cerul Zeitunului. Până către sfârşitul lui martie, în predicile sale de duminică, pastorul făcea să vibreze o bucurie plină de speranţe luminoase, care după toate aparenţele părea să ţină mai degrabă de fericirea senină a propriei sale vieţi decât de o apreciere pătrunzătoare a intenţiilor regimului.

Şocul îl lovi atât de teribil, încât se clătină. Îşi văzu opera nimicită. Dar pe urmă îl cuprinse o speranţă deşartă, că guvernul nu va avea îndrăzneala să închidă orfelinatul. Aram îşi reveni repede. Câteva cuvinte spuse de Hovsannah îi redară puterea încă din prima zi a deportărilor. „Numai în asemenea clipe, precum cea de faţă, se împlineşte în cel mai înalt grad raţiunea însăşi a apostolatului creştin”. Aşa a vorbit fiica de pastor. Dând urmare acestui îndemn, pastorul Aram depuse eforturi supraomeneşti, concentrându-şi întreaga energie. Nu numai că biserica lui rămase deschisă zi şi noapte, ca să poată da asistenţă duhovnicească fiecărui grup de deportaţi pornit pe drumul calvarului, dar îşi vizită enoriaşii mergând din casă în casă, din familie în familie, stătu printre cei ce plângeau, îi ajută cu toate mijloacele

sale băneşti, stabili o anumită disciplină înăuntrul convoaielor, trimise scrisori cerând ajutor de la toate misiunile religioase aflate pe traseul parcurs de deportaţi, ticluia cu vorbe meşteşugite scrisori cerşind mila funcţionarilor turci pe care îi vedea bine

130

voitori, întocmea petiţii şi certificate, încerca să obţină pentru unul sau altul o amânare, tocmea preţuri cu conducătorii de catâri turci – pe scurt, făcea tot ce se putea face în această situaţie îngrozitoare, iar atunci când nil putea să facă nimic, nici măcar să mai consoleze oamenii citindu-le despre patimile din Evanghelie, atunci se aşeza mut, alături de cei împietriţi de durere, închidea ochii „îşi încleşta mâinile împreunate şi în sufletul său striga către Cristos.

Oraşul se golea zi de zi, în timp ce şoseaua spre Maraş se umplea cu lungi coloane de oameni care nu păreau să înainteze. De la cetăţuia de sus, un privitor le-ar fi putut urmări până departe în munţi, şi nimic n-ar fi fost mai în măsură să-i trezească groaza decât liniştea târâtoare a acestor convoaie ale morţii, linişte pe care vocile guturale şi râsetele zbirilor înarmaţi nu făceau decât s-o sporească într-un mod şi mai înspăimântător, între timp, uliţele despopulate ale Zeitunului se animau – apăreau păsările de pradă venite pe urma celor alungaţi, jefuitorii de ocazie şi hoţii de profesie,

drojdia oraşului şi tâlharii de prin împrejurimi. Puneau stăpânire pe casele părăsite sau măcar le vizitau. Imediat se trecu la organizarea unui înfloritor transport de mărfuri. Apărură care cu loitre şi chervane, măgari de povară bocăneau pe uliţe. Covoare, haine, munţi de lenjerie, divane, mobile, oglinzi erau încărcate în tihnă în căruţe sau pe animale de povară, de parcă era vorba de o mutare perfect legală. Autorităţile nu se opuneau acestei activităţi. Ba chiar păreau că în felul acesta acordă în mod tacit o recompensă elementului autohton turc, în măsura în care alungarea armenilor se desfăşura conform dispoziţiilor. Existau şi elemente scoase parcă dintr-un basm barbar, de pilda faptul că din fiecare ramură meşteşugărească trebuiau să rămână la „Sultani-jeh” câte şase, reprezentanţi, pentru ca activitatea care se târa de pe o zi pe alta să nu se stingă pe de-a-ntregul din lipsă de oameni. Dar cine vor fi aceşti fericiţi nu era hotărât de către autorităţi, ci însăşi comunităţii îi revenea să facă alegerea – rafinată înăsprire a pe

137

depsei, căci asemenea alegere punea sufletele la noi încercări chinuitoare.

Sosi şi a cincea zi, iar pastorul Aram încă nu primise dispoziţia să se prezinte. Numai un mollah mahomedan, de altfel străin de oraş, venise la el să-i ceară cheile bisericii. Şi-i comunicase foarte

politicos că până la rugăciunea de seară biserica protestantă va fi sfinţită ca moschee. Cu toate acestea, în Tomazian nu se stinse cu totul speranţa că orfelinatul va fi lăsat în pace. Porunci ca de acum înainte toată lumea să stea acasă, nimeni nu trebuie să se arate, nici copiii şi nici profesorii. De asemenea dădu dispoziţia ca obloanele de la ferestre să fie ţinute închise şi în timpul zilei, că noaptea nu mai este îngăduit să se aprindă lumini şi să nu se pronunţe vreun cuvânt cu voce tare. Asupra casei atât de plină de viaţă se aşternu o atmosferă macabră plină de încordare. Dar tocmai asemenea încercări de a induce în eroare pe Dumnezeu provoacă adversităţile destinului. În ziua următoare, a şasea, unul dintre curierii caimacamului, care colindau oraşul ca nişte îngeri ai, morţii Semănători de groază, aduse pastorului o citaţie: să se prezinte neîntârziat la comandamentul militar al oraşului.

Aram apăru în veşminte preoţeşti. Rugăciunile lui fuseseră ascultate. Nu se simţea umilit de nicio urmă de teamă sau de surescitare. Păşi înaintea ofiţerului superior liniştit şi cu capul sus. Din păcate, în această situaţie, era o atitudine cu desăvârşire greşită. Fiindcă respectivului bimbaşi îi plăcea când în faţa lui se frământau făpturi înecate în lacrimi. Atunci era dispus să închidă un ochi, să acorde unele concesii şi să fie un om bun. Dar siguranţa din atitudinea lui Aram – înăbuşi-

această-bunăvoinţă – o-bunăvoinţă-ce-şi avea originea numai în contrastul dintre propria măreţie şi viermele implorând iertare:

— Sunteţi pastorul protestant Aram Tomazian, originar din Yoghonoluk lângă Alexandretta. Colonelul latră aceste cuvinte, care sunau ca un mandat de arestare, apoi se răsti la victima lui’s Vei porni mâine cu (ultimul transport! În direcţia Maraş-Alep! înţeles?

133

— Sunt gata să pornesc!

— Nu te-am întrebat dacă eşti gata să porneşti… Soţia dumitale şi restul familiei pleacă de asemenea. Nu aveţi voie să luaţi niciun fel de bagaje pe care nu sunteţi capabili să le purtaţi singuri. În măsura posibilităţilor, veţi primi ca hrană o sută direm de pâine pe zi. Sunteţi liberi să vă procuraţi celelalte prin cumpărare. Orice părăsire a coloanei din iniţiativă proprie va fi pedepsită de comandantul transportului, iar în caz de recidivă, cu moartea. Folosirea vreunui vehicul este interzisă.

— Soţia mea aşteaptă un copil, zise Aram încet. Vestea păru să-l stârnească pe bimbaşi la replici batjocoritoare:

— La asta trebuia să te fi gândit înainte. Apoi îşi mai aruncă o dată privirea peste hârtiile lui: Având în vedere originea lor armenească, copiii orfelinatului nu sunt, bineînţeles, exceptaţi de la

strămutare. Trebuie să se prezinte cu punctualitate şi în număr complet, atât ei, cât şi personalul instituţiei.

Pastorul Aram se trase puţin îndărăt:

— Îmi este îngăduit să vă întreb dacă pentru aceşti o sută de copii nevinovaţi se va lua vreo măsură de ocrotire? Printre ei sunt foarte mulţi sub zece ani, cari1 n-au făcut încă niciodată un marş mai lung. Iar copiii au nevoie de lapte.

— Dumneata, pastore, nu trebuie să pui întrebări, strigă colonelul, ci să primeşti ordinele mele! De o săptămână te afli pe un teritoriu decretat zonă de operaţii.

— Dacă la răcnetele acestuia. Tomazian sar Ju…4) ritbu sit şi ar fi început să tremure de spaimă, probabil că bimbaşi, de la înălţimea sa plină de satisfacţie, i-ar fi aprobat caprele. Dar pastorul continuă cu calmă dârzenie.

— În cazul acesta voi lua turma de capre a instituţiei noastre, care ne va urma pe şosea, şi copiii vor primi astfel laptele trebuincios.

139

— Îţi vei ţine gura obraznică, pastore, şi te vei supune!

— Vă voi ttage la răspundere, efendi, pentru soarta orfelinatului, care este proprietatea inviolabilă a unor cetăţeni americani, aflaţi sub ocrotirea consulului lor.

Mai întâi bimbaşi nu ştiu ce să răspundă.

Ameninţarea părea să-şi fi făcut efectul. Asemenea zei ca – bimbaşi se domolesc repede când apar la orizont zei mai mari. După o pauză mai lungă şi destul de ruşinoasă pentru un colonel, izbucni:

— Ştii că pot să te strivesc ca pe un păduche? E destul să suflu o dată şi te şterg de pe suprafaţa pământului.

— N-am să vă împiedic s-o faceţi, răspunse pastorul Aram, şi era foarte sincer, deoarece îl cuprinsese dorinţa nespus de puternică de a muri.

Oricine ar fi întrebat pe Aram, Hovsannah şi Iskuhi care a fost momentul cel mai greu din timpul deportării, ar fi primit de la oricare dintre ei răspunsul:

— Clipa când transportul nostru se pregătea să se pună în mişcare.

Era clipa când nenorocirea reală se manifesta doar pe jumătate atât de intens ca o anumită senzaţie de zdrobire, de strivire, o străveche experienţă a spaimelor aflate în sânge, care poate că-şi amintea de vremurile primitive de dinaintea trecerii la viaţa sedentară şi a adoptării unor legi. O masă de o mie de oameni, adunată într-un mod infam şi mizerabil, avea acum nu numai senzaţia de a fi pierdut tot ce posedase şi de a-şi primejdui din ce în ce mai mult viaţa, dar în calitatea ei de colectivitate, de entitate naţională se simţea deposedată de fructele milenareinzuinţe JI – şi de-milenarul erpărtâiTTonâu cultural. Cele două

femei şi pastorul Aram erau şi ei cuprinşi de această profundă melancolie, generală şi incomensurabilă.

Era o zi mohorâtă, cu nori atârnând foarte jos, o zi în care munţii din Zeitun îşi ascundeau piscurile familiare; mult mai favorabilă pentru marş decât vremea însorită. Şi totuşi, acesta posomorâre exterioară a zilei

140

părea să încovoaie spinările celor surghiuniţi mai adânc decât poverile ce le fusese îngăduit să le poarte cu ei. Primul pas a fost ceva foarte important, ceva sfânt şi înspăimântător ce înfiora toate sufletele. Familiile se înghesuiau cât mai aproape una de alta. Nu se auzea nicio vorbă, nici măcar scâncetul vreunui copil. Totuşi, după ce se scurse vreo jumătate de oră şi convoiul lăsă în urma lui ultima casă de la periferia oraşului, situaţia se îmbunătăţi. Spiritul copilăresc primitiv al oamenilor, superficialitatea înduioşătoare, gata să uite, ieşi la iveală, prevalând pentru o vreme asupra tuturor celorlalte. După cum la prima geană a zorilor se trezeşte mai întâi un singur ciripit modest, pentru ca peste o clipă să izbucnească întregul cor, tot aşa deasupra convoiului în mişcare se întinse curând împletitura deasă a vocilor ascuţite ale copiilor. Îndemnuri la linişte ale mamelor. Bărbaţii îşi strigau şi ei ba una, ba alta. Pe ici şi pe colo se auzea chiar câte

un râs înfundat. Multe femei şi oameni mai în vârstă erau călare pe măgari, care în acelaşi timp fuseseră încărcaţi cu aşternuri, pături şi saci. Ofiţerul care-i însoţea tolera această situaţie. Părea dispus să atenueze pe răspundere proprie severitatea ordinelor primite spre executare. Aram procurase şi el un măgar de călărie, pentru soţia lui. Dar cea mai mare parte a timpului, Hovsannah mergea pe lângă el, deoarece se temea că i-ar putea dăuna călăritul. Deşi ar fi fost mai înţelept să fie aşezaţi în faţă, copiii orfelinatului constituiau ariergarda transportului. În spatele lor nu se mai afla decât turma de capre, pe care pastorul, fără să ţină seamă de acea discuţie, pusese să fie minată în urma convoiului. La început, copiii luară totul ca pe o schimbareijdăculă – ca-43 e o adevărată-aventură. Iskuhi, care mergea pe lângă ei, stimula această bună dispoziţie pe cât îi stătea în putinţă. Nimic din înfăţişarea ei nu trăda emoţiile şi nopţile nedormite. Pe faţă i se citea bucuria clipei şi pofta de viaţă. Oricât de gingaşă şi de plăpândă ar fi părut la înfăţişare, atotputernica forţă de adaptare a tinereţii biruise totul. Ba chiar încercă să pornească printre copii un cântec.

141

Era un cântec frumos din Yoghonoluk. Oamenii de acolo îl cântau în timp ce munceau, în vii şi în livezile de pomi. Iskuhi îl introdusese la

şcoala din Zeitun:

„Zilele crunte lua-vor sfârşit la zilele iernii, ce vin şi se duc. Durerile omului nu stăruie mult, la muşterii-n bazar, ce vin şi se duc”.

Dar Aram Tomazian veni de îndată în goană şi interzise cântatul. Tânărul pastor parcurgea de două şi de trei ori drumul pe care-l făceau ceilalţi. Apărea când printre grupurile cele mai din faţă, apoi iarăşi printre cei de la coadă, mereu cu fructul acela mare de tigvă uscată atârnat de umăr, din care oferea în stânga şi în dreapta câte o înghiţitură de raki. Şi el răspândea voie bună, glumea, aplana conflicte izvorâte din divergenţe de păreri şi încerca să găsească şi în situaţia actuală o formă de viaţă în care să-i revină fiecăruia câte ceva de făcut. Dintre meşteşugari, de pildă, cizmarii aveau datoria ca în timpul popasurilor să repare la repezeală încălţămintea stricată. Deşi se aflau doar puţini protestanţi în convoi, Tomazian era singurul preot. Lucru firesc, deoarece toţi preoţii gre-gorieni şi catolici plecaseră încă din primele două zile ale deportării. Drept urmare, pastorul avea datoria să îngrijească de toate sufletele. Urmărea o tactică proprie pentru a menţine treze forţele celor izgoniţi. De neîndurat se dovedeşte numai ceea ce este lipsit de ţinută, ştia asta din proprie experienţă. De aceea repeta mereu acelaşi lucru, cu tonul unei convingeri dintre cele mai optimiste:

— Mâine seară sosim la Maraş. Atunci se vor schimba toate. Probabil că vom fi adăpostiţi acolo mai multă vreme, până soseşte ordinul că ne putem întoarce acasă. Şi ne vom întoarce, nu mai încape nicio îndoială. Guvernul din Stambul nu poate fi de acord cu ceea ce se petrece aici. La urma urmei, avem deputaţi şi reprezentanţi de-ai noştri. În afară de asta, consulii vor

142

stârni mare tărăboi. În două sau trei săptămâni, probabil că totul va fi iar ca înainte. Dar cel mai important lucru este să-mi faceţi bucuria de a ajunge sănătoşi la Maraş şi să rămâneţi zdraveni şi vioi.

Asemenea cuvântări aduceau uşurare chiar şi acelora care fie că erau pesimişti de felul lor, fie că erau prea inteligenţi ca să creadă în nevinovăţia guvernului central. Feţe posomorâte se înseninară. Dar nu numai imaginea favorabilă a viitorului făcea minuni, ci şi ţinta, perspectiva precisă, bine conturată: mâine vom fi la Maraş. La popasul cel mare, tânărul ofiţer care comanda trupa turcească de însoţire a convoiului se dovedi un om foarte de treabă. După ce soldaţii sfârşiră cu gătitul, puse la dispoziţia pastorului, din proprie iniţiativă, bucătăria de campanie a trupei. În felul acesta, pentru cei bolnavi şi slăbiţi se putu pregăti o mâncare caldă. Deoarece chiar a doua zi urmau să sosească într-un oraş mare, nici cei în

putere nu-şi cruţară proviziile. Aşa se face că în orele următoare marşul se desfăşură cu multă uşurinţă şi încredere. Iar seara, când se orândui tabăra de noapte în plin câmp şi oamenii se întinseră pe pături indiferenţi din pricina epuizării fizice, pastorul mulţumi din suflet Domnului pentru faptul că prima zi trecuse destul de bine. Nu departe de tabără se afla un sat mare numit Tutlissek. Noaptea veniră din sat câţiva yailadji, locuitori de la munte, ca să facă o vizită străjilor turceşti. Bărbaţii şezură plini de demnitate unii lângă alţii, fumară ceremonios şi păreau să ducă o conversaţie foarte serioasă. Către dimineaţă, când cei din Zeitun voiră să vadă de măgari şi de capre ca să le adape, animalele dispăruseră.

A fost preludiul unei zile grele. Încă din al doilea ceas de marş, se produse un caz de moarte. Un bătrân se prăbuşi pe neaşteptate. Convoiul se opri. Ofiţerul cel tânăr, altfel atât de prietenos, veni în goana calului şi strigă cu mânie:

— Înainte!

143

Câţiva încercară să-l ridice pe bătrân şi să-l târas că, ai departe. Dar curând trebuiră să-l lase iar jos. Un «aptieh îi izbi cu piciorul:

— Ridică-te, ridică-te, pungăşiile!

Dar când bătrânul rămase întins, cu gura deschisă şi chii daţi peste cap, saptiehul împinse cadavrul în şanţul de la marginea drumului.

Ofiţerul striga cu înverşunare

— Nu vă opriţi! E interzis! Luaţi-o din loc! Luaţi-o din loc!

Nici prin rugămintea emoţionată a lui Aram şi nici prin ţipetele tânguitoare ale familiei nu reuşiră să obţină nici permisiunea de a-l lua eu ei pe cel decedat şi nici de a-i face o înmormântare cât de sumară. Au trebuit să se mulţumească să ridice puţin capul mortului şi să-i pună câte o piatră mare într-o parte şi în cealaltă. Să i se încrucişeze braţele pe piept n-a mai fost timp, fiindcă saptiehii, începând deodată să înjure, se năpustiră asupra rândurilor şovăitoare, lovind orbeşte cu bastoane şi cravaşe. Convoiul intră în panică, un fel de fugă dezordonată, care se potoli abia după ce mortul rămăsese în urmă, departe, şi păsările de pradă din Taurus începură a se roti mai aproape.

Abia se potolise spaima în legătură cu această primă victimă, când o yayli, o trăsură grosolană cu doi cai, ajunse din urmă convoiul. Deportaţii fură înghesuiţi către marginea drumului îngust, împinşi în câmpul mlăştinos. În trăsură şedea un domn voluminos cam de douăzeci şi cinci de ani, cu multe inele pe degete. Fără să coboare din trăsură, întinse neglijent comandantului o hârtie pe care o ţinea cu mâna lui împodobită. Avea dreptul, după cum reieşea din actul purtând cuvenitele parafe ale instituţiilor de stat, să-şi

aleagă una sau mai multe armence pentru treburile gospodăriei sale. Şi fiindcă trăsura oprise pe şosea tocmai în mijlocul orfanilor, ochii lui prietenoşi şi obosiţi căzură asupra lui Iskuhi. Arătă cu bastonul spre ea şi-i făcu semn zâmbind. Trebuie spus că impunătorul domn nu se socotea câtuşi de puţin un răpitor de femei, ei un salva

14.4

tor al femeilor, fapt firesc din moment ce era gata să smulgă una dintre aceste făpturi nenorocite sorţii murdare ce-i era hărăzită şi s-o primească la el, într-o familie exemplară şi într-o casă înstărită de la oraş. Cu atât mai mare i-a fost mirarea când fata cea frumoasă, în loc să se arunce fericită în braţele lui, fugi de lângă el strigând cât o ţinea gura numele „Aram”. Trăsura se luă după ea. Poate că niciunul dintre motivele invocate de pastor pentru a-şi apăra sora n-ar fi folosit la nimic. Faptul că aduse ca argument educaţia ei europeană a fost o greşeală săvârşită în deznădejdea lui, căci aflând aceasta, dorinţele binevoitorului domn aflat în nevoie nu s-au răcit câtuşi de puţin, dimpotrivă, au fost şi mai mult aţâţate. KJumai intervenţia tăioasă a tânărului ofiţer puse capăt târguielii. Acesta rupse fără prea multă vorbă hârtia zelosului achizitor de mirese, anunţându-l că el, în calitate de comandant care poartă răspunderea, este singurul în măsură să decidă asupra destinului celor strămutaţi. Cg dacă

efendi nu se depărtează în cea mai mare vitezy, i\ va aresta pe loc, împreună cu yayli a lui cu tot. Ca să dea mai multă autoritate vorbelor sale, lovi eu cravaşa crupa calului din stânga. Supărat, grăsunul împiedicat să-şi ducă la bun sfârşit fapta lui buny părăsi în trap susţinut locul cu pricina. Iskuhi îşi reveni repede de pe urma acestei întâmplări. După o vreme i se păru că toată povestea asta n-a fost decât un caraghioslâc lipsit de importanţă, care nici măcar n-avea vreo legătură cu ea, astfel că izbucnea în râs ori de câte ori îşi amintea de amănuntele ei hazlii. Dar soarta a vrut ca foarte curând să-i dispară râsul de pe buze. A început după-amiază, odată cu suferinţele copiilor. Ciudat a fost că cei mici nu deveniră încetul cu încetul conştienţi de picioarele lor rănite, ci pe neaşteptate şi cu toţii deodată. Şi, brusc, se porniră plânsete, gemete, se încete care sfâşiau inima femeilor. Dar exista un singur punct în care tânărul ofiţer cu inima bună nu ştia de glumă: în afară de popasurile necesare, nu erau permise niciun fel de opriri sau întârzieri. Primise ordinul să sosească

145

10

la Maraş, împreună cu transportul, în primele ore ale serii. În timp ce toate celelalte le făcea adesea după cum credea el de cuviinţă şi împotriva dispoziţiilor, tocmai acest ordin voia să-l

îndeplinească punctual. Era o ambiţie de-a lui, pe care şi-o vârâse în cap. Aşadar, nici vorbă nu putea fi de un popas în timpul căruia picioarele rănite să poată fi oblojite cu ulei şi alte calmante.

— Asta nu ajută! înainte de orice trebuie să ajungem la Maraş, acolo vă puteţi îngriji! Daţi-i drumul!

Nu era nimic de făcut şi o parte a copiilor au trebuit să fie purtaţi în braţe. Cu acest prilej se distinse şi Iskuhi cea firavă, fapt care se întâmpla foarte scurt timp înainte ca ea însăşi să devină victima unei grele nenorociri.

Fratele ei o avertizase de mai multe ori să nu mai rămână mereu la coada convoiului, anume în spatele grupului care încheia coloana, grup cuprinzând copiii orfelinatului. Aici, la foarte mică distanţă de soldaţii care însoţeau duşmănoşi convoiul şi de tot felul de indivizi dezgustători care apăreau în goană de prin sate, atraşi de curiozitate, era fără îndoială cel mai îngrozitor loc din coloană. Iskuhi însă refuză să-l asculte, deoarece socotea supravegherea copiilor ca pe o datorie a ei, cu atât mai mult cu cât aceştia deveneau mai obosiţi şi mai sleiţi de puteri cu fiecare sfert de oră care trecea. Ceilalţi învăţători ai orfelinatului se îndepărtau adesea şi atunci domnişoara Tomazian rămânea singură, folosind în fel şi chip talentul ea să-i facă să înainteze pe copiii transformaţi într-o ceată plângăreaţă. Din

pricină că se împiedicau mereu mai jalnic, coloana se rupse acum des, formându-se un gol jlest dí, mare-intre Tritimelemüli şi grosul ei. Într-un asemenea moment, Iskuhi simţi deodată că cineva o apucă pe la spate. Scoase un strigăt brusc şi încercă să se smulgă. Deasupra ei se ridică un obraz înspăimântător, uriaş, cu smocuri de barbă, gâfâind, cu ochii bulbucaţi, urât mirositor, animalic. Ea mai strigă o dată ascuţit şi apoi se luptă mută cu bărbatul a cărui salivă picura peste

146

Iskuhi, ale cărui labe negricioase îi rupeau rochia pentru a-şi înfige ghearele în sânii goi ai fetei. Iskuhi simţea că-şi pierde puterile. Obrazul de deasupra ei crescu cât un munte uriaş populat de o lume diabolică şi schimbându-şi mereu înfăţişarea. Sub respiraţia respingătoare, fata se prăbuşi.

Iskuhi a avut norocul că, în urma ţipetelor înnebunite ale copiilor, ofiţerul sosi în goana calului. Labele negricioase o aruncară la pământ. Individul încercă să fugă, dar nu reuşi înainte de a primi o lovitură peste ceafă cu latul sabiei.

Fata se ridică fără să poată plânge. La început crezu doar că braţul stâng devenise insensibil din cauza efortului depus în luptă. „Parcă ar fi amorţit”, se gândi. Dar pe neaşteptate durerea cumplită o săgeta cu ace înroşite în foc. Incapabilă să scoată o vorbă din pricina durerii, nu-i putu

explica nimic fratelui ei. Hovsannah şi Aram o ajutară să continue drumul. Niciun sunet nu-i ieşea din gură. Totul din ea era în nesimţire, în afară de picioare, care făceau paşi mici şi repezi. Cum a izbutit să ajungă atunci la Maraş, rămâne un mister pentru Iskuhi. Când oraşul a apărut la orizont, deznădăjduitul Tomazian s-a apropiat de ofiţer şi a îndrăznit să-l întrebe cât timp li se va îngădui strămutaţilor să rămână la Maraş. A primit răspunsul sincer că aceasta depinde numai de mutessarif, dar, fără îndoială, vor fi câteva zile, deoarece cea mai mare parte a transporturilor precedente se află încă în oraş. Probabil că vor avea loc noi repartizări ale convoaielor. Aram îşi ridică mâinile într-un gest de implorare:

Veckjtâjiretarese află sora mea şi soţia uiear Vă adresez rugămintea să ne îngăduiţi ca în seara aceasta să ne putem duce la misiunea americană.

Tânărul şovăi multă vreme. Până la urmă, mila pe care o simţea pentru sărmana Iskuhi a fost mai tare decât reticenţele legate de obligaţiile de serviciu. În şa, scrise un bilet de voie pentru pastorul Aram şi cele două femei:

147

10*

— N-am dreptul să vă las liberi. Dacă sunteţi prinşi voi fi tras la răspundere. Aveţi ordinul să vă prezentaţi zilnic la mine, în tabăra Linele va fi cazat convoiul.

Părinţii misiunii îi primiră pe cei trei protejaţi şi elevi ai lor cu dragoste plină de mâhnire. Îşi închinaseră viaţa creştinătăţii armene. Şi iată că din cer căzuse acest trăsnet, care nu putea fi decât un palid semn prevestitor al marii nimiciri. Imediat fu chemat un medic, din păcate unul foarte tânăr şi lipsit de experienţă, care suci şi răsuci braţul fetei. Din pricina chinurilor înfiorătoare ale acestui examen medical şi a celor îndurate pe drum, Iskuhi îşi pierdu, de astă dată, pentru câteva minute, cunoştinţa. Medicul declară că nu crede ca vreun os să fie fracturat, dar braţul este scrântit şi contorsionat într-un fel ciudat. Răul este localizat la umăr. Îi făcu un pansament gros şi solid, şi-i administra un calmant împotriva durerilor. După aceea spuse că ar fi, bineînţeles, recomandabil ca braţul să stea vreme de cel puţin trei săptămâni într-o totală imobilizare. În noaptea aceea, Iskuhi nu dormi nici măcar o clipă. În camera care le fusese hărăzită, Hovsannah căzuse imediat într-un somn adânc, asemănător leşinului. Numai Aram Tomazian şedea la masa părinţilor misionari sfătuindu-se cu ei despre ce se putea face. Părerile înclinau unanim într-o anume direcţie. Reverendul E.C. Woodley, rectorul, expuse hotărârea luată:

— Orice s-ar întâmpla, nu-ţi este îngăduit să mergi mai departe cu deportaţii. Fiindcă Hovsannah şi Iskuhi ar pieri încă înainte să

ajungeţi la Alep. În afară de asta, tu nici nu eşti originar din Zeitun, ci noi te-am trimis acolo.

Pastorul Aram se văzu în faţa celei mai grele probleme de conştiinţă din viaţa lui.

— Cum aş putea să-mi părăsesc comunitatea tocmai acum, când se află în nevoie mai mare ca oricând?

Îl întrebară câţi membri ai comunităţii protestante se află în convoi. El trebui să admită că, în afară de o

U3

parte extrem ele redusă, toţi aparţin bisericii vechi armeneşti sau bisericii unite. Dar această situaţie nu-l liniştea câtuşi de puţin:

— În asemenea condiţii nu-mi este îngăduit să ţin seama de fleacuri. Sunt singurul păstor de suflete pe care îl au.

E.C. Woodley îl linişti:

— Vom trimite un altul cu ei. Voi însă vă întoarceţi în satul natal. Acolo vei aştepta până te vom chema să preiei o misiune nouă.

— Şi ce se va întâmpla cu copiii? gemu Aram Tomazian.

— Pe copii nu poţi să-i ajuţi, dacă mergi şi tu cu ei la moarte. Orfelinatul din Zeitun e instituţia noastră. Ţi-ai făcut din plin datoria însoţindu-i pe orfani până la Maraş. Lasă restul în seama noastră. Nu mai ai nimic de-a face cu această treabă.

Vocea chinuită a lui Aram nu putea fi redusă la tăcere:

— Oare nu sunt dator să fac mai mult decât îmi cere datoria?

Bătrânul E.C. Woodley se arătă nerăbdător, deşi în sufletul lui se bucura de Aram:

— Doar nu-ţi trece prin minte, Aram Tomazian, că vom sta cu braţele încrucişate lăsând baltă chestiunea cu orfelinatul nostru. În legătură cu ceea ce se va întâmpla cu copiii, suntem încă departe de a ne fi spus ultimul cuvânt. Tu însă ne stai în drum, fiul meu. Ca pastor la Zeitun, eşti compromis. Ai înţeles? Bine! Şi acestea fiind zise, te eliberez în mod solemn din slujba ta de director al orfelinatului.

Aram simţi că, dacă s-ar mai ţine tare pe poziţie doar câteva minute, Woodley nu s-ar mai opune hotărârii izvorâte din conştiinţa lui, ci l-ar binecuvânta pentru creştinescul său spirit de sacrificiu. Dar în ciuda acestui sentiment limpede, nu mai spuse nimic şi se plecă în faţa argumentelor părintelui misionar. Credea că o face pentru Hovsannah şi Iskuhi. Şi totuşi, de câte ori se trezea din somnul lui neliniştit şi populat de

143

numeroase imagini, era cuprins de conştiinţa unei grele înfrângeri, a unui sacrilegiu faţă de misiunea sa preoţească, şi de ruşine faţă de propria-i slăbiciune.

În dimineaţa următoare, reverendul Woodley, însoţit de agentul consular american, se duse la mutessarif şi obţinu pentru soţii Tomazian, ca şi pentru Iskuhi, un certificat de călătorie până la Yoghonoluk. Acesta era, ce-i drept, valabil doar paisprezece zile, în decursul cărora cei ce se deplasau erau obligaţi să ajungă la ţinta călătoriei lor. Prin urmare, în ciuda faptului că Iskuhi era rănită, erau obligaţi să pornească la drum cel mult peste trei zile. Ar fi putut alege drumul mai scurt, prin Bagtşe, cartera staţia cea mai apropiată a căii ferate anatolice. Au fost insistent sfătuiţi să n-o facă. Linia de-a lungul Munţilor Taurus era supraaglomerată cu trenuri militare pentru Armata a patra a lui Djemal Paşa. Iar în zilele acelea prudenţa recomanda evitarea oricărei întâlniri inutile cu militarii, mai ales când călătoreşti împreună cu femei. Deoarece pastorul lăsase în seama părinţilor misionari libertatea de a alege, se supuse lor şi în ceea ce priveşte ruta. În locul scurtei călătorii cu trenul, în faţa lor se afla un drum lung şi dificil, de multe zile. Mai întâi prin regiunea muntoasă la Aintab şi apoi pe şoseaua şerpuită şi prost întreţinută ce străbate trecătorile. Munţilor Taurus până în câmpie, la Alep. Părinţii misionari îi puseră pastorului ia dispoziţie o trăsură încăpătoare cu doi cai şi, în afară de asta, un cal de rezervă, care putea fi folosit şi la călărie. În acelaşi timp, telegrafiară la

Aintab reprezentantului lor, ca acolo să-i aştepte cai odihniţi.

Călătorii noştri n-apucaseră încă să iasă din mahalaua oraşului Maraş când tropotul cailor fu acoperit de un gâfâit şi de ţipete stăruitoare. Orfana Sato şi rândaşul Kevork alergau în spatele lor tânguindu-se. Din fericire, era foarte devreme şi pe şosea nu se afla încă nimeni care să fie martor la această scenă. Oricât de neplăcută ar fi putut deveni situaţia, pastorului nu-i rămase altceva de făcut decât să-i primească printre ai săi pe cei doi nepoftiţi. Amândoi erau cazuri anormale. Micuţa Sato.

150

O fată uscăţivă, era foarte greu de educat şi constituise o problemă pentru personalul orfelinatului din Zeitun. Din trei în trei luni, Sato era pradă unor accese de vagabondaj. Atunci dispărea şi lipsea mai multe zile, pentru ca apoi să se întoarcă spăsită, într-o stare aproape animalică, îngălată şi plină ele păduchi. Cât timp ţineau aceste accese nu se putea face nimic cu ea. Pierdea capacitatea de a vorbi coerent şi toate celelalte deprinderi dobândite cu atâta trudă prin educaţie. Nu era de vreun folos nici să fie închisă în cameră. Găsea mijlocul să evadeze, să treacă prin ziduri ca o fantomă. Iar clacă nu reuşea să fugă, Sato se transforma într-un diavol şi semăna teroare în tot orfelinatul, dând dovadă de o

imaginaţie de-a dreptul genială în a născoci tot feltd de răutăţi din simpla plăcere de-a face rău. Numai influenţa exercitată de Iskuhi reuşise să domolească aceste izbucniri, ba poate chiar le înlăturase cu totul, şi anume nu prin procedee pedagogice ieşite din comun. De altfel, Iskuhi avea foarte puţine noţiuni de pedagogie. Adevărul este că micuţa Sato începuse să nutrească o dragoste de-a dreptul mistuitoare pentru Iskuhi. Această iubire pricinuia în creierul bolnăvicios al fetiţei grave accese de gelozie, ba chiar părea să fie destul de puternică să dea naştere celui mai primejdios dintre simţăminte, dispreţul de sine. Cu şorţul ei larg fluturând, Sato se apropia ţipând cu disperare:

— Kiitştik hanum! Domnişoară! Te rog n-o lăsa singură pe Sato!

Această făptură cu oase subţiri, un fleac de pui de om, cerşea cu cehii măriţi de groaza morţii şi în acelaşi timp obraznici, pătrunşi de o forţă plină de hotărâre, căreia nu i te puteai sustrage. Iskuhi, ba chiar şi Hov-sannah, nu-şi putuseră niciodată stăpâni repulsia faţă de această Sato – uneori le provoca chiar un fel de înfiorare de groază. Chiar când era spălată şi îmbrăcată cu îngrijire, le dădea celor două femei o senzaţie fizică de scârbă. Acum însă oricât de incomodă ar fi fost creşterea numărului pasagerilor, fata trebuia aşezată pe bancheta din spate a trăsurii.

Kevork, rindaşul, luă loc

151

lângă vizitiu. Kevork era original din Adana. Pe vremea când era încă foarte tânăr, primise – cu prilejul unuia dintre numeroasele „incidente” desfăşurate acolo – o lovitură cu patul armei în cap, şi de atunci rămăsese un fel de cretin blând. Nu putea să vorbească fără să se bâlbâie. Şi, asemenea micuţei Sato cu accesele ei de vagabondaj, când era cuprins de mania dansului, nu putea fi oprit cu niciun chip. Această manie solemnă, din pricina căreia fusese poreclit „dansatorul”, era o obsesie ce se manifesta nezgomotos şi inofensiv – ea nu se ivea decât rar, mai ales când ceva îl impresiona din cale-afară. Altfel, Kevork îşi vedea conştiincios de slujbă – îngrijea să fie foc în sobe, căra apă, tăia lemne, plivea grădina – şi îndeplinea cu un zel tăcut munca a doi oameni. „Câţi copii valoroşi şi oameni în toată firea ar fi putut să fie salvaţi, îi trecu prin minte lui Aram, iar Dumnezeu îmi trimite o mică haimana şi un idiot”. Pastorului i se părea că în acest fapt se afla un răspuns semnificativ la atitudinea lui ostentativă şi de neîmplinire a datoriei faţă de izgoniţii din Zeitun. Între timp, Sato fusese cuprinsă de o veselie neţărmurită şi fără rost. Cu genunchii ei ascuţiţi se înghesuia în Iskuhi, râdea şi chicotea fără încetare, de parcă deportarea ar fi fost cel mai minunat lucru din

lume, un adevărat dar sărbătoresc. Poate că nu călătorise încă niciodată cu o trăsură. Mâna slabă, cu unghii late şi urâte, şi-o ţinea atârnată în afară, ca peste marginea unei bărci, agitând-o încântată în valurile răcoroase ale curentului de aer. Dar toate aceste manifestări ale bucuriei de a trăi nu făceau decât să trezească nemulţumirea şi mânia celorlalţi călători. Iskuhi îi împinse genunchii la o parte. Pastorul, care călărea lmigă trăsjiră J g – mnţăresat o va arunca fără doar şi poate din trăsură sau în cazul cel mai bun îi va lega mâinile.

Călătoria obositoare până la Aintab – au fost nevoiţi să înnopteze de două ori în nişte hanuri mizerabile de sat – se desfăşură fără incidente. La Aintab se odihniră trei zile. Drept urmare a telegramei lui E.G.

152

Woodley; comunitatea armenească pregătise din vreme cai odihniţi. Din ziua precedentă, de cinci în oraş sosise primul convoi de la Zeitun şi-i văzuseră pe nenorociţi cu propriii lor ochi, armenii din A întab îşi aşteptau cu deznădejde propriul sfârşit. Aproape că nici nu mai ieşeau din case. Circulau zvonuri înfiorătoare. Se spunea că guvernul va proceda cu A întab într-un mod mai rapid şi mai radical: cartierul armenesc va fi pur şi simplu incendiat, iar locuitorii împuşcaţi. Cu toate acestea, comunitatea se întrecu în dovezi de simpatie faţă de pastor şi de femeile care îl

însoţeau. Dădeau impresia că prin salvarea acestor victime nădăjduiau să-şi obţină propria salvare. Aram Tomazian încercă s-o plaseze pe Sato într-o familie din oraş. Dar ea se agăţă cu asemenea deznădejde de Iskuhi, că până la urmă pastorul o lăsă să-şi reia locul pe bancheta din spate a trăsurii, poate ca un fel de ispăşire a propriului său păcat.

Chiar şi până la Alep totul se desfăşură în condiţii bune, deşi trebuiră să piardă patru zile strecurându-se prin trecătorile şerpuite ale Munţilor Taurus, întâmpi-nară mari dificultăţi cu schimbarea cailor la opriri şi trebuiră să petreacă două nopţi în nişte hambare goale, în schimb, marele oraş, cu bazarul lui imens, străzile pavate, numeroasele palate adăpostind autorităţi civile şi militare, parcurile frumoase, minunatele clădiri ale misiunilor străine, hotelurile şi hanurile, avu un efect reconfortant asupra călătorilor noştri epuizaţi sufleteşte şi trupeşte. În ciuda controlului sever efectuat de sap-tiehi la bariera oraşului – după câteva minute, în care emoţia făcuse să le bată inimile nxai jreped%—euşirăr – să-4-streeoare-pelăath şi pe Kevork în calitate de servitori – peisajul citadin, cu mulţimea de trecători cir-culând indiferenţi pe străzi, dădu iluzia libertăţii acestor oameni lipsiţi de libertate. Felul în care au fost însă primiţi de misionarii şi reprezentanţii comunităţii s-a deosebit întru totul

de cel de la Maraş şi Aântab. Misionarii de aici erau atât de copleşiţi de treburi, obligaţii, greutăţi, şi atât de preocupaţi de formalităţile

J” >3

birocratice, încât Aram nu vru să apeleze la ajutorul lor. Ceru doar două odăi modeste pentru el şi familia lui, pe de altă parte, comunitatea armenească era nespus de bogată şi în consecinţă mai puţin caritabilă şi mai temătoare decât oamenii modeşti din Aintab. Fiindcă grija faţă de propria lor soartă era sporită de faptul că aveau mai mult de pierdut decât ceilalţi. În afară de asta, mai intervenea ceva: când pastorul începu să vorbească de Zeitun, observă imediat că numele localităţii blestemate trezea un fel de reţinere timorată la fraţii săi din marele oraş. Era limpede că, faţă de autorităţi, nu voiau să aibă nimic de-a face cu cei ce fuseseră declaraţi oficial drept agitatori înrăiţi. Prezenţa pastorului din Zeitun în birourile administraţiei lor putea să le creeze neplăceri. Pentru propria lor salvare, lucrul cel mai important era să dovedească acum, fără putinţă de tăgadă, o credinţă de-a dreptul fanatică faţă de stat şi să nu întreţină niciun fel de relaţii cu persoane suspecte. Îi oferiră pastorului un ajutor bănesc, îi arătară că, în afară de asta, nu pot face nimic pentru el. Pastorul mulţumi şi refuză.

Timpul rezervat odihnei trecu repede şi

Tomazian se văzu silit să închirieze chiar el o trăsură, o yayli de felul celor ce se găseau în număr mare în locurile de staţionare din oraş. La început, proprietarul trăsurii respinse eventualitatea unei asemenea călătorii legate de mari dificultăţi. Adică un drum pe coasta mării, mai departe de Antiohia. Îngrozit de asemenea propunere nebunească, îşi duse mâna la fes. Pe urmă însă după numeroase proteste însoţite de Inşallah şi Allah billir, preţul, călătoriei fu stabilit totuşi, iar omul ceru să i se plătească înajj Ttdouătr eirr] rrdeaâtâel7 primi banii, fiindcă pastorul ştia că toţi ceilalţi birjari s-ar fi purtat la fel. Aram alese şoseaua spre Alexandretta, în ciuda ocolului în arc mare pe care-l făcea. Nădăjduia ca, după o zi şi jumătate de drum în ritm susţinut, să ajungă la locul unde se bifurca şoseaua spre Antiohia, iar de acolo să nu zăbovească mai mult de douăzeci şi patru de ore până acasă.

154

Dar chiar în prima zi, cu puţin timp înainte de apusul soarelui, birjarul coborî de pe capră, examina cu vădită proastă dispoziţie potcoavele cailor, roţile, osia şi declară că, în ceea ce îl priveşte, s-a săturat, caii sunt sleiţi de puteri, trăsura este încărcată peste măsură, că el însuşi nu este nicidecum obligat să care te miri unde tot soiul de armeni şi că va face acum, numaidecât,

cale-ntoarsă, ca să mai poată ajunge la o oră potrivită la Turont, unde are neamuri. Nu ajutară niciun fel de rugăminţi, nici măcar mărirea cu o sumă respectabilă a preţului stabilit iniţial. Plin de mărinimie, turcul îi anunţă că primise ce i se cuvenea şi că nu are trebuinţă de mai mult. Dar că este dispus să-i ajute, ducându-i înapoi, fără niciun fel de plată, bucata de drum până la Turont, unde vor putea să înnopteze în minunatul han al rudelor lui, dormind în paturi ca lumea. Pastorul Tomazian ridică bastonul şi l-ar fi lovit pe neruşinat, dacă Hovsannah nu i-ar fi oprit braţul. Drept care turcul aruncă bagajele din yayli, apucă hăţurile şi lăsă cinci oameni în mijlocul unei lumi pustii şi străine. Porniră mai departe pe şosea şi umblară vreme de un ceas în speranţa că se va ivi vreun sat sau vreun vehicul pe care să-l poată închiria. Dar cât vedeai cu ochii nu se afla nimic, nicio trăsură, nicio căruţă, niciun sat, niciun bordei. Din nou trebuiră să îndure chinul unei nopţi sub cerul liber, o noapte care se prelungi mult mai mult decât cea precedentă, deoarece nimeni n-o prevăzuse. Cotul şoselei sclipea în lumina slabă a lunii ca lama primejdioasă a unui iatagan. De aceea se culcară de parte de eh într-un doe – e – de-a-niregul lipsit de vegetaţie. Dar şi pământul, acest leagăn universal, se dovedea duşmănos armenilor. De jos pătrundea umezeala prin pături, iar deasupra, aerul mlaştinilor apropiate boltea un

fel de clopot zumzăitor în care ţânţarii îşi cântau cântecul lor otrăvit. Kevork şi pastorul statură de veghe, acesta din urmă fără să lase din mână puşca de vânătoare pe care părinţii misiunii din Maraş i-o dăduseră ca să se poată apăra.

155

Dar culmile mizeriei lor, călătorii urmau să le atingă abia în următoarele cincizeci de ore cât le-a trebuit ca să ajungă până la Yoghonoluk. A fost o adevărată minune dumnezeiască faptul că nu s-a întâmplat o nenorocire cu Hovsannah şi că Iskuhi nu s-a prăbuşit pe drum. Pastorul făcu greşeala că, în loc să rămână pe şoseaua principală, coti mult prea curând pe un drum de căruţe în direcţia sud. Drumul acesta dispărea pur şi simplu după câteva mile. Şi iată că începură nesfârşitele dibuiri şi rătăciri. Pe aceste poteci năpădite de mărăcini, Kevork se dovedi înzestrat eu o forţă fizică într-adevăr inepuizabilă. Cu rândul purtă femeile în spinare, pe porţiuni mari ale drumului. (Bagajele fuseseră curând părăsite.) Pastorul păşea greoi în frunte, concentrându-şi întreaga atenţie să păstreze direcţia care-i era indicată de norii plutind deasupra culmilor depărtate ale lanţurilor muntoase de coastă. Mereu se ivea câte un drum de căruţă, pe care puteau să-l urmeze o vreme, trecând peste pâraie pe scânduri putrezite de umezeală. Când şi când, pe câte o porţiune mai lungă de drum, putură să folosească un kangni, un

car cu boi. Din fericire, nu trecură prin niciun fel de întâmplări neplăcute pricinuite de oameni. Puţinii musulmani pe care i-au întâlnit, ţărani, se arătară prietenoşi, îi îmbiară cu apă de băut şi brânză. Dar chiar dacă li s-ar fi întâmplat o nenorocire, nu s-ar fi apărat. Insensibili la durerile pricinuite de mădularele lor frânte de oboseală, de picioarele lor sângerate, înaintau clătinându-se buimăciţi, şi parcă un nor anesteziant se aşternuse asupra lor în genunea fără fund a totalei epuizări fizice. Chiar şi dârzul Aram îşi târa paşii cuprins de un fel de ameţeală, pierdut într-o lume de imagini ce se succedau clătinate. Uneori râdea scurt, fără niciun motiv. Sato dovedea o rezistenţă ieşită din comun în faţa suferinţei. Tropăia în urma lui Iskuhi pe picioarele rănite şi învineţite din pricina marşului epuizant, de parcă accesele de vagabondaj ar fi obişnuit-o cu asemenea situaţii.

Când Gabriel Bagradian zări grupul de izgoniţi şezând pe treptele bisericii, aceştia erau încă în acea stare

156

de epuizare aproape inconştientă. Dar fiindcă erau tineri, fiindcă îi izbi pe neaşteptate conştiinţa faptului că erau salvaţi, fiindcă în faţa ochilor pluteau feţe familiare, a tatălui, a preotului, a medicului, fiindcă auzeau vorbe rostite cu glas tremurat, fiindcă erau înconjuraţi de căldura de

acasă, îşi reveniră repede, şi fără nicio perioadă de trecere, epuizarea de-a dreptul inumană cedă locul unei vioiciuni pline de însufleţire.

Pastorul Tomazian repeta mereu şi mereu:

— Să nu vă gândiţi la masacrele din vremurile mai vechi! Ceea ce se întâmplă acum este mult mai rău, mult mai trist, mult mai crud decât toate masacrele, şi înainte de orice se desfăşoară mult mai lent. Şi ziua şi noaptea mă obsedează… îşi cuprinse tâmplele în mâini: Nu pot scăpa de imaginea asta… îi am tot timpul pe copii în faţa ochilor… De-ar reuşi Woodley să-i salveze!

Doctorul Altouni, tăcut, îi dădea îngrijiri lui Iskuhi. În acelaşi timp, bărbaţii îi puneau întrebări lui Aram. Ceea ce voiau să afle era cât se poate de firesc:

— Se vor mulţumi cu Zeitun?

— Nu cumva comunitatea din Aintab se şi află, la ora asta, pe drum?

— Ce spuneau cei din Alep?

— Din celelalte vilaieturi au sosit veşti?

— Dar noi?

Medicul, care desfăcuse pansamentul şi acum spăla cu apă caldă braţul roşu-vânăt al tinerei Iskuhi, râse cu glas spart:

— Unde să ne mai deporteze? Musa Dagh” este el Ijtrsjaş Funlocile-

Dinspre piaţă răzbătea până aici zgomotul mulţimii, Ter Haigasun puse capăt avalanşei de

întrebări care se încrucişau. Cu ochii lui sfioşi şi în acelaşi timp atât de energici se întoarse către Bagradian:

— Fii atât de bun, Gabriel Bagradian, şi spune-le oamenilor de afară câteva cuvinte liniştitoare, e timpul să se întoarcă la casele lor.

157

De ce îi adresase Ter Haigasun această rugăminte tocmai lui Gabriel, parizianului, care nu avea nimic comun cu aceşti săteni? Ar fi fost treaba muhtarului Kebussian să vorbească oamenilor săi. Sau nu cumva în spatele acestei rugăminţi a preotului se ascundea o anume intenţie? Gabriel Bagradian simţi un fior de teamă şi tăcu descumpănit. Dădu totuşi urmare rugăminţii lui Ter Haigasun, dar îl luă cu el pe Stephan, apucându-l de mână. Limba armeană era, ce-i drept, limba lui maternă, cu toate acestea, în prima clipă, deoarece urma să vorbească acum în faţa unei mulţimi – între timp se adunară cam vreo cinci sute de săteni – acest lucru i se păru ca o lipsă de delicateţe, ca un fel de imixtiune nepermisă în viaţa acestor oameni. Avea impresia că turca, limba folosită în armată, i-ar fi fost mai accesibilă. Dar numai primele sunete îl puseră în oarecare încurcătură, pe urmă silabele începură să izvorască din ce în ce mai limpezi, vechea limbă creştea în el şi dădea roade. Îi rugă pe locuitorii din Yoghonoluk şi pe cei din alte

localităţi care s-ar afla din întâmplare aici, să plece în linişte, fiecare la casa lui. Dezordini s-au petrecut numai la Zeitun şi nicăieri în altă parte, iar adevărata lor pricină nu se cunoaşte încă, ci abia trebuie cercetată. Orice armean ştie că Zeitun a fost dintotdeauna un caz excepţional. Pentru oamenii de la poalele Musa Daghului, care aparţin de o cu totul altă regiune administrativă şi n-au avut niciodată nimic de-a face cu politica, nu există nici cea mai mică primejdie. Totuşi, tocmai în asemenea vremuri ordinea şi liniştea trebuie respectate cu mai mare sfinţenie ca oricând. El, IRagrahian, se va îngriji ca de acum maintg toate evenimentele mai de seamă să fie neabătut aduse la cunoştinţa locuitorilor din sate. Dacă se va ivi nevoia, toate comunele vor fi anunţate să trimită reprezentanţi la o adunare populară, spre a se sfătui cu privire la viitor.

Spre propria lui uimire, Gabriel simţea că vorbeşte fără şovăială, găseşte cuvintele cele mai potrivite şi că

158

din ele se desprinde o forţă cu efecte binefăcătoare asupra ascultărilor. Cineva strigă chiar:

— Trăiască familia Bagradian!

Numai un glas de femeie se auzi văicărindu-se:

— Azdvazim, Dumnezeule mare, ce se va

întâmpla cu noi?

Chiar dacă oamenii nu părăsiră piaţa, se împărţiră totuşi în grupuri mai mici şi nu mai asediau biserica. Dintre saptiehi numai Ali Nassii se mai învârtea de colo până colo, cei doi camarazi ai săi o şi şterseseră. Gabriel se apropie de jandarmul cu faţa ciupită de vărsat, care de câtva timp părea să nu mai ştie dacă trebuie să-l considere pe acest efendi un domn mare sau un chanzir kiafir, adică un porc necredincios care, având în vedere noua orientare a treburilor oficiale, nici măcar nu merită să i se răspundă la o întrebare. Dar tocmai din pricina acestei nesiguranţe a sapliehului Bagradian îl luă foarte de sus:

— Ştii cine sunt. Sunt şeful tău, superiorul tău ierarhic, sunt ofiţer în armata turcă.

Ali Nassif hotărî că e cazul să ia poziţia de drepţi. Ca un gest semnificativ, Gabriel îşi vârî mâna în buzunar:

— Un ofiţer nu dă bacşiş. Totuşi, iată, vei primi de la mine aceste două medjidjehle ca arvună pentru executarea unei dispoziţii în afara serviciului, pe care ţi-o voi da îndată. Poziţia ţeapănă a lui Ali Nassif îşi pierdea mereu din rigiditate. Bagradian îi făcu semn că poate să ia pe loc repaus: În ultima vreme văd că printre voi, saptiehii, apar feţe noi. Efectivul postului tău a fost întărit?

— Eram prea puţini, efendi, pentru slujba asta grea şi drumurile lungi. De aceea postul a fost întărit.

— Oare acesta-i motivul adevărat? Ei lasă, la întrebarea asta nu e nevoie să-mi răspunzi. Dar în ce fel ţi se transmit ordinele, soldele şi toate celelalte?

— Unul dintre noi, mai tânăr, se duce călare la Anta-kie în fiecare săptămână, şi aduce de acolo ordinele.

153

— Bine. Şi acum ascultă ce dispoziţie în afara serviciului îţi dau, Ali Nassif! În cazul că primeşti vreun ordin sau dacă afli ceva de la superiorii tăi, ceva important pentru districtul acesta, înţelegi ce vreau să spun, atunci să vii imediat la mine acasă! Acolo vei primi pe loc o sumă de trei ori mai mare decât arvuna.

Plin de demnitate, după cum îi vorbise, Bagradian îl părăsi pe saptieh şi se întoarse în sacristie.

Altouni sfârşise examenul medical. Spuse batjocoritor:

— Acolo, la Maraş, au un spital mare, instrumente, sală de operaţie, bibliotecă medicală, dar dobitocul de coleg al meu nici măcar n-a pus la loc braţul aşa cum trebuie. Ce pretenţii se mai poate avea de la unul ca mine, care în afară de un cleşte ruginit pentru scoaterea măselelor n-am

niciun fel de instrumente ajutătoare? Va trebui să punem braţul între două atele de lemn. Arată îngrozitor. Vor fi necesare o cameră confortabilă, repaus îndelungat la pat şi îngrijiri. Bineînţeles că şi pentru soţia ta, Aram!

Bătrânul meşter Tomazian era deznădăjduit:

— Iar la mine-i atât de strâmt de când mi-am vândut casa... Cum o s-o scoatem acum la capăt...?

Gabriel Bagradian se oferi imediat să pună la dispoziţia domnişoarei Tomazian o cameră în casa lui, anume una cu vedere frumoasă spre munte. Iar în ceea ce priveşte îngrijirile, vor fi urmate întocmai prescripţiile doctorului Altouni. Medicul îşi arătă deplina lui satisfacţie:

— Koh iem, minunat, prietene dragă! Şi această făptură nefericită, Sato, nu-i aşa că o vei lua şi pe ea la tine, ea să-i am adunaţi laolaltă pe toţi onoraţii mei pacienţi. Bătrânele mele picioare îţi vor fi recunoscătoare.

Aşa s-a şi întâmplat. Aram şi Hovsannah plecară cu bătrânul Tomazian, luându-l cu ei şi pe Kevork, dansatorul, pe care meşterul se gândea să-l folosească la diferite treburi în casă şi în atelier. Iar pe Stephan, Gabriel îl trimise înainte, ca s-o pună la curent pe

160

Juliette cu veştile cele noi. Băiatul alergă acasă într-un suflet:

— Mamă, mamă! S-a întâmplat ceva. Vin musafiri care vor locui la noi. Domnişoara Iskuhi, sora pastorului din Zeitun. Şi încă o fată, mai tânără, cu picioarele însângerate.

Juliette primi această veste neaşteptată cu o emoţie destul de curioasă. Niciodată soţul ei nu adusese oaspeţi în casă fără s-o întrebe. În raporturile sale cu ea se remarca o anume nesiguranţă în ceea ce priveşte oamenii, îndeosebi cei făcând parte din neamul lui. Dar când după numai zece minute, Gabriel sosi împreună cu Iskuhi, soţii Altouni şi Sato, Juliette era personificarea bunătăţii. Întocmai ca multe alte femei frumoase, Juliette era lesne câştigată de graţia feminină, mai ales când aceasta se găsea la o făptură tânără. Înfăţişarea sărmanei Iskuhi o mişcă şi-i trezi compătimirea, de parcă ar fi fost sora mai vârstnică. În timp ce dădea dispoziţiile necesare, îşi spunea cu satisfacţie: „Este într-adevăr ceva deosebit! Asemenea feţe cu trăsături fine se găsesc rar printre ei. Până şi în rochia asta zdrenţuită are un aer distins. Şi pentru o armeanca pare să vorbească o franţuzească destul de bună”. Camera fu rostuită destul de repede. Juliette aducea cu mâna ei ba una, ba alta pentru Iskuhi, chiar şi o frumoasă cămaşă de noapte, cu dantelă, din garderoba ei proprie. Nu şovăi nici să-i pună la dispoziţie mai multe flacoane cu apă de toaletă şi parfumuri, deşi asemenea comori erau

aici de neînlocuit.

Altouni mai examina o dată braţul fetei, nu fără imprecaţii pline de amărăciune împotriva medicilor marelui oraş Maraş”:

— Te mai doare, draga mea?

Nu, n-o mai durea, avea doar un fel de senzaţie, o senzaţie nelămurită – Iskuhi încercă să găsească un cuvânt – senzaţia că nu mai poate simţi nimic. Bătrânul medic avea certitudinea că nici ştiinţa lui nu mai poate fi de mare folos în ceea ce priveşte braţul fetei. Cu toate astea, fiindcă altceva mai bun nu-i rămăsese

ICI

H – Musa Gagh, vol. I se făcu, îi puse un pansament mare, care acoperea umărul până la gât. Cu acest prilej se văzu cu câtă forţă şi siguranţă acţionau încă degetele lui brune şi zbârcite de om bătrân.

Scurtă vreme după aceea, Iskuhi era culcată într-un pat moale, liniştită şi având la îndemână toate cele de trebuinţă. Juliette, care o ajutase tot timpul, vru să-şi ia rămas bun:

— Dacă ai nevoie de ceva, copilă dragă, agită cu putere clopotul acesta mare. De mâncare ţi se va aduce la pat. Dar până atunci mai vin să văd cum te simţi.

Iskuhi întoarse către binefăcătoarea ei ochii mari ai neamului armenesc, în care se oglindeau încă spaţiile îndepărtate pline de spaimă, nu

bucuria întoarcerii acasă:

— O, vă mulţumesc, madame… Nu am nevoie de nimic… vă mulţumesc, madame…

Şi pe urmă se întâmpla ceea ce nu se întâmplase nici în săptămâna îngrozitoare de la Zeitun, nici în zilele petrecute în convoiul de deportaţi şi ale călătoriei de întoarcere. Din ochii ei izvorâră lacrimi. Nu era o izbucnire nervoasă, era un plâns fără sughiţuri, un plâns fără culmi şi fără adâncimi, o relaxare după o crâncenă încordare, ceva uriaş şi dezolant ea regiunea de stepă de-acolo, din Răsărit, de unde venea fata. În timp ce Iskuhi plângea fără să stmişte, repeta mereu şi mereu aceleaşi vorbe:

— Iertaţi-mă, madame… N-am vrut asta…

Juliette simţea îndemnul să îngenuncheze lângă Iskuhi s-o sărute, să-i spună că arată ca un înger. Dar ceva nelămurit făcea ca orice manifestare obişnuită de afecţiune să fie imposibilă. Era înstrăinarea care o înconjura încă pe fată ca un văl, era coşmarul celor trăite care o despărţea de lumea înconjurătoare. Juliette nu putea să dea urmare pornirii ei afectuoase. Se mulţumi, atunci, să-şi treacă uşor mâna prin părul sărmanei Iskuhi şi să aştepte tăcută la căpătâiul patului, până ce fetei care plângea fără să scoată niciun sunet i se închiseră pleoapele şi se cufundă în vidul cel reconfortant.

1 (52

Între timp, mairik Antaram îngrijise picioarele rân\te ale haimanalei Sato şi le pansase. Pe urmă, fetiţa fusese culcată într-una dintre odăile servitorilor. Dar abia căzuse într-un somn adânc, că începu să scoată nişte urlete înspăimântătoare. Deşi în toate aceste zile nu dăduse niciodată vreo dovadă de teamă, se părea că în visul ei, repetare a vieţii, sute de bice se năpusteau asupră-i. N-a ajutat la nimic că o zgâlţâiau mereu ca s-o trezească. Dormea mai departe, cu neputinţă de smuls din visul ei, iar după o vreme gemetele şi urletele ascuţite reîncepeau. Uneori vaietele prelungi sunau de parcă s-ar agăţa de un nume salvator: kutşiik hanum!

În timp ce dinspre odaia îndepărtată răzbăteau sunetele înfiorătoare, Juliette se întâlni cu fiul ei care tocmai urca pe scara cea mare a casei. Stephan avea obrajii roşii. Ceea ce era nou, necunoscut, ameninţător ridica în el valuri de emoţii atrăgătoare. În noiembrie sărbătorise împlinirea a treisprezece ani, aşadar intra în perioada în care evenimentele ieşite din comun entuziasmează sufletul oricărui băieţandru. Chiar şi furtunile puternice şi ploile torenţiale le privea de la fereastră cu dorinţa condamnabilă şi arzătoare să se întâmple ceva extraordinar. Acum asculta, cuprins de o spaimă plăcută:

— Auzi, mamă, cum strigă Sato?

„Ochii lui Iskuhi, copilul meu are ochii bietei

Iskuhi”, îi trecu Juliettei prin minte, şi vreme de o clipă, atât cât durează ţâşnirea unui fulger, avu conştiinţa diabolicului angrenaj al vieţii. Pentru prima oară fu cuprinsă de o teamă puternică în legătură cu Stephan. Îl trase după ea în cameră şi-l strânse în braţe, în timp ce strigătele depărtate ale micuţei Sato continuau să răsune în holul paşnic al casei.

Gabriel Bagradian îi rugase pe preotul Ter Haigasun, pe medicul Bedros Altouni şi pe farmacistul Krikor să vină la el mai târziu, seara Domnii şedeau singuri în selamlâcul semiobseur, cu narghilele şi ţigări. Gabriel voia să afle de la aceşti foarte culţi şi foarte

163

demni notabili cum vedeau în realitate situaţia, ce aveau de gând să întreprindă în cazul că ar sosi ordinul de deportare şi de ce mijloace dispuneau aşezările de la poalele Musa Daghului pentru a evita îngrozitoarea ameninţare.

Nu reuşi să afle nimic. Ter Haigasun tăcea cu îndărătnicie. Medicul declară că trecuse de şaizeci şi opt de ani, şi că cei doi sau trei bieţi ani pe care îi mai are de trăit vor trece într-un fel sau altul, iar în cazul că sfârşitul se va ivi cumva mai devreme, cu atât mai bine! Ar fi un caraghios dacă pentru câteva luni nenorocite şi-ar face griji. Viaţa întreagă nu merită să-ţi faci pentru ea nici cea mai mică grijă. Lucrul de căpetenie este ca oamenii să

fie scutiţi de spaime, cât timp acest lucru e posibil. În aceasta vede el principala lui datorie, pe care se străduieşte s-o ducă la împlinire indiferent de condiţii, iar orice altceva nu-l interesează câtuşi de puţin. Farmacistul Krikor fuma cât se poate de liniştit din narghileaua pe care şi-o adusese de acasă, transportând-o cu cea mai mare atenţie până aici. După ce chibzui îndelung, alese dintre cărbunii încinşi pe cel care i se păru mai potrivit, şi cu degetele goale îl apăsă încet pe bucata de tutun al cărui fum era filtrat printr-un dispozitiv cu apă. Poate că voia să arate celorlalţi, cu ajutorul acestei imagini simbolice, că este capabil să apuce focul cu mâinile goale, fără să se ardă. Capul său de mandarin cu ochii oblici şi bărbuţa de ţap, adânc preocupat de atenţia plină de solemnitate ce se cuvenea pregătirii narghilelei pentru fumat, părea că dezaprobă orice fel de atitudine precipitată care ar putea tulbura impasibila demnitate a spiritului. Căci spiritul şi numai spiritul conferă ftriitruregjitaţii, iar jiuln-verr, VorrrrriP7 tir Orice acţiune are o finalitate în însăşi esenţa ei, pe când gândirea gândeşte veşnic, iar el, Krikor, nu avea de unde să ştie ce se va întâmpla. Dar era dispus, orice i-ar rezerva viaţa de acum înainte, să nu ia în considerare nimic din ceea ce este întâmplător, indiferent, neesenţial, chiar clacă aceste elemente ar fi ca

4 C4

pabile să aducă după sine cele mai aspre schimbă: Şi pentru a întări cu argumente acest ideal într-adevăr filosofic, căruia nădăjduia să-i slujească până în ultimul ceas al vieţii sale, se referi la un proverb turcesc, ce s-ar fi potrivit tot atât de bine în gura bătrânului agă Rifaat Bereket:

— Kismetden zyade olmas! Nu se întâmpla nimic, decât ceea ce este dinainte hotărât.

Vorbele acestea îi oferiră prilejul de a părăsi problemele chinuitoare ale actualităţii şi a îndruma discuţia către teme superioare care, desprinse cu totul de realitatea contemporană încărcată de ură, sunt tot atât de reci ca paginile de carte, înăuntrul cărora duc o viaţă olimpiană. Şi vocea spartă a farmacistului se lansă într-o prelegere despre diferitele doctrine care admit predestinarea, despre raporturile creştinismului cu islamul, despre Grigore Luminătorul, despre Conciliul din Calcedonia, şi despre teoria monofizită în opoziţie cu concepţia romano-catolică. Chiar şi numai cuvintele aveau un efect ameţitor. Preotul trebui să se minuneze cât de bine informat putea fi un farmacist în probleme de teologie. Ba chiar i-a fost dat să audă menţionate nume, date şi teorii oarecum stranii ale câtorva dintre părinţii bisericii, despre care nu aflase nimic în anii de studiu, deoarece îşi datorau existenţa exclusiv geniului creator al lui Krikor.

Să te apuce desperarea, nu alta! Gabriel

dădea mereu din picior. Acum, europeanul din el ura pe toţi visătorii şi palavragiii ăştia care, fără să opună vreo rezistenţă, se îndreptau spre moarte, aşa cum s-ar sclundilrrir = a jrilaştină41-4 ntrrupse” un gest de dispreţ:

— Îmi permit, domnilor, să vă expun în mod insistent o idee, care mi-a venit astăzi, în timp ce vorbeam cu saptiehul Ali Nassif. La urma urmei, sunt încă ofiţer turc, am fost pe front, posed decoraţiile primite în ultimul Război balcanic. Ce-aţi spune dacă mi-aş pune uniforma şi aş întreprinde o călătorie până la Alep? Cu ani în urmă, i-am făcut o dată un serviciu generalului Djemal Paşa…

Cu un fel de bucurie răutăcioasă, bătrânul medic îl întrerupse:

— Djemal Paşa şi-a mutat de mult cartierul general la Ierusalim.

Bagradian nu renunţă la proiectid său:

— N-are a face! mai important decât Djemal Paşa este Djelal Bei, valiul. Eu nu-l cunosc, dar ştim cu toţii cine este şi că e dispus să ne ajute pe cât îi stă în putinţă. Dacă mă prezint acum în faţa lui, dacă îi amintesc că Musa Dagh e izolat de restul lumii şi că prin însuşi acest fapt nici nu putem avea vreo legătură cu o politică sau alta, atunci poate că…

Gabriel nu-şi sfârşi vorba ci ascultă încercând să desluşească ceva în liniştea încremenită din jur.

Numai apa din narghileaua lui Krikor bolborosea când şi când. A durat destul de mult până ce Ter Haigasun şi-a pus ciubucul deoparte:

— Valiul Djelal Bei, spuse privind îngândurat înaintea lui, este fără îndoială un prieten sincer al poporului nostru. Ne-a dovedit-o de câteva ori arătându-se plin de bunăvoinţă. De asemenea, sub ocârmuirea lui n-am avut niciun motiv să ne fie teamă de ceea ce este mai rău. Din păcate însă această prietenie a lui i-a priit foarte puţin. Ter Haigasun scoase din mâneca lui largă un ziar împăturit: Astăzi e vineri. Acesta este Tanin de marţi. Ştirea e tipărită cu litere mici şi plasată într-un loc unde să nu se remarce. Ţinu ziarul departe de ochi: „După cum se comunică de la Ministerul de Interne, valiul de Alep, excelenţa-sa Djelal Bei, a fost pensionat”. Asta-i tot.

Capitolul al cincilea lă ItULIDllll. ZEILOR

E ROII HOMERICI LUPTA PENTRU PORŢILE Troiei şi fiecare dintre ei îşi închipuie că biruinţa sau înfrângerea depinde de armele sale. Dar lupta eroilor nu este decât o reflectare a altei lupte, care se duce deasupra capetelor lor între zeii cei cu voce de tunet – luptă decisivă pentru destinul omenirii. Şi nici zeii înşişi nu ştiu că şi disputa lor nu face decât să oglindească lupta hotărâtă de mult înăuntrul Atotputernicului, care făureşte sau destramă ordinea lucrurilor.

Chiar în clipa când doctorul Johannes Lepsius,

înclemnându-l pe vizitiul trăsurii să mâie mai iute, ajungea la podul cel mare care leagă oraşul-grădină Pera de Stambul, sistemul automat de clopote se puse în mişcare, bariera se lăsă, podul începu să tremure ca o făptură însufleţită, se despică în două, cu un geamăt brusc, şi cele două părţi metalice de o parte şi de cealaltă se ridicară încet, ca să permită intrarea unui vas de război în rada din» extiemitatea interioară a Cornului de Aur.

— Dar asta este îngrozitor! exclamă Lepsius cu voce tare, lăsându-se pe spate în arabaua cu pernele crăpate şi închizând ochii de parcă ar fi avut de gând să abandoneze lupta.

Dar chiar în clipa următoare, sări din trăsură, îi vârî birjarului în mână câţiva piaştri pe care nici măcar nu-i numărase înainte şi alergă – la un moment dat alunecă pe nişte coji de fructe şi era cât pe ce să cadă – alergă pe scară în jos, până la chei, unde câteva caicuri, bărci mici de traversare, îşi aşteptau pasagerii. N-avea prea mult de ales, deoarece numai doi barcagii bătrâni şi flegmatici visau în luntrele lor şi nu păreau câtuşi de puţin dispuşi să se ia la harţă itru muşteriu. Johannes Lepsius sări într-unul dintre caicuri şi arătă cu un gest deznădăjduit către partea unde se afla Stambulul. Nu mai avea decât şase minute ca să ajungă la ora indicată la seraskeriat, la Ministerul de Război. Chiar dacă barcagiul se punea cu

nădejde pe treabă, îi trebuiau zece minute numai ca să traverseze braţul de mare. „Dincolo, pe chei – îşi făcea nerăbdătorul călător socoteala – fără îndoială că staţionează câteva trăsuri. Prin urmare, de acolo poate ajunge în cinci minute la minister. Dacă totul merge bine, cincisprezece minute minus şase: nouă minute de întârziere! Foarte neplăcut, dar, în sfârşit, oarecum acceptabil”.

Bineînţeles că totul mergea anapoda. Barcagiul, care îşi împingea ambarcaţiunea înainte în felul gondolierilor veneţieni, nu se lăsa clintit din calmul său imperturbabil nici de îndemnuri şi nici de rugăminţi. Barca dansa fără să înainteze.

— Curentul, efendi, marea intră prin strâmtoare, explică turcul cu faţa zbârcită fatalitatea împotriva căreia nu avea nicio putere.

Pe deasupra, mai apărea şi câte un cuter de pescuit care trecea drept pe la nasul lor, ceea ce însemna o pierdere de timp de încă două minute. Cu nervii istoviţi şi neputincios, cum nu poate fi decât un om care se clatină fără rost pe valuri, neamţul se prăbuşi în el însuşi. Din pricina acestui unic ceas îndurase toată osteneala călătoriei, venise de la Potsdam la Constantinopol, iar aici îl pândise zi de zi neobosit pe ambasadorul german, şi nu numai pe acesta, ci şi pe reprezentanţii tuturor ţărilor neutre. Numai pentru acest ceas

cerşise cu insistenţă amănunte de la orice german sau american care venea din interiorul ţării, şi trebuise să umble

1 C3

după ei prin tot felul de cartiere ea să-i găsească. Numai pentru acest ceas stătuse zile de-a rândul în biroul asociaţiei americane „Bible House”, plictisindu-i pe misionarii diferitelor ordine, se întâlnise, ferindu-se cu grijă ca să scape de agenţii poliţiei, cu prieteni armeni în diferite locuri ascunse – toate astea doar ca să fie bine pregătit pentru întâlnirea cea mare. Şi iată că acum, destinul îi juca o festă, fiindcă el nu era în stare să respecte ora stabilită. Mai-mai îţi venea să crezi că la mijloc se aflau uneltirile unui duh răuvoitor. Cită osteneală îşi dăduse amabilul căpitan de covertă de la misiunea militară germană, ea să mijlocească această întâlnire! De trei ori fusese stabilită şi de trei ori iarăşi contramandată. În Imperiul otoman, Enver Paşa era zeul războiului. Şi nu făcea prea multe nazuri cu un duşman atât de neînsemnat ca doctorul Johannes Lepsius.

Aşadar, cele zece minute s-au scurs. Enver dă dispoziţia ca în niciun caz solicitantul acela neamţ să nu mai fie lăsat să intre şi cauza este pierdută. N-are decât să fie pierdută! „Poporul meu luptă pentru viaţa lui. Călăreţul cel negru cu coasa pe umăr îl pândeşte şi pe el. Şi atunci, ce-mi pasă mie

de armeni?” Johannes Lepsius îşi încheie aceste cugetări consolatoare şi mincinoase cu un sughiţ uscat şi scurt. Nu, îi pasă foarte mult de aceşti armeni, ba chiar mai mult – dacă ar sta să analizeze cu crudă luciditate ce se petrece în sufletul lui – mai mult îi pasă de ei decât de propriul său popor, oricât de vinovat şi de smintit ar fi acest lucru. Din zilele lui Abdul Hamid, de la masacrele din 96, de la prima lui călătorie în interiorul ţării, de la începutul activităţii sale de misionar, simte că este chemarea lui să fie alături de aceşti năpăstuiţi. Ei sunt misiunea sa JJăniântejise AJ

lor. Şi toate îl privesc cu ochi uriaşi de armean. Asemenea ochi au numai făpturile nevoite să golească până la fund cupa amărăciunii. Desigur că Iisus pe cruce a avut asemenea ochi. Şi poate că de aceea Lepsius iubeşte atât de mult acest popor. Nu s-a scurs niciun ceas de când privise în ochii patriarhului, ai arhiepiscopului

169

armean pentru întreaga Turcie, mai bine zis îşi plecase mereu şi mereu privirea în faţa ochilor arzând de flacăra deznădejdii ai acestui monsenior Saven. De altfel, vizita la patriarh este pricina întârzierii. Şi, în orice caz, a fost o faptă smintită că s-a mai dus o dată acasă, la Pera, la Hotel Tokatlyan, ca să-şi schimbe hainele. E drept, la patriarh trebuia să se prezinte în jachetă neagră,

după cum se cuvine unui pastor protestant. Iar la Enver nu voia să scoată în evidenţă tocmai această calitate, ba chiar încerca să evite orice aspect cât de cât solemn la această întâlnire de care depindeau atât de multe. Îi cunoştea pe cei din Ittihad, pe adversarii săi. Un costum de stradă cenuşiu, un ton neglijent în discuţie, siguranţă de sine, aluzii la relaţii puternice care îl sprijină – aceasta era calea cea justă ce trebuia folosită cu aventurierii. Şi iată că acum, costumul de stradă cenuşiu purta toată vina.

N-ar fi trebuit să zăbovească atâta la patriarh, ci după câteva minute ar fi putut să-şi ia rămas bun şi să plece. Din păcate; însă a urmări cu răbdare atingerea ţelului n-a fost niciodată e-o însuşire dominantă de-a lui. Chiar atunci când iniţiase opera de ajutorare a poporului armean, după masacrele săvârşite sub Abdul Hamid, o realizase mai puţin datorită unei politici raţionale, cât avântului pătimaş cu care năvălea pe uşile autorităţilor. Şi nu este o simplă întâmplare că din când în când mai este cuprins de entuziasmul anilor în care păcatele tinereţii îmbrăcaţi formele creaţie: poetice: Dansul macabru, Jidovul rătăcitor, John Bull şi altele asemenea. Improvizaţie, inspiraţie de moment, acestea sunt elementele care îl caracterizează, o ştie prea bine. Aşa s-a întâmplat ca astăzi nu se putuse smulge de lângă impresionantul prelat. „Peste un ceas vă veţi

afla în faţa lui Enver – în vocea abia auzită a patriarhului Saven se distingea lungul şir de nopţi nedormite, ea murea, parcă, împreună cu poporul lui. Vă veţi afla în faţa acestui om. Dumnezeu să vă binecuvânteze. Dar nici dumneavoastră nu veţi obţine nimic.

170

„Nu sunt chiar atât de descurajat, monseniore”, încercase Lepsius să-l încurajeze. Dar un gest al mâinii, exprimând durerea şi în acelaşi timp resemnarea, îl întrerupsese. „Ni s-a adus astăzi la cunoştinţă că după Zeitun, Aintab, Maraş şi altele, ameninţarea deportării pluteşte acum şi asupra vilaieturilor Anatob ei răsăritene. Prin urmare, în afară de apusul Asiei Miei, până acum nu sunt cruţate decât Alepul şi fâşia de coastă de la Alexandretta. Dumneavoastră ştiţi mai bine ca oricine altcineva că deportarea nu este decât o moarte în chinuri, numai că mai înspăimântătoare şi mai îndelungată. Se spune că dintre locuitorii orăşelului Zeitun nu mai este niciunul în viaţă”. Ochii patriarhului îl împiedicau pe Johannes Lepsius să încerce a protesta: „Lăsaţi de-o parte ceea ce este cu neputinţă şi concentraţi-vă asupra a ceea ce este cu putinţă! Poate că Veţi reuşi, deşi nu cred, să obţineţi o amânare pentru Alep şi fâşia de coastă. Fiecare zi înseamnă un câştig. Puneţi accentul pe opinia publică germană şi pe ziarele cărora le furnizaţi

informaţii. Înainte de orice, evitaţi un singur lucru: nu abordaţi principii de morală în discuţie! Este un aspect al chestiunii care nu face decât să stârnească o reacţie batjocoritoare la acest om! Rămâneţi la realităţile politice! Ameninţaţi cu sancţiuni economice, este argumentul cu cele mai mari şanse. Şi acum, fiule, vă binecuvântez pentru opera dumneavoastră nobilă! Cristos să vă aibă în pază!” Lepsius îşi plecase fruntea, patriarhul însă făcu un semn mare al crucii peste pieptul lui.

Iar acum, iată-l aici, şezând în barca greoaie şi clătinându-se încolo jhâcngrjjrig vfilnhlp termriui-de-AlnvânTImjpce” barcagiul îşi vâră imperturbabil şi indiferent vâsla în apă, şi când în sfârşit acostează, s-au scurs mai mult de douăzeci de minute. Din prima privire Johannes Lepsius îşi dă seama că în staţie nu se află nici o singură arabă. Râde crispat, fiindcă în spatele acestui şir de obstacole rafinate orânduit cu grijă, se ascunde mai mult decât o simplă întâmplare. Forţe duşmănoase îi pun beţe în roate deoarece se amestecă în

171

problema armenească, o problemă care trebuie să-şi urmeze neabătut cursul. Lepsius nu se mai uită după o trăsură, ci aşa înalt, bătrân şi bătător la ochi cum e, începe să alerge. Dar nici asta nu ajută cine ştie ce. Pieţele şi uliţele vechiului Stambul sunt pline de o mulţime uriaşă

în sărbătoare. Sub drapelele arborate pe case, pe lângă prăvăliile şi cafenelele împodobite în toate culorile curcubeului, forfotesc şi se înghesuie mii de fesuri şi turbane, mii de feţe care strigă fanatic. Ce s-a întâmplat? Au fost goniţi aliaţii din regiunea Dardanelelor? Lepsius se gândeşte la zgomotul îndepărtat al tirului de artilerie, pe care îl aude adesea, noaptea. Piesele de artilerie grea ale flotei engleze cer, bubuind, să intre în Constantinopol. Şi-şi aminteşte că astăzi este aniversarea unui eveniment oarecare în legătură cu revoluţia Junilor turci. Poate că este comemorarea festivă a zilei în care comitetul lor a reuşit să-i înlăture pe adversarii politici, pentru a pune definitiv mâna pe putere. Dar indiferent ce se comemorează, mulţimea urlă într-un adevărat delir. În faţa unui magazin, un ciorchine des de oameni. Câţiva tineri se urcă pe umeri binevoitori, se caţără în sus pe faţadă şi în clipa următoare o firmă mare se izbeşte cu zgomot de pământ. Lepsius, care nimerise în ghemul de oameni învălmăşiţi, întreabă un vecin, unul care nu poartă fes, ce se întâmplă. Nu se mai îngăduie inscripţii în limbi străine, i se răspunde, Turcia să fie a turcilor, de acum înainte toate indicatoarele, tăbliţele şi firmele trebuie să fie scrise într-o singură limbă, în turceşte! Şi vecinul (probabil un grec sau un levantin) râse răutăcios:

— De data asta însă i-au dărâmat pe aliaţii

noştri. E o firmă germană.

Într-un şir lung, tramvaiele cât remorcă, oprite în loc, aşteaptă unul în spatele celuilalt. „De fapt n-are nicio importanţă, se gândeşte Lepsius, n-are importanţă când ajung acolo, cauza e oricum pierdută”. Totuşi, îşi ia avânt şi-şi face energic loc cu coatele prin mulţime, încă o străduţă laterală, pe urmă în faţa lui se deschide o piaţă. Palatul cel mare al seraskeriatului. Deasupra

172

se înalţă turnul lui Mahmud al II-lea. Acum, pastorul nu se mai grăbeşte. Îşi încetineşte paşii, ca să nu intre în cuşca leilor cu sufletul la gură. Iar atunci când, ostenit de nesfârşite scări şi culoare, îşi depune cartea de vizită la cabinetul Ministerului de Război, un ofiţer de ordonanţă elegant şi deosebit de amabil îl informează că excelenţa-sa Enver Paşa regretă foarte mult că n-a mai putut aştepta, dar că îl roagă pe domnul pastor să-i onoreze cu vizita sa la Ministerul de Interne, în serai.

Johannes Lepsius trebuie să parcurgă acum un drum şi mai lung ca înainte. Dar de data aceasta vraja provocată de blestemul care îl urmărea a dispărut complet, diavolii şi-au schimbat tactica, s-ar putea spune că se silesc să-i facă drumul cât mai confortabil. În faţa porţii aşteaptă o trăsură care tocmai a devenit liberă, birjarul se sileşte ca drumul să se desfăşoare în condiţii bune, evită

străzile aglomerate şi într-un timp nefiresc de scurt, luptătorul nostru, care şi-a revenit pe deplin şi e pătruns de o încredere ce-l uimeşte chiar pe el însuşi, soseşte în lumea tăcută a seraiului; curând potcoavele calului izbesc cu zgomot pietrele mari ale vechiului pavaj, apropiindu-se în ritm susţinut de minister. Aici e aşteptat. Încă înainte de a apuca să scoată cartea de vizită, un funcţionar îl întâmpină cu întrebarea:

— Domnul doctor Lepsius?

O întrebare de bun augur! Iarăşi scări şi un culoar lung. De data aceasta însă, însufleţit de presimţiri favorabile, are impresia că pluteşte ca purtat de aripi. Liniştea care domneşte la Ministerul de Interne, fortăreaţa lui Talaat Bei, face asupra lui o impresie plăcută, îl predispune parcă spre visare. Birourile, care n-au joşiciânt despăriute-doar de perdele frb o atmosferă de basm. Chiar şi acest lucru îl linişteşte, nu ştie de ce, ca un fel de prezicere favorabilă. La capătul culoarului este condus într-un apartament special. Este cartierul general al lui Enver Paşa din Ministerul de Interne. Cu siguranţă că în aceste două încăperi de-aici au fost aruncate zarurile care au decis soarta

173

armenilor. O cameră mai încăpătoare, după toate aparenţele o sală de aşteptare şi de şedinţe, iar alături un birou cu o masă de lucru mare, fără

nimic pe ea. Perdeaua dinspre acest birou e ridicată. Pe peretele de deasupra mesei de lucru, Lepsius observă trei portrete, în dreapta Napoleon, în stânga Frederic cel Mare şi între ei fotografia mărită a unui general turc, fără îndoială Enver Paşa, noul zeu al războiului.

Cel nevoit să aştepte se aşază lângă fereastră. Pe deasupra pince-nez-ului, ochii lui sorb liniştea ce se degajă din frumoasa privelişte a ruinelor, peisaj de cupole prăbuşite şi sfărâmături de marmură străjuite de umbrelele pinilor. Ca fundal, Bosforul, cu vaporaşe ce alunecă asemenea unor jucării. Ochii miopi şi albaştri ai pastorului, aţintiţi în depărtare, gura copilăroasă care se iveşte din bărbuţa mătăsoasă şi sură, obrajii severi, încă îmbujoraţi de îngrijorare şi grabă, toate acestea creează o expresie de suferinţă şi de exaltare neînduplecată faţă de sine însuşi. Un om de serviciu aduce o cană de aramă cu cafea. Lepsius soarbe cu nesaţ trei, chiar patru ceşti una după alta. Cu ajutorul cafelei se simte din nou în formă, nervii se încordează, prin artere sângele urcă împrospătat către creier. Când Enver Paşa îşi face apariţia, Lepsius tocmai îşi golise ultima ceaşcă.

Încă de la Berlin, Johannes Lepsius culesese informaţii amănunţite despre înfăţişarea lui Enver Paşa; cu toate acestea e foarte surprins că acest Marte turc, unul dintre cei şapte sau opt stăpâni pe viaţa şi moartea a milioane de oameni, este atât

de scund şi de insignifiant, îşi dă seama imediat de rostul tablourilor* cu Napoleon şi Frpriprip. F.mi cu statura de l. fi o genii care toată viaţa au dorit să fie mai înalţi, biruitori în ciuda faptului că întâmplător erau scunzi. Lepsius era dispus să pună rămăşag că Enver Paşa poartă tocuri înalte. În orice caz, chipiul garnisit cu astrahan, pe care nu şi-l scoate, depăşeşte cu mult înălţimea prevăzută de regulamentul cu privire la echipamentele militare. Uniforma de mare

174

şal (sau de fantezie...), cu fireturi aurii, este minunat de bine croită în talie, tăietura ei severă, strânsă pe corp, îl face să pară mai înalt şi, colaborând avantajos cu două rânduri strălucitoare de decoraţii, creează o impresie de tinereţe uşuratică şi de îndrăzneală decorativă. „Voievodul ţiganilor”, se gândeşte Lepsius şi, în timp ce inima îi bate din ce în ce mai repede, nu se poate împotrivi valsului impetuos, amintire din anii îndepărtaţi ai tinereţii:

Pe sufletul meu, îţi jur, mereu...

Textul ariei însă ale cărei cuvinte i se impun cu impetuozitate la vederea strălucitoarei uniforme, sunt într-o totală contradicţie eu felul de a se purta şi cu înfăţişarea tânărului generalisim. Faţa lui Enver Paşa exprimă stinghereală, ba uneori chiar sfială, şi-şi ridici pleoapele ca o fetiţă. Cu şoldurile lui înguste şi umerii căzuţi se mişcă

graţios şi vioi. Lepsius se simte greoi pe lângă ei. Primul atac pe care inamicul îl întreprinde împotriva lui constă dintr-o simpatie ivită pe neaşteptate, pe care ştie s-o trezeasc? în vizitator prin însăşi apariţia lui graţioasă. După cuvintele de salut, nu-l conduce în biroul alăturat, ci îl roagă să rămână pe locul lui, iar el îşi trage aproape de fereastră un scaun, dintre cele aflate la masa de şedinţă, fără să ia în seamă cum cade lumina, care nu-i este favorabilă.

Johannes deschide discuţia (aşa prevăzuse în planul său de bătălie) transmiţându-i generalului salutări de la o admiratoare germană. Enver zâmbeşte cu farmecul tre’ = isJ-atit-de-pr

care întregeşte armonios şi pune din plin în valoare întreaga sa înfăţişare, mărturiseşte:

— Îi stimez în mod deosebit pe germani. E în afară de orice îndoială că sunt cel mai uimitor popor din lume. În acest război realizează performanţe inegalabile. Eu, personal, mă bucur totdeauna când am prilejul să salut, aici, la mine, un vizitator german.

Pastorul Lepsius ştie foarte bine că, în comitetul partidului său, Enver Paşa a reprezentat – şi poate că în taină o mai reprezintă încă – fracţiunea orientată către Franţa, şi că multă vreme s-a împotrivit să intre în război de partea Germaniei şi nu a aliaţilor. Dar fiindcă acum problema aceasta n-are nicio importanţă, Lepsius

continuă schimbul de amabilităţi studiindu-şi adversarid:

— Excelenţa-voastră are în Germania un mare număr de admiratori fervenţi. Ei aşteaptă de la dumneavoastră fapte care vor zgudui lumea din temelii.

Enver clipeşte. Printr-o scurtă mişcare a mâinii pare că se apără, obosit, împotriva cererilor ce se află îndărătul unor asemenea linguşiri. Urmează o tăcere, având aproximativ semnificaţia: Şi acum, dragul meu, să vedem cum ai să mă aduci pe făgaşul tău. Lepsius îşi întoarce capul către fereastră, ascultând; nu se aude niciun alt sunet decât şuieratul şi zumzetul acelui du-te-vino de pe Bosfor:

— Am constatat că starea de spirit este deosebit de entuziastă aici, la Stambul. Mai ales astăzi domneşte o animaţie impunătoare pe străzi.

Cu vocea lui plăcută, dar acum indiferentă, generalul se hotărăşte să exprime o lozincă în stilul proclamaţiilor patriotice:

— Războiul e greu, dar poporul nostru ştie care este datoria lui faţă de sine însuşi.

Primul atac al germanului:

— În interior, lucrurile se desfăşoară la fel, excelenţă?

Satisfăcut, Jiinver îşi aţinteşte ochii undeva departe, foarte departe.

— Fără îndoială, în interior se desfăşoară

lucruri mari.

— Excelenţă, aceste lucruri mari îmi sunt binecunoscute.

Ministrul de Război interpretează greşit aceste cuvinte şi este uimit. Pentru un şef al unui imperiu uriaş, culoarea obrajilor săi are o prospeţime tinerească ieşită din comun:

— Situaţia pe frontul caucazian se îmbunătăţeşte pe zi ce trece. Cât priveşte armatele de pe frontul sudic, ale lui Djemal şi ale compatriotului dumneavoastră Kress, deocamdată e prematur să vorbim despre ele.

— Este îmbucurător, excelenţă! Dar prin termenul interior nu desemnam zona operaţiilor, ci vilaieturile din spatele frontului.

— Câtă vreme un stat se află în război, toate unităţile sale administrative sunt, mai mult sau mai puţin, zonă de operaţii.

Pe măsură ce cuvintele sunt pronunţate, această frază capătă un anume accent. Aşadar, ambuscada dintre avangărzi s-a soldat cu un eşec al pastorului, care este nevoit să treacă la un atac frontal:

— Excelenţa-voastră ştie, poate, că n-am venit aici din proprie iniţiativă, ci în calitate de preşedinte al „Societăţii Germane pentru Orient”, căreia trebuie să-i raportez în legătură cu anumite evenimente.

Enver îşi ridică pleoapele, uimit. Ce-o mai fi şi

asta, „Societatea Germană pentru Orient”?

— Ministerul de Externe, chiar domnul Cancelar al Reichului personal arată un viu interes pentru misiunea mea. La înapoierea în ţară, voi informa pe deputaţi şi presa germană printr-o conferinţă pe care o voi ţine în Reichstag, o conferinţă în legătură cu problema armenească.

Enver Paşa, care în timp ce îşi ascultă vizitatorul priveşte în podea cu o răbdare trădând o îndelungată obişnuinţă, îşi ridică fruntea la cuvintele roblejr) a armenească”.

— Q-ehpă, expresia reţei sale are ceva de copil răsfăţat pe care oamenii serioşi îi plictisesc mereu cu aceleaşi lucruri absurde. Dar imediat după aceea totul reintră în normal. Lepsius însă nu se mai poate opri să spună ce are pe inimă:

— În deznădejdea mea vin la dumneavoastră, excelenţă, fiindcă sunt convins că un comandant de oaste de valoarea dumneavoastră, un erou, nu face nimic din ce i-ar putea umbri numele în faţa istoriei.

177

— Ştiu, domnule Lepsius, începe Enver Paşa cu un ton prevenitor şi animat de cea mai mare bunăvoinţă, că aţi venit aici şi aţi solicitat această întrevedere pentru a cere lămuriri în chestiunea amintită. Cu toate că sunt prins de o mie de treburi importante, sunt oricând dispus să vă dedic timpul meu şi să vă dau orice fel de

informaţii veţi dori.

Lepsius este nevoit să accepte acest sacrificiu cu un gest de adâncă recunoştinţă.

— De când prietenii mei şi cu mine ne aflăm la conducerea guvernului, începe generalul, am fost în permanenţă preocupaţi să satisfacem milletului armean revendicările sale şi să-i acordăm cu orice preţ drepturile cuvenite. Există între noi înţelegeri vechi. Prietenii dumneavoastră armeni au salutat cu multă însufleţire revoluţia noastră şi au depus tot felul de jurăminte că vor rămâne credincioşi cauzei noastre. Aceste jurăminte le-au călcat apoi peste noapte. Noi am închis ochii, atât cât ne-a fost cu putinţă, cât timp naţiunea otomană, populaţia majoritară în stat, nu se afla în primejdie. Doar trăim în Turcia, nu-i aşa? Dar după izbucnirea războiului, când cazurile de înaltă trădare, de felonie, de acţiune subversivă s-au înmulţit, când cele de dezertare au luat proporţii înspăimântătoare, când rebeliunea a izbucnit pe faţă – nu trebuie să amintesc decât de marea revoltă de la Zeitun – am fost nevoiţi să trecem la contra-măsuri, altfel eram ameninţaţi să pierdem dreptul de a mai fi un guvern al poporului şi de a purta război.

Lepsitis dădu din cap, de parcă ar fi fost pe calea cea bună a deplinei convingeri:

— În ce au constat, excelenţă, cazurile juridic dovedite ca fiind înaltă trădare şi felonie?

Enver face un gest larg, de parcă mulţimea acestor crime ar fi fără de sfârşit:

— Conspiraţie cu Rusia. Elogiul pe care Sasonov l-a făcut armenilor în Duma din Petersburg vorbeşte de la

178

sine. Mai departe, înţelegeri secrete cu Franţa şi Anglia. Comploturi, spionaj şi multe altele.

— Şi aceste cazuri au fost supuse unor proceduri judiciare, instituindu-se procese?

— În faţa Curţii marţiale, bineînţeles. Nici la dumneavoastră lucrurile nu s-ar fi petrecut altfel. De curând s-au dat sentinţe în cincisprezece dintre cele mai grave cazuri, iar condamnaţii au fost executaţi în mod public.

„Neruşinare naivă”, îşi spuse Lepsius în sinea lui. Se reazemă pe spătarul din spate şi încearcă să-şi stăpânească tremurul din glas:

— După câte ştiu, aceşti cincisprezece armeni au fost arestaţi cu mult înainte de război, prin urmare e greu de presupus că s-au putut face vinovaţi de înaltă trădare conform legii marţiale în vigoare.

— Noi înşine am luat puterea printr-o revoluţie, răspunse generalul eludând chestiunea şi afişând în schimb veselia zburdalnică a unui băieţaş care-şi aminteşte de câteva farse amuzante. De aceea ştim foarte bine cum se fac treburile astea.

Lepsius înghiţi un cuvânt tare cu care ar fi vrut să califice revoluţia şi-şi drese glasul înainte de a pune o nouă întrebare:

— Dar notabilii şi intelectualii armeni pe care i-aţi arestat aici la Stambul şi apoi i-aţi deportat – există dovezi că ar fi vinovaţi de înaltă trădare?

— Veţi recunoaşte şi dumneavoastră, că nici pe trădătorii virtuali nu ne puteam permite să-i avem aici, în apropierea frontului Dardanelelor.

Johannes Lepsius nu-l contrazice, ci izbucneşte pe neaşteptate impetuos, atacând chetjâăne – = – Dar-Zirtttnisă cunosc părerea dumneavoastră despre Zeitun!

Amabilitatea fără cusur a lui Enver Paşa păleşte cu o nuanţă şi devine solemnă:

— Rebeliunea de la Zeitun a fost una dintre cele mai mari şi mai mârşave revolte din istoria Imperiului otoman. Din păcate, lupta cu insurgenţii a pricinuit trupe

179

12*

lor noastre pierderi grele, deşi n-aş putea să vi le înşir doar din memorie.

— Eu am alte informaţii cu privire la Zeitun, excelenţă – Lepsius atacă acum împiedicându-se aproape la fiecare silabă – informaţiile mele nu menţionează vreo rebeliune a populaţiei de-acolo, ci de luni îndelungate de provocări şi împilări exercitate de către autorităţile districtului şi ale

sangiacului. În ele este vorba de un fleac pe care un detaşament de poliţie întărit l-ar fi putut înlătura, pe când prezenţa unor trupe cuprinzând câteva mii de soldaţi face ca pentru orice om nepărtinitor să fie limpede că ne aflăm în faţa unei intenţii premeditate.

— Vi s-au furnizat informaţii false, afirmă cu hotărâre generalul impasibil în amabilitatea lui. Îmi este îngăduit să aflu sursa rapoartelor dumneavoastră informative, domnule Lepsius?

— Vă voi numi câteva, şi ţin să menţionez că între ele nu se află surse de origine armenească. În schimb, cunosc rapoartele amănunţite ale diferiţilor consuli germani, posed note ale misionarilor care au fost martori oculari ai unor întâmplări înfiorătoare. În sfârşit, am primit un raport care dă o imagine limpede şi completă a întregii situaţii, raport ce mi-a parvenit prin ambasadorul american, Mr. Morgenthau.

— Mr. Morgenthau, remarcă Enver ştrengăreşte, este evreu. Iar evreii iau întotdeauna apărarea minorităţii şi o fac cu fanatism.

Această graţioasă inaccesibilitate îl face pe Lepsius să înmărmurească. Mâinile şi picioarele îi sunt reci ca gheaţa:

— Nu este vorba de Morgenthau, excelenţă, ci de fapte. Iar faptele nu le puteţi tăgădui şi sunt convins că nici nu veţi încerca. La ora aceasta, o

sută de mii de oameni se şi află pe drumul exilului. Autorităţile vorbesc de o simplă strămutare. Eu însă susţin că aceasta este, ca să folosesc o expresie blândă, o denaturare a sensului. Oare un popor de ţărani de la munte, de meşteşugari, orăşeni, oameni de cultură poate fi strămu

tat, dintr-o trăsătură de condei, în stepa şi deşertul Me-sopotamiei, într-un pustiu vast ca un ocean, de care fug până şi triburile de beduini? Dar chiar şi această ţintă nu este decât o înşelătorie. Fiindcă autorităţile locale organizează deportarea aşa fel încât chiar în timpul primelor opt zile de marş nenorocit mor sau înnebunesc din pricina foamei, setei şi bolilor: băieţii sau bărbaţii în stare să reziste sunt asasinaţi de kurzi sau de bandiţi, dacă nu chiar de soldaţi, iar fetele şi femeile mai tinere sunt supuse violurilor şi târâte cu de-a sila…

Generalul ascultă cu o atenţie dintre cele mai politicoase, dar în acelaşi timp aerul său plictisit dă a înţelege: cântecul ăsta searbăd îl aud de zece ori pe zi. Manşeta, pe care mâna lui albă ca de femeie o trage afară din mânecă, pare să aibă pentru el mai multă importanţă.

— Sunt fapte foarte regretabile! Dar comandantul suprem al unei forţe armate este răspunzător pentru securitatea militară a zonei operaţiilor de război.

— Zona operaţiilor de război, izbucneşte Lepsius, dar se stăpâneşte numaidecât şi încearcă să-şi însuşească tonul calm al lui Enver, zona operaţiilor de război, asta este singura nuanţă nouă! Toate celelalte, Zeitun, înaltă trădare, comploturi, le-am mai auzit. Mijloacele acestea le-a mânuit Abdul Hamid cu multă măiestrie când era vorba să le dea armenilor justificări. Sunt un om mai în vârstă ca dumneavoastră, excelenţă, şi am trăit aceste evenimente la faţa locului. Dar când mă gândesc la deportări, sunt nevoit să fac amendă onorabilă faţă de acel bătrân vicios Era un libv Tce, un copil nevinovat în comparaţie cu noile metode. Iar partidul dumneavoastră, excelenţă, a cucerit puterea numai fiindcă a promis să schimbe vremurile sângeroase ale bătrânului sultan prin dreptate, unitate, progres. Doar din aceşti termeni este alcătuită şi denumirea comitetului dumneavoastră.

Este o lovitură îndrăzneaţă, poate chiar necugetată. Vreme de o clipă, Johannes Lepsius crede că ministrul de Război se va ridica şi va pune capăt convorbirii. Dar Enver rămâne liniştit pe scaun şi amabilitatea lui nu este umbrită nici măcar cu o nuanţă. Ba chiar se apleacă şi spune confidenţial:

— Vă voi pune, la rândul meu, o întrebare, domnule Lepsius. Din fericire, Germania nu are duşmani interni, sau are doar foarte puţini. Dar să

admitem ipoteza că împrejurările ar fi altele şi că ar avea duşmani interni, să zicem alsacieni de origine franceză, polonezi, social-democraţi, evrei, şi anume în număr mult mai mare decât este cazul? Atunci, domnule Lepsius, n-aţi fi de acord să fie folosite toate mijloacele pentru ca naţiunea asediată de o lume întreagă de duşmani externiză fie eliberată de duşmanul intern? Oare şi atunci aţi socoti drept Un act de cruzime dacă toate aceste păturI ale populaţiei, care constituie o primejdie pentru soarta războiului, ar fi pur şi simplu strânse în convoaie şi strămutate în regiuni depărtate şi nelocuite!?

Johannes Lepsius trebuie să-şi încleşteze mâinile ca să nu sară în picioare şi să gesticuleze mânios:

— Dacă guvernanţii din ţara mea, rosti el cu voce foarte ridicată, ar folosi procedee nedrepte, ilegale, inumane („necreştineşti” fusese cât pe ce să spună) împotriva compatrioţilor lor de altă naţionalitate sau de altă credinţă, atunci în aceeaşi clipă aş renega Germania şi aş emigra în America!

Enver Paşa clipeşte îndelung:

— Trist pentru Germania, dacă mai gândesc şi alţii ca dumneavoastră. Un indiciu că poporului dumneavoastră îi lipseşte forţa necesară pentru a-şi impune fără menajamente voinţa naţională.

În acest moment al convorbirii, pastorul este

cuprins de o adâncă oboseală. Ea izvorăşte din senzaţia că omul scund şi inabordabil din faţa sa are dreptate în felul lui. Aşa se face şi că îndârjita logică lumească are întotdeauna dreptate împotriva lui Cristos. Îngrozitor este însă faptul că logica lui Enver se transmite în această clipă şi asupra lui Johannes Lepsius şi-i

182

slăbeşte forţa de luptă. Ca pe o uriaşă povară simte în suflet destinul nesigur al propriei sale patrii. Şopteşte:

— Asemenea comparaţie nu este posibilă.

— Desigur, asemenea comparaţie nu-i posibilă. Dar, oricum, ea ne avantajează pe noi. Pentru noi, turcii, este de o sută de ori mai greu să ne apărăm, decât pentru dumneavoastră, germanii.

Fără să-şi dea seama ce face în tulburarea lui chinuitoare, Lepsius îşi scoate batista, ţinând-o în mână ca pe un steag de parlamentar însărcinat să ducă tratative cu inamicul:

— Nu este vorba aici de apărarea împotriva unui duşman intern, ci de examinarea sistematică a unei alte naţiuni.

O spune cu voce apatică şi întretăiată, în timp ce ochii lui, care nu mai pot suporta impasibilitatea lui Enver, rătăcesc prin biroul cu portrete de eroi. Oare nu se află acolo monseniorul Saven, patriarhul? Lepsius îşi dă imediat seama că trebuie să vorbească despre

„probleme economice”. Se concentrează repede pentru un nou efort:

— Excelenţă, am mers cu cutezanţa până acolo încât v-am răpit vremea cu vorbărie goală. Acum îmi iau îndrăzneala să vă atrag atenţia asupra diferitelor neajunsuri, de care poate că dumneavoastră încă nu vă daţi prea limpede seama, lucru de înţeles, având în vedere volumul supraîncărcat de muncă al unui comandant suprem de armată. Interiorul ţării, Anatolia, Siria, poate să-l cunoască mai bine decât dumneavoastră, deoarece ani de-a rândul mi-am desfăşurat în aceste regiuni activitatea, în condiţii dificile.

— În cuvinte-prununţate în graM7 caun om hăituit, deoarece simţea că timpul se scurge, îşi expuse teoriile. Arătă că, fără milletul armean, Imperiul otoman este pierdut din punct de vedere economic, cultural şi, ca urmare, militar. De ce? Nici nu vrea să menţioneze comerţul, care se găseşte în proporţie de nouăzeci la sută în mâinile creştinilor, iar excelenţa-sa ştie tot

Jfi3

atât de bine ea şi ei că întreg importul este efectuat de firme armeneşti, prin urmare, că una dintre ramurile cele însemnate ale efortului de război, anume aprovizionarea Imperiului cu materii prime şi produse industriale, se înfăptuieşte numai de către aceste firme. Este

destul să dea drept exemplu o firmă de renume internaţional ca „Avetis Bagradian, Succesori”, care posedă sucursale, birouri sau reprezentanţi în douăsprezece oraşe europene. Este necesar un efort mult mai mic să nimiceşti o asemenea organizaţie comercială, decât să creezi alta care s-o înlocuiască. Şi Lepsius continuă arătând că, în ceea ce priveşte interiorul ţării, chiar el se convinsese încă din vremea călătoriilor sale întreprinse cu ani în urmă, că agricultura practicată de armenii din Anatolia este net superioară celei a micilor ţărani turci. Încă de pe atunci armenii din Ci-licia achiziţionaseră din Europa sute de batoze şi de maşini acţionate cu abur, dând astfel turcilor un excelent pretext pentru organizarea unui măcel, drept care aceştia nu numai că uciseseră pe cei zece mii de oameni din Adana, dar făcuseră bucăţi şi batozele şi maşinile cu abur. Aici şi nu în altă parte se află originea tuturor relelor. Milletul armean, pătura cea mai cultivată şi mai activă a populaţiei otomane, depune de multe decenii un efort uriaş de a transforma Imperiul de la stadiul economiei naturale arhaice, într-o lume nouă, a unei economii agrare la nivel contemporan şi a unui început de industrializare. Şi tocmai pentru această binecuvântată activitate deschizătoare de drumuri este urmărit de răzbunarea brutală a trândăviei şi nimicit.

— Să presupunem, excelenţă, că meseriile, comer

— Ţnt şi inhnritrip r-geniPT, prqcticqtp în intprinml ţării exclusiv de către armeni, ar putea fi făcute de către turci, dar cine va înlocui pe numeroşii medici armeni, care au studiat la cele mai bune universităţi din Europa şi-i îngrijesc pe bolnavii musulmani tot atât de conştiincios ca şi pe cei de-un neam cu ei? Cine va înlocui pe numeroşii ingineri, avocaţi, profesori spe

184

cializaţi în anumite domenii, a căror activitate în slujba progresului ţării este neobosită? Poate că excelenţa-voastră îmi va răspunde că la nevoie se poate trăi şi fără intelectuali. Dar fără stomac nu se poate trăi. Şi tocmai stomacul Turciei este sfâşiat acum şi naivii cred că vor putea supravieţui acestei operaţii.

Cu capul uşor înclinat într-o parte, Enver Paşa ascultă plin de atenţie această cuvântare. Întreaga-i făptură, plină de prospeţime şi eleganţă, atenuată doar de o uşoară timiditate, nu vădeşte nici măcar o singură cută, întocmai ca şi uniforma lui. Pastorul, dimpotrivă, e pe de-a-ntregul stoi’s de puteri. Transpiră, cravata i-a alunecat într-o parte şi mânecile hainei se ridică mereu. Generalul îşi încrucişează picioarele scurte, dar zvelte. Cizmele de călărie, din lac strălucitor, stau ca pe şanuri.

— Vorbiţi de stomac, domnule Lepsius, zâmbeşte el amabil, ei, dar poate că după război Turcia va avea – un stomac mai slab.

— Nu va mai avea stomac de loc, excelenţă. Fără să se supere, generalissimul continuă:

— Poporul turc numără patruzeci de milioane. Şi acum, încercaţi, domnul meu, să vă situaţi o dată de partea noastră! Oare nu este un plan politic mare şi demn de admiraţie acela de a reuni aceste patruzeci de milioane de oameni şi a întemeia cu ei un imperiu naţional, care într-o bună zi va juca şi în Asia acelaşi rol ca Germania în Europa? Imperiul aşteaptă. Nu trebuie iiecât să acţionăm. Fără îndoială că între armeni se află un număr periculos de mare de intelectuali. Sunteţi într-adevăr un prieten al acestui soi de intelectuali, domnule Lepsius? Eu, nu! Noi, turcii, avem foarte ptttint irrtelectuande” felul acesta. În schimb sinfe-m vechea rasă eroică, chemată să clădească şi să stăpâscă marele imperiu. De aceea vom trece peste orice obstacole.

Lepsius îşi încleştează mâinile una de cealaltă, dar nu spune niciun cuvânt. Băiatul ăsta nereuşit şi răzgâiat, aflat în faţa lui, este stăpân absolut asupra unei

183

puteri mondiale. Căpşorul lui, bine modelat şi atrăgător, cloceşte nişte cifre care nu pot decât să uluiască pe orice cunoscător al realităţilor. Pe

pastor nu-l poate induce în eroare, fiindcă acesta ştie foarte bine că în Anatolia abia dacă se găsesc şase milioane de turci autentici. Dacă s-ar merge în nordul Persiei, în Caucaz, în Kaşgar şi Turkestan, dacă s-ar colinda toate regiunile de stepă cât jumătate din Europa şi s-ar pune la socoteală toate popoarele turcomane locuind în corturi şi hoţii de cai ducând o viaţă nomadă şi tot nu s-ar putea aduna la un loc mai mult de douăzeci de milioane. Asemenea visuri, se gândeşte el, se plăsmuiesc doar prin drogul naţionalismului. În acelaşi timp însă îl cuprinde un fel de milă pentru acest zeu al războiului cu statura pirpirie, pentru acest anticrist copilăros. Şi vocea lui Johannes Lepsius devine gravă şi profetică:

— Vreţi să întemeiaţi un imperiu nou, excelenţă. Dar sub temeliile lui va zăcea cadavrul poporului armean. Poate oare acest lucru să vă fie de bun augur? Oare nu se mai poate găsi, chiar în acest ceas, o cale paşnică?

Acum, Enver Paşa lasă să se întrevadă, pentru prima oară, adevărul mai profund. Nu mai zâmbeşte reţinut, ochii lui devin rigizi şi reci, buzele se desfac peste dinţii mari şi primejdioşi.

— Intre oameni şi barilul ciumei, spune el, nu poate exista pace.

Lepsius profită imediat:

— Aşadar, mărturisiţi deschis intenţia

dumneavoastră de a folosi pretextul războiului pentru completa exterminare a milletului armean? …

Ministrul de război mersese prea departe, acest lu-< cru e limpede. De altfel, intervine imediat, replicând, în timp ce se retrage din nou în citadela inexpugnabilă a amabilităţii sale de complezenţă:

— Părerile şi intenţiile mele personale sunt expuse în întregime în comunicatele pe care guvernul nostru le-a dat publicităţii în legătură cu această chestiune.

Im

Noi acţionăm sub imperiul războiului şi al nevoilor de apărare, după ce vreme îndelungată ne-am mulţumit să asistăm doar şi să aşteptăm. Cetăţenii care uneltesc pentru nimicirea statului suferă pretutindeni rigorile legii. Prin urmare, guvernul nostru procedează în conformitate cu principiile de drept.

Iată că o luăm din nou de la început. Johannes Lepsius nu-şi poate stăpâni un fel de geamăt surd. Aude vocea monseniorului Saven: „Nu abordaţi principii de morală! Rămâneţi la obiect! La argumente F O, Doamne, de-ar putea rămâne la obiect, folosind numai argumente de necombătut! Dar însuşi faptul că nu-şi poate îngădui să sară în picioare, că trebuie să rămână aşezat pe scaunul lui, îi solicită nervii până la deznădejde. El,

oratorul înnăscut, obişnuit să vorbească din amvon şi în faţa unor adunări, are nevoie de spaţiu, de libertate de mişcare!

— Excelenţă, şi pastorul îşi apasă palma pe fruntea frumos modelată, nu voi mai vorbi despre lucruri care se înţeleg de la sine, nu voi încerca să spun că pentru fărădelegile câtorva indivizi nu trebuie să ispăşească un întreg popor, şi nici n-am să întreb de ce femei şi copii, copii mici, cum aţi fost şi dumneavoastră cândva, trebuie să îndure o moarte bestială din pricina unei politici de care nici măcar n-au auzit vreodată. Aş dori să vă îndrept privirea spre viitorul dumneavoastră şi al poporului dumneavoastră, excelenţă! Războiul acesta se va sfârşi şi el într-o bună zi şi atunci Turcia se va afla în situaţia de a participa la negocieri de pace. Să sperăm că această zi va fi pentru noi toţi o zi fericită. Dar dacă va fi cumva o zi nefastă, ce se întâmpla atunci, excelenţă! Dare conducătorul care răspunde de soarta unui popor nu trebuie să se îngrijească din vreme şi pentru cazul că războiul se va sfârşi într-un mod defavorabil? Şi în ce situaţie se va afla delegaţia otomană la negocierile de pace, dacă va fi întâmpinată cu întrebarea: Unde este fratele tău Abel? O situaţie cât se poate de penibilă. Iar puterile (învingătoare se vor prevala de marea vină

şi, Dumnezeu să ne ferească de acest lucru, îşi vor împărţi prada fără nicio cruţare. Şi atunci, domnule general Enver Paşa, cum se va prezenta într-un asemenea caz cel mai eminent bărbat al poporului său, cel care şi-a luat întreaga răspundere, cum se va apăra în faţa acestui popor, al propriului său popor?

Ochii lui Enver Paşa devin visători când spune fără ironie:

— Vă mulţumesc pentru această excelentă indicaţie. Dar cine se apucă să facă politică trebuie să fie înzestrat cu două însuşiri. Mai întâi, trebuie să posede un anume caracter uşuratic sau, dacă vreţi, un dispreţ faţă de moarte, ceea ce este de fapt acelaşi lucru; iar în al doilea rând o credinţă nestrămutată în justeţea hotărârilor sale, din clipa în care le-a luat.

În acest moment al convorbirii, pastorul Lepsius se ridică. Îşi încrucişează braţele pe piept, aproape după obiceiul oriental. Îngerul păzitor al poporului armean, trimis de Dumnezeu, se afla acum într-o stare de spirit deplorabilă. Batista îi atârna din buzunar, una dintre manşetele pantalonilor se ridicase până aproape de genunchi, cravata se strâmba mereu mai mult. De in – menea ochelarii săi păreau a se fi aburit.

— Vă conjur, excelenţă, şi pastorul îşi încovoaie spinarea în faţa celui aşezat, vă conjur, faceţi ca odată cu ziua de astăzi toate acestea să

ia sfârşit! Aţi statuat faţă de duşmanul intern, care nu este duşman, un exemplu cum nu mai poate fi găsit altul în istorie. Sute de mii de oameni trăiesc şi mor pe drumurile din Răsărit. Puneţi chiar astăzi capăt acestei stări! Ordonaţi ca noile dispoziţii de strămutare să fie anulate! Ştiu că încă n-au fost depopulate toate-vilaieturile şi sangiacurile. Dacă din pricina ambasadorului german şi a domnului Morgenthau şovăiţi să ordonaţi marile deportări din apusul Asiei Mici, atunci de dragul meu vă rog să cruţaţi Siria de Nord, Alepul, Alexandretta, Antiohia şi regiunea de coastă! Spuneţi că e destul! Şi după întoarcerea mea în Germania voi binecuvântă în faţa tuturor numele dumneavoastră!

383

Generalisimul arată de mai multe ori, cu o mină răbdătoare, către scaun, dar pastorul nu se aşază.

— Supraapreciaţi competenţa mea, domnule Lepsius, declară el în sfârşit. Îndeplinirea unei asemenea hotărâri guvernamentale este o chestiune care-l priveşte pe domnul ministru de Interne.

Pastorul îşi smulge pince-nez-ul arătându-şi ochii înroşiţi:

— Tocmai de îndeplinirea acestor măsuri este vorba. Nu ministrul, nu valiul, nu mutessariful execută ordine, ci subalterni şi subofiţeri brutali,

fără inimă. E oare voinţa dumneavoastră sau voinţa ministrului, ca femei să nască pe şosea şi să fie gonite imediat mai departe cu bâta? E oare voinţa dumneavoastră ca regiuni întregi să fie infestate de duhoarea cadavrelor în descompunere, ca Eufratul să fie umflat de morţi? Acestea sunt măsurile a căror îndeplinire mi-a fost adusă la cunoştinţă.

— Apreciez cunoştinţele dumneavoastră în ce priveşte situaţia din interiorul ţării, spune Enver oarecum prevenitor, şi dacă veţi face propuneri în scris cu privire la o îmbunătăţire a acestor stări, la voi accepta cu plăcere şi la voi studia cu atenţie.

Dar Lepsius îşi întinde braţele:

— Trimiteţi-mă pe mine acolo! Este prima mea propunere. Nici măcar bătrânul sultan nu mi-a refuzat atunci, această rugăminte. Acordaţi-mi împuternicirea să organizez convoaiele de strămutare. Dumnezeu îmi va dărui puterea necesară, iar experienţă am mai multă ca oricare altul. N-am nevoie de niciun piastru de la Statul otoman. Voi procura toate mijloacele băneşti trebuincioase. Asociaţii filantropice germane i americane mă sprijină. Am mai reuşit o dată să realizez o vastă operă de ajutorare, am întemeiat multe orfelinate şi spitale şi am contribuit la amenajarea a mai mult de cincizeci de întreprinderi economice. În ciuda războiului, voi reuşi să înfăptuiesc lucruri identice, ba încă şi mai

mari, şi după doi ani chiar dumneavoastră, excelenţă, îmi veţi fi recunoscător.

189

De data aceasta, Enver Paşa ascultase nu numai cu obişnuita atenţie, ci chiar cu viu interes. Şi totuşi, iată că acum lui Lepsius îi este dat să vadă şi să audă ceva ce nu mai întâlnise vreodată. Nu este cruzime batjocoritoare, nu este nici cinism ceea ce transformă fizionomia de adolescent a generalului. Nu! Lepsius vede acum obrazul rece ca gheaţa al unui om care „se află mai presus de orice sentimentalism”, obrazul unui om aflat în afară de vină şi de remuşcări – vede faţa frumoasă şi precis conturată a unei specii pentru el necunoscute, dar care-i taie respiraţia, vede naivitatea înspăimântătoare şi aproape nevinovată a însăşi nelegiuirii. Şi e atât de puternică, încât nici măcar n-o poţi urî!

— Intenţiile dumneavoastră lăudabile mă interesează, rosteşte Enver aprobator, dar bineînţeles că sunt nevoit să le resping. Tocmai aceste dorinţe ale dumneavoastră constituie pentru mine o dovadă că până acum stăruie între noi o neînţelegere. Dacă îngădui unui străin să-i ajute pe armeni, atunci creez prin aceasta un precedent, o situaţie care ar duce la recunoaşterea amestecului din partea unor personalităţi străine, prin urmare şi a unor puteri externe. Aşadar, îmi subminez propria politică,

deşi ea a fost elaborată în scopul ca milletul armean să afle ce consecinţe are dorinţa lui de amestec străin. Armenii înşişi ar fi derutaţi. Mai întâi îi pedepsesc pentru visurile şi speranţele lor trădătoare, pentru ca pe urmă să le trimit pe unul dintre cei mai influenţi prieteni ai lor ca să le trezească din nou aceste speranţe şi visuri. Nu, dragă domnule Lepsius, asta nu este cu putinţă, nu pot permite străinilor să întreprindă opere de binefacere în folosul acestor oameni. Armenii trebuie să vadă doar în noi binefăcătorii lor.

Pastorul cade pe scaun. „Am pierdut! Am fost înfrânt! Orice vorbă e de prisos. Măcar dacă omul acesta ar fi doar rău, îşi doreşte Lepsius, măcar dacă ar fi Satana. Dar nu e nici rău şi nici Satana, este simpatic într-un fel copilăros, acest mare şi necruţător asasin în masă”. Lepsius se cufundă în propriile sale gânduri.

190

astfel că nu sesizează imediat propunerea pe care Enver i-o face pe un ton voios, confidenţial şi în acelaşi timp cu totul degajat.

— Vă fac o contraofertă, domnule Lepsius. Strângeţi bani, strângeţi de la societăţile dumneavoastră filantropice din America şi Germania bani mulţi. Apoi, mijloacele băneşti astfel colectate aduceţi-mi-le mie. La voi utiliza conform vederilor dumneavoastră şi întocmai cum veţi hotărî dumneavoastră. Dar vă atrag atenţia că

nu pot permite vreun control din partea germanilor sau a altor străini.

Dacă Johannes Lepsius n-ar fi înmărmurit, probabil că ar fi izbucnit într-un hohot de râs. Atât de ilară era ideea aceasta, fiindcă vedea cu ochii minţii drumurile pe care le-ar lua în Turcia sumele colectate după sfatul lui Enver Paşa. Dar tace. E învins. Deşi nu nutrea speranţe nici înainte de convorbire, abia acum este convins că lumea s-a prăbuşit. Ca să nu arate ca un om cu desăvârşire distrus, pastorul îşi îndreaptă spatele, îşi aranjează puţin hainele, îşi şterge de câteva ori energic fruntea cu batista şi se ridică:

— Nu-mi pot închipui, excelenţă, că ora aceasta, pe care mi-aţi acordat-o, să se fi scurs fără niciun rezultat, în Siria ele Nord şi în regiunea de coastă trăiesc o sută de mii de creştini izolaţi de orice fel de evenimente legate de război. Excelenţa-voastră va fi, fără îndoială, de acord că este mai bine să se renunţe la orice fel de măsuri care nu ţintesc către un scop anume.

Tânărul Marte îşi arătă încă o dată dinţii surâzători:

— Fiţi convins, domnule Lepsius, că guvernul nostru va evita orice asprime inutilă.

Este de ambele părţi o formalitate goală de conţinut, o înşelătorie lipsită de sens, pentru ca această convorbire politică, asemenea tuturor celor de aceeaşi natură, să se sfârşească în doi

peri. Enver Paşa n-a făcut nici cea mai mică concesie. Care sunt asprimile inutile, rămâne să decidă el. Dar şi Lepsius a pronunţat cuvintele perfect conştient de faptul că sună a gol şi

191

numai ca să pună capăt convorbirii. Generalul, care spre deosebire de pastor arată acum nespus de ceremonios şi de decorativ, îl lasă pe oaspete să treacă primul. Ba chiar îl însoţeşte câţiva paşi, după care, cu privirea uşor uimită, dar nu din cale-afară de insistentă, priveşte după cel ce se clatină şi-şi dibuie drumul ca un orb prin culoarul lung, mărginit de încăperi în faţa cărora în loc de uşi flutură draperii.

Enver Paşa intră în încăperile unde se află biroul lui Talaat Bei. Funcţionarii sar de pe scaune. Feţele lor strălucesc de entuziasm. Dragostea aproape mistică, pe care chiar şi liota aceasta de conţopişti o poartă zveltului zeu al războiului, încă nu s-a epuizat. Şi aici, ca pretutindeni, se şoptesc sute de legende glorioase, despre temeritatea lui vecină cu nebunia. În timpul războiului din Albania, când un regiment de artilerie s-a răsculat, s-a aşezat cu o ţigară în gură în faţa ţevii unui obuzier şi a strigat către rebeli că n-au decât să tragă de fitilul de aprindere. Trăsăturile moi ca mătasea ale lui Enver au pentru popor o strălucire mesianică. El este omul trimis de Dumnezeu care va reclădi din

temelii imperiul lui Osman, Baiazid şi Soliman. Generalul îi salută pe funcţionari cu câteva vorbe glumeţe, care stârnesc o exagerată rumoare de entuziasm. Mâini zeloase se reped să deschidă uşile care duc din cancelarii până în camera de lucru a lui Talaat. Pentru personalitatea covârşitoare a ministrului, cabinetul acesta este prea strâmt. Fiindcă atunci când uriaşul se ridică din spatele biroului, cum face acum, întunecă fereastra. Gapul puternic al lui Talaat a încărunţit la tâmple. Deasupra buzelor răsfrânte, de oriental, pluteşte o mustaţă mică, neagră ca smoala. Bărbia dublă şi umflată se iveşte prin gulerul tare şi răscroit. O jiletcă de pichet alb acoperă, ca un simbol al celei mai pure sincerităţi, bustul de dimensiuni respectabile. Ori de câte ori Talaat Bei îl zăreşte pe Enver, coregentul duumviratului, simte nevoia să-şi pună părinteşte laba lui puternică de urs pe umărul îngust al acestui adolescent plin de har. Dar de fiecare dată.

392

nimbul de glacială timiditate, care pluteşte în jurul siluetei lui Enver, îl opreşte de la acest gest de familiaritate afectuoasă. Şi cu toate acestea, Talaat este omul de lume plin de însufleţire şi purtătorul de cuvânt, care reuşeşte să câştige de partea lui cinci diplomaţi deodată prin superioritatea elocinţei sale, în timp ce Enver, divinitatea adorată de popor şi soţul unei prinţese

din casa imperială, e în stare ca la cine ştie ce recepţie de mare importanţă să stea adesea vreme de o jumătate de oră izolat, pierdut în visare şi cu o înfăţişare stingheră. Talaat îşi coboară mâna uriaşă şi cărnoasă şi se rezumă la o întrebare:

— Aşadar, a fost neamţul la tine?

Enver Paşa îşi întoarce privirea spre fereastră, către Bosforul cu apele lui jucăuşe, cu vaporaşele grăbite şi minusculele caicuri, iar în lumina acestui ceas chiparoşii şi ruinele arată ca un decor de teatru zugrăvit într-un fel ciudat de neîndemânatic. Pe urmă îşi aduce privirea din depărtări şi o lasă din nou să rătăcească prin camera de lucru aproape goală, până rămâne agăţat de un aparat vechi de telegraf, instalat pe un gheridon acoperit eu un covor, de parcă ar fi fost cine ştie ce obiect de preţ. Folosind acest jalnic obiect, funcţionarul subaltern din administraţia poştelor şi telegrafului, Talaat, îşi exersase degetele ca să deprindă semnele alfabetului Morse, înainte ca revoluţia Ittihadului să facă din el primul bărbat de stat din imperiul califilor. Fiecare vizitator să admire după pofta inimii acest semn distinctiv al unei ascensiuni ameţitoare. Enver pare să examineze şi el, eu satisfacţie, aparatul Morse atât de plin de semnificaţii, înainte de-a şi aminti de întrebarea ce-i fusese adresată:

— Da, neamţul. A încercat o vagă ameninţare

cu Reichstagul…

Această declaraţie dovedeşte câtă dreptate avusese monseniorul Saven şi că toate apelurile la umanitate ale pastorului au constituit chiar de la început o tactică greşită. Un secretar aduce un teanc de telegrame, iar

193

13 – Musa Dagh vol. I

Talaat începe să le semneze stând în picioare. În timp ce vorbeşte, nu-şi ridică privirea:

— Nemţii ăştia nu suferă decât de teama că vor fi traşi la răspundere alături de noi. Dar va veni vremea când vor cerşi cu totul alte lucruri decât cele în legătură cu armenii.

Cu această remarcă, desigur că dialogul în legătură cu deportările s-ar fi încheiat pentru ziua de astăzi, dacă o privire curioasă a lui Enver n-ar fi alunecat asupra telegramelor. Talaat Bei observă privirea şi agită hârtiile în mină, făcându-le să foşnească:

— Instrucţii precise pentru Alep! între timp, cred că şoselele s-au golit din nou. În cursul săptămânilor imediat următoare vor putea porni cei din Alep, Ale-xandretta, Antiohia şi toată regiunea de coastă.

— Antiohia şi regiunea de coastă? repetă Enver întrebător, de parcă ar fi avut de făcut o observaţie în legătură cu aceasta.

Dar nu mai spune nicio vorbă, ci priveşte

captivat degetele groase ale lui Talaat, care îşi depun fără încetare, ca în iureşul unui atac, semnătura în josul textelor. Aceleaşi degete aspre, de om de treabă, au conceput ordinul necifrat către toţi valii şi mutessarifh: „Ţinta deportării este neantul”. Trăsăturile repezi stau mărturie pentru o hotărâre nestrămutată, care nu cunoaşte şovăiala.

Iată că acum ministrul îşi îndreaptă trupul cam butu-cânos din poziţia încovoiată în care stătuse:

— Aşa! La toamnă voi putea să le răspund tuturor acestor oameni cu cea mai mare sinceritate: La question arménienne n existe pas

Enver stă la fereastră şi nu ascultă. Se gândeşte oare la imperiul său, Lmpi; r Jui califilor care se întinde din Macedonia până în apusul Indiei? Este îngrijorat în legătura cu aprovizionarea cu muniţii a armatelor? Sau visează despre achiziţii noi pentru palatul său ca în basme de pe malul Bosforului? În sala mare de festi

1 Problema armenilor nu există (în).

194

vităţi pusese să fie aşezat marele tron de nuntă, pe care îl adusese, ea zestre, nadjieh sultana, fiica sultanului. Patru piloni din argint aurit şi deasupra un baldachin din brocart bizantin reproducând cerul înstelat.

Johannes Lepsius continuă să se strecoare prin uliţele Stambulului. După-amiaza e destul de înaintată. Ora mesei de prânz a trecut de mult. Pastorul nu îndrăzneşte să se întoarcă la Hotelul Tokatlyan unde locuieşte. O firmă armenească. Acolo domneşte spaima şi deprimarea, începând cu proprietarul şi pasagerii, până la ultimul chelner şi liftier. Ei cunosc drumurile lui, ştiu de demersurile pe care le întreprinde. Dacă se întoarce, toţi ochii îl vor urmări cu lăcomie. Agenţii şi oamenii de încredere ai lui Talaat Bei, care nu-l scapă din ochi, oriunde s-ar duce, fiindcă aşa au primit dispoziţie, n-au decât să-l pândească şi să-l aştepte unde vor. Mai neplăcut e faptul că prietenii lui îl aşteaptă de câteva ceasuri, într-un anume loc sigur, ales cu mare grijă. Printre ei este şi Davidian, preşedintele fostei Adunări Naţionale Armene, unul dintre cei arestaţi, care reuşise să evadeze şi se află ilegal la Stambul. Lepsius nu are nici puterea şi nici curajul să se înfăţişeze înaintea acestor oameni. Prin însuşi faptul că nu soseşte, vor înţelege adevărul şi poate că s-au şi despărţit, nădăjduieşte pastorul. Chiar şi cei foarte pesimişti dintre ei (altfel sunt cu toţii foarte pesimişti, lucru cât se poate de firesc), până şi aceştia n-au exclus cu totul posibilitatea ca pastorul să obţină o autorizaţie de călătorie în interiorul ţării. Dacă o obţinea, s-ar mai fi putut realiza câte ceva.

— Pastorul minereşte – într-o grădină publică.

Şi aicl

se desfăşoară festivităţi. Băncile sunt împodobite cu ghirlande care se clatină. De prăjini şi de stâlpii felinarelor flutură drapele cu semilună. Masa de oameni, materie neplăcut de compactă, se înghesuie pe cărările presărate cu pietriş dintre peluze. Deşi se clatină din pricina ameţelii, Lepsius zăreşte totuşi o bancă. Găseşte un loc liber. În faţa lui se întinde un semicerc de cidori

195

13*

mişcătoare. De dincolo, dinspre pavilionul de muzică, izbucneşte în această clipă o fanfară militară turcească în clinchete de meterhanea ieniecreascăă. Cavale, flaute, clarinete stridente, alămuri pătrunzătoare, urcând şi coborând în unison, cu o precizie de muchie de cuţit, intervalele scurte dintre note, întrerupte de lătrăturile fanatice ale tobelor cu pielea extrem de întinsă, de scuturăturile clincănite ale dairelelor cu clopoţei şi de sâsâitul plin de ură al cinelelor. Johannes Lepsius şade vârât până la gură în această muzică, vârât parcă până peste cap într-o baie de cioburi de sticlă. Dar nu vrea să scape, vrea să sufere şi-şi apasă cu amândouă mâinile cioburile de sticlă pe trup. Acum are ceea ce îi refuzase Enver Paşa. În lungile convoaie de deportaţi din poporul care-i fusese încredinţat, se

târăşte şi el pe şoselele bolovănoase şi desfundate ale Anatoliei. Dar nu cumva îl blestemă chiar cei din propriul lui popor, cei sfâşiaţi în tranşeele de pe înălţimile împădurite din Argonne, pe câmpiile din Podolia şi Galiţia, pe mări şi în aer? Oare nesfârşitele trenuri cu răniţi nu sunt convoaie şi mai înfiorătoare, în faţa cărora groaza te face să urli? Răniţii şi muribunzii germani nu capătă şi ei ochi armeneşti? în vacarmul meterhanelei ienicereşti, Lepsius îşi apleacă mereu mai mult fruntea, sub care ideile se încâlcesc din pricina oboselii. Nu-i este dat să-şi trăiască propria suferinţă, ci una care nu-i aparţine.

În muzica miorlăitoare şi furioasă se amestecă acum sunete noi, un răpăit puternic, care creşte mereu în intensitate. Vine de sus. O escadrilă turcească se roteşte deasupra Stambulului şi aruncă mici nori plutitori de manifeste. Johannes Lepsius nu ştie de ce, dar pentru el este limpede că acele monoplane de-acolo, de sus, ar trebui să fie numite: păcatul originar şi ridicarea sa deasupra lui însuşi. Se rătăceşte în această convingere ca într-o casă mare, ca în Ministerul de Interne. Perdelele fluturânde de la uşi sunt în flăcări şi el repetă în gând un pasaj din Evanghelie, pe care intenţionează să-l folosească în predica sa următoare: şi lăcustele sunt întocmai armăsarilor pregătiţi de luptă… şi aveau patoşe

şi zuruitul aripilor lor era ca zuruitul carelor de luptă… şi cozile lor erau aidoma cozilor de scorpioni, şi aveau ace la cozi, şi puterea lor era de a-i vătăma pe oameni vreme de cinci luni.

Johannes Lepsius tresare speriat: trebuie găsite noi mijloace şi căi. Dacă demersurile ambasadei germane rămân fără rezultat, atunci poate că alţii, de pildă marchizul austriac Pallavicini, un bărbat eminent, vor avea mai mult succes. Ar putea să ameninţe cu represalii; bosniacii mahomedani sunt cetăţeni austro-ungari. De asemenea, protestele papei au fost şi ele prea blânde până acum. Dar iată că în clipa următoare se apropie de el Enver Paşa, cu surâsul lui de neuitat. Nu, timiditate nu este cuvântul nimerit pentru acest surâs de băieţaş şi de fată al marelui ucigaş. Vom duce până la sfârşit, domnule Lepsius, politica dictată de interesele noastre. Nu ne poate împiedica decât o singură putere din lume, una care s-ar afla mai presus de toate interesele şi n-ar fi amestecată în asemenea porcării. În cazul că găsiţi o astfel de putere în almanahul diplomaţilor, vă este îngăduit să mai veniţi o dată la mine.

Pe banca lui, Lepsius se frământă şi se zbate cu atâta furie, încât vecinele lui cu obrazul acoperit de feregele se sperie şi pleacă de lângă el. Dar Lepsius nici nu observă acest lucru, fiindcă acum toată fiinţa lui este pătrunsă de o apăsătoare

şi nestrămutată convingere: nu mai este nimic de făcut. Nimeni nu mai poate ajuta. Ceea ce ştie preotul Ter Haigasun din Yoghonoluk de câteva săptămâni pătrunde acum şi în fiinţa pastorului Johannes Lepsius: nu-mi mai rămâne decât un singur lucru de făcut – să mă rog.

— Şi în mijlocul mulţimii forfotind în atmosfeia de sărbătoare, a râsetelor de femei şi ţipetelor de copii, a meterhanelei ienicereşti care izbucneşte din nou, în timp ce închide ochii şi-şi bălăbăneşte neputincios capul dintr-o parte în cealaltă, pastorul îşi împreunează mâinile – sau, oricum, crede că şi le împreunează – aşa cum se cuvine pentru rugăciune. Iar sufletul lui în

197

cepe să glăsuiască: Tatăl nostru Carele eşti în ceruri, sfinţească-se numele Tău…

Dar ce s-a întâmplat, cum de a suferit asemenea transformări Tatăl nostru?! Fiecare cuvânt este o genune fără fund, pe care privirea n-o poate măsura. Chiar la cuvântul „nostru” îl cuprinse un fel de ameţeală. Cine mai are îndrăzneala să spună „nostru”, când Cristos, cel care pentru prima oară a închegat şi a creat această noţiune, s-a înălţat la cer în a treia zi? Fără el, totul nu este nimic altceva decât un morman puturos de sfărâmături şi oase, înalt cât jumătate din Univers. Fără să vrea, Lepsius se gândeşte la jurnalul mamei sale şi la fraza pe care

a scris-o cu prilejul botezului său, în urmă cu cincizeci şi şase de ani: „Fie ca numele său Johannes 1 să-mi amintească mereu că marea şi sfânta mea menire este să-i cresc în aşa fel încât să devină un adevărat Johannes, care să-l iubească din inimă pe Domnul şi să urmeze căile Lui”. A devenit el un adevărat Johannes? Este într-adevăr întreaga lui fiinţă plină de acea încredere care nu poate fi numită? Vai, această încredere ameninţată să se facă fărâme în clipa când trupul nu mai poate rezista. Iată, e bolnav de diabet. Trebuie să fie foarte prudent cu mâncarea. Mai ales, nimic dulce, fără pâine şi fără cartofi. Poate că Enver, atunci când nu i-a dat permisiunea să întreprindă călătoria în Anatolia, l-a ferit de o agravare a bolii. Dar ce caută aici portarul de la Hotelul Tokatlyan? De când poartă căciula din blană de miel a ofiţerilor turci? Nu cumva l-a trimis Enver? Politicos, portarul hotelului îi înmânează o teşcherea pentru deplasarea în interiorul ţării. Ea constă dintr-o fotografie a lui Napoleon cu semnătura autografă. Şi, într-adevăr, iată că în faţa uşii turnante a hotelului se şi află convoiul de deportaţi aşteptându-l. Toţi prietenii lui sunt aici, Davidian şi ceilalţi. Sunt veseli şi-i fac semn cu mâna. „Oamenii arată minunat”, se gândeşte pastorul. Până şi realitatea cea mai îngrozitoare

Ioan.

poate avea ceva liniştitor, dacă o priveşti drept în faţă. Convoiul se opreşte pe malul unui fluviu, într-un peisaj sălbatic străjuit de stânci uriaşe. Deportaţii au luat şi corturi cu ei. Poate că Enver mai închide un ochi şi permite câte o favoare. După ce toată lumea s-a culcat, se apropie de el un armean înalt, într-un costum stropit de sus şi până jos cu noroi. Vorbeşte o germană ciudată, cu fraze solemne, întrerupte pe alocuri: „Priveşte, acest fluviu vijelios este Eufratul, iar aceştia sunt copiii mei. Iar tu să-ţi întinzi trupul de pe un ţărm pe celălalt, încât copiii mei să aibă o punte!” Lepsius o ia drept glumă şi răspunde: „în acest caz, dumneavoastră şi copiii dumneavoastră veţi trebui să mai aşteptaţi o vreme, până mai cresc puţin”. Dar iată că între timp a început într-adevăr să crească, şi încă minunat de repede. Mâinile şi picioarele se lungesc, pleacă de lângă el în depărtări fără de sfârşit. Acum ar putea să dea urmare cererii armeanului cu o binevoitoare indiferenţă. Dar nu mai apucă s-o facă, fiindcă Johannes Lepsius îşi pierde echilibrul şi este cât pe ce să alunece de pe bancă. „E într-adevăr îngrozitor”, îşi spune el pentru a doua oară în această zi. Dar cu aceste cuvinte se referă mai mult la setea care-l chinuieşte, decât la orice altceva. Se scoală scuturându-se, aleargă până la cel mai apropiat chioşc şi, fără să ţină seama de recomandările medicilor, bea dintr-o răsuflare un

lichid dulce, de la gheaţă. Odată cu senzaţia plăcută, înăuntrul său pătrund năvalnic proiecte noi şi îndrăzneţe. „Nu voi ceda pentru nimic în lume”, râde el în sinea lui. Iar râsul acesta golit de orice gânduri este o declaraţie de război împotriva lui Enver Paşa.

...În aceeaşi clipă, secretarul particular al lui Talaat Bei predă respectivele telegrame oficiale privind Alep, Alexandretta, Antiohia şi regiunea de coastă – le predă cu mâna lui funcţionarului de serviciu de la oficiul de poştă şi telegraf.

Capitolului şaselea

MAREA ADUNARE

ÎN ZIUA ÎN CARE DJELAL BEI, VENERABI lul valiu de Alep, refuzase să ducă la împlinire, pe teritoriul aflat sub administraţia sa, ordinele de strămutare emise de guvern, aşadar din ziua aceea de primăvară, în politica faţă de armeni a lui Enver şi Talaat nu s-a mai produs niciun incident care să întârzie acţiunea şi nu s-a mai ivit nicio situaţie penibilă de felul acesta. Într-o anumită ordine calculată cu precizie, guvernatorii provinciilor imperiului primeau înştiinţările ministeriale cărora le urmau apoi, la timpul stabilit, ordinele de executare însoţite de instrucţii pentru toate cazurile. În mod excepţional, aparatul birocratic lucra cu o punctualitate uimitoare, astfel că, în privinţa aceasta, pentru un suflet de funcţionar conştiincios era o adevărată desfătare.

Imediat după primirea înştiinţărilor, valiii diferitelor provincii îi chemau la ei pe mutessarifii sangiacurilor din care se compunea vilaietul lor, la o conferinţă urgentă. În afară de aceştia, la conferinţă mai erau chemaţi – eemandarrţiliniii – tari din cuprinsul teritoriului. Iar excelenţa-sa, valiul cutare paşa, declara la respectiva şedinţă aproximativ următoarele: „Pentru executarea ordinului aveţi la dispoziţie, domnilor, un interval de paisprezece zile. Până atunci, ultimul convoi cuprinzând populaţia strămutată trebuie să fi trecut.

200

mort sau viu, graniţele vilaietului. Vă fac răspunzători pentru executarea cu toată energia şi fără nicio amânare a dispoziţiei, deoarece şi eu, la rândul meu, răspund în privinţa aceasta faţă de domnul ministru de Interne”.

Apoi, se punea la dispoziţia celor de faţă un plan elaborat în birourile autorităţilor provinciale, plan care stabilea ordinea convoaielor, urmând ca participanţii să-şi dea avizul. Mutessarifii aduceau unele obiecţii şi îmbunătăţiri, iar generalul lua măsuri cu privire la trupele de însoţire şi la jandarmi. După aproximativ o oră, toată lumea putea să se ducă la baie sau la cafenea, dacă nu cumva tocmai avea loc o masă festivă la valiu. Mutessarifii se întorceau în localităţile de reşedinţă. Apoi începea să se desfăşoare acelaşi

joc. Cu alte cuvinte, convocau la rândul lor o conferinţă, la care de data aceasta participau caimacamii diferitelor kasa-hle din care se compunea sangiacul. Din nou era invitat comandantul militar, care bineînţeles că nu mai era chiar general. Apoi era examinat planul valiului şi prelucrat mai în amănunt, ţinându-se seama de condiţiile locale. Din această pricină, şedinţa de la sediul sangia-Cului dura, după cum e şi firesc, mai mult decât prima, care era mai selectă. Ce-i drept, după aceea domnii se deplasau tot la cafenea sau la baie, dar nu se mai sfiau să înjure într-o turcească grosolană adunătura aceea de armeni, care în plină stare de război provoacă atâtea necazuri. După aceea venea şi rândul caimacamilor. Chemau şi ei din orăşelele de reşedinţă pe mudiri, subalternii lor din plăşi; dar aceste şedinţe nu mai purtau numele pompos de „conferinţă”. Mudirii erau aproape toţi bărbaţi mai tineri, dacă se face abstracţie de câţiva cu bărbile sure, care se împotmoliseră într-o funcţie administrativă fără speranţa de a mai fi înaintaţi. Respectivul caimacam le spunea acelaşi lucru pe care valiul îl spusese mutessarifului şi mutessariful îl spusese caimacamului, dar fireşte în cuvinte mai Puţin alese:

201

„Vă dau atâtea şi atâtea zile. Până atunci, ultima dintre aceste turme de porci spurcaţi

trebuie să fie scoasă din cuprinsul kasahlei noastre. Treaba trebuie să meargă şnur. Vă fac răspunzători pentru asta. La cine nu merge şnur, se va face o anchetă. N-am poftă să fiu scos la pensie din pricina altora”.

În afară de cei cu adevărat în cauză, povara cea mai grea a tragicei măsuri cădea asupra mudirilor. Nahi-jehlele, plăşile pe care le administrau, cuprindeau teritorii mari, căi ferate aproape că nu existau, linii telegrafice erau puţine, iar călătoriile cu trăsura pe şoselele îngrozitoare şi drumeagurile desfundate de vite echivalau de cele mai multe ori cu o aspră pedeapsă. Prin urmare, aproape singura soluţie era să stea zi şi noapte în şa ca să poată mobiliza la timp fiecare sat şi fiecare târguşor uitat de lume în care locuiau armeni. La timp? Uneori acest „la timp” era miezul nopţii, înaintea dimineţii prevăzute pentru plecarea convoiului. Valiului, mutessarifului şi caimacamului le era uşor să poruncească şi să facă pe alţii răspunzători. În oraşe, totul nu era decât o joacă de copii. Dar când ai în subordine şaptezeci şi nouă de târguşoare, sate, cătune şi gospodării izolate, atunci lucrurile arată cu totul altfel. Câte un mudir, care fie că nu putea să facă minuni, fie că nu era chiar din cale-afară de zelos, se hotăra, în consecinţă, să nu ia pur şi simplu în consideraţie cutare sau cutare sat izolat şi lipsit de

însemnătate. Mulţi mudiri procedară aşa dintr-o lene plină de bunăvoinţă, ştiut fiind că aceasta constituie un mobil dintre cele mai importante al activităţii umane. Alţii, iarăşi, împleteau indulgenţa lor izvorâtă din comoditate cu unele calcule secundare ascunse. Asemenea „neluări în consideraţie” puteau constitui mai târziu o apreciabilă sursă de venituri, deoarece armeanul modest şi chiar ţăranul nu sunt chiar lipsiţi de mijloace, ivsemenea excepţii erau periculoase numai acolo unde se aflau posturi de jandarmi permanente. Fiindcă saptiehii voiau să-şi ia şi ei partea lor de câştig, şi care câştig putea fi mai rentabil decât jefuirea legală faţă de care autorităţile închid

202

amândoi ochii? E adevărat că, în conformitate cu dispoziţiile, bunurile celor strămutaţi reveneau fiscului. Dar perceptorul ştia prea bine că nu avea suficiente mijloace şi autoritate ca să-şi poată realiza cuvenitele sale pretenţii, şi mai ştia că pentru el era avantajos să menţină treaz zelul plin de entuziasm al organelor executive.

În timp ce în selamlâcuri, cafenele, băi şi oriunde se aduna societatea modernă din provincie („modern” era oricine citea ziarele şi cunoştea câteva cuvinte într-o limbă străină, oricine văzuse nu numai tradiţionalul teatru de umbre turcesc Karagoz, şi câteva comedii

franţuzeşti la Smirna sau Stambul, şi în general auzise numele Bismarck şi Sarah Bernhardt), aşadar, în timp ce oamenii culţi, făcând parte din pătura mijlocie adeptă a progresului, se aflau cu trup şi suflet de partea lui Enver în politica lui faţă de armeni, cu totul alta era situaţia cu oamenii simpli din Turcia, fie ei ţărani sau din păturile modeste de la oraş. Şi nu arareori câte un mudir aflat în călătorie de serviciu se minuna când vedea într-un sat, în care adusese ordinul de deportare, cum turci şi armeni se adunau ca să plângă împreună. Şi se minuna că în faţa unei case armeneşti stătea familia turcească vecină, vărsând lacrimi, iar când cei împietriţi de durere ieşeau fără să se uite îndărăt pe uşa vechii lor case, vecinii nu se mulţumeau să le strige „Allah să se milostivească de voi”, ci le dădeau merinde şi daruri preţioase pentru drum, câte o capră sau chiar un catâr. Şi i se mai întâmpla mudirului să vadă o asemenea familie de vecini însoţind pe năpăstuiţi cale de mai multe zile. Şi se mai întâmpla ca propriii săi compatrioţi şi coreligionari să-i cadă la picioare şi să-l roage fierbinte:

— Lasă-i să rămână cu noi! N-au credinţa cea dreaptă dar sunt oameni buni. Sunt fraţii noştri. Lasă-i să rămână aici, cu noi!

Dar asta nu era de niciun felos. Chiar şi cel mai binevoitor mudir nu putea face vreo excepţie

decât în foarte rare cătune izolate, uitate de lume, îngăduind în

203

taină ca o rămăşiţă a rasei blestemate să se ascundă acolo, ghemuindu-se sub mantia propriei ei spaime de moarte.

Oamenii porneau mai întâi pe potecile şerpuite dintre sate, intrau pe drumurile de căruţă, se întâlneau cu alte convoaie pe şoselele regionale, pentru ca după zile de mers să ajungă la marea şosea care ducea prin Alep către sud-est, până în deşert. Ritmul a milioane de picioare târându-se anevoie, un ritm cum pământul nu mai cunoscuse. Marşul acestei armate fusese elaborat şi pornit după principiile unei autentice strategii militare. Numai de un singur element uitaseră cu totul generalii care conduceau din umbră operaţiile: organizarea aprovizionării pe drum. În primele zile se mai împărţeau mici cantităţi de pâine şi bulgur, grâu uscat şi măcinat mare, dar deocamdată nici propriile provizii încă nu erau epuizate. În aceste prime zile, fiecare adult avea şi dreptul să ceară de la onbaşi, subofiţerul cu administraţia în cadrul convoiului, să i se plătească alocaţia legală de douăsprezece parale. Dar cei mai mulţi se fereau cu grijă să exprime asemenea pretenţie, prin care n-ar fi reuşit decât să-şi atragă ura vreunuia dintre atotputernicii supraveghetori; şi apoi, la preţurile ridicate care

se practicau acum, pentru douăsprezece parale se puteau cumpăra cel mult câteva portocale sau un ou de găină. Cu fiecare ceas ce trecea, obrajii deveneau din ce în ce mai supţi, paşii milioanelor de picioare din ce în ce mai clătinaţi. Curând, dinlăuntrul uriaşei făpturi târâtoare nu mai răzbăteau decât gemete, gâfâit, vaiete şi câteodată un ţipăt brusc, crispat, sălbatic. Pe măsură ce se scurgea timpul, tot mai multe părticele ale acestei făpturi se desprindeau, se oră – buşeau – erauâmpinse în şanţ şi se stingeau acolo. Pe urmă bâtele saptiehilor şuierau căzând grele pe spinările celor şovăitori. Erau turbaţi, saptiehii. Trebuiau şi ei să ducă o viaţă de câine, până ce ajungeau la graniţa kasahlei şi-i predau pe deportaţi comandamentului jandarmeriei vecine. La început se mai ţineau liste nominale. Dar pe urmă, când cazurile de îmbolnăvire şi

204

ele deces se înmulţiseră peste măsură, când din ce nu te mai multe cadavre sau semicadavre trebuiau aruncate în şanţul şoselei, îndeosebi copii, ţinerea de liste se dovedi cât se poate de incomodă şi onbaşiul renunţa la mâzgăleala asta inutilă. Pe cine mai interesa dacă cel care putrezea pe câmp se numea Sarkis, Astik sau Hapeth, dacă se numea Anuş, Vartuhi sau Koren? Nu toţi saptiehii erau fiare necruţătoare. Ba chiar putem presupune că majoritatea lor se compunea

din oameni simpli şi cumsecade. Dar ce putea să facă un biet sap-tieh? A primit o poruncă strictă, că la ora cutare să fie cu toată turma prezent în locul cutare şi gata pentru i-aport. Inima lui înţelege foarte bine pe mama care urlă vrând să-şi smulgă copilul din groapă, pe mama care se aruncă în colbul drumului şi scurmă pământul cu unghiile. Vorbele liniştitoare nu ajută. S-au pierdut minute preţioase, iar locul de destinaţie se află încă la doisprezece kilometri distanţă. Convoiul s-a oprit. Toate feţele sunt crispate. Din mii de gâtlejuri izbucneşte un urlet dement. De ce nu se aruncă această mulţime, oricât de sleită de puteri ar fi, asupra saptiehului şi a camarazilor săi, de ce nu-i dezarmează şi-i face una cu pământul? Poate că jandarmii se tem de o asemenea izbucnire de furie oarbă, care ar însemna sfârşitul lor. Şi atunci, unul dintre ei trage un foc de armă. Ceilalţi trag săbiile şi cu lamele tăioase încep să lovească pe cei fără apărare. Treizeci-patruzeci de bărbaţi şi femei se tăvălesc pe jos, scăldaţi în sânge. Dar sângele acesta îi ameţeşte şi în alt fel pe saptiehii surescitaţi, trezind în ei vechea şi arzătoarea dorinţă după femeile rasei duşmănite. Odată cu femeia aflată la discreţia învingătorului, acesta face mai mult decât să violeze o făptură omenească, prin ea pune stăpânire pe însuşi zeul duşmanului. După aceea, saptiehii nici nu-şi mai amintesc prea bine cum s-au întâmplat toate

astea.

Un covor rătăcitor, ţesut din firele însângerate ale destinului. Mereu acelaşi procedeu. După prima zi de marş, toţi bărbaţii în putere sunt despărţiţi de restul coloanei. Iată un bărbat în vârstă de patruzeci şi şase

205

de ani, în haine de bună calitate, un inginer; nu-l pot goni de lângă familia lui decât lovindu-l cu paturile armelor. Cel mai mic dintre copilaşii lui are abia un an şi jumătate. Inginerul a fost repartizat la o companie pentru construcţia de drumuri. În lungul convoiului de bărbaţi, se clatină buimac, ca un debil mintal, îngăimând fără încetare:

— Doar am plătit bedelul la vreme… am plătit be-delul. Deodată se agaţă strâns de vecinul lui. Amintiri dureroase îl cutremură: Nu s-a pomenit vreodată copil mai frumos. Fetiţa are ochii cât două farfurioare de mari. Dacă aş putea m-aş târî pe burtă, ca un şarpe, după ai mei.

Pe urmă merge mai departe, împleticindu-se, însingurat, izolat în negura lacrimilor sale. Seara, oamenii se culcă istoviţi pe o coastă de munte. Inginerul pare că doarme şi el. Târziu după miezul nopţii îl trezeşte pe acelaşi vecin, spunându-i:

— Au şi murit, cu toţii, şi este foarte liniştit.

În alt transport se află o pereche de tineri logodnici. Sunt foarte tineri. Mirelui abia dacă-i

mijeşte un puf uşor colorat pe buza de sus. Se apropie, ameninţător, ceasul când bărbaţii în putere vor fi scoşi din convoi. Mireasa are ideea salvatoare să-l îmbrace pe iubitul ei în straie femeieşti. Viclenia reuşeşte. În fericirea lor, cei doi copilandri au şi început să râdă de amuzanta travestire. Ceilalţi, însă, îi îndeamnă să nu se bucure înainte de vreme de izbânda lor. În apropierea unui oraş mare, le ies în cale nişte tşettehi – franctirori înarmaţi. Sunt porniţi să petreacă vânând fuste. Între altele, alegerea lor se opreşte şi asupra miresei. Ea se agaţă de mirr: – 1

— Pentru numele lui Dumnezeu, lăsaţi-mă lângă ea! Sora mea e surdomută. Are nevoie de mine!

— Asta nu-i un motiv, deanum, sufleţelule! O luăm şi pe frumoasa asta cu noi.

Perechea e târâtă într-o casă murdară. Acolo, adevărul iese repede la iveală. Tşettehii îl ucid pe tânăr ime

206

diat. După cel mai înspăimântător dintre violuri, fata este legată de cadavrul logodnicului.

…Covor rătăcitor, ţesut din destine încâlcite, pe care nimeni nu le poate descurca. Mereu se găseşte o mamă care-şi poartă zile în şir copilul mort de foame în spinare, într-un sac, până ce propriile ei rude o denunţă saptiehilor din pricină că nu mai pot îndura mirosul. Sunt şi mamele din

Kemach, cu mintea rătăcită, care îşi azvârlă copiii de pe o stâncă, în Eufrat, cântând imnuri, cu ochii strălucitori, de parcă ar îndeplini un ritual intru slava lui Dumnezeu. Şi mereu se găseşte câte un episcop, un vartabed care-şi sumete sutana, se aruncă la picioarele mudirului şi plânge:

— Fie-ţi milă, efendi, de aceşti nevinovaţi! Mudirul însă, este obligat să răspundă cum glăsuiesc instrucţiile:

— Nu te amesteca în politică! Cu tine trebuie să tratez numai chestiunile legate de biserică. Cârmuirea respectă biserica.

...În unele convoaie nici nu se întâmplă evenimente ieşite din comun, în afară de foame, sete, răni la picioare şi boli. Dar într-o zi s-a întâmplat ca o călugăriţă germană din ordinul diaconeselor să se afle în faţa spitalului din Maraş, unde tocmai fusese repartizată să-şi facă serviciul. Un lung convoi de armeni tăcuţi trecea prin faţa clădirii în care călugăriţa se pregătea să intre. Aceasta n-avu puterea să se mişte din loc, până ce nu dispăru şi ultima siluetă. Şi în această soră se petrecu ceva ce ea însăşi nu înţelegea: nu era milă, nu era nici groază, ci ceva mare şi necunoscut, un fel de înălţare sufletească. Seara le scrise celor de acasă: „Am întâlnit un lung convoi de strămutaţi care îşi părăsiseră de curând satele şi erau încă într-o star-e-destul de bună. A trebuit să aştept vreme îndelungată până au

trecut toţi şi niciodată nu voi uita ceea ce mi s-a înfăţişat ochilor. Doar câţiva bărbaţi, puţini la număr, altfel numai femei şi copii. Mulţi dintre ei cu părul de culoare deschisă şi ochi mari albaştri, care ne priveau cu asemenea înfiorătoare seriozitate şi cu atâta

207

Inconştientă demnitate, de parcă ar fi de pe acum îngeri ai Judecăţii-de-apoi”. Iar aceşti sărmani îngeri ai Judecăţii-de-apoi veneau de la Zeitun, Maraş, şi Aintab şi din vilaietul Adana; veneau dinspre miazănoapte, din provinciile Sivas, Trapezunt şi Erzerum; veneau din răsărit, din Karputh şi din Diabekirul aflat în regiunea locuită de kurzi, din Urfa şi Bitlis. Dincolo de Munţii Taurus, încă înainte de Alep, toate aceste convoaie se întrepătrundeau, formând ţesătura covorului omenesc care se târa la nesfârşit. Dar în ceea ce priveşte Alep, aici nu se întâmpla nimic, şi nici în sangia-curile şi în kasahlele suprapopulate ale vilaietului nu se întâmpla ceva deosebit. În regiunea de coastă, viaţa se desfăşura liniştită, Musa Daghul se odihnea în soare. Părea să nu ia act de mişcarea înspăimântătoare care se desfăşura la o depărtare nu prea mare.

Erau săptămâni lungi! La Yoghonoluk viaţa îşi urma, cum se spune, cursul ci obişnuit. Bineînţeles că expresia aceasta abia dacă se potriveşte aici, fiind folosită numai într-o accepţie

superficială. Oamenii nu discutau prea mult despre „evenimentele acelea”, dar lucrul cel mai straniu era că aproape nu mai vorbeau de loc. Munceau ca de obicei pe câmp şi în livezi, la războiul de ţesut şi la vârtelniţă, ba poate cu zel mai mare, cu febrilitate chiar. Vânzătorii plecau în zilele de târg până la Antiohia şi-şi desfăceau marfa ca de obicei. Tot aşa, conform obiceiului statornicit, în sate veneau cumpărători turci şi se tocmeau pe îndelete pentru fiecare para, de parcă nicăieri nu s-ar întâmpla nimic. Totul era ca totdeauna şi totuşi fundamental schimbat. Această schimbare îi învăluia pe oameni ca un somn hipnotic, în care îţi poţi vedea de treburile obişnuite fără să fii în deplinătatea simţurilor tale Fiecare ştia tot ni. Fiecare ştia că viaţa lui nu mai era, poate, decât o chestiune de săptămâni. O ştia şi în acelaşi timp n-o ştia. Oare primejdia nu putea să treacă pe lângă copiii Musa Daghului fără să se oprească, dat fiind că nici până acum nu s-a simţit vreo mişcare? Oare faptul că regiunea se afla atât de izolată nu constituia un îndemn

208

pentru puternicii zilei s-o ignore pur şi simplu? Sub liniştea adâncă nu se ascundea un semn bun? Aşa se face că fiecare mărea această linişte prin propria lui tăcere, pentru a nu trezi spiritele, că fiecare se cufunda în somnul viu al activităţii sale de zi cu zi, atitudine prin care îşi crea iluzia că se

află într-o deplină siguranţă. Medicul Altouni, farmacistul Krikor şi chiar Ter Haigasun constituiau un exemplu pentru acest mod de comportare. Bătrânul medic îşi făcea mai departe vizitele la bolnavi, cocoţat pe spinarea măgarului său şi continuând să-şi blesteme soarta care-i ratase viaţa, de parcă lucruri mai rele nici n-ar putea exista pe lumea asta. Krikor îi strângea pe învăţători în jurul lui pentru plimbări socratice nocturne şi menţiona stelele împreună cu distanţele la care se aflau, dând nume şi cifre precise, împotriva cărora nu se putea ridica nicio obiecţie. Când miliardele de kilometri străbăteau aerul şuierând, nu se mai putea percepe nici cel mai slab ecou al nenorocirii. Pe aripile vitezei luminii, Krikor se retrăgea în izolarea stelelor botezate cu de la el putere. Era destul să-ţi ridici privirea către cerul înstelat şi deportarea devenea un simplu zvon lipsit de sens. Poate că nici nu credea cu adevărat în că Nicăieri nu scria, negru pe alb, despre deportare. Ziare armeneşti nu mai soseau, iar cele turceşti făcuseră până acum doar de două ori vagi aluzii, cu iz oficial, în legătură cu această chestiune. Fără să privească în stânga sau în dreapta, Ter Haigasun îşi desfăşura şi el activitatea ca de obicei. Ţinea lecţiile la şcoală, oficia liturghia de sărbători, întreprindea deplasările obişnuite în cuprinsul diecezei. Preotul stăruise ca şi în acest an să aibă loc pelerinajul

tradiţional la mănăsti-rea Sfântul Toma, cu care prilej-se desfăşura străvechiul rit al lui Madach prin sacrificarea unui miel. Numai marea serbare populară care urma în mod obişnuit – o petrecere cu muzică şi dans ce ţinea întotdeauna până în zorii zilei următoare – a fost suprimată de data aceasta, deşi Ter Haigasun nu indică niciun motiv pentru atare hotărâre.

209

Dată fiind comportarea atât de calmă a fruntaşilor comunităţii locale, este cât se poate de firesc că cei doi străini, europenii Juliette şi Gonzague, nu arătau nicio umbră de îngrijorare. Într-o zi, Juliette se adresă soţului ei cu cuvinte din care răzbea un accent de sinceritate şi convingere:

— Nu intenţionez, dragul meu, să rămân aici până la toamnă. Pe măsură ce trece vremea, mă cuprinde îngrijorarea cu privire la soarta Franţei. În ultimele zile m-am gândit adesea la mama.

Dar privirea lungă şi enigmatică a lui Gabriel o făcu să înţeleagă că spusese o prostie fără seamăn.

Gabriel Bagradian îşi continua incursiunile de recunoaştere prin sate, ba chiar îşi extinse teritoriul de studiat: spre sud depăşea acum Suedja, iar spre nord întreprinse o dată un drum de mai multe ore călare, până la Beilan, localitate de vile, acum părăsite, ale armenilor bogaţi din

Alexandretta. O singură dată îndrăzni să se ducă iarăşi la Antiohia. Spre deosebire de data trecută, podul de peste Oronte era păzit acum de câţiva saptiehi. Aceştia îi cerură lui Gabriel să le arate actele de identitate şi-l lăsară, indiferenţi, să treacă. Vreme de o clipă îşi închipui că toate posturile de pază de pe cuprinsul imperiului l-ar lăsa să treacă, pe el împreună cu trăsura în care s-ar afla Juliette şi Stephan, cu aceeaşi uşurinţă ca şi cei de-aici. Poate că salvarea era mult mai uşor de realizat decât îşi închipuia. Dar de îndată ce păşi în noua şi cuprinzătoarea sală a avizierelor din clădirea hukumetului, un afiş mare de pe perete îl făcu să-şi dea seama că situaţia era gravă. Scria acolo că este interzis să se elibereze vreunui armean bilete de tren sau de poştalion. Şi ceea ce era şi mai îngrij orator, fusese astfel conceput:

„Oriunde vreun membru al milletului armean va fi găsit în afara localităţii lui de domiciliu, fără paşaport şi permis de călătorie, va fi arestat şi internat în cel mai apropiat lagăr, în vederea deportării”.

— Această dispoziţie severă, care cuprindea câteva articole, era semnată de Mustafa Abdul Halib Bei, urmaşul docil

210

al curajosului Djelal. În ciuda ameninţării care-l pân-dea, Bagradian se duse să hoinărească

prin bazar. Uliţa îngustă, în mod obişnuit atât de aglomerată, era aproape goală şi avea un aspect înfricoşat şi îndoliat parcă. Deşi încă nu fuseseră loviţi de dispoziţiile de strămutare, negustorii armeni trăseseră obloanele la prăvălii şi parcă i-ar fi înghiţit pământul. Dar nici populaţia mahomedană nu avea câtuşi de puţin motive să se bucure. Prima umbră, pe care greul păcat comis împotriva armenilor a aruncat-o asupra imperiului, a fost o bruscă devalorizare a hârtiei monedă turceşti. De câtva timp negustorii nu mai voiau să facă plăţi în aur şi argint, drept care aceste ruşinoase metale dispăruseră imediat de pe toate pieţele. Preaînţelepţii specialişti în economie, aflaţi în ministerele din Stambul, dădură unele explicaţii încâlcite cu privire la secretul acestei devalorizări rapide şi nemotivate. Dar că circulaţia monetară ar putea depinde de conjunctura lumii morale, iată o concluzie la care până în ziua de astăzi n-a ajuns încă niciun economist, oricât de înţelept ar fi fost el. Turcii din Antiohia se strecurau cu paşi târşiţi şi descurajaţi prin bazarul care, cu băltoacele, rigolele puturoase şi grămezile lui de gunoaie, arăta ca o imensă hazna cufundată în liniştea nopţii.

Gabriel găsi încuiată poarta casei în stil antic a lui aga Rifaat Bereket. Bătu tare de mai multe ori, cu ciocănelul, în lemnul cu încrustaţii de aramă, dar nu se arătă nimeni. Aşadar, aga încă

nu se înapoiase din călătorie. Cu toate că Gabriel ştia că această călătorie avea drept scop să ajute poporul armean, faptul că prietenul tatălui său era departe îi pricinuia acum o mare mâhnire.

După înapoiere, Bagradian hotărî să nu mai depăşească în drumurile sale, chiar şi cele mai îndepărtate, zona extremă a Musa Daghului. Motivul acestei hotărâri era efectul miraculos de calmant pe care îl exercita asupra lui muntele locurilor natale, efect tot mai puternic pe măsură ce trecea vremea. Chiar şi acum, când deschidea dimineaţa fereastra şi saluta muntele, era

211

14*

pătruns de acea uimire solemnă pe care n-o înţelegea. Masa impunătoare a muntelui, schimbându-şi în fiecare ceas al zilei înfăţişarea, ba strânsă compact în sine, ba estompându-se delicat în aburii soarelui – realitate impunătoare şi eternă în toate transformările ei – părea să însufleţească forţele lui Gabriel şi să-i dea curaj pentru gândurile chinuitoare ce-l frământau şi-i răpeau somnul din ziua sosirii pastorului Aram Tomazian. Iar când ieşea din umbra muntelui, curajul trebuincios unor asemenea gânduri începea imediat să se destrame, între timp, deplasările lui pline de zel prin sate dădeau roade demne de luat în seamă. Obţinu ceea ce urmărise, adică o imagine de ansamblu şi destul de

amănunţită nu numai a vieţii exterioare şi a activităţii acestor ţărani, grădinari, torcători de mătase, ţesători de şaluri, prisăcari şi sculptori în lemn, ci îi fu îngăduit să arunce câte o privire şi în relaţiile lor de familie şi să pătrundă în domeniile mai închise ale sufletului. Fireşte că acest lucru nu era întotdeauna prea lesne de realizat. La început, mulţi dintre localnici vedeau în el doar un străin de neam mare, în ciuda faptului că prin origine şi proprietate era legat de ei. Bineînţeles că pe Avetis Bagradian cel tânăr îl simţiseră mai aproape de ei, deşi acesta, om ciudat şi zgârcit la vorbă, nu se interesase niciodată de cineva, nici de Krikor, nici de Ter Haigasun sau de învăţători, şi nu vizitase aproape niciodată satele. Oricum însă, era înrnormântat în cimitirul din Yoghonoluk, printre morţii lor. Cu vremea însă, încrederea lor în Gabriel crescu şi împreună cu aceasta chiar o tainică speranţă pe care şi-o puneau în el. Acest efendi era fără îndoială un om cu greutate, pe care străinătatea îl cunoştea şi de care turcii se temeau din pricina influenţei sale. Câtă vreme rămânea la Yoghonoluk, poate că marea nenorocire nu se va abate asupra satelor. Nimeni nu-şi dădea seama în ce măsură asemenea speranţe erau într-adevăr justificate. Dar în această privinţă oamenii simţeau în chip nelămurit că mai era ceva. Chiar dacă Gabriel vorbea despre viitor tot atât de puţin ca şi ceilalţi.

totuşi unii simţeau în ochii lui, în neliniştea lui, în întrebările puse de el, în însemnările pe care şi le făcea, o gândire orientată cu precizie către un anumit scop, o activitate de un fel special, care îl îndemna să se deosebească de toţi ceilalţi. Când apărea undeva, toţi ochii rămâneau pironiţi asupra lui. Era poftit în multe case. Deşi după obiceiul locului încăperile erau mobilate destul de sumar, îl surprinse confortul şi curăţenia lor. Pardoselile de lut bătătorit erau acoperite cu rogojini curate. Oamenii şedeau pe divane peste care erau aşternute covoare de bună calitate. Numai la ţăranii cei mai săraci, grajdul se afla lipit de încăperea de locuit. Pereţii nu erau chiar pretutindeni goi. Pe lângă icoane, oamenii mai atârnaseră ilustraţii demodate şi poze scoase de prin calendare. Câte o gospodină îşi împodobea odaia – lucru foarte rar în Orient – cu flori proaspete, cel mai adesea puse în vase plate. După ce musafirul se aşeza, i se aducea în faţă o măsuţă grosolană dintr-un butuc de lemn, pe care se afla încăpătorul vas de cositor plin cu felurite prăjituri, bucăţi de fagure şi plăcinte cu brânză dulce. Gabriel cunoştea încă din anii copilăriei de la Yoghonoluk gustul acestor prăjituri foarte dulci. Pe atunci ele constituiau plăceri interzise, şi părinţii bineînţeles că nu trebuiau să afle nimic despre vizitele făcute de micul Gabriel, împreună

cu câte unul dintre servitorii casei, pe la gospodăriile din sate. Acum însă, dată fiind această ospitalitate generoasă, stomacul lui Gabriel întâmpina unele dificultăţi, căci alături de prăjituri i se ofereau felii de pepene şi fructe zaharisite. Dar a refuza cele oferite ar fi însemnat să aducă o jignire de moarte gazdei. Prin urmare, recurse la o stratagemă: îi îndopa cu dulciuri pe copiii care pretutindeni erau prezentaţi cu mândrie oaspetelui, având grijă ca din când în când să ia şi el câte o îmbucătură. Erau de-a dreptul mişcătoare dragostea şi grija cu care erau înconjuraţi toţi copiii şi mai ales cei mici. Mamele vădeau o preocupare plină de mândrie pentru curăţenia cămăşuţelor, bluzelor şi şorţurilor. Fireşte că odată cu trecerea anilor.

213

nici ele nu puteau împiedica sălbăticirea băieţilor în timpul jocului de-a războiul şi a expediţiilor de jaf prin râpele Damlajikului. În timpul numeroaselor sale vizite în sate, Gabriel Bagradian îşi făcu prieteni. Cel mai de încredere dintre ei era un om aşezat, pe nume Nurhan-ceauşul, cu alte cuvinte sergentul Nur han. Acest Nurhan-ceauşul avea, în marginea dinspre miazăzi a Yoghonolukului, câteva ateliere constituind cea mai însemnată întreprindere meşteşugărească, după cea a antreprenorului Tomazian, şi anume o lăcătuşerie şi o fierărie, o şelărie şi o rotărie, unde

se construiau acele cangni obişnuite prin partea locului şi, în sfârşit, o încăpere interioară sacrosanctă, unde meşterea fără martori. Cei iniţiaţi ştiau că în această încăpere el se îndeletnicea cu repararea puştilor de vânătoare şi cu confecţionarea cartuşelor necesare respectivelor arme; totuşi, din pricina unor eventuale reclamaţii care i-ar fi putut aduce după sine neplăceri, era mai bine ca această activitate să rămână la adăpost de privirea sap-tiehului Ali Nassif. Nurhan-ceauşul era un fost soldat „cu termen lung”. Avea la activul său un serviciu militar de şapte ani, petrecuţi în război şi la un regiment de infanterie din Anatolia, în marea cazarmă de la Brussa. Întreaga lui înfăţişare purta pecetea anilor de militărie, mustaţa încărunţită cu vârfurile lungi şi ridicate, folosirea continuă a limbajului ostăşesc şi a expresiilor cam grosolane, şi înainte de orice purtarea supusă şi ţinuta militărească în faţa lui Bagradian, căruia i se adresa întotdeauna ca unui ofiţer şi superior în grad. Poate simţea în Gabriel unele aptitudini de care acesta din urmă nu ştia nimic. Nurhan-ceauşul, care mai avusese unele comenzi şi de la Avetis cel tânăr, primi să controleze bogata colecţie de arme a casei Bagradian, efectuând eventualele reparaţii. Veni şi luă în primire puştile, ca să le demonteze cu grijă în atelierul lui tăinuit, să le ungă şi să le monteze la loc. În timp ce

Nurhan lucra, Gabriel venea adesea să privească. Uneori îl lua şi pe Stephan cu el. Bărbaţii discutau problemele militare ca nişte specialişti pasio

214

naţi. Ceauşul cunoştea o mulţime de întâmplări grosolane şi anecdote cazone, iar Gabriel, spirit ales şi iluminat, nu se mai sătura ascultându-le. Aşa se face că, în acele luni când se scurgeau convoaiele de deportaţi, doi bărbaţi armeni se cufundau, într-un mod cu totul de necrezut, în amintiri din viaţa militară turcească, de parcă patria lor s-ar fi aflat în acele cazărmi. Dar Nurhan avea şi o liotă întreagă de copii de vârstă mică şi mijlocie, pe care nici el însuşi nu părea să-i deosebească prea bine. De altfel, aproape că nici nu se interesa de aceşti urmaşi ai lui. Faţă de adunătura de plozi de-un sânge cu el, fostul instructor de recruţi, cu mustaţa-i care inspira teamă, era, în felul lui greoi, bunătatea însăşi; cu cea mai deplină nepăsare îi lăsa să-şi facă de cap. Seara, când munca se sfârşea, fiecare contramaistru din atelierele sale venea şi-i înmâna cheile, după care Nurhan nu intra în casa plină de copii şi nici nu se ducea să bată la uşa vreunui vecin. Ţinând într-o mână cana cu vin, în cealaltă o goarnă de infanterie turcească, pe care o sustrăsese din inventarul regimentului, se ducea în livada lui de caişi. Pe urmă, când începea să se lase seara, aerul era sfâşiat de sunete şovăitoare

şi cam lătrate de trompetă, binecunoscute locuitorilor satelor. Întrerupte pe alocuri şi stridente, semnalele armatei turceşti vuiau prin aer, o chemare la apel confuză şi brutală, de parcă în felul acesta ceauşul ar fi voit să adune toată valea înainte de căderea nopţii.

Între timp, din pricina copiilor de vârstă şcolară, între sate se născuse o divergenţă de opinii de natură cultural-politică. Conform programei didactice elaborate de „Miazial Engerutiunk Hajoz”, de Uniunea generală a Şcolilor Armeneşti, care constituia unicul for de învăţământ al acestei naţionalităţi, anul şcolar urma să se sfârşească odată cu primele zile fierbinţi de vară, aşadar încă de pe la jumătatea lunii mai. Dar Ter Haigasun, în calitatea lui de administrator superior al şcolilor, dăduse pe neaşteptate dispoziţia ca, după

215

O scurtă vacanţă de opt zile, cursurile să fie reluate. Hotărârea preotului izvora din aceleaşi cauze ca şi zelul ameţitor în muncă al întregii populaţii. Erau vremuri apocaliptice! Apropiatei nenorociri care avea să destrame ordinea statornicită trebuia să i se opună o activitate de două ori mai ordonată ca de obicei, perioada de completă inerţie ce urma să sosească în mod inevitabil să fie întâmpinată cu cea mai riguroasă ordine şi disciplină. Şi, în afară de asta, tocmai în

aceste zile ele îngrijorare, ţipetele dezlănţuite şi gălăgia copiilor neştiutori, sărbătorind vacanţa, erau în toate satele o plagă ele nesuportat. E limpede că toată lumea ar fi fost de acord cu Ter Haigasun, dacă din partea corpului didactic nu s-ar fi ivit o împotrivire înverşunată, învăţătorii, şi mai cu seamă Hrand Oskanian, nu voiau să fie lipsiţi de perioada de vacanţă ce le era asigurată prin contract. Îi câştigară de partea lor pe muhtari şi-i avertizară pe părinţi că din pricina căldurii caniculare minţile celor mici vor avea serios de suferit în cazul că vor fi peste măsură de împovărate; Oskanian, taciturnul, dezlănţui de data aceasta o campanie de ură împotriva lui Ter Haigasun. Dar nu-i fu de niciun folos. Preotul rămase ferm pe poziţie. Convocă la el pe cei şapte muhtari din sate şi-i convinse în cadrul unei scurte expuneri. Aşa se face că noul an şcolar începu, în ciuda anotimpului călduros, imediat după cel vechi. Învăţătorii făcură o ultimă încercare, cerându-i lui Gabriel Bagradian să participe la dispută. Şatakhian şi Oskanian se prezentară la vilă având grijă să respecte toate formele cerute de uzanţe. Dar Gabriel declară fără înconjur că este categoric pentru continuarea cursurilor. Că salută această iniţiativă nu numai în general, ci şi din motive personale, deoarece luase hotărârea să-l trimită pe fiul său Stephan la şcoala domnului Şatakhian, fiind timpul să vină în contact cu alţi

băieţi de aceeaşi vârstă şi neam cu el. Învăţătorul Şatakhian se înclină şi răspunse, în cea mai frumoasă franţuzească a lui, cu un mic discurs în care pleda pentru cerinţele igienei moderne şi bucu

21G

riile vacanţei, în contrast cu rigurozitatea învechită a ştiinţei. După ce sfârşi, întrebarea cam uimită a lui Bagradian îl descumpăni:

— De fapt, de ce vorbiţi franţuzeşte cu mine?

Hapeth Şatakhian se apără jignit:

— Am făcut-o numai pentru dumneavoastră, efendi.

Dar Hrand Oskanian îl înghionti furios în spate, vrând parcă să-i spună: „Vezi, orgoliul tău a stricat totul”. Aşadar, învăţătorilor nu le mai rămase altă cale decât aceea de a se obişnui cu ideea înfrângerii. Taciturnul Oskanian însă îşi descarcă toată ura într-un lung poem de înfierare, îndreptat împotriva lui Ter Haigasun. La o adunare nocturnă desfăşurată sub auspiciile lui Krikor, îl puse pe Asaian, cântăreţul cel subţire ca un ţâr, să recite pamfletul rimat. Vocea învăţătorului Asaian vibra de o emoţie încărcată de mânie. Deoarece ocupaţia lui secundară era aceea de dirijor al corului bisericii, avea de suferit mai mult decât alţii sub îndrumarea severă şi intransigentă a lui Ter Haigasun. Poemul cel combativ sfârşea cu următoarele versuri

ameninţătoare:

Oricât ai vrea, cu-odăjdiile tale, Să-ntuneci soarele în a sa cale, Precum norii negri-ntunecă luna, Nu vei putea. Soarele luci-va-ntotdeauna.

Fiindcă soarele reprezenta aici, în chip alegoric, spiritul iluminat, era cam greu să-ţi dai seama cum de reuşeau odăjdiile lui Ter Haigasun să întunece acest spirit printr-o intensificare a învăţământului şcolar. Ascultând asemenea ambiţioase încercări poetice ale discipolului său, Krikor clătină din cap. Grupul şedea în lumina lunii, pe coasta unei coline aflată deasupra viilor de pe Kheder Beg. Farmacistul ceru manuscrisul poemului. Nici nu pomeni de eroul înfierat în satiră. Niciodată nu lua în considerare tema propriu-zisă. Cu o indiferenţă sumbră decise:

217

— Asta este un fel de talmeş-balmeş, Hrand Oskanian. Poeţi da, poeţi au existat, dar numai în vremurile de demult…

Şi continuă, demonstrând că nu numai poeţi au existat doar în vremurile de demult, ci şi fapte, războaie, bărbaţi de stat, eroi. De altfel, activitatea ce se desfăşoară în lumea noastră se remarcă abia după ce a devenit istorie. Dar ca să nu-şi descurajeze eu totul discipolul, Krikor se întoarse spre el făcându-i un semn:

— Nu renunţa! Dar trebuie să mai înveţi, învăţătorule!

În ziua hotărâtă, Gabriel Bagradian se prezentă în clădirea şcolii din Yoghonoluk cu Stephan şi micuţa lui locatară Sato, ale cărei picioare rănite se vindecaseră. Cu puţin înainteavusese o scurtă divergenţă de păreri cu Juliette. Aceasta se temea ca băiatul ei, aşa spunea, să se înghesuie eu tineretul nespălat, şi pe deasupra într-un asemenea grajd oriental. Că doar nu-l trimiseseră la şcoala publică nici la Paris, unde fără îndoială că pericolul bolilor molipsitoare şi al păduchilor era mult mai mic. Gabriel nu renunţă la punctul său de vedere. Dacă analizăm temeinic situaţia, spuse, asemenea pericole, care în curând ar putea fi depăşite de pericole adevărate, nu sunt vrednice a fi luate în considerare. El, ea părinte, socoteşte că este mult mai important ca Stephan să-i cunoască, în sfârşit, pe ai săi, într-un mod viu şi temeinic. În alte vremuri şi în alte condiţii, Juliette ar fi avut o sută de răspunsuri gata pregătite. Acum însă renunţă imediat la luptă şi nu mai spuse nimic. Era o tăcută atitudine concesivă, pe care ea însăşi o înţelegea mai puţin ca oricine. De la acea convorbire nocturnă, în cursul căreia Gabriel se arătase atât de deznădăjduit, se întâmplase ceva de neînţeles. Intimitatea vieţii – această recoltă bogată, strânsă într-o căsnicie de paisprezece ani – se destrăma mereu mai mult. Acum, când Juliette se trezea noaptea, i se părea uneori că

între ea şi emul care dormea alături nu exista o viaţă comună. Viaţa lor comună se

218

afla acolo., departe, la Paris şi în oraşele inundate de lumină ale Europei, de care erau complet izolaţi şi unde nu mai aveau ce căuta. Ce se întâmplase oare? Se schimbase Gabriel, sau ea însăşi? Juliette continua să creadă că perspectivele nu merită să fie luate în serios. I se păi ea aproape ridicol să presupună că în faţa ei, a franţuzoaicei, potopul nu se va opri în mod respectuos. Lucrul esenţial era să mai reziste câteva săptămâni. Pe urmă, înapoi, acasă! Tot ce se va întâmpla sau nu se va întâmpla în cuprinsul acestor săptămâni era pe de-a-ntregul lipsit de importanţă. De aceea întâmpină cu tăcere hotărârea lui Gabriel de a-l trimite pe Stephan la şcoală. Dar când în adâncul sufletului deveni pe neaşteptate conştientă că formula ei –, Ab, ce-mi pasă mie de toate astea?” – constituia o expresie a indiferenţei, simţi o teamă subită şi o cuprinse un sentiment dureros şi necunoscut, nu numai în legătură cu ea însăşi, ci mai mult pentru Stephan.

După cum era de aşteptat, tânărul era entuziasmat de noul program. Îi mărturisi tatălui său că în timpul lecţiilor, pe care le făcea sub îndrumarea bunului domn Avakian, abia dacă mai reuşea să fie atent şi să se concentreze. Că lui, liceanului parizian, latinist şi elenist, îi făcea mult

mai multă plăcere să meargă la o şcoală armenească de la ţară. Pricina acestei atitudini, de a răspunde bucuros hotărârii tatălui său, nu trebuie însă căutată doar în plictiseala orelor de meditaţie cu Avakian; şi sufletul lui Stephan era tulburat şi încordat, mai ales de când Iskuhi şi Sato veniseră în casă. O dată, Sato provocase chiar mari necazuri. Într-o zi, dis-de-dimineaţă, Stephan şi fetiţa dispărură pe neaşteptate şi se întoarseră abia târziu, după masa de prânz. Fiindcă Sato urmaşă fie pedepsită cu severitate pentru această escapadă, Stephan luă cavalereşte vina asupra lui şi pretinse că în cursul plimbării se rătăciseră pe Damlajik. Juliette îi făcu o scenă nu numai lui Avakian, ci şi lui Gabriel, şi-i interzisese băiatului ea pe viitor să mai schimbe măcar o singură vorbă cu Sato. Hoinara fu exclusă din cercul stăpânilor casei.

219

Iar atunci când se afla la vilă, nu mai avea voie să stea decât în cămăruţa ei. Ca urmare, Stephan începu să se strecoare tot mai des în preajma bunei Iskuhi, care părăsise şi ea mai demult patul de suferinţă, deşi încă nu se însănătoşise complet. Când se afla într-un şezlong, în grădină, Stephan se chincea la picioarele ei, pe pământ. Avea multe întrebări pe suflet. Iskuhi trebui să-i povestească despre Zeitun. Dar când se ivea mama, îşi întrerupeau convorbirea ca nişte conspiratori.

„Cât de mult îl atrag cu toţii”, se gândea Juliette.

Şcoala din Yoghonoluk era o clădire impunătoare. Fiind cea mai mare din districtul Musa Dagh, cuprindea patru clase. Ter Haigasun îi încredinţase lui Şatakhian conducerea ei. Acesta, din proprie iniţiativă, adăugase obişnuitului curs primar încă o clasă de perfecţionare, în cadrul căreia el preda franceza şi istoria, iar Oskanian literatura şi caligrafia. Dar asta nu era totul: mai exista şi un curs seral pentru adulţi. Aici, chiar un învăţat cu orizont universal ca farmacistul Krikor împărtăşea din lumina lui. Ţinea prelegeri despre aştri, flori, animale şi roci, despre popoare vechi, poeţi şi înţelepţi. Şi, în felul care-i era propriu, nu despărţea între ele materiile, ci le amesteca fantezist – inventiv narator de basme ale ştiinţei. Cuvântările şi le condimenta cu vorbe şi cifre tainice, astfel că auditorii săi clipeau către el cu ochii încordaţi ai celor ce nu reuşesc să înţeleagă. Oricum, cele de mai sus pun într-o lumină concludentă setea de cultură a acestui popor, fiindcă la cursul seral se adunau, în băncile strâmte de şcoală, oameni foarte bătrâni, îndeosebi meşteşugari care colindaseră prin lume, dornici ca măcar în amurgul vieţii să mai asculte şi să înveţe lucrurf noi. Şatakhian îl primi pe Stephan în clasa de per feeţionare, frecventată de treizeci de elevi în vârstă d doisprezece până la cincsprezece ani. Învăţătorul îl lu’ pe Gabriel

Bagradian la o parte:

— Nu vă înţeleg prea bine, efendi. Ce-ar putea se înveţe fiul dumneavoastră la noi? Poate că despre multe lucruri ştie chiar mai mult decât mine, căci deşi

220

am studiat o vreme în Elveţia, de ani de zile lâncezesc în pustietatea asta. Priviţi vă rog la toţi copiii aceştia. Parcă ar fi boşimani! Nu ştiu dacă va avea o influenţă bună…

— Tocmai de această influenţă, Hapeth Şatakhian, nu vreau să-l lipsesc pe băiat, declară Gabriel, iar învăţătorul se minună de îndărătnicia tatălui, care dintr-un european binecrescut voia să facă un mic oriental.

Clasa era plină de copii şi de părinţii care-i înscriau pe aceşti copii. O femeie bătrână, împingând un băieţel înaintea ei, se apropie de Şatakhian:

— Iată-l învăţătorule! Să nu-l baţi prea rău!

— Ei, acum aţi auzit chiar cu urechile dumneavoastră, se întoarse Şatakhian către Gabriel şi oftă la gândul acelui talmeş-balmeş de tradiţie, superstiţie şi înapoiere, împotriva căruia trebuia să pornească la luptă.

Se înţeleseră ca Stephan să vină la şcoală de patru ori pe săptămână, pentru a se familiariza mai cu seamă cu folosirea limbii şi alfabetului armenesc. Sato fu repartizată în clasa

începătorilor, unde majoritatea o formau fetele, deşi erau mult mai tinere decât orfana din Zeitun care dădea celor din jur atâta bătaie de cap. Chiar după a doua zi de şcoală, Stephan se întoarse acasă amărât. Declară că nu are de gând să mai fie ţinta batjocurii celorlalţi din pricina stupidului său costum englezesc. Voia să umble îmbrăcat la fel cu toţi băieţii. Şi ceru cu neobişnuită înverşunare să i se comande la unul dintre croitorii din sat unentari, halatul obişnuit prin partea locului, apoi brâul lat numit aghil, precum şi o pereche de şalvari. Din pricina acestei pretenţii se iscă o ceartă aprinsă între fiu şi mamă, o dispută care rămase nedecisă zile în şir.

În schimbul orelor de meditaţie cu Stephan, Samuel Avakian primi o muncă nouă şi de o cu totul altă natură. Gabriel îi dădu numeroasele notiţe disparate făcute de el în ultimele săptămâni. Studentul urma să procedeze la diverse totalizări, întocmind o statistică

221

menită să ofere o privire de ansamblu asupra situaţiei. Ce scop avea această muncă, Avakian nu află. Mai întâi trebuia să se stabilească, ţinând seama de anumite criterii, numărul total al locuitorilor din satele cuprinse între Vakef, satul dantelelor aflat la sud, şi Kebussije, satul albinelor de la nord. Datele, pe care Bagradian le obţinuse de la notarul din Yoghonoluk şi de la ceilalţi şase

fruntaşi ai satelor, trebuiau puse în ordine şi verificate. Chiar a doua zi, Avakian fu în măsură să-i predea lui Gabriel următoarea listă:

Numărul locuitorilor celor şapte sate, după sex şi vârstă:

583 sugari şi copii sub 4 ani

579 fete între 4 şi 12 ani 823 băieţi între 4 şi 14 ani

2074 femei peste 12 ani 1550 bărbaţi peste 14 ani 5609 suflete

În această statistică demografică era cuprinsă şi familia Bagradian, împreună cu personalul casnic. Dar în afară de asemenea liste sumare, se întocmeau şi altele, mai amănunţite, după numărul familiilor din fiecare sat, după calificare şi profesie. Totuşi, nu era vorba numai de elementul uman. Gabriel încercase să cuprindă şi mărimea septetului de vite din regiune. Nu fusese o muncă uşoară şi reuşise s-o ducă la împlinire doar în foarte mică măsură, fiindcă în acest domeniu nici muhtarii nu aveau date precise. Un singur lucru era în afară de orice îndoială. Vile înaii, vaci şi cai, nu existau de loc. Fiecare familie mai avută posed câteva capre şi un măgar sau un catâr ca vită de povară şi călărie. Turmele mai mari de oi, aparţinând diferiţilor crescători sau comunelor, erau minate, după obiceiul locuitorilor de la munte, pe pajişti şi imaşuri ferit unde rămâneau de la o tunsoare la alta sub

supravegherea bacilor şi a ciobanilor mai tineri. A stabili m

222

mărul capetelor de oi din aceste turme, fie chiar şi cu aproximaţie, se dovedi imposibil de realizat. Harnicul Avakian, bucuros de orice muncă, alerga neobosit pe uliţele satelor şi reuşi curând să organizeze un adevărat oficiu al cadastrului în camera de lucru a lui Bagradian. Dar în taină ridica din umeri la gândul că un om bogat încerca să-şi umple timpul născocind asemenea jocuri de răbdare doar pentru a avea o ocupaţie, şi încă într-o perioadă de aşteptare, în vremuri atât de nesigure. Pentru acest pedant rafinat, care probabil că avea de gând să scrie o lucrare despre viaţa populaţiei de la poalele Musa Daghului, nimic nu era chiar atât de neînsemnat, încât să nu merite a fi notat. Voia să ştie câte tonire – acele cuptoare săpate în pământ şi căptuşite cu cărămidă – se află în sate. Luă informaţii despre recolta de cereale şi păru îngrijorat de faptul că locuitorii de la munte cumpărau porumbul şi grâul roşietic sirian de la mahomedanii din câmpie. De asemenea, faptul că nici la Yoghonoluk şi Bitias, şi nici în altă parte, nu funcţiona o moară armenească, părea să-l îngrijoreze tot atât de mult. Îndrăzni chiar să-l viziteze pe farmacistul Krikor şi se interesă de stocul de medicamente. Krikor, care se aştepta să-

i fie vizitată biblioteca şi nu farmacia, schiţă un gest dezamăgit, arătând spre tavanul boltit al prăvăliei. Pe două rafturi simple de lemn erau aşezate tot felul de oale şi borcane zugrăvite cu semne ale unui alfabet străin. Asta era tot ce amintea de o farmacie. Trei bidoane mari cu petrol lampant într-un colţ, un sac: cu sare, câteva baloturi cu tutun de narghilea şi o legătură de nuiele pentru confecţionarea măturilor stăteau mărturie pentru secţia mai lucrativă a prăvăliei.

— Guarătătorul lui osos, Krikor ciocăni plin de demnitate într-unul dintre vasele cu inscripţii mistice.

— Toate leacurile se compun, în ultimă instanţă, după cum spunea încă Ioan Gură-de-Aur, din şapte materii primordiale, din calciu, sulf, salpetru, iod, mac, răşină de salcie şi suc de laur. În sute de forme, rămân mereu aceleaşi.

Dădu un bobârnac vasului, făcându-l să clincăne uşor, în semn că posedă în cantităţi suficiente aceste materii primordiale ale lui Ioan Gură-de-Aur. După asemenea lecţie de farmacologie contemporană, Gabriel nu mai puse alte întrebări. Din fericire, el însuşi poseda o farmacie de casă bine utilată. Mai importantă decât toate acestea era, fără îndoială, chestiunea armelor. Prietenul Nurhan-ceauşul făcuse în această privinţă unele vagi aluzii. Dar de îndată ce Gabriel încercase să discute cu fruntaşii

comunelor, punându-le pe şleau întrebarea, aceştia se fereau să-i răspundă. Până ce într-o zi năvăli în locuinţa muhtarului Kebussian din Yoghonoluk şi-l încolţi:

— Răspunde-mi deschis, Thomas Kebussian! Câte puşti aveţi şi de care tip?

Muhtarul începu să se uite cumplit de cruciş şi să-şi clatine chelia:

— Iisuse Cristoase! Vrei să ne nenoroceşti, efendi?

— De ce tocmai eu nu sunt vrednic de încrederea voastră?

— E un lucru pe care nu-l ştie nici nevasta mea, nu-l ştiu nici fiii mei, nici măcar învăţătorii nu-l ştiu. Nimeni!

— Fratele meu Avetis ştia?

— Fratele tău Avetis, fie-i ţărâna uşoară, ştia foarte bine. Dar el n-a suflat niciodată un cuvânt.

— Arăt ca un om care nu-i în stare să-şi ţină gura?

— Dacă se află, vom fi ucişi cu toţii.

Şi fiindcă în ciuda privirii crucişe şi a clătinatului din cap Kebussian nu putu să scape de musafirul lui, până la urmă încuie uşa odăii, răsucind cheia de două ori. Şuşotind cu teamă, mărturisi adevărul. În anul 1908, când Ittihadul pornise revoluţia împotriva lui Abdul Hamid, emisari ai partidului Junilor turci împărţiseră arme tuturor plăşilor şi comunelor, de preferinţă celor

cu populaţie armenească, privită pe vremea aceea ca principalul sprijinitor al revoluţiei. Bine înţeles că Enver Paşa ştia asta, astfel că după izbucnirea războiului mondial una dintre primele măsuri

224

pe care le-a luat a fost să ordone dezarmarea grabnică a populaţiei civile armeneşti. În cursul executării prevederilor acestui decret, caracterul şi concepţiile funcţionarilor guvernamentali de atunci jucaseră bineînţeles un rol însemnat. În vilaieturile unde puterea se afla în mâinile unor fanatici de provincie ai Ittihadului, cum fusese cazul la Erzerum sau la Sivas, se întâmplă ca oameni lipsiţi de arme să cumpere puşti de la jandarmi, doar ca să le poată apoi preda după cum prevedea ordinul guvernului. Fiindcă în asemenea regiuni, a nu poseda arme echivala cu a le tăinui în scopuri subversive, în vilaietul lui Djelal Bei lucrurile se desfăşuraseră, după cum se poate lesne presupune, într-un fel mult mai liniştit. Acest cârmuitor plin de bunăvoinţă, ale cărui sentimente umanitare se revoltau împotriva măsurilor poruncite de magnificul zeu al războiului din Stambul, executa asemenea dispoziţii cu cel mai mare calm şi numai dacă nu putea să le arunce pur şi simplu în coşul de hârtii. Această moderaţie se oglindea apoi în atitudinea celor mai mulţi dintre subordonaţi, cu excepţia severului mutessarif din Maraş. Într-o zi de ianuarie sosise

şi la Yoghonoluk mudirul cu părul roşu, însoţit de şeful poliţiei din Antiohia, în vederea predării armelor, şi după ce ascultase declaraţiile făcute cu zâmbetul pe buze, că aici nu se primise niciodată vreo puşcă, plecase tot atât de liniştit precum venise. Din fericire, la timpul său, muhtarul nu întocmise nicio adeverinţă de primire către emisarul comitetului.

— Foarte bine, îl lăudă Gabriel pe primar, dar flintele astea sunt bune la ceva?

— Cincizeci de puşti Mauser şi două sute cincizeci de puşti Kara de fabricaţie grecească. Fiecare cu treizeci de încărcătoare, prin urmare câte o sută şi cincizeci de focuri.

Gabriel căzu pe gânduri. Pe urmă spuse că nici nu merită să vorbeşti despre atâta lucru. Apoi întrebă dacă sătenii nu posedă şi ei arme de foc. Kebussian şovăi iar:

— E treaba lor. Mulţi se duc la vânătoare. Dar ce valoare pot avea câteva sute de puşti vechi cu cremene?

Gabriel se ridică şi-i întinse muhtarului mâna:

— Îţi mulţumesc, Thomas Kebussian, pentru încrederea arătată. Dar acum, de vreme ce mi-ai spus totul, aş dori să ştiu şi unde aţi depozitat aceste arme.

— Trebuie neapărat să ştii, efendi?

— Nu! Dar sunt curios şi nu pot pricepe de ce vrei să-mi ascunzi tocmai acest ultim lucru.

În muhtar se dădea o luptă înverşunată. Despre acest din urmă amănunt nu ştia – în afară de confraţii întru cârmuirea comunităţii, de Ter Haigasun şi de paracliser – niciun suflet de om. Dar în felul de a fi al lui Gabriel era ceva împotriva căruia Kebussian nu putea să opună rezistenţă. Aşa se face că, după rugăminţi deznădăjduite, dezvălui taina. Lăzile cu puşti, ca şi cele cu muniţie, erau îngropate în cimitirul din Yoghonoluk în morminte săpate conform uzanţelor, dar purtând nume născocite.

— Iată că acum mi-am pus viaţa în mâinile tale, efendi, se înci muhtarul în timp ce descuia uşa ca să-l lase pe musafir să iasă.

Acesta însă fără să se mai întoarcă, zise:

— Poate că ai făcu i-o într-adevăr, Thomas Kebussian!

Gânduri, de care se înfricoşa el însuşi, preocupau fără încetare spiritul lui Bagradian, ba uneori îl frământau cu atâta violenţă că nu le putea alunga nici ziua şi nici noaptea. În acelaşi timp, în ciuda activităţii pedante HP cercetător, ele îl cufundaseră într-o lume intermediară, între vis şi realitate, ca întreaga viaţă de la poalele muntelui înverzit. Gabriel vedea în faţa sa doar un punct de pornire, vedea numai o încrucişare de drumuri, de la care porneau două căi. Cinci paşi

mai departe, totul nu mai era decât ceaţă şi întuneric. Dar probabil că este un apanaj al existenţei umane ca, înainte de deznodământ, nimic să nu pară

226

mai ireal decât ţinta finală. Şi totuşi, oare era de înţeles că Gabriel îşi concentra şi desfăşura întreaga energie în limitele acestei văi înguste, evitând orice încercare de a găsi o ieşire, când poate că mai exista una? Unde era vocea care-i striga: „De ce eziţi, Bagradian? De ce laşi să treacă zilele, rând pe rând? Ai un nume cunoscut, ai avere. Pune şi una şi alta pe talerul balanţei! Chiar dacă vei întâmpina primejdii şi cele mai mari dificultăţi, încearcă totuşi să ajungi până la Alep. Oricum, este un oraş mare. Ai relaţii acolo. Cel puţin îţi vei putea pune nevasta şi fiul sub protecţia consulilor. Ce-i drept, notabilii au fost pretutindeni arestaţi, exilaţi, torturaţi, spânzuraţi. Călătoria implică în orice caz un risc îngrozitor. Dar să rămâi, e oare un risc mai mic? Nu mai aştepta, fă o încercare de salvare, înainte de a fi prea târziu!”

Vocea aceasta nu tăcea întotdeauna. Dar sunetele ei abia se auzeau. Silueta muntelui se înălţa paşnică. Nimic nu se schimba. Lumea de-aici părea să dea dreptate agăi Rifaat Bereket. Nici măcar o şoaptă a celor ce se petreceau nu pătrundea în vale. Locurile natale, pe care

continua să le socotească uneori ca pe o legendă de mult uitată a copilăriei, îl prinseseră pe Bagradian şi nu-i mai dădeau drumul. Pe Juliette n-o mai simţea ca pe o prezenţă foarte clară. Chiar dacă ar fi vrut, poate că nu s-ar mai fi putut elibera de Musa Dagh.

Gabriel respectă întocmai promisiunea solemnă de a nu vorbi despre existenţa armelor. Nici faţă de Avakian nu suflă vreun cuvânt. În schimb, studentul primi pe neaşteptate dispoziţii noi. Fu ridicat la rangul de cartograf. Fiindcă planul acela al Damlajikului – pe care încă din martie Stephan îi începuse, cu trăsături neîndemânatice, la dorinţa tatălui – deveni un element important. Avakian primi dispoziţia să execute o hartă foarte exactă, la scara cea mai mare cu putinţă, în trei exemplare. „Valea cu oameni şi vite am epuizat-o, se gândea studentul, acum a venit rândul lanţurilor muntoase”.

— După cum se ştie, Damlajikul constituie însuşi nucleul întregului Musa Dagh. Spre deosebire de partea nordică, unde masivul muntos se risipeşte în mai multe braţe care se pierd în valea de la Beilan sub forma unor cetăţui şi terase naturale cu aspect fantastic, şi spre deosebire de partea sudică, unde muntele se năpusteşte haotic şi parcă încă nedeplin format, către şesul dominat de vărsarea Orontelui în mare – în mijloc, unde se află Damlajikul, el îşi concentrează toată forţa şi

atenţia. Aici, stâncile lui puternice se încovoaie strângându-se ca nişte pumni, cu care muntele trage la pieptul lui valea celor şapte sate, ca pe o uriaşă pătură cu falduri. Şi tot aici, peste Yoghonoluk şi Hadji Habibli, se ridică semeţe, aproape vertical, cele două piscuri înalte şi rotunjite ale muntelui, singurele care nu au copaci, ci sunt acoperite numai cu iarbă scurtă de păşune. Coama Damlajikului formează un platou destul de întins; în partea lui cea mai lată, între Râpa gorunilor şi pereţii abrupţi dinspre coastă, în linie aeriană, sunt (după socotelile lui Avakian) mai mult de trei kilometri. Dar gândurile lui Gabriel erau preocupate mai ales de faptul că natura hărăzise acestui platou de munte frontiere ciudat de precise. Era, mai întâi, despicătura dinspre nord, un defileu îngust, strâns parcă într-un corset de piatră, formând în partea inferioară o şa strâmtă, spre care şerpuia o cărare bătătorită venind de jos, din vale, cărare ce se pierdea însă în mărăcinişuri, deoarece era cu neputinţă să escaladezi peretele abrupt pentru a ajunge la mare. În schimb, la sud, unde muntele se sfârşea pe neaşteptate, deasupra unui semicerc de grohotişuri cu aspect sălbatic, aproape complet lipsit de vegetaţie, un turn maânălţime K De pe acest bastion creat de natură, privirea îmbrăţişa o parte a ţărmului mării şi toată câmpia Orontelui cu satele ei turceşti, până dincolo de înălţimile

pleşuvului Djebel Akra. Se vedeau impunătoarele ruine ale templului şi apeductului de la Seleucia, răsucin

1 Aprox 17 m.

228

du-se năpădit de plante verzi căţărătoare, se vedea fiecare urmă de căruţă săpată în şoseaua cea mare ce ducea de la Antiohia la Eskel şi Suedja. Cuburile albe ale acestor orăşele sclipeau, iar marea fabrică de spirt de pe malul drept al Orontelui, în imediata apropiere a mării, zăcea în lumina strălucitoare a soarelui. Oricărui bărbat cât de cât priceput în ale milităriei, trebuia să-i sară imediat în ochi poziţia ideală a Darn-lajikului în ceea ce priveşte posibilităţile de apărare. Dacă se făcea abstracţie de partea deosebit de anevoioasă dinspre vale, care presupunea o ascensiune pe cărarea prost tăiată şi urcând în pantă repede, ascensiune ce sleia de puteri chiar şi pe simplii excursionişti în mers agale, atunci nu mai rămânea decât un singur sector ce putea fi folosit într-adevăr că punct de pornire pentru un atac, anume şaua îngustă de la nord. Dar tocmai aici configuraţia terenului oferea o sută de avantaje apărătorilor, şi printre primele se număra faptul că pantele stâncoase ale despicăturii, complet despădurite, erau peste tot năpădite de arbuşti pitici, plante târâtoare, tufe, bălării de tot felul, care constituiau piedici naturale de neînvins.

Activitatea de cartograf a lui Avakian era departe de a-l satisface pe Gabriel. Mereu şi mereu descoperea alte omisiuni şi greşeli. Studentul începuse să se teamă că mania celui de la care primea salariu s-ar putea transforma în nebunie. Încă nu-şi dădea seama de nimic, începuseră să petreacă zile întregi pe Damlajik. Bagradian, ofiţerul de artilerie din Războiul balcanic, mai avea încă binoclu de câmp, sextant, busolă şi alte asemenea instrumente pentru stabilirea distanţelor, nică examina fiecare schiţă, verificând să fie însemnat fiecare izvor, fiecare copac mai înalt, fiecare bloc mai mare de piatră. Dar nu se mulţumiră numai cu liniile roşii, verzi şi albastre, ci adăugară cuvinte ciudate şi cifre. Între cele două piscuri rotunjite şi şaua nordică se afla o depresiune foarte întinsă, cu teren plat. Fiind acoperită cu iarbă minunată, mereu se aflau aici turme

229

de oi negre şi albe, şi ciobani care, ca nişte făpturi din antichitate, în cojoacele lor miţoase, se mişcau într-un fel de somnolenţă de dimineaţă până seara, vara şi iarna. Gabriel şi Avakian făcură cu precizie ocolul păşunii, numărând paşii. Bagradian arătă spre două izvoare care îşi croiau drum în marginea de sus a pajiştii, printre tufe dese de ferigă:

— E un mare noroc, zise, scrie peste toată

partea asta, cu creion roşu: „Vâlceaua orăşenească”.

Asemenea denumiri misterioase apăreau mereu şi mereu. Gabriel părea să caute cu deosebită perseverenţă un loc anume, pe care probabil că-l alese pentru frumuseţea lui blândă şi răcoroasă. Era situat tot lângă un izvor, dar puţin mai departe, înspre partea unde se afla marea, acolo unde între podişul înalt şi pereţii abrupţi se întindea cordonul verde-închis al unor tufişuri de mirt şi rododendron.

— Notează amplasamentul, Avakian, şi scrie alături cu creion roşu: „Poiana celor trei corturi”.

Avakian nu se putu stăpâni să nu întrebe:

— Ce înseamnă „Poiana celor trei corturi”?

Dar Gabriel se şi îndepărtase şi nu-l auzi. „Sunt obligat să ajut un visător să viseze”, decise studentul. Dar tocmai semnificaţia denumirii „Poiana celor trei corturi” urma s-o afle peste două zile.

Când doctorul Altouni scoase pansamentul de pe braţul şi umărul lui Iskuhi, se simţi năpădit de proastă dispoziţie:

— Mi-am închipuit eu. Dacă ne-am afla într-un oraş mare, lucrurile s-ar mai putea îndrepta. Ar fi trehnit să rămâi la Alep, fetiţo dragă, şi să te internezi acolo la spital. Dar poate că ai avut dreptate să vii aici. În vremurile pe care le trăim, cine mai poate prezice ce e bine şi ce nu? Însă nu

trebuie să disperi, sufleţelule! O să vedem ce e de făcut!

Iskuhi îl linişti pe bătrân:

— Nu sunt câtuşi de puţin disperată, doctore. Fiindcă, din fericire, e braţul stâng.

230

Iskuhi nu credea în cuvintele de consolare, de altfel destul de puţin convingătoare, ale lui Altouni. Aruncă o privire furişă în jos, spre braţul ei. Îi atârna moale, slăbit, parcă scurtat din umăr. Nu-l putea mişca. Dar acum era mulţumită că nu mai avea dureri. Probabil că va rămâne pentru totdeauna invalidă. Dar oare nu era un tribut blând, dacă se gândea la soarta convoiului cu care fusese nevoită să mărşăluiască doar două zile? (în adâncul sufletului ci, Iskuhi era şi ea, ca toţi cei de-aici, ciudat de lipsită de perspectivă.) Nopţile însă zămisleau cele mai înspăimântătoare imagini şi zgomote. Fâşâit, târşâit, lipăit, tropăit de mii de picioare. Scâncet obosit de copii care cad, iar ea, deşi peste măsură de ostenită, trebuie să-i ridice imediat câte doi, câte trei. Urlete de clemenţă în partea din faţă a convoiului, şi iată că au şi năvălit saptiehii furioşi, cu ochii injectaţi, agitându-şi bâtele. Faţa celui care a vrut s-o siluiască, peste tot faţa lui! Nu era o singură faţă, erau treizeci de feţe, şi printre ele unele cunoscute, care nici măcar nu-i erau antipatice. Dar de cele mai multe ori faţa care o privea era murdară, bărboasă,

mânjită de sânge. Pe buzele umflate se spărgeau băşici de salivă. Atât de precis conturată putea ea să vadă faţa inuman de mare, o faţă caleidoscopică aplecată asupra ei şi învăluind-o într-un nor ameţitor cu miros pătrunzător de usturoi. Iskuhi se apăra şi-şi înfigea dinţii în mâinile păroase de maimuţă care-i cuprindeau sânii. „Dar ce folos? Am doar o singură mână!” se gândea, de parcă ar fi fost o circumstanţă atenuantă pentru faptul că a fost nevoită să cedeze în faţa groazei, pierzându-şi cunoştinţa.

Zilele care urmau acestor nopţi erau asemănătoare zilelor celoolmav Tde „Inalarie, la care temperatura scade brusc, fără nicio perioadă de trecere, de la febră foarte mare, până la foarte mică, sub normal. Un văl se aşternea atunci peste simţurile ei, şi poate că aceasta era pricina pentru care îşi îndura atât de uşor nenorocirea. Braţul paralizat atârna ca o povară în stânga ei. Dar trupul, tânăr şi plin de viaţă, se adapta

231

zi de zi mai bine acestei infirmităţi. Fără să-şi dea prea limpede seama de acest lucru, se obişnui să îndeplinească orice, activitate cu mâna dreaptă. O liniştea profund faptul că nu avea nevoie de niciun ajutor. Se scursese vreme destul de îndelungată de când Iskuhi trăia în casa Bagradian. Cu eltva timp în urmă apăruse, ce-i drept, pastorul Aram Tomazian, mulţumise pentru

buna primire ce se făcuse surorii lui, adăugând că vrea s-o ia cu el, deoarece reuşise să găsească şi să amenajeze o casă liberă, situată lângă cea părintească. Gabriel Bagradian se arătase foarte jignit:

— De ce, pastore Aram, vreţi să ne răpiţi pe domnişoara Iskuhi? O iubim cu toţii, iar soţia mea mai mult ca oricine.

— Oamenii străini devin cu vremea o povară în casă.

— E un punct de vedere care vădeşte multă mândrie. Dar ştiţi şi dumneavoastră că domnişoara Iskuhi este o fire care, din păcate, se face foarte puţin simţită în casă, atât de liniştită şi de retrasă este. Şi apoi: oare nu avem cu toţii acelaşi destin?

Aram se uitase la Gabriel cu o privire lungă:

— Nădăjduiesc că nu vedeţi destinul nostru în culori mai trandafirii decât este în realitate.

Îndărătul acestor vorbe cu iz de dojana se ascundea şi oarecare neîncredere faţă de acest străin de neam mare, care părea să nu ştie nimic de grozăviile ce se petreceau acolo, departe. Dar tocmai această atitudine reţinută şi neîncrezătoare a pastorului trezi simpatia lui Bagradian. Vocea lui avea multă căldură:

— Îmi pare rău că nu locuiţi şi dumneavoastră la noi, pastore Aram Tomazian! Dar vă rog ca, ori de câte ori veţi dori, să veniţi la noi. Începând de

astăzi, la masa noastră vor fi puse întotdeauna două tacâmuri pentru dumneavoastră. Vă rog să nu-mi luaţi în nume de rău rugămintea şi faceţi-ne bucuria de a o accepta, bineînţeles dacă nu constituie un efort prea mare pentru doamna Tomazian.

Juliette se arătă şi mai puţin dispusă să accepte eventualitatea ca Iskuhi să se mute în altă locuinţă. Între

232

cele două femei se înfiripase o legătură de un fel deosebit, şi nu se poate tăgădui că Juliette era cea care, căuta să câştige prietenia tinerei armence. Evident că în asemenea situaţii adevărul, oricât de nuanţat, poate fi redat doar într-un fel destul de neprecis, iar. Înţelesul expresiei „a câştiga prietenia” nu corespunde decât superficial acestui adevăr. Pentru cei nouăsprezece ani ai ei, Iskuhi era ciudat de necoaptă, mai ales dacă avem în vedere faptul că în Orient femeile se maturizează de timpuriu. În madame Bagradian, tânără vedea o doamnă din lumea mare, net superioară ca frumuseţe, origine, experienţă, educaţie. Chiar şi când şedeau împreună în camera de sus a Juliettei, într-o intimitate susceptibilă de a înlătura orice neîncredere, Iskuhi nu, reuşea să-şi învingă pe de-a-ntregul timiditatea. Poate că în asemenea ceasuri simţea mai acut lipsa de libertate în

mişcare la care era condamnată-Pe de altă parte, Juliette, care o căuta pe Iskuhi, nu se simţea în apropierea ei pe deplin sigură de sine. Deşi această situaţie părea inexplicabilă, ea corespundea realităţii. Există oameni care nu trebuie nicidecum să ne impună prin poziţia lor socială şi felul de a fi, şi totuşi în prezenţa lor suntem cuprinşi de un simţământ de inferioritate. În societatea lor ne simţim, fără vreo pricină anume, nesinceri sau afectaţi. Poate că motivul acelei vioiciuni pline de volubilitate, care o cuprindea pe Juliette în prezenţa domnişoarei Tomazian, trebuie căutat într-o situaţie asemănătoare. I se întâmplă uneori s-o privească îndelung pe Iskuhi şi apoi să izbucnească în felul următor:

— Ştii că, de fapt, nu pot să sufăr orientalele, cu trândăvia lor şi mişcările lor lipsite de vlagă? Nici – măcai la noi, în Eranţa, nu pot suporta brunetele. Dar tu nu eşti de loc o orientală, Iskuhi. Când stai aşa, cu faţa la lumină, ai ochi foarte albaştri…

— Dumneavoastră spuneţi asta, madame, tresărea Iskuhi, cu ochii dumneavoastră şi părul acesta blond?

— De câte ori să te mai rog, draga mea, să nu-mi mai spui madame, ci Juliette, şi să mă tutuieşti? Tre’

233

buie să-mi dai mereu peste nas şi să-mi aminteşti că sunt mult mai în vârstă?

— O nu, credeţi-mă că n-a fost cu intenţie… Iertaţi-mă… Iartă-mă…

Juliette nu se putu împiedica să nu râdă de naivitatea fetei care întâmpina o glumă izvorâtă din cochetărie eu ochi plini de seriozitate, aproape îngroziţi.

Iskuhi trebuise să lase la Zeitun aproape tot ce poseda. Micile bagaje pe care familia Tomazian le putuse lua pe drumul deportării rămăseseră undeva pe câmpurile neospitaliere aflate dincolo de marele oraş. Prin urmare, nu avea altceva decât veşmintele uzate, pantofii şi ciorapii rupţi cu care reuşise să se refugieze la Yoghonoluk. Doamna Bagradian o îmbrăcă din cap până în picioare cu lucruri noi. Chiar ei, Juliettei, acest lucru îi făcea mare plăcere. Aşa s-a întâmplat că, în cele din urmă, marele cufăr-dulap plin de rochii, care efectuase în bune condiţii (ceea ce era, într-adevăr, un noroc) călătoria de la Paris prin Stambul şi Beirut, până în acest colţ uitat de lume, putu fi pus în valoare. Este adevărat că veşmintele femeieşti au soarta frunzelor de vară: odată cu toamna modei, le trece vremea, oricât de bune calitativ şi de costisitoare ar fi stofa sau mătasea. Juliette nu mai ştia nimic despre cum evolua moda la Paris. De aceea inventă o modă proprie, „bazată doar pe fler”, şi începu să se ocupe de croitorie,

modificând, pentru ea şi pentru Iskuhi, bogatul sortiment de rochii din cufăr. Această activitate de după-amiază, căreia i se deda cu pasiune, continua într-un mod firesc şi ingenios pe cea de dimineaţă, desfăşurată în casă şi grădină Juliette era ocupată până peste cap. Atelierul de modă fu instalat Thir-una-cfmtrecamere Drept ajutoare, stăpâna casei alese două fete îndemânatice din Yoghonoluk. Prin sate se vorbea despre asta. Necontenit apăreau femei care ofereau spre vânzare ţesături de mătase şi dantelării mai vechi sau mai noi. Juliette cumpără o cantitate cu care ar fi putut să înveşmânteze întreaga floră feminină a unui

234

bal. Orele treceau. Prodigioasă şi inspirată în creaţii cu aspect fermecător, îşi aşternea schiţele pe hârtie fără să mai consulte vreun număr din Vogue. Unele dintre ele fură realizate. În ce scop, n-avea nicio importanţă. Bineînţeles că sărmana Iskuhi nu putea decât să asiste ca simplă spectatoare. În schimb, pentru talentele Juliettei ea se dovedi un manechin cu siluetă încântătoare. Deosebit de bine o prindeau culorile estompate. Mereu trebuia să încerce ba una, ba alta, să-şi desfacă părul, să şi-l prindă la loc, să se plimbe şi să se rotească. Nu se poate spune că nu-i făcea plăcere. Bucuria de a trăi, atât de greu încercată de aprigul destin al celor din Zeitun, începu să se arate din nou şi obrajii i se colorară uşor.

— Cred că ai vrut să mă induci în eroare, ma petite, mărturisi Juliette. Ai lăsat să se creadă că în viaţa ta n-ai purtat altceva decât halatele voastre şi pe deasupra poate că şi un voal turcesc peste faţă. Dar iată că îmbraci rochiile mele şi te mişti în ele de parcă toată viaţa nu te-ai fi gândit la altceva decât la toalete. Perioada de la Lausanne, când ai adulmecat câte ceva din cultura franceză, şi-a pus amprenta asupra ta.

Într-o seară, Juliette îi ceru să îmbrace una dintre rochiile de seară „pentru împrejurări festive” cu decolteu şi fără mâneci. Iskuhi se întunecă la faţă:

— Nu se poate. Nu pot purta aşa ceva, cu braţul meu. Juliette îi aruncă o privire îngrijorată:

— E adevărat!... Dar câtă vreme va mai dura povestea asta? Două, trei luni. Apoi ne întoarcem din nou în Europa. Iar pe tine, Iskuhi, te iau cu mine. Îţi dau

cuvântul Tneucă” aşa Amâsa fac. Laâari Tşon Elveţia există sanatorii care tratează asemenea afecţiuni.

Cam la ora la care soţia lui Gabriel Bagradian făurea asemenea îndrăzneţe planuri de viitor, primele convoaie de deportaţi, pe de-a-ntregul istoviţi, soseau la Dei r es

1 Micuţa mea (fr.).

Zor, ţinta lor aflată la marginea deşertului Mesopo-tamiei.

Iskuhi nu era întotdeauna atât de sfioasă şi tăcută. Când imaginile de groază se îndepărtau pentru vreme mai îndelungată, când faţa caleidoscopică înceta s-o terorizeze, zâmbetul îi revenea pe neaşteptate şi putea să povestească, vioaie şi bine dispusă, tot felul de întâmplări hazlii din Zeitun. Dar că era amatoare de cântece romantice, acest lucru îl descoperi Stephan, care în ultima vreme nu se dezlipea toată după-amiaza de atelierul femeilor. Juliette abordase din nou o temă care până acum nu o dată provocase soţului ei ceasuri de mâhnire. În lipsa lui Gabriel, găsise în Iskuhi o interlocutoare care o stârnea în chip ciudat să facă observaţii dispreţuitoare despre poporul armean, punând în antiteză marea de lumină a civilizaţiei galice, pe care o agita ca pe o torţă menită să risipească întunericul:

— Sunteţi un popor vechi, se înverşuna ea, nimic de zis! Un popor făuritor de cultură! Fie şi aşa! Dar, de fapt, prin ce dovediţi că sunteţi un popor făuritor de cultură? Ei da, ştiu. Numele pe care sunt nevoită să le ascult mereu: Abovian, Raffi, Şamanto! Dar cine. Îi cunoaşte pe aceşti oameni? în afară de voi, nimeni în lume. Un european nu poate şi nu va putea vreodată să înţeleagă şi să vorbească limba voastră. Nu aveţi un Racine şi un Voltaire. Şi nu aveţi un Catulle Mendès, 1 nu aveţi un Pierre Loti 2… Ai citit vreodată ceva de Pierre Loti, draga mea?

Consternată de aceste cuvinte răutăcioase, Iskuhi îşi ridică fruntea, ascultătoare:

— Nu, mad, nu, n-am citit nimic. –

— Sunt cărţi care vorbesc de ţări îndepărtate, constată Juliette şi din tonul ei dojenitor se putea deduce că socotea acest lucru drept un motiv suficient pentru ca Iskuhi să cunoască pe numitul Pierre Loti.

J Catulle Mendès (1841 – 1S09), scriitor francez din şcoala parnasiană. Pierre Loti (1850 – 1923), scriitor francez de fractură impresionistă.

636

Nu era chiar o dovadă de generozitate din partea Juliettei să folosească asemenea comparaţii nimicitoare. Dar se afla acum în situaţia de a apăra ceea ce era al ei împotriva unui mediu mai puternic, astfel că atitudinea aceasta nu era chiar de neînţeles. Din ochii tinerei fete se vedea că ar avea multe de spus. Dar, după o vreme, nu rosti decât o frază simplă:

— Avem cântece vechi, care sunt foarte frumoase.

— Cântaţi ceva, mademoiselle, o rugă Stephan, care, dintr-un colţ al camerei, o privea.

Iskuhi aproape că nici nu-l observase. Acum însă îşi dădu seama mai limpede decât oricând că fiul franţuzoaicei era un autentic băiat armean, fără cea mai mică urmă a vreunei ascendenţe străine – sub fruntea palidă avea ochii ele

netăgăduit ai poporului său, deşi toată viaţa lor aceşti ochi nu văzuseră decât ceea ce bun şi plăcut. Poate că în această revelaţie trebuie căutată pricina pentru care Iskuhi îşi înfrânse împotrivirea lăuntrică şi se hotărî să cânte. Nu cântă ca s-o convingă pe sceptica Juliette de valoarea cântecelor armeneşti. Cântă numai pentru Stephan, de parcă ar fi fost de datoria ei să-l aducă înapoi pe acest băiat înstrăinat, să-l readucă în lumea lui şi a ei. Iskuhi avea o voce subţire ca o adiere, nu era un soprano feminin plăcut, mai degrabă vocea unei fetiţe. Dar în melodiile ritmate şi triste, vocea răsuna nu numai copilăros, ci, mai mult încă, avea ceva dintr-o slujbă religioasă, începu cu acel cântec pe care-l transplantase din Yoghonoluk la orfelinatul din Zeitun, cântecul despre lucrurile „care vin şi apoi se duc”, devenit cânt pe He muncă în cele şapte sate nu atât pentru textul plin de înţelepciune, cât pentru melodia lui atrăgătoare:

Zilele crunte lua-vor sfârşit la zilele iernii, ce vin şi se duc. Durerile omului nu stăruie mult, la muşteriii-n bazar, ce vin şi se duc.

Asuprit e poporul sub aprigul cnut, Caravanele însă – vin şi se duc. Oamenii smulg roade pământului drag, Buruiană sau floare – vin şi se duc.

N-aibă mândrie cel tare, nici teamă cel slab! Soarta-i confundă, ei vin şi se duc. Soarele-şi

revarsă lumina eternă, Iar norii cei negri, ei vin şi se duc.

Lumea cea largă e-un han la răscruce, Popoarele-s oaspeţi, ce vin şi se duc. Pământul e mumă copilului cult, Neştiutoarele neamuri pieri-vor pe veci.

În timpul cântecului, Juliette simţi la Iskuhi, mai limpede ca oricând, acea trăsătură de nepătruns a firii ei, care se manifesta sub formă de timiditate, de melancolie, de împotrivire îndărătnică faţă de toate avansurile ce i le făcea, ba chiar şi când accepta numai după multe stăruinţe un dar. Deoarece nu pricepuse chiar totul, puse să i se traducă o parte a textului. La ultima strofă exclamă triumfătoare:

— Aici se vede iar cât de orgolioşi sunteţi. Copilul, cel cult, cu care pământul-mumă se poartă atât de frumos, este poporul armean, iar neştiutoarele neamuri sunt toate celelalte…

Stephan ceru pe un ton aproape poruncitor:

— Mai cântă, Iskuhi!

Iar Juliette spuse că ar prefera un cântec pătimaş. Adică nimic care să te îndemne la filosofie şi nimic despre copii culţi şi neamuri neştiutoare: – Un autentioclianson d’amour JjJskuhiJ

Iskuhi şedea nemişcată pe scaunul ei, puţin aplecată; în faţă. Mâna stângă, cu degetele chircite, o ţinea în poală. Din cauză că soarele, cu

nuanţe închise la acest ceas, umplea de strălucire fereastra din spatele ei, faţa

— Cântec de dragoste (fr.).

238

Îi era întunecată şi trăsăturile nu sputeau desluşi. După o scurtă tăcere, păru să fi găsit ceva în amintirile ei:

— Ştiu câteva cântece de dragoste care se cântă aici. Le-am învăţat pe când eram foarte mică şi nu înţelegeam încă nimic din ele. Mai ales unul dintre cântece. E pe de-a-ntregul zănatec. De fapt, trebuie să fie cântat de un bărbat, deşi o fată este elementul principal.

Vocea de fetiţă, împletită cu cea potrivită unei slujbe religioase, parcă venea de undeva din vid. Versurile pătimaşe constituiau un contrast cât se poate de ciudat faţă de această voce rece:

Din livadă venea fata şi strângea la pieptu-i cald Două poame-nmiresmate, Două mere mari lucioase. Mi le-ntinse, nu le-am luat. Şi-atunci se lovi cu palma. Se lovi în piept cu palma De trei, şase, zece ori, Până-ce pieptul i se sparse.

— Încă o dată, ceru Stephan.

Dar Iskuhi nu se lăsă convinsă să repete cântecul, căci Gabriel Bagradian deschisese încet uşa şi intrase în cameră.

În aceste zile, casa Bagradian se însufleţea din ce în ce mai mult. Aproape la fiecare masă soseau oaspeţi. Juliette şi Gabriel erau mulţumiţi de

această forfotă. Acum le venea greu să rămână singuri unul cu celălalt. Şi apoi, în felul aţa, timpul trecea mai repede. Fiecare zi trăită era o victorie, fiindcă întărea speranţa că odată cu ea umbra ameninţării s-a îndepărtat. Se apropia luna iulie. Cât timp vor mai fi nevoiţi să trăiască sub ameninţarea primejdiei? Circulau intens zvonuri despre iminenta încheiere a unui acord de pace. Iar pacea însemna salvarea. Pastorul Aram venea şi el în vizită cu regularitate. Însăşi Hov

239

sannah, care încă nu se refăeuse de-a binelea, îl rugă să se îngrijească de Iskuhi. Ştia cât de mult se obiş\nuise Aram să trăiască în preajma surorii sale şi că era cuprins de nelinişte când n-o vedea pe Iskuhi câteva I zile. Dar în afară de Tomazian, la masa lui Gabriel şedeau destul de des şi alţii. Grupul principal era for-.1 mat din Krikor cu sateliţii săi. Chiriaşul farmacistului I Gonzague Maris, se afla şi el printre ei. Tânărul grec era foarte apreciat nu numai din pricina talentului său de pianist. Ştia să preţuiască frumuseţea şi eleganţa. I „Ştia să remarce”. Gabriel nu mai remarca, sau remarca foarte rar. Talentul Juliettei în ceea ce priveşte moda, deşi nu avea un scop practic, ci constituia doar un mijl loc de a-şi petrece timpul în amintirea zilelor de-acasă, găsea în ochii atenţi ai lui Gonzague un ecou plin de entuziastă aprobare. Fără linguşiri deşarte,

spunea întotdeauna un cuvânt potrivit nu numai despre înfăţiJ sarea Juliettei, dar şi despre inventivitatea ei, cu ajut torul căreia punea în valoare farmecul tinerei Iskuhi, îi cu acest prilej nu vorbea ca un admirator, ci ca un iniţiat şi un artist, în timp ce cu un aer de cunoscător I îşi ridica sprâncenele stufoase şi îmbinate. Aşa se face, că, datorită aprecierii pricepute a lui Gonzague, atelierul Juliettei îşi cuceri o faimă ce-l ridica mult deasupra! unui simplu amuzament. La Gonzague, simţul frumo1 sului acţiona asupra aspectului său exterior. Fără în I doială că Maris era un om sărac şi probabil că nu stă I tuse pe roze până acum. Dar nu vorbea niciodată deşi pre asta. Evita să răspundă la întrebările pe care i le 1 punea Juliette în această privinţă, dar n-o făcea nici 1 din dorinţa de a se înconjura cu o atmosferă de misl ter şi nici fiindcă ar fi avut ceva de ascuns, ci mai de I grabă părea să socotească tot ce a fost drept ceva lip1 sit de importanţă şi înlătura trecutul cu un gest dis1 preţuitor. În pofida – sau tocmai din pricina – mij1 toacelor sale limitate, ori de câte ori venea în casa Bagradian se îmbrăca deosebit de îngrijit. Deoarece şi nu putea să prevadă când va fi în măsură să-şi împros1 pateze garderoba europeană, o trata cu o grijă de-a]

240

dreptul meticuloasă. Comportarea şi felul de a se îmbrăca ale lui Gonzague, ambele la fel de

corecte, aveau asupra Juliettei un efect foarte plăcut, fără ca ea să-şi dea seama de acest lucru. În schimb, aveau un efect mai puţin plăcut asupra celor doi învăţători, Şatakhian şi Oskanian, în care trezeau ciudă şi invidie pricinuită de o anume rivalitate. Mai ales Hrand Oskanian, cel scund ca un pitic, era de-a dreptul turbat de gelozie. Nici prin pergamentele sale poetice şi caligrafice, şi nici prin tăcerea sa plină de superioritate nu reuşise să atragă atenţia doamnei Bagradian asupra originii sale nobile, pe care o tăinuia, şi asupra demnităţii sale lăuntrice. Dimpotrivă, corcitura cea înfumurată, pretindea Oskanian, reuşise să capteze imediat această atenţie prin comportarea lui de filfizon înfumurat. Oskanian hotărî să intre în competiţie, în ciuda faptului că era o luptă inegală. Alergă la croitorul care, în urmă cu un sfert de veac, lucrase vreme de doi ani la Londra. Pe pereţii camerei acestui meşter englez atârnau tipare şi modele reprezentând lorzi impecabili din acele vremuri trecute. În ceea ce priveşte stofele, lucrurile stăteau bineînţeles mult mai prost. N-avea decât un material subţire, cenuşiu, de o vârstă respectabilă, care abia ar fi meritat să fie folosit la căptuşeală. Fără să-i pese de asta, Oskanian alese dintre modele un lord a cărui statură foarte înaltă şi deşirată era strânsă într-o lungă redingotă de culoare gri, cu coadă de rândunică. La probă se văzu că respectiva coadă

gri de rândunică îi ajungea piticului până la glezne, fapt pe care nu-l critică, deşi croitorul îşi exprima unele rezerve. După desăvârşirea acestei opere de artă croi-toricească, Oskanian îşi înfipse o floare albă la butonieră, după cum văzuse” tot la lordul lui. Din păcate îşi desăvârşi înfăţişarea şi prin iniţiative proprii, achiziţionând din farmacia maestrului Krikor un parfum puternic, din care turnă mai bine de jumătate de sticlă pe noua lui haină. În felul acesta reuşiântr-adevăr să atragă asupra lui, încă din prima clipă, atenţia doamnei Bagradian şi a tuturor celorlalţi. Urmarea a fost că

24J

Gabriel îl luă la o parte şi-l rugă prieteneşte să îmbrace vreme de două-trei ceasuri una dintre hainele lui. Splendida haină gri va putea, între timp, să se aerisească, atârnată undeva în grădină.

În afară de musafirii menţionaţi, uneori veneau şi perechile mai vârstnice, ca Bedros Altouni cu mairik Antaram şi pastorul Harutiun Nokhudian cu veşnic speriata lui soţie. În schimb, Ter Haigasun nu venise până acum decât o singură dată. Într-o frumoasă zi de iulie, la prânz, Gabriel Bagradian făcu o propunere: să petreacă seara următoare şi noaptea următoare pe Musa Dagh, pentru a asista dimineaţa la răsăritul soarelui. Părea să fie o propunere autentic europeană, o fantezie izvorâtă dintr-o inimă de

turist, de om care în mod obişnuit îşi petrece viaţa între ziduri de beton şi scrisori de afaceri. Dar ce rost avea asemenea propunere aici? De altfel, oaspeţii aşezaţi în jurul mesei rămaseră foarte uimiţi de această intenţie. Numai Ha-peth Şatakhian, care căuta să nu se arate descumpănit în nicio împrejurare, ridică în slăvi plăcerile unei tabere de noapte sub cerul liber. Dar Bagradian îl dezamăgi:

— Nu-i nevoie să dormim sub cerul liber. Am uitat să vă spun că în cămara de vechituri a casei am descoperit trei corturi în perfectă stare. Au aparţinut răposatului meu frate, care le folosea la vânătorile puse la cale în locuri mai depărtate. Două dintre ele sunt corturi foarte moderne pentru expediţii pe care şi le-a comandat din Anglia. Fiecare dintre ele are o capacitate de două sau trei persoane. Al treilea e foarte mare şi luxos, un cort de şeic. Probabil că Avetis l-a adus cândva dintr-o călătorie de-a lui, sau poate că a rămas moştenire încă de pe vremea bunicului…

Cum Juliette întâmpină aceasta variaţie în programul obişnuit nu fără satisfacţie, iar Stephan nu-şi mai găsea locul de bucurie, pentru realizarea proiectului fu aleasă chiar ziua următoare, sâmbătă. Farmacistul Krikor, care cândva văzuse şi trăise totul şi pentru care nu se afla nimic nou sub soare, de la prepararea marmeladei şi până la teologia comparată, relată despre

212

experienţa lui acumulată pe vremuri, când petrecuse multe zile şi nopţi sub cerul liber. Cu acest prilej ochii săi cătau în gol, iar vocea cavernoasă, lipsită cu totul de inflexiuni, depunea mărturie pentru faptul că în ce-l privea nu preţuia din cale-afară această neînsemnată frântură a cunoştinţelor acumulate de el de-a lungul vremii; nimic nu se clintea pe faţa gălbuie, afară doar de bărbuţa de ţap, aflată într-o ritmică zvâcnire. În anii de demult, spunea Krikor, petrecuse câte o săptămână pe Musa Dagh fără să coboare seara în vale. Cine cunoaşte într-adevăr muntele (dar oare îl cunoaşte cineva într-adevăr?) găseşte multe adăposturi bine apărate pentru noapte, fără să-i mai trebuiască vreun cort. Se înţelege de la sine că el, Krikor, nu se gândeşte doar la binecunoscuta peşteră aflată în dreptul satului Kebussije. Poporul a născocit legenda despre sfântul Sarkis, care în timpul luptelor împotriva paginilor a urcat călare pe Damlajik, iar copitele uriaşe ale calului său au lăsat, ca urme, asemenea peşteri. Dar chiar dacă, în realitate, nu există nicio legătură între Musa Dagh şi sfântul Sarkis, în schimb există una strânsă între acest munte şi Sukiassank, pustnicul, şi alţi sihaştri şi călugări retraşi în singurătate, care în veacuri depărtate au ales acele peşteri ca loc de vieţuire. În timpul săptămânilor de însingurare, continuă farmacistul,

nu încercase niciodată să caute altarele sau alte colţuri pioase ale numiţilor locuitori ai peşterilor, dimpotrivă, pe atunci nu avusese altă preocupare decât cunoaşterea şi studiul naturii. Cercetările lui botanice din acele săptămâni au dus la alcătuirea unui Thésaurus herbarum complet al lui Musa Dagh. Iubitorii de flori pot găsi reprezentate în catalogul său câteva exemplare de coada vulpii şi de garoafă sălhatică J de care nici măcar celebrul Linné nu s-a ocupat. Cu privire la aceste descoperiri a purtat un schimb de scrisori cu mai multe somităţi ale unor academii. Din păcate, pasiunea pentru floră şi clasificarea ei nu mai este proprie tineretului, care îşi trăieşte viaţa de azi pe mâine, fără preocupări mai temeinice. (Era o

243

16*

Înţepătură la adresa învăţătorilor.) Dar el, Krikor, în calitatea sa de farmacist, deşi nu posedă decât mijloace auxiliare limitate, se încumetă să extragă el însuşi din buruienile de pe Musa Dagh medicamentele aflate în folosinţa curentă. Nici măcar n-are nevoie să plece până la Antiohia ca să achiziţioneze de acolo, din depozitele de stat, chinină şi alte pilule şi prafuri, pentru a-şi completa stocul. (De data asta, era o înţepătură la adresa lui Bagradian, care examinase farmacia înţeleptului nostru cu o privire neîncrezătoare.) în afară de doamna pastor Nokhudian, care dată

fiind sensibilitate plăpândului ei Harutiun era îngrozită la ideea unor eforturi atât de vătămătoare sănătăţii, numai Iskuhi părea să nu fie de acord cu excursia. Şi nu era de mirare! Ea cunoscuse spaime înfiorătoare în spaţiile deschise şi sub cerul liber. Ceea ce alţii socoteau un lucru plăcut, pentru ea era un blestem. Se simţea ca o făptură flărhândă care vede că oameni îmbuibaţi aruncă mâncarea pe fereastră. La mai puţin de şaptezeci de mile i, la răsărit, convoaie de muribunzi se târau pe şosele. Atitudinea aspră a lui Bagradian o revolta. Dar n-avea de unde bănui motivele ascunse ale acestei atitudini:

— Aş dori să rămân acasă, ceru Iskuhi.

Gabriel se întoarse către ea, nu fără oarecare asprime:

— Este exclus, Iskuhi! Sper că nu ai de gând să ne strici bucuria. Dumneata vei locui cu Juliette în cortul şeicului

Iskuhi îşi pironi ochii asupra feţei de masă şi spuse, rostind anevoie cuvintele:

— Eu sunt… mă tem… În fiecare noapte mă bucur că pot dormi într-o casă.

Gabriel încercă să-i prindă privirea: – Am contat mult pe dumneata.

Iskuhi continua să-şi ţină capul plecat şi-şi strângea buzele. Bagradian se arătă neobişnuit de înverşunat pentru un fapt atât de neînsemnat:

— Ţin neapărat, Iskuhi!

— Aprox. 113 km.

244

Colţurile buzelor ei începură să zvâcnească. Atunci Juliette îi făcu soţului ei semn s-o lase în pace pe Iskuhi şi să nu se mai preocupe de asta. Îi dădu să în –, teleagă că, mai târziu, va reuşi chiar ea să înfrângă împotrivirea fetei. Dar se dovedi a fi mai greu decât îşi închipuise, încercă mai întâi cu o lecţie foarte feminină, re-marcând că toţi bărbaţii sunt în fond nişte copii. Pentru o femeie care vrea să îndrume şi să domine viaţa, cel mai potrivit lucru este să împlinească, pe cât posibil, micile dorinţe copilăroase ale bărbaţilor. În felul acesta, pentru un lucru de nimic, un bărbat în toată puterea cuvântului se arată recunoscător şi se lasă condus. Ca să-ţi impui voinţa în problemele importante de viaţă, poţi ceda liniştită în cele mărunte. Lecţia suna de parcă Juliette, femeie căsătorită, şi-ar fi dat-o sie însăşi. Dar ce-i păsa bietei Iskuhi de micile dorinţe de bărbat ale lui Bagradian? Privi descumpănită într-o parte:

— Pentru mine, acestea nu sunt lucruri mărunte.

— S-ar putea să fie destul de plăcut. O schimbare…

— Am încă prea multe amintiri despre altă schimbare.

— Fratele tău, pastorul, n-a avut nimic împotrivă… Iskuhi respiră adânc:

— Nu din încăpăţânare mă port aşa…

Dar Juliette părea că s-a şi obişnuit cu ideea:

— Dacă rămâi acasă, nu merg nici eu. N-am niciun fel de poftă să fiu singura făptură femeiască printre atâţia bărbaţi. Prefer să rămân şi eu aici.

Iskuhi îi aruncă Juliettei o privire lungă, cercetătoare.

— Nu, asta nu se poate! Aşa ceva nu putem face! Dacă vrei tu, atunci mă supun şi vin. De altfel, mi-a – şi trecut senzaţia aceea neplăcuta. Pentru tine o fac cu plăcere.

Juliette păru pe neaşteptate foarte ostenită: – Până mâine după-amiază e timp destul. Mai putem să ne răzgândim de zece ori.

Îşi duse mâna la frunte şi-şi acoperi ochii. O vagă ameţeală, de parcă amintirile lui Iskuhi s-ar fi răsfrânt asupra propriului ei cuget:

245

— Poate că ai dreptate, Iskuhi, cu acel simţământ al tău! Trăim cu toţii atât de nepăsători…

A doua zi porniră la drum foarte devreme. Din pricina femeilor n-au ales urcuşul mai scurt prin Râpa gorunilor, ci drumul mai comod, dar destul de lung prin şaua nordică. Pentru a ajunge până la acest drum, trebuia să parcurgi şoseaua care leagă satele, prin Azir şi până la jumătatea drumului spre Bitias, aşadar cale de vreo jumătate de milă în ciuda prăpăstiilor, bastioanelor de

stâncă şi hăţişurilor, Musa Dagh se dovedi a fi un munte primitor, care arăta alpiniştilor peisajele sale cele mai frumoase. În veselia generală, tăcerea tinerei Iskuhi nu se remarca. Încetul cu încetul, fata părea să se însufleţească şi ea. Gabriel Bagradian avu prilejul să-şi dea seama că fiul său, de când frecventa şcoala institutorului Şatakhian, îşi pierdea cu o iuţeală uimitoare buna creştere de tip european.

— Nu-l mai recunosc, îi spusese de curând Juliette lui Gabriel. Trebuie să fim foarte atenţi. A şi început să vorbească o franceză-armenească guturală, ca faimosul lui învăţător.

Stephan ajunsese să cunoască Damlajikul aproape tot atât de bine ca tatăl lui. Acum încercă să facă pe călăuza. Dar nu urma niciodată cărarea – pentru a-şi dovedi priceperea la căţărat reuşea să găsească toate scurtăturile dificile. Adesea o lua mult înainte, şi tot destul de des rămânea mult în urmă, astfel încât vocea lui răsuna slab când răspundea la chemările celorlalţi. Aceste rămâneri în urmă aveau o raţiune. Haimanalei Sato nu i se îngăduise, după cum e şi firesc, să ia parte la excursie, deşi Stephan încercase să obţină permisiunea. Ce-i drept, acestei făpturi, timide şi în acelaşi timp neastâmpărate, nu i se putea reproşa până acum vreo nelegiuire, dar nimeni n-o simpatiza din pricină că avea ochi neruşinaţi”. Cum Sato era însă singura fiinţă de o vârstă cu el

aflată în casă, Stephan era de partea ei

Aprox. 800 m.

246

dintr-un fel de solidaritate de vârstă. Ştia că fata îi urmăreşte acum pe excursionişti, furişându-se în felul care-i era propriu. De aceea o aştepta din când în când, pentru a merge o bucată de drum împreună cu ea. Cu acest prilej îi venea destul de greu să schimbe câteva fraze cu Sato. O vreme, ea îi răspunse destul de cuminte şi de coerent. Pe urmă însă o apucă un fel de năuceală şi din gura ei ieşeau sunete lipsite de sens şi respingătoare.

Ţinta excursiei, locul acela frumos ales de Gabriel, fu atinsă mai curând decât se aşteptase acesta. Sub supravegherea lui Avakian lucraseră aici Kristaphor, servitorul Missak şi un rândaş, care făcuseră treabă bună. Se şi ridicaseră corturile, solid înfipte în pământ. Deasupra celui al şeieului, sau poate că fusese al bunicului Avetis, flutura chiar un steag pe care era brodată vechea stemă armeană, având în timpul central muntele Ararat, arca şi porumbelul plutind cu aripile desfăcute.

Cortul acesta era într-adevăr o piesă splendidă, datând dintr-o epocă plină de mândrie şi strălucire. Măsura opt picioare în lungime şi şapte în lăţime 1. Scheletul lui era alcătuit din stâlpi de grosimea braţului, din lemn de esenţă

nobilă, iar pereţii interiori din covoare frumoase. Ce-i drept, avea şi un mare defect. În interiorul lui se răspândi un miros pătrunzător de camfor şi vechime. Pereţii fuseseră făcuţi sul şi cusuţi în saci mari, pe care, din când în când, administratorul Kristaphor îi îngropa sub movile de camfor şi insecticid. Cele două corturi moderne de exploratori, pe care Avetis cel tânăr le adusese în urmă cu câţiva ani de la Londra la Yoghonoluk, au fost mult mai admirate, deşi erau confecţionate doar din foaie de cort obişnuită. În schimb, aveau tot ceea ce ingeniozitatea unui vânător – cu eiâperienţa şi om de lume îşi putea dori. De altfel, Avetis, înainte de a fi fost doborât de boala cea necruţătoare, plănuise o călătorie într-o regiune muntoasă şi de stepă aproape necălcată încă de picior de om, călă

— Aprox. 2, 50 ca pe 2, 15 m.

247

torie pe care urma s-o întreprindă împreună cu doi prieteni englezi. În aceste corturi, nimic nu fusese uitat. Paturi de campanie pliante, pe care se dormea destul de confortabil. Saci de dormit din mătase, mese şi scaune uimitor de uşoare, care puteau fi vârâte unele în altele. Vase de bucătărie, un serviciu de ceai, castroane şi farfurii, totul din aluminiu. Lighene şi căzi din cauciuc, pentru a nu mai vorbi de felinarele de vânt funcţionând cu petrol sau spirt.

Procedară apoi la repartizarea acestor adăposturi temporare. Juliette refuză cortul şeicului şi îşi alese împreună cu Iskuhi unul dintre corturile moderne. Krikor şi Gonzague căpătară celălalt cort de exploratori. Învăţătorul Oskanian, fără să dea vreo explicaţie şi numai după ce aruncă o privire severă spre Juliette, declară că preferă să petreacă o noapte solitară, departe de orice comunitate umană şi singur cu sine însuşi. Cu prilejul acestei declaraţii îşi lăsă niţel pe spate capul cu păr creţ, de parcă s-ar fi aşteptat pe de o parte ca hotărârea lui mândră şi temerară să fie răsplătită prin uralele întregii asistenţe şi pe de altă parte că o voce feminină afectuoasă va încerca să-l facă să se răzgândească. Dar Juliette nu se gândea nici la fiarele pădurii şi nici la dezertori, în faţa cărora Oskanian era dispus să-şi rişte viaţa. Şi, în general, nimeni nu se gândea să-l lipsească de solitarul dialog cu sine însuşi. Atunci se întoarse cu o măreţie ironică şi dispreţuitoare, cufundându-se pentru restul serii în tăcerea-i frământată, plină de superioritate, fără să mai poată renunţa la hotărârea lui care găsise atât de puţină înţelegere. Gabriel, Stephan, Avakian şi Şatakhian se instalară pentru noapte în cortul cel luxos, pe care flutura flamura armenească;

În sinea lui, Bagradian denumise seara asta: repetiţie generală. Ea se desfăşură însă fără vreun eveniment care să-i justifice gumele, se desfăşură

ca sute de excursii asemănătoare. Nu s-a întâmplat nimic romantic, afară poate de faptul că bucătarul Hovhannes pregăti cina la un foc mare în aer liber. De altfel, în urmă cu

248

câteva zile Missak cel îndrăzneţ se încumetase să plece până la Antiohia şi achiziţionase acolo, de la un cunoscut al său care se ocupa cu livrări către armată, conserve englezeşti, câte încăpeau în samarul catârului, iar acum venise vremea ca respectivele conserve să fie încercate, în timpul mesei, Stephan se ridică de câteva ori ca să-i ducă flămândei Sato, care stătea ascunsă dincolo de cercul de lumină al focului, o parte din porţia lui, camuflată într-o bucată de pâine. Şedeau cu toţii, aşa cum se cuvenea, în jurul focului, pe păturI. Pe un loc neted, Missak aşternuse o faţă de masă, pe care erau aşezate castroanele cu mâncare. Era o seară răcoroasă, plăcută. Luna se pregătea să intre în al treilea pătrar. Focul începuse să slăbească. Băură vin şi rachiu tare de dude, făcut de ţăranii din partea locului. Cu toate acestea, printre participanţii la mica escapadă nu se stârni nici buna dispoziţie şi nici atmosfera de familiaritate specifică unor asemenea petreceri. Juliette puse foarte devreme capăt reuniunii. Era ciudat de deprimată. Abia acum înţelegea de ce se împotrivise Iskuhi. Simţea cum de pretutindeni o pândeşte pământul sălbatic şi pustiu, cu ostilitatea

lui neînduplecată. Poate că era într-adevăr un joc fără rost al lui Gabriel. Se retrase împreună cu Iskuhi în cort. Şi ceilalţi îşi urară noapte bună. Oskanian părăsi focul cu capul sus, pentru a-şi ispăşi lăudăroşenia cu o noapte de tremurat în frig, petrecută în imediata apropiere a taberei servitorilor. Înainte de culcare, Gabriel organiză rondurile de pază. Câte doi oameni trebuiau să preia, la fiecare trei ore, paza corturilor. Bagradian le dădu puşti şi cartuşe verificate. Kristaphor şi Missak fuseseră însoţitorii răposatului Avetis la vânătorile lui şi se pricepeau bine la mânuirea – armelor. După ce sfârşi, Gabriel se culcă şi el. Dar nu putu să adoarmă, ca de altfel nici Iskuhi. Fata stătea ca încremenită, fără să mişte nici măcar mâna ca să n-o trezească pe Juliette. Dimpotrivă, Gabriel se zvâr-coli în patul lui ceasuri în şir. Îl sufoca mirosul de camfor şi mucegai al cortului. Într-un târziu, se îmbrăcă din nou şi ieşi afară. Să fi fost cam o jumătate de oră

249

Îi

Înainte de miezul nopţii. Pe Missak şi pe bucătar, care stăteau de strajă, îi trimise la culcare. Apoi, în calitate de unic păzitor al Poienii celor trei corturi, începu să i se plimbe de colo până colo. Uneori îşi aprindea lan-tema de buzunar, dar nu reuşea să lumineze decât un cerc

foarte mic. Era o noapte care nu tăinuia vreo prin – mejdie. Niciunul dintre câinii feroci, care jos, în vale, făceau ca nopţile să nu fie prea sigure, nu urmăriseră cu luminiţele lor învăpăiate pe excursionişti. Nu se auzea niciun sunet neobişnuit. Lilieci străbăteau brusc înl întunericul. Câte un nor dezvelea luna pe cale să dispară înspre mare şi atunci, în liniştea mormântală, o privighetoare pornea să cânte cu triluri atât de limpezi şi] precis conturate, încât Bagradian era cutremurat. Înl cercă să-şi lămurească motivele pentru care gândurilej lui cele mai lăuntrice luaseră încă de pe acum o înfăţişare atât de clară. Ele se proiectau pe cerul nocturni sub forma a trei corturi. Cum de se întâmpla astfel?] Acum nu putea să judece. Sufletul lui era mult prea: plin. Când Gabriel îşi aprinse o ţigară, nu departe dei el se afla o siluetă fantomatică aprinzându-şi de asemenea o ţigară. Fantoma purta căciula din blană de miel a soldaţilor turci şi se sprijinea de o puşcă de infanterie. Nu putea să-i vadă faţa, dar trebuie să fi fost o faţă foarte slabă, după cum părea când vârful roşietic al ţigării pâlpâia pe neaşteptate. Gabriel îi strigă fan – tomei să se apropie. Nici la a doua chemare şi nici la a treia nu se mişcă din loc. Gabriel îşi scoase pis-l toiul militar, pe care-l luase cu el şi trase piedica armei cu un ţăcănit ce răsună cât se poate de distinct. Era doar o simplă formalitate, fiindcă simţea lămurit că umbra nu va

întreprinde nimic împotriva lui. Ea mai] rămase nemişcată vreme de o clipă, apoi răsună din itr-acolo un râs ciudat de încet şi de blazat, după care ţigara dispăru şi omul împreună cu ea. Gabriel îl scu-i tură pe Kristaphor până îl trezi:

— Sunt nişte oameni prin preajmă. Cred că de zei*! tori.

Administratorul nu păru de los mirat:

250

I – Da, probabil că sunt dezertori. Bieţii băieţi n-o duc de loc uşor.

— N-am văzut decât unul.

— Nu cumva era Sarkis Kilikian?

— Cine e Sarkis Kilikian?

— Azdvaz im! Dumnezeule milostiv!

Kristaphor făcu un gest descurajat cu mâna, de parcă ar fi cu totul imposibil să redai în cuvinte cine e Sarkis Kilikian. Dar Bagradian porunci oamenilor săi, care jjacum se treziseră cu toţii:

— Duceţi-vă şi căutaţi-l pe acest Kilikian! Daţi-i ceva de mâncare. Omului i-e foame.

Kristaphor Şi Missak porniră la drum cu câteva cutii de conserve şi un felinar, dar după o vreme se întoarseră fără să fi executat ordinul. Pesemne că în ultima clipă fuseseră totuşi cuprinşi de teamă.

Dacă seara fusese apăsătoare, dimineaţa aduse după sine o dezamăgire. Vremea era ceţoasă. Inimile erau cuprinse de nelinişte.

Răsăritul soarelui se desfăşura undeva nevăzut. Cu toate acestea, urcaseră pe una dintre înălţimile rotunjite şi pleşuve, de unde marea şi pământul apărură treptat din ceaţă, oferindu-se privirii. Bagradian se întoarse lăsând privirea să-i alunece de iiur împrejur:

— Câteva săptămâni se poate rezista aici.

O spuse de parcă ar fi vrut să apere frumuseţea munţilor împotriva unor afirmaţii calomnioase. Krikor, cu liniştea lui imperturbabilă, privi în depărtare, spre marea destul de agitată:

— Odinioară, pe vremea mea, în zilele frumoase se vedea de-aici până în Cipru.

Nimeni nu râse de această afirmaţie şi nimeni nu întrebă dacă nu cumva insula Cipru, situată undeva spre sud-vest, începuse să plutească şi înaintase în Mediterana de când englezii amenajaseră acolo o bază navală Pentru flota lor. Gabriel îşi îndreptă şi el gândul în gKrecţia Ciprului:

251

— Capul Andreas se află la mai puţin de patruzeci de mile marine depărtare de vărsarea Orontelui în mare. Cu toate acestea, de când mă aflu aici, în faţa coastei n-a fost văzut nici măcar un singur vas de război englez sau francez.

— Oricum, se află în Cipru.

Cu aceste cuvinte menite să înlăture pe de-a-ntregul orice îngrijorare, Krikor se întoarse cu

spatele spre Cipru, ca să privească impasibil întinderile fără de sfârşit dinspre sud şi răsărit, pe care nu le mai văzuse de zeci de ani. Arcurile apeductului roman de la Seleucia se conturau precis din ceaţa ce se destrăma. Peste munţii scunzi situaţi la răsărit de Damlajik, soarele atârna nefiresc de ruginiu. Colinele se desfăşurau în nuanţe cenuşii şi apoi brune pe măsură ce se depărtau către Antakie. Părea de necrezut că în aceste încreţituri pustii, pe aceste câmpii adormite, trăiau sute de mii de oameni. Peisajul paşnic şi însingurat constitui pentru farmacist un îndemn să amintească de unele locuri pe care altfel intenţionat nu le menţiona. Arătătorul său, un deget de om bătrân, pluti în gol:

— Priviţi! Totul e ca întotdeauna! Sub Abdul Hamid de multe ori ardea tot orizontul. Şi cu toate astea, am îmbătrânit.

Fără îndoială că, dintre toţi participanţii la excursie, Gonzague Maris dormise cel mai bine, atât de odihnit şi de vioi arăta. Făcu un gest în direcţia fabricii de spirt de lângă Suedja al cărui coş tocmai începea să scoată fum. Fabrica, povesti el, aparţine unei societăţi străine, iar directorul e un grec pe care-l cunoscuse la Alexandretta. Vorbise cu el chiar acum două zile şi aflase unele veşti nu lipsite de interes. Prima: o cercare de mediere în problema păcii, întreprinsă în comun de papă şi de preşedintele american, se află pe

drumul cel bun. A doua: în ce priveşte strămutarea populaţiei armene, ea este valabilă doar pentru vilaieturile din Anatolia, nu însă şi pentru Siria. El, Gonzague, nu poate verifica autenticitatea acestor informaţii, dar acel director de fabrică e un om de vază.

252

e negociază în fiecare lună cu valiul de Alep în rsoană, în legătură cu unele livrări către stat. În astă clipă, un val de încredere îl cuprinse pe Ga-el: convingerea că toată primejdia a trecut şi că a ce se apropia se îndepărtează şi dispare. I se părea el însuşi este cel care pusese pe fugă destinul. Renoscător, exclamă din toată inima: – Spuneţi şi dumneavoastră! Nu e frumos aici? Juliette stărui să pornească pe drumul de întoarcere, repugna să se afle dis-de-dimineaţă în societate, mai es când erau şi bărbaţi de faţă. Dimineaţa numai feme-urâte arată bine, zise ea, iar în zori, la ora şase, nu t exista doamne adevărate. În afară de asta, mai ia să se odihnească, vreme de o jumătate de oră, ainte de liturghie. Catolică, adoptase înainte de căsărie confesiunea gregoriană de dragul lui Gabriel. Eraul dintre sacrificiile ei, la care obişnuia să se refere prilejul discuţiilor amintite. Firea ei o făcea să câr-ască şi împotriva unor aspecte ale bisericii armene, se părea prea lipsită de strălucire şi fast. Explicaţia biserica foloseşte orice ban care prisosea pentru a rijini

învăţământul, o respingea ca fiind trasă de păr. r înainte de orice, pe Juliette o sâcâia că preoţii egorieni purtau bărbi, şi adesea foarte lungi. Iar ea putea suferi bărbaţii cu barbă.

Drumul de înapoiere îl făcură pe poteca mai scurtă reducea prin Râpa gorunilor până la Yoghonoluk, tr-un ceas puteau să fie acasă. Krikor, Gabriel şi takhian mergeau înainte. Urmau Stephan şi Iskuhi, oi venea Hrand Oskanian, singur. Învăţătorul cel gricos dădea a înţelege, prin atitudinea lui distantă, nu mai voia să aibă de-a face cu nimeni pe lume. n când în când izbea cu un fel de turbare ascunsă piele făcându-le să se rostogolească pe drum, de parcă tenţiona să se răzbune lovindu-i pe cei din faţă. La a venea Juliette, cu Gonzague Maris lângă ea. Ava-spuse că va coborî mai târziu. Voia să profite de lej pentru a mai aduce câteva îmbunătăţiri hărţii Bagradian dăduse dispoziţia ca deocamdată să nu fie strânse corturile. Câte cineva dintre oamenii de grajd să se afle în permanenţă pe Damlajik pentru p lor. Poate că într-un viitor apropiat se va mai o niza o excursie. Unul dintre motivele acestei dispoziţi era superstiţia lui Bagradian că datorită unor astfij de pregătiţi asprimea destinului poate fi îmblânzită. Pe teca de catâri, în stare foarte proastă, se pierdea alocuri în hăţişuri şi grohotişuri. Picioarele Juliett: încălţate cu pantofi uşori şi neobişnuite cu asemen eforturi, tresăreau

speriate în faţa acestor obstacol Atunci, Gonzague îi întindea mâna, sprijinind-o eu fi mitate. Cu acest prilej, între ei se pornea o discut1 cu pauze mari şi fraze confuze:

— Nu-mi iese din cap că suntem aici singurii străir madame.

Juliette examina cu teamă pământul de sub tălpile ei

— Doar sunteţi grec... Deci nu chiar atât de străin, Gonzague o lăsă să treacă obstacolul fără ajutorul lui

— Cum...? Am fost crescut în America... în schimb” dumneavoastră sunteţi de foarte multă vreme căsători cu un armean.

— Da, eu am motive să trăiesc aici... Dar dumn voastră?

— În viaţa mea, motivele vin abia după aceea. Ajunseseră la o porţiune în pantă repede, unde fu

nevoiţi să alerge. Juliette se opri respirând adânc:

— N-am înţeles niciodată ce căutaţi aici... Nu sunt foarte sincer în privinţa asta... Ce să caute la Alexa dretta un american care nu face comerţ cu piei de mi bumbac sau gogoşi de ristic?

— Chiar dacă nu sunt sincer... vă rog să fiţi aten aici... acest lucru vi-l pot mărturisi liniştit... Am le angajat ca pianist într-o trupă de music hall în lume» O poveste banală... Deşi gazda mea Krikor are o păr foarte bună despre asemenea

lucruri…

— Asta este?… Şi pe urmă le-aţi părăsit pur şi sinr pe artistele dumneavoastră… Unde se află tru acum?…

— Are contracte pentru Alep, Damasc şi Beiru

254

Iar dumneavoastră aţi dat bir cu fugiţii?… I – întocmai!… A fost o fugă în adevăratul înţeles al cuvântului… E una dintre maladiile de care sufăr… C.

— Fugă?… Un om atât de tânăr ca dumneavoastră!?… Ei, dar probabil că aţi avut un motiv bine întemeiat…

— Nu sunt chiar atât de tânăr cum credeţi…

I – Dumnezeule, drumul ăsta!… Am o mulţime de pietricele în pantofi… Vă rog să-mi daţi mâna! … Aşa!… Cu mâna stângă se încleşta de Gonzague. Cu dreapta îşi scutură pantofii. El însă insistă cu întrebarea lui: – Ce vârstă am, după părerea dumneavoastră?… Chiciţi!…

l” – Credeţi-mă că nu sunt acum într-o dispoziţie prea potrivită pentru asta…

I Gonzague, serios şi cuprins parcă de remuşcări:

mâreizeci şi doi!

Iar Juliette, cu un râs scurt:

K – O, pentru un bărbat?…

I – Cu siguranţă că am călătorit mai mult prin lume ca dumneavoastră, madame… Când viaţa te

împinge de la până colo, îţi dai seama care e adevărul…

— Dumnezeu ştie până unde vor fi ajuns ceilalţi… alo! Ar putea să răspundă…

— Vom sosi la timp…

Când drumul deveni iar abrupt şi presărat cu mără-işuri, Juliette se opri din nou;

— Nu sunt obişnuită să mă caţăr în felul acesta… a dor picioarele… Să ne oprim o clipă!…

— Aici nu ne putem aşeza… Vă repet, domnule Gonzague, încercaţi să plecaţi în Yoghonoluk!… Ce vi se poate întâmpla?… Sunteţi tăţean american… şi nici nu aveţi înfăţişare de ar-an…

— Dar ce fel?… De francez?…

Ei, chiar asta nu trebuie să vă închipuiţi…

Pârâul îngust care curgea prin Râpa gorunilor tăia teca. Nu se afla aici nici măcar un buştean pentru

255

traversare. Gonzague o ridică pe Juliette în braţe, 1 era de mare, şi o trecu dincolo cu uşurinţă avânta Nimeni n-ar fi crezut că umerii lui înguşti sunt capab* de asemenea performanţă. Ea simţi în jurul şold urii răceala neplăcută a degetelor bărbatului. Poteca eleve acum mai domoală şi ei grăbiră pasul. Gonzague pu întrebarea cea mai importantă:

— Şi Gabriel Bagradian? El de ce rămâne? Nu a nicio posibilitate să părăsească Turcia?

— În plin război?... încotro?... Suntem supuşi turci Gabriel e mobilizabil... Ni s-au confiscat paşapoartele. Cine-i poate înţelege pe sălbaticii ăştia?...

— Dar dumneavoastră arătaţi într-adevăr foarte frar ţuzoaică, doamnă Juliette... Ba nu, de fapt arătaţi ca englezoaică...

— Franţuzoaică?... Englezoaică?... Ce însearrf asta?...

— Cu puţin curaj, dumneavoastră, mai ales dumi neavoastră, puteţi ajunge oriunde...

— Sunt soţie şi mamă!

Juliette porni atât de repede, încât Gonzague rămasa la oarecare distanţă în spate. Ei i se păru că distinge vorbele lui şoptite:

— Viaţa e viaţă. Juliette se întoarse brusc:

— Dacă aceasta e părerea dumneavoastră, de ce rM mâneţi în Asia?

— Eu? Pentru toţi bărbaţii din lume acum eşti război.

Graba Juliettei se mai domoli:

— Pentru dumneavoastră e atât de simplu, domnul! Gonzague! Dacă noi am avea paşaportul dumnoavoas-i tră american! Aţi putea foarte bine să plecaţi după trupa aceea de teatru, la Damasc sau la Beirut. De < vă cramponaţi tocmai de acest colţ de lume uitat dl Dumnezeu?

— De ce? Gonzague putea acum să meargă foart aproape de Juliette. De ce? Dacă aş cunoaşte

foa precis răspunsul la această întrebare, poate că du

256

Rjavoasiră, Juliette, aţi fi ultima căreia i l-aş putea spune.

f la cotitura următoare aştepta Oskanian. Îşi învinsese sentimentele şi se alătură celor doi, devorând-o din când în când ce Juliette cu o privire întunecată şi dominatoare. Până la poarta vilei nu mai fură rostite de-mi puţine cuvinte.

I îndrumat de un geniu bun, Gabriel Bagradian fixase repetiţia generală chiar în ultima oră. În poarta case/i îl aştepta Ali Nassif cel cu faţa ciupită de vărsat: i\: – Domnule, am venit să-mi iau medjidjehlele, din care n-am primit decât o mică arvună. I Gabriel scoase din portvizit o bancnotă de o liră şi o întinse lui Ali cu o mână liniştită, de parcă totul ar fi fost în perfectă regulă şi cealaltă condiţie a târgului încheiat, relatarea jandarmului, putea fi aşteptată fără Bei o grabă. Bătrânul saptieh hui banii cu prudent...!: E – Săvârşesc o gravă încălcare a ordinului primit, toar tu n-ai să mă trădezi, efendi! BAI primit banii. Vorbeşte!

IrAii Nassif începu să clipească din ochi, îndurerat: IPână în trei zile or să vină mudirul şi căpitanul pe poliţie în sate.

I Bagradian îşi puse bastonul într-un colţ şi-şi scoase binoclul care-i atârna de umăr:

Jr – Aşa? Şi ce lucruri bune vor aduce în satele

noastre, căpitanul ele poliţie şi mudirul?

Jandarmul începu să-şi frece ţepii de pe bărbie: F – O să trebuiască să plecaţi de-aici, efendi, cu toţii! Valiul şi caimac amul au poruncit aşa. Saptiehii or să vă adune, pe voi şi familiile voastre din Suedja şi Antakie, şi or să vă mâie spre răsărit. Dar la Alep, pot să-ţi spun şi asta, n-are să vi se îngăduie să poposiţi. Aşa s-a hotărât din pricina consulilor.

— Şi tu, ai să fii printre aceşti saptiehi, Ali Nassif?

Bătrântd cel ciupit de vărsat făcu gesturi largi, înspăimântat:

257

17 – Musa Dae i. vol. I

— Inşallah! Mulţumesc lui Dumnezeu. Nu! N-am trăit doisprezece ani printre voi? N-am fost comanfl dantul întregului district? Şi n-au existat plângerH Fiindcă am vegheat să fie ordine, zi şi noapte. Şi acunuM din cauza voastră îmi pierd slujba mea cea bună. CIH nerecunoştinţa! Postul nostru de jandarmi se desfiinţează de tot.

Pentru a-l consola pe bietul om în durerea lui, Gafl briei îi vârî câteva ţigări în mână:

— Şi acum spune-mi, Ali Nassif, când se desfiinlM ţează postul tău?

— Am ordinul să pornesc încă astăzi la Antakie. Pe urmă vine mudirul încoace cu o companie întreagă.

Între timp, Juliette, Iskuhi şi Stephan intraseră în casă. Vederea lui Ali Nassif nu le trezi nicio bănu-M iată. Gabriel îl împinse pe saptieh din poartă, până în faţa casei, în curtea aşternută cu pietriş:

— Din cele ce spui, Ali Nassif, rezultă că satele otM să rămână vreme de trei zile fără supraveghere.

Lui Gabriel, această situaţie părea să-i dea de gânji dit. Jandarmul îşi coborî speriat vocea:

— O, efendi, dacă mă denunţi, am să fiu spânzuraab şi pe deasupra are să mi se atârne pe piept o tăbliţă cu inscripţia „Trădător de ţară”. Cu toate astea îţi spun totul. Vreme de trei zile n-are să fie niciun saptieh îfJH sate, fiindcă se face o nouă împărţire a posturilor la Antakie. Pe urmă are să vi se mai dea câteva zile, ca sal vă puteţi pune treburile în ordine.

Gabriel Bagradian privi cu atenţie în sus, spre ferestrele casei sale. De parcă i-ar fi fost teamă că Julietul l-ar fi putut observa:

— A trohuit c5 pronoţi Ucto mi mimăml ImpnitnninrW

Ali Nassif?

Omul cu obrazul ciupit de vărsat îşi miji ochii lH Gabriel, cu o şiretenie din care nu lipsea totuşi sined Hritatea:

— Pentru tine nu există speranţă, efendi! îi urma—resc cu deosebită asprime mai ales pe cei

bogaţi şi pe cei învăţaţi. Spun că ce folos e să crape armenii săraci

258

şi harnici, când domnii cei mari, bogătanii şi avocaţii, rămân mai departe în ţară? Tu eşti foarte rău văzut acolo, la ei. Numele tău e în capul listei, efendi. Mereu pomeneau de tine. Şi să nu-ţi închipui cumva că au să-ţi cruţe familia. Şi despre asta au vorbit foarte amănunţit. Până la Antakie rămâneţi împreună. Pe urmă, însă, or să vă despartă.

Bagradian îl cercetă pe saptieh cu un aer aproape bine dispus:

— Pari să faci parte dintre cei mari şi iniţiaţi. Mudirul şi-a deschis inima în faţa ta, Ali Nassif? Acesta clătină din cap solemn:

— Numai pentru tine, efendi, mi-am dat atâta osteneală. Am stat în cancelariile hukumetului şi mi-am ciulit urechile pentru tine. O, efendi, în ciuda bietei lire de hârtie primite de la tine, mi-am câştigat totuşi o răsplată pe lumea cealaltă. Ce este astăzi o liră de hârtie? Chiar dacă ţi-o schimbă în bazar, te înşală. Gândeşte-te însă că cei ce mă vor înlocui în post vor avea n-ai mult decât o sută de lire de aur şi toate medjidjeh-3 le care se vor găsi prin sate. Casa ta şi tot ce este în a ale lor or să fie. Fiindcă nu poţi lua nimic cu tine., i caii tăi ai lor vor fi. Şi livada ta cu toate fructele ei…

Bagradian întrerupse brusc această

enumerare înorită:

— Să le fie de bine!

Îşi îndreptă spinarea. Dar Ali Nassif, îndurerat, nu e hotăra să plece:

— Şi când te gândeşti că ţi-am vândut toate astea pentru o bucată de hârtie!

Ca să scape de el, Gabriel scoase toate monedele de n piastru pe care le avea în buzunar.

Când Gabriel Bagradian intră în casa parohială, află pre marea lui uimire că Ter Haigasun ştia de nenorocirece-i aşteptau, cu câteva ore înainte ca Ali Nassif să le fi adus la cunoştinţă. De altfel, în încăperea nmtă se şi aflau Thomas Kebussian, ceilalţi şase uhtari, doi preoţi de ţară cărora le era îngăduit să

25»

oficieze cununii şi pastorul Nokhudian din Bitias. Fq cenuşii, de ceară. Lovitura de trăsnet nu destram-vălul somnolenţei bolnăvicioase în care se complace aceşti oameni de câteva săptămâni, ci-l îngroşase şi rp mult. Stăteau lipiţi de-a lungul pereţilor şi păreau crescenţe neînsufleţite ale zidului. Numai Ter Haigas şedea. Faţa lăsată pe spate era foarte întunecată. D-mâinile lui, care stăteau liniştite pe masa de lucr sclipeau într-o rază de soare nemişcată. Când vreau» spunea ceva, şoptea abia auzit şi nu-şi mişca buzei şi acum, când se întoarse spre Bagradian, chiar şi voce lui Ter Haigasun era doar un murmur:

— Le-am cerut muhtarilor strânşi aici ca imedi după înapoierea lor să adune comunele. Încă astă” cât mai repede cu putinţă, toţi vârstnicii, de la Vak până la Kebussije, să se adune aici, la Yoghonolu Vom ţine o mare întrunire, în care avem să hotărî asupra tuturor mijloacelor care pot fi folosite…

Voceatremurată a pastorului Nokhudian răsună di 1 tr-un colţ:

— Nu există mijloace care pot fi folosite… Muhtarul din Bitias făcu un mic pas în faţă:

— Fie că are sau nu vreun rost, poporul trebuie să 1 se adune, trebuie să asculte cuvântări şi să vorbească S el. Pe urmă, totul îi va părea mai uşor.

Ter Haigasun aşteptase resemnat, cu sprâncenele încruntate, ca această întrerupere să ia sfârşit. Pe urmă continuă să-i expună lui Gabriel hotărârea lui:

— La această adunare, comunele să-şi aleagă oamenii în care au încredere şi care să preia conducerea! Disciplina este singura armă care ne rămâne. Dacă vor! f» ăstra şi acolo, departe, organizarea şi disciplina, atun<8 poate că nu vom muri…

La cuvintele „acolo, departe”, Ter Haigasun îşi ridica pleoapele pe jumătate închise şi-l privi cercetător pej Gabriel. Thomas Kebussian îşi clătină capul chel:

— În piaţa bisericii nu putem ţine adunarea. Şi

nic! în biserică. Sunt saptiehi peste tot. Şi mai sunt şi alţii. Dumnezeu ştie cine se strecoară printre noi, cine ascultai

2 fi0

K ne denunţă! în afară de asta, biserica e prea mică centru toţi. Şi atunci, uncie?

V. – Unde? E foarte simplu! Bagradian luă pentru prima oară cuvântul: Grădina mea e izolată printr-un gard de zici foarte înalt. Zidul arc numai trei porţi, care se pot încuia. E loc pentru zece mii de oameni. Vom fi ca într-o fortăreaţă bine apărată. I Această propunere a lui Gabriel fu hotărâtoare. Nici cei care, din deznădejde sau dintr-o slăbiciune care-i făcea inerţi, voiau să accepte nimicirea fără a mai depune vreun efort, şi nici cei care făceau greutăţi în orice împrejurare nu mai puteau să se opună. De altfel, ce obiecţii mai serioase puteau fi aduse împotriva faptului că în ceasul morţii neamului lor oamenii din valea armenească se adunau şi-şi alegeau conducători, chiar dacă aceştia vor fi tot atât de lipsiţi de putere ca şi cei conduşi? Locul adunării era sigur şi o înăsprire a pedepsei nu era, oricum, cu putinţă. Poate că un rol oarecare ¡1 juca şi superstiţia că familia Bagradian întreţinea redaţii cu puternicii zilei, relaţii care puteau fi folosite în favoarea celor şapte sate. Cu trupurile frânte de povara nenorocirii, târându-şi paşii, bărbaţii părăsiră încăperea, după ce făgăduiseră să pună

pe picioare, fără nicio întârziere, comunităţile lor. Decarece Yoghonolukul se afla la mijlocul drumului între comune, era de aşteptat ca în al patrulea ceas al după-amie-zii ultimii locuitori să sosească în grădina lui Gabriel Bagradian efendi. Muhtarii se arătaseră gata să preia ei înşişi paza la porţile grădinii, ca nu cumva să se strecoare vreun străin nepoftit. Ter Haigasun se ridică, începuseră să sune clopotele. Trebuia să se pregătească pentru slujba de duminică.

— Dintre fta4 i4 Jbalcij – pliginase ale confesiunilor Cl eşti ne cea armenească durează cel mai mult. Intervalul dintre Introitus1 şi până la ultima binecuvântare dată de către preot poate dura mai mult de o oră şi jumătate.

— Cuvântarea solemnă a corului, care precedă intrarea preotului Pentru celebrarea liturghiei în biserica gregoriană.

261

Niciun instrument, în afară de clopoţei şi de talgei nu însoţeşte cântările corului, care în duminicile că-s e mai nerăbdător accelerează ritmul ca să-l grăbească pe preot şi să scurteze sfânta slujbă. În ziua aceea în nu izbuti. Adânc cufundat în îndeplinirea înaltei sal misiuni, Ter Haigasun zăbovi mai mult ca oricând ţ fiecare dintre sfintele capitole şi gesturi rituale. Voi oare să-şi înalţe fierbinte rugăciunea implorând minunea unei salvări de neconceput? Voia să

amâne clip când trăsnetul va cădea asupra credincioşilor neştiutori Această clipă sosi foarte curând, când dădu ultima bine: cuvântare şi rosti cuvintele:

— Mergeţi în pace, şi Domnul fie cu voi! în banc începuseră să răsune zgomotele ce precedau ieşirea di biserică. Dar Ter Haigasun păşi până la ultima treapt a scării altarului, îşi întinse braţele şi strigă: S-a în tâmplat ceea ce ne-am temut că se va întâmpla!

Apoi continuă cu voce liniştită şi vorbe măsuratei Spuse că nimeni nu trebuie să-şi piardă cumpătul şi să se lase târât în deznădejde. Liniştea mormântală care domneşte în această clipă trebuie păstrată neabătut şi în zilele următoare. Nici nechibzuinţa, nici dezordinea; nici vaietele şi gemetele nu ajută, dimpotrivă, nu fac decât să înrăutăţească situaţia. Unitate, dârzenie, ordine; numai cu aceste mijloace se poate lupta împotriva cele mai mari nenorociri. Mai este timp destul ca flecar pas să fie bine cumpănit. Apoi, Ter Haigasun chemă întreaga comunitate la marea adunare din faţa case Bagradian. Adăugă că niciun vârstnic, sănătos la trup şi la minte, fie bărbat, fie femeie, nu trebuie să lipsească.

— Preotul continuă arălhid că, în această” adunare, ce şapte comune au datoria să ia împreună hotărâri n numai în ceea ce priveşte comportarea lor viitoare, şi să-şi aleagă

conducători care să reprezinte poporu’ faţă de autorităţi până în ultima clipă. De data aceeaşi procedeul obişnuit al ridicării mâinii, folosit la alegerii comunale, nu este suficient. De aceea, fiecare să-şi ia e

262

1 o bucăţică de hârtie şi un creion, ca să-şi poată exprima votul aşa cum se cuvine.

— Acum vă rog să plecaţi în linişte acasă, îndemnă cotul mulţimea, nu vă adunaţi în grupuri! Căutaţi sa cu atrageţi atenţia! Poate că au fost trimise iscoade re ne supraveghează. Saptiehii nu trebuie să-şi dea ama că sunteţi pregătiţi. Nu uitaţi bucăţelele de hârtie

veniţi la vremea hotărâtă! În deplină linişte! N-a fost de loc nevoie de repetarea îndemnului. Ca n popor de morţi sau de făpturi atinse de aripa morţii, imenii se clătinau ameţiţi şi muţi, ieşind în lumina zilei e care păreau să n-o mai recunoască.

Omul nu ştie cine este, până nu trece printr-o încerre. Certificatul de viaţă al lui Gabriel până în această: fiu de familie bună. Crescut în condiţii de bună-are, acolo, în Europa, petrecându-şi viaţa la Paris, într-o contemplativitate intelectuală. Rupt de multă eme de popor şi stat, de orice comunitate umană, i om retras, cu preocupări abstracte. Nu există decât ţine muchii exterioare de care se izbeşte. Fratele mai rstnic – un binefăcător pe care nu-l vede, pe care a-l simte – se îngrijeşte, în

calitate de şef al familiei, e toate cele necesare. Apoi apare, în chip destul de „udat, singura întrerupere a acestei existenţe rupte de mea exterioară, orientată către gândirea şi simţirea un trică. Episodul şcolii militare şi al războiului. Idea-jnul patriotic, care-l antrenează pe neaşteptate pe acest contemplativ, nu este lesne de înţeles. Marea înăţire politică între tineretul turc şi cel armean nu-l xplică decât în insuficientă măsură: poate că a mai intervenit şi altceva, o tainică nelinişte, încercarea de scăpa de propria existenţă mult prea ordonată. În! mpul scurtei campanii, acest Gabriel Bagradian îşi escoperă aptitudini pe care nu şi le cunoştea. Nu este dar un om orientat exclusiv către universuri interioare – im crezuse până acum. Când împrejurările au cerut-o, a arătat capabil de iniţiativă, prezenţă de spirit, pruenţă, curaj, şi încă într-o măsură de-a dreptul uimi

263

toare, chiar mai mare decât camarazii săi oriental înaintează repede în grad, primeşte mai multe dec raţii şi este menţionat în ordinele de zi pe arma1 E adevărat că în perioada care a urmat toate acest se estompează, devin un fel de amintiri lipsite de logic deoarece firea lui primară îşi recâştigă drepturile, n calmă acum şi mult mai coaptă ca înainte. Ziua astăzi însă – suntem în 24 iulie – transformă toţi an acestei vieţi într-un palid

prolog.

Cel mai surprins dintre toţi a fost Samuel Avakia când a văzut că himerele, născocite vreme de săptămî îndelungi de un om care nu are ce face şi se plictiseşt se îmbinau perfect, alcătuind structura logică a un mare plan de operaţii. Şedeau în camera de lucru a f Bagradian, unde se încuiaseră. Orice chemare sau bit taie în uşă era zadarnică, nimeni nu avea voie să intre Semnele tainice de pe cele trei hărţi, linii, cruci, sinusoide, de care studentul zâmbise socotindu-le un f de joc de răbdare născocit de un spirit fantezist, acu se dovediră a fi un sistem de apărare foarte bine gândit. Linia albastră groasă de sub şaua nordică reprezen1 o tranşee lungă care se sprijinea de baricadele stâr coase (haşurate cu maro) din flancul regiunii grohoti şurilor. Linia albastră mai subţire, din spatele cel groase, desemna tranşeea de rezervă, iar micile drejj unghiuri plasate lateral, întărituri ale flancurilor posturi înaintate. Şi cifrele, de la doi la unsprezece (are se înşirau de-a lungul pantei muntoase a Darul jikului în partea dinspre vale, se transformară di simple numere în secţiuni bine cumpănite ale sistemul de apărare. În acelaşi fel căpătară sens şi diferitei însemnări: Vâlceaua orăşenească, terasa-platnn, plsryj de comandă, observator I, II ŞI III, bastionul sudi în ceea ce priveşte ultima denumire, ea reprezenta întâmplare fericită în cadrul

sistemului. O trupă d câteva zeci de oameni plasată aici era de ajuns pentr-a ţine în şah un adversar oricât de puternic. Chiar femeile puteau fi repartizate pentru apărarea acesta sector. Faţa lui Gabriel se încinsese în focul expuneri”.

2 o4 măna mai mult ca oricine! eu faţa de băieţaneiru a i Stephan:

— Sunt cât se poate de optimist – măsura cu compaM lui Stephan nişte distanţe – îi cunosc pe soldaţii trei. Cei mai buni oameni sunt pe front. Iar rezerviştii, ptichii şi trupele neregulate, care mişună prin cazările din Antiohia, sunt o adunătură bună numai să eo-ită nelegiuiri, dar lipsită ele pericol. Fruntea înaltă şi puţin cam teşită a lui Samuel Ava-an, care se vedea pe neaşteptate confruntat cu proteine de strategie cu totul neobişnuite pentru el, deveni Widă, contrastând astfel cu culcarea vie a obrajilor lui Jftbriel

— În cazul cel mai bun putem folosi o mie de bărbaţi – are este situaţia armelor şi a muniţiei, nu ştiu. În jecare cătun turcesc se află armată, nu numai la intakie, ci pretutindeni…

— Suntem un popor de cinci mii şi cinci sute de meni, îl întrerupse Gabriel, nu ne putem aştepta la ici un fel de cruţare, ci doar la o moarte lentă. Iar uşa Dagh nu e de loc uşor de încercuit. Ameţit, Avakian se holba către fereastră:

— Oare aceşti cinci mii vor voi acelaşi lucru ca

dumneavoastră, efendi?

r – Dac a nu vor voi, atunci merită să moară cu toţii în smintirile Mcsopotamiei… Fu însă nu vreau câttişi de puţin să trăiesc, nu vreau câttişi de puţin să fiu salvat! Vreau să lupt! Vreau să ucid atâţia duşmani câte cartuşe avem. Iar dacă nu se poate altfel, rămân singur pe Damlajik. Printre dezertori!

De fapt, nu era ură, ci o mânie sfântă şi în acelaşi timp l – Nu vreau să trăiesc, ci să înfăptuiesc ceva valoros! Avakian, foarte abătut, încă nu se hotăra să cedeze:

— Bine! Ne vom apăra o vreme. Şi apoi…?

2 C3

Gabriel îşi întrerupse goana pasionată prin cameră şi se aşeză din nou, liniştit, în faţa hărţilor:

— Şi apoi, vreme de douăzeci şi patru de ore o smai avem nenumărate probleme de rezolvat. Unde plasăm butucii pentru tăiat carnea, unde plasăm depozitul de muniţii, spitalul de campanie? Ce fel de adăposturi să construim? Izvoare sunt destule. Dar cum să organizăm în cele mai bune condiţii aprovizionarea cu apă? Aici sunt câteva file pe care am şi schiţat instrucţiile de serviciu pentru cei ce vor mânui armele. Trece totul pe curat, Avakian! Vom avea nevoie de ele. În general, fă ordine în toate notele de-aici. Nu cred că am omis prea multe. Deocamdată, nu este decât teorie; totuşi sunt convins că în cea mai

mare parte va putea fi realizată. Noi, armenii, ne închipuim doar că putem fi mândr de superioritatea noastră intelectuală. Din pricina asta i-am îndârjit până la sânge pe ceilalţi. Acum însă a sosit vremea să dovedim prin fapte cât de superiori suntem!

Avakian, cutremurat, nu mai spuse nimic. Mai mult decât destinul comun, îl ameţeau irezistibilele efluvii d energie pe care le emana Gabriel. În jurul lui plute parcă o vagă substanţă, nu luminoasă, dar clocotindă. Cu cât vorbea mai puţin, cu cât lucra mai mult, pătruns de un calm imperturbabil, cu atâta substanţa devenea mai densă. Samuel Avakian era atât de puternic influenţat de ea, încât nu putea să-şi concentreze atenţia, nu mai găsea cuvinte spre a-şi exprima îndoielile, şi nu se putea împiedica să privească mereu faţa lui Gabriel, care era cufundat în studiul hărţii militare. În împietrirea lui, studentul nici măcar nu auzi cuvintele lui Bagradian, astfel că acesta repetă nerăbdător dispoziţia dată:

— Acum du-te jos, Avakian! Spune că nu vin la masă. Să mi se trimită ceva, nu importă ce, eu Missak. Nu-mi pot îngădui să pierd nicio clipă. De asemenea, înainte de adunare nu vreau să văd pe nimeni, absolut pe nimeni, mă înţelegi, nici pe soţia mea!

Oamenii începuseră să sosească încă din primele ore ale după-amiezii. Muhtarii stăteau de

pază, după cum se

266

Înţelesesem, la cele trei intrări practicate în zidul care înconjura parcul, ca să cerceteze pe fiecare participant la adunare. Această măsură de prevedere se dovedi a fi însă inutilă, căci Ali Nassif împreună cu oamenii de sub comanda lui o şi pornise la Antakie pe nesimţite, fără să-şi ia rămas bun nici măcar de la cunoscuţi foarte vechi de-ai săi de asemenea, nici familia factorului poştal turc şi nici altcineva dintre locuitorii musulmani ai satelor nu încercase să se amestece pe furiş printre grupurile aflate în drum spre Yoghonoluk. Cu mult înainte de timpul hotărât, ultimele grupuri se şi strecurau prin reţeaua celor ce stăteau de pază. Pe urmă, intrarea principală pentru trăsuri şi cele două porţi ale grădinii fură zăvorâte. Poporul se înghesuia pe locul cel mare, din faţa vilei. Cam vreo trei mii de oameni, înspre aripa stângă a casei se întindea curtea spaţioasă în jurul căreia se aflau acareturile, dar după cum dorise Ter Haigasun ea fusese mărginită prin câteva frânghii de rufe şi era goală. Pe rampa de la intrare se adunaseră notabilii. Mica scară, care ducea spre uşă, principală, constituia o tribună potrivită pentru vorbitori. Notarul primăriei din Yoghonoluk îşi aşezase măsuţa la piciorul scării, ca să consemneze hotărârile cele mai importante. Cât timp i-a fost cu putinţă, Gabriel Bagradian a

rămas în camera lui, ale cărei ferestre nu dădeau spre partea unde se afla mulţimea. Nu voia să-şi irosească înainte de vreme, printr-o sporovoială fără rost, împlinirea însufleţită care-i domina fiinţa. Ieşi din casă abia după ce Ter Haigasun trimise după el. Feţe livide, cutremurate de nenorocire se aflau înaintea lui, nu trei mii, ci una singură. Faţa deznădăjduită – ameninţaţi cu deportarea, aici ca şi în o sută de alte locuri la această oră. Fără să fie necesar, masa de oameni stătea atât de chinuitor de înghesuită, încât părea mult mai puţin numeroasă decât era în realitate. Numai departe, în spate, unde câţiva copaci bătrâni mărgineau grădina, stăteau chirciţi, culcaţi, rezemaţi, câţiva oameni, despărţiţi de mulţime, de parcă propria lor viaţă nu mai avea nicio însemnătate pentru ei.

267

Când Gabriel îşi aruncă privirea asupra acestui popor, care era poporul lui, îl cuprinse pe neaşteptate spaima. Inima, înfricoşată, se opri o clipă în loc. Încă o dată, realitatea se dovedi a fi cu totul alta decât imaginea ce şi-o făurise despre ea. Aceştia nu erau aceiaşi oameni pe care îi vedea zilnic în sate şi care constituiau obiectul proiectelor sale îndrăzneţe. Din ochii larg deschişi îl contemplau înseşi amărăciunea şi gravitatea din faţa morţii. În jurul lui, feţe ca fructele uscate, veştejite. Chiar şi obrajii celor tineri îi apăreau

zbârciţi şi scofâlciţi. În timpul plimbărilor sale de cercetare, când stătuse de vorbă în casele ţăranilor şi meşteşugarilor, văzuse adevărul tot atât de puţin ca şi călătorul care străbate o localitate în goana trăsurii. Abia acum, în acest ceas încărcat de semnificaţii puternice, se petrecu primul contact între cel dezrădăcinat şi neamul din care se trăgea. Tot ce concepuse şi elaborase cu atâta grijă în camera lui începu să se clatine. Atât de străină, atât de neobişnuită era înfăţişarea celor pe care voia să-i atragă cu sine. Femei, care mai purtau straiele de sărbătoare cu basmale de mătase, cu salbe de monede la gât şi cochilii clămpănitoare în chip de brăţări la încheieturi. Unele erau îmbrăcate după moda turcească. Picioarele le erau vârâte în şalvari largi şi-şi trăseseră, feregeaua peste frunte, deşi erau creştine credincioase. Vecinătatea aducea după sine asemenea înrâuriri, mai ales în satele mărginaşe, ca Vakef şi Kebussije. Gabriel îi văzu pe bărbaţi înentariurile lor de culoare închisă, iar pe cap, deasupra obrajilor încadraţi de bărbi, purtau fesuri sau căciuli de miel. Deoarece era cald, câţiva îşi descheiaseră cămăşile şi-şi arătau pieptul. Ciudat de deschisă la culoare apărea pielea sub gâturile ţărăneşti arse de soare şi uscăţive ca la păsări. Capetele albe de profet ale unor cerşetori orbi apăreau ici şi colo din masă, pline de curiozitate şi soli citind parcă achitarea

unor datorii scadente în ziua Judecăţii-de-apoi. În faţă de tot stătea Kevork, dansatorul cu floarea-soarelui. Nici expresia feţei cretinului nu mai semăna cu cea a unui gingav plin de zel, ci cu un reproş trimis din

26»

lumea aceasta în cealaltă. Cu mâna rece ca gheaţa, Gabriel pipăi stofa englezească a costumului său. O simţi arzând ca urzicile. Şi în acelaşi timp se născu în 61 întrebarea: „De ce tocmai eu? Cum să le vorbesc? Cu ce drept s-o fac? u Răspunderea pe care şi-o asuma le ivi deasupra lui ca o bruscă eclipsă de soare, ca umbra unui liliac. Şi ca gând josnic: „Să fug de-aici! încă astăzi! Oriunde!; Ter Haigasun rosti încet primele sale munte către mulţime. Sunau din ce în ce mai lămu-fete în urechea lui Gabriel. Vorbe şi fraze începură să „capete înţeles. Eclipsa de soare dispăru de pe cerul său. Ter Haigasun stătea nemişcat pe treapta cea mai de a. Numai buzele şi crucea de pe piept se mişcau încet, timp ce vorbea. Gluga ascuţită îi întuneca obrazul e ceară, din ale cărui scobituri adânci se ivea barba ea gră cu cele două şuviţe sure. Ochii, pe care-i ţinea icnişi, formau două umbre misterioase. Arăta de parcă în acest ceas n-ar trăi începutul inimaginabilului, ci că ar fi cunoscut şi încercat de multă vreme, iar acum, juns la ţintă, îi este în sfârşit îngăduit să se odihnească. Deşi limba

armeană, ca toate cele răsăritene, te îmbie la cuvântări solemne şi imagini fastuoase, preotul vorbi wh, fraze scurte, aproape uscate: Intenţia guvernului trebuie să fie limpede pentru toată lumea. Printre oamenii mai în vârstă de-aici fără îndoială că nu există pici unul care să nu fi suferit de pe urma măcelurilor din vremurile de dinainte, şi chiar dacă nu le-a simţit pe propria lui piele, le-a simţit în orice caz prin chinurile de moarte ale rudelor de dincolo, din x4 natolia. În acea vreme, Cristos a vegheat asupra Musa Daghului cu eţărmurita-i milă, nu totdeauna meritată. Ani înde Kigi şi binecuvântaţi a domnit pacea în satele de aici, în timp ce cei de acelaşi neam, din Adana şi din alte prţi, erau măcelăriţi cu zecile de mii. Dar trebuie să avem o deosebire precisă între masacru şi deportare, unul durează patru, cinci, cel mult şapte zile. Cel irajos găseşte întotdeauna prilejul să-şi vândă scump ielea. Ascunzişuri pentru femei şi copii sunt pregătite-n grabă, setea de sânge a militarilor îmboldiţi de tur

209

bare se destramă iute, şi chiar cei mai bestiali saptiehi sunt cuprinşi pe urmă de greaţă. E adevărat că guvernul este cel care a iniţiat întotdeauna aceste măceluri, dar n-a recunoscut-o niciodată. Ele luau naştere din dezordine şi se sfârşeau în dezordine. Dar dezordinea a fost partea cea mai bună a acestor mârşăvii, iar soarta

cea mai rea era moartea. Nu tot aşa se întâmpla cu deportarea! Cel care scapă de ea, chiar prin moarte, fie ea o moarte înspăimântătoare, se poate socoti norocos. Deportarea nu trece ca un cutremur de pământ, care lot mai cruţă o parte din oameni şi din case. Deportarea va dura până ce ultimul om din poporul nostru va fi ucis de sabie, se va stinge de foame pe drum, va muri de sete în pustiu, va pieri de holeră sau tifos exantematic. De data aceasta nu domnesc bunul plac şi întâmplarea, beţia de sânge şi instigarea, ci ceva mult mai înspăimântător – ordinea. Totul se desfăşoară după un plan elaborat în ministerele din Stambul. El, Ter Haigasun, ştie de acest plan de câteva luni, cu mult înainte de a fi izbucnit catastrofa de la Zeitun. Ştie şi că toate demersurile katholikosului, ale patriarhului şi episcopilor, rugăminţile şi ameninţările ambasadorilor şi consulilor n-au ajutat la nimic. Singurul lucru pe care el, un preot simplu şi sărman, l-a putut face a fost să tacă, şi al tăcut în ciuda remuşcărilor, pentru ca bieţii lui enoriaşi să se mai bucure de viaţă în ultima perioadă care le-a mai rămas de trăit. Această perioadă s-a sfârşit o dată pentru totdeauna. Acum a sosit timpul ca adevărul să fie privit drept în faţă. În timp ce stăm să cumpănim lucrurile, să nu vină nimeni cu propuneri smintite, de pildă să se trimită delegaţii care să implore iertarea de la autorităţi, sau altele

de felul acesta. Ar fi o pierdere de vreme cu totul zadarnică:

— Nu mai există îndurare din partea oamenilor.; Cristos, cel răstignit, ne cere să-l urmăm pe drumul calvarului. Pentru noi nu mai există altă ieşire decât să murim… Aici, Ter Haigasun făcu o pauză aproape neobservată, înainte de a încheia, cu expresia feţei schimbată: întrebarea este: cum?

270

— Cum să murim?… strigă pastorul Aram Tomazian şi se repezi înainte, lângă Ter Haigasun, eu ştiu cum voi muri. Nici ca un miel fără apărare, nici pe şoseaua spre Deâr es Zor, nici în noroiul lagărului de deportaţi, nici de foame şi nici cu trupul plin de plăgi puturoase, nu, voi muri pe pragul casei mele, cu arma în mână. Cristos mă va ajuta s-o pot face fiindcă şi eu răspândesc cuvântul lui. Şi împreună cu mine va muri femeia mea şi copilul nenăscut din pântecul ei!…

Această izbucnire aproape că spărsese pieptul lui Aram. Îşi apăsă cu mâna muşchii abdominali, ca să-şi recapete respiraţia. Liniştindu-se, începu să descrie soarta celor izgoniţi, cum o trăise el însuşi, chiar dacă o îndurase numai în foarte mică parte şi într-o formă cât se poate de blândă:

— Ce înseamnă asta, nu poate să ştie nimeni dinainte, nimeni nu-şi poate închipui. N-o afli

decât în ultima clipă, când ofiţerul dă ordinul de plecare, când biserica şi casele, către care te întorci mereu, se micşorează întruna, din ce în ce mai mult, până dispar…

Aram descrise drumul fără de sfârşit, din etapă în etapă, cum se acoperă picioarele cu răni, cum se umflă trupul, cum se prăbuşesc oamenii şi rămân locului, cum ceilalţi se târăsc mai departe, din ce în ce mai animalizaţi, cum se sting vreme de săptămâni în şir, sub loviturile zilnice de cnut. Frazele lui cădeau şi ele, ca nişte puternice lovituri de cnut asupra mulţimii. Dar, ce ciudat! Din sufletele chinuite ale miilor de oameni nu se ridica nici acum vreun strigăt de groază, nu izbucnea vreun acces de nebunie. Continuau să-şi aţintească privirea asupra micului grup de oameni de sus, din faţa uşii de la intrare, ca asupra unor bufoni caraghioşi şi tragici în acelaşi timp, care jucau o farsă fără nicio legătură cu ei. Aceşti podgoreni, grădinari, cioplitori în lemn, pieptănari, prisăcari, crescători de viermi de mătase, ţesători, care aşteptaseră atât de multă vreme nenorocirea ce se apropia, acum, când sosise, n-o mai puteau cuprinde cu mintea. Feţele veştejite vădeau trăsături din ce în ce mai concentrate. Energia vitală

2? l făcea eforturi uriaşe pentru a străpunge morbidul înveliş de crisalidă cu care se acoperiseră în ultima vremejj Aram Tomazian

strigă:

— Ferice de cei morţi, care au scăpat de toate acestea li Acum, un vaiet de nedesens trecu pentru întâia oară;

prin mulţime. Nu un urlet brusc, ci un geamăt prelung şi cântat, un suspin uriaş, de parcă n-ar fi suspinat omul! ci însuşi pământul în suferinţă. Cuvintele lui Aram – izbucniră, tăioase, acoperind geamătul:

— Şi noi vrem să scăpăm cât mai repede cu putinţă* prin moarte! De aceea ne vom apăra căminele ca să avem parte cu toţii, bărbaţi, femei, copii, de o moarte grabnică!

— Moarte? De ce?

Cuvintele ieşiseră din gura lui Gabriel Bagradian. În timp ce se auzea, o lumină, aflată undeva în adâncul \ lui, întreba: „Oare eu sunt?” Inima lui bătea liniştită 1 Sfiala care-l cuprinsese brusc mai înainte trecuse pentru» totdeauna. Simţi cum creşte în el o siguranţă deplină.1 Muşchii erau relaxaţi. Cu toată fiinţa lui ştia: „Pentru l clipa aceasta, de acum, viaţa a meritat să fie trăită!” întotdeauna când stătuse de vorbă cu oamenii de prin sate, frazele lui în armeneşte i se păruseră artificiale şi chinuite. Acum însă nu el era cel ce vorbea – şi asta îi dădea acel calm desăvârşit – ci forţa care-i con-l dusese paşii până pe lungile şi întortocheatele căi: ale veacurilor şi pe scurta cale întortocheată a propriei lui vieţi.

Asculta cu uimire această forţă, care scotea din el cuvintele într-un chip atât de firesc:

— Eu n-am trăit printre voi, fraţii mei şi surorile; mele... E adevărat... Eram cu totul înstrăinat de patrie) şi nu mai ştiam nimic despre voi... Dar iată că Dumnezeu m-a luat din marile oraşe ale Apusului şi m-a trimis aici, în casa cea veche a bunicului, fără îndoială în vederea acestui ceas... Şi acum nu mai sunt pe jumătate străin şi doar musafir printre voi, căci voi avea aceeaşi soartă ca şi voi... Am să trăiesc sau să mor, împreună cu voi... Oamenii guvernului or să mă cruţe mai puţin, ca pe oricare altul, ştiu asta... Pe cei de-o

272

seamă cu mimâi urăsc şi-i urmăresc cu neistovită sete de că/bunare... Ca voi toţi, sunt silit să apăr viaţa alor mei... De aceea am studiat în amănunţime, în ultimele săptămâni, toate căile care ne rămân... Şi iată, Ieşi eram deznădăjduit la început, acum nu mai sunt...! în plin de speranţă... Dacă Dumnezeu ne va ajuta, nu vom muri... Nu vă vorbesc ca un naiv uşuratic, ci ca un bărbat în toată firea care a trăit războiul, vă vorbesc za ofiţer...

Kjnul după altul, cuvintele prindeau viaţă mereu mai limpezi. Îi fusese de folos munca pasionată din ultimelete. Numeroasele probleme pe care le analizase în amănunţime îi dădeau o

fermitate lăuntrică tot mai mare. Superioritatea gândirii sistematice cu care se deprinsese în Europa îl ridica mult deasupra acestor oameni greoi, sclavi supuşi ai fatalităţii. O senzaţie asemănătoare, de plăcută beţie a puterii, îl stăpânea

În tinereţe când se întâmplă ca la un examen să poată răspunde la o întrebare epuizând complet tema şi în

acelaşi timp «elecţionându-şi cu grijă datele. Porni de la

Kivântarea deznădăjduită a lui Aram, fără s-o menţioneze: a opune rezistenţă saptiehilor pe uliţe şi în casele din sate ar fi o încercare lipsită de orice sens. În primele

re ea putea să aibă, eventual, un succes neaşteptat, dar este în afară de orice îndoială că în acest caz nu se va sfârşi şi cu o moarte rapidă, ci cu una îndelungată şi în chinuri înfiorătoare, precum şi cu siluirea şi răpirea le

meilor tinere. Şi el, Bagradian, este pentru apărarea până la ultima picătură de sânge. Pentru asemenea acţiune există însă locuri mai bune decât valea şi satele. Arătă cu mâna în direcţia Musa Daghului, care se ridica impunător 7 h spatele casei, coutuiâudu şi culmile r o – tunjite deasupra acoperişului de parcă ar fi luat parte la adunare. Cu toţii, le spuse Bagradian, ar trebui să-şi amintească ele vechile povestiri în care

Damlajikul oferise refugiu şi ocrotire fiilor poporului armean fugărit:

— Pentru a putea asedia şi cuceri într-adevăr Damlajikul este nevoie de o forţă armată serioasă. Cu siguranţă

273

că Djemal Paşa are nevoie de trupele lui pentru alte scopuri decât ca să pună mâna pe câteva mii de armeni, în ceea ce priveşte saptiehii, îi răzbim lesne. Pentru a apăra muntele, sunt de-ajuns câteva sute de oameni hotărâţi şi cu tot atâtea puşti. Aceşti oameni şi aceste puşti există. Îşi ridică mâna ca pentru a depune un jurământ: îmi iau obligaţia aici, în faţa voastră, să organizez apărarea în aşa fel încât femeile şi copiii noştri să fie feriţi de moarte vreme mai îndelungată decât în cazul deportării. Putem rezista mai multe săptămâni, ba chiar luni. Cine ştie, poate că până atunci Dumnezeu va face ca războiul să ia sfârşit! Asta va însemna şi salvarea noastră. Iar dacă pacea nu va veni, avem marea în spatele nostru. Ciprul, cu vasele lui de război engleze şi franceze, e aproape. Oare nu ne este îngăduit să sperăm că unul dintre aceste vase va trece într-o zi aproape de coastă şi va recepţiona apelurile noastre de ajutor şi semnalele noastre? Iar dacă nu se va produce niciunul dintre aceste evenimente fericite, dacă Dumnezeu a hotărât pieirea noastră, atunci vom avea tot timpul să murim. Şi atunci nu

va trebui să ne dispreţuim că am murit ca nişte miei fără apărare!

Impresia produsă de această cuvântare nu era de loq limpede. Mulţimea părea să se trezească acum pentru prima oară din letargia ei, căpătând conştiinţa deplină a destinului ce-i era hărăzit. La început, Gabriel crezu că nu fusese înţeles, sau că poporul îi respinge planul cu urlete de furie. Corpul compact al masei se desfăcu. Femei scoteau ţipete ascuţite. Blesteme bărbăteşti răguşite se încrucişau dintr-o parte şi alta. Mulţimea se agita încolo şi încoace. Unde erau feţele de ţărani, pătrunse de credinţă, zbârcite de necaznrâptnicle era vă-Iul tăcerii de moarte care le acoperea? Părea că este pe cale să înceapă o încăierare înverşunată. Bărbaţii se repeziră unii la alţii, strigau şi se trăgeau de veşminte, ba chiar de bărbi. Dar era mai puţin o ceartă izvorâtă din păreri diferite, cât o descărcare, o explozie a conştiinţei de a fi neputincios în faţa morţii, declanşată de primele cuvinte dătătoare de speranţă şi energie.

274

Cum se poate? Intre aceste mii de oameni, care în disperarea lor dezlănţuită ţipau oare mai ele care, nu se afla niciunul căruia să-i fi venit acelaşi gând în lunga perioadă de aşteptare? Un gând care, datorită legendelor perpetuate din vechime, era atât de firesc? Trebuia să vină un

străin, un domn din Europa, ca să-i dea glas? Ei, dar acelaşi gând îl mai avuseseră şi alţii printre aceste mii, însă doar ca pe un vis irealizabil. Chiar şi când stătuseră de vorbă în cea mai mare taină, buzele nu-l rostiseră. Până cu câteva ore în urmă, se legănaseră încă, în ameţeala lor adormită şi artificială, cu ideea că marele destin se va strecura pe lângă Musa Dagh vârându-şi tocmai aici ghearele în teacă. Şi apoi, cine erau ei? Nişte sărmani săteni uitaţi de Dumnezeu, un neam izolat pe o insulă asaltată, fără un singur oraş ca lumea. În Antiohia nici nu erau mulţi armeni, iar cei ce se aflau erau zarafi, negustori în bazare, cerealişti, prin urmare nu dintre cei care să conspire şi să-i ajute pe rebeli în luptă. La Alexandretta, iarăşi, trăia doar un grup mic de oameni foarte bogaţi, bancheri şi furnizori ai armatei, locuind în vile somptuoase, ca de altfel şi la Beirut. Aceşti magnaţi ai finanţei, suferind de spaime cronice, nici nu se gândeau la micul popor de munteni de la poalele Musa Daghului. Între ei nu se afla niciun bărbat de talia lui Avetis Bagradian cel bătrân. Închideau obloanele de la ferestrele vilelor şi se vârau prin ungherele cele mai întunecoase. Doi sau trei dintre ei, ca să-şi salveze viaţa şi averea, trecuseră la islamism şi se oferiseră bontului cuţit de circumcizie al mollahului. O, pentru cei de-acolo, departe, în nord-est, pentru orăşenii din Van şi Urfa, era uşor. Van şi Urfa erau

mari oraşe armeneşti, pline de arme şi de străveche dârzenie. Acolo existau personalităţi, de pildă deputaţii tracţiunilor partidului Daşnakzagan. Ei puteau să conducă poporul. Acolo era uşor să te gândeşti la rezistenţă şi s-o organizezi. Dar în sărăcăciosul Yoghonoluk, cine îşi putea îngădui să nutrească asemenea gânduri nelegiuite? Rezistenţă împotriva puterii de stat şi a armatei? Fiecare dintre cei ce se născuseră aici şi trăiau aici avea în sânge un respect amestecat cu groază penis.

275

tru acest stat, duşmanul dintotdeauna. Statul ora sap-tiehul care avea voie să te bată şi să te aresteze fără motiv, statul era funcţionarul fiscal şi portărelul care pătrundeau în case şi jefuiau tot ce credeau că merită să fie jefuit, statul era biroul murdar cu portretul sultanului, versete din Coran şi duşumeaua plină de scuipaţi, unde plăteai bedelul, statul era cazarma cu curtea ei pustie, unde trebuia să-ţi faci serviciul ca soldat, unde ceauşul sau onbaşiul împărţeau pumni şi pentru fiul ele armean se afla întotdeauna pregătită o bastonadă specială. Şi cu toate astea: simiământul de câine, format din teamă împletită cu supunere faţă de acest stat binevoitor, nu-i părăsea nici pe fiii armenilor. Aşadar, era mai mult decât lesne de înţeles că, în afară de izbucnirea nechibzuită a pastorului Tomazian, nu un localnic, ci un străin,

eliberat de prejudecăţi, a exprimat în faţa mulţimii primul gând bine cumpănit cu privire la o apărare organizată. Pentru că numai acest om eliberat de prejudecăţi putea să aibă inocenţa trebuitoare pentru a exprima acest gând. Poporul era; încă departe de a se obişnui cu el. Ciorovăiala părea să ia proporţii, se înmulţeau ţipetele ascuţite şi pumnii care se agitau, deşi asemenea manifestări nu li se potriveau câtuşi de puţin acestor femei altfel atât ele sfioase.1 şi acestor bărbaţi serioşi. Ne putem lesne închipui în ce măsură copiii mici, pe care mamele lor îi purtau în braţe sau pe spate, măreau vacarmul general prin scâncetelei lor. Fără îndoială că şi sufletele lor de copii erau corib ştiente în clipa aceasta de primejdie şi se apărau cu ho-l hote de plâns stridente de moartea care se apropia. Gabriel privea tăcut mulţimea agitată. Ter Haigasun: se apropie de el. Cu vârfurile degetelor de la amândouă mâinile atinse umerii lui Bagradian. Era esenţa unui gest: încercarea hotărâtă de a-l îmbrăţişa. O mişcare de bine* cuvântare şi în acelaşi timp de stăpânire de sine. Iar în străfundul ochilor săi umili şi duri s-ar fi putut citi: „Aşa am hotărât de comun acord noi doi, fără să rostim vreun cuvânt. Aşteptam acest lucru de la tine”. De câte ori venise în contact cu Ter Haigasun, Gabriel avusese impresia că acesta se închidea în faţa luh

ba chiar că, dintr-o pricină pe care n-o cunoştea, îl respinge. De aceea, gestul preotului, schiţând intenţia unei îmbrăţişări, îl impresiona şi-l paraliza. Degetele înguste de ascet ale lui Ter Haigasun alunecară de pe «umerii lui Gabriel.

Între timp, pastorul Harutiun Nokhudian încerca să liniştească mulţimea. Omuleţul acesta firav trebuia să lupte simultan şi cu nevasta lui, care îl asalta alarmată voind să-l împiedice de a comite vreo imprudenţă. Numai cu mare greutate Nokhudian reuşi să se facă ascultat. Trebui să-şi ridice glasul lui slab cât de sus putea:

— Cristos ne porunceşte cu străşnicie să dăm ascultare autorităţii de stat. Cristos ne porunceşte cu străşnicie să nu ne opunem răului. Menirea mea este să propovăduiesc Evanghelia. Ca păstor al turmei mele, nu pot îngădui răzvrătirea.

Pastorul, care cu prilejul vizitelor în casa Bagradian făcuse de cele mai multe ori impresia unui omuleţ bolnăvicios şi timid se dovedi acum foarte dârz în motivarea punctului său de vedere. Zugrăvi urmările unei rezistenţe armate, aşa cum le vedea el. Arătă că această răzvrătire ar da cu atât mai mult guvernului dreptul de netăgăduit să transforme măsura odioasă într-o acţiune de cruntă răzbunare. Iar în acest caz, nici moartea nu va mai fi un măreţ sacrificiu demn de numele Domnului, ci o pedeapsă aplicată rebelilor conform legii. Şi nu numai sufletele celor adunaţi

aici se vor face vinovate în faţa lui Dumnezeu de nelegiuirea răzvrătirii, ci aceasta se va întoarce neînduplecată, răsfrângându-se împotriva întregului neam, împotriva tuturor fiilor şi fiicelor de armeni. Ea va da cârmuitorilor, în faţa lumii întregi, un prilej binevenit să înfiereze milletul armean dovedind că se răscoală împotriva ordinii de stat şi că se face vinovat de înaltă trădare. Or, unei soţii bune nu-i este îngăduit a-şi părăsi căminul nici măcar atunci când propriul ei soţ o maltratează. Aceasta era părerea lui Harutiun Nokhudian, în casa căruia lucrurile stăteau exact pe dos, deoarece soţia lui îl teroriza, şi nu numai în treburi referitoare la sănătatea lui. Vocea lui plină de încordare părea gata să se spargă:

277

— Oare cine poate susţine că izgonirea noastră trebuie neapărat să fie şi sfârşitul nostru, cum ne-o prezice Ter Haigasun şi Aram Tomazian? Căile Domnului nu sunt şi pentru ei de nepătruns? Nu stă în puterea Domnului de a ne ajuta prin toate mijloacele? Oare nu se află pretutindeni suflete de oameni, chiar şi între turci, kurzi şi arabi, care se milostivesc de aproa-ipele lor? Atâta vreme cât ne vom păstra încrederea în Dumnezeu, nu vom găsi şi printre străini adăpost şi hrană? în timp ce pe noi ne cuprinde aici deznădejdea, nu este cu putinţă ca izbăvirea să se şi afle pe drum? Dacă nu ne va găsi aici, poate că ne va găsi la

Alep. Dacă nici la Alep nu se întâmpla nimic, se cuvine să sperăm că se va întâmpla la oprirea următoare. Trupurile noastre vor îndura chinuri amarnice, dar sufletele noa stre vor fi libere. Dacă ne este hărăzit să alegem între o moarte nevinovată şi o moarte nelegiuită, de ce s-o alegem pe cea nelegiuită?

Harutiun Nokhudian nu putu să vorbească mai departe, fiindcă vocea lui firavă fu înlăturată de un glas de femeie profund şi hotărât. Oare această apariţie bătăioasă, în veşminte negre de matroană, era într-adevăr măicuţa Antaram, soţia bătrânului medic? Era într-adevăr mairik Antaram, cea săritoare la nevoie şi neobosită, măicuţa tuturor mamelor, de la care nic măcar cele pe care le ajuta cu vorba şi cu fapta hi auziseră vreodată o cuvântare mai lungă? în tulbv-rărea ei, broboada neagră îi alunecase spre spate de părul încă neîncărunţit complet şi despărţit în mijic printr-o cărare. Din obrazul încins de emoţie răsărea nasul îndrăzneţ şi aristocratic. Deasupra şoldurilor late – să-a-nălţa bustul dârz… cu capul puţin lăsat pe spate, dine întregii siluete un aspect plin de energie. O mie de zbârcituri puse pe harţă mărgineau ochii de un albastru deschis. Şi totuşi, în măreaţa ei indignare, Antaram Altouni era tânără:

— Sunt femeie – vocea plină impuse tăcere deplină de la primele cuvinte – sunt femeie şi

vorbesc în numele tuturor femeilor de-aici! Am îndurat destule! Inima mea a murit de multe ori. De multă, multă vreme nu

273

mai pasă de moarte. Când are să vină n-am să mă uit la ea. Dar nu vreau să pier călcată-n picioare, n-am să crăp la marginea drumului şi n-am să putrezesc pe câmp, eu una, nu! Şi nici nu vreau să rămân în viaţă undeva într-un lagăr de strămutaţi, printre criminali decăzuţi şi victime de acelaşi soi, eu una, nu! Niciuna dintre noi femeile nu vrem asta, nu, niciuna dintre noi! Iar dacă bărbaţii sunt prea laşi, atunci, noi, muierile, ne vom înarma singure şi vom pleca pe Musa Dagh… Cu Gabriel Bagradian!

Această cuvântare fanatică şi incendiară stârni o zarvă care o depăşi cu mult pe cea dinainte. Aveai impresia că oamenii şi-au pierdut minţile şi că în clipa următoare vor scoate cuţitele transformând adunarea într-o baie de sânge şi luând-o astfel înainte turcilor, învăţătorii, în frunte cu Şatakhian, se şi pregăteau să facă la nevoie pe poliţiştii, aruncându-se în mulţime ca să-i despartă pe cei gata să se încaiere. Cu un mic gest, Ter Haigasun îi opri. Îşi cunoştea poporul mai bine ca toţi învăţătorii şi muhtarii. Izbucnirea aceasta nu era o încăierare. Îşi ieşiră din fire. Conştiinţa miilor de oameni, care încă nu era pătrunsă de semnificaţia ordinului de deportare, trebuia acum

să se pătrundă, încetul cu încetul, de cuvintele cu largi ecouri ale vorbitorilor. Privirea preotului spunea: „Lăsaţi-i”. Preotul privea calm tumultul din curte, în care vocile femeilor, stârnite de Antaram, dominau din ce în ce mai mult. Şi nu îngădui ca alţi oratori care cerură să vorbească, de pildă învăţătorul Oskanian, să ia cuvântul. Avea dreptate să procedeze astfel. Zarva, care în felul acesta nu mai era alimentată, se stinse mai repede decât s-ar fi crezul. După câteva minute se înăbuşi de la sine, până nu se mai auziră decât murmure şi gemete. Acum venise clipa când Ter Haigasun trebuia să înrâurească desfăşurarea ulterioară a lucrurilor, printr-o cuvântare scurtă şi promptă care să ducă la o limpezire grabnică a situaţiei. Cu mâna dreaptă făcu un gest de împăciuire:

— Totul se prezintă foarte simplu, spuse fără să ridice glasul, dar pronunţând fiecare silabă limpede, pentru ca să se întipărească în minţile greoaie ale

79

oamenilor: s-au făcut aici două propuneri. Ele deschid; în faţa noastră două căi, singurele pe care putem mergel Pentru noi nu există alte căi în afară de acestea două! Una dintre ele, calea pastorului Nokhudian, ne ducă spre răsărit împreună cu saptiehii, cealaltă, calea lui Gabriel Bagradian, ne duce pe Damlajik împreună cu armele noastre. Fiecare dintre voi este pe de-a-

ntregulij liber să-şi aleagă calea pe care i-o arată raţiunea şa voinţa. În această privinţă, toate vorbele sunt nefolositoare, fiindcă tot ce era de spus s-a spus. Voi încerca să fac în aşa fel, încât să vă fie foarte uşor să luaţi o hotărâre. Pastorul Harutiun Nokhudian va avea bunătatea să treacă dincolo, în curtea liberă, de cealaltă parte a frânghiei. Cine împărtăşeşte părerea pastorului, cine vrea să plece în surghiun, să treacă lângă el. Iar cine e de partea lui Gabriel Bagradian, să rămână pe loc, adică aici unde se află acum. Nimeni să nu se grăbească! Avem timp.

Pe neaşteptate se aşternu o tăcere adâncă. Se auzea numai plânsul iute, aproape lătrat, al doamnei Nokhudian. Bătrânul pastor îşi înclină capul sub mica tichie rotundă. Povara grea a unor gânduri părea să-i înco-voaie bustul trăgându-l spre pământ. Zăbovi multă vreme în această atitudine de îngândurare. Pe urmă, picioarele prinseră a se mişca. Cu paşi mici şi şovăitori, se duse până la locul pe care i-l arătase Ter Haigasuni Kidică peste cap frânghia de cânepă cu un gest neînde; mânaţic. Curtea acareturilor se întindea până aproape de vilă. Numai o fâşie de gazon, cu un gard viu de tufe, de mangolia, se afla între ele. Ograda largă era cu desăvârşire pustie. Nu numai personalul de serviciu al casei: dar şi oamenri de la grajduri se înghesuiau în mulţime. Picioruşele scurte ale lui Nokhudian gustară din

plin drumul hotărârii; le trebui vreme destul de lungă până ajunseră la tufele de magnolia, unde pastorul se postă cu spatele spre mulţime. Soţia lui, scuturată de plâns, îl urmă. Încă un răstimp, mai îndelungat şi mai găunos, în care nu fu rostit niciun cuvânt. Abia pe urmă câţiva oameni se desprinseră din ghemul mulţimii, îşi făcură loc în înghesuială şi, străbătând spaţiul despărţitor cu

2 «O ei aşi paşi timizi şi şovăitori, se aşezară în spatele pasrului Nokhudian. La început au fost foarte puţini, i mai vârstnici enoriaşi ai comunităţii protestante din itias cu soţiile lor. Dar cu timpul cei care se deciseră – ntru surghiun deveniră mai numeroşi şi până la urmă astorul avu de partea sa aproape toată turma lui, neri şi bătrâni. Li se adăugară pe deasupra şi câţiva ameni din celelalte sate; dar erau numai locuitori în Bârstă şi împovăraţi, cărora fie că le lipsea puterea de a rezista, fie că nu voiau într-adevăr că în amurgul vieţii să stârnească cerul împotriva lor. Cu mâinile împreunate la piept ca pentru rugăciune, făceau acum primul pas pe drumul cel mare al calvarului. Scenele de mai sus se desfăşurau atât de măsurat, cu atâta interiorizare, încât nu dădeau impresia că ar fi urmarea unei hotărâri cu consecinţe grave, ci mai degrabă o ceremonie religioasă: de parcă destinul acestor oameni ar fi fost să coboare pe propriile picioare în mormânt, fără a le fi îngăduit să se întindă pentru a muri. Mai întâi unul. Şi încă

unul. O pereche. Apoi mai multe. Pe urmă iar o pereche. La sfârşit, grupul lui Nokhudian cuprindea cam vreo patru sute de suflete, fără a mai socoti pe acei membri ai comunităţii protestante care din motive e sănătate sau din alte pricini fuseseră nevoiţi să răînă acasă. Aşadar, pastorul lua cu el o parte înmnată a populaţiei din Bitias, localitate care petreaga vale ocupă locul al doilea ca mărime. Grosul ultimii urmărea cu ochii vrăjiţi paşii şovăitori ai consătenilor lor care se hotărâseră la supunere. Nu se auzea niciun cuvânt, niciun zgomot. Ultimul, care se alătură cu mare întârziere grupului lui Nokhudian, fu un om nu prea zdravăn la minte, care se clătina ca beat, sprijinindu-se de ciomagul său şi vorbind de unul singur. Era de fel din Kebussije şi ţinta bătăii de joc a tuturor; pesemne că nici nu pricepea prea bine despre ce era vorba, iar la vederea lui mulţimea din curtea mai mare avu o manifestare vanitoasă nelalocul ei. a început n-a fost decât înfăţişarea nerodului, care rovocă obişnuitele remarci batjocoritoare. Pe urmă însă veni să se adauge orgoliul: aici sunt cei îndrăzneţi

281

şi acolo cei laşi. Aici stau cei puternici, cei în deplinătatea forţelor, iar dincolo cei neputincioşi. De fapt, nu s-a întâmplat mare lucru, doar că un băieţandru a rostit mai tare un cuvânt oarecare de batjocură, care a fost punctul de pornire al unor

hohote de râs ce se răspândiră în valuri peste întreaga adunare. Dar Ter Haigasun sări pe neaşteptate în mijlocul mulţimii strâns înghesuite, despărţind-o cu braţele, de parcă ar fi vrut să-şi facă loc până în însuşi miezul mârşăviei, până la cel ce batjocorea, ca să-l scoată de acolo şi să-l pedepsească. Faţa i se întunecase de mânie. Potcapul căzu de pe părul scurt, de un cenuşiu metalic. Ochii lui aveau sclipiri ucigaşe:

— Cine-i câinele care îndrăzneşte? Cine-s diavolii care râd?!

Se lovi de mai multe ori puternic cu pumnul în piept, ca în locul celor care batjocoreau să se pedepsească pe sine şi să-şi potolească mânia. Pe urmă, în tăcerea care se aşternuse din nou, se îndreptă către Harutiun Nokhudian şi grupul lui, se opri la oarecare distanţă, se înclină adânc şi vorbi cu vocea lui sonoră de preot:

— Pentru noi, numele vostru va fi întotdeauna sfânt. Fie ca şi al nostru să rămână sfânt pentru voi!

Gândurile lui Bagradian erau în fierbere. Sumedenie de idei îl năpădeau năvalnic. Uriaşul plan de organizare a apărării continua să se elaboreze cu patimă înăuntrul lui. Cum hotărârea fusese luată, asculta doar pe jumătate cele ce se spuneau. Mintea lui surescitată gândea şi observa în acelaşi timp. Ce nemaipomenit de autoritar putea fi acest Ter Haigasun, care altfel îşi cobora

pleoapele când vorbeai cu el! „Este de mare folos, „ţâşni prin minte, că în decuisul luptei voi spate sprijinul unui om care se bucură de asemenea autoritate printre oamenii de-aici. Şi faptul că bunul Nokhudian împreună cu câteva sute de inapţi pentru luptă au luat altă hotărâre este pentru noi o întâmplare norocoasă. Lor le revine îndatorirea importantă de a ascunde faţă de saptiehi intenţiile şi mişcările noastre, până în ultima clipă. Satele nu trebuie să fie goale. Turcii nu trebuie să bănuiască nimic până nu suntem pregă

282

tiii pentru ripostă”. În cadrul planului elaborat de Gabriel, diferiteleprobleme se împleteau fără încetare. Inteligenţa practică a strămoşilor săi, înţelepciunea bunicului Avetis se iveau acum şi în nepotul înstrăinat, în acest „idealist rupt de lumea înconjurătoare” cum îl caracterizaseră întotdeauna, zâmbind ironic, abilii negustori pe care îi avea printre rudele mai depărtate. Din fiecare fapt analizat se desprindea o împletitură extrem de încâlcită de urmări şi nici măcar un singur fir nu era lipsit de importanţă. Un zel neobişnuit pusese stăpânire pe Bagradian. Trei zile după duminica de astăzi, aşadar miercuri, trebuia să sosească mudirul cu oamenii lui, după cum declarase Ali Nassif. Prin urmare, până miercuri totul trebuia să fie gata în linii mari,

pentru ca în zilele următoare să se poată trece la executarea concretă. Acum sosise ceasul pentru a pune la încercare justeţea credinţei sale de-o viaţă, că spiritul trebuie să obţină biruinţa asupra materiei, chiar asupra manifestărilor celor mai ascuţite a tot ce este material, asupra violenţei şi hazardului.

Absorbit de proiectele izvorâte din imaginaţia lui, cuprins de o conştiinţă de sine de-a dreptul ameţitoare, nu este de mirare că uită de soţie şi copil, şi că nu mai acorda atenţie activităţii ce se desfăşura în jurul lui. Toate acestea nu mai erau decât pierdere de vreme. Ce-i drept, au mai luat cuvântul câţiva vorbitori din mulţime. Dar ce importanţă mai aveau pentru el cuvintele goale, frazele lor neîndemânatice, o dată ce marea hotărâre fusese luată definitiv? Cu toţii ţineau al ceaşi cuvântare înflăcărată menită să îndemne la luptă; în sprijinul părţii opuse nu se mai ridica nicio voce. O vreme, Ter Haigasun îi lăsă pe oameni în vora lor, pentru ca intenţia curajoasa manifestată cu prilejul luării hotărârii să se ancoreze mai adânc în masă, să-i cuprindă şi pe cei îndărătnici şi şovăitori. Dar încă înainte de a se manifesta primele semne de oboseală, făcu câţiva paşi înainte, întrerupse şirul oratorilor şi dădu dispoziţia să se înceapă alegerea conducătorilor. Notarul din Yoghonoluk trecu prin mulţime cu un coş şi strânse bileţelele pe care erau înscrise

233

voturile. Fără să piardă vreo clipă, învăţătorii, împreună] cu Avakian, intrară în casă şi începură numărătoarea! lor. După cum era de aşteptat, cele mai multe voi urî le obţinu Ter Haigasun. Imediat după el veneau doctdi rul Altouni, apoi cei şapte muhtari şi trei preoţi din satele respective, cu voturile comunităţilor lor. Pe urmă J la o anume distanţă, veneau farmacistul Krikor şi câţiva învăţători, între care se aflau bineînţeles Şatakhian şi Oskanian. Gabriel Bagradian întruni aproximativ tol atâtea voturi ca şi pastorul Tomazian. Dintre locuitorii care nu aveau nicio funcţie oficială, în sfatul conducăitorilor au fost aleşi bătrânul Tomazian şi Nurhanceauşul, subofiţerul „cu termen lung”. Şi o femeie mairik Antaram obţinu un număr mare de voturi, ceea ce prin partea locului era pesemne ceva cu totul nou Dar ea refuză cu hotărâre această alegere. Învăţătorii Şatakhian dădu citire rezultatului. Apoi, cei aleşi’s retraseră în casă spre a se constitui şi organiza. Gabrie dăduse lui Kristaphor şi lui Missak dispoziţia să pregătească în selamlâcul mare toate cele trebuitoare pentru şedinţă, adică o gustare, vin şi cafea. Mulţimea –! afară de mamele care trebuiau să îngrijească acasă d copii mici – rămase pe loc şi se răspândi prin toa grădina largă. Se trimise la Yoghonoluk după de-al gurii. Stăpânul casei puse să se

împartă apă, vin, fructe şi tutun. Curând, odată cu sporovăială generală! aerul serii se ridică fumul ţigărilor şi al tihnitelo narghilele, de parcă nu s-ar fi întâmplat nimic. Adept pastorului Nokhudian plecară împreună cu conducătorul lor, pe drumul de înapoiere la Bitias. Era mai mult cu fel de furişare tăcută şi tristă. Câţiva mai tineri din aces grup făcură calea întoarsă de la poarta de ieşire din grăc Tină şi se uniră cu poporul numeros care-şi aşezase tabă ca aici şi a cărui poftă de viaţă părea că s-a trezit iarăşi, pentru prima oară după săptămâni de amorţeală. Acum, în scurtul răstimp dintre obişnuinţa de zi cu zi şi îndrăzneala fără margini, o neînţeleasă mulţumire umple toate sufletele. De ce? Pentru că în faţa lor nu se mai afla doar suferinţa: în suferinţă şi deasupra ei se afla acţiunea.

284

Pe Musa Dagh, noaptea sorbea repede amurgul de Bilie. Secera lunii, orientată orizontal, se desprindea la Răsărit de crestei” zimţate ale muntelui Amanus şi încefcea să plutească liber în spaţiu. La Vila Bagradian, i uşile erau larg deschise. Curioşii intrau şi ieşeau fără ici o oprelişte. În salonul încăpător se adunaseră con-Ricătorii aleşi de popor. Acest sfat, alcătuit din vreo auăzeci de bărbaţi, dădea impresia că ar avea el Btsuşi nevoie să fie sfătuit. Primarii sfioşi, preoţii şi Bvăţătorii, care călcau pentru prima oară

în această Ht să şedeau sau stăteau în picioare, care pe unde apuase, fără să scoată vreun cuvânt. Câte unul dintre ei poate că abia acum devenise conştient de aventura nebunească în care îl aruncase desfăşurarea neaşteptată marii adunări. Gabriel Bagradian simţi imediat atmosfera primejdioasă a descurajării care domnea în preajma hora dintre cei de faţă. Nu trebuia să îngăduie ca şovăielnicii „să-şi vină în fire”, era inadmisibil să se facă [. auzite întrebări ele principiu, tot felul de „cum?” şi măe ce?” Poporul hotărâse prin vot, aşa cum se cuvenea, ezitări nu mai puteau fi îngăduite, jarul voinţei de luptă trebuia aţâţat până avea să devină o flacără de BEstins. Era datoria lui Bagradian, în calitatea de stăpân al casei, să pună capăt stingherelii care domnea printre aceşti bărbaţi cuprinşi de o răceală de gheaţă, Hi> creeze condiţiile pentru începerea consfătuirii şi să vegheze ca munca să dea rezultate rodnice. Superioritatea educaţiei sale şi a experienţei de om de lume care trăise în Occident trebuiau să intre în acţiune. Făcu singurul lucru care trebuia făcut. Se întoarse către: „Ter Haigasun şi spuse cu voce solemnă:

— Nu este-numai voinţa celor adunaţi afară, a poporului care v-a dat majoritatea voturilor, Ter Haigasun, S este voinţa noastră a lut; noipe care o exprim aici: vă rugăm să fiţi conducătorul suprem al luptei noastre. Din vremuri când domnea încă

pacea aţi fost investit cu o asemenea demnitate, iar ca şef spiritual al comunităţilor noastre aţi îndeplinit-o până astăzi cu un spirit de jertfă deosebit. Dumnezeu a voit ca acum, din pricina cruzimii oamenilor, îndatoririle dumneavoastră să se

285

lărgească. Vrem cu toţii să vă încredinţăm în mod so-lemn că, în cadrul oricăror măsuri vom lua, al oricăror dispoziţii vom da, ne vom supune fără obiecţii cuvântului dumneavoastră hotărâtor. Măsurile luate de sfatul; conducătorilor vor dobândi valabilitate doar prin glasul dumneavoastră şi numai astfel vor căpăta putere de lege pentru poporul nostru.

Scurta cuvântare a lui Bagradian nu expunea decât ceea ce era de la sine înţeles. Demnitatea de şef sul prem nu putea să revină altcuiva decât lui Ter Hai – gasun. În legătură cu acest fapt mai presus de orice? îndoială, nici măcar învăţătorul Hrand Oskanian n-ar fi îndrăznit să strâmbe din nas pe ascuns, ca de obicei, Cu toate acestea, cuvintele lui Gabriel făcură o bună impresie asupra celor de faţă, mai ales asupra acelora! care îl socoteau încă străin şi-l priveau cu neîncredere... Această impresie bună avea două pricini. Unii îşi închipuiau că acest străin, acest „frânc”, datorită superiorităţii sale de occidental, îşi va asuma rolul de şef suprem. Şi apoi – acest

motiv fiind şi mai important

— cuvântarea lui Bagradian, atât prin forma ei solemnă, cât şi prin conţinutul ei corect, stabilise pentru prima oară terenul pe care putea să se desfăşoare tot ce urma să aducă viitorul cu sine. Din acele puţine cuvinte izvora, aproape imperceptibil, o lege fundamentală de stat destinată acestei noi colectivităţi pe cale de a se forma. Pentru a arăta că acceptă noua demnitate şi răspundere grea, Ter Haigasun îşi făcu în tăcere, semnul crucii. Începând din această clipă existau două puteri legale, sfatul conducătorilor şi şeful suprem ales de popor; şeful suprem avea în subordinea sa sfatul.

— Ale cărui hotărâri căpătau putere de lege abia după aprobarea lui. Fiecare dintre cei de faţă se apropie de Ter Haigasun şi, după datină, îi sărută mâna, gest prin care îşi mărturisea respectul adânc şi în acelaşi timp depunea un jurământ solemn. Abia după această ceremonie se formă un cerc mare în jurul câtorva mese aranjate corespunzător. Gabriel Bagradian aşezase în faţa lui hărţile militare şi toate însemnările. Samuel Avakian luă loc în spatele lui ca să fie în permanenţă

286

la îndemână. Gabriel, cu o privire, ceru să i se dea cuvântul şi se ridică:

— Sunt două ceasuri de când a apus soarele,

prieteni, iar peste şase ceasuri va răsări iar. Avem doar şase ceasuri scurte pentru a organiza toată activitatea înăuntrul sfatului nostru. După această noapte, când vom ieşi în faţa poporului, nu trebuie să mai existe nicio problemă nelămurită. Voinţa noastră trebuie să fie limpede şi fără niciun echivoc. Acum, cel mai urgent lucru este următorul: încă din primele ore ale zilei de mâine, toţi cei tineri şi în putere să urce pe Damlajik şi să înceapă construcţia tranşeelor. De aceea vă rog să economisim timpul cât mai mult cu putinţă. Pentru noi toţi constituie un avantaj faptul că de mai multă vreme am studiat şi rezolvat toate problemele legate de apărarea noastră, astfel că acum sunt în măsură să vă supun spre aprobare propunerile mele. Cred că şi în cadrul acestei consfături cel mai bun lucru este să procedăm la votare după aceeaşi regulă ca în şedinţele consiliilor comunale. Şi acum îi cer lui Ter Haigasun îngăduinţa de a-mi expune planurile…

După obiceiul lui, Ter Haigasun îşi închise ochii pe jumătate, ceea ce dădea feţei sale o expresie de oboseală şi suferinţă:

— Să-l ascultăm pe Gabriel Bagradian!

Gabriel netezi cea mai frumoasă dintre hărţile lui Avakian:

— Vom avea o mie de probleme de rezolvat, dar dacă le vom analiza în mod corect, vom vedea că toate amănuntele sunt subordonate celor două

sarcini principale. Prima şi cea mai sfântă este lupta însăşi. Chiar şi a doua sarcină, organizarea internă a vieţii noastre, ser-veşte înainte de orice luptei. Despre luptă voi vorbi acum…

Pastorul Aram Tomazian îşi ridică mâna, cerând îngăduinţa să-l întrerupă pe vorbitor:

— Ştim cu toţii că Gabriel Bagradian, ca ofiţer, este cel mai priceput în chestiunile militare. Conducerea luptei este atribuţia lui… Toţi se ridicară pentru a se arăta de acord cu propunerea. Dar pastorul Aram încă

287

nu terminase: Gabriel Bagradian şi-a închinat de multă vreme toată energia planurilor de apărare. Pregătirea; rezistenţei este aşadar pe mâini bune, cele mai bune cu putinţă. Dar pentru a lupta, trebuie mai întâi să trăim; De aceea propun să amânăm dezbaterea amănunţită a; planului de operaţii până ce ne vom lămuri în ce mod şi câtă vreme un popor de cinci mii de oameni, cu totul izolat de restul lumii, poate trăi pe Damlajik.

Gabriel, care apucase să-şi ia avânt, îşi trase dezarmă – gât mâinile de pe hartă:

— Explicaţiile mele ar fi atins în treacăt şi această! chestiune, deoarece pe hartă am şi însemnat ceea caj este necesar vieţii pe munte. Totuşi, conform dorinţei pastorului Tomazian, sunt gata să amin expunerea în legătură cu

organizarea luptei.

Bedros Altouni, medicul, nu putuse răbda prea multă vreme să stea în scaunul său de reprezentant al poporului. Se plimba prin cameră de colo până colo, bombănind, vrând să arate astfel că, în acest ceas de adâncă restrişte, socoteşte consfătuirile cu ridicarea mâinii şi înscrierile la cuvânt ca pe un-joc de adulţi cu totul inutil. Neliniştea lui mârâitoare se afla în contrast izbitor cu indiferenţa maiestuoasă a farmacistului Krikor care, stând ţeapăn în scaun, părea că pune întrebarea 3 „Când voi putea, în sfârşit, după această întrerupere penibilă şi barbară, să mă întorc nestingherit la preocupările cele mai înalte ale existenţei, singurele demne de mine?” în timpul plimbării sale înciudate prin salon, medicul aruncă o observaţie care nu avea nicio legătură cu tema dezbătută:

— Cinci mii de oameni sunt cinci mii de oameni, iar căldura caniculară şi ploaia torenţială sunt căldură caniculară şi ploaie torenţială.

Gabriel Bagradian, pe care problemele legate de Vâlceaua orăşenească, de construirea adăposturilor, asistenţa sanitară şi îngrijirea copiilor îl făcuseră să petreacă multe nopţi albe, porni de la observaţia medicului:

288

— Este recomandabil ca măcar copiii între doi şi şapte ani să fie strânşi într-un adăpost comun,

unde ar putea fi mai bine ocrotiţi.

Ter Haigasun, care până acum tăcuse, se însufleţi şi respinse eu multă hotărâre propunerea lui Gabriel:

— Ceea ce ne sfătuieşte acum Gabriel Bagradian, ar fi începutul unei dezordini foarte primejdioase. Nu ne este îngăduit să despărţim ceea ce au unit Dumnezeu şi timpul. Dimpotrivă! Este cât se poate de necesar ca fiecare comunitate, ba chiar fiecare familie, să fie despărţită de celelalte în ceea ce priveşte spaţiul, bineînţeles în măsura posibilităţilor. Fiecare grup de familii înrudite să-şi aibă tabăra sa, fiecare sat locul lui de aşezare. Ca de obicei, muhtarii vor răspunde în faţa noastră pentru cei din satele lor. Condiţiile cu care suntem obişnuiţi aici, în vale, să se modifice cât mai puţin eu putinţă.

Exclamaţiile hotărâte de aprobare ce se auziră din toate părţile însemnau în acelaşi timp un mic insucces al lui Bagradian. Ter Haigasun le oferise un mod de viaţă cât se poate mai apropiat de cel obişnuit. Era o perspectivă care-i liniştea foarte mult pe aceşti oameni nenorociţi. Fiindcă situaţia cea mai înspăimântătoare pentru un om cu mentalitate de ţăran este neapărat legată şi de noţiunea „schimbare”. Dar Gabriel nu se grăbi să se declare învins. Făcu să circule din mână în mână harta pe care se afla însemnată Vâiceaua orăşenească. Fiecare cunoştea întinsele păşuni ale

turmelor aparţinând comunelor. Era limpede pentru toată lumea că aceste mari întinderi de iarbă, lipsite de stânci, erau singurele adecvate scopului. Ele puteau cuprinde nu numai o mie de familii, ci chiar două mii. Cu abilitate, Gabriel veni în întâmpinarea dorinţelor lui Ter Haigasun.

fi foarte uşor realizată în spiritul celor enunţate de preot. Că împărtăşeşte şi el părerea lui Ter Haigasun. Dar că trebuie avut în vedere şi faptul că nu este cu putinţă ca fiecare dintre cele o mie de familii să se gospodărească singură şi că trebuie neapărat organizată o bucătărie mare, comună. În această privinţă este

2 S&

19 – Musa Dagh, yol, ¡6 de ajuns să se aibă în vedere economia de alimente şi combustibil, precum şi mâna de lucru care va deveni astfel disponibilă. În afară de asta, nici nu există altă posibilitate să poată rezista vreme mai îndelungată, decât să fie respectate cu stricteţe anumite reguli la tăierea vitelor, la distribuirea pâinii şi făinii, la împărţirea laptelui de capră copiilor şi bolnavilor. Mai departe arătă că, în ciuda oricăror separări posibile ale vieţii de familie, nu se va putea evita câtuşi de puţin problema delicată a proprietăţii. După cum el, Bagradian, pune la dispoziţia colectivităţii întreaga lui avere, în măsura în care este accesibilă şi transportabilă – prin urmare toate

vitele aparţinând gospodăriei şi toate proviziile utilizabile aflătoare în casă şi pivniţă – tot aşa fiecare dintre ceilalţi va trebui să predea bunurile sale. Împrejurările cer în mod imperios constituirea unei proprietăţi comune. E limpede că nu se poate ca fiecare familie să-şi taie propriile ei oi. De lapte trebuie să profite cei care au nevoie de el, iar nu oamenii bine hrăniţi şi în putere, care întâmplător posedă câteva capre. Iluzia pe care poate că o mai nutresc unii că pe Damlajik se va putea obţine cu bani cutare sau cutare avantaj este un vis copilăresc. Din clipa în care comunităţile se vor aşeza în taberele lor, banii nu vor mai avea nici cea mai mică valoare. Pe de altă parte şi schimbul în natură trebuie împiedicat cu orice preţ, fiindcă orice bun este de astăzi înainte un bun al poporului şi foloseşte pentru salvarea vieţii tuturor prin luptă.

— Acum, şi pentru totdeauna, surghiunul ne lipseşte de tot ce avem, iar cine îşi dă seama de acest lucru ştie că, de fapt, nevoile noastre pe Musa Dagh constituie o parte atât de mică, încât nu merită să vorbim despre ele.

Dar se dovedi curând că Gabriel Bagradian se înşela amarnic în aceste păreri ale sale, în ciuda faptului că erau justificate. Fiindcă aceleaşi capete de ţărani, care abia cu câteva ceasuri în urmă erau atât de conştiente de ideea strămutării şi a morţii, nu puteau pur şi simplu să înţeleagă că

proprietatea lor nu trebuie să mai fie proprietatea lor. Muhtarii se întunecară la faţă. Şi nu numai faptul că erau păgubiţi îi îndemna să se împotri

290

vească, dar în aceeaşi măsură caracterul sistematic, de necontrazis, caracterul „european” al expunerii lui Gabriel. Thomas Kebussian din Yoghonoluk se făcu purtătorul lor de cuvânt şi în timp ce vorbea se uita stăruitor, pe sub sprâncene, la Ter Haigasun:

— Preotul nostru ştie că pe cât mi-a stat în putinţă am fost întotdeauna un binefăcător, şi că nu m-am dat vreodată în lături să ajut pe toate căile şi pe fiecare, dăruind din avutul meu săracilor, bisericii şi şcolii. Iar partea mea de donaţie a fost întotdeauna cea mai mare din districtul nostru. Când s-au făcut colecte pentru cei de-un neam cu noi aflaţi la nord sau la răsărit, numele meu a fost pus mereu în fruntea listelor, şi a trebuit ca şi în anii secetoşi să dau sumele cele mai mari. Nu spun asta ca să mă laud. Nu, nu, nu vreau să mă laud… Aici pierdu şirul şi de aceea se repetă de câteva ori asigurându-i pe cei de faţă că este un om modest… şi nici nu tăgăduiesc că am cele mai multe şi mai bune oi la păşunat. Dar de ce le am? Fiindcă mă pricep să le cresc. Fiindcă am ştiut să-mi deschid ochii şi să privesc împrejur… Iar acum, deodată, să nu mai am de loc oi sau să am tot atâtea cât un oarecare cioplitor în

lemn, care nu ştie decât câteva fleacuri despre stejar şi nuc, sau cât un cerşetor…

— Sau cât mine, un învăţător… strigă micul Oskanian, cu ironie muşcătoare, în zarva care se iscase.

Taciturnul purta şi în această zi a nenorocirii hainele cenuşii de lord, cu ajutorul cărora nădăjduia să uzurpe locul ireproşabilului monsieur Gonzague. Vanitatea lui era o forţă capabilă să reziste chiar şi unui ordin de deportare emis de Talaat Bei. Întreruperea supără şi pe ceilalţi primari, care la rândul lor se declarară artizani ai păstrării proprietăţii, părtiniiarr r-pnfnrffiprincipiului apărat de confratele lor din Yoghonoluk. Ca urmare se iscă o discuţie în contradictoriu, care duse la irosirea timpului, fiind nerodnică prin însuşi faptul că nici măcar cea mai încăpăţânată minte de ţăran n-ar fi putut să găsească altă cale decât cea propusă de Bagradian. Schimbul de cuvinte nu avu alt rezultat decât de a demonstra că respectiva propunere stârnea

291

19*

nemulţumire. Ter Haigasun aşteptă o vreme. O scurtă privire de-a lui îl povăţui pe Gabriel: „Oamenilor ăstora trebuie să li se aducă la cunoştinţă cu oarecare prudenţă chiar şi ceea ce este de la sine înţeles”. Pe urmă, întrerupse

vorbăria inutilă:

— Vom urca pe munte, unde vă trebuie să trăim. Acolo se vor lămuri de la sine multe lucruri, asupra cărora nu este nevoie deocamdată să discutăm. Ar fi mai bine, muhtarilor, dacă v-aţi gândi acum la problemele cele mai urgente: vom reuşi, oare, să transportăm destule alimente? Pentru câte săptămâni ne vor ajunge? Există vreun mijloc de a spori cantităţile?

Aici, pastorul Tomazian veni cu încă o propunere, foarte judicioasă. Cele trei întrebări puse de Ter Haigasun, arătă el, definesc elementele cele mai importante ale întregii probleme. De răspunsul pe care îl vor căpăta depinde totul. Dar acest răspuns nu poate fi dat în cursul consfătuirii. Este îndatorirea muhtarilor să se sfătuiască între ei şi să evalueze cantităţile, întocmind o listă a proviziilor precum şi un plan pentru distribuirea lor. Iar acest procedeu este valabil nu numai pentru problema aprovizionării, ci şi pentru toate celelalte probleme. Marele sfat al conducătorilor întrunit aici este o instituţie inamovibilă. Aici nu este vorba de ţinut cuvântări şi de împăcat păreri potrivnice, ci de a munci. De aceea el, Aram Tomazian, propune ca problemele legate de domenii diferite să fie separate şi pentru fiecare dintre ele să se constituie un comitet special. Fiecare dintre aceste comitete să fie condus de un şef pe care să-l desemneze Ter

Haigasun. Aceşti şefi ar urma să formeze apoi un sfat mai restrâns, în mâinile căruia să se afle conducerea propriu-zisă a tuturor treburi? – Inr Fstp vorba de cinci domenii. Mai întâi, de apărare. Al doilea este domeniul justiţiei, care revine în exclusivitate lui Ter Haigasun. Pe urmă vine organizarea internă, apoi tot ce are legătură cu sănătatea şi cu boala, şi în sfârşit, problema reprezentării diferitelor comune în faţa întregii colectivităţi. Gabriel aprobă cu entuziasm această propunere a pastorului, şi chiar medicul făcu pentru prima oară semne de încuviinţare. Nimeni nu ridică vreo obiecţie.

Ter Haigasun, care ura vorbăria de neînlăturat în cadrul unor consfătuiri cu mulţi participanţi tot atât de mult ca şi Aram Tomazian, trecu fără întârziere la realizarea propunerii de organizare. Comandantului militar Gabriel Bagradian îi fură repartizaţi Nurhan-ceauşul, învăţătorul Şatakhian şi doi oameni mai tineri, pe care îi alesese chiar el. Aram Tomazian era şi el membru în comitetul pentru apărare. La rândul lui, Gabriel Bagradian făcea parte şi din comitetul pentru organizarea internă pe care îl conducea pastorul. Acest din urmă comitet răspundea de tot ce avea legătură cu aprovizionarea şi distribuirea de alimente. De aceea, printre membrii săi se aflau Thomas Kebussian precum şi ceilalţi muhtari. Bătrânul Tomazian, antreprenorul, avea o atribuţie

specială: în grija lui se afla construirea locuinţelor-adăposturi. Este de la sine înţeles că hekim Altouni şi impasibilul farmacist trebuiau să formeze comitetul pentru sănătate. Aşadar, în linii generale se-realizase o bună diviziune a muncii. În ceasurile ce urmau, diferitele grupuri trebuiau să treacă la întocmirea programului de lucru, pe cât era cu putinţă. Iar spre zorii zilei, o şedinţă scurtă a marelui sfat va fi de ajuns pentru a aproba rezultatele. Muhtarii se duseră în curtea din faţa casei, pentru a fi în măsură să-şi verifice cifrele privind cantitatea de provizii prin discuţii nemijlocite cu sătenii. Gabriel avea intenţia să-i urmeze mai târziu, şi cu sprijinul lor să aleagă oamenii cei mai tineri şi mai voinici pentru a alcătui prima echipă cu care să pornească încă în cele dintâi ceasuri ale dimineţii săpăturile la marea tranşee situată în şaua nordică. Până atunci însă folosindu-se de hărţile lui, dădu lui Ter Haigasun, Aram Tomazian şi celorlalţi explicaţii pline de înflăcărare cu privire la planul de apărare. Până şi Krikor începu să se arate interesat şi se apropie de el. Numai unul singur dintre cei de faţă îşi încrucişase braţele şi rămânea cu încăpăţânare la o parte – Hrand Oskanian, fireşte. Învăţătorul cel negricios trebuise să îndure o nouă umilinţă. La împărţirea atribuţiilor nu i se dăduse un rol de conducere, ba nici măcar un rol secundar cât de cât mai

însemnat. În timp ce colegul său Şatakhian fusese numit în comitetul pentru apărare, Ter Haigasun, animat de o ură fără margini împotriva taciturnului, îl condamnase să ţină lecţii cu copiii, pentru a se evita instaurarea unui climat de indisciplină. Era răzbunarea încărcată de invidie a preotului pentru faptul că alegătorii din comune îi acordaseră sute de voturi lui Hrand Oskanian, poetul lor. Învăţătorul se şi gândea să părăsească adunarea, rece şi distant, şi să plece acasă. Pe urmă însă îşi dădu seama cu mândrie că masa care îl alesese îşi ridica ochii către el cu încredere, şi că, pe deasupra, preotul va suferi mai mult sub presiunea prezenţei sale, decât dacă ar pleca.

Scurt timp după miezul nopţii se produse o întrerupere bruscă a consfătuirii. Cum se întâmplă nu arareori în asemenea cazuri nu se gândise nimeni la tezaurul ascuns de care depindea întreg viitorul. Cele cincizeci de puşti Mauser şi două sute cincizeci de puşti Kara se aflau încă în mormintele lor din cimitir. Trebuiau dezgropate fără întârziere şi transportate, împreună cu muniţia, încă în cursul nopţii pe Damlajik. Chiar dacă Gabriel avea încredere în asigurările pe care i le dăduse Ali Nassif, totuşi nu trebuia exclusă pe de-a-ntregul posibilitatea ca în următoarele douăzeci şi patru de ore să sosească un grup de saptiehi şi cu acest preilej să întreprindă pe neaşteptate o percheziţie pentru a căuta arme

prin sate. O delegaţie de şase oameni se duse în mare grabă la cimitirul din Yoghonoluk, care se afla în afara localităţii, pe drumul spre Habibli, satul lemnărilor. În faţă mergea paracliserul cu un felinar, Ter Haigasun îl urma, cu Nurhan-ceauşul şi cu preotul din Habibli. Cei doi gropari încheiau procesiunea. Prin grija lui Nurhan, maistrul armurier, puştile fuseseră în gro” paté în morminte cu pereţii zidiţi: se odihneau în coşciuge ermetic închise, pe straturi de paie şi învelite în cârpe, aşteptându-şi pline de demnitate învierea. Nu erau nici patru săptămâni de când într-o noapte, la lumina torţelor, Nurhan-ceauşul le supusese unei inspecţii sumare şi le găsise în perfectă stare. Trăgaciul câte uneia abia dacă prezenta urme de rugină. Nici muniţia nu suferise câtuşi de puţin. În această noapte, lăzile grele, în număr de cincisprezece, fură smulse pentru totdeauna din mormintele lor. Era o muncă uriaşă. Deoarece nu erau la îndemână decât puţine braţe, Ter Haigasun, care-şi scosese sutana, puse şi el mâna cu nădejde. Mai târziu se aduseră din sate câţiva măgari, animale de povară puternice, miţoase, cum se găseau prin partea locului, până ce în sfârşit, către dimineaţă; o caravană misterioasă aflată sub conducerea lui Nurhan-ceauşul trecea prin localităţile Azir şi Bitias, cufundate într-o tăcere de moarte şi urca spre trecătoarea aflată către nord.

Ter Haigasun se întoarse în selamlâcul Vilei Bagradian abia cu un ceas înainte de îăsăritul soarelui. Grădina arăta ca un imens câmp de bătălie, semănat cu trupuri culcate. Nici măcar cei din Yoghonoluk nu se duseseră acasă. Asemenea unui conducător de oşti trecând printre şirurile de morţi, tot aşa păşea Ter Haigasun peste trupurile nemişcate ale celor adormiţi.

Membrii diferitelor comitete, îmboldiţi fără încetare de energia lui Bagradian, desfăşuraseră o muncă rodnică. În linii mari, condiţiile de luptă şi de viaţă fuseseră hotărâte. Numele celor ce urmau să facă parte din grupurile de luptă fuseseră stabilite, cantităţile şi felul alimentelor disponibile fuseseră evaluate cu oarecare aproximaţie. Tot aşa, se prevăzuse construcţia unei aşezări din colibe de ramuri împletite, amenajarea unui şopron-spital şi a unei barăci mai mari pentru sfatul conducătorilor. După întoarcerea lui Ter Haigasun, marele sfat se întruni din nou. Gabriel expuse şefului suprem, în puţine cuvinte, hotărârile luate. Reuşise să impună adoptarea majorităţii ideilor sale, datorită sprijinului activ pe care-l obţinuse din partea lui Aram Tomazian. Ter Haigasun le aprobă cu ochii pe jumătate închişi şi o expresie absentă pe faţă, de parcă nu credea că viaţa nouă care urma să înceapă ar putea fi cuprinsă în asemenea hotărâri. Luminările şi oamenii se consumaseră până aproape de sfârşit.

Şi totuşi, în ochi se citea mai multă emoţie decât oboseală. Când dumnezeiască dimineaţă începu să-şi mijească zorii, se lăsă o tăcere adâncă. Bărbaţii priveau prin ferestre către lumina delicată, către primii boboci ai zilei născânde, care se desfăceau limpede petală cu petală. Luminile ochilor luceau în pupile ciudat de mărite. În încăperea încărcată de atmosfera de veghe nu se auzea alt sunet decât scârţiitul creioanelor lui Avakian şi al notarului, care întocmeau un proces-verbal asupra celor mai importante hotărâri luate. Când aurul soarelui pătrunsese din plin înăuntru, amfitrionul puse capăt visării tăcute:

— Cred că în noaptea aceasta ne-am făcut datoria şi că nimic n-a fost uitat…

— Nu! Ceva a fost uitat, şi anume ceea ce era mai important! Ter Haigasun nu se ridicase ca să rostească aceste cuvinte: sunetul plin al vocii sale îi opri pe cei care se şi sculaseră în picioare. Preotul îşi deschise ochii mari. Apăsă pe fiecare silabă: Altarul!

Apoi spuse pe un ton calm şi în cuvinte simple, că în centrul noii aşezări va trebui să fie ridicat un altar mare de lemn, ca loc sfânt pentru slujbe religioase şi rugăciune.

La ora cinci – soarele se afla sus, pe cer – Gabriel intră în salonul de la etaj al Juliettei. Găsi în încăpere un număr de persoane care petrecuseră aici o noapte de veghe împreună cu

madame Bagradian. În ciuda rugăminţilor şi poruncilor mamei sale, Stephan nu se dusese la culcare. Acum era întins pe divan – până la urmă somnul îl biruise. Juliette îl învelise eu un pled. Cât despre ea, stătea rezemată de fereastra deschisă, cu spatele către cei aflaţi în cameră. În această încăpere luminoasă, fiecare în parte făcea impresia că este cu desăvârşire singur cu sine însuşi. Iskuhi şedea nemişcată lângă băiatul adormit. Hovsannah, soţia pastorului Tomazian, care cuprinsă de teamă sosise la vilă către zorii zilei, luase loc într-un fotoliu şi privea” înaintea ei. Mairik Antaram, cea mai puţin ostenită de agitaţia acestei nopţi, asculta prin uşa întredeschisă zvonul de glasuri ale participanţilor la consfătuire. Dar în cameră se afla şi un bărbat. Monsieur Gonzague le ţinuse de urât femeilor în cursul acestei nopţi lungi. Deşi acum nu se uita nimeni la el, părea totuşi a fi singurul care nu se afla doar cu sine însuşi. Cărarea fără cusur care-i despărţea părul lucea, neatinsă de veghe şi de evenimente. Dedesubtul unghiului obtuz al sprâncenelor, ochii lui catifelaţi, cercetători, ba chiar concentraţi, rătăceau încolo şi încoace printre femeile din încăpere. Părea că încearcă să citească pe feţele trase de oboseala unei nopţi nedormite orice dorinţă, pentru ca s-o poată îndeplini imediat cu solicitudine cavalerească.

Gabriel făcu doi paşi spre Juliette, dar se opri

şi ţprivi estet» Gonzague:

— Este în atară de orice îndoială că aveţi un paşaport american?

O trăsătură amuzantă şi uşor dispreţuitoare se ivi în riturile gurii tânărului grec:

— Doriţi să vedeţi paşaportul, domnul meu? Poate a şi legitimaţia mea de ziarist?

Îşi întinse degetele, neglijent, către buzunarul de la iept. Gabriel nu mai observă gestul. Luase mâna Juliet – ei într-a lui. Mâna aceasta era nu numai rece, era einsufleţită – sau mai curând cuprinsă de o moarte aparentă. Dar cu atât mai viu era luciul ochilor. Era în ei un du-te-vino permanent, flux, şi reflux, cum se întâmpla totdeauna în perioada conflictelor conjugale. Îi fremătau uşor şi nările, semn de împotrivire pe care sabriel îl cunoştea prea bine. Pentru prima oară de douăzeci şi patru de ore, Gabriel fu cuprins de o senzaţie de oboseală şi descurajare. Se clătină pe picioare. Simţea înăuntrul lui un gol, un vid. Se priveau neîncetat, soţ şi soţie, cercetându-se din ochi. Unde era soţia ui Gabriel? îi simţea încă mâna într-a lui, ca pe un obiect de porţelan rece şi indiferent, dar ea însăşi îi unecase din mână, departe: la câte zile de marş? spre glorizonturi maritime? Dar depărtarea ce devora clipă de clipă spaţiul se mărea nu numai de la ea până la el, şi de la el până la ea. Se simţea şi el cum e purtat în părtări, eu viteză năprasnică. Aici

în faţa lui, se afla upul înalt, frumos, al Juliettei atât de aproape, atât de caracteristic ei. Gabriel îl îmbrăţişase de o mie de ori. Fiecare părticică ar trebui să păstreze amintirea sărutărilor lui, gâtul lung, umerii, sânii, şoldurile, coapsele şi genunchii, chiar degetele de la picioare. Acest trup; îl purtase pe Stephan, suferise ca să asigure viitorul sângelui Bagradienilor. Şi acum? Aproape că nu recua noştea acest trup. Îşi pierduse facultatea de a şi-13 imagina gol. Era senzaţia pe care ar fi avut-o cineva: care şi-a uitat numele. Dar, de parcă n-ar fi fost de ajuns că acolo se afla doar o doamnă franţuzoaică, cu care dusese cândva o viaţă comună – această doamnă era o inamică, era de partea cealaltă, participa la celălalt consiliu, al exterminării, deşi era mama unui copil: armean. Gabriel simţi, într-un mod foarte nelămurit, cum ceva mare şi rotund i se urcă în gâtlej. Abia în ultima clipă reuşi să scape de această senzaţie de sugrumare. Ea se transformă într-un geamăt:

— Nu… nu e cu putinţă… Juliette…

Ea îşi înclină într-o parte capul, cu răutate:

— Ce nu e cu putinţă?… Ce vrei să spui?

Gabriel rămase cu ochii pironiţi la fereastră, pel unde pătrundea o risipă de culori. Din pricină că vreme de atâtea ceasuri fusese nevoit să ţină neîncetat cuvântări în armeneşte, limba franceză, jignită, se retrăgea acum în subconştientul lui,

refuzându-l. Începu să se bâlbâie – cu un accent neobişnuit de dur, care nu făcea decât s-o îndepărteze şi mai mult pe Juliette.

— Voiam să spun… Ai dreptate… Cred că… Tu nu; trebuie să suferi din cauza… Ce vină ai tu?… Aminteş-te-ţi de discuţia noastră de atunci… Nu pot îngădui… Trebuie să pleci de-aici… Tu cu Stephan…

Ea părea că-şi cântăreşte cu grijă cuvintele:

— Îmi amintesc foarte limpede de discuţia aceea… Oricât de nemaipomenită este situaţia asta, sunt legată strâns de destinul vostru… Aşa am spus şi atunci…

— Niciodată nu folosise asemenea cuvinte, dar asta ru avea importanţă. Aruncă o privire întunecată şi încărcată de reproşuri spre Iskuhi şi Hovsannah, de parcă ar fi văzut în ele pe adevăratele vinovate de soarta ei de prizonieră. Gabriel îşi trecu de două ori mâna peste ochi, şi iată că deveni din nou bărbatul şi conducătorul din noaptea abia scursă:

— Există o cale de ieşire pentru tine şi Stephan… Nu e uşoară şi nici lipsită de primejdie… Dar tu eşti înzestrată cu multă voinţă, Juliette.

În ochii ei apăru o expresie aspră, cercetătoare. Animalele surprinse în vizuină au asemenea privire, înainte de a porni brusc, cu o săritură lungă, spre libertate, pentru a scăpa de

om sau de vreo altă primejdie. Probabil că în această clipă toate instinctele de eliberare ale Juliettei se ghemuiau pregătindu-se de săritură. Dar de îndată ce Gabriel începu iar să vorbească, trăsăturile ei îşi piei dură încordarea, nu mai părea să stea la pândă, Ei deveni din nou nesigură, supărată şi răutăcioasă.

— Astăzi sau mâine, Gonzague Maris ne va părăsi, zise Bagradian cu tonul hotărât al comandantului. Are un paşaport nord-american, ceea ce în împrejurările de faţă constituie o şansă de nepreţuit. Fără îndoială că dumneata, Maris, nu te vei împotrivi să salvezi pe soţia mea şi pe Stephan. Veţi lua trăsura de vânătoare. E vară, iar şoselele văii sunt oricum practicabile. În afară de asta, veţi lua roţi de rezervă şi cei patru cai. SCristaphor vă va însoţi, alături de vizitiu. Fiind în serviciul vostru, se vor salva şi ei: Prin Sanderan şi El-Maghara sunt numai cinci sau şase ore până la Arsus; în calculul acesta am ţinut seama de faptul că va trebui să faceţi cea mai mare parte a drumului la pas. Cele cincisprezece mile engleze1 pe drumul de coastă de la Arsus la Alexandretta sunt un fleac, deoarece puteţi merge la trap ceasuri în şir pe ţărmul nisipos. La Arsus, probabil că se află un mic post militar. Lui Maris n-o să-i fie prea greu să-l intimideze pe onbaşiul de acolo cu paşaportul lui…

Administratorul Kristaphor intrase ea să se

intereseze ce porunci are pentru el stăpâna casei. Gabriel se întoarse brusc către el:

— În zece ore se poate ajunge cu trăsura până la Alexandretta trecând prin Arsus?

Administratorul îşi holbă ochii, consternat:

— Efendi, asta depinde de turci.

f: – 1 Aprox. 24 km.

Vocea lui Bagradian deveni şi mai aspră:

— Nu asta te-am întrebat, Kristaphor. Îţi pun o! trebare precisă: te crezi în stare să-i duci până Alexandretta pe hanum, pe fiul meu şi pe acest dor american?

Fruntea administratorului – un om care deşi au doar patruzeci de ani arăta ca un bătrân – se acor, cu broboane de sudoare. Dar nu era de loc limpede da pricina emoţiei sale era teama de asemeneaacţii periculoasă sau perspectiva neaşteptată a propriei săvări. Privirile lui rătăceau de la Bagradian la Gonzag şi înapoi. Într-un târziu, pe faţa lui se ivi un fel pornire spre o bucurie fără frâu. Îşi stăpâni însă imed această expresie, fie din respect, fie pentru a nu trăda:

— Sunt în stare, efendi! Dacă domnul are un paşapo saptiehii nu ne vor putea face nimic…

După această declaraţie, Gabriel îl trimise pe Kr taphor la bucătărie, să se îngrijească de pregătirea ti mic dejun foarte consistent pentru toată lumea. Pe tir îi explică lui Maris în amănunţime cum urma să pro deze: din păcate, la

Alexandretta nu există un cons american, doar un viceconsul german şi unul aust” ungar. El, Bagradian, luase mai de mult informa despre aceşti doi diplomaţi. Pe cel german îl chea Hoffmann, pe austriac Belfante, amândoi sunt cam de afaceri în stil european, binevoitori, din partea care te poţi aştepta la orice fel de ajutor. Dar fiind orie vorba de aliaţi ai turcilor, se impune multă pruden

— Va trebui să născociţi o poveste oarecare… Juliette e elveţiană şi că şi-a pierdut paşaportul prilejul unui accident survenit în cursul călătoriei… necesar ca – eeeon Misă obţină pentru voi o autozaţie de călătorie pe calea ferată, eliberată de corn” damentul – militar local… în câteva zile se deschide li spre Toprak Kaleh… Hoffmann şi Belfante probabil ştiu dacă poate fi mituit comandantul… în acest totul ar fi în regulă!

Toate aceste indicaţii cu privire la posibilităţile scăpare, Gabriel le cumpănise de sute de ori în nor

300

lui de nesomn, le elaborase în amănunţime, renunţase la elv şi le adoptase iar. Indieaţiile prezentau mai multe variante, una în direcţia Alep, alta cu destinaţia Beirut. Cu toate acestea, frazele lui întretăiate sunau de parcă le-ar fi elaborat în clipa aceea. Juliette îl privea de parcă nu înţelegea nici măcar un singur cuvânt din cele

ce spunea.

— Trebuie să născociţi o poveste veridică, domnule Maris, continuă Gabriel. Nu va fi prea simplu să daţi o aparenţă de verosimilitate accidentului de călătorie şi pierderii paşaportului… Totuşi, nu acesta este cel mai important lucru… Juliette… Lucrul cel mai important este că datorită înfăţişării tale indubitabil europene nu vei stârni bănuiala că eşti de-a noastră. Şi asta înseamnă însăşi salvarea… Vor crede că eşti o aventurieră, în cazul cel mai rău o agentă politică… Este o primejdie care nu poate fi evitată… Din această pricină vei avea neplăceri, ba poate că vei fi nevoită să înduri şi unele suferinţe… Dar aceste suferinţe, în comparaţie cu ale noastre, sunt cu totul neglijabile… Neîncetat trebuie să ai în faţa ochilor scopul principal: să scapi de-aici! Spune-ţi neîncetat: „Trebuie să scap de aceşti oameni

urmăriţi de blestem, între care am nimerit fără să am vreo vină!”

La aceste cuvinte, pe care le pronunţă ridicând vocea, Gabriel păru că-şi pierde stăpânirea de sine, pe care până acum reuşise s-o păstreze făcând eforturi mari. Juliette îşi lăsă uşor bustul pe spate, de parcă prin această mişcare involuntară şi-ar fi exprimat intenţia de a împlini dorinţa soţului ei. Gonzague Maris făcu în tăcere un mic pas spre cei doi soţi. Poate că în felul

acesta voia să arate că este gata să se supună hotărârii luate, dar că nu vrea s-o influenţeze prin atitudinea lui. Toţi ceilalţi păreau să exagereze rigiditatea lor neînsufleţită, pentru a micşora pe cât eu puţină impresia penibilă că asistau ca martori la o scenă care nu-i privea. Gabrier* îşi regăsi imediat stăpânirea de sine:

— Ce-i drept, circulă numai trenuri militare… Va trebui să daţi bacşişuri ofiţerilor de la calea ferată la

301

fiecare porţiune de drum… Cei mai mulţi dintre ei sunt oameni în vârstă, care trăiesc după concepţiile vechi şi n-au nicio legătură cu Ittihadul… O dată instalaţi în tren, nu mai puteţi avea cine ştie ce greutăţi… Doar oboseala va fi îngrozitoare… Totuşi, fiecare milă mai aproape de Stambul îmbunătăţeşte situaţia… Iar la Stambul veţi ajunge, chiar de-ar fi să dureze săptămâni… Juliette, acolo te duci imediat la Mr. Morgenthau… Îţi mai aminteşti de el… Ambasadorul american…

Gabriel scoase din buzunar o scrisoare pecetluită foarte protocolar. Şi acest document, testamentul lui, îl ţinea pregătit de câteva săptămâni fără ca Juliette să ştie. 1 – 1 întinse fără să spună vreo vorbă. Dar ea îşi retrase încet mâinile şi le ascunse la spate. Cu o uşoară mişcare a capului, Gabriel arătă spre fereastră, în rama căreia se încadra Musa Daghul în soarele puternic

al dimineţii ce părea să-i fi diminuat dimensiunile:

— Trebuie să urc sus, acolo… începe munca… Cred că nu voi putea să mă întorc astăzi…

Mâna întinsă, cu scrisoarea pecetluită, recăzu încet. „Ce fel de lacrimi sunt acestea? Şi Juliette nu şi le reţine? se miră Gabriel. Plânge de mila ei sau după mine? Oare aşa să fie despărţirea?” Simţea suferinţa ei, dar n-o putea pătrunde. Privi în treacăt spre ceilalţi, spre cei care tăceau şi continuau să-şi ţină răsuflarea ca să nu tulbure hotărârea pe cale de a fi luată. Lui Gabriel îi era dor de Juliette, care nu era, totuşi, decât la un pas de el. Vorbi limpede şi convingător, de parcă s-ar fi aflat la receptorul unui telefon şi era nevoit să-şi deschidă sufletul faţă de o fiinţă iubită aflată departe, peste ţări:

— Ştiam că aşa se va întâmpla, Juliette… şittuşi nu ştiam că aşa se va întâmpla… între noi…

Răspunsul ei sună sumbru, erau cuvinte venite din adânc, răutăcioase şi de loc întretăiate din pricina prinsului:

— Şi mă crezi în stare de un asemenea lucru?! Nimeni nu putea să-şi dea seama de câtă vreme sej trezise Stephan, cât auzise din discuţia dintre părinţii săi

302

şi cât înţelesese. Numai Iskuhi se ridică pe neaşteptate, speriată. Juliette ştia, şi era un lucru care o uimise adesea, că între Gabriel şi băiat

existau relaţii pe cât de adânci pe atât de sfioase. Stephan, altminteri foarte turbulent şi expansiv în sentimentele lui, în prezenţa lui Gabriel era de cele mai multe ori tăcut, dar şi Gabriel se purta faţă de Stephan într-un fel ciudat de reţinut, serios şi zgârcit la vorbă. Viaţa îndelungată petrecută în Europa atenuase, ce-i drept, în sufletele celor doi Bagradian viaţa Asiei, dar n-o înăbuşise cu totul, (în casele celor şapte sate, fiul, orice vârstă ar fi avut, săruta în fiecare dimineaţă şi în fiecare seară mâna tatălui. Existau chiar familii, păzitoare cu stricteţe ale tradiţiilor, în care tatăl nu era servit la masă de către nevasta lui, ci de fiul cei mai în vârstă. Şi invers, tatăl îl cinstea pe fiul cel mai vârstnic cu o severitate pătrunsă de afecţiune, conform unor datini străvechi, deoarece unul vedea în celălalt o treaptă nemijlocit învecinată pe scara înnegurată a veşniciei.) în ceea ce îi priveşte pe Gabriel şi pe Stephan, aceste relaţii nu se mai manifestau, ce-i drept, în rigidele forme ancestrale, ci în acea sfială care-i unea şi-i despărţea în acelaşi timp. Nici relaţiile lui Gabriel cu tatăl său nu se înfăţişaseră altfel. Avusese şi el, ori de câte ori se afla de faţă cu tatăl lui, acea senzaţie de încordare împletită cu sfială şi admiraţie, şi nu-şi îngăduise niciodată vreun cuvânt tandru sau vreun gest de afecţiune.

Cu atât mai cutremurător a fost acum strigătul pe care îl scoase fiul lui Gabriel, când înţelese că

în aer plutea primejdia unei despărţiri. Îşi aruncă pătura de pe el, se repezi la tatăl său, se încleşta cu toate puterile Be el:

— Nu, nu... tăticule... Nu ne trimite Hpprţ? jG aici. Vreau să rămân cu tine... Să rămân cu tine...

Oare ce era acel ceva care privea din ochii migdalaţi ai fiului către tată? Nu mai era un copil căruia să-ţi oţi îngădui să-i hotărăşti viaţa, ci un om adevărat, fetânat de voinţa şi de sângele său, un destin de pe acum format, care nu se mai lăsa plămădit. Cât de mult crescuse şi se maturizase în aceste zile! Dar constatarea

303

aceasta nu epuiza acel ceva din ochii lui Stephan care îl izbea cu putere. Se apăra moale:

— Ceea ce urmează să se întâmple, Stephan, nu e un joc de copii...

Strigătul de spaimă al băiatului se transformă într revendicare tot mai îndărătnică:

— Eu vreau să rămân cu tine, tăticule, nu plec de-aici. Eu, eu, eu?! Juliette fu cuprinsă de o gelozie mânioasă. Ah, armenii ăştia doi! Ce uniţi erau! Ea ni nu mai exista în clipa aceasta! Dar copilul era al ei 1 aceeaşi măsură în care era şi al lui. Nu voia să-l piard iar dacă în această clipă nu-şi apăra punctul ei vedere, atunci îl pierdea pe Stephan. Făcu un p hotărât, ba chiar vădind înverşunare şi se îndrep către locul unde se aflau tatăl şi fiul. Apucă mâna 1 Stephan, ca să-l tragă

spre ea. Gabriel înţelese doar Juliette se apropiase. „Şi mă crezi în stare de cu asemenea lucru?!” îndărătul acestei întrebări r utăcioase stătuse încă la pândă o anume nehotărî Dar pasul mare al Juliettei a constituit pentru Gabri pasul hotărâtor. Într-o singură îmbrăţişare îşi strân la piept soţia şi copilul:

— Fie ca Iisus Cristos să ne vină în ajutor! Poate e mai bine aşa.

În timp ce încerca să se liniştească singur eu acest cuvinte, simţi că-l cuprinde o spaimă nelămurită, parcă în aceeaşi clipă Mântuitorul pe care îl invocase fi închis uşa pe unde Juliette şi Stephan ar fi put pleca. Încă înainte ca îmbrăţişarea să devină cu adevăr însufleţită, Gabriel îşi lăsă braţele în jos, se întoarse porni spre uşă. Dar în prag se mai opri o dată:

— Se înţelege de la sine, domnule Maris, că pent Călătoria duiuitate îţi stă la dispoziţie unul dintre e mei.

Gonzague îşi accentua surâsul amabil:

— Aş accepta cu recunoştinţă marea dumncavoas dărnicie, dacă n-aş avea o altă dorinţă. Vă cer permisi nea să iau parte la viaţa dumneavoastră, sus, pe Mu Dagh. Cu farmacistul Krikor am şi stat ele vorbă.

804

Întrebat în privinţa mea pe preotul Ter Haigasun, iar răspunsul n-a fost de loc

nefavorabil… Bagradian se gândi vreme de o clipă.

— Sper că pentru dumneata este limpede că, după aceea, niciun fel de paşaport american nu-ţi mai poate fi de vreun folos.

— Trăiesc ele atâta vreme aici, domnule Bagradian, încât nu-mi vine câtuşi de puţin uşor să vă părăsesc. Şi apoi, mai există un motiv secundar: sunt ziarist. Un corespondent nu se întâlneşte de două ori în viaţă cu asemenea ocazie.

Ceva din felul de a fi al lui Gonzague făcea acum o impresie antipatică, ba chiar dezgustătoare asupra lui Bagradian. Încercă să găsească argumente pentru a respinge dorinţa tânărului:

— Numai că se pune întrebarea dacă pe urmă vei mai avea prilejul să utilizezi reportajele dumitale.

Acum, răspunsul lui Gonzague nu se mai adresa doar lui Gabriel, ci tuturor celor care se aflau în cameră:

— În viaţa mea am verificat de multe ori că presentimentele nu mă înşală. Iar de data aceasta, domnule Bagradian, am presimţirea foarte limpede că toată chestiunea aceasta se va sfârşi cu bine pentru dumneavoastră toţi. E drept că este doar un sentiment. Dar am mare încredere în asemenea sentimente.

Privirea încordată a ochilor săi catifelaţi trecu de la Hovsannah la Iskuhi, de ia Iskuhi la Tuliette,

pe faţa căreia se opri. Şi ochii lui Gonzague păreau s-o întrebe pe madame Bagradian dacă nu crede că motivele lui sunt destul de convingătoare.

Capitolul ül şaptelea ÎNHORMÂNIAREA CIOPOTEIOR

Două ZILE ŞI DOUĂ NOPŢI, GABRIEL BAGRADIAN rămase pe Damlajik. Încă din prima seară îi trimise Juliettei vorbă să nu-l aştepte. Erau mai multe motive care îl siliră să stea vreme mai îndelungată fără întrerupere, pe coama muntelui, în ciuda numeroaselor povârnişuri, Damlajikul îşi pierdu deodată aspectul alpin idilic pe care Gabriel îl cunoscuse mai întâi în colindările sale visătoare, iar apoi în cercetările cu privire la problemele de strategie. Pentru prima oară îi arăta faţa lui adevărată, în toată goliciunea ei. Nu numai omul, dar tot ce există pe lumea asta îşi arată adevărata faţă abia când e pus la încercare. Aşa era şi cu Damlajikul. Imaginea paradiziaca, zâmbetul pustietăţilor însufleţite de susurul izvoarelor dispăruseră din aspectul lui adânc brăzdat şi prăpăstios. Sectorul de apărare pe care îl alesese Bagradian cuprindea o suprafaţă de câţiva kilometri pătraţi. În afară de Vâlceaua orăşenească destul de plană, această suprafaţă consta din pronun-tlate ondulaţii ale terenului, coline; rotunjite şi prăpăstii, care te oboseau peste măsură dacă erai nevoit să le parcurgi de mai

multe ori pe zi pentru a atinge diversele obiective. Gabriel voia să evite risipa de energie şi de timp trebuitoare coborârii în vale, în cazul că această coborâre nu era neapărat necesară. Şi cu toate acestea

306

simţea că dispune de o forţă fizică mai mare ca oricând în viaţă. Fiindcă şi trupul său dovedea abia acum, când era solicitat peste măsură, cum era construit şi de ce eforturi era capabil. Faţă de toate acestea, săptămânile de război pe care le trăise pe frontul din Balcani i se păreau înnegurate şi molcome. Pe atunci nu era altceva decât o clisă umană care, sub imperiul unor oarecare forţe ale naturii, fie că era târâtă înainte în primejdie de moarte, fie că se revărsa înapoi – fără ca propria voinţă să joace vreun rol – în aceeaşi primejdie de moarte.

În ultimii ani, Gabriel suferise de mai multe ori de tulburări ale cordului sau de afecţiuni ale stomacului. Aceste crize ale unui organism răsfăţat dispăruseră ca suflate de vântul puternic al necesităţii. Nici nu mai ştia că are o inimă şi un stomac, nici nu mai observa că-i erau prea de ajuns trei ore de somn sub pătură sau pe pătură, că o pâine şi o conservă oarecare îl saturau pentru o zi întreagă. Deşi nu se gândea prea mult la aceste lucruri, totuşi asemenea dovadă a propriilor forţe îl umplea de bucurie şi mândrie

totodată. Era mândria ce înflăcărează materia din care suntem alcătuiţi ori de câte ori spiritul i-a pregătit o înfrângere.

Şi mai importantă se dovedi o altă împrejurare. Cea mai mare parte a bărbaţilor apţi pentru luptă se şi aflau pe munte, iar împreună cu ei un mic grup de femei voinice şi o mulţime de băieţandri, folosiţi la muncă. Ca o înţeleaptă măsură de prevedere, toţi ceilalţi rămăseseră jos, în vale. Acolo trebuia creată impresia că viaţa de zi cu zi continuă ca de obicei, ca depopularea satelor să nu devină vădită. În afară de asta, locuitorii din sate luaseră asupra lor îndatorirea ca în fiecare noapte, la adăpostul întunericului, să transporte sus, pe munte, cât mai multe provizii-eu-putinţă. Existau şi materiale care nu puteau fi cărate cu animalele de povară. Scândurile lungi şi bârnele din atelierul bătrânului Tomazian, de pildă, trebuiau purtate de calfe pe umeri. Lemnăria aceasta era destinată construcţiei altarului, barăcii pentru marele sfat şi şopronului în care urma să se instaleze spitalul. Dintre conducătorii aleşi.

307

pe Damlajik rămaseră cei mai tineri, în primul rând pastorul Aram Tomazian şi învăţătorii, împreună cu Gabriel Bagradian, în timp ce marele sfat, în frunte cu Ter Haigasun, îşi continua activitatea în vale.

Numărul bărbaţilor care îşi aşezaseră în acele zile tabăra pe Damlajik se ridica la aproximativ cinci sute. Era foarte important nu numai ca înăuntrul acestei trupe de şoc şi de elită entuziasmul de muncă să fie ridicat până la paroxism, dar să fie întreţinut şi stimulat într-un grad mereu crescut pătimaşul spirit de luptă de care erau animaţi oamenii. Seara, când se adunară cu membrele frânte de oboseală în jurul fo' –, eului de tabără din Vâlceaua orăşenească, pastorul Aram ţinu o cuvântare mai lungă, care nu prea semăna cu o predică, lămurind sensul acestei operaţii războinice; pleda pentru dreptul divin al autoapărării, vorbi despre inexplicabilul drum scăldat în sânge străbătut de poporul armean din cele mai vechi timpuri şi despre valoarea pilduitoare a acestei îndrăzneţe hotărâri, care poate că va ridica întregul popor la rezistenţă şi astfel îl va salva. Pe urmă zugrăvi surghiunul în toate amănuntele lui, în cele pe care le trăise el însuşi şi în cele pe care le cunoştea din relatări, Îl prezentă drept sfârşitul de neînlăturat al celor cinci mii de locuitori ai văii armeneşti şi cu aceeaşi siguranţă arătă că nu există nicio umbră de îndoială că fapta cea mare care îi uneşte pe toţi cei aici de faţă va duce la biruinţă şi libertate. Despre cum vor putea fi obţinute asemenea biruinţă şi libertate, bineînţeles că nu spuse niciun cuvânt. De altfel, nimeni nu întrebă. Pentru a se

înflăcăra, tinerilor nu le era necesar să pătrundă înţelesul acelor cuvinte mari, le ajungea Mmpla rezonanţă uneori, Gabriel BagradiajTJua cuvântul, scutindu-l pe pastor de osteneala aceasta. Spre deosebire de Aram Tomazian evita cuvintele mari şi făcea apel la oameni să nu lase să se irosească fără rost nici măcar o clipă, să nu consume inutil nici măcar o îmbucătură din proviziile aduse şi să-şi consacre fiecare bătaie a inimii ţelului comun. Să se gândească mai puţin la inevitabila nenorocire care i-a lovit, decât

308

la înspăimântătoarea ocară cu care guvernul turc a acoperit poporul armean:

— Dacă vom reuşi ca măcar o singură dată să-i respingem pe turci, făcându-i să se retragă în vale, atunci nu numai că am răzbunat ocara, dar i-am dezonorat şi i-am înjosit pentru totdeauna. Căci noi suntem cei slabi, iar ei sunt cei puternici. Pentru că de noi îşi bat joc numindu-ne negustori, iar pe ei se ridică în slăvi ca războinici. Dacă-i batem măcar o singură dată, le otrăvim orgoliul în asemenea măsură, încât nu-şi vor mai putea veni vreodată în fire.

Oricare ar fi fost părerea sinceră a lui Gabriel şi Aram în această chestiune, nu vorbeau mereu şi mereu decât de succesul plin de glorie al rezistenţei şi astfel sădeau în sufletele pline de bunăvoinţă ale tineretului credinţa fanatică şi,

ceea ce era tot atât de important, disciplină fanatică.

După cum nu bănuise absolut nimic despre constituţia de fier a trupului său, Gabriel Bagradian nu fusese conştient nici de calităţile sale de organizator. În universul vieţii sale de până acum, „simţ practic” era aproximativ identic cu gândire plată şi orientată către câştigul material. Din această pricină se situase totdeauna, cu un zel încununat de succes, de partea a tot ce era nepractic. Acum însă izbuti, datorită activităţii sale preliminare, să creeze încă din primele ore o organizare militară bine gândită, de asemenea anumite unităţi stabile, în care cei ce urmau să sosească mai târziu din vale să se poată încadra cu uşurinţă. Alcătui trei grupe principale: o linie întâi, o rezervă numeroasă şi o cohortă a tineretului, compusă din băieţandri între treisprezece şi cincisprezece ani, care urma să intre în foc doar în cazuri extreme, când re produceau pierderi mari, sau pe fronturile rărite, dar altfel nu trebuia să îndeplinească decât serviciul de cercetaşi, de ştafete şi curieri. Cu efectivul complet, prima linie urma să cuprindă opt sute şi şaizeci de oameni. Lăsând deoparte pe cei bolnavi, cu totul inapţi, şi un număr dintre cei mai calificaţi meşteşugari, din ea făceau parte toţi bărbaţii de la şaisprezece până la

şaizeci de ani. În rezervă urma să se încadreze nu numai restul bărbaţilor vârstnici, încă apţi de muncă, dar şi un număr important de femei şi fete, astfel că această a doua linie oscila între o mie şi o mie şi o sută de oameni. Al treilea grup, formaţia de cercetaşi a cohortei tineretului, aşadar un fel de cavalerie a Dam-lajikului, cuprindea peste trei sute de băieţi. În dimineaţa celei de a treia zile, Gabriel îl trimise pe aghiotantul său Avakian jos, la vilă, după Stephan. Dar nu era sigur că Jeiiiette îl va lăsa să plece fără nicio împotrivire. Totuşi studentul se întoarse la ora fixată împreună cu băiatul care radia de fericire şi pe care tatăl său îl încadra de îndată în cohorta tineretului. Dintre cei opt sute şi şaizeci de oameni ai trupei principale, bineînţeles că doar trei sute au putut fi înarmaţi cu puştile de infanterie aflate la dispoziţie. Ceilalţi, formând majoritatea, trebuiră să se mulţumească, din păcate, cu puştile ele vânătoare şi flintele romantice ce se aflau în aproape fiecare casă din cele şapte sate. De asemenea, Gabriel împărţi toate armele utilizabile din panoplia fratelui său. Era o şansă excepţională faptul că majoritatea oamenilor, şi nu numai cei care îşi făcuseră serviciul militar în armata turca, ştiau să mânuiască puşca. Cu toate acestea, la un bilanţ comparativ, armamentul trupei principale putea fi calificat ca lamentabil. Patru companii de infanterie regulată, chiarişi fără mitraliere, îi erau

net superioare. Evident că acest efectiv de luptă, cel mai important dintre toate, nu era conceput ca o masă amorfă, ci, conform planului de organizare militară întocmit de Gabriel, se împărţea în unităţi fixe de câte zece oameni, prin urmare într-un fel de batalioane în miniatură, care puteau i deplasate şi utilizate separat De asemenea, în cadrul repartizării oamenilor, Gabriel avu grijă ca fiecare dintre aceste grupe de câte zece să fie formată din locuitori ai aceluiaşi sat, pe cât posibil chiar înrudiţi între ei, pentru ca astfel să fie realizată o coeziune puternică în cadrul camaraderiei de arme. Mai dificilă se dovedi problema numirii comandanţilor, deoarece unuia dintre cei zece oameni ai fie

310

cărei grupe trebuia să i se încredinţeze conducerea, după cum şi unităţile mai mari aveau nevoie de comandanţi. Pe aceştia, Bagradian îi alese dintre oamenii de cele mai diferite vârste, care făcuseră serviciul militar. Cât despre nepreţuitul Nurhan-ceauşul, acesta întrunea într-o singură persoană rolurile unui general de infanterie, al unui comandant de arsenal, al unui inginer specialist în fortificaţii şi al unui vajnic plutonier-instructor. Vârfurile îndepărtate ale mustăţii lui cărunte, răsucite ca nişte sârme, tremurau, iar mărul lui Adam, închis la culoare şi mult ieşit în afară pe gâtul uscăţiv, sărea în sus şi

în jos. Nurhan părea că nutreşte o fierbinte recunoştinţă faţă de turci pentru că au ordonat surghiunul, atât de pasionat era zelul pe care îl depunea în activitatea militară de care fusese lipsit atâta amar de vreme. Ceasuri în şir făcea instrucţie cu trupa, în timpul când aceasta nu lucra, fără a-şi îngădui şi a-i îngădui nici măcar o clipă de răgaz. Îşi vârâse în cap să folosească inteligenţa şi îndemânarea armenilor, învăţându-i în câteva zile elementele regulamentului de instrucţie al armatei turceşti, pentru care în mod obişnuit este prevăzută o perioadă de pregătire de câţiva ani. El se limita îndeosebi la exerciţiile de luptă, formarea liniilor de trăgători, „cineat!” şi „sculat!”, tehnica acoperirii naturale şi a camuflării individuale, folosirea terenului şi asaltul. Cu mare nemulţumire a întâmpinat el dispoziţia lui Bagradian care, nu numai pentru a face economie de muniţii, dar şi din alte motive lesne de înţeles, a interzis exerciţiile de tragere la ţintă. Deşi era un om în vârstă, Nurhan alerga de la un teren de exerciţiu la altul, îi instruia pe comandanţii diferitelor grupe, ţipa şi înjura în cel mai teribil jargon de cazarmă turcească. Înarmat până în dinţi cu sabie, pistol militar, puşcă şi cartuşieră, îşi atârnase pe deasupra şi goarna de infanterie sustrasă din magazia regimentului şi cu ajutorul semnalelor răguşite şi întretăiate ale acestui instrument îşi înflăcăra în fiecare clipă

ostaşii. Bagradian străbătu în goană, enervat, tot drumul de la şaua nordică până la platoul de

311

Instrucţie, ca să interzică în mod sever asemenea trimbiţat ridieul. Fiindcă nu era câtuşi de puţin nevoie ca saptiehii şi satele mahomedane din vecinătate să fie înştiinţaţi cu sunete de trâmbiţă că pe Damlajik se desfăşoară manevre militare.

Chiar din prima dimineaţă, dezertorii de pe Musa Dagh veniseră să se alăture luptătorilor. În decursul următoarelor două zile ei se înmulţiră până la cifra impunătoare de şaizeci de oameni, căci goarna lui Nurhan părea că-i atrage şi pe cei din munţii învecinaţi, de pe Ahmer Dagh şi de pe pleşuvul Djebel el Akra. Deşi erau cu toţii bine înarmaţi, Gabriel Bagradian îi socotea ea pe un plus de efectiv îmbucurător pe de o parte, şi nu prea îmbucurător pe de altă parte. Fără îndoială că în acest grup care inspira îngrijorare nu se aflau numai dezertori, soldaţi schingiuiţi, doritori de libertate sau fricoşi, ei şi indivizi suspecţi, care aveau motive să se teamă mai mult de justiţia civilă decât de cea militară. Într-un cuvânt delincvenţi, care în chip necinstit se dădeau drept dezertori, tâlhari de meserie care nu păreau să fi fugit din cazărmile din Antakie, Alexandretta şi Alep, ci din ocna de la Payas. Adevărata meserie a celor şaizeci de nou-veniţi era foarte greu de

definit, căci aveau cu toţii aceeaşi înfăţişare ele oameni înfricoşaţi, vicleni şi decăzuţi, fapt cât se poate de explicabil la asemenea fugari care trebuiau să se ascundă zi şi noapte pentru a scăpa de urmărirea jandarmilor, şi nu se încumetau niciodată să coboare în sate înainte de orele două sau trei dimineaţa, pentru a cerşi o bucată de pâine de la cei de-un neam cu ei, iar aceştia tremurau de spaimă când îi zăreau. Scheletele înfometate ale dezertorilor de carne nu prea se vorbi – erau vârâte în zdrenţele uniformelor militare cenuşii ca nisipul deşertului. În măsura în care printre laţele încâlcite şi pline de păduchi ale părului şi bărbii se mai putea distinge ceva care să semene a feţe omeneşti, acestea aveau culoarea brună a pielii arse de soare şi acoperite de jeg. Din ochii lor de armeni priveau nu numai suferinţa cea mare şi co

312

Îă, ci şi o alta, deosebită, suferinţa plină de rău-e a unor suflete ce se pitulează în bezna nopţii şi o încetul cu încetul recad în animalitate. Toată tunătura asta arăta de parcă şi-ar fi încheiat de, itiv socotelile cu omenirea. Numai dezertorului rkis Kilikian, poreclit rusul, cele de mai sus nu i potriveau, cel puţin în ceea ce priveşte înfăţişarea exterioară, deşi tocmai el fusese izgonit mai fără milă; îl toţi ceilalţi de către societatea omenească atât grijulie când era vorba să se apere. De la

prima privire, Gabriel recunoscu în el stafia nocturnă din Poiana celor trei corturi. Cum să fie repartizaţi aceşti şaizeci ele indivizi deocheaţi în cadrul grupelor de câte Izece oameni, fără ca disciplina în curs de instaurare să sufere prejudicii, era o problemă care nu putu B rezolvată imediat. Deocamdată fură trimişi, în ciuda ptrâmbăturilor lor uimite, sub mâna de fier a lui Nurhan-ceauşul, unde în schimbul mâncării şi băuturii trebuiau Hfe se supună unei instrueţii militare tot atât de istobare ca şi cea de care fugiseră.

Dar nu exerciţiile de luptă constituiau problema incipală a acestor zile de muncă entuziastă, ci con-pţia şi construcţia reţelei de fortificaţii. Liniile al-stre şi cafenii pe care Gabriel le însemnase pe hăr-e lui Avakian trebuiau acum transpuse în realitate, oarece deocamdată pe Damlajik se afla mai multă «» a de lucru decât târnăcoape, cazmale şi lopeţi „unea fu împărţită în două schimburi, astfel încât desfăşura fără întrerupere. De fapt, Bagradian prepuse ca echipele de muncă să fie formate elin re-rvă, prin urmare din cei o mie şi o sută de bărbaţi femei care numai în clipa începerii luptei trebuiau – şi ocupe posturile, iar până atunci urmau să efec-sze în tabără lucrările necesare şi să presteze seraiul în slujba interesului obştesc. Dar oamenii care ceau parte din rezervă se aflau încă jos, în sate.

După calculele lui Bagradian, existau treisprezece icte slabe pe unde Damlajikul putea fi atacat. Secmi cel mai deschis era situat la nord, unde trecă-arca îngustă pe care Gabriel o botezase şaua nor

313

dică despărţea muntele de celelalte părţi ale Musai Daghului ce coborau treptat către Beilan. Al doilea sector, e drept ceva mai puţin periclitat, era coborâşul larg al Râpei gorunilor din dreptul satului Yoghonoluk Asemănătoare cu acesta erau şi celelalte zone din marginea apuseană a muntelui, expuse în măsură şi mai mică, şi anume în sectoarele unde coastele abrupte se îndulceau, iar ciobanii cu turmele lor bătătoriseră cărări înguste. Excepţie făcea numai masivul turn stâncos de la sud, desemnat pe hartă sub numele de bastionul sudic, care domina uriaşele grohotişuri ce se înălţau din câmpia Qrontelui în trepte şi terase prăpăstioase până aproape de vârf. Jos de tot, în câmpia născută din prăbuşirea unei lumi omeneşti gigantice, se aflau ogoarele semănate cu ruinele romane din Seleucia. Iar muntele imita această mare de piatră – rămăşiţă a unei civilizaţii distruse prin violenţă – prin mormanele sale de bolovani ce se înălţau semeţe şi apoi coborau în semicerc de-a lungul flancului sudic. După desenele amănunţite ale lui Bagradian şi sub supravegherea lui Samuel Avakian s-au construit din blocuri mari de piatră câteva ziduri destul de

înalte, nu numai pe turnul de stâncă, dar şi în stânga şi dreapta lui. Studentul se mira că numai în vederea acoperirii se înălţau ziduri atât de masive. Capacitatea lui de imaginaţie în ceea ce priveşte chestiunile militare era încă foarte redusă în aceste zile şi nu sesiza decât foarte rar intenţiile maestrului său. Se înţelege de la sine că o muncă mai asiduă trebuia depusă în sectorul nordic, în zona cea mai vulnerabilă a apărării. Gabriel Bagradian jalonase pe teren, cu mină proprie, tranşeea cea lungă, care cu toate ramificaţiile şi curbele ei măsura mai multe sute de paşi. Ea. apus», ea se sprijinea pe aglomerările stâncoase din regiunea situată înspre ţărmul mării, care cu baricadele, culoarele, şanţurile şi grotele lor constituiau o fortăreaţă-labirint. La răsărit, Bagradian asigură apărarea tran-şeei prin construcţia unor posturi înaintate de supraveghere şi prin baraje de copaci tăiaţi. O împrejurare favorabilă o constituia faptul că aici cea mai mare

314

ne a terenului era formată din pământ moale. Cu ale acestea, cazmalele dădeau mereu de roci caloase şi dolomitice, din pricina cărora lucrările îna-tau uneori cu mare greutate şi astfel speranţa că r putea sfârşi această tranşee în mai puţin de patru te de lucru nu mai era de loc îndreptăţită. În timp bărbaţii în putere precum şi câteva ţărănci

săpaul transportau pământul, băieţii, folosind seceri şi cuţite, prăţau în anumite locuri tufele şi desişul ţepos din jţa parapetului tranşeei, ca să asigure câmp libergătorilor. Bagradian nu se mişca toată ziua de lângă lupele de muncă. Mereu alerga ba în adâncitura şeii, pe colina alăturată, ea să studieze tranşeea din le mai diferite unghiuri de observaţie. Dădu dispoţia ca pe măsură ce pământul era scos prin săpături, fie răspândit uniform pe terenul înconjurător. Cea i mare grijă a lui era ca şanţul cel larg să fie eu băvârşire camuflat, astfel încât coasta acoperită cu Zgetaţie deasă, în lungul căreia era săpată tranşeea, nu arate nicăieri că ar fi fost atinsă de mână omefescă. Având în vedere că, în afară de tranşeea de zervă, pe următoarea curbă a terenului mai era prelzută construcţia a douăsprezece adăposturi mai mici, sistenţa plină de îndărătnicie a lui Bagradian, care bovca atâta la tranşeea principală, era în măsură să fbvcace îngrijorarea oricărui om cât de cât priceput (h asemenea treburi.

I Pastorul Aram Tomazian era, de altfel, destul de pipărat din pricina modului capricios în care coman-ntul organizase munca. În calitatea lui de adminis –, tor însărcinat cu organizarea internă, îşi făcuse coteala că se va trece neîntârziat la construirea adă-sturilor de locuit. Dar nici şopronul-spital şi nici Hearbaâaca pentru marele

sfat nu fuseseră începute, să nu mai vorbim de colibele din ramuri împletite e trebuiau construite pentru populaţie. Numai în litrul Vâlcelei orăşeneşti paracliserul, groparul şi câţiva gtteni mai credincioşi ciocăneau la scheletul altaru-ţâar în spatele sanctuarului se şi afla aşezată rama tru peretele înalt al altarului, confecţionată din

315

ramuri de cimişir. Simţului religios al lui Aram Tonab zian i s-ar fi potrivit mai degrabă un altar natural, una dintre multele pietre în formă de masă, îmbră ţişate de iederă deasă. Dar Ter Haigasun părea să nu aprecieze asemenea fantezii romantice. Preotul cârdb i se încredinţase construcţia altarului, când auzi de propunerea pastorului Aram, se mulţumi să dea batjocoritor din umeri. Drept care acesta din urmă îl mai scoase nicio vorbă, pentru că în calitatea lui ţfl cleric protestant trebuia să fie foarte atent cu fraţi săi întru preoţie aparţinând bisericii gregoriene. Se înserase. Sleit ele oboseală, Gabriel se întinsese pe pilmântul gol şi privea la scheletul încă neterminat jb altarului, care i se părea disproporţionat de mare. Tm urmă îşi dădu seama, în ciuda somnolenţei de care era cuprins, că şi pe el ¡1 privea cineva. Era Sargă Kilikian, dezertorul. Omul era mai tânăr decât Gabrhb poate că nu împlinise nici treizeci de ani. Cu tofl acestea avea trăsăturile aspre şi zbârcite ale unui im de

cincizeci de ani care-şi trăise traiul, Pielea feţej palidă în ciuda soarelui care o arsese, se întindea suH ţire şi tenace peste o tivgă rânjitoare. Trăsăturile Im păreau că fuseseră mai puţin răvăşite de – uierinţăj decât de o viaţă trăită fanai ic. Saturat, suprasaturab de viaţă, acesta era cuvântul. Deşi uniforma lui tot atât de zdrenţuită ca şi a celorlalţi dezertori, dă totuşi impresia unei elegante sălbăticite sau a un sălbăticiri elegante. Motivul trebuia căutat mai ai în faptul că din toată adunătura aceea de indivizi suspecţi era singurul bărbierit, ba era chiar bărbierit proaspăt şi cu grijă. Gabriel simţi deodată că i se face frig şi se ridică în capul oaselor. Îi trimise flăcăului o ţigară. Kilikian o luă fără să spună un cuvânt, scoase din buzunar un fel de aprinzătoare foarte ruL dimentară, începu să scapere ca să iasă scântei, iar după multe încercări zadarnice reuşi în sfârşit să aprindă un fitil de câlţi şi începu să fumeze cu un aer atât de blazat de parcă ţigările fine ale lui Bagradian ar fi fost tutunul lui de fiecare zi. Acum se studiau amândoi în tăcere, iar Gabriel era din ce în ce

316

mai indispus. Rusul nu-şi lua privirea stinsă şi totuşi dispreţuitoare de la mâinile albe ale lui Bagradian, până ce acosta nu mai putu răbda şi se răsti la el:

— Ei bine, spune, ce vrei?

Sarkis Kilikian suflă un nor gros de fum, dar nu-şi ischimbă câtuşi de puţin expresia. În atitudinea lui, lucrul cel mai enervant era că încă nu-şi lua ochii de la mâinile lui Gabriel. Părea să fie cufundat în cugetări profunde asupra unei lumi în care existau asemenea mâini moi şi îngrijite. În sfârşit, îşi deschise jura fără buze deasupra unor dinţi stricaţi, negrieioşi. „Vocea lui adâncă era mai puţin încărcată de ură decât Iruvintele:

— Nu-i o treabă pentru domni atât de fini... Bagradian sări în picioare. Voia să găsească un răspunsire. Spre profunda lui consternare, nu găsi niciunul, itorcându-se încet cu spatele da el, rusul, vorbind „ai mult cu sine însuşi, spuse într-o franceză destul acceptabilă.

— On verra ce qu’on pourra durer. 1 Mai târziu, când toată lumea se afla în jurul focului je tabără, Gabriel culese informaţii despre Sarkis Ki-„kian de la diferiţi oameni. Acesta îşi cucerise o oarece faimă, în ultimele patru luni, în toată regiunea în vecinătatea Musa Daghului. Nu făcea parte dintre zertorii originari de prin partea locului, şi cu toate estea saptiehii îl urmăreau cu o înverşunare de-ebită. De la Şatakhian, Gabriel află povestea vieţii rusului relatată cu şart. Deoarece învăţătorii din cele pte sate se caracterizau în general printr-o fantezie odigioasă, Bagradian aproape că era înclinat să-lnuiască pe Şatakhian că era nesăţios de orori şi 9 din proprie

iniţiativăadaugă acestui destin tipic rmenesc câteva trăsături de groază. Dar Nurhan-ceauşul se afla şi el de faţă şi aproba, dând din cap cu seriozitate, fiecare amănunt. Se spunea despre Nurhan – „auşul că este un binefăcător al dezertorilor şi un bun

Vom vedea cât vei putea să rezişti.

317

cunoscător al vieţii pe care o duceau. Iar el nu puteM

fi câtuşi de puţin bănuit de fantezie.

Sarkis Kilikian se născuse la Dort Yol, un sat mail aflat în valea râului Issus, la nord de AlexandretlM încă înainte ele a împlini doisprezece ani, în Anatolia şi Cilicia izbucniră clasicele măceluri ale lui Abdul Hamid, ca o furtună ce se stârneşte de la o clipă l-ai alta, sul, un cer până adineauri cu desăvârşire senijjM Tatăl lui Kilikian era ceasornicar şi giuvaiergiu, un om scund, tăcut, care pe măsura mijloacelor sale punea] mare preţ să asigure un trai îndestulat şi o educaţie îngrijită celor cinci copii ai săi. Cum avea o avenj frumuşică, hotărâse ca Sarkis, fiul cel mai mare, să fie trimis pentru studii la un seminar teologic. Irm ziua aceea neagră de la Dort Yol, ceasornicarul Kilikian apucase să-şi închidă prăvălia pentru pauza de la prânz. Dar asta nu-i fu de niciun folos, fiindcă abia se aşezase la masă în locuinţa lui şi iată că sosiră înspăimântătorii

muşterii, cerând să li se deschidă. Doamna Kilikian, o armeanca înaltă, blondă, originară din Caucaz, adusese mâncarea la masă când bărbatul ei, galben ca ceara, se ridică să deschidă din nou uşa prăvăliei. Ceasornicarul îşi linişti nevasta spunându-i că lucrul cel mai bun este să-i lase să jefuiască prăvălia pentru a-şi salva viaţa. Sarkis Kilikian nu va putea să scape vreodată de amintirea minutelor ce-aul urmat – eternitatea lor va dăinui atâta vreme cât un suflet modelat trebuie să rămână credincios lui însuşi în timp şi spaţiu, în ciuda tuturor transformărilor şi peregrinărilor. Alergă după tatăl său în atelier, care între timp se umpluse de o mulţime de oameni. O pitorească ceată formată din hamidjehi ai maiestăţii-sale sultanului. Comandantul acestei cete era un tânăr cu obrazul trandafiriu de om bine hrănit, fiu al unui funcţionar inferior. Ceea ce te izbea la acest turc tânăr şi grăsan erau numeroasele şi ciudatele insigne şi medalii răspândite pe toată tunica lui. În timp ce doi kurzi serioşi şi cu spirit practic trecură imediat la treabă şi începură să vâre cu grijă conţinutul sertarelor în raniţele lor, fiul slujbaşului cu

318

Ininica împodobită în chip atât de temerar părea să Keotească misiunea lui ca având un caracter exclusiv olitic. Faţa lăptoasă şi nătângă era pătrunsă de o rofundă convingere când urlă la

ceasornicar: „Eşti în cămătar şi un vampir! Toţi porcii de armeni sunt amătari şi vampiri! Voi, ghiaurii spurcaţi, sunteţi Buza mizeriei în care se zbate poporul nostru!” Meşte Bji Kilikian arătă liniştit către masa lui de lucru unde se bflau lupa, pensetele, rotiţele şi arcurile: „De ce spui lespre mine că sunt cămătar?” „Toate astea sunt doar o femeiună îndărătul căreia îţi ascunzi matrapazlâcurile de cămătar”. Discuţia n-a putut fi continuată deoarece în încăperea strâmtă şi joasă răsunară câteva împuşcături. Micul Sarkis simţi pentru prima oară mirosul ameţitor al prafului de puşcă. La început nici Brăcar nu înţelese ce s-a întâmplat, până văzu că tatăl său se apleacă deasupra măsuţei de parcă voia să se puce de lucru, pentru ca imediat după aceea să se prăbuşească împreună cu ea. Fără să scoată vreun met, Sarkis se strecură iute pe lângă perete întoriându-se în odaia de locuit. Mama cea blondă aştepta, Breaptă, lipită de perete, fără să respire. Mâinile ei Kneau strâns, la stânga şi la dreapta, fetiţa de doi ani pe cea de patru ani. Ochii ei nu se dezlipeau de leagănul sugaciului. Mesrop, în vârstă de şapte ani, privea Bofticios la minunatul chebap de berbec care continua să aburească paşnic pe masă. Când oamenii marinaţi năvăliră în odaie, Sarkis, care apucase strachina cu chebap, o azvârli cu un avânt deznădăjduit drept în obrazul trandafiriu şi rotunjor al comandantului, fu un

strigăt de groază, curajoasa odraslă de funcţionar se aplecă de parcă ar fi fost lovit de schijele Şnui obuz. Sosul brun al chebapului se scurgea peste splendida tunică. Primului proiectil îi urmă un al doi-Ipa, anume cana cea mare de apă, din lut ars, care lădu rezultate şi mai eficace. Comandantului cetei începu să-i sângereze nasul; scoţând urlete de durere, Pontinuă să-şi îndemne oamenii la atac. Apucând cuţitul Ije bucutărie de pe masă, micul Sarkis se aşeză înaintea mamei sale, ca s-o apere. Această biată armă.

319

aflată în mâinile unui copil de unsprezece ani, fu de i ajuns ca vajnicii hamidjehi să nu se angajeze într-o luptă corp la corp, deşi femeia era tânără şi frumoasă. Unul dintre ei îşi făcu vânt cu laşitate şi ajunse dintr-un salt la leagăn, smulse dintre scutece făptura caatjfl) scâncea şi zdrobi craniul copilaşului de perete. Sarkis \ se lipi strâns de trupul mamei care devenise rigieM Dintre buzele ei încleştate ieşea nu se încet ciudat, prei – M I lung. Pe urmă pocnete şi bubuituri ca de tunet se revărsară asupra unei femei şi a patru copii, un foc susţinuM care ar fi fost de ajuns să pună pe fugă un întreg rel giment. Odaia se umpluse de fum, dar bestiile ţirtfl te-au prost. Destinul, urzindu-şi planurile sale ascunsul şi diabolice, a vrut ca pe Sarkis să nu-l lovească nici i măcar un singur glonte. Primul muri Mesrop, cel <ŞJH

şapte ani. Cadavrele celor două fetiţe atârnati moi dflH mâinile mamei, care nu le dădea drumul. Femeia C&W silueta înaltă, impunătoare, stătea dreaptă şi nemişcată» Un glonte o lovi în braţul drept. Sarkis simţi amM spate şocul care o străbătu. Alte două gloanţe îi zdre>™ biră umărul. Stătea neclintită, şi mâna ei continua sflH ţină copilul. Abia când încă două gloanţe îi smulseriH jumătate din obraz, se clătină în faţă, se aplecă asuorlM lui Sarkis care încerca s-o sprijine, în timp ce sân4 m gele ei de mantă se scurge*! abundent peste părul bflH latului, apoi se prăbuşi îngropându-l sub ea. El rămasab nemişcat sub povara caldă şi respirând anevoie a mama b Numai patru gloanţe se mai înfipseră în perete. Apoi fi tinerelul cu faţa lăptoasă socoti că-şi îndeplinise da-lţtoria: „Turcia a turcilor!” cârâi el, dar nimeni neH reluă acest strigăt de triumf justificat de biruinţa atât”; de greti dobâncită. În timp ce Sarkis se afla astfel sub ocrotirea sigură a mamei, simţurile saleerau ascuţite la maximum, ceea ce a însemnat o grea osândă. Auzi convorbirea, din care se putea deduce că şefuaj detaşamentului se deda unei îndeletniciri respingătoare! [într-un colţ al odăii: „De ce faci asta, îl dojeni mk voce, se află morţi aici!” Dar vajnicul luptător pentru cauza naţională nu se întrerupse, ci se mulţumi SÎŞI gâfâie: „Chiar şi morţi, să ştie că noi suntem stăpânii

şi ei sunt doar scârnă puturoasă”. De multă vreme domnea cea mai adâncă linişte când Sarkis, năclăit de sânge din cap până-n picioare, îndrăzni să se târască de sub trupul mamei. Datorită acestei mişcări, se pare că doamna Kilikian îşi reveni din leşin. Faţa îi era comlet zdrobită. Dar vocea era cea dinainte, atât de liniştită: „Adu-mi puţină apă, băiatul meu”. Cana se spăr-Bse. Sarkis luă un pahar şi se strecură până la fântâna din curte. Când se înapoie, mama respira încă, dar nu mai putu să bea, nici să vorbească.

Băiatul a fost trimis la nişte rude bogate din Alexandretta. După un an părea să-şi fi revenit pe deplin, deşi nu avea de loc poftă de mâncare şi nimeni, nici măcar părinţii adoptivi care îi arătau multă bunătate, nu puteau scoate de la el decât cuvintele strict necesare, învăţătorul Şatakhian era foarte bine informat cu privire la toate acestea, fiind vorba de aceiaşi oameni din Alexandretta care-l ajutaseră şi pe el să jlece la studii în Elveţia. Mai târziu, Sarkis a fost trimis Edşmiadsin, în Rusia, la cel mai mare seminar cologic al poporului armean. Absolvenţilor acestei anumite şcoli superioare le era deschisă calea spre ele mai înalte demnităţi din cadrul bisericii gregoriene. Disciplina clericală căreia trebuiau să i se supună studenţii era mai degrabă blândă decât severă. Cu toate acestea Sarkis Kilikian, în

care se dezvolta încetul cu încetul un instinct sălbatic, ba chiar bolnăvicios al libertăţii, fugi înainte de a-şi sfârşi cel de-al treilea an de studiu. Încă nu împlinise optsprezece ani când rătăcea fără rost pe străzile1 murdare ale oraşului Baku, fără să posede altceva decât vechea lui uniformă de seminarist şi o foame de mai multe zile. Nici nu-i trecu prin minte să serie părinţilor săi adoptivi cu rugămintea să-i trimită o sumă oarecare de bani. Pentru acei oameni cumsecade, el rămase definitiv pierdut din ziua fugii lui de la Edşmiadsin. Sarkis Kilikian n-avu altă cale de ales decât să caute de lucru. Găsi singura muncă ce se oferea din abundenţă la Baku, anume munca de sclav pe vastele terenuri petrolifere care se întindeau de-a lungul coastei dezolante

2 Si

— Musa Dagh, vol. I a Mării Caspice. Acolo au fost de ajuns câteva luni din pricina ţiţeiului şi a emanaţiei de gaze –, pielea’s i se îngălbenească şi să se ofilească. I se usca trupul ca un copac veşted. Având în vedere gradul ele cultură şi firea lui, nu este de mirare că a fost atras în mişcarea revoluţiei sociale, care pe atunci începuse să cucerească muncitorimea din Orientul rusesc, pe georgieni, armeni, tătari, turcmeni şi persani. Guvernul ţarist aţâţa mereu, ce-i drept, diferitele popoare unele contra celorlalte, dar nu putea înfrânge mişcarea unită împotriva magnaţilor

petrolului. Din an în an grevele deveneau mai cuprinzătoare şi mai încununate de succes. Una dintre aceste revolte declanşa o înspăimântătoare baie de sânge săvârşită de către cazaci. Ca ripostă la aceasta, guvernatorul provinciei, prinţul Galiţin, fu ucis mişeleşte în timp ce făcea o plimbare cu trăsura. Printre inculpaţii în seama cărora se puneau conspiraţia şi atentatul, se găsea şi Sarkis Kilikian. În timpul judecării procesului însă nu se putură aduce aproape niciun fel de probe împotriva lui. Kilikian părea să fi fost un politician ciudat. Nu ţinuse niciodată cuvântări, nici nu jucase vreun rol mai proeminent în cadrul organizaţiilor subversive. Nimeni nu putea să facă vreo declaraţie categorică împotriva lui. Dar a fi „învăţăcel de popă evadat” însemna pe atunci a face parte dintr-o pătură cu totul deosebită, din ea se trăgeau cei mai înverşunaţi dintre răzvrătiţi. Atâta era de ajuns. Sarkis fu condamnat pe viaţă şi internat în katorga din Baku. În această fortăreaţă murdară şi plină de şobolani ar fi pierit iremediabil, încetul cu încetul, dacă destinul plin de viclenie n-ar mai fi păstrat pentru el, în taină, câte un act de favoare. Urmaşul lui Galiţin rpi asasinat prea prinţul Vnmnţni Tfnpi p II. a – 11 ItO ui guvernator, care era celibatar, în palatul guvernamental din Baku se mută sora lui, de asemenea necăsătorită. Prinţesa Voronţova îşi reproşa cu mare asprime faptul că era fată

bătrână. Foarte activă şi animată de cele mai bune intenţii, organiza în fiecare gubernie aflată sub administraţia fratelui ei un fel de societate pentru salvarea sufletelor. Cine e aspru

322

cu sine însuşi, de cele mai multe ori va fi şi cu alţii, aşa se face că această aristocratică doamnă devenise, în decursul vremii, o adevărată sadică a iubirii de aproape. Oriunde sosea, îşi îndrepta atenţia cucernică în primul rând asupra închisorilor. Marii poeţi şi scriitori ai pământului rusesc răspândiseră învăţătura că mlaştinile în care colcăie păcatele se află în imediata vecinătate a împărăţiei cerurilor. În închisori, mai ales tinerii intelectuali şi deţinuţii politici stimulau zelul prinţesei. Într-un asemenea grup ales cu grijă se află şi Sarkis Kilikian, care era transportat în fiecare dimineaţă într-o cazarmă goală, unde după planul întocmit de irene Voronţova şi cu participarea ei activă, tratamentul pentru mântuirea sufletelor era încercat şi asupra lui. El consta în parte din exerciţii militare severe, în parte din învăţături despre morală. Prinţesa vedea în tânărul armean un diavol seducător, pe însuşi fiul Satanei. Era un suflet pentru care merita să lupţi. De aceea înalta doamnă îl luă pe Kilikian sub oblăduirea ei strict personală. După ce trupul slab şi uscat, de diavol, era pregătit pentru mântuire cu ajutorul unor exerciţii aspre care ţineau ceasuri

în şir, venea rândul sufletului. Spre marea ei bucurie, Irene Voronţova observă curând unele progrese uimitoare pe care le făcea Kilikian pe calea cea bună. Ceasurile petrecute cu acest Lucifer zgârcit la vorbă începură s-o ilumineze şi pe ea. Noaptea visa adesea că învăţătura morală cu jocul întrebărilor şi al răspunsurilor continuă. Este de la sine înţeles că elevul silitor trebuia răsplătit. Prinţesa obţinu tot mai multe avantaje pentru el. Au început prin scoaterea cătuşelor şi au sfârşit cu favoarea că deţinutul Kilikian nu mai era obligat să locuiască în temniţă, ci i se permise să se mute într-o cămăruţă din cazarma goală. Din păcate nu se folosi vreme prea îndelungată de favorurile acordate. Chiar în a treia dimineaţă după mutarea lui dispăru, îmbogăţind-o astfel pe prinţesa Voronţova cu o experienţă amară în lupta ei împotriva diavolului. Unde se poate fugi din Caucazul rusesc? în Caucazul turcesc! O lună mai târziu, Sarkis îşi

S23

21*

dădu seama că procedase fără niciun fel de discer\ nământ şi că părăsise raiul pentru a ajunge în infern. Aflându-se în căutare de lucru la Erzerum, pe jumătate mort de foame, agenţii poliţiei puseră mâna pe el şi-l târâră la post. Cum nu se prezentase în termen la recrutare şi nici nu plătise bedelul legiuit, fu judecat ca nesupus la

încorporare de către un tribunal de urgenţă şi condamnat la trei ani temniţă grea. Aşadar, abia reuşise să scape de katorga rusească şi iată că cea turcească îl primi într-un mod foarte ospitalier, în închisoarea de la Erzerum, Creatorul, cu nepătrunsele sale căi, plămădi ultimele trăsături ale sufletului lui Sarkis Kilikian. Atunci se născu misterioasa indiferenţă pe care Gabriel Bagradian o simţise încă din noaptea acelei apariţii fantomatice, o indiferenţă al cărei înţeles acest cuvânt îl atinge doar în treacăt, dar nu-l epuizează. Abia lunile care au precedat izbucnirea războiului celui mare au pus capăt detenţiunii. Deşi medicul din comisia militară îl declară apt doar pentru serviciul auxiliar, Kilikian fu repartizat imediat ca recrut într-un regiment de infanterie din Erzerum. Şi iată că viaţa pe care o ducea acum începu să semene cât de cât cu o viaţă omenească. Cu acest prilej se dovedi că trupul său, în aparenţă foarte şubred, dispunea de o vigoare şi o putere de rezistenţă inepuizabile. De asemenea, viaţa de soldat, în ciuda regulamentelor care o îngrădeau, părea să corespundă cel mai bine firii lui Sarkis Kilikian. În prima iarnă de război, regimentul lui luă parte la memorabila campanie din Caucaz a lui Enver Paşa, în cursul căreia zveltul zeu al războiului nu numai că pierdu un întreg corp de armată, dar era cât pe ce să cadă prizonier la ruşi împreună cu statul său4 najor.

— Detaşamentul care acoperi fuga statului-major, salvind astfel libertatea şi viaţa lui Enver, se compunea aproape în întregime din armeni, şi tot armean a fost şi cel care l-a dus în spinare pe generalisim, scoţându-l din prima linie a frontului. (Când Şatakhian aminti că şi Sarkis făcuse parte dintre aceşti armeni, Gabriel, care se temea că învăţătorul înfloreşte povestirea spre a-i da un aspect

324

Ştie legendă, îi aruncă o privire cercetătoare bătrânului Nurhan-ceauşul. Acesta aprobă însă din cap cu o gravitate bine cumpănită.) Dar indiferent dacă printre vitejii ostaşi se aflase sau nu şi Kilikian – recunoştinţa lui Enver faţă de întregul popor armean nu se lăsă prea mult aşteptată şi urmă imediat după salvarea lui. Degerăturile soldatului Sarkis abia apucaseră să se vindece pe jumătate, abia apucase să-şi schimbe din nou culcuşul de pe dalele de piatră ale spitalului supraaglomerat cu cel de pe dalele de piatră ale cazărmii, că se dădu citire ordinului emis de ministrul de Război, prin care toţi armenii erau alungaţi în mod ruşinos din unităţile oştirii, armele le erau confiscate şi erau degradaţi ca inşaat taburi, soldaţi în dispreţuitele detaşamente de construcţii. Hăituiţi din toate colţurile imperiului, apoi strânşi ca vitele, li se luau puştile şi erau minaţi ca nişte jalnice turme spre sud-est, în

regiunea deluroasă de la Urfa. Acolo, lihniţi de foame şi în permanenţă ameninţaţi cu pedeapsa bastonadei, trebuiau să care pietre pentru construcţia unei şosele ce se deschidea în direcţia Alepului. Un ordin special le interzicea să se ferească de ascuţimea pietrelor cu ajutorul unor perne de protecţie, deşi încă din primele ore de muncă sub arşiţa nemiloasă umerii şi cefele le erau jupuite până la sânge. În timp ce toţi ceilalţi gemeau şi se văicăreau, Sarkis Kilikian străbătea în tăcere drumul de la cariera de piatră ia sectorul de lucru şi de la sectorul de lucru la cariera de piatră, de parcă trupul său ar fi uitat de mult ce este durerea, într-o zi, căpitanul ordonă ca toate detaşamentele de inşaat taburi să iasă la raport. În rândurile acestora se aflau, fie din întâmplare, fie ca sancţiune, câţiva lui. – Aceşlia fură scoşi din rânduri. Sub conducerea a doi ofiţeri, ceata armenilor „dezărriratr-măr – şălui cam la un ceas depărtare de cantonamentul lor, într-o vale încântătoare care se îngusta între două coline. „Sunt colinele de la Tşarmelik”, cântă un tânăr naiv originar de prin partea locului şi care se bucura nemăsurat de această zi liberă. Dar pe iarba moale a văii fură întâmpinaţi nu numai de cimbru şi ros

325

marin, de orhidee, maci şi roiniţă, ci şi de o companie echipată ca pentru front, ceea ce era c4

t se poate de ciudat. Armenii nu bănuiră nimic. Nici cirul îi s-a ordonat să se aşeze în rând câte unul, formând o liniei lungă la poalele colinei, nu bănuiau nimic. Pe urmă, din senin, fără nicio pregătire, din flancul drept iz» bucniră împuşcăturile. Urlete sfâşiară văzduhul, erau mai puţin urletele spaimei de moarte, cât dezlănţuirea unei uimiri nemăsurate. (O femeie, care se afla printre cei ce ascultau, îl întrerupse aici pe învăţătorul Şatakhian i „Dumnezeu, care se află acolo, sus, printre îngerii lui, oare poate uita aceste strigăte?; Pe urmă fu cuprinsă ea însăşi de un plâns spasmodic, pe care nu reuşi să-l înfrâneze decât cu mare greutate.) Sarkis Kilikian avu prezenţa de spirit să se arunce imediat la pământ. Gloanţele şuierau deasupra lui, dispărând undeva departe. Pentru a doua oară scăpă de moartea ce i-o hărăziseră turcii. Întins printre cadavre şi muribunzi care se stingeau încetul cu încetul, aşteptă să se întunece. Dar cu mult înainte de lăsarea serii hecatomba smălţuită cu flori a politicii naţionale enveriene primi noi oaspeţi. Jefuitorii de cadavre de prin partea locului nu voiau să lase ca bunurile statului pe care le purtau „executaţii” să se deterioreze înainte de vreme. Erau mari amatori mai ales de cizmele militare atât de trainice. În timp ce munceau din greu, îngânau printre icnete unul dintre cântecele născute din acţiunea de

surghiunire. Începea cu versul onomatopeic: „Kesse, kesse, sijrsiir jarlare”. – „Deigând, ucigând, izbuteşti să-i aţâţi”. Veni şi rândul cizmelor lui Kilikian. Acesta îşi încorda muşchii aproape să-i rupă, pentru a simula rigiditatea cadaverică. Jefuitorii de cadavre suceau şi t. că = gearrturâoşi” deicioarele lui şi n-a lipsit mult să i le taie cu un topor ca să poată pune mâna pe cizme, în sfârşit, iată că şi aceste suflete milostive se hotărâră să părăsească valea, cu un nou cântec pe buze: „Hep gâtdi, hep bâtdi!” – „Duşi cu toţii, morţi cu toţii!” în noaptea aceea a început uriaşa şi înspăimântătoarea odisee a lui Sarkis Kilikian. Zilele şi le petrecea în

320

ascunzişuri ca sălbăticiunile, noaptea umbla pe cărări necunoscute, peste câmpuri aride şi prin mlaştini. Se hrănea cu nimic, mai bine zis cu ceea ce creştea pretutindeni din pământ. Numai foarte rar îndrăznea să se aventureze într-un sat, ea la adăpostul întunericului să bată la uşa vreunei case armeneşti. Acum se dovedi că Sarkis avea într-adevăr un trup de diavol înzestrat cu puteri supraomeneşti. Acest schelet peste care era întinsă pielea tăbăcită nu se stinse pe drum, ci ajunse, în primele zile ale lui aprilie, la Dort Yol, locul său de baştină. Fără să ia în seamă primejdia care-l pândea, Kilikian se duse drept la casa părintească, de unde plecase cu douăzeci de ani în

urmă ţinut de mână de către oameni care plângeau. Casa rămăsese credincioasă profesiunii tatălui său; era locuită de un ceasornicar şi bijutier. Din prăvălie răzbăteau zgomotele familiare ale instrumentelor fine, ale pilei şi ciocănaşului. Sarkis intră. Ceasornicarul, cuprins de spaimă, se şi pregătea să-l alunge când Sarkis îşi spuse numele. Drept urmare, noul stăpân al casei se sfătui cu familia lui. I se dădu fugarului un pat în camera cea mare, unde se desfăşurase înfiorătoarea scenă. Urmele gloanţelor pe pereţi se mai vedeau şi acum, după aproape douăzeci de ani. Kilikian rămase două zile în această ascunzătoare. Între timp, ceasornicarul îi făcu rost de o puşcă şi de muniţie. La întrebarea cu ce i-ar mai putea fi de folos, Sarkis nu mai ceru decât un brici, şi imediat ce se lăsă întunericul dispăru. Două nopţi mai târziu întâlni în satul Gomaidan doi dezertori care, cu mutrele unor cunoscători având o îndelungată experienţă, îi recomandară înălţimile Musa Daghului drept un refugiu temeinic verificat.

Această este povestealui Sarkis Kilikian, zis rusul, aşa cum s-a oglindit ea în spiritul sensibil şi receptiv al lui Gabriel Bagradian, ca urmare a relatării învăţătorului Şatakhian, a tăcerii aprobatoare a lui Nurhan-ceauşul şi a întreruperilor şi completărilor altor ascultători. Occidentalul din el încercă o înfiorare plină de

respect în faţa înspăimântătorului destin al acestei vieţi şi în faţa energiei pe care acest destin nu reuşise

327

s-o încovoaie. În acelaşi timp însă respectul se împletea şi cu un fel de groază, precum şi cu dorinţa pe cât era cu putinţă să evite a avea de-a face cu aceas victimă a temniţelor şi cazărmilor. După ce se sfăt cu Nurhan-ceauşul până târziu în noapte, Bagre hotărî ca rusul şi ceilalţi dezertori să fie repartizaţi în unităţile de apărare ale bastionului sudic. Erpunctul cel mai sigur al întregului sistem de apăra şi în afară de asta era situat cel mai departe tabăra centrală.

În dimineaţa celei de a treia zile, toată lumea se întoarse în sate. Numai câteva plantoane de nădejde rămaseră pe Damlajik pentru paza proviziilor şi armelor. Dispoziţia fusese dată chiar de Ter Haigasun. În cursul percheziţiilor efectuate pentru căutarea de arme, saptiehii nu trebuiau să găsească gospodăriile cu desăvârşire goale sau chiar pe jumătate goale. Absenţa tinerilor ar fi fost suspectă şi nu putea fi camuflată nici prin grupul cucernic al pastorului Nok hudian din Bitias şi nici prin populaţia adultă din celelalte sate. Gabriel Bagradian era sigur că preotul va da această dispoziţie. Probabil că îndărătul ei se ascundea şi o intenţie cu scop educativ.

Tineretul de la poalele muntelui, care până

acum nu aflase de toate ororile decât din povestiri, trebuia să vadă cu ochii lui realitatea vie, pentru ca pe urmă să poată lupta cu forţele pe care ţi le dă doar deznădejdea.

Exact la ora prezisă de Ali Nassif, spatiehii, vreo sută la număr, sosiră la Yoghonoluk. În intenţia autcrităţilor de a strămuta o populaţie atât de numeroasă cu un număr atât de mic de oameni înarmaţi se mamifesta un dispreţ vădit: turma armencascărmrezistenţă când este dusă la tăiere. Micile excepţii, de care guvernul a ştiut să se folosească din plin, nu dovedeau nimic. Cum s-ar fi putut măsura un popor de neguţători moleşiţi cu un popor eroic de războinici? Răspunsul la această întrebare îl constituiau cei o sulă de jandarmi trimişi la Yoghonoluk. Dar nu mai erau ucigaşii cumsecade din vremurile lui Abdul Hamid

32.

Îi se mai vedea nicio faţă ciupită de vărsat, care pritr-o clipire din colţul ochiului, plină de cruzime ic sinceritate totodată, să-ţi dea de înţeles că în îmbul unei sume corespunzătoare se poate sta de rbă cu ei. Acum nu mai exista decât cruzimea, orice secundar dispăruse. Saptiehii nu mai purtau, ca de căciulile răpănoase din blană de miel şi nici forma încropită la întâmplare, dintr-o tunică oare şi tot felul de accesorii greu de definit, de prouenţă civilă sau militară, ca în vremurile bune de uoară. Trupurile le erau vârâte în

uniforma brun-juie de campanie, introdusă de curând şi generali în toată ţara. În jurul capului îşi legaseră, în il beduinilor, fâşii de pânză menite să-i apere de re şi de năduşeală, fâşii lungi ale căror capete atâr-ad în jos îi făceau să semene cu nişte sfincşi egipteni ceesibili. Intrară în sat mărşăluind în rânduri strânse, iacă deocamdată nu aveau încă pasul militar me-ic al Occidentului, e drept că şi mersul legănat al Kbtului abia dacă se mai cunoştea. Şi asupra acestor tiehi din Antiohia, aflaţi atât de departe de Stam-i, Ittihadul reuşise să-şi exercite influenţa, ştiind să isforme cu abilitate fanatismul cu pâlpâiri de scurtă rată al urii religioase, în fanatismul cu flacără rece durabilă al urii naţionale.

etaşamentul însărcinat să ducă la împlinire ordi de strămutare era comandat de muafin, şeful litiei din Antiohia. Îi însoţea tânărul mudir cu ochii roşiţi, lipsiţi de gene şi cu pistrui pe faţă şi pe mâini, roape de ora prânzului, detaşamentul, anunţat de ltă vreme de către cercetaşi, sosi în piaţa bisericii fouhnrmliik. Sunetele ascuţite ale goarnelor militurceşti se ridicară în văzduh, tobele începură să3 âie. Dar în ciuda acestor apeluri imperioase, armenii laseră în casele lor. Ter Haigasun dăduse dispo-ia ca fiecare locuitor al celor şapte sate să fie sfăit stăruitor să iasă cât mai puţin cu putinţă din casă: să evite orice fel de adunări şi înainte de toate să se ferească ele

cursele ce le puteau fi întinse de provocatori, în prezenţa unui public format din saptiehi.

329

câţiva însoţitori ai acestora şi în faţa ferestrelor închise din piaţa bisericii, mudirul dădu citire nesfârşitei ordonanţe de deportare, care în acelaşi timp fu lipită sub forma mai multor afişe, pe zidul bisericii şi pe clădirea primăriei şi cea a şcolii. Deoarece sosise ora mesei, saptiehii îşi aşezară tabăra în piaţă, pe jos făcură focul şi începură să-şi încălzească în cazan fiertura de bob în grăsime de oaie. Pe urmă, în timp ce-şi înghiţeau raţiile din gamela fumegândă, ajutându-se cu câte o felie de pâine, şi mestecau chinciţi, începură să privească alene împrejur. „Ce case frumoase! Şi toate clădite din piatră, cu acoperişuri trainice şi verande de lemn sculptat! Oameni bogaţi, am menii ăştia, oriunde locuiesc sunt bogaţi! Acasă, în satele noastre, suntem mulţumiţi când cocioabele noastre de lemn, înnegrite de vreme, nu se prăbuşesc sub greutatea cuibului de barză. Iar biserica porcilor ăstora spurcaţi are ziduri groase şi e arătoasă ca o fortăreaţă, cu toate muchiile, colţurile şi ieşiturile ei. El dar iată că acum Allah are grijă să le mai reteze puţin mândria. Şi-au vârât nasul peste tot, au stăpânit la Stambul, au adunat banii cu lopata. Multă vremi am răbdat totul, dar până la urmă răbdarea cea mai blândă ajunge şi ea la capătul

ei”. Mudirul şi muafimfl deşi mai fuseseră aici, erau din nou uimiţi de aspectul impunător al acestei pieţe de sat. Poate că vreme dl o clipă şeful poliţiei avu senzaţia de nesiguranţă, unui barbar aflat în faţa unei culturi superioare. PL urmă însă dinlăuntrul său se ridică, năvalnic şi cu ură sporită, celebra frază a lui Talaat Bei, pe care o am fi tise caimacamul ieri, după ce le dăduse ordinul: „Dacă nu vor pieri ei, vom pieri noi”.

În ciuda mulţimii de oameni înarmaţi, tăcerea cari apăsa asupra pieţei era înfiorătoare. Iar prezenţa unui grup mare de gură-cască, indivizi care-i urmaseră pe saptiehi până aici, pentru a vedea plecarea în surghiun, nu reuşea câtuşi de puţin s-o risipească. Drojdia societăţii din Antakie şi din localităţile mai importante situate în împrejurimi îşi trimisese reprezentanţii cei mai respingători în valea celor şapte sate. Veneau.

330

strecurându-se ca animalele de pradă, pe picioare des-Iculte şi acoperite cu o crustă de jeg: din Mengulie, IHamblas şi Bostan. Din Tumama, Sahsini, A în Jerab Mă de mai departe, chiar din Beled es Şeic. Ochii, plini Be o lăcomie nestăpânită, nu se dezlipeau de case. IŢărani arabi de la sud, din Munţii El Akra, şedeau hinciţi pe călcâie, într-o poziţie odihnitoare pândind lântâmplări grozave. Se găsea aici şi un mic grup de Bnsarijehi, cei mai oropsiţi dintre adoratorii

Profetului, Bdevăraţi pana, popor semiarab de sclavi fără patrie, Bare foloseau acum prilejul atât de rar de a se simţi Buperiori altor popoare. Chiar şi câţiva mohadşiri să i aflau la faţa locului, refugiaţi de război pe care guver-Bul îi trimisese în interiorul ţării, poftindu-i prieteneşte să se despăgubească din avutul armenesc de pierdebile ce le suferiseră. Pe lângă asemenea demni reprezentanţi se mai aflau – lucru de mirare – câteva femei cu feţele acoperite cu văluri grele, care stăteau în cerc, sfioase şi arzând de nerăbdare. Fără îndoială, I aparţineau unor pături mai avute. Acest lucru se vădea I se la prima privire, după stofa fină a humusurilor cu gluga trecută peste cap, după ţesătura vălurilor, după papucii înguşti sau pantofii de lac croiţi pe măsura picioarelor cu brăţări la glezne. Aceste femei erau cliente zeloase ale chilipirului pe care-l aşteptau cu multă nerăbdare. De câteva săptămâni se şoptea în odăile de femei din Suedja şi el Eskel: „Cum, n-aţi aflat încă? Creştinii ăştia au în casele lor lucruri I minunate, care la noi nici nu se cunosc sau nu pot fi cumpărate decât cu bani grei”. „Ai fost vreodată într-o leasă armenească?” „Eu nu! Da nevasta mollahului Lmia – poveştil cu dj? zamărmrrtul. Cică au dulăpioare şi Scrinuri cu turnuleţe deasuprahtbrijrefrnTM ţ şi coroniţe – Nu se găsesc decât puţine saltele de dormit, dintr-acelea pe care ziua trebuie să le ascunzi undeva,

ci paturi adevărate cu flori sculptate şi capete de copii dintr-acelea care încalcă oprelştea lui Allah, paturi Pentru bărbat şi femeie, mari cât caleaşca valiului. I şi cică au şi ceasuri, iar pe ele se află un vultur aurit, sau din măruntaiele lor sare câte un cuc care

331

cântă”. „Aha, uite inia o dovadă că sunt nişte trăda tori, altfel cum ar fi putut să capete asemenea obiec™ casnice din Europa?” Tocmai către asemenea obiect! casnice se îndreaptă acum toată atenţia acestor femei sătule de cele mai frumoase covoare, tipsii de alaral şi mangaluri din aramă.

Tăcerea nefirească se destramă cu totul pe neaştept tate. Şeful poliţiei, care de mult pândea să găseasâN o victimă, se aruncă asupra unuia dintre locuitojb satului, care, imprudent, ieşise până în pragul porţia Omul fu împins până în mijlocul pieţei. Obrazul şefului poliţiei avea ca semn particular faptul că ochii lui erau complet diferiţi unul de celălalt. Dreptul erai mare, cu privirea fixă, stângul mic şi pe jumătate acoperit de o pleoapă umflată. Mustaţa de plutonieri major putea să aibă un aspect oricât de marţial şi da ameninţător, bărbia putea să ţâşnească înainte cu fură oricât de ucigaşă – din pricina ochilor lui inegaM domnul şef de poliţie era condamnat să aibă o mutrl înspăimântător de caraghioasă sau

caraghios de înspăimântătoare. Cum era în permanenţă conştient de aceşi defect, exagera, din teamă de a nu fi ridicul, latura înspăimântătoare a firii şi profesiunii sale. Din aceasta pricină trebuia să se arate şi mai brutal decât era în* realitate. În timp ce se răsti la armean, ochiul ţeapăn încetă să se rotească.

— Cum ¡1 cheamă pe preotul vostru? Cum îl cheamă pe muhtarul vostru?

Omul dădu în şoaptă informaţiile cerute. În clipa următoare, o sută de voci urlau prin piaţă:

— Hei, Haigasun! Unde te-ai vârât? Ieşi afară, Ke4 bussian! Hei, Haigasun şi Kebussian! M

Ter Haigasun se afla în biserică, unde aştepta şi fie chemat. După ce oficiasc slujba religioasă cuvenită în această zi de sărbătoare, rămăsese în genunchi în faţa altarului, împreună cu diaconiisăi, fără să-şi scoată odăjdiile. Voia să apară înaintea saptiehilor în strălucirea şi măreţia demnităţii sale sacre. În această intenţie se vădea cât se poate de limpede firea lui Ter Haigasun. El împletea acest gest solemn cu un scop

332

e dovedea că era un bun cunoscător al sufletul»! enesc. Procesiunile şi fastul veşmintelor religioase; oricărui oriental un fior sacru. Ter Haigasun conta faptul că apariţia lui ca preot va mişcora brutali-ea saptiehilor. El se ivi încet, de sub portalul biseii, o apariţie în aur şi purpură. Pe

cap purta mitra iscopală grecească, înaltă şi strălucitoare, în mâna aptă ţinea cârja ritului armean. Şi, într-adevăr, astul măreţ al vartabedului părea că voalează vocea Llui poliţiei, al cărui lătrat de căpcăun suna nesigur: – Tu eşti preotul! Ai să răspunzi în faţa mea pentru! Pentru tot! M-ai înţeles?

rept răspuns, Ter Haigasun îşi lipi bărbia de piept, elinându-şi tăcut capul cu faţa roşie ca sângele, care soarele puternic părea tăiată dintr-o bucată de chih-bar. Domnul cel mare de la poliţie simţi că se a în primejdie să devină politicos, cu alte cuvinte se înmoaie. Pe deasupra, ochiul stâng, cel acoperit pleoapa umflată, începu să zvâcnească. Aceste două te stârniră în el o înverşunare cresc încă. Era tim-ca mudirul, trupa şi preotul să-şi aducă aminte atotputernicia lui era de-a dreptul zdrobitoare. Aşa-l păşi cu pumnii ridicaţi spre Ter Haigasun, dar ¿je marea lui nemulţumire trebui totuşi să se oprească o distanţă umilitor de respectuoasă. Cu atât mai lt se simţi obligat ca prin tonul folosit să răspân-ască teroarea, fapt la care se simţea îndreptăţit în însăşi augusta sa prezenţă:

II Ai să predai toate armele, toate armele voastre! – ai înţeles?! Chiar dacă te-ai împopoţonat ca un timbanc de bazar, răspunzi în faţa mea pentru fiee cuţit aflat în satele voastre.

— În n¡U» li – i nnastrn nu pristă nicio armă.

Ter Haigasun spunea astfel numai adevărul şi o cea foarte calm şi hotărât. Între timp, în gangul tuñecos al casei muhtarului se desfăşurase o mică agicomedie, al cărei epilog a fost că bătrânul notar! cu bărbuţă ascuţită şi vicleană, zbură cu avânt să în faţa porţii, care se închise repede în urma lui, felul acesta lipsit de delicateţe, muhtarul Kebussian.

333

aflat în cel mai greu moment din toată cariera lui de primar, îi încredinţa notarului demnitatea de locţiitor. Nefericitul pseudomuhtar, buimac şi alb ca varul, se poticni până în braţele saptiehilor, care-l târâră în faţa şefului lor. Aici repetă bâlbâindu-se afirmaţia lui Ter Haigasun:

— În satele noastre nu există nicio armă. Persoana tremurândă a presupusului muhtar era o apariţie cum nu se poate mai binevenită pentru comandant, îl convingea fără vreo urmă de îndoială că el însuşi este un zeu atotputernic, stăpân peste tunetl şi fulgere. Astfel că smulse din mâinile unui jandarm gârbaciul cu şfichi de piele şi-l făcu să şuiere prin aer:

— Cu atât mai rău pentru voi dacă nu aveţi armej De astă dată, mudirul cel roşcovan se amestecă el pentru prima oară. Tânărul din Salonic ţinea foarte mult să demonstreze acestui preot creştin cât de uriaşă, este prăpastia ce se căsca între oamenii subţiri de M seamă cu el şi un

bădăran de poliţai din cea mai obscură dintre provinciile imperiului. Ittihadul nu mai punea la cale pogromuri primitive. Ittihadul du<M o politică dintre cele mai subtile, Ittihadul traduc» în viaţă, cu o voinţă de fier, necesităţi cu tot» inevitabile, dictate de raţiuni de stat, cu care prilej; Ittihadul, pe cât era eu putinţă, încerca să evite vio-i lentele inutile. Oamenii primeau o educ aţie modernă. Erau adversari ai metodelor prea brutale, ba chiW puneau preţ pe capacitatea de a putea să-şi stăpânease f „nervii”. Aşadar, mudirul aruncă o privire scurtă sprl opera de artă constituită din unghiile sale lungi şi se întoarse foarte curtenitor spre Ter Haigasun, iar din respectul cu care vorbi se desprindea, şi acea ambilitate încărcată de primejdii, pe care toţi dom investiţi cu putere de viaţă şi moarte asupra semeni lor se pricep s-o folosească într-un mod atât de efica

— Ştii ce hotărâri s-au luat în privinţa voastră. Preotul îl privi cu fermitate, fără să scoată o vor1

Oarecum derutat de această privire nestingherită, în dirul arătă spre proclamaţie:

334

I – Guvernul a luat hotărârea să vă strămute. Vă vor fi i-epartizate locuinţe în alte localităţi.

— Şi unde ne vor fi repartizate aceste locuinţe?

— Asta nu e nici treaba mea, nici a voastră. Eu trebuie doar să vă adun în coloană, iar voi trebuie Boar să mărşăluiţi.

— Şi când va trebui să pornim de aici? I – Depinde doar de comportarea voastră cât timp am să vă acord ca să vă puneţi treburile în ordine şi să vă pregătiţi pentru drum aşa cum prevăd instrucţiile.

Notarul, care între timp îşi revenise, întrebă cu o [ymilinţă prefăcută:

— Şi ce avem voie să luăm cu noi, efendi?

— Numai ceea ce poate fiecare să ducă singur în spinare şi în mână. Toate celelalte, ogoarele voastre, livezile, ogrăzile voastre, casele voastre, cu toate bunurile mobile şi imobile ce ţin de ele, revin statului, conform decretului ministerial din 15 Nisan anul curent, iar statul vă va acorda, conform legii privitoare la strămutare din 5 Mayis, alte pământuri în schimbul celor cedate. Pentru acordarea compensaţiei legale fiecare proprietar este obligat să facă o petiţie referindu-se la proprietatea sa stabilită prin registrele cadastrale. Petiţia trebuie prevăzută cu un timbru fiscal de cinci piaştri. Timbrele se pot obţine de la comandamentul jandarmeriei.

Era un binecunoscut cântec administrativ, care curgea de pe buzele roşcovanului cu o blândeţe atât de melancolică, de parcă ar fi fost vorba de o dispoziţie oarecare în legătură cu

îngrijirea pomilor fructiferi. Plin de bunăvoinţă, mudirul îşi ridică arătătorul:

nEslâhr propriul FOS trunteres-săriu Jiaceti juci un fel de greutăţi, să nu dărâmaţi şi să nu distrugeţi nimic, ci să predaţi statului totul în starea în care se află actualmente.

Ter Haigasun îşi desfăcu mâinile şi le întinse către tânărul din Salonic înzestrat cu virtuţi diplomatice:

— Nu vrem să păstrăm nimic, mudirule. La ce ne-ar folosi? Luaţi tot ce găsiţi. Porţile sunt deschise.

335

Pe şeful politici îl enerva tonul categoric al mudirului care-i răpea conducerea acţiunii. La urma urmei şi numai el, era comandantul operaţiei de strămut iar conţopistul nu era decât un însoţitor delegat caimacam. Dacă-l mai lăsa pe şoarecele ăsta de can* celarie să vorbească, niciun om nu va mai credj că el este comandantul atotputernic al poliţiei orjj şului Antakie. De aceea îşi deschise şi mai mult ochiul ţeapăn şi îl holbă astfel că, injectat cum era, semăna, cu ochiul unui taur furios, după caic făcu doi paşt mari spre Ter Haigasun şi-l apucă de patrafirul ca broderii bogate:

— Ai să aduni acum şase sute de puşti şi ai să ia depui aici, în faţa mea.

Ter Haigasun privi vreme îndelungată în jos,

sprl locul unde ar fi urmat să depună armele, apoi făcu pa neaşteptate un pas înapoi, mişcare atât de bruscă şi de energică, încât comandantul, tresărind, fu cât pe ol să cadă:

— Ţi-am mai spus că în satele noastre nu exista arme.

Mudirul zâmbi. Iată că-i venise din nou rândul să-şi atingă scopul fără ochi holbaţi şi fără urlete, ci doar cu abilitate politică. Vocea lui suna binevoitoare şi cumpănită, de parcă ar fi fost dispus să le întindă arme-nilor o mână împăciuitoare:

— De cât timp eşti preot în aceste locuri, Ter Hai-l gasun, dacă îmi îngădui să-ţi pun această întrebare m

Amabilitatea incertă a acestor cuvinte îl nelinişti pej Ter Haigasun. Răspunse încet:

— La toamnă, după vartavar, culesul viilor, se împlini exact crucisprewărni

— Cincisprezece ani? Ia stai! Atunci, în marele a? al revoluţiei împlineai opt ani de când te aflai la Yoghonoluk. Şi acum pune-ţi memoria la încercare! În anul acela n-ai luat în primire câteva lăzi cu arme, care v-au fost împărţite atunci pentru lupta împotriva vechiului regim?

33 n

Mudirul, care se afla în funcţia sa numai de la începutul războiului, punea această întrebare din intuiţie, sau mai bine spus dintr-o presupunere

bazată pe analogie, căci era firesc ca Ittihadul să fi căutat în Siria aceiaşi aliaţi pe care-i căutase în Macedonia şi Anatolia. Că nimerise chiar punctul nevralgic al chestiunii, n-avea de unde să ştie. Ter Haigasun îşi întoarse privirea în direcţia unde se aflau ajutoarele sale în îndeplinirea funcţiilor sacerdotale, dar diaconii nu îndrăzniseră încă să coboare treptele bisericii. Cu această mişcare fugitivă a capului, părea că-i cheamă să depună mărturie:

— Poate că preoţii voştri au de-a face cu arme, mu-clirule. La noi nu există asemenea obicei.

În această clipă ce ameninţa să devină primejdioasă, notarul interveni, văicărindu-se pe un ton plin de reproşuri:

— Doar am trăit întotdeauna în pace, şi aici se află patria noastră din cele mai vechi timpuri.

Ter Haigasun îl privea cufundat în gânduri pe mudir şi părea că îşi supune într-adevăr memoria la grea încercare:

— E adevărat, mudirule! Pe atunci, noul guvern a împărţit puşti în diferite locuri ale imperiului, iar pe ici pe colo le-a dat şi armenilor. Dacă eşti destul de vârstnic, fără îndoială îţi vei aduce aminte că toate primăriile erau obligate să întocmească adeverinţe de primire şi să le înmâneze aducătorilor acestor arme. Caimacamul, care pe vremea aceea era mudir ca tine, s-a ocupat de împărţirea armelor. Fără îndoială că a

păstrat adeverinţele de primire, fiindcătdocumente atât de importante nu se aruncă. Desigur că nu te-ar fi trimis la noi fără această adeverinţă de primire, dacă ar fi existat arme în satele noastre.

Argumentul lui Ter Haigasun nu putea fi combătut, în ultimele zile, registratura huki imetului din Antakie fusese într-adevăr scotocită minuţios din pricina acestor

337

adeverinţe de primire. Se găsiseră asemenea chitanţe din cele mai multe nahijehle, numai districtul cuprinzând Suedja şi împrejurimile părea că într-adevăr nu primise în anul 1908 arme. Caimacamul, e drept, pretindea că-şi aminteşte contrariul, dar n-avea nicio dovadă. Prin urmare, Ter Haigasun nimerise cu mult calm exact unde trebuia. Şi, deoarece se arăta mai abil, otrăvi calmul atât de educat şi de diplomatic al mudirului, care-şi înăspri vocea dându-i o nuanţă batjocoritoare:

— În definitiv, ce este o adeverinţă de primire? Un petic de hârtie! Ce poate dovedi el după atâţia ani?

Ter Haigasun făcu un gest de indiferenţă:

— Dacă nu vreţi să ne credeţi, căutaţi singuri!

Comandantul, bucuros că are prilejul să pună capăt vorbăriei interminabile şi fără rost, îşi lăsă mâna lui grea de poliţist pe umărul preotului:

— Da, o să căutăm, fecior de căţea! Dar până una-alta, voi doi sunteţi arestaţi, tu şi cu muhtarul de colo! Cu voi pot să fac ce vreau. Viaţa voastră e la cheremul meu. Dacă găsim puşti, vă batem în cuie de uşa bisericii. Dacă nu găsim, pun să vă spânzure deasupra unui foc.

Doi saptiehi îi legară, pe Ter Haigasun şi pe notar. Mudirul scoase din buzunar o pilă de unghii minusculă şi-şi îndreptă atenţia către degetele lui atât de cochet prelungite. Această îndeletnicire a curăţatului unghiilor părea un gest de regret faţă de brutalitatea izvo-râtă din necesităţi dictate de raţiuni de stat şi în acelaşi timp o indicaţie că el, în calitate de funcţionar civil, n-are nicio legătură cu puterea executivă înarmată. Totuşi, nu scăpă prilejul de a da, cu voce plictisită, indicaţii acesteia din urmă:

— Nu uitaţi cimitirele! Sunt ascunzători aflate la mare cinste pentru puşti şi cartuşe.

Abia pe urmă se întoarse şi porni să se plimbe prin sat, lăsând restul pe seama muafinului cu un ochi mai mare şi unul mai mic. La comanda temutului lor şef, saptiehii se răspândiră tropăind în grupuri mici. Cu

333

arestaţii rămaseră numai câţiva paznici. Pe Ter Haigasun îl siliră să se aşeze, în veşmintele lui de mătase grea, pe jos, în ţărâna din piaţă. Între timp, saptiehii se năpustiră cu strigăte sălbatice în

casele aşezate în jurul pieţei. Tot felul de sunete stridente se ridicară imediat din spatele zidurilor, bocănituri, scârţâituri şi zăngănit. Ferestre se deschideau brusc şi prin ele zburau covoare, cuverturi, saltele, scaune de paie, icoane şi sute de alte obiecte casnice, asupra cărora pleava haimanalelor se aruncă făcându-şi loc cu coatele şi orăcăind. Urmară obiecte mai fragile, oglinzi, lămpi cu petrol, abajururi, căni, vaze, veselă, care se făcură ţăndări în strigătele de deznădejde ale lacomelor cliente aflate jos, în piaţă. Dar culeseră chiar şi cioburile, adunându-le în şalurile lor. Încetul cu încetul gălăgia şi jaful se întinseră înconjurând toată piaţa bisericii şi abia pe urmă înaintară de-a lungul uliţei principale. Prizonierii legaţi petrecură trei ore îngrozitoare chinciţi în ţărână, până ce saptiehii se înapoiată din expediţia lor războinică. Prada era mai mtdt decât jalnică: două pistoale vechi de oblânc, cinci săbii ruginite şi treizeci şi şapte aşa-zise pumnale, care de fapt erau cuţite folosite la grădinărit şi bricege mai mari. Ce-i drept, cimitirul nu-l pângăriseră saptiehii, din pricina lipsei de unelte şi a leneviei. Domnul, cel mare de la poliţie turba. Câinele ăsta de popă viclean îl lipsea de un raport împănat din belşug cu arme tăinuite. Ce ruşine pentru poliţia din Antakie! Ter Haigasun fu smuls din ţărână şi adus în faţa lui. Ochiul ţeapăn şi cel pe jumătate acoperit de pleoapă se holbară la el. Răsuflarea

gâfâită care-l învălui putea a ură şi a grăsime de berbec prost mistuită. Cu o strâmbătută de scârbă, Ter Haigasun îşi întoarse capul. Dar în clipa următoare minerul tare al gârbaciului îl izbi de două ori peste faţă. Pentru câteva clipe, preotul îşi pierdu cunoştinţa, se clătină, îşi reveni, se miră, aşteptă şuvoiul de sânge. În sfârşit, iată că izbucni şi sângele, din nas şi din gură. Un simţământ ciudat, ba chiar înălţător începea să-l cuprindă, în timp

339

22*

ce se apleca mult înainte pentru ca sângele său neînsemnat să nu murdărească veşmântul de slujitor al lui Cristos. Iar în suflet parcă îi cântau îndepărtate glasuri îngereşti: sângele acesta este un sânge bun.

Şi era un sânge bun, deoarece asupra tânărului mudir din Salonic, care tocmai se întorsese din plimbarea lui de după-masă, avu un oarecare efect. Tânărul era un susţinător zelos al exterminării, fără să simtă nevoia de a asista ca martor ocular. Între membrii Ittihadului, mudirul era departe de a se număra printre sufletele cele mai tari. Aşadar, interveni punând capăt scenei, deşi evită cu grijă să dea vreo dovadă oarecare de slăbiciune. Spuse că orele sunt măsurate. Că mai sunt alte şase localităţi unde trebuie îndeplinite formalităţile oficiale. Şi cum prin maltratarea lui

Ter Haigasun muafinul îşi satisfăcuse pe deplin complexul de superioritate şi dorinţa neînfrântă de a-şi dovedi puterea, îl aprobă cu un gest mărinimos pe mudir. Preotul şi notarul fură dezlegaţi. Li se spuse că pot pleca la casele lor.

Ziua se scurse destul de blând la Yoghonoluk, mai blând decât se scurgeau de obicei asemenea zile în cele mai multe orăşele şi sate locuite de armeni. N-au fost ucişi decât doi bărbaţi care au opus rezistenţă la percheziţionarea caselor, iar două femei tinere au fost siluite de saptiehi.

Gabriel Bagradian a fost nevoit să aştepte douăzeci şi patru de ore încheiate până i-a venit rândul, lui şi casei sale. Din nou au stat cu toţi treji, petrecând o noapte albă. S-ar fi ziscă somnul a dispărut din lumea aceasta. Epuizarea cuprindea încet mâinile şi picioarele, ca o masă – moalecare se întăreşte treptat în contactr cu aerul. Să îndoi genunchiul, să ridici mâna, să întorci capid, toate astea cereau un efort de voinţă aproape irealizabil. Iar culmea era că trebuia să fii chiar recunoscător acestei epuizări fizice, deoarece ea îndepărta realitatea şi crea un binefăcător perete de ceaţă între lumea de afară şi propria suferinţă. Izolarea care e în

340

văluia pe Juliette ca binefăcătoare între toate. Ea, cea bucuroasă de viaţă, care doar cu câteva zile în urmă plutise neştiutoare printre trandafirii

şi ţesăturile ei de mătase, ea, cea superioară, care de la înălţimea ei de franţuzoaică privea dispreţuitoare în jos, spre rasa din care se trăgea soţul ei, şi ea, cea superficială, care pentru nimic în lume n-ar fi crezut că putea fi implicată în urzelile întunecate şi pline de ură ale unor semi-sălbatici, ca, Juliette, era acum ca ameţită de o lovitură în moalele capului. Ochii-i de obicei atât de limpezi priveau apoşi din mijlocul feţei trase. Părul i se uscase şi dezordinea în care se afla depunea mărturie pentru noaptea nedormită. Purta aceeaşi rochie de voiaj, acum mototolită, pe care o purtase şi în excursia cu corturile pe Damlajik. Ca o durere fizică greu de îndurat, care se pierde şi reapare necontenit, prin mintea ei ostenită trecea mereu acelaşi gând: „El e armean, eu sunt franţuzoaică. În ciuda tainei căsătoriei, acestea sunt două noţiuni diferite. Oare trebuie într-adevăr că eu să pier, fiindcă el e armean? De ce nu poate el să fie salvat, fiindcă eu sunt franţuzoaică?” Juliette ar fi voit să deplângă soarta femeii care îşi sacrifică prin căsătorie numele şi poporul. Dar în acest ceas nu mai avea destulă forţă sufletească pentru a-şi urmări şi duce până la capăt gândul. De fiecare dată se destrăma în mintea ei, cum se pierde un firicel de apă în nisip. Fără voie, amintirile depănate cu încetineală se opreau mereu asupra aceleiaşi imagini: salonul ei din Avenue Kléber, cu căminul mare de marmură

roşietică pe care voia de multă vreme să-l înlăture. Din când în când Simţea însă cum SP ridică în ea un fel de val cald, n conştiinţă a vinovăţiei. Şi îşi dădea osteneala să permanentizeze înăuntrul ei acest simţământ cald de vinovăţie, în clipa aceea îl strânse la piept pe Stephan, care era aşezat lângă ea:

— Întinde-te pe divan şi încearcă să dormi, Stephan!

Se uita în ochii tulburi de oboseală ai băiatului, şi senzaţia caldă, conştiinţa vinovăţiei din ea, întreba:

341

„Cine eşti tu, copilul meu atât de străin de mine?”

În salonul încăpător se strânseseră toţi cei ce locuiau în casă: lângă Iskuhi se afla şi Hovsannah Tomazian, care se mutase la Juliette deoarece pastorul Aram plecase pentru o vreme la Bitias, ca să sprijine pe fratele său întru preoţie Harutiun Nokhudian şi comunitatea protestantă de acolo, în clipele dinaintea plecării. Prezenţa lui Gonzague nu mai sărea în ochi. În ultimele zile îşi petrecuse cea mai mare parte a vremii în vilă. Pretindea că gazda lui, farmacistul Krikor, se află într-o stare de spirit ciudat de tulburată de la marea adunare din curtea vilei. Nu-l mai interesează nimic, nu pregăteşte provizii şi nici echipamentul trebuincios pentru viaţa ele tabără ce urma s-o

ducă şi, deşi fusese ales în sfatul conducătorilor, îşi neglijează în mod condamnabil atribuţiile ce-i fuseseră încredinţate în folosul obştesc. În farmacie treburile merg anapoda. Rândaşul cel surd, amestecându-le pe toate de-a valma, serveşte clienţii care se îngrămădesc în prăvălia boltită ca să se aprovizioneze din vreme cu leacurile minunate dar atât de puţine la număr ale lui Krikor, precum şi cu petrol lampant, spirt, funii de cânepă, mături şi alte mărfuri asemănătoare. Din pricina sistemului cu totul dezorganizat de vânzare se iscase o ceartă înverşunată între prieteni foarte vechi ea Bedros Altouni şi Krikor. Medicul făcuse mare tărăboi luându-l prin surprindere pe farmacist în propriul lui sanctuar: nu este admisibil ca nătărăul acela îndobitocit de rândaş să vândă toate mărfurile din prăvălie câtorva puşlamale egoiste. Cantitatea caraghios de redusă de tincturae jodi nu-trebuie-împărţită-între-Baghdassar – Hovbannes Dikvan, Barsam, şi alţi acaparatori de felul acestora. Oare Krikor nu ştie că leacurile – lui răpciugoase constituie un bun obştesc, întocmai ca sarea, mirodeniile, petrolul lampant, precum şi toate celelalte mărfuri pline de praf, bune numai de aruncat, pe care le oferă de zeci de ani muşteriilor? Drept urmare, farmacistul se înfuriase rău de tot, ceea ce era cu totul împotriva

felului său obişnuit de a fi, şi strigase că el nu e câtuşi de puţin hrăpăreţ, că de ani de zile nu face decât să se sacrifice, că toată mizeria asta de spiţerie nu constituie decât o înjosire a existenţei sale. Şi ca să dovedească medicului cu cine are de-a face, Krikor deschisese plin de demnitate fereastra (ceea ce nu se întâmplă prea des) şi aruncase în piaţa bisericii toate încasările zilei, parale, piaştri şi monedă măruntă, lăsându-le pradă băieţilor ce se jucau acolo. Medicul, de loc impresionat de asemenea gest regesc, îl îndemnase atunci pe farmacist să-şi trimită şi biblioteca pe urma monedelor, că tot era deschisă fereastra. Pentru că în felul acesta va îndeplini o operă deosebit de meritorie pentru el şi pentru alţii. Gonzague Maris povestea că reuşise să-i împace pe cei doi bătrâni bătăioşi numai cu preţul unor eforturi uriaşe. Astăzi, Krikor îşi închisese farmacia pentru totdeauna. Acum nu-şi mai petrecea timpul decât printre cărţile sale hulite de invidiosul Altouni şi citeşte, citeşte mereu. Ba nu, nu e chiar bine spus, de fapt Krikor nu citeşte câtuşi de puţin, ci doar scotoceşte pătimaş printre comorile lui, pe care le deschide şi le închide fără să urmărească vreun scop anume, le răsfoieşte şi uneori le pipăie doar copertele, de parcă înainte de a-şi lua rămas bun ar mai vrea să-şi savureze biblioteca până la ultima filă. Sau poate că această comportare a lui nu era decât o urmare a

chinurilor incertitudinii, ce se făceau resimţite foarte limpede. Căci ce se va întâmpla până la urmă cu biblioteca, unică în felul ei, a lui Krikor? Luând în consideraţie acest aspect al problemei, dementa farmacistului nu era chiar atât de dementă. Gonzague ştia să povestească întâmplările cu Krikor, gazda lui rintr-un feir atât de hazliu, încât vreme de câteva minute Gabriel uită de toate şi o privi râzând pe Juliette. Încerca sentimente ciudate faţă de acest tânăr, care voia să folosească destinul poporului armean pentru a trăi o aventură personală. Deoarece această intenţie (care pe deasupra mai era legată şi de activitatea în domeniul ziaristicii)

343

nu-i era din oale-afară de simpatică, Bagradian nu-i dăduse grecului permisiunea solicitată decât după o îndelungă ezitare. De altfel, sentimentele lui faţă de Gonzague erau şi cât se poate de instabile. Nu se scursese nicio jumătate de oră de când faţa frumoasă, cu mustăcioară subţire care exagera moda franţuzească, îi fusese încă antipatică. Acum îi era din nou simpatică, în ciuda ambiguităţii acestui levantin şi american, a acestui muzician şi ziarist, ambiguitate care contraria firea iubitoare de exactitate a lui Gabriel. În clipa aceasta, Gonzague îi era nu numai simpatic, prezenţa lui aproape că-l făcea fericit din cauza Juliettei. Fiindcă în noaptea aceasta Maris se arătă

sub aspectul său cel mai agreabil şi izbuti chiar s-o smulgă vremelnic pe Juliette din starea ei de istovire sufletească. La urma urmei, acest „voluntar” nu se putea aştepta decât la aceeaşi soartă ca toţi ceilalţi. Şi totuşi, părea a nu se sinchisi de loc, ba chiar era mai bine dispus ca de obicei. Dovedi pentru prima oară un simţ de observaţie inepuizabil, care nu depăşea însă niciodată limitele ironiei bine intenţionate. Acest simţ al limitelor în care fineţea se împletea cu ascuţimea, îl linişti pe Gabriel în privinţa ambiguităţii sale. Dar lucrul cel mai important era că reuşise în această noapte ucigătoare să distragă atenţia Juliettei de la gândurile ei. Iar într-un ceas târziu al nopţii, când nimic nu mai reuşea să uşureze apăsarea nespus de grea a aşteptării, Gonzague sări în picioare:

— Courage, mes amis există numai clipa de faţă şi nimic altceva…

Pe urmă se aşeză la pian şi începu să cânte neobosit tot felul de melodii la modă, şlagăre şi şansonete, pe care Juliette le cunoştea de la Paris. Ea îi ceru să cânte de trei ori la rând La Matchiehe. Dar nu numai Juliette, ci şi Iskuhi şi elegiaca Hovsannah fură prinse fără să-şi

1 Curaj, prieteni (fr.).

a seama şi începură să-şi mişte capul şi mâinile în unul muzicii. Servitorii casei stăteau

stingheriţi în uşa clamlâcului. Chiar dacă Missak, Kristaphor, Hovhannes fetele nu se mişcau, în ochii lor zvâcnea totuşi pofta apă dansurile din partea locului, după tarţ bar şi polo r, pe care nici aşteptarea morţii nu putea s-o înfrî-eze. Gabriel Bagradian îi chemase încă de aseară pe oţi oamenii de serviciu în salon. De când ordinul de trămutare devenise o certitudine, socotea relaţiile de erviciu ca fiind abolite. De acum înainte, munca densă de personalul casnic era voluntară. Fiecare era apân pe soarta lui. Perspectiva deportării nu mai înnăduia existenţa calităţii de stăpâni şi de slugi. Toţi cei e acelaşi neam, fără deosebire, aşteptau în aceste cea-ri năvala saptiehilor. Din acelaşi motiv Sato petrecu ea noaptea în salon. Datorită hranei consistente din tunele săptămâni, orfana parcă nu mai era atât de abă. Una dintre caracteristicile ceasurilor de aştepte paralizantă era faptul că toţi încercau să-şi îningă aversiunea faţă de această armeanca mică recalcitrantă. Juliette dispusese să se confecţioneze ntru Sato o rochiţă drăguţă fără talie, după moda uropeană, dar adevărul e că oasele ei ascuţite, de că vrăjitoare, ieşeau astfel mult mai limpede în evienţă decât în halatul dungat al uniformei orfelinatu-i. (Administratorul Kristaphor pretindea că Sato nici cu este armeanca, ci corcitură de ţigan din Persia sau aghestan). Rochia cea nouă exercita o influenţă neaşptată asupra felului de a fi

al fetei. Părea că o îneamnă să se poarte cât mai civilizat cu putinţă. Deşi murdărise încă din prima zi, acoperind-o cu pete din e cele mai dezgustătoare, Sato se plimba peste tot dulă şi arogantă, vârându-se în ochii tuturor pentru smulge un cuvânt de laudă. (Cam în acelaşi timp, Ste-han, dimpotrivă, reuşise să obţină de la mama sa în aduinţa de a purta straiele ţărăneşti de prin parteacului.) Având în vedere splendida rochiţă care o făcea semene cu un fluture, constituind în acelaşi timp

345

O avansare pe scara socială, Sato părea să fie con vi că acum Iskuhi cea adorată nu va mai putea rezis afecţiunii ei. Şedea cinchită la picioarele domnişoarei Tomazian şi orice încercare de a o alunga de acolo era zadarnică. Se juca întruna cu tivurile şi panglicile rochiei, îşi ridica fustiţa, o întindea şi o împăturea, ca să provoace admiraţia şi aprobarea domnişoarei Iskuhi. Când nu reuşea să atragă privirea învăţătoarei de la orfelinat, mutrişoara ei galbenă se schimonosea şi-şi lipea capul cu o apăsare furioasă de picioarele bunei Iskuhi:

— Kutşiik hanum!

Dar până la urmă se dovedi că puterea civilizatoarei a rochiei occidentale nu fusese chiar atât de mare încât să poată îmblânzi cu adevărat firea sălbatică a lui Sato. Fiindcă abia începuse

Gonzague Maris cu muzica lui veselă, că micuţa fu cuprinsă de o criză înspăimâraltătoare. Era o izbucnire asemănătoare celor ale unor sălbăticiuni din neamul lupului, care răspund sunetelor armonioase ale muzicii cu urletele chinuite ale sufletej lor cufundate în beznă. Căci se ştie, toate făpturile primitive au în străfundurile lor o spaimă cumplită faţa de tot ce este măsurat şi ordonat, însuşiri întruchipate şi de armonia muzicii. Cu ochii holbaţi, Sato ascultă vreme melodiile cântate de Gonzague la pian. Era evib dent că încerca din toate puterile să se stăpâneascab îşi răsucea în fel şi chip trupul chinuit. Se încleşta cm deznădejde de Iskuhi. Apoi, pe neaşteptate, din adâncul ei izbucni criza. Urlete ca de hiene şi sac aii, care ţi şneau; din gura larg deschisă, în timp ce înăuntrul ei forţa1 astfel dezlănţuită o răscolea, agitând-o cu violenţă. Toţi, cei de faţă tresăriră înfioraţi. Nici măcar lacrimile mari: de copil, care se prelingeau pe obrajii fetei, nu puteau înlătura dezgustul şi groaza din toate inimile. La un semn al lui Gabriel, Avakian o apucă pe Sato de mână şi o scoase afară din încăpere. Iar Gonzague trebui să lovească în clape cu putere, ca să acopere scâncetul plin

346

de jale al micuţei expulzate, astfel ea să nu fie auzit afară prin ferestrele dinspre grădină.

După cum s-a mai spus, în noaptea aceasta nimeni dintre cei ai casei nu s-a dus la culcare.

Vreme de câteva minute aţipeau pe scaunele lor. Era un sacrificiu lipsit de orice sens, deoarece vizita saptiehilor nu era de aşteptat înainte de dimineaţă, ba chiar de amiaza zilei următoare. Şi totuşi, nimănui nu-i trecuse prin minte să se retragă pentru a se odihni. Patul, moale şi presărat cu perne, patul proaspăt şi ocrotit de plase pliante împotriva ţânţarilor, patul, această mamă iubitoare, această patrie comună a tuturor oamenilor ajunşi la un anumit grad de civilizaţie, cât de mult se şi îndepărtase de ei – nu mai aveau nicio pretenţie la această fericir, la care renunţau de bunăvoie. În zorii zilei, când Hovhannes, bucătarul, trimise în salon cafea proaspătă, ouă şi pui rece, servite în porţelanuri fine, se simţiră cu toţii oarecum stingheriţi, în ciuda foamei şi a setei Mâncară repede, parcă îndeplinind o obligaţie urgentă. Oare mai aveau dreptul să mănânce, fără nicio remuşcare, asemenea lucruri bune, aşa cum făceau înainte? Nu-i păgubeau astfel pe ceilalţi consumând proviziile obşteşti? Toate gândurile lor se şi aflau sus, pe Damlajik. Gabriel îşi îmbrăcase uniforma de ofiţer turc. Se încinsese cu sabia şi-şi pusese decoraţiile. Voia să-i primească pe saptiehi în calitate de ofiţer şi de superior. Gonzague Maris îl sfătui cu insistenţă să renunţe:

— Mascarada asta milităroasă ar putea să-i întărite. Nu cred că veţi avea ceva de câştigat de pe urma ei.

Gabriel Bagradian rămase neclintit:

— Sunt ofiţer otoman. M-am prezentat conform re-lamentului ia regimentul meu. Deocamdată n-am fost gradat.

— Asta vi s-ar putea întâmplă, şi încă foarte curând. Maris o spuse cu voce tare, iar în gând adăugă: „Nu-i mic de făcut cu armenii ăştia, fiindcă sunt şi rămân ştie nerozi solemni”. Către orele unsprezece dimineaţa.

3 – 17

Iskuhi se prăbuşi pe neaşteptate. La început a fost numai o scurtă pierdere a cunoştinţei, pe urmă deveni limpede că era un acces de friguri. Se târî afară din salon, refuzând categoric orice ajutor. Juliette vru s-a urmeze. Dar Hovsannah ridică mâna, oprind-o:

— Lăsaţi-o… E Zeitun… E teama… Vrea să se as-l cundă… Noi am mai trecut prin asta.

Şi iată că tânăra soţie a pastorului îşi acoperă fatal în timp ce trupul masiv îi era dureros zguduit de un) plâns cu suspine.

Cam în acelaşi timp, o grupă de saptiehi, având frunte pe şeful poliţiei şi pe mudir, se apropia de ca Bagradian. Paznicii puşi de Gabriel veniră într-un’s flet să anunţe apropierea nenorocirii. Şase sapţie ocupară porţile din zidul de împrejmuire, alţi şase grădina, iar opt curtea acareturilor. Mudirul, muafinul patru oameni intrară în casă. Trupa turcească face impresia că e

obosită. În ultimele douăzeci şi patru ore bântuise cu furie prin sate, prădase sau spărses ce se găsea prin case, arestase ţărani şi-i bătuse pâr la sânge, comisese şi câteva violuri, îndeplinind astfe în parte programul distractiv ce le fusese promis d către guvern. Aşa se face că, din fericire, la ora aceeaşi setea de fapte mari a adunăturii de brute era deocam dată potolită. Casa mare a lui Avetis Bagradian ce bătrân, cu zidurile ei groase, camerele răcoroase, covoarele care acopeieau orice zgomot şi mulţimea de obiecte ciudate răspândite peste tot, fără îndoială că avu uefect oarecum calmant asupra turcilor. Perdelele.ro şi-i de la ferestrele selamlâcului erau lăsate în jos, în semiobscuritatea luxoasă a acestei încăperi intruşi se aflău Tân faţa unei societăţi alcătuite din doamne şi domni europeni, înconjuraţi de servitori respectuoşi Stând în picioare, rigizi, aşteptau cu toţii. Juliette strângea cu nervozitate mâna lui Stephan. Numai Gonzague îşi aprinse o ţigară. Gabriel Bagradian făcu un pas în direcţia comisiei, ridicându-şi puţin sabia cu mâna stâng cum prevedea regulamentul cu privire la ţinuta ofiţe

348

r. Uniforma de campanie, pe care şi-o confecţionase Beirut înainte de plecare, îl avantaja. Era persona – tea cea mai impunătoare din încăpere, nu numai iorită staturii sale, ci şi prin întreaga lui înfăţişare, părea că Gonzague se

înşelase. Apariţia lui Bagra-n în uniforma militară nu întârzie să-şi facă efectul, íul poliţiei îl examina ezitând pe ofiţerul cu pieptul podobit de decoraţii căpătate în război. Ce putea să emne asta? Ochiul, care inspira teamă, deveni tulre, iar cel acoperit în parte de pleoapa umflată se huse de tot. Nici mudirul cel pistruiat nu părea să simtă chiar în apele lui. În odăile modeste ale ciotorilor în lemn şi ale ţesătorilor de mătase îi fusese lt mai uşor să facă pe supraveghetorul inaccesibil şi taşat de cele lumeşti. Aici însă, în acest mediu cutat, nervii nu prea rezistenţi ai tânărului din Salo-il lăsară de căruţă. În loc ea, în calitate de repretant al Ittihadului şi al statului, să pună stăpânire că cruţare pe această casă aparţinând neamului foies-al, se înclină adânc şi-şi duse mâna la fes. Cu acest lej îşi aminti cu oarecare neplăcere de convorbirea pe e o avusese în cancelaria lui cu Bagradian. Datorită tei şovăieli, dictată de raţiuni morale, pierdu moţul oportun şi nu mai găsi introducerea potrivită, rândul lui, Gabriel Bagradian îl privea cu o serio-te atât de lipsită de consideraţie, încât jocul ame-a să se inversese – o Armenie înaltă şi combativă „a faţă în faţă cu un Imperiu otoman roşcovan, 1 şi corcit. Bagradian părea că se înalţă şi mai mult fiecare clipă ce trecea, iar mudirul suferea de pe mă faptului că era mic de statură, din care pricină oismul neamului său nu era întruchipat după cum

cuvenea. Până la urmă nu-i rămase altceva de fă-l decât să scoată din buzunar o hârtie oficială de mai mare, să se agaţe oarecum de ea, cum s-ar fi tat de un colac de salvare, şi să-şi debiteze lecţia ţeală şi pe un ton cât se poate de aspru: – Gabriel Bagradian, originar din Yoghonoluk!

349

Sunteţi proprietarul acestei case şi cap de familie. În calitate de cetăţean otoman sunteţi obligaţi să vă supuneţi ordinelor şi hotărârilor caimacamului de Antiohia. Întocmai ca toată populaţia nahijehlei Suedia de la poalele Musa Daghului trebuie ca într-una din zi-iele următoare, ce urmează a fi stabilită ulterior, să plecaţi spre răsărit împreună cu întreaga familie. Nu aveţi dreptul să vă opuneţi în vreun fel oarecare acestei măsuri generale de strămutare, nici pentru persoana dumneavoastră, nici pentru persoanele soţiei dumneavoastră şi copilului dumneavoastră, şi nici pentru vreo altă persoană locuind în casa dumneavoastră… Mudirul, care se prefăcea că citeşte în mod formal dispoziţiile, privi acum pe deasupra hârtiei: Vă atrag atenţia asupra faptului că numele dumneavoastră figurează în fruntea listei de suspecţi politici. Aţi avut legături strânse cu partidul Daşnakzagan. Din această cauză, în cursul drumului veţi fi supus zilnic unui control sever. Orice încercare de fugă, orice împotrivire faţă de dispoziţiile guvernului şi de organele

însărcinate cu ducerea lor la îndeplinire, orice încălcare a regulamentului în cadrul coloanei de transport va avea drept consecinţă nu numai executarea dumneavoastră pe loc, dar şi executarea imediată a familiei dumneavoastră.

Gabriel făcu un gest de parcă ar fi vrut să răspund» Dar mudirul nu-l lăsă să vorbească. Limbajul întortocheat al cancelariilor – atât de diferit de cel înflorit folosit de obicei în Orient – părea că-i procură o plăcere de-a dreptul voluptuoasă:

— Conform instrucţiilor suplimentare date de excej lenţa-sa valiul de Alep, se interzice celor deportaţi să folosească din proprie iniţiativă vehicule şi animale de povară sau de călărie. În anumite cazuri, după împrejurări, voi putea aproba utilizarea unui măgar sau unei căruţe de felul celor ce se găsesc prin partea locului, I pentru transportarea celor slabi sau bolnavi. Solicitaţi şi dumneavoastră această favoare?

350

Gabriel îşi apăsă cu putere minerul sabiei de şold. Cuvintele îi ieşiră din gură grele ca pietrele:

— Voi merge pe jos, pe drumul poporului nostru. Între timp, mudirul reuşise să-şi învingă senzaţia de stânjenire. Izbuti chiar să-şi intoneze cuvintele cu acea îngrijorare bine intenţionată:

— Ca să nu cădeţi în ispita primejdioasă de a fugi înainte de organizarea coloanei sau de a vă

izola după aceea, vă voi confisca imediat trăsura, caii şi celelalte animale de călărie.

Ceea ce s-a întâmplat apoi făcea parte din rutina obişnuită, deşi la început în forme mai reţinute. Şeful poliţiei, care încă nu ştia ce atitudine să adopte faţă de uniforma, sabia şi decoraţiile acestui ins destinat exterminării, puse mârâind întrebarea cu privire la arme. Gabriel îi trimise pe Kristaphor şi pe Missak să aducă flintele de beduin cu ţeava lungă, care atârnau în chip de antichităţi decorative pe pereţii vestibulului mare al casei. (Era, bineînţeles, o simplă comedie, deoarece toate puştile în stare de funcţiune ale casei Bagradian se şi găseau pe Damlajik.) Din gura comandantului poliţiei izbucni un hohot batjocoritor, aşa cum ţâşneşte aburul dintr-un cazan supraîncălzit. Mudirul, plin de îngăduinţă, bătu cu degetele în paturile acestor flinte romantice:

— Doar n-o să pretindeţi, efendi, că trăiţi în această regiune izolată fără să aveţi arme?

Gabriel Bagradian căută privirea fără gene a mudirului şi stărui asupra ei:

— De ce nu? De când a fost clădită această casă, aşadar din anul 1870, este pentru prima oară că intră cineva cu forţa –

Pistruiatul înălţă din umeri cu părere de rău Ttdhâci parcă a înţelege că, faţă de asemenea îndărătnicie, nu mai poate, din păcate, să facă

nimic pentru Bagradian şi că se vede silit să cedeze locul puterii executive înarmate care aplică, în conformitate cu ordinele primite, metode mult mai aspre. Percheziţia domiciliară

351

pentru căutarea de arme: s-ar putea spune că Într-un fel, muafinul îşi suflecă mânecile, deşi uniforma ofiţer a armeanului scos în afara legii îi deruta de ce în ce mai mult mentalitatea de plutonicr-majer, punându-i probleme în măsură s-o neliniştească şi s-o irit Ochiul drept, cel ţeapăn, nu se dezlipea de meci aii” agăţate pe pieptul lui Bagradian, care depuneau mart de pentru o purtare vrednică de laudă pe front, nu putea să-şi dea câtuşi de puţin seama ce atitudi trebuia să adopte el, în calitatea sa de slujbaş al Sttului imperial otoman, faţă de acest om care era i simplu număr pe lista convoiului de deportaţi. Ca să ascundă îndoielile neliniştitoare, întreprinse perchezţia cu mare tărăboi. Bocănea greoi cu cizmele lui, un mat de saptiehi, imediat în spatele lor mergea mudini cu aerul unuia care nu are nicio legătură cu probic mele acestea, apoi veneau Gabriel, Avakian şi Krist”: phor. Turcii se virau în colţurile cele mai ascunse, ci căneau pereţii, răsturnau mobilele şi spărgeau tot ce z putea sparge. Dar se vedea că acest vandalism exercitat doar ca o activitate secundară şi, chipurile, di neatenţie, le rănea orgoliul. Erau obişnuiţi să

lucrefără cruţare şi pe faţă. În pivniţă sparseră cu păturii armelor, doar în treacăt şi fără prea multă tragere inimă, ulcioarele de lut ars pline cu vin, vasele cu cu de lemn şi ce se mai afla pe acolo în materie de şti oale, castroane, ulcioare. Proviziile şi alimentele mai importante se şi aflau la loc sigur. Saptiehii ei cam dezamăgiţi fiindcă se aşteptaseră ca într-un as menea palat să găsească o pivniţă mai bogat apro, zionată. Deoarece nu găsiră altceva mai bun, luară ei câteva bidoane de petrol goale, căci după cum ştie orientalul are o preferinţă ciudată pentru ace recipiente de tablă. Apoi, trupa cea războinică, e. xalind un miros acru de sudoare, porni în asalt pe scara ce ducea la etaj. Aici îi interesa înainte de orice dormitorul şi budoarul Juliettei, al cărui parfum îi atrăsese pe turci

352

Încă de departe şi cu asemenea forţă încât uitară de toate celelalte încăperi. Deschiseră cu forţa dulapul mare de haine. Mâini înnegrite de murdărie smulseră modelele pariziene din anul trecut, flori delicate ale creatorilor de modă, care fură aruncate pe jos, mototolite în grămezi sau răsucite ca nişte şerpi. Un jandarm cu faţa deosebit ele posacă începu să calce pe ele într-un ritm greoi şi regulat, de parcă ar fi vrut să vâre în pământ aceste reptile dulci ale Europei. Aceeaşi soartă o avură şi lenjeria de noapte, cămăşile de

batist, dantelele şi ciorapii. La vederea acestei lenjerii femeieşti, şeful poliţiei nu mai putu să se stăpânească. Îşi vârî amândouă mâinile în spumoasele mătăsuri albe şi roze, le ridică şi-şi înfundă în ele obrazul de brută morocănoasă. Iar mudirul, în semn că puterea civilă n-are nicio legătură cu cea înarmată, se apropie visător de fereastră ca să contemple grădina. Un saptieh deosebit de zelos. Se aruncase în palid neatins şi sfâşia cu dinţii, fiindcă altfel nu se putea, mătasea pernelor. Poate că totuşi se ascundea o bombă înăuntrul pernelor groase! Că cioar mereu se povestesc întâmplări cu bombele astea armeneşti. Altul lovi cu bâta în tăblia măsuţei de toaletă. Cu un zgomot brusc, tot felul de sticluţe de cristal, borcane – flacoane şi cutii căzură pe duşumea, exalând un miros plăcut şi violent. Bâta izbi în oglindă, care-şi răspândi cioburile în toate părţile. Gabriel Bagradian asista la pângărirea sanctuarului soţiei sale cu o indiferenţă totală. Biata Juliette! Dar ce însemnătate avea acest jalnic jaf faţă de următoarele ceasuri, zile, săptămâni?! Avea un alt motiv de îngrijorare, mai puternic., Siâr, htpujq pe Ţgknhi mm gţă>-a ascunsă în cămăruţa ei, vârâtă în pat, fără să facă nici cel mai mic zgomot. În fond, nu era treaba lui, totuşi fata era mai nenorocită decât toţi. Aceste brute o schilodiseră şi acum trebuie să mai treacă încă o dată prin aceleaşi spaime. Bagradian

începu să reflecteze cum ar putea să-i determine pe

336

— Musa Dagh, vol. I muafin şi pe saptiehi, să treacă pe lângă uşa lui Iskuhi, fără a intra.

Şi într-adevăr, cerul părea să se arate îndurător, Iskuhi, care se ghemuise în patul ei ca într-un mormânt, auzi moartea înfiorătoare rostogolindu-se mereu mai aproape cu bubuit de paşi grei şi zvon de voci groase. Se întinse rigidă şi-şi acoperi cu mâna dreaptă pântecele, în timp ce i se tăia răsuflarea şi faţa calei-doscopică, ciupită de vărsat, se aplecă asupra ei. Dar siluitorul o adulmecă numai în treacăt şi se topi în neant. Afară, bubuitul de paşi şi zvonul de voci groase vâjâi surd pe lângă uşă, depărtându-se, se rostogoli pe scară şi rămase jos, la parter, suspendat greoi în aer. Pe urmă se lăsă pe neaşteptate o linişte desăvârşită. Au plecat? Iskuhi se strecură afară din pat. În ciorapi, până la uşă! O întredeschise, numai puţin de tot! Doamne Iisuse, Mântuitorule, au plecat într-adevăr… Dar iată că era cât pe ce să cadă înapoi în cameră, ca izbită de lovituri de bici. Aceste lovituri de bici erau voci, voci bărbăteşti. Recunoscu vocea lui Gabriel, care scoase un strigăt brusc. Ţinându-şi braţul paralizat ca să n-o stingherească, alergă până în capul scării. Jos, în vestibul, se petrecuse următoarea scenă:

Socotind că grelele ceasuri de ruşine trecuseră, Gabriel se oprise în vestibul cu un aer demn. Se adresă mudirului:

— După cum vedeţi, nu vi s-a refuzat nimic… Şi acum?

Distinsul politician cu pistrui din Salonic îşi făcuse datoria. Se luaseră toate măsurile ea acest efendi armean, împreună cu familia lui, să nu mai poată în niciun caz scăpa. Dispoziţia specială a caimacamului privind neamui Bagradian era să fie repartizaţi în prim coloană de transport şi să parcurgă drumul până 1 Antakie în cele mai aspre condiţii, iar acolo mai-marel provinciei în persoană avea de gând, după cum spusese, „să-i vadă niţeluş mai de aproape”. Mudirul era de pe

354

rere că sosise vremea să se întrerupă deocamdată procedura oficială, pentru ca nişte victime atât de alese să nu fie aduse la disperare prea de timpuriu. Era necesară o oarecare încredere pe care s-o nutrească aceste victime faţă de scopurile încă nedezvăluite ale guvernului, de asemenea trebuia să existe o anumită gradare în încercările ce le erau hărăzite. Deocamdată să domnească moderaţia. Mudirul mai şovăia şi fiindcă se gândea la o plecare plină de efect, cu care prilej privirea lui se îndeletnicea foarte preocupată cu unghiile îngrijite cu atâta afecţiune. Din păcate însă îşi făcuse socoteala fără şeful

poliţiei. Această minte tulbure nu putea nici; în ruptul capului să mistuie ideea că ghiaurul cel trufaş îşi dă importanţă în uniforma padişahului, cu de –, coraţiile şi sabia padişahului. Numai că nu ştia dincotro; s-o apuce. Şi nici sfiala, care-l făcea să pară umil, nu-l-părăsise încă. Drept urmare, fiindcă nu-i trecu altceva prin minte, încercă să-şi rotească ochiul holbat. Pe urmă se proţăpi lat şi agresiv, în faţa lui Bagradian:

— N-am văzut încă totul!… Acolo, sus!… Am trecut pe lângă câteva uşi fără să ne oprim…

Dacă Gabriel ar fi reuşit să-şi păstreze acum stăpânirea de sine, poate că totul s-ar fi terminat cu bine. Dar el sări pe prima treaptă a scării, îşi întinse braţele într-un gest de apărare şi strigă:

— Destul! E prea îndeajuns!

Şi iată că muafinul găsise în sfârşit prilejul mult aşteptat. Vădit încântat, se apropie de Bagradian şi-i vârî pumnul sub nas:

— Ce e îndeajuns, mă, porc de armean?! mai spune o daââ TCemrleajunsjporc – spurcat?

În mintea lui Bagradian se desfăşurăuna Trintre-acele clipe nesfârşite şi nespus de complicate, din care iau naştere destinele omeneşti. Era o clipă de o luciditate totală. Gabriel ştia foarte precis că viaţa lui, şi numai a lui, era acum în primejdie. „Cedează, se gândi, ce

deează, dă-le cale liberă, poftiţi, vă rog, iar sus, strecoa-ră-i animalului zece lire în mână...” Dar în timp ce judecata lui se îndeletnicea cu asemenea raţionament limpede şi lipsit de orice patimă, el strigă şi mai tare:

— Înapoi, poliţistule! Sunt ofiţer combatant!!

Erau cuvinte care-l aduseră pe muafin acolo unde dorea:

— Zici că eşti ofiţer? Pentru mine nu eşti nici măcar un hoit împuţit de câine!

Cu un gest iute apucă medalia de argint şi o smulse de pe tunica armeanului. Mai târziu, Bagradian pretinse că nu dusese mâna la armă. Dar fapt e că într-o clipă era trântit la pământ. Sabia lui Zbură, izbindu-se de perete. Un saptieh îngenunche pe pieptul lui Gabriel, iar ceilalţi îi smulseră uniforma de pe trup. Din selamlâc ieşiră femeile şi Gonzague. Ţipetele lui Stephan se amestecau cu gâfâitul tatălui său care se lupta. Nu trecu niciun minut şi Gabriel fu despuiat, rămânând doar cu cizmele în picioare. Sângera din câteva răni superficiale. Viaţa lui nu mai valora nici măcar o para. Cu siguranţă că Gabriel ar fi fost pierdut, clacă în clipa aceasta Gonzague Maris n-ar fi atras atenţia asupra sa. Gestul lui, era neglijent şi totuşi avu un efect hotărâtor. În afară de asta, avea şi acel timbru impresionant al vocii, care în momente de mare tensiune dobândeşte un calm glacial, îşi scoase actele de

identitate şi le ţinu în mâna ridicată. Datorită acestui gest toate privirile se aţintiră asupra lui. Mudirul îl privea descumpănit. Şeful poliţiei se întoarse spre el şi chiar saptiehii nu mai erau concentraţi asupra lui Gabriel.

— Gonzague 4 şi documentele cu demnitatea plină de superioritate a unui agent secret trimis de către Ittihad cu misiunea de a surprinde şi supraveghea comportarea autorităţilor locale:

— Iată aici, paşaport al Statelor Unite, vizat de consulul general din Stambul! Accentua aceste cuvinte

3 o6

banale cu o asprime de-a dreptul nimicitoare, de parcă prin ele s-ar fi dezvăluit o misiune diplomatică secretă de o importanţă hotărâtoare pentru Turcia. Apoi adăugă: Iată, teşchereaua pentru provinciile de interior semnată de mâna proprie a excelenţei sale. Cred că mă înţelegeţi, efendi.

Dar nu simpla ameninţare cu paşaportul îi salvă lui Gabriel viaţa, ci stratagema disperată, faptul că atenţia tuturor fusese abătută de la el. O stratagemă care-l descumpăni pe mudir scurtă vreme. În instrucţiile cu privire la deportare se atrăgea în mod deosebit atenţia că măsura trebuie dusă la îndeplinire aşa fel ca operaţiile să fie ferite cu cea mai mare grijă de ochii reprezentanţilor diplomatici ai puterilor aliate şi neutre. În primul

moment, mudirul presupuse că are într-adevăr de-a face cu un om de încredere al legaţiei americane. Dar o privire în paşaport îl convinse că intervenţia era lipsită de pericol. În fond era însă mulţumit că datorită amestecului acestui străin fusese exilată o vărsare de sânge. Cu o măreţie batjocoritoare, îi replică lui Gonzague:

— % Ce mă interesează paşapoartele dumneavoastră? Aţţ, face mai bine să dispăreţi de-aici! Altfel dau ordin să fiţi arestat.

În schimb, descumpănirea şefului poliţiei nu se potoli chiar atât de repede. Asupra lui, sângele făcea o impresie mult mai mică decât hârtia. În timpul carierei sale4 recuse prin câteva experienţe supărătoare din pricina unor astfel ele hârtii. Când era vorba de aşa ceva, nu puteai şti niciodată ce te aşteaptă. Hotărî aşadar ca deocamdată să-l lase în viaţă pe acest Bagradian. Pe – şosea problema puteaţi rezolvată mult mai simplu şi fără martori cu paşapoarte americane. Drepteare muafinul îşi vârî iar în toc revolverul de serviciu, căruia îi şi trăsese piedica, mai privi odată cu ochiul mare şi cu cel mic la ofiţerul despuiat, scuipă în arc mare şi le dădu saptiehilor săi un ordin scurt: – * Şi acum, aduceţi caii şi măgarii!

357

Mudirul fusese astfel frustrat de plecarea plină de efect pe care o pregătea. Trebui să se

mulţumească să iasă cu pas agale, dus pe gânduri şi nepărtinitor, în spatele reprezentanţilor puterii înarmate, fără a lăsa în urmă un ecou durabil al personalităţii sale.

Gabriel se ridicase respirând greu. O singură ruşine apăsa irvtens şi fără încetare asupra conştiinţei sale. Juliette trebuise să trăiască această scenă îngrozitoare, ea şi Stephan. Ochii săi o căutau pe femeia care, înlemnită, îşi întorsese faţa. Gabriel se clătină, apoi îşi reveni. Simţi în spatele lui o înfiorare: Iskuhi. Pe urmă rănile începură să-l usture. Dar erau numai nişte simple zgâneturi, nimic serios. Fără zgomot, doar în ciorapi, Iskuhi coborî scara, veni foarte aproape. Ochii ei rugători îl căutau pe Samuel Avakian. Studentul aduse o manta şi acoperi trupul lui Gabriel umed de sudoare.

O împrejurare favorabilă! Mudirul, şeful poliţiei şi cea mai mare parte a saptiehilor părăsiră încă în aceeaşi zi satele pentru a îndeplini formalităţile oficiale faţă de armenii din Suedja şi El Eskel. Printre subtilităţile bine cumpănite ale tacticii turceşti de deportare era şi aceea de a nu anunţa prea de timpuriu ziua şi ora plecării coloanei. Deoarece pricina mărturisită o constituiau raţiunile de stat dictate de prudenţă, iar cea nemărturisită sancţiunile aplicate ca represalii, „elementul surpriză” nu trebuia neglijat tocmai în virtutea acestui dublu aspect, deoarece

el dădea represaliilor o savoare deosebită. Cu toate acestea, pastorul Harutiun Nokhudian, împărţind bacşişuri grase, reuşise să afle că data plecării primelor convoaie se fixase pentru 31 iulie. Până atunci urmau să sosească încă o sută de saptiehi care să-se-adauge celorlalţi – Ziua de 31 iulie Tădea întina sâmbătă. Socotind şi ziua în care se aflau, joi, adică, mai rămâneau doar două zile. Sfatul conducătorilor hotărî noaptea de vineri spre sâmbătă pentru plecarea populaţiei pe Damlajik. Era o hotărâre bazată pe motive bine întemeiate. Experienţa arăta că vineri, care după cum se ştie este ziua de odihnă a mahomedanilor, era de

358

aşteptat ca saptiehii cantonaţi în satele creştine să le părăsească, ducându-se în localităţile turceşti şi arabe din câmpie, unde se aflau moschei, rude, femei şi prilejuri de petrecere. Iar odată cu saptiehii avea să dispară pentru o zi şi pleava lacomă de jaf, pentru că aceşti preacinstiţi oaspeţi puteau să presupună, şi nu fără dreptate, că flăcăii armeni, în ciuda faptului că nu aveau arme, îi vor lua la goană cu coase, topoare şi târnăcoape, expediindu-i cât se poate de repede şi de temeinic.

Aşadar, timpul fusese ales ţinându-se seama cu grijă de aceste împrejurări favorabile. Sfatul conducătorilor prevedea că se vor întâmpla

următoarele în dimineaţa de sâmbătă: saptiehii care se întorceau, precum şi cei nou-veniţi, aveau să găsească în locul întregii populaţii doar pe pastorul Nokhudian cu cei cinci sute de protestanţi ai săi din Bitias. Acesta – şi aici intervenea o stratagemă pusă la cale de Gabriel Bagradian – îi va povesti mudirului cu multe amănunte că, în ciuda rugăminţilor şi implorării sale, diferitele comune o porniseră la drum în noaptea aceea şi plecaseră din proprie iniţiativă în exil. Motivul fusese teama de sap-tiehi şi îndeosebi de comandantul poliţiei. Drumurile pe care apucaseră, nu ştia să le indice cu exactitate, deoarece oamenii porniseră în grupuri mici şi în toate direcţiile posibile, o parte spre Arsus şi Alexandretta, o parte în direcţia sud, cu toţii hotărâţi să evite locurile populate. Grupul cel mai numeros ar avea de gând să răzbată cu mijloace proprii până ia Alep, pentru a căuta sprijin în marele oraş. Pastorul Nokhudian, pe care din pricina firii lui blânde şi a hotărârii luate cu resemnare creştinească mulţi îl socotiseră un om iară vlagă şi fricos, se dovedi acum un suflet drept şi hotărât. Folosind această stratagemă, îşi asuma răspunderea de a-i înşela pe turci, ceea ce pentru el însemna o primejdie de moarte. În clipa în care turcii aveau să-şi dea seama de această manevră de mistificare, putea să considere că viaţa lui se încheiase. Pastorul înălţă din

umori: în definitiv, ce nu era primejdie de moarte acum? Luptătorii de pe munte trebuiau să câştige timp. Şiretlicul amina cu câteva zile descoperirea realităţii şi crea astfel răstimpul trebuitor terminării lucrărilor de apărare.

Sfatul conducătorilor îşi ţinea adunările la Ter Haigasun, în casa parohială. Faţa preotului era desfigurată de lovitura primită cu minerul gârbaciului, ochiul drept şi obrazul erau încă umflate; o dâră vineţie se întindea până sus, la jumătatea frunţii. Ter Haigasun pierduse două măsele şi se vedea pe faţa lui că suferă de dureri năprasnice. În schimb, rănile superficiale ale lui Gabriel, acoperite acum de plasturii lui Altouni, abia dacă se mai făceau simţite. Maltratarea trupească suferită – prima în viaţa lui petrecută printre oameni cultivaţi şi la adăpost de orice pericole, o experienţă de o neprevăzută violenţă – îl apropiase şi mai mult de ceilalţi, dar şi pe aceştia îi adusese, pe de altă parte, mai aproape de el.

În timpul şedinţei, conducătorii dezbătură o problemă care le pricinuia griji mari şi pentru rezolvarea căreia era, din păcate, prea târziu. În anii paşnici, locuitorii satelor obişnuiau ca, în luna iulie, după seceriş, să-şi acopere nevoile de cereale cumpărând cantităţile respective de la ţăranii turci sau arabi, deoarece ei înşişi nu se

ocupau aproape de loc cu agricultura. Anul acesta, cu totul năuciţi de apropierea nenorocirii, negii jaseră să cumpere proviziile de iarnă necesare. Această neglijenţă se răzbuna acum. În sate se aflau numai cantităţi foarte reduse de făină, cartofi şi porumb. În aceste condiţii, pentru a putea rezista mai multă vreme, se impunea o economie dintre cele mai severe. Dar cum armeanul e obişnuit să mănânce foarte multă pâine şi foarte puţină carne, lipsa acestor provizii crea conducerii o problemă spinoasă. La aceasta se adăuga şi faptul că în primele zile petrecute pe Damlajik nu exista posibilitatea de a se coace pâine, deoarece trebuia mai întâi sa de zidească în pământ cuptoarele. De aceea

3 fi0

t3 ai pastorul Aram Tomazian dădu dispoziţia ca până vineri scara să se folosească fiecare ceas şi toate vetrele de lut ars din sate să fie ţinute încinse, pentru a se coace în vederea transportului o cantitate cât mai mare cu putinţă de pâinişoare şi lipii.

La sfârşitul şedinţei, Ter Haigasun anunţă pentru ziua următoare, vineri, o slujbă religioasă solemnă pentru implorarea milei cereşti. După ce se va termina slujba liturghiei, cele două clopote aveau să fie coborâte din clopotniţă, purtate în cadrul unei mari procesiuni până la cimitir şi îngropate acolo. Apoi, poporul îşi va lua rămas bun

de la mormintele strămoşilor prin rugăciuni. Ter Haigasun mai anunţă că are de gând să ducă pe Damlajik mai multe hârdaie cu pământul sfinţit al morţilor. În felul acesta, cei ce vor muri acolo sus, în luptă sati în tabără, nu voizăcea cu desăvârşire părăsiţi în pustietatea duşmănoasă, ci vor avea sub căpătâi o mână de pământ sfinţit de mult şi pentru veşnicie.

Vineri dimineaţa saptiehii se răspândiră, într-adevăr, până la ultimul om în satele mahomedane din câmpie. Mudirul şi muafinul plecaseră călare acasă, la Antakie. Iar biserica purtând hramul Puterea crescândă a arhanghelilor era arhiplină cu mult înainte de ora hotărâtă, atât de plină cum nu mai fusese din ziua sfinţirii ei. Tinda şi vastul careu deasupra căruia se înălţa cupola centrală, cele două firide laterale şi chiar partea din faţă a naosului, unde se ridica altarul, abia puteau cuprinde mulţimea de oameni. Deoarece după obiceiul străvechi biserica nu avea ferestre, prin tăieturile ca nişte creneluri practicate în zidurile groase pătrundeau săgeţile de lumină cu nuanţe de chihlimbar ale soarelui, făcând ca aceste Sielurâs5 semene cu-eehtiuhfmtei treimi. Dar săbiile încrucişate ale soarelui nu luminau interiorul, ba chiar absorbeau pe de-a-ntregul lumina lumânărilor şi aruncau asupra mulţimii de oameni o ţesătură în care se împleteau umbre ciudate. Veniseră la Yoghonoluk nu numai sute şi

sute de credincioşi din satele mai mici, să asiste la slujba pentru implorarea

361

milei cereşti, dar şi toţi preoţii şi dascălii, dornici să participe în mod solemn la oficierea acestei ultime liturghii ce se mai ţinea pe „pământ ferm”. Încă niciodată corul nu intonase cu o atât de delicată sonoritate imnul care la picioarele altarului însoţeşte ritualul t înveşmântării preotului în sacristie:

„Taină adâncă, de neînţeles şi fără început!; Tu împodobeşti împărăţia cerurilor învăluind lumina la care nu putem ajunge. Tu împodobeşti cu strălucirea ta triumfătoare „Armatele îngerilor de foc”.

Încă niciodată Ter Haigasun nu se plecase atât de adânc şi nu rostise cu atâta înfiorare în faţa poporului marea spovedanie şi rugăciunea pentru iertarea păcatelor. Sub coroana lui aurită semnul loviturii minerului de gârbaci dogorea ca un stigmat al ruşinii. Şi încă niciodată taina sărutului împăcării, reunirea întregii comunităţi întru Cristos, nu legase atât de sacru sufletele credincioşilor. În mod obişnuit, după rugăciunea de împărtăşanie, când răsunau cuvintele „întâmpinaţi-vă unul pe celălalt cu sărutul cel sfânt” şi diaconul întindea dirijorului corului (învăţătorul Asaian) cădelniţa ducându-i-o spre buze, când acesta din urmă îl săruta pe cântăreţul

cel mai apropiat şi când îmbrăţişarea se răspândea treptat de la cor către mulţimea credincioşilor, de cele mai multe ori erau doar atingeri fugitive, reprezentând o formalitate lipsită de vlagă. Astăzi însă oamenii se strângeau la piept cu putere unul pe altul şi se sărutau într-adevăr pe obraji şi pe gură. Şi mulţi plângeau cu acest prilj1JDupjnreăluraleânta jun semn al lui Ter Haigasun preoţii care îl asistaseră la slujbă începură să scoată sfintele odoare din altar, un fior de durere aprigă şi neaşteptată trecu prin mulţimea credincioşilor făcând-o să îngenuncheze. Vaiete nestă-pânite, gemete, plânsete se ridicară deasupra ţesăturii în care se împleteau umbrele, deasupra săbiilor de arhangheli încrucişate ale soarelui, plutind până sus.

362

către cupola pierdută în penumbră. Fiecare dintre sfintele odoare fu ridicat şi ţinut în sus, înainte de a fi vârât într-un coş din paie împletite, potirul de cuminecătură, farfurioara de aur pentru prescură, tabernacolul şi Evangheliarul cel mare. Cădelniţele, sfeşnicele de argint şi crucifixele, paracliserul le puse într-un alt cufăraş. La urmă, pe altar nu mai rămase decât învelitoarea albă cu dantelă. Ter Haigasun îşi făcu pentru ultima oară cruce, îşi întinse mâinile de o culoare asemănătoare cu a lumânărilor de ceară galbenă, lăsându-le câtva timp să plutească şovăitoare

deasupra înve-litorii, pentru ca apoi s-o smulgă cu o mişcare bruscă. Masa de piatră, tăiată pe vremuri din Musa Dagh, din stâncile lui cenuşii, apăru în goliciunea ei rece. În aceeaşi clipă, lucrătorii din antrepriza de construcţii a lui taica Tomazian coborau, cu ajutorul unor scripeţi, clopotul mare şi pe cel mic din clopotniţa laterală. Cu mari eforturi ridicară apoi metalul greu pe câte o năsălie purtată fiecare de opt oameni.

Copiii din cor, ducând crucea înaltă a procesiunilor, deschideau cortegiul. Apoi veneau năsăliile clătinându-se sub greutatea clopotelor. În spatele lor păşeau Ter Haigasun împreună cu clerul. A durat peste măsură de mult până ce cortegiul funebru a ajuns la cimitirul din Yoghonoluk. Această procesiune de înmormântare părea că duce într-adevăr doi morţi de seamă la locul de veci. Domnea o căldură sufocantă. Numai foarte rar, o adiere dinspre Mediterana răzbătea peste creasta muntelui, pentru a îndulci cu generozitatea ei vara siriană. În fruntea procesiunii, un vârtej de praf în continuă mişcare plăsmuia vag imaginea unui dansator fantomatic, o deformare sărăcăcioasă şi lamentabilă a „măreţei – coleanedefum xaiprecedase pe copiii lui Israel în drumul lor prin pustie. Cimitirul se afla pe un drum lăturalnic, destul de departe, în direcţia satului lemnărilor, Habibli. Cum se întâmplă în Orient cu cele mai multe sălaşuri ale

morţilor, şi acesta se întindea pe o coastă de deal în pantă, nefiind împrejmuit de niciun fel de zid. Aşezarea sa, precum şi faptul că unele

363

pietre de mormânt erau prăbuşite sau se lăsaseră într-o rână afundându-se în pământ, iar crucile şi inscripţiile erau cioplite rudimentar în calcarul mâncat de vreme, îi dădeau un aspect asemănător cu al cimitirelor turceşti sau israelite din Asia Mică. Când cortegiul ajunse la destinaţie, se iscă ici şi colo, printre cripte şi lespezi, un fâlfâit de culoare cenuşie ca blana liliacului. Erau femei bătrâne în straie atât de zdrenţuite, încât nu se mai ţineau laolaltă decât datorită colbului şi murdăriei. Babele sunt atrase pretutindeni de asemenea locuri. Şi Occidentul cunoaşte astfel de musafiri obişnuiţi şi statornici ai păcii veşnice, asemenea colocatare şi păzitoare ale putreziciunii, pentru care cerşitul nu este adesea decât o meserie secundară. La Yoghonoluk însă constituiau o castă profesională închisă, cuibărită în dealul cimitirului şi alcătuită din femei care ajutau la înmormântări, bocitoare şi moaşe, ele fiind nevoite, după vechile concepţii sociale ale satelor, să vieţuiască în marginea comunităţii. Li se mai alătura un număr de cerşetori bătrâni şi orbi cu capete de profeţi biblici, precum şi câţiva schilozi cu infirmităţi atât de bizare cum nu le produce decât Orientul. Populaţia se apăra de

această drojdie a propriei ei rase exilând-o, în lipsa altor instituţii, în acest loc, care era un loc în acelaşi timp sfânt şi necurat. Aşa se face că nimeni dintre cei de faţă n-avu nici măcar o tresărire de teamă când două femei nebune, scoţând ţipete ascuţite şi înfiorătoare, urcară în goană dealul cimitirului pentru a se ascunde. Astfel, dacă în cimitirul din Yoghonoluk şi în împrejurimile lui se aflau într-un fel spitalul, azilul de bătrâni şi ospiciul, în acelaşi timp el mai reprezenta şi altceva, anume loculde surghiun al – magiei – Flacăraprogresului, aprinsă de oameni ca Altouni, Krikor, Şatakhian şi de predecesorii lor, izgonise vrăjitoria din cuprinsul hotarelor satului, dar n-o nimicise pe de-a-ntregul. Bocitoarele, conduse de Nunik, Vartuk şi Manuşak, dăduseră înapoi până în acest loc în faţa urii medicului, dar atâta tot. Aşteptau aici să le vină comenzile care nu constau

364

numai în priveghiul şi spălarea morţilor, ci mult mai des veneau din partea unor bolnavi îndărătnici şi unor mame de copii, care aveau mai puţină încredere în medicina ştiinţifică a lui Altouni decât în ierburile de leac, descântecele şi formulele magice ale lui Nunik, Vartuk şi Manuşak”. Nu se poate contesta faptul că în această veche dispută, ştiinţa nu ieşea întotdeauna învingătoare, căci superstiţia avea

faţă de ea un avans enorm în ceea ce priveşte mtdţimea leacurilor şi a metodelor de tratament. De asemenea, firea aspră a medicului nu-i îngăduia acestuia ca după te îşi epuiza cunoştinţele, să-i gratifice pe oameni eu discursuri consolatoare. O făptură ca Nunik, dimpotrivă, nici nu putea vreodată să ajungă la capătul cunoştinţelor ei şi nu se înclina niciodată în faţa morţii. Dacă îi murea vreun bolnav dintre ţărani, atunci şi-o făcuse el însuşi, eu mâna lui, fiindcă într-o clipă de slăbiciune îl chemare pe Bedros Altouni şi zădărnicise astfel toate strădaniile. Nunik era un simbol viu al artei ei. Printre femeile din sate circula legenda că pe vremea lui Avetis cel bătrân ea avusese tot şaptezeci de ani, câţi avea şi acum. Purtătorii făcliei progresului le urmăriseră pe aceste vrăjitoare şi babe doftoroaie, şi le goniseră din cercul celor vii. Dar asta nu le împiedica de loc ca, în afară de activitatea lor oficială de bocitoare, să părăsească noaptea sălaşul morţilor şi să-şi vadă mai departe de treburile lor tainice în toate cele şapte sate. La ora asta însă erau adunate cu toatele la cimitir, printre orbi şi schilozi, ca să-şi primească partea lor de pomană. Când convoiul funebru cu clopotele se apropie de lăcaşul de veci, Sato îl părăsi alergând înaintea lui. Îşi făcuse de – mai multă vreme prieteni printre aceşti locatari ai mormintelor. Cei ce trăiau în marginea societăţmatrăgeau acest

suflet nestrunit. Printre ei, totul era atât de uşor! Iar în casa Bagradian era atât de greu 1 Chiar dacă rochiţa primită în dar de la nobila hantim stârnea mândria fudulei Sato, în realitate îi dădea o senzaţie de sufocare, ca de altfel şi pantofii şi ciorapii şi odăiţa

3. Gr>

curată în care dormea, o senzaţie asemănătoare cu cea pe care zgarda dresorului o dă animalului obişnuit cu libertatea. Cu cerşetorii şi cu bocitoarele şi cu nebunii, Sato putea să vorbească într-o limbă eliberată de orice restricţii, folosind cuvinte care nu existau. Ah, să te descotoroseşti de limbajul celor mari ca de nişte pantofi care te strâng, să poţi vorbi cu picioarele goale, ce fericire! Pe de altă parte, Nunik, Vartuk şi Manuşak ştiau să povestească despre taine care umpleau cugetul lui Sato de o înfiorare izvorâtă parcă din întâmplări trăite de ea însăşi, din amintiri aduse în lumea aceasta dintr-o lume anterioară a strămoşilor ei. Atunci putea să şadă tăcută şi să asculte ceasuri în şir, în timp ce cerşetorii orbi de lângă ea îi pipăiau cu degete sensibile trupul slab de copil. Dacă n-ar fi fost Iskuhi, poate că Sato i-ar fi lăsat pe ceilalţi să plece pe Damlajik şi ar fi rămas cu această populaţie a cimitirului ca să se bucure de viaţa liberă. Fericiţilor locatari ai cimitirului nu le era îngăduit să-i însoţească pe ceilalţi în tabăra

strâmtă de pe munte. Sfatul conducătorilor luase această hotărâre în unanimitate minus un singur vot, cel al lui Gabriel Bagradian. Acesta din urmă ar fi vrut ca nicio parte a populaţiei să nu fie exclusă, deşi tocmai el, în calitate de comandant militar suprem, îşi dădea seama mai limpede ca oricine că fiecare gură de hrănit în plus ar fi slăbit puterea de rezistenţă. Totuşi, cei loviţi de această hotărâre de excludere nu păreau de loc nefericiţi şi nici nu lăsau impresia că s-ar teme din cale-afară de turci. Îşi întindeau mâinile şi cioturile către compatrioţii lor, îngânând veşnicele lor melopei de cerşetori.

— Cerul era atât de pustiu şi de otova, încât chiar şi simpla imagine a unui norişor zdrenţuit ar fi părut o scorneală a unui povestitor de basme. Era un albastru nemilos care părea că nu mai cunoscuse ploaia din vremurile imemoriale ale potopului biblic. Oamenii se înghesuiau în jurul mormântului deschis, ca să-şi ia rămas bun de la clopotele din Yoghonoluk. În zilele

36G

paşnice, aproape nimeni nu mai dăduse atenţie dangătului lor familiar. Acum însă oamenii aveau impresia că odată cu ele amuţise şi propria lor viaţă. Când clopotul mare şi clopotul mic dispărură în pământ, îşi opriră cu toţii respiraţia. Sunetul înăbuşit al aramei lovite de bulgării de pământ rostogoliţi deasupra prezicea poporului că

nu mai exista vreun drum de întoarcere acasă şi nici vreo înviere pentru cei înmormântaţi. După o scurtă rugăciune rostită de Ter Haigasun, mulţimea se împrăştie în tăcere prin cimitirul cuprinzător şi fiecare familie se îndreptă către mormintele celor din neamul ei. Gabriel şi Stephan intrară şi ei în cavoul familiei Bagradian. Era o construcţie de proporţii reduse, joasă, cu acoperişul în formă de cupolă, având o înfăţişare asemănătoare edificiilor funerare în care turcii obişnuiau să-şi înmormânteze sfinţii şi înalţii demnitari. Bunicul Avetis clădise cripta pentru el şi nevasta lui. După vechea datină armenească, cel care ctitorise gloria familiei Bagradian zăcea fără sicriu, înveşmântat doar în cămaşa de mort, sub dalele de piatră îmbinate pieziş ca mâinile împreunate pentru rugăciune. În afară de el şi de soţia lui, odihnea aici numai un singur membru al familiei, fratele Avetis, cel ce rămăsese credincios Yoghonolukului – un mort de dată încă recentă. „Nici nu mai e loc pentru alţii”, se gândi Gabriel, care nu se afla într-o dispoziţie solemnă, ci într-una ciudat de zeflemistă. Iar Stephan se lăsa plictisit de pe un picior pe celălalt, ca unul de care moartea se află la o depărtare de multe veşnicii.

Ter Haigasun, înconjurat de un grup mic, stătea în picioare pe partea cea mai înălţată a coastei dealului, acolo unde ţara morţilor îşi prelungea ultimele limbi de pâmmt.

Xâtivaoamemeăpase-a

O groapă comună. Cu pământul îngrămădit pe margine umplură cinci hârdaie ce puteau fi duse în spinare. După ce această treabă fu îndeplinită, Ter Haigasun păşi de la un hârdău la celălalt şi făcu deasupra câte un semn al crucii. Lângă ultimul se opri şi se aplecă peste el.

367

Nu era pământ negru, ci unul cu aspect sărăcăcios, fărâmiţat. Ter Haigasun îşi vârî mâna în vas şi duse un pumn din ţarina sfinţită la obraz, ca un ţăran care încearcă pământul înainte de a-l însămânţa:

— Fie ca să ne ajungă! spuse către sine.

Apoi, cu un aer uimit, ca un om trezit din gândurile ce-l absorbiseră cu totul, privi în jos, pe dealul cimitirului acum aproape pustiu de oameni. Locuitorii satelor porniseră ele multă vreme pe drumul spre casă. Era aproape de amiază. În aşezările mai mari, ca Habibli şi Bitias, se anunţaseră ceremonii asemănătoare. Iar pentru marele exod pemunte, sfatul conducătorilor hotărâse ceasul ce urma după apusul soarelui.

Gabriel o înconjură pe Juliette cu o grijă dintre cele mai delicate. Târâtă în prăpastia destinului armenesc –, voia ca ea să se simtă cât mai puţin smulsă din lumea ei obişnuită, pe cât o îngăduiau împrejurările. E drept că această lume a ei, lumea europeană, se îndeletnicea la ora aceea cu un

măcel cicmari proporţii, faţă de care orice manifestare similară părea doar o treabă de mântuială făcută de un cârpaci, deoarece măcelul cel mare se execută cu tot ce puneau la îndemână vremurilor noi, folosindu-se ultimele cuceriri ale progresului ştiinţific, nu cu inofensiva sete de sânge a fiarei muncite de patimă, ci cu precizia şi meticulozitatea matematică a fiarei înzestratecu gândire inteligentă. Gabriel Bagradian ar fi putut să-şi spună, de pildă, următoarele: „Dacă am trăi acum la Paris, e drept că n-ar trebui să ne instalăm pe solul pietros şi pustiu al unui munte sirian, am avea W.C. Şi cameră de baie, dar cu toate acestea am fi siliţi ca ziua şi noaptea să ne refugiem ţie mai multe” ori într-o pivniţă întunecoasă, pentru a ne feri de bombele grele lansate de avioane. Aşadar, nici la Paris n-aş putea să-i ocrotesc pe Juliette şi pe Stephan de primejdia de moarte”.

Dar toate acestea Gabriel nu şi le spunea, dacă nu din altă pricină, atunci măcar pentru faptul că nu mai

368

citise de luni de zile un ziar european şi nu ştia aproape nimic despre Paris şi despre război.

Încă din seara precedentă îi trimisese pe Avakian şi pe Kristaphor, împreună cu restul personalului casei, pe Damlajik, ca să pregătească noua locuinţă a Juliettei cu toate amenajările

posibile şi cu cea mai mare grijă. Dăduse dispoziţia ca pentru Poiana celor trei corturi să se înjghebeze o bucătărie separată şi o spălătorie, precum şi alte asemenea lucruri necesare. Gabriel hotărî ca Juliette să dispună de toate cele trei corturi. Ea singură urma să decidă asupra celor care urmau să fie primiţi în locuinţa ei. Cu preţul unor eforturi mari au fost cărate pe Damlajik nu numai covoare, mangaluri, divanuri, mese şi scaune, ci şi o cantitate de-a dreptul uimitoare de bagaje mondene, cufere-dulap, genţi din piele de lac, casete cu vase de bucătărie şi tacâmuri, o întreagă colecţie de cosmetice şi medicamente, de buiote şi termosuri. Gabriel dorea ca decorul oferit de aceste obiecte occidentale să-i dea Juliettei puterea de a-şi îndura soarta. Voia ca soţia lui să trăiască aşa cum ar trăi o prinţesă, care, minată de o înclinaţie către aventură, călătoreşte cu o mare suită pe meleaguri neospitaliere. Dar tocmai din această pricină viaţa proprie a lui Gabriel se cuvenea să fie, în ochii poporului, de două ori mat aspră şi mai austeră. Era ferm hotărât să nu doarmă în vreunul dintre cele trei corturi şi nici să se hrănească din bucatele pregătite în bucătăria instalată în Poiana celor trei corturi.

Reîntorşi de la cimitir, oamenii din Yoghonoluk mai păşiră o dată în casele lor care nu mai erau ale lor. Pe fiecare dintre ei îl aştepta câte un balot

uriaş legat cu frânghii a cărui greutate depăşea puterile lui. Aşteptând să se lase seara, umblau de colo-colo în odăile lor, pradă unor nelinişti apăsătoare. Ici se mai află o rogojină părăsită într-un colţ, dincolo mai e un sfeşnic şi dincoace, Dumnezeule mare, patul, costisitorul pat dobândit din economiile strânse în ani de muncă stărui

068

24

toare, ca să te poţi număra printre cei mai înstăriţi şi să posezi această citadelă a vieţii conjugale şi familiale. Şi iată că patul trebuia să rămână pe loc, obiect de pradă pentru adunătura de golani din sate. Orele se tir au cu încetineală. Şi în acest timp fără de sfârşit, baloturile se desfăceau mereu, şi mereu se făceau la loc, ca obiectul cutare sau cutare, cu totul de prisos, să-şi găsească şi el un locşor în bagaje. Chiar şi în bordeiul cel mai dărăpănat, lipit cu lut, se desfăşura această sfâşietoare scenă a despărţirii de vechiturile din casă, de decorul înăuntrul căruia omul îşi făureşte visurile şi iubirea lui.

Ca toţi ceilalţi, Gabriel Bagradian rătăcea şi el, în după-amiaza târzie, prin încăperile casei sale. Erau tăcute şi goale. Juliette, împreună cu oaspeţii ei şi cu Gonzague Maris, pornise să urce muntele încă de acum câteva ceasuri. Cum era o zi insuportabil de fierbinte, îi era dor de adierea răcoroasă a înălţimilor. Şi apoi, nu voia să

nimerească în înghesuiala ţăranilor care aveau să înceapă urcuşul după lăsarea serii. Gabriel, care altfel părăsea chiar şi o cameră de hotel, în care locuise doar în treacăt, cu un oarecare regret de natură sentimentală (deoarece pretutindeni laşi în urmă câte o părticică din tine, ca pe un mort nespus de drag, rămase cu totul indiferent şi rece. Casa părintească, locul unde se desfăşuraseră întâmplările de seamă ale copilăriei sale, locuinţa din aceste ultime şi decisive luni ale vieţii lui, nu-i spunea nimic. Era uimit de amorţeala sentimentelor sale, dar asta era realitatea. Singurul lucru de care îi părea rău într-o oarecare măsură erau antichităţile lui, satisfacţia de colecţionar din primele săptămâni fericite petrecute la Yoghonoluk. Mereu şi mereu se plimba de la Apollo şi Artemis la minunatul Mithra, atingând cu o mână moale capetele de zei. Dar pe urmă se întoarse cu o mişcare bruscă spre uşa selamlâcului şi renunţă pentru totdeauna la casă şi la penaţii ei. Numai voi să privească nimic, îşi concentra toate simţurile înăuntrul său şi ieşi pe poartă.

370

În curtea acareturilor, aflată înspre aripa stângă a casei, tocmai se desfăşura o Scenă neobişnuită. Drojdia Yoghonolukului, căreia nu i se îngăduia să urce la tabăra de pe munte, se adunase aici claie peste grămadă. Bocitoarele,

cerşetorii cu capete de profeţi şi câţiva golani zdrenţăroşi care scăpaseră de sub supravegherea părinţilor formau aici un grup foarte agitat. Că Sato, orfana din Zeitun, se afla printre ei, se înţelege de la sine. Micul grup era dominat de o personalitate de a cărei puternică înrâurire nu putea să scape nici Gabriel. Era Nunik, bătrâna conducătoare supremă a doftoroaielor şi vrăjitoarelor. Faţa întunecată a acestui Ahas-verus feminin, ale cărei începuturi se pierdeau în negura vremurilor, era caracterizată nu numai de un nas pe jumătate mâncat, ci şi prin înspăimântătoarea energie care făcuse din Nunik conducătoarea necontestată a castei sale. Poate că povestea despre vârstă ei, o sută de ani şi chiar mai mulţi, nu era decât o simplă înşelătorie, întreţinută chiar de Nunik din motive de natură comercială, dar cu toate acestea înfăţişarea de bătrână fără vârstă părea că depune mărturie categorică pentru puterea leacurilor ei şi pentru faptul că o viaţă plină de lipsuri este foarte folositoare sănătăţii. Între coapsele ei uscate ca nişte beţe, Nunik ţinea un miel mic şi negru, rătăcit fără îndoială de turmă, şi-i tăie animalului gâtul, de jos în sus, cu un cuţit obişnuit. Părea să fie o tăietură deosebit de îndemânatică, o tăietură de om de meserie, făcută cu mâna sigură, în timp ce buzele bătrânei se răsfrângeau deasupra dinţilor sănătoşi, de om tânăr, ce apăreau strălucitori sub nasul

respingător, mâncat de lupus. Acest zâmbet îi clădea o expresie de bucurie hidoasă, care-l indignă în asemenea măsură pe Tâăg TarlâanTITâc

— Ce faceţi aici, hoţi neruşinaţi?

Unul dintre profeţi îşi dibui drumul mai în faţă, pentru a-l lămuri cu multă demnitate pe Gabriel:

— E proba sângelui, efendi, şi o facem pentru domnia-ta.

371

24*

Nu mai lipsea mult ca Bagradian să se năpustoase* asupra adunăturii:

— De la cine aţi furat mielul? N-aţi aflat că oricin fură din avutul poporului va fi împuşcat sau spânzurat?

Profetul trecu cu generozitate princiară peste aceeaşi ameninţare în măsură să-l mâhnească:

— Mai bine fii atent, efendi, încotro va curge sângele – spre munte sau spre casă.

Gabriel Bagradian văzu cum sângele negricios a mielului, ţâşnind în pulsaţii, se strângea într-o băltoac” groasă pe solul perfect plan al curţii, apoi cum creşti în cerc până ce căzură ultimele picături mari. Pe urm” băltoaca rămase nemişcată, s-ar fi zis că nehotărât de parcă mai întâi trebuia să aştepte de undeva o tai nică indicaţie. Şi iată că, în sfârşit, trei prelungiri mic îndrăzniră să înainteze timid, pentru ca imediat dup” aceea să

se oprească ca şi cum ai fi fost chemate înapoi, până ce, pe neaşteptate, un pârâiaş nervos încep ™ să şerpuiască în grabă către casă. Adunătura fu cuprins” de o agitaţie sălbatică:

— Koh jem! Sângele se duce spre casă! Nunik se aplecă adânc peste băltoacă, de parcă di felul în care se mişca sângele şi din ritmul acest mişcări ar fi putut să afle cu cea mai mare precizi ceea ce merita să fie ştiut. Când îşi ridică iarăşi capul Gabriel văzu că obrazul ei desfigurat avea altă expresia decât cea rânjitoare dinainte, care-l indignase. În chi cu totul neaşteptat, ea vorbi eu o voce blinda, de alto care nu i se potrivea câtuşi de puţin:

— Poporul de pe munte va scăpa, efendi.

— În această clipă, Gabriel Bagradian-îşi-aminti d cele două monede primite în dar de la aga Rifaa Bereket, pe care le lăsase în casă. „Trebuie neapăra” să le iau cu mine, se gândi, ar fi păcat să se piardă. Se mai întoarse o dată la vilă, şovăi în faţa uşii – s zice că nu e bine că, înainte de a pleca într-o călătorie să te mai înapoiezi – pe urmă alergă cu paşi mari

372

pe scară până în dormitorul lui şi scoase moneda de aur şi pe cea de argint din caseta lor. Pe cea de aur o ridică la lumină. Capul de armean al lui Aşot Bagratuni apărea în relief, lucrat cu îngrijire. Pe cea de argint, inscripţia grecească

forma un cerc, aproape indescifrabilă, fără spaţii goale între cuvinte:

„Inexplicabilului din noi şi mai presus de noi”.

Gabriel vârî ambele monede în buzunar. Pe urmă ieşi din grădină prin portiţa situată în partea vestică a zidului împrejmuitor, fără să se mai întoarcă o dată ca să privească vila. După câţiva paşi se opri şi-şi întoarse ceasul de buzunar, care continua cu îndărătnicie să indice ora europeană. Soarele se ridicase acum deasupra Damlajikului. Gabriel Bagradian îşi notă foarte exact în memorie ora şi minutul în care începea noua lui viaţă.

Scurt timp după apusul soarelui, poporul celor şapte sate pornise la drum, grupat pe neamuri sau pe familii şi purtând poveri grele, pentru a urca muntele pe cărări diferite, fiecare alegând-o pe cea mai apropiată de casa lui. Cu toate că locuitorii văii nu erau săraci, numai o mică parte a familiilor poseda câte un măgar de povară sau de călărie. Adesea două familii se asociau pentru a ţine un măgar în comun. În zilele de târg de la Suedja sau Antakie, proprietarii măgarilor de povară se ofereau să transporte şi mărfurile consătenilor mai puţin avuţi. Era un obicei foarte vechi ca oamenii să se ajute unul pe altul în asemenea treburi. Trăind în singurătate şi izolare, la marginea mării, la marginea unei lumi islamice, producând articole ea ţesături de mătase, sculpturi în lemn şi mierey oamenii de la poalele

Musa Daghului nu aveau trebuinţă de mijloace de transport mai încăpătoare. Le erau de ajuns cele câteva care cu boi şi animalele de povară pe care le aveau. Aşa se face că în noaptea aceasta măgarii nu putură să preia de la stăpânii lor decât o foarte mică parte a poverilor, cu atât mai mult cu cât.

373

din spirit de întrajutorare frăţească, oamenii puse<ei; la dispoziţie sărmanilor enoriaşi ai pastorului Nokhudia o sută şi cincizeci dintre animalele cele mai voinice, cu samare şi chingi. Gabriel Bagradian, aşezat pe o ridicătură de pe marginea drumului de căruţă ce ducea în sus, spre şaua nordică, lăsa să treacă pe lângă el grupurile de oameni care gâfâiau din greu, încovoiaţi sub greutatea ce o purtau. Aţipind când şi când pentru scurtă vreme şi apoi trezindu-se brusc, primea această defilare a jalei şi mizeriei.

O lună compactă, nefiresc de metalică, se ridica la nord-est în spatele înălţimilor stâncoase, de un cenuşiu şters, ale masivului Amanus. Discul ei se apropia vizibil, nu era plat, lipit de bolta cerească. În spatele lunii, spaţiul întunecat al depărtărilor se limpezea treptat. Nici pământul nu-i mai părea lui Gabriel obişnuitul loc fix al existenţei sale, ci un mic vehicul călătorind în cosmos, ceea ce de fapt era şi adevărat. Acest cosmos limpede se întindea nu numai în spatele

lunii pitoreşti, ci pătrundea până jos în vale, umplând cu răcoare porii celui ce se odihnea. Cu toate că luna depăşise mijlocul bolţii cereşti, familiile continuau să treacă, gâfâind, prin faţa lui Gabriel. Era mereu aceeaşi imagine: în faţă, izbind posomorât cu bastonul în pământ, tatăl familiei cu balotul în spinare. O chemare răstită, un răspuns tânguitor! Femeile se clătinau sub poverile care le încovoiau spinările până aproape de pământ. Pe deasupra, mai trebuiau să fie cu ochii în patru ca nu cumva caprele să se rătăcească. Şi totuşi, când şi când, sub calabalâcul îngrămădit în spinare, o sclipire veselă din ochi, un râs vioi de fată. Gabriel se trezi brusc din somnul uşor care-l cuprinsese. Un plâns uriaş de copil se iscase jos, în aşezările apropiate. Sute de copii se înceau, de parcă ar fi descoperit cu toţii, în aceeaşi secundă, plecarea părinţilor. În acest plâns se amestecau zgomote ascuţite de femei bătrâne care se ciorovăiau şi-şi exprimau mârâind nemulţumirea. Dar nu erau copii părăsiţi, ci pisicile din Yoghonoluk, Azir şi Bitias. Pisica are şapte suflete şi fiecare suflet îşi are vocea lui., De aceea, pisicile trebuie să le ucizi de şapte ori ca să moară. (Vorba asta înţeleaptă, Sato o auzisemai demult de la Nunik.) în realitate, miţelor din Yoghonoluk, Azir şi Bitias nu le păsa câtuşi de puţin de plecarea stăpânilor casei, fiindcă ele nu slujesc decât casa cu cele şapte suflete ale lor. Poate că plânsetul acesta nu era

decât un cor ce intona imnul bucuriei de a-şi putea desfăşura jocul dragostei în deplină libertate, fără piedici.

Câinii însă sufereau într-adevăr. Nici măcar câinele sălbatic al satului sirian nu se desprinde complet de om. El nu-şi poate găsi calea de înapoiere la sine însuşi, la vulpe, şacal şi lup. Chiar dacă s-a sălbăticit de nenumărate generaţii, el este şi rămâne un slujbaş concediat al civilizaţiei. Plin de nostalgie dă târcoale aşezărilor omeneşti, nu numai ca să cerşească un os, ci pentru a fi din nou primit în sclavie şi reintegrat în slujba de care a început să uite. Câinii sălbatici ai satelor ştiau totul. Tabăra de pe Damlajik nu mai era un secret pentru ei. Ştiau şi că în această tabără nu puteau nicicum pătrunde, deşi în alt fel decât pe uliţele satului. Buimaci şi deznădăjduiţi alergau de colo până colo pe muntele interzis, făceau să trosnească ramurile uscate căzute pe jos, fâşâiau prin tufişurile de mirt şi de ienupăr ca nişte şerpi. Nici unuia dintre ei nu-i veni gândul eliberator să emigreze în regiunea musulmană învecinată, să-şi agonisească osul cel de toate zilele la Chalikhan sau la Aânterab. Trărmneau: legaţi de poporul-acesta – Lipsit de fidelitate, care părăsise aşezarea comună. Sufletul lor murea încetul cu încetul de o durere sălbatică, şi totuşi niciunul nu îndrăznea să scoată lătratul lui monosilabic, singurul sunet pe care-l cunoşteau,

deoarece pierduseră de mult mlădierea cultivată a limbajului clinilor de casă, cu vocabularul lui bogat. Toată spaima sufle

375

ţului lor se oglindea în ochi. Pretutindeni, în întuneric, Gabriel vedea flăcările verzi din ochii nenumăraţilor câini care dădeau târcoale fără a îndrăzni să depăşească zona interzisă.

Luna dispăruse în spatele muntelui. O boare abia simţită răzbătea din străfundurile cosmosului. „Acum au şi ajuns cu toţii sus”, se gândi Gabriel, pe lângă care ultima familie trecuse în urmă cu un ceas. Şi cu toate acestea, fie din pricina oboselii, fie din nevoia de a fi singur, încă nu se putea smulge din postul lui nocturn de observaţie. În afară de asta, nici nu ştia dacă va mai putea vreodată în viaţa lui să fie singur cu sine însuşi. Şi nu socotise el întotdeauna că a fi singur constituie cel mai generos clar al cerului? îşi mai acordă o jumătate de oră de asemenea linişte extraterestră, pe urmă avea de gând să urce în grabă până la poziţia nordică, pentru a supraveghea şi stimula lucrările la tranşee. Se rezemă de stejarul din spatele său şi începu să fumeze. Dar iată că din întuneric se mai auzi cineva urcând, un întârziat rămas foarte mult în urmă. Gabriel desluşi tropot grăbit de copite şi pietre rostogolindu-se la vale. Pe urmă văzu un felinar, un bărbat şi un măgar cu o povară uriaşă. La fiecare pas, animalul aproape

că se prăbuşea sub greutatea din spinarea lui. Dar şi omul căra un sac imens pe care din două în două minute era nevoit să-l pună jos, gâfâind din greu. Gabriel îl recunoscu pe farmacist abia după ce sacul căzu cu zgomot la picioarele lui. Obrazul lui Krikor era cu totul desfigurat, masca imperturbabilă de mandarin era schimonosită, transformată într-o grimasă de zeu barbar. Sudoarea îi şiroia peste obrajii lucioşi până în bărbuţa lungă de ţap, care zvâcnea în sus şi în jos, agitată de respiraţia precipitată. Păreau să-l chinuie dureri mari şi-şi încovoia umerii în faţă. Gabriel ieşi din umbră pentru a fi recunoscut:

— Aţi fi putut da sacul cu medicamente oamenilor mei, în loc să vă căraţi singur toată farmacia.

376

Krikor continua să lupte pentru a-şi recăpăta respiraţia. Şi totuşi reuşi să pună în cuvintele lui o oarecare nuanţă de dispreţ:

— Ceea ce se află aici nu are nimic de-a face cu farmacia. Medicamentele le-am expediat sus încă de-acum câteva ceasuri.

Gabriel Bagradian observase mai dinainte că atât măgarul, cât şi farmacistul erau încărcaţi exclusiv cu cărţi. Dintr-o pricină nelămurită, faptul acesta îl irită şi în acelaşi timp îi stârni dorinţa de a-l lua puţin peste picior pe Krikor:

— Vă rog să-mi scuzaţi eroarea, domnule

farmacist! V-aţi împachetat acolo întreaga provizie?

Faţa lui Krikor se liniştise. Ochii lui zăboveau iar cu impasibilitate asupra lui Gabriel:

— Da, este provizia mea, dar din păcate numai o parte a ei…

Fu zguduit de un acces de tuse. Se aşeză alături de Gabriel şi începu să-şi şteargă transpiraţia cu o batistă enormă. Întunericul părea că începe să facă loc primeter gene de lumină. Măgarul stătea pe cărare cu capul plecat şi picioarele posomorâte în formă de X. Trecură câteva minute. Gabriel era nemulţumit de remarca lui răutăcioasă de adineauri, pe care o socotea o cruzime. Dar vocea lui Krikor îşi regăsise tonul ei înalt de superioritate:

— Gabriel Bagradian! În calitatea dumneavoastră de cărturar din Paris, aţi avut la dispoziţie cu totul alte mijloace ca mine, farmacistul din Yoghonoluk. Cu toate acestea, poate că erudiţiei dumneavoastră i-au scăpat unele lucruri, care mie îmi sunt cunoscute. De pildă, poate că nu cunoaşteţi următoarea frază a prealuminatului Grigorie din inazianz 1 ssi nici răspunsul pe care i l-a dat păgânul Tertulian 2…

Grrgorie Teologul fif unul dintre V1

os

Nu era de lor de mirare că Gabriel nu cunoştea fraza lui Grigorie din Nazianz, pentru

motivul foarte simplu că farmacistul era unicul om din lume care o cunoştea. Şi în felul său imperturbabil începu să povestească, iar aerul lui de superioritate contrasta în mod flagrant cu eroarea sa de a confunda pe un părinte al Bisericii ca Tertulian, cu un păgân purtând acelaşi nume:

— Într-o zi, prealuminatul Grigorie din Nazianz era invitat la masă de nobilul păgân Tertulian… Nu vă fie teamă, Gabriel Bagradian, este o poveste pe cât de scurtă pe atât de profundă ca înţeles… La masă vorbiră de recolta cea îmbelşugată şi de minunata pâine de grâu pe care o frângeau. Pe masă cădea o rază de soare. Grigorie din Nazianz a ridicat mâna în care ţinea pâinea şi a spus către Tertulian: „Cinstită gazdă, cât de mult se cuvine să mulţumim Domnului pentru taina lui, căci iată această pâine gustoasă nu este altceva decât această rază galbenă de soare, care pe câmp s-a preschimbat în grâu”. Atunci Tertulian s-a sculat şi a scos din bibliotecă una dintre operele poetului Virgiliu şi a spus către Grigorie: „Oaspe, dacă şi pentru o pâine îl lăudăm pe Dumnezeu, cum se cuvine să-i mulţumim pentru cartea aceasta. Căci iată, această carte este raza preschimbată a unui soare mult mai înalt decât acesta de-aici, ale cărui raze pot fi văzute pe o masă”.

După o vreme, Gabriel Bagradian întrebă cu o tristeţe plină de simpatie:

— Şi toată biblioteca dumneavoastră, domnule farmacist Krikor? Ce se află aici nu poate fi decât o parte infimă. Aţi îngropat cărţile?

Krikor se ridică ţeapăn, ca un erou rănit:

— Nu le-am îngropat. În pământ, cărţile mor. Le-am lăsat acolo unde sunt.

Gabriel ridică felinarul pe care farmacistul îl uitase. Se şi luminase puţin, iar Krikor nu mai putea ascunde faptul că peste obrajii lui galbeni, impasibili, se rostogo

378

lean lacrimi. Bagradian săltă pe umerii săi sacul cu cărţi al bătrânului:

— < Oare credeţi, domnule farmacist Krikor, zise el, că eu sunt născut pentru carabine Mauser, încărcătoare cu cartuşe şi tranşee?

Deşi Krikor protesta mereu, Gabriel Bagradian duse sacul cel greu până la şaua nordică.

C U I) R I II

s

Franz Werfel; Un scriitor al solidarităţii umane.

Cartea iuţii CEEA CE SE APROPIE 10 Capitolul întâi TEŞCHEREAUA 21 Capitolul al doilea CONACUL HAMAN SELAMLÂK 43 Capitolul al treilea NOTABILII DIN YOGHONOLUK 65 Capitolul al patrulea PRIMUL EVENIMENT 08 Capitolul al cincilea INTERLUDIUL ZEILOR 107 Capitolul al şaselea

MAREA ADUNARE 200 Capitolul al şaptelea ÎNMORMÂNTAREA CLOPOTELOR 306

Poşt, prozator şi dramaturg, Franz Werfel (1890 – 19 a lăsat o operă bogată şi diversă, din care extragem vo mele de versuri: Der Weltfreund (1911); Einander (191 Der Gerichtstag (1919); Schlaf und Erwachen (193 romanele: Verdi (1924); Barbara oder die Frömmigk (1929); Die vierzieg Tage des Musa Dagh (1933); D Lied von Bernadette (1941); Stern der Ungeborenen (l!

Putem vorbi despre romanul Cele patruzeci de pe Musa Dagh ca despre o epopee modernă cu valoart para bolică, în care faptul istoric dobândeşte o demnitate paradi? matică, în care între indivizi şi comunităţi se stabilesc 1 turile dintotdeauna ale eposului, individul dobând” conştiinţă a pasiunii sale prin societate, iar aceasta fi slujită şi mântuită, în grele situaţii, prin fapta eroică aind

Vidului. (NICOLAE BALOI

VOL. I ÎI III Lei 32